

НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
«ОДЕССКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ»

Серия «Одесские студии по лингвистике
и социальным наукам»

КОНЦЕПТЫ И КОНТРАСТЫ

Коллективная монография

Одесса 2017

УДК 811.111
ББК 81.001
К 65

Рекомендовано Учёным советом
Национального университета «Одесская юридическая академия»
Протокол № 8 от 20.05.2017 г.

Рецензенты:

И. И. Серякова, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры германской и финно-угорской филологии, проректор по учебно-воспитательной работе и международным связям Киевского национального лингвистического университета;

Л. В. Солощук, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры английской филологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина.

К 65 Концепты и контрасты : монография / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др. ; под. ред. Н. В. Петлюченко. – Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. – 632 с. – (Серия «Одесские студии по лингвистике и социальным наукам»).

ISBN 978-966-916-335-6

В междисциплинарной монографии «Концепты и контрасты» представлены результаты исследований в области контрастивной лингвоконцептологии, подготовленные авторским коллективом лингвистов, юристов, политологов, философов, историков и литературоведов. Издание освещает такие проблемы исследования концептов, как методология реконструкции в лингвокогнитивной и синергетической парадигмах, лингвокультурные контрасты универсальных и этноспецифических концептов, моделирование в национальных лингвокультурах, языковая репрезентация в разных типах дискурса (политическом, масс-медийном, правовом, деловом, художественном и других), а также контрастирование индивидуальных концептов в составе авторской картины мира. Определение концептуальных контрастов выполнено на материале азербайджанского, английского, испанского, китайского, немецкого, персидского, польского, русского, украинского и французского языков.

Издание адресовано широкому кругу специалистов в различных областях гуманитарных наук, интересующихся проблемами взаимодействия языка, человека, мышления и культуры в контрастивном аспекте.

У міждисциплінарній монографії «Концепти і контрасти» представлено підсумки досліджень у галузі контрастивної лінгвоконцептології, підготовлені авторським колективом лінгвістів, юристів, політологів, філософів, істориків і літературознавців. Видання висвітлює такі проблеми дослідження концептів, як методологія реконструкції в лінгвокогнітивній та синергетичній парадигмах, лінгвокультурні контрасти універсальних та етноспецифічних концептів, моделювання в національних лінгвокультурах, мовна репрезентація концептів у різних типах дискурсу (політичному, мас-медійному, правовому, діловому, художньому тощо), а також контрастування індивідуальних концептів у складі авторської картини світу. Визначення концептуальних і лінгвокультурних контрастів виконано на матеріалі азербайджанської, англійської, іспанської, китайської, німецької, перської, польської, російської, української та французької мов.

Видання адресоване широкому колу фахівців у різних галузях гуманітарних наук, які цікавляться проблемами взаємодії мови, людини, мислення та культури в контрастивному аспекті.

УДК 811.111
ББК 81.001

ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
«ОДЕССКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ» С. В. КИВАЛОВА

Уважаемые авторы, члены редколлегии, исследователи, читатели и все, кто интересуется глубинами гуманитарной мысли! Примите мои искренние поздравления в связи с выходом коллективной монографии «Концепты и контрасты». Этот труд является новой вехой в истории научных исследований нашего учебного заведения.

Концепт – понятие универсальное, оно охватывает все сферы жизни человека и является многовекторным феноменом, функционирование которого обусловлено законами физического и социального развития жизненного пространства человека. Сегодня с уверенностью можно сказать, что система концептов любого общества является основой выработки его законодательного пространства. Точность определения и контрастивная характеристика концептов, адекватное исследование содержания, объёма и глубины распространения каждого из них, а также их взаимодействий обуславливает структурную целостность, системность и логичность законодательного пространства социума. Следовательно, качество любого закона всегда зависит от качества разработанности концептосфер, которые лежат в его основе. Именно поэтому так важно учитывать необходимость творческого единения филологов, одной из научных задач которых является фундаментальное изучение концептуального пространства, и правоведов, призванных найти наиболее оптимальный путь внедрения достижений концептологов в законодательное поле. Считаю, что первый шаг в этом направлении сделан. И шаг успешный. Думаю, следующим шагом станет коллективная монография правоведов, в которой, уверен, найдут отражение результаты исследований, представленных на страницах данной книги.

Надеюсь, что коллективная монография «Концепты и контрасты» станет настольной книгой многих учёных и специалистов прикладных сфер знания в Украине и за её рубежами, а также поможет в дальнейшей разработке гуманитарной теории и практики.

Ещё раз поздравляю авторов и редакционную коллегию с завершением фундаментального труда и желаю дальнейших творческих достижений в исследовательской и преподавательской работе на благо нашего народа и Украины!

С. В. Кивалов,
доктор юридических наук, профессор, академик
Национальной академии правовых наук Украины, президент Национального
университета «Одесская юридическая академия», заслуженный юрист Украины

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	10
ЕСТЬ ГОРОД, КОТОРЫЙ Я ВИЖУ ВО СНЕ... или немного «одесских вербальных изюминок».....	12
<i>Е.Н. Степанов</i>	
Городские концепты в полилингвокультурном портрете Одессы	13
 РАЗДЕЛ I. МЕТОДОЛОГИЯ РЕКОНСТРУКЦИИ КОНЦЕПТА: НАСТОЯЩЕЕ VS. БУДУЩЕЕ	
 Лингвокогнитивное настоящее концепта	
<i>О.О. Селіванова</i>	
Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання	21
<i>С.А. Жаботинская</i>	
Нарративные политические концепты: методика лингвокогнитивного анализа	30
<i>А.П. Мартынюк</i>	
Индивидуальный концепт: природа и метод анализа.....	41
<i>А.И. Приходько</i>	
Концепт и фрейм: пути решения проблемы.....	47
<i>А.В. Ходоренко</i>	
Концепты и то, что о них не пишут... ..	54
 Синергетическое будущее концепта	
<i>Л.С. Пухтовникова</i>	
Мегаконцепт <i>СИНЕРГЕТИКА</i> в общенаучной картине мира.....	60
<i>T.I. Dombrova</i>	
Synergetics: a Study of Complexity	67
<i>Н.В. Таценко</i>	
Концепт у царині лінгвосинергетики: рівнева декомпозиція і циклічна адаптивна системність.....	76
 РАЗДЕЛ II. УНИВЕРСАЛЬНЫЕ VS. ЭТНОСПЕЦИФИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ: ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ КОНТРАСТЫ	
 Универсальные vs. фриквентальные концепты	
<i>І.О. Голубовська</i>	
«Матриця душі» у дзеркалі лінгвокультурних концептів (на матеріалі вербалізацій концепту <i>ДУША/СЕРЦЕ</i> в українській, англійській і китайській лінгвокультурах)	85

<i>В.Я. Мизецкая</i> Ассоциативное поле пространственных концептов ЛЕВЫЙ и ПРАВЫЙ в лингвокультурных традициях индоевропейских народов.....	97
<i>О.С. Колесник</i> Концепт-міфологема ГОРА у лінгвокультурах європейських етносів.....	102
<i>О.Ch. Kshanovsky</i> The concept of DIMENSION in the Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages	112
<i>С.І. Терехова</i> Егоцентричне Я у парадигмах мови і свідомості (на матеріалі української, російської та англійської мов).....	122
<i>С.В. Форманова</i> Концепт ОБРАЗА як візитна картка етносу	129
<i>І.Г. Саєвич</i> Семіотична опозиція ЖИТТЯ – СМЕРТЬ у слов'янських лінгвокультурах.....	137
<i>И.В. Шамша</i> Концепт ВРЕМЯ как тройной синтез в «Различии и повторении» Жюль Делеза.....	146
<i>В.И. Мордвинцева</i> Концепт САМАТЫ как культурно-исторический феномен в контактной зоне Северного Причерноморья	153
Славянские vs. германские концепты	
<i>О.В. Тищенко</i> Концепт НИТКА як артефакт і предметний символ у фразеологічному та паремійному контексті польської, української та англійської мов.....	161
<i>В.Г. Таранець, І.В. Ступак</i> «Норманська» контрверсія як світ навиворіт: боротьба концептів	173
<i>М.О. Шутова</i> Когнітивно-лінгвокомпаративна реконструкція етнокультурних стереотипів англійців і українців про національний характер	181
<i>О.Е. Синявская</i> Концепт ДРУГ/FREUND в русской и немецкой лингвокультурах	188
<i>Ю.О. Томчаковская</i> Манипулирование концептами CHARM/ЧАРІВНІСТЬ в английской и украинской лингвокультурах: быть обаятельным или не быть – это не вопрос!	197
Славянские vs. романские концепты	
<i>Е.В. Лесневская, С.Э. Оруджева</i> Цветовое обозначение как элемент концептуальной картины мира испанцев и украинцев: лингвокультурные контрасты	203

<i>Ю.А. Фокша</i> Концепт PERFECCIÓN/ДОСКОНАЛІСТЬ в испанской и украинской лингвокультурах	210
---	-----

РАЗДЕЛ III. КОНЦЕПТЫ VS. НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

Концепты англоязычных лингвокультур

<i>Л.В. Бордюк</i> Концепт ПОЗИТИВНЕ МИСЛЕННЯ у сучасній американській лінгвокультурі: ретроспекція і перспекція.....	218
--	-----

<i>Е.М. Музя</i> Концепт-топоним и реализация его этнокультурной составляющей в англоязычной лексикографии	225
--	-----

<i>О.В. Домніч</i> Запозичення лінгвокультурних концептів із індигенних систем у полінаціональну англійську мову.....	232
---	-----

Концепты персидской лингвокультуры

<i>О.В. Мазепова</i> Культурна схема ЗБЕРЕЖЕННЯ ОБЛИЧЧЯ у перській системі ввічливості	241
---	-----

Концепты русской лингвокультуры

<i>Г.С. Яроцкая</i> Концепт ТРУДОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ в русском языковом сознании: историческая ретроспектива	251
--	-----

Концепты украинской лингвокультуры

<i>О.В. Яковлева</i> Національні символи як матеріальне вираження концепту СВІЙ/ЧУЖИЙ у контексті традиційного весільного обряду українців.....	259
--	-----

<i>Ж.В. Краснобаєва-Чорна</i> Концепт ЖИТТЯ : кореляція реальних та ірреальних шляхів (на матеріалі української фраземіки).....	264
--	-----

<i>Н.Д. Коваленко</i> Концепт ПОРІГ у фразеології українських говорів	271
---	-----

<i>Н.В. Плотнікова</i> Концепт ВОДОХРЕЩЕ як теологічний складник зимового циклу народної календарної обрядовості українців (лінгвоконцептуальний аналіз)	278
--	-----

<i>А.К. Нестеренко</i> Семантичні варіації квантитативних концептів-дескрипторів в українській мові	287
---	-----

РАЗДЕЛ IV. КОНЦЕПТЫ VS. ДИСКУРСЫ

Концепты политического дискурса

Е.Л. Стрельцов

Концепты *СОЦИАЛЬНОЕ ОДОБРЕНИЕ И СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОТЕСТ* как два источника и две составляющие части сложных социальных процессов в Великобритании, США и Французской Республике295

Н.В. Петлюченко

Контрасты немецкой и американской *ХАРИЗМЫ* (к столетию теории харизматического лидерства Макса Вебера)304

Л.Л. Славова

Мовна особистість політика в аспекті концептуалізації.....315

Ю.Ю. Коломиец

Предыдущая и современная идеологии: концепты и контрасты324

Концепты масс-медийного дискурса

С.И. Потапенко

Синхронная реконструкция концептов в англоязычном масс-медийном дискурсе: между концептуализацией и категоризацией331

Т.В. Кузнецова

Методологічні засади дослідження ціннісного потенціалу медіатексту339

Е.В. Бондаренко

***МЕМ И АНТИМЕМ* в политическом медиа-дискурсе: опыт когнитивного моделирования347**

І.І. Пірог

***ЛОГІКА VS. ЕМОЦІЇ*: концептуалізація аргументації у німецькому медіадискурсі355**

Концепты юридического дискурса

О.С. Мельничук

Концепт і поняття *МІСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА*.....362

М.В. Мамич

Концептуальний аналіз понять *ПРАВДА/НЕПРАВДА* (на матеріалі текстів судових промов)370

О.О. Гридюшко

Ключові концепти адвокатського дискурсу у німецькій та українській лінгвокультурах.....377

Концепты делового дискурса

Д.П. Шапран

Концепт *ВІЙНА* як джерело термінологічної метафоризації в українськомовному маркетинговому дискурсі.....385

<i>Л.П. Науменко</i> Вербалізація концепту <i>ENTERPRISE</i> в англійськомовному бізнес-дискурсі.....	392
---	------------

<i>Н.М. Демчук</i> Фреймова структура концептів маркетингової діяльності у французькій мові.....	400
--	------------

Концепты художественного дискурса

<i>А.В. Пронкевич</i> Концепт <i>МЕЧТА</i> в американском донкихотском дискурсе	408
---	------------

<i>С.В. Волкова</i> Концептуальні доміанти міфологічного дискурсу (на матеріалі амеріндіанських міфів, легенд і казок)	416
--	------------

<i>О.С. Маріна</i> Антиконцептність у сучасному англійськомовному поетичному дискурсі.....	428
--	------------

<i>Т.П. Беценко</i> Концепт як складник текстово-образної універсалії (на прикладі думового дискурсу)	438
---	------------

<i>В.О. Шастало (Турченко)</i> Актуалізація концепту <i>СКРОМНІСТЬ</i> у вікторіанському дискурсі.....	448
--	------------

<i>Н.О. Гриня</i> Контраст і його інтегративна стилістична функція в англомовному художньому прозовому дискурсі.....	456
--	------------

<i>О.В. Багацька</i> Наративне втілення концепту <i>РІВНОВАГА</i> в сучасному англомовному художньому дискурсі.....	463
---	------------

<i>О.В. Шумейко</i> Лінгвальні засоби репрезентації негативних базових емоційних концептів в американському англомовному художньому дискурсі.....	472
---	------------

Концепты постмодернистского дискурса

<i>О.А. Бабелюк</i> <i>ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ЧУТТЄВІСТЬ</i>: стиль життя, концепт чи прийом?	479
--	------------

<i>О.О. Гриняк</i> Центральні концепти та імплікати американської поезії модерну і постмодерну.....	487
---	------------

<i>В.И. Дуденок</i> Постмодернистские концепты философии религии	495
--	------------

Концепты гендерного дискурса

О.В. Мальцева

Гендерний концепт **СОЦІАЛІЗАЦІЯ СМІХУ**: чому,
як і задля чого сміються чоловіки та жінки502

А.А. Марчишина

Концепти **MAN/ЧОЛОВІК, WOMAN/ЖІНКА** та **QUEER/КВІР**
у постмодерністському художньому дискурсі516

Н.П. Михайлюк

Зоонимы как средство персонификации и гендерной идентификации
в английских и украинских авторских сказках:
О. Уайльд vs. И. Франко523

Н.М. Шкворченко

ДІЛОВА ЖІНКА VS. ДІЛОВИЙ ЧОЛОВІК: боротьба двох концептів
в англomовному офіційно-діловому дискурсі533

РАЗДЕЛ V. КОНЦЕПТЫ VS. АВТОРСКАЯ КАРТИНА МИРА

О.П. Воробйова

Концепт **НАДБАВННЯ/ВТРАТА** в контексті художньої семантики541

О.Ю. Карпенко, В.В. Серебрякова

Онiмійний концептуальний простір циклу романів
С. Мейер «Сутінки»: асоціативний експеримент547

Т. Карабович

Авторська картина світу у творчому дискурсі Нью-Йоркської групи: концепт
існування у багатокультурності.....554

О.О. Смольницька

Міфологізм **ЕРОСУ** у вибраній творчості Віри Вовк:
зіставлення з іншими культурами.....562

О.Я. Дойчик

Концепти **PARENT** та **CHILD** в ідіостилі Джуліана Барнса572

І.Б. Циганок

Ключові концепти **ЖИТТЯ** та **СМЕРТЬ** у поетичному дискурсі
Ліни Костенко580

І.М. Заремська

Інтерпретація лінгвокультурного концепту **НАЦІЯ**
у творчості Ліни Костенко.....587

О.В. Федорова

Концептуальний вимір художнього образу **МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ**
як відображення індивідуально-авторських картин світу
О. Генрі та Дж. Джойса594

АВТОРСКИЙ КОЛЛЕКТИВ.....604

ИМЕННОЙ И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ.....624

ПРЕДИСЛОВИЕ

Для тех, кто любит различие и красоту различий...
Михаил Пиотровский

Междисциплинарная монография «Концепты и контрасты» является результатом работы коллектива 72 авторов, объединенных общей идеей представить итоги своих исследований в области лингвоконцептологии в контрастивной перспективе. Это издание не могло не появиться в Одессе, которая видит мир по-своему и как никакой другой город привлекает своим ярким многообразием мировоззренческих, культурных и языковых различий. Поэтому монографию открывает исследование городских концептов в полилингвокультурном портрете Одессы (Е.Н. Степанов). Оно отражает топонимическую специфику издания и позволяет читателю насладиться «одесскими вербальными изюминками» (О.П. Воробьева), которые отличают этот великий город-миф, жемчужину у моря, от других исторических мест и формируют специфические черты мегаконцепта *ОДЕССА*.

Предложенный в монографии контрастивный подход позволяет раскрыть многоаспектность концептуального моделирования на основе противопоставлений и выйти на новый уровень обобщений в исследовании концептов не только в языкознании, но и в юриспруденции, политологии, истории, философии, литературоведении и других науках. Это открывает перспективы определения концептуальных междисциплинарных трансформаций, например: концепт *ГОРОД* с позиций лингвистики (Е.Н. Степанов) и юриспруденции (О.С. Мельничук); концепт *BREXIT* – лингвистики (Е.В. Бондаренко) и права (Е.Л. Стрельцов); концепт *БОГ* – лингвистики (С.В. Волкова, О.О. Гридюшко), политологии (Ю.Ю. Коломиец) и философии (В.И. Дуденок, О.В. Мальцева); концепт *МЕЧТА* – лингвистики и литературоведения (А.В. Пронкевич); концепт *ЖЕНЩИНА* – лингвистики (С.В. Волкова, А.А. Марчишина, Н.Н. Шкворченко) и философии (С.В. Мальцева, О.А. Смольницкая); концепт *ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТЬ* – лингвистики (О.А. Бабелюк, Е.С. Марина) и философии (О.А. Смольницкая).

Коллективное издание состоит из пяти разделов, каждый из которых строится на основе содержательного контраста, отражающего противоречия в каждой сфере исследования.

В первом разделе «**Методология реконструкции концепта: настоящее *versus* будущее**» контрасты представлены в противопоставлении современных когнитивной и лингвокультурной (Е.А. Селиванова, С.А. Жаботинская, А.П. Мартынюк, А.И. Приходько, А.В. Ходоренко) методологий, синергетической (Л.С. Пихтовникова, Т.И. Домброван, Н.В. Таценко), что создает у читателя определенный саспенс при ответе на вопрос, какая из них сможет победить в будущем.

Во втором разделе «**Универсальные *versus* этноспецифические концепты: лингвокультурные контрасты**» обсуждаются проблемы противопоставления концептов с разным статусом: универсальных и фреквентальных (И.А. Голубовская, В.Я. Мизецкая, А.С. Колесник, О.Ч. Кшановский, С.И. Терехова и другие авторы), славянских и германских (О.В. Тищенко, В.Г. Таранец, И.В. Ступак М.А. Шутова), славянских и романских (Е.В. Лесневская, Ю.О. Фокша). Определение контрастов между лингвокогнитивными и лингвокультурными концептами выполнено на материале германской (английский, немецкий), романской (французский, испанский), славянской (польский, русский, украинский), тюркской (азербайджанский), иранской (персидский) и сино-тибетской (китайский) групп языков. Контрастным является изучение концептов философии (*ВРЕМЯ*) и археологии (*КОЧЕВНИКИ*), выполненное в работах И.В. Шамши и В.И. Мордвинцевой.

В третьем разделе «**Концепты versus национальные лингвокультуры**» проводится контрастирование вербализованных концептов в различных лингвокультурах: англоязычной (Е.М. Музя, О.В. Домнич), персидской (Е.В. Мазепова), русской (Г.С. Яроцкая) и украинской (О.В. Яковлева, Ж.В. Краснобаева-Черная, Н.Д. Коваленко, Н.В. Плотникова, А.К. Нестеренко). В русле контраста исследованы недавно выделенные концепты – идеальные типы *ПОЗИТИВНОЕ МЫШЛЕНИЕ* (Л.В. Бордюк) и *ТРУДОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ* (Г.С. Яроцкая), а также лингвокультурная схема *СОХРАНЕНИЕ ЛИЦА* (Е.В. Мазепова).

Четвертый раздел «**Концепты versus дискурсы**» охватывает самый обширный спектр исследований, отражающих взаимную «притирку» таких разноуровневых явлений, как концепт и дискурс. Анализ вербализации концептов выполнен на материале различных дискурсов: политического (Е.Л. Стрельцов, Н.В. Петлюченко, Л.Л. Славова, Ю.Ю. Коломиец), масс-медийного (С.И. Потапенко, Т.В. Кузнецова, Е.В. Бондаренко, И.И. Пирог), юридического (О.С. Мельничук, М.В. Мамич, О.О. Гридюшко), делового (Д.П. Шапран, Л.П. Науменко, Н.М. Демчук), художественного (А.В. Пронкевич, С.В. Волкова, Е.С. Марина, Т.П. Беценко), постмодернистского (О.А. Бабелюк, О.О. Гриняк, В.И. Дуденок) и гендерного (О.В. Мальцева, А.А. Марчишина, Н.П. Михайлюк, Н.М. Шкворченко). В разделе также представлена широкая палитра концептуальных оппозитивных пар, таких как *СОЦИАЛЬНОЕ ОДОБРЕНИЕ/СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОТЕСТ* (Е.Л. Стрельцов), *МЕМ/АНТИМЕМ* (Е.В. Бонаренко), *ЛОГИКА/ЕМОЦІЇ* (И.И. Пирог), *ПРАВДА/НЕПРАВДА* (М.В. Мамич), *МАН/ЧОЛОВІК, WOMAN/ЖІНКА* (А.А. Марчишина), *ДІЛОВА ЖІНКА/ДІЛОВИЙ ЧОЛОВІК* (Н.Н. Шкворченко), *ХАРИЗМА ПОЛІТИКА/ХАРИЗМА БІЗНЕСМЕНА-ШОУМЕНА* (Н.В. Петлюченко).

В пятом разделе «**Концепты versus авторская картина мира**» противопоставляются собственно концепты как достояние всех носителей языка и их индивидуальная реализация в авторской картине мира: *НАДБАННЯ/ВТРАТА* (О.П. Воробьева), *PARENT/CHILD* (О.Я. Дойчик), *ЖИТТЯ/СМЕРТЬ* (И.Б. Циганок), *ЭРОС* (О.А. Смольницкая), *НАЦІЯ* (И.М. Заремская), *МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА* (О.В. Федорова). Реконструкция индивидуальных концептов выполнена на материале художественных произведений С. Майер (Е.Ю. Карпенко, В.В. Серебрякова), Веры Вовк и других представителей Нью-Йоркской группы (Т. Карабович), Д. Барнса, Лины Костенко, О. Генри и Дж. Джойса, Пола Миленски и других писателей.

Очерченные контрасты предлагают увлекательное филологическое чтение на разный вкус: от методологии реконструкции концепта через универсальные, этноспецифические, национальные и дискурсивные лингвокультурные концепты к индивидуальным в авторской картине мира.

Выражаю глубокую благодарность рецензентам – доктору филологических наук, профессору Ирине Ивановне Серяковой и доктору филологических наук, профессору Людмиле Васильевне Солощук – за конструктивные замечания и ценные предложения по улучшению качества монографии в целом, а также редакционной коллегии – доктору филологических наук, профессору Сергею Ивановичу Потапенко, доктору филологических наук, профессору Оксане Андреевне Бабелюк и доктору юридических наук, профессору Евгению Львовичу Стрельцову – за разработку структуры, обсуждение концепции и единомыслие.

Коллективная монография «Концепты и контрасты» адресована широкому кругу специалистов в различных областях научного познания, которые исследуют проблемы взаимодействия языка, человека, мышления и культуры в сопоставительном аспекте.

Наталья Петлюченко
Одесса, 3 августа 2017 г.

**ЕСТЬ ГОРОД,
КОТОРЫЙ Я ВИЖУ ВО СНЕ...**
или немного *«одесских вербальных изюминок»*

ГОРОДСКИЕ КОНЦЕПТЫ В ПОЛИЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ ПОРТРЕТЕ ОДЕССЫ

Е.Н. Степанов

Лингвокультурное моделирование языка – это одно из базисных и активно развивающихся направлений в современной гуманитарной науке. Сегодня одним из наиболее востребованных является концептуальный подход к моделированию картины мира человека. Концепт – это условное ментальное образование, которое включает в себе результаты познания действительности, имеет сложную структуру и может быть выражено средствами языка. С национальными традициями миропонимания, историей общественного развития страны, региона, климатическими условиями связано то, что объём концептосфер может определяться в разных национальных группах по-разному, да и количество выделяемых концептосфер в разных языках может быть разным. Интересны в этом отношении полилингвокультурные регионы, где функционируют разные национальные языки, однако на базе одного из них формируется региональное либо городское койне, в котором, как правило, смешиваются несколько диалектов, литературная форма языка межнационального общения и заимствования из других языков региона. Благодаря своей прецедентной природе эти заимствования имплантируются в койне. В основе такой прецедентности лежат сценарии, как правило, регионального уровня.

Одним из общепризнанных современных полилингвокультурных локусов является город Одесса. Наблюдения показывают, что в народном сознании жителей разных регионов, носителей разных культур и субкультур топоним *Одесса* фиксируется как культурный концепт: топоконцепт <Одесса> как единица их ментальных лексиконов наполнен своеобразно воспринимаемым культурным смыслом, формируя культурную ценность данного концепта в языке и динамичную систему прецедентных феноменов [Романец 2011, 266], которые нередко выступают реакциями на стимул *Одесса* [Степанов 2008, 7; Романец 2009]. Согласно структурной типологии концептов И.А. Стернина, суперконцепт <Одесса> может быть представлен как мыслительная единица (смысловая отдельность) третьего типа структуры, в которой базовый слой окружён равноправными по степени абстракции сегментами [Стернин 2001, 59–60].

В данном разделе мы попытаемся фрагментарно показать полилингвокультурный характер суперконцепта <Одесса> на примере его объективации в городском койне, исторически сформировавшемся на базе русского языка [Степанов 2013], региональными прецедентными концептами, заимствованными из других лингвокультур Одессы.

Ранее мы установили, что наиболее продолжительными являются гомогенные русско-украинские контакты; значительную роль в истории языкового портрета Одессы играют также гетерогенное еврейское, греческое, итальянское, молдавское, французское лингвокультурные влияния [Степанов 2013, 414]. Определённое влияние на лингвокультурное пространство Одессы оказывали немецкий, болгарский, армянский и некоторые другие языки.

Концепты, приходящие из **украинского** лингвокультурного пространства, обычно воспринимаются как исконные при их объективации в городском койне Одессы. Яркими примерами являются <габелок>, <местечкóвый>, <под боком>, <перéкупка>, <боженята>, <хабарник>, <споймать>, <бить байдыки> и др.

Концепт <габелок> объективируется, в основном, в украинской диалектной лингвокультуре. В.И. Даль квалифицирует *габéлок* (< нем. *Kalbfell* – «шкура телёнка») как диалектное юго-западное, в современном понимании украинское слово.

Оно фиксируется Словарями Гринченко («шкіра молоді худоби»; «шкіра з шії коня чи бика») и Белецкого-Носенко («шкіра з малого теляти», *габэль*). В украинских говорах Одесщины *габёлок* – «неслухняна дитина» [Словник 2011, 47]; в полесских говорах *габелок*¹ – «шкура з молоді забитої тварини»; *габелок*² (и *габёл*) – «мала дитина» [Лисенко 1974, 51]; в полтавских говорах *габелок*¹ – «стара, малоприматна для вжитку річ; шматок чогось»; *габелок*² – «іронічне прозивання старої людини, тварини» [Вашенко 1960, 22–23]. Полагаем, что *габелок* с дифференциальной семой ‘молодой’ (со значениями «дитя», «подросток») возникло как когнитивная зооморфная метафора в полесских и юго-западных украинских диалектах под влиянием полонизма *габэльок* [Желеховский 1982, т. 1, 133] – «телёнок» [нем. *junges Rind*, *junger Oche*] (< польск. *habel* [< ср.-латинск. *abellus* – «ягнёнок»], «телёнок, отлучённый от коровы» [Етимолог. словарь, т. 1, 445]). Коннотативная сема ‘отсутствие родительского ухода’ в одесском *габелок* делает наиболее вероятным появление этого слова в одесском городском койне (далее – ОГК) под влиянием украинского языкового адстрата в речи носителей юго-западных и полесских говоров, а также польского адстрата. Напр.: *А ну, габелки, давайте деньги или марш с парохода...* (В. Катаев. Разбитая жизнь...). *Смотрю, все габелки повыскакивали из отверстий котлов...* (Н. Матяш. Коровины дети). Имеются лексические реализации одесского концепта <габелок> с противоположной коннотативной семой – ‘наличие родительского ухода’. Напр.: *Габеленяточко* (Из письма проф. Т.А. Тулиной, 15.03.2007). Так в начале 1950-х годов называл её маленькую дочь сосед – учитель русского языка.

Концепт <местечковый> является безэквивалентным в лингвокультуре Украины. Его ключевой репрезентант – лексема *местечко́вый* – прилагательное от безэквивалентного существительного *местечко*² (< укр. *містечко*), называющего одну из геоэтноисторических реалий на территориях, входивших до 1918 г. в черту оседлости российских евреев. Это прилагательное, в свою очередь, является производящим для некодифицированного просторечного слова *местечко́вость*, регулярного в ОГК. Напр.: *Моя [тёща. – Е.С.] жила в Крыжополе. В этой местечковой столице...* (М. Пойзнер. Помни имя её). *Это шо, – местечковое барокко?!! Эти ШМЫРГОТНИКИ! Эти РЕМБРАНДТЫ!!! Шоб у них уже так глаза на лоб вылезли, как на моём потолке уже вылезла... дранка* (М. Пойзнер. Худсовет). В современных коннотативных структурах слов *местечко́вый* и *местечко́вость* в ОГК доминируют семы ‘глупость’ и ‘ограниченность’, а в денотативных макрокомпонентах значений этих слов одной из дифференциальных является этническая сема ‘еврейский’. Коннотативные доминанты пришли из еврейского адстрата в XIX в. и обусловлены отношением большинства одесских евреев, сторонников Хаскалы, не соблюдавших консервативных правил еврейской традиции, к провинциальным, *местечковым* евреям, среди которых значительную поддержку находили лидеры хасидизма.

Концепты, формирующие специфические черты суперконцепта <Одесса> благодаря взаимодействию русской лингвокультуры города с **еврейской**: <бебехи>, <бекицер>, <мансы>, <пуриц>, <форцовщик>, <фуцэн>, <цимес>, <халоймес>, <хапать>, <мешигинер>, <две большие разницы>, <жить в дыре>, <кроме шуток>, <пятая графа> и многие другие.

Ключевой репрезентант концепта <пуриц> – просторечная лексема *пуриц* с коннотацией иронии. Синонимы слова *пуриц*: *задавака*, *надменный человек*, *богач с амбициями* и под. *Пуриц* в эмоциональной речи одесситов является метафорой еврейского (ид.) פּוּרִיץ [пóрэц] – «помещик». Полагаем, что эта метафора распространилась в идиш в 1862 г., когда евреям разрешили быть собственниками земли. С 1864 г. она приобрела коннотацию иронии, так как царским указом евреям

вновь было запрещено приобретать имения. Тот, кто успел стать крупным землевладельцем, гордился этим. Работало также чувство зависти неуспевших.

Репрезентантами концепта <цимес> являются в ОГК все слова, с помощью которых можно дать высокую оценку качествам изделия, человека, события: *красиво, вкусно, замечательно, соблазнительно, класс!, лучше всех, самое главное, самое важное, самое интересное* и под., а также наименования некоторых блюд. Напр.: *Мужчина в 50 лет – это ещё почти мальчик, **цимес**, – говорила моя мама* (А. Львов. Крах патента). *Цимес* (<ид. צִמֶס – сладкое национальное еврейское блюдо, в основе которого – тушёная с мёдом морковь или чернослив [Всё о евр. кухне, 139, 146–148]. Наблюдается процесс размывания семантической структуры этого концепта. Одесситы в 2003 г. считали сему ‘морковь’ в слове *цимес*, как правило, лишней. Обычно *цимесом* называли варёную фасоль с сырым луком, размятую с куриным или гусиным жиром. Сегодня *цимес* часто используется как оценочное слово для любого вкусного кулинарного изделия.

Концепт <пятая графа> образован в ОГК способом концептуализации реалий. В пятую графу советского паспорта и анкет вписывали национальность. Скрытый антисемитизм в послевоенной Одессе, где еврейская община составляла пятую часть горожан, стал неприкрытым. Благодаря метафоризации сочетание *пятая графа* приобрело значение «национальность». В ОГК этот фразеологизм метонимизировался в направлении от гиперонима «национальность» к гипониму «еврей». Напр.: *С «пятой графой» в «Вышку»? [Высшее мореходное училище. – Е.С.] Туда не то, чтобы не брали – туда не подпускали* (М. Пойзнер. Одесские страницы и странички). Фразеологизм «*пятая графа*» стал производящим для ряда других единиц, функционировавших во II пол. XX в. в ОГК со скрытой семой ‘еврейский’: *иметь графу / быть с графой* = «быть евреем»; *коммунист с графой* = «коммунист-еврей»; *интеллигент с графой* = «интеллигент-еврей»; *абитуриент с графой* = «абитуриент-еврей» и др. Напр.: *Так или иначе, в 70–80-е годы поступить в партию интеллигенту, да ещё с «графой», было практически невозможно. Тем более в Одессе* (М. Пойзнер. Как я поступал в партию).

Ряд специфических одесских концептов возник благодаря взаимодействию русской лингвокультуры Одессы с **греческой**. Наиболее яркими сегодня являются <пиндос> и <кореш>. 17-ти томный ССРЛЯ (БАС) квалифицирует слово *пиндос* как устаревшее просторечное со значением «презрительное название грека». Напр.: *Чёртов пиндос, Гаварсаки!* (К. Паустовский. Время больших ожиданий). Опрос представителей греческой диаспоры Одессы (1999–2010 гг.) показал, что греки часто связывают слово *пиндос* с этнонимом *понтиец* («черноморский грек»). Однако *пиндос* и *понтиец* не являются родственными словами; изначально значение слова *πίνδος* связано с негативным отношением приморских греков к субэтносу греческих горцев из района Пинда. В конце XVIII – нач. XIX в. в Одессу чаще попадали греки из Румелии и островитяне. Самыми бедными, неграмотными, диковатыми, малоцивилизованными были греки из горного района Пинд (н.-гр. *Πίνδος*) на северо-западе Греции. Известно, что ещё в древности греки из полисов считали полуварварскими горные племена греков-этолян, акарнанов, вольских локров. Сами греки в XIX в. *пиндосами* называли жителей Пинда. Значит, в ОГК *пиндос* < *πίνδος* пришло из речи приморских греков как микроэтноним с оценочными семами ‘грязный’, ‘дикий’, ‘хамовитый’, ‘невоспитанный’, ‘необразованный’. Сегодня в этом контексте греки употребляют этноним *αλβανός*. Отношение греков Архипелага к понтийцам во многом совпадало с отношением к горцам. В черноморском регионе концепт <пиндос> получает развитие как пейоративный этноконцепт в рамках грубого просторечия. Концептуальный слой, связанный с греческим этносом, в ЯКМ стирается, заменяясь концептуальным слоем,

связанным с этносами юго-восточной Азии. Концепт <пиндós> в этом случае синонимичен пейоративному этноконцепту <филиппók>. Такой сдвиг, происшедший в 1990-е годы в арго моряков, социально обусловлен: сегодня филиппинцы, индонезийцы, малайцы – основные конкуренты наших моряков на рынке труда, нередко пиратствуют.

В современном русском просторечии широко известны репрезентанты концепта <кореш>: *кóреш*, *корефáн*, *корешóк*. Напр.: ***Кореш** моего **кореша** рассказывал, что у его **кореша**, высокопоставленного партийного работника, жена никак не может сдать в технологическом экзамен* (М. Пойзнер. Как я поступал в партию). *Кореш* – образованный от греческой фамилии *Корено* отантропонимный одессизм. В русскую жаргонную речь и просторечие концепт <кореш> был имплантирован из ОГК, по-видимому, при активном участии Леонида Утёсова благодаря его неформальному авторитету среди молодёжи 1930-х годов. Артист писал, что грек Коля Корено в нач. XX в. был общепризнанным лидером одесской молодёжи благодаря победам в кулачных боях на горе Чумке: *На одесском «Олимпе» есть бог и боженьята. [Городской бог – грек Колька Корено, на Молдаванке – Исаак-Большой кулак и Мотл-Дешёвка, на Пересыпи – Юрка Конский, на Слободке – Беня Буц]...* [Утёсов 1976, 14–15]. Всех почитателей Корено в Одессе стали называть «корешками». *Корешки* готовы были для него на всё [Там же, 15]. *Корено* → *корешок* (парономазия: *Корено* → *корень*; деминутивная суффиксация: *кóрень* → *корешóк*) → *кóреш* (усечение основы); *Корено* → *корефáн* (сложносокращённый способ: *Корено+фанат*) – «горячо преданный Корено».

Взаимодействие русской и итальянской лингвокультур в Одессе породило ряд одесских концептов: <портофранко>, <вира>, <майна>, <лава>, <левант> и др. Под общим влиянием греческой и итальянской лингвокультур возник концепт <катакомбы>, являющийся одной из визитных карточек Одессы. Шахтные выработки, в которых добывается камень *ракушечник* (в украинском языке и в русской речи одесситов *ракушняк*), в Одессе регулярно называют *катакóмбами* (< ит. *catacomba* – «подземная гробница», «подземелье», – а также от н.-гр. *катаκόμβη*). Напр.: ***Катакомбы**... – это искусственные подземные пустоты... Одни из них представляют собой бывшие каменоломни, другие – ходы из подвалов домов (в Одессе такие ходы чаще всего называли «минами»)* (В. Файтельберг-Бланк. Бандитская Одесса: «Двойное дно» Южной Пальмиры). *Мíна* < итал. *mina* – «шахта», «рудник». Мы считаем, что в Одессе слово *катакомбы* стало ключевым репрезентантом благодаря широкому употреблению в языках жителей северо-западного Причерноморья ещё до основания Одессы. Латынь в своё время позаимствовала это слово из греческого, о чём свидетельствует наличие исконного греческого полисемичного префикса *ката-*, означающего движение вниз. Исконно русский репрезентант концепта <катакомбы> – *каменолóмни* – используется в Одессе гораздо реже ключевого.

Интересно с т. зр. социальной диахронии функционирование репрезентанта *катакомбист*. Это слово не зафиксировано словарями. Однако так называют первых христиан Рима, устраивавших церкви в катакомбах. В койне Одессы в XIX в. *катакомбíсты* – это, во-первых, масоны, местом встреч которых были катакомбы (*Подобная **катакомба** находилась в Брятинском переулке, где... собирались масоны...* (В. Файтельберг-Бланк. «Двойное дно» Южной Пальмиры)); во-вторых – бандиты, спасавшиеся там от полиции с награбленным; в-третьих – *контрабандисты*, ожидавшие в катакомбах возможности обойти таможенную либо проносившие по ним товары через границу порто-франко. Во время фашистской оккупации *катакомбíсты* – это партизаны, дислоцировавшиеся в катакомбах. Напр.: *Москва не слышала*

катакомбистов, вот и приходилось совершать рискованные рейды в открытую степь (Ю. Корольков. В катакомбах Одессы).

Концепт <портофранко> занимает особое место в истории Одессы. Италиянизм *порто-франко* (<ит. *porto franco* – «свободный порт») был в XIX в. наиболее употребительным экономическим термином в Одессе. Режим *порто-франко* обеспечивал процветание города. Напр.: *Спутницы объяснили, что это черта портофранко. За этой рогаткой Одесса в таможенном отношении находится как за границей* (А. Скальковский. Одесса за 40 лет назад). Слово *порто-франко* в речи одесситов подвергалось метафоризации. Напр.: *Как истинное дитя Одессы, он [Фирлич. – Е.С.] знал толк в заморских винах и не иначе пил, как из четверкового стакана, который у него назывался портофранк* (О. Рабинович. История торгового дома Фирлич-и-К°). *Старопортофранковская* – самая длинная улица старой части города. В 1990 г. первый коммерческий банк города получил название «*Порто-франко*».

Одесскими концептами, возникшими в XIX в. в результате взаимодействия русской и **французской** лингвокультур и до сих пор функционирующими в ОГК, можно считать <делать базар>, <дама/мадам>, <дюк>, <бранжа>, <карантин>, <пулька>, <презент> и некоторые другие. Так, фразеоконцепт <делать базар> может в ОГК оязыковаться целым рядом других репрезентантов: *делать покупки, покупать провизию, ходить на базар, скупаться* и под. Ключевой репрезентант – калька с французского *faire le marché*.

Одесский концепт <дюк> (<*duc* – фр. «герцог») репрезентируется обычно в составе фразеологизмов, прямо или косвенно связанных с личностью первого градоначальника Одессы герцога (дюка) Эммануила де Ришелье либо с его памятником на Приморском бульваре. Напр.: *Дюковский сад/парк* (бывшая дача дюка де Ришелье). *Посмотри на дюка с люка!* – эвфемизированный одесский вариант негативно коннотатированных *ты здесь лишний, иди вон!, пошёл вон!* и других их синонимов. В основе фразеологизма лежит сценарий эротического зрительного эффекта у человека, смотрящего на Дюка из зоны второго люка по правой руке памятника. Императивные фразеологизмы *спроси/попроси у дюка; пойди к дюку (до дюка)* могут иметь разные коннотации. До введения всеобщего тестирования Дюк «подсказывал» темы экзаменационных сочинений, вопросы билетов. Думаем, что в основе этого лежит значение франц. омонима *duc* – «филин» (мудрая птица). В Одессе из поколения в поколение передаётся культ Дюка – ангела-хранителя. Дюк – обычная для Одессы кличка сторожевой собаки. Обороты со словом *дюк* могут содержать и негативные оценки, возникающие, видимо, из-за неэффективности поверий. Так, в оборотах интеграционно-сравнительного типа мотивации *дюк* синонимично слову *истукан*: *Дюк по-французски – герцог. Но в Одессе «дюк» означало – хмурый дурак, недотёпа. «Молчит, как дюк». «Что ты сидишь, как дюк?»* (Л. Славин. Юрий Олеша).

Одесский концепт <пулька> возник в XIX в. Так в городе называли цыплят (<фр. *poulet* – «цыплёнок») и кур. Ключевой репрезентант и производное от него *пулечка* с наибольшей последовательностью используются в кулинарном дискурсе, обозначая куриную или цыплячью тушку, бедро, крыло, блюдо из курицы или цыплёнка. Чаще – бёдра. Напр.: *Я для холодца беру копыто и несколько куриных пулек: покупать петуха мне дорого. За такую цену будет колоть в зубы* (Из разг. 20.02.2003, ж. 83 г., медработник). В XX в. *пулька, пулечка* в ОГК подверглись зооморфной метафоризации. Напр.: *Боже мой! Какие ножки!! Какие пулечки!!!* (М. Пойзнер. Мой Староконный). Тут *пулечки* – девичьи ножки.

Благодаря взаимодействию русской и **молдавской** лингвокультур возникли и функционируют одесские концепты <Фонтан / не Фонтан>, <франзоля>, <пшёнка>, <мамалыга>, а также концепт <бodega>, возникший под влиянием **испанской** и трансформированный под влиянием **румынской** лингвокультур.

Концепт <франзоля>. В словаре В.И. Даля единственное слово *франзо́ля* квалифицируется как одесское. В XIX в. самыми популярными сортами хлеба в Одессе были *франзоля* (длинный по форме белый хлеб, «французская булка») и *грек* (тёмный хлеб). Напр.: *Кирияков... вручил фунт вкусной копчёной колбасы и две франзоли...* (В. Катаев. Разбитая жизнь...). *Берите, детки, франзольку...* (Журнал «Шквал», 1928, 14, 5). М. Фасмер считал это слово производным от нем. *Franzbrot* – «французская булка». Мы же полагаем, что немецкого влияния здесь нет. *Франзо́ля* – хаджибейское слово молдавского происхождения. Жители Молдаванки снабжали Хаджибей и порт продуктами растениеводства. В современном молдавском языке употребляются однокоренные слова: *franzela/франзелэ* («булка», «хлебный батон»), *franzelarie/франзелэрие* («булочная»). Закрепление финали -о́ля вызвано её продуктивностью в укр. языке и русском просторечии. Ср.: укр. и рус. диалектное *барабо́ля*; рус. *фасо́ль* – укр. *квасо́ля*, рус. прост. *фасо́ля* и др. Современные толковые словари русского языка не фиксируют слова *франзо́ля*, хотя в Одессе денотат и сигнификат слов *франзоля/франзоль* служат мотиваторами новых названий булочных и кафе.

Концепт <бodega> возник в лингвокультуре одесситов в XIX в. под влиянием испанского языка. Ключевой репрезентант в речи одесситов семантизировался, как и в испанском: «погреб для хранения и дегустации вин», «трюм на судне под фордеком», «склад товаров в порту». В период румынской оккупации концепт под влиянием румынского *bodegă* – «закусочная» – изменил семантическую структуру. В последнем значении слово *бodega* часто употребляли румынские солдаты. Быть владельцем *бодегы* стало прибыльным делом. В современном ОГК *бodega* – это «пункт общественного питания с плохим обслуживанием». Синонимичные репрезентанты: *пивная, рюмочная, бар, кафе, ресторан* (с негативной оценкой), *наливайка, забегаловка, тошнилровка* и под.

Взаимодействие русской лингвокультуры с **польской** дало основание для формирования концептов <фляк/фляки>, <злот>, <где> и некоторых других; с польской и украинской – фразеоконцепта <Обещанка – цяцанка, а дурному – радость>; с польской и еврейской – концепта <фанаберья>; с польской и греческой – концепта <фармазон>.

В I трети XIX в. репрезентантами концепта <фармазон> были слова *франкмасон, революционер, вольнодумец, либерал*. В русский язык *фармазо́н* было заимствовано из польск.: *fartazon* < н.-гр. *φάρμακονας* < фр. *franc-maçon*. Ещё в период пребывания в Одессе А.С. Пушкина, воспринимавшего греков как наиболее революционизированный этнос Европы той эпохи, слово *фармазо́н* употреблялось как псевдоэтноним греков. Однако к сер. XIX в. этот концепт стал приобретать репрезентанты с негативными коннотациями: *наглец, аферист, обманщик, мошенник*. Появилось производное от ключевого репрезентанта слово *фармазони́к*, синонимичное новым репрезентантам. Социолингвистический анализ приводит к выводу о том, что такая трансформация концепта <фармазон> имеет в основе одесский сценарий деловых отношений поляков с греками. Помещики-поляки производили зерно, кожу, шерсть и экспортировали их через Одессу, где была монополия греков (фармазонов) на транспортные услуги торгового флота. Посредники-греки нередко прибегали к откровенной наглости и мошенничеству монополистов. Поляки, разумеется, не молчали, но вынуждены были соглашаться и

терпеть убытки. Это и привело к структурно-семантическому сдвигу в концепте <фармазон>. Из ОГК изменения распространились на польское, русское, украинское просторечие, а затем были кодифицированы в этих языках. Напр.: *Фармазон хочет за что-то поспорить, причём так крупно, что аж волнуется* (В. Смирнов. Операция «Гиппократ»).

Концепт <фляк/фляки> был образован на основе метонимического переноса с польских *flaki, flaczki*, которым в русском языке соответствует соматизм *рубец* («телячий желудок») и прагматоним *рубцы* («густой суп с мясом телячьего желудка»), на нежелательные для еды части мясной туши (плеву, жилы, железы и под.). Напр.: *Этот кусок только собакам: там одни фляки* (Из разг., 27.01.2015, ж. 42 л.). В ОГК ключевой репрезентант данного концепта может иметь формы ед. и множ. числа (в отличие от мотиватора *pluralia tantum flaki, flaczki*). В ОГК слово *фляк,-и* приобрело метафорическое значение: «лишние жировые отложения, выделяющиеся на теле человека; целлюлит». Напр.: *Паша, где ты так разжирел? Спереди – пузырь, по бокам – фляки. Ужас! Срочно в зал и на диету! Никакого пива, хлеба, соли и сахара!* (Из разг., 15.04.2013, ж. 35 л.).

Таким образом, на примере одного из фрагментов суперконцепта <Одесса>, формирующегося на основе множества концептосфер городского полилингвокультурного пространства, мы попытались показать пути возникновения и функционирования специфических региональных/городских концептов. Обычно такие концепты появляются благодаря региональным сценариям прецедентного характера. Их ключевой репрезентант аккумулирует не только особенности сценария, но и лингвокультурный слой, в котором этот сценарий был разыгран.

Литература

- Романец Л.А. Характеристика концепта <Одесса> в поэтическом военно-историческом дискурсе Великой Отечественной войны / Л.А. Романец // Наукові записки КДПУ. – Сер. Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2011. – Вип. 95. – Ч. 1. – С. 265–270.
- Романец Л.А. Прецедентные феномены в стихотворениях об Одессе Измаила Гордона / Л.А. Романец // Мова / ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2009. – № 14. – С. 47–52.
- Степанов Е.Н. Социальные аспекты городского прецедентного феномена и его статус в системе феноменов / Е.Н. Степанов // Мова. – Одеса : Астропринт, 2008. – № 13. – С. 5–10.
- Степанов Е.Н. Русская городская речь в полилингвокультурном пространстве Одессы : дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / Е.Н. Степанов ; Одесский нац. ун-т им. И.И. Мечникова. – Одесса, 2013. – 595 с.
- Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта / И.А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 58–65.

Иллюстративная литература

- Ващенко В.С. Словник полтавських говорів / В.С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – Вип. 1. – 108 с.
- Всё о еврейской кухне / [сост.]. – Донецк : ООО ПКФ «БАО», 2004. – 272 с.
- Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К. : Наук. думка, 1982–1989.
- Желеховский С. Малоруско-німецький словар : у 2-х т. / Євгеній Желеховський, Софрон Недільський. – Львів, 1884. – 1117 с. / [фотопередрук : у 3 т. – Мюнхен : О. Горбач, 1982].
- Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
- Словник українських говорів Одещини : близько 5 000 слів / [гол. ред. О.І. Бондар]. – Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2011. – 223 с.
- Утёсов Л.О. Спасибо, сердце! : воспоминания, встречи, раздумья / Л.О. Утёсов. – М. : Всесоюзное театральное общество, 1976. – 480 с.

РАЗДЕЛ I

МЕТОДОЛОГИЯ РЕКОНСТРУКЦИИ КОНЦЕПТА: НАСТОЯЩЕЕ *VS.* БУДУЩЕЕ

ЛИНГВОКОГНИТИВНОЕ НАСТОЯЩЕЕ КОНЦЕПТА

КОГНИТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

О.О. Селіванова

Постановка проблеми. Наприкінці 90-х рр. XX ст. у складі когнітивної лінгвістики виокремилася нова галузь – лінгвоконцептологія, метою якої став опис концептів і мовних засобів їхньої репрезентації. Завданнями лінгвоконцептології стали: 1) дослідження процесів концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду; 2) аналіз залежності концептуалізації від різноманітних чинників: етносвідомості, соціуму, культури та субкультури певної групи, індивідуальної свідомості; 3) опис концептуалізації у філогенезі й онтогенезі; 4) визначення параметрів концептосистеми та її зв'язку з концептуальною і мовною картинами світу; 5) диференціація предметних сфер (доменів) у концептосистемі й етносвідомості; 6) опис констант культури як системи культурних концептів народу; 7) обґрунтування поняття концепту, його співвідношення із поняттям і значенням; 8) з'ясування структури концепту; 9) визначення ролі мовної репрезентації у встановленні його складу; 10) розроблення методики концептуального аналізу; 11) створення типології концептів; 12) характеристика текстових і художніх концептів у творах і творчості майстрів слова тощо [Селіванова 2017, 467].

Попри бурхливий розвиток лінгвоконцептології, захоплення її проблематикою за відсутності чітких методик, інструментарію і поняттєвого апарату зумовило досить вільне тлумачення предмета й об'єкта аналізу та невдалі спроби підмінити традиційний семантичний аналіз нібито концептуальним. Опис концептів набув характеру вільного спостереження за їхніми ключовими словами в контексті, що викликало дивну дискусію із приводу того, що може і що не може бути концептом.

При цьому багатьох із численних дослідників концептів не хвилювало питання щодо того, як співвідноситься концепт з організацією свідомості, пам'яті людини, її пізнавальною здатністю; а також яке відношення має до опису концептів складний поняттєвий апарат і процедури моделювання когнітивної та комп'ютерної лінгвістики. Не можна загалом не погодитись із словами деяких російських науковців, які зазначають: «Нині у вітчизняній науці про мову стало надзвичайно модним включати себе до складу прибічників когнітивного підходу («нової парадигми»), хоч для такого кроку не завжди наявні вагоме підґрунтя і відповідна професійна підготовка: когнітологія своєю базою має насамперед когнітивну психологію, що передбачає якесь розуміння процесів взаємодії нейробіологічних механізмів у формуванні ментальних образів і станів» [Сусов, Сусов 2006, 14]. Отже, аналіз концептів у мовознавстві не може бути доволіно дескриптивним, а має ґрунтуватися передусім на знаннях у галузях психології, теорії пізнання, теорії інформації з урахуванням доробку когнітивного й комп'ютерного моделювання.

Концептуальний аналіз як новий конструктивний лінгвістичний метод, загальними процедурами якого є формалізація, ідеалізація і моделювання, передбачає конструювання об'єкта дослідження у вигляді спрощеної, гіпотетичної абстрактної схеми або моделі. Основною метою цього методу є реконструкція концепту із застосуванням метамов лінгвістики на підставі його репрезентантів у відповідній мові й мовленні. Ми кваліфікуємо концепт як інформаційну структуру свідомості, різносубстратну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить

сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом синергетичної взаємодії психічних функцій свідомості: мислення, відчуттів, почуттів, інтуїції [Юнг 1996], – а також колективного позасвідомого [Селиванова 2000, 112].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує чимало підходів до кваліфікації й опису концептів. Український лінгвіст А. Приходько розрізняє кілька дефініційних моделей концепту: 1) концепт як епістемічне утворення, що ґрунтується на усвідомленні інформаційних витоків знань і досвіду людини; 2) концепт як психоментальне утворення, зумовлене розумінням концепту як продукту людської свідомості; 3) концепт як етнокультурне утворення, що відображає уявлення про концепт як концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу, згусток культури; 4) концепт як прагматичне утворення, що відображає інтенційний характер використання ментальних сутностей у дискурсі; 5) концепт як аксіологічне утворення, що є результатом ціннісних домінант культури; 6) синтетичну дефініцію концепту, що містить поєднання кількох аспектів [Приходько 2008].

Основними дискусійними проблемами, пов'язаними із кваліфікацією феномена концепту, є: 1) розмежування концепту й поняття; 2) залежність концепту від мовної вербалізації; 3) його кваліфікація за способами формування; 4) зв'язок концепту та значення; 5) наявність у структурі концепту оцінно-емотивних, ціннісних і прагматичних компонентів; 6) наявність концептів в індивідуальній або колективній (загальнонаціональній, груповій, регіональній) свідомості; 7) обсяг концепту залежно від індивідуальної чи етнічно-колективної репрезентації, наукової чи наївної картини світу; 8) типологія концептів; 9) їхня структура; 10) методи та процедури опису й аналізу концептів тощо [Селиванова 2012].

Найбільш актуальним питанням концептуального моделювання є структура концепту. Метафорично концепт представляють у вигляді хмари (З. Попова), або сніжної грудки (М. Болдирев), або плоду (Й. Стернін). В основу його структури покладено різноманітні ментальні репрезентації, ідеалізовані когнітивні моделі: пропозиції, схеми, фреймові мережі, сценарії, ментальні простори тощо. Більшість дослідників обстоюють польову модель концепту, яка містить ядро та периферію. Ядерну зону нерідко ототожнюють зі значенням відповідної ключової лексики [Попова, Стернін 2001], із поняттям, яке здебільшого постає у вигляді семного набору ключового слова; з образом предмета чи явища [Болдырев 2000, 26] тощо. Периферію концепту представляють також по-різному: як дистрибуцію ключового слова, асоціативні зв'язки з іншими концептами; поглиблену інформацію, суб'єктивні досвідні знання, конотативні елементи тощо. Й. Стернін пропонує вважати ядром концепту базовий шар як чуттєвий образ, що кодує концепт як мисленнєву одиницю в універсальному предметному коді. На чуттєвий образ нашаровуються інші концептуальні ознаки, що відображають розвиток концепту, його зв'язки з іншими концептами [Стернін 2001, 58–59].

Дослідники розглядають також сіткову структуру концепту, представляють його в мережі структурованих концептуальних доменів, асоціатив вербальної сітки тощо. Інколи структура концепту отримує вигляд рівневої моделі або кількох шарів: смислового та вербального або смислового, образно-асоціативного та предметно-почуттєвого. Ю. Степанов, демонструючи історичну мінливість концепту, виокремив у його структурі етимологічний шар, який є основою концепту; історичний шар, що сформувався протягом розвитку концепту, й активний шар, актуальний для сучасного стану [Степанов 1997, 21–44]. Автори колективного навчального посібника «Введение в когнитивную лингвистику» розрізняють у складі концепту поняттєвий, образно-перцептивний і ціннісний рівні: перший співвіднесений із денотатом, другий

– із гештальтом, третій – з оцінкою предмета концептуалізації в етносвідомості й культурі [2005, 73]. В. Карасик і В. Слишкін виокремлюють у культурних концептах принаймні три складники: образ, поняття, цінність [Карасик, Слишкін 2001, 73]. Деякі дослідники, розглядаючи польову природу концепту, долучають до неї різні ціннісні шари: етнопсихологічний, лінгвокультурологічний, соціодискурсивний [Приходько 2006, 213].

Альтернативною позицією опису концепту є дифузність, розпливчастість його структури, яку, як вважається, у принципі змоделювати неможливо: «Усередині концепту перетікають і переливаються концептуальні ознаки, концепт не має чітких абрисів і меж, [...] жорсткої послідовності шарів; їхнє взаємне розташування індивідуальне й залежить від умов формування концепту в кожній особистості» [Попова 1999, 11]. Однак за умови такої дифузності, на нашу думку, було б неможливим оперування концептуальною інформацією, її інтегрування з мовними знаннями, які є жорстко структурованими, про що свідчать дані як асоціативних експериментів, так і експериментальна діяльність у галузі нейропсихолінгвістики. Як здається, принцип дифузності концептів зумовлений намаганням відокремити мовне як структуроване й концептуальне як розмите та невизначене в пізнавальних процесах.

Виклад основного матеріалу. Процедури концептуального аналізу відмінні в різних напрямках і течіях. Основною проблемою різних підходів до концептуального аналізу є пошук проміжної метамови опису концептів. Якщо таку метамову не використовують, то концептуальний аналіз обмежується дистрибутивним і контекстуальним аналізом, які інтерпретують зміст певного поняття шляхом опису контекстного оточення і пояснення різних метафоричних перенесень ключового знака концепту та його дистрибуції. Такий підхід чимало лінгвістів сприймає досить критично через його інтроспективність і суб'єктивізм.

На нашу думку, методика концептуального аналізу має враховувати насамперед досвід моделювання різноманітних структур репрезентації знань, апробованих на мовному й текстовому матеріалі. Визначальною для моделей концептуального аналізу є демонстрація зв'язків різних пізнавальних механізмів свідомості й позасвідомого, кореляції різних компонентів моделей. Зразки такого типу концептуального аналізу ґрунтуються на запропонованій нами моделі ментально-психонетичного комплексу (надалі – МПК) [Селіванова 2000; 2007; Селіванова 2012; 2017], яка відображає інформаційну структуру свідомості як холистичного психофункціонального континууму поєднання окреслених вище пізнавальних функцій і колективного позасвідомого. МПК демонструє синергетичну системну природу свідомості, організованої шляхом взаємодії різних функціональних модулів зі знаковими, граматичними, прагматичними ресурсами природної мови, що сприяє переведенню інформації різних типів у мовний формат.

Використання моделі МПК зумовлене також недостатністю проєкції мовнопороджувальних механізмів лише на лінійні синтактикоподібні структури вербального мислення. Номінативні процеси ґрунтуються на багатовимірності та нелінійності концептуальних структур, які є результатом холистичної (синергетичної) взаємодії різних каналів отримання цієї інформації, вербальних і невербальних, мисленневих і немисленневих, і застосовують для позначення різних способів її оброблення. Функція мислення, що взаємодіє із відчуттями, почуттями, інтуїцією шляхом формування образів й інтегрована з колективним позасвідомим, організує ментальний лексикон як вербальний компонент МПК, «діючу систему, у якій кожна одиниця записана з інструкцією використання, з даними про оперативні можливості одиниці: прагматичні, семантичні, граматичні» [Кубрякова 2004, 369].

МПК є зразком тотальних моделей, які «охоплюють одночасно безліч найрізноманітніших аспектів аналізованого предмета», є «продуктом об'ємного мислення», що «містить і компоненти фонового мислення, і процедури співвіднесення фігуративного й фонового мислення із невидимим» [Бахтияров 2004, 103–104]. Структура МПК зумовлена, по-перше, конекційною природою знань, основним принципом використання яких є активація як збудження певної ділянки нейронів кори головного мозку в когнітивних процесах; по-друге, відмовою від абсолютизації мислення як єдиного пізнавального механізму людини; по-третє, енграмною природою пам'яті й особливою квантово-хвильовою здатністю кодування та перекодування інформації людським мозком.

Ядром МПК є пропозиційні структури – мисленнєві аналоги ситуацій, що характеризуються відносною об'єктивністю, внутрішньою несуперечливістю і позначаються мовними одиницями у прямих значеннях. Експериментально доведено, що «довгочасна пам'ять людини є великою сіткою взаємно перехрещених пропозиційних дерев, кожне з яких містить певний набір вузлів пам'яті з численними зв'язками» [Кубрякова, Демьянков, Панкрац, Лузина 1996, 134]. Дж. Лакофф наголошував на тому, що «більша частина структури нашого знання має форму пропозиційних моделей, а їхньою особливістю є те, що вони вирізняють елементи, надають їм характеристики та вказують на зв'язки між ними» [Новое в зарубежной лингвистике 1988, 31]. Транспонована до лінгвістичних студій позитивістом Б. Расселом пропозиція ґрунтувалася на положенні про відносну об'єктивність людського сприйняття світу як така, що відповідає істинному стану справ у світі. Дж. Лакофф як фахівець у галузі когнітивної семантики, яка обстоює феноменологічну епістему, застерігав проти «об'єктивістського присмаку» пропозиційних структур: хоч вони й містять реально наявні зв'язки, вони є результатом інтеріоризації людиною дійсності, тобто «коли людина усвідомлює свій досвід, проектуєчи на нього пропозиційні моделі, вона накладає на світ об'єктивістську структуру» [Лакофф 1996, 177]. Саме тому дослідник обстоював головну ознаку пропозиції як ідеалізованої когнітивної моделі, ментальної сутності, у якій не використовуються «механізми уяви». Отже, пропозиція насамперед залежить від досвіду людини і є несуперечливим аналогом події, позбавленим ірраціональності та фігуральної вербалізації.

Необмеженість подій, явищ реального світу, їхніх учасників і складників протистоїть браку їхніх відповідних мовних найменувань у прямих значеннях, а також специфіці їхньої інтеріоризації носіями мови. Ця суперечність усувається використанням на позначення одного домену знаків інших доменів за принципом припущення аналогії, подібності. Такі чужорідні, фігуральні знаки формують асоціативно-термінальний компонент МПК, що корелює із пропозиційним ядром, заміщуючи нерідко нульові знакові позиції пропозиційних елементів. Асоціативно-термінальний компонент пов'язаний також з образами, чуттєвою сферою, інтуїцією і колективним позасвідомим.

МПК демонструє інтеграцію пропозиційного й асоціативно-термінального складників із наскрізним для них оцінно-емотивним компонентом – модусом, що корелює з аксіологізованими відчуттями, почуттями й емоціями; і концептуальним планом як прагматичним компонентом, який контролює відповідність концептуальної інформації умовам номінативного чи комунікативного актів. Н. Арутюнова цілком слушно наголошувала на тому, що «роль оцінки полягає у тому, щоб співвіднести предмети й події з ідеалізованою, тобто нормативною, картиною світу. Ідея нормативності пронизує значний життєвий цикл, який бере початок із сприйняття

явищ дійсності, переходить до сфери комунікації і мовної семантики й завершується у словесній творчості» [Арутюнова 1988, 8].

Концептуальний аналіз на підставі моделі МПК передбачає: 1) опис ядерної пропозиційної частини концепту, яка містить мисленнєві аналоги ситуацій, пов'язані з ним і вербалізовані знаками мови у прямих значеннях, тобто предикатно-актантні рамки з урахуванням родо-видових й опозиційних зв'язків; 2) характеристики різноманітних метафоричних корелятивів ядра в асоціативно-термінальній частині МПК, представлених фігуральними позначеннями; 3) аналіз модусного складника моделі, тобто оцінки концепту; 4) з'ясування зв'язків пропозиційного, асоціативно-термінального та модусного складників концептуальної моделі з психічними функціями відчуттів, почуттів, образами та колективним позасвідомим (останнє виявляється у свідомості у вигляді архетипів); 5) аналіз прагматичного компонента концептуальної моделі як інструкції із використання знаків концепту в дискурсивній діяльності носіїв мови.

На окреслених етапах концептуального аналізу застосовуємо різноманітні методики: 1) пропозиційного моделювання із метою встановлення вербальних позначень предикатно-актантних рамок ядра концепту, його гіперо-гіпонімічної ієрархії у системі мовної категоризації; 2) компонентного, дистрибутивного, контекстуально-інтерпретаційного аналізу для з'ясування семного набору й оцінки найменувань концепту і його складників; 3) етимологічного й когнітивно-ономасіологічного аналізу з метою визначення етимонів і сучасної мотивації мовних експонентів концепту; 4) метафоричного моделювання для встановлення складу асоціативно-термінальної частини моделі і з'ясування механізмів використання на позначення концептуальних складників знаків інших доменів; 5) архетипного аналізу з метою вияву зв'язків концепту з архетипами колективного позасвідомого; 6) асоціативного експерименту для встановлення найближчих і найчастотніших мовних реакцій на найменування концептуальних складників; 7) дискурсивного аналізу з метою висвітлення функціонального статусу позначень концепту в різноманітних дискурсивних практиках. Вагомим для концептуального аналізу є використання квантитативних методів.

Оскільки концептуальна інформація насамперед маніфестована мовними позначеннями, особливої ваги для моделювання концепту набуває когнітивно-ономасіологічний аналіз, що дає змогу реконструювати відповідні фрагменти пропозиційного, асоціативно-термінального й модусного компонентів концептуальної моделі, а також їхню кореляцію зі складниками чуттєвої сфери, образами й архетипами колективного позасвідомого.

Прикладом для застосування цієї методики в розділі обрано українську номенклатуру ентомофауни, вилучену з визначників й атласів комах України. Мовні кореляти пропозиційного компонента в назвах комах дають змогу визначити відносно об'єктивні знання, зокрема, щодо їхньої таксономії у науковій картині світу. Приміром, видові назви комах здебільшого застосовують для позначення родини, інколи ряду чи підряду (*цикадка зелена* з родини *цикаделін* підряду *цикадин*). В одній із родин, що належать до певного ряду чи підряду, нерідко відбувається дублювання гіпероніма як назви виду та родини, що свідчить про радіально-прототипний принцип диференціації комах у науковій картині світу етносу. Найкращому зразку родини, що отримує назву ряду чи підряду, інколи протистоїть назва комахи з мотиватором-корелятивом — мисленнєвим аналогом відповідності/невідповідності нормі (пор. *щитівка несправжня дубова*, *строкатка несправжня звичайна*, *комарі справжні*, *комарівка звичайна*, *гнойовик звичайний*, *летюха звичайна*). На відповідність нормі

вказують і позначення розмірів як відхилення від неї (*волохокрилець великий, совка південна велика, вуховертка мала*).

Мовні позначення комах проєктуються також на різноманітні предикатно-аргументні структури, використовуючи як мотиватори інформацію різного ґатунку, що відповідає компонентам:

– предикатів руху (*стрибок курячий, стрибун сірий, летюха звичайна, плавт, хребтоплав*), локалізації (*плодожил, коренежил*), звучання (*цвіркун лобатий, дзижчало чорне*), харчування (*сіноїд, мертвоїд, деревогриз борозенчастий, насіннієд ясеновий, плодожерка грушева*), полювання (*павуколов бурий*), уподобання (*мурашколюб, водолюб великий чорний*), пошкодження (*черепашка шкідлива*), фізичної дії (*бджола листоріз бурогрудий* – «З листків різних куштів вирізує овальні шматки, якими вистилає комірки свого гнізда в ґрунті»; *оса товстоголова риюча, деревоточець західний*); перетворення (*горіхотворка волосиста смугаста*), сприйняття вигляду комахи людиною (*блищунка, світляк*);

– об'єктів харчування (*трипс житній (огірковий, гороховий), пухойд качиний, пероїд курячий, волосойд овечий (бичачий), хижак-короїдник, листойд, зернівка горохова, кровососка кінська*), пошкодження (*медяниця грушева (яблунева, морквяна), попелиця звичайна коренева кукурудзяна, бджоложук звичайний, мурахожук* – «шкодять бджолам і знищують личинки мурашок»; *комар кусака*);

– темпоративу (*одноденка двокрила, веснянка велика, гробарик осінній, п'ядун присмерковий, нічниця*);

– комітативу як показнику супровідного предмета чи явища (*льодовичник, дощовиця, листовійка приморозкова звичайна, квітківниця дощова*);

– локативам, що варіюються від конкретного місця до широкого регіону локалізації комах, країни її розповсюдження тощо (*цвіркун домовий (польовий), муха хатня, златка пенькова соснова, лишайниця тополева, вуховертка городня (прибережна), прибережник, попелиця баштанна, богомол кримський, совка південна велика, черепашка австрійська*);

– трансгресиву як результату каузації перетворення (*трубоккрут дубовий, коконопряд*) тощо.

Актуальними у процесах творення номенів комах є показники рівнів якості – забарвлення тіла і його частин (*одноденка білохвоста, дибка зелена, трав'янка червононога, ковалик сірий (чорний), зеленушка зелена*), кількості – розміру тіла чи його частин, кількості частин або крапок чи інших візерунків на тілі (*дзижчало велике, великоголовка жовтоноса, мертвоїд чотирикрапковий, зеленчук короткокрилий*), партитиву як частини цілого (*товстоголовка, кутокрилка, серпокрилка, кобилка блакитнокрила*).

Альтернативним способом позначення комах є метафоризація мотиваторів, що демонструє у структурі МПК різноманітні кореляції з іншими концептами. Найбільш стереотипною донорською зоною для номенів ентомофауни є концепт ЛЮДИНА, з якою порівнюють комах, зважаючи на аналогію частин тіла, поведінки, ознак тощо. Чимало мотиваторів у назвах комах ототожнюються із позначеннями людини, які отримують вторинне метафоричне значення на підставі аналогії сценаріїв двох концептуальних доменів (*богомол* – «в спокійному стані вони тримаються на рослинах другою і третьою парою ніг, а передні ноги підняті, наче для молитви»; *облудник-злодій* – «при небезпеці жуки прикидаються мертвими, витягуючи вуса і ноги уздовж тіла»; *гравер звичайний, пильщик-ткач ялиновий, бджола-тесляр, короїд-типограф, поліграф пухнастий* мотивовані способом харчування) або за ґештальною подібністю (*капуцин* із родини капюшонників має голову, втягнену в передньогруді, які прикривають їх ніби капюшоном; звукові ґештальти опосередковують номінацію

ковалик сірий; за ознаками забарвлення названі *солдатик*, *адмірал*, *ковалик-хрестоносець*). Знаки соматизмів людини, її властивостей і дій також стають ономасіологічними ознаками ентомонімів (*довгоносик великий люцерновий*, *цвіркун лобатий*, *щитник гостроплечий*, *чубатка пустельниця*, *трав'янка струнка*, *гребляк*, *златка мінуюча*, *свердлик листяний*).

Чимало номенів комах отримують мотиватори з доменів інших тварин: ссавців (*кобилка болотяна*, *коньок бродячий*, *слоник*, *верблюдка*, *мурашиний лев*, *ведмедиця гера*), птахів (*казарка*, *ктир яструбниця руда*, *павине очко*), комах інших класів (*комарівка*, *скорпіонниця звичайна*, *мурашковидка звичайна*, *ктир шершенеподібний*). Здебільшого підґрунтям такої метафоризації служить гештальтна аналогія конфігурації тіла, забарвлення або подібність за розміром порівняно з представниками родини чи ряду.

Спостереження ентомологів за зовнішнім видом комах спричиняють аналогію із рослинним світом (*богомол-ірис* названий за фіолетово-чорною плямою на крильцях), або найчастіше з артефактами, що позначається на ономасіологічній структурі номенів (приміром, *пластинокрил-серпоносець* має загнутий яйцеклад із дрібними зубчиками; в самця *списовуски довговусої* наявні вусики з широко-яйцевидною чорною булавою; *подушечниця березова* має білий опуклий яйцевий мішок; у *шашечниці червоної* крила з жовтою облямівкою та чорними крапками).

Доволі поширеним є застосування у процесі творення ентомонімів графічних знаків і символів, які вказують на специфіку забарвлення частин тіла комахи, що є важливим для диференціації видів (наприклад, *совка іпсилон*, *совка оклична*, *совка С-чорна*, *совка-гама*, *стрілчатка пси*, *чубатка-зигзаг*, *кутокрилка С-біле*, *товстоголовка-кома*, *стрілка-плосконіжка*, *щитівка яблунева комоподібна*). Використання мотиваторів на позначення природних явищ чи речовини у номенів комах зумовлене здебільшого стереотипним уявленням про колір і схожістю із ним забарвлення ентомофауни (*вогняниця золотиста*, *трав'янка-вогнівка вохряно-жовта*, *златка тополева золотиста*, *перламутрівка польова*). Інколи речовина, яку виділяє комаха, нагадує відповідну речовину, назва якої стає її мотиватором (*медяниця грушева* – «виділяє клейку цукристу рідину – медяну росу»).

Представлення у назвах комах оцінного компонента, що є модусом МПК, надає інформацію про особливості сприйняття ентомофауни етносом, а також про оцінні пріоритети, стереотипізовані в етносвідомості. Обрання саме оцінки мотивуючою ознакою ономасіологічної структури ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з опертям на стереотипи, культурну символіку, архетипи колективного позасвідомого.

У масиві українських ентомонімів застосовуються мотиватори переважно естетичної та утилітарної оцінки: перша фокусує увагу на зовнішній красі комахи, що є, безперечно, результатом її інтеріоризації фахівцями в галузі ентомології, друга на її шкідливості для людини та її довкілля (*красуня блискача*, *красуня-дівчина*, *цикадка красива*, *бітома красива*, *комар-довгоніг шкідливий*). Модусний компонент корелює не лише з пропозиційним, а й із термінальним компонентом у випадках, коли оцінку комасі надають метафоричні мотиватори, що ґрунтуються на оцінних стереотипах певних об'єктів, які переважно є прецедентними феноменами – найменуваннями богів чи богинь, героїв та інших міфологічних істот грецької чи римської міфології, що розпізнаються науковцями (*сонечко* – корисна комаха; *цирцея*, *галатея*, *дріада* – красиві метелики родини бархатниць; *подалірій*, *махаон*, *поліксена*, *мнемозина* належать до родини парусників – великих, ширококрилих красивих метеликів).

Концептуально значущу інформацію надають ентимоніми, у яких поєднано різні за статусом у МПК мотиватори. Українські ентимоніми здебільшого мають дві чи три ономазіологічні ознаки й переважно є складеними назвами, які, з одного боку, передають відносно об'єктивну інформацію про комаху, а з іншого, увиразнюють її назву за рахунок метафоричних аналогій, що спрощує видову диференціацію (приміром, ентимонім *пальцекрылка візерунчаста ширококрыла* інформує про розмір і схожість частини тіла комах (крила) із соматизмом людини (пальцем), а також про подібність забарвлення комах до штучно створеного малюнку чи вишивки (домен АРТЕФАКТ).

Висновки та перспективи дослідження. Когнітивно-ономазіологічний аналіз є лише однією із процедур концептуального моделювання, але він надає значну частину інформації про сприйняття об'єкта концептуалізації науковою і наївною етносвідомістю. Окреслена процедура має бути доповнена іншими методиками, що становить перспективу подальшого дослідження.

Література

- Арутюнова Н.Д.* Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / отв. ред. Г.В. Степанов / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
- Бахтияров О.Г.* Постинформационные технологии: введение в психонетику / О.Г. Бахтияров. – К. : ЭКСПИР, 1997. – 160 с.
- Болдырев Н.Н.* Когнитивная семантика / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 123 с.
- Введение в когнитивную лингвистику : [учеб. пособ.] / [В.И. Карасик, М.В. Пименова и др.]. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – 190 с.
- Карасик В.И.* Лингвокультурный концепт как единица исследования / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 69–79.
- Кубрякова Е.С.* Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
- Кубрякова Е.С.* Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : Наука, 1996. – 245 с.
- Лакофф Дж.* Когнитивная семантика / Дж. Лакофф // Язык и интеллект / под ред. В.В. Петрова; пер. с англ. В.И. Герасимова и В.П. Нерознака. – М. : Прогресс, 1996. – С. 143–184.
- Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – 420 с.
- Попова З.Д.* Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 192 с.
- Попова З.Д.* Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1999. – 30 с.
- Приходько А.М.* Концепт як об'єкт зіставного мовознавства // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя проф. М.П. Кочергана. – К. : Вид-во КНЛУ, 2006. – С. 201–214.
- Приходько А.М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
- Селиванова Е.А.* Когнитивная ономазиология / Е.А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
- Селиванова Е.А.* Мифологемы русского этносознания в номинативной подсистеме языка / Е.А. Селиванова // Мир русского слова и русское слово в мире. – Т. 4. Язык. Сознание. Личность. Коммуникация в межкультурной среде : матер. XI Конгресса МАПРЯЛ. – Варна, София (Болгария), 2007. – С. 328–335.
- Селіванова О.О.* Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : [монографічне видання] / О.О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012.

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – 2-е вид., випр. і доп. – Черкаси, 2017. – 890 с.

Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «ЯРК», 1997. – 824 с.

Стернин И.А. Значение и концепт: сходства и различия / И.А. Стернин // Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. – Калуга : КГПУ им. К.Э. Циолковского, 2005. – С. 135–144.

Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта / И.А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 58–70.

Сусов А.А. Размышления о концептах / А.А. Сусов, И.П. Сусов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Романо-германська філологія. – Харків : Константа, 2006. – № 726. – С. 14–20.

Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг. – М. : Университетская книга, 1996. – 718 с.

НАРРАТИВНЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ: МЕТОДИКА ЛИНГВОКОГНИТИВНОГО АНАЛИЗА¹

С.А. Жаботинская

В данной статье рассматриваются предпосылки формирования политической лингвоконцептологии как междисциплинарной области исследований, требующей методологического аппарата, который задает алгоритм анализа содержания нарративных политических концептов, в том числе анализа компаративного. При этом под нарративным политическим концептом понимается совокупная информация на конкретную политическую тему, представленная множественными данными – дескрипциями, извлеченными из различных текстовых сообщений с гомогенным авторством. Предлагаемая в статье процедура структурирования нарративных политических концептов опирается на положения семантики лингвальных сетей и учитывает особенности как фактуального, так и оценочного планов концепта. В статье освещаются следующие темы: когнитивная лингвистика и концептология, политическая концептология и ее методологический инструментарий, версия такого инструментария и ее приложение к конкретным данным.

Современная когнитивная лингвистика имеет целый ряд направлений. При этом работы, появившиеся за последние два десятилетия, свидетельствуют о существовании двух различных исследовательских векторов, представленных американскими/западноевропейскими и восточноевропейскими исследованиями.

Американские и западноевропейские лингвисты в целом ориентированы на разработку методик лингвокогнитивного анализа и их применение к конкретной языковой и речевой эмпирии. Об этом свидетельствует появление и развитие разноплановых и дополняющих друг друга лингвокогнитивных теорий: фреймовой семантики (Ч. Филлмор), грамматики конструкций (Ч. Филлмор, П. Кей, А. Голдберг и др.), когнитивной грамматики (Р. Ленекер), теории концептуальной метафоры (Дж. Лакофф, М. Джонсон, М. Тернер), теории концептуальной интеграции, или блендинга (Ж. Фоконье, М. Тернер), теории прототипов (Э. Рош, А. Вежбицка, Дж. Лакофф), теории перспектив (Р. МакЛори), теории иконизма (Дж. Хайман и др.). Многие из них появились в результате полемики с генеративной теорией Н. Хомского относительно того, как языковые формы связаны со значением и с нашей понятийной системой.

Лингвисты же Восточной Европы (России, Украины, Беларуси) создали направление исследований, известное как (лингво)концептология и ставящее целью описание содержания концептов, которое выводится из значений именуемых их языковых/речевых знаков. Концептология имела в качестве предтеч две взаимосвязанные традиции семантических исследований – семасиологическую (идущую от формы знака к его значению или значениям) и ономасиологическую (идущую от значения/концепта к именуемым его знакам). Семасиологические исследования транспонировали в концептологию методику компонентного анализа и ее более продвинутую версию – методику исчисления логических предикатов (школа Н.Д. Арутюновой). Ономасиологические студии, представленные в их классической форме теориями функционально-семантических и лексических полей (работы

¹ Данное исследование является частью международного исследовательского проекта «Кризис, конфликт и критическая дипломатия: восприятие Евросоюза в Украине и Израиле/Палестине / “*Crisis, conflict and critical diplomacy: EU perceptions in Ukraine and Israel/Palestine – с EU*», выполняемого при поддержке программы Жана Моне под эгидой Еврокомиссии.

А.В. Бондарко, А.А. Уфимцевой и др.), перенесли в концептологию прежде всего фактаж – совокупность языковых знаков, соотносимых с некоторым обобщенным понятием категориального плана. Но если в ономазиологии в фокусе внимания пребывали сами языковые знаки, то в концептологии акцент сместился на именуемое ими понятие/концепт. Существенный толчок к такой смене акцентов дали работы Ю.С. Степанова, посвященные культурным концептам (поэтому современную концептологию ассоциируют прежде всего с лингвокультурологией). Теория поля, которая в массиве языковых единиц выделяет ядро и периферию, привнесла в концептологию также и методику «послойного» анализа материала: в концепте стали выделять логический, оценочный и ассоциативный (метафорический) «слои», где концентрировались семантические компоненты, идентифицированные за счет применения различных версий компонентного анализа.

Подробная критика «послойного» анализа концепта, выполненного с большей и меньшей тщательностью во множестве концептологических работ, дана в одной из моих статей [Жаботинская 2013а], где также отмечено, что термин «концептуальный анализ» в западной и восточноевропейской лингвистике понимается по-разному. В западной лингвистике это методология анализа одних концептов с помощью других – более общих, схемных (*schematic*) – концептов; в восточноевропейской лингвистике это описание содержания самих концептов с помощью достаточно традиционных семантических методов [там же, 54]. В статье предлагалось осовременить концептологию за счет иного методологического аппарата, названного мною «семантика лингвальных сетей» и интегрирующего мои собственные многолетние наработки с наработками различных зарубежных школ когнитивной лингвистики.

Если способ анализа вербализованных концептов можно пересмотреть и осовременить, сблизив его с процедурами, более традиционными для зарубежных лингвокогнитивных студий, то сам вербализованный концепт как объект анализа представлялся мне безнадежно «автохтонным» (определение концептологии как «автохтонной» области принадлежит Г.В. Воркачеву). Ныне же положение дел изменяется, ибо западные лингвистические студии также обращаются к вербализованным концептам и концептуальным областям. Это наблюдается, в частности, в политической лингвистике, где все большую актуальность приобретает изучение идеологических понятий, связанных с общественным мировоззрением. Такие понятия, имеющие, как правило, выраженную оценочность, исходящую из противопоставления «свой – чужой», формируются и передаются не словом, а нарративом, к которому в современных политологических студиях добавляется определение «стратегический».

Термин **нарратив**, используемый в политологии, объединяет его узкую и широкую трактовки. Согласно более узкому, филологическому толкованию, *нарратив* есть особый вид текста, где представлена *история* (*story*) как серия событий, объединенных временной и причинно-следственной связью [de Fina 2012, 2]. При этом, как отмечает М. Бэл, событием есть переход от одного состояния к другому, причиненный или же испытываемый актантами [Bal 1997, 182]. Нарратив – это история, которую один, два или несколько рассказчиков доносят до одного, двух или нескольких адресатов. Нарратив, или изложение этой истории, понимается как процесс и результат, как объект и техника, как структура и процесс структурирования [Prince 1987, 58]. Согласно более широкому, философскому толкованию термина, *нарратив* не только обозначает некоторую онтологию, но и понимается как выражение ряда инструкций и норм в различных практиках коммуникации, как конденсированный ряд правил, согласованных с данной культурой и успешно

действующих в ней [Брокмейер 2000, 36]. Нарративы суть изменчивые формы посредничества между личностными и обобщенными канонами культуры, т.е. являются и моделями мира, и моделями собственного «я» [там же, 38].

Отличием *политических нарративов* от нарративов прочих типов являются следующие [Stockley 2011]: 1) история и события должны влиять на людей и их мировоззрения; нарратив должен вызывать эмотивный отклик – как правило, надежду либо страх; возможны сострадание, эмпатия, патриотизм, лояльность, чувства идентичности и принадлежности; возможны также гнев, презрение или же ностальгия; 2) политический нарратив должен объяснять людям, как устроен мир, помогать им осознать свое место в нем; 3) такой нарратив должен давать людям надежду, объяснять, что случится далее, почему и каким образом история будет иметь счастливый конец или продолжение; 4) хозяевами политического нарратива являются не политики: они лишь подстраиваются под те истории, которые рассказывают другие – прежде всего СМИ; если же нарратив политика входит в противоречие с этими историями, то рождается новый нарратив, по-иному интерпретирующий действительность.

Политические стратегические нарративы – это истории о государствах и их политических системах, а также о том, кто есть мы сами и какой нам нужен миропорядок. Стратегические нарративы используются игроками политической сцены дабы сконструировать общие для них представления о прошлом, настоящем и будущем международных отношений, задать определенное поведение субъектов внутренней и внешней политики. Стратегические нарративы есть инструменты, с помощью которых политические игроки распространяют свое влияние, управляют ожиданиями общества и изменяют дискурсивный контекст своей деятельности. Целью стратегических нарративов является влияние на поведение других людей и тем самым влияние на развитие событий [Miskimmon 2013]. Судя по его определению, стратегический нарратив ассоциируется с властью, которая через СМИ доносит суть такого нарратива до широкой общественности (см. об этом [Entman 2003]). В то же время присущая политике зависимость нарратива власти от общественного нарратива также позволяет рассматривать последний как стратегический, доносимый до власти через СМИ и требующий реакции на него [Жаботинская 2015, 9].

Характеристика политического нарратива как истории, рассказываемой не одним человеком (политиком), а многими (СМИ), как истории, повествуемой многократно, с различной степенью полноты и верифицируемости, с разными оценочными коннотациями, важна для определения сути политического нарративного концепта.

Политический нарративный концепт включает информацию, представленную во множественных данных – текстовых сообщениях на конкретную политически значимую тему, обозначение которой становится именем концепта (так, например, одной из первых когнитивно ориентированных украинских работ в области политической лингвистики была диссертация Н.А. Чабан [1997]², посвященная анализу концепта СУВЕРЕННАЯ УКРАИНА, представленного в 3038 пропозициональных дескрипциях, извлеченных из 1962 публикаций газеты “*The New York Times*”, 1992–1996 гг.). Информация, полученная из всего массива текстовых сообщений и конституирующая политический нарративный концепт, является своего

² В настоящее время Наталья Чабан руководит центром исследований Европы, Евросоюза и европейских языков в университете Кентербери, Крайстчеч, Новая Зеландия. Она является одним из ведущих экспертов по изучению восприятия ЕВРОСОЮЗА (= изучению содержания концепта ЕВРОСОЮЗ) в различных регионах мира. Междисциплинарные научные проекты, выполняемые международными командами специалистов, анализируют множественные данные, полученные из СМИ, интервью региональных элит, от фокус-групп, представляющих разные слои населения данного региона (см.: <http://www.euperceptions.canterbury.ac.nz>).

рода метатекстом, обладающим референциальной и реляционной когерентностью: в нем фигурирует, повторяясь, определенный набор текстовых референтов (актантов), вступающих между собой в определенные отношения в рамках определенных событий, заданных в границах пространства-времени. Если нарратив как таковой связан с сюжетом, с последовательностью изложения «истории», то нарративный концепт связан с фабулой, с самой «историей» как информацией о реальных или виртуальных событиях. В нарративном концепте их последовательность иконична: она соответствует «тому, как было или есть» (по мысли говорящего). Особенность политического нарративного концепта состоит не в последовательности включаемых в него событий, а в способе их интерпретации: информация о них может быть более или менее полной, более или менее акцентированной/проминантной (что зависит от многовариантного и многократного повторения одного и того же факта), сопровождаться различными эмотивными коннотациями, которые также имеют различную степень проминантности. Следовательно, нарративный концепт, реконструируемый из множества текстовых сообщений, наделен нелинейностью: в нем один и тот же конституент может иметь несколько вариантов интерпретации, среди которых для содержания нарративного концепта на определенном темпоральном или социальном срезе важен наиболее частотный вариант. В этой связи уместно вспомнить определение концепта М.В. Никитиным: «Концепт – это дискретная ментальная единица со стохастической (вероятностной) структурой» [Никитин 2004, 53]. Таким образом, нарративный концепт содержит информацию не только фактуального плана (о чем говорится), но и информацию дискурсивного плана об адресанте и адресате сообщения (кто, кому, в каком контексте и с какой целью говорит). Дискурсивная информация сопряжена с оценкой: во множественных текстовых сообщениях один и тот же факт может подаваться нарраторами по-разному с целью сформировать определенное отношение адресата к этому факту.

Системное изучение политических нарративных концептов, приобретающее особую актуальность в современных условиях активных политических противостояний, способствует становлению особой теоретической и прикладной исследовательской парадигмы – *политической лингвоконцептологии*³, а также ее ответвления – *компаративной политической лингвоконцептологии*. Если объектом первой является содержание политических концептов и способы их конструирования, то объектом второй – вариативность этого содержания, обусловленная вариативностью адресанта и/или адресата политического нарратива в политически гомогенной среде или же в политически гетерогенных (оппозиционных) средах. По своим целям и задачам политическая лингвоконцептология примыкает к критическому анализу политического дискурса – междисциплинарному направлению, изучающему средства, при помощи которых власть осуществляет свое господство в обществе. Определение «критический» в составе термина подчеркивает обычно скрытую для неспециалистов связь между языком, властью и идеологией [Будаев 2012, 55–56].

Несмотря на то, что на сегодняшний день в концептологии существует ряд работ, где рассматриваются политические концепты (например, концепты ВЛАСТЬ [Чорновол-Ткаченко 2007], ТЕРРОРИЗМ [Жулавська 2011]), говорить о том, что политическая лингвоконцептология уже существует, вряд ли возможно. Во-первых, в имеющихся работах отбор концептов для анализа носит случайный характер, они не

³ Существующее в России политологическое направление, названное политической концептологией [Макаренко 2009, 149], вряд ли имеет точки соприкосновения с политической лингвоконцептологией в том ее варианте, о котором идет речь в статье.

вписаны в систему политической (мировоззренческой) картины мира, которая для авторов работ нерелевантна. Анализ концептов остается «искусством ради искусства» (*art for art's sake*) и, как правило, не имеет перспектив на реальное применение в политологической практике. Во-вторых, методологический аппарат имеющихся исследований редко выходит за рамки «послойных» моделей, которые не позволяют выявить механизм вариативности политического концепта, являются малоинформативными для уяснения идеологической сути его вариантов и малопригодными для сопоставительных исследований с прикладной перспективой.

В настоящее время наблюдается постепенное преодоление упомянутых выше недостатков, что позволяет говорить именно о *становлении* политической лингвоконцептологии как междисциплинарной парадигмы, объединяющей наработки отечественных и зарубежных исследователей. С одной стороны, в украинской лингвистике появилась серия работ, где лингвокогнитивный анализ концептов преследует реальные политологические цели (см., например, работы, анализирующие концепт ЕВРОПА [Яворська 2010] и ВОЙНА [Яворська 2016]). С другой стороны, в украинской лингвистике имеются (немногие) исследования, где для уяснения сути политических нарратологических концептов в их фактуальной и аксиологической ипостасях, для упорядочивания представленной в концептах информации использована не «послойная» модель, а методики фреймового моделирования и аксиологического шкалирования (уже упоминавшаяся работа Н.А. Чабан [1997], посвященная концепту СУВЕРЕННАЯ УКРАИНА и выполненная по той же схеме работа Г.В. Вальчук [2003], где рассматривается концепт ЕВРОИНТЕГРАЦИЯ). Ныне эти методики требуют осовременивания и придания им большей четкости, универсальности и гибкости, что необходимо для компаративных исследований. Методики фреймового моделирования и аксиологического шкалирования совместимы с методологией анализа политических нарративов в зарубежных студиях.

В монографии британских политологов А. Мискиммона, Б. О'Локлана и Л. Розелл «Стратегические нарративы: коммуникативная сила и новый мировой порядок» [Miskimmon 2013] предлагается анализировать нарратив с учетом характерных и для нарратора, и для самого нарратива пяти признаков, выделенных К. Берком [Burke 1969]. Это 1) акторы (*characters or actors/agents*); 2) их окружение / событийное пространство / сцена (*setting/environment/space/scene*); 3) их действие / конфликтное действие (*conflict or action / act*); 4) используемый инструментарий (*tools/ behavior/ agency*); 5) предлагаемое решение, намерение, цель (*resolution or suggested resolution / goal, purpose*). При этом в монографии отмечается, что особенности нарратива задаются той структурой, которая обеспечивает доступ к описываемой сцене. В ней особую значимость приобретают политические акторы, характеризующие самих себя или характеризуемые другими, а также тема (сам нарратив), которая в любой момент может быть особым образом интерпретирована (*framed*⁴) акторами [там же, 5–6]. Интерпретирование предполагает выбор и акцентуацию некоторых аспектов событий или же тем и установление связей между ними с целью задать определенный ракурс их восприятия и оценки, предопределив тем самым решение аудитории [там же, 7].

Из приведенных выше основных идей политологов, опирающихся на наработки нарратологии, вытекают следующие основные послы, релевантные для политической лингвоконцептологии: содержание политического концепта зависит от обсуждаемой темы и от контекста, в который она вписана; информация, связанная как

⁴ В данном случае термин *framed* используется не в значении «представленный с помощью некоторой канонической концептуальной структуры», а в значении, более свойственном термину *construed* «интерпретированный/сконструированный (с помощью определенной концептуальной структуры – фрейма)». – С.Ж.

с темой, так и с ее контекстом, есть конструкт – субъективный образ, выстраиваемый говорящим тем или иным образом в зависимости от его намерений. Отсюда возникает вопрос: если одна и та же тема и ее контекст могут благодаря нарративу получить различные интерпретации, то как именно это происходит, какие изменения претерпевает сама информация, как это делается? Ответ на этот вопрос предполагает поиск техник концептуального анализа, которые, будучи достаточно формальными, позволяют алгоритмизовать исследование политических концептов и ввести в него большее число параметров, чем то, которое использовалось в более ранних работах.

В зарубежных исследованиях применение методов когнитивной лингвистики для анализа нарративов (в том числе политических) пока что не получило широкого распространения. В существующих работах, относимых к области критического анализа дискурса, в фокусе внимания чаще всего пребывают метафорические дескрипции, для исследования которых применяется аппарат теории концептуальной метафоры и теории концептуальной интеграции. Наработки же прочих лингвокогнитивных школ пока что привлекаются лишь эпизодически [Hart 2007, xi], что еще раз подтверждает необходимость актуального для лингвоконцептологии методологического поиска.

Техника концептуального анализа политических концептов, которую я хочу предложить в этой статье, опирается на основные положения семантики лингвальных сетей [Жаботинская 2013а; 2013б], успешно использованные ранее для систематизации понятий, важных для современной политики, а именно – концептов, связанных с украинской Революцией достоинства [Жаботинская 2015; 2016а], а также концептов, демонстрирующих идеологическое противостояние лидеров Америки и России [Жаботинская 2016б].

В применении к структурированию информации, представленной в политических нарратологических концептах, положения СЛС приобретают следующие толкования и дополнения.

(1) Политический нарратологический концепт есть сложное образование, в состав которого входит информация об ограниченном количестве актантов, связанных между собой определенными типами отношений (действий), проявленных в некоторых событиях, локализованных в конкретном пространстве-времени. Специфика концепта определяется фокусировкой – выведением на первый план одной из его составляющих. На первый план может быть выведен актант (например, концепты УКРАИНА, ЕВРОСОЮЗ) либо же событие, в котором принимают участие актанты (например, РЕВОЛЮЦИЯ ДОСТОИНСТВА).

(2) Понятийное пространство политического нарративного концепта структурируется матричной понятийной моделью, включающей домены (и субдомены) как его понятийные фокусы, парцеллы (и субпарцеллы) как понятийные фокусы доменов, тематические кванты как понятийные фокусы парцелл (субпарцелл). Тематические кванты обобщают значения конкретных текстовых дескрипций. Между доменами и парцеллами в их составе существует имплицитная связь, задаваемая базисными пропозициональными схемами.

(3) Количество дескрипций у тематических квантов, парцелл и доменов предопределяет их фактуальную акцентированность говорящим, который путем повторений стремится укоренить соответствующий факт в сознании аудитории.

(4) Сопровождение дескрипций оценками «нейтрально» /0/, «хорошо» /+/, «плохо» /-/ формирует оценочный план тематических квантов, парцелл и доменов. Оценки разных типов в зависимости от их частотности (поторяемости) в нарративах могут иметь различную степень акцентированности. Оценочный компонент конкретной

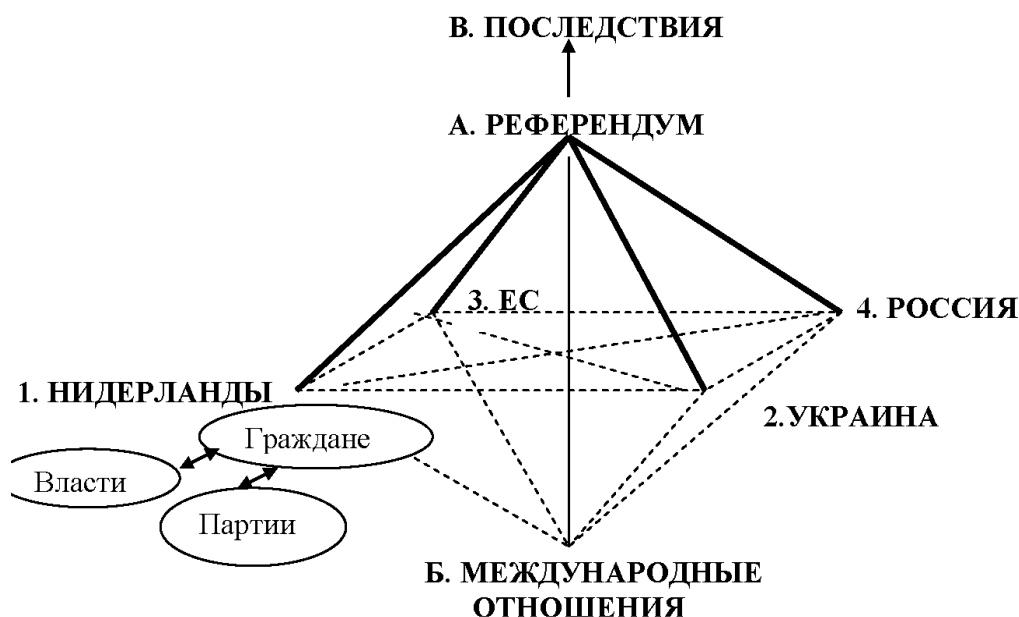
дескрипции является поливекторным: он зависит не только от описываемого факта, но и от отношения к нему самого нарратора.

(5) При компаративном анализе вариантов одного и того же нарративного политического концепта могут иметь место различия: а) в количестве тематических квантов, формирующих парцеллу, что связано с сокрытием или игнорированием той или иной информации; б) в фактуальной акцентуации тематических квантов, парцелл и доменов, что является результатом предпочтений, передаваемых нарратором своей аудитории; в) в оценочной акцентуации тематических квантов, парцелл и доменов, что свидетельствует о мировоззренческих расхождениях авторов нарративов.

Изложенные положения являются методологической основой для компаративного анализа вариантов нарративного политического концепта РЕФЕРЕНДУМ В НИДЕРЛАНДАХ⁵, представленного в 30 украинских и 30 российских интернет-публикациях (преимущественно в блогах) за период с 1 марта по 30 апреля 2016 г. Тема референдума, которая активно обсуждалась в украинских и в российских СМИ, выступающих в данном случае в качестве «нарраторов», стоящих в целом на разных идеологических платформах, является компактным и удобным объектом исследования. Он позволяет отработать предлагаемую методику анализа, суть которой состоит в построении понятийной структуры (онтологии) нарративного концепта и отслеживании результатов ее преобразований в результате смены нарраторов. Уяснение результатов таких преобразований значимо для политики – для понимания того, как одно и то же событие воспринимается в условиях социальной конфронтации. Уяснение же техники таких преобразований, осуществляемых с помощью языковых средств, существенно для психологии влияния и когнитивной лингвистики.

Анализ украинских и российских интернет-публикаций свидетельствует о том, что нарративный концепт РЕФЕРЕНДУМ В НИДЕРЛАНДАХ фокусирует событие, объединяющее четыре актанта: Нидерланды (граждане, партии и власти), Украина, Евросоюз и Россия. Референдум, происходивший в контексте существующих международных отношений, должен был иметь последствия для каждого из четырех участников этих отношений. Таким образом, нарративный концепт РЕФЕРЕНДУМ В НИДЕРЛАНДАХ конституируется доменами: РЕФЕРЕНДУМ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ и ПОСЛЕДСТВИЯ РЕФЕРЕНДУМА (для международных отношений). Между доменами существует партитивная и каузативная связь: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ (целое) включают РЕФЕРЕНДУМ (часть)/(каузатор) причиняет ПОСЛЕДСТВИЯ (фактитив) – рис. 1.

⁵ Референдум об утверждении Соглашения об ассоциации между Европейским Союзом и Украиной, проведенный в Нидерландах 6 апреля 2016 года и ставивший целью выяснить мнение граждан относительно ратификации их страной упомянутого соглашения, ратифицированного ранее остальными членами ЕС. На референдуме граждане Нидерландов проголосовали против ратификации соглашения. Однако, поскольку следование результатам референдума для властей страны было необязательным, после длительного обсуждения сложившейся ситуации в ЕС Нидерланды все же ратифицировали соглашение, получившее при этом некоторые поправки.

**Рис. 1. Концептуальная онтология нарративного концепта
РЕФЕРЕНДУМ В НИДЕРЛАНДАХ**

Содержание парцелл, входящих в состав доменов, ориентировано на актантов – их действия и взаимодействия. Парцеллы домена РЕФЕРЕНДУМ содержат информацию о каждом из четырех актантов в их связи с референдумом. Парцеллы домена МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ специфицируют отношения между самими актантами. Парцеллы домена ПОСЛЕДСТВИЯ РЕФЕРЕНДУМА демонстрируют эти последствия для каждого из четырех актантов.

Каждая из парцелл (субпарцелл) содержит тематические кванты, обобщающие значения конкретных текстовых дескрипций. Их количество для каждого квантора определяется путем анализа украинских и российских текстов.

В целом же понятийная онтология нарративного концепта РЕФЕРЕНДУМ в НИДЕРЛАНДАХ имеет следующий вид:

А. Домен РЕФЕРЕНДУМ

А.1. Парцелла «НИДЕРЛАНДЫ – РЕФЕРЕНДУМ»: субпарцеллы – А.1.1. процедура референдума: А.1.1.1. юридические основания А.1.1.2. даты; А.1.1.3. инициаторы; А.1.1.4. цель; А.1.1.5. обстоятельства проведения; А.1.1.6. финансирование; А.1.1.7. признание референдума действительным / недействительным. А.1.2. Партии Нидерландов – Референдум: А.1.2.1. партии и движения «за» Украину; А.1.2.2. партии и движения «против» Украины. А.1.3. Власти Нидерландов – Референдум: А.1.3.1. позиция властей в отношении референдума; А.1.3.1. отношение граждан к властям. А.1.4. Граждане Нидерландов – Референдум: А.1.4.1. «за» Украину, аргументы; А.1.4.2. «против» Украины, аргументы; А.1.4.3. не принимали участие в референдуме.

А.2. Парцелла «УКРАИНА – РЕФЕРЕНДУМ»: А.2.1. агитация за Украину; А.2.2. агитация украинских властей; А.2.3. агитация граждан и организаций Украины; А.2.4. реакция Украины на отрицательные результаты референдума.

А.3. Парцелла «ЕВРОСОЮЗ – РЕФЕРЕНДУМ»: А.3.1. ЕС о референдуме; А.3.2. граждане Нидерландов о ЕС в связи с референдумом; А.3.3. партии Нидерландов о ЕС в связи с референдумом.

А.4. Парцелла «РОССИЯ – РЕФЕРЕНДУМ»: А.4.1. влияние России на результаты референдума.

Б. Домен «МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ»

Б.1-3. Парцелла «НИДЕРЛАНДЫ – ЕВРОСОЮЗ»: Б.1-3.1. отношение Нидерландов к Евросоюзу; Б.1-3.2. отношение Евросоюза к Нидерландам.

Б.2-3. Парцелла «УКРАИНА – ЕВРОСОЮЗ»: Б.2-3.1. евроинтеграция Украины; Б.2-3.2. Соглашение об ассоциации Украины и ЕС; Б.2-3.3. безвизовый режим.

Б.1-2. Парцелла «НИДЕРЛАНДЫ – УКРАИНА»: Б.1-2.1. отличия Нидерландов от Украины; Б.1-2.2. отношение Нидерландов к Украине.

Б.1-4. Парцелла «НИДЕРЛАНДЫ – РОССИЯ»: Б.1-4.1. связи Нидерландов и России; Б.1-4.2. влияние России в Нидерландах.

Б.2-3-4. Парцелла «УКРАИНА – ЕВРОСОЮЗ – РОССИЯ»: Б.2-3-4.1. Россия против европейского курса Украины.

В. Домен «ПОСЛЕДСТВИЯ РЕФЕРЕНДУМА»

В.1. Парцелла «ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ НИДЕРЛАНДОВ»: В.1.1. дальнейшие действия властей; В.1.2. последствия негативного голосования; В.1.3. последствия результатов референдума для властей; В.1.4. их последствия для страны.

В.2. Парцелла «ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ УКРАИНЫ»: В.2.1. последствия позитивного голосования; В.2.2. последствия негативного голосования.

В.3. Парцелла «ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ЕВРОСОЮЗА»: В.3.1. роль референдума; В.3.2. последствия позитивного голосования; В.3.3. последствия негативного голосования.

В.4. Парцелла «ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ РОССИИ»: В.4.1. последствия позитивного голосования; В.4.2. последствия негативного голосования.

Построенная понятийная онтология использовалась для систематизации и обработки материала, сравниваемого по трем направлениям: а) качественный состав тематических квантов в украинских и российских нарративах (как правило, он совпадает, но могут быть и отличия); б) количественная представленность тематических квантов конкретными дескрипциями – как свидетельство степени акцентированности данного факта; в) количественная представленность оценочных коннотаций, сопровождающих дескрипции тематических квантов – как свидетельство отношения нарратора к факту.

Подводя итоги, следует отметить, что понятийная онтология политического нарративного концепта может иметь и более сложную форму, чем та, которая воспроизводится в данной работе. Но в любом случае такая онтология должна строиться по определенному алгоритму, позволяющему оптимально структурировать информацию. В этом алгоритме неизменными будут оставаться принцип включения друг в друга различных по объему понятийных пространств (домен – парцелла – тематический квант – значение дескрипции). Неизменными также будут понятия актантов и способа их взаимодействия друг с другом, который может быть положен в основу содержания парцелл. Понятийная онтология решает задачу анализа политического нарративного концепта как конструкта, субъективной интерпретации факта, а также как сложного стохастического (вероятностного) и неоднозначного образования.

Литература

- Брокмейер И. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / И. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29–42.
- Будаев Э.В. Зарубежная политическая лингвистика / Э.В. Будаев, А.П. Чудинов. – 2-е изд., стер. – М. : Флинта, 2012. – 352 с.
- Вальчук Г.В. Мовне втілення концепту «ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ»: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі англomовних документі Євросоюзу та публікацій газети *The Times*) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г.В. Вальчук. – К., 2003. – 19 с.
- Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С.А. Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс. Междунар. электр. сб. науч. статей. ХНУ имени В.Н. Каразина. – 2013а. – № 6. – С. 47–76. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no6-2013/zabotinskaa-s-a>.
- Жаботинская С.А. Сетевая семантика: теория и практика / С.А. Жаботинская // Когнитивные исследования языка. Вып. XIV : Когнитивная лингвистика: итоги, перспективы : матер. Всерос. науч. конф. 11–12 апреля 2013 г. – М. – Тамбов, 2013. – С. 81–86.
- Жаботинская С.А. Язык как оружие в войне мировоззрений МАЙДАН – АНТИМАЙДАН: словарь-тезаурус лексических инноваций. Украина, декабрь 2013 – декабрь 2014. Интернет-издание / С.А. Жаботинская. – К. : УАКЛИП – 90 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf.
- Жаботинська С.А. Інформаційний простір словника-тезауруса «Дискурс Революції Гідності»: спосіб побудови концептуальної онтології / С.А. Жаботинська // Філософська думка. – 2016а. – № 4. – С. 35–46.
- Жаботинская С.А. Концептуальные метафоры в речах Барака Обамы и Владимира Путина (2015–2016) / С.А. Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс. Междунар. электр. сб. науч. статей. ХНУ имени В.Н. Каразина. – 2016б. – Вып. 13. – С. 43–91. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no13-2016/zabotinskaa-s-a>.
- Жулавська О.А. Актуалізація концепту ТЕРОРИЗМ у сучасному британському газетному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.А. Жулавська. – Харків, 2011. – 20 с.
- Макаренко В.П. Политическая концептология: первые итоги разработки / В.П. Макаренко // Полис. Политические исследования. – 2009. – № 6. – С. 149–167.
- Никитин М.В. Развернутые тезисы о концептах / М.В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53–64.
- Чабан Н.А. Образ СУВЕРЕННОЙ УКРАИНЫ в вербальном воплощении (на материале публикаций газеты “The New York Times” : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Н.А. Чабан. – Черкасы, 1997. – 200 с.
- Чорновол-Ткаченко О.О. Вербалізація концепту ВЛАДА у сучасному британському газетному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.О. Чорновол-Ткаченко. – Харків, 2007. – 20 с.
- Яворська Г.М. Концепт «ВІЙНА»: семантика і прагматика / А.М. Яворська // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 1 (38). – С. 14–23.
- Яворська Г.М. Непевний об'єкт бажання: ЄВРОПА в українському політичному дискурсі / Г.М. Яворська, О.В. Богомолів. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2010. – 136 с.
- Bal M. Narratology: Introduction to the Theory of Narrative. – Toronto : University of Toronto Press, 1997. – 256 p.
- Burk K. A grammar of motives / K. Burk. – Berkley – Los Angeles – London : University of California press, 1969. – 554 p.
- Entman R. Cascading activation: Contesting the White House's frame after 9/11' / R. Entman // Political Communication. – 2003. – № 20. – P. 415–432.
- Fina A. de. Analyzing narrative: Discourse and sociolinguistic perspectives / A. de Fina, A. Georgakopoulou. – Cambridge : CUP, 2012. – 223 p.

Hart Ch. Cognitive linguistics in critical discourse analysis: Application and theory / Ch. Hart, D. Lukes (eds.) – Newcastle : Cambridge Scholars Publishing, 2007. – 264 p.

Miskimmon A. Strategic narratives: Communication power and new world order / A. Miskimmon, O'Loughlin, Roselle L. – New York : Routledge, 2013. – 360 p.

Prince G. A Dictionary of Narratology / G. Prince. – Lincoln and London : University of Nebraska Press, 1987. – 118 p.

Stockley N. Political narratives – a few basics / N. Stockley [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://neilstockley.blogspot.com/2011/05/politicalnarrativesfewbasics.html>.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ КОНЦЕПТ: ПРИРОДА И МЕТОД АНАЛИЗА

А.П. Мартынюк

В последние десятилетия в постсоветском лингвистическом пространстве наблюдается массовое увлечение исследованием лингвокультурных концептов.

Лингвокультурные концепты определяются как «коллективные содержательные ментальные образования, фиксирующие своеобразие соответствующей культуры» [Карасик 2009, с. 28] и размежевываются с лингвокогнитивными концептами, понимаемыми как «индивидуальные содержательные ментальные образования, структурирующие и реструктурирующие окружающую действительность» [там же].

Поскольку термин «коллективные ментальные образования» представляет собой оксиморон – коллективной психики как онтологической данности не существует, соответственно, ментальная структура может быть принадлежностью только психики конкретного индивида – возникает вопрос, насколько правомерно употреблять термин «концепт» по отношению к объекту лингвокультурологических исследований.

Не могу не согласиться с выдающимся российским психолингвистом А.А. Залевской в том, что «в подавляющем большинстве исследований того, что авторы называют концептами, на базе словарных дефиниций и/или текстов анализируются объём и содержание понятия, лексико-семантические варианты слова, лексико-семантические поля, наборы семантических единиц разных наименований и уровней и т.д., т.е. с использованием «концептуальной» терминологии (и нередко с уточнением, что исследуется так называемая «когниция») рассматривается слово как единица лексико-семантической системы языка, а не то, что лежит за словом, с одной стороны, в этнокультуре, а с другой – в индивидуальном знании-переживании» [Залевская 2014, 21].

В этой связи актуальным представляется теоретическое осмысление природы **концепта как индивидуального знания-переживания** и обсуждение эпистемологической проблемы метода его лингвистического анализа.

Данные когнитивной науки [McClelland e.a. 1986], биологии [Maturana, Varela 1980, 1987]), нейрологии [Damasio 1994], антропологии [Hardy 1998], семиотики [Danesi, Perron 1999; Violi 2001], биосемиотики [Harris 1997], а также психолингвистики [Залевская 2014] позволяют сделать некоторые выводы о природе индивидуального концепта и о том, с помощью какого методического инструментария он может быть исследован.

Согласно этим данным концепт представляет собой семантическую структуру, имеющую коррелят в нейронной сети мозга и являющуюся частью семантической сети, организующей весь психический опыт человека – осознаваемый и неосознаваемый, ранее приобретенный и приобретаемый непосредственно в акте сиюминутного взаимодействия с физической и социальной средой (в том числе и прежде всего, в акте коммуникации).

Семантическая сеть организована как «сеть в сетях» и состоит из более мелких структурных элементов, включаемых один в другой как часть в целое по принципу семантических кластеров с общим ядром. В частности, в интерпретации французского антрополога К. Харди, ориентирующейся на коннекционистские модели разума [McClelland e.a. 1986], структурные элементы «сетей в сетях» называются *семантическими констелляциями* (semantic constellations) и включают *подконстелляции*. Семантические констелляции формируются в течение всей жизни человека под воздействием и во взаимодействии эндоконтекста (внутреннего опыта) и экзоконтекста (внешней среды) [Hardy 1998, 119–139].

Семантическая сеть непосредственно взаимодействует с нейронной сетью мозга: они пересекаются между собой, создавая единую систему – «трансверсивную нейронно-ментальную сеть» (transversal neuron-mental network) [Hardy 1998, 59]. Каждое нейронное возбуждение имеет корреляты в семантической сети, другими словами – активирует определенную семантическую структуру – смысл/концепт. Нейронные процессы возбуждаются не только внешними (в том числе, вербальными и невербальными) перцептивно воспринимаемыми объектами-стимулами, но и внутренне при фокусировании внимания на соответствующем внешнем или внутреннем объекте (мысли, желании). Одним из таких внешних объектов есть и актуализируемая в высказывании языковая форма [там же, 119–139].

Семантическая сеть объединяет **разносубстратные психические сущности**. В структуре семантической сети концепты, организованные в виде пропозициональных структур (фреймов/доменов) или же процедурных структур рационального знания (скриптов), репрезентируют лишь малую часть психического опыта. Сложные ассоциативные связи (аналогия, смежность, дифференциация, противопоставление, часть и целое) связывают «рациональные» концепты с образами-воспоминаниями, образами-фантазиями, переживаниями, желаниями, паттернами настроения и поведения, «образами» звуков, цветов и жестов, обрывков фраз и т.д. в единый семантический кластер по принципу общего семантического ядра [Hardy 1998].

Соответственно, семантическая сеть организует не только когнитивный опыт (онтологические и аксиологические знания), но и опыт перцептивно-аффективный (ощущения, эмоции), волеизъявительный (мотивы, желания) и поведенческий (паттерны поведения).

Индивидуальный концепт не является готовым психическим продуктом. В свете постулатов коннекционистских моделей психики концептуальные структуры не рассматриваются как постоянные величины, записанные в нейронной сетке мозга в виде отдельных узлов сети, активируемых единицей языка и интерпретируемых «в готовом виде» (как в символьных моделях [Rumelhart е. а. 1972; Anderson, Bower 1973]). Они мыслятся как динамические структуры, возникающие благодаря постоянной активации взаимосвязанных элементов нейронной сети и представляющие собой совокупности связей (коннекций – от англ. connections). Каждая концептуальная структура поддается интерпретации не в отдельности, а только лишь как часть определенной совокупности коннекций. Причем часть коннекций возникает вследствие сигналов извне, а часть – как результат связей между нейронами в самой сети. Другими словами, нейронные сети мозга способны к обучению, т.е. приобретению новых моделей поведения в ответ на внешние возбудители. Каждая новая активация совокупности коннекций нейронной сети ведет к перестраиванию активируемого участка сети.

В соответствии с идеей параллельного распределенного процесса обработки данных (parallel distributed processing) [McClelland е.а. 1986], используемой в коннекционистских моделях, психические функции (модули) не имеют ни стабильной локализации в мозге, ни узкой специализации; связанные с определенной функцией сознательные психические процессы происходят параллельно с подсознательными, интенциональные и волеизъявительные – параллельно с неинтенциональными [Hardy 1998, 24–31].

Осознаваемые психические процессы являются лишь «вершиной айсберга», конечным продуктом деятельности подсознания. Однако, несмотря на принадлежность к сфере подсознания, эти психические процессы являются разумными (intelligent) и ориентированными на достижение определенной цели (goal-

directed) [Hardy 1998, 29]. Именно потому эту сферу психики называют *когнитивным подсознательным* (the cognitive unconscious) [там же, 28].

Изложенные выше положения позволяют определить **концепт** как динамический психический продукт, вырабатываемый человеком в ходе осознаваемых/неосознаваемых, интенциональных/неинтенциональных и локализирующихся одновременно в нескольких участках мозга психических процессов *инференционной природы*.

Разумеется, в этом контексте инференции не могут истолковываться в логико-прагматическом смысле как формально-логические дедуктивные выводы (см., например, [Brown, Yule 1983, 34]) или же вероятностно-индуктивные догадки [там же], сопровождающие «декодирование» языковых единиц.

Недостаточно точным будет и определение инференций как когнитивных операций получения интроспективного выводного знания и как продуктов таких операций – выводного знания (именно такое содержание вкладывается в этот термин представителями когнитивной лингвистики «второго поколения»; см., например [Lakoff, Johnson 1999; Fauconnier, Turner 2002]).

Инференции следует понимать как семантические структуры, возникающие в результате параллельных осознаваемых/неосознаваемых, интенциональных/неинтенциональных психических процессов, активируемых при фокусировании внимания на внешнем (вербальном/невербальном) или внутреннем стимуле, протекающих на базе сложно организованной семантической сети, связывающей различными каузальными и ассоциативными отношениями структуры перцептивного, когнитивного, аффективного и волеизъявительного опыта, объединяемого по принципу общего семантического ядра.

Разумеется, индивидуальный концепт далеко не всегда объективируется в языковой форме. Однако для лингвистического анализа он становится доступным лишь тогда, когда воплощается в вербальном и/или невербальном действии в акте когнитивно-коммуникативного взаимодействия.

Акт когнитивно-коммуникативного взаимодействия (далее – акт ККВ) структурно представляет собой конверсационный обмен, объединяющий вербальные и/или невербальные коммуникативные действия, связанные единой темой и включенные в общий *интерактивный контекст*.

Учет параметров интерактивного контекста конверсационного обмена превращает его в единицу когнитивного анализа коммуникации. Очевидно, что термин «контекст» должен относиться ко всем поддающимся учету психическим параметрам, которые могут влиять на производство/интерпретацию вербальных и/или невербальных коммуникативных действий, включенных в интеракцию.

В целях систематизации таких параметров необходимо разграничить перцептивный и психический контекст акта ККВ.

Перцептивный контекст охватывает всю лингвальную и экстралингвальную информацию, поступающую через сенсорные каналы в момент коммуникации. Лингвальная перцептивно воспринимаемая информация ограничена двумя сенсорными каналами: слуховым (звуки – устный текст) и зрительным (буквы – письменный текст). Разумеется, в устной коммуникации приоритетным является слуховой канал. Лингвальная информация репрезентирует *референтную ситуацию*.

Экстралингвальная перцептивно воспринимаемая информация не имеет сенсорных ограничений, но, как правило, включает, прежде всего, зрительно воспринимаемые параметры акта ККВ, конституирующие *коммуникативную ситуацию*: место и время интеракции, коммуникантов (говорящего и воспринимающего/-их), их количество,

физические и статусно-ролевые характеристики, физическое и психическое состояние, и их *невербальные коммуникативные действия*.

Параметры перцептивного контекста могут влиять на коммуникативное взаимодействие, лишь становясь частью **психического контекста**, т.е. когнитивного, перцептивного, аффективного и волеизъявительного опыта, приобретаемого коммуникантами как в процессе социализации, так и здесь и сейчас в акте ККВ. Очевидно, что все названные параметры действуют симультанно.

Как показывают результаты пилотных исследований [Мартынюк 2015, 2016], задачу учета параметров интерактивного контекста способна решить **методика инференционного анализа** коммуникативного взаимодействия [Мартынюк 2016].

Суть методики инференционного анализа довольно проста: следуя принципу неустранимости субъекта познания из научного анализа, исследователь становится участником анализируемой коммуникации, выступая в роли интерпретатора реального или же смоделированного коммуникативного взаимодействия. Разумеется, в отличие от обычного участника коммуникации, исследователь «вооружен» научной теорией, гипотезой и соответствующими им инструментами научного анализа.

Цель исследователя состоит в выявлении/прогнозировании инференций коммуникантов, производимых в ходе воплощения тех или иных стратегических целей в конкретных пространственно-временных координатах при совместном фокусировании внимания на определенном объекте/референте и проявляющихся (эксплицитно или имплицитно) в их вербальных и/или невербальных коммуникативных действиях.

В большинстве случаев в процессе инференционного анализа **индивидуальный концепт невозможно представить как дискретный смысл, соотносимый с конкретным словом/словосочетанием** в силу линейности/«сукцессивности» речи и гештальтности/«симультантности» мысли. Еще Л.С. Выготский обращал внимание на то, что «мысль не совпадает непосредственно с речевым выражением. Мысль не состоит из отдельных слов – так, как речь. Если я хочу передать мысль, что я видел сегодня, как мальчик в синей блузе и босиком бежал по улице, я не вижу отдельно мальчика, отдельно блузы, отдельно то, что она синяя, отдельно то, что он без башмаков, отдельно то, что он бежит. Я вижу все это вместе в едином акте мысли, но я расчленяю это в речи на отдельные слова. Мысль всегда представляет собой нечто целое, значительно большее по своему протяжению и объему, чем отдельное слово. Оратор часто в течение нескольких минут развивает одну и ту же мысль. Эта мысль содержится в его уме как целое, а отнюдь не возникает постепенно, отдельными единицами, как развивается его речь. То, что в мысли содержится симультанно, то в речи развертывается сукцессивно» [Выготский 1934, 313].

Соответственно, в процессе инференционной деятельности индивидуальный концепт предстает как организованная по принципу гештальта семантическая структура, включающая разнотипные компоненты и соотносимая с определенным «состоянием дел», целостно воплощаемом в некой референтной ситуации. Например:

Daphne and Niles were sitting at the fireplace. Niles has feelings for her.

DAHPNE: *Dr. Crane...*

NILES: [*passionately*] *Yes, Daphne?*

DAHPNE: *We're losing the fire.*

NILES: *No we're not, it's burning with the heat of a thousand suns!*

DAHPNE: [*turning to the fire*] *But it's down to its last embers!*

NILES: [*calming down*] *Well then... I'll put some wood on it!* (Frasier: season 1, episode 17).

Сидя у камина со своим другом Найлзом, Дафни хочет обратить его внимание на то, что огонь вот-вот погаснет. Соответственно, Дафни ожидает, что Найлз проинтерпретирует ее высказывание как ПРОСЬБУ ПОДДЕРЖАТЬ ОГОНЬ. Найлз

(в отличие от Дафни, не испытывающей к нему особых романтических чувств) влюблен в нее. И это аффективное состояние определяет характер его инференции. Он интерпретирует высказывание Дафни не в буквальном, а в метафорическом смысле как **ОПАСЕНИЕ, ЧТО ИХ РОМАНТИЧЕСКАЯ СТРАСТЬ ВОТ-ВОТ УГАСНЕТ**. Разумеется, аффективное состояние, переживаемое Найлзом, тесно взаимосвязано с параметром внимания, заставляя его сфокусироваться на переживаемом чувстве и вытесняя из фокуса внимания все другие объекты.

Проведенный инференционный анализ позволяет заключить, что за высказыванием *We're losing the fire* в сознании Дафни и Найлза стоят индивидуальные концепты, однотипные по субстрату, но разные по смысловому наполнению.

Для Дафни индивидуальный концепт включает такие гештальтно переплетенные семантические компоненты: а) аффективное состояние беспокойства по поводу потухающего источника тепла на фоне *безразличия* к Найлзу и его чувствам; б) мотивированное этим состоянием желание изменить ситуацию (поддержать огонь, чтобы не замерзнуть); в) декларативные и процедурные онтологические знания, относящиеся к соответствующим сферам опыта (КАМИН, ОГОНЬ, ТЕПЛО, ХОЛОД и т.д.); лингвостологические знания паттернов коммуникативного поведения необходимых для реализации желания, и, наконец, лингвистические знания механизмов «автоматического перевода» мысли в слова.

Под термином «знания» подразумеваются как осознаваемые, так и неосознаваемые семантические структуры, включающие и так называемые неявные (имплицитные) знания (implicit heuristic knowledge) [Hardy 1998, 28]. Важно также, что помимо общечеловеческих знаний, в структуру индивидуального концепта входят и этнокультурные знания, «присваиваемые» субъектом в процессе социализации и отображающие культурно маркированные смыслы, стоящие за тем или иным языковым выражением в лингвокультуре.

Стимулом к формированию в сознании Дафни индивидуального концепта становится элемент перцептивного контекста, на котором она фокусирует внимание – догорающий огонь в камине.

Индивидуальный концепт Найлза включает: а) аффективное состояние увлеченности; б) мотивированное этим состоянием желание донести свои чувства до объекта; в) декларативные и процедурные онтологические знания, относящиеся к соответствующим сферам опыта (УВЛЕЧЕННОСТЬ, УХАЖИВАНИЕ, ОБЪЯСНЕНИЕ В ЛЮБВИ и т.д.). Стимулом формирования концепта становится элемент лингвального перцептивного контекста – высказывание Дафни, вербализирующее ее индивидуальный концепт – описанную выше гештальтную семантическую структуру.

Проведенный пилотный анализ дает основания для следующих выводов.

Во-первых, индивидуальный концепт – это гештальтно организованная семантическая структура, включающая когнитивный, аффективный и волеизъявительный опыт и формирующаяся непосредственно в акте когнитивно-коммуникативного взаимодействия под воздействием перцептивного контекста.

Во-вторых, эту гештальтную структуру вряд ли возможно соотнести с конкретной лексической/фразеологической единицей, ее «вербализирующей».

В-третьих, адекватным материалом для изучения индивидуальных концептов может стать лишь реальное (или смоделированное в мультимодальной среде) коммуникативное взаимодействие.

В-четвертых, методики анализа индивидуальных концептов должны опираться на существующие когнитивные и психологические теории, отражающие представления о структурной организации психики человека и принципах ее функционирования в процессах обеспечения коммуникативной деятельности.

Перспективы исследования требуют проведения инференционного анализа большого количества актов когнитивно-коммуникативного взаимодействия с целью получения более детального знания о природе и типологии индивидуальных концептов.

Литература

- Выготский Л.С.* Мышление и речь. Психологические исследования / Л.С. Выготский. – М. – Л. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1934. – 326 с.
- Залевская А.А.* Интерфейсная теория значения слова: психолингвистический подход / А.А. Залевская. – Л. : IASHE, 2014. – 180 с.
- Карасик В.И.* Языковые ключи / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
- Мартынюк А.П.* Стратегия как базовый инструмент когнитивного анализа коммуникации / А.П. Мартынюк // Записки з романо-германської філології. – 2015. – Вип. 1(34). – С. 80–90.
- Мартынюк А.П.* Когнитивно-коммуникативная лингвистика: в поисках базовых принципов и методик анализа / А.П. Мартынюк // Когниция. Коммуникация. Дискурс : междунар. электронный сб. науч. тр. – Харьков, 2016. – № 12. – С. 17–35. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://communication-discourse.com/issues/issue812>.
- Anderson J.A.* Human associative memory / J.A. Anderson, G.H. Bower. – Washington, DC : Winston and Sons, 1973. – 524 p.
- Brown G.* Discourse analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
- Damasio A.* Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain / A. Damasio. – N.Y. : Avon Books, 1994. – 313 p.
- Danesi M.* Analysing cultures: An introduction and handbook / M. Danesi, P. Perron. – Bloomington; Indianapolis : Indiana Un-ty Press, 1999. – 413 p.
- Fauconnier G.* The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – New York : Basic Books; 2002, xvii + 440 p.
- Hardy C.* Networks of meaning: A bridge between mind and matter / C. Hardy. – Wesport, Connecticut – London : Praeger, 1998. – 217 p.
- Harris R.* From the integrational point of view / R. Harris // Linguistics inside out: Roy Harris and his critics / [ed. by G. Wolfe, N. Love]. – Amsterdam : Benjamins, 1997. – P. 229–310.
- Lakoff G.* Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y. : Basic Books, 1999. – 602 p.
- Maturana H.R.* Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living / H.R. Maturana, F.J. Varela // Boston Studies in the Philosophy of Science [Cohen, Robert S., and Marx W. Wartofsky (eds.)]. – Vol. 42. – Dordrecht : D. Reidel Publishing Co., 1980. – P. 63–134.
- Maturana H.R.* The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding/ H.R. Maturana, F.J. Varela. – Boston – London : New Science Library, 1987. – 269 p.
- McClelland J.L.* The appeal of parallel distributed processing / J.L. McClelland, D.E. Rumelhart, G.E. Hilton // PDP Research Group. Parallel Distributed Processing: Explorations in the microstructure of cognition. – Cambridge, MA, 1986. – Vol. 1. – P. 3–44.
- Rumelhart D.E.* A process model for long-term memory / D.E. Rumelhart, P.H. Lindsay, D.A. Norman // Organization of memory / [E. Tulving, W. Donaldson (eds.)]. – New York : Academic Press, 1972. – P. 197–246.
- Violi P.* Meaning and experience. – Bloomington : Indiana Un-ty Press, 2001. – 291 p.

Источники иллюстративного материала

Frasier [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://catsnguitars.wordpress.com/scripts-archive/>.

КОНЦЕПТ И ФРЕЙМ: ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ

А.И. Приходько

Введение. Принимая участие в актах коммуникации, мы или воспринимаем то, что нам говорят другие, или сами продуцируем высказывания. Восприятие последних – сложный процесс, предусматривающий использование самой разнообразной информации. Тем не менее, анализ всех известных нам способов выражения и передачи информации может быть представлен, по мнению Т.А. ван Дейка, в терминах знания, имеющего «более общий характер: понимание неизбежно базируется на более общих концептах, категориях, правилах и стратегиях» [Дейк 1989, 16].

Одной из первых и, безусловно, наиболее простых структур для представления семантических данных высокого уровня является, по утверждению Р. Шенка, **сценарий** [Schank 1990, 9], который представляет собой набор объединенных временными связями понятий низшего уровня, описывающих упорядоченную во времени последовательность стереотипных событий.

Однако в современной лингвистике утвердился не термин «сценарий», а «фрейм». Под **фреймом** мы понимаем **типовую структуру, предназначенную для упорядочения, организации и репрезентации определенных данных, некоторой информации.**

Отправным моментом для этой теории служит тот факт, что человек, стараясь познать новую для себя ситуацию или по-новому взглянуть на уже привычные вещи, выбирает из своей памяти некоторую структуру данных (способ), которые называют фреймом, с таким расчетом, чтобы, изменив в ней отдельные детали, сделать ее пригодной для понимания более широкого класса явлений или процессов. Фрейм «является структурой данных для представления стереотипной ситуации» [Минский 1981, 7].

В последнее время термин «фрейм» довольно активно используется в когнитивистике [Жаботинская 1999, 14–16; Kroon 1998, 205–223]. Понятие фрейма применяется, прежде всего, для характеристики таких структур сознания, которые формируются для отображения ситуаций в предметно-познавательной деятельности человека. Учитывая это положение, следует признать также эффективность его применения и по отношению к более сложным видам речевой деятельности личности, поскольку фрейм – это «важный языковой компонент когнитивного поля текстовых структур, а также продукции, трансформации и транспозиции знаний, идей, мыслей» [Кузько 2001, 212].

Понятие фрейма включает в себя интерпретацию ситуации и как когнитивной категории, и как элемента текста. Ч. Филлмор определял фрейм как группу слов, объединение которых мотивируется и структурируется определенными унифицированными конструкциями знания или конструкциями, которые схематизируют человеческий опыт [Филлмор 1988, 54].

Фрейм – это декларативный способ репрезентации знания, который формулируется в терминах дескрипций и является пучком знаний об определенной области человеческой деятельности, об онтологии окружающего мира, о системе представлений человека, тематически связанных в одну картину, один акт, один сценарий. Такое понимание фрейма дает основание говорить о нем как об определенным образом организованной системе (наборе) пропозиций, схематизирующих соответствующие им денотативные ситуации, то есть как о минимальном информационном блоке. Таким информационным блоком может быть и текст малого жанра, и интеракция, и высказывание, поскольку оно

конвенционально по своей природе [Winograd 1975, 185–210], может интерпретироваться на основании заключенного во фреймы знания о мире.

Постановка проблемы в общем виде, степень разработанности темы. Формирование фрейма как определенной структуры сознания, соответствующей представлению о событии, имеет онтологическую базу. Ю.Г. Панкрац подчеркивает, что оно осуществляется в ходе повторного переживания одной и той же ситуации или в ходе наблюдения за ней. А в силу того, что описание ситуации получает аналогичные с языковой точки зрения формы, стереотипные связи устанавливаются в таком порядке: «некоторая ситуация в реальном мире – осмысление и членение ситуации в сознании – конвенционализация языковых форм описания ситуации» [Панкрац 1992, 16].

Это подтверждается и наработанным в лингвистике опытом логического анализа концептов, который предусматривает установление закономерностей его внутренней организации с целью выявления его элементов и моделирование их взаимосвязей [Жаботинская 1999, 14]. Концептуальный анализ логического плана определяется системой предикатов и пропозициональных структур, отображающих ситуации в виде фреймов.

Поскольку жизненный мир личности складывается, как правило, из многих ситуаций, то их языковая и речевая фиксация нуждается в сложении ситуаций в высказывания, являющиеся продуктом отражения определенной картины, сцены, сценария в коммуникативном акте. Они объединяют такие основные компоненты, как партнеры, или коммуниканты, – адресант и адресат и референт (фрагмент мира вещей или образов), которые соединяются в акте общения на основании направленности коммуникативного действия, создавая таким образом единую динамическую систему – когнитивно-коммуникативное поле [Сусов 1979, 95], или своеобразный коммуникативный фрейм, конститuentами которого являются участники акта коммуникации (говорящий и, соответственно, адресат), содержание высказывания, место, где происходит коммуникация, характер отношений между участниками коммуникации в момент общения [Романов 1988, 28].

Цель данной статьи состоит в том, чтобы обосновать энергетический потенциал фрейма, тем самым, в добавление к его ментальной схематической сущности и вербальной объективации репрезентантами концепта выявить дополнительную характеристику этой когнитивной единицы. Для реализации цели исходим из «разгерметизации отсеков и закутков и эффективного «перемешивания» научной культуры» [Пригожин 2003, 188].

Изложение основного материала. По М. Минскому, «фреймы» – это схематизированные представления о той или иной стереотипной ситуации, состоящие из обобщенного «каркаса», воспроизводящего устойчивые характеристики этой ситуации, и «узлов», которые чувствительны к ее вероятностным характеристикам и которые могут наполняться новыми данными с его добавлением о структуре информации разных видов [Минский 1981, 7]. Одна часть её указывает, каким образом следует использовать данный фрейм, другая часть – что предположительно может повлечь за собой выполнение фрейма, третья – что следует предпринять, если эти ожидания не подтвердятся.

Как видим, в этом определении нет ничего, чтобы указывало на физическую природу фрейма, на его энергетические связи с энергетикой ситуации, с физиологической энергетикой ментальной базы, если таковая признается.

Источник энергии «медиаторов (слов)» ищут в метафоре – хронотопе сознательной и бессознательной жизни – элементарной единице, описывающей пространственно-временной континуум, в котором протекает развитие человека, понимаемое как

уникальный процесс в составе космоса [Зинченко 1997, 275], в энергии «нефонематических пластов», в «высшей энергеме, которая дает не только звуки, но и весь смысл слова» [Лосев 1993, 636].

В системе физической теории энергия выражается в различных формах, но выделяется «общая мера движения – энергия как таковая... Разделение форм энергии в соответствии с различными формами материального движения материи на механическую, тепловую, электромагнитную, ядерную, электрохимическую и др. ... до известной степени условно» [Мякишев 1978, 91]. Вспомогательные структуры (ухо, глаз, язык, нос, кожа) воспринимающих органов чувств взаимодействуют с «энергией как таковой» внешних раздражителей.

В рамках изучения становления концепта у древних понимание работы как источника возмущения, производящего волну, связано с независимо от человека протекающей, а также со связанной и зависимой от контакта с ним активностью окружающей среды, т.е., прежде всего, с «обследовательским туром»: при наблюдении, вслушивании, вглядывании, осязании и т.п. реальных внешнего мира улавливается возмущение (протекание жизни) определенной среды. Несмотря на разную природу волн, исходящих от реальных, закономерности их распространения – общие волны возникают в какой-либо малой области («точке») и распространяются без погашения в окружающем пространстве [Бреховских 1971, 316]. В нейрофизиологии установлен основной закон психофизики, который утверждает, что ощущение пропорционально логарифму возбуждения [Зинченко 1997, 275].

Особенности многообразных видов ощущений: слуховых, зрительных, вкусовых, осязательных, температурных и др., называемых модальностью, не сравнимы между собой. Но работа органов чувств, возбуждаемых «пусть небольшим числом видов энергии» [Складчикова 2004, 71–86], может рассматриваться с точки зрения наличия одной модальности – воспринимать энергию как таковую. «В результате [изменений в окружающей среде, взаимодействия «сигналов» с клеточной мембраной рецептора] возникает единый для рецепторов всех типов электрохимический сигнал (т.е. электрический и химический сигналы) – нервный импульс. Код таких импульсов расшифровывается в соответствующих ядрах (зрительных и т.д.) коры головного мозга и преобразуется в них в тот или иной образ внешнего мира» [Островский 1978, 246] и в интересующий нас образ слова. Признание единого для рецепторов всех видов электросигнала, преобразуемого в нервный импульс, а затем в образ – необходимый постулат, обеспечивающий более полное понимание единиц когниции. Человек организует части воспринимаемых раздражителей в группы или целые объекты.

Гештальт-психологи М. Вертхаймер, К. Коффка В. Кёлер обозначили шесть основных законов группировки: соседство (proximity), подобие (similarity), непрерывность (целостность, связность) (continuity), закрытость (замкнутость) (closure), общее назначение (движение предметов в одном направлении) (common fate, судьба). По их мнению, шестым законом, который включает все принципы, является простота simplicity [Watson 1978]. Действительно, «в целом нет ничего, чего не было в частях» [Лосев 1993, 68]. Несмотря на то, что природа энергетических волн от различных источников раздражения различна, преобразованные в электросигнал энергетические составят однопорядковое энергетическое основание для дуалистической сущности. Особая энергетическая составляющая видится в дуалистической природе фрейма – концептуального структуратора, имеющего отношение и к онтологическим характеристикам ситуации. Место фрейма в бессознательном, как его обосновал В. Касевич [Касевич 1996, 104], правомерно именно при наличии энергетической сущностной компоненты фрейма.

Человеку, прежде всего, помогла выжить, по Т. Николаевой, не оптическая, слуховая сенсорика [Николаева 1996, 39]. И мозг готовился проецировать пространственную воздушную волну в своей физико-химической среде, преобразовывать это колебание, обладающее энергией, на нейрофизиологической базе. Динамические колебания преобразовывались в новый вид колебаний, в нейроволны.

Динамические преобразования, рассматриваемые с точки зрения квантовой теории, дают возможность И. Пригожину сделать вывод о том, что «концептуальные и технические аспекты [этой] теории ... позволяют распространить квантомеханические методы на более широкий круг динамических проблем, будь то классические или квантовые системы» [Пригожин 2003, 135].

В классической динамике свойства динамической системы могут быть выражены с помощью одной функции Гамильтона, или гамильтониана, которая определяется «как полная энергия системы, т.е. сумма её кинетической и потенциальной энергии, ... как функция ... так называемых канонических переменных координат и импульсов. ... В квантовой механике гамильтониан перестают быть обычной функцией координат и импульсов и становится нового типа – оператором» [Пригожин 2003, 71]. В языке микросистему представляет и слово уже в его прямом первичном значении. Координатами в языке является связь с языковой системой значимостей, импульсы – это связь с внеязыковой действительностью, устанавливаемая органами перцепции, работа которых через нейроволны и образы материализуется языковыми знаками. В рамках когнитивной лингвистики слово предстает не только как носитель одной функции координат и импульсов. Слово обнаруживает себя как оператор при репрезентации ментальной сущности и её структуры, отражающей изменения координат и импульсов.

Классический гамильтониан принимает непрерывное множество значений, соответствующее значениям координат и импульсов. «В квантовой теории гамильтониан, бывший непрерывной функцией в классической механике, заменяется новым объектом – гамильтонианом-оператором. ... Оператор – это математический рецепт, следуя которому, мы преобразуем одну функцию в другую. ... Необходимо указывать множество функций, в которых действует оператор. Например, это могут быть непрерывные функции, дифференцируемые функции и т.д. Множество допустимых функций характеризует то «пространство», где определен оператор. ... Операторы изменили наше описание природы, поскольку привели к концептуальному различию между физической величиной (представляемой оператором) и ее численными значениями (собственными значениями оператора). Это – радикальное изменение взглядов на мир, которое с полным основанием можно назвать квантовым переворотом (или квантовой революцией)» [Пригожин 2003, 135–137].

В динамической системе языка микрокосм слова – это функция в системе языковой формы. Но вся полнота энергии слова – «гамильтониана-оператора» отдана когнитивной сфере. Он объективирует единицу ментального пространства и «работает» в нем (в пространстве) оператором. Слово «гамильтониан-оператор» несет всю полноту энергии с момента его появления как репрезентанта концепта, структурируемого фреймом. Фрейм и функционирует непосредственно как оператор. Во фрейме концептуально должна различаться физическая величина, закладываемая перцептивно воспринятым энергетическим зарядом ситуации, и многочисленные вербальные величины, актуализирующие фрейм как оператор вовне и отражающие пропозиционные характеристики ситуации.

По-видимому, наиболее развитая восприимчивость определенных функциональных органов способна продуктивно охватывать различные по энергетическому потенциалу

электроволны внешних раздражителей. Подобный энергетический потенциал отражался, по всей вероятности, во фрейме (подфреймах) расходящимися древними этносами в процессе объективации характеристик того или иного концепта. Разница этих зарядов, видимо, работает в авторских рефлексиях, в частотности реализации того или иного фрейма и его кумулятивной загруженности [Складчикова 2004].

Анализ авторских рефлексий методом дискурса Другого [Спиркин 1975, 153] показывает, что человеческий мозг как генератор «смыкает» фреймовые волны в «центре». «Сомкнувшейся в центре круглой областью» может быть неотенотипический репрезентант-мифологема, неотенотипическое корневое слово, или часть слова. Процесс сведения в фокус прототипических фреймов нередко называется то шестым чувством, то авторской интуицией, то чувством языка и являет собой содержание древнего концепта, которое у рефлексирующего, бессознательно воспринявшего весь спектр фреймовых волн, объективируется холистической мифологической сущностью.

Для нашего рассуждения одинаково важны два противоборствующих взгляда на мир: статический подход классической механики (динамики) и эволюционный взгляд квантовой механики, основанный на использовании понятия энтропии: отличия обратимых процессов, не зависящих от направления времени, от необратимых, зависящих от направления времени. Анализ языкового материала позволяет сглаживать конфронтацию между двумя противоположностями, которые долго поддерживались традиционным взглядом на необратимость как на иллюзию, приближение. Время в лишнюю времени Вселенную внес человек. И антропоцентрический подход в лингвистике позволяет примирить эти две противоположности, к тому же, как показывают авторские рефлексии [Складчикова 2004], необратимость может быть источником порядка, когерентности, организации [Пригожин 2003, 23]. Кроме этого, оказываются приемлемыми и другие принципы синергетики: «в отличие от механических превращений, при которых обратимость и сохранение совпадают, при физико-химическом превращении энергия может сохраняться даже в том случае, если преобразование необратимо. В реальных условиях обратимые процессы «относятся к обмену энергией» (по-английски exchange(-e) с внешним миром, необратимые процессы происходят внутри (по-английски inside(-i) системы [Пригожин 2003, 111] (в определенном аспекте).

С энтропией связано понимание равновесной и неравновесной ситуации. «Центр», являющийся актом концептуализации мира древним предком, в момент создания древними звукоряда для концепта предполагает стохастическую равновесную ситуацию. «Перцептивные действия выступают в своей развернутой внешней форме ... на ранних ступенях онтогенеза, где наиболее четко обнаруживаются их структура и их роль в формировании образов» [Зинченко 1997, 383]. Репрезентант-гамильтониан, например, **mi-*, **skei-*, **paqa-*, **daeza-*, имел одну функцию и непрерывно актуализировалась вся полнота энергии фрейма.

Но уже «вбрасывание» звукового комплекса в процесс коммуникации древним предком, т.е. индивидуальные речевые акты, зависящие от времени, наращивали энтропию в системе того или иного концепта уже до расхождения индоевропейского единого этноса на диалектные этносы, в которых при активизации концепта шел процесс дифференциации функций фрейма, структурирующего этот концепт.

Неравновесная ситуация при использовании рефлексов индоевропейского репрезентанта неотенотипа (в частности, в английском *mou(se)*, *consc(ious)*, *paradise*) поддерживалась неансамблевой актуализацией фреймов (подфреймов) в многочисленных речевых актах определенного периода коммуникации на английском языке до появления ансамблевого использования всех дифференцирующих функций

подфреймов в авторских рефлексиях [Складчикова 2004]. В последних достигается стохастическое равновесие в момент «собираания (энергийных) волн в центр». Это обратимый процесс авторской рефлексии, индивидуализируемый интуицией, т.е. способностью приходить к интеллектуальному результату бессознательно на основе появления субъективного чувства «безусловной правильности» определенного решения (по формуле: «Я не знаю, почему, но я уверен в том, что...») [Холодная 2002]. Выявляемый энергетический заряд фрейма (подфреймов), выступающий как оператор в ментальном процессе актуализации неотенотипа, вскрывает механизм интуиции на материальной основе. «Усмотрение» объекта облекается в форму мгновенного акта в авторской рефлексии на энергийной базе. Само «собираание» в современные рефлекс-репрезентанты древнего концепта-неотенотипа словом-мифологемой, корнесловом, частями сложного слова, выявляемый методом дискурса Другого, – это равновесный мыслительный акт, который обращается в неравновесный вербальный акт, реализующий в энергетической структуре фрейма (подфреймов) многоликий кумулятивный опыт автора рефлексии.

Актуализация неотенотипа связана с пониманием существования его энергетических фреймовых волн в коллективном бессознательном, которое может быть гипотезируемо в информационном поле Земли, более того, в ноосфере, идеальной «мыслящей» облекающей земной шар оболочке, формирование которой связано с возникновением и развитием сознания, или иначе, по В. Вернадскому, стадии биосферы, сила которой выражается в возникновении новых форм энергий между человеком и природой.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, к широко распространенному определению фрейма «как структуры данных для представления стереотипной ситуации» концепта, вербализируемого в речевом акте, следует добавить, что фрейм – это двойственная структура, несущая и энергетический потенциал, если понимать противопоставление физической составляющей фрейма и его ментальной сущности как схемы концепта, репрезентируемого вербально. Если понимать фрейм как (1) сущность, обладающую физической величиной, (2) одновременно являющуюся ментальной схемой, и (3) как сущность, вербализируемую репрезентантами концепта, то это – тройственная структура, имеющая энергетический потенциал. Энергия ситуаций всех видов через сенсорику попадает в нервную систему человека, преобразуется одинаково в нервные импульсы и сохраняется в ментальном пространстве человека в форме энергетической составляющей фрейма как структуратор концепта. При перегрузке ментального пространства пользователя языковым кодом эта составляющая «выпадает» в «осадок», т.е. в бессознательное, затем для речевого акта является оператором актуализации концепта. Процесс улавливания энергетической волны фрейма (подфрейма) и модулирования в ментальном пространстве человека структуры концепта о реалии предшествует речевому акту, и последующая вербализация фрейма идет при вербализации концепта в речевом акте. При активизации ментальной деятельности способность приходить к интеллектуальному результату бессознательно, то есть интуиция, обретает энергийную основу. В авторской рефлексии может происходить процесс холистического улавливания из бессознательного, входящего в ноосферу, ансамбля электроволн фреймов, в том числе и тех, когда-то модулированных в ментальном пространстве в качестве структураторов концептов и одновременно, или последовательно, кодированных древними предками языковыми знаками, сохранившимися в рефлексах до настоящего времени.

Литература

- Бреховских Л.М. Излучение и испускание волны / Л.М. Бреховских // БЭС. – М. : Советская энциклопедия, 1971. – Т. 5. – С. 316–317.
- Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ванн Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
- Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського ун-ту. Сер. «Філол. Науки». – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
- Зинченко В.П. Посох Осипа Манделъштама и Трубка Мамардашвили. К началам органической психологии / В.П. Зинченко. – М. : Новая школа, 1997. – 336 с.
- Касевич В.Б. Буддизм. Картина мира. Язык / В.Б. Касевич. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 1996. – 288 с.
- Кусько К.Я. Фреймові стратегії у різножанровому іноземномовному дискурсі / К.Я. Кусько // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка. – 2001. – № 5. – С. 210–214.
- Лосев А.Ф. Бытие. Имя. Космос / А.Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1993. – 958 с.
- Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1981. – 151 с.
- Мякишев Г.Я. Энергия / Г.Я. Мякишев // БЭС. – М. : Советская энциклопедия, 1978. – Т. 30. – С. 91–92.
- Николаева Т.М. Теории происхождения языка и его эволюции – новое направление в современном языкознании / Т.М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 38–54.
- Островский М.А. Чувства / М.А. Островский // БЭС. – М. : Советская энциклопедия, 1978. – Т. 29. – С. 246–247.
- Панкрац Ю.Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней (на материале сложноструктурированных глаголов современного английского языка) : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю.Г. Панкрац ; ИЯ РАН. – М., 1992. – 40 с.
- Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 312 с.
- Романов А.А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А.А. Романов. – М. : ИЯ АН СССР, 1988. – 183 с.
- Складчикова Н.В. Неотения в языке / Н.В. Складчикова // Вестник КемГУ. – 2004. – Вып. 2 (18). – С. 35–46.
- Спиркин А.Г. Ощущения / А.Г. Спиркин // БЭС. – М. : Советская энциклопедия, 1975. – Т. 19. – С. 153–155.
- Сусов И.П. О двух путях исследования содержания текста / И.П. Сусов // Значение и смысл речевых образований. – Калинин : КГУ, 1979. – С. 90–103.
- Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // НЗЛ. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 52–92.
- Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М.А. Холодная. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
- Kroon C.A. Framework for the Description of Latin Discourse Markers / C.A. Kroon // Journal of Pragmatics. – 1998. – Vol. 30. – P. 205–223.
- Schank R.C. Tell Me a Story: A New Look at Real and Artificial Memory R.C. Schank. – N. Y. : Scibner, 1990. – XIII. – 253p.
- Watson Sr.R.I. The great psychologists / Sr.R.I. Watson. – N. Y. : J.B. Lippincott Co., 1978. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://educ.southern.edu/tour/who/pioneers/wertheimer.html>.
- Winograd T. Frame Representations and the Declarative Procedural Controversy / T. Winograd // Representation and Understanding. Studies in Cognitive Science. – N. Y. : Longman, 1975. – P. 185–210.

КОНЦЕПТЫ И ТО, ЧТО О НИХ НЕ ПИШУТ...

А.В. Ходоренко

Что такое голод научной мысли? Вопрос, не предполагающий ответа. Голод мысли, чувств, решений и действий дает в результате яркие плоды... Депрессия научной мысли – это хуже. Плодов она никаких не дает. Читать наукообразные статьи даже не скучно, – от них болеешь... Безрезультатные поиски несуществующих предметов, целей и задач. А еще точнее – отсутствие этого самого поиска. Гуманистическая парадигма и антропоцентричность науки – это пустой звук, если машина войны кормится новейшими разработками науки в этой области. Нейрология и когнитивные направления мало что открывают. Цитация и перецитация заполняют страницы журналов, но не страницы науки. Экономия средств, похоже, привела и к экономии мыслей.

Таким образом, писать о «концептах» мне напоминает, в лучшем случае, «Подражание Лорке». Концепты – это «как бы сгустки культурной среды в сознании человека», – так писал Ю. Степанов. Почему тогда прямо не говорить или не писать о культуре, ценностях, культовых вещах, важных и жизненно важных эмоциях. Что, в сущности, доказывает или хочет сказать наука через преломление всех этих мыслей через призму «туманного» «концепта» и почему вместо того, чтобы прояснять непонятое, мы плотно закрываем это непонятое за могучим занавесом «концептологии».

Лингвистика со своей стороны искала ответа в мельчайшей единице языка, расчлняя языковые единицы на морфы, морфемы, фраземы и прочее, потом шла по пути обратному, ища ответы в «целом единстве», подбирая методы и приемы и заимствуя термины из других наук и других культур.

В своей настоящей работе мы не будем ни пионерами, ни оригиналами, а лишь попробуем соединить первый и второй подходы, заимствовав термин «семантические примитивы» (далее – СП) у А. Вежбицкой и применив методы анализа на фактическом примере наименований групп людей (далее – НГЛ) разного профиля и сфер деятельности. Именно выстроенная ученой системой СП натолкнула нас на мысль о построении системы концептосфер. Семантические примитивы – это те слова естественного языка, при помощи которых можно толковать значения всех остальных слов, выражений, а также предложений языка, не прибегая к герменевтическому кругу, то есть определению одних слов через другие – те, которым уже даны определения; метод, разработанный лингвистом и философом А. Вежбицкой. В обычных толковых словарях слова объясняются *idem per idem* (одно через то же самое, определение через определяемое). Например, «красный» может быть определен как «цвет, близкий цвету крови», а «кровь», в свою очередь, как «жидкость, циркулирующая в организме, красного цвета». Философы давно задумывались над тем, можно ли создать такой примитивный словарь, который позволил бы уйти от порочного способа *idem per idem*. Лейбниц думал о создании такого «языка мысли» (*lingua mentalis*). Благодаря достижениям аналитической философии и теории речевых актов А. Вежбицкой во многом удалось построить язык СП. Как отмечает исследовательница, «...цель состоит в поисках таких выражений естественного языка, которые сами по себе не могут быть истолкованы удовлетворительным образом, но с помощью которых можно истолковать все прочие выражения <...>. Список неопределяемых единиц должен быть как можно меньшим; он должен содержать лишь те элементы, которые действительно являются абсолютно необходимыми <...> для истолкования всех высказываний» [Степанов, 189]. Ученая выделила среди прочих следующие СП: «хотеть», «чувствовать» (выражение эмоций); «думать о...», «представлять», «сказать» (представление информации); «нечто»,

«я», «существо», «мир» (ориентир на субъект/объект действительности) и некоторые другие [Степанов].

Теория СП А. Вежбицкой является семантической теорией, во многом изменившей представления о значении, ориентированной не на отправителя информации, говорящего, а на получателя информации, слушающего, то есть ориентированной прагматически. НГЛ ориентирован на реципиента, прагматический аспект затронут нами в главе о функциональности НГЛ. Набор семантических примитивов: Субстантивы: Я, ТЫ, КТО-ТО, ЧТО-ТО, ЛЮДИ, ТЕЛО. Детерминаторы: ЭТОТ, ТОТ ЖЕ, ДРУГОЙ. Квантификаторы: ОДИН, ДВА, НЕКОТОРЫЕ, МНОГО, ВСЕ. Атрибуты: ХОРОШИЙ, ПЛОХОЙ, БОЛЬШОЙ, МАЛЕНЬКИЙ. Ментальные предикаты: ДУМАТЬ, ЗНАТЬ, ХОТЕТЬ, ЧУВСТВОВАТЬ, ВИДЕТЬ, СЛЫШАТЬ. Речь: СКАЗАТЬ, СЛОВО, ПРАВДА. Действие, событие, движение: ДЕЛАТЬ, СЛУЧАТЬСЯ, ДВИГАТЬСЯ. Существование и обладание: ЕСТЬ/СУЩЕСТВОВАТЬ, ЕСТЬ/ИМЕТЬ. Жизнь и смерть: ЖИТЬ, УМЕРЕТЬ. Логические понятия: НЕТ, МОЖЕТ БЫТЬ, МОЖЕТ, ПОТОМУ ЧТО, ЕСЛИ. Время: КОГДА, ТЕПЕРЬ, ПОСЛЕ, ДО, ДОЛГО, КОРОТКО, НЕКОТОРОЕ ВРЕМЯ. Место: ГДЕ, ЗДЕСЬ, НАД, ПОД, ДАЛЕКО, БЛИЗКО, СТОРОНА (напр., в контексте с этой стороны), ВНУТРИ. Интенсификатор, аугментатор: ОЧЕНЬ, БОЛЬШЕ. Таксономия и партономия: РОД, ЧАСТЬ. Сходство: КАК (ТАК КАК) [Степанов, 167].

Мы считаем целесообразным, исследуя наш материал, расширить систему семантических примитивов по А. Вежбицкой:

1. Семантическое пространство «Гендер» раскрывается посредством семантических примитивов – «Мужчина», «Женщина». В пространстве наименований интернетовских групп существует большое количество женских и мужских групп, представляющих собой в терминологии А. Вежбицкой «семантические примитивы» субъектов действительности. Примеры групп сети Интернет, выраженные словосочетаниями (в ИГП *Между нами девочками*, *Женский клуб*; *Мужской клуб*, *Настоящие мужчины* представляют уникальные наименования, совпадающие полностью по форме со словосочетаниями) содержат в себе семантические примитивы «Мы», «Женщина», «Мужчина».

2. Семантические поля социальной и профессиональной деятельности (категории, в которые входят эти группы: шоу-бизнес, экономика и финансы, магия и астрология, медицина и здоровый образ жизни с названиями групп *Тантра*; *Если хочешь, будь здоров*; *Сыроедение*; *Как правильно вложить деньги*; *Московская недвижимость*; *Михаил Круг* и т.д.), выражены СП – «деньги», «торговля», «деятельность», «питание», «благо», «выгода», формально воплощенные в языковой форме следующих наименований интернет-групп: *Как заработать на рынке форекс*, *Как обезопаситься от махинаций банка*, *Как заработать на бирже*, *Сыроедение*. *Здоровый образ жизни*. *Правильное питание* и др.;

3. Семантика политической концептосферы раскрывается посредством СП – «Власть», «Подчинение»). Семантические примитивы – «демократия», «экология», «аполитичность» усматриваются в форме наименований политических партий *СДПУ обновленная*, *Партия Зеленых Украины*, ИГП *Партия все по ...* и т.п. Отметим, что в политических НГЛ раскрывается исключительно семантическое пространство «политика» с указанными СП.

В политических НГЛ отсутствуют остальные названные в текущем разделе пространства.

4. Семантика эмоций, раскрытая через семантические примитивы – «Любовь», «Нежность», «Ласка», «Понимание», «Праздник», «Наслаждение», «Ненависть», «Неприятие», «Избавление», «Дружба», «Восхищение» и т.д., является наиболее

продуктивной. Например, СП «Любовь» в наименованиях ИГП *Любовь и нежность; Любовь и брак; Любовь и секс; Верность, Любовь, Материнство.*

СП – субстантив «Позитив» в наименованиях *Дети солнца, Разноцветная жизнь.*

СП – субстантив «Любовь» – в наименовании *Любовь к ближнему.*

СП – субстантивы «Событие», «Память», «Потрясение», СП – квантитатив «Два», СП – логические понятия «Невозможно», СП – ментальные предикаты «Забывать», «Передать» раскрывают семантику наименования интернетовской группы *Два дня, которые невозможно ни забыть, ни передать.*

СП – ментальный субстантив «Романтика» передает семантику ИГП *Нежная Добрая Поэзия Любви и Нагая Эротика Чувств Кудинова-Шеффера, Нежность.*

СП – ментальный субстантив «Эгоизм» – в наименованиях ИГП *Любовь к себе, Эго, Себялюбы.*

Теория семантических примитивов заставляет нас задуматься о концептах как о создаваемых в языковых формах понятиях, которые, по Ю. Степанову [1], являются больше чем понятиями, они несут в себе пережитый опыт (вспомним, что, по Ю. Степанову, «концепты переживаются»). Лексическое значение, понятие, семантический примитив, семантическое пространство, концепт – это связанные между собой понятия.

В соответствии с приведенными СП мы проанализировали наш фактический материал и пришли к выводу о том, что наиболее распространенными в нем являются следующие семантические пространства.

1. В эмоциональной сфере наиболее распространенным является семантическое пространство «Аффилиация». Х. Мюррей описывает «аффилиацию» как мотив, потребность «заводить дружбу и испытывать привязанность. Радоваться другим людям и жить вместе с ними. Сотрудничать и общаться с ними. Любить. Присоединяться к группам» (цит. по [Ходоренко, 167]). Завязывание и поддержание отношений с другими людьми могут преследовать различные цели, такие, как «произвести впечатление», «властвовать над другими», «получить или оказывать помощь». Под аффилиацией (контактом, общением) подразумевается определенный класс социальных взаимодействий, имеющих повседневный и в то же время фундаментальный характер. Содержание их заключается в общении с другими людьми (в том числе с людьми незнакомыми или малознакомыми) и такое его поддержание, которое приносит удовлетворение, увлекает и обогащает обе стороны.

На наш взгляд, семантически значительное количество НГЛ, в особенности интернетовских групп (далее – ИГП), в той или иной степени отражают именно потребность в аффилиации. Приведем ряд наиболее выразительных примеров: *Любви – быть!, Игра для взрослых, Общение обо всем* и т.д. Значение таких номинаций раскрывается через семантические примитивы существования «Быть», аугментатора «Всё», субстантива «Общение», «Взрослые», «Игра», «Любовь», логического понятия «Для». Рассмотрим еще несколько примеров. НГЛ (рок-группа) *Одна на двоих* реализует значение посредством квантификаторов «Одна» и «Двое», а также СП логического понятия «На».

2. Семантические поля «Самооценка», «Самореклама» представлен в номинациях *Самые-Самые, Мы самые лучшие, Лучшая клиника ООО, АО Профессиональное решение* через СП аугментивы-интенсификаторы «Самые», «Лучшие», субстантив «Мы», атрибутив «Профессиональный».

Семантика негативной, самоуничижительной, в том числе связанной со склонностью к алкоголю, самооценки представлена в номинациях: *Клуб любителей бухнуть, Событьльники, Молчаливые любители пивасика* и др. посредством СП ментальных предикатов «Употреблять», субстантивов «Алкоголь», логические понятия «Со-...».

3. Семантическое пространство «Интернет» в номинациях *Полезные сайты*, *Удаленное администрирование*, *Виртуальная любовь* и др. раскрывается через СП детерминаторы «Удаленный», «Виртуальный», «Полезный», субстантивы «Администрирование», «Сайт», «Любовь».

4. Семантическое пространство «Животные» номинаций *Любители собак*, *Клуб «Дегу и шиншилла»*, *Мой ласковый и нежный зверь*, *ООО Кот и пес* раскрывается через СП субстантивы «Собака», «Шиншилла», «Зверь», СП детерминанты «Ласковый», «Нежный» и другие.

5. Отметим, что в фактическом материале ИГП и коммерческих НГЛ насчитывается большое количество именных и фамильных групп. Семантика календарных имен раскрывается не непосредственно через СП, но через этимологию имени, в которой также можно выделять СП. Например, имя Виктор от латинского Victoria «Победа», содержит одноименный семантический примитив (СП-субстантив) «Победа». Календарные имена (личные имена) достаточно распространены в НГЛ: *интернет группа Анна*, *Олег – этим все сказано!*, *Только для Максимов!*, *Серёги и все, кто их любит!*, *ООО Александр и Ко*, *АО Виктор и Ко* и т.п.

6. Семантическое пространство «Природа», включающее в себя такие СП, как «Цвет», «Время года», раскрывается через семантические примитивы – детерминанты «Подводный», субстантивы «Мир», «Птицы», «Отдых», «Вода», мыслительные предикаты «Любить», «Отдыхать», логическое понятие «Под» и «Над», «На» в номинациях *Любители подводного мира*, *Любители птиц*, *Места отдыха* и некоторые другие.

7. Семантика пространства «Образование» раскрывается посредством семантических примитивов – субстантивов «Университет», «Академия», детерминантов «Горный», «Медицинский», «Московский» в номинациях *Вузы и университеты*, *МГУ*, *Горный*, *Медицинская академия*.

8. Семантика пространства «Профессия» достаточно широко реализована в материале НГЛ и раскрывается через СП – субстантивы «Финансисты», «Адвокаты», «Психология» и др. в номинациях групп сети Интернет *Банкиры*, *Финансисты*, *Ортопедия*, *Психология и психологи*.

9. Семантические поля «Внешность», «Спорт и фитнес», проявляющиеся в ИГП *Активный спорт*, *Активный отдых*, *Мотодрайв*, *Супертяжи*, раскрываются через СП – субстантивы «Отдых», детерминанты «Активный», аугментивы «Супер».

11. Семантика поля «Города и регионы» отражена в ИГП *Мюнхен*, *Берлин* и *все, кто в нем живет* и др. и раскрывается через СП – субстантив «Город» в номинациях «Мюнхен», «Берлин», квантификаторы и аугментивы «Все», «Кто».

12. Семантическое поле «Туризм, дальние страны» иллюстрируется НГЛ *ООО Семь морей*, *АО Мир путешествий*, *ИГП Египет*, *ИГП Прекрасный Родос (Все, кто отдыхал на Родосе 2009)*, *Поклонники отдыха на островах*, *Дикари (для тех, кто отдыхает дикарем)* и раскрывается через СП – субстантивы «Путешествие», «Страны», детерминанты/квалификаторы «Прекрасный», «Неизведанный», квантификаторы «Семь», ментальные предикаты «Отдыхать», «Путешествовать».

13. Семантическое поле «История» раскрывается таким образом.

13. 1. В интернетовских группах *Гражданская война в России*, *Неизвестный – известный солдат*, *Великая Болгария*, *Военно-исторический клуб* и передается через СП – субстантивы «Солдат», «Болгария», детерминанты «Военный», «Исторический», аугментив «Великий», ментальные предикаты «Знать», «Не знать», логические понятия «В».

13. 2. Семантическое поле «Даты и события», представленное в ИГП *Победа деда – моя победа, Любимый праздник* и др., раскрывается через СП – субстантивы «Дед», «Победа», детерминанты «Любимый», ментальные предикаты «Любить».

14. Семантическое поле «Возраст», представленное в ИГП *Секреты нашей молодости, Главное душою не стареть*, раскрывается через СП – субстантивы «Душа», «Секрет», «Молодость», детерминанты «Наш», ментальные предикаты «Стареть».

15. Семантическое поле «Прецедентность», представленное в тех НГЛ, ИГП, которые апеллируют к прецедентным реалиям и феноменам прецедентности (прецедентным можно считать ИГП *Омар Хайам* или ИГП *Сумерки* – название одноименного современного фильма о вампирах, группа собирает не только его поклонников, но и тех, кому интересна проблема вампиризма), раскрывается через СП – субстантивы «Тьма», «Поэт».

16. Семантическое поле «Религия» в номинациях *На пути спасения, Христиане на «Одноклассниках»* раскрывается через СП – субстантивы «Христианство», «Путь», детерминанты «Спасительный», ментальные предикаты «Спасать», логические понятия «На».

17. Семантическое пространство «Юмор» реализуется через СП «Шутка», «Смех» в НГЛ творческих групп КВН *Шутки в сторону, Смешные парни*. Следует сказать, что СП «Юмор» реализован также орфографическими средствами, – мы заметили «нарочное» употребление ошибок в НГЛ в примерах *Ацтой, Мисис, 35 пИскарей*. Необходимо подчеркнуть роль фразеологизмов, выразительных средств языка в раскрытии анализируемого СП. Примеры: *Лица столицы, Деловые перцы, Штучка*.

А. Вежбицкая, разработавшая теорию СП, приходит к разработкам концепта как семантического содержания языковых единиц, ученая предложила одно из первых определений концепта: «Концепт – это объект из мира «Идеальное», имеющий имя и отражающий определенные культурно обусловленные представления человека о мире «Действительность».

Ниже мы приведем несколько терминов и рассуждений известнейших мыслителей о концепте, все они сходятся в том, что концепт представляет собой некую семантическую универсалию, принадлежащую нации, культуре, языку. Наиболее адекватно отражающим суть «культурного концепта» нам представляется определение Ю. Степанова (невзирая на явную метафоричность): концепт – это своего рода «сгусток культуры в сознании человека, то, в виде чего культура входит в ментальный мир человек, тот «пучок» представлений, понятий, знаний, ассоциаций». В противовес многим исследователям, Ю. Степанов считает концепт и понятие различными сущностями: «В отличие от понятий, концепты не только мыслятся, они переживаются. Они – предмет эмоций, симпатий и антипатий, а иногда и столкновений». В терминологии Ю. Степанова концепт – это «культурно-ментально-языковое» образование.

Центральным фактором, делающим концепт значимым, мы считаем ценностную составляющую. Концепт не появляется ниоткуда – он сначала воспринимается, усваивается, «выхватывается» из действительности, отправляется в память и хранится в памяти (вспомним фреймы, картотеку фреймов, хранящихся в памяти), в это же время концепт преломляется в индивиде, «переживается» собственно индивидуальным опытом, изменяется, а затем воспроизводится и опредмечивается, начинает жить в языковой среде. Это так называемая «базовая концептуализация», которая в процессе восприятия действительности использует простые схемы и образы. Предметная составляющая воспроизводится с помощью пропозициональной КМ. И, наконец, собственно концептуальная – понятийная составляющая концепта использует метафорическую и метонимическую когнитивную модели, поскольку создаёт одни

понятия во «вместилищах» других – иными словами, используется воображение, когда, например, в НГЛ (песенная дуэт-группа) *группа Пара нормальных* создается концепт «нормы, примера нормальных отношений, жизни, уровня исполняемых песен и т.д.», который осмысливается с помощью игры слов в сочетании пара нормальных при слитном восприятии получаем «паранормальных» (ненормальных) и контрастирующее с ним наименование «пара нормальных». Такой концепт создается с помощью формальной структуры – ассоциативного фрейма «НОРМА» и картотеки фреймов, определяющих и контрастирующих с ядерным концептом «НОРМА», – это могут быть фреймы «ПРИМЕР», «ЭТАЛОН» и «ПАРАНОРМАЛЬНЫЕ ЯВЛЕНИЯ», «ВЫДУМКА», «НОНСЕНС». В примере рок-группы *Акустический лес* концепт «звук» осмысливается через противопоставления концепта «тишина», связанного с лексической единицей «лес». Такой концепт создается с помощью формальной структуры – ассоциативного фрейма «АКУСТИКА» и картотеки фреймов, определяющих и контрастирующих с ядерным концептом «АКУСТИКА» («ЗВУК») – это могут быть фреймы «ТИШИНА», «ЛЕС» и «МОЛЧАНИЕ», «ШЕПОТ». Пример НГЛ *Автоматические удовлетворители* функционирует по тому же принципу – принципу противопоставления фреймов (картотеки фреймов) ядерному концепту, как было описано в примерах выше.

Соотнося понятия «концепт» и «прототип», мы можем предположить, что ядром каждой концептосферы есть прототип – некий мысленный образ, узнаваемый среди других членов категории по его более ярким, ассоциативным признакам. Именно эти более яркие, ассоциативные признаки в первую очередь воспринимаются когнитивным аппаратом индивида, эти ассоциативные признаки и есть семантическими примитивами.

Поиск смысловых атомов и поиск лексических универсалий, как указывает А. Вежбицкая, «трудоемкая эмпирическая задача». Наименования групп лиц демонстрируют наличие семантических универсалий или «врожденных» культурных установок, системы ценностей, выраженных соответствующими языковыми единицами, семантика которых, в свою очередь, раскрывается с помощью семантических примитивов.

Литература

- Степанов Ю.С. О предпосылках лингвистической теории значения / Ю.С. Степанов // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1964. – № 5. – С. 42–45.
- Ходоренко Г.В. Когнітивні аспекти функціонування сучасної антропоніміки : [монографія] / Г.В. Ходоренко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2011. – 424 с.
- Lakoff G. Women, fire and dangerous things ..., what the categories reveal about mind / G. Lakoff. – University of Chicago, 1987. – 578 p.
- Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin, N.Y. Mouton de Gruyter, 1991. – 489 p.

СИНЕРГЕТИЧЕСКОЕ БУДУЩЕЕ КОНЦЕПТА

МЕГАКОНЦЕПТ СИНЕРГЕТИКА В ОБЩЕНАУЧНОЙ КАРТИНЕ МИРА

Л.С. Пихтовникова

Самоорганизация – это путь от хаоса к порядку.

А синергетика – это путеводитель.

В.И. Варшавский, Д.А. Поспелов (из книги «Оркестр играет без дирижера»)

С точки зрения когнитивной лингвистики «СИНЕРГЕТИКА» является концептом, вбирающим в себя множество современных знаний о материальных и идеальных объектах, способных к самоорганизации. Вполне очевидна сложность структуры этого концепта: как минимум, он подчиняет себе другие концепты – НАУКА, СИСТЕМА, САМООРГАНИЗАЦИЯ. И в то же время он, как и всякий концепт, имеет стандартный, общепринятый состав: понятийную, ценностную (валоративную) и образно-перцептивную составляющие [Приходько 2013, 22–23]. Все эти составляющие рассматриваемого концепта взаимодействуют, обогащают друг друга и способствуют его многоплановости. Рассматриваемый концепт является одним из базовых в современной науке и культуре, поэтому изучение его структуры и наполнения является **актуальным**. Явное или имплицитное подчинение им других значимых концептов приводит к стремлению сравнивать его структуру с иными структурами, поэтому актуальным также является сопоставление нашей работы с работами монографии, посвященными исследованию других базовых концептов.

Дадим краткую характеристику смысла, который обычно вкладывают в термин «синергетика». Термин был предложен немецким физиком Германом Хакеном в 60-е годы XX столетия, он происходит от греческого *συνέργεια*, что значит «согласованное действие, сотрудничество». Этим термином обозначена наука, изучающая самоорганизацию различных систем (далее С-систем). Первоначально она исследовала самоорганизацию физико-химических явлений, затем Г. Хакен спроектировал наблюдения за самоорганизацией на природные (биологические) и социальные системы [Хакен 1991]. «Всеядность» синергетики обусловлена тем, что в природе и социуме имеется много самоорганизующихся объектов и явлений. Универсальность, эвристичность и интегрирующая роль синергетики заметно возрастает по мере совершенствования ее понятийного и инструментального аппарата.

Содержание понятийной составляющей концепта СИНЕРГЕТИКА приводится в каждой книге об этой науке. В частности, описано в глоссарии [Пихтовникова 2012; Синергетика... 2015, 319–325]. Система функционирует на основе **самоорганизации**, если она самостоятельно способна адекватно реагировать на внешние изменения и воздействия, изменяя самостоятельно свои параметры, структуру, функции и тем самым сохраняя себя. Ответ системы – не обязательно пассивный (самоадаптация), он может изменять ее положение и влиять на внешнюю среду.

С позиций синергетики основными факторами, способствующими созданию и саморазвитию системы, являются ее **иерархичность**, **неравновесное состояние**, а также свойство **диссипативности**. Открытость системы выражается в ее **диссипативности**, т.е. способности обмениваться энергией, информацией с окружающей средой и внутри своей конструкции.

Неравновесное состояние системы также является необходимым условием самоорганизации и заключается в том, что малые изменения ее состояния (т.е. небольшие отклонения величин ее параметров) приводят к значительной трансформации ее устройства и поведения. Этот же феномен можно трактовать как свойство **нелинейности развития**: при линейном развитии малые изменения параметров системы вызывают незначительные отклонения в ее состоянии, происходит затухание возмущений; при нелинейном развитии малые изменения параметров вызывают большие отклонения.

Оппозиционные понятия устойчивость/неустойчивость самоорганизующейся системы (синонимы равновесного/неравновесного состояния) имеют свои критерии и могут быть уточнены в таких представлениях теории динамических систем, как **принцип положительной и отрицательной обратной связи**. **Принцип отрицательной обратной связи** – это общий принцип управления сложными системами. Его суть состоит в том, что любые отклонения системы от желательного идеального ее состояния формируют управляющее воздействие, направленное на достижение идеального состояния. На каждом шагу данного процесса анализируется результат (близко – далеко, хуже – лучше), и следующий шаг для улучшения результата выбирается, следуя определенной тактике.

Суть **принципа положительной обратной связи** противоположна сути принципа отрицательной обратной связи. Здесь любое отклонение системы от положения равновесия стимулирует еще большие отклонения. Однако это вовсе не означает, что самоорганизующаяся система движется к распаду. Состояния, далекие от равновесия, для самоорганизации плодотворны. Все множество устойчивых состояний самоорганизующейся системы дискретно. Иначе говоря, одно устойчивое состояние заметно и измеримо отличается от другого своим уникальным набором параметров и их диапазоном значений. Этот набор в синергетике принято называть **аттрактором**. Этимология данного слова известна: attract – притягивать (к устойчивому положению). Однако «притяжение» к аттрактору происходит не в силу его пожеланий, а потому, что траектория, путь системы к нему – через наименьшие затраты ресурсов. В силу иерархичности такой системы в ней присутствует не один аттрактор, а целая их иерархия, подобная структуре системы.

Понятию «**аттрактор**» противостоит понятие «**репеллер**» – набор параметров и их значений, которые «отталкивают» С-систему от положения равновесия в том смысле, что он вводит ограничения различной природы на свободу стремления С-системы к цели, к равновесию. Если аттрактор обозначает то состояние равновесия С-системы, к которому она стремится как к своей цели, то репеллер выражает своим содержанием все ограничения и запреты для системы. Например, при возникновении дискурса содержанием репеллера являются нормы изложения, традиции жанра, объем, экстралингвистические условия, архетипы коммуникантов и пр. Содержанием аттрактора выступают характеристики автора дискурса как языковой личности, его интенции, а также встроенные в языковую картину мира социальные ожидания на результаты реализации дискурса.

Большинство реально существующих сложных систем нечетко определены, их параметры находятся в сложных, противоречивых взаимосвязях. По этой причине в самоорганизующихся системах часто наблюдаются острые противоречия между требованиями к поведению системы со стороны аттракторов и со стороны репеллеров.

Противоречивые требования к такой системе со стороны аттракторов и репеллеров не приводят к ее распаду благодаря тому, что она иерархична. Разные составляющие иерархии в процессе самоорганизации приобретают противоположные качества.

Одни удовлетворяют требованиям аттракторов, другие – репеллеров. В целом система, сохраняя свою структуру и цели, приобретает полярно противоположные свойства и возможность альтернативного поведения. К примеру, **явления поляризации** в различных типах дискурса есть **ключевым процессом** при его **самоорганизации**.

Нерешенной научной проблемой является построение алгоритма согласования требований аттракторов и репеллеров в самоорганизующейся системе, хотя соображения по этому вопросу неоднократно высказывались [Пихтовникова 2012, 31].

Поляризация оригинальным образом сохраняет самоорганизующуюся систему в режиме динамической устойчивости. Этот феномен можно пояснить следующим важным постулатом синергетики: в информационном отношении составляющие такой системы способны моделировать друг друга и окружающую среду. Служа взаимными моделями, составляющие с полярными свойствами дополняют друг друга и обеспечивают достижение целей системы несколькими альтернативными путями.

Основным инструментальным понятием синергетики является понятие **«параметр порядка»**. Этим термином назван наиболее подвижный, изменчивый параметр системы. Его динамика обусловлена относительной независимостью от других параметров. Согласно представлениям синергетики в неравновесном состоянии системы ее параметр порядка подчиняет себе остальные параметры и приводит их диапазон изменения в соответствие с требованиями аттракторов и репеллеров.

Бифуркация (русс. *разветвление*) означает, что из этого положения С-система имеет возможность развития в нескольких направлениях; реальный выбор системой одного из них обычно непредсказуем, однако это является лишь следствием наших неполных знаний и недетерминированности окружающего мира. Точки бифуркации обладают одним замечательным свойством: «вблизи» них возможности системы явно фокусируются и ограничиваются изменением немногих параметров, остальные параметры «уходят в тень», их влияние на систему незначительно.

Каждая С-система имеет **цель (цели)** своего создания и функционирования. Понятие «цель» связано с нашими антропоцентрическими представлениями, что не всегда адекватно отражает реальность С-системы. Реально каждая С-система лишь поэтапно стремится к своим состояниям устойчивости, а с антропоцентрической точки зрения это стремление выглядит как «цель». В буквальном смысле тождество «цель = устойчивому состоянию» имеет место лишь в С-системах с участием человека.

Задание, формулирование цели для какой-либо системы всегда связывается нами с наличием **субъекта целеполагания**, а реализация цели системой – с наличием **объекта целеполагания**.

В разнообразных процессах самоорганизации систем различия между субъектом и объектом целеполагания **трансформируются**. С синергетической точки зрения субъект, задающий цели системы (например, автор художественного произведения), самопроизвольно включается своими параметрами в аттрактор С-системы как мыслящая личность, в частности, писатель – как языковая личность. Уровни и параметры языковой личности в лингвистике четко определены.

Заслуживает внимания также **понятие фрактала**, активно используемое в синергетике. Идея фрактальности в последние десятилетия завоевывает все больше сторонников в различных отраслях науки. Можно также отметить ряд серьезных разработок о фракталах в лингвосинергетике [Еникеева 2006; Домброван 2013; Москальчук 2003; Семенец 2004]. Фракталом принято называть структуру, которая остается самоподобной при любом изменении масштаба (увеличении, уменьшении).

Принцип фрактальности играет важную роль в языке и речи, а также в ограничении процедур вербализации концептов.

Если состояния языковой системы рассматривать в своем параметрическом, или фазовом пространстве, то явление относительно быстрых и непредсказуемых изменений в ней можно трактовать как фазовый переход, относительно быстрое и кардинальное изменение значений главных параметров (Т. Домброван). **Фазовый переход** в языковой системе имеет пояснение с точки зрения фракталов. Для этого необходимо ввести понятие генератора фрактала, которое также включается в понятийную составляющую концепта СИНЕРГЕТИКА. **Генератор фрактала** имеет как минимум две группы параметров. Первая группа $\{C\}$ – это параметры конструкции базовой фигуры фрактала (они же – лейтмотив [Пайтген, Рихтер, 33], идея фрактала, композиция). Вторая группа $\{Z\}$ – это параметры исходной точки или области в пространстве – времени, в которой начинается построение фрактала. Вся вариативность и красота фракталов истекает из комбинирования параметров $\{C\}$ и $\{Z\}$. Если фиксировать конструкцию фрактала $\{C\}$ и изменять области $\{Z\}$, то все пространство – время разбивается на зоны аттракторов, притягивающих элементы множества с определенными свойствами. Например, языковые единицы, имеющие определенную семантику. Границы влияния аттракторов называются границами Жюлиа-Фату G-F в честь французских математиков, которые век назад впервые обратили внимание на этот феномен. Если, наоборот, фиксировать область $\{Z\}$ исходных параметров и изменять группу параметров конструкции фракталов $\{C\}$, то границы возможного в данном пространстве – времени называются множеством $\{M\}$ Бенуа Мандельброта. Фазовый переход синергетической системы происходит тогда, когда границы Жюлиа-Фату (G-F) выходят на множество $\{M\}$ Мандельброта [там же, 27]. В монографии [Синергетика... 2015, 118–122] приведен ряд примеров фазового перехода в языковой системе с точки зрения фракталов. Один из них – «нанизывание» придаточных предложений.

В основе этой конструкции лежит правило, по которому каждое следующее придаточное поясняет и дополняет предыдущее. Поэтому в каждом придаточном содержатся повторы и/или указательные и определяющие местоимения; в этом смысле конструкция является самоподобной, т.е. фрактальной. Исходной позицией параметров $\{Z\}$ таких предложений является главное предложение-аттрактор, которое «притягивает» все придаточные. Граница Жюлиа-Фату таких предложений, т.е. их длина, определяется исчерпыванием информации, которая в придаточных поясняет/дополняет смысл главного предложения. С этой точки зрения придаточных может быть неограниченно много, т.к. смысл неисчерпаем. Однако множество $\{C\}$ параметров конструкции рассматриваемого фрактала имеет ограничение по восприятию адресатом таких удлинненных предложений: 3–4 придаточных – и ускользает смысл всего высказывания. Таким образом, граница Жюлиа-Фату рассматриваемого фрактала разрушается при ее выходе на множество ограничений Мандельброта $\{M\}$ на длину предложения, происходит фазовый переход – распад всей конструкции.

В понятийную составляющую концепта СИНЕРГЕТИКА входят и другие понятия, прямо или косвенно связанные с описанными выше. Но указанных нами понятий достаточно для представления об инструментарии синергетики. Приложение этого инструментария к исследованию какой-либо конкретной самоорганизующейся системы связано с интересной научной коллизией.

Синергетика не отрицает понятия и законы частных наук, но видит в их реализации единое направление, единую функцию самоорганизации. В соответствии с данным вектором получает единое групповое название целое множество разноуровневых

понятий частных наук, если они выполняют одну и ту же функцию. Так, при самоорганизации художественного произведения для его автора актуальны требования жанра: нормы изложения, традиции построения, объем произведения, исторический контекст эпохи, присутствующий в ожиданиях читателя. Эти разноуровневые требования выполняют единую функцию ограничения на свободу выбора автора и в синергетике названы «репеллером», а точнее – «содержанием репеллера». Аналогичным образом вводится понятие «аттрактор» для обозначения целей, интенций автора произведения и стратегий их реализации языковыми средствами. Переход к стандартному описанию синергии разнородных систем возможен только благодаря подобным переименованиям [Пихтовникова 2012, 4].

При изучении любого самоорганизующегося объекта все понятия, относящиеся к нему, становятся его частными характеристиками, объединенными по своим функциям под эгидой синергетических понятий. Поэтому очевидна открытость понятийной составляющей концепта СИНЕРГЕТИКА для адсорбирования таких частных характеристик; очевидна их подчиненность собственно синергетическим понятиям. Таким образом, концепт СИНЕРГЕТИКА приобретает статус мегаконцепта.

Ценностная (валоративная) составляющая рассматриваемого нами концепта исходит из актуальности синергетической точки зрения на мир и оценочности ее роли и статуса в науке. В настоящее время многочисленные синергетические исследования самоорганизации объектов в химии, физике, биологии, технических и общественных науках свидетельствуют о междисциплинарном статусе синергетики. Ценность таких исследований – в новом и научно обоснованном взгляде на становление, эволюцию, а также возможность исследовать ретроспективу существующих объектов и явлений. Еще одно достоинство синергетической парадигмы в лингвистике, как и в других науках, заключается в ее эвристичности.

Степень эвристичности любой науки состоит в ее способности выдвигать гипотезы при неполном знании природы исследуемого объекта, находить аналогии и создавать на этой основе ряд моделей объекта. Как правило, границы применения таких моделей неизвестны (аналогия, неполная индукция – ориентиры не совсем надежные). Мера эвристичности проявляется и в способности определенной науки находить эти границы. Проблема границ применимости теорий актуальна для любой науки. Общенаучным ограничителем здесь является известная теорема Геделя, согласно которой никакая система не может быть полностью и непротиворечиво описана в понятиях и терминах самой этой системы [Налимов 1993, 25]. Это означает, по словам Н. Герцена, что «положительные науки имеют свои маленькие привиденьца» [Возможное... 1963, 107]. «Привиденьца» в терминах синергетики могут быть описаны как положения неустойчивости в науке, а также как области бифуркаций, в которых происходит (неожиданный) выбор дальнейшего пути развития науки.

Важность определения границ применимости парадигм в лингвистике неоспорима. Синергетика позволяет также осознать метафоричность понятия «граница» как геометрической линии или поверхности. Понятие обогащается его фрактальным представлением, наличием транзита и пошлин для цивилизованного общения различных парадигм. Важно не отграничение теорий, учений и взглядов, а их взаимодействие, но при этом каждая связь есть наработанная эвристика.

Перцептивно-образная составляющая концепта СИНЕРГЕТИКА имеет ту же природу и наполнение, что и аналогичные составляющие концептов в других науках. В каких случаях в науках прибегают к образным выражениям? Научный дискурс при всем многообразии его жанров всегда выполняет две основные функции:

аккумуляция научных знаний и передача их адресатам. Первая функция связана с постепенным созданием емких моделей действительности (принципы, парадигмы, концепции) и упорядочением в их границах всей информации, знаний об окружающем мире. Во всевозможных отраслях науки Нового Времени, в соответствующих научных дискурсах проявляются две относительно противоположные и дополняющие тенденции.

1. Стремление опереться на предыдущие результаты в новых исследованиях и изложении знаний. Это принцип преемственности в науке.

2. Стремление к получению новых знаний путем обобщения и/или отрицания предыдущих знаний.

Первая тенденция приводит в научном дискурсе и его текстах к явлению интертекстуальности. Формами интертекстуальности могут служить цитации, аллюзии, реминисценции, путешествующие сюжеты, римейк, заимствования, парадигмы и др. [Сучасна лінгвістика 2006, 191].

Вторая тенденция – генерирование новых знаний – связана с выходом за границы известных концепций, парадигм, принципов. Здесь уже нередко срабатывает хорошо известный системный принцип К. Геделя [Налимов 1993, 23]: ни одна сложная система не может быть полно и непротиворечиво описана в терминах и понятиях самой этой системы. Необходимы новые термины и понятия (которых еще нет). Их вводят с оговорками из других систем, чем-то схожих с исследуемой, и/или из более развитых систем. Так появились и прижились в науке понятия наподобие следующих: в физике – кварк (первоначально сказочный персонаж), а также понятие «странность» аттрактора; в математике – «пучок алгебр»; в лингвистике – валентность (заимствована из химии); в истории – понятие пассионарности.

Эти и другие понятия в роли заимствований являются концептуальными метафорами, т.е. образными выражениями, объясняющими суть новых объектов и явлений. Появление концептуальных метафор в той или иной науке – признак ее развития, однако введение такой метафоры каждый раз должно быть тщательно обосновано [Гусев 1998; Пихтовникова 1999]. Образность этих метафор позволяет отнести их к перцептивно-образной составляющей научного концепта. Но здесь очевидна диффузия: по мере того, как в науке эта метафора становится стертой, она «переходит» в понятийную составляющую концепта.

Синергетика содержит много концептуальных метафор в описанном выше смысле, что связано с относительно юным возрастом этой науки и с тем, что синергетика «всеядна»: она применима в любой специфической отрасли, где есть самоорганизация, но избегает концентрации на специальных терминах данной отрасли.

Выводы из проведенного описания концепта *СИНЕРГЕТИКА* можно сделать следующие. Данный концепт является мегаконцептом т.к. его понятийная составляющая открыта для пополнения понятиями других наук. При этом понятия упорядочиваются в мегаконцепте по их функциональной роли в самоорганизации. Понятийная составляющая мегаконцепта *СИНЕРГЕТИКА*, т.е. инструментарий этой науки, в настоящее время является достаточно развитым, пригодным для исследования любого самоорганизующегося объекта или явления. Перцептивно-образная составляющая этого мегаконцепта, как и других концептов в иных науках, состоит в основном из концептуальных метафор, которыми обозначаются необходимые рабочие понятия, пребывающие в становлении. По мере их укоренения в науке, эти метафоры становятся стертыми, уже не воспринимаются как образные выражения, поэтому они переходят в понятийную часть мегаконцепта. Что касается ценностной (валоративной) составляющей мегаконцепта, то ее явное, эксплицитное

выражение можно увидеть только в аналитических работах, посвященных роли и статусу науки синергетики. В исследованиях же самоорганизующихся объектов конкретно применяется инструментарий синергетики, но не принято акцентировать внимание на ценности этого инструментария. Ценность подразумевается имплицитно.

Перспективой продолжения данных исследований является дальнейшее углубленное описание новых и очень важных элементов понятийной составляющей рассмотренного мегаконцепта, таких, как понятие фрактала, фазового перехода, математической катастрофы и многих других [Синергетика... 2015, 102–134]. Данные понятия все чаще используются в лингвосинергетике, но не всегда обоснованно, т.к. авторы не учитывают точное определение этих понятий, пришедшее из физики, техники, биологии. Проблема состоит в том, чтобы не переносить в лингвистику механически то, что имманентно точным наукам, не искажать смысл этих понятий. Очевидна актуальность дальнейших исследований мегаконцепта СИНЕРГЕТИКА, поскольку наука синергетика активно внедряется в различные сферы действительности, а ее перспектива – быть ведущей наукой будущего.

Литература

Возможное и невозможное в кибернетике. – Сборник статей под редакцией академиков А. Берга и Э. Кольмана. – М. : Наука, 1963. – 223 с.

Гусев С.С. Упорядоченность научной теории и языковые метафоры / С.С. Гусев // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1998. – 176 с.

Домброван Т.И. Синергетическая модель развития английского языка : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.04 / Т.И. Домброван. – Одесс. нац. ун-т. – Одесса, 2013. – 462 с.

Єнікєєва С.М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 // С. М. Єнікєєва / Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2011. – 35 с.

Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М. : УРСС, 2003. – 294 с.

Налимов В.В. В поисках иных смыслов / В.В. Налимов. – М. : Прогресс, 1993. – 263 с.

Пайтген Х.-О. Красота фракталов. Образы комплексных динамических систем / Х.-О. Пайтген, П.Х. Рихтер. – М. : Мир, 1993. – 176 с.

Піхтовнікова Л.С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка 13–20 ст. : [монографія] / Л.С. Пихтовникова. – Харків : Бізнес Інформ, 1999. – 220 с.

Пихтовникова Л.С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений / Л.С. Пихтовникова. – Харьков : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012. – 180 с.

Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск : ДНУ, 2013. – 307 с.

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

Семенець О.О. Синергетика поетичного слова / О.О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

Синергетика в филологических исследованиях : [коллективная монография] / под общ. ред. проф. Л.С. Пихтовниковой. – Харьков : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2015. – 340 с.

Хакен Г. Информация и самоорганизация / Г. Хакен. – М. : Мир, 1991. – 240 с.

SYNERGETICS: A STUDY OF COMPLEXITY

T.I. Dombrovan

Synergetics within a Historical Retrospective. The early years of the 20th century witnessed a revival of the concept ‘system’ known since ancient times. It was a great number of scientific discoveries, the rise of new scientific disciplines (such as genetics in biology, thermodynamics and quantum mechanics in physics and others), as well as rapid development of new technologies, that brought about significant changes into our understanding of the system and its ubiquity.

The outer world began to be seen as a dynamic conglomeration of systems – biological, chemical, physical, social, etc. Researchers were eager to construct a comprehensive scientific view of the world based on laws common for both organic and inorganic nature, or put differently, to create a new complex systems paradigm. New scientific theories were suggested (such as General Systems Theory, Quantum Theory, Irreversible Thermodynamics Theory, Instability Theory, Dynamic Chaos Theory, Catastrophe Theory, Phase-Transition Theory, the theory of bifurcations, the theory of Autowave Processes, the Theory of Oscillation, to mention but a few) within which new concepts and methods of investigation were developed, which later on provided a foundation for synergetics as a unified approach to various complex systems study.

Cybernetics is also considered a precursor of synergetics. In the words of Norbert Wiener (1894–1964), the founder of this interdisciplinary science, cybernetics is a theory of ‘control and communication in the animal and the machine’. The word is of Greek origin meaning ‘governance, government’. Cybernetics focused on negative-feedback-based complex systems of causal-chain circularity, i.e. automatic systems capable of restoring their stability within a desired range regardless any disturbances. It is within cybernetics that the notion of ‘*homeostasis*’, meaning invariability and balance of states, as well as internal steady-state, came to be applied not only to living beings, but also to technological systems. This notion is seen as one of the most important aspects of a system, necessary for maintaining its stability and functioning.

Unlike cybernetics studying relatively balanced, stable and homeostatic systems, synergetics focuses its attention on hysteretic, i.e. evolving, positive-feedback-based complex systems. The notion ‘*hysteresis*’ (from Greek ‘lagging behind’) means a delay in the production of an effect by a cause [32, 478]. In other words, it is a history dependence of a system. To predict such a system’s behaviour, it is necessary to know the ‘history’ of all external influences upon the given system.

The term ‘*synergetics*’ (from Greek ‘coherent action’) was coined by the German physicist Hermann Haken in the mid-1970s to name a science of complexity, dealing with principles of emergence, self-organisation and self-regulation of complex systems of various ontology – human-made (artificial) or natural (self-organized).

But what is understood by ‘complex systems’?

A naïve assumption is based on a description of a complex system as having numerous components connected to one another. However, this interpretation is insufficient for research purposes: “A modern definition is based on the concept of algebraic complexity” [30, 4], i.e. includes a sequence of data describing both the interconnected network and cooperativity of the system’s elements and their complex behaviour.

Robert C. Bishop considers it more informative to characterize complex systems phenomenologically and lists the following most important features in these characterizations:

- *Many-body systems*. Some systems exhibit complex behaviour with as few as three constituents, while others require large numbers of constituents.
- *Broken symmetry*. Various kinds of symmetries, such as homogeneous arrangements in space, may exist before some parameter reaches a critical value, but not beyond.
- *Hierarchy*. There are levels or nested structures that may be distinguished, often requiring different descriptions at the different levels (e.g., large-scale motions in fluids vs. small-scale fluctuations).
- *Irreversibility*. Distinguishable hierarchies usually are indicators of or result from irreversible processes (e.g., diffusion, effusion).
- *Relations*. System constituents are coupled to each other via some kinds of relations, so are not mere aggregates like sand grain piles.
- *Situatedness*. The dynamics of the constituents usually depend upon the structures in which they are embedded as well as the environment and history of the system as a whole.
- *Integrity*. Systems display an organic unity of function which is absent if one of the constituents or internal structures is absent or if relations among the structures and constituents are broken.
- *Integration*. Various forms of structural/functional relations, such as feedback loops couple the components contributing crucially to maintaining system integrity.
- *Intricate behaviour*. System behaviour lies somewhere between simple order and total disorder such that it is difficult to describe and does not merely exhibit randomly produced structures.
- *Stability*. The organization and relational unity of the system is preserved under small perturbations and adaptive under moderate changes in its environment.
- *Observer relativity*. The complexity of systems depends on how we observe and describe them. Measures of and judgments about complexity are not independent of the observer and her choice of measurement apparatus [23, 111–112].

A complex system manifests its phenomenal richness; consequently, it requires new ways of scientific analysis, as well as a new framework of categories. Synergetics suggests integrity of methods elaborated in various disciplines and variety of models to represent complexity of organic and inorganic systems.

Successful application of concepts and methods of the synergetic approach to the description of biological, physical, historic, social, and even economic phenomena has revealed similarity, if not universality of principles of evolution of complex systems. As a result, synergetics has made it possible to launch a wide variety of interdisciplinary interrelationships, among them mathematical physics, mathematical history, social government, neurosynergetics, meteorology, geodynamics, prognostics, to mention but a few. The new disciplines, in their turn, require specialists with a profound knowledge of complex systems methodology. Otherwise, as Cliff Hooker points out, people whose education does not include relevant competency in complex systems are excluded from science, policy and large scale business or find themselves increasingly dependent on those who have it [31, 6].

Nowadays, the necessity of integration of different sciences calls for no argument and most scholars agree that the future of science lies within interdisciplinary research of complex systems. It is interdisciplinary orientation that helps scientists think globally, i.e. beyond the borders of particular disciplines.

Key Concepts of Synergetics. A new approach to the study of complex open dynamic systems facilitates the introduction of new terminology, as well as reconsideration of ‘old’ concepts and notions. A necessity of strict definition of terms widely employed (often metaphorically) in contemporary scientific literature calls for no argument. The use of different terms to designate the same phenomenon is not a rare case, especially in articles by

scientists working in geographically dispersed countries (that is why the significance of personal participation in international conferences and accessibility to proceedings of such forums cannot be underestimated). Below are given key concepts of synergetics. However, they do not make up a comprehensive list but include only the notions employed in linguistic synergetics as well (see Chapter 2), namely: a closed/open system, linearity/non-linearity, self-organisation, dissipation, order (control) parameters, fluctuations and bifurcations, stability (equilibrium)/instability, an attractor, a fractal, coherence.

Let us consider them in brief, in order of appearance.

A closed/open system. A system is usually defined as a set of hierarchically organized components (elements, parts, subsystems, etc.), having spatial and temporal boundaries and existing in a certain environment. If a system interacts with its environment by exchanging information, energy and matter with the latter, then such a system is called open. An open system is only able to function due to energy input from its environment. On the contrary, a closed (or isolated) system does not exchange energy or matter with its environment. Most natural systems are open. So are social systems. In what follows, we are going to discuss open systems and their properties.

Linearity/non-linearity. In the paradigm of stability and equilibrium **linearity** was an idealistic image of simplicity and cause-consequence determination displayed in the system's proportional reaction to the external disturbance. It deals with homeostasis of a system and agrees with the superposition principle. The word 'linear' comes from Latin *linearis* meaning *resembling a line*, as a straight line is a graphical representation of mathematical solution of the relevant differential equations. Designed, i.e. human-made, systems, for instance telecommunication and signal processing, hydrodynamic models, electricity and optics models, are all linear and can be represented by linear equations.

However, most systems of the world are **non-linear**, chaotic and hardly predictable. In other words, their behaviour is not determined by certain initial conditions, nor can it be defined by the familiar principle "If X ..., then Y ...". The behaviour of such systems can be described algebraically by specific equations with a few or many unknowns. The graphical representation of mathematical solution of such differential equations is a curve. The synergetic paradigm focuses on non-linearity as a more important notion out of the two in the opposition 'linear'/'non-linear'. Non-linearity is recognized to be primary as compared with linearity. It helps us see the world as much more complex from view of systems' behaviour patterns. It also allows defining a hierarchy of complexity levels, as well as envisages investigations into asymmetry, regularity and irregularity. The term 'non-linearity' came into the conceptual network of synergetics from mathematics where it is defined as a particular type of equations with numerous variables and unknowns, which widens the spectrum of possible solutions depending upon the variables and/or coefficients.

The synergetic paradigm outlines a philosophical aspect of non-linearity which is revealed in the set of alternatives of evolution routes and change rates depending upon the environment characteristics, as well as irreversibility of evolution [8, 50]. As is seen, the notion *non-linearity* has widened its meaning from the narrow, specialized term to a philosophical concept. Nowadays, non-linearity is a conceptual nucleus of the synergetic paradigm which is also referred to as a paradigm of non-linearity [ibid., 48].

Self-organisation. A non-linear environment is considered a necessary condition for self-organisation of a synergetic system. Sequences of acts of self-organisation of a complex system constitute a 'history of life' of the given system, its evolution. In synergetics, self-organisation is both a process and a result of coherent interaction of numerous components and parts of a system aimed at regulating the inner structure of this system. Self-organisation is characterized by spatial, temporal, spatial-temporal and/or functional shifts and rearrangement of the given system. Correspondingly, systems which can acquire

macroscopic spatial, temporal, or spatio-temporal structures by means of internal processes without specific interference from the outside, are called self-organising systems [30, 69]. Self-organising systems are found both in organic and inorganic matter.

The phenomenon of self-organisation of complex systems has been successfully studied in physics, chemistry and biology. While researching complex self-organising systems, a Belgian physical chemist Ilya Prigogine defined dissipative structures and formulated Dissipative Structure Theory, and a German physicist Hermann Haken introduced the notions ‘order parameters’ and ‘slaving principle’.

The term ‘**dissipation**’ is used to designate irreversible processes of internal energy degradation and/or transformation in thermodynamic open systems. A dissipative system exchanges energy and matter with its environment. Examples of dissipative systems are diffusion, friction, emanation, cyclones, hurricanes, turbulent flows, lasers, and so on. Ilya Prigogine also coined the term ‘dissipative structure’ to denote a dissipative system having dynamic regimes and characterised by anisotropy.

Scientists working in the synergetic paradigm distinguish between microscopic and macroscopic levels of description of a system. The microscopic level includes investigating into elementary components and their behaviour within the given system, while the macroscopic level is a description of the whole system’s dynamics as a result of its external interactions with the outer world. Needless to say, macroscopic changes of a complex system, whereby new structures or new functions occur, are the focus of special attention: “This restriction to qualitative, macroscopic changes is the price to be paid in order to find general principles” [30, 13].

H. Haken suggests describing the macroscopic pattern of a system with the help of certain macroscopic variables called the **order parameters**. The latter govern the behaviour of the microscopic elements and parts by the ‘slaving principle’: “In this way the occurrence of order parameters and their ability to enslave allows the system to find its own structure” [ibid.].

Order parameters are not abstract mathematical notions; they are physical characteristics of a certain complex system. Changes within the parameter pattern may signal a structural change of the complex system, and vice versa. Order parameters are considered the key to explanation of the system’s behaviour, for they allow reducing complexity of the system under study, which makes it easier to understand the ways of a complex system: “the use of order parameters at the macro-state level means an essential reduction of modelling complexity at the microscopic level which could not be analyzed in all details” [9, 80; 12].

Fluctuations and Bifurcations. A fluctuation is understood as a temporary stochastic change of a characteristic of a system or continual switching from one point to another, which may cause a certain variety in the system’s dynamics, including even the loss of stability. Fluctuations can bring the system to a critical point called ‘bifurcation’, i.e. a peculiar branching or junction of the system’s possible regimes of existence. The term ‘bifurcation’ was introduced by the French mathematician and philosopher of science Henri Poincare in 1885.

Bifurcations are of two main groups – local and global, leading the system to local or global changes, correspondingly. “There are many dynamically different ways in which this can occur, broadly classified as either local – where the form changes continuously as some dynamical parameter or parameters continuously vary – or global changes that involve more complex shifts. Among the latter are phase transitions (e.g. gas to liquid, liquid to solid, or reverse), including critical point transitions (e.g. simultaneous transitions among gas, liquid and solid states), where changes can be discontinuous and incomputable, essentially because fluctuations on every scale up to that of the whole system are simultaneously possible” [31, 26–27].

Bifurcations are called ‘soft’ if they lead the system to a new state smoothly and steadily; and ‘catastrophic’ if the transition occurs suddenly. In any way, bifurcations characterize the instability of the system’s state.

Stability/Instability. Instability is a peculiar state of an evolving complex system in which it reveals sensitivity to external disturbances. On the contrary, stability is a state of equilibrium of a system. Scientists distinguish between static and dynamic equilibria: “Static equilibria require no energy input or output to persist, e.g. a crystal at rest. Dynamical equilibria typically require an irreversible ordered energy (negentropy) flow to sustain them, e.g. water flow to sustain the wave structure of river rapids, together with appropriate waste (degraded or entropic) outputs, e.g. turbulent water. For living systems there is water, food and hydrogen or oxygen input flow to sustain them and heat and chemicals as waste outputs” [ibid., 23].

If a system is instable, then slightest fluctuations may lead through irreversible bifurcations to drastic changes in the structural organisation of the system and, thus, to an increasing complexity of the system’s dynamics on the whole [12, 131]. However, the same fluctuation may be ignored by the system if the latter is at equilibrium.

Instability is one of the principal concepts in synergetics. Moreover, according to Dmitry Chernavsky, it should be considered the most important one: “They say synergetics is a science of non-linear processes, it is correct, but it is not foremost. They say synergetics is a science of far-from-thermodynamic-equilibrium systems, and it’s true, but it’s not foremost, either. They say synergetics is a science of self-organisation of evolving systems, and it is so. However, since instable processes underlie self-organisation, we may say that synergetics is a science of instable processes. That is true. Moreover, that is foremost” [20, 271].

Attractor. An attractor is another concept that came to synergetics from natural sciences and is widely used in description of evolving open systems. It denotes a state or a behaviour pattern toward which a dynamic system tends to evolve, regardless of the starting conditions of the system and represented as a point or orbit in the system’s phase space [21].

Fractals. The term ‘*fractal*’ was introduced by the French and American mathematician Benoit Mandelbrot (1924–2010) in 1975 to describe a pattern of self-similarity at every level and/or scale of the structural organisation of a complex system. The word is of Latin origin meaning ‘*broken*’.

The concept of self-similarity is usually illustrated using analogy to zooming in with a lens on digital images to uncover finer, previously invisible, new structures. Within fractals, zooming in reveals the same pattern, not a new structure: a segment of a fractal-scaled structure is a replica of the whole structure. In other words, one and the same pattern is repeated at various levels of the structural organization.

There are several types of fractals, among them being mathematical (geometrical) and natural. Mathematical, or geometrical, fractals are abstract, computer-generated and practically infinite. B. Mandelbrot (1983) described geometric fractals as being ‘a rough or fragmented geometric shape that can be split into parts, each of which is (at least approximately) a reduced-size copy of the whole’. In nature fractal patterns can be found as well – clouds, corals, trees, mountain chains, river basins, a blood system and lungs in living organisms, etc., are all fractal-measured.

Why are fractals so numerous in the outer world?

To find an answer to the question, scientists focussed their attention on a most important peculiarity of fractals, namely their ability to considerably compress the volume of the object having a self-similar structure. In other words, a fractal-patterned object takes up a smaller space but at the same time its length tends to infinity (for example, a coastline can be measured with the help of fractal geometry).

One of the ways to cognize various phenomena of the outer world is so-called ‘fractal analogy’ with the help of which synergetics explains the fact that certain structures are repeated at different stages of the system’s evolution.

Coherence. This term came to synergetics from physics where it is used to denote ideal property of waves that enables temporally and spatially constant interference.

As a concept of synergetics, coherence (from Latin ‘to hold together as a unit, to connect’) has widened its meaning: it denotes consistent and orderly agreement of behaviour patterns of the system components during self-organisation. Coherent dynamics of the elements and parts of a complex system is a basis for emergence of complex spatial-temporal structures out of chaos [see: 9, 237–238].

Coherence is a property of a system (not of an element) and one of conditions of the system’s functioning and development.

On an Interdisciplinary Character of Synergetics. A disciplinary approach to the study of an object implies the usage of notions and categories, as well as methodology of analysis, elaborated within a particular discipline.

An interdisciplinary approach is realized at least in two directions. Firstly, it presupposes expansion of the set of categories and methods of analysis at the expense of those ones from other disciplines. Secondly, an interdisciplinary approach is a cooperative study of an object when the latter is placed into the sphere of scientific reflection of researchers working in different fields of science and/or belonging to different academic schools of thought. It is a synthesis of methods and concepts of two or more disciplines.

The interdisciplinary methodology is a horizontal, associative network of links, integrating experience, modes of thinking and methods of particular scientific fields. The disciplinary methodology is vertically structured, digging into the depths of the object of investigation, and more or less limited by the boundaries of its own discipline.

From a historical point of view, interdisciplinarity is not novel, and I cannot but agree with Andrew Barry that it would be incorrect to think that in the past knowledge production has primarily taken place within autonomous unified disciplines and that it no longer does [22, 23]. Similarly, it would be a mistake to contrast the homogeneity and closure of disciplines with the heterogeneity and openness of interdisciplinarity, for disciplines themselves are often remarkably heterogeneous or internally divided [ibid., 26].

Some scholars oppose a disciplinary approach to the interdisciplinary one. Thus, Vladimir Arshinov notes that “a disciplinary approach is supposed to solve a definite task, appearing in a historical context of the object development, with the help of the already established methods. *Exact opposite* is an interdisciplinary approach <...> it is a principally different, holistic way of categorization of the reality, where polymorphism of languages and analogy are dominant, not a cause” [2, 75] (italics is mine. – T.D.). In my opinion, the concepts ‘disciplinarity’ and ‘interdisciplinarity’ are not “exact opposite”, but complementary. An interdisciplinary approach reinforces an explanatory potency of a research, enriching a certain scientific discipline with new concepts and modes of thinking, and takes a researcher across the boundaries to a meta-level of analysis.

Interdisciplinarity is considered a step to synthesis of knowledge obtained in various spheres of human activity, a specific reaction to hyper-specialization as a process leading to dramatic increase of fragmentation of knowledge when researchers working in adjacent fields are ignorant of their colleagues’ achievements, and that is why many discoveries are ‘re-discovered’ in neighbouring spheres [9, 73; 15, 27].

It is worth noting that contemporary science is at such a stage of development when, in fact, there can hardly be found a phenomenon that would be an object of research within only one, autonomous discipline. Both man and nature and society and even language are no more monodisciplinary objects of analysis. Moreover, interdisciplinary projects seem much

more fruitful due to a possibility to widen a researcher's world outlook, to improve his/her investigational skills, to form a holistic view of the reality.

Synergetics is a rather young interdisciplinary mainstream, still at its tender age. It integrates a variety of sciences dealing with open, dynamic, self-organising complex systems, developing non-linearly in different environments. Interdisciplinarity of synergetics is in the synthesis of methods and research techniques elaborated and implemented in natural sciences. It is a holistic perception of the world in which everything is interconnected and is in a never-stopping change.

Application of Synergetics. The methodology and conceptual network of synergetics can be employed in various spheres of scientific activity studying complex evolving systems.

Scholars agree that synergetic principles set up a heuristic scheme for complex systems modelling both in sciences and in humanities to solve technological, ecological, social, political and other problems. There have already been obtained the first results of successful application of synergetics in:

- technology: creation of new materials;
- mathematical history: mathematic modelling of historic events in order to develop algorithms and methods of description of historical alternatives, as well as to state possible ways of further development of various situations;
- mathematical sociology and social management: studying and modelling social phenomena, such as residential dynamics, emergence of self-organising cities, social instability, or collective opinion formation;
- psychology: A net model of the fractal world makes for mathematic modelling in psychology. Researchers have described non-linearity and cyclical patterns of thinking processes, as well as the net-like structure of the human brain. Psychologists see a synergetic character of the evolution of the individual and collective conscience and consider the theory of attractors and the catastrophe theory valid for description of psychic processes [6, 26–30];
- brain studies. Application of synergetics to the analysis of neuron network of the cerebral cortex gave birth to a new interdisciplinary approach, namely neurosynergetics. Recent research in neurophysiology and neurosynergetics has uncovered self-organisation of the neuron network. It has been proved that the human brain presents a non-linear complex system whose dynamics is predetermined by a variety of attractors responsible for perception, learning, thinking and other functions of the brain [8–10; 26–29];
- medical diagnostics. Application of recent achievements of the dynamic systems theory and non-linear dynamics for mathematical modelling of functioning and diagnostics of health conditions of animate systems is regarded a novel and promising approach of interdisciplinary studies, involving and uniting efforts of physicists, biologists, mathematicians and medical workers. As V. Anishchenko puts it, in the nearest future the cardio-vascular system of a human will be adequately described by a mathematical model with the parameters corresponding to the physiological condition; and in order to cure this or that illness it will be sufficient to influence the corresponding parameter [1, 203–204];
- education. The so-called synergetic principles of organisation of the educational process are being developed. Investigation into the factors increasing efficiency of the educational process in high and higher schools indicates that an interactive chaotic environment triggers the development of creative thinking [17; 18];
- arts and culture studies. On the whole, culture and arts can be represented as dynamic self-organising systems that are able to alter their structure due to their own openness and interaction with other systems of the environment. It means that the universal principles of self-organising complex systems development can be projected onto the sphere of culture studies on the whole and the creative process in particular;

– meteorology. Researchers see the validity of the synergetic models in modelling climatic changeability, as for climatic and/ or weather pattern studies the interaction of numerous factors should be considered (the so-called co-operative effect), which can adequately be described in categories and notions of synergetics;

– prognostics. Synergetic strategies open a world of new opportunities to foresee and even govern the future of the planet. Making demographic prognoses involves taking into account the development of economy, science, and technology, as well as consideration of social, ecological and political problems of the contemporary world. It calls for an interdisciplinary approach to analyse vast information flows, to work upon a great number of factors-parameters (variables and constants) simultaneously.

Synergetics has offered powerful research equipment for sciences and humanities. It is seen as a conceptual-methodological basis for interdisciplinary synthesis of knowledge, a sort of bridge between various spheres of scientific activity.

I would like to finish this article with the words of Hermann Haken: “Synergetics is very much an open-ended field in which we have made only the very first steps. In the past one or two decades it has been shown that the behaviour of numerous systems is governed by the general laws of synergetics, and I am convinced that many more examples will be found in the future. On the other hand we must be aware of the possibility that still more laws and possibly still more general laws can be found” [30, 14].

Literature

Анищенко В.С. Знакомство с нелинейной динамикой / В.С. Анищенко. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008.

Аршинов В.И. Когнитивные основания синергетики / В.И. Аршинов, В.Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – С. 67–109.

Белавин В.А. Режимы с обострением и законы коэволюции сложных систем / В.А. Белавин, С.П. Курдюмов, Е.Н. Князева [Electronic resource]. – Access mode : <http://spkurdyumov.narod.ru/Belavin.htm>.

Бородкин Л.И. «Порядок из хаоса»: концепции синергетики в методологии исторических исследований / Л.И. Бородкин [Electronic resource]. – Access mode : <file:///C:/Documents%20and%20Settings/%D0%90%D0%b4%>.

Данилов Ю.А. Роль и место синергетики в современной науке / Ю.А. Данилов // Онтология и эпистемология синергетики. – М. : ИН РАН, 1997. – С. 5–11.

Донченко Е.А. Фрактальная психология / Е.А. Донченко. – К. : Знания, 2005.

Князева Е.Н. Одиссея научного разума. Синергетическое видение научного прогресса / Е.Н. Князева. – М. : ИФ РАН, 1995.

Князева Е.Н. Основания синергетики: Синергетическое мировидение / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010.

Князева Е.Н. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е.Н.Князева, С.П. Курдюмов. – М. : КомКнига, 2011. *Князева Е.Н.* Синергетика и принципы коэволюции сложных систем / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов [Electronic resource]. – Access mode : <http://spkurdyumov.narod.ru/>.

Котельников Г.А. Теоретическая и прикладная синергетика / Г.А. Котельников. – Белгород : БелГТАСМ, 2000.

Майнцер К. Сложносистемное мышление: Материя, разум, человечество. Новый синтез / К. Майнцер ; пер. с англ. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.

Малинецкий Г.Г. Пространство синергетики: Взгляд с высоты / Г.Г. Малинецкий. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013.

Малинецкий Г.Г. Чудо самоорганизованной критичности / Г.Г. Малинецкий // вступ. статья к кн.: *Бак П.* Как работает природа: Теория самоорганизованной критичности ; пер.с англ. – М. : УРСС ; Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – С. 13–46.

- Малинецкий Г.Г.* Нелинейная динамика и хаос: Основные понятия / Г.Г. Малинецкий, А.Б. Потапов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011.
- Пригожин И.Р.* Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И.Р. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Едиториал УРСС, 2003.
- Пугачева Е.Г.* Синергетический подход к системе высшего образования / Е.Г. Пугачева // Высшее образование в России. – 1998. – № 2. – С. 41–45.
- Розин В.М.* Социально-гуманитарные науки и проблема специфики синергетики как научной дисциплины / В.М. Розин // Философские науки. – 2004. – № 2. – С. 85–102.
- Степин В.С.* Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность / В.С. Степин // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 5–15.
- Чернавский Д.С.* Синергетика и информация (динамическая теория информации) / Д.С. Чернавский. – Изд. 3-е, доп. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.
- The American Heritage Science Dictionary.* – Houghton Mifflin, 2002.
- Barry Andrew, Georgina Born and Gisa Wieszkalnys* (2008). Logics of interdisciplinarity // *Economy and Society*, 37(1). – P. 20–49.
- Bishop Robert C.* Metaphysical and epistemological issues in complex systems. – In: Hooker, Cliff (ed.) *Philosophy of Complex Systems [Handbook of the Philosophy of Science. Vol. 10]*. – Amsterdam – Boston – Heidelberg – London, etc. : Elsevier B.V., 2011. – P. 106–136.
- Coffman James A.* On Causality in Nonlinear Complex Systems. – In: Hooker, Cliff (ed.) *Philosophy of Complex Systems [Handbook of the Philosophy of Science. Vol. 10]*. – Amsterdam – Boston – Heidelberg – London, etc. : Elsevier B.V., 2011. – P. 287–309.
- Falconer Kenneth* (2003). *Fractal Geometry: Mathematical Foundations and Applications*. John Wiley & Sons. xxv.
- Haken Hermann* (ed.) *Pattern Formation by Dynamic Systems and Pattern Recognition*. (Springer Series in Synergetics) / Hermann Haken. – Berlin : Springer-Verlag, 1979.
- Haken Hermann.* *Synergetics of Cognition* / Hermann Haken. – Berlin : Springer-Verlag, 1990.
- Haken Hermann.* *Synergetic Computers and Cognition* / Hermann Haken. – Berlin : Springer-Verlag, 1991.
- Haken Hermann.* *Principles of Brain Functioning. A Synergetic Approach to Brain Activity, Behavior and Cognition* / Hermann Haken. – Berlin : Springer-Verlag, 1996.
- Haken Hermann.* *Information and Self-organization: A Macroscopic Approach to Complex Systems* / Hermann Haken. – 2nd enlarged ed. – Berlin : Springer-Verlag, 2000.
- Hooker Cliff.* Introduction to Philosophy of Complex Systems: A. – In: Hooker, Cliff (ed.) *Philosophy of Complex Systems [Handbook of the Philosophy of Science. Vol. 10]*. – Amsterdam – Boston – Heidelberg – London, etc. : Elsevier B.V., 2011. – P. 3–90.
- NWDT – New Webster's Dictionary and Thesaurus. 1993.

КОНЦЕПТ У ЦАРИНІ ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКИ: РІВНЕВА ДЕКОМПОЗИЦІЯ І ЦИКЛІЧНА АДАПТИВНА СИСТЕМНІСТЬ

Н.В. Таценко

Звернення до кардинальної одиниці мисленнєвого коду людини – концепту зумовлене усвідомленням того факту, що, незважаючи на наявність численних праць відповідної тематики, його когнітивно-дискурсивна природа все ще не знайшла задовільного висвітлення у лінгвістичних студіях. Концепт є центральним і найбільш суперечливим поняттям сучасної лінгвістики, вирізняючись неоднозначністю свого тлумачення. Термінологічна розбіжність концепту свідчить не стільки про відсутність єдності поглядів щодо його динамічної природи й функцій, скільки про багатство його ознак і властивостей. Основна проблема сучасної теорії концепту полягає у невідповідності наявних знань як лінгвістичного, так і когнітивного плану складному характеру концептуальної динаміки дискурсу.

Різні наукові парадигми аналізують концепт у різних системах координат: розвиваються ідеї втіленого пізнання (*embodied cognition*) [Lacoff 1999; Talmy 2000], ситуативної когніції (*situated cognition*) [Brown 1989], динаміцизму (*dynamicism*) [de Beaugrande 2004; Wildgen 2004]. Вітчизняні представники діяльнісного підходу аналізують процесуальну природу концепту як елементу рефлексії, котрий виконує функцію поєднання декількох планів мовного знака, забезпечуючи їхню комунікацію, співіснування і галуження. Він розглядається як багатомірний, складний і внутрішньо розчленований феномен, базова одиниця мисленнєвого коду людини, яка містить комплексну інформацію про предмет або явище й ставлення свідомості до них. Також досліджуються концептосистеми, їхня самоорганізація і міжкультурний трансфер [Мартинюк 2010; Морозова 2007; Приходько 2015]. У такий спосіб поступово змінюється класичний когнітивний підхід до концепту як до ментальної репрезентації, підлягають перегляду навіть його глибинні філософські основи.

Основним недоліком репрезентаційного підходу постає відсутність пояснення фізичного в природі ментального, переконливих біологічних основ природи когніції. «Елегантне» вирішення цієї проблеми пропонує «біологічний натуралізм»: усі ментальні феномени детерміновані нервовими процесами на нижчому рівні мозку, будучи вищим рівнем мозкової діяльності – його системними властивостями. Отже, ментальні явища інтерпретуються як частина природи [Searle 2002, 57]. Це дає змогу зробити висновок, що концепт як результат концептуалізації належить до когнітивного рівня природної ієрархії, включає більш елементарні рівні (фізичний, біологічний, психічний), при цьому є частиною соціокультурного середовища.

Наведений погляд суттєво розширює кордони лінгвоконцептологічних розвідок, залучаючи дослідницькі модули, для яких традиційна когнітивна лінгвістика не має відповідного інструментарію і які не вкладаються у надані нею концептуальні схеми. У зв'язку з цим існує нагальна потреба в єдиній універсальній метамові, яка б дозволила вільно змінювати масштаб спостереження концептів, а також описувати їхню багатокомпонентність, багаторівневість та просторово-часову неоднорідність. Нині така метамова активно розвивається у царині лінгвосинергетики, де будуються гіпотези на основі загальних ознак і властивостей живої матерії.

Концепт є результатом еволюційного емерджентного розвитку людського розуму, наслідком ускладнення психічної форми матерії. Явища різних структурних рівнів концепту розділені вертикально не лише в просторі, а й у часі. Концептуальні процеси, що відбуваються у режимі дискурсу («тут і тепер»), повільніші, ніж динаміка концептів у глибинах психіки (додискурсивні рівні концептуальної ієрархії – фонологічні,

морфологічні, лексичні, синтаксичні), де актуальними є мілісекунди [Бронник 2013, 30–31]. Отже, час постає внутрішньою динамічною характеристикою концептів, базовим виміром для складної динаміки концептуальних процесів. Метою пропонованого розділу є опис рівневої декомпозиції концепту й побудова часової моделі його «життєвого циклу».

Специфічний концептуальний час показує тривалість життя концептосистем щодо фізичного, реального часу, котрим ми послуговуємось у повсякденному житті. Вимірюючи в його одиницях (секундах, хвилинах, годинах, днях тощо) інтервал між виникненням і розпадом концептуальних структур, можна встановити, що найдавнішими є загальнолюдські концепти, а наймолодшими – концепти, які функціонують на когнітивному рівні індивідуальної психіки. Розділеність у часі означає несинхронність змін концептуальних систем. У концептуальній просторово-часовій ієрархії простежується така залежність: чим нижчий рівень організації концептосистеми, тим із більшою швидкістю у ній відбуваються процеси.

Крізь призму когнітивно-синергетичних вимірів системна ієрархія будь-якого концепту може бути розгорнута на окремі рівні, при цьому підкреслюється, що рівнева декомпозиція має умовно-пізнавальний характер, детермінований науковими потребами дослідження [Бронник 2013, 210–215]. Існування будь-якого концепту відбувається на таких рівнях: тілесному, нервовій системі, перцептивно-емоційному, концептуально-категоризувальному, мовному, дискурсивному та соціокультурному. Активність концептуальної системи не можна зредукувувати до жодного з цих рівнів. Завдяки прямим (знизу вгору) і зворотним (зверху вниз) зв'язкам між сусідніми рівнями виникає динаміко-системна цілісність концепту. Його складна структурно-функціональна організація дозволяє здійснити фізичну мовленнєву дію – вимовити звук, склад, слово, речення і більші сегменти потоку мовлення. Разом зі звуковою або графічною речовиною переноситься енергія й інформація (значення, зміст, смисл, функція). Концепт постає відкритою динамічною системою, яка обмінюється із зовнішнім середовищем триєдиним потоком речовини, інформації й енергії. Рівневу декомпозицію концепту систематизовано у схемі (див. рис. 1):

Тілесний рівень поданий органами, залученими до мовленнєво-мисленнєвої діяльності – грудною клітиною, легеньми, голосовими зв'язками, гортанню, губами, язиком, порожнинами рота й носа тощо. Вони утворюють мовленнєво-моторний вихід концептуальної системи, завдання якого полягає у наданні фізичного впливу на зовнішнє середовище. *Рівень нервової системи* узгоджує функціонування усіх систем органів, залучених до мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Завдяки активній взаємодії великих груп нейронів мозку, що упорядковують свої електричні коливання шляхом синхронізації, виробляються емерджентні психічні структури (емоції, концепти), здатні певним чином переробляти інформацію, що надходить до системи. *Перцептивно-емоційний рівень* пояснюється тим, що чуттєві й сенсорно-афективні процеси є формами пізнання, на основі яких виникають логічні структури. Згенеровані емоції несуть функціональне навантаження, постаючи безпосередніми каталізаторами інтеграції концептів у більш складні значущі цілісності. На *концептуально-категоризувальному рівні* протікають процеси концептуалізації і категоризації, які полягають в осмисленні інформації, що надходить, у мисленнєвому конструюванні предметів та явищ, яке призводить до утворення концептів. На *мовному рівні* концепти отримують матеріальну форму й стають фізичною реальністю: концептуальна система стикається із зовнішнім дискурсивним середовищем, куди виводяться продукти переробки звукової або графічної речовини, інформації та енергії. *Дискурсивний рівень* є інтерперсональним, соціальним, на якому адресант впливає на адресата за допомогою мови. Коли фізичний акт мовлення

завершено, частини речення (непредикативної конструкції) як цілого набувають загальну прагматичну функцію, створюючи систему прагматичного концепту. *Соціокультурний рівень* полягає у тому, що під час дискурсивного акту адресант і адресат одночасно включені як підсистеми у безліч більших соціальних систем. Вони можуть належати до однієї або різних гендерних, вікових, родинних, професійних, національних та інших груп, які мають спільне лінгвокультурне знання (норми, правила, концепти, традиції тощо).

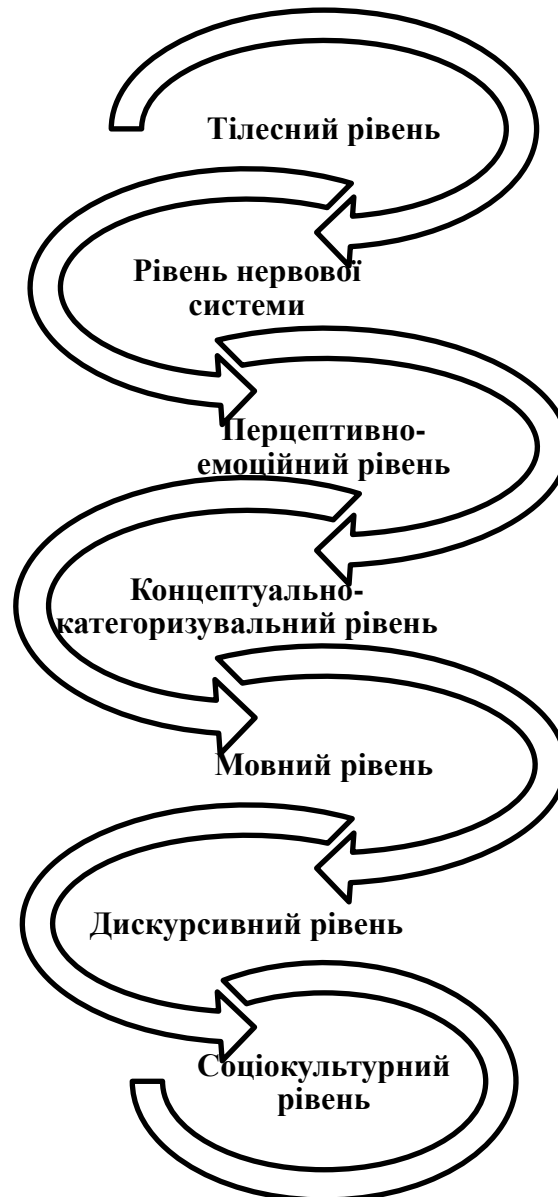

Рис. 1. Рівнева декомпозиція концепту

Ця рівнева система ніколи не перебуває у нерухомому статичному стані, оскільки знання про мінливий світ постійно змінюються. Однак можна говорити про відносний спокій, який допускає мінливість структури концепту в певних межах. Для позначення спрямованості розвитку концептуальної структури дослідники користуються мірою відхилення від порядку – ентропією [Dictionary of World Philosophy 2001, 441]. Ентропія концепту – це зміни в його структурі, зростання яких відображає тенденцію до руйнації, а зниження ентропії – тенденцію до розвитку.

Розвиток як зміна якості або функції концепту передбачає обов'язковий вихід за межі спокою, тобто потрапляння у хаос, в умовах якого з'являється можливість породження нового системного порядку. Важливу роль у розумінні концептуальної динаміки відіграють переходи концептуальної структури від упорядкованого стану до неупорядкованого й навпаки. Цей процес постає «життєвим циклом» концепту, протягом якого реалізується повний діапазон його складної системної динамічності.

Початком «життєвого циклу» будь-якої концептуальної структури є виникнення мовленнєвого концепту у свідомості людини й закріплення його як способу вирішення комунікативних завдань. В основі всього процесу лежить механізм самоорганізації: концепт виникає як результат функціональної організації компонентів когнітивної системи й мовленнєвої здатності людини, що відповідають вимогам комунікації. Для розуміння цього феномена корисно звернутися до досвіду когнітивної лінгвістики, яка постулює існування єдиних когнітивних механізмів, що керують діяльністю людини загалом, а не лише мовною та мовленнєвою. Такими механізмами є «укорінення», «схематизація», «категоризація», «композиція» та «символізація».

Укорінення (entrenchment) визначається як «автоматизація», «формування навички», котра впливає на ментальне оброблення одиниці. Сутність цього процесу полягає у тому, що повторення психологічної події залишає слід у свідомості індивіда, котрий полегшує ментальне оброблення повторних подій. Повторення навіть складної події може перетворити його у звичну, легко відтворювану «рутину» (завдяки багаторазовому вживанню концептуальна структура засвоюється такою мірою, що практично не вимагає участі свідомості). Коли складна структура може бути використана як «заготівка» ('pre-packaged' assembly), яка не потребує свідомої уваги до своїх компонентів, вона отримує статус мовленнєвої одиниці [Langacker 2000, 3–4].

Іншим механізмом є *абстрагування*, тобто виокремлення схожих рис у низці конкретних випадків, котрі призводять до формування узагальненої концептуальної структури. У процесі абстрагування «відфільтровуються» ті аспекти конкретних уживань, котрі не повторюються в інших ситуаціях. Для лінгвістики важливий особливий випадок абстрагування – *схематизація*, яка допускає різні ступені деталізації, або «вирішення» (granularity, resolution) [там само]. Концепти й понятійні категорії, котрі можуть бути подані в вигляді скриптів, сценаріїв, фреймів та інших моделей, є видами схем, що постають факторами упорядкування під час оброблення інформації.

Здатність до порівняння декількох структур і виявлення розбіжностей між ними є ще однією когнітивно релевантною властивістю людини. Між структурами, які порівнюються, існує функціональна асиметрія – одна з них є еталоном (standard) порівняння, а інша – об'єктом (target) [там само, 4]. Для лінгвістики особливо важливим є один із видів порівняння – *категоризація*, котра має місце у тому випадку, коли еталоном порівняння є одиниця, що закріпилась у мові, а об'єктом порівняння – нова одиниця (на момент появи). Одиниці, які порівнюються, перебувають у семантичних відношеннях «розроблення» (elaboration) та «розширення» (extension) [Вороб'єва 2004].

Композиція як здатність більш простих структур комбінуватись у складні є ще одним когнітивним механізмом, що лежить в основі створення нових концептів. *Композиція* визначається дослідниками як інтеграція двох або більше компонентних структур у композиційну [Langacker 2000, 4]. При цьому складники композиційної структури зливаються, створюючи в повному розумінні єдність, а не комбінацію двох окремих елементів (часткова композиційність). Наведений принцип є підґрунтям теорії концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера [Fauconnier 2002].

До механізмів, які розглядаються, належить також здатність людської свідомості до асоціації. Для лінгвіста особливого значення набуває такий вид асоціативного зв'язку, як *символізація*, котру в загальному вигляді вважають асоціацією концептуалізацій із ментальними репрезентаціями сутностей, що розглядаються (а саме: звуків, жестів, письмових знаків). Стосовно лінгвістики символізація є встановленням відповідності між семантичною та фонологічною структурами [Langacker 2000, 5]. У процесі створення концептів людина по-різному поєднує наведені когнітивні механізми, які є базовими й постійно повторюваними операціями людської свідомості, а людське мислення зобов'язане їм своїми можливостями.

Можна узагальнити, що «життєвий цикл» концепту починається з етапу засвоєння індивідом певного відрізка дійсності емпіричним або логічним шляхом, що призводить до формування концепту у свідомості. Далі відбувається етап його когнітивного оброблення, тобто виокремлення окремих компонентів його змісту із частковою паралельною вербалізацією на основі внутрішнього слова або внутрішнього мовлення. На цьому етапі вичленовуються та систематизуються ті ознаки, на основі яких концепт вбудовується в індивідуальну когнітивно-номінативну мережу людини (внутрішній лексикон) та колективну номінативну мережу соціуму (мовна картина світу).

З'явившись на світ, концепт вступає у стадію рівноваги з дискурсивним середовищем, досягаючи «зрілості». Функціонування концептуальної структури припиняє залежати від часу, оскільки між нею і дискурсивним середовищем встановлюється стан рівноваги. Отже, сили дестабілізації і хаосу у вигляді контексту та сили протидії і порядку у вигляді концепту врівноважують одна одну. Постійність умов комунікативного середовища, їх перебування у межах типовості зумовлює структурну і функціональну стійкість самого концепту (відсутність стимулу до змін). Як результат, розвиток концепту зупиняється, а структурна ентропія у вигляді зміни компонентів і відносин між ними не відбувається. Період рівноваги характеризується динамічним режимом сталого функціонування концепту без зміни його структури.

Із часом неминуха зміна комунікативних умов призводить систему концепту в активний стан, провокуючи ентропію (хаотизацію). Зростання ентропії, асоційованої зі зміною стійкої структури концепту, призводить до флуктуацій (фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних, синтаксичних, словотвірних) – відхилень стійких параметрів системи від соціально прийнятої форми концепту. Як результат, відбувається концептуальна біфуркація або поліфуркація (втрата стійкості режиму функціонування і перехід в інший стан). Знижується рівень ентропії у концепті за рахунок дисипації у дискурсивне середовище, що слугує балансом між концептом і дискурсом. Дискурсивне середовище постає зовнішніми проявами коливань, спалахів активності концепту, які відчуваються комунікантами.

Коли коливання розсіюються, система концепту повертається у стан, дещо відмінний від попереднього стану рівноваги з дискурсивним середовищем. Концепт переходить у стаціонарне становище, максимально наближене до рівноважного. Характерною рисою такого становища є збереження стійкості основних характеристик на тлі незначних змін контексту. Лексичні, синтаксичні, морфологічні і фонетичні компоненти концепту можуть варіюватись, не змінюючи основного смислу. Таким чином, хаос не чіпає рівень системи. Наведений динамічний режим в умовах слабкої рівноваги з контекстом є сталим функціонуванням у межах варіювання структури.

Існує й інший сценарій «життєвого циклу» концепту. У критичних умовах ентропія зростає у зв'язку з інтенсивним ростом хаотичних комбінацій компонентів концептуальної структури, реалізованих у дискурсивних актах. Зростання ентропії

перевищує її дисипативний відтік у середовище, що значно збільшує системні флуктуації. У цей період динаміка концепту характеризується нестійким режимом функціонування, відхилення в якому неможливо прогнозувати. В умовах жорсткої біфуркації неминуче виникає структурно-функціональна криза, яка полягає у неузгодженості концепту та його прагматичної функції. Синтаксичні, семантичні, морфологічні, фонологічні зв'язки між компонентами послаблюються настільки, що концепт перестає виконувати свою роль у середовищі соціальної комунікації. У свідомості комунікантів відбувається самочинний різкий перехід до нового структурного порядку концепту – або повна деградація (розпад), або перетворення.

Отже, хаотичні залишки концепту можуть створювати нові більш складні концептуальні структури з іншими функціональними можливостями. Це означає настання нового циклу концептуального розвитку й продовження еволюції концептуальної картини світу. Оскільки конструювання і підтримка нових мовленнєво-ментальних зв'язків між компонентами (фонемами, морфемами, лексемами, синтаксемами) споживають більше ресурсів, ніж функціонування вихідної структури, ентропія та дисипація знижуються, уможливаючи відносно стале функціонування новоствореного концепту. Новий цикл починається на новому рівні організації, а траєкторія концептуального руху замикається у коло з поступовим подальшим закрученням у спіраль (див. рис. 2):

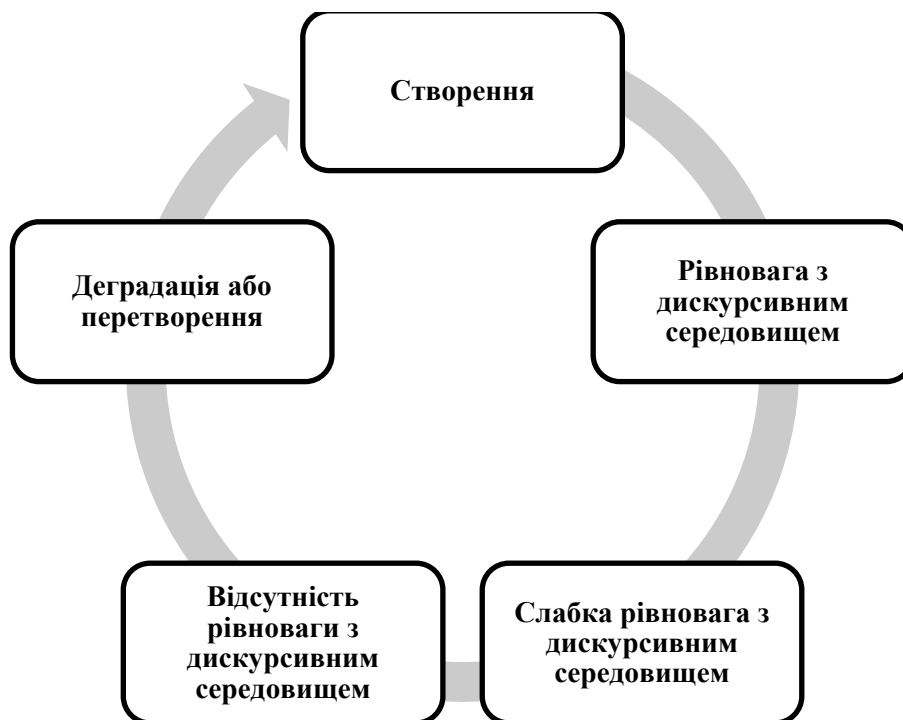

Рис. 2. Модель «життєвого циклу» концепту

На наш погляд, модель «життєвого циклу» концепту є ефективною когнітивно-синергетичною метафорою дослідження. Її методологічна цінність полягає в уналежненні циклічної адаптивної системи, в межах якої концепт може послідовно переходити в декілька динамічних станів: створення (механізми «укорінення», «схематизації», «категоризації», «композиції» та «символізації») → рівновага з дискурсивним середовищем (режим сталого функціонування концепту без зміни його структури) → слабка рівновага з дискурсивним середовищем (стале функціонування у межах варіювання структури) → відсутність рівноваги з дискурсивним

середовищем (жорстка біфуркація або поліфуркація) → деградація або перетворення (розпад або створення концептуальної структури з іншими функціональними можливостями). У такий спосіб концепт прагне до найбільш ефективного й економного модусу існування, адаптованого до мінливого дискурсивного середовища.

Отже, можна говорити про еволюційний процес розвитку концепту, в основі якого лежать рівневість і циклічність існування біологічної матерії. Під час створення концепту відтворюється уся еволюція здатності людини передбачати результати своєї діяльності, а час підлягає фрактальному стисненню. У концептуальній системі виникає ієрархія цілеспрямованих динамічних станів – від фізичних, нервових, перцептивно-емоційних, концептуальних, мовних структур до свідомого інтенційного дискурсивного акту. Метою динаміки концепту є атрактор – відносно стійкий стан певної фази «життєвого циклу», до якого прагне концептуальна система. Будучи фрактальною, непередбачуваною і креативною сутністю, концепт потребує когнітивно-синергетичної інтерпретації на широкому емпіричному матеріалі, виокремлення і дослідження відповідних мовних потенцій та експлікації мовленнєвої динаміки когнітивно-комунікативної семіотики, що є перспективою подальших наукових досліджень.

Література

Бронник Л.В. Когнитивно-синергетический поход к языку: философско-методологический анализ : дис. ... докт. филос. наук : спец. 09.00.08 / Л.В. Бронник. – Ростов-на-Дону, 2013. – 348 с.

Воробьёва О.П. Вирджиния Вульф в аспекте языковой личности: когнитивный этюд / О.П. Воробьёва // Языки и транснациональные проблемы : матер. I Междунар. научн. конф. – М. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2004. – Т. II. – С. 50–55.

Мартынюк А. . Опыт модусного моделирования концепта (на примере концепта CELEBRITY/ЗНАМЕНИТОСТЬ, актуализированного в англоязычном газетном дискурсе) / А.П. Мартынюк // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2010. – № 1. – С. 93–100.

Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 / О.І. Морозова. – Харків, 2007. – 460 с.

Приходько А.Н. Самоорганизация концептивных систем и межкультурный трансфер концептов / А.Н. Приходько // Синергетика в филологических исследованиях : [монография] / Т.И. Домброван, С.М. Еникеева, Л.С. Пихтовникова и др. ; под общ. ред. проф. Л.С. Пихтовниковой. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. – С. 135–154.

Brown J.S. Situated cognition and the culture of learning / J.S. Brown, A. Collins, P. Duguid // Educational researcher. – 1989. – 18 (1). – P. 32–42.

de Beaugrande R. Language, discourse, and cognition : retrospects and prospects / R. de Beaugrande // Approaches to Cognition Through Text and Discourse / T. Virtanen (Ed.). – Berlin : Mouton de Gruyter, 2004. – P. 17–31.

Fauconnier G. The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – N.Y. : Basic Books, 2002. – xvii. – 440 p.

Lakoff G. Philosophy in the flesh : the embodied mind and its challenges to western thought / G. Lakoff, M. Johnson. – New York : Basic Books, 1999. – 624 p.

Langacker R.W. A dynamic usage-based model / R.W. Langacker // Usage-based models of language / ed. by M. Barlow, S. Kemmer. – Stanford, California : CSLI Publications, 2000. – P. 1–64.

Searle John R. Why I am not a property dualist / John R. Searle // Journal of Consciousness Studies. – 2002. – Vol. 9. – № 12. – P. 57–64.

Talmy Leonard. Toward a cognitive semantics, Volume I. Concept structuring systems / Leonard Talmy. – The MIT Press, 2000. – 96 p.

Wildgen W. The evolution of human language: scenarios, principles and cultural dynamics (advances in consciousness research) / W. Wildgen. – John Benjamins Publishing Company, 2004. – 252 p.

Dictionary of World Philosophy / A. P. Iannone. – London – New York : Routledge, 2001. – 554 p.

РАЗДЕЛ II

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ VS. ЭТНОСПЕЦИФИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ: ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ КОНТРАСТЫ

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ VS. ФРИКВЕНТАЛЬНЫЕ КОНЦЕПТЫ

«МАТРИЦЯ ДУШІ» У ДЗЕРКАЛІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ВЕРБАЛІЗАЦІЙ КОНЦЕПТУ *ДУША/СЕРЦЕ* В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І КИТАЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ)

І.О. Голубовська

Зміна наукових парадигм, яка відбулася на межі тисячоліть, позначилася фронтальними змінами в соціально-політичній, літературно-художній, науково-освітній сферах життя людства і призвела до ревізії усталених поглядів на людське буття і світ загалом, перегляду наукових констант, що тривалий час вважалися правильними і непохитними. У лінгвістичній науці системоцентрична лінгвістика поступилася місцем антропоцентричному мовознавству, коли людина з її Свідомістю, Мисленням, Знанням «як медіум для проникнення у мову» потрапила у фокус дослідницького інтересу і почала вивчатись у рамках таких новітніх предметних ділянок мовознавства, як лінгвокультурологія і лінгвокогнітивістика.

Вихідною ціннісною установкою (презумпцією) антропологічно орієнтованого мовознавства є визнання **первинності когнітивних структур щодо мовних, а метою – вивчення структур зберігання знання, зокрема культурно маркованого, у свідомості людини та їх мовних проєкцій**. Однією із «улюблених» лінгвоконцептологами та лінгвокультурологами пізнавальних сутностей є саме концепт, що зумовлює невпинне зростання кількості досліджень, присвячених аналізу найрізноманітніших концептів. Така епістемічна ситуація примушує деяких лінгвістів мало не бити у дзвін, говорити про «лавиноподібне зростання кількості наукових праць, присвячених дослідженню концептів у вітчизняному і російському мовознавстві», «моду» (О. Воробйова), «концептоманію» (А. Приходько) тощо.

Причому саме поняття «концепт» у сучасній лінгвістиці постало на перетині двох його розумінь: «когнітологічного» (С. Аскольдов-Алексєєв, В. Красних, О. Кубрякова, В. Карасик, О. Залевська, Дж. Лакофф, М. Джонсон та ін.) та «культурологічного» (Н. Арутюнова, Д. Лихачов, Ю. Степанов, А. Вежицька, В. Воробйов, С. Воркачов та ін.). Проте, як видається, такого роду **епістемічна ситуація не дає відповіді на питання про те, чим є концепт на вісі культура – людська свідомість – природна мова, адже різні «розуміння» концепту просто скеровані на певний дослідницький підхід з його кінцевою метою**.

З огляду на те, що «У природних мовах значення ... є суб'єктивним, антропоцентричним, багато в чому культурно детермінованим і відбиває як культурно зумовлені типи соціальної взаємодії, так і об'єктивні риси навколишнього світу як такого» [Wierzbicka 1991, 16–17], можна зробити висновок про можливість єдиного усвідомлення природи й сутності концепту як «...поняття психо-лінгво-соціо-культурного порядку з чітко вираженою валоративною компонентою» [Приходько 2013, 30]. До такого ж висновку приводить і застосування самого когнітивного поняття концептуалізації дійсності у сенсі процесів пізнавальної діяльності людини, які полягають у переробці сприйнятої інформації і утворенню внаслідок цього концептів та концептуальних структур (схем, картин, фреймів, сценаріїв, гештальтів), що й формують **концептуальну систему**, місцем «прописки» котрої є психіка людини, а способом маніфестації – мовні форми. Кожен із видів концептуалізації дійсності певною етнічною свідомістю та етнічною мовою

(сенсорно-рецептивна, логіко-поняттєва, емоційно-оцінна, морально-ціннісна) має яскраві національно-специфічні характеристики. Постулатом сучасної антропологічної лінгвістики є твердження про те, що субстанційно-ідеальний мовний континуум, будучи єдиним і безперервним, моделює специфічні риси національної ментальності фактично на всіх ярусах мовної системи за допомогою дознакових, знакових і супразнакових мовних величин, тобто вираження культурно-національної специфіки відбувається **на всіх без винятку рівнях мовної системи**. [Голубовська 2004]. Принагідно згадаймо, що визначний американський антрополог і лінгвіст Е. Сепір заперечував навіть щонайменший зв'язок між формою мови та національним темпераментом, вважаючи безглуздом заняттям пошуки у структурі мов розбіжностей, що відповідають темпераментним варіаціям [Сепір 1993, 242]. Відстеження, опис і пояснення сутності мовних утілень такого важкого для безпосереднього споглядання феномена, яким є етнічна ментальність, можна вважати безперечними досягненнями сучасної зіставної лінгвоконцептології.

Таким чином, концепт як ідеальний квант знання, який активно використовується у пізнавальних процесах людини, **має культурно детермінований характер**, з огляду на що може не тільки раціонально осмислюватись, а й емоційно «переживатись». Інакше, в разі відсутності культурної заангажованості, ми маємо справу з поняттям, яке тяжіє до енциклопедичного інтернаціонального знання, логічної, культурно нейтральної форми мислення, елемента універсального предметного кода (УПК), за М.І Жинкіним. Безсумнівно, між концептами і поняттями не існує глухих мурів: за певних умов (особливо у художньо-поетичному дискурсі) цілком можливий перехід поняття до сфери концептів.

З огляду на все вищезазначене концепт як ментальне явище, що реалізується (вербалізується, омовлюється, маніфестується) у певній лінгвокультурі, нині вивчається у рамках і на перетині двох новітніх ділянок мовознавчого знання, якими є лінгвокогнітивістика та лінгвокультурологія. В інших термінах, за О. Воробйовою, перший напрям можна назвати «експерієнційно-менталістським», а другий – «духовно-менталістським»: «Перший із цих напрямів спирається на філософію експерієнційного, чи досвідного реалізму, який слугує основою американської когнітивної традиції, започаткованої з опорою на ... Л. Вітгенштейна, Е. Сепіра, Б.Л. Уорфа, Ч. Філлмора, Ж. Піаже, В. Тернера та багатьох інших, ... традиція, хоча і зорієнтована на пошук певних сенсорно-розумових універсалій, об'єктивно коріниться в пріоритетах англосаксонської ментальності. Другий напрям концептології ... є розвитком ідей Анни Вежбицької..., які знайшли своє втілення і дальшу розбудову в численних працях російської школи логічного аналізу, очолюваної Н.Д. Арутюновою» [Воробйова 2011, 2–3].

При цьому у вітчизняній лінгвістиці дуже **помітний нахил саме до «духовно-менталістського» методологічного підходу**, до осягнення сутності концепту як складного багатовимірного культурно заангажованого феномена. Про це свідчить низка робіт українських авторів, у фокусі уваги яких перебувають саме телеономні (ДОБРО, ЗЛО, ПРАВДА, СВОБОДА, ВОЛЯ, МУДРІСТЬ, ЗНАННЯ, ГАРМОНІЯ, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ), емоційно-телеономні концепти (ЛЮБОВ, СТРАХ) та сакральні лінгвокультурні концепти (БОГ, БОГОРОДИЦЯ, чорт) [Андрієць 2014; Близнюк 2006, Бойко 2011; Борисов 2005; Ваховська 2011; Вільчинська 2009; Змієва 2006; Коломієць 2014; Луньова 2006; Малунова 2015; Огаркова 2005; Письменна 2008; Поліна 2004; Путій 2010; Сав'як 2012; Саф'ян 2015; Сахнюк 2014; Соболева 2014; Тараненко 2011].

Метою цієї розвідки є зіставне дослідження вербалізацій концепту телеономного характеру ДУША (СЕРЦЕ)/MIND/XIN на матеріалі української, англійської та китайської мов, яке раніше, наскільки нам відомо, не проводилося.

Як відомо, кожна людська особистість¹ характеризується різним співвідношенням властивостей розуму (*ratio*), з одного боку, і властивостей серця і душі (*emotio*) – з другого. Висловлюючись мовою семантичних примітивів, розробленою А. Вежбицькою, особистість – це хтось, хто бажає, відчуває, думає, знає, говорить і діє. Наявність в усіх мовах вербалізаторів для втілення цих понять [Вежбицкая 1996, 384] свідчить про те, що таке «мовне» визначення особистості можна прийняти як універсальне. У чому ж тоді виявляється етнічна зумовленість поняття «особистість»? Найімовірніше, у різній якісній наповненості цих понять і у специфіці їхньої взаємної співвіднесеності. Так, в основі англосаксонської моделі етнічної особистості лежить протиставлення «матеріального» (*body*) «інтелектуальному» (*mind*), що відбиває зосередженість цієї особистості на мисленні (*thinking*) і знанні (*knowing*), які «перебувають поза сферою почуттів, Духу і підсвідомого» [Вежбицкая 1996, 384; Bruner 1990, 72–73; Geertz 1984, 123–136]. Українська (як і російська) етнічна модель особистості, на наш погляд, ґрунтується на протиставленні *тіла* як матеріального компонента *душі* (*серцю*) як морально-емоційному ядру людини; сфера ірраціонального, неконтрольованого розумом тут постає головною. Звернімося до розгляду українського лінгвокультурного концепту ДУША (СЕРЦЕ).

Душа (*серце*) постає в українському культурному ареалі символом внутрішнього психічного світу людини, місцем локалізації її емоцій і «високих» бажань, пов'язаних із задоволенням/незадоволенням духовних потреб: укр. *душа радіє, тішиться, болить, поривається, тривожиться, не приймає; серце підказує, віщує, чує, ниє, не привертається* тощо. Наприклад: «Вона ще зустріне того, хто лише для неї. Буде в неї теплий дім, будуть діти, не зостанеться душа її спустошеною назавжди. Нестерпні спогади не крають їй серця» (Н. Гайдамака. Реанімація-XXI); «Серце в мені стрепенулося від тої дівичі» (П. Загребельний. Осінній сонцеворот); «Така спустошеність, така самотність, – здається, розірветься душа» (О. Гончар. Бригантіна); «Слова уривалися, мішалися з риданням. Знеможена, змордована душа билася, як пташка в кігтях у кішки, – от так вона билася в пазурах у тієї муки несьогосвітньої» (Б. Грінченко. Під тихими вербами). Якщо використовувати метамову семантичного опису, концепт ДУША (СЕРЦЕ) може бути представленим семантичними примітивами «хотіти» і «відчувати». Душа і серце (серце в переносному значенні як «осередок почуттів, переживань, настрою людини»), будучи абстрактними поняттями, метафорично переосмислюються у конкретних образах певного вмістища, що має цілком визначені просторові характеристики: укр. *порожньо в душі, прирости до душі, сидіти в душі, хоч із душі вийми, заходити в душу, тягти за душу, брати за душу, на дно душі, за душею, у глибині душі/серця, із відкритою душею/серцем, на дні серця, до глибини серця, серце стискується (стиснулося)*. Як бачимо, у багатьох стійких виразах іменні компоненти *душа* і *серце* перебувають у відношеннях вільного варіювання. Проте загалом у межах лексичної підсистеми української мови їхні відношення можуть бути описані як еквіполентна опозиція.

Водночас існують певні словотвірні деривати і фразеологічні словосполучення (напр.: *щиросердий, серцеїд; заграло серце, запалилося серце, кам'яне серце, гаряче серце, мати м'яке серце, завойовувати серце, обгортати серце тугою, серце холоде*,

¹ Під особистістю розуміємо людину як суб'єкта певного етнокультурного соціуму, що характеризується мотивованою пізнавальною, емоційною та практичною діяльністю.

серце в тузі, покласти руку на серце, серце з перцем, від щирого серця), у яких заміна компонента *серце* компонентом *душа* навряд чи можлива. Очевидно, це свідчить про більшу спеціалізацію слова *серце* в переносному значенні «символ переживань, почуттів, настрою людини» на вираженні подій емоційного життя людини. Особливо виразно така особливість «українського серця» постає на тлі порівняння із функціонуванням рос. номена *сердце*. Так, у російській мові досить важко підібрати адекватні відповідники таким українським фразеологічним сполукам, як *мультко на серці, серце тліє, умлівати серцем, краяти серце, переїдати серце, кусати за серце, відводити тугу від серця*, через їхню яскраву експресію та образність. Звертає на себе увагу спеціалізація цих ідіоматичних сполук на вираженні негативних емоцій, що властиво також українським загальномовним порівнянням із компонентом *серце*, напр.: *мов (немов, наче) п'явки за серце ссуть, мов ножем вколоти у серце, мов хто серпом різнув (різонує) по серцю, мов хто встромив (вгородив) ніж (ножа) в серце, мов хто шпигонує ножем у серце, мов хто всадив кулю у серце, мов хто батогом по серцю стьобає (стьобнув, стьобне)*. Лише одному з українських образних порівнянь із компонентом *серце* – *наче (мов, як) ножем полоснути по серцю* – вдалося знайти перекладний еквівалент у російській мові: *как (словно) ножом по сердцу (полоснуть), нож в сердце*. Це може стати ще одним аргументом на користь визнання української кордоцентричності, особливостей емоційної вдачі українця, яку трагічна доля України здебільшого визначила через негативну чутливість². Незважаючи на це, номен *серце* все-таки залишається позитивно зарядженим словом, будучи символом любовних почуттів, душевної прихильності, про що свідчать його словотвірні деривати: укр. *серденя, серденько, серденьтко, сердечний*; рос. *сердечко, сердечный* тощо. Позитивний потенціал зберігається навіть у таких дериватах, як *сердитися* – «бути у стані гніву, роздратування; гніватися» (пор. із синонімічним словом *злий*). В українській мові номен *серце* широко використовується у функції метонімічного пестливого позначення людини у звертанні, що також підтверджує його позитивний семантичний потенціал: «Загинеш, серденько, загинеш, мов ряст весною уночі!» (Т. Шевченко. Княжна); «Серце моє! доле моя! Розкрий карі очі! Подивися, усміхнися!» (Т. Шевченко. Утоплена).

Позитивну аксіологію концептів *ДУША* та *СЕРЦЕ* підтвердив також психолінгвістичний експеримент, проведений за методом семантичного диференціалу у його модифікованій версії [Белянин 1999, 82–84]. Учасникам експерименту було запропоновано оцінити за семибальною шкалою (+3; +2; +1; 0; –1; –2; –3) конотативний потенціал номенів *серце* і *душа*. В експерименті взяли участь студенти-філологи першого та п'ятого курсів Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка, 90 дівчат та 6 юнаків віком від вісімнадцяти до двадцяти восьми років, усього – 96 осіб. Нижче подаються результати експерименту:

Серце: +3 → 49 реакцій; +2 → 29 реакцій; +1 → 8 реакцій; 0 → 10 реакцій;
–1 → 0 реакцій; –2 → 0 реакцій; –3 → 0 реакцій.

Усього: позитивних реакцій на слово-стимул *серце* – 86; нейтральних – 10;
негативних – 0.

Душа: +3 → 64 реакцій; +2 → 26 реакцій; +1 → 5 реакцій; 0 → 1 реакцій;
–1 → 0 реакцій; –2 → 0 реакцій; –3 → 0 реакцій.

Усього: позитивних реакцій на слово-стимул *душа* – 95; нейтральних – 1;
негативних – 0.

² Див. із цього приводу: [Кононенко 1996, 40; Храмова 1992, 10–11].

Якщо *серце* протиставлене *розуму*, то *душа*, як уже зазначалося, протиставлена *тілу* (ідеальне – матеріальне): «Він, власне, не йшов, його гнав якийсь надлюдський інстинкт. Гнав його *душу*, а *тіло* несла стихія, в якій він плив, мов тріска на каламутній бистрині» (І. Багряний, Людина біжить над прірвою); *душею і тілом, душа прощається (розлучається) із тілом, ледве душа держиться у тілі, душа вилітає з тіла, душа пішла з тіла, душа держиться (тримається) у тілі*. Стосовно серця душа постає ширшим поняттям, адже вона відає не лише емоціями, а й думками, бажаннями, схильностями і преференціями людини, пор.: у *душі* – «приховано, не виявляючи зовні своїх почуттів»: *душа не лежить до кого/чого* – «немає прихильності, симпатії до кого-небудь, не подобається хтось, щось»; *для душі* – «для задоволення своїх схильностей»; *скільки душа забажає* – «багато, без будь-яких обмежень», *як душа забажає (захоче, запрогне)* – «як хто-небудь вважає за потрібне, за власним вибором», *душа поривається* – «хто-небудь відчуває нестримний потяг до кого/чого-небудь».

Репрезентуючи внутрішній світ людини загалом, номен *душа* метонімічно може позначати людину в певному морально-етичному ракурсі: *бісова (чортова, проклята, окаянна, собача) душа, заяча душа, каїнова душа, темна душа, черства душа, щира (золота) душа, широка душа*³. Проте поняття *душа* в українській мовній свідомості насамперед асоціюється з позитивною оцінкою, що простежується у таких слововживаннях: 1) укр. *душа товариства* – «натхненник чого-небудь, головна діюча особа»; 2) укр. *Жінко-душечко!*⁴, 3) у номені *душка*, що позначає в українській мові привабливу, чуйну людину. Зазначені слововживання можуть бути кваліфіковані як синекдоха, тобто позначення людини загалом за якоюсь її частиною, тут – за її позитивно зарядженим емоційним ядром – душею. Таким чином, у межах української лінгвокультури концепт *ДУША (СЕРЦЕ)* постає як «alter ego» людини, головний регулятор її психічного життя, насамперед емоційного.

Культурна детермінованість цього поняття особливо яскраво виявляється у порівнянні оригінальних текстів, у яких воно постає, та їхніх перекладів іншими мовами. Розглянемо українсько-англійські паралелі.

У багатьох випадках *душа* перекладається як *mind*: Коли я дізнався, що вони помирились, у мене ніби *камінь із душі впав*. – It was a load off my mind when I found out they had made up; Вам буде легше, якщо ви мені скажете, що у вас *на душі*. – You'll feel better if you tell me what's on your mind; Чужа *душа* – темний ліс. – Nobody can tell what goes on in another person's mind.

Іноді під час перекладу слово *душа* зовсім опускається, зміст його передається описово: Я працюю водієм, а *для душі* пишу аквареллю. – I'm a driver and paint in water colors as a hobby; У чому тільки *душа тримається*, а як працює. – He looks so frail; but look how he works!; Ця робота мені *не до душі*. – This work is not to my liking; У мене до медицини *душа не лежить*. – I'm not cut for medicine.

Українські композити з першим компонентом *душа* в перекладі втрачають внутрішню форму: *душогрійка* – woman's sleeveless jacket, *душогубець* – a murderer, *душоприказник (заст.)* – executor.

Вельми показовими для зіставлення української, з одного боку, і західноєвропейської моделі особистості – з другого, є такі перекладні відповідники: укр. *душевнохворий* – mental patient чи a person suffering from mental illness; укр.

³ Явну тенденцію до позначення негативних рис характеру людини та людей загалом тут можна пояснити схильністю східних слов'ян до моральних суджень [Вежицька 1996, 34].

⁴ Хоч українська мова й використовує на позначення осіб пестливі форми, похідні від *душа* – *душенька, душечка*, проте у звертаннях позитивно-оцінного характеру використовується переважно номен *серце* і його похідне – *серденько*.

душевні хвороби – *mental illnesses*; укр. душевний стан – *state of mind*; укр. душевна людина – *understanding person*; укр. душевне ставлення – *considerate* (уважне) *attitude*. Таким чином, події емоційно-духовного життя українця відбуваються на психічно-душевному рівні (*душа, серце*), а в представника англосаксонської культури – на психічно-раціональному (*mind*). На думку багатьох західних дослідників, поняття *mind* є дуже специфічним продуктом англійської мови, що не має еквівалентів в інших мовах світу [Вежбицкая 1996, 384, 474]. Багатозначний номен *mind* позначає процеси, пов'язані з функціонуванням усієї сфери свідомості людини: її мисленнєво-оцінною діяльністю, пам'яттю, волею, уявою, увагою, емоціями. Переклад цього слова як «розум» жодною мірою не може вважатися точним, тому що відповідає тільки деяким із багатьох його значень.

«розум»: He's one of the best *minds* of our time. – Він один із найрозумніших людей нашого часу; She must be *out of her mind* to marry him. – Вона, мабуть, збожеволіла, що виходить за нього заміж.

«висловлення думки»: Try to keep an open *mind*! – Спробуйте зберегти об'єктивний підхід! Speak your *mind* on the subject. – Висловіться відверто на цю тему.

«пам'ять»: I couldn't quite call his name to *mind*. – Я ніяк не міг згадати його ім'я; Her birthday had gone right out of John's *mind*. – Джон зовсім забув про її день народження.

«намір, прийняття рішення»: What have you in *mind* to do with him? – Що ви збираєтеся з ним робити? He made up his *mind* to resign, and that's final. – Він остаточно вирішив звільнитися; I was in two *minds* whether to accept the invitation. – Я вагався, чи прийняти мені запрошення.

«уява»: She could see her child in her *mind's* eye. – Її дитина стояла у неї перед очима; You're not really sick, and it's all in your *mind*. – Насправді ти не хвора, це все тобі лише уявляється.

«увага»: Keep your *mind* on what you are doing! – Не відволікайтеся! Your *mind* just doesn't seem to be on the job these days. What's wrong? – Останнім часом ти працюєш неухважно. Що трапилося?

«занепокоєння»: She's out of her *mind* with worry. – Вона збожеволіла від тривоги; He must have had something on his *mind* all day. – Його, очевидно, цілий день щось турбувало; I decided to clean the car to take my *mind* off the events of the day. – Я вирішив помити машину, щоб перестати думати про події дня.

«настрій»: I'm not going to argue with you while you are in this frame of *mind*. – Я не збираюся сперечатися з тобою, поки ти в такому настрої; I've got a good *mind* to quit. – У мене велике бажання кинути все це; I have a *mind* to come along. – Я хотів би піти з вами.

Як засвідчує семантична наповненість номена *mind*, він, будучи ідеальним компонентом опозиції «матеріальне – ідеальне» (*body – mind*), має яскраво виражений інтелектуальний характер, що наштовхує на думку про розумовий спосіб емпіричного пізнання дійсності представниками англосаксонського культурного ареалу. Різко контрастує із подібною структурою особистості українська модель *тіло – душа*, де ідеальний компонент *душа/серце* (*серце* в переносному абстрактному значенні) постає центром емоційного життя українця, опосередковує його знання, думки й наміри: «Розумієш: нічого в душі святого» (О. Гончар. Берег любові); Ярослав зовсім близько побачив її нагріту вогнем щок, незбориме бажання ніжності *залило йому душу*, з найпохмуріших закутків серця пощезало все зле й недобре...» (П. Загребельний. Диво); «Тільки солодкий страх пронизував тіло, як на гойдалці понад безоднею, коли *душа стискається в макове зерня*» (В. Шкляр. Чорний ворон); «І вона таки запустила свої пазурки *глибоко в мою душу*» (Б. Антоненко-Давидович. Слово матері).

В українській моделі етнічної особистості компонент *серце* як осередок людських почуттів і переживань зацентрований більшою мірою порівняно з компонентом *душа*. Пояснення цьому феномену надає «філософія серця» визначного українського філософа і педагога Памфіла Юркевича, яка підбила підсумок добі української класичної філософії від Г. Сковороди до М. Гоголя. За П. Юркевичем, серце є найглибшою основою людського існування, духовно-моральним джерелом діяльності людини. Саме в житті серця – переживаннях, почуттях, реакціях, а не в думці з її формою загальності виражається індивідуальність особи, адже розум є лише вершиною, а не коренем духовного життя людини [Мала енциклопедія етнодержавознавства 1996, 905–906].

У перекладі китайською українське *душа* й англійське *mind* отримують перекладний еквівалент *xin* («серце»). Китайське *xin*, будучи своєрідним концептом національної культури й одним з її ключових слів [Рао 1985], за своєю культурологічною значущістю близький до таких концептів – ключових слів китайської культури, як *yin* (жіноче начало), *yang* (чоловіче начало), *qi* (дух, енергія), *mian* (обличчя), *ming* (доля) та ін. Китайський ієрогліф для позначення серця розвинувся із давньокитайських піктограм, які, власне, є зображенням серця як органа людського тіла. Вивчення мовних проекцій концепту *xin* дозволило зробити висновок про емоційно-інтелектуальну спрямованість цього концепту, його орієнтованість на вираження людських почуттів і думок, на опис різних станів душі, настрою, волі людини.

Як відомо, основу конфуціанського підходу до життя становить поняття *xin-zheng* – «випрямлення серця», котре повинно відігравати головну роль у справі утвердження на Землі царства загальної гармонії, краси і порядку. Шлях до загального блаженства, за Конфуцієм, пролягав через такі етапи: власне моральне вдосконалення («випрямлення серця») → порядок у власній родині → порядок у керуванні державою (тому що родина є моделлю держави) → порядок в усьому світі. Таким чином, згідно з конфуціанством прогрес людства зумовлений індивідуально вдосконалим серцем як утіленням усіляких чеснот і моральної переконаності. Поняття «випрямлення серця» імплікувало досить серйозний зміст: «довіряти серцю не можна», тобто в дусі ідей конфуціанства серце не є апіорі позитивним началом. В одному з найвідоміших дзен-буддистських віршів читаємо: «Тіло уподібнюється рослині, а серце – дзеркалу, очищай і протирай його частіше, тоді пил не буде накопичуватися» [Рао 1985, 59. Пер. мій. – І.Г.].

Як бачимо, серцю безапеляційно приписується здатність «накопичувати пил і бруд» (природно, маються на увазі негативні людські почуття, думки й емоції, яких необхідно позбавлятися).

Матеріалом для дослідження вербалізацій концепту XIN послужили три групи номенів: 1) ті, що містять у своїй графічній структурі радикал *xin*; 2) біноми з першим компонентом *xin*; 3) біноми з другим компонентом *xin*. За даними часткової вибірки з Великого китайсько-російського словника [Большой китайско-русский словарь, т. 1–4], близько 60% частотних китайських ієрогліфів, що мають радикал *xin*, позначають негативні людські емоції та переживання, наприклад: *que* – «боятися; боягузливий, легкодухий»; *guai* – «дивуватися; дивний, незвичайний»; *hui* – «каятися, шкодувати»; *chang* – «нещасний, гідний жалю»; *ji* – «пристрасний, гарячий; лютий; хвилюватися, нервувати»; *kong* – «боятися, страшитися; горювати, турбуватися»; *chang* – «розчаровуватися, засмучуватися»; *wu* – «ненависть, ворожнеча; сваритися; соромитися»; *hen* – «ненавидіти; відчувати прикрість; злобний»; *fen* – «сердитися; палко бажати чого-небудь»; *bei* – «горювати; жаліти; сумувати»; *chou* – «туга, смуток; сумувати; турбуватися; сумний, пригнічений»; *lian* –

«жаліти, любити; жалощі, співчуття»; *chi* – «соромитися; соромно, совісно; ганьба»; *ni* – «гніватися; гнів; гнівний»; *уан* – «ображатися, докоряти; злість; ненависть».

Радикал *xin* представлений також в ієрогліфах, що містять характеристики образу людини загалом: *xing* – «натура, вдача, сутність людини»; *de* – «чеснота, душевна чистота, висока моральність; великодушність, доброта; благодіяння»; *zhong* – «відданий, вірний»; *yi* – «думка; бажання, намір; сподівання»; *man* – «повільний; недбалий; мізерний»; *dong* – «розуміти»; *ting* – «чути, слухати, слухатися; дозволяти»; *ren* – «знати»; *ying* – «відповідати, відзиватися; підтверджувати»; *guan* – «звикати, любити; балувати; звичка, звичай»; *wang* – «забувати»; *cong* – «гострота слуху; інтелектуальна обдарованість».

На особливу увагу заслуговують номени з графічним елементом *xin*, у семантичній структурі яких синкретично представлені значення, що одночасно належать до сфери думок і почуттів: *xiang* – «думати; хотіти; згадувати; сумувати», *si* – «думати, мислити, продумувати; згадувати; любити; хотіти».

Біноми з першим компонентом *xin* «покривають» велику семантичну зону емоційної, інтелектуальної, вольової діяльності китайської етнічної особистості: 1) емоції, природні якості людини (*xinsheng* – «надихатися; душевний підйом»; *xin tian* – «глибина душі, справжня природа людини»; *xin-tong* – «уболівати; засмучений, обтяжений»; *xindi* – «природні (переважно кращі) якості людини»; *xin qing* – «почуття; настрої; психіка»; *xin-jiao* – «дружба; інтимні стосунки»; *xin-diao* – «стан, настрої»; *xindong* – «зворушитися, розхвилюватися»; *xin-can* – «соромитися»; *xin-luan* – «знитися, втратити психічну рівновагу»; *xinsi* – «втратити надію, розчаруватися»; *xinhuang* – «хвилюватися, бентежитися»; *xin-gan* – «розчулитися»; *xinhua* – «легкість на душі»; *xin-you* – «сумувати, горювати»; *xin-cai* – «скорбота, сум, печаль»; *xinxi* – «незадоволений собою, розгублений»; *xinhen* – «жорстокий, зловний»; *xinruan* – «м'якосердий»; *xinying* – «бездушний, черствий»; *xin-cheng* – «щирий, чесний»; *xinkuan* – «життєрадісний»; *xin-xing* – «радіти; радісний»; *xin-shang* – «відчувати глибоке моральне задоволення»); 2) інтелект, розум (*xinling* – «природні розумові здібності»; *xinli* – «розумові здібності, інтелект»; *xinlu* – «кмітливість»; *xinsuan* – «рахувати в голові»; *xinde* – «осягати, пізнавати»; *xinqiao* – «розумний, кмітливий»); 3) помисли, наміри, прагнення, внутрішні мотиви: (*xinzhì* – «воля, рішучість»; *xinji* – «помисли, наміри»; *xin-zhuan* – «серце повністю спрямоване до чого-небудь, усі думки зайняті одним»; *xinzhì* – «прагнення душі, намір; рішучість»; *xinyuan* – «пристрасно, всім серцем бажати чого-небудь»; *xin-yuan* – «дивитися далеко вперед; наміри, спрямовані в майбутнє»).

Серед біномів, що містять *xin* на першому місці, привертають увагу ті, в яких поняття «знати», «розуміти», «пам'ятати» і «відчувати» одночасно втілюються у семантиці лексеми: *xinmiao* – «думки; почуття; сподівання»; *xinshen* – «мислення, розум, думки; душа, душевний стан»; *xinchang* – «думки; бажання; почуття; сподівання»; *xinsi* – «думка; плани; намір; бажання; інтерес»; *xin-nian* – «усім серцем віддатися думці; пам'ятати всією душею; пам'ять; думки; мрії, прагнення душі»; *xin-wu* – «осягнути серцем, зрозуміти інтуїтивно»; *xinwai* – «за межами почуттів (розуму), позачуттєвий; ірраціональний»; *xin-quan* – «душа, джерело розуму»; *xin-zhi* – «знати, розуміти; близький, задушевний друг»; *xin-cai* – «розв'язувати в умі; судити за внутрішніми переконаннями». Цей мовний феномен може отримати адекватне витлумачення у межах філософського осмислення людини в Китаї, де вона традиційно розглядалась як осередок світового круговороту, «серце світобудови», «посередник між Небом і Землею», «сім'я світових стихій», «найодухотвореніша з усіх істот» [Малявін 2000, 184]. Людська суб'єктивність прирівнювалася до міри усвідомлення людиною своєї буттєвої повноти. Самопізнання людини без звернення

до трансцендентальної сутності мало охоплювати всю палітру її якостей і сприяти внутрішньому вдосконаленню. Таке світорозуміння передбачало тісну взаємодію інтелекту і почуття; думка мала бути «сердечною», опосередкованою почуттям, причому інтенсивність почуття сприяла ясності свідомості: «Конфуціанство завжди застерігало від надмірної прихильності тільки до рефлексії або тільки до почуття» [Там само, 185]. Відсутність трансцендентального суб'єкта (Бог, дух, душа) як орієнтира самоідентифікації людини призводила до осмислення її у категоріях тілесної інтуїції, що одержало своє лінгвопсихологічне втілення у такому феномені китайської культури, як соматизація.

Китайські соматичні лексеми звернені до емоційної сфери людини, її душевного життя, інтимних стосунків, категоризуючи абстрактну семантику через конкретну: *xin*: *xin-fu* – букв.: «серце і шлунок», обр.: «нутро, душа; душевний, задушевний; близький, довірений»; *xin-sui* – букв.: «серце і кістковий мозок», обр.: «таємна глибина душі»; *xin-wei* – букв.: «серце і шлунок», обр.: «усім нутром, усією душею»; *xin-fei* – букв.: «серце і легені», обр.: «глибина душі; найглибша щирість»; *xin-lu* – букв.: «серце і хребет», обр.: «близький, довірений»; *xintourou* – букв.: «серце, голова, м'ясо», обр.: «кохана людина, улюблена річ»; *xinshen* – букв.: «серце і нирки», обр.: «головне, основне». Така особливість китайської мови здатна повідати багато чого про напрями філософського осмислення особистості в китайському культурному ареалі. Для китайця людська особистість – це насамперед її «фізичне тіло» (*gu rou* – букв.: «кістки і м'ясо»), яке певним чином включено до контексту родинних і соціальних відносин. Дуже показовими для «китайського» розуміння особистості є доктрини «шанування старших» – *xiao* (родинні стосунки) і «збереження обличчя» – *zuo mian* (соціальні стосунки), які є ключовими словами для розуміння специфіки духовності китайської етнічної особистості. «Соматичне» визначення китайської особистості різко контрастує з уявленнями про особистість як про унікальну і неповторну духовну сутність у європейському й американському культурних ареалах⁵. Надмірна зосередженість на матеріальному аспекті буття (розуміння особистості як насамперед фізичного тіла) виключає визнання емоційних проблем як таких. Будь-який психологічний дискомфорт китаєць схильний розцінювати як фізичне нездужання, що, за спостереженням авторки (шість років роботи у Тайваньському виші – Тамканський університет у м. Тамшуй), робить багатьох китайців беззахисними перед психологічними викликами сучасного глобалізованого світу.

Третю групу досліджуваних номенів становлять біноми з компонентом *xin* на другому місці. Їхня семантика тяжіє до трьох семантичних зон: 1) характеристика особистості загалом: *xiaoxin* – «шанування старших»; *liangxin* – «совість»; *xiongxin* – «дерзання, поривання»; *anxin* – «бути спокійним»; *zhuanxin*, *sixin* – «відмовитися від задуманого, полишити думку зробити що-небудь»; *danxin* – «турбуватися, тривожитися»; *huixin* – «розчарований, зневірений; навмисно, з певною метою»; 2) позитивні характеристики особистості: *aixin* – «любов, доброта»; *rexin* – «завзятий, палкий; чуйний, сердечний»; *haoxin* – «добродушний»; *tianxin* – «сонечко, серденько; душка»; *kaixin* – «радіти; веселий, життєрадісний»; *naixin* – «терплячий, наполегливий»; *chengxin* – «щиросердий, щирий»; *liuxin* – «уважний, обачний»; 3) негативні характеристики особистості: *duoxin* – «підозріливий, недовірливий»; *henxin* – «злий, безжалісний»; *renxin* – «безсердечний»; *shangxin* – «кривдити когось, розбивати чийсь серце; дуже сумний»; *sixin* – «недбалий, неуважний у

⁵ Див., наприклад, визначення особистості західного типу американським культурологом К. Герцем, який дефінує її у термінах унікального цілісного універсуму мотивації і пізнання [Bruner 1990, 126].

роботі»; *danxin* – «турбуватися, бентежитися»; *huixin* – «розчарований, зневірений»; *tanxin* – «скнарість, жадібність»; *huaixin* – «злість».

Проаналізований мовний матеріал дає підстави зробити висновок про те, що номен *xin* та його деривати в сучасній китайській мові спрямовані на вербалізацію процесів відчуття та мислення, опис різних психічних станів людини. Семантичний розвиток первинного значення *xin* – «серце як орган тіла людини» набув абстрактного характеру, сформувавши загальне значення багатозначної лексеми: «емоційний, інтелектуальний і вольовий центр людської особистості».

Очевидно, найближчими семантичними відповідниками цього китайського концепту в українській мові є *душа* (пор.: кит. ↔ укр.: *xin ping lide* – зі спокійною душею і почуттям задоволення; *xin ping qi he* – зі спокійною душею і почуттям умиротворення; *quan xin quan li* – усією душею й усіма силами; *yi xin yi yi* – усією душею й усіма помислами), а в англійській мові – *mind* (пор.: кит. ↔ англ.: *xin bing* – *mental disorder*; *xin li* – *mentality, thought and ideas*; *xin ling* – *mind, spirit*; *xin kou ru yi* – *to speak one's mind frankly*; *xin ru zhi shui* – *a mind without worries, cares and ambitions*; *xin shi* – *a load on one's mind*; *xin xin xiang yin* – *a complete meeting of minds*).

Таким чином, панування у вітчизняній українській лінгвоконцептології так званого «духовно-менталістського» підходу до усвідомлення сутності й природи концепту спонукає дослідників звертатися до вивчення тих концептів, які є носіями певних духовно-душевних констант того чи того етносу. Звернення до розкриття етнічних констант української ментальності на основі їх вербалізацій у різних лінгвокультурах має неабияку суспільно-політичну значущість у сучасній Україні, яка намагається змінити вектор свого цивілізаційного розвитку, відкрити себе європейському світові, «навчитися чужому», не цураючись свого. Аналіз мовних утілень концепту *ДУША* (*СЕРЦЕ*) засвідчив кордоцентричність української психічної структури, надмірну емоційність українців, яка, на жаль, має об'єктивно сформовані й історично зумовлені характеристики негативної чутливості. **Аналіз співвідносних концептів: укр. *ДУША, СЕРЦЕ*; англ. *MIND*; кит. *XIN* (серце), які у трьох мовах характеризують духовно-емоційне ядро етнічної мовної особистості, продемонстрував різні етнопсихологічні домінанти: українську ірраціонально-емоційну, англосаксонську раціонально-інтелектуальну та китайську синкретично-соматичну.**

Міжмове зіставлення трьох моделей етнічної особистості (української, англосаксонської і китайської) дозволило зробити такі висновки: а) українська модель ґрунтується на протиставленні *тіла* як матеріального компонента *душі* (*серцю*) як морально-емоційному ядру людини; у рамках цієї моделі етнічної особистості перевага надається емоційно-ірраціональному компоненту; б) в основі англосаксонської моделі «матеріальне» (*body*) протиставлено «інтелектуальному» (*mind*), де останнє постає етнопсихологічною домінантою; в) китайська модель етнічної особистості не може трактуватись у рамках фрейму «матеріальне – ідеальне» через відсутність у китайській культурі трансцендентальної точки відліку (Бог, дух, душа): суб'єкт, що пізнає світ, буттєво злитий із пізнаваним об'єктом. Брак трансцендентального суб'єкта як орієнтира самоідентифікації людини призвів до осмислення її у категоріях тілесної інтуїції (явище соматизації емоцій і почуттів у китайській лінгвокультурі).

Перспективу подібного роду розвідок вбачаємо в актуалізації корпусно орієнтованого когнітивно-дискурсивного підходу, який би зробив можливим долучення статистичних методів дослідження для з'ясування актуалізації чи редукції змістів цих та інших телеономних концептів на певних хронологічних зрізах (особливо у постмодерних текстах XX – XXI ст.) із метою виявлення:

а) динаміки аксіологічних змін у змістовому наповненні імен концептів; 2) особливостей змін їх асоціативно-метафоричного складника; 3) частотності вживання їх вербалізаторів; б) компенсаторних (можливо, імпліцитних) засобів реалізації семантики телеономних концептів у різного типу дискурсах.

Література

- Андрієць М.А.* Вербалізація концепту ЛЮБОВ у китайських фразеологізмах чен'юй : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.13/М.А. Андрієць; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського. – К., 2014. – 17 с.
- Белянин В.П.* Введение в психолингвистику / В.П. Белянин. – М.: ЧеРо, 1999. – 128 с.
- Борисов О.О.* Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англійської художньої прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / О.О. Борисов. – Донецьк, 2005. – 20 с.
- Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
- Ваховська О.В.* Вербалізація концепту ГРІХ в англійському дискурсі XIV – XXI століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.В. Ваховська. – Харків, 2011. – 20 с.
- Воробйова О.П.* Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки/ О.П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–64.
- Вільчинська Т.П.* Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII – XX ст.: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.П. Вільчинська. – К., 2009. – 140 с.
- Бойко Т.В.* Лінгвокультурний концепт MINNE/КОХАННЯ в німецькій поезії мінезангу XII – XIV століть: структурний і семантичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.В. Бойко; КНЛУ. – К., 2011. – 20 с.
- Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 283 с.
- Близнюк О.О.* Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ: лінгвокультурно-логічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.О. Близнюк. – К., 2008. – 20 с.
- Змиева И.В.* Лингвокогнитивные характеристики средств вербализации концепта ДОБРО в английской ЯКМ: дис. ... канд. філол. наук / И.В. Змиева. – Харьков, 2006. – 228 с.
- Кононенко І.В.* Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / І.В. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–46.
- Луньова Т.В.* Лексикалізований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Т.В. Луньова; КНЛУ. – К., 2006. – 352 с.
- Малунова Г.Д.* Концептуальний простір «апології Сократа» Платона: лінгвокультурологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.14 / Г.Д. Малунова; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2015. – 20 с.
- Малявин В.В.* Китайская цивилизация / В.В. Малявин. – М.: Астрель, 2000. – 628 с.
- Огаркова Г.А.* Вербалізація концепту КОХАННЯ в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти : автореф. ... дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Г.А. Огаркова; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
- Приходько А.Н.* Концепты и концептосистемы: [монография] / А.Н. Приходько. – Днепрпетровск: Издатель Белая Е.А., 2013. – 306 с.
- Путій О.С.* Репрезентація макроконцепта СТАН ЛЮДИНИ в сучасній німецькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / О.С. Путій; ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2010. – 20 с.
- Сепир Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс «Универс», 1993. – 656 с.
- Поліна Г.В.* Мовна об'єктивація концепту БОГ в англійському дискурсі XIV – XX століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г.В. Поліна. – Харків, 2004. – 20 с.

Соболева Я.Ю. Концепт ТАЄМНИЦЯ та його вербалізація в українській лінгвокультурі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я.Ю. Соболева. – К., 2014. – 18 с.

Саф'ян Ю.О. Концепт CHARМ/ЧАРІВНІСТЬ в англійській та українській лінгвокультурах (контрастивний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 / Ю.О. Саф'ян; Міжнар. гуманітар. ун-т. – Одеса, 2015. – 20 с.

Тараненко О.Г. Концепт МУДРІСТЬ у різносистемних мовах (на матеріалі української, англійської та французької мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / О.Г. Тараненко; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2011. – 19 с.

Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К., 1992. – С. 3–35.

Ярмусь С. Памфіл Данилович Юркевич та його філософська спадщина / С. Ярмусь. – Вінніпег, 1979. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/32.htm>.

Bruner J. Acts of Meaning / J. Bruner. – London : Cambridge, Mass., 1990. – 380 p.

Geertz C. «From the Native's Point of View»: On the Nature of Anthropological Understanding / C. Geertz // Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion / R.A. Shweder and R.A. LeVine, eds. – Cambridge University Press, Cambridge 1984. – P. 123–136.

Pao B. Mental Health Implications of the Chinese Linguistic Concept of 'Hsin' (Heart) / B. Pao. – Boston: Boston Univ. Press, 1985. – 137 p.

Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1991. – 502 p.

Словники

Большой китайско-русский словарь. Т. 1–4. – М.: Наука. Главная ред. вост. лит-ры. – 1981–1984. – Т. 1. – 552 с.; Т. 2. – 1100 с.; Т. 3. – 1062 с.; Т. 4. – 1104 с.

Етимологічний словник української мови: в 7-ми т. / редкол. О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 2. Д – (Копці). – 570 с.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп.ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Були вилучені за ключовими словами з корпусу української мови на лінгвістичному порталі mova.info

АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ КОНЦЕПТОВ *ЛЕВЫЙ* И *ПРАВЫЙ* В ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЯХ ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ НАРОДОВ

В.Я. Мизецкая

История вопроса насчитывает весьма обширную литературу [Гримм, Михайловская, Проскурин, Шайкевич и др.], однако далеко не все аспекты этой проблемы, которая не потеряла актуальность и сегодня, получили достаточно полное освещение в различных трудах. До сих пор спорными остаются некоторые вопросы этимологического порядка, не до конца исследованы ассоциативно-семантические связи концептов «левый» и «правый». В индоевропеистике, которая всегда была в центре внимания лингвистов, тем не менее, остается ещё много «белых пятен», в том числе и в сфере изучения пространственных маркеров, а также их семантического потенциала.

В связи с вышесказанным представляется необходимым рассмотреть некоторые аспекты данной проблемы в рамках индоевропейской традиции и уточнить особенности ассоциативно-семантических корреляций в указанной сфере лингвоконцептологии с использованием этимологических данных.

Большинство ученых считает, что пространственные маркеры «правый» и «левый» тесно связаны со строением человеческого тела и имеют соматическое происхождение. Ещё Я. Гримм, который изучал способы вербализации пространственных концептов «правый» и «левый» в германских языках, подчеркивал, что представления о правом и левом распространяются с тела человека, его строения на окружающее пространство [Гримм 1848, 680]. С. Проскурин также отмечал, что координата «правое» – «левое» является одной из основ связи пространства и тела в большинстве культурных традиций [Проскурин 1990, 37]. Отсутствие симметрии между правым и левым в человеческом теле подчеркивали Кант и Вернадский: «Законы симметрии, выведенные на основе изучения кристаллов, резко нарушаются в живых естественных телах <...>. Резкое проявление левизны в материальном субстрате живого вещества и правизны в его функции указывает, что пространство, занятое живым веществом, может не отвечать евклидовой геометрии» [Вернадский 1975, 62–63].

В настоящее время «левый» объясняется в толковых словарях как находящийся в той части тела, где располагается сердце, а «правый» – как находящийся в противоположной части тела. Особенно тесной является связь правого/левого с соматизмом рука. Однако эти пространственно-соматические показатели имеют весьма широкое лингво-ассоциативное поле, что подтверждается, в частности, и этимологическими данными. Одна из базовых ассоциаций «правого» и «левого» – это «правильный», «праведный», с одной стороны, и «неправильный», «неправедный» – с другой. Так, было установлено, что в конце древнеанглийского периода наметился семантический переход древнеанглийского *ryht*: «правильный», «праведный» > правая (рука/сторона). В древнерусском «правый» обозначается словом «десный». Десница означает правая рука. Прилагательное *шуи* означало левый, отсюда *шуица* – левая рука. Богоугодные дела осуществляются с помощью десницы. Сам Бог творит добро и вершит справедливый суд с помощью правой руки – десницы.

Итак, концепты «правый» и «левый», представляющие пространственные характеристики, как уже отмечалось, были тесно связаны с соматическим концептом «рука». При этом правая рука воспринимается в большинстве лингвокультур как наиболее активная, функционально основная, с которой связывается понятие «положительного», «благоприятного» в отличие от относительно пассивной левой

руки, уступающей правой во всех основных функциях и имеющей ассоциации с «отрицательным» началом.

Во многих индоевропейских лингвокультурных традициях правая и левая рука именуются также с точки зрения того, какими предметами они манипулируют. У Гомера Ахиллес называет правую руку «метающая копье». Диалектные норвежские слова *oruhand*, *aarhand* (левая рука) этимологически соотносятся с норвежским *orf* (коса).

Постепенно языческий символ правой руки как агрессивной замещается христианским представлением о правом как «праведном» и «божественном». В Библии правая сторона – это место избранных во время Страшного Суда, это направление рая, а левая – направление ада.

Ассоциация значения левого с «неблагоприятным», «дурным», «отрицательным» в противовес правому как благоприятному, доброму, хорошему, положительному считается большинством ученых некоторой универсалией, характерной для семантических систем многих германских языков [Hoop 1950]. Об этом, в частности, свидетельствуют и данные древнехристианских сочинений. Так, в поэме «Соломон и Сатурн» для обозначения левой стороны встречается эпитет *wyrspan* с прозрачной внутренней формой – «худшая» (ср. с совр. англ. *worse*).

Этимологические разыскания показывают также ассоциации правого и левого с понятием сильный и слабый. Так, в древнеанглийском самым распространенным словом в значении «правый» было прилагательное *switra* (букв. «сильнее», образованное от формы сравнительной степени прилагательного *swit* «сильный»). В начале среднеанглийского периода у слова *left* (древнеангл. *lyft*) появилось наряду с первоначальным значением «слабый» ещё и одно значение – «левый». Следует отметить, что для современных английских слов *right* и *left* пространственные значения, как показывают этимологические разыскания, первичными не являются. Первоначально у них были значения, связанные с социально-этической и аксиологической сферой. Правый на аксиологической шкале тяготел к «положительному» полюсу, а левый – к «отрицательному». Лишь позднее возникли значения пространственной ориентации, которые, тем не менее, сохранили первичные ассоциации, что впоследствии актуализировались в пространственно-метафорических выражениях, в том числе фразеологизмах, таких, например, как «сходить налево» (изменить жене) и т.д.

Интерес представляет гипотеза о связи концепта «правый» с пространственной координатой «южный». Так, А. Шайкевич считает, что протогерманская форма *sunt* актуализировала два лексико-семантических варианта – оба пространственных: правый и южный. Эту форму ученый реконструировал на основе древнеангл. *switra*, древнесакс. *swithora*. Исследователи считают, что подобная связь правой стороны и юга прослеживается во многих языках [Шайкевич 1960], хотя имеющегося фактического материала пока недостаточно для утверждения, что эта семантическая корреляция является универсальной. В частности, английский сленгизм, который используется у бейсболистов и боксеров, *southpaw* (южная лапа), означает не правша, а левша (a left-handed person). Чем вызвана подобная инверсия – пока объяснить трудно. Тем не менее, в санскрите данная амбивалентность значений действительно наблюдается в слове *daksina*, которое может означать и «правый» и «южный».

Ещё одна семантическая ассоциация – это ассоциация правой стороны с мужским началом, а левой – с женским. Действительно, наименования представителей мужского пола в древнеанглийском были связаны с понятием правой руки, в которой держат оружие, – «вооруженная рука». Правая рука и в большинстве других лингвокультурных традиций выступает в качестве мужского символа по сравнению с левой – женской. Обычай многих народов, по которому у убитого врага отрубают

правую руку, символизирует полное поражение, низвержение врага. Вместе с тем, неоднократно подчеркивалась ассоциация левой стороны с женским началом. Расширительная семантическая связь «левая» – «женская» – «прекрасная» – «защищающая» является доминирующей во многих культурных традициях. В частности, М. Маковский предложил оригинальную этимологическую связь древнеангл. *riht* «правый» с древнеангл. *rinc*, древнесакс. *rink*, древнеисл. *rekkr* – человек, мужчина. В основе данной попытки объяснения происхождения *riht* лежит универсальный мифологический признак связи мужского начала с правой рукой/стороной.

Однако не все исследователи считают значения «человек» и «мужчина» у слова *right* первичным. Некоторые ученые полагают, что первичным у этого слова было значение «правильный», т.е. это был не пространственный и не гендерный, а социально-этический, а точнее аксиологический признак. По версии этих ученых, в древнеангл. *riht* означал правильный/праведный и только в среднеанглийский период наметилось семантическое расширение, при котором слово *ryht* приобрело значение «правый» в смысле пространственно-семантического маркера – правая рука/правая сторона. В англосаксонской версии апокрифики Никодима встречается композит *ryht-hand*, что означает праведная, богоугодная рука, которая и творит благие дела, вершит справедливый суд. Впоследствии было развито метонимическое значение, когда «правой рукой» стали называть главного помощника, человека, на которого можно было опереться в решении важных проблем, в том числе и государственных.

Многие ученые, однако, считают, что протогерманской формой для выражения «левый» была форма *winistro*, а не *lyft* [Проскурин 1990, 44]. Действительно, в древнегерманских языках наблюдается почти полное единообразие в лексических средствах выражения данного концепта: древнеангл. *winestra*, древнесакс. *winistro*, древнефриз. *winestra*, древненем. *winestra*, древнеисл. *vinistri*. Однако здесь всё не так просто. Данное слово имеет первоначально значение «тот, кто защищает», «более дружественный».

На первый взгляд, в этом случае не подтверждается версия об универсализме ассоциации левого с отрицательным началом. Однако, если верна точка зрения Вяч. Иванова о причине таких семантико-аксиологических сдвигов, следует признать, что универсализм не нарушается. Вяч. Иванов считал, что подобная инверсия объясняется табуированием, боязнью сглаза. Поэтому концепт «левый» как ассоциат «плохого», «негативного» маскировался словом с положительным потенциалом – со значением «благоприятный». Подобное табуирование, по его мнению, связано с семей «пейоративности», негатива, который присущ слову «левый» в разных языках и диалектах.

Автор «Сравнительного словаря индоевропейских языков» А. Фик дал прогерманскую форму со значением «левая» – *venistra*, не считая её табуированной. Как и Я. Гримм, он, очевидно, полагал, что *venistra* и *sinistra* – это одно и то же слово с чередованием согласных *w* и *s*, которое имело два значения – «левый» и «зловещий». Последнее значение до сих пор сохранилось у английского слова *sinister*, в то время как первое значение исчезло. Корни этого слова Я. Гримм искал не в древнегерманских языках, а в латинском.

Таким образом, существуют две основные точки зрения на происхождение слова *winestro*. В соответствии с первой это слово имеет общегерманское происхождение, в соответствии со второй – оно имеет латинские корни. Сегодня трудно установить, какой вариант объяснения происхождения слова *winestro* является правильным. Во всяком случае, Вяч. Иванов и Т. Гамкрелидзе пока оставили этот вопрос открытым, не указав протоформу общеиндоевропейского концепта «левый» в своем известном

«Семантическом словаре общеиндоевропейского языка», хотя и предположили наличие семантической инверсии, связанной с табуированием.

В некоторых индоевропейских языках наблюдается ещё одна ассоциативно-семантическая связь, а именно: противопоставление «правый» – «левый» как равносильное антонимической паре «прямой» – «кривой». Таковым является славянское *pravъ*. Исконно это слово означало «прямой» и только позднее «правый» в его пространственном значении, а *krivъ* первоначально означало «кривой», которое расширило свой смысл и приобрело сначала аксиологическое значение – «плохой» (ср. «кривда»), только потом у него появилось значение «левый», которое превратило его в пространственный ориентир.

Чёткая ассоциативная связь пространственного, морально-этического (аксиологического) и гендерного показателей проявляется в тантрической терминологии. Санскритское сочетание Вама Марга означает путь левой руки. Так называется одно из направлений тантризма, практики которого в целом расцениваются как порочные, поскольку путь левой руки предусматривает трансформацию человеческого сознания в сознание божественного через сексуальную инициацию. При этом движущая энергия «темной волны» исходит непосредственно от женщины – инициатрикса. В основе ритуалов Вама Марга лежит вселенский мистицизм женщины, называемый Женским Демонизмом, который воплощает многоликая богиня Шакти. Инициация осуществляется через сознательное нарушение глубоко укоренившихся социальных и внутренних личностных норм и табу.

Путь левой руки многими расценивается как сознательная ересь по отношению к доминирующей культуре, прежде всего индуизму. Как и многие другие слова в санскрите слово «Вама» имеет несколько значений. Одно из них – «женщина». Некоторые санскритологи переводят Вама Марга вообще как «крайний предел» (дозволенного), где Вама означает «крайний», подспудно связывая его с женским началом. Шакти как центральная фигура мифологемы пути левой руки является архетипом космической воинственной женщины, олицетворением силы инициации. У. Уайльд в работе «По следам женщин-воительниц» даёт такие характеристики Шакти: эротичная, неистощимая, пленительная, пугающая, чувственная, разрушительная, активная, олицетворение женского Демонизма. Шакти – это современный образ космических энергий разрушения.

В отличие от Вама Марга, Дакшини Марга – это тантрический путь правой руки. Он отвергает физические сексуальные ритуалы и нарушения табу, которые присущи пути левой руки, иными словами, Дакшини Марга считается правильной доктриной тантризма в отличие от Вама Марга – порочной доктрины тантризма. Слово «дакшини» с санскритского переводится и как «правый», и как «правильный».

В ритуале пути правой руки женщина занимает место справа от посвящаемого мужчины. Во время эротических обрядов пути левой руки женщина, которой адресовано сексуальное поклонение как образу Шакти, располагается слева от посвящаемого мужчины. Тантрическое понимание левой стороны тела как женской, а правой как мужской соотносится с такими светилами, как Солнце – мужское начало, Луна – женское начало. Такая ассоциация наблюдается во многих лингвокультурных традициях индоевропейских народов.

Однако вряд ли эту ассоциацию можно назвать универсалией. Достаточно вспомнить, что существительное *Sun* (*Sunne*) в древнеангл. имело женский род, а в русском языке, например, в случае с луной, наблюдается родовая амбивалентность: второе наименование этого светила – «месяц» относится к именам существительным мужского рода в отличие от слова «луна», которое относится к существительным женского рода. Скорее всего, соотношение «левый – женский – лунный», как и

соотношение «правый – мужской – солнечный», следует считать семантической фреквенталией, а не универсалией.

Слово *dextrum* правый как несущее положительный потенциал ученые склонны этимологически связывать с санскритским *дакшина*, а некоторые исследователи весьма уверенно утверждают, что эта связь является очевидной и бесспорной. Древние оракулы толковали явления, находившиеся на левой стороне (*sinistrum*), как неблагоприятные знаки. То, что находилось справа (*dextrum*), считалось благоприятным знаком. В христианской символике Бог-сын находится по правую руку/сторону от Бога-отца.

Таким образом, ассоциативное поле концептов «правый» – «левый» в индоевропейских культурах включает, по крайней мере, следующие семантические цепочки: правый – почетный, небесный, позитивный, мужской, южный, солнечный, прямой, сильный; левый – непочетный, земной, негативный, женский, северный, лунный, кривой, слабый. Здесь необходимы дальнейшие разыскания. Однако эти ряды следует рассматривать в качестве незавершенных, открытых. При этом необходимо учитывать, что в ряде случаев наблюдается инверсия или другие отклонения (гендерное разнообразие), которые, однако, не перечёркивают общую тенденцию (как в случае с лунным и солнечным).

Вопрос о корреляции концептов *ПРАВЫЙ::ЛЕВЫЙ*, способах их вербализации и ассоциативных связях требует дальнейшего изучения. Представляется перспективным рассмотрение поставленных вопросов на более широком материале, включая лингвокультурные традиции народов Африки, Америки, Австралии и др., что позволит дополнить список ассоциатов, а также выяснить, какие концептуальные корреляции можно считать настоящими универсалиями или фреквенталиями, а какие в рамках глобальной языковой картины мира таковыми не являются.

Литература

- Вернадский В.И.* О состояниях физического пространства / В.И. Вернадский // Размышление натуралиста. Пространство и время в живой и не живой природе. – М., 1975.
- Михайловская Н.Г.* Прилагательные правый – левый в рус. яз. XI – XVII вв. / Н.Г. Михайловская // Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. – М., 1964.
- Проскурин С.Г.* О значениях «правый – левый» в свете древнегерманской лингвокультурной традиции / С.Г. Проскурин // ВЯ. – 1990. – № 5. – С. 37–49.
- Толстой Н.И.* О природе бинарных противопоставлений типа правый – левый, мужской – женский / Н.И. Толстой // Языки культуры и проблемы переводимости. – М., 1987.
- Топоров В.Н.* Пространство и текст / В.Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М., 1983.
- Шайкевич А.Я.* Слова со значением «правый» и «левый» / Опыт сопоставительного анализа / А.Я. Шайкевич // Уч. зап. I Моск. гос. пед. ин-та. иностр. яз. – 1960. – Т. XXIII.
- Bosworth J.* An Anglo-Saxon dictionary / J. Bosworth, T. Toller. – L., 1898.
- Cuillandre J.* La droite et la gauche dans les poemes homeriques en concordance avec la doctrine pythagoricienne et avec la tradition celtique / J. Cuillandre. – Paris – Rennes, 1944.
- Grimm J.* Geschichte der Deutschen Sprache. – Bd 1–2 / J. Grimm. – Leipzig, 1848.
- Hoop F.* “Right” and “left” in Germanic languages / F. Hoop // Studes germaniques. – 1950. – № 3.

КОНЦЕПТ-МІФОЛОГЕМА ГОРА У ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЕТНОСІВ

О.С. Колесник

У розвідках останніх кількох десятиліть здійснюються спроби реконструкції та інтерпретації змісту концептів різного типу [Воркачев 2005; Приходько 2008; Степанов 2000]. Нині сучасного осмислення потребує феномен, який ми ідентифікуємо як концепт-міфологему (КМ) [Колесник 2011]. У контексті запропонованої теорії міфологічно орієнтованого семіозису та універсологічної методології інтерпретації феноменів мови та культури [Колесник 2016] КМ визначається як квант вербалізованої інформації, базовий складник міфологічного простору (МП), що відображає певний аспект архайчного природоцентричного варіанту світоустрою. Зміст його первинного варіанту є результатом образно-асоціативної рефлексії, що не передбачає вторинної інтерпретації та символізації. Специфічними рисами концепту-міфологеми є його нібито очевидна безреферентність (відповідні концептуалізовані явища зазвичай визнаються нереальними, казковими, власне, «міфічними»), «панхронійність» та аксіоматичність. З огляду на наявність в інформаційному полі людства знань про феномени міфічного характеру, а також обмеженість раціонального діапазону емпіричного сприйняття буття, що не дозволяє досягнути явища надсистемного плану (у міфопоетичному розумінні – сакральної сфери), припустимо, що в певний період свого поступу людство отримало досвід взаємодії із такими феноменами, концептуалізація котрого відбулась шляхом фрактально-іконічного кодування. Тому, якщо міф є «розгорнутим магічним ім'ям» [Лосев 1991, 170], то у внутрішній формі мовних знаків на позначення феноменів міфічного плану кодуються сутнісні ознаки предметів або осіб, що, у свою чергу, перетворює вихідні лінгвальні кодони (полісемантичні першооснови) на «наноміфи». У свою чергу, оскільки обробка сигналів у вищій нервовій діяльності людини здійснюється недиференційовано щодо джерела цих сигналів [Веккер 1998], у відповідних когнітивних процесах концепти-міфологеми мають однаковий ступінь реальності поряд з іншими інформаційними утвореннями. Звідси – реальність (щонайменше, квазіреальність) міфу, що у поєднанні зі схильністю людини вірити та раціоналізувати дійсність на основі певних догматичних положень (наукових аксіом, релігійних постулатів чи політичних симулякрів) перетворює МП на контейнер базових операторів, котрі визначають категоризацію світу й моделювання альтернативних світів у різні історичні періоди. На особливу увагу заслуговує концепт ГОРА: відповідні об'єкти реального світу є емпірично досяжними, однак проявляє ознаки, властиві елементам МП.

У міфологічних традиціях різних етносів ГОРА є одним із базових складників моделей Всесвіту. Відповідний КМ можна вважати універсалією з огляду на онтологічні характеристики співвіднесених із цим концептом денотатів: базова ознака «високий» перетворює ГОРУ на локацію, що пов'язує відомий світ і САКРАЛЬНУ СФЕРУ, надає їй статусу *axis mundi* замість СВІТОВОГО ДЕРЕВА [МНМ, 311]. Водночас, якщо подібний статус, безперечно, притаманний ГОРІ у східних культурах [Бирлайн 1997], то для архайчних моделей устрою світу, генерованих у контексті МП європейських етносів, роль *axis mundi* виконує саме СВІТОВЕ ДЕРЕВО [Колесник 2016, 168–170]. Ізоморфізм дерева і високої гори (стовпа) також визнається універсалією [Мелетинский 2000, 215]. Однак у картинах світу й МП європейських лінгвоспільнот КМ ГОРА постає «відносною універсалією» та асоціюється, насамперед, із горами з грецької міфології: Олімп (місце мешкання богів), Парнас (місце мешкання Аполлона і

муз), Етна (містилище майстерні Гефеста, або місце мешкання бога вогню Вулкана) та ін. У міфологічних традиціях слов'ян відомі опозиції Святі гори vs Лисі Гори, Біла Гора vs Чорна Гора; у германській традиції вирізняються реальний топонім *Brocken* (місце відьомського шабашу) та умовно локалізований *Himinbjörg* («Небесні гори», місце мешкання Хеймдала, пор.: *Himinbjörg eru in áttu, // en þar Heimdall // kveða valda véum...* «Хімінбйорг є восьмим, там Хеймдаль, як кажуть, править» (Grimnismál, 13). На локальному рівні низка топонімів вмотивовані міфологічними уявленнями про гори та пов'язаних із ними істот, наприклад: тварин-тотемів (норв. *Storebjørn* «Великий ведмідь», *Veslebjørn* «Маленький ведмідь») або міфічних істот (норв. *Trollsteinrundhøe* «Високий круглий трюлячий пагорб», *Trollsteinseggi* «трюлячий кам'янистий гребінь», *Trollhøin* «Трюляча височина», *Trolltinden* «Трюлячі вершини»). Вторинна християнська міфологія також оперує кількома назвами гір, співвіднесених із базовими міфологічними сценаріями (Сінай, Сіон, Олівет, Арапат). Утім, згадані номінації не пов'язані з «фокусними концептами» у міфологічних моделях космогенезу. Реконструкція асоціативних кластерів концептуалізованої інформації, співвіднесених із вербалізованими в європейських мовах уявленнями про ГОРУ, уможлиблює багатоаспектну інтерпретацію феноменів онтологічного та семіосферного планів, що доповнюють як наукову, так і наївну картини світу, дозволяють здійснити «точне налаштування» навігаційних траєкторій у взаємодії (пізнавальній, перетворювальній, комунікативній та ін.) зі світом/світами.

З огляду на пропозитивно-предикативну природу кодування елементів семантики мовних знаків, а також зважаючи на фрактально-іконічну природу первинної міфоорієнтованої номінації (у «деміургічний» період функціонування мовних систем), ми виокремлюємо низку «згорнутих текстів», що містяться у внутрішній формі імен КМ ГОРА.

Так, у германських, романських і кельтських мовах наявні такі номінації. А. *mountain* < дфр. *montaigne* (фр. *montagne*, іт. *montagna*, монте, ісп. *montaña*, *monte*) < лат. **montanea* «гора, гориста місцевість» < лат. *montanus* «гористий» < лат. *mons* «гора»; також а. *mount* «пагорб, гора» < а.-фр. *mount*, дфр. *mont* «гора» або да. *munt* «гора» < лат. *montem* (н.в. *mons*) «гора» < і.е. **men-* [Pokorny 1959, 726] «виділятися, стирчати» (ця ж основа співвідноситься із лат. *eminere* «виділятися», санскр. *manu* «задня частина шиї», лат. *monile* «намисто», дірл. *muin* «шия», вал. *mwngwl* «шия», *mwng* «грива», вал. *munydd* «гора», гел. *monadh* «гори», корн. *menit*, *meneth*, брет. *monid* < **monijo-*, **menijo-* < і.е. **men-* [McBain 1911, 254]. Відповідно, базовою онтологічною концептуалізованою ознакою ГОРИ є «видовжений» (=a01), тобто «просторовий профіль», викривлення фізичного простору і його матеріальних складників, що дозволяє інтерпретацію ГОРА – ТРАНСЛЯТОР (i) / ПРИЙМАЧ (ii) / КОНФІГУРАТОР (iii) енергопотоків: геомагнітного поля і хімічно-термальних тектонічних процесів (i), космічного випромінювання і міжпланетних магнітних (інших?) полів (ii), енергій, що виникають під час взаємодії (i), (ii) та локалізованих на ГОРИ / навколо ГОРИ суб'єктів екосистем, біоценозів, антропоморфних і міфічних істот (iii). Така інтерпретація змісту концепту узгоджується із міфопоетичним розумінням ГОРИ як «місця сили», що і надає йому сакральних властивостей.

Статус ГОРИ як «просторового профілю» забезпечується базовою онтологічною ознакою «високий» (=a02), пор. н. *Berg*, двн. *berg*, свн. *berc*, дпівн. *bjarg*, *berg* «гора, скеля», *borg* «пагорб», гот. **bergahī* «кам'янисте місце», да. *beorg* (*beorh*, *biorg*, *biorh*) «пагорб, гора, скеля, нора, кipa каміння, місце поховання», дфриз. *berg*, *birg*, дсакс. *berg*, дфранк. *berg*, норв. *berg*, шв. *berg*, дан. *bjerg*, а. *barrow*, снід. *berch*, нід. *berg* < протогерм. **birga-n*; **burgō*, **birgaxa-* «гора, вал» < і.е. **bhergh-*, **bhergh'-* «високий» (тоді як тохар. А, В *pärk-* «здійматись», дінд. *brhánt-* «високий», авест. *barəz-* «підвищення, гора»,

barāzan-, *barāzah-* «височина», *barāšnu-* «висота, голова, небо»; пор. також кельт. власні назви *Gaul Bergusia*, *Admageto-briga*, *Litano-briga*, *Arebrigium*, *Brigiani*, *Brigantes*, *Brigantia* < **bregh-*, як у дірл. *brī*, *brig*, кімр. *bre*, корн. *bre*, брет. *bre* «пагорб», кімр. *bera* «кипа» [Vries 1962, 39], гел. *boiriche*, «підвищений терен, вал» [McBain 1911, 43]. Комплекс ознак «піднесений», «профільований», «зморшка, деформація» як наслідок певного силового (енергетичного впливу) співвідноситься із локацією джерела цієї енергії, тому у міфопоетичному вимірі ГОРА і є МІСЦЕМ СИЛИ (=a07). Уявлення про ГОРУ як МІСЦЕ СИЛИ, що забезпечує захист («захист для живих» = b01^d), проявляється у зв'язку наведених вище мовних одиниць зі значенням «гора» та а. *borough* «містечко», да. *burh*, дфриз. *burch*, н. *Burg* «замок», двн. *burg*, нід. *burg*, гот. *baurgs*, дісл. *borg* < герм. «гора, укриття» [Левицкий 2010, 97]. Відзначимо супутнє значення «місце поховання» (як «захист для мертвих», варіант функціональної ознаки b01^d), спільне для обох імен концепту: а. *mount* «гора», але а. *mound* «могила, могильний пагорб» (етимологія достеменно не встановлена, ймовірно < да. *tund* «захист, охорона» (=b03^d) (когнат лат. *manus*), що не виключає взаємного впливу да. *tund* і да. *tunt*; двн. *berg*, да. *beorg* «гора», але да. *byrgels* «могила» < **burgian* [Kluge 1967, 27] (а. *to burry*), а. *barrow* «гора, могила», *burrow* «нора, яма, могила». Крім очевидного зв'язку «поховання» ← «захист» (=b06) ← «пагорб/каміння», відзначимо зв'язок смислового кластеру ГОРА – КОНФІГУРАТОР (iii) і ритуалів, спрямованих на посмертну трансформацію людини.

«Конфігуративна» функція ГОРИ зумовлена її геометрією та властивостями речовини, пор.: а. *hill*, да. *hyll*, снід. *hille*, снн. *hull* «пагорб», дпівн. *hallr* «камінь», гот. *hallus* «камінь», дпівн. *holmr* «острівець у затоці», да. *holm* «пагорб, острів») < протогерм. **hulni-* < і.е. **kel-* [Pokorny 1959, 544] «здійматись, виділятись, пагорб» ~ санскр. *kutam* «верхівка, череп», лат. *collis* «пагорб, стовп», *columna* «видовжений об'єкт», *culmen* «верхівка», *cellere* «здійматись», *celsus* «високий», грец. *κολωνος* «пагорб», *κολοφον* «верхівка», лит. *kalnas* «гора», *kalnelis* «пагорб», *kelti* «здійматись»). Пор. да. *clif* «камінь, видовження, крутий схил», дсакс. *clif*, дпівн. *kliif*, снід. *klippe*, нід. *klip*, двн. *klep*, н. *Klippe* «крута скеля», дпівн. *hlið* «схил гори» < протогерм. **kliban*, пор. паралель у кельтських мовах: гел. *cliathach* «бік, схил» [McBain 1911, 88].

Сема «видовжений» («високий», «профіль») є спільною у номінаціях ГОРИ і ЛІСУ: укр. *гора*, болг. *гора* «ліс», сербохорв. *gora*, словен. *gora*, чес. *hora*, пол. *gora*, в.-луж. *hora*, н.-луж. *gora* ~ дпрус. *garian* «дерево», лит. *giria*, діал. *girė* «ліс», дінд. *giris* «гора», авест. *gairi-*, ср.-перс. *gar*, *gir*, можливо також також грец. гомер. *βορεαζ*, *Βορεαζ* «північний вітер» < і.е. *guor-*, *guer-* (лит. *nugara* «спина», але також «гірський хребет» і «ліс», алб. *gur* «камінь») [Rudnyc'kyj 1962, 638; ЕСУМ 1982, 563, Pokorny 1959, 477–478]. Одна з інтерпретацій спільного походження номінацій ГОРИ і ЛІСУ спирається на зв'язок і.е. *guor-* «гора» та і.е. *guer-* «поглинати», «жерло», «горло», де ГОРА розглядається як джерело води для рослинності [Трубачев 1980, 29–30]. Ми розглядаємо ГОРУ як «транслятор енергії», аналогічно до функції ДЕРЕВА: вказаний синкретизм значень проявляється у номінаціях типу «пагорб вкритий лісом» (=a04), напр. *ðær fyrgenstream* «струмок з гори, вкритої лісом» [Beowulf, 1359], *under fyrgenstream* [Beowulf, 2128], *fyrgenbeamas // ofer harne stan hleonian funde* «знайшов пагорб, порослий лісом, що нависав над давньою скелею» [Beowulf, 1415–1416], а у широкому сенсі відображає «синонімію» ГОРИ і СВІТОВОГО ДЕРЕВА. У свою чергу, близькість укр. *гора* та *горб*, *пагорб* привертають увагу до значення «скручуватись, вкриватись зморшками» < і.е. **grb-*, **gerb-* (лит. *gárbana* «завиток», прус. *garbis* «пагорб», дірл. *gerbach* «зморшкуватий», норв. *korp* «товста кора») [Rudnyc'kyj 1962, 689], що імплікують зв'язок із результатами тектонічних процесів та з «переплетенням» енергетичних потоків, які транслює ГОРА.

Крім видовженої форми, ім'я КМ ГОРА вмотивоване властивостями матеріалу/речовини, пор.: дпівн. *fjall, fell* «гірський масив», норв. *fjell* «гора, скеля», шв. *fjäll*, дан. *fjeld*, дсакс. *felis*, снід. *vels*, снн. *vols* «скеля», двн. *fel(i)s, feliso, felisa* «верхівка, скеля, великий камінь», н. *Fels, Felsen* < протогерм. **filzá-n, *filisa-z* «камінь» (=a03); типологічно – а. *rock* «камінь, мінералізована речовина» < да. *rocc, stanrocc* «камінь, обеліск» < д. півн.фр. *roque*, когнат лат. *rocca* < вульг. лат. **rocca* [EDME]. Метонімічні номінації ГОРИ як КАМЕНЮ співвідносять відповідний КМ зі СТИХІЄЮ ЗЕМЛІ, тобто із фізичними явищами, що протікають у літосфері (у міфометафоричному сенсі – з ресурсами, необхідними для виконання програми сакральної сфери). Ці ресурси є підставою асоціації ГОРИ і СКАРБІВ (та низки міфологічних сценаріїв).

Зміст КМ ГОРА також породжує асоціації із ВОГНЕМ (=a05): да. *dūn* «гора, верхівка, дюна», двн. *dūna*, снн. *dūne* < протогерм. **dūnō* < і.є. **dhūn-* «суха земля, берег», що за умови врахування можливого розширення протогерм. **dūna-z* імплікує зв'язок із гот. *daun-s* «запах», дпівн. *daun* «сморід»; *dūni* «вогонь» (пор. також асоціації, викликані полісемією і.є. основ: укр. *gora*, укр. *gorіти*, дірл. *gorim, guirim* «трію», прус. *gorme* «спека», лит. *gareti* «спалахувати від гніву» ~ і.є. **ker-* «різати, горіти», да. *beorg* «гора», але да. *beorht*, гот. *bairhts* «яскравий», сірл. *breo* «полум'я» ~ і.є. **bher-* «різати, висікати, вогонь»; лат. *collis* «пагорб, стовп», *cellere* «здійматись», *celsus* «високий», лит. *kaldas* «гора» ~ і.є. **kel-* «різати, вогонь») [Маковский 2004, 54]. Подальші асоціації пов'язують вогненну ГОРУ зі СМЕРТЮ (функціональні ознаки =b01^d «помирання» та =b02^d «поховання» із локативним забарвленням, дотичні до сценарію ТРАНСФОРМАЦІЯ/ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ) та ВОГНЮ як програми надсистеми (САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ), тобто «народження»/«творення» (=b03^d як результату попередньої тектонічно-вулканічної діяльності), «віщування» (=b04^d гора – оракул, тобто результат сценарію ТРАНСЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ) тощо. Якщо ВОГОНЬ розглядати як метафоричну назву типу енергії, інформаційного впливу надсистеми, то ГОРА постає своєрідною «антенною» або «місцем сили». Аналогічну функцію виконує піраміда як «штучна ГОРА», а також ТРОН володаря як «фрактальна міні-модель» ГОРИ, звідки він здійснює сценарії, пов'язані з ВЛАДОЮ (і використанням СИЛИ). Відповідно, ТРОН постає як транслятор енергії (пор. спільну ознаку ГОРИ і ТРОНУ «піднесений, високий»: а. *throne*, фр. *trône* < дфр. *trone* < лат. *thronus* < грец. *thronos* «підвищене місце, стілець, трон» < і.є. **dher-*) [Pokorny 1959, 252] (також джерело санскр. *dharmah* «звичай, закон», лит. *dirzmas* «сильний», вал. *dir* «жорсткий», брет. *dir* «сталь»), що дозволяє здійснювати незвичайні операції, напр. дісл. *Hliðskjálf* = *skjálf* «крутий схил» + *hlið* «отвір, провалля» [Turville-Petre 1964, 64], трон Одіна у Валаск'яльфі в Асгарді дозволяє бачити все, що відбувається у різних світах: *Par er einn staðr, er Hliðskjálf heitir, ok þá er Óðinn settist þar í háseti, þá sá hann of alla heima ok hvers manns athæfi ok vissi alla hluti þá er hann sá.* «Є [в Асгарді] місце; воно зветься Хлідскьяльв. І коли Одін сидів там на престолі, бачив він усі світи і всі людські справи, і знав сутність усього, що він бачив» (Gylfaginning, 9), *Óðinn ok Frigg sátu í Hliðskjálfu ok sáu um heima alla.* «Одін та Фрігг сиділи на на Хлідаск'яльф та оглядав усі світи» (Grimnismál, 1). При цьому функція об'єкта зберігається, навіть якщо його використовує інший суб'єкт: *Freyr, sonr Njarðar, hafði einn dag sett í Hliðskjálf, ok sá um heima alla.* «Фрейр син Нйорда сидів одного дня на Хлідаск'яльф та оглядав усі світи» (Skirnismál, 1).

«Вихідна матриця» змісту КМ ГОРА окреслена наведеними вище концептуалізованими ознаками, причому інхоативна пропозиція X00 = «різко піднесена форма рельєфу» включає локативну ознаку d00, оскільки ГОРА сутністю є фрагментом базового хронотопу й орієнтиром для локалізації інших об'єктів.

Формально-логічна модель «вихідної матриці» змісту аналізованого концепту у лінійному записі виглядає так:

$M \Leftrightarrow \{[(X00^{d00} \wedge |a01 \rightarrow a02| \wedge a03 \wedge a04) \wedge a05 \rightarrow |b01^d \wedge b02^d| \vee b03^d \vee b04^d] \wedge b06^d \wedge a06\}$, де М – зміст КМ, \Leftrightarrow – предикація, \wedge – ад'юнкція, \vee – диз'юнкція, \neg – заперечення, \rightarrow – імплікація, $[\]$ – медіальна зона концепту, $\{ \}$ – периферія, власне межі концепту, $()$ – ядерна зона концепту.

Виокремлені концептуальні моделі різних типів співвідносяться із пропозиційними структурами, котрі утворюють мережу інформаційних квантів, пов'язану причинно-наслідковими, компліментарними, діалектичними й інверсивними зв'язками. Спостерігаються певні зрушення у змісті аналізованого концепту та семантиці відповідних мовних одиниць. У різні історичні епохи номінація ГОРИ як «високого об'єкта» (a02) (базова ознака в одиницях первинної номінації, вмотивована інхоативною пропозицією X00) здійснюється за допомогою дескрипторів-акцентуаторів типу *the Lonely Mountain towering grim and tall before them* (Tolkien 1999, 201), *the Giant's Lance, a mountain that even mountains looked up to* (Martin 1996, 315). Уявлення про ГОРУ історично змінювались з огляду на новий досвід взаємодії людини та світу. При цьому КМ ГОРА як універсалія входить до структури модельованих світів, а трансформації його змісту є наслідком реалізації низки концептуальних моделей, що охоплюють такі домени:

ГОРА – ЛОКАЦІЯ (1) / мешкання МІФІЧНОЇ ІСТОТИ ($=|b03^d \rightarrow b07^d|$): *ne on fyrgeholt* «ані на пагорбі вкритому лісом (монстр не сховається)» було 1393, *se ðe on heaum hofe hord beweotode, // stanbeorh steapne* «у печері (могильному пагорбі) скарб охороняв, на високій горі»; (Beowulf, 2212–2213), *ða ic on hlæwe gefrægn hord reafian* «тоді, я чув, його гора (скарбів) була пограбована» (Beowulf, 2773), *Ek var austr // ok jötna barðak ... er til bjargs gengu* «Я був на сході в нищив йотунів... що втекли до гір» (Hárbarðsljóð, 23), *Hann drap Hata jötun, er hann sat á bargi nökkuru* «Хельгі вбив велетня Хаті, що сидів на якійсь горі» (Helgakviða Hjörvarðssonar, 11–12), *Sat bergbúi // barnteitr fyr // mjök glíkr megi // miskorblinda* «Сидів мешканець гір, мов дитя веселе, схожий на сина Міскорблінді» (Hymiskviða, 2), *North in Jotunheim, nigh to Utgard, dwells the giant, deep in mountain, Sidhe will give a ship to find him. Tell him Loki talks of sword-play* (Anderson 1981, 139), «*Bolverk dwells in a mountain, I was told,*» *Skaflóc said.* (Anderson 1981, 154), *W Mahakamie, w górach, aż roi się od bobolaków.* (Sapkowski 1998, 7), *... widzicie te góry? Tam elfy mieszkają, tam jest ichnie królestwo* (Sapkowski 1998, 158), *A przeraży, mantikory, amfisbeny? Siedzą w matecznikach i niedostępnych górach...* (Sapkowski 1998, 156), *Galarr był elfem. Elfem z gór. Czystej krwi Aen Sei-dhe, przedstawicielem Starszego Ludu.* (Sapkowski 1998, 185), *Nawet Brodaci, chociaż we wnętrzu gór* (Sapkowski 1998, 189), *the Lonely Mountain where dear old Smaug lives* (Tolkien 1999, 137), *It ends - my thralldom, blind beneath the mountain, ends in a blaze of fire* 160, *Orodrium ... Mount Doom – home of the Nameless Enemy* (Tolkien 2000, 295), *so important a dwarf so far from the Lonely Mountain.* (Tolkien 2000, 276), *the hearts of the Dwarves of the Lonely Mountain were troubled.* (Tolkien 2000, 151), *Bum neidyr vreith y mryn.* «я був багатокольниковим змієм на пагорбі» (Cad Goddeu, 206), *Новое диво: облака слетели с самой высокой горы, и на вершине ее показался во всей рыцарской сбруе человек на коне* (Гоголь 1952, 75), *the orcs of the mountains* (Tolkien 1999, 87), що співвідноситься зі структурою ГОРА – НАДЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР (2) ($=|b03^d \rightarrow b07^d| \rightarrow |a07^d \rightarrow b09^d|$), де енергетика простору резонує з енергетичними «налаштуваннями» провідника (МІФІЧНОЇ ІСТОТИ), яка мешкає у відповідній екосистемі, або відповідними значущими для цієї істоти ресурсами: *the great mount of treasure* (Tolkien 1999, 235), *Arkenstone, the heart of the Mountain* (Tolkien 1999, 235). У

свою чергу, ГОРА – НАДЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР (1), а саме, МІСЦЕ СИЛИ співвідноситься зі структурою ($|a01^d \wedge a05^d| \rightarrow |a08^d \rightarrow b10^d|$), де конфігуративні властивості ГОРИ перетворюють її на біоморфний суб'єкт: у *munyd hi a wn* «гора, вона знає» (Prif Cyfarch, 20), або суб'єкт, що впливає на трансформації світового масштабу: *Handit crwm munyd* «природно бути для гори кривою» (Cad Goddeu, 141) (асоціація «профіль» – «вогонь» – «енергопотік»), що уможливлює сценарій ВИКОРИСТАННЯ МАГІЇ: *warchan maelderw. // Wherthinawc tu creic* «[зловило нас] закляття Мелдеру... як сміх лунав на схилах скелі» (Cad Goddeu, 148–149), пор. також: *Cracks of Doom... in the depth of Orodrium, the Fire-mountain* (Tolkien 2000, 87), *Dragonmount ... Of Lews Therin Telamon, no sign remained. Where he had stood a mountain now rose miles into the sky, molten lava still gushing from its broken peak* (Jordan 1990, 3), *While Dad was able to play with the stuff of Shadow atop Kolvir, I had never been able to. I required a greater distance from Amber in order to work the shifts.* (Zelazny 1978, 31) (ГОРА – «транслятор» матриці первинного світу Амбер, розташованого під нею), *на сихъ горахъ въсияетъ благодать Божия* (ПВЛ, 14);

ГОРА – ЛОКАЦІЯ (2) / МІСЦЕ ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ ($|b03^d \rightarrow b08^d|$): *on heahstede husa selest* «на пагорбі дім найкращий (Beowulf, 285), *no he mid hearne of hliðes nosan* «з пагорбу не лунало образ» (Beowulf, 1892), *Seðr á fjalli // fylkis dóttir* «спить на горі конунга донька» (Grípisspá, 15), *the mountain people are moving south, slipping past the Shadow Tower* (Martin 1996, 185), *the mountain clans were lawless brigands* (Martin 1996, 251), *the clans that dwelt in the mountain fastnesses were brigands and murderers who bowed to no law but the sword* (Martin 1996, 287), *and the kingdom of Mountain and Vale made a handsome wedding gift* (Martin 1996, 318);

ГОРА – ЛОКАЦІЯ (3) / МІСЦЕ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК/РИТУАЛІВ ($|X00^d \rightarrow b08^d|$): *Et bajulans sibi crucem exivit in eum, qui dicitur Calvariae locum, hebraice autem Golgotha // ubi crucifixerunt eum, et cum eo alios duos hinc et hinc, medium autem Jesum* «І, несучи свого хреста, він вийшов на місце, що зветься Кальварія [Лобне], єврейською Голгофа; там розіп'яли його та двох інших, по той та інший боки, а посередині Ісуса» (Vulgate, John: 19, 17-18), *Ongunnon þa on beorge bælfyra mæst* «розпалили на горі величезне поховальне вогнище» (Beowulf, 3143), «*Kenndu at Dylgju // ok á Dúnheiði, // ok á þeim öldnum // Jassarfjöllum; // þar oft Gotar gunni háðu // ok fagran sigr // frægir vágu.*» «Клич їх до Дюльг'ї, до Дунхейд, до Ясурських гір, де готи у битвах [із гунами] перемогу й славу здобували» (Hlödskviða, 26), *Á bjargi stóð...* «стояв на горі [Одін, під час сценарію «здобуття мудрості»] (Sigdrifumál, 14), *no приключая Божию приде і ста подъ горами* (ПВЛ, 14), *Swiftly goes the sword-play singing in the mountains* (Anderson 1981, 21), *The trolls find sport in hunting men across the mountains* (Anderson 1981, 42), *the Quest of Mount Doom* (Tolkien 2000, 336), *A potem było zwykle jakieś uroczysko, loch, ekropolia lub ruiny, leśny wąwóz lub grota w górach pełna kości i śmierdząca padliną* (Sapkowski 1998, 111), *he must ascend the Mother of Mountains this night, to sacrifice to the gods for his safe return* (Martin 1996, 340), *This I vow, I, Drogo son of Bharbo. This I swear before the Mother of Mountains* (Martin 1996, 513).

Поєднання властивостей «надзвичайний простір», «місце існування міфічної істоти» та «місце практик» перетворює ГОРУ на типову «квестову локацію»: низка сценаріїв, орієнтованих на зміну/підтримання конфігурації світу, охоплює ПОДОРОЖ до ГОРИ або ПРОТИСТОЯННЯ на горі, пор.: *Done chunde im gestriten daz stanche getwerch // alsam die lewen wilde si liefen an den berch // da er die tarnkappen Albrichæ ane gewan* «Силою не подолав його могутній гном... мов дикі леви помчали вони до гори, де він [Зігфрід] відвоював у Альбріха капелюх-невидимку»

(Nibelungenlied, 0097, 1–3) – індивідуальний квест (а); *the Quest of Mount Doom* (Tolkien 2000, 336) – квест мегарівня (б), орієнтований на порятунок світу (передбачає знищення артефакта, попередньо створеного з використанням сили цієї ж ГОРИ). У формалізованому вигляді квест (а) виглядає так:

$$(1) M(WV) = \lim_{n \rightarrow \infty} \square =$$

$$(2) Mscen(n) \frac{MPabcd[y,x,q]}{MP'a'b'c'd'[y',x',q']} (s,t) + x^{s''}(y'') \rightarrow WV'$$

$$(3) \text{ if } WV' \rightarrow 1 \text{ then } (5)$$

$$(4) \text{ if } WV' \rightarrow 0 \text{ then } (6)$$

$$(5) Pa(n+)b(n+)c(n+)d(n) = P+x^{s''}(y''); P'a'(n-)b'(n-)c'(n-)d(n); P' -x^{s''}(y'') \text{ then } (7)$$

$$(6) Pa(n-)b(n-)c(n-)d(n) = P-x^{s''}(y''); P'a'(n+)b'(n+)c'(n+)d(n); P' +x^{s''}(y'') \text{ then } (8)$$

$$(7) Mscen(n+1)$$

$$(8) Mscen(n'+1)$$

– у міфічному (М) світі, картини (WV) якого характеризуються відносно необмеженою варіативністю, розгортається сценарій *scen* (n), у котрому особа (P) з певними онтологічними (а), функціональними (b), аксіологічними (c) і просторовими (d) властивостями виконує дію (q) з використанням певного об'єкта / неживого предмета (x), здатного виконувати функцію (y), спрямовану на особу (P') з відповідним набором параметрів (a'b'c'd') і предметом (x'), здатним діяти як (y'). Сценарій відбувається у певній локації (s) (на ГОРИ) у певний час (t), а його метою є заволодіння об'єктом $x^{s''}$ (СКАРБОМ, асоційованим із ГОРОЮ). За позитивного для P результату сценарію (3) її параметри покращуються і вона здобуває об'єкт $x^{s''}$ (5), що, у свою чергу, зумовлює низку подальших варіативних сценаріїв (7). За негативного для P результату сценарію (4) її параметри погіршуються і вона втрачає об'єкт $x^{s''}$. Водночас покращуються параметри P' і уможливорюються варіативні сценарії (8). У мегаквесті (б) конфігурація світу WV' або його руйнація, а також варіанти подальших змін станів речей залежали б від знищення $x^{s''}$: : if $x^{s''} = 0$ then $M(WV') = \lim_{n \rightarrow \infty} \square$ // if $x^{s''} = 1$ then $M(WV') = \lim_0 \square$;

ГОРА – ПРОСТОРОВИЙ ОРІЄНТИР / межа світу (=d00 → d01): *brimclifu blican, beorgas steape* «морські скелі блискучі, гори круті» (Beowulf, 222), *Fjöll öll skjálfa // hygg ek á för vera // heiman Hlórriða* «Гори тремтять, я думаю, то їде Хлорріді» (Lokasena, 55), *Reið hann meir þaðan // myrkvan við, // hélug fjöll* «Поїхав потім через ліс засніженими горами» (Rigstula, 37), *Björg brotnuðu // brann jörð loga, // ók Óðins sonr // í Jötunheima* «Гори ламалися, горіла земля, Одіна син до Йотунхайму [їхав]» (Þrymskviða, 21), *«Myrkt er úti, // mál kveð ek okkr fara // úrig fjöll yfir, // þursa þjóð yfir* «Морок настав, час їхати вологими горами до племені турців» (Skírnismál, 10), *liðu þá yfir ungir // úrig fjöll* «вирушили у подорож через вологі гори» (сценарій ПОМСТА як варіант КВЕСТУ, що передбачає ПОДОРОЖ, і перетинання межі між світами) (Hafðismál, 11), *подперъ горы Угорскыи // своими желѣзными плъки* (СПІ, 54) (межа між реальними світами), *Złapcie go tylko, panie, albo wygońcie za siódmą górę* (Sapkowski 1998, 166), *Archenland which lies yonder over the Southern Mountains* (Lewis 1994, 166) (межа між уявними світами), *Як ось перед якуюсь гору // Прийшли, і в ній велику нору // Знайшли і вскочили туди* (вхід до пекла, де ГОРА виявляється порталом між світами) (Котляревський 1980, III: 43);

ГОРА – ПРОСТОРОВИЙ ОРІЄНТИР / ЦЕНТР (ЧАСТИНА) світу (=d00 → d02): *grjóthjörg gnata* «гори руйнується» (сценарій «загибель світу») (Voluspa, 52), *«Ór Ymis holdi // var jörð of sköpuð, // en ór beinum björg* «Тіло Іміра стало землею, а кості горами» (Vafþrúðnismál, 21), *Matar ok váða // er manni þörf, // þeim er hefr um fjall farit. Їжа й вода потрібна тому, хто мандрує горами* (Hávamál, 3), *björg ok brim // ek veit at brenna skulu, ef hann fellr í frá* «Гори та море палатимуть, якщо він [щит Свалін]

впаде» (Grimnismál, 38), «*The rangers say it's just woods and mountains and frozen lakes, with lots of snow and ice*» (Martin 1996, 165), *into the Mountains of the Moon*, (Martin 1996, 251), *the mountains of Dorne* (Martin 1996, 257), *Базікавиши, зійшли на гору* (Котляревський 1980, 127) (ГОРА є частиною ландшафту у потойбіччі, що свідчить про ізоморфізм власне просторів та про подібність антропоцентричних уявлень про них. В альтернативних світах ГОРА як частина відповідного хронотопу є носієм топоніму, вмотивованого стереотипними міфологічними сценаріями або власними надзвичайними властивостями ($=d03^a /SCEN^b$): *Того старого Владимира // не лъзъ бѣ пригвоздити къ горамъ кіевскимъ* (СПИ, 62), *Mountains of Sorrow* (Moorcock 1996, 6), *Khazad-Dûm, the Dwarrowdelf... now called the Black Pit ... Silvertine and Cloudyhead: Celebdil the White and the Grey, that we call Zirakzigil and Bundushathûr* (Tolkien 2000, 339), *Azanulbizar the Oimril Dale, a mighty peak, tipped with snow like silver, but with sheer naked sides, dull red as if stained with blood* (Tolkien 2000, 343), *Bare Trollbane Mountains* (Pratchett 2000, 96), *Dlatego odebraliście nam naszą ziemię, wypędziliście nas z naszych domów, wyparliście w dzikie góry.* (Sapkowski 1998, 189). Зворотно, елемент «гора» в метафоричному переосмисленні входить до власних імен різних істот, прізвиськ і титулів (Гора – СИМВОЛ ($= INV(d03^a /SCEN^b)$): *Що бачиш у буквах, віща Зеленогоро?* (Гриневичева 1990, 37), *Ти їмеш віри в Змія Горянина?* (Білик 2006, 170), *Lord Mountjoy Gayscale Talonhrust III of Ankh* (Pratchett 1990, 92), *Dáin was still King Under the Mountain and was now old, venerable and fabulously rich* (Tolkien 2000, 277), *I'm Duke of the Western Marches and Earl of Kolvir* (Zelasny 1985, 89), *Duke of Kolvir and Prince of Chaos* (Zelasny 1985, 129), *Thorin son of Thrain son of Thrór King under the Mountain* (Tolkien 1999, 194), *the king beneath the mountains, the king of carved stone* (Tolkien 1999, 196), *Ser Gregor Clegane, the Mountain That Rides* (Martin 1996, 257).

Біфуркації смислів, реалізовані навколо номінацій ГОРИ у різних контекстах, призводять до подальшої символізації мовних знаків і розвитку у них аксіологічних сем, наприклад: *Tall as a mountain, I'm gonna tear through the sky* (Manowar 1984) – трансформація «високий» → «видатний» / «найкращий» ($=d01$) імплікує розгортання певного індивідуального квесту: *Highest of mountains, still he climbs* (Stratovarius 2003), наслідком якого уявляється ВЕЛИЧ ($=d02$): *Like the man is the mountainside // Greatness waits for those who try* (Manowar 1984), здобуття визначних якостей ($=d03$): *To enter your mountain // Go into your mountainside // To enter one's mountainside // Will take its man* (Bathory 1991), або СМЕРТЬ: ($=b01^d$): *And the day will come, when we all must die // And enter the mountainside* (Manowar 1984).

Таким чином, у змісті КМ ГОРА поєднано уявлення про певну систему, що з огляду на свої конфігуративні властивості є провідником енергій астрофізичного плану (ВОГНЮ, програми надсистеми (рівень 1) та геофізичного виміру (ЗЕМЛІ, ресурсів для виконання програми (рівень 7) (див. модель у [Колесник 2016]). ГОРА є локацією синергетичних взаємодій між складниками систем різної природи й мірності. Вони включають енергію ПОВІТРЯ, «кінетичні» енергопотоки, породжені під час здійснення міфологічних сценаріїв за участю ГОРИ, МІФІЧНИХ ІСТОТ, ЛЮДЕЙ та ін. екосистем на рівнях психоемоційної взаємодії (рівень 6), ментального моделювання (рівень 5), соціальної і групової адаптації (рівень 4), міжгрупової взаємодії (рівень 3), ціннісної орієнтації (рівень 2), а також енергію ВОДИ як результативний синтез згаданих інтеракцій, що зумовлює діалектичні трансформації суб'єктів сценаріїв і хронотопу загалом.

У лінгвокультурах європейських етносів ГОРА не відіграє роль axis mundi. Як «конфігуратор енергій» і «портал» між емпірично досяжною «первинною реальністю» та множинними міфологічними світами цей КМ розуміється як своєрідний «квантор». Сутнісні характеристики ГОРИ, закодовані у внутрішній формі

імен концепту, породжують низку асоціацій і смислів підсистемного плану, розширюються та переосмислюються у текстах європейськими мовами різних періодів і жанрів. Акцентуються властивості ГОРИ як місця існування МІФІЧНИХ ІСТОТ, МІСЦЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК/РИТУАЛІВ, НАДЗВИЧАЙНОГО ПРОСТОРУ, що дозволяє вести мову про універсальну концептуальну структуру ГОРА – МІСЦЕ СИЛИ та концептуалізацію ГОРИ як «сакрального локусу», який впливає на поступ культурного, інформаційного та еко-соціального просторів.

Література

- Бирлайн Дж.Ф.* Параллельная мифология / Джон Ф. Бирлайн ; пер. с англ. А. Блейз. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1997 – 336 с.
- Веккер Л.М.* Психика и реальность : единая теория психических процессов / Л.М. Веккер. – М. : Смысл, 1998. – 685 с.
- Воркачев С.Г.* Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов / С.Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2005. – 214 с.
- Колесник О.С.* Міфологічний простір крізь призму мови та культури : [монографія] / О.С. Колесник. – Чернівці : РВВ ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с.
- Колесник О.С.* Мова та міф у вимірі міждисциплінарних студій : [монографія] / О.С. Колесник. – Чернівці : Десна-Поліграф, 2016. – 240 с.
- Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура / А.Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 524 с.
- Мелетинский Е.М.* Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. – М. : ИФ «Восточная лит-ра» РАН, 2000. – 407 с.
- Приходько А.М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно–дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
- Степанов Ю.С.* Семиотика концептов / Ю.С. Степанов // Семиотика : антология [сост. и общ. ред. Ю.С. Степанов]. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – С. 603–612.
- Turville-Petre, E.O.G.* Myth and Religion of the North: The Religion of Ancient Scandinavia / Edward Oswald Gabriel Turville-Petre. – Westport : Greenwood Press, 1964. – 340 p.

Лексикографічні джерела

- (ЕСУМ) Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [укл. Р.В. Болдирев та ін.]. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1982. – 632 с.
- Левицкий В.В.* Этимологический словарь германских языков / В.В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т. 1. – 610 с.
- Маковский М.М.* Этимологический словарь современного немецкого языка / М.М. Маковский. – М. : Азбуковник, 2004. – 630 с.
- (МНМ) Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев. – М. : Рос. энциклопедия, 1991–1992. – Т. 1 – 671 с.
- (Трубачев) Этимологический словарь славянских языков / отв. ред. О.Н. Трубачев. – Вып. 7. – М. : Наука, 1980. – 226 с.
- (EDME) Etymological Dictionary of Modern English / ed. by D. Harper [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>.
- Kluge F.* Etymologischs Wörterbuch der deutschen Sprache / F. Kluge, W. Mitzka. – 20 Aufl. / Bearb. von W. Mitzka. – Berlin : Walter de Gruyter, 1967. – 915 p.
- McBain A.* An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. McBain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
- Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 p.
- Rudnyc'kyj J.B.* An etymological dictionary of the Ukrainian language. / Jaroslav. Rudnyc'kyj. – Winnipeg : Ukrainian Free Academy of Sciences, Uvan inc. – 1962–1972. – Vol 1. – 968 p.
- Vries de, J.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch / Jan de Vries. – Leiden : Brill, 1962. – 686 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Білик І. Меч Арея / Іван Білик. – К. : А.С.К., 2006. – 384 с.
- Гоголь Н.В. Сочинения / Н.В. Гоголь. – М. : Гос. изд-во худож. лит-ры, 1952. – 578 с.
- Гриневичева К. Шестикрилець. Шоломи в сонці / К. Гриневичева. – К. : Дніпро, 1990. – 342 с.
- Котляревський І.П. Твори / І.П. Котляревський [передм. Є.С. Шаблійовського, Б.А. Деркача]. – К. : Дніпро, 1980. – 311 с.
- (ПВЛ) Повість врем'яних літ : Літопис (за Іпатським списком) / комент. В.В. Яременка. – К. : Рад. письменник, 1990. – 558 с.
- (СПП) Слово о плъку игоревѣ, игоря, сына святъславля, внука ольгова // Злато слово. Век XII. – М., 1986. – С. 27–75.
- Anderson P. The Broken Sword / Paul Anderson. – N.Y. : Ballantine Books, 1981. – 207 p.
- Bathory. To Enter Your Mountain // Twilight Of The Gods. – 1991. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.darklyrics.com/lyrics/bathory/twilightofthegods.html#5>.
- Beowulf [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.northvegr.org/sagas%20and%20epics/epic%20poetry/beowulf/>.
- Cad Goddeu [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.maryjones.us/ctexts/t08w.html>.
- Grimnismál [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/grimnis/index.html>.
- Gripisspá [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/gripis/index.html>.
- Gylfaginning [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norse.ulver.com/src/snorra/2on.html>.
- Hamðismál [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/hamdis/index.html>.
- Hárbarðsljóð [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/harbard/index.html>.
- Hávamál [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/havamal/index.html>.
- Helgakviða Hjörvarðssonar [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/helgah/index.html>.
- Hlöðskviða [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/hlod/index.html>.
- Hymiskviða [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/hymis/index.html>.
- Jordan R. The Eye of the World / Robert Jordan. – NY : Macmillan, 1990. – 670 p.
- Lewis C.S. The Magician's Nephew / C.S. Lewis. – NY : HarperTrophy, 1994. – 221 p.
- Lokasena [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/lokasenna/index.html>.
- Manowar. Mountains / Sign of the Hammer. – 1984. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.darklyrics.com/lyrics/manowar/signofthehammer.html#4>.
- Martin G.R.R. A Game of Thrones / George R.R. Martin. – N.Y. : Bantam Books, 1996. – 710 p.
- Moorcock M. Eternal Champion / Michael Moorcock. – Clarkston : White Wolf Publishing, 1996. – 484 p.
- Nibelungenlied, Das. – Stuttgart : Philipp Reclam, 2004. – 1045 p.
- Pratchett T. The Light Fantastic / Terry Pratchett. – N.Y. : HarperTorch, 2000. – 241 p.
- Pratchett T. Guards! Guards! / Terry Pratchett. – L.:Corgi Books, 1990. – 320 p.
- Prif Cyfarch [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.maryjones.us/ctexts/t01w.html>.
- Rigstula [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/rig/index.html>.
- Sapkowski A. Ostatnie życzenie / Andrzej Sapkowski. – Warszawa : SuperNOWA, 1998. – 287 s.
- Sigrdrifumál [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/sigrdrif/index.html>.
- Skirnismál [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/skirnis/index.html>.
- Stratovarius. Eagleheart // Elements Pt. 1. – 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.darklyrics.com/lyrics/stratovarius/elementspt1.html#1>.
- Tolkien J.R.R. The Hobbit / J.R.R. Tolkien. – N.Y. : Ballantine Books, 1999. – 304 p.
- Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring / J.R.R. Tolkien. – N.Y. : Ballantine Books, 2000. – 479 p.
- Þrymskviða [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/thrym/index.html>.
- Vafþrúðnismál [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/vafthrudnis/index.html>.
- Voluspa [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norroen.info/src/edda/voluspa/index.html>.
- Vulgate [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sacred-texts.com/bib/vul/index.htm>.
- Zelazny R. The Courts Of Chaos / Roger Zelazny. – N.Y. : Avon Books, 1978. – 189 p.
- Zelazny R. Trumps of Doom / Roger Zelazny. – N.Y. : Arbor House, 1985. – 183 p.

THE CONCEPT OF *DIMENSION* IN THE UKRAINIAN, PERSIAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES

O.Ch. Kshanovsky

Ways of expressing dimension is a traditional and most popular field in the present-day linguistic semantics. One of the first works which centered completely round the analysis of lexical units with the semantics of dimension was the dissertation of a German philologist Karl Otto Koch, written as far back as 1906 (See: [Denisova 1960, 4]). Since then, the scope of languages under research can be compared with the studies of morphological typology and the typology of word order. We think that such interest in this category is determined by the fact that space, time, quality and quantity are the basic characteristics of matter. In order to describe the semantics of general dimension it is expedient to use, basically, just one semantic criterion which indicates either the dimension in all directions or merely the size (see in detail: [Kshanovsky 2011, 5]). The prototypical situation is the description of the object dimension in all directions, or, rather, without any particular vector. To be precise, it is not a specific dimension which is functionally relevant in a given communicative situation that is described, but a whole block of functionally relevant spatial extensions of the object.

PROTOTYPICAL CONTEXTS. Ukrainian. The adjective *velykiy* has two types of use:

- firstly, *velykiy* describes the all-direction size of “shape-free” objects: *velyka plama* ‘a big spot’, *velyka khmara* ‘a big cloud’, *velyki ruky* ‘big hands’, and the like. These objects, naturally, do have a shape, but their shape is of little consequence in a particular situation;
- secondly, *velykiy* can easily collocate with other types of objects, e.g. vertically elongated objects of rigid configuration (“spires”), elongated objects of rigid configuration (“rods”), receptacles of permanent shape (“containers”), “soft” receptacles, “plates”, and “boundless” spaces. *Velykiy* ‘big, large’ becomes, in these word-combinations, synonymous to other adjectives – *vysokiy* ‘high/tall’, *hlybokiy* ‘deep’, *dovhiy* ‘long’, *shyrokoy* ‘wide/broad’, *tovstiy* ‘thick/fat’.

Persian. The adjective *bozorg* has two types of use:

- firstly, *bozorg* describes “shapeless” objects: *dāyere-ye bozorg* ‘a big circle’, *damāq* ‘a nose’, *tan* ‘a big body’, *talā* ‘a hall’; *mardi bozorg* ‘a big man’, *deh-e bozorg* ‘a big village’, *shahr-e bozorg* ‘a big city’, *āvardgāh-e bozorg* ‘a vast battlefield’, *harf-e bozorg* ‘a big letter’, *rude-ye bozorg* ‘large intestine’, *shekam-e bozorg* ‘a big belly’ and the like;
- secondly, *bozorg*, similarly to the Ukrainian adjective *великий*, collocates easily with other types of objects, in which all functionally relevant extensions can be essential.

Azerbaijani. The adjective *böyük* has two types of use:

- firstly, it describes “shapeless” objects: *böyük ləkə* ‘a big spot’, *böyük dairə* ‘a big circle’, *böyük iz* ‘a big trace’, *böyük damcı* ‘a big drop’, *böyük qutu* ‘a big box’;
- secondly, similarly to the Ukrainian adjective *великий*, *böyük* can easily collocate with other types of objects, for which all functionally relevant extensions can be essential.

Synonyms. Ukrainian. In prototypical contexts the adjective *prostoriy*¹ can serve as a synonym of the adjective *velykiy*. It has two main uses:

- firstly, *prostoriy* describes the size of the object in all directions around the observer, i.e. the “interior” space: *prostora khatyna* ‘a spacious house’, *prostora shkola* ‘a spacious school’, *prostori lany* ‘spacious/vast fields’ and the like;

¹ The present paper only analyses synonyms proper, i.e. interchangeable words of the same level and similarly formed. Other types of language relations, such as units of the same level but differently formed (*velykiy* – *neymovirmoyi velychyny* ‘big – of enormous size’), units of different levels (*velykiy* – a corresponding gesture) and the like are regarded as variant combination of language means.

- secondly, *prostoriy* can easily collocate with nouns denoting other types of objects, but only those having space, in which the speaker can happen to be, either actually, or in imagination, for instance, cf. *prostora shafa* ‘a spacious wardrobe’ and a somewhat artificial word-combination *prostora valiza* ‘a spacious suitcase’. These types of objects include so-called “boundless” spaces and “apertures”. The adjective *prostoriy* is synonymous, in these collocations, to other dimensional adjectives. In addition, the adjective *hrubiy* ‘thick’ can serve as a synonym to *velykiy* in prototypical contexts. It collocates with:

- nouns denoting the type of objects which form certain integral totalities and, either actually, or in imagination, are perceived against the background of the totalities they form: *hrubiy mors'kiy pisok* ‘coarse sea sand’, *hruba kamyana sil* ‘coarsely-ground salt’ and the like. This adjective is characterized by its rather limited functioning, because its semantics incorporates a pronounced qualitative and evaluating component, cf: *hrubi rysy oblychchia* ‘rough features (of the face)’.

Persian. The adjective *farākh* serves as a synonym of *bozorg* in prototypical contexts. It has two main types of use:

- firstly, *farākh*, unlike *bozorg*, describes “shapeless” objects with regard to their ability to occupy a lot of space, a lot of room, cf.: *kolāh-e farākh* ‘a big hat with broad brims, a big, a wide-brimmed hat’, *dāman-e farākh* ‘a full skirt, a wide skirt of a coat’, etc. It resembles in its usage the Ukrainian adjective *rozlohiy* ‘ample, vast, branchy’. For example, *rozlohe derevo* ‘a branchy tree’ can be neither high, nor thick-trunked. Its crown takes a lot of interior space in the garden or yard. The verb *rozkynutys'a* ‘to spread’ has a similar meaning in the word-combination *rozkynulos'a misto/velyke selo* ‘the city/town spread’, but is impossible to say **rozkynuv's'a khutir* ‘a hamlet spread’. It means that the participant(s) of the situation should have the possibility (quality) to take a lot of space. The same concerns the Persian adjective *farākh*, e.g.: *shahr-e farākh* (lit.) ‘a spacious city’, *velāyat-e bozorg va farākh* (lit.) ‘a big and spacious province’ (on the analogy with the objects that take a lot of place), *dasht-e farākh* ‘a vast steppe’, *rude-ye farākh* ‘large intestine’ (it takes a lot of room). This adjective is rather bookish, cf.: *bahr-e farākh* ‘the wide sea’, *barr-e farākh* ‘a spacious land;

- secondly, *farākh* can collocate with other types of nouns, but, unlike *bozorg*, it describes the extension of objects not in their absolute value, but depending on the particular situation: whether the object takes more or less room than it is necessary/convenient/comfortable. In word-combinations like these *farākh* is a synonym of some other dimensional adjectives.

Another synonym of *bozorg* is presented by the adjective *dorosht*. It has two types of use:

- firstly, it is used to denote both the plurality and certain «shapeless» objects, which form homogeneous totalities and, either actually or in imagination, are perceived by the speaker against their background, cf.: *sibzamini-ye dorosht* ‘a potato, potatoes’, *chashm* (singular with the meaning of plural) ‘eye’, *chashmhā* ‘eyes’, *dandān* ‘tooth’, *dandānhā* ‘teeth’, *molekulhā* ‘molecules’, *golhā* ‘flowers, blossom’, *barg-e tutun-e dorosht* ‘roughly-cut tobacco’, *khāne-ye dorosht* ‘a big square’, *habābhā-ye dorosht* ‘big bubbles’, *dukht-e dorosht* ‘thick knitting’ (cf. a compound adjective *doroshtbāf* ‘thickly-knitted’). These instances mostly indicate the whole plurality, totality, even if the noun is used in the singular: *porteqāl-e dorosht* ‘a big orange’ in the meaning of ‘oranges’. Besides, the object can only form an imaginary totality and is perceived against the background of homogeneous totality merely proceeding from the speaker’s own experience, cf: *bach-e-ye dorosht* ‘a big child’, i.e. overweight for his/her age, *no'-e dorosht* ‘a big (zoological) species (of animals)’, i.e. the totality of these animals is only present in academic papers. Moreover, *dorosht* has a bigger qualitative-evaluative component than *bozorg*. For example,

chashmhā-ye dorosht does not only mean ‘large eyes’, they are ‘widely-open, round, beautiful eyes’; *setārehā-ye dorosht* are ‘big, glittering stars’, *dast-e dorosht* are ‘big, muscular, strong hands’, *bini-ye dorosht* ‘a big, ugly nose’, *zamin-e dorosht* ‘rough, uneven ground’, *jā-ye dorosht* ‘a hilly place’, *rāh-e dorosht* ‘dirt, flinty road’ (on the analogy with thick knitting), *sedā-ye dorosht* ‘a harsh sound (of a siren or whistle)’, ‘a hoarse voice’, *bāng-e dorosht* ‘a harsh, loud yell’, *zakhm-e dorosht* ‘a serious injury, a lacerated wound’. Incidentally, the assessment can be either positive (big, beautiful, widely-opened), or negative (big, obese, overweight), cf.: *mardi bā surat-e dorosht*, literally ‘a man with a big face’ has a Ukrainian correspondence *mordatiy*, *mordastiy* ‘mug-face, heavy-faced’; *pe-ye dorosht* is ‘a rough, conspicuous, shapeless trace’; *qalam-e dorosht* is ‘a pen which scribbles badly, inconvenient for people whose handwriting is small’. Sometimes *bozorg* and *dorosht* can be encountered in common contexts, cf.: *ostokhān-e bozorg* ‘a big (long and rough) bone’ as a separate object and *ostokhān-e dorosht* ‘a rough bone’ (lit.: meaning the anatomical structure of people and animals, as in *ludyna hruboyi kistky* ‘a person of strong stature’, *shurokoyi kistky* ‘big-boned’);

- secondly, *dorosht* can collocate with the nouns denoting other types of objects: “rods”, “strings”, “plates”.

Azerbaijani. The synonym of *böyük* in prototypical contexts is presented by the *geniş*. It has two types of use:

- firstly, *geniş* describes the size of the object in all directions around the speaker, i.e. “interior” spaces: *geniş ev* ‘a spacious house’, *geniş otaq* ‘a spacious room’;

- secondly, *geniş* can easily collocate with nouns denoting other types of objects, but only those which possess some space, where, either actually, or in imagination, the speaker could fit in. These types include “boundless” spaces and “apertures”. In these word-combinations *geniş* is a synonym of other dimensional adjectives.

The adjective *yekə* (derived from the numeral *yek* – one) can also be a synonym to *böyük*. It is used to denote plurality and detached, separate “shapeless” objects, which form homogeneous totalities and, either actually or in imagination, are perceived by the speaker against their background, cf.: *yekə ayı* ‘a big bear’, *yekə dişlər* ‘big teeth’, *yekə tufli* ‘big shoes’.

Another synonym of *böyük* is the adjective *iri*. It collocates with the nouns denoting certain totalities, but it is marked with a pronounced qualitative-evaluative coloring and is mainly used in literary style, cf.: *iri bolut* ‘a big (swollen) cloud’, *iri gözlər* ‘big (expressive) eyes’.

Antonyms. Ukrainian. The antonym of *velykiy* in prototypical contexts is the adjective *malenkiy* (the adjective *maliy* will be discussed below). It has two kinds of use:

- firstly, it describes “shapeless” objects: *malen’ka iskra* ‘a little spark’, *malen’ka kimnata* ‘a small room’, *malen’ka richka* ‘a small river/stream’, *malen’ka plama* ‘a little spot’, *malen’kiy kovtok* ‘a little gulp’;

- secondly, it can easily collocate with the nouns denoting other types of objects, for instance, vertically elongated objects of rigid configuration (“spires”) *malen’ke derevce* ‘a little tree’; elongated objects of rigid configuration (“rods”): *malen’kiy olivets* ‘a little pencil’; receptacles of invariable shape (“containers”): *malen’kiy taz* ‘a small basin’; “plates”: *malen’ka plytka shokolodu* ‘a small bar of chocolate’; “apertures”: *malen’ka dirka* ‘a small hole’. As long as the objects described by the adjective *velykiy* can often have semantically inherent limitations as to their restricted extension (cf. the unnatural word-combinations *malen’ke more* ‘a small sea’, *malen’ke cherevo* ‘a little belly’, *malen’ka bezodnia* ‘a small abyss’, and the like), its antonym is frequently presented by a prefixed adjective *nevelykiy* ‘not big’: *nevelyki vantaživky* ‘compact trucks’, *nevelykiy zamok* ‘a

small-sized castle', *nevelyka khmara* 'a tiny cloud', etc. This semantic feature of the dimensional adjectives, namely, the incorporation of selective restrictions (depending on the lexeme) for describing either very little or very big objects into the structure of their meanings, is conducive to the existing in Ukrainian of a great number of derivational lexemes specializing in the description of sizes which substantially exceed the norm cf.: *nadvlyki shvydkosti* 'super-high speeds', *velychezna bezodnia* 'a fathomless abyss', *dribnenki mushky* 'tiny flies', *dribniusyn'ki komaryky* 'infinitesimal mosquitoes', *vysochezni osokory* 'towering black poplars', *nadvysoki temperatury* 'super-high temperatures', *dovželezna fata* 'an over-long veil', *hlybochezna prirva* 'a bottomless precipice', *vuzesen'ka stežechka* 'a very narrow path', *hrubeznyi dub* 'a bulky oak-tree', etc.

The antonym of *prostoriy* in prototypical contexts can be presented by the adjective *tisniy*: *tisna klitka* 'a confined cage', *tisna vulyts'a* 'a narrow street', *za tisnym stolom* 'very many people sitting together at the festive table enjoying themselves', *miche podvip'ya* 'a small yard'. However, *tisniy* can have its own independent meaning and, unlike *prostoriy*, it describes the interior space of objects, no matter whether they have or do not have enough room to fit in the speaker, either actually or in imagination, cf.: *tisni choboty* 'tight boots' – *vilni choboty* 'loose boots'; *tisna suknia* 'a tight dress' – *vil'na/shyroka suknia* 'a loose dress'; *tisniy komir* 'a tight collar' – *vil'niy komir* 'a loose collar' and the like.

The antonym of *hrubiy* is presented by the adjective *dribniy*: *dribne namysto* 'fine/small beads', *dribne pys'mo* 'a small handwriting', *drabni slozy* 'abundant tears', *dribni hroshi* 'small change', *dribna ryba* 'small fish', *dribniy porokh* 'fine powder'. This adjective, unlike *hrubiy*, has a lesser degree of the qualitative-evaluative component, although its presence can be felt in certain collocations: cf. *dribniy na zrist* 'of a very short height', *dribni dity* 'very little children'.

Besides, the adjective *tonkiy* can serve as an antonym to *hrubiy* in some prototypical contexts: *tonkiy pukhkiy porokh* 'fine, soft powder', *tonkiy pylok* 'fine pollen', *tonkiy pyl* 'fine dust', *boroshno tonkoho melennia* 'finely-ground flour', *tonki rysy* 'fine features'. The use of this adjective is restricted to the literary, bookish sphere (the so-called special contexts will be dealt with later).

Persian. The antonym of *bozorg* in prototypical contexts is presented by the adjective *kuchak*. It has two types of use:

- firstly, it describes «shapeless» objects: *kuche-ye kuchak* 'a little street', *tal-e kuchak* 'a small hill', *shahr-e kuchak* 'a little town', *khersak-e kuchak* 'a small rug/carpet', *asbāb-e kuchak* 'a little device', *khāne-ye kuchak* 'a little house';
- secondly, *kuchak*, just like Ukrainian *malen'kyy*, can easily collocate with nouns denoting other types of objects and cannot collocating, similarly, only with the names of those types of objects which incorporate the restriction to a small size into their own semantics.

The antonym of *dorosht* is presented by the adjective *riz*: *mivehā-ye riz* 'small fruit', *barghā-ye riz-e derakht-e chenār* 'small leaves of a plane tree', *qatrehā-ye riz* 'small/fine drops', *dānehā-ye riz* 'small seeds', *tārhā-ye riz* 'fine threads, thin gossamer', *jāndārān-e riz* 'little creatures (like insects)', *habābhā-ye riz* 'tiny bubbles', *jānvar-e riz* 'a small beast', *nokhud-e riz* 'fine peas', *bārān-e riz* 'fine rain/drizzle', *rizhā-ye riz* 'little pieces', *zarāt-e riz* 'tiny crumbs'. Since both *riz* and *dorosht* denote the spatial number/amount of objects, which are perceived against the background of homogeneous totality, they are mainly used together with plural nouns (the nominal meaning of this adjective is «a list, enumeration», i.e. something composed of a number of components, makes its use transparent enough). Besides, similar to *bozorg* and *dorosht*, when they are used in the same contexts, the adjectives *riz* and *kuchak* can have differences in semantics. For instance, the phrase *chashmān-e kuchak* 'small eyes' denotes an anatomical feature of a person (it is in this

particular way that the authors of the dictionary describe the Eskimos – people with small eyes), while the phrase *chasmhā-ye riz* describes the expressive qualities of eyes (squinted, with little pupils, unattractive eyes). The adjective *riz* compared to *kuchak* has a greater degree of the qualitative-evaluative component in its semantics. For instance, *qalam-e riz* denotes a pen which writes finely and beautifully.

Azerbaijani. The antonym of *böyük* in prototypical contexts is presented by the adjective *balaca*. It has two types of use:

- firstly, it describes «shapeless» objects: *balaca ləkə* ‘a little/small spot’, *balaca dairə* ‘a little circle’, *balaca iz* ‘a small trace’, *balaca qutu* ‘a little box’;
- secondly, *balaca*, just like the Urtainian adjective *malen’kiy*, can easily collocate with other types of objects, for which all functionally relevant extensions can happen to be insignificant. It does not collocate, similarly, only with the names of those types of objects which incorporate the restriction to a small size into their own semantics.

Another antonym of *böyük* is presented by the adjective *kiçik* (a Persian borrowing). This adjective has a pronounced evaluative coloring, like the Ukrainian *nevelykyy*, cf.: *kiçik ləkə* ‘a little/trifling/insignificant spot’, *kiçik dairə* ‘a small circle’.

Still another antonym of *böyük* is presented by the adjective *xırda* (a Persian borrowing). It is used to denote plurality and a number of detached, separate «shapeless» objects which form homogeneous totalities and are perceived by the speaker, either actually or in imagination, against their background, cf.: *xırda daş* ‘small stones’, *xırda balıq* ‘small fish’, *xırda yağış* ‘fine rain/drizzle’, *xırda qırıntı* ‘tine crumbs’, *xırda kartof* ‘small-size potatoes’.

EXTENDED CONTEXTS. So far, we have been discussing the collocations of *velykiy* with nouns denoting objects/things. However, in using the adjectives of dimension, it is also possible to combine them with words denoting somewhat different phenomena.

- Firstly, the situations that are mostly described by corresponding adverbs (*vysoko letity* ‘to fly high’, *hlyboko kopaty* ‘to dig deep’, and the like). However, in certain cases (as, for example in the absence of an adverb in the lexical group) this function is taken over by adjectives;

- Secondly, they are names of objects, which are not included in the inventory of their prototypical topological types, but described by dimensional adjectives owing to the metonymical transfer, for example, *hlybokiy bur* ‘a deep drill’ (in the professional lingo of miners it means *довгуні бур* ‘a long drill’).

Ukrainian. The collocation of adjectives with nouns denoting a non-object situation occurs similarly to the types of their usage in prototypical contexts:

- On the analogy with the description of “shapeless” objects: *velyke budivnytstvo* ‘a great construction project’, *pratsuvaty na velykiy budovi* ‘to work at a great construction site’, etc. These uses are metonymical. The verb *buduvaty* ‘to build’ has a triple valence: **who** is building, **what** is being built, **where** it is being built (the builders have built an object at a particular place). Semantically, the adjective *velykiy* is connected with the second parameter – *velykiy obyekt* ‘a great object’, – which is interpreted according to the “shapeless” object type, but the syntactical sphere of the action *velykiy* in the word-combination *velyke budivnytstvo* ‘a great construction project’ is shifted: *velykiy* does not denote the result of constructing, but the very verb-derived noun? (*the great construction project = the construction of a great object*). The same occurs in other instances with “shapeless” objects: *velyke pereselennia narodiv* ‘the great migration of peoples’ (a historical term). In the situation like this there are shifts analogous to those occurring in more standard instances of metonymical shifts, e.g. *He ate a plateful of borsch = He ate all the borsch from the plate*;

• On the analogy with the description of other types of objects: *velyka kil'kist* 'a great number/amount', *velyka domashnia biblioteka* 'a big (rich) home library', *velyka hrupa ludey* 'a big group of people', *velyka simya* 'a big family', *velykiy hurt* 'a big company', *velyka armiya* 'a great army', *velyke mayno* 'great property', *velyke bahatstvo* 'great wealth', *velyki statky* 'a big income', *velyke chyslo* 'a great number' (objects which are perceived). It is essential to point out that this usage is foregrounded just in extended non-object contexts. Prototypical contexts present the first and the second usages of *velykiy* integrally, cf.: *velyki meži* 'big boundaries', *velyki rubeži* 'long borders' (the objects are described on the analogy with "boundless spaces").

Persian. The use of *bozorg* with the names of people or participants of events is analogous to their use in prototypical contexts:

• On the analogy with the description of "shapeless" objects: *sākhtan-e bozorg* 'a great construction project';

• On the analogy with the description of other types of objects: *goroh-e bozorg* 'a big group', *ketābkhāne-ye bozorg-e khāne* 'a big home library', *sepāh-e bozorg* 'a great army', *māli-ye bozorg* 'great property', *qanā'i-ye bozorg* 'great wealth', *shomāri-ye bozorg* 'a great number', *kamiyyat-e bozorg* 'a great amount', *orkestr-e bozorg* 'a big orchestra', *saqr-e bozorg* 'big boundaries, long borders', *Khārezm saqr-e bozorg ast* 'Khorezm has long borders' (the objects are described similarly to "boundless" spaces); *ādam-e bozorg* 'a big, adult man' (with the foregrounded qualitative and chronological components).

Azerbaijani. The use of *böyük* with the names of people or participants of events is analogous to their use in prototypical contexts:

• On the analogy with the description of "shapeless" objects: *böyük qurtum* 'a big gulp', *böyük tikiliş* 'a great construction project', *böyük tələfat* 'a great loss, damage' (a material loss, as in casualties);

• On the analogy with the description of other types of objects: *böyük işçi dəstəsi* 'a big working group', *böyük aylə* 'a big/large family (on the analogy with the objects perceived against the background of the 'totality' of 'homogeneous' objects), *böyük müddət (vaxt kəsii)* 'a long period of time', *böyük uşaq* 'a big, grown-up child' (with the foregrounded qualitative and chronological components).

Synonyms. Ukrainian. The adjective *velykiy* has no synonyms in extended contexts. In occasional idiomatic contexts the adjective *hrubiy*, with its pronounced qualitative-evaluative coloring, can serve as a synonym to *velykiy*, cf.: *velyki hroshi* 'a lot of money' – *hrubi hroshi* 'big money'.

Persian. Synonyms of *bozorg* are not used in extended contexts. The adjective *farākh* does not occur in extended contexts due to a substantially lower frequency of its use. *Dorosht* is hardly ever encountered in extended contexts because of its highly pronounced qualitative-evaluative component of meaning, cf.: *sedā-ye dorosht* 'hoarse (unpleasant, husky) voice', *bachē-ye dorosht* 'an over-developed child for his/her age', *eskenās-e dorosht* 'a big banknote' (cf. Russian *krupnaya kupiura* 'a big banknote'). The same concerns the adjective *riz*, cf.: *khande-ye riz* 'giggle, chuckle', *bachē-ye riz* 'very little children'.

Azerbaijani. No synonyms of *böyük* occur in extended contexts.

Antonyms. Ukrainian. The antonym of *velykiy* in extended contexts is presented by *malen'kiy*: *malen'ka zarplata* 'a small salary', *malen'kiy hurtok* 'a little/small group'. As long as the structure of meanings of most nouns that denote objects described by the adjective *velykiy* has limitations concerning a small size, the principal antonym is the prefixed adjective *nevelykiy* (not big/great/large): *nevelyki statky* 'a small income', *nevelyke mayno* 'small property', *nevelyka kil'kist* 'a small number' and the like. Another adjective

with the meaning “below the norm”, but not antonymous of *velykiy* in extended contexts is *dribniy*: *dribniy smikh* ‘shallow, short laughter, giggle, chuckle’, *dribne tremtinn’a* ‘slight trembling’, *dribna rys* ‘jog-trot’. *Dribniy* preserves its qualitative-evaluative coloring in extended contexts.

Persian. The antonym of *bozorg* in extended contexts is presented by *kuchak*: *hoquq-e kuchak* ‘a small salary’, but only if the individual quality of collocations makes the antonymic substitution possible.

Azerbaijani. The antonym of *böyük* in extended contexts is mainly presented by the adjective *kiçik*: *kiçik ayla* ‘a little family’, *kiçik qurtum* ‘a little gulp’, *kiçik tənəffüs* ‘a short interval/break’, *kiçik uşaq* ‘a little kid’. The adjective *balaca* is used very rarely: *balaca qurtum* ‘a little gulp’.

METAPHORICAL CONTEXTS. No noun in the collocations *velyka meta* ‘a great goal’, *velyka sprava* ‘a great cause’, *velyka ludyna* ‘a great man’, *velykiy spivak* ‘a great singer’ is a “shapeless” object, nor any other type of object (“rod”, “rope”, “aperture”, etc.). However, the violation of the collocation rules is not accidental: it is subject to definite regularities. The present research is aimed at interpreting the types of metaphorical contexts in terms of objective contexts².

Ukrainian. All the “violations” of restrictions for the type of noun in the collocability of the adjective *velykiy* fit in the pattern of its prototypical uses:

- The nouns in the following collocations: *velyke shchastia* ‘great happiness’, *velyke neshchastia* ‘great misfortune’, *velyke hore* ‘great grief’, *velykiy vybukh* ‘a Big Bang’, *velykiy hniv* ‘a great anger’, *velyka sprava* ‘a great cause’, *velyka nebezpeka* ‘a great danger’, *velyka syla* ‘a great force’, *velyki spodivannia* ‘great expectations’, *velyki morozy* ‘biting frosts’, *buty/staty u velykiy pryhodi* ‘to do a big favor’, *velykiy dukhom* ‘a great mind’ are presented as “shapeless” objects the size of which (here: their value or significance) is not oriented in a particular direction. As such, they differ from the nouns in collocations with the adjectives that possess the guided meaning of spatial quantity (value), e.g.: *velyka ludyna* ‘a great man’ does a lot of necessary and useful work and is generally respected for it, while *vesokiy hist* ‘a guest of honor’ has a high social status, but may be quite useless. *Vysoka sprava* ‘a noble cause’, unlike *velyka sprava* ‘a great cause’, may not take much time and effort;

- In the collocations *velyka riznyts’a* ‘a big difference’, *velyka rozbižnist’* ‘a big discrepancy’ and the like, the metaphorical shift occurs similarly to the objects of the “space” type, with the “space” lying (in imagination) between two objects and being either considerable or not. Such collocations as *velykiy postup* ‘a big advance’, *velykiy krok* ‘a big step’ etc. also belong here.

Persian. The similar situation is observed in the use of *bozorg* in metaphorical contexts:

- Nouns in the collocations *khoshbakhti-ye bozorg* ‘great happiness’, *badbakhti-ye bozorg* ‘a great misfortune’, *khatar-e bozorg* ‘a great danger’, *zamindārān-e bozorg* ‘great/big landowners’, *dāneshmand-e bozorg* ‘a great scholar/scientist’, *rais-e bozorg* ‘a

² The discussion will be focused on contexts with abstract meaning, the so-called cognitive metaphors, for example: *u shyrokomu rozuminni* ‘broadly speaking’, *vuz’ke znachennia* ‘a narrow meaning’, etc., and imaginative metaphors (the so-called aesthetical, evaluative and expressive contexts), for example: *hlybokiy zmist* ‘a deep sense’, *son* ‘a deep sleep’, *dribni nepryyemnosti* ‘minor troubles’, *velyka pomylka* ‘a big mistake’, etc. The so-called identifying or indicative metaphors, in which the transfer of meaning is based on the actual similarity, are considered within extended contexts, since the extension of lexical meaning in such contexts occurs in the ‘generalizing’, not ‘pictorial’ aspect (see: [Kustova 2000, 20]). In other words, the contexts, in which the spatial meaning is transferred to a chronological or motional one, are not precisely metaphorical (as is pointed out above). Thus, the attributive word-combination *velyki dity* ‘big children’ in the meaning of ‘grown-up’ is an example of complex integrity of spatial-motional-qualitative semantics. The component structure of the adjective *великий* ‘big’ in this combination can be presented as the one in which the subject has changed (movement) gradually (time) its form (space), has grown older (quantity) and acquired new characteristics (quality).

big boss', *kār-e bozorg* 'too much work to do', *shoql-e bozorg* 'a great cause', *omid-e bozorg* 'great hopes, expectations', *setamhā-ye bozorg* 'great pressures', *khatā-ye bozorg* 'a grave mistake, a big sin', *asar(hā)-e bozorg* 'great work(s)', *khāndān-e bozorg* 'a great dynasty', *dinhā-ye bozorg* 'great (major) religions' (Christianity, Islam, Judaism), *ruz-e bozorg* (syn. *ruz-e qiyāmat*) 'Easter, Doomsday', *sar-e bozorg* 'the head (of any official body)' are perceived, like in Ukrainian, as "shapeless" objects, the size (the value) of which is not oriented in a particular direction (cf. the use of *bozorg* as a noun in plural *bozorgān* 'honorable (in the social aspect) people');

- The noun in the collocation *khalal-e bozorg* 'a great damage, big losses' is perceived as a totality of homogeneous objects (cf. Rus. *Krupniy usherb* 'a great damage', *krupnyye ubytki* 'big losses').

Azerbaijani. The analogous situation can be observed in using the adjective *böyük*. The nouns in the following word-combinations – *böyük qüvvə* 'a great power/force', *böyük sevinc* 'a great joy', *böyük kədər* 'a great sorrow', *böyük faciə* 'a great grief', *böyük təsir* 'a strong/great impression', *böyük nüfuz* 'a great/deep influence', *böyük işlər* 'a great cause/great causes', *böyük ürək* 'a big heart', *böyük alim* 'a great scientist/scholar', *böyük etimad* 'great confidence' – are regarded, just like in Ukrainian and Persian, as "shapeless" objects, the size (value) of which is not specifically directed.

Synonyms. Ukrainian. The adjective *npocmopyū* (spacious) occurs a lot less frequently in metaphorical contexts, which is connected, as we see it, with the less frequency of its use in general. However, even on rare occasions, it is collocated on the analogy with the prototypical use: *prostora žyttia* 'a spacious life (lit)', *prostori sertsia* 'spacious/generous hearts', *prostora tema* 'a vast theme', *prostoriy svit* 'a vast/spacious world' (meaning the phenomena which can embrace a lot of events and circumstances). Its sphere of usage is restricted to bookish, literary style.

Persian. The adjective *farākh*, like the Ukrainian *prostoriy*, is rarely used in metaphorical contexts, which is accounted for, as has been pointed out, by the limited frequency of these lexemes. However, on those rare occasions when occurs in metaphorical contexts, e.g. *del-e farākh* lit. 'a spacious heart' (meaning a generous, magnanimous and committed person), *jahān-e farākh* 'a spacious world' (in the pragmatically sophisticated usage – the world which is widely spread), the noun is perceived as an object which takes a lot space, as something vast.

The adjective *dorosht* is used in metaphorical contexts similarly to its prototypical usage, as in *kār-e dorosht* 'hard (important) work' (unlike *kār-e bozorg* 'a great cause') which requires physical, unskilled efforts; *ādash-e dorosht* 'a great, big fire' (which has caused great damages), *bād-e dorosht* 'a strong (unpleasant) wind', *ta'am-e dorosht* 'coarse, primitive, unpalatable food', *pāsokh-e dorosht* 'a harsh reply' (with reproaches and reprimands), *payām-e dorosht* 'a threatening message', *sokhan-e dorosht* 'harsh, obscene language', *goftār-e dorosht* 'an abusive, hard, unpleasant talk', *balā-ye dorosht* 'a big grief', *kho-ye dorosht* 'a rough, unmanageable disposition', *razm-e dorosht* 'a hard battle' (with lots of casualties, unlike *razm-e bozorg* 'a great battle'), *ruzegār-e dorosht* 'hard periods in life', *mard-e dorosht* 'a moody, reserved, unfriendly and rough person', *raftār-e dorosht* 'ungrateful, uncouth conduct'. So, the adjective *dorosht* foregrounds, in metaphorical contexts, the negative evaluative component of its meaning 'awkward, uncouth', which becomes the primary one.

Azerbaijani. The synonyms of *böyük* are hardly ever used in metaphorical contexts.

Antonyms. Ukrainian. The adjective *malen'kiy*: *malen'kiy fakt* 'a little fact', *malen'ke prokhannia* 'a minor request', *malen'ka sprava* 'a minor point', *zrobyty v žytti shchos'* *malen'ke* 'to do some little thing in one's life', *malen'ka vtikha* 'a little pleasure', *malen'ke*

lykho ‘a little mischief’, *malen'kiy holosok* ‘a tiny voice’, *malen'ka Batkivshchyna* ‘a little homeland’ (of an aircraft or a ship).

A close ontological bond between prototypical and metaphorical usages can be perceived in certain instances: cf. *Lviv* – ***malen'kiy Paryž*** ‘Lviv is a little Paris’ (here the adjective *malenkiy* is used in its literal and figurative meanings simultaneously).

Since the structure of meanings in various abstract words described by the adjective *velykiy* have restrictions concerning their insignificant value, the main antonym of *velykiy* in metaphorical contexts is presented by the prefixed adjective *nevelykiy*: *nevelyke shchast'a* ‘a little happiness’, *nevelyke neshchast'a* ‘a little misfortune’, *nevelyke hore* ‘a little sorrow, a distress’, *nevelyka nebezpeka* ‘a minor danger’, *nevelyka robota* ‘some little work to do’, *nevelyka sprava* ‘a matter of little importance’, *nevelyka nadiya* ‘a slim hope’, *nevelyka riznyts'a* ‘a little difference’, *nevelyka rozbižnist'* ‘a little discrepancy’. For this particular reason certain collocations have no antonymic correspondences at all, cf.: *velykiy vynakhidnyk* ‘a great inventor’.

Another antonym of *velykiy* in metaphorical contexts is presented by the adjective *dribniy*: *dribne posluha* ‘a small favor’, *dribni spravy* ‘petty matters’, *dribna porada* ‘trivial advice’, *dribni rozmovy* ‘petty gossip’, but unlike the adjective *malen'kiy* it has a pejorative connotation.

Persian. The antonym of *bozorg* in metaphorical contexts can be presented by the adjective *kuchak*: *mard-e kuchak* ‘a little (ordinary) man’, *moshkelāt-e kuchak* ‘insignificant obstacles, impediments’, *eshtebāhāt-e kuchak* ‘minor mistakes’; but only in cases in which the degree of the individual essence of a word-combination makes the antonymic substitution possible.

Azerbaijani. The antonyms to *böyük* in metaphorical contexts are presented by the adjectives *balaca*: *balaca məqsəd* ‘a little goal’, *balaca adam* ‘a little (insignificant, ordinary) person’, *balaca müdir* ‘a minor boss’, and also *kiçik*: *kiçik inciklik* ‘a trifling abuse/insult’.

Adjectival Nouns. Owing to derivation in the adjectives of dimension in the present-day Ukrainian language the nouns *velychna* ‘dimension, size’, *vysota* ‘height’, *hlybyna* ‘depth’, *dovžyna* ‘length’, *tovshchna* ‘thickness’, *shyryna* ‘width’ have their primary connotation ‘of big size/dimension’. In *velychna*, *vysota* and *hlybyna* this connotation is felt stronger than in *dovžyna*, *tovshchna* and *shyryna*, although it is easy to find instances for all these adjectival nouns, cf.: *vin buv vraženiy shyrynoyu richky/ dovžynoyu paltsiv/ tovshchynoyu stin* ‘He was impressed by the width of the river/ length of the fingers/ thickness of the walls’, and the like [Semenova 2000, 120–121]. *Velychna* as has been repeatedly pointed out is an unguided and neutral object with regard to its spatial orientation characteristic. The distinguishing feature of this lexeme is that it is solely used in prototypical contexts (similarly to the use of the adjective *velykiy*), with the total exclusion of extended, metaphorical and special contexts. The noun *velych* ‘greatness’ is used in metaphorical contexts instead of *velychna*: cf.: *velych luds'koho dukhu* ‘the greatness of human mind/soul’, *velych yikh kokhannia* ‘the greatness of thier love’, etc. The noun *velych* has a lofty coloring, that is why it is not used very frequently outside pragmatically dainty and refined contexts.

In **Persian**, an approximate correspondence of the Ukrainian noun *velychna* is presented by *bozorgi*. Unlike its Ukrainian analogue, it has both prototypical and metaphorical uses:

- in prototypical contexts, cf: *khāne-ye be in bozorgi* ‘a **house** of this **size** (these **dimensions**)’;
- in extended contexts, cf.: *bozorgi-ye sākhtan* ‘the scope of construction’;
- in metaphorical contexts, cf.: *bozorgi-ye kār* ‘the scope/amount of work’.

The **antonym** of *bozorgi* is the noun *kuchaki*, the use of which is restricted to literary, bookish sphere.

In present-day **Azerbaijani** the noun *böyüklük* can be regarded as an approximate correspondence of the Ukrainian noun *velychna*. It has both prototypical and metaphorical uses:

- in prototypical contexts, cf.: *dördbucaqın böyüklüyü* ‘the size of a square’, *gözüm böyüklüyü* ‘the size of eyes’, *otağın böyüklüyü* ‘the size of a room’;
- in extended contexts, cf.: *tikiliş böyüklüyü* ‘the scope of the construction’;
- in metaphorical contexts, cf.: *iş böyüklüyü* ‘the scope/amount of work’.

The synonym of *böyüklük*, in metaphorical contexts and bookish sphere only, is presented by the noun *əzəmət* (borrowed from Persian). Its close correspondence is the Ukrainian noun *velych*.

CONCLUSIONS. Firstly, the lexical-semantic subsystems of dimension in distant languages demonstrate an astonishing parallelism, or similarity, in the typology of collocability of its members with various types of objects. The material under research gives the right to regard the present approach to the comparison of semantics of dimension in different languages as the one which is capable of building-up a well-organized explicative typology of the use of dimensional lexemes in different languages.

Secondly, the results also indicate the following parameters: a strong system within each of the lexical-semantic groups under study; a clear interconnection of the subsystem elements; the logic and consistency in the rules of extending the basic meanings of the elements; the impressive parallelism of these processes in distant languages.

References

Kustova G.I. Kognitivnyye modeli v semanticheskoy derivatsii i sistema proizvodnykh znacheniy (Cognitive patterns in semantic derivation and the system of derivational meanings) / G.I. Kustova // Voprosy yazykoznaneya. – 2000. – № 4. – P. 1–25.

Semenova S.U. O nekotorykh svoystvakh imen prostranstvennykh parametrov (On some features of the spatial nouns) / S.U. Semenova // Logicheskiy analiz yazyka. Yazyki prostranstv / Ed.: N.D. Arutiunova, I.B. Levontina. – M. : Yazyki russkoy kul'tury, 2000. – 448 p. – P. 117–126.

ЕГОЦЕНТРИЧНЕ Я У ПАРАДИГМАХ МОВИ І СВІДОМОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

С.І. Терехова

Комплексні функціонально-семантичні дослідження універсальних концептів у їх національно-культурних мовних репрезентаціях не втрачають своєї актуальності протягом останніх десятиліть. Поліпарадигмальні лінгвістичні студії, започатковані у 2000-х рр., стають серед них дедалі приоритетними (див. праці М. Холоділової, Н. Жабо, Н. Чень та ін.), адже вони дозволяють усебічно проаналізувати мовні явища та категорії, що є вельми показовим для зіставних та типологічних досліджень функціонально-семантичних категорій близько- і віддалено споріднених мов, адже нерідко ті самі концепти реалізовані в порівнюваних мовах одиницями різних мовних рівнів і охопити їх у процесі аналізу можна, лише застосовуючи зіставний поліпарадигмальний підхід [Терехова 2010; Терехова 2012, 81–101]. Саме такий аналіз був застосований для вивчення функціонально-семантичної категорії особової референції, зокрема, її головних, універсальних репрезентацій – егоцентричного *Я* у свідомості й мові українців, росіян, британців та американців. Розглянемо це докладніше.

Постановка загальної проблеми і її зв'язок із науковими завданнями. Вивчення егоцентричних слів, або указівних особових репрезентацій, привертає увагу дослідників із давніх часів (див. праці Арістотеля, Аполонія Дискола, Діонісія Фракійця та ін.). Проте і в наш час такі одиниці мови не є достатньо вивченими з погляду національних типів культур, національних образів і моделей світу [Гачев 1988; Михеева 2015; Тер-Минасова 2003]. Як центр координат комунікації егоцентричне *Я* останнім часом досліджується із позиції комунікативної та прагмалінгвістики, соціолінгвістики й психолінгвістики, лексичної та функціональної семантики, лінгвокогнітивістики. Інтерес до вивчення егоцентричного *Я* посилюється в останні десятиліття у зв'язку з подальшим розвитком теорії мовної особистості: як справедливо зауважив Ю. Караулов, «системний опис засобів вираження смислів, семантики в текстах завжди був головним завданням мовознавства, їх структурна характеристика однозначно вкладалась у порівняне уявлення про устрій мовного механізму: синтаксис, лексика, морфологія, фонологія. Така дослідницька установка, будучи головним у лінгвістиці типом мислення і підходу до мовного матеріалу, підсумовується лозунгом, що походить від ідей Ф. де Сосюра: «За кожним текстом стоїть система мови» [Караулов, 1]. Тож «образ мови», який виникає на основі такої установки, співвідноситься із самодостатньою і автономною «системою об'єктів та відношень, системою, яка тяжіє до просторово-геометричного втілення» [Караулов, цитована сторінка] (переклад наш. – Т.С.). Водночас недостатньо опрацьованим залишається зіставно-типологічне вивчення егоцентричних корелятивів, зокрема в параметрах функціональної семантики з позиції комплексного, поліпарадигмального підходу (див. докладніше в [Терехова 2012, 301–351]).

Проаналізуємо функціонально-семантичні особливості егоцентричних репрезентацій «я» в українській, російській та англійській мовах у світлі зазначеного вище підходу як засобів реалізації відповідного концепту у свідомості українців, росіян та британців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До нашого часу функціонально-семантичні дослідження аналізованого матеріалу не проводились у типологічному зіставленні української, російської та англійської мов. Окремі праці, присвячені розробці функціонально-семантичної, лексико-граматичної [Бенвенист 1974;

Кравченко 1992; Рассел 1999; Степанов 1988; Степанов 2004 та ін.] і типологічної теорій [Бородина, Гак 1979; Гак 1998; Кацнельсон 1972; Топоров 2006 та ін.], як і лінгвокультурологічні розробки (див. праці С. Влахова і С. Флоріна, Л. Іванової, В. Караулова, Ю. Степанова та ін.), не зосереджують докладно увагу на поставленій проблемі, хоча її постійна присутність у повсякденному житті людини підсилює її актуальність і нагальну потребу в розв'язанні. З позиції теорії мовної особистості були досліджені головні риси та тенденції усвідомлення концепту Я носіями слов'янських мов (див. праці Л. Виготського, Ю. Гіппенрейтер, Т. Горошко, Ю. Караулова, О. Леонтьєва, І. Луціхіної, М. Муравицької, В. Мусієнко, О. Тараненка, Д. Терехової, Н. Шумарової та ін.), германських та романських мов (див. праці J. Peaget, G. Butterworth, V. Harris, B. Keysar, D. Barr, J. Balin, J. Brauner, H. Wimmer та ін.), проте одержані результати потребують подальшої розробки з позиції лінгвістичної типології.

Чимало досліджень американських та західноєвропейських науковців більшою мірою характеризують психологічні особливості егоцентричного Я, ніж власне мовні засоби його репрезентування (див. праці G. Adams, R. Jones, J. Peaget, J. Perner, N. Epley, K. Carey, E. Pronin, O. Christopher та ін.). Отже, комплексне, поліпарадигмальне вивчення обраного нами для аналізу мовного матеріалу дозволяє узагальнити й цілісно дослідити особливості усвідомлення егоцентричного Я носіями зіставляваних у статті (а також інших) мов.

Завданням публікації є дослідити функціонально-семантичні особливості репрезентування егоцентричного Я у типологічному зіставленні української, російської та англійської мов як результат концептуалізації системи орієнтаційних координат (надалі – СОК) носіями цих мов у параметрах зіставного поліпарадигмального аналізу.

Наукові результати. В усіх зіставляваних, як і в багатьох інших мовах світу, точкою відліку комунікації (центром СОК) є найегоцентричніші репрезентації – особові займенники першої особи однини укр., рос. я, англ. I. Займенник я належить до ключових, універсальних понять культури, яким окреслюється теологічна домінанта життя людини і без якого не можна зрозуміти ані її механізм, ані напрям її розвитку, ані її сутності. Глибина культури певною мірою визначається багатством і глибиною смислів, визначених у семантичному обсязі я [LDELС, 123]. Його визначення і розуміння певною мірою різняться у носіїв різних мов, що, окрім національно-культурних та соціально-професійних особливостей світосприйняття, детерміновано також особистісною зорієнтованістю, психологічною динамікою комунікації, її поліфункціоналізмом, багаторівневістю (ієрархічною системою рівнів), семіотичною спрямованістю та (можливо) опосередкованістю [Леонтьєв 2008, 10].

Із давніх-давен репрезентації «я» символізували центр усесвіту, його вісь, означали сходи до неба, в яких уособлюються сім язичницьких небес як найвищих станів буття. «Я» є антропоморфною моделлю всесвіту в мікрокосмічній інтерпретації, порядком усесвіту, його гармонією, єдністю початку й кінця, тобто всім, що свідомість пов'язує із божественною точкою [БЭССАЯ, 272] відліку навколишнього світу. В англослов'янській культурній традиції міра егоцентричності «я» найвища у свідомості носіїв мови (навіть у графічному зображенні). У слов'янській культурі центром уваги особи є не стільки «я», скільки друга особа (однина) «Ви» [Топоров 2006, 15]. Це дещо по-різному проектує функціонально-семантичні, прагмасемантичні й асоціативні репрезентації «я» у зіставляваних мовах.

Оскільки кожна мова має можливості репрезентації суб'єктивності і мовлення уможлиблює їх реалізацію у дискретних одномоментних актах, то саме особові займенники 1-ої ос. однини є головними експлікантами суб'єктивності [Бенвенист

1974, 296–297]. Це єдині мовні одиниці (МО), яким властива природна референційна співвіднесеність в умовах канонічної, завжди егоцентричної ситуації мовлення «мовець – адресат» [Кравченко 1992, 18], що реалізується, зокрема, у називанні мовцем самого себе [СУМ, 10, 618; OED, 12, 2013; TLE, 5]. У складі тематичних груп (ТГ) особових займенників аналізовані МО є умовно опозитивними, тобто їх опозитивність реалізується у контекстуальній конфронтації: *я – ти, я – ми, я – інші*, що може бути узагальненим у підкреслено егоцентричному варіанті «*я – не я*» (пор.: [Бенвенист 1974, 294]). Ці МО мають поширені словозмінні парадигми з суплетивним відмінюванням, які з часом дещо скоротилися (пор.: [ССМ; OED, 5, 2; Новикова 2006]). Вони утворюють відносно закриті парадигми в зіставлюваних мовах, характеризуються лаконічною повнотою семантичного вираження і функціональною самодостатньою вичерпністю. Універсальність цих МО визначає багато спільного в їх репрезентаціях у мовах і мовленні. За Ю. Степановим, у референційному просторі першої особи осмислюються суб'єктивні стани [Степанов 2004, 234–236]. Своєрідність особових займенників 1-ої ос. полягає у референційності їх семантики, внаслідок чого вони не є самодостатніми: вони не вказують поза контекстом на образ певної особи; вони відсилають до адресанта або адресата мовлення як тотожних індивідуалізованих репрезентацій комунікантів [ССРЛЯ 17, 36]. Традиційно вважаються опозитивними особові займенники-репрезентації «*я*», «*ти*» й 3-ої ос. на основі розподілу комунікативних ролей. Проте цим взаємодія МО в системі функціонально-семантичного поля (ФСП) особового вказування не обмежується; вона значно складніша [Рассел 1999, 10, 258].

Парадигми особового вказування на особу мовця репрезентовані в зіставлюваних мовах, зокрема, займенниками укр., рос. *я*, англ. *I*, які виражають «псевдоім'я «*я-зараз*», яке завжди в контексті можна інтерпретувати як «це є»; фактично *я* виражає «біографію цього» [Селиверстова 1988; СУМ, 11, 117, 124, 382]. У вказівній системі ці репрезентації постають центром координації, щодо якого організується дейктичний простір – час за ознакою наближеності/віддаленості об'єкта від мовця [Рассел 1999, 260]. Окрім егоцентричного вказування на мовця, аналізовані МО в супроводі особової форми дієслова репрезентують реальний момент виконання певної дії, пропозицію тощо [Бенвенист 1974, 298–299]. На функціональному рівні репрезентації опозитивних «*я*» – «*ти*» трансформуються у межах актантів комунікації (агент мовлення, адресат) [Рассел 1999, 10, 259]. Спостерігається в окремих випадках семантична синонімія форм називного й непрямого відмінків (родового й давального): укр. *я – мені*, рос. *я – мне*, англ. *I – me*, наприклад: укр. *мені хотілося б сказати* – *я хотів би сказати*, рос. *мне хотелось бы сказать* – *я хотел бы сказать*, англ. *let me say/tell you* – *I'd like to say* (у наведених прикладах разом із зміною аспектуальної форми дещо змінюється і стилістична маркованість: нейтральна форма активного стану перетворюється у ввічливу форму пасивного стану («...сказати про...») або підкреслює умовний стан дії за наявності протиставного сполучника – «...хотів би сказати, але...», «...хотілося б сказати, але...»); *me too* – *I am too* та ін. Англ. *I* також може бути вживаним у супроводі означального препозитивного прикметника: *Alas! What shall poor I become ?; Wretched I, to love in vain ? (Roundelay)* [OED 5, 2]. Зіставлювані МО постають у мові й мовленні центром і «ключем» системи внутрішніх референцій, у яких індивід визначається в обраних ним самим способах репрезентації себе як мовця [Бенвенист 1974, 289], унаслідок чого *я* може бути визначеним лише в «термінах породження мовлення (locution), а не в термінах об'єктів...» [Бенвенист, 286–287].

В українській і російській мовах уживані в родовому відмінку з прийменником *у(в)* та в давальному відмінку з прийменниками укр. *до*, рос. *к(ко)* ці МО виражають дейктичне просторово-особове вказування на певне місце, де живе, працює, перебуває

тощо мовець: укр. *заходьте до мене, гості дорогі...*, рос. *заходите ко мне, гости дорогие...* В англійській же мові потребується додаткова об'єктна репрезентація: *let's go to my place* (але *come to me* «підійдіть до мене»). У розмовному мовленні укр. *мені*, рос. *мне* вживаються також із підсиленням емоційно-експресивним значенням досади, скептичного або негативного ставлення до когось, чого-небудь за умови особистого зацікавлення мовця у чому-небудь [ССРЛЯ 17, 2013, пор. із: СУМ 10, 618], за рахунок якого вказівна функція дезактуалізується: укр. *теж мені, приятель*, рос. *тоже мне, приятель*. Також у сполученні рос. *уж эти/этот/это мне кто-, что-нибудь: Друг поехал на чужбину, Дальнюю сторонку. Ох уж эта мне чужбина, Горькая кручина* (Пушк.). Пор.: укр. *ох, та ж мені чужина*; англ. *oh, that terrible foreign land* та ін.

Специфічним у семантиці рос. я є поєднання дейктичного особового вказування з об'єктною функцією займенника: *Баратынский говорит, что в женихах счастлив только дурак; а человек мыслящий беспокоен и волнуем будущим. Доселе он я – а тут он будет мы* (Пушк.) [ССРЛЯ 17, 2014]. В українській і російській мовах можливі дещо подібні дейктично-референційні вказування на одну, окрему особу на противагу декільком, багатьом: укр. *забудьте про «я», тільки «ми»*, рос. *забудьте о «я», только «мы»* та ін. Також у функції іменника (невідмінювано) укр., рос. я виражає підсилену егоцентричну семантику усвідомлення людиною її власної сутності, себе в навколишньому світі: укр. *Фізична неволя не дозволяє моєму «я» виявитися* (Кравч.) [СУМ 10, 618], рос. *Моё я погаснет, точно лампа, у которой прикрутили фитиль* (Купр.) та ін. В усіх зіставляваних мовах ці МО, вжиті у значенні іменника, означають категорію суб'єкта і визначення мовцем себе як індивіда [ССРЛЯ 17, 2015; СУМ 10, 618; OED 5, 2–3]. У такому разі номінативна іменникова функція майже повністю дезактуалізує егоцентричне значення особового займенника, хоча за умови контекстуального повтору можлива актуалізація анафоричної семантики, як правило, у супроводі присвійних або вказівних займенників, наприклад: укр. *власне я, своє я*, рос. *собственное я, свое я*, англ. *The I which we think of when we say myself... is not true I, the I that is thinking, but merely a pseudo-I, a synthesis of thoughts and feelings reflected in this I, which are immediately or intuitively identified with that I* [OED 5, 3]. Такі репрезентації функціонують як філософський, медичний і психологічний терміни. Англ. I невідмінювано вживається у функції об'єкта мовлення як додаток. Така тенденція була особливо поширена в XVI – XVII ст.: *My father hath no childe but I* (A.Y.L.) [OED 5, 2–3]. Пор. також із англ. *The unchanged and unchangeable “I” of the world* (Ep. John), *It would be the same as to say the soul of the soul, or the body of the body, or the I of me* (Wollaston) [OED 5, 2].

Дещо по-іншому представлені в зіставляваних мовах непрямі, редуковані особові референції із вказуванням: 1) на думку, погляд, смак мовця: укр. *як/якби на мене*, рос. *по мне; как по мне*, англ. *as for me; to my mind* тощо; 2) на межу терпіння мовця: укр. *годі з мене*, рос. *будет с меня, с меня хватит/достаточно*, англ. *that's enough for me* тощо; 3) на заперечення, відмову мовця: укр., рос. *я не буду, не я буду* (семантична інверсія як засіб акцентування інтенції), англ. *I will not, not me* тощо; 4) на попередження, погрозу: укр., рос. *я вас/тебе...*, укр., рос. *я вам дам...*, укр. *ось я тобі/його*, рос. *вот я тебе/его* та подібні, укр. прост., фам. *наплачеться він [ще] в мене*, прост., фам. *наплачется он у меня*, укр. прост. *я тобі дам (покажу [де раки зимують])*, рос. прост. *я те/тебе дам (покажу [где раки зимуют])*, пор.: англ. *you'll be sorry, I won't put up with it, you'll see*; 5) на незадоволення мовця щодо дії, яка відбулася за його відсутності: рос. *без меня меня женили*; 6) на відмову від взаємовідносин, допомоги, «нічого не знаю»: укр. *я не я, і хата не моя*, рос. *я не я, и лошадей не моя*; 7) на байдуже ставлення: укр. *про мене*, наприклад: *Зараз збирай своє манаття та про мене хоч в очерет тікай з моєї хати* (Коцюб.);

8) на особливості власного статусу: укр., рос. *не будь я...* або бажаного нереального статусу: укр., рос. *будь я...*, англ. *if I were ...*; 9) на підтвердження відповідності певному статусу, рівню тощо «ще б пак!»: укр., рос. *я думаю!*, пор.: англ. *to do him justice*; 10) на застереження: укр. *гляди (ж) мені*, рос. *смотри (ж) мне*, пор.: англ. *you have been warned*; егоцентричні репрезентації вказування: 11) на ухвалу кого-, чого-небудь: укр. *оце (це, се) [й] я розумію*, рос. *вот это [у] я понимаю*, пор.: англ. *that's another way round, that's I see* [ССРЛЯ 17, 2015; СУМ 10, 618; OED 5, 2–3]; 12) на привернення уваги аудиторії: англ. *I say*; 13) на вираження обіцянки, погодження: англ. *I will* (наприклад, на весіллі); 14) англ. *I know not what* – про невідоме, що не можна висловити. У наведених вище прикладах слабка референційна семантика частіше поєднується із різними виявами модальності, що загалом більш характерно для англійської мови [LDELС 386, 394–395; ЛЭС 1990, 303]. Аналізовані егоцентричні репрезентації також вказують (15) на швидкість певної дії, моментальну реакцію іншої особи, відзначену мовцем, що викликало його враження від побаченого: укр. *тільки його й бачили*, рос. *только его и видели*, пор.: англ. *he swept away, he got away, he flew away* та ін. В англійській мові наявні паралельні форми вираження об'єктного відмінка *I*: *with me, to give you and me* тощо та заст. *...with my cossen Edward and I... (Jonson), to give you and I a right understanding... (Papers)*, також в емпатичній функції: діал. *Let thee and I go our own waay, And we'll let she go shis'n* [OED 5, 2].

Егоцентрична семантика підсилюється під час вказування мовцем на себе як на високоповажну особу, що виражається і графічно (за допомогою великих літер), пор.: англ. *I AM, the lord Jehovah, the Selfexistent; And God saide vnto Moses, I am that I am: And he said, Thus shalt thou say vnto the children of Israel, I AM hath sent me vnto you (Bible); Jehovah – Father – great I AM, We worship Thee (Olivers)* [OED 5, 2–3]. Пор.: укр. *Ми, Микола II*, рос. *Мы, Николай II* та ін. Англ. *I* у метафоричному контексті репрезентує референційне значення усвідомлення свого я певною особою; його вживання є певним виявом егоїзму: *I-ety, I-hood, I-ness, I-ship, I-ism, I-now*. Наприклад: *Who can comprehend his own^m personelity^{ml}, that is his *I-ship (Coleridge)*, подібно до укр. *якати*, рос. *якать* та ін.

В українській і російській мовах збереглося запозичення із церковнослов'янської аз, обмежене семантично, проте стилістично воно може бути вживаним, з одного боку, як високий стиль мовлення, а з іншого – як вияв іронічного, глузливого [ССРЛЯ 1, 62].

На відміну від англійської мови, укр. *я*, рос. *я* мають нульове вираження у складі узагальнено-особових речень, однак їх присутність підсилюється граматичною формою співвідносного дієслова у реченні та референцією до колишнього досвіду самого мовця.

Отже, структурно ці парадигми є двочленими, проте розбіжності на семантичному і стилістичному рівнях репрезентації (в українській і російській мовах це нейтральна й застаріла МО, в англійській – нейтральна номінативна й присвійна репрезентації) не залишають лакун на функціональному рівні.

Певною мірою загальну, абстрактну дейктично-референційну семантику спроможні репрезентувати загальні іменники, такі, як укр. *людина*, укр., рос. *особа*, *адресат/адресатка*, *адресант/адресантка*, укр. розм. *чоловік*, рос. *человек*, англ. *a person, an addressee, an addressant* тощо. В англійських репрезентаціях безвідносна анафоричність у ЛСВ «будь-яка особа» підсилюється через уживання загальних іменників із неозначеним артиклем. Проте варто зазначити про певну специфіку названих англійських корелятивів. Англ. *person*, ужите в множині, на відміну від інших зіставляваних репрезентацій, означає «народ, люди» [LDELС 1136].

Зіставлявані мовні егоцентричні репрезентації концепту *Я* дещо по-різному асоційовані носіями зіставляваних мов: якщо для британців та росіян типовим є

антонімічний тип асоціювання (*I – you*), то для носіїв української мови характерне ототожнення із собою (*Я – саме я особисто*), усвідомлення і прийняття позиції мовця (*Я – мовець*) [Терехова 2012, 1010].

Висновки й перспективи подальших розвідок. Таким чином, проаналізовані репрезентації егоцентричного «я» є відносно відкритою підсистемою мовних одиниць, які збігаються у вказуванні на 1-шу особу однини (мовця), проте різняться багатьма своїми вторинними значеннями і почасти функціонуванням у порівнюваних мовах. Для цих МО характерні відносність, опозитивність у складі ТГ та ФСП.

Дослідженням МО властиві як традиційні референційні типи вказування (анафоричний, дейктичний і, власне, референційний), так і дейктично-анафоричний тип. Вони віддзеркалюють особливості національної свідомості природних носіїв української, російської та англійської мов; їх специфіка й автохтонність простежується і на рівні асоціацій.

Проведене дослідження дозволяє оновити і поглибити наукові знання у галузі типології мов та загальної лінгвістики щодо репрезентації системи егоцентричних МО, просунути далі у визначенні функціональної семантики, зокрема структури ТГ як складника ФСП, аналізі відношень у складі ТГ і мікрополів ФСП особової референції, типології особової семантики СОК та ін.

Подальші наукові студії вивчення репрезентацій особової референції вбачаються у напрямках структурної типології, контрастивної і прототипної семантики, психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокогнітивістики та лінгвокультурології.

Література

- Бенвенист Э. Природа местоимений / Э. Бенвенист ; пер. с фр. Ю.Н. Караулова // Общая лингвистика. – М. : Прогресс, 1974. – С. 285–291.
- Бенвенист Э. О субъективности в языке / Э. Бенвенист ; пер. с фр. Ю.Н. Караулова // Общая лингвистика. – М. : Прогресс, 1974. – С. 292–300.
- Бородин М.А. К типологии и методике историко-семантических исследований / М.А. Бородин, В.Г. Гак ; АН СССР, Ин-т языкознания. – Л. : Наука, 1979. – 232 с.
- Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с., 1 ил.
- Гачев Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М. : Сов. писатель, 1988. – 233 с.
- Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://destruction.narod.ru/karaulov_jasikovaja_lichnost.htm.
- Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
- Кравченко А.В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейксис. Индексальность / А.В. Кравченко. – Иркутск, 1992. – 212 с.
- Леонтьев А.А. Прикладная психолингвистика речевого общения и массовой коммуникации / А.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.rulit.me/books/prikladnaya-psiholingvistika-rechevogo-obshcheniya-i-massovoj-kommunikacii-read-383155-1.html.
- Михеева Л.Н. Лингвокультурная ситуация в современной России. Речевая культура студенчества : [монография] / Л.Н. Михеева, И.В. Долинина, Ю.Н. Здорикова. – М. : Флинта, 2015.
- Новикова Л.П. К проблеме местоименной семантики / Л.П. Новикова // Актуальные проблемы германистики и романистики. – 2006. – Вып. 10. – Ч. 1. Слово в языке и речи. – С. 258–263.
- Рассел Б. Исследование значения и истины / Б. Рассел ; пер. с англ. Е.Е.Ледникова, А.А. Никифорова. – М. : Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 400 с.

Селиверстова О.Н. Местоимение в языке и речи / О.Н. Селиверстова ; АН СССР. Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1988. – 151 с. – Библиогр. : с. 147–150.

Степанов Ю.С. Безличность и неопределённая референция / Ю.С. Степанов // Язык: система и функционирование. – М. : Наука, 1988. – С. 226–236.

Терехова С.І. Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження) : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / С.І. Терехова. – К., 2012. – 534 арк.

Терехова С.І. Типи референції в системі просторових, часових і особових координат української, російської та англійської мов : [монографія] / С.І. Терехова. – К. : КСУ – Альфа Реклама, 2010. – 334 с.

Тер-Минасова С.Г. Личность и коллектив в языках и культурах / С.Г. Тер-Минасова // Вестник Московского университета. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 2. – С. 7–17.

Топоров В.Н. Из индоевропейской этимологии / В.Н. Топоров // Исследования по этимологии и семантике : в 2-х т. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – Т. 2. – Кн. 1. – С. 123–153.

Словники та довідкова література

БЭССАЯ – Большой этимологический словарь современного английского языка / М.М. Маковский. – М. : Издат. центр «Азбуковник», 2005. – 526 с.

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / АН СРСР, Ин-т языкознания ; гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка : в 17-ти т. / ред. Л.С. Бархударов, В.В. Виноградов. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1950–1967.

ССМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2-х т. / ред. Л.Л. Гумецька та ін. – К. : Наук. думка, 1977–1978.

СУМ – Словник української мови : в 10-ти т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; ред. І.К. Білодід. – К. : Просвіта, 1970–1981.

Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М. : Акад. проект, 2004. – 991 с. : ил.

LDELС – Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow, Edinburg Gate : Pearson Education Ltd., Longman : Person Education Ltd., 2005. – 1620 p.

OED – Oxford English Dictionary : In 13 vol. – Oxford : the Clarendon Press, 1970. – Vol. 1–13.

TLE – The Linguistics Ensyyclopedia / ed. by K. Malmkjaer. – London & N.Y. : Routledge. Taylor & Francis Group, 2000 (repr. 1997).

КОНЦЕПТ ОБРАЗА ЯК ВІЗИТНА КАРТКА ЕТНОСУ

С.В. Форманова

Постановка наукової проблеми та її значення. У центрі уваги когнітивної лінгвістики є мова як загальний когнітивний механізм та інструмент репрезентації й інтерпретації інформації. Когнітивна лінгвістика розглядає людину як «систему процесування інформації та інтерпретує поведінку в термінах внутрішніх станів» [Дем'янков 1994, 17], що пояснюється специфікою когнітивного в мові. Мовна форма є відображенням когнітивних структур, які знаходять своє втілення в ідеї концепту разом із фреймами, скриптами, сценаріями, гештальтами тощо. Концепт визначають як змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, яку відображено в людській психіці. Дослідженню *концептів як лінгвокогнітивного явища* присвячено праці Н. Арутюнової, О. Бабушкіна, О. Кубрякової, З. Попової, Ю. Степанова, Й. Стерніна, О. Шмельова та інших мовознавців. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробив О. Потебня. В українській лінгвістиці проблемами вивчення концептів займалися С. Аскольдова-Алексєєва, К. Голобородько, В. Жайворонок, В. Кононенко, О. Кузьміна, Л. Лисиченко, Л. Ніколаєнко, В. Русанівський, В. Старко та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Концепт – це багатомірна інтегрована категорія [М. Болдирев 2000; О. Кубрякова 1996; З. Попова 2001; З. Попова, Й. Стернін 2007; А. Приходько 2008; Г. Приходько 2016; О. Селіванова 2008; О. Таран 2002]. У ній, крім структурних елементів, виокремлюють три основні складові частини: поняттєву, значущу, образну, а також ціннісно-оцінну [С. Воркачов 2003; В. Карасик 2004; А. Приходько 2008; Г. Приходько 2016]. Остання характерна для оцінних лінгвокультурних концептів, яким у нашому дослідженні є концепт «*обра́за*», що містить «суть поняття етно-соціо-психолінгвокультурного порядку» (А. Приходько) з ціннісним компонентом.

Обра́зу В. Жельвіс визначає як виявлення вербальної агресії [Жельвіс 1990, 7]. Він вважає, що концепт «*обра́за*» формально містить усю гаму емоційно-оцінної лексики у формі вокатива або алюзії. Адже саме інвективне слововживання містить поняття непристойності з огляду на норми загальноприйнятої поведінки. Таким чином, інвективний узус визначається як когнітивна модель поведінки людини. Що стосується *обра́зи*, то це мовленнєва номінація самого акту, мовленнєвої інтеракції, що зумовлена чинниками, які мають на меті змінити міжособистісні взаємини визначеними намірами. Взагалі *обра́зу* можна порівняти з оголошенням війни супротивникові. Переможе той, хто наймайстерніше здійснить цю дію. Тоді *обра́за* – це акт, за допомогою якого досягається домінуюча поведінка мовця. *Обра́за* може бути інвективою, навіть якщо не містить жодного лайливого слова, але має на меті принизити співрозмовника, *обра́за* може містити обра́ження об'єкта комунікативного акту, якщо застосовує некодифіковану, вульгарну, лайливу лексику. І ступінь обра́зливості може визначити лише адресат.

Акт *обра́зи* однією людиною іншої виконує складну комунікативну функцію. Як один з основних механізмів людського спілкування він частково є залишком захисної реакції та погрози у тваринному світі. Через це в одних випадках виражається гнів, роздратування, а в інших – це просто бажання поставити адресата в незручне становище, спонукати когось до дії або ж припинити ці дії, покласти край чийсь поведінці. Серед співтовариств, які відображають «псячо-вовчу» модель, В. Михайлін справедливо називає і професійне середовище злочинців, котре протиставляє себе суспільству, яке живе за законами, професійним захисникам законності, яких це середовище сприймає як іншу «зграю», називаючи їх лягавими, вовками ганебними та ін. [Михайлін 2000, 365].

Спираючись на дефініцію цього поняття тлумачними словниками, під **образою** розуміємо мовленнєвий акт, в основі якого лежить мовленнєва агресія і який має на меті здійснити приниження соціального статусу адресата шляхом використання прийомів комунікативного тиску (суперечка, загроза, шантаж, хамство, зневага, недовіра тощо). Образа – це приниження честі й гідності адресата, висловлене у формі інвективи (М. Голев, В. Карасик). Образа також визначається як форма вербальної агресії, яка здійснюється за допомогою обвинувачення адресата в порушенні ним норм національно-культурної поведінки, зневажанні певними культурними цінностями або презентації його фізичної чи розумової неповноцінності порівняно з інвектором та іншими членами соціуму (В. Жельвіс). Образою визнається також спрямована на адресата артикуляція термінів, що позначають фізіологічні дії, частини тіла – усе, що зафіксоване в певній культурній традиції як непристойне (Г. Кусов).

Образу в українській лінгвокультурі можна умовно класифікувати на: 1) власне образу: *покидьок, вертихвістка, дурень, йолоп*; 2) ксенофобські номени та прізвиська, як-от: *нігер, чурка, жид, кацап, хохол, фриц*; 3) зоосемізми: *козел, баран, сука*. Інвективний характер такі лексеми набувають завдяки розрізненням, які порушують етикетні норми. Їхня семантика закріплює негативне ставлення до іншої людини.

На думку Г. Кусова, залежно від відвертості намірів здійснити комунікативний тиск концепт *образа* містить і специфічні прийоми вербальної поведінки, які підрозділяються на: 1) пряма *образа* – характеристика особи, виражена в різко негативній формі за допомогою грубої, зниженої, дошкульної лексики: лайки, мату, обценної та інвективної лексики, коли *образа* досягається шляхом використання прямої негативної номінації суб'єкта образу або шляхом свідомо помилкового звинувачення опонента в злочинній чи аморальній діяльності; 2) непряма *образа* – образлива характеристика особи здійснюється завуальовано, що робить акт мовної агресії ще дієвішим, оскільки в більшості випадків сприймається не на «лексично-осмисленому», а на «синтаксично-зв'язувальному» рівні, тобто під «об'єднаною» синтаксичною єдністю; 3) прихована *образа* – образа, яка начебто витікає з усього контексту сказаного, є висновком з усієї фрази [Кусов 2004, 21].

Адресна спрямованість образу українців диференціюється таким чином: 1) образи, спрямовані безпосередньо на суб'єкта: *лайно, злодій, шахрай, повія, осел, корова, кат, шкуродер, чайник, істеричка, debil, психопат, чокнутий* та ін.; 2) образи, орієнтовані на родичів адресата, чий статус у відповідній культурі вважається пріоритетним: *срав твоїй матері, матері твоїй ковінька, чорти б твою матір побрали* та ін.; 3) образи, адресовані суб'єктові, із залученням сакралізованих номенів: *антихрист, сатана, біс, ренегат, іуда* та ін.

До образу уналежнюємо також і прокльони, оскільки вони передбачають наявність певної словесної фрази, яку адресовано одному з учасників ситуації і яка мислиться як «формула прокляття», «формула відправки», що реалізується як процес передачі того, кого проклинали, злим силам. В основі концепту *образа* лежить стійкий етнічний стереотип, який акумулює сукупність етнокультурних уявлень про шляхи видозміни соціального «портрета» мовної особистості в негативний бік.

Цілком очевидно, що акт образу – це явище досить специфічне як у ситуативному плані, так і в плані належності тієї чи іншої фрази певній особі та націленості цієї фрази на конкретний об'єкт. Адже будь-яка людина може навіть вигадати чи ввести в обіг слово, яке буде сприйматись як образа або щось брутальне, спрямоване на людину, риси її характеру, зовнішність, вади, сферу діяльності тощо. Все це застосовується з метою образити людину, принизити її честь, гідність із позиції суб'єктивної оцінки. Прізвиська й ксенофобські найменування також постають як образа, оскільки мотивовані негативною характеристикою особи за національністю і засуджуються суспільством.

Г. Кусов зазначає, що у російській лінгвокультурі сформувалася модель негативної оцінки мовної особистості, яка в мові функціонально ототожнюється з ілокутивним змістом образу: 1) використання як характеристика особистості нецензурних, інвективних слів та висловів; 2) порівняння особи з відходами життєдіяльності (*лайно, сміття, падаль, гнилизна*); 3) використання слів і висловів, що позначають антигромадську, соціально шкідливу діяльність (*зłodий, шахрай, повія, хабарник*); 4) використання зоосемантичних метафор, що відсилають до назв тварин і таких, що підкреслюють які-небудь негативні властивості людини (*свиня – неохайність, невдячність; собака – зла, груба людина; осел – дурість; корова – неповороткість*); 5) використання слів з яскраво вираженою негативною оцінкою, що виражають соціально засуджувану поведінку (*расист, зрадник, боягуз*); 6) номінація непрестижних або «жорстоких», «грубих» професій (*кат, бракороб, сатрап, шкуродер*); 7) використання слів, що містять експресивну негативну оцінку поведінки людини, властивостей її особи без вказівки на конкретну діяльність (*хам, негідник, недолюдок*); 8) використання для характеристики обличчя евфемізмів – слів, що позначають засуджувану антигромадську діяльність та мають негативно-оцінний характер (*жінка легкої поведінки; представниця найстародавнішої професії; так не відсохне рука того, що бере*); 9) використання негативно-оцінних каламбурних утворень і негативних обігравань імен громадських діячів або відомих персонажів (*комуняки, лайнократи, Є.Б.М., Х.И.М. (Хакамада), ТелеПутін, Жирік або Жир, Грифон, БАБ, «Гриша-пустомеля», «із зłodюг у греки» про Р. Попова, «мочильник» країни, Блербуш тощо*); 10) використання зневажливої лексики, такої, що дискримінує людину за ознакою належності до певної національності або раси (*чукча, пігмей, вузькоокий, цурка, турок*); 11) використання зневажливої дискримінуючої лексики, що ідентифікує особу за професійною ознакою (*мент, сміття, лягавий*); 12) ототожнення з одіозними особами сучасності, літературними, казковими і міфологічними героями, біблійськими персонажами (*Гітлер, Саддам, Яга, Цербер, Іуда, Собакевич, Хлестаков*); 13) використання лексики, що позначає гріхопадіння, аморальну поведінку з християнського погляду (*антихрист, сатана, Біс, ренегат*); 14) використання лексики, що позначає предмети домашнього побуту й ужитку (*чайник, швабра, матрац, шафа*); 15) негативна характеристика діяльності шляхом використання дієслів з осуджуючим значенням або прямою негативною оцінкою (*хапнути, красти, обдурити*); 16) використання стійких виразів розмовної мови з негативною, неповажною оцінкою (*у труні я його бачив, бачив я його в білих капцях, кінь із яйцями, квазіморда*); 17) використання медичної термінології (*істеричка, дебіл, психопат, замірок, шизик*); 18) використання лексики ідеологічного протистояння (*валютник, несун, спекулянт, ділок від бізнесу, «піонер» про Кирієнко*); 19) використання лексики, що дискримінує власні ділові якості людини, її розумові здібності, недоліки будови тіла (*ділок, демагог, писака, діяч, митець, дилетант*); 20) використання негативно-оцінних прикметників, адресованих конкретній особі (*цокнутий, хворий, ненормальний, відморожений*); 21) використання «прирощеного сенсу» до нейтральної лексики (*вузьколобий ковбой зі своїм слухняним острівним пуделем – про керівників США і Великобританії, де нейтральні «ковбой» і «пудель» набувають негативного відтінку завдяки прикметнику «вузьколобий» і приращеній якості до слова «пудель» – у сенсі несамостійності у прийнятті важливих рішень*); 22) використання суфіксів суб'єктивної (негативної) оцінки, які супроводжують повідомлення особливими відтінками іронічності, зневаги, приниження, грубості (*працівник – робітничок; дитя – діточки, паруб'яга, наприклад, пара ситих детинушків*); 23) пряма негативна оцінка (*розумом не пишуть і не блищать, зухвалий, у приправі страшиного апломбу, красномовити не навчений*); 24) вирізнення негативного відтінку на папері за допомогою графічних знаків оцінки (*не васнецовські*

«захисники землі російської»); 25) використання ідіоматичних виразів із негативною семантикою, що підносяться як народна мудрість (*чорного пса не відмиєш дочиста*); 26) використання архаїзмів, які характеризують особу й сприймаються у сучасній мові з певною часткою іронії (*цар-батечко, пан, глашатай, батрак*) [Кусов 2004, 17–19].

Використання формул образи в мовленні тісно пов'язане з індивідуальною картиною світу носіїв мови, яка має внутрішньосистемні характеристики власне мовної, соціальної, гендерної і психологічної природи, що зумовлює її функціонування, ужиток і розповсюдження.

У результаті аналізу нами було виявлено, що до категорії образи можна уналежити такі лексеми:

- **зоосемізми:** *баран, гад, козел, сука, сучий син, стерв'ятник* та ін.;
- **лексеми, які не мають конкретної або єдиної орієнтації на які-небудь ознаки людини:** *бидло, биндюжник, виродок, гандон, покидьок, мугир, мужсва, мурло* та ін.;
- **лексеми, які відображають риси характеру:** *варивода, одоробло, ненажера, нероба, невдаха, нечема, нахаба, хапуга, ябеда* та ін.;
- **лексеми, пов'язані із зовнішнім виглядом та фізичними вадами:** *замазура, каліка, п'яниця, розбишака, здохляка, розумака, хитрюга, прикметники сліпий, глухий, німий, голий, босий, підперезаний, підлий, бездарний, блудливий, зашмульганий, розпусний* та ін.;
- **лексеми, пов'язані з професією:** *живодер, коновал, політикан, солдафон, учила, гицель* та ін.;
- **лексеми, пов'язані зі статтю та сексуальною активністю:** *курва, голубий, лесбіянка* та ін.;
- **лексеми, пов'язані з політичною діяльністю:** *свободівець, бандерівець, комуніст, нацист, фашист, нашоукраїнець, регіонал, хунта* та ін.;
- **лексеми, пов'язані з національністю:** *жид, кацап, москаль, сябри, бульбаи, фріц, хохол, янкi, чурки* та ін.;
- **дієслова з інвективною семантикою:** *блудити, вишитися, жлуктити, манати, матюкати, надлючити, поцупити, ригати, скацанитися, смердіти, спалюжити, сучитися, цькувати, чкурнути, шлятися, швендяти, ялозити* та ін.

Як правило, такі лексеми можуть уживатись у будь-яких ситуаціях, коли мовець має намір дати словесне оформлення негативному ставленню до іншої людини.

Ще одна особливість українських формул образи полягає у тому, що вони містять позначку лайливих, проте не є образами і вживаються як вигук у певних мовних ситуаціях. Це відбувається, коли людина висловлює різні реакції на навколишню дійсність: здогад, захоплення, здивування, докір, страх, біль, незадоволення, рішучість, погрозу, насмішку, зловтіху, гнів. Такі лексеми можна віднести до вторинних (похідних) вигуків, оскільки в наведеній позиції вони втратили номінативну функцію і перетворились на виразники різних почуттів: *диявол, чорт, біс, холера, курва* та ін.; *хай йому грець! Трясця його матері!*

Список застарілих інвективних формул, які містять образу, не такий уже й великий: *одоробло, ледащо, мурло, базікало, мазило, брехло, убойце, вайло* тощо, які є формами експресивно-оцінних слів і формальними показниками середнього роду. До них зараховуємо також словоформи, які потенційно є виразниками чоловічої або жіночої статі, а у структурі мови марковані граматичним жіночим родом, що зумовило їхню назву «фемінативи» (від лат. *femina* – жінка): *замазура, задрипанка, гнида, хвойда, вертихвістка/вітрогон, зануда, ненажера, невмиваха, хапуга, нероба, невдаха, плакса, нечема, нахаба, непосида, нездара, хитрюга, ябеда, варивода, забіяка, всезнайка, просторіка* та ін.

Леся Ставицька зазначає, що для українського обценного мовного простору релевантними можна вважати такі непохідні лексеми:

1) власне матизми – слова, пов'язані із сексуальною діяльністю: *їбати, пизда, хуй, манда, мудак, блядь*;

2) обценна лексика сексуальної сфери: *залупа, секель, дробити, мінет, гондон, монстра, поц, підарас, хер, курва, сука*;

3) обценізми несексуальної сфери: *срати, сцяти, бздіти, дристати, пердіти, гівно, срака, жопа, задниця, гузно* [Ставицька 2008, 20].

Семантично лексеми першої групи належать до обценної лексики, оскільки це матизми; лексеми другої групи межують між обценізмами і вульгаризмами; лексеми третьої групи більш характерні для українського інвективного простору, хоч лексема першої групи *блядь* і другої групи *сука* вважаються обценізмами, що пов'язано з образом матері співрозмовника (пор. *блядин син* і *сучий син*). В українській мові слово *сука* і *блядь* уживаються як лайливі, містять експресивну конотацію і виконують функцію образи переважно щодо жінки.

Українська образа зазвичай пов'язана із здійсненням природних функцій організму та з копоректальною лексикою (продуктами дефекації). Найбільш уживаним в українців є слово «срака». Воно історично використовувалось у безлічі контекстів і продовжує уживатись як синонім у таких лексемах: *гімно, гімно собаче, гімнюк (гімнючка), засранець (засранка), серун (серуха), дристун, бздюха, бздюх*.

Вважається, що лайка і прокльони належать до оригінального витвору львівського балаку і мірою своєї оригінальності не мають аналогів у жодному іншому жаргоні українського міста. Окрему роль відіграють прокльони, які не стосуються когось або чогось конкретного: *курва мать засрана, йож твоя нога, курча беля, курча ляга (курча нога), курча лі монада, пся кость слонова, хулера, ясний гвінт, ясна дупа, курва в дупу пердольона, тиць-пердиць (тиць-пердиць по-руські здрасті)*. За допомогою таких слів та виразів можна продемонструвати свій емоційний стан, викликаний тим чи іншим ставленням до певного фрагменту дійсності, але переважно ці мовленнєві висловлювання можуть і не стосуватися нічого конкретного, а отже, вони не конче були породжені негативними почуттями. Наприклад, *о курча, яка файна дівка!*

Такі вирази, як *срака банька, срака мотика, срака пердяка, сралю перділо*, вживалися тоді, коли хтось хотів сказати співрозмовникові, що він говорить дурниці або щось не до теми.

Як бачимо, образливі формули мають національну специфіку, а психологічне тло є не таким жорстким, як під час вживання обценної лексики, оскільки етнічна зумовленість комунікативно-мовної поведінки визначається соціокультурними, психофізичними, культурологічними характеристиками українців, які відбито в традиціях, обрядах, учинках, особливостях мислення, моделі поведінки, що склались історично.

Польська мова надзвичайно багата на ідіоми зі словом *pies* та його похідними. Тут наявно багато висловлень, які містять присвійний прикметник *psi* 'песий': *psia krew, psi syn, psia wasza mać, psia dusza, psia wiara, pieskie nasienie* [Успенский 1997, 67–161]. Їхнім давнім прямим значенням було звинувачення у належності до «псів» як особливому, дикунському, чужому співтовариству. Таке ж значення мали інвективи *Pies z tobą tańcował; Pies ci mordę lizał; Pocałuj psa w nos*, які використовують і в сучасній польській мові. Вони позначають відмову від спілкування і мають аналог в українській мові *Йди до біса*. Дієслово *psuć (psuci)* має значення 'псувати'. Пор.: *Psuć sobie lub komuś krew* (псувати чийось кров). Це висловлювання може бути синонімічним до українського «*нервувати, псувати настрої, заподіювати шкоду*». Заслуговує на увагу польський вираз *Na psa urok* у значенні «*щоб не наврочити*», а також вислови *Zdechł pies* «*пропади все пропадом*» та *A to pies?* «*а що, це не має значення?*»

Але образа є візитною карткою не лише російського, українського й польського етносу. Як свідчать нещодавно проведені дослідження, найбільш «смачно» в Європі лаються угорці. Найбільша кількість лайливих слів пов'язана там з анатомією і механікою статевого акту. Так, одна з найпопулярніших угорських лайок: *щоб тебе кінь звалтував!* [Королев 2001, 12]. Якщо взяти образ Мадонни, якому вклоняються італійці, то саме він і є об'єктом найтяжчих образів. Японці високо цінують охайність, тому звинувачення у бруді має характер образи. «*Ти – невміла*» – найважча образа у чукчів та ескімосів, оскільки у тяжких умовах Далекої Півночі невмілі гинули [Жельвис 1985, 298].

Син повії – найстрашніша образа в Африці, Америці й Англії: *шлюхи син*. У росіян лайка *ти сучий син!* є однією із найслабших в емоційному вираженні і майже не образлива. У Корей найстрашнішою образою є слово *собака*. А в Норвегії найбільш образливими висловами вважаються ті, що принижують Бога і церкву, наприклад, слово *біс* – табуйоване. Росіяни ж будь-які згадування про нечисту силу (крім як у церкві) вважають нормативними [Королев 2001, 12]. «У Японії матірної лайки не існує. Ось у Китаї – найбагатіша матірщина. Найсильнішою лайкою в японців є: *Хузакена!*, що означає: *Не жартуй!* Але вживається дуже рідко. І ще одне лайливе висловлювання: *У твоєї матері великий пуп!*, яке використовують учні у школі для неблагонадійних дітей» [Сорокин 2001, 33].

1972 року американський комік Джордж Карлін виступив із монологом «Сім слів, які не можна говорити на телебаченні». Монолог було побудовано на епатажному використанні слів *shit* (лайно стосовно людини), *piss* (сеча), *fuck* (здійснювати статевий акт, чоловічий статевий орган), *cunt* (піхва), *cocksucker* (пасивний гомосексуаліст), *motherfucker* (той, хто має статеві стосунки з матір'ю) та *tits* (дівка, цицьки), які були неприпустимі на американському радіо і телебаченні. Пізніше Карлін додав до цього списку *fart* (гучне випускання газів з організму; іноді використовується як епітет на позначення дурня; для Америки вважається цілком уживаним словом), *turd* (тваринне лайно) та *twat* (у Британії – ідіот; в Америці – принизливий сленг на позначення жіночого статевих органу: вульва та клітор), а далі й інші висловлення [Електронний ресурс].

Тоді на радіостанцію, де прозвучала видозмінена версія цього номера, подали позов до суду. Зрештою Федеральній комісії зі зв'язків США було рекомендовано забороняти передачі, в яких використовується така лексика, якщо вони виходили у «дитячий» час. Як бачимо, в американській свідомості у ролі чинників перетворення аспектів мовленнєвого впливу на знаряддя здійснення перлокутивного ефекту на перший план вийшли культурні універсалиї, що сформували систему ціннісних орієнтирів у суспільстві. Вважаємо, що лінгвокультурна ментальність американців і англійців є менш агресивною, ніж російська й українська, тому форми образи в них мають евфемічний характер, як-от: *layabout* (нероба, дармоїд), *doormat* (ганчірка, людина, об яку можна витирати ноги), *wet blanket* (зануда), *big mouth* (тріпач), *pushover* (слабовольна людина, слабкий ігрок, легкодоступна жінка, легка здобич), *slob* (нечупара), *twit* (дурень, недотепа), *spoilsport* (той, хто завжди псує настрої оточуючим), *fatso* (товстуха), *nerd* (ботанік, зануда), *swot* (зубрила), *dork* (заучка, ботан, придурок), *prat* (йолоп, ідіот), *lazy slob* (нехлюй), *scumbag* (отморозок, кримінальний тип), *tomboy* (пацанка), *old bag / old cow* (стара).

Фактичний матеріал засвідчує, що в образі чітко відбивається ментальний код нації. Експресивність, образність і багатозначність образливих формул відображають якість мови та її розвиненість. Уявлення про образи належить до сфери мовних дій людини. Для цього враховується комунікативний контекст, мета і завдання учасників спілкування, характер їхніх взаємин, правила мовленнєвої поведінки певної сфери спілкування. Тому під час кваліфікації образи варто мати на увазі такі критерії: чи мав інвектор намір образити інвектума, чи це не входило в його інтенцію. У такий спосіб

на ситуацію образи можна подивитись із двох боків: з боку того, хто образив, і з боку того, кого образили. Адресант (той, хто образив) мав намір образити і свідомо обрав для цього інвективу / лайку / некодифіковану лексику, яка може зачепити адресата, щоб він відчув його намір. Адресат, у свою чергу, відчув образу в словах адресанта. Отже, ситуація будь-якого спілкування вимагає враховувати певні правила і варіанти мовленнєвої поведінки та певну стилістичну градацію слів.

Висновки. Масове вживання образи негативно позначається на культурі суспільства. Це явище періодично відбувається в усіх культурах і мовах, що дає можливість лінгвістам здійснювати дослідження семантики, прагматики й етимології некодифікованої лексики, характеризувати тенденції її функціонування, тлумачити й корегувати її тощо.

Характерні особливості образи в українському суспільстві полягають у розширенні сфери використання, у повній «легалізації» у побутовому мовленні, художній літературі та ЗМК, що цілком пов'язано із загальним розкріпаченням соціального життя останнім часом і є своєрідним мірилом цього розкріпачення. Щодо інших етносів, то концепт образи в них реалізується у м'яких, сакральних і евфемічних формулах. Використання образи в мовленні є свідомим вибором адресанта, коли цього вимагає ситуація спілкування, хоча цьому й суперечать етикетні норми, мораль тощо.

Концепт «образи» є метально усвідомленою вербальною одиницею, ознаки якої відбиваються у мовленнєвій інтеракції. У такий спосіб розкриваються лінгвокультурні, соціальні й прагматичні аспекти мовленнєвого акту, оскільки в образі міститься негативна модель оцінки суб'єкта.

Під час образи комунікативний тиск на адресата здійснюється через вплив на його ціннісну сферу, складником якого є соціальний статус індивіда, виражений у певній лінгвокультурі у вигляді домінування етнокультурних уявлень про соціальний ідеал, якому хоче наслідувати певна особистість. Образа – це вербальна агресія, що здійснюється за допомогою звинувачення опонента у порушенні ним норм національно-культурної поведінки та зневагою певних культурних цінностей і вживається за таких умов: 1) вона повинна мати намір; 2) бути спрямованою на приниження честі й гідності людини; 3) повинна бути виражена вербальною формулою, яка містить негативну конотацію.

Література

- Вільчинська Т.П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Т.П. Вільчинська. – Львів, 1996. – 16 с.
- Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17–33.
- Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.thinkaloud.ru/feature/buz-swearing.doc>.
- Жельвис В.И. Инвектива: опыт тематической и функциональной классификации / В.И. Жельвис // Этнические стереотипы поведения. – Л., 1985.
- Жельвис В.И. Эмотивный аспект речи. Психологическая интерпретация речевого воздействия / В.И. Жельвис. – Ярославль, 1990.
- Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 1996. – 333 с.
- Королев А. Оскорбление сакрального. Матерщина – магия нового времени / А. Королев / Литературная газета. – 2001. – № 15 (11–17 апреля).
- Кусов Г.В. Оскорбление как иллюкутивный лингвокультурный концепт : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г.В. Кусов. – Волгоград, 2004. – 27 с.
- Лукин В.А. Концепт истины и слово «истина» в русском языке (опыт концептуального анализа, рационального и иррационального в языке) / В.А. Лукин // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 43–47.

Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособ.] / В.А. Маслова. – Минск : ТераСистемс, 2004.

Михайлин В.Ю. Русский мат как мужской обценный код : проблема происхождения и эволюция статуса / В.Ю. Михайлин // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 43. – 2000. – С. 347–393.

Попова З.Д. Когнитивная лингвистика : [учеб. изд.] / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007.

Приходько Г.І. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : [навч. посіб. для студ. фак.-ту іноз. філології освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Г.І. Приходько. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 164 с.

Сорокин В. Литератор без мата как пианист с девятью пальцами / В. Сорокин // Арт-Мозаика. – 2001. – № 4 (28 января – 3 февраля).

Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціяція укр. мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с. – Бібліогр.: С. 426–449.

Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та відповідників. Обценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.

Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М., 1997.

Таран О.С. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О.С. Таран. – Харків, 2002. – 20 [1] с.

Успенский Б.А. Мифологический аспект русской экспрессивной лексики / Б.А. Успенский // Успенский Б.А. Избранные труды : в 3-х т. – Т. 2. – М., 1997. – С. 67–161.

СЕМІОТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЖИТТЯ – СМЕРТЬ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

І.Г. Саєвич

Буття людини впродовж багатьох століть залишається одним з основних об'єктів пізнання. Осмислення і розуміння людської природи неможливе без звертання до ключових феноменів існування: життя і смерті, діалектика яких осягається через процеси генезису, змінності, нерозривної єдності і внутрішніх протиріч.

Питання пізнання категорій життя і смерті як основи екзистенції є одним із ключових у філософії, релігієзнавстві, мистецтві, природничих науках. У філософському дискурсі актуальності набувають різні концепції життя (*філософія життя*), що наближають його до ідеальної форми існування. У релігійному, зокрема християнському, мемплексі земний шлях людини визначено як підготовчий етап, що зумовлює можливість подолання диктату смерті (*безсмертя, вічне життя, рай*) або ж спричиняє покарання за недотримання встановлених Богом законів (*вічні муки, пекло*). Як об'єкт осмислення у природничих науках життя постає у сукупності біологічних ознак, притаманних живим істотам.

Життя і смерть як репрезентанти універсальних аксіологічних констант неодноразово привертали увагу лінгвістичної спільноти. Аспекти когнітивної організації концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ, номінації і смислового наповнення, семантичних моделей фразеологічних одиниць, дискурсивного потенціалу концептів у слов'янських, германських і романських мовах порушували О.О. Близнюк [Близнюк 2008], С.Г. Воркачов [Воркачев 2011], М.В. Жуйкова [Жуйкова 1996], І.Б. Іванова [Іванова 2008], О.С. Колесник [Колесник 2012], М.В. Кравець [Кравець 2011], Ж.В. Краснобаєва-Чорна [Краснобаєва-Чорна 2008], С.М. Толстая [Толстая 1999; 2012] та інші дослідники.

Однак не вирішеними залишаються проблеми прагматичного спрямування семіотичної опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ у слов'янських лінгвокультурах, механізми, що визначають особливості первинної і вторинної номінації та інтерпретації мовних знаків-репрезентантів концептів, розгляд тих семантичних моделей, які увиразнюють діалектику феноменів життя і смерті. З'ясування сукупності цих питань визначило **мету дослідження**, методологічною основою якого є актуалізація тріади «мова – культура – свідомість» (Е. Бенвеніст). З огляду на зазначене враховано і лінгвальні, й екстралінгвальні чинники, що мотивують «семіотичну щільність» (В.І. Карасик) опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ і визначають своєрідність її аксіологічного виміру.

Для реалізації мети залучено різноманітну джерельну базу (Система – Анкета – Текст) відповідно до методики, запропонованої Є. Бартмінським [Bartmiński 1988]. Саме такий усебічний підхід до аналізу мовного матеріалу з орієнтацією на системну організацію знакових одиниць, їх текстову реалізацію і врахування даних експериментів, на думку вченого, відповідає вимозі психологічної релевантності й надає ширші можливості для лінгвістичного аналізу порівняно з використанням одного із джерел інформації.

Глибоке розуміння суті екзистенційних констант неможливе без занурення у символічний універсум як сферу, що межує із фізичними аспектами буття людини. На зв'язку фізичного і символічного наголошував німецький філософ Е. Кассіерер, який окреслив семіотичний аспект у розумінні суті культури і визначив мову, міф, мистецтво і релігію частинами символічного універсуму та складниками людського досвіду. Філософ, зокрема, зазначав, що фізична реальність віддаляється зі зростанням символічної активності людини: «Замість того, щоб звернутися до самих речей, людина

постійно звертається до самої себе. Вона настільки занурена в лінгвістичні форми, художні образи, міфічні символи чи релігійні ритуали, що не може нічого бачити і знати без втручання цього штучного посередника» [Кассирер 1988, 32].

Архаїчні уявлення суспільства про світ і місце в ньому людини стали основою архетипної моделі (пор. модель світового дерева), що визначила особливості лінгвосеміозису доміант буття. Т.В. Цив'ян зауважує, що у змістовому плані архетипна модель світу зорієнтована на максимальну космологізованість існування і на опис космологізованого співіснування та основних параметрів усесвіту: просторово-часових, причинних, етичних, кількісних, семантичних, персонажних та ін. [Цив'ян 2006, 5]. Комплекс параметрів існування може бути репрезентований системою бінарних опозицій, які, як правило, містять протиставлені одна одній позитивні і негативні ознаки, пов'язані зі структурою простору, часу, соціальних категорій тощо. До найбільш загальних протиставлень належать опозиції сакральний/профанний, щастя/нещастя, парний/непарний, життя/смерть [Цив'ян 2006, 5–6].

Назви вимірів буття людини у слов'янських мовах входять до складу праслов'янського лексичного фонду, а їх номінація сягає індоєвропейського лінгвокультурного простору. Праслов'янські дієслівні форми **žiti*, *živ* споріднені з лит. *gyti* «загоюватися, видужувати», *gyvoti* «жити», лтс. *dzīt* «загоюватися, видужувати», пор. також: вл. *žić* «лікувати, жити», нл. *žus* «лікувати, видужувати» (ЕСУМ, т. 2, 200). Віддієслівна форма *живомъ* є пізнішим за часом утворенням, представленим трьома лексико-семантичними варіантами: 1) «життя»; 2) «череву, живіт, лоно»; 3) «майно, добро, маєтки, статки» (ІСУЯ, 925–926). Пор.: стсл. *живомъ*, болг. *живот* «життя», схв. *живот* «життя, мошонка», слн. *život* «тіло», ч. *život* «життя», п. *żuwot*, вл. *żuwot* «тіло» (Фасмер, 52). Похідними від *живомъ* є іменники з семантикою «худоба, товар» (укр. *животина*, рос. *животное*, біл. *жывёла*,) (ІСУЯ, 924). Отже, в основу центральної зони концепту ЖИТТЯ було покладено ознаки «межа, поріг між існуванням і небуттям», «тіло людини», «здоров'я», «зародження/народження», «діяльність», «заможність», «тварина». Однак ядром концепту, що вплинув на його подальшу репрезентацію у слов'янських мовних картинах світу і визначив лінгвокогнітивну організацію, є *життя людини*.

Взаємозв'язок життя і смерті в архаїчній колективній свідомості знаходить вияв у первинних етимологічних ознаках мовних знаків. На підставі аналізу слов'янських назв (укр. *смерть*, рос. *смерть*, бр. *смерць*, др. *сѣмьръть*, п. *śmierć*, ч. *smrt*, слц. *smrt*, вл. *smjerć*, нл. *smjerć*, болг. *смърт*, м. *смрт*, схв. *смрт*, слн. *smrt*, стсл. *сѣмьръть*) реконструйовано псл. **sēm^hrtь*, що походить від основи **m^hr-ть*, пов'язаної із **merti* «умирати» і спорідненої з лит. ст. *mirtis* «смерть», лтс. *mīrte*, дінд. *mrtih*, лат. *mors*, *mortis*, та форманта *съ-*, який здебільшого зіставляється із дінд. *su-* «добрий», лат. *suus* «свій». Отже, йдеться про природну смерть, «свою смерть», а не загибель, убивство тощо (ЕСУМ, т. 5, 319).

За спостереженням С.М. Толстої, за спільних для слов'янських мов лексичних одиниць із коренем **mьг-* / **mer-* / **mog-* використовується значна кількість дієслів і їх дериватів на позначення смерті, що є результатом вторинної номінації, спричиненої табуванням лексеми *смерть* [Толстая 2012, 58]. Сприйняття міфологічною свідомістю мовного знака сакральних сутностей зумовлено синкретичним зв'язком його зовнішньої форми і уявленнями людини про факти і явища, з якими він співвідноситься. Саме тому номінація смерті і процесу помирання часто мала вторинний характер, а табуовані назви замінялись евфемістичними відповідниками. Зокрема, в основу номінації процесу відходу з життя, на що звернула увагу С.М. Толстая [Толстая 2012, 58], покладено семантику фізичної дії: «гнути,

згинати» (*загибель, загинути*), значення «падати» (рос. *павшие смертью храбрых*), рос. «терять, теряться, пропадать» (*потери в боях, діал. потеряють белый свет, остатки души потеряют «умереть»*), «тратити» (*важка втрата*) та ін. Зв'язок різних лексем із семантикою помирання простежується і в межах контекстів: «Могла б я й **вмерти**, ти мусив би й ту **втрату** пережити» (Леся Українка).

Важливими вимірами існування як цілого є два діалектично пов'язані полюси: початок і кінець, які співвідносні з цілим. Спільність етимології лексем, що їх репрезентують, свідчить про первинність одного нерозчленованого поняття початку-кінця. Праслов'янське **konьсь* «кінець, початок» похідне від **konъ* або **konь*; пор. стсл. *ис-кони до кони* «з початку до кінця», серб. *од кона до кона* «від початку до кінця» (ЕСУМ, т. 2, 447).

Ідея кінця часто поєднується зі смислами «невдача», «смерть»: укр. *кінець світу*, рос. *кончина, скончатся*, чеш. *skon*, пол. *koniec Świata*, біл. *канцы прыйшлі* (каму), *адаваць канцы*. У текстах ці одиниці можуть функціонувати як антитеза понять життя, щастя, слава, успіх тощо: «— *То ж він завтра із другою / Піде під вінець... / А я собі під водою / Знайду вже **кінець!***» (Леся Українка); «*Меж тем как в дальнем я краю / Искал в боях **конца** иль славы*» (М. Лермонтов); «— *Навошта ўсё гэта, калі такі бязглузды **канец?** На што **жыццё?** На што **смерць?***» (М. Зарэцкі); «... *czas wykrojony przez nasze biografie to **nie koniec**. Istnieje wieczność i może coś więcej*» (Cosmopolitan 2000, № 10).

Антиномія життя і смерті, хитка межа між ними, втрата надії на зміну важкого становища, з одного боку, а також табування назв смерті – з другого, спричинили той факт, що значна кількість ФО з компонентом *життя* наділена семантикою припинення існування. Передумовами їх категоріальної деталізації є відповідні предикати, що посилюють сему «кінець, завершення» (*загубити, збавити, позбутися, прощатися, скінчити*): *загубити вік*; *збавляти/збавити віку (життя)*; *не на життя, а на смерть*; *на крайнім (крайньому) порозі життя*; *на схилі віку (літ)*; *піти в могилу (з життя, від нас, до Бога тощо)*; *позбутися життя*; *класти/покласти життя (живіт)*; *прощатися/розпрощатися (попрощатися) із життям (із [білим] світом)*; *скінчити дні (життя, шлях тощо)*; *скласти/складати голови (життя)*; *стратити життя* (ФСУМ, 295–296). Пор. також біл. ФО: *між (паміж) жыццём і смерцю*; *на мяжсы жыцця і смерці* (СФ, т. 1, 427–428); *жывы нябожчык* «вельмі слабі, близькі да смерці чалавек», *жывы труп* (СФ, т. 2, 115); *ні жывы ні мёртвы* (СФ, т. 1, 425); *хоць <ты> жывы (-ому, -ым) ў зямлю лезь* (СФ, т. 1, 645); *не на жыццё, а на смерць* (СФ, т. 1, 427).

В архаїчній свідомості смерть співвідноситься із двома іншими життєвими полюсами – народженням і шлюбом, які можуть витлумачуватись як ритуальна смерть і нове народження: рос. діал. *сосватать осинку, собирается замуж* «про жінку, яка помирає», чеш. *oženit sa s tí zubatý*, біл. *з магілаю ажаница* [Толстая 2012, 60], *замуж за <пана> пясоцкага збіраца* та ін. Смерть як шлюб можна вважати інверсією одного з важливих моментів міфоритуального сценарію людського життя. Т.В. Цив'ян зазначає, що відповідно до заздалегідь визначеної програми людина повинна пройти через певні моменти, виконуючи завдання щонайменше двох рівнів: «Перший із них – більш високий – повне втілення програми міфоритуального сценарію (народження – ініціація – шлюб – смерть), що відповідає етапам творення світу й інсценує вчинки і події, які стосуються творців світу» [Цив'ян 2006, 12]. Другий рівень, умовно більш низький, визначений сферою побуту і є діяльністю чи існуванням людини у проміжку між означеними точками сценарію та може розглядатись як своєрідна підготовка до їх проходження [Цив'ян 2006, 12].

Смерть сприймається як природне, закономірне завершення земного шляху: «*Jeżeli człowiek „umarł” sobie – to śmierć jest dla niego czymś naturalnym, czymś, co zakańcza życie, co napelnia pokojem. Gdy odchodzi taki człowiek, to pozostaje po nim „zapach*

pokoju”, *jakby anioł pokoju stanął na tym miejscu*” (P. Rostworowski). Первинною семантичною ознакою смерті є одиничність явища, тобто «суб’єктом» смерті є одна особа. Етимологічно «своя» смерть протиставлена «чужій»: рос. *умер не своей смертью; принял чужую смерть*. Однак не можна не зауважити, що смерть змінює і соціальний статус усіх членів родини. Окрім природності явища, смерть може бути викликана діями інших (*убивати* – «позбавляти життя (ударом чого-небудь, вогнепальною або холодною зброєю та ін.); умертвляти» (СУМ, т. 10, 352). Позваблення життя розглядають як таке, що спровоковане діями людини, і як стихійне явище (*мор*): «*Мор, голод і війна – то страшні людодіди*» (Л. Боровиковський). Пор. також етимологічно споріднені зі *смерть* пол. *morderstwo, mordowanie, morderca: morderstwo* – “przestępstwo polegające na umyślnym pozbawieniu życia człowieka” (злочин, пов’язаний із навмисним позбавленням життя) (SJP).

Номінація процесу початку існування (укр. *народитися*, рос. *родиться* біл. *нарадіцца*, пол. *urodzić się*, чеш. *narodit se*, болг. *се роди*, серб. *бити рођен*) має зв’язок із виникненням, появою на світ у межах роду, покоління, племені, народу (ЕСУМ, т. 5, 88–90). Ознаку причетності до роду покладено і в основу семантики народження: укр. *роди* (*пологи*), рос. *роды*, біл. *роды*, болг. *раждане*, пол. *poród*, чеш. *porod*. Народження завжди є результатом взаємодії предків, батьків: *бути народженим* (*кимось*), *народжуватися* – «з’являтися на світ під час пологів», пор. також: *подарувати життя* (СУМ, т. 5, 175). Отже, для архаїчного світосприйняття притаманне уявлення про тривалість, нескінченність життя (людського) роду, яке не заперечує смерть, кінченість одного індивіда: «*Живееш с хора, а умираиш в самота*»; «*Хората са равни пред Смъртта, но не и пред Живота*» (В. Константинов).

Н.Д. Арутюнова зауважує, що в основу концепту початку і кінця покладено ідею лінійності: «Поняття лінії асоціюється насамперед із просторовим аспектом чуттєво сприйманого світу. Для того, щоб поняття «кінця» розпалося на два співвідносні – «початок» і «кінець», лінія повинна бути обмежена з двох боків: кінець повинен мати партнера – «вічного супутника», але не дублікату» [Арутюнова 2002, 7]. Необхідною умовою диференціації кінців є їх парність. Такими просторовими об’єктами можуть бути дорога (шлях), палиця (укр. *у палиці два кінці*, рос. *палка о двух концах*), мотузка (рос. *сколько верёвочке не виться, а конец будет*) тощо. Лексеми деяких слов’янських мов (болг. *конец*, м. *конец*, серб. *конац*) уживаються на позначення початку, кінця і нитки (ЕСУМ, т. 2, 447) як об’єкта з двома кінцями; пор. також: укр. *увірвалася* (*перервалася, обірвалася*) *нитка* – «настав кінець чому-небудь» (СУМ, т. 5, 415) та образно-асоціативне уявлення про життя як про нитку, яку прядуть і перерізають богині долі (грецькі мойри, римські парки, германські норни).

Поняття початку і кінця асоціюються із поняттям шляху людини по колу чи іншою замкнутою лінією і можуть бути осмислені в термінах часу, простору і подій: «*Весь-то жизненный путь мы прошли до конца И концом оказалось начало*» (А. Блок). «*Смъртта идва в края на живота – защо не в началото?*» (Смерть приходит наприкінці життя – чому не на початку) (В. Константинов). За спостереженням Н.Д. Арутюнової, лінія як просторова метафора часу зумовила появу темпоральної метафори простору – шлях, відмінність між якими полягає у безкінченності часу і кінченості земного простору, адже переміщення у просторі зорієнтоване на фініш [Арутюнова 2002, 10].

Аксіологічно маркованими одиницями земного простору є лексеми *шлях, дорога* (*життєвий шлях, дорога життя*) та *дім*. Пор. також назву місця поховання людини, синонімічну лексемі *труна* (укр. *домовина*, біл. *дамавіна*), що синкретично поєднує обидва полюси існування: «*Пятнаццаць свежых дамавін* плылі на плячах *жывых. Мёртвыя* развіталіся з *горадам*, у якім яны абаранялі новае *жыццё*» (В. Хомчанка).

Окрім того, процес помирання асоціюється із повернення «додому», приєднанням до світу предків: *піти до дідів (прадідів)*, рос. *отправиться к праотцам*, біл. *адпраўляцца да абрама на піва*.

Уявлення про існування як про мандрівку людини життєвим (земним) шляхом від народження до смерті покладено в основу конвенційної метафори ЖИТТЯ є ДОРОГА/ШЛЯХ, структурно підпорядкованої комплексній метафорі ЖИТТЯ є ПОДОРОЖ, адже референція одного з лексико-семантичних варіантів *шлях* має зв'язок із процесом переміщення, перебуванням у русі певний час і ширше – із життям, діяльністю, способом існування (СУМ, т. 11, 493). Земне життя людини в проміжку між означеними точками сценарію регламентоване у просторі і часі, а вдале проходження кожного відрізка, що веде до чергового акту сценарію, «гарантує виконання призначеного людині на землі обов'язку – «програвання» відведеного їй віку у повному обсязі» [Цивьян 2006, 12]: «**Життя** – це шлях, що переходить в шлях, – Кінця не має ні одна дорога, **Смерть** – тимчасовий міст, що на вітрах Ледь-ледь стоїть і навіває страх» (Д. Павличко); «*Proč je na cestě k smrti tolik zastávek, proč jde vše tak pomalu?*» (Чому на шляху до смерті так багато зупинок, чому все так повільно?) (Ф. Kafka).

Семантика безкінечного у часі існування притаманна низці похідних від *смерть* лексичних одиниць, утворених за допомогою префіксів *без-* і *не-*, що заперечують факт життєдіяльності: укр. *безсмертя*, *безсмертний*, *невмирущий*, рос. *бессмертие*, болг. *безсмъртие*, серб. *бесмртност*, біл. *неўміручасць*, *бессмяротнасць*, пол. *nieśmiertelność*, чes. *nesmrtelnost*. Життя осмислюється як напрям від смерті до безсмертя: «**Може да умреш от жажда за безсмъртие**» (Ви можете померти від прагнення до безсмертя) (В. Константинов). Зазначені лексеми, а також словосполучення *вічне життя*, *еліксир життя* (*молодості*, *безсмертя*, *довголіття*), що актуалізують сему «безмежність існування», є аксіологічно маркованими і реалізують свої системні потенції у тексті, набуваючи додаткових семантико-прагматичних відтінків бажаності: «*Два близких между собою желания, как два невидимых крыла, поднимают душу человеческую над остальною природою: желание бессмертия и желание правды*» (В. Соловьёв).

Атрибути *вічне*, *безконечне* (*життя*) виражають бажане, ідеальне існування. Із вічністю співвідносять час, який не має початку і кінця (рос. *отойти (кануть) в вечность* (*уйти в прошлое, минут, забыться*). Прагматика фраземи *вічне життя* може змінюватися залежно від контексту. Пор.: а) *Видійти у вічність* («залишити межі земного простору і часового виміру, припинити земне існування») і б) *Я хочу жити вічно* («я не хочу помирати, тобто залишати межі земного простору і часу»). Залежно від актуалізованих сем протилежного смислу набуває і словосполучення *земне життя*: а) «реальне; конкретне, обмежене у часовому вимірі» (пор.: *відриватися від життя* (*від землі*) у значенні «втрачати почуття реальності») та б) «найвища цінність».

Земний простір існування людини протиставляється сакральному. В архетипній моделі світу це протиставлення співвідносне з опозиціями небо/земля, земля / підземний світ, сакральний/профанний. Сакральний простір, що у широкому значенні має зв'язок із божественним/релігійним/небесним/потойбічним світом, протиставлений буттю повсякденному, профанному, тому сакральні локуси орієнтовані вертикально, відповідно до уявлень про верхній (небесний) і нижній (підземний) світи (рай, пекло, Небесний Єрусалим, Свята Земля, храм, вівтар тощо). За спостереженнями С.М. Толстої, уявлення про природну, «свою» смерть, і неприродну, «не свою», «не чисту» покладено в основу вислову *земля не приймає*. Тих, хто помер не своєю смертю, заборонялося ховати в землю [Толстая 1999, 232]. Антитеза земного і сакрального простору об'єктивується

антонімічними фразеологізмами *цей (сей) світ, грішний світ і той світ*, тобто потойбічний світ. Пор. у метафоричному контексті: «<...> від якогось часу вони з онукою **почали жити в різних площинах: одна десь там, угорі, а друга – внизу. Важко прокласти їм одна до одної міст чи кладку; чим далі, тим глибше відлітає від неї ця пташка і тим більше простору їй розділяє**» (В. Шевчук).

Міфопоетичні уявлення колективної свідомості із притаманним їй бінарним просторовим осмисленням буття (верх/низ) зумовлюють метафоризацію соматизмів як джерела семіозису екзистенції. Високим семіотичним потенціалом позначені лексеми *серце і душа*. Пор.: *віддати (покласти) душу (життя)*; *[аж] душа [вгору] росте, поки б'ється серце [в грудях]*. Після смерті як припинення життєдіяльності (*серце зупиняється*) душа рухається вертикально, *відлітає до неба (+)*, а серце (тіло) *відходить додолу, до землі (-)*: «Саме тоді, коли розумієш, яке прекрасне **життя**, ти **зникаєш**», – було останнім, про що подумав Сильвіо, перш ніж його **душа відлетіла на небеса**» (Т. Ковтун).

Межею між світами є смерть, яка асоціюється з останньою дорогою до потойбічного світу (СМЕРТЬ є ДОРОГА/ШЛЯХ). Зв'язок смерті з ідеєю руху і дороги властивий усім слов'янським лінгвокультурам. С.М. Толстая зазначає, що центром цієї метафоричної моделі є дієслово *ходити* і всі його деривати. Про людину, яка помирає, говорять, що вона *відходить*, а про ту, яка померла, – *відійшла* (пор. також: *душа відлетіла*) [Толстая 1999, 232]. Часто дієслова руху вживаються у повних конструкціях із зазначенням мети і кінцевого пункту шляху, який може бути названий домом, небесами, вічністю, тим світом (кращим). Метою шляху може бути зустріч із предками, сакральними суб'єктами. Дорога, на відміну від множинності шляхів, що формують основу земного життєвого сценарію людини, вживається з атрибутами *божа, остання*: укр. *бути на божій (останній) дорозі; піти з цього (сього) світу (світа)*; рос. *уйти из жизни; последний путь; уходит/уйти в лучший мир; отойти к лучшей жизни; отойти на тот свет; уходит/уйти в небытие; уходит/уйти в мир иной*; біл. *адпраўляцца на той свет; адыходзіць на той свет; адыходзіць у вечнасць; адыходзіць у іншы свет; пайсці ў магілу* та ін. Метафора дороги є виявом уявлень про межу між земним існуванням і безсмертям: “*Przez noc – droga do świtania, / Przez wątpienie – do poznania, / Przez błędzenie – do mądrości, / Przez śmierć – do nieśmiertelność*” (...через смерть дорога до безсмертя) (R. Zmorski).

Життя і смерть осмислюються у межах опозиції активне/пасивне. Аксіологічно значущою ознакою життя є діяльність, активність (пор.: *Треба жити, а не існувати*). Діяння живого організму, що потребує зусиль і вимірюється інтенсивністю, покладено в основу метафори ЖИТТЯ є БОРОТЬБА (*хапатися за життя, воля до життя, боротися за життя*). Припинення активної діяльності на шляху подолання перешкод (хвороб, нестатків, емоційних потрясінь) може спричинити припинення моменту існування, його завершення. Бездіяльність, відпочинок (сон) асоціативно зближуються зі смертю: СМЕРТЬ є СОН. Сміслова відмінність між ними визначається інтенсивністю і часовою протяжністю (періодичне, тимчасове – постійне, вічне): “*Śmierć jest snem, tyle że wiecznym*” (J. Osiecki). Пор. також семантику вічного, непробудного сну у фраземах *мертвецький (мертвий) сон, морить на сон, смертельний (смертний) сон, спати вічним (гробовим) сном*. Зближення семантики сну, ночі і смерті покладено в основу їх персоніфікації і встановлення родинних взаємин між уособленими суміжними (з погляду архетипних уявлень) явищами: “*Tak zwycięzców zwyciężył w końcu sen, brat śmierci*” (A. Mickiewicz); “*Były dwie siostry: noc i śmierć / Śmierć większa, a noc mniejsza / Noc była piękna jak sen, a śmierć / Śmierć była jeszcze piękniejsza*” (K. Gałczyński). В індоєвропейському культурному просторі такі семантичні паралелі характеризуються

узуальністю: у давньогрецькій міфології Танатос як уособлення смерті (Θάνατος – букв. «смерть») перебуває у родинних взаєминах із богинею ночі Нікс і є братом-близнюком бога сну Гіпноса.

Осмислення понять «життя», «смерть», «безсмертя» належить до переліку «вічних» гносеологічних проблем, а постійне прагнення і неможливість дати відповідь на питання щодо кінечності і безкінечності життя, пошуки його сенсу сформували одну з найбільш значимих онтологічних метафор ЖИТТЯ/ІСНУВАННЯ є ТАЄМНИЦЯ. Розгадка цієї таємниці конкретним індивідом постає у ракурсі таких ментальних констант, як добро – зло, любов – ненависть, щастя – нещастя, і зумовлюється світоглядом і домінантними ціннісними орієнтирами. Однак таємниця зазвичай залишає більше запитань, ніж переконливих відповідей: *«У нас нет чувства своего начала и конца. <...> ...родись я и живи на необитаемом острове, я бы даже и о самом существовании смерти не подозревал. «Вот было бы счастье!» – хочется прибавить мне. Но кто знает? Может быть, великое несчастье. Да и правда ли, что не подозревал бы? Не рождаемся ли мы с чувством смерти? А если нет, если бы не подозревал, любил ли бы я жизнь так, как люблю и любил?»* (И. Бунин).

Традиційно найвищим проявом онтології є щастя, що містить у своїй структурі когнітивні ознаки «повнота», «тривалість», «насолада, вдоволення від життя». Відповідно до ціннісних орієнтирів епохи, соціальної групи й індивіда концепт ЩАСТЯ можуть об'єктивувати різні гедоністичні ознаки: «вік», «любов», «сім'я», «віра», «достаток», «гармонія внутрішнього світу людини і взаємин у соціумі» тощо: *«Як мені даровано багато, Скільки в мене **щастя**, чорт візьми! – На землі **сміялись і страждати, Жити і любить** поміж людьми!»* (В. Симоненко). Протиставленням щастю як меті людської життєдіяльності є горе, туга (нещастя) як інтенсивний психічний стан, що супроводжує втрату когось, із ким людина мала глибокий емоційний зв'язок.

Можливість встановити семантичні зв'язки між словами, що об'єктивно існують у психіці сучасних носіїв мови, та специфічні для певної мови і культури психологічні еквіваленти семантичних полів надає асоціативний експеримент. Показовими, на наш погляд, є узагальнення укладачів Слов'янського асоціативного словника. На підставі опрацювання даних прямих і зворотних асоціативних експериментів було укладено переліки слів (по 30), що утворюють ядро мовної свідомості носіїв російської, української, білоруської та болгарської мов. До складу таких найбільш частотних одиниць належать лексеми *життя* і *смерть*, окрім того, домінантними в усіх чотирьох вибірках є *життя* і *людина*.

За даними Словника (САС 116–118), ядерні реакції на стимул *життя* не мають суттєвих відмінностей в українській, російській, білоруській і болгарській мовах. Пор.: укр. *життя* – довге (8,4%); *смерть* (6,3%), *коротке* (5,6%); рос. *жизнь* – *смерть* (16,7%), *прекрасна* (4%), *долгая* (3,6%); біл. *жыццё* – *радасць* (6,3%); *смерць* (6%), *доўгае* (3,9%); болг. *живот* – *смърт* (14%); *краток* (2,7%); *дълъг* (2,6%). Слід зазначити, що найчастотніші реакції на стимул *життя* у російській (*смерть*) і болгарській (*смърт*) мовах у процентному відношенні вдвічі перевищують українські й білоруські аналоги, а їх співвіднесеність із наступними за частотністю реакціями (рос. *прекрасна*, *долгая*; болг. *краток*, *дълъг*) свідчить про вищий вияв значущості діалектичного зв'язку життя і смерті у зазначених етноспільнотах порівняно з репрезентативністю інших когнітивних ознак екзистенції.

Реакції на слово-стимул *смерть* також підтверджують висновок про переважання дуалістичності зв'язку життя і смерті в російській і болгарській лінгвокультурі порівняно з українською і білоруською: укр. *смерть* – *кінець* (5,5%); *горе* (4,5%); *страшна* (4,3%), *життя* (4%); рос. *смерть* – *жизнь* (15%); *горе* (4%), *конец* (3%); біл. *смерць* – *гора*

(10%); *жыццё* (6,5%); *канец* (4,5%); *каса* (3,7%); болг. *смърт* – *край* (11%); *живот* (10,5%), *туга* (3%). В усіх чотирьох вибірках простежується семантичний зв'язок *смерті* з *кінцем* (рос. *конец*, біл. *канец*, болг. *край*) та найвищим і тривалим виявом негативних емоцій (укр. *горе*, *страшна (смерть)*; рос. *горе*, біл. *гора*, болг. *туга*). Національно-культурна специфічність виражена однією із найчастотніших реакцій у білоруській мові *смерць* – *каса*, яку можна розцінювати як прояв образного міфопоетичного зв'язку двох понять у свідомості сучасних носіїв мови.

Отже, ЖИТТЯ і СМЕРТЬ належать до багатовимірних ментальних одиниць, що мають широку репрезентативність у національних мовних картинах світу, розкривають самотність національного семіотичного простору і дозволяють визначити особливості етнічних світоглядних орієнтирів та своєрідність світосприйняття. Опозиція ЖИТТЯ – СМЕРТЬ, що є основою архетипної моделі світу, набуває конкретизації у просторово-часовій організації сценарію людського буття. Взаємозв'язок з опозиціями свій/чужий, сакральний/профаний, активний/пасивний, одиничне/загальне визначає аксіологічний потенціал лексем *життя* і *смерть* та репрезентованих ними концептів. Умовами зближення складників існування є парність, лінійність, незмінність напрямку. Нерозривна єдність і внутрішні протиріччя елементів опозиції увиразнюються і на рівні номінації, і в процесі інтерпретації мовних знаків, співвідносних із категоріями існування. Своєрідність опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ як екзистенційної константи слов'янського лінгвокультурного простору визначають полярні аксіологічні маркери існування: *земне* – *потойбічне*, *довге (вічне)* – *коротке*, *початок* – *кінець*, *щастя* – *нещастя*. Окреслені тенденції уможливають подальші наукові розвідки щодо з'ясування особливостей семіозису лінгвокультурних домінант.

Література

Арутюнова Н.Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Семантика начала и конца / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 3–18.

Близнюк О.О. Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.О. Близнюк. – К., 2008. – 20 с.

Воркачев С.Г. Что есть человек и что польза его: идея смысла жизни в лингвокультурологии : [монография] / С.Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2011. – 203 с.

Жуйкова М. Номінації смерті та архаїчне мислення / М. Жуйкова // Thanatos. Студії з інтегральної культурології. – 1996. – Вип. 1. – С. 28–62.

Іванова І.Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.Б. Іванова. – К., 2008. – 19 с.

Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер ; пер. А.Н. Муравьев // Проблема человека в западной философии / сост. и послесл. П.С. Гуревича ; общ. ред. Ю.Н. Попова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 3–33.

Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору : автореф. дис... докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.С. Колесник. – К., 2012. – 36 с.

Кравець М.В. Концепти ЖИТТЯ та СМЕРТЬ в оповіданні Едгара Аллана По «Овальний портрет (Життя в смерті)» / М.В. Кравець // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. – 2011. – Ч. I. – С. 90–94.

Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт життя в українській фраземіці: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж.В. Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

Толстая С.М. Славянские народные представления о смерти в зеркале фразеологии / С.М. Толстая // Фразеология в контексте культуры. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – С. 229–233.

Толстая С.М. Смерть / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь / под общ. ред. Н.И. Толстого. – М. : Международные отношения, 2012. – Т. 5. – С. 58–71.

Цивьян Т.В. Модель мира и её лингвистические основы / Т.В. Цивьян. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.

Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki // Bartmiński J. Język a kultura. – 1988. – № 12. – S. 63–83.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Тт. 1–6.

ІСУЯ – Історичний словник українського язика / улож. Е. Тимченко, Е. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко ; ред. Е. Тимченко. – Харків – К. : Держ. вид-во України, 1930. – Т. I (А–Ж). – 947 с.

САС – Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2004. – 800 с.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

СФ – Лепешаў І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя ім. П. Броўкі, 2008.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.skarnik.by/tsbm>.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / гол. ред. колегії Л.С. Паламарчук ; Ін-т укр. мови ім. О.О. Потебні НАН України. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. Н. Трубачёва. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2. – 672 с.

SJP – Słownik języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sjp.pwn.pl/>.

КОНЦЕПТ *ВРЕМЯ* КАК ТРОЙНОЙ СИНТЕЗ В «РАЗЛИЧИИ И ПОВТОРЕНИИ» ЖИЛЯ ДЕЛЕЗА

И.В. Шамша

*Благодаря произведенному Ницше обращению
метафизика остается лишь извращением в свою несуть
Мартин Хайдеггер*

Французский философ XX века Жиль Делез является известным широкой публике в каких угодно отношениях, но только не в отношении понимания времени. Между тем, понимание времени Ж. Делезом содержит немало эвристических моментов, приближающих философа к синтетическому пониманию времени, такому пониманию, когда модусы времени мыслятся в единстве. Несмотря на кажущуюся простоту этого задания, немного философов достигли этой простоты. Скажем сразу, на наш взгляд, Жилью Делезу не удалось достичь окончательного синтеза времени, и «синтезы» времени, которые авансированы в «Различии и повторении», не являются синтезами в диалектическом смысле этого слова. Однако французскому мыслителю удалось продвинуть понимание времени вперед и по отношению к Э. Гуссерлю, и к А. Бергсону, и к З. Фрейду, и к Ф. Ницше. Опираясь на достижения в понимании времени всех этих мыслителей, Ж. Делез создает собственную оригинальную концепцию понимания времени, которая может дать очень продуктивную теоретическую почву конструирования понимания времени, адекватного современному миру.

Отметим сразу, что гегелевское понимание времени как двойного отрицания, находящее поддержку даже не во всем согласным с Г. Гегелем, М. Хайдеггером, разрушается Ж. Делезом. Он, так сказать, «выворачивает наизнанку» логику двойного отрицания, заставляя всю систему времени восходить не ко второму отрицанию, а к первому. Точкой восхождения времени у Ж. Делеза оказывается расколотый субъект, собственно, результат всего лишь первого отрицания.

Первый синтез времени начинается с концепта «Сжатие». Этот концепт играет важную роль в системе Ж. Делеза, собственно, синтез и состоит в «сжатии». Речь идет о работе восприятия, которое, формируя целостный образ мира, как бы «сжимает» события, оставляя те, которые соответствуют образу целого мира, и отбрасывает те, которые не соответствуют ему. В том смысле, в котором «Глаз связывает свет, он сам – связанный свет» [Делез 1998, 126]. Также сжатие предполагает соединение в единое целое деятельности восприятия и воображения. Ж. Делез пишет: «Воображение сжимает случаи, элементы, потрясения, однородные мгновения и переплавляет их в качественное внутреннее впечатление определенного веса» [Делез 1998, 95]. Именно сжатие делает настоящее главным модусом времени, вокруг которого время и возникает: «Таким путем синтез утверждает проживаемое настоящее, живое настоящее. В этом настоящем и разворачивается время» [Делез 1998, 96].

Как таковой первый синтез времени понимается Ж. Делезом как нечто противоположное пониманию времени как совокупности моментов «теперь»: «Последовательность мгновений не образует время, но заставляет его распасться; она лишь отмечает вечный срыв точки рождения времени» [Делез 1998, 96]. Отсюда следует, что Ж. Делез избегает позитивистского понимания времени, понимает бесперспективность сведения последнего к совокупности моментов «теперь». Поскольку время «...образуется только в первоначальном синтезе, относящемся к повторению мгновений» [Делез 1998, 96], является некоторой длительностью, пассивным синтезом [Делез 1998, 96]. Тут видно согласие и с идеями преодоления понимания времени как

совокупности моментов «теперь», которые восходят к Аристотелю, и согласие с идеями А. Бергсона о понимании времени как некоей длительности. Кроме того, позиция Ж. Делеза позволяет ему отграничить собственную концепцию повторения и различия от понимания времени как совокупности повторяющихся моментов «теперь». Нет, понимание времени Ж. Делезом гораздо сложнее позитивистского «застывшего» времени.

В основе первого синтеза лежит настоящее как модус времени. Прошрое-будущее следуют уже из этого настоящего: «Именно ему принадлежат и прошедшее, и будущее: прошлое в той мере, в которой предшествующие мгновения удержаны сжатием; будущее – потому что ожидание – это предвосхищение в таком сжатии» [Делез 1998, 96]. Таким образом, в понимании Ж. Делеза, прошлое является прошлым настоящего, а будущее – будущим настоящего, что означает, что он действительно видит модусы времени синтетически, как и Г. Гегель [Гегель 1975, 59], Э. Гуссерль [Гуссерль 1994, 21], М. Мерло-Понти [Мерло-Понти 1999, 533].

Настоящее понимается Ж. Делезом не как миг, но как некоторое длящееся настоящее: «Прошлое и будущее обозначают не мгновения, отличные от того мгновения, которое предполагается как настоящее; они означают протяженность самого настоящего как сжимающего мгновения» [Делез 1998, с96]. Но при этом прошлое-будущее являются границами настоящего: «Настоящее не должно выходить из себя для того, чтобы идти от прошлого к будущему» [Делез 1998, 96]. Из этого следует, что идея времени как двойного отрицания вполне разделяется Ж. Делезом: являясь границами настоящего, прошлое-будущее должны отрицать его, значит, отбрасывать. Вот отрицание-отбрасывание. Вместе с тем в первом, чувственном синтезе времени прошлое и будущее выступают измерениями настоящего. Это отрицание как снятие.

Сжатые в воображении случаи (события), «...остаются, тем не менее, различимыми в памяти и понимании»: «...память воспроизводит отдельные случаи как различающиеся, сохраняя их в свойственном им «пространстве времени» [Делез 1998, 96]. Из-за этого прошлое-будущее отличаются от тех прошлого-будущего, какими они становятся благодаря сжатию: «Тогда прошлое – уже не удержание непосредственно прошедшего, но отражающее прошлое репрезентации, отраженная и воспроизведенная частность. Соответственно, и будущее уже не является ближайшим будущим предвосхищения, становясь рефлексивным будущим предвидения, рефлексивной общностью понимания» [Делез 1998, 96–97]. Вся картина собирается в единое целое с помощью следующей мысли: «Это означает, что активные синтезы памяти и понимания накладываются на пассивный синтез воображения, опираясь на него» [Делез 1998, 97]. Пассивный синтез воображения первичен по отношению к пассивным синтезам (1), даже на чувственном уровне возможен синтез (2).

Как мы отметили выше, на уровне первого синтеза времени главным модусом времени выступает настоящее, из которого следуют прошлое с будущим: «Уже на уровне ... первичной витальной чувственности проживаемое настоящее учреждает во времени прошедшее и будущее» [Делез 1998, 98]. На уровне чувственности «Будущее предстает в потребности как органическая форма ожидания; удержанное же прошлое проявляется в клеточной наследственности» [Делез 1998, 98]. Далее – «...эти органические синтезы, сочетаясь с надстроенными над ними перцептивными синтезами, вновь раскрываются в активных синтезах памяти или психоорганического постижения (инстинкт и обучение)» [Делез 1998, 98].

Собственно, на основе обсуждаемого пассивного синтеза, по мнению Ж. Делеза, возникает «привычка жить»: «Таков пассивный синтез, создающий привычку жить, то есть ожидание, что «это» продолжится, что один из элементов последует за другим, обеспечивая увековечивание нашего случая» [Делез 1998, 99]. Таким образом, концепция времени Ж. Делеза (может быть, вопреки желанию самого французского

философа) показывает, что даже обыденное сознание, живущее чувствами, или чувствование (а не понимание времени), уже приобщает субъекта к вечности. Отсюда и расхожая понятность бытия и времени, которая так возмущает М. Хайдеггера [Хайдеггер 2002, 424], и сама возможность бегства от бытия-к-смерти в обыденность.

В завершение анализа первого синтеза времени скажем словами Ж. Делеза, что «Первый синтез времени, будучи первоначальным, является при этом внутривременным. Он утверждает время как настоящее, но как проходящее настоящее. Время не выходит из настоящего, но настоящее не перестает двигаться скачками, мешающими друг другу. Таков парадокс настоящего: учреждать время, но в этом установленном времени – проходить» [Делез 1998, 106]. Это влечет за собой необходимое следствие: «...*нужно другое время, в котором происходит первый синтез времени*» [Делез 1998, 106]. Поэтому первый синтез времени отсылает ко второму [Делез 1998, 106].

Итак, первый синтез времени в концепции Ж. Делеза является пассивным, основывается на чувственном, привычке и настоящем, однако настоящее – длящееся, проходящее настоящее.

Второй синтез времени, по мнению Ж. Делеза, является *обоснованием* времени. Второй синтез времени позволяет помыслить прошлое, которое является организующим началом для остальных модусов времени в этом синтезе. При этом «...хотя активный синтез памяти и основывается на пассивном (эмпирическом) синтезе привычки, зато он может быть обоснован только другим пассивным (трансцендентальным) синтезом, свойственным самой памяти» [Делез 1998, 108]. Это очень важный момент. Второй синтез времени как бы разделяется на два синтеза: на активный (каковым он является по своему предназначению) и пассивный (это побочная, хотя и очень важная функция второго синтеза времени). Возможность прошлого лежать в основе и пассивного, и активного синтезов создается благодаря существованию двух видов памяти – произвольной и непроизвольной. Если произвольная память связана с активными усилиями для припоминания чего-то определенного, то непроизвольная память – вполне пассивный процесс, «погружающий» человека в воспоминания, иногда даже (как кажется) без участия самого человека. Таким образом, второй синтез времени оказывается у Ж. Делеза расположенным между первым и вторым. Первый – пассивный, второй – и активный, и пассивный. Третий синтез будет мыслиться Ж. Делезом исключительно как активный. Второй синтез в роли посредника между пассивным и активным синтезом как бы впитал в себя черты и того, и другого. Таким образом, он не просто вторая цифра в ряду из трех цифр, а феномен, вырастающий из первого синтеза времени и делающий возможным третий.

В понимании прошлого Ж. Делез активно использует то его понимание, которое появилось в «Феноменологии внутреннего сознания времени» Э. Гуссерля [Гуссерль 1994, 69]. Ж. Делез развивает гуссерлевское представление о прошлых: «...прошлое зажато между двумя настоящими – тем, которое было, и тем, по отношению к которому оно прошло. Прошлое – не само это прошедшее настоящее, но нацеленный на него элемент прошлого» [Делез 1998, 107]. Таким образом, получается, что Ж. Делез различает прошлое настоящего и прошлое прошедшего настоящего. Не являясь прошедшим настоящим, прошлое содержит в себе указание на него. Это указание состоит в том, что это прошлое – прошлое *именно этого* настоящего: «...прошедшее настоящее не представлено в актуальном, если само актуальное не представлено в этом представлении» [Делез 1998, 107].

Настоящее и прошедшее настоящее не тождественны: «Прошедшее и актуальное настоящее не подобны, таким образом, двум последовательным мгновениям на линии времени, но актуальное обязательно содержит дополнительно измерение, благодаря которому оно репрезентирует прошедшее, в котором также и репрезентируется» [Делез

1998, 107]. Это позволяет Ж. Делезу выйти на особенности *активного* синтеза, каковым является второй синтез времени: «Активный синтез имеет тогда два соотносимых, хотя и не симметричных аспекта: воспроизведение и отражение, припоминание и узнавание, память и понимание» [Делез 1998, 107]. Итак, мы имеем дело с двумя элементами противоречия – воспроизведение, припоминание, память (1) и отражение, узнавание, понимание (2).

Активный синтез (второй) основывается на пассивном (первом): «Таким образом, принцип репрезентации под двойным углом зрения – воспроизведение прошедшего настоящего и отражение актуального, такой активный синтез памяти основывается на пассивном синтезе привычки, поскольку последний учреждает любое возможное настоящее вообще» [Делез 1998, 108]. Таким образом, два синтеза времени, по мнению Ж. Делеза, «собираются» в единую систему: «Пассивный синтез привычки учреждал время как *сокращение* мгновений в условиях настоящего, а активный синтез памяти учреждает его как *вкладывание* настоящих друг в друга» [Делез 1998, 108]. Вот появилась идея напластования, наслоения, надвигания настоящих, которая возникает благодаря феноменологии Э. Гуссерля [Гуссерль 1994, 74]. Еще Ж. Делез называет это «наскакиванием»: «Настоящие следуют друг за другом, наскакивая друг на друга» [Делез 1998, 110]. Однако, в отличие от своего немецкого предшественника, Ж. Делез расписывает по уровням это напластование – оно появляется только на втором уровне, когда настоящее получает возможность разграничиваться с прошлым, но не раньше. Это указывает на то, что Ж. Делез не просто, так сказать, «механически» использует идеи предшествующих философов, а развивает эти идеи, выстраивая самобытную систему понимания времени.

Проводя параллель между пониманиями времени А. Бергсона и М. Пруста, Ж. Делез выходит на время, которое у Г. Гегеля называлось бы «небытием небытия»: «Комбрэ возникает не в настоящем или возможном, но в непрожитом великолепии, как чистое прошлое, открывающее, наконец, свою двойную несводимость к настоящему, каким оно было, и к актуальному настоящему, которым оно могло бы быть, в пользу их столкновения» [Делез 1998, 113]. В *непрожитом великолепии* – речь идет об абстрактных возможностях в прошлом, которые так и не превратились в действительность: «...там, в Забвении, незапамятный Комбрэ возникает в виде прошлого, никогда не бывшего настоящим: в-себе Комбрэ» [Делез 1998, 113]. Прошлое, которое никогда не было настоящим. Именно это, по мнению Ж. Делеза, кардинально отличает прошлое от настоящего, превращая его (прошлое) в ноумен.

Итак, второй синтез времени является и активным (феноменом), и пассивным (ноуменом), основывается на рациональном, памяти и прошлом.

Третий синтез времени у Ж. Делеза связан с идеей сверхчеловека, понятием раскола и будущего. Три синтеза времени у Ж. Делеза таковы: первый синтез – синтез чувственного познания (восприятие, воображение), второй синтез – синтез рационального познания (понимание), третий синтез – синтез сверхчеловека (раскол). Таким образом, логическая схема понимания времени Ж. Делеза восходит к расколотому субъекту, сверхчеловеку, а не к гармоничному человеку.

Этот раскол является основанием мышления небытийности времени Ж. Делезом. Небытийность времени мыслится Ж. Делезом в качестве «трещины»: «Я как бы насквозь прорезано трещиной, оно надломлено чистой и пустой формой времени. В этой форме оно – коррелят пассивного появляющегося во времени мыслящего субъекта. Надлом или трещина Я, пассивность мыслящего субъекта – вот что значит время; в корреляции пассивного мыслящего субъекта и треснувшего Я состоит открытие трансцендентального или элемент коперниковской революции» [Делез 1998, 115].

Только в отличие от нас Ж. Делез эту небытийность и трещину мыслит в качестве точки, к которой восходит вся система понимания времени.

Второй синтез времени предполагает необходимость третьего синтеза: «...второй синтез времени переходит в третий, отрицающий иллюзию в-себе как еще один коррелят репрезентации» [Делез 1998, 117]. «Что же означает пустая форма времени или третий синтез? Северный принц говорит: «Время сорвалось с петель» [Делез 1998, 117].

Что это значит? «Сорвавшееся с петель время означает, напротив, обезумевшее время, вышедшее за данную ему богом кривизну, освободившееся от своего слишком простого кругового вида, избавившееся от событий, составлявших его содержание, порвавшее связь с движением, одним словом – открывающее себя как пустая и чистая форма. Само время происходит (то есть, очевидно, перестает быть кругом), а не что-то происходит в нем (следуя слишком простой форме круга). Оно перестает быть количественным и становится порядковым, чистым порядком времени. Гёльдерлин говорил, что оно перестает «рифмоваться», поскольку неодинаково распределяется по обе стороны «цезуры», после которой начало и конец не совпадают. Мы можем определить порядок времени как чисто формальное распределение неравного, подчиненное цезуре» [Делез 1998, 117]. Пожалуй, это и есть время человеческого бытия, которое у Ж. Делеза превращается в сверхчеловеческое бытие (если относительно сверхчеловека вообще корректно ставить вопрос о *бытии*). Вот связь трещины с проблемой времени: «Мы уже видели, что трещина Я – это только время как чистая пустая форма, освобожденная от своего содержания» [Делез 1998, 142].

Сверхчеловек, к которому у Ж. Делеза восходит вся система времени, – это трансцендентальный субъект, субъект, у которого сущность репрессировала существование, не зря Ф. Ницше говорит, что «человеческое – это то, что должно преодолеть». Человеческое тут – это вся сфера существования. Так что на этом уровне оказывается, что Ж. Делез в своем понимании времени не только не достигает целостности человека, но и не стремится к этому. Это характерная черта философии постмодернизма – децентрированный, ассиметричный, телесный субъект выступает центром философствования.

В этой связи трещина выступает очень важным понятием в концепции Ж. Делеза, к которому восходит вся логика понимания времени. Основания трещины Ж. Делез усматривает в цезуре: «Трещину Я образует цезура, раз и навсегда определяемые ею до и после (цезура – именно точка рождения надлома)» [Делез 1998, 118].

Ж. Делез видит катастрофическим переход от времени-количества к времени-качеству: «Отрекшееся от эмпирического содержания, опрокинувшее собственное обоснование время определяется не только формальным пустым порядком, но и *системой, рядом*» [Делез 1998, 118]. Время утрачивает однообразность и безличность своих моментов, и становится порядком. Это именно то время, которое Н. Трубников называет «временем человеческого бытия» [Трубников 1987, 21]. Символы, которые отвечают этому пониманию времени, таковы: «Такой адекватный системе времени символ находит многообразное выражение: сорвать, например, время с петель; взорвать солнце; броситься в вулкан, убить Бога или отца» [Делез 1998, 118]. Все эти метафоры, безусловно, мыслимы только тогда, когда время перстает быть безликим количеством одинаковых моментов и «окрашивается» качеством в соответствии с теми или иными конкретными способами разрешения противоречия между единичным и всеобщим. Однако мы все-таки согласимся с позицией Н. Трубникова в оценке этого времени – именно его и можно назвать «временем человеческого бытия». Ильенковская мысль о том, что только человеческое мышление может мыслить противоречие [Ильенков 2006, 26], оказывается неприемлемой для Ж. Делеза, находясь в плену формальных логических конструкций, Ж. Делезу нужен сверхчеловек для того, чтобы помыслить

противоречивость мышления. Ему нужен срыв и времени, и человека «с петель» для того, чтобы помыслить противоречие. Получается, что логический инструмент, которым пользуется Ж. Делез, не совсем адекватен изучаемой реальности. Пустое время связано со смертью: «Пустое время, сорвавшееся с петель, со своим строгим формальным статичным порядком, давящей системой, необратимым рядом – это как раз и есть инстинкт смерти» [Делез 1998, 143]. Конечно, эта мысль Ж. Делеза несколько созвучна с хайдеггеровским бытием-к-смерти, которое оказывается чем-то высшим, чем бегство от смерти в усредняющую повседневность обыденного сознания. Однако смерть для Ж. Делеза – это конечная точка восхождения синтезов времени. Небытийность времени выступает наивысшим свойством времени. Тогда как у М. Хайдеггера речь идет о жизни, жизни, которая, однако, не отворачивается от смерти. Таким образом, М. Хайдеггер достигает синтеза бытия и времени, а Ж. Делез восходит к, так сказать, принципиально «асинтетичному» человеку.

Очень интересна для нашего исследования мысль Ж. Делеза относительно измерений времени: «Синтез времени учреждает настоящее во времени. Это не значит, что настоящее является измерением времени. Только настоящее существует. Синтез учреждает время как живое настоящее, а прошлое и будущее – как измерения этого настоящего. Тем не менее, это внутривременной синтез, означающий, что такое настоящее проходит» [Делез 1998, 103]. На наш взгляд, эта мысль Ж. Делеза является очень продуктивной для анализа проблемы времени и его модусов.

Подведем итоги: первый синтез времени выстраивается вокруг настоящего, второй – вокруг прошлого, третий – вокруг будущего. Называя упрощенно три синтеза времени Ж. Делеза, можно сказать, что это настоящее, прошлое и будущее. Однако то, что каждый из трех синтезов времени является именно синтезом, указывает у Ж. Делеза на одну очень важную особенность: «Таким образом, в этом последнем синтезе времени настоящее и прошлое являются, в свою очередь, только измерениями будущего: прошлое – как условие, настоящее – как агент действия. Первый синтез, синтез привычки, учреждал время как живое настоящее с пассивным обоснованием, от которого зависели прошлое и будущее. Второй синтез, синтез памяти, устанавливая время как чистое прошлое с точки зрения обоснования, заставлял настоящее проходить и становиться другим. Но в третьем синтезе настоящее является лишь актером, автором, агентом действия, обреченным на то, чтобы ступать; прошлое же становится лишь условием, действующим заочно» [Делез 1998, 123]. Получается, что каждый из трех модусов времени способен стать центром, вокруг которого выстраивается время. В первом синтезе прошлое и будущее выступают измерениями настоящего, во втором синтезе – настоящее и будущее – измерениями прошлого, а в третьем – настоящее и прошлое – будущего. Это и есть преодоление односторонности всевозможных представлений о времени предшественников Ж. Делеза. Таким образом, каждый из модусов времени одновременно является и центром времени, и (в паре с любым другим модусом) измерением того модуса, который пребывает в центре времени. Синтетическое понимание времени – это понимание этой одновременности, и понимание того, в каком случае, вокруг какого модуса времени должно быть выстроено время. Для каждого случая по-разному, потому что любой из модусов времени, помысленный в качестве центра последнего, для *всех случаев* – разрушает картину мира, делает ее неадекватной самому миру, противопоставляет сущность и существование человека.

Ж. Делез – это философ, который видит синтез времени. Он понимает необходимость мышления модусов времени в единстве. Он мыслит время как единство трех синтезов. В отличие от многих (Э. Гуссерля, В. Дильтея), в понимании времени он сохраняет вечность. Но эта вечность оказывается у него резко противопоставленной времени, а сущность человека (или, правильнее сказать, «сверхчеловека») – существованию.

Поэтому, наверное, трудно отнести синтез модусов времени, предложенный Ж. Делезом, к синтетическому пониманию времени, поскольку таковое приводит к гармоничной личности, а у Ж. Делеза – расколотое «Я». И мы получаем (несмотря на тонкую дифференцированность всех моментов) еще один вариант платоновского понимания времени, когда сущность оторвана от существования и противопоставлена ему.

Литература

Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 2. Философия природы / Георг Вильгельм Фридрих Гегель ; отв. ред. Е.П. Ситковский ; ред. коллегия: Б.М. Кедров и др. – М. : Мысль, 1975. – 695 с. – (АН СССР. Институт философии. Философское наследие).

Гуссерль Э. Собрание сочинений. – Т. 1. Феноменология внутреннего сознания времени / Эдмунд Гуссерль ; пер. с нем. ; составл., вступ. статья, перевод В.И. Молчанова. – М. : Гнозис, 1994. – 162 с.

Делез Ж. Различие и повторение / Жиль Делез ; пер. с франц. Н.Б. Маньковской и Э.П. Юровской ; науч. ред. Н.Б. Маньковская. – ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.

Ильенков Э.В. Об идолах и идеалах / Эвальд Васильевич Ильенков. – К. : Час-Крок, 2006. – 312 с.

Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / Морис Мерло-Понти ; пер. с франц. ; под ред. И.С. Вдовиной, С.Л. Фокина. – СПб. : Ювента, Наука, 1999. – 606 с. – (Серия: Французская библиотека).

Трубников Н.Н. Время человеческого бытия : [монография] / Николай Николаевич Трубников. – М. : Наука, 1987. – 255 с.

Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер ; пер. с нем. В.В. Бибихина. – Изд. 2-е, испр. – СПб. : Наука, 2002. – 451 с. – (Серия: Слово о сущем).

КОНЦЕПТ *САРМАТЫ* КАК КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН В КОНТАКТНОЙ ЗОНЕ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

В.И. Мордвинцева

*Человек достигал познания истины не иначе,
как впадая в заблуждения и постоянно освобождаясь от них.
А. Леманн. Иллюстрированная история суеверий и волшебства*

Целью научного познания является выявление и объяснение объективных законов функционирования природы и общества мыслящим субъектом. В объективном мире, т.е. вне мыслящего субъекта, процесс познания невозможен. Пределы познания во многом обуславливаются качествами познающего субъекта. Часть этих качеств имманентна ему с рождения, часть развивается в течение его жизни в процессе социализации в рамках определенного культурно-исторического контекста.

Проблема пределов познания особенно актуальна для наук гуманитарной сферы, поскольку сам исследователь является частью исследуемого объекта, который «сопротивляется» изучению, оказывая обратное влияние на познающий субъект. Рассмотрим это на примере изменения содержания концепта «Сарматы в Северном Причерноморье» в различных культурных традициях.

Данный концепт включает два различных по происхождению понятия – географическое (Северное Причерноморье) и историческое (сарматы). Смысловым содержанием концепта является проблема появления сарматов в Северном Причерноморье, их исторической роли для судеб региона.

С определением первого понятия не возникает особых трудностей. Северное Причерноморье – это земли, примыкающие к северному побережью Черного и Азовского морей. В географических трудах эта территория наиболее часто фигурирует как южная часть Восточно-Европейской равнины, которая ограничена Уральским горным кряжем на юго-востоке, Карпатами на западе, Балканами на юго-западе [Калесник, Павленко 1972, 174]. Ближайшая периферия прибрежной территории Черного и Азовского морей занята *степной географической зоной*, которая представляет собой ландшафтный комплекс с относительно сухим континентальным климатом, особым водным режимом, набором типов почв и группировок степных животных. Ярко выраженная горизонтальная природная зональность в сочетании с разветвленной сетью субширотной и субмеридионально ориентированных водных путей делает Северное Причерноморье идеальным местом для трансфера различных культурных объектов, идей и технологий на значительные расстояния.

С одной стороны, данный регион представляет собой западную часть Евразийского степного коридора, простирающегося до Восточной Азии. С другой – это самая удаленная северо-восточная часть Средиземноморского бассейна, морями и проливами соединенная с регионами Южной, Центральной и Западной Европы, и Северной Африки. Пограничное положение Северного Причерноморья между цивилизациями Востока и Запада определило его историческую роль как крупномасштабной *контактной зоны*, население которой реагировало на изменения, происходящие на соединяемых ею территориях.

С определением второго понятия все не так однозначно. Его содержание менялось в зависимости от исторического контекста, в рамках которого оно употреблялось.

Греко-римская литературная традиция. Творцами первых текстов, упоминающих сарматов, были представители греческой и римской цивилизации – как

правило, отдаленные во времени и пространстве от событий, происходивших в Северном Причерноморье.

В трудах античных авторов термин «сарматы» употребляется чаще всего как синоним понятия «кочевник», как название конкретного народа, как *макроэтноним*, собирательное название для ряда племен. Причисление какого-либо социума к тому или иному *макроэтнониму* в значительной мере зависело от сведений о его локализации и от того, насколько его внешние признаки (язык, образ жизни, физические данные, костюм) подходили под сформировавшееся у греков стандартное представление [Бенедикти 1964, 49]. Обозначаемые подобными названиями социальные феномены отражают стереотипы, с помощью которых греки и затем римляне маркировали окружающий их мир и итоги его познания. Они были включены в структуру сведений о древней ойкумене, в частности, играли роль географических ориентиров.

На карте Агриппы конца 1 в. до н.э., известной через Плиния Старшего, Сарматия занимала земли между Днепром и Волгой, а также Северный Кавказ [Подосинов 2002, 57]. Клавдий Птолемей (2 в. н.э.) разделил Сарматию на Европейскую и Азиатскую части. Он ограничил Европейскую Сарматию Сарматскими горами (Карпаты), Германией и рекой Вислой на западе, Боспором Киммерийским, Меотийским озером и рекой Танаисом на востоке, Понтийским морем на юге, Венедским заливом Сарматского океана и неизвестной землей на севере. Азиатскую Сарматию Птолемей разместил между Европейской Сарматией на западе и Скифией с частью Каспийского моря на востоке, государствами Кавказа на юге и неизвестной землей на севере [Ptol. 3.5 1–18].

В целом античная нарративная традиция описывает все «варварские» народы Северного Причерноморья, в том числе сарматов, сходным образом – как воинственные племена, беспокоящие цивилизованное население греческих городов и занимающиеся грабежами и наемничеством. Отличительной чертой хозяйственно-культурного типа сарматов, как и скифов, был кочевничество. В источниках мало этнографических деталей, почти полностью отсутствуют данные об идеологии сарматов и других формах самоидентификации.

Европейское Возрождение. Общее представление о сарматах, сформированное в рамках греко-римской литературы, в целом перешло в средневековую европейскую историческую традицию, несмотря на то, что отраженная в античных сочинениях информация являлась долгое время интеллектуальным достоянием закрытого круга лиц, чаще всего служителей церкви. Но причастность данного социального слоя к формированию общественной идеологии имела следствием влияние этой информации на исторические и геополитические представления общественной элиты, а через нее и на все общество. После изобретения книгопечатания чтение античных авторов было секуляризовано. В 1477 г. в Болонье было напечатано первое издание «Географии» Клавдия Птолемея, что в числе прочего имело следствием экстраполяцию собранных там сведений на карту современной Европы в условиях формирования национальных государств и национального самосознания. В частности, в Польше возникло такое явление, как «сарматизм», возводившее высшее сословие Речи Посполитой – шляхту к древним сарматам. Такая самоидентификация получила отражение и в материальной культуре, прежде всего в особом «восточном» стиле парадной одежды.

Этиологический миф Российской империи. В России интерес к сарматам и вообще к истории Северного Причерноморья проявился только в начале XVIII века. С провозглашением Петром I в 1721 г. Российской империи в рамках ее интеграции в течение XVIII века в европейскую мир-систему появилась необходимость написания

истории этого молодого европейского государства, которая была бы связана с общеевропейской историей и обосновывала бы его претензии на широкие пространства с новоприобретенными землями на востоке и западе. Обладание «древней и славной историей» в то время служило укреплению геополитических позиций всех европейских государств и мотивировало их территориальные амбиции.

Ядром культурно-исторической модели, которая сформировалась, а затем развивалась в российской исторической науке, стало представление о постоянной смене народов в Северном Причерноморье и исторической роли этого региона как буферной зоны между Востоком и Западом. На этой основе сформировался государственный этиологический миф Российской империи, объясняющий внушительные размеры ее территории, протянувшейся вдоль метагеографической оси Евразии и определяющий ее историческую роль для судеб Европы.

К моменту начала использования в исторических построениях археологических источников эта модель стала уже архетипом в сознании жителей империи, что оказало влияние на формирование первой научной концепции культурно-исторических процессов, происходивших в древности в Северном Причерноморье.

Культурно-исторический дискурс конца XIX – начала XX в. Первым трудом, обобщающим разные виды источников по древней истории Северного Причерноморья, стали 1–3 выпуски 6-томного свода «Русские древности в памятниках искусства», изданного И.И. Толстым и Н.П. Кондаковым [Толстой, Кондаков 1889–1899]. В нем были заложены основы развернутой культурно-исторической модели развития Северного Причерноморья, оформленной затем в работах академика М.И. Ростовцева.

Сарматам в этой модели принадлежит особая историческая роль. Под сарматами М.И. Ростовцев понимал «новых иранцев», «северных» и «восточных» соседей скифов, завоевателей, появившихся в Северном Причерноморье из далеких восточных земель, пограничных с древними государствами Средней Азии [Ростовцев 1918б, 15, 41, 93], тем самым придавая термину «сарматы» значение, отсутствующее в трудах античных авторов. Впервые Ростовцевым были выделены черты материальной культуры сарматов. К их числу он отнес определенные формы вооружения (короткий меч с «круглым набалдашником», комбинированная с чешуйчатым панцирем кольчуга), конского снаряжения (фалары), предметов личного убора (полихромные броши, наборные пояса с художественными пряжками, мелкие геометрические золотые нашивные бляшки), особый «новый» звериный стиль, а также «письменные знаки», которые мы сегодня определяем как «тамги». С этими категориями инвентаря он прямо ассоциировал конкретную этническую принадлежность. Развитие материальной культуры (появление в ней новых категорий предметов или предметов нового облика) происходило, по мнению исследователя, в результате миграций, когда трансфер инноваций в культуру-реципиент происходил физически вместе с потоками мигрантов. Соответственно, в основе трансформации материальной культуры, согласно Ростовцеву, лежали этнические изменения. Закрепление за конкретными категориями вещей этнического содержания давало исследователю инструмент в прослеживании направления миграций.

С появлением в Северном Причерноморье «новых иранцев» М.И. Ростовцев связывает процесс «сарматизации» или «иранизации» греческих государств, прежде всего Боспорского царства, а также различных варварских объединений [Ростовцев 1918б, 111, 122, 125; 1925, 163, 172, 244]. Этот процесс охватил весьма обширную территорию от северных границ Китая и государств Средней Азии до венгерской Пушты и более западных европейских территорий. По словам М.И. Ростовцева, «сарматская волна» не остановилась в своем движении на запад в пределах Северного

Причерноморья, но «двинулась и дальше: следы ее мы видим на всем протяжении степей юга России к северо-западу от Кубани и далее на запад по Дунаю вглубь Западной Европы». Признаком этого продвижения является появление в Европе изделий полихромного звериного стиля, который, как считал М.И. Ростовцев, был создан на Боспоре и через посредство сарматов и готов определил собой орнаментальный стиль Европы в эпоху поздней античности и раннего средневековья. Появление сарматов в Европе, по словам Ростовцева, способствовало формированию романского стиля, повлияло на готический стиль и «внесло свою лепту в историю западноевропейского искусства».

Созданная М.И. Ростовцевым модель культурно-исторического развития Северного Причерноморья была комплексной и на тот момент непротиворечивой. Им был обобщен весь доступный к тому времени материал, сведены вместе разные группы источников – письменные, археологические, эпиграфические, нумизматические, для интерпретации которых привлечен широкий круг аналогий. Масштаб работ Ростовцева был настолько велик, стиль изложения настолько уверенным, а культурно-историческая модель настолько убедительна, что они определили пути развития нескольких направлений в отечественной науке, в частности классической и скифо-сарматской археологии, вплоть до настоящего времени. Основные положения этой концепции были приняты и международным научным сообществом.

Культурно-исторический дискурс советского периода. В советский период культурно-историческая модель Ростовцева была скорректирована. В результате масштабных раскопок курганов в евразийских степях был получен массовый материал. Сравнение памятников различных регионов показало их сходство по многим признакам, в первую очередь по элементам погребального обряда – типам могильных ям, положению и ориентировке костяков, составу погребальных приношений в рядовых погребениях, что позволило выстроить относительную хронологическую шкалу материальной культуры кочевников раннего железного века, в разработку которой основной вклад внесли выдающиеся советские ученые – П. Рау, Б.Н. Граков и К.Ф. Смирнов [Рау 1926; 1929; Граков 1947; Смирнов 1954; 1984]. То, что первыми идентифицированными «сарматскими» археологическими комплексами оказались курганы у д. Прохоровка в Оренбургской губернии, дало основание определить эту территорию как прародину сарматов. Разработанная культурно-хронологическая схема получила название «савромато-сарматская археологическая культура», подразделяемая на 4 особые культуры, названные сначала по двойному принципу: по имени базовых археологических памятников и по этнической идентификации – блюменфельдская или савроматская, прохоровская или раннесарматская, сусловская или среднесарматская, шиповская или позднесарматская. Впоследствии локальные названия вышли из употребления, частью вследствие корректировки дат эпонимных памятников, частью из-за того, что погребения эпонимных могильников не содержали всех признаков, считавшихся характерными для каждой сарматской культуры. В итоге сложилось представление о пан-сарматской культурно-археологической общности, распространенной на обширной территории степного пояса Евразии – от Дуная до Зауралья. При этом хронологические изменения элементов погребальной обрядности, в том числе набора и типов погребального инвентаря, как и у Ростовцева, интерпретировались как этнические, появлявшиеся каждый раз в результате продвижения новой волны кочевников с востока.

Это добавило еще одно значение к понятию «сарматы», а именно носители культурно-археологического комплекса признаков, обнаружение которых в культурах неочевнического облика дает основание говорить о произошедшей «сарматизации».

Таким образом, спектр значений концепта «сарматы» можно суммировать следующим образом.

1. Обитатели географической области Сарматия.
2. Отдельный народ. В этом значении термин употребляется с древности по настоящее время.
3. Совокупность народов определенной территории. Макроэтноним.
4. Носители определенного хозяйственно-культурного типа. Кочевники.
5. Элита политических объединений, локализуемых в Северном Причерноморье. Такое значение им приписывал в некоторых частях своих трудов Ростовцев. В этом же значении термин использовался польской шляхтой.
6. «Новые иранцы», кочевники, обитавшие в далеких восточных землях, пограничных с государствами Средней Азии, и мигрировавшие в Северное Причерноморье.
7. Носители «савромато-сарматской археологической культуры».
8. Население, практиковавшее подкурганный обряд погребения в ареалах распространения оседлых хозяйственно-культурных типов. Например, в Прикубанье или Крыму.
9. Представители населения ареалов распространения оседлых хозяйственно-культурных типов, которых хоронили с элементами признаков «савромато-сарматской археологической культуры». Например, определение как сарматов погребенных со скрещенными голенями в грунтовых могильниках позднескифской культуры Крыма.

Все эти варианты смыслов концепта «сарматы» часто переплетаются в рамках одних и тех же работ, что весьма затрудняет их понимание и дальнейшее использование.

Теперь мы подходим, собственно, к вопросу, почему концепт «Сарматы в Северном Причерноморье» представляет собой актуальную научную проблему?

Если исходить из античной нарративной традиции, то проблемы вроде бы нет. В трудах древних географов именно эта территория фигурирует как Сарматия. Все исторические данные о сарматах локализуются также здесь. Проблема возникает при сравнении материалов археологии с исторической реконструкцией, базирующейся на рассказе Диодора о мифическом завоевании Скифии савроматами и представлении о регулярных волнах кочевников-завоевателей с востока, сформированном в русле этнологического мифа Российской империи.

Как известно, облик археологических культур Северного Причерноморья резко меняется на рубеже 4 и 3 вв. до н.э. В Нижнем Поднепровье культуру кочевнического облика, характеризующуюся многочисленными могильниками с подкурганными погребениями, сменяет совершенно другая культура, для которой характерны поселения в речных долинах, ритуальные клады и весьма редкие одиночные погребения, впущенные в более ранние курганные насыпи. Она совершенно не похожа на памятники «классической» сарматской культуры, которая в степях к востоку от Дона представлена в это время в основном могильниками с подкурганными погребениями. Более того, материальная культура населения нижнеднепровской степи также резко отличается от материальной культуры донских, поволжских и более восточных памятников. В костюме погребенных, как правило, используются застежки-фибулы, еще мало известные в восточном регионе, а в погребениях отсутствует «заупокойная пища» в виде ноги барана, что является

признаком стандартного погребения кочевников евразийской степи. Менталитет и социально-политические контакты проживавшего в Нижнем Поднепровье населения характеризуют предметы торевтики, происходящие из ритуальных кладов. По набору сюжетов и стилю исполнения эти предметы находят ближайšie аналогии в местностях к западу от Северного Причерноморья, в культурах латенского облика, распространенных на территории Болгарии, Румынии и Венгрии. Таким образом, если исходить из постулата о том, что археологические остатки являются этническими маркерами, то следовало бы признать, что в Северном Причерноморье имело место пришествие завоевателей с запада, а не с востока. Тем более что этому легко можно найти соответствие в эпиграфическом материале, например, декрет в честь Протогена, где упоминаются угрожающие Ольвии скиры и галаты [Мордвинцева 2015].

Однако этническая модель интерпретации археологических остатков весьма сомнительна в методическом отношении. Работами этнологов давно установлено, что этническая самоидентификация относится к нематериальной сфере. Используемый в современной научной литературе термин «этнос» является сравнительно поздним смысловым конструктом, отчасти навязываемым исторической реальностью и созданным с целью классификации групп людей, признающих общность своего происхождения и обладающих комплексом сходных черт в культуре. Этнос в современном понимании данного термина – это, по меткому выражению Бенедикта Андерсона, «воображаемое сообщество», продукт индустриального общества, породившего такие институты, как перепись населения, карта и музей, целью которых является экономическая и политическая выгода для государства.

На современном этапе развития науки объективное выявление этнических идентичностей на археологическом материале нереально, что не отрицает возможного появления в будущем методов, которые позволили бы это сделать. Групповые идентичности бывают самого разного происхождения: биологического, социального, географического. По длительности функционирования групповые идентичности бывают постоянными (т.е. действующими в течение всей жизни входящего в них индивида, как, например, гендерная группа или группа сверстников), временными (объединение на период боевых действий против общего врага, на время праздника и пр.) и ситуативными. При этом идентичность может быть реализованной (осознаваемой), а может быть и потенциальной, когда признаки, объединяющие группу людей, еще не осознаны ее потенциальными членами, но при определенных условиях это единство может обрести смысл и превратиться в реальность. Такое явление проявляется, например, при классификации групп людей исследующим их посторонним наблюдателем. Поведение отдельного человека как субъекта, принадлежащего одновременно к разным группам идентичностей, – ситуативно, в каждом конкретном случае определяется в гармонии с принятыми в данном обществе этическими нормами и личной выгодой.

Наиболее близка этнической политической форма идентичности, что часто приводит к их смешению и путанице. Политическая идентичность, как и социальная, имеет групповую природу и является порождением политической субъектности. Под политическими субъектами понимают активных акторов политического процесса. Индивиды, группы людей и социумы становятся политическими субъектами, если обладают возможностями, способностями и ресурсами определять стратегию и тактику в вопросах внешней и внутренней политики, принимать политические решения, влиять на них и нести ответственность за свои политические действия. Как правило, такими качествами обладает политическая элита.

Для выявления политических идентичностей и систем политических связей целесообразно использовать методы, разработанные в рамках теории мир-систем, изучающей формы коммуникации различных обществ между собой. Понятие мир-системы в этнологии ввел Иммануил Валлерстайн [Wallerstein 1974; 2004]. Оно означает «автономный мир», мульти- и транс-культурную коммуникационную систему, связывающую общества, принадлежащие к разным уровням сложности, т.е., иными словами, которые стоят на разных стадиях развития. Основными типами сетевых связей являются такие: обмен массовыми товарами, военно-политические связи, обмен предметами социального престижа, обмен информацией. Каждый тип сетевых связей имеет особенности своего функционирования. В частности, для контактов социальных элит характерны надэтничность, широкий территориальный охват и зависимость от конкретной политической конъюнктуры.

Если системно применять этот подход, то смену комплексов признаков материальной культуры варваров, населявших Северное Причерноморье и степи Евразии, следует интерпретировать не столько как прямое следствие миграций и появление нового в этническом отношении населения, сколько как изменение направления, структуры и содержания различных сетевых связей в результате происходивших здесь культурно-исторических процессов. Анализируя суть изменений, происходивших в культуре кочевников Нижнего Поволжья и Приуралья в сарматское время, считающейся эталоном сарматской культуры, можно заметить, что ее общий облик кардинально не меняется, в отличие от более западных и юго-западных территорий. Она представлена подкурганными захоронениями, где стандартом набора погребального инвентаря является «заупокойная пища» (как правило, в виде ноги барана) и керамический сосуд. Для мужских комплексов характерно наличие вооружения. При этом на смену одним типам предметов погребенного инвентаря с течением времени приходят другие. В зависимости от категорий вещей эти смены происходят в рамках сетей обмена массовыми товарами, военными технологиями и предметами престижа. Происходят также изменения в соотношениях типов погребальных конструкций, ориентировке погребенных, что может объясняться изменениями в идеологии и социальной организации, а обмен идеями происходит стремительно в рамках этой наиболее широкой сети групповых взаимодействий. Все это не отменяет саму идею миграций, которые могли быть одним из проявлений таких процессов, но которые пока сложно выявить средствами археологии.

В этой ситуации варварское население Северного Причерноморья, т.е. проживавшее в Сарматии, вполне можно продолжать называть сарматами, несмотря на то, что в их культуре нет комплекса черт пан-сарматской культуры, выделенной на материале курганов евразийской степи. Просто нужно при этом иметь в виду, что по какой-то причине в эпоху позднего эллинизма это население имело тесные социально-политические связи с западными и южными соседями и практически никаких связей с восточными. И только примерно с середины I в. до н.э. эта ситуация поменялась, когда на части территории Северного Причерноморья, в том числе в лесостепи Приднестровья и Побужья, на сравнительно короткий промежуток времени появляются памятники, схожие с кочевническими.

Литература

Бенедикти Р. Экскурс о Фуле у Прокопия Кесарийского (К вопросу об архаизации при этнографических описаниях в византийской литературе) / Р. Бенедикти // Византийский Временник 24. – 1964. – С. 49–57.

- Граков Б.Н.* Гуннакократоуменов: пережитки матриархата у сарматов / Б.Н. Граков // ВДИ. – 1947. – № 3. – С. 100–121.
- Калесник С.В.* Советский Союз. Географическое описание : в 22-х т. Общий обзор / под ред. С.В. Калесник, В.Ф. Павленко. – М. : Мысль, 1972.
- Мордвинцева В.И.* Сарматы, Сарматия и Северное Причерноморье / В.И. Мордвинцева // ВДИ. – 2015. – № 1. – С. 109–135.
- Подосинов А.В.* Восточная Европа в римской картографической традиции. Тексты, перевод, комментарий / А.В. Подосинов. – М., 2002.
- Ростовцев М.И.* Эллины и иранцы на юге России / М.И. Ростовцев. – Пг., 1918.
- Ростовцев М.И.* Скифия и Боспор / М.И. Ростовцев. – Л., 1925.
- Смирнов К.Ф.* Вопросы изучения сарматских племен и их культуры в советской археологии / К.Ф. Смирнов // Вопросы скифо-сарматской археологии (по материалам конф. ИИМК АН СССР 1952 г.) / Д. Шелов (ред.). – М., 1954. – С. 195–219.
- Смирнов К.Ф.* Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии / К.Ф. Смирнов. – М., 1984.
- Толстой И.* Русские древности в памятниках искусства / И. Толстой, Н. Кондаков. – Т. 1–6. – СПб., 1889–1899.
- Rau P.* Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga (Ergebnisse der Gräberforschung in der Wolgadeutschen Republik) / P. Rau // Mitteilungen des Zentralmuseums der ASRR der Wolgadeutschen. Jahrgang 1. Heft 1–2. – Pokrowsk, 1926.
- Rau P.* Die Gräber der frühen Eisenzeit im unteren Wolgagebiet. Studien zur Chronologie der skythischen Pfeilspitze / P. Rau // Mitteilungen des Zentralmuseums der ASRR der Wolgadeutschen. Jahrgang 4. Heft 1. – Pokrowsk, 1929.
- Wallerstein I.* The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century / I. Wallerstein. – New York, 1974.
- Wallerstein I.* World-Systems Analysis: An Introduction / I. Wallerstein. – Durham – NC : Duke University Press, 2004.

СЛАВЯНСКІЕ VS. ГЕРМАНСКІЕ КОНЦЕПТЫ**КОНЦЕПТ *НИТКА* ЯК АРТЕФАКТ І ПРЕДМЕТНИЙ СИМВОЛ
У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ТА ПАРЕМІЙНОМУ КОНТЕКСТІ
ПОЛЬСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ**

О.В. Тищенко

*Gdyby chodziło tylko o zwyczajne wyjście z labiryntu,
niepotrzebna byłaby nitka Ariadny, wystarczyłby dobry pies...
Tadeusz Komendant. Odrzucone przypisy,
Narodowy korpus języka polskiego*

Принцип побутоцентризму (коли назви предметів побуту чи інструментарію використовуються на позначення психологічної, інтелектуальної, соціальної діяльності людини) став наскрізним у процесі з'ясування концептуальної організації артефактної сфери в її вторинному «наївно-побутовому призначенні». Він має своє надійне підкріплення у когнітивній ономазіології і фразеології, оскільки думка про те, що глибинна реконструкція архетипних у своїй основі технічних дій і процесів, ритуально-магічної та побутової функції предметів, була ще проголошена як засаднича у процесі пізнання соціальних аспектів матеріальних знаків етнографами А. Байбуріним, В. Топорковим, Б. Токаревим, П. Богатирьовим та ін. На думку російського етнолога А. Байбурина, «разюча єдність різнопланових і різносубстанціональних явищ в архаїчному світосприйнятті дозволяє стверджувати, що архаїчна культура становить цілісну семіотичну систему, кожен складник якої співвіднесений з іншими елементами, всі вони «беруть участь у всеохоплюючій метафорі». Як семіотичні засоби використовуються не тільки мова, міф, ритуал, а й предмети побуту, економічні й соціальні інститути, система спорідненості, житло, їжа, одяг, причому всім цим культурним символам властива спільна структура значень, втілена в ланцюжках таких конфігуративних співвідношень: *предмет побуту – елемент ландшафту – частина тіла – одиниця соціальної структури* [Байбурин 1989, 71].

Предметний код культури, на думку В. Красних, формується як за допомогою уявлень про природні, так і створені людиною об'єкти довкілля, подібно до інших кодів культури він задає певну *систему еталонів*, за якими ми членуємо, структуруємо й оцінюємо світ речей. Дослідниця окреслила шляхи етнокультурного моделювання деяких предметних символів у культурному і семіотичному просторі російської мови, представила мовно-культурний, передусім утилітарний, прагматично-оцінний аспект лексем *нить* і *нитка* в різних контекстуальних оточеннях [Красных 2003, 146–147].

Метою розділу є з'ясування концептуалізації деяких предметних артефактів у лінгвокультурологічному висвітленні, що передбачає опис ключових фразеосемантичних груп одиниць в англійській, польській, українській мовах, пов'язаних із *ниткою*, *вузлом*, *клубком* та ін. (*шпилькою*, *булавкою*, *голкою*) за деякими сучасними когнітивними методиками у сфері теорії фразеології та лінгвокультурології. Її **об'єкт** – це механізми і напрями семантичної динаміки означених предметних символів, групування одиниць образної номінації у відповідні концептосфери матеріальної і духовної культури, що, у свою чергу, дає змогу виявити специфіку міжмовних культурно-семіотичних відповідників, пов'язаних із *ниткою* і суміжними

реаліями у профанно-побутовій, ритуально-міфологічній, наївній картинах світу у прив'язці як до позитивних, так і негативних аспектів людського життя, матеріальних і духовних потреб людини.

Матеріалом для розвідки послужили тлумачні, фразеологічні, ідеографічні та деякі спеціальні словники, зокрема діалектні та термінологічні джерела, а також корпуси мов, публіцистика. Залучено також деякі етнографічні та фольклорні факти.

Як духовний комплекс ткацтво (а цей термін використовується у широкому значенні слова та окреслює повне коло ткацьких робіт – від сівби до луб'яних культур, їх первинної обробки, прядіння ниток, підготовки їх до ткання, власне ткання до зоління готового полотна) у багатьох відношеннях є унікальним явищем традиційно-побутової культури. Це один із найдавніших технологічних процесів, йому властива значна інформативність. Тому як окремих фрагмент народної культури воно може бути одночасно суттєвим джерелом її вивчення та реконструкції. Адже ремісничий, обрядово-міфологічний аспект народного ткацтва, символіка ткацьких дій та реалій містять безмежні ресурси етнокультурного моделювання навколишнього світу – того мікросередовища, в якому жив конкретний індивід [Боряк 1997, 9–10].

Нитка – це один із найсуттєвіших предметних символів матеріальної культури, конструктивний елемент матеріальних артефактів і традиційних ремесел, пов'язаних із тканими виробами, одягом, кравецтвом і шевством – у мові традиційної народної культури, зокрема й стійких та вільних сполуках слів, зазнає різнопланових культурних трансформацій і переосмислень (профанно-побутового, сакрального, образно-характеризуючого, емоційно-оцінного й прагматично-оціночного типу), набуває специфічної міфологічної та обрядово-культурної категоризації з огляду на символічну функцію предметів та дій.

Утилітарно-побутовий пласт цього концепта (а за ним стоять не тільки суто матеріальні потреби, а й ментальні сутності і знаки культури) визначається через термінологічні зв'язки ключових лексем із ткацькою сферою загалом. Термінологічне оформлення (зادля цього звертаємося до спеціальних словників), зокрема, [Falińska 1974] обмежується гніздом дериватів й окремих двокомпонентних сполучень, пов'язаних призначенням, матеріалом і розміром (*nici cienkie, grube, lniane, konopiane, kuźelne*). Від *nić* утворено кілька похідних вузькоспеціальних дериватів – *nicianka, nicielnice, niciany, nicić się*, при цьому у спеціальних словниках *nić* нараховує близько 10 спеціальних значень, зокрема 'спеціально виткане волокно льону', 'тонка льняна пряжа', 'пряжа з кращих чи гірших залишків волокна', 'міцно скручені нитки для шиття', 'спеціальна червона бавовняна пряжа' тощо; *nitka* фіксується із 6-ма значеннями, при цьому обидві лексеми денотативно охоплюють різні кількісні і метронімічні параметри (*w pówtorej nitki*) у поєднанні з конкретизуючими і параметричними прикметниками (*nitka pakulana, grubsza*). Лексикографічні дані польської мови (*Słownik języka polskiego*, red. В. Dunaj 2005) засвідчують розвиток полісемії, метафоричне перенесення значення передусім у лексеми *nitka*, наприклад, 'предмет, який за формою нагадує нитку для шиття, дуже тонкий і продовгуватий', 'продовгувата, одна із паралельних частин нафтопроводу, дороги іншої протяжної конструкції' (укр. *лінія*). Пор. *druga nitka mostu energetycznego, Dzisiaj stoi na czele zarządu spółki budującej drugą nitkę gazociągu Nord Stream 2, Miasto wybuduje kolejną nitkę linii tramwajowej, która połączy następne sypialne osiedla ze Śródmieściem* та ін.

Як знак етнокультури *нитка* – це тонка, зсукана, скручена пряжа для шиття, в'язання, вишивання, виготовлення тканин тощо, пов'язана здебільшого з темою *життя і смерті*, оскільки за допомогою нитки здійснювався зв'язок між землею і нижнім світом, вважалося, що «за грішником котяться клубки й тягнуться нитки», *четверговою ниткою* обводили як оберегом поле; вона вважалася лікувальною – нею

обв'язували руку, яка боліла, чіпляли на шию від лихоманки, нитка має виразну перетворювальну силу, а також пов'язана із нечистою силою, пор. повір'я про здатність відьми перекидатися клубком ниток. Такі свідчення знаходимо у спеціальних етнолінгвістичних словниках [Жайворонок 2006, 397].

У мові традиційної народної культури [Славянская мифология... 2002, 145, 204, 205] *нитка* відображає численні магічні стереотипи поведінки і табу, пов'язані із заборонами на виконання певних робіт, особливо пов'язаних із прядінням і ткацтвом, у певні дні й періоди. Наприклад, на Поліссі заборона снувати пряжу мотивувалася тим, що «діди заплутаються у нитках». Нитка з *коноплі* і *льону*, виготовлена в Страсний четверг, служила лікувальним засобом у разі переломів і вивихів (російсько-білоруське пограниччя). За українськими повір'ями, «від Праскеви-П'ятниці залежала тривалість життя людини; цим вона нагадувала *давньогрецьких мойр, що прядуть нитки життя усім людям*». За народними уявленнями поляків, як пише О. Узеньова, якщо на нитках, якими шиють сорочку, зав'язують вузли, то людина, яка її одягає, буде носити її у здоров'ї, якщо ж нитки не плутаються і не зав'язуються у вузол, то її власник невдовзі помре... Як обереговий талісман проти наведення порчі і нечистої сили *вузол* прив'язував, забезпечував людині здоров'я, благополуччя, Божу силу. Від вроків носили червоні нитки із зав'язаними на них вузлами на пальці, на шиї, на поясі, під одягом, використовували також риболовну сіть, на якій багато вузлів. В утилітарно-побутовому призначенні *нитка* може прирівнюватися до *волоска*, про що свідчать деякі синонімічно замінні контексти на кшталт польського, де нитка заступає одяг загалом: *Zmóknać do nici, Przemóknać do ostatniego włosa*. *Нитка* входить у такий архетипно-символічний ряд предметів (із семантикою гнучкості, звивистості), як *змія*, *мотузка*, *волосся*, *гілка*, *веретено*, *нагайка* тощо. Розгляд символічних та обрядових функцій нитки в контексті тканих виробів наводить українського етнографа О. Боряк на думку, що цей знак української традиційної культури і фольклору охоплює такі семантичні сфери, як життя і смерть, *мотузка* як медіатор землі і неба, землі і нижнього світу (Пекла), потойбічний світ, матеріал і хронотоп прядіння (місце, час, склад виконавців), застосування у лікувальній магії, у разі захворювання дитини, як оберег для посівів, норми і регламентації, пов'язані з першим прядінням, зав'язуванням на нитці вузлів, скотарська обрядовість, зв'язок із міфологічними постатями, дії спалювання, знищення нитки та ін. [Боряк, 137–142]. За англійськими віруваннями, не можна *прясти чорну пряжу вночі*, тому що через *чорні нитки* передається зурочення, що закодовано у злопожанні: *The disease of women who wind black thread at night be upon you*. Цей перформативно-магічний вислів сягає вірування, згідно з яким *чорні нитки* можуть зникати вночі або ж їх можуть забирати феї та *підкидати вранці* [MAGNUS: 249].

Ще звернемо увагу на деякі ментально-сміслові розбіжності в польській мовній свідомості: про щось надто помітне, зроблене чи здійснене надто помітно поляки говорять *szyć coś grubymi nićmi* (Ona szyje tę intrygę tak grubymi nićmi, że wszyscy zaraz się zorientują o co chodzi), українці та росіяни у цьому разі вживають колоративне позначення – *шитий білими нитками*; в українській фразеології представлений зворот *узяти на живу нитку* 'ненадійно, тимчасово закріпити щось', який відсутній у польській.

Архетипно-міфологічний, біблійний за походженням образ нитка – життя концептуалізується у стійких висловах і порівняннях багатьох мов, символізує приреченість, долю, небезпеку і ризик, які загрожують життю (*fata! Thread, the Fatal thread, thread of life* або загалом опозицію **життя – смерть**: *the fatal thread (the thread of life)* «лінія, тривалість життя». Обірвана нитка життя разом з іншими німіцними,

слабкими предметами і соматичним кодом природно вербалізують невинувачений ризик на межі життя і смерті: *Glupi gardło swe zawiesi na nitce* ‘ризик для здоров’я, хтось наражається, стягує на себе небезпеку, *Coś wisi, zawisło komuś nad głową, nad czyjąś głową* містить у своїй семантичній структурі два значення: ‘те, що комусь загрожує’ (*Śmiertelne niebezpieczeństwo zawisło nad głową jednego z mieszkańców profesorskiej willi T.Kostecki, Dom*) і ‘обов’язок, справа, яка висить над кимось, необхідність виконати щось’, який почасти корелює з англійським відповідником *Hang by a hair/thread* (*Maintain precarious connection or balance – often of a life in danger* – підтримувати хистку рівновагу або баланс, часто життя у небезпеці). Є і контексти, що категоризують удачу, успіх: *Sukces jego planu wisi na bardzo cienkim włosku: akceptacji ze strony Chińczyków*. Типологічно подібним є і російське народно-розмовне прислів’я: *Одна голова на плечах, и та на ниточке* ‘о человеке, которому угрожает опасность’.

У цьому місці слід згадати деякі міфологічні уявлення про нитку життя, року, долі і фатуму, приреченості в різних первісних культурах, зокрема і в англійській, де образ фатуму пов’язується із *прядіннями нитки людського життя* міфологічними божествами і визначенням долі людини (Богиня *Клото* – пряде нитки людського життя, *Лакесис* – визначає протяжність цієї нитки, його тривалість, Атропос – перериває нитку життя): *The Clotho, the spinner of the thread of life, Lachesis the disposer of lots, who fixed its length; and Atropos, who severs the thread of life. Atropos* – одна із Долей, яка роз’єднувала нитку людського життя, звідси походить назва отрути – *Атронін*, асоціативна алюзія алкалоїду, зв’язаного із цим персонажем [DEph, 138]. У складі цих та подібних стійких контекстів нитка постає у ролі еталона тонкості, чогось слабого, неміцного, що, власне, зумовлює уявлення про нитку як про предмет, який легко обірвати, звідси й ідея обірваного життя, кінця життя, смерті та ін. категорій (щастя, удачі тощо): польськ. *Na cienkiej nici wisieć, Na cienkiej nici czemuś szczęście nas zawiesza, Na słabej nici wiszą wszystkie ludzkie rzeczy, U skapca czasu wszystkiego żywota na bardzo cienkiej nici wisi*, укр. *Доля увірвала нитку кому-небудь – ‘хто-небудь помер’* (Удові доля увірвала нитку: засинала земля спрацьовані руки), *Нитка увірвалася/увралася/обірвалася ‘настав кінець чому-небудь’* (...Не вернуть надій, хоч кладись вмирай... *Нитка прядена увірвалася*). Уявляється важливим згадати формулу прокльону, засвідчену в «Галицько-руських приповідках» І. Франка: *Бог би ти віку урвав*, де вік, пише І. Франко, уявлено як нитку [Фр.ГРНП І: 325]. Ментально-синонімічні кореляти *нитки* представлені до того ж в польській лінгвокультурі – *łyżczek, powróż*: *Życie na łyżku ważyć* Tzn: ‘ryzykować życiem’, *Na łyżku zdrowie* ‘w niebezp., ledwie się trzyma’; *łykowych powróżów* вживали ще у XV ст. у Wieliczce, коли спускали гірників у шахту (*do szybu*). Засвідчена у словнику А. Куніна морально-етична конотація цих понять аксіологізується через образ життя (співвіднесеного з ідеєю короткої і довгої нитки) або образом людини як гріховної істоти: *The longer thread of life we spin, the more occasion still to sin* – Чем довніше життя нить, тем нам легше согрешить. Складне становище, коли все залежить від якоїсь дрібнички, балансує на межі краху, вербалізоване в англійській фраземі *hang by a thread*, із дослівним тлумаченням – ‘висіти на нитці’, де знову ж таки нитка символізує щось ненадійне, таке, що легко розірвати.

Деструктивна семантика предметної символіки нитки (здатність рватися, пор. польськ. *Gdzie nić zła, tam się rwie*) концептуалізується і в англійській мові за допомогою сталого виразу *a thread spun too fine easily break*. Його внутрішня форма засвідчує зв’язок із соціовиховною сферою: людина, вихована в занадто суворих умовах, у жорсткій дисципліні в народній свідомості метафорично асоціюється з дуже тонко випряденою ниткою, яка легко рветься. Закінчення роботи, переривання

розмови з іншою людиною у народній свідомості також метафорично асоціюється із розірванням нитки – *break the thread* ‘перервати оповідь, втратити мрію’. Завершення якоїсь справи, роботи, стосунків позначається за допомогою ідеї обрубаної нитки, як це маємо у вислові *nick the thread* ‘покласти край чомусь’. Суголосними до вищенаведених є низка фразеологізмів, співвіднесених з іншою концептуальною доменою – намотуванням, розмотуванням клубка або розмотуванням вузла. Про це свідчить англійський скорочений вислів *wind up* зі значенням ‘закінчити справу, прояснити справу’ та його варіант – *wind up your pirn/bottom* з ідеєю розмотування катушки як способу маркування чи розв’язання якоїсь проблеми, доходження до суті справи. Подібне значення передається за допомогою іншого народного сталого виразу – *wind a bonny/queer pirn* ‘потрапити у складне становище’, який утворився шляхом переосмислення прямого значення – ‘намотати дивну (заплутану) катушку’, де заплутаність ниток асоціюється із складною ситуацією.

Взаємодія з іншими людьми часто супроводжується ситуаціями, коли певна особа потрапляє у важке становище, стикається із заплутаною, незрозумілою ситуацією, що демонструє одиниця *get a revell’d hasp*, переносне значення якої утворилось на основі переосмислення прямого – отримати заплутаний моток. Подібна образність властива і фраземам польської та української мов, наприклад, *Dojść kłębka po końcu nici*, *Dochodzić docierać po nitce do kłębka* ‘доходити до сутності справи, по чиїхось слідах з’ясовувати, встановлювати правду завдяки попереднім даним і свідченням, дійти до правди’, *Po nitce do kłębka idąc, można się zaplątać*, рос. *Была бы нитка, дойдем и до клубка*. Український практично повний відповідник *доходить/ввійти до клубочка* фіксується зі значенням 1) ‘розбиратись у якійсь заплутаній справі, розкривати щось’ (Поліз [Чижик] у шафу з старими ділами. Перекинув одне, перекинув друге, заглянув у третє, у п’яте, в десяте – *натрапив на слід, піймав нитку – та разом з Шавкуном дійшли до клубочка* (Панас Мирний). Як бачимо, тут ідея семантичної обмеженості нитки, лінійності об’єкта переплітається із семантизацією руху предмета якоюсь певною заданою траєкторією задля досягнення чогось або виявлення сутності, причини явища. У польській публіцистиці, зокрема в останніх номерах польських тижневиків [*Rzeczpospolita*, від 18.01.2017, “*Kto działa w interesie Federacji Rosyjskiej?*”] натрапляємо на трансформовані вислови, пов’язані з образом *політичного клубка*, розплутування ниток, які ведуть до Кремля (resp. мотузок, якими посмикує Росія, впливаючи на польську політику): “*W ostatnim czasie nieodłącznym elementem polskiej debaty publicznej jest doszukiwanie się sznurków, za które pociąga Rosja... Antoni Macierewicz jest tu zresztą ciekawym przypadkiem, bo choć z jednej strony sam jest znany z rozsypywania politycznych kłębków prowadzących po nitce do Kremla, to jednocześnie jest także dla opozycji i związanych z nią publicystów ulubionym ogniwem łączącym obecną władzę z Rosją*”.

Концептуалізація ідеї простору і руху виражена в багатьох стійких висловах, пов’язаних із переосмисленням термінів ткацтва і прядіння, зокрема й лінійним образом нитки або її гнучкістю, виттям. Так, манеру руху людини у натовпі описує ще один фразеологічний зворот зі сфери ткацтва – *weave through something*. Так само, як волокно у ткацькому верстаті проходить крізь його різні частини, змінюючи напрямок руху, так і людина рухається у натовпі, в результаті чого цей вираз набув значення ‘рухатись крізь щось, повертаючи та ухиляючись’. Як слушно зауважує А. Плотникова, досить значимими у слов’янській народній культурі виявляються дії *крутіння, вертіння, закручування*, які можна віднести до «найбільш міфологізованих і ритуально маркованих акціональних елементів». Відповідна термінологія традиційної народної культури, пов’язана з *viti і синонімічних йому *vřrteti, *krotiti, вирізняється різноманітністю значень, відбиває семантичну двоїстість (амбівалентність) уявлень на

позначення руху і відповідних символічних дій і процесів. Останні здебільшого «співвідносяться з ідеєю непрямого руху, непрямим рухом міфічних суб'єктів», виражених через протиставлення **прямий-кривий**, яке корелює з оціночними полюсами **добро-зло, правда-кривда** [Плотникова 1996, 104].

Концептуальна домена 'керування, управління', співвіднесена із соматичним кодом, реалізується через поєднання з актантом-локусом – у *руці* і дієсловами зі значенням нагромадження, володіння: *Ma wszystkie nici w ręku, Skupiać/trzymać wszystkie nici, Skupiać, trzymać wszystkie nici w jednym ręku* 'контролювати якусь важливу справу, її перебіг, бути посвяченим у щось, керувати чимось' (*Teraz, kiedy został burmistrzem, trzyma w ręku wszystkie nici*), *Lepiej mieć nitkę w ręku* – давній ткацький зворот, який переносно означає 'управляти, керувати всією справою, знати всі елементи', *Miłość to nitka, którą kobieta trzyma za dwa końce i daje nam do rozwinięcia*. Як ми переконались, у ролі об'єкта належності можуть бути деякі абстрактно-ментальні цінності, пов'язані із почуттями – *miłość*, *nastrój*, *nadzieja* тощо (пор. український контекст: «...І розмова ще пожвавішала. Євген Вікторович, як то кажуть, ускочив у тон, зловив нитку настроїв» (І. Ле). Поєднання з іншим актантом становить структурну схему звороту *нитка – чого (надії, сподівання, щастя, оман* та ін.), як це маємо в польській мові, де нитці приписується певна ознака – *złudna nitka*: "Po zajęciu przez III Rzeszę Czech i kampanii wrześniowej w Polsce kwestią czasu było, kiedy dziwna wojna zamieni się w prawdziwą. Przerazenie towarzyszyło nie tylko politykom na Zachodzie; niepokój nie opuszczał także co bardziej doświadczonych oficerów na szczytach niemieckiej armii. Trauma poprzedniej wojny pozostawała wciąż żywa po obu brzegach Renu. Nic dziwnego, że z każdej strony wzbierającego konfliktu do samego końca nie brakło osób gotowych *chwycić się najbardziej złudnej nitki nadziei na zapobieżenie katastrofie*"; *Jakaś niewidzialna nitka strachu więziła moje dłonie* (Jan Grzegorzcyk "Chaszcze"), *Być może nitka lojalności wobec jego panów była u niego bardzo wątpliwa...* (Ewa Białołęcka "Pióhun i miód Kroniki Drugiego Kręgu Księga III"); *A przecież była to ostatnia, wątpliwa nitka nadziei, w sytuacji, gdy przedtem pękły silne liny...* (Andrzej Anonimus "Nie nadaje się, przecież to jeszcze szczeniak")... *Historie babek to także zapomniana nitka emancypacji, zerwana, gdy sytuacja polityczna kazała nam budować znów wspólnotę ogólnonarodową...* (Inga Iwasiów "Gender dla średnio zaawansowanych. Wykłady szczecińskie").

Суб'єкт може управляти долею (*fortuna*) на нитці, як це маємо в польських наївно-народних уявленнях: *A ni go nasyci żadna fortuna, choć ją ma na nici*. До того ж нитка може служити відправним пунктом для розгляду чогось, основою чогось (певною мірою тут можна згадати і про ткацький термін **основа**), про що, власне, свідчить такий польський контекст: "*Rząd zakłada, że poradzą sobie z tym asystenci rodziny. To tylko jedna nitka wsparcia, ale na pewno niewystarczająca*. Rodzice dzieci upośledzonych potrzebują wielu innych działań polegających na łatwym i bezpłatnym dostępie do usług zdrowotnych, rehabilitacyjnych, terapeutycznych, edukacyjnych, wsparcia psychologicznego, usług towarzyszenia, dostępu do leków i często do kompleksowej opieki sanitarnej".

Невелику за обсягом фразео-семантичну групу утворюють вислови, в яких нитка концептуалізується за допомогою партитивного фрейму «єдність-роз'єднаність», «частина-ціле», образно-смысловим центром якого є та ж нитка як конструктивний фабрикатив якогось створеного артефакту. А якщо йти у зворотньому порядку – від цілого до частини, то можна говорити про метафоричне нашарування (метафору шару, польськ. – *metafora warstwy*): *Nitka po nitce badać/rozbierać*, *Nitki przykładając do nitki ukręca się powróż*, *Nitka do nitki, a będzie sznur*, *Нитка к нитке – голому рубаишка* (єдність, частина цілого, з частинок створюється ціле), російське прислів'я

розбирати/разобрать по нитке у словниках фіксується як розмовне і застаріле зі значенням ‘детально, в усіх подробицях’. Таке значення в англійській ідеографії зреалізовано в таких фразеологічних зворотах, як *pull the threads together*, який використовує образ зведення ниток разом для актуалізації більш широкого і переосмисленого значення. І, навпаки, нитка як фабрикатив, матеріал може бути непридатна для створення якогось артефакту, звідси виникає похідне значення ‘марні надії, наміри, зайва, непотрібна, некорисна, даремна робота’, як це маємо у застереженні: *Nie kręć z nici powrózów, Próžno te nić przędzq, Niech tych zamysłów zbędq, próžno te nić przędzq*. Синонімічний варіант позначає непотрібні дії та витрати: *Szyć wór jedwabną nicią* – зашивати мішок шовковою ниткою. Об’єктивація референта ‘точно виконання завдання, певної роботи’ в англійській мові пов’язується із потраплянням у вушко голки – *in a needle eye*. Подібний погляд маркований в англійській мові за допомогою переосмислених термінів ткацтва, наприклад, *a common thread (to all this)*, де похідне значення пов’язане із прямим ‘спільна нитка’, тобто щось таке, що з’єднує разом розрізнені елементи. Підбиття підсумків роботи, виконання якогось завдання вербалізується у фразеологічній одиниці *gather up the threads* ‘підбити підсумок, об’єднати, зібрати докупи’, де також реконструюється ідея зведення ниток у єдине ціле. На підтвердження цих міркувань згадаємо спостереження російської дослідниці В. Красних, згідно з яким *нитка* може поставати в ролі символу певної спільної, зв’язуючої ланки. При цьому вона може зв’язувати людину з людиною (*Однією (одною) ниточкою зв’язані*, ірон. ‘однаково схожі, подібні, про людей з однаковими вадами’), таємницею і її розгадкою, із самим життям, або позначати розрив стосунків. Розгляньмо ще такі приклади: “*Łukasz Lewandowski doskonale ukazuje złożoność i rozdarcie swego bohatera. Próbuje połączyć dwie nitki życia Mariana i Jakuba: żydowską i polską, katolicką i judaistyczną*”. *Chętniej zadaje pytania, niż udziela gotowych odpowiedzi, dzieli się wątpliwościami*”, ...Так *розірвав живу останню нитку*, яка в’язала його із колишнім (М. Рильський).

Перейдемо до розгляду групи одиниць з інтелектуально-мислительним значенням, які також епідигматично корелюють із ниткою через осмислення його через концепт руху і шляху, лінійних просторових уявлень (польський вислів *nić przewodnia* майже повністю збігається з українським *провідна нитка* ‘те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний шлях за яких-небудь обставин’), наближення до суті, пор. лінія розмови, хід думок, пейоративна комунікативна діяльність людини як напрям комунікативної поведінки (дотримуватись, не дотримуватись слова, обманювати, пліткувати, поширювати чутки): *Zamiast czekać na fantastyczne ustawy, fajnie by było, gdyby biznes zabawił się w brokerów informacji. Poszukał nitek, które mogłyby ich przybliżyć do tych naukowców* – мовила Ула Кaczorowska; *Hi, нема що говорити, хороший хлопець Артем! – щоб розрядити гнітючу мовчанку, підібрала Маруся обірвану нитку розмови про Артема*.

Найбільше образних вербалізацій (відхилення, втрачання нитки, відновлення розмови) набуває це значення в англійській ідеографії, як-от: *lose the thread of smth, pick up the thread* – досл. підібрати нитку, *pick/take up the thread*, де «підібрати, підняти нитку» набуває переносного сенсу «продовжити те, що було перервано». Концептуальну прив’язку розмови до шпильки і голки, обіцянки дотримуватись свого слова (людина немов пришпилена до свого слова) демонструє вислів *pin down to*. Протилежне значення (недотримання слова, обіцяного) представляє одиниця *like a thread*, дослівно «як нитка», тобто йдеться про людину, яка немов проходить повз сказані слова. Не можна обійти увагою і згадане негативне значення перебільшення, поширення чуток, пліток, перемов, пересудів як прояв суспільних взаємин між людьми. Останнє марковане за допомогою такого англійського образно-

характеризуючого номена: *starts as a thread and ends up like a cartrape*, в основі якого лежить метафорично переосмислений образ перебільшення – ‘те, що починається як нитка, перетворюються на канат’. Подібне значення, пов’язане з кількісною параметризацією об’єктів (робити з великого мале), демонструє вислів *spin a muckle pirn inside*, основою якого є метафорична асоціація із намотуванням катушки. Ідея кількісної характеристики атрибутивного компонента у поєднанні з предикатом – *ткати* та прикметником (*cienki – тонкий*) лежить в основі польської одиниці *Tkać cienkimi niciami, cienką nicią* ‘робити щось дуже витончено, філігранно’ у пейоративному осмисленні – хтось має підступні наміри (*Przez lata cienkimi niciami tkala swoją zemstę*) [WSF: 443]. Для повноти зіставлення наведемо український діалектний вислів із компонентами *прясти* і *павутиння*: *павутиння прясти* ‘наговорювати на кого, пліткувати, казати неправду’ [ФССГД: 227]. Типологічно подібним виявляється англійський стійкий зворот *weave a tangled web*, який також спирається на образ витканого, заплутаного павутиння (павутиння і павук асоціативно пов’язуються з ідеєю плетіння, снування тощо). Згадувана семантика, пов’язана з метафорою павутиння, представлена і в українській регіональній фразеології, про що свідчить східнослов’янський діалектний вислів: *наткати павутини* ‘заплутати справу’. – О, вже павутини наткали, нічо не розбереш... [ФССГД: 227].

Принагідно зауважимо, що сам родовий термін ткацької сфери, з якою нитка має безпосередній зв’язок, постає у складі кількох образно-характеризуючих пейоративно маркованих номінацій на позначення марудних, надокучливих, одноманітних дій, здебільшого у поєднанні з назвами частин тіла людини: *прясти нитку* ‘одноманітно, надокучливо говорити про одне й теж’ [Марія:] Хтось щастя виглядав через ці вікна, а тепер лежать вони гамузом, наче непотріб. – *Ти чого так довго прядеш нитку про них...* *Прясти очима* ‘раз у раз поглядати на кого, що-небудь, швидко переводячи погляд’ (А інспектор підходить до неї *та очима так і пряде по ній*; Воно, бачиш, як *пряде очима на хліб*. Воно й мене з’їсть...). Окремі з цих назв виражають протиставлення *свій-чужий*: *прясти свою нитку* ‘висловлювати свої погляди всупереч комусь’ [ФССГД: 286]. Ідея повторення якихось одноманітних дій чи рухів простежується і у внутрішній формі польського стійкого вислову *snuć pajęczą nić* ‘robić coś długo, powoli i albo miernie – робити щось довго, майстерно, витончено (*Latami snuł pajęczą nić intryg przeciwko swoim mocodawcom, Dziadek snuł pajęczą nić opowiadania*) [WSF, 443]. З дещо іншим, переосмисленим значенням зафіксовано і білоруський фразеологізм зі значенням ‘дорікати комусь’: *вочы ткаць* ‘Рэзка папракаць’ (*Гаворыць, мне цяпера усю жызню будуць вочы ткаць: унучку затаніу*) [Юрчанка 2002: 45].

Погана якість об’єкта, наприклад, зношений одяг або такий, що перебуває у поганому стані, в англійській мовній свідомості передається за допомогою вислову *worn to the thread*, переносне значення якого базується на образі «витертий до нитки». Подібне розширене значення спостерігається і в польській лінгвокультурі, причому в ролі об’єкта, який зношується, перебуває у стані занепаду, стає непотрібним, нічого не вартим, можуть поставати не тільки матеріальні, а й абстрактні цінності: *Z tego wszystkiego będą nici, Z tego wszystkiego będą nici* ‘щось невдається’, *Jeżeli nie zgromadzimy odpowiednich funduszy, to z naszej wyprawy w góry będą nici, Nici z czegoś wyszły* ‘щось невдалося, не досягло результату’ (*Nikt się nie starał, więc nici z wielkiego projektu*) [WSF: 443], *Z małżeństwa już nici* – досл. із цього подружжя нитки. Якщо ж об’єкт перебуває у доброму стані, чистий, охайний, про нього говорять *clean as a pin*, досл.: чистий як шпилька. Подібні звороти фіксуються у найновіших фразеологічних словниках польської мови: *Nici będą z czegoś* ‘нічого не вийде’, “Oglądam, jak

Serbowie zdobywają Srebrenicę, znów zginęło tyle a tyle ludzi, pokazują kaluże krwi i trupy. Potem ONZ obraduje i z *tego odradowania, mówią komentatorzy i tak będą nici...*; nici z czegoś wyszły, wyjdą ‘щось не вдалося, не досягло результату’, Boniek trafił w dziesiątkę, bo Grzegorz Lewandowski przebywa już na Sushych Stawach w Krakowie. Okazało się, że z *tak zwanego kontraktu wyszły nici*, że w sumie został po prostu oszukany” [SFWP: 425].

Окремі стійкі порівняння і компаративні фраземи співвідносяться з оцінкою фізичного стану або зовнішнього вигляду, підтвердженням чого є польський вислів *Cienki jak nić, nitka, tyczka* ‘дуже худий’ [WSF, 443], якому в українській етнокультурі відповідає зворот *витягнутися в нитку* і який разом зі своїм формально-структурним варіантом має значення: фізичного стану – *стягнутися на нитку* ‘дуже схуднути’ (Льоня захорував на кір... Хоч хвороба і пуста, *але стягнеться на нитку, бо й так воно бліде й зелене*) (Л.Укр.) [ФСУМ II: 869]. В російській мові виявлено також подібне *рука, нога по нитке* (у кого) ‘про худу, дуже виснажену людину’ [БСРпог., 576], а в згадуваному слобожанському діалектному ареалі записано ще один схожий вислів: *губи вже в нитку* [й посиніли] ‘хто-небудь близький до смерті’ [ФССГД: 113]. Другим значенням наведеного українського звороту є інтенсивність прояву певних зусиль задля досягнення чогось дуже бажаного: Даю слово: *сам у нитку витягнуся*, а Сокиринці підтягну! [ФСУМ, I: 110].

Зовсім в інший бік пішов розвиток значення російського вислову *тянуться/вытягиваться в нитку*, який набув соціально-оціночного переосмислення зі знаком мінус ‘покірливість’, ‘той, хто вислужується при виконанні чийось вказівок, наказів, доручень, підлабузник’. Еталоном порівнянь в окремих контекстах польської мови є колоративні та звукові номінації (порівняння до тонкого голосу і звуків) – *O, rozkosze wyboru, o słodkie minuty decyzji, rozciągnięte w czasie jak brązowa nitka scukrzonego syropu!* (Jacek Dehnel “Rynek w Smyrnie”); *Musi się czuć bardzo samotna, a przecież śpiewa często swoim wysokim, cieniutkim jak srebrna nitka głosikiem...* (Marta Tomaszewska “Zamach na wyspę”); *Nikt nie przejmował się tym, że muzyka i gwar przenikają przez okiennice i nitka dźwięków wplata się w nocną ciszę parku* (Krystyna Uniechowska-Dembińska “Był pałac”).

Погане здоров’я чи фізичний стан людини розглядаються в англійській мові як такі, коли особа ніби зв’язана клубком ниток, підтвердженням чого є фразеологічна одиниця *a twine thread could have tied him* ‘людина, що послаблена кашлем’. В українській діалектній фразеології образ худой людини марковано через переосмислений термін у сфері ткацтва – *бердо*: *Хоч у бердо тягни* ‘дуже худий’ (Зовсім звівся чоловік. *Хоч у бердо тягни. Штани на ньому спадають*), де *бердо* – вид гребеня у рамці ткацького верстата, крізь зуби якого проходять нитки основи. Образна основа виразу ґрунтується на тому, що крізь щільно розташовані зуби берда «можна» протягти тільки худу людину [ФССГД: 37].

Придивімося уважніше до ідіоми *до нитки* та її відповідників у зіставлених мовах у різних мовно-культурних її іпостасях та реєстрах. Передусім впадає в очі спільне значення ‘абсолютно все’, ‘повністю’, ‘цілком’; воно співвідноситься з артефактним та соматичним кодом, у ролі якого може бути якась рідка субстанція – піт (*пропотіти до нитки*). Можна припустити, що у цьому разі піт, як і вода, рідина, зближуються, утворюючи ментально-синонімічні кореляти названих стійких висловів. Продемонструємо цю тезу такими ілюстраціями: «Перед сірооким став бородатий дядько в чорній *пропотілій до останньої нитки сорочці*» (Ю. Збанацький), «По обіді, коли ми вже встигли накататися на човнах ... *намокнути до останньої нитки* під раптовим дощем, почали з’їжджати гості» [ФСУМ, II: 550]. *Нема, не було, не залишилось, не зосталося, ні (і) нитки сухої на кому* ‘одяг промок наскрізь у

кого' (*На ньому вже не було сухої нитки...* ніючі плечі опали, розкисла шапка припала до чола й затуляла очі), *Nie mieć na sobie suchej nitki* 'дуже змокнути на дощі' [WSF: 443]. Як слушно наголошує В. Красних, «нитка постає як символ, який заступає власність загалом», при цьому йдеться про програш (втрату всієї власності, майна, грошей), пор. укр. *звестися/обдерти до нитки* 'вкрай розоритись, зубожіти', 'залишитися без засобів існування, пограбувати кого-небудь' (До *нитки* звівся мій козак, *Усе на паниціні проклятій*) [ФСУМ, I: 325], [Леся:] Ви, захисник народу, вбили, розтерзали, закатували на смерть... *обдерли народ до нитки*, кинули на голодну смерть [ФСУМ, II: 565], *обібрати, обдерти, пропити* та ін. 'до останнього предмета, до найменших дрібниць, до крайньої межі': «Коли не зроблю цього, моє серце, то завтра тебе до нитки обберуть» (Стельмах); «...Зірветься шахтар, гуля, до останньої нитки проп'є все...», «Про нього [агента] вже навіть у газетах писалось, як він у Варшавській губернії обібрав до ниточки нещасних переселенців» (М. Стельмах). Подібні етнокультурні і фразеологічні відповідники представлені в польській лінгвокультурі: *Zgrał się do nitki/grosza, No i grali mnie do nitki*, де обкрадання може сприйматись як зазіхання на чийсь матеріальну власність: *Okraść do ostatniej nitki, Bo nas do nitki obedrą, Do ostatniej niteczki okradli*, тобто 'від першого до останнього', 'від першої речі до останньої': "Ponad 30-letnią tradycją i doświadczeniem chwali się również firma DanHen z siedzibą w Komornikach. – Jesteśmy dumni ze swojego pochodzenia i cenimy lokalność, dlatego nasze brania – *od pierwszego szkicu, po ostatnią nitkę – powstają w Polsce – podaje firma*", *Splukać, zgrać się do ostatniej nitki* 'програти всі гроші' (*Ostatniej nocy zgrałym się w kasynie do ostatniej nitki*) [WSF: 443].

У польській етнокультурі ця ідіома концептуалізується через додатковий маркер – атрибутивно-метафоричний образ *потоку води*: *Nie zostawić na czymś suchej nitki* 'піддати щось нищівній критиці', 'обмовити когось, пліткувати' [WSF: 443], *Zmokł do suchej nitki, Zmoknąć do nicy, Przemoknął do ostatniego włosa, Suchej nitki nie zostawił* та ін. Цей вислів здебільшого представлений у публіцистиці, де один політичний суб'єкт обливає брудом, піддає нищівній критиці або звинувачує інший (хоча ці вислови представлені і в інших сферах, але обов'язково в контексті критичних зауважень і звинувачень представників протилежної сторони за певні рішення, вчинки, дії). Зазначені одиниці реалізовані за структурною моделлю 'nie zostawić + czegoś (*suchej nitki*) + na kimś'. Наприклад, "Eksperci nie pozostawiają suchej nitki na wypowiedziach Tchórzewskiego o atomie. – Uważam ją za nieprzemyślaną i bardzo szkodliwą w długim okresie – podkreśla prof. Władysław Mielczarski z Politechniki Łódzkiej. Nie wierzy w budowę polskiej elektrowni jądrowej tak jak w rządowe plany dotyczące stworzenia auta na prąd, który ma zwiększyć popyt na energię..." [RzP marzec 2017]; "KRS przypomina też, że w orzecznictwie TK wyrażano wątpliwości co do możliwości badania przez Trybunał konstytucyjności takich aktów jak zaskarżona uchwała. *PSL, Nowoczesna i PO nie zostawiają suchej nitki* na tej zaskakującej decyzji ministra Zbigniewa Ziobry" [RzP styczeń, 2017]; "Po wypadku powstały raporty: Państwowej Komisji Badania Wypadków Kolejowych i Urzędu Transportu Kolejowego. *Oba nie zostawiły suchej nitki na PKP, które odpowiadają za ten przejazd*. W programie reporterzy ujawniają, jaka była widoczność w dniu wypadku i później, kiedy pracownicy PKP bardzo szybko usunęli trawę zasłaniającą tory; Rezygnacja z podziału była już niemal pewna kilkanaście tygodni temu, gdy prezes PZPN – głównego udziałowca spółki Ekstraklasa SA – Zbigniew Boniek nie zostawił suchej nitki na reformie".

Згадуваний родовий термін *weave* вживається у складі ідіом на позначення безладного, хаотичного руху, без визначеного напрямку, складної роботи (в основі лежить внутрішня мотивація роботи *човника у ткацькому верстаті*), рух утруднених, крізь натовп. Праця людини загалом, професійні відносини також відображені в мові

із використанням родових термінів ткацтва. Так, зокрема, заклик *Get weaving!* із буквального значення «починай ткати» набуває більш загального значення 'починай будь-яку роботу взагалі'. Такий семантичний зсув можемо вважати проявом класичної метонімічної (партитивної) моделі «частина – ціле», де назва конкретного ремесла позначає роботу загалом. Подібну ж семантику відзначаємо і в іншому фразеологічному звороті, який пов'язаний із процесом ткання: *get into the looms*, буквально значення якого 'потрапити до ткацького верстата, стати до верстата'. Останнє набуває більш широкого наповнення 'розпочати роботу взагалі'.

Якщо робота виконана у незадовільний спосіб, не відповідає вимогам, на позначення такого стану речей вживається вислів *hot needle and burnt thread*, буквально 'гаряча голка та спалена нитка'. Також у робочих відносинах виникають ситуації, коли не врахована якась важлива деталь або робота виконана не повністю. Для позначення такої ситуації використовується фразеологічний зворот *leave a loose thread* 'випустити важливу деталь'. Основою для такого значення став образ непідшитої або ненатягнутої як слід нитки. Незавершена робота може бути позначена і за допомогою вислову *rough off the needles*. Тут, імовірно, можемо провести паралель до українського виразу *на грубу нитку*, тобто зробити щось погано. Натомість кінець роботи, особливо вирішення якоїсь важкої проблеми в англійській мові позначений виразом *thread the needle*, в основі якого лежить образ 'вдягання нитки в голку'.

Таким чином, нами запропоновано можливі шляхи лінгвокультурологічного аналізу окремих предметних символів-артефактів у кількох мовах, зокрема через зіставлення і пошук еквівалентів у польській, англійській та українській мовах, докладніше розглянуто фразеологію і символічні прояви *нитки* (польськ. *nić*, *nitka*, англ. *thread*) і суміжних реалій у межах різних фразео-семантичних і паремійних груп. Окреслено напрями первинної і вторинної концептуалізації цих лексем у їхньому утилітарно-побутовому призначенні, соціокультурній, емоційно-оцінній, оцінно-характеризуючій і стереотипно-міфологічній площинах з огляду на семіозис предметів, реалій і дій у сфері архаїчної народної культури, їхню належність до концептів різної онтологічної природи.

Як продемонстрував аналіз, лексема *thread* у складі образних одиниць англійської мови символізує лінію розмови, бесіди, уважність, підсумок або загалом перебіг розмови, кінець справи, підсумок роботи, погану, недбалу, поспішно виконану роботу або справу, слабкий фізичний стан, хворобу, щось ненадійне, хистке, лінію, тривалість життя, дорогу (довга-коротка, переривається, мотив Долі), єдність і роз'єднаність якихось сутностей як частин цілого, спільні дії і наміри, гнучкість поведінки, риси характеру – добрі або погані, обрізки, залишки, відходи, непридатні для роботи, суворе виховання, дисципліна (*нитка рветься*). В українській та польській мовах (*нитка* – *nić* – *nitka*) переважають образні контексти утилітарно-побутового і сакрального змісту (метафора лінії, промислові об'єкти та споруди, нитка як одяг чи артефакт загалом, зовнішні і внутрішні ознаки людини, її психічний стан, інтелектуально-розумові здібності, риси характеру, уподобання, міжособистісні та соціальні взаємини, керування, управління, уявлення про зношений одяг як показник бідності тощо (всі ці групи становлять образно-метафоричний пласт концепту, за термінологією С. Воркачова). Як свідчать дані етнографів, у слов'янській ментальності широко представлені численні вірування та міфологічні уявлення, архетипи життя-смерть, верх-низ та ін., часові та просторові обмеження, рекомендації та заборони, пов'язані з ниткою та виконанням ткацьких робіт тощо.

Література

Байбурин А.К. Семиотические аспекты функционирования вещей / А.К. Байбурин // Этнографическое изучение знаковых средств культуры / А.К. Байбурин. – Л. : Наука, 1989. – С. 63–88.

Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (сер. XIX – поч. XX ст.) / О. Боряк. – К., 1997. – 192 с.

Красных В.В. Предметный код культуры в русском культурном пространстве / В.В. Красных // Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы : матер. Междунар. науч. конф. – М. : Гнозис, 2003. – С. 146–148.

Плотникова А.А. Слав. *viti в этнокультурном контексте / А.А. Плотникова // Концепт движения в языке и культуре /отв. ред. Т.А. Агапкина. – М. : Индрик, 1996. – С. 104–114.

Словники

БСРпог. – Мокиенко В.М. Большой словарь русских поговорок / В.М. Мокиенко, Т.Г. Николаева. – М. : ЗАО Олма Меда Групп, 2007. – 784 с.

Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – Изд. 2-е. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 512 с.

ФрГРНП – Галицько-руські народні приповідки. – У 3-х т. : / І. Франко. – 2-е вид. – Львів : ЛНУ, 2006.

ФССГД – В. Ужченко, Д. Ужченко. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 336 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1–2.

Юрчанка Г.Ф. Народна мудраслоє : [слоўнік] / Г.Ф. Юрчанка. – Мн. : Бел. навука, 2002. – 319 с.

DEPh – *A dictionary of English phrases* / by A.M. Hyamson. F.R. Hist, London 1922. – 392 s.

Falińska B. Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim. – Т. 1. Słownik polskich gwarowych nazw tkackich / B. Falińska. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Zakład narodowy im.Ossolińskich, 1974. – 385 s.

MAGNUS – *Superstition in medicine* by Prf. Dr. Hugo Magnus. – New York, 1908.

SFWP – St. Bąba, J. Liberek. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa : PWN, 2002. – 1096 s.

WSF – Muldner-Nieckowski, S. Carofano-Bugajska, Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa : Wiedza, 2003. – 1088 s.

Джерела ілюстративного матеріалу

RzP – gazeta “Rzeczpospolita”, 2014–2017 rr.

«НОРМАНСЬКА» КОНТРОВЕРСІЯ ЯК СВІТ НАВИВОРИТ: БОРОТЬБА КОНЦЕПТІВ

В.Г. Таранець, І.В. Ступак

Постановка проблеми. Проблема походження назви *Русь* породила численну літературу, в якій зафіксовано різні тлумачення зазначеного наймення, нерідко діаметрально протилежні. Із середини XVIII ст. існує «норманський» погляд на походження *Русі*, згідно з яким *Руська держава* з'явилась унаслідок приходу до слов'ян варяг-шведів (Г. Мюллер, А. Шльоцер, В. Томсен, С. Томашівський, А. Стендер-Петерсен та ін.). Спираючись на хоронім фін. *Ruotsi* 'Швеція', норманісти виводять усі фонетично подібні слов'янські форми з цього імені, включаючи семантику. Для підтвердження вказаної позиції використовуються окремі місця із літопису «Повѣсть временных лѣтъ», у яких неоднозначно інтерпретуються слова *руси*, *варяги*, *Русь*.

Протилежний підхід до розв'язання проблеми походження *Русі* поданий у працях М. Грушевського, Б. Грекова, С. Юшкова, Б. Рибаківа, В. Пашуто, М. Тихомирова, П. Толочко та ін. Учені сходяться на думці, що назва *Русь* з'явилася до приходу варяг, під таким іменем існувало індоєвропейське плем'я у Південно-Східній Європі. О. Трубаčov обґрунтовує у своїх працях наявність Азово-Чорноморської *Русі*, яка виникла в I тис. н.е., де на основі назви племені *роси*, що проживало у цій місцевості, зародилося наймення *Русь*. Новий підхід до розв'язання проблеми запропонував А. Кльосов, застосувавши ДНК-генеалогію, результати чого повністю збігаються з лінгвістичним аналізом, поданим нами нижче [Кльосов 2013].

Існують інші тлумачення слова *Русь*, серед яких розглядається зв'язок із назвою племені *герули* (Й. Маркварт); виводиться походження слова і від наймення мешканців острова Рюген – *ругів* (Х. Ловмянський) або від *роксоланів* (О. Ткаченко); висловлюється думка про зв'язок *русів* із хозарською верхівкою, що породило заснування Київської *Русі* (О. Прицак). Проте всі спроби розв'язати питання походження слова *Русь* виглядають непереконливо і залишаються недовершеними, хоча і містять оригінальні думки і цінний фактичний матеріал, який висвітлює певний аспект зазначеної проблеми. Вищезазначене свідчить про невирішеність та **актуальність** обговорюваної проблеми.

Отже, наукова література представлена сьогодні двома шляхами розв'язання зазначеної проблеми, проте не має однозначного її вирішення. Численні погляди на зазначену проблему показують у них брак глибокого історизму, який дозволив би вийти за рамки окресленого поля спостереження і підійти до первинного стану зародження словоформ та їх складників, розвитку і їхнього функціонування у загальному індоєвропейському (іє.) мовному контексті. Такий стан вивчення проблеми ставить перед нами завдання комплексно розглянути у цій статті низку питань, зокрема зародження етносів *руси* та *шведи*, їхніх міграцій, вивчення етимології відповідних груп слів, опираючись при цьому на сучасний стан міфологічних, лінгвістичних, етнологічних та археологічних досліджень. Широке використання останніх результатів дослідження зазначеної проблеми дозволяє окреслити нові підходи та шляхи наближення до її вирішення.

Метою дослідження є пошук оптимального варіанту вирішення проблеми походження наймення *Русь*, розглянутого одночасно з його етномовною контрверсією у вигляді наймення *Швеція*. **Об'єкт** спостереження становлять давні наймення етносів слов'ян-русів та скандинавів-шведів, засвідчених у різних мовах та народів. **Предмет** вивчення утворюють відносини духовного та світського життя слов'ян і скандинавів із позицій їхньої початкової родинності та зародження специфічних рис, які згодом визначили мовну та етнічну диференціацію.

Методологічна основа вивчення зазначеної проблеми. Принцип евгемеризму.

Матеріал дослідження. В основі тривалих суперечок щодо розв'язання проблеми походження наймення *Русь* перебуває засвідчений хоронім фін. *Ruotsi* 'Швеція', який етимологічно виводиться із словоформи *Русь*. Наявні підходи до розгляду проблеми породили дві концепції у її розв'язанні – норманську та антинорманську, що мають у собі різні погляди на контрверсні вихідні положення. Останні формують два культурологічні концепти, які потребують повного й логічного неупередженого дослідження і розв'язання [Карасик 2002]. У зв'язку з цим постає питання дослідити зародження і розвиток не тільки безпосередньо слова *Русь*, а й наймення *Швеція*, які містять якусь єдність та протиріччя, що призвели до існування проблеми щодо імені *Русь*. Останнє дозволяє подивитися на цю проблему під кутом зору існування в іє. ареалі відомого в лінгвістиці мовного союзу зароджуваних германського та слов'янського етносів. Праіндоєвропейське співіснування германців та слов'ян уперше відзначив у XIX ст. Август Шлейхер [Schleicher 1863]. Теза про існування слов'яно-германської мовної єдності була підтверджена низкою досліджень, зокрема у працях Т. Лер-Сплавинського, В. Георгієва, А. Непокупного, В. Карабана. Взагалі про деяку спорідненість атрибутів язичництва у германців та слов'ян ішлося раніше в одному із наших досліджень [Таранець 2013, 217–236]. З іншого боку, близькість помешкання зазначених протоплемен та їхня мовна спорідненість знаходять, на нашу думку, реальне підтвердження у скандинавській міфології. Виходячи з давньоісландської літератури, представленої в еддах, знаходимо свідчення того, що, наприклад, рунічне письмо було створено Одін, а скандинавські боги (аси) прийшли зі Сходу. Дотримуючись принципу евгемеризму, що розглядає міфологічне підґрунтя як основу реальності, вважаємо за доцільне зупинитися докладніше на цьому методологічному аспекті в нашому дослідженні.

Розгляд зазначеного принципу ставить питання **походження** богів у свідомості наших далеких предків. У літературі часто зустрічаємо свідчення того, що **першопредок** у міфології відповідного етносу з плином часу обожествлявся і ставав захисником своїх колишніх одноплемінників. Таким шляхом зародилися ромейські народи, нібито від Ромула, легендарного засновника і першого царя Риму, який правив у 753–717 рр. до н.е. Після смерті Ромула римляни вшанували його як бога під іменем *Квіріна*, що первинно був покровителем хліборобства. Аналогічно, за поглядами філософа **Евгемера** (гр. Euhemeros), вважається, що Зевс та інші грецькі боги є історичними особами, які згодом були прийняті греками як боги.

Саме у такому вигляді, вважаємо, зароджувались у народів божества: їхній шлях пролягав у напрямі від людини через посередництво напівбога/напівлюдини і далі у сферу небесних сутностей, які вже сприймалися земними людьми як усесильні та безсмертні. Таке розуміння людиною обоготворення засвідчено в культурі шумерів, де відображено найдавнішу ступінь означеного шляху: *людина* → *напівбог* → *бог* [Крамер 1965], та в епосах Гомера «Ілліада» та «Одіссея». Такий же шлях від воїна-героя до його обожнення зустрічаємо в ісландських сагах [Sturlason Snorre, 1837]. Як реальність сприймає це П. Шафарик, відзначаючи, що Водан (Одін) «змінився із богатири у напівбога, із напівбога в бога» [Шафарик 1847, 225]. Згідно з текстами «Велесової книги» старотець Ор, першопредок слов'ян-руси́нів, постає як напівбог – він і з богами знався, й із русинами ходив у походи і боровся з ворогами [Таранець 2015, 27].

Вищезазначена методологічна установка, основана на поглядах учення евгемеризму, зародженого наприкінці III ст. до н.е., дозволяє сприймати, виходячи із скандинавських едд, германського Бога Одіна як реальну особистість у житті давніх германців. В одному із текстів «Старшої Едди» *Ynglinga saga* [Sturlason Snorre 1837, 9 і далі] ведеться оповідь про боротьбу *асів* (Æsir) та *ванів* (Vanir), що мешкали обопіль

р. Дону (Tanakvísl). Як показав наш аналіз, *аси* і *вани* представляють протоплемена германців та слов'ян. *Аси* походять від першопредка германців (це напівбог *Ас*), а *вани* відображають плем'я *венеди*. На схід від Дону розташовувалася країна Асів (*Asaland*), тут помешкання Асів (*Asaheimr*) зі столицею *Asgard*, правителем яких був *Óðinn*, а на правобережжі Дону мешкали вани. Зазначена едда свідчить також про тривалі і виснажливі сутички асів та ванів і, зрештою, про їхнє перемир'я, яке призвело до добросусідських відносин між германцями і слов'янами та до культурного взаємовпливу племен. Вважаємо, що звідси бере початок існування слов'яно-германського мовного союзу, що знаменує собою початок розпаду іє. спільноти та утворення окремих етносів і мов [Таранець 2008, 171 і далі]. Утворенню зазначеного союзу сприяло також сусідське помешкання цих субетносів у дельті Дону.

Цікаво зазначити, що в германському епосі «Старша Едда» неодноразово згадується Бог *Умир* (*Ymir*), де він постає першопредком під час сотворіння світу і є богом предків-велетнів [Edda 1988]. Наймення *Ymir* та слов'янського *Богумир* (Бог *Умир*) свідчать про близькість у давнину язичницьких витоків у слов'ян та германців.

Повертаючись до помешкання германців і слов'ян у дельті Дону, зазначимо, що у скандинавській едді докладно викладені відносини між ванами (венедями) та асами (скандинавами), переселення останніх на Північ у вигляді свевів, майбутніх шведів [Sturlason Snorre 1837]. Цей час відносимо до II тис. до н.е., коли, як свідчать археологічні розкопки, відбувся розпад арійського етносу і почалося розселення племен у Європі. У цій же едді значиться, що Один був мудрим, своєму мистецтву він учив рунами і піснями [там само, VII]. Тут згадується жриця Фрейя, яка вперше навчила асів чаклувати, як було прийнято у ванів [там само, IV].

Викладений вище матеріал свідчить, що у глибоку давнину германці та слов'яни проживали в єдиному мовному просторі в дельті та обабіч Дону, життя яких характеризується спільними рисами в язичництві та в мовних реаліях.

Матеріалом дослідження слугують окремі лексеми, що характеризували в давнину життя слов'ян та германців, а також різного роду легенди та едди, що відображають старий світ зазначених етносів. До останніх належать «Старша Едда» [Sturlason Snorre 1837] та «Велесова Книга» (ВК) [Таранець 2015]. Дослідження останніх років, на нашу думку, свідчать про автентичність «Велесової Книги» (ВК) [Слатин 2006; Клєсов та ін. 2015], яка всебічно показує язичницьке життя слов'ян і дозволяє зробити порівняння із духовним світом давніх германців, відображеним у «Старшій Едді».

Хід дослідження. Зародження та розвиток етноніма *Русь*. Уперше ім'я *Рос* з'явилося у сирийській хроніці Захарія Ритора (555 р. н.е.) у вигляді *Hros* або *Hrus* [Соловьев 1957]. Читання у написанні довгих губних голосних [o] або [u] є типовим для давніх писемних пам'яток. Вважаємо, що наявність початкового *H-* в імені є не особливістю якоїсь з іноземних мов (як це зазначається у деяких працях), а фонетичною рисою слов'янського імені. Це підтверджують й інші джерела. Так, у Візантії засвідчена у 838 р. форма *Rhos*, що показано в повідомленні Бертинської хроніки. Написання на початку *Rh-* свідчить, що в мові хроніки відображено той час, коли *H-* уже не вимовлялося перед *R-*, тому на письмі традиційно залишилося *Hr-* у написанні *Rh-*. Подібна графічна метатеза має місце в германських мовах, напр., назва р. *Рейн* передавалася у давнину як *Hrîn* або *Rhîn*, аналогічні дублетні форми типу *hw-* і *wh-* зустрічаються у давніх англійських писемних пам'ятках. Тут зазначена типова фонетична риса германських мов, яка полягала в тому, що у сполучі «*h* + приголосний» початковий консонант у дописемний час редукувався і зник. Про наявність на початку слова *Русь* приголосного *h* свідчать також численні написання у візантійських джерелах у вигляді *Ῥως*, які зустрічаються у патріархів Фотія, Ніколая

Мистика, у Сімеона Логофета, Феофана. Зазначена форма *Ρῶς* є збірною назвою, яка позначає народ, узгоджується із множиною [Соловьев 1957, 136]. Різноманітні форми з цим коренем з'являються у X ст. у Костянтина Багрянородного, зокрема як прикметник *ῥωσικός*, Ольгу він називає *Ῥωσένη*.

Щодо форми *Hrus*, вказаної вище, необхідно відзначити, що академічна наука, цитуючи відповідні пам'ятки, не пішла далі у реконструкції етноніма *Русь* і не розглядає початкове *H-* як суттєвий фонетико-семантичний елемент розглядуваного наймення (О. Трубачов, В. Скляренко, О. Прицак, К. Максимович). Можливо, це пояснюється тим, що цей склад із плином часу зник і відсутній у засвідчених формах етноніма *руси*, проте він засвідчує наявність у реалізаціях *Русь/Рос* губних у/о, що за своєю природою є омонімічними. Дослідження самого ж терміна *Русь* досить глибоко й усебічно провів А. Даниленко, особливо із широким використанням арабських пам'яток, що тривалий час мовознавцями не дооцінювалося [Danylenko, 2004].

Розгляд найуживанішого у текстах ВК наймення *руси* свідчить, що в давнину після зазначених вище змін це слово мало в собі дві складові *ру-си*, які представляли собою дві морфеми. Раніше у нас уже йшлося про те, що в праформах суміщалися фонетична (складова частина) й морфемна межі. Очевидно, що кореневою є тут форма *ру-*. Надважливий інтерес викликає під час розгляду етимології назви *руси* походження кінцевої форманти у вигляді *-си*. Наявність у словоформах ВК *руси* – *боруси* одного й того ж кінцевого *-си* свідчить про його суттєву давнину, яка сягає часу слов'янської палаталізації. Факти розвитку приголосних у слов'янських мовах дозволяють прийняти, що звук */-с/* з'явився у результаті зміни задньоязикового */χ/* (із іє. **-k* у позиції перед голосним переднього ряду */-i/* (**ru-si*). Очевидною є зміна **k > χ > s* (пор.: лат. *cor* – гот. *hairto* – псл. **s^hrdьse* [ЕСУМ 2006, 222], а також: укр. *муха* – мусі із псл. **mucha* [ЕСУМ 1989, 542]. Такої ж зміни притримується також Г. Шустер-Шевц, вважаючи, що іє. **(s)k-* > псл. *ch'-* > *š-* [Schuster-Sewz 2000, 298]. Усе це свідчить про існування у кінцевій позиції етноніма псл. **-χi*. Розглянуте дозволяє реконструювати форму іє. **ruki* зі значенням 'руси'. Такий же іє. етнонім характерний і для племені *руги* на Помор'ї, яке історично було поліетнічним, назва його суто слов'янська, а не германська, як це часто фіксується у лінгвістиці. Засвідчений у пам'ятках варіант двн. *Ruhhia* [Назаренко 1980, 51] закономірно виходить із **ruki* 'руси' згідно з верхньонімецьким пересувом приголосних (Я. Грімм). Від зазначеного етноніма іє. **ruki* 'руси' походять і його поширені варіанти із серединним */-t-/* у вигляді лат. *rutheni*, *Ruthenis* /на Дону/ тощо [пор: Скляренко 2006, 38]. Цей результат із серединним */-t-/* природньо міг з'явитись із **-k-* під впливом дії Трипільського субстрату (пор.: *Wiskla* – *Wistula*) [Таранець 2009], але не як запозичення із кельтських мов, на чому наполягає В. Скляренко. Розвиток приголосного у напрямі */k > t/* дозволяє розглядати **іноземні** інновації останнього також як закономірні у вигляді */tz, zz/* (пересув приголосних: гот. *wato* – двн. *wazzar*), проте вони ніколи на слов'янському тлі не дають */-s-/* типу *руси*. Розглядаючи гіпотезу О. Трубачова про походження етноніма *Русь* із іє. **ruk-si-*, яке змінилось у **r(o)utsi-*, К. Максимович звертається до можливого переходу *k > t*, яке поки що не «отримало підтвердження» в індоарійській мові [Максимович 2006, 50]. До сказаного нами вище хочемо додати, що подібний фонетичний процес притаманний слов'янським мовам, як нами показано в одному з досліджень, і торкається **субституції** велярних приголосних дорсальними типу **k ~ *t* [Таранець 2013, 170–183]. Усе вищевідзначене свідчить про первісний велярний звук */k/* у реконструйованій формі іє. **ruki* 'руси'.

Подальші зміни в іє. морфемній структурі слова призвели, як відомо, до двоморфемної структури, спричинивши розщеплення зазначеного суфікса **-ki* і

перехід приголосного до кореня (явище фонетичної атракції). Із подальшою палаталізацією консонанта етнонім прийняв вигляд *руси* з коренем *рус-*.

Розглядаючи проблему походження імені *Русь* і його реалізацію у вигляді фін. *Ruotsi* 'шведи', вчені зробили висновок, що в терміні *Русь* приголосному /-с/ хронологічно передував приголосний /-т/, який згодом змінився в афrikату /-ts/. Усе ж наявність у слов'янському *Русь* приголосного /-с/, як було показано вище, свідчить про його появу із іє. *-k. Зазначене дозволяє простежити такі його фонетичні зміни у результаті праслов'янських та германських інновацій:

- 1) іє. *-k > псл. *-χ > -s (*Русь*) (палаталізація) (у слов'ян),
- 2) іє. *-k ~ *t > ts (*Ruotsi*) (субституція) (у скандинавів).

Таким чином, етнонім *руси* можна вивести із реконструйованої форми іє. *k^weruki / *g^weruki > псл. *gweruxi > 1) *borusi* > *rusi* > *rusy* 'руси', а також у результаті субституції: іє. *k^weruki > *ruki ~ *ruti > фін. *ruotsi* 'шведи'. На наш погляд, запропонована гіпотеза відповідає мовним фактам та фонетичним змінам, що викликані розвитком слов'янських і германських мов.

Походження хороніма Швеція. Вище було зазначено, що в давній час до розпаду іє. прамови на Дону мешкали слов'яни та скандинави, утворивши єдиний мовний союз. Це свідчиться в одній із Старших едд, а також у тексті ВК, у якому згадується плем'я *асуни*, етнонім яких походить від кореня герм. Ass (божество) [Таранець 2015, 77–78]. У ході аналізу текстів ВК нами було зроблено висновок, що в Приазов'ї мешкали різні племена, серед них *венеди* (*анти*, *руси*) та *асуни*. Саме останнє дозволяє передбачити в дельті Дону **скандинавів**, зокрема шведів. Про це досить переконливо свідчать також скадинавські саги, в яких докладно викладено відносини між *ванами* (ведами) та *асами* (скандинавами), а також переселення останніх на Північ у вигляді *свевів*, майбутніх шведів [Sturlason 1837]. Таким чином, можна стверджувати, що в зазначених місцях у країні *Rhos* разом зі слов'янами проживали також *свеви*, які пішли на Північ, створивши країну Швецію. Останнє знаходить підтвердження у фінських найменуваннях щодо країни *Швеції*, яку фіни називають *Ruotsi*, *Ruossi*, *Ruohti*. *Ruotti*, водське *Rôtsi*, ест. *Rôt's* [Браун 1899, 17]. Водночас фіни іменують руських *Wánáleiset*, що збігається зі старою назвою слов'ян *Venedi*, *Venden*, *Vanadis* [Geijer 1832, 36]. Зв'язки королівських сімей Київської Русі та Швеції і Норвегії тривали в історичний час, скандинави були на службі на Русі, активно велась із ними торгівля через Новгород, шляхом «із варяг у греки». Окрім давньоруських літописів, ці свідчення мають місце у скандинавських сагах, які доповнюють слов'янські джерела [Пріцак 1997; Джаксон 2000].

Таким чином, предки шведів, перебуваючи в *Орпанії* (Orthani, Руськолань) разом із венедями та іншими племенами, отримали назву *Ruotsi*, яка поширилася серед сусідніх народів Півночі. Як зазначає О. Трубачов, фін. *Ruotsi* своєї етимології не має [Трубачев 2005, 50], що свідчить «про запозичення цього слова» [Скляренко 2006, 92]. Але це ж наймення своєї батьківщини мали на увазі і шведи, говорячи у відомих в історіографії **Бертинських анналах** (839 р.) про своє походження із країни *Rhos*.

До сказаного необхідно додати, що у зазначеному руслі міститься і походження етноніма *шведи* та назва країни *Швеція*. Їхнє мовне вираження має у собі давні форми *Swes*, *Sues* [Ibn-Fosflan' 1823, 200], *Swēorice* 'Королівство шведів', а також сучасні зі значенням 'Швеція': ісл. *Svíþjóð*, шв. *Sverige* [Hellquist 1922, 917], фін. *Ruotsi*, ест. *Roots*. Корінь *sve-/swe-* можна віднести до вихідного іє. *k^we- зі значеннями 'Всесвіт; природа; Бог; людина', як про це йшлося раніше [Таранець 2008, 164–167]. Тут йшлося також про те, що слов'янські й германські божества мали в собі один і той же вихідний корінь іє. *k^we, проте форма *sve-* є типовою слов'янською ознакою із початковим /s-/, характерним для мов *самем*. З іншого боку, дослідження свідчать, що

чіткої межі між мовами груп *сатем* і *кентум* не існувало, тим більше в той час, коли ця мовна відмінність повністю ще не настала. Іншими словами, у давній час існування Ортанії (Русколані) в мові її мешканців, зокрема венедів та скандинавів (шведів), переважали спільні мовні риси, серед них і вживання зазначеного вище кореня *sve-*. До цієї думки схиляє нас розуміння того, що народ, який має своїх богів та подає їм офіру, природньо не може запозичити для наймення свого етносу ім'я від «чужого» племені, а це значить, що шведи взяли для свого етносу назву у вигляді *sve-*, що було спільним для мови венедів та шведів у єдиній країні. Згадаймо, що в давнину етнічна межа між племенами існувала перше, ніж мовна [Feist 1927, 45].

Уже Тацит у відомій праці про германців згадує плем'я *Suionen*, більш ранніми є події, викладені у Старших еддах, у яких згадується шведський народ у вигляді *Svithiod* [Geijer 1832, 6]. Із цими племенами мігрував Одін із Сходу на Північ, поселившись у Скандинавії. Одін став для одноплемінників родоначальником їхніх королів, прабатьком племен, йому й до сьогодні поклоняються дани, шведи, нормани. Він сприймався як Бог усіма германськими народами [там само, 13–14]. Після його смерті королем став *Riord*, який родом був із ванів (венедів) (до поїздки на Північ він із дітьми перейшов до Асів) [Geijer 1832, 21]. Один із наступних королів Уппсали *Swegder* відвідав одного разу своїх родичів у країні Ванів (на Дону) і звідси взяв собі жінку [там само, 36]. Е. Гейер, переповідаючи із Королівських саг життя і діяння правителів Швеції (до 30-го коліна), свідчить, що згідно з давньою міфологією «предки королів переводяться у ранг богів» [там само, 22].

Повертаючись до наймень держави *Швеція*, зустрічаємо давню назву у вигляді *Swerikl*, а також *Swealand*, *Swithiod*, у латині: *Svedia*, *Svecia*, *Sveonia* [Geijer 1832, 61]. Із далеких часів походить аналог слов'янському шв. *Moder Svea* (Матір-Сва), яка персоніфіковувала країну шведів. У давній структурі слова *Svithiod* (Тацит) очевидними є корінь *Svi-*, що походить із іє. **k^wa* 'Всесвіт, Бог', та **-thiod* зі значенням 'народ'. Загалом етнонім *Svithiod* мав у давнину мотивацію 'Божий народ', що згодом став значити 'Шведський народ; шведи'. Реалізація палаталізованого /s-/ в анлауті терміна є закономірною для сатемних мов, до яких належать слов'янські, і неприпустимим для мов кентум, типу германських. Наявність слов'янського приголосного в германському етнонімі свідчить про тісну мовну спільність одних і других мов, у яких сатемні ознаки могли бути у цих різнотипних мовах. Повернімося знову до розгляду богині Матері-Сва у текстах ВК.

Існування у слов'янському пантеоні богині СВА підтверджується також культурологічними дослідженнями фольклорного матеріалу слов'ян. До них відносимо прадавні відтворення на полотнах рушників Великої Богині. Ця богиня, як зазначає Л. Саннікова, є «першопричиною життя» і відображена у вигляді «Першоптахи» [Саннікова 2012, 19]. Аналіз орнітоморфних мотивів на українських рушниках, виконаний Л. Андрушко, показав, що «Птахи у міфології – це істоти верхнього царства, вони є творцями Всесвіту» [Андрушко 2008, 4]. Такі зображення, поширені на обрядових предметах у різних народів, є священними і володіють надприродними силами [там само, 8]. Зазначені ознаки Птахи ріднять її із богинею СВА із ВК та шв. *Moder Svea*.

Як бачимо, доля зіграла злий жарт із «норманською» теорією – не руси взяли собі наймення від скандинавів, а, навпаки, скандинави, зокрема шведи, назвали себе і свою державу словом, узятим із теренів Ортанії (Русколані).

Раніше нами було показано, що терміни *слов'яни* та *руси* позначали в X ст. н.е. різні етнічні групи племен, звідси, вважаємо, походить розрізнення мов «слов'янська» та «руська». Остання представляє собою населення *Русколані*, до якої належать, окрім венедів, також скандинави. Таке розуміння терміна «руська мова» дозволяє по-

іншому подивитися на назви Дніпровських порогів, які подає Костянтин Багрянородний [Багрянородный 1991]. Ґрунтовне дослідження, яке провів В. Складенко, показує, що під назвою «руські наймення» порогів перебувають у своїй більшості слова скандинавського походження [Складенко 2016, 75–91]. У нашому розумінні так воно й могло бути, оскільки термін «руські наймення» міг долучати до себе слова тих мов, носії яких перебували в *Русколані*, серед них і скандинави. Очевидно, виходячи з вищерозглянутого, назви Дніпровських порогів включають імена власне «слов'янські» та «руські», під останніми можуть бути скандинавські, венедські (антські, руські) чи назви інших племен.

До цієї групи племен належать також *роксолани*, але не сарматського походження (Тацит, Страбон), бо мають у своєму найменні термін *руси* і походять від форми *русколани*, засвідченого у ВК у вигляді РУСЬКОЛАНИ (подібно до ГЬРЕЦЬКОЛАНЕ) зі значенням 'мешканці терену Колани' [Таранець 2015, 52–54]. Середнє -ск- у *русколани* отримало метатезу типу -кс- (аналогічно до нім. *Wiskla* 'Вісла' – *Weichsel*). Оскільки племя *роксолани* засвідчено у пам'ятках у II ст. до н.е. (Страбон, Пліній, К. Птоломей), то значить, що і плем'я *руси* існувало у ці часи задовго до зародження Київської Русі.

Висновки. Розгляд «норманської» контрверсії із позиції протиставлення культурологічних концептів *Русь* та *Швеція* привів до таких висновків.

1. Зародження слов'янського та германського етносів відбувалось у період сумісного проживання цих народів в іє. праєтносі на берегах р. Дон орієнтовно в II тис. до н.е.

2. До зазначених витоків належить походження іє. кореня **k^weruki*, з якого розвинулися наймення етносів: псл. **kweruxi* > *borusi* (палаталізація) > *rusi* > *rusy* 'руси' та **(k^we)ruki* ~ **ruti* (субституція) > фін. *ruotsi* 'шведи'.

3. Із іє. кореня **k^wa* 'Всесвіт, Бог' походить псл./герм. **sve-/swe-*, що породило наймення *Suionen* (Тацит), *Swēorice* 'Королівство шведів' та *Swerikl*, *Swealand*, *Swithiod*, лат. *Svedia*, *Svecia*, *Sveonia* зі значенням 'Швеція'. Підтвердженням зазначеного є наявність спільної богині Матері-СВА (у слов'ян) та *Moder Svea* (у шведів).

4. Історичні пам'ятки свідчать про існування терміна *руси* в II ст. до н.е. у вигляді слов'янського племені *роксолани*, тобто раніше зародження Київської Русі.

Література

Андрушко Л.М. Орнітоморфні мотиви в орнаментиці українських рушників / Л.М. Андрушко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архитектура. – 2008. – № 1. – С. 3–9.

Багрянородный К. Об управлении империей / Константин Багрянородный. – Изд. 2-е, исправл. – М. : Наука, 1991. – 496 с.

Браун Ф. Разыскания в области готто-славянских отношений. I. Готы и их соседи до V века / Ф. Браун. – Санкт-Петербург, 1899. – 412 с.

Джаксон Т.Н. Четыре норвежских конунга на Руси: Из истории русско-норвежских политических отношений последней трети X первой половины XI в. / Т.Н. Джаксон. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 192 с.

Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

Клєсов А.А. Происхождение славян. ДНК-генеалогия против «норманнской теории» / А.А. Клєсов. – М. : Алгоритм, 2013. – 512 с.

Клєсов А.А. Експертиза Велєсової книги. Історія, Лінгвістика, ДНК-генеалогія : в 3 т. / А.А. Клєсов, Ю.В. Гнатюк, Д.С. Гнатюк, Г.З. Логинов, Г.З. Максименко, В.Д. Осипов, В.В. Цыбулькин, М.Н. Сердюченко. – М. : Концептуал, 2015. – Ч. I. – 480 с., Ч. II. – 336 с., Ч. III. – 464 с.

- Крамер С.Н.* История начинается в Шумере / Сэмюэл Н. Крамер. – М. : Наука, 1965. – 257 с.
- Максимович К.А.* Происхождение этнонима Русь в свете исторической лингвистики и древнейших письменных источников / К.А. Максимович // KANISKION. Юбилейный сборник в честь 60-летия профессора Игоря Сергеевича Чичурова. – М. : Православный Свято-Тихоновский Гуманитарный Университет, 2006. – С. 14–56.
- Назаренко А.В.* Об имени «Русь» в немецких источниках IX – XI вв. / А.В. Назаренко // Вопросы языкознания. – 1980. – № 5. – С. 46–57.
- Прицак О.* Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг) / О. Прицак. – Т. І. – К. : АТ «Обереги», 1997. – 1084 с.
- Саннікова Л.П.* Розмай – Зелен Гай. ГіПотези про Первину / Л.П. Саннікова. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 452 с.
- Скляренко В.Г.* Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження / В.Г. Скляренко. – К. : Довіра, 2006. – 119 с.
- Соловьев А.В.* Византийское имя России / А.В. Соловьев // Византийский временник. – Т. XII. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – С. 134–155.
- Таранець В.Г.* Діахронія мови: Збірка статей / В.Г. Таранець ; за заг. ред. проф. Л.М. Голубенко. – Одеса : Друкарський дім, 2008. – 232 с.
- Таранець В.Г.* Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов : [монографія] / В.Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
- Таранець В.Г.* Українці: етнос і мова : [монографія] / В.Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
- Таранець В.* Велесова книга (історико-лінгвістичне дослідження) : [монографія] / Валентин Таранець. – Одеса : Вид-во КП ОМД, 2015. – 173 с.
- Трубачев О.Н.* В поисках единства. Взгляд филолога на проблему истоков Руси / О.Н. Трубачев. – Изд-е 3-е, доп. – М. : Наука, 2005. – 286 с.
- Шафарик П.И.* Славянские древности / П.И. Шафарик ; пер. с чеш. О. Бодянского. – Т. I. – Кн. I. – Изд-е 2-е, исправл. – М., 1847. – 464 с.
- Danylenko Andriy.* The name 'Rus'. In search of a new dimension / A. Danylenko // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 2004. – Vol. 52/1. – P. 1–32.
- Feist S.* Germanen und Kelten in der antiken Überlieferung / Sigmund Feist // Germanic philology pamphlets, Bd. 6. – Halle (Saale) : Max Niemeyer Verlag, 1927. – 75 s.
- Geijer E.G.* Geschichte Schwedens / E.G. Geijer. – Erster Band. – Hamburg, 1832. – 331 s.
- Schleicher August.* Der wirtschaftliche Culturstand des indogermanischen Urfolkes / A. Schleicher // Journal of Economics and Statistics. – 1863. – Vol. 1. – P. 401–411.
- Schuster-Sewz H.* Zur Etymologie einiger mit *š- anlautender slawischer Wörter. Ein Beitrag zur Genese des urslaw. *ch / Heinz Schuster-Sewz. – Das Sorbische im slawischen Kontext. Ausgewählte Studien. – Bautzen : Domowina-Verlag, 2000. – P. 292–298.

Словники та довідкова література

1. *ЕСУМ* (Етимологічний словник української мови) : в 7 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні ; ред кол. О.С. Мельничук (гол. ред.). та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 3. – 552 с.
2. *ЕСУМ* (Етимологічний словник української мови) : в 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5. – 704 с.
3. *Hellquist Elof.* Svensk Etymologisk ordbok / Elof Hellquist. – Lund, 1922. – 1372 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. *Слатин Н.В.* Влескнига. Исходные тексты. Буквальный перевод / Н.В. Слатин ; пер. с древнерусского, подготовка древнего текста, примечания. – Омск, 2006. – 496 с.
2. *Edda*, die Göttersagen, Heldensagen und Spruchweisheiten der Germanen (in Übertragung von Karl Simrock). 2. Auflage. – Verlag Neues Leben, Berlin, 1988. – 296 s.
3. *Ibn-Foszlan's* und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit / Ibn-Foszlan (Ibn-Fadhlan). – Text und Übersetzung. – St. Petersburg, 1823. – 377 s.
4. *Sturlason S.* Sagen der Könige Norwegens / Snorre Sturlason. – Aus dem Isländischen von D.G. Wohnike. – Erster Band. – Stralsund, 1837. – 617 s.

КОГНІТИВНО-ЛІНГВОКОМПАРАТИВНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ АНГЛІЙЦІВ І УКРАЇНЦІВ ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР

М.О. Шутова

Сьогоденна лінгвістика впевнено продовжує розширювати свої горизонти за рахунок залучення здобутків різних сфер наукового знання, однією з яких є *лінгвоаксіологічна етносеміометрія*, розроблювана як новий проект під керівництвом Є. Серебреннікової. Як комплексна полідисциплінарна наука, що визріла на «порубіжжі мовознавства, аксіології, міфології, фольклористики, етнографії, психології, культурологічної семіотики» (С. Толстая), лінгвоаксіологічна етносеміометрія спирається на принципи фундаментальної онтологічної гуманітарної парадигми «Людина – Мова – Культура – Світ (світи)», що передбачає глибинне оцінне вимірювання шляхом когнітивно-семантичної реконструкції (А. Корольова, Л. Дронова) й епістемічного осмислення (С. Єрмоленко) таких субстанцій, як «колективна й індивідуальна свідомість», «народний менталітет», «картина світу» тощо, тобто вся народна культура з її видами і формами (А. Байбурін, О. Тищенко, В. Топоров, Т. Цив'ян та ін.): *акціональними* (обрядодіями, ритуалами, поведінкою), *ментальними* (віруваннями, уявленнями, забобонами тощо) і *вербальними* (зокрема, на рівні лексики і фразеології).

Фіксатором цих субстанцій у всіх трьох проекціях є сформовані у кожній культурі **стереотипи**, історію вивчення яких і власне самого процесу стереотипізації було розпочато з відомої роботи американського журналіста й соціолога Уолтера Ліппмана "Public Opinion" (1922 р.) і під якими він розумів «особливу форму сприйняття навколишнього світу, що впливає на сферу почуттів ще на рівні підсвідомості» [Lippman 1950].

Висловлені ученим ідеї вже майже століття є ключовими дослідницькими стратегіями у вивченні стереотипу в різних науках, кожна з яких вкладає свій зміст у розуміння стереотипів і оперує своїм терміном: *соціологія* (В. Ядов, G. Allport, R. Binkley, P. Devine,) соціальними стереотипами; *етносоціологія* (K. Braly, D. Katz) та *етнопсихологія* (O. Klenberg, В. Храмова) – національними стереотипами; *етнокультурологія* (Л. Гумільов, О. Кульчицький) – етнічними стереотипами; *мовознавство* – мовними й мовленнєвими стереотипами (Н. Брагіна, В. Дем'янков, Л. Крисін, О. Шмельов).

Останнім часом у фокусі уваги вчених перебувають ті стереотипи, які найбільш оптимально відображають їхні онтологічні зв'язки з культурою, свідомістю, мисленням і мовою, тобто **етнокультурні стереотипи**, що були апробовані безпосередньо в мовознавчих працях (О. Белова, Р. Бухаєва, О. Пак та ін.).

Основний висновок, який зробили дослідники у згаданих працях, – це той беззаперечний факт, що етнокультурні стереотипи найбільшою мірою можуть бути виявлені й описані за допомогою лінгвістичних методів і прийомів, хоча вони і не є суто лінгвістичним поняттям. Такої ж думки дотримуються й інші вчені, зокрема Є. Бартмінський, О. Березович, О. Левченко, О. Тищенко та ін., які вважають, що стереотипні уявлення етноспільнот якнайкраще відобразились у фразеологічних системах мов, де зафіксовані загальні реакції колективів на явища природи, соціальне життя, історію, менталітет тощо.

Ці припущення дали підстави для формулювання нової актуальної наукової ідеї, суть якої полягає у тому, що дослідити етнокультурні стереотипи можна шляхом виконання реконструкції саме фразеоусталених знаків, які є їхніми вербалізаторами, і в такий спосіб

розкрити механізм (схему) трансформації акціональних поведінкових і ментальних структур у мовні форми.

Онтологічним підґрунтям етнокультурних стереотипів є їх детермінованість культурою, адже уявлення людини про світ стереотипізуються під впливом культурної ідентифікації – національної свідомості етносу – виразника менталітету нації, тому етнокультурний стереотип є складовою частиною національно-мовної картини світу, яка включає об'єктивну (інваріантну) частину і суб'єктивну оцінку дійсності; інваріантна частина – це стандарт етнокультурного стереотипу – культурний код етносу як носія менталітету, варіант – це вербалізація цих стандартів у вигляді мовних знаків.

На основі цих теоретичних положень пропонуємо нове витлумачення етнокультурного стереотипу як макрознака – специфічного культурно-ментально-мовного конструкту, сформованого у свідомості людини як (1) образу етнокультурної ситуації, конкретизованого (2) на рівні мислення у формах концепту і сценарного фрейму, (3) вербалізованого стабілізованими і регулярно відтворюваними фразеоформулами, під якими розуміємо не власне широкий зміст фразеологізмів різних видів, а ті фрази – від однослівних утворень до поширених речень-висловлювань, що мають міфологічне, ритуальне, культурно-історичне, релігійне тощо підґрунтя, яке формувалося різними поколіннями носіїв конкретної мови, набуло статусу прецедентних феноменів і відобразилось у зручній для вживання формі, типовій моделі для подальшого продукування у різних життєвих ситуаціях. У такому витлумаченні етнокультурний стереотип ототожнюємо з іконічним знаком, використання якого є тоді успішним, коли його розуміння продуцентом та реципієнтом збігається.

У зв'язку зі знаковим іконізмом фіксація етнокультурних стереотипів у знакових продуктах природної мови створює підґрунтя для їх ідентифікації за двома типами: 1) стереотипами уявлень, наприклад, *Big purse* / *Повна кишеня*; *Not a penny to bless oneself with* / *Босий і голий*; *Full of beans* / *Голова варить*; 2) стереотипами поведінки: *Business before pleasure* / *Будеш трудитися – будеш годуватися*; *Who comes uncalled sits unserved* / *Незваний гість гірше вовка*; *Custom is the second nature* / *Своя хата – своя правда. Як жили діди-прадіди, так і нам веліли*; *Chatter like a magpie* / *Розводити химині кури (Ні пари з вуст – ант.)*.

Трансформація результатів пізнання позамовної дійсності в мовний формат відбувається у процесі фразеомінативної діяльності людини, який є також стереотипним, бо фразеоподібні утворення набули стійкості не лише у своєму значенні, а й у формі, граматично підпорядковані законам номінації кожної мови, а тому вони легко відтворюються у процесі спілкування між представниками своєї культури.

На формування образного іменування впливали результати тривалих спостережень обох етносів за тваринами й рослинами, предмети побуту, Біблія, античні твори, історико-культурне життя, які набули переосмислення у стійких фразах і знайшли фіксацію у відповідних морфолого-синтаксичних формах – дієслівних і субстантивних (*Burn money*; *Have a quick wit*; *Be made of ice*; *Open hand*; *Heart of gold*; *Мати кам'яне серце*; *Робити великі очі*; *Свята простота*; *Руки заграбуці*), ад'єктивних безприйменникових в українській мові (*М'який серцем*; *Ситий і вкритий*; *Голий і босий*). Окремі фразеомінації побудовані за моделями компаративних фразеоформул (*Live like a lord*; *Poor as a church mouse*; *Proud as a peacock*; *Голий, як бубон*; *Як вареник (сир) у маслі [жити]*).

У результаті реконструкції фразеоформул було змодельовано ономазіологічний портрет англійців і українців:

– англійці стереотипізовані в їх етномовній свідомості як: 1) доброзичливі/агресивно-контрольовані; 2) кордоцентрично-раціональні, емоційно-стримані, холоднокрівні; 3) лицарсько-відважні, мужні, хоробрі, сміливі; 4) патріотичні; 5) консервативні у

закріпленні національної переваги над іншими; 6) гостинні; 7) заощадливі, практичні (раціонально-економічні комерції); 8) соціально-лицемірні (у плані соціальної незручності); 9) успішні;

– українці стереотипізовані в їх етномовній свідомості як: 1) доброзичливі; 2) емоційно-нестримані, чутливі; 3) відверті/щирі, кордоцентрично-сентиментальні; 4) мужні, козацько-хорообрі, сміливі; 5) духовно національно-патріотичні (любов до рідної землі); 6) гостинні; 7) працьовиті; 8) консервативність у виживанні за будь-яку ціну, а тому для одних українців – це розум, для інших – хитрість, дурість, улесливість; 9) такі, що вірять в успіх.

Як ми вже коментували у своїх попередніх публікаціях, *Добро* як морально-етична категорія є універсальною для носіїв обох мов, адже наявні фразеоформули в обох мовах є еквівалентними (Добра душа – Good soul, Добре серце – Kind heart), а мотиватори обох компонентів Душа/soul – Серце/heart сягають іє. етимонів (*saiwalō, <*dhousjā, *ker) (Klein 1966, 1477).

Саме крізь призму добра здійснюється оцінка вчинків людини, всієї її діяльності. Це поняття сформоване моральною свідомістю дуже давно, вже перші етичні системи використовують його у своїх побудовах. Добро, насамперед, розглядається як моральна мета поведінки і в такому разі постає як мотив учинків людини. Водночас поведінкові реакції як вияв *Доброти* в кожного з народів формувалися під впливом історичних факторів. Так, на формування англійського характеру вплинула реформація церкви, що й зумовило стриманість англіїців, їх кордоцентричну раціональність (*Cool head, Friendly look, If you don't speculate, you won't accumulate*), а пуританські концепти (Аскетизм, Стриманість, Заощадливість) стали етнічними для англіїців. Поряд із категорією добра англійська фразеосемантика фіксує численні приклади вияву агресії англіїців через емоції гніву (*Hot as a pepper, hotter than a pistol, vicious as a bear* та ін.). А надмірний вияв такої поведінки став предметом для стримування навіть на законодавчому рівні (були спеціально прийняті відповідні закони і створені соціальні інститути, наприклад, Королівське товариство із запобігання жорстокості до тварин, створене у 1824 р.; тоді як Національна спілка з попередження жорстокості до дітей була заснована на 65 років пізніше!). Тому вміння контролювати свої емоції, агресію, зокрема і вияв добра, стереотипізувались у характері цього етносу. Тим часом для українців нормою є вільний прояв почуттів (наприклад, емоційність: *З живчиком та перчиком, Палке серце; відвертість: Душа навстіж; сентиментальність: Козак хороший та немає грошей! Серце крається*).

Англіїці й українці характеризуються як хорообрі та мужні (наприклад, *Strength of mind / Сила духу*). При цьому зазначимо, що в англійській мові концептосфера *Mind* пов'язана з концептосферою *Spirit*, яка реконструюється від індоєвропейської праоснови *spies – «дыхання»; а згодом, із середини XIV ст., трансформувалось у семантику *mind* «характер; мислення і почуття; стан розуму; джерело людських бажань», яка походить від д.-англ. (ОЕ. *gemund* «memory, remembrance») і реконструюється від індоєвропейської праоснови *men- «мислити» (Klein 1966, 1491; ЕСУМ, т. 3, 530). Водночас реконструйований етимон лексеми *Courage* (імені концепту Мужність) походить від лат. *cor* – heart, іє. *kerd (Klein 1966, 711). Таким чином, мужність англіїців є чуттєво-раціональною якістю, пов'язаною із розумом та духом – *Man of courage; Pluck up one's courage*. Мужність покладена в основу лицарства англіїців, сформованого у свідомості носіїв англійської мови як винятковість нордичної риси характеру.

В українців сформувався козацький тип людини, підпорядкований ідеалові оборони, честі, волі й віри. І-є етимон лексеми муж *manu-s «мужчина, чоловік» доводить, що мужність українців асоційована з чоловіком, богатирем, який під впливом історичних чинників змістив уявлення про такого чоловіка вбік його завдань боронити свою землю:

Козак не боїться ні тучі, ні грому; У козака життя коротке, а слава вічна; Не журися, козаче, нехай ворог плаче. Ці стереотипи є мотивами Патріотизму, національного духу українців і сьогодні.

Патріотизм і донині пов'язаний зі стереотипними уявленнями обох етносів про Батьківщину, рідний дім, землю, рідний край тощо. Проте для українців ставлення до своєї країни, землі, Батьківщини – близько-інтимне: *Рідна земля; Рідний край; Рідна мати Батьківщина*. Для англійців взаємини з рідною країною більш абстраговані, що об'єктивно підтверджує сформовані етнокультурні стереотипи про їх національні характери, домінантою яких є стриманість: *This country; Homeland*.

Архетипно-стереотипне уявлення обох етносів про рідний дім трансформувалось у такий морально-релігійний і соціально-правовий інститут, як *Гостинність*, а «прийом гостя розгортається як досить складний ритуал» [Тищенко 2000]. Ключовими суб'єктами й об'єктами та опозиційними складниками у цьому ритуалі є Гість – Дім, Гість – Господар, Свій – Чужий, Їжа, Щедрість – Скупість.

О. Тищенко вважає, що ритуал гостинності можна реконструювати на основі етнолінгвістичних і етимологічних даних. Ключовою фігурою у цьому ритуалі є ГІСТЬ (О. Тищенко) – чужа для колективу людина, в одній із можливих ситуацій – чужинець, чужий, іноходець, ворог (наприклад, лат. *hostis* «ворог») [Тищенко 2000]. Між гостем як представником чужого світу і господарем виникає взаємодія і взаємні зобов'язання, у чому В. Топоров убачає зв'язки і.-е. **ghost* у пруському етимоні **gasto*, значення якого реконструюється через опозицію «свій/чужий», що належить до того ж кола обмінних відносин, що і «брати/давати», які позначають індоєвропейську символіку обміну [Топоров 1982]. Ю. Покорний також припускає, що корінь *ghosti-s* «незнайомець, чужинець» походить від і.-е. форми **ghō s-* «їсти». ІЄ основа **ghost(i)-* «чужеземець», на думку О. Трубачева, це особливий архаїзм форми і значення **ghs-eneu-*, тобто (без **eneu* «їжі» **ghs-*) про чужинця, якому надавали тільки притулок [ЕССЯ 1971, Вып. 7, 68]. Перехід у статус «свого» зазвичай здійснювався за допомогою їжі або пиття. Таким чином, їжа може мати як роль посередника в міжкультурній комунікації, так і роль «провокатора» міжкультурних конфліктів. Цікавим об'єктом дослідження у рамках діалогу культур може стати так звана «культурна супер-їжа», або згідно з іншою термінологією – «концептуальна домінанта», тобто ті певні продукти, які міцно асоціюються з тією чи іншою культурою, стали етнокультурними стереотипами культу їжі. Так, наприклад, пудинг – в англійців; вареники, борщ – в українців.

Ритуал «Запрошення гостей» передбачає набір стандартизованих етикетних фразеоформул запрошень: *Would you like to come...*, і відповідей на них – *I'd love to*. Англійці поводяться за чітко прописаним сценарієм і суворо його дотримуються, їхня поведінка є більш стандартизованою. В українській мові ритуал запрошення менш регламентований, стандартні фрази відображають відповіді на запрошення – *Дякую за запрошення, із задоволенням*.

У сценарії «Зустріч і вітання» головну роль відіграють етикетно-стереотипні формули вітання і запрошення до оселі: *Welcome! Make yourself at home; Ласкаво просимо! Раді вас вітати*. В українській свідомості з гостинністю ще й пов'язані норми етикету і народних забобонів щодо привітання (заборона передавати річ через поріг тощо). І хоча в англійських фразах *Make yourself at home!, Feel at home!* (Почувайтесь як вдома), де ключовим компонентом є концепт *home*, що відображає привітність до гостя, усе ж інший концепт *HOUSE* (етимоні якого є прагерм. *House *khusan* – ховатися) символізує простір суто особистий, відгороджений від зовнішнього світу і зумовлює англійську приватність і нетерпимість до чужинців. У результаті аналізу фразеологічних одиниць з етнонімами було встановлено, що переважають фразеологізми з негативною оцінкою, що свідчить про

не зовсім доброзичливе ставлення англіїців до представників інших народностей – *Dutch treat, French leave, Our sweet enemy – France, To get smb Irish up*.

Водночас стереотипи про відвертість і відкритість українців заковані у таких фразеоформулах, як *Хата без дверей, Хата відкрита навстіж, У нашого брата всім одна хата*, які символізують і тут теплі позитивні емоції українців у процесі їхньої участі в ритуалі прийняття гостей у своїй оселі – хаті, а також емоційне ставлення українців до рідної оселі.

Третій скрипт «Частування гостя» передбачає стереотипну поведінку у цьому ритуалі для кожної культури.

Ключовим концептом для англіїців є *Привітний хазяїн (to show hospitality, friendly look, gracious hospitality, to give at homes)*. Делікатні манери господаря, доброзичлива манера спілкування стереотипізують стриманого в емоціях, терплячого, милостивого англіїського господаря. В українській картині світу гостинний господар асоціюється із клопітливим, метушливим, хлібосольним. Традиції гостинності в українському середовищі формувалися на основі міфологічних уявлень, моральних принципів доброзичливого ставлення до ближнього. Із давніх-давен було заведено, що той, хто відвідає оселю, тривалий час вважається своїм, оскільки долучається до духів цього дому, скуштувавши трапези або обігрівшись біля вогнища.

Тому природно, що господарі робили все, щоб погостувати (тобто *віддати почесь*) прибульця. Із часом це трансформувалось у звичай обов'язкового пригощання (частування) гостей. Ключовим концептом сценарію «Частування» є ПРИГОСТИТИ, який вербалізується у фразеоформулах: *Зустрічати хлібом-сіллю; Не цурайтеся нашої хліб-солі; Не чепурна хата убранням, а частуванням; Частуй усім, що хата має; Хоч хата і похила, та пироги́в сила*.

Замість пишних застіль англіїці воліють влаштувати званий чай (*to give a tea party*), пригостити сніданком (*to give luncheon party*), під час яких дотримується певна світськість, правила етикету, норми поведінки, починаючи від бланків запрошень до скатертини і чайного сервізу певного кольору.

Стереотипна фразеологія обох мов фіксує також історико-культурні джерела небажаної гостинності, пов'язані з небажаними гостями. Ставлення до гостя в англіїській і в українській мовах амбівалентне. З одного боку, гість – це посланець Божий, до нього застосовують етикетні норми та обряди привітності, гостинності: *Hearty welcome – Ласкаво просимо*. В українській мові є низка прикмет, що асоціюються із приходом гостя, які не мають еквівалентів в англіїській мові: *Гість – людина від Бога; Собака іде, то гість іде*. Стереотипна фразеологія обох мов фіксує ставлення до незваних гостей, об'єднані мотивом 'ворожості': англ. *Who comes uncalled sits unserved; An unbidden guest knows not where to sit* / укр. *Незвані гості їдять кості. Несе чорт гості. Званий – гість, а непроханий – пес. Гостям сміх, а хазяям сльози. Який гість – така йому і честь*. У германців етикетними, ритуальними і соціальними нормами був установлений термін перебування гостя в будинку господаря – три дні; той самий термін існує у деяких слов'ян; *Fish and guests smell in three days; Три дні – гість, а на четвертий з покутті злізь*.

Отже, ономасіологічна реконструкція мотиву гостинності англіїців та українців демонструє спільні риси – привітності до гостя. Проте англіїські стереотипні фразеоформули фіксують у цій привітності, як і в усьому іншому, англіїську стриманість, ввічливість, соціалізовану обрядовість (*five-o'clock tea; to give a tea-party; to play host; gracious hospitality*), на відміну від українців, де особливо увиразнена їхня щедрість, відвертість, емоційність (*Просимо на хліб-сіль, чим Бог послав; Не цурайтеся нашої хліб-солі; Гість у хату – Бог у хату; Гості в дім – радість в дім*).

У процесі реконструкції профілю гостинності виявлено ще один ономасіологічний мотив англійського національного характеру і стереотипів поведінки – *Заощадливість* як ознака англійської шляхетності, яка зумовила їхній високий практицизм: вони все рахують, зокрема і гроші. Мотиваторами таких стереотипів є власна справа/бізнес (праця), влада, сила, матеріальне благополуччя – *If you don't speculate, you don't accumulate; Time is money; Money makes money; Business before pleasure; Money makes a man.*

Щодо українців, то маємо говорити про їхню Сентиментальність, часом про безпідставний оптимізм. Мотив праці є основним для гідного життя, а не власне гроші. На відміну від англійця, українець не соромно бути бідним: *Золото не мудрець, убогість – не дурінь; Гроші йдуть до багатого, а злидні – до бідного; Козак хороший, та нема грошей!; Колись і моя копійка не щербата буде; Щира праця мозолева; Добре роби – добре і буде; Без діла сидіти – можна задубіти; Не покладати рук; Звикай до господарства змолоду – не будеш знати і голоду; Без хазяїна і двір плаче.*

Підсумовуючи, зазначимо, що ядром, яке стабілізує український етнос та його культуру, є система традицій (фольклор, ритуали, обрядодії, культ землі, пісні тощо), яка формується на основі відношень між реліктами колективної пам'яті, що акумулюють міжпоколінну етнокультурну інформацію, у якій домінують відкритість і щирість українців.

Ядром самобутності англійців є соціальна незручність. Лицемірство і мовчазне заперечення як особливі риси етикетної поведінки англійців присутні у всіх формах ввічливості. Але це не завадило англійцям стати успішною нацією. *Успіх* англійців пов'язаний із конкурентною боротьбою, суперництвом, змаганням, де перемагає міцніший, сильніший, кращий та наполегливіший (*Move up the ladder; Be high up; Be on the wave; Nothing succeeds like success*). Тим часом у свідомості українців *Успіх* стереотипізований як наслідок успішної діяльності, значні досягнення, удача, талант (*Краще синиця у руках, ніж журавель у небі; Щастя – ключ до успіху; Бог не родить, і земля не дає*).

Етнокультурні стереотипи є ментальними утвореннями, адже формуються на тлі різних історичних подій. Один із найважливіших факторів сьогодні, який залишив величезний вплив в українському світогляді, – це комунізм, за якого країна жила майже все ХХ століття. Заперечення грошей як зла, конкуренції як способу процвітання і виживання тощо, – все це суть глобального впливу соціалістичної ідеології на українську ментальність та її стереотипи. Звідси впливає забобонний страх добробуту і звичайних побутових зручностей.

Походження англійського етносу з субстрату різних германських племен та його острівне існування зумовило домінантні риси етнокультурних стереотипів сучасних англійців: логічне раціональне мислення, що визначає прагматизм і обачність, які проявляються скрізь. Прояви ж чуттєвих та інтуїтивних складників етнокультурних стереотипів мають стримані форми.

Одержані наукові результати дослідження підтвердили гіпотезу про взаємозв'язок мови і культури у просторі й часі, про універсальність механізмів стереотипізації і номінації уявлень англійського й українського етносів про себе як нащадків індоєвропейців, а також продемонстрували відмінність та унікальність кожного із народів, які розвивались у своїх соціумах під впливом екстралінгвальних факторів, що знайшли своє відображення у мовних фраземних знаках.

Література

- Тищенко О.В.* Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / О.В. Тищенко. – К. : ВЦ КНЛУ, 2000. – 236 с.
- Топоров В.Н.* Первобытные представления о мире (общий взгляд) / В.Н. Топоров // Очерки истории естественно-научных знаний в древности. – М. : Наука, 1982. – С. 12–13.
- Lippman W.* Public Opinion / Walter Lippman. – N.Y., 1950. – 427 p.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [ред. кол. О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
- ЭССЯ.* Праславянский лексический фонд / [под ред. О.Н. Трубачева]. – М. : Наука, 1971. – Вып. 7. – С. 68.
- Klein's Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language* / [ed. E. Klein]. – Amsterdam – London – New York : ELSEVIER PUBLISHING COMPANY, 1966. – 1776 p.

КОНЦЕПТ *ДРУГ/FREUND* В РУССКОЙ И НЕМЕЦКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

О.Е. Синявская

Тема настоящей работы находится в русле когнитивных исследований, занимающихся изучением процессов и категоризации мира и объективации новых структур знания. Проблема осмысления языковых единиц как структур представления знаний является актуальной, так как по совокупности концептов можно судить о ментальной модели действительности, отражаемой в языке вообще и в языковом сознании конкретных носителей языка в частности. В качестве объекта исследования избран концепт *ДРУГ/FREUND* в аспекте теоретического осмысления, словарной обработки, ассоциативного эксперимента и состава паремий.

В результате **теоретической обработки** работ С.Г. Воркачева, Д.С. Лихачева, Ю.С. Степанова, И.А. Стернина, Г.В. Быковой, Н.В. Уфимцевой и других удалось выделить значимые для данного исследования признаки концепта: универсальность (фиксируется в большинстве культур), ментальность (хранится в структуре концептуальной картины мира), способность быть ретранслятором культуры. Таким образом, концепт можно рассматривать как единицу коллективного сознания, которая хранится в национальной памяти носителей языка в вербально обозначенном виде.

Концепт, представленный в русском языке словом *ДРУГ*, имеет большое значение для сознания русского человека, национальному характеру которого присущи такие черты, как соборность, слияние с другими людьми. Это подтверждается **словарной обработкой** данного концепта. При определении слова *ДРУЖБА*, которая толкуется в русских словарях как *«близкие приятельские отношения, тесное знакомство вследствие привязанности и расположения»* [Ушаков 2014, 130], важным компонентом является *«духовная, душевная близость»* (ср. *«отношения между кем-л., основанные на взаимной привязанности, духовной близости, общности интересов и т.п.»* [Словарь русского языка 1999]; *«взаимная привязанность двух лиц, основанная на духовной близости»* [Словарь русского языка XVIII века 1992]; *«взаимная привязанность двух или более людей, тесная связь их; в добром смысле, бескорыстная, стойкая приязнь, основанная на любви и уважении; в дурном, тесная связь, основанная на взаимных выгодах»* [Даль 1989]). Примечательным можно считать также то, что в значении концепта *ДРУГ* нашло отражение представление русских о всеобщем равенстве: *«каждый человек по отношению к другому»* [Словарь русского языка XVIII века 1992]; *«такой же, равный, другой я, другой ты; ближний, всякий человек другому»* [Даль 1989]. С соборностью и ощущением другого человека как равного себе связан сердечный и открытый стиль русского межличностного общения, поскольку слово *ДРУГ* *«употребляется в обращении, обычно к дружественному или близкому лицу»* [Словарь русского языка 1999].

В немецком языке слово *FREUND* определяется как *«человек, который состоит с кем-либо в дружеских отношениях»* [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010]. Но понимание «близости» в немецком языке при определении понятия *FREUND* имеет отличный от русского оттенок значения. Оно толкуется достаточно прямо и непосредственно, так как *FREUND* часто означает *«человек, который состоит в близких отношениях с кем-либо, любовник»* [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010], а слово *FREUNDSCHAFT* в немецкоязычных словарях толкуется как *«отношения, основанные на взаимном расположении, тесной связи»* [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010] или *«отношения, основанные на любви»* [Deutsches Wörterbuch 2006]. Близкое по значению толкование слова *ДРУГ* присутствует и в русскоязычных словарях: *«любимый*

человек; возлюбленный или возлюбленная» [Фасмер 1986], но оно является периферийным, добавочным значением.

Также примечательным является тот факт, что при определении понятия *FREUND* в немецком языке иногда компонент «отношения между человеком и человеком» вообще может отсутствовать и переноситься на «отношения между человеком и неодушевленным предметом/явлением/действием»: «*тот, кто что-либо особо ценит, интересуется, увлекается чем-либо*», например: «*Er ist ein Freund vom Trinken*» [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010].

Основное отличие в понимании концепта *ДРУГ/FREUND* в русскоязычных и немецкоязычных словарях состоит в следующем. В немецком языке концепт, представленный словом *FREUND*, не содержит компонент «духовная близость», который является важным для русского языка. Вместо этого для определения слова *FREUND* особое значение имеет «родственная, кровная связь»: «*человек, имеющий с кем-либо родственную связь; родственник*» [Deutsches Wörterbuch 2006], а дружба определяется как «*отношения, основанные на родственной, кровной связи*» [Deutsches Wörterbuch 2006]. Это отличие обусловлено этимологией слов. Так как немецкое слово *FREUND* изначально употреблялось для обозначения *близкого человека, родственника* (ahd. friunt, mhd. vriunt «*близкий, родственник*» [Duden: Etymologie 1989]), а *FREUNDSCHAFT* – *кровного родства* (ahd. friuntscaf, mhd. vriuntschaft «*кровное родство*» [Duden: Etymologie 1989]). Под влиянием готского глагола frijōn «*любить*» – наряду с близким родством прибавился и компонент, связанный с симпатией. Русское же слово *ДРУГ* родственно лит. draũgas «*спутник, товарищ*», лтш. draũgs, др.-прусс. draugiwaldūnen «*сонаследник*», др.-исл. draugr (поэт.) «*муж*» [Фасмер 1986]. На развитие в русском языке значения слова *ДРУГ* имело влияние и гот. driugan страτεύειν, англос. dréogan «*совершать, добиваться*», гот. gadraúhts страτιώτης, д.-в.-н. trucht «*отряд воинов, свита*», д.-в.-н. truhfīn «*военачальник, князь*», лит. sudrugti «*присоединиться*» [Фасмер 1986], значения которых нашли свое отражение в словах *ДРУЖИНА* («*войско, рать в известном составе*» [Даль 1989]) и *ДРУЖИННИК* («*ополченец, ратник, земский воин*» [Даль 1989]), которые на современном этапе развития языка носят пометку «устаревшие». В немецком языке слово *FREUND* не имеет такого расхождения в значениях.

Концепт *ДРУГ* представлен также производными словообразовательными единицами, обозначающими лица: *дружок, дружочек* [Ожегов 1972], *другиня, подруга, дружище, другака, дружелюб, дружка, дружень* [Даль 1989]; явления и состояния: *друговщина, друголюбие, дружелюбие, дружелюбность, дружность, дружественность, дружественность* [Даль 1989], *дружба, дружество, дружественность* [Словарь современного русского литературного языка 1954]; качества: *дружеский* [Ожегов 1972], *другдружный, другодружный, друголюбный, дружелюбный, дружелюбивый, дружный, дружий, дружественный, дружественный, дружелюбный, дружный, дружливый, дружинный*, [Даль 1989], *дружно, дружески, по-дружески, дружественно* [Словарь современного русского литературного языка 1954]; действия: *дружить, дружиться* [Словарь современного русского литературного языка 1954], *подружить, подружиться, сдружить, сдружиться*.

В немецком языке производными словообразовательными единицами слова *FREUND* являются обозначения лиц: *Schulfreund, Jugendfreund, Busenfreund, Duzfreund, Herzenfreund, Studienfreund, Geschäftsfreund, Partefreund, Cin*; явлений: *Freundschaft Freundlichkeit*; качеств и состояний: *freundschaftlich, freundlich*; действий: *anfreunden, befreunden* [Duden: das große Wörterbuch der deutschen Sprache 1993]. Наличие подобных довольно крупных словообразовательных гнезд свидетельствует о том, что данный концепт достаточно прочно закреплен в сознании носителей

русского и немецкого языков и о том, что он имеет большое значение в их языковом сознании.

Концепт *ДРУГ/FREUND* представлен в языке также рядом синонимов. В русском языке ряд синонимов к слову *ДРУГ* довольно широк: *дружнице, подруга, доброжелатель, приятель, благоприятель, наперсник, побратим, побратанец, товарищ* [Абрамов 1999, 106]; *альтер эго, ахат, благоприятель, бойфренд, братан, братва, брателло, возлюбленный, дозум, друг ситный, друган, дружбан, дружнице, дружка, дружок, желанный, зазноба, закадыка, зема, камрад, карифан, кент, кентяра, корень, корефан, кореш, корешок, кунак, лада, любезный, любимый, миленок, миленочек, наперстник, не разлей вода, ненаглядный, однокашник, поборник, побратанец, побратемец, побратемицк, побратим, полудружник, последователь, приверженец, приятель, ревнитель, семьянин, содружебник, содруженник, старик, старина, сторонник, тамыр, товарищ, фляк, френд, френдобой, инурок* [Ефремова 2000]. И.И. Срезневский в один ряд со словом *ДРУГ* ставит слова *товарищ, слуга, близкий* [Срезневский 1983, 726–727]. Среди этих синонимов можно выделить наиболее часто употребляемые: *друг, товарищ, приятель*: *друг* – это «человек, близкий по духу, по убеждениям, на которого во всем можно положиться»; *товарищ* – это «человек, близкий по роду деятельности, занятиям, по условиям жизни и т.п., связанный общностью взглядов и дружескими отношениями»; *приятель* – это «человек, с которым сложились хорошие, простые, но не очень близкие отношения» [Словарь синонимов русского языка 1970]. Их сопоставление позволяет выделить специфическую для слова *ДРУГ* сему: «близость по духу».

Анализируя синонимический ряд слова *Freund* в немецком языке, наряду с такими словами, как *закадычный друг (Busenfreund, Duzfreund), товарищ, приятель (Kamerad), знакомый (Vertrauter), дружок, кореш, корешок (Kumpel), кутила (Zecher)* [Duden: Sinn- und Sachverwandte Wörter und Wendungen 1972], можно выделить такие важные компоненты значения:

1) «человек, совместно участвующий в чем-либо»: *школьный товарищ (Schulfreund); друг детства (Gespiele); юности (Jugendfreund); друг по учебе (Studienfreund); школьный товарищ (Schulkamerad); клиент (Geschäftsfreund); член партии (Parteifreund); попутчик (Weggefährte); соратник, верный спутник (Gefährte, Getreuer); доверенное лицо (Konfident); собутыльник (Kumpan); сотоварищ (Genosse); советник (Berater); соучастник, сообщник (Komplice); единомышленник (Gesinnungsgenosse); помощник (Helfer); коллега (Kollege)* [Duden: Sinn- und Sachverwandte Wörter und Wendungen 1972];

2) «любимый человек»: *сердечный друг (Herzenfreund); сердечный брат (Herzensbruder); близкий друг (Intimus); любовник (Liebhaber); любимый (Geliebter)* [Duden: Sinn- und Sachverwandte Wörter und Wendungen 1972].

В связи с тем, что круг значений слова *FREUND* в немецком языке является более ограниченным, антонимический ряд представлен лишь двумя словами *враг (Feind)* и *противник (Gegner)* [Wörter und Gegenwörter 1987]. В русском языке слово *ДРУГ* имеет больше антонимов: *враг, недруг, противник* [Львов 1984, 104–105], *соперник* [Ефремова 2000].

Важные элементы концепта *ДРУГ/FREUND* выявляются при наблюдении за лексической сочетаемостью данных слов. О настоящем друге говорят: *близкий, душевный, задушевный, закадычный (разг.), запазушный (устар.), интимный, любимый, сердечный*, а дружба: *близкая, боевая, братская, глубокая, задушевная, закадычная (разг.), идейная, светлая, святая, священная, сердечная, солдатская, тесная, чистосердечная* [Горбачевич, Хабло 1979] – указывает на исключительную степень близости человека; *вечный, давний, давнишний, испытанный, первый,*

старинный, стародавний, старый, а дружба: вековая, вечная, давнишняя (разг.), давняя, долгая, долголетняя, многолетняя, старая, стародавняя [Горбачевич, Хабло 1979] – указывает на важность длительности дружбы; бесценный, дорогой, драгоценный, а дружба: неподкупная [Горбачевич, Хабло 1979] – указывает на ценность дружбы; беззаветный, бескорыстный, верный, искренний, надежный, настоящий, неизменный, неразлучный, постоянный, преданный, а дружба: беззаветная, бескорыстная, верная, искренняя, истая, истинная, клятвенная, крепкая, монолитная, надежная, незыблемая, неизменная, необоримая, непоколебимая, непорочная, нерушимая, несокрушимая, нехитрая, преданная, простая, простодушная, прочная, прямая [Горбачевич, Хабло 1979] – указывает на надежность и бескорыстность дружбы; единственный, исключительный, истинный, лучший, а дружба: мужская, настоящая, подлинная, человеческая [Горбачевич, Хабло 1979] – указывает на избранность дружбы; добрый, заботливый, замечательный, любезный, милосердный (нар.-поэт.), милый, славный (разг.), теплый (разг.), участливый, хороший, а дружба: горячая, добрая, живая, нежная, принципиальная, суровая, теплая, трогательная, чистая, ясная [Горбачевич, Хабло 1979] – указывает на положительные качества друга. Также важна масштабность дружбы, которая должна быть безграничная, большая, великая, всепобеждающая [Горбачевич, Хабло 1979]. Для сравнения можно привести характеристики ложного друга: вероломный, легкий, лживый, липовый (разг.), ложный, мнимый, неискренний, ненадежный, ненастоящий, плохой, поддельный, подкупной, покупной (устар.), притворный, фальшивый, неразменный, яростный и ложной дружбы: беспринципная, лживая, ложная, мнимая, неискренняя, ненадежная, поддельная, притворная, слащавая, фальшивая, заштопанная, крупная, нежно-постоянная, пламенная, созерцательная, унылая, хрупкая, цепкая [Горбачевич, Хабло 1979].

В немецком языке слово *FREUND* может иметь следующие характеристики: откровенный (*aufrechtig*), надежный (*bewährt*), честный (*ehrlich*), хороший (*gut*), умный (*klug*), верный (*wahr*), доброжелательный (*wohlmeinend*) [Duden: das große Wörterbuch der deutschen Sprache 1993] – указания на положительные качества, который должен иметь друг; интимный (*intim*), лучший (*lieber*) [Duden: das große Wörterbuch der deutschen Sprache 1993] – указывает на степень близости друга; дорогой (*teuer*) [Duden: das große Wörterbuch der deutschen Sprache 1993] – указывает на ценность друга; старый (*alt*), давний (*langjährig*) [Duden: das große Wörterbuch der deutschen Sprache 1993] – указывает на длительность дружбы.

В отличие от русского языка, в немецком выделяются такие характеристики друга, как общий (*gemeinsam*) и личный (*persönlich*) [Duden: das große Wörterbuch der deutschen Sprache 1993]. Негативные характеристики ДРУГА в немецком языке следующие: расчетливый (*berechnend*), ложный (*falsch*), плохой (*schlecht*), неверный (*treulos*), неблагодарный (*undankbar*), предательский (*verräterisch*) [Duden: das große Wörterbuch der deutschen Sprache 1993].

Таким образом, в немецком языке отсутствуют такие характеристики ДРУГА и ДРУЖБЫ, как избранность, бескорыстность и масштабность. Но в немецком языке зафиксировано то, что ДРУГ может быть как общим, так и личным (в русском языке также употребляется словосочетание «общий друг», но в словаре оно обнаружено не было). Специфическим отличием можно считать также то, что в немецком языке выделяется такая черта друга, как ум, в русском языке она отсутствует, но присутствует такая характеристика, как доброта. Также можно отметить, что ряд эпитетов к слову ДРУГ в русском языке намного шире и богаче, чем в немецком. В результате словарной обработки концепта ДРУГ/FREUND удалось установить, что основное отличие в понимании концепта ДРУГ/FREUND в

русскоязычных и немецкоязычных словарях состоит в том, что в немецком языке концепт, представленный словом *FREUND*, не содержит компонент «духовная близость», который является важным для русского языка. Вместо этого для определения слова *FREUND* особое значение имеет «родственная, кровная связь». В обоих языках концепт *ДРУГ* представлен довольно крупными словообразовательными гнездами, что свидетельствует о том, что данный концепт достаточно прочно закреплён в сознании носителей русского и немецкого языков, имеет большое значение в их языковом сознании. Русский язык демонстрирует более разнообразный набор синонимов и антонимов концепта *ДРУГ*, чем немецкий.

Свободный ассоциативный эксперимент был проведен на базе 20 носителей русского языка и 20 носителей немецкого языка в возрасте от 20 до 40 лет. Участники эксперимента принадлежат к различным возрастным и социальным группам. Информантам предлагалось дать до пяти свободных ассоциаций на слово *ДРУГ* за короткий срок времени. Общее количество ассоциаций, полученное от носителей двух лингвокультур, составляет 200 единиц.

Ассоциативный эксперимент дал следующие результаты среди русскоязычных испытуемых. В ядерную зону вошло небольшое количество слов, которые составляют лишь 20% от всего количества ассоциаций. Ядерную зону представляют слова: *близкий* (8), *верный* (7), *взаимопонимание* (6). Данные слова наиболее ярко характеризуют представление русских о *ДРУГЕ* как о верном и близком по духу человеке. В медианную зону вошли слова: *доверие* (4), *помощь* (4), *товарищ* (4), *надежность* (3). Эта зона составляет лишь 15% от всех ответов, но демонстрирует важные составляющие концепта *ДРУГ*, неотъемлемыми качествами которого является взаимное доверие, готовность в любой момент оказать помощь и надежность. Наибольшее количество ассоциаций (65%) составило периферийную зону, которая была разделена на ближнюю и дальнюю. Ближнюю периферию представляют слова: *враг* (2), *добрый* (2), *знакомый* (2), *лучший* (2), *мой* (2), *преданный* (2), *разговор* (2), *рыбалка* (2), *смех* (2), *собака* (2), *соратник* (2), *союзник* (2), *хороший* (2). К дальней периферии можно отнести слова: *Антон*, *вдруг*, *вместе*, *гараж*, *грибы*, *детство*, *дружбан*, *дружнице*, *единственный*, *закадычный*, *застолье*, *золото*, *камрад*, *контакт*, *кореш*, *любимый*, *необходимый*, *общие взгляды*, *объятия*, *олинг*, *отдых*, *пара*, *по переписке*, *поддержка*, *подруга*, *поезд*, *предательство*, *прогулка*, *психолог*, *работа*, *родной*, *Саша*, *святое*, *собеседник*, *собутыльник*, *ссора*, *стол*, *улыбка*, *хоккей*.

Анализ периферийной зоны ассоциаций позволяет выделить среди них определенные тематические группы, отображающие представления русскоязычных носителей о концепте *ДРУГ*:

- 1) качества характера: *добрый*, *преданный*, *хороший*, *закадычный*, *родной*;
- 2) избранность: *лучший*, *мой*, *единственный*, *любимый*, *необходимый*, *святое*;
- 3) совместные действия и времяпровождение: *разговор*, *рыбалка*, *смех*, *соратник*, *союзник*, *вместе*, *гараж*, *грибы*, *детство*, *застолье*, *общие взгляды*, *объятия*, *отдых*, *по переписке*, *поддержка*, *прогулка*, *работа*, *собеседник*, *собутыльник*, *хоккей*;
- 4) синонимы: *знакомый*, *дружбан*, *дружнице*, *камрад*, *кореш*, *подруга*, *собака* (ср. *собака* – *друг* человека);
- 5) негативные ассоциации: *враг*, *предательство*, *ссора*;
- 6) субъективные ассоциации: *Антон*, *вдруг*, *золото*, *контакт*, *олинг*, *пара*, *поезд*, *психолог*, *Саша*, *стол*.

Опрос немецкоязычного населения показал большее количество однообразных ассоциаций, которые распределились довольно равномерно. Так, ядерная зона составляет около 30% от всего количества ответов. В нее вошли слова: *доверие* (15) и

веселье (13). У русскоязычных носителей языка, в отличие от немецкоязычных, слово *доверие* характеризуется меньшей частотностью упоминания и входит лишь в медиарную зону. А слово *веселье* как ассоциация на концепт *ДРУГ* у русских вообще отсутствует. Медиарная зона представлена словами: *общность* (5), *помощь* (5), *удовольствие* (5), *вместе проводить время* (4), *любовь* (4), *поддержка* (4), *школьный друг* (4). Она также составляет около 30% от всего количества ассоциаций. В ближнюю периферию также вошло около 30% всех ответов респондентов: *держаться вместе* (3), *детство* (3), *коллега* (3), *переговоры* (3), *приятель* (3), *лето* (2), *надежность* (2), *парень* (2), *попутчик* (2), *путешествие* (2), *праздник* (2), *смех* (2). Индивидуальные ассоциации составляют лишь 10% и входят в дальнюю периферию: *воспоминания*, *обида*, *обман*, *партнер*, *печаль*, *события*, *сокурсник*, *соратник*, *сочувствующий*, *союзник*, *супруг*, *члены семьи*.

Ассоциации, данные немецкоязычными респондентами и входящие в медиарную и периферийные зоны, можно разделить на следующие тематические группы:

1) совместные действия и времяпровождение: *общность*, *вместе проводить время*, *школьный друг*, *держаться вместе*, *детство*, *коллега*, *переговоры*, *попутчик*, *путешествие*, *воспоминания*, *партнер*, *события*, *сокурсник*, *соратник*, *сочувствующий*, *союзник*;

2) человек, имеющий с кем-либо родственную или любовную связь: *парень*, *супруг*, *члены семьи*;

3) позитивные ассоциации: *лето*, *праздник*, *смех*;

4) негативные ассоциации: *обида*, *обман*, *печаль*;

5) синонимы: *коллега*, *приятель*, *парень*, *попутчик*, *партнер*, *сокурсник*, *соратник*, *сочувствующий*, *союзник*, *супруг*, *члены семьи*.

Существенные различия в восприятии концепта *ДРУГ* русскоязычными и немецкоязычными носителями наблюдаются уже в ядерной зоне ассоциаций. Наиболее важными характеристиками *ДРУГА* для русских является *близость*, *верность* и *взаимопонимание*; для немцев – *доверие* (которое также присутствует у русскоязычных носителей, но не настолько частотно и входит лишь в медиарную зону) и *веселье* (которое вообще отсутствует у русских, поскольку не является одной из наиболее важных характеристик дружбы). Медиарная зона, в которую вошли ассоциации русских респондентов, представлена наименьшим количеством слов, которые представляют существенные качества *ДРУГА* (взаимное *доверие*, готовность в любой момент оказать *помощь* и *надежность*). Медиарная зона, содержащая ответы немецкоязычных носителей, представлена большим количеством слов. Но их семантика довольно близка значению слов, входящих в периферию. Например, *вместе проводить время* и *держаться вместе*; *любовь* и *парень*, *супруг*.

Таким образом, в результате проведения ассоциативного эксперимента удалось установить, что для русских большое значение имеет качественная характеристика *ДРУГА*: *добрый*, *преданный*, *хороший*, *закадычный*, *родной*; в то время как у немцев она представлена лишь словом *надежность*. У немцев отсутствует такая важная для русских категория, как «избранность *ДРУГА*» (*лучший*, *мой*, *единственный*, *любимый*, *необходимый*, *святое*). Среди синонимов слова *ДРУГ* у русских отсутствуют слова со значением «любимый, родной человек» (*парень*, *супруг*, *члены семьи*), но специфичным для них является наличие в синонимическом ряду слова *собака*. Анализ периферийной зоны ассоциаций русско- и немецкоязычных респондентов показал, что совместным для обеих картин мира является представление о *ДРУГЕ* как о человеке, с которым совместно совершаешь какие-либо действия и проводишь время. У русских варианты времяпровождения более разнообразны (*рыбалка*, *гараж*, *грибы*, *застолье*, *отдых*, *прогулка*, *работа*, *хоккей*),

чем у немцев (путешествия и учеба). В обеих картинах мира присутствуют негативные значения, ассоциирующиеся с концептом *ДРУГ* (у русских: *враг, предательство, ссора*; у немцев: *обида, обман, печаль*). Но лишь у немецкоязычных респондентов присутствуют и положительно маркированные ассоциации (*лето, праздник, смех, веселье* в ядерной зоне). Только русскоязычные носители представили глубоко субъективные ассоциации (*Антон, вдруг, золото, контакт, олинг, пара, поезд, психолог, Саша, стол*). Ответы русскоязычных респондентов характеризуются большей вариативностью и субъективностью. Это подтверждается тем, что периферийная зона ассоциаций у русских составляет около 65%, в отличие от периферийной зоны у немцев – 40%.

Как в русском, так и в немецком языках существует большое количество **паремий** о дружбе. Были проанализированы русские и немецкие паремии в общем количестве 130 единиц (80 русских и 50 немецких). Они раскрывают различные аспекты концепта *ДРУГ*, с помощью которых можно говорить о том, что является наиболее важным для его понимания. Анализ русских и немецких паремий позволил выделить их общие и отличные черты в понимании концепта *ДРУГ/FREUND*.

В обоих языках подчеркивается **важность** и **необходимость** дружбы для каждого человека: *Ein Mensch ohne Freund ist wie ein Baum ohne Wurzeln. Человек без друга, что дерево без корней.* Одним из важных аспектов является также **избранность, истинность** дружбы: *Jedermanns Freund ist niemandes Freund. Друг для всех – ничей друг.* Во многих выражениях подчеркивается то, что очень редким и важным качеством друга является **верность**: *Weisse Raben und treue Freunde findet man selten. Верный друг – редкая птица.* Во всех языках отмечается то, что настоящая дружба проверяется временем. Поэтому можно выделить такой аспект, как **длительность** дружбы: *Alte Freunde und alter Wein sind am besten. Не узнавай друга в три дня, узнай в три года.* Дружба является настоящим богатством для каждого человека и это также отмечается во многих паремиях. Это дает возможность выделить такую характеристику, как **ценность** дружбы: *Freunde sind über Silber und Gold. Лучшие друг верный, чем камень драгоценный.* В немецком языке есть паремии, особо подчеркивающие **бескорыстность** дружбы: *Gute Freunde hab' ich viel, bis ich sie gebrauchen will. Wohl dem, der Freunde hat; weh dem, der ihrer bedarf.* В обоих языках присутствуют выражения, свидетельствующие о том, что дружба **не совместима с финансовым аспектом**: *Borgen macht Sorgen. Дружба дружбой, а денежки врозь.* Но в русском языке существуют и полностью противоположные паремии, противоречащие предыдущим: *Счет дружбе не помеха.* В русских и немецких выражениях можно встретить восприятие друга как самого себя, **отождествление себя с другом**: *Ein Freund ist des andern Spiegel. С кем поведешься – от того и наберешься.* Друг во многих паремиях воспринимается как **любимый, близкий, родной человек**: *Freundschaft ist Liebe mit Verstand. Кто друг прямой, тот брат родной.* В отличие от русского языка, в немецком друг сравнивается с **врачом, соседом**: *Ein guter Freund ist der beste Arzt. Gute Freunde, getreue Nachbarn.* А для русского человека друг является в первую очередь **защитником и опорой**: *За добрым другом, как за каменной стеной.* Настоящий друг согласно выражениям в обоих языках должен быть **испытан и проверен**: *Glück macht Freunde, Unglück prüft. Друзья познаются в беде.* Друг быстро **приходит на помощь**: *Doppelt gibt, wer schnell gibt. Кто скоро помог, тот дважды помог.* С другом всегда **легче и быстрее выполнять** любую **работу**: *Viele Hände haben bald Feierabend. У одного с трудом, у двух со смехом.* Отличительной чертой представления о ДРУЖБЕ у русских является представление о **дружеском приеме**: *Встретить хлебом – солью.*

Более 25% паремий в русском и немецком языках посвящено описанию *плохого друга*: *Falsche Freunde laufen mit den Hasen und jagen mit den Hunden*. *Плохой друг, что тень: в солнечный день не отвязается, в ненастный не найдешь*. В русском и немецком языках есть выражения, предостерегающие от фальшивой, *ненастоящей дружбы*: *Freundschaft, die ein Ende fand, niemals echt und rein bestand*. *При тире, при бражке – все дружки, при горе-кручине – все ушли*.

Несмотря на большое количество общих черт в русских и немецких паремиях, между ними существуют также некоторые отличия. Так, противоречивость русской дружбы проявляется в *отношении к правде*: *Правду говорить – дружбу не нажить*. В Германии, напротив, друзья обязательно должны быть откровенны друг с другом: *Die Freundschaft muß bloß gehen*.

Таким образом, в данном исследовании был проведен анализ русской и немецкой лингвокультур на основе концепта *ДРУГ/FREUND*. Данные лексикографической обработки, ассоциативного эксперимента и анализа паремий коррелируют между собой. Понимание значения концепта *ДРУГ/FREUND* в русской и немецкой лингвокультурах демонстрирует как общие, так и отличные черты. Основное отличие в понимании данного концепта заключается в том, что концепт *ДРУГ* у русских является довольно амбивалентным и неоднозначным. У немцев концепт *FREUND* характеризуется большей стабильностью и позитивной маркированностью.

Литература

- Воркачев С.Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76–83.
- Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки – 2001. – № 1. – С. 64–72.
- Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев ; гл. ред. В.Н. Ярцева // Известия РАН. Сер. литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9.
- Степанов Ю.С. Семиотика концептов / Ю.С. Степанов // Семиотика: Антология / сост. Ю. Степанов, изд. 2-е. – М. : Академический Проект – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.
- Стернин И.А. Концепты и лакуны / И.А. Стернин, Г.В. Быкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book1998/articles/2_2.htm.

Список использованных словарей

1. Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений / Н. Абрамов. – Изд. 5-е, испр. и доп. – М., 1999. – 431 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – 1989. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovardalja.net/word.php?wordid=7590>.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – Изд. 9-е, испр. и доп. – 1972. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://project.phil.spbu.ru/lib/data/slovari/ozhegov/ozhegov.html>.
4. Львов М.Р. Словарь антонимов русского языка / М.Р. Львов ; под. ред. Л.А. Новикова. – М, 1984. – 384 с.
5. Словарь русского языка XVIII века / АН СССР. Ин-т рус. яз. ; гл. ред.: Ю.С. Сорокин. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1984–1991. – Вып. 1–6; СПб. : Наука. С.-Петербург. отд-ние, 1992–... – Вып. 7–... – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>.
6. Словарь русского языка : в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. Исследований ; под ред. А.П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. – Т. 1. А–Й. – 702 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>.
7. Словарь синонимов русского языка / под ред. А.П. Евгеньевой : в 2 т. – Т. 1 (А–Н). – Л., 1970. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.slovari.ru/default.aspx?p=240>.

8. Словарь современного русского литературного языка : в 17-ти т. – Т. 3. – М. – Л. : Изд-во АН СССР. – 1954. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dict.tmm.ru/>.
9. Горбачевич К.С. Словарь эпитетов русского литературного языка / К.С. Горбачевич, Е.П. Хабло. – Л., 1979. – 567 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://scicenter.online/literatura-russkaya/slovar-epitetov-russkogo-literaturnogo-yazyika.html>.
10. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка / И.И. Срезневский. – Т. 1. – 1890–1912. – СПб., 1983.
11. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.efremova.info/>.
12. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков. – М. : Аделант, 2014. – 800 с.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – Т. 2. – М., 1986. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://vasmer.lexicography.online/>.
14. Deutsches Wörterbuch / von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Band. 9: F – Fux / bearb. in der Arbeitsstelle Göttingen von H. Albrand – Stuttgart : Hirzel, 2006. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>.
15. Duden: Bedeutungswörterbuch von P. Grebe, R. Köster, W. Müller. Duden Band 10. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich : Bibliografisches Institut, 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.scribd.com/document/320230584/DUDEN-10-Das-Bedeutungsworterbuch>.
16. Duden: das große Wörterbuch der deutschen Sprache / hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter der Leitung von Günther Drosdowski. Band: 2. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich : Dudenverl, 1993. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://archive.org/details/makhankov_gmail_001_20150409.
17. Duden: Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Duden Band 7. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich : Bibliografisches Institut, 1989. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.duden.de/rechtschreibung/PDF>.
18. Duden: Sinn- und Sachverwandte Wörter und Wendungen. Wörterbuch der treffender Ausdrücke von W. Müller, M. Dose, K. Duden. Duden Band 8. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich : Bibliografisches Institut, 1972. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://searchworks.stanford.edu/view/1074834>.
19. Lexikon der Synonyme / Ines Schill. – Bassermann, 1993. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://23wi385pi.medicaltraveljournal.com/page/lexikon-der-synonyme/>.
20. Wörter und Gegenwörter. Antonyme der deutschen Sprache. – Bibliografisches Institut Leipzig, 1987. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://books.google.com.ua/books/about/W%C3%B6rter_und_Gegenw%C3%B6rter.html?id=uBMeAQAAIAAJ&redir_esc=y.

МАНИПУЛИРОВАНИЕ КОНЦЕПТАМИ *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* В АНГЛИЙСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ: БЫТЬ ОБАЯТЕЛЬНЫМ ИЛИ НЕ БЫТЬ – ЭТО НЕ ВОПРОС!

Ю.О. Томчаковская

*Charm was a scheme for making strangers like and trust a person immediately,
no matter what the charmer had in mind.
Kurt Vonnegut Jr., Breakfast of Champions*

Постановка проблемы. С позиции лингвокультурологии важными являются концепты, которые характеризуют культуру как совокупность человеческих достижений во всех сферах жизни, противопоставляемых природе. Когда речь идет об этнических и социальных разновидностях культуры, то единицами ценностно насыщенных паттернов мировосприятия выступают собственно *культурные концепты*, которые представляют собой коллективные содержательные ментальные образования, фиксирующие своеобразие соответствующей культуры [Карасик, 2009].

Концепт *ОБАЯНИЕ* (англ. *CHARM*, укр. *ЧАРІВНІСТЬ*) активно востребован в различных публичных сферах (коучинг, реклама, кинематограф, шоу-бизнес) и входит в арсенал положительных свойств *привлекательного* коммуникатора – диктора, ведущего, шоумена и т.д. В отличие от понятия «красота», составляющими которого являются эстетическая оценка и идеал, обаяние не обязательно связывается красивой внешностью человека. Важным здесь являются яркость, привлекательность, индивидуальный стиль поведения, располагающая манера общения, приятный голос и улыбка. Однако, такой набор положительных черт человека может использоваться в манипулятивных целях, если овладеть «секретом» обаяния самому или с помощью коучера. При этом на себя обращает внимание тот факт, что часто обаятельными могут быть лица, которые не являются носителями высоких моральных стандартов, при этом их обаяние в глазах других людей ничуть не меркнет, а становится еще сильнее по мере увеличения неприглядных фактов в их биографиях. По мнению А. Мстиславской, человек часто симпатизирует персонажу с интересной и необычной историей – такому, который преодолевал сложности, был отверженным, выступал в роли жертвы. Часто отрицательные персонажи – это те, которых таковыми сделала непростая личная история. Также именно отрицательные герои являются привлекательными по причине своей уникальности, непохожести на других [1].

В настоящем разделе мы хотим осветить прагматические особенности концепта *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* в текстах-тренингах «*How to be...*»/«*Як бути...*» или «*The ways of...*»/«*Способи, як бути...*» и определить с помощью ассоциативного эксперимента манипулятивные признаки, используемые представителями англоязычной и украиноязычной лингвокультур для создания положительного имиджа в повседневной коммуникации и профессиональной деятельности. **Объектом** исследования является концепт *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* как эстетический компонент англоязычной и украиноязычной картин мира. **Предметом** анализа выступают сходства и различия в манипулятивных особенностях концепта *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* в английском и украинском языках. Под *манипуляций* в данном исследовании понимается скрытое психологическое воздействие с использованием эмоций (чувств) партнера, с целью получения выгоды автором манипуляции [2]. В OxfordDictionary *манипуляция* дефинируется как «the action of manipulating someone in a clever or unscrupulous way» [3], а в CollinsCobuild признак *манипулятивный* уточняется следующим образом: «If you describe someone as

manipulative, you disapprove of them because they skilfully force or persuade people to act in the way that they want» [4].

Анализ публикаций по проблематике исследования. Положительный аспект обаяния раскрывается через различные эмоции, в частности, через эмоцию *восхищения*. Так, исследование вербализации концепта *ADMIRATION* на материале английского языка показало, что сексуальная привлекательность представляет собой содержательную характеристику в структуре этого концепта в современном английском языке наряду с такими признаками, как *чувство уважения* (почитание известных личностей за их поступки, деятельность, заслуги; почитание пожилых людей, уважение к возрасту и др.), *чувство одобрения, похвалы* (эмоция, вызванная чем-то странным и удивительным, неожиданным), *чувство симпатии и любви* (восторг, наслаждение и удовольствие связывается с любованием красотой кого-либо/чего-либо – красотой природы, произведением искусства, красивой молодой девушкой, кем-то, кто обладает *сексуальной привлекательностью*) [Погожая, 2011]. Чувства любви и симпатии переживаются одновременно с эмоцией восхищения чаще всего в ситуациях, когда объектом восхищения являются определенные люди, связанные с нами различного рода отношениями, за их личностные качества, заслуги, достижения в профессиональной деятельности, поведение, а также внешние данные, например, *мимические* (сияющий взгляд, расширение глаз, улыбка, смех, приподнимание бровей), *фонационно-звукопроизводящие* (различные изменения дыхания, голоса, темп речи), *кинесические* (двигательная активность конечностей и всего тела и др.), которые активно участвуют в восприятии человека как привлекательного и достойного восхищения [там же].

Признак *обаятельный* входит также в набор конститuentов различных лингвокультурных *типажей*, в том числе и отрицательных. Так, *личное обаяние* и *внешняя привлекательность* присущи такому отрицательному типу, как *английский пират*. В литературных произведениях и кинофильмах, созданных как британцами, так и представителями других лингвокультур, наблюдается тенденция давать «gentleman of fortune» отрицательную оценку и приписывать ему такие признаки, как жестокость, алчность, подлость, лживость. Тем не менее, встречаются исключения в лице таких литературных персонажей и киногероев, как Питер Блад (благородный, справедливый, честный, отважный, порядочный человек) и Джек Воробей, наделенный личным обаянием и чувством юмора, не лишенный чувства преданности. Также морской преступник в глазах представителей славянской лингвокультуры может быть наделен такими положительными чертами, как храбрость, чувство справедливости, ловкость, чувство юмора, внешняя привлекательность [Асадуллаева, 2011].

Поведенческий аспект концепта *ОБАЯНИЕ* тесно сопряжен с понятием *куртуазность*, которая берет свои истоки в европейской культуре и активно проявляется в языковых картинах мира всех современных европейских лингвокультур. Так, исследование состава лексико-семантических полей концепта *ЛЮБОВЬ* в переводах лирики А. С. Пушкина на английский и французский языки показало, что в сопоставляемых языках обнаруживаются отношения сходства в существовании односоставного ядра в виде английской лексемы *love*, французской лексемы *amour* и русской лексемы *любовь*. Состав лексико-семантических полей в сравнительном аспекте демонстрирует сходство в сопоставляемых языках в представлении *любви* как *чувства, страсти, пристрастия к чему-либо* при номинации интимных отношений, предмета, объекта любви [Нуждова, 2008]. При этом, в русском языке в отличие от английского и французского, микрополе «пристрастие к чему-либо» содержит понятие «вкус к чему-либо» (напр.: «войти во

вкус», «пристраститься, привыкнуть к чему-нибудь»). В отличие от русского языка, *любовь как чувство* в английском и французском может восприниматься понятийно как *ухаживание*. В этих языках понятие «ухаживание» считается устаревшим (*court, courting, addresses, attentions, wooing; faire la cour, assiduités, flirt, galanterie*). В английском языке микрополе «ухаживание» связано с понятием «страсть». Во французском и английском языках, в отличие от русского, ядерные лексемы «love» и «glamour» могут использоваться для обозначения *чего-либо привлекательного и прелестного* (*charming, delightful, attractive, winning; charmant, ravished, adorable*) и для номинации бога любви Амура (*Cupid; Cupidon*) [там же].

Изложение основного материала. Прототипический сценарий концепта ОБАЯНИЕ может быть представлен следующим образом: свойство Z, которым обладает субъект X, ИСХОДИТ = ИЗЛУЧАЕТСЯ из субъекта X, направляется на объект Y и ПРИВЛЕКАЕТ = ПРИТЯГИВАЕТ объект Y и оказывает на него действие, соотносимое со свойством Z. Короткая парафраза семантики обаяния выглядит следующим образом: Субъект X ИЗЛУЧАЕТ свойство Z и ПРИТЯГИВАЕТ свойством Z объект Y, например, Субъект X *излучает* свойство Z (*радость*), которое *притягивает* объект Y, или Субъект X *обладает* свойством Z (*радость*), которое *притягивает* объект Y, или Субъект X ИЗЛУЧАЕТ свойство Z, под воздействием которого объект Y ПРИТЯГИВАЕТСЯ к субъекту X.

Важным в семантике обаяния является указание на *условие*, при котором происходит излучение свойства Z субъектом X и притяжение к себе объекта Y с помощью свойства Z. Все толкования обаяния, как правило, указывают на то, что механизм привлекательности является бессознательным: люди не могут объяснить, почему им нравится тот или иной человек, который не обладает красивой внешностью, но считается обаятельным. Таким образом, в прототипический сценарий необходимо добавить *условие С*, которое будет указывать на естественный (неосознанный) или искусственный (манипулятивный) характер обаяния.

Сценарий *манипулятивного обаяния* выглядит следующим образом: Свойство Z (*радость*), которым обладает субъект X, НАПРАВЛЯЕТСЯ на объект Y и ПРИВЛЕКАЕТ = ПРИТЯГИВАЕТ объект Y и оказывает на него действие, соотносимое со свойством Z, если это свойство Z является для объекта Y положительным. При этом в сценарий важно добавить *качество* свойства Z, которое для объекта Y является *положительным*: Свойство Z (*радость*), которым обладает субъект X, ИСХОДИТ = ИЗЛУЧАЕТСЯ из субъекта X и ПРИВЛЕКАЕТ = ПРИТЯГИВАЕТ объект Y осознанно (манипулятивно), а также оказывает на объект Y положительное действие, соотносимое со свойством Z [Томчаковская, 119].

Результаты ассоциативного эксперимента в целом свидетельствуют о том, что положительно оценивают свойства концепта *CHARM*, связывая его, прежде всего, с естественностью происхождения и аутентичностью (15,3 %). Однако осознание этих положительных свойств и преднамеренное использование их в манипулятивных целях вызывает *отрицательную оценку* этого качества у информантов (4,5 %), например: (1) I have spent many years in public service and often wanted a *button that said «resistant to charm»* because you see it so often, people *trying to charm* (i.e. *manipulate*) you into getting what they want (Я провела много лет на государственной службе и часто мечтала о кнопке «устойчивость к очарованию», потому что часто встречаются люди, которые пытаются очаровать вас (манипулировать вами), пытаюсь добиться желаемого).

Манипулятивный характер обаяния вызывает у информантов чувство *недоверия*, например, I guess I just *don't trust «charming.»* I find it's rarely genuine and *comes across as manipulation* (Наверное, я просто не доверяю «обаянию». Мне кажется, что оно

редко бывает истинным и часто сводится к манипуляции). Однозначным для них является возможность осознанного использования этого положительного качества в *личных целях*, например, He certainly used it in a good ways (i.e. in his high profile job), but he most always used it to manipulate (Он, конечно, использовал это (харизму) во благо (т. е. на своей ответственной работе), однако он почти всегда использовал ее для манипуляции); I can say that charm is a good thing as long as its natural, and the charmer doesn't want anything from you. Otherwise, it borders on manipulation (Я могу сказать, что очарование является чем-то хорошим, до тех пор пока оно естественно и очаровательному человеку ничего от вас не нужно. Иначе это приближается к манипуляции), прежде всего, для получения выгоды.

Манипулятивные свойства концепта CHARM/ЧАРІВНІСТЬ англоязычного и украиноязычного интернет-дискурсов также были исследованы на материале текстов-рекомендаций «How to be charming» / «Як бути чарівним» или «The ways of charming» / «Способи, як стати чарівним») современного англоязычного и украиноязычного интернет-дискурсов, которые используются для обучения читателей тому, как сформировать свой положительный имидж в повседневной коммуникации и профессиональной деятельности. По своей *жанровой направленности* тексты-рекомендации характеризуются большим разнообразием как в англоязычном, так и украиноязычном интернет-дискурсах, и отличаются определенной лингвокультурной спецификой. Так, основным адресатом англоязычной аудитории является гендерно нейтральная личность, которая легко может стать «обаятельной личностью», если будет последовательно выполнять рекомендации, структурированные в виде *шагов* («13 Easy Steps To Developing A Magnetic Personality»), *способов* («5 Ways To Attract People To You»), *поведения, манер* («9 Behaviors Cultivated by the Ultra-Charismatic»), *приемов* («Method 1 of 3: Having a Charming Attitude»), а также последовательности действий под общим заголовком «How to Be...» («How to Be Charismatic», «How to Be an Appealing Person Socially») и др. Частотное распределение манипулятивных признаков английского концепта CHARM общим количеством 59 лексических единиц на 345 употреблений, выявленных методом сплошной выборки из текстов-рекомендаций «How to be charming»/ или «The ways of charming» общим объемом 15 000 словоформ, выглядит следующим образом в ядерной, медиальной и периферийной зонах.

Так, 11 признаков *ядерной* зоны, которые наиболее активно использовались для обучения, как стать *charming person/magnetic personality*, распределились следующим образом в данной подгруппе (общий объеме употребления – 179 единиц/100 %): (1) *smiling* (14,5 %), (2) *positive* (10,6 %), (3) *genuine* (10,6 %) , (4) *magnetic* (10,1 %), (5) *confident* (10,1 %), (6) *engaging* (9,5 %), (7) *complimenting* (8,4 %), (8) *interesting* (7,3 %), (9) *comfortable* (6,7 %), (10) *energetic* (6,1 %), (11) *warm* (6,1 %). Медиальную зону манипулятивных признаков английского концепта CHARM составили 37 признаков, которые в данной подгруппе распределились следующим образом (общий объем употребления – 155 единиц/100 %): (1–4) *funny, inspirational, open, successful* (5,8 %), (5–6) *exciting, impressive* (5,2 %), (7) *sincere* (4,5 %), (8–9) *kind, sharing* (3,9 %), (10–11) *appearance, dynamic, sexual* (по 3,2 % каждый), (12–17), *intensive, light*, (по 2,6 % каждый) и др. Периферийную зону манипулятивных признаков английского концепта CHARM составили 11 признаков, каждый из которых был в данной выборке текстов зафиксирован только один раз, например, *awesome, easy, empathetic, endearing* и др.

Частотное распределение манипулятивных признаков украинского концепта ЧАРІВНІСТЬ общим количеством 66 лексических единиц на 407 употреблений, выявленных методом сплошной выборки из текстов-рекомендаций «Як бути

чарівним» или «*Способи, як стати чарівним*» общим объемом 15 000 словоформ, представлено следующим образом в ядерной, медиальной и периферийной зонах. Так, 10 признаков *ядерной* зоны, которые наиболее активно могут использоваться для тренировок, как стать *чарівною* или *привабливою людиною*, распределились следующим образом в данной подгруппе (общий объеме употребления – 208 единиц/100 %): (1) *впевнений* (21,2%), (2) *гарний* (11,1%), (3) *природний* (10,6%), (4) *щирий* (9,6%), (5) *уśmieхнений* (9,1%), (6) *енергійний* (8,7%), (7) *позитивний* (8,2%), (8) *доглянутий* (7,7%), (9) *справжній* (7,2%), (10) *легкий* (6,7 %). Медиальную зону манипулятивных признаков украинского концепта ЧАРІВНІСТЬ составил 41 признак, распределившихся в данной подгруппе следующим образом (общий объем употребления – 189 единиц/100%): (1) *веселий, компанійський* (по 4,8%), (2) *добрий, красивий, правильний, щасливий, яскравий* (по 4,2%), (3) *особливий, охайний* (3,7%) (4) *чуйний* (2,6%) и др. Периферийную зону манипулятивных признаков украинского концепта ЧАРІВНІСТЬ составили 15 признаков, каждый из которых был в данной выборке текстов зафиксирован только один раз, например, *багатогранний, витончений, врівноважений, загадковий, запальний, розумний* и др. Признаки *confident* и *впевнений* являются интегральными для двух концептов.

Дискуссия и выводы. В ходе ассоциативного эксперимента были зафиксированы отрицательные ассоциации у носителей украинского языка с признаком «чарівний», которые относятся к манипулятивным тактикам, например, *подхалимство*, «Інколи при цих словах я думаю про людину, яка є *хитра, підлабuzник, закомплексована*, якій *потрібні постійні компліменти* або ж про людину, яка є *лінивою, мало працює, але дуже вихвалює свою «важку працю»*, *притворство, обманчивість*, «але чарівна зовнішність буває *оманливою*. Така людина може бути *злою, непривітною, лукавою, нещирою*. Але при цьому у потрібних ситуаціях, *може щиро усміхатись і видавати себе зовсім іншою людиною*», «буває таке, щось ми зустрічали людину, думали, *про себе яка чудова у неї (нього) зовнішність, характер, як добре ця людина до інших ставилася*. А потім <...> мабуть часто так буває у людей... вони розчаровуються у своєму житті. Тоді для мене *чарівна людина просто якась дурна ідея*, про щось таке, чого ми *самі бажали побачити*»; *лукавство, обман* «це може ще бути *щось протилежне*, наприклад, *чарівна у брехні*, тобто ця людина може *вміло і красиво брехати*». У представителів англоязычної лингвокультури отрицательно воспринимается признак, связанный с осознанным *манипулятивным* использованием ценностных признаков концепта CHARM для установления хороших отношений и получения материальной выгоды, например: «Charming to me means someone who has a gift to attract people with their behavior. It could be because they are natural at it and they are kind, good people, or most often because they want *to manipulate others to benefit themselves*».

В результате выполненного исследования можем сделать вывод о том, что концепт CHARM в английской лингвокультуре активно используется в коуч-практиках и тренингах для обучения имиджу «*charming person*», что не может не способствовать усилению значимости его прагматической составляющей среди представителей англоязычных лингвосообществ. *Быть* обаятельным или *казаться* им – эта антитеза, например, для американцев не имеет никакого значения. Главное – быть приятным в общении и улыбаться. При этом всегда остается возможность распознать манипуляцию обаянием, если обаятельному человеку что-то нужно от вас. Анализ концепта ЧАРІВНІСТЬ в украиноязычных текстах-«порадах»/«інструкціях» и «майстер-класах» показал, что между признаками *чарівний/привабливий* и *красивий* проводится четкое разграничение; более того, они противопоставляются друг другу, например, «Всупереч поширеній думці про те, що

людей приваблює до себе краса, для жінок набагато важливіше бути чарівними», «Приваблива людина не обов'язково повинна бути красивою, вона гарна своїм внутрішнім світом і безмежною чарівністю»; «Центром тяжіння компанії стає не найкрасивіший, а хто? – Самий веселий і життєрадісний чоловік!»; «Привабливість не є долею бездоганних красунь та красенів, і кожна людина завжди для кого-то стає найкращим, найкрасивішим, найбажанішим» и др. [Томчаковская, 2015]. Очевидно, что такие толкования *чарівності* в украинском медийном дискурсе, часто интерпретируемые как «кроки до успішного та щасливого життя», являются не чем иным, как манипуляцией. Такие психологические семинары и мастер-классы, как, например, «Розкрий секрети своєї привабливості» или «Як стати привабливою для чоловіків» чаще всего являются платформой для платной рекламы. Однако с лингвокультурологической точки зрения можно интерпретировать их как факт успешного заполнения концептуальной лакуны западноевропейского *шарма* украинскою *чарівністю*.

Литература

Асадуллаева А.В. Исторический криминальный лингвокультурный типаж «английский пират» : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Арзу Вахабовна Асадуллаева. – Волгоград, 2011. – 173 с.

Карасик В.И. Языковые ключи / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.

Нуждова Е.Н. Лексическая репрезентация концепта «любовь» в переводах лирики А.С. Пушкина на английский и французский языки : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Елена Николаевна Нуждова. – Тамбов, 2008. – 173 с.

Погожая С.Н. Вербализация концепта «ВОСХИЩЕНИЕ» в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Светлана Николаевна Погожая. – Белгород, 2011. – 212 с.

Томчаковская Ю.О. Концепт CHARM/ЧАРІВНІСТЬ в английской и украинской лингвокультурах : [монография] / Ю.О. Томчаковская. – Одесса : Гельветика, 2015. – 204 с.

Интернет-источники

1. Обаяние зла: почему всем так нравятся говнюки? [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.furfur.me/furfur/freedom/howitworks/219503-let-s-have-a-toast-for-the-douchebags>

2. Манипуляция: понятие, формы, способы защиты [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.toppsychologia.ru/infops-56-1.html>

3. *Oxford Dictionaries - Dictionary, Thesaurus, & Grammar* [Electronic resource]. – Mode of access: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation>

4. *Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary* [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/manipulative>

СЛАВЯНСКИЕ VS. РОМАНСКИЕ КОНЦЕПТЫ

ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА ИСПАНЦЕВ И УКРАИНЦЕВ: ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ КОНТРАСТЫ

Е.В. Лесневская, С.Э. Оруджева

*«Цвет – один из самых прямых инструментов,
чтобы провоцировать эмоции и мысли...»*

Педро Альмодовар

Постановка проблемы. Роль концептосферы в когнитивной картине мира трудно переоценить. Говоря о концепте, мы не можем отделить его от всей концептосферы, так как все мысли человека взаимосвязаны и, вербализуя один концепт, за ним тянется цепочка других. Концепты занимают важное положение в коллективном языковом сознании, а потому их исследование становится чрезвычайно актуальной проблемой. Категория концепта фигурирует в исследованиях философов, логиков и психологов, она несет на себе следы всех этих внелингвистических интерпретаций.

Основополагающий вклад в изучение концептов внесли Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов, Е.С. Кубрякова, И.А. Стернин, Г.Г. Слышкин. Концепты составляют информационную основу картины мира, играя первостепенную роль в формировании фонда знаний индивида и передаче информации. Именно через концепты осуществляется мыслительная деятельность. Первый современный автор, реализовавший на обширном материале идеи В. Гумбольдта и Э. Бенвениста, – это А. Вежбицкая. Она дает такую экспликацию концепта: это объект из мира «Идеальное», имеющий имя и отражающий определенные культурно обусловленные представления человека о мире «Действительность» [Вежбицкая, 3]. А. Вежбицкая также выделяет термины «концепт-минимум» и «концепт-максимум». Концепт-минимум – это неполное владение смыслом слова, присущее рядовому носителю языка, для которого соответствующая реальность известна, но является как бы периферийной для жизненной практики. Концепт-максимум – это полное владение смыслом слова, свойственное рядовому носителю языка. За пределами концепта-максимума лежит энциклопедическая «добавка» [Вежбицкая, 33]. Краткий словарь когнитивных терминов под редакцией Е. Кубряковой говорит, что «концепт – термин, служащий объяснению единиц ментальных и психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знания и опыт человека; содержательная оперативная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [Кубрякова, 37]. А.П. Бабушкин, в свою очередь, определяет концепт как ментальную репрезентацию, которая определяет, как вещи связаны между собой и как они категоризируются. Он говорит об образной составляющей концепта и о том, что она связана со способом познания действительности. Автор включает в образную составляющую все наивные представления, закрепленные в языке, внутренние формы слов, которые служат выражению концепта, а также «устойчивые картинки». Он определяет концепт как: 1) концепт – это ментальная репрезентация, определяющая взаимосвязь вещей между собой; 2) концепты – это идеальные образы; 3) концепт обязательно обозначается словом [Бабушкин, 9–10]. Н.Ф. Алефиренко также говорит о том, что, вербализуя концепт, слово фиксирует выделяемые в концептуализованном предмете действительности свойства и признаки, выражает его связи и отношения с другими объектами концептосферы, относит его к той или иной категории [Алефиренко, 33].

В свою очередь, Ю.С. Степанов подходит к анализу концепта как культурологического феномена и подчеркивает, что концепт – основная ячейка культуры в ментальном мире человека: «Концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека» [Степанов, 40]. Ю.С. Слышкин также полагает, что концепт – единица, призванная связать воедино научные изыскания в области культуры, сознания и языка, так как он принадлежит сознанию, детерминируется культурой и опредмечивается в языке. Автор пишет о том, что концепты существуют и в индивидуальном сознании языковой личности, и в коллективном сознании языковой группы, они являются единицами сознания и информационной структуры, которая отражает человеческий опыт. Сознание и опыт, по мнению автора, могут быть как коллективными, так и индивидуальными. Следовательно, автор предлагает говорить о существовании индивидуальных и коллективных концептов, а коллективные концепты, в свою очередь, делить на микрогрупповые, макрогрупповые, национальные, цивилизационные и общечеловеческие. Он также полагает, что обе группы концептов представляют определенный интерес для исследователей, отмечает, что индивидуальные концепты богаче и разнообразнее, чем коллективные, так как «коллективное сознание и опыт есть не что иное, как условная производная от сознания и опыта отдельных индивидов, входящих в коллектив» [Слышкин, 16].

З.Д. Попова и И.А. Стернин подчеркивают, что концепт есть мыслительная комплексная единица, которая в процессе мыслительной деятельности поворачивается разными сторонами, актуализируя свои разные признаки и слои [Попова, Стернин, 37]. В.Н. Телия, в свою очередь, пишет о том, что термин «концепт» включает в себя объемное, многоуровневое содержание, которое «передает знания об обозначаемом во всех его связях и отношениях». Концепту онтологически предшествует категоризация, которая создает типовой образ и формирует «прототип» [Телия, 98]. Осмысление новой информации, ведущей к образованию концепта, называют концептуализацией. Е.С. Кубрякова отмечает, что «концептуальная систематизация или структура – это совокупность всех концептов, данных уму человека, их упорядоченное объединение» [Кубрякова, 91–92].

Целью настоящего исследования является изучение цветообозначения как элемента концептуальной картины мира испанцев и украинцев. Для этого рассматриваются следующие темы: 1) концептосфера цвета как объект лингвистического исследования; 2) содержание концепта ЦВЕТ в концептуальной картине мира испанцев и украинцев; 3) языковые репрезентации цветообозначений в испанском и украинском языках. Материалом исследования является *Diccionario ideológico de la lengua española*, *Diccionario etimológico de español*, Энциклопедия знаков и символов, Великий тлумачний словник сучасної української мови, а также художественные произведения Габриэля Гарсиа Маркеса, Мигеля де Унамуно, Михаила Коцюбинского, Ивана Франко, Панаса Мирного, Юрия Андруховича и Тараса Шевченко.

Изложение основного материала. В нашем исследовании мы рассматриваем *цветообозначение* как элемент концептосферы цвета в испанской и украинской лингвокультурах. В когнитивной лингвистике категория концептосферы человека представляет собой область знаний, мыслительную сферу, составленную из концептов как ее единиц и обобщающую разнообразные признаки внешнего мира. Совокупность концептов, образующих концептосферу, является целостным и структурированным пространством, или концептуальной системой. Фактически, это система мнений и знаний человека о мире, отражающих его познавательный опыт на доязыковом и языковом уровнях. То есть концептосфера чаще всего выступает как упорядоченная совокупность концептов определенного народа. Также существуют разнообразные групповые концептосферы: профессиональная, возрастная, гендерная, индивидуальная и т.д. В концептосфере отдельного народа концепт может

отсутствовать. Так, в русском сознании нет концепта «уединенное молчание на природе, сопровождаемое слушанием одного звука» (*яп.* саби), не сформировались свойственные англоамериканской концептосфере концепты, именуемые в русском языке с помощью калькированных переводов: *приватность, политическая корректность, качество жизни, сохранить лицо собеседника*, только начинает на базе заимствованного слова формироваться концепт *толерантность*. Чисто русские концепты – *духовность, интеллигенция, непротивление, разговор по душам, авось* – их нет в концептосферах других народов [Попова, Стернин, 6].

Термин «*концептосфера*» был введен академиком Д.С. Лихачевым. Концептосфера, по определению Д.С. Лихачева, это совокупность нации. Она образована всеми потенциями концептов носителей языка. Автор подчеркивает, что чем богаче культура нации, ее фольклор, литература, наука, изобразительное искусство, исторический опыт, религия, тем богаче концептосфера народа, а чем меньше культурный опыт человека, тем беднее не только его язык, но и «концептосфера» его словарного запаса. «Имеет значение не только широкая осведомленность и богатство эмоционального опыта, но и способность быстро извлекать ассоциации из запаса этого опыта и осведомленности» [Лихачев, 5].

Д.С. Лихачев подчеркивает, что особое значение в создании концептосферы принадлежит писателям, носителям фольклора, отдельным профессиям и сословиям, т.к. «не все люди в равной мере обладают способностью обогащать «концептосферу» национального языка». Принимая за основу вышесказанное, можно сделать вывод о том, что и концептосфера языка тем богаче, чем богаче культура нации, ее литература, фольклор, наука, религия.

З.Д. Попова и И.А. Стернин также определяют концептосферу как сферу знаний народа, которая определяет менталитет народа, и говорят о том, что, с другой стороны, национальный менталитет направляет динамику формирования и развития концептов, имеющиеся стереотипы влияют на содержание формирующихся концептов. «Концептосфера – это упорядоченная совокупность концептов народа, информационная база мышления, чисто мыслительная сфера, состоящая из концептов, существующих в виде мыслительных картинок, схем, понятий, фреймов, сценариев, гештальтов (более или менее сложных комплексных образов внешнего мира), абстрактных сущностей, обобщающих разнообразные признаки внешнего мира». Авторы пишут о том, что менталитет народа проявляется, прежде всего, в его характере, действиях, коммуникативном поведении. Менталитет формируется под влиянием экономических условий, политических изменений, социально-политических процессов, природных явлений, контактов с другими этническими группами и т.д. [Попова, Стернин, 2].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что концептосфера знаний народа в определенной степени определяет менталитет народа, образующие национальную концептосферу ментальные единицы являются основой образования когнитивных стереотипов, суждений о действительности. Таким образом, каждый отдельный концепт в силу своей многозначности и зависимости от субъективного опыта личности, которая использует его, имеет свою концептосферу. Но в то же время концептосферу имеет и отдельная культура. В таком случае концептосфера представлена совокупностью концептов, порождающих смыслы.

Важную роль для исследования *цветообозначений* как элементов концептуальной картины мира разных народов имеет символическая функция цветообозначений и их правильное распознавание носителями этих лингвокультур, в нашем случае – испанцев и украинцев. Познание цвета – это осознание образов, канонизированных мировой культурой. Системы цветообозначений и цветовых символов в различных языках и культурах доказывают влияние родного языка на характер классификации цветообозначений. Анализ цветообозначений является необходимым для выявления

роли цвета в построении визуального пространства человека и обусловленности функционирования в языке, принимая во внимание культурно-исторические традиции разных менталитетов.

Культурные и исторические традиции испанского и украинского народов сложно назвать схожими. Специфическими чертами представителей романской культуры, в нашем случае испанцев, является их психоэмоциональная экспрессивность и спонтанность в проявлении душевного настроя. Представители же славянской культуры, к которой принадлежат украинцы, славятся своим миролюбием, несклонностью к агрессии и насилию. Для них характерна такая черта, как индивидуализм. Они, в основном, интроверты, наивысшую ценность для которых представляют собственный дом и семья. Все эти качества наблюдаются в понимании символики цвета этими народами [Якимова, 172].

Эстетика цвета произрастает из тонкого восприятия испанцами и украинцами окружающей действительности. Передача информации с помощью цвета основана на возникающих ассоциациях, состоящих из нескольких слоев: общие природные, более поздние слои – влияние культурных традиций народа, к которому принадлежит человек, а уже потом цветовые ассоциации личных переживаний и впечатлений. Цветообозначения в испанском и украинском языках соотносятся с семиотической, ценностной и философско-мировоззренческой картиной мира. Рассматривая символику цвета в испанской лингвокультуре, мы выявляем не только феномен цвета как своеобразный концепт мировосприятия, отличный от украинского, но и систему символики цвета как встроенную в лексическую базу древнюю мифологическую систему.

Так, в испанской лингвокультуре ядро концептосферы цвета представлено лексемой *rojo*, которая имеет значение *червоний*. Синонимичным вариантом лексемы *rojo* является цветообозначение *colorado*, которое означает *червоний* и/или его оттенок *червонуватий*. Именно красную (*muleta roja*) использует тореадор во время корриды (*rojo* как символ крови). *Червоний* используется также в одежде и деталях (*falda roja*, *flor roja en el pelo*) наряда танцовщиц (*bata de cola roja*) (*rojo* как символ страсти, любви, темперамента). Цветообозначение *colorado* довольно часто встречается в романе Габриэля Гарсиа Маркеса «Осень патриарха», особенно для описания красных шапочек, которые правитель обязывал носить всех, кто прислуживал в президентском доме для обозначения их невысокого статуса: «*todo el mundo en la casa presidencial tenía puesto un bonete colorado (червону шапочку)*» [6, 55]; «*los paralíticos en las escaleras y los leprosos en los Rosales se paseaban con bonetes colorados (у червоних шапочках) de domingo de Carnaval*» [там же]; «*y nos cambiaban todo lo que teníamos por estos bonetes colorados (цї червоні шапочки)*» [6, 56]. В произведениях как испанских, так и украинских авторов цвет *червоний/rojo* используется для обозначения волнительного ожидания: «*У пані Намалі виступили на лицах червоні плями*» [2] «*Y Augusto se decía: «¿Podré resistirlo?, ¿no me pondré rojo como una amapola o blanco cual un lirio cuando sus ojos llenen el hueco de esa puerta?, ¿no estallará mi corazón?»*» [7, 21].

Также символичным для испанской лингвокультуры является *amarillo/жовтий* цвет, который является символом солнца, тепла, весны и цветов (*genista hispanica amarilla*). Этот цвет вместе с цветом *червоний/rojo* является цветом испанского флага, символическое значение цветов которого уходит корнями в такую легенду: один из королей Арагона, пожелав иметь собственный флаг, остановился на флаге с гладким золотым полем (*amarillo* – золото), по которому он провел два пальца, опустив их в кубок со свежей кровью животных (*rojo* як символ крові) [Якимова, 172]. Очень красноречиво представлен цвет *amarillo* в произведениях Габриэля Гарсиа Маркеса как символ упадка (*decaimiento*), старости (*vejez*), болезни (*enfermedad*): «*me pareció cansado y solo, con la piel amarillenta (жовтянична шкіра) del hígado malo*» [6, 73]; a

также как символ заката жизни: «*se durmió en el acto, más solo que nunca, arrullado por el rumor del reguero de hojas amarillas de su otoño (жовте листя його осені)*» [6, 47].

В свою очередь в украинской языковой картине мира основными являются цветообозначения *жовтий* и *блакитний*, которые представляют собой цвета украинского флага, а также являются символами пшеницы и неба над головой [Жайворонок]. В то же время в художественной литературе украинских авторов *жовтий* является символом злости и ненависти: «*Жовте лице батькове, його грізний погляд... стояли перед його очима*» [3, 270]. В украинском языке для обозначения напряжения и злости используется также *синий* цвет: «*Бурунда, німий, синій з натуги і злості, зирнув докола по долині*» [3, 132]. В то же время в испанском языке *azul/синій* используется как символ смерти: «*Y luego se figuraba que a aquella pobre hospiciana, cuyo sentido de vida no comprendía, le quitó Dios la vida de un beso posando sus infinitos labios invisibles, los que se cierran formando el cielo azul, sobre los labios, azulados por la muerte, de la pobre muchacha, y sorbiéndole el aliento así*» [6].

Также в художественных произведениях украинских авторов часто встречается *зеленый* цвет как символ весны. Например: «*Отак от вони цілу зиму просодомили та прогоморили, а навесні дивимось: наше поле не зеленіє, – ні трава, ні жито, ні пшениця не зеленіють. Минули й Зелені Свята, а поле чорне, наче на ньому нічого й не сіяно*» [4, 3]; «*Добре, що можна так лежати у цій зеленій весняній воді*» [1, 3]. Также украинские авторы используют *зеленый* цвет как символ молодости, например: «*Ще мій сміх молодий і душа ще зелена*» [1, 16]; «*Отже, підлітки відстають і лишаються на своїй зеленій заплавній смузі. Їм не можна на той бік Річки, але й до лісу їм теж не можна. І так вони тут існують, поміж двома забороненими теренами, на вузесенькій ділянці між страхом учорашнього і страхом прийдешнього*» [1, 9].

Невозможно оставить без внимания также цветообозначение *negro/чорний*, которое является самым распространенным как в произведениях испанских и украинских авторов, так и в народном творчестве, и обладает большим разнообразием значений. Так, в испанском языке цвет *negro* употребляется для обозначения «конца, окончания, завершения, финала» (*el fi* «тени» (*la sombra*), «темноты» (*la oscuridad*), «ночи» (*la noche*), «страха» (*el horror*), «преступления» (*el crimen*), «смерти» (*la muerte*). В ходе нашего исследования нам встретились такие испанские словосочетания с цветообозначением *negro/чорний*: «*corazón negro*» (черное сердце как символ плохого, злого человека), «*oveja negra*» (черная овца – символ человека, отличающегося от остальных своими негативными качествами), «*ver todo negro*» (видеть все черным как символ пессимизма). В художественных произведениях испанской литературы цвет *negro/чорний* встречается довольно часто и несет негативный оттенок. Например, героиня романа «Осень Патриарха» Габриэля Гарсиа Маркеса рассказывает о черной субботе, когда ее силой заставили стать королевой умирающей от проказы страны; в рассказе цветообозначение *negro/чорний* имеет оттенок трагичности: «*no quería saber nada de la vida desde el sábado negro (чорна субота) en que me sucedió la desgracia de ser reina*» [6, 91]; также рассказывает о личных качествах своего правителя и считает, что от его вранья и трусости его обручальное кольцо почернело: «*la mala virtud de sus manos... había renegrido (зробила чорною) el oro de su anillo matrimonial*» [6, 192].

В индивидуально-авторских картинах мира украинских писателей цветообозначение *negro/чорний* символизирует смерть, ночь, горе, похороны. Цветообозначение *чорний* мы нашли в произведении Тараса Шевченко «Княгиня»: «*Зостався тільки сад, зчорнілий од диму; стоїть собі осторонь і такий чорний та страшний, що я й дивитись на нього боялась*» [4]. Также цветообозначение *чорний* с негативным оттенком мы нашли в тексте произведения Юрия Андруховича «Дванадцять обручів»: «*Під кінець дев'яностих Україна потрапила відразу до кількох чорних списків, проваджених надміру безсторонніми спостерігачами з усіляких міжнародних структур*» [1, 6].

Выводы. В результате исследования делаем вывод о том, что в испанском языке существуют фразеологизмы, где ядром сравнения выступают названия насекомых: *más negro que una hormiga* (чорніше за мураху). В украинской литературе мы также нашли похожий фразеологизм: *чорний як жук*. Также нами было отмечено, что сходство в украинской и испанской литературах отмечается в цветообозначении *amarillo/жовтий* для характеристики таких понятий, как *солнце, тепло*, а также в цветообозначении *negro/чорний* для характеристики таких понятий, как *ночь, смерть*, в то время как символика цветообозначения *azul/синий* является различной в исследуемых лингвокультурах. В испанской лингвокультуре цветообозначение *azul/синий* употребляется как символ *смерти*, а в украинской – как символ *злости и напряжения*. Последовательность языковых репрезентаций символов цвета в испанской и украинской лингвокультурах заключается не только в доминировании цветообозначений *rojo/червоний, negro/чорний, amarillo/жовтий* и *azul/синий* в испанской и украинской лингвокультурах. Реализация символики цвета осуществляется с опорой на национальное лингвокультурное сознание и тесно связана с национальными и современными коллективными цветовыми доминантами (*rojo/червоний, negro/чорний, amarillo/жовтий, azul/синий, verde/зеленый*) в языковом сознании испанской и украинской лингвокультур.

Перспективой исследования является контрастивное изучение цветообозначений как элемента концептуальной картины мира испанцев и украинцев в художественном дискурсе современных испанских (Мигель де Унамуно), латиноамериканских (Габриэль Гарсиа Маркес, Хорхе Луис Борхес) и украинских (Тарас Прохасько, Юрий Андрухович, Мария Ряполова, Дара Корний, Марина Соколян, Андрей Дмитрук) авторов.

Литература

Алефиренко Н.Ф. Фразеологическое значение и концепт / Н.Ф. Алефиренко // Когнитивная семантика : мат-лы II межд. школы-семинара по когнитивной лингвистике, 11–14 сентября 2000 г. / отв. ред. Н.Н. Болдырев : в 2-х ч. – Ч. 2. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – С. 33–36.

Бабушкин А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка : [монография] / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2001. – 86 с.

Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е.С. Кубрякова // Язык и структуры представления знаний. – М., 1992. – С. 4–38.

Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – М., 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9.

Півторак Л. Колоратив чорний у фразеології як вираження лінгвоментальності (на матеріалі іспанської, англійської, української та російської мов) / Л. Півторак // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 54. – С. 322–325. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/35737>.

Плотникова С.Н. Языковой знак и концепт / С.Н. Плотникова // Мат-лы IV регион. науч. сем. по проблемам систематики языка и речевой деятельности. – Иркутск : ИГЛУ, 2001. – 173 с.

Попова З.Д. Семантико-когнитивный анализ языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2006. – 226 с.

Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе : [монография] / Г.Г. Слышкин. – М. : Академия, 2000. – 128 с.

Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования : [монография] / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–76.

Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты / В.Н. Телия. – М., 1996. – 284 с.

Якимова С.Э. Подходы к изучению концептосферы «цвет» в контрастивной лингвистике / С.Э. Якимова // Мова. Культура. Комунікація : Образ майбутнього у картинах світу та знакових системах. – Чернівці, 2013. – С. 170–172.

Словник синонімів української мови онлайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ycilka.net/slovnynk_syn.php.

Трессидер Д. Словарь символов / Д. Трессидер. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/.

Энциклопедия знаков и символов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.znaki.chebnet.com/s10.php?id=342>.

Casares J. Diconario ideológico de la lengua española. – Barcelona, 1994. – 887 p.

Diccionario etimológico de español [Electronic resource]. – Mode of access : <http://etimologias.dechile.net/?color>.

Источники иллюстративного материала

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К. : Критика, 2004. – 40 с.

2. Коцюбинський М.М. Сміх / М.М. Коцюбинський [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fanread.ru/book/6828443/?page=1>.

3. Мирний П. Лихі люди / П. Мирний [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/mirniy/mk8g1.html>.

4. Франко І.Я. Захар Беркут / І.Я. Франко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ukrbooks.com/ua/zahar_berkut/.

5. Шевченко Т.Г. Княгиня / Т.Г. Шевченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://taras.co.ua/knyaginya/>.

6. Gabriel G.M. El otoño del patriarca / G.M. Gabriel [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.instituto127.com.ar/Bibliodigital/GarciaMarquez-lotoniodelpatriarca.pdf>.

7. De Unamuno M. La tía Tula / M. de Unamuno [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.vicentellop.com/TEXTOS/unamuno/tiatula.pdf>.

8. De Unamuno M. Niebla / M. de Unamuno [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.vicentellop.com/TEXTOS/unamuno/niebla.pdf>.

КОНЦЕПТ *PERFECCIÓ*/ДОСКОНАЛІСТЬ В ИСПАНСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

Ю.А. Фокиа

Концепт (от лат. *conceptum* – мысль, содержание, понятие) – «оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, которая отражается в психике человека», а ментальный лексикон – это «система, которая воспроизводит в языковых способностях знания о словах и эквивалентных им единицах и выполняет сложные функции, связанные как со словами, так и со структурами репрезентации энциклопедических знаний» [Кубрякова 1997, 97–99]. А. Вежбицка позиционирует концепт как объект из мира идеального, воспроизводящий социально-культурные представления человека о действительности [Вежбицкая 1997, 10]. Концепт является одним из ключевых понятий современной когнитивной лингвистики и широко используется в современной научной литературе. Однако, ученые до сих пор не пришли к единому мнению по поводу определения концепта, поэтому сейчас он трактуется по-разному [Dummett 1981].

Ю.С. Степанов отмечает, что концепт существует в ментальном мире человека не в виде четких понятий, а как «пучок» представлений, понятий, значений, ассоциаций, переживаний, которые сопровождают слово. «Концепт – сгусток культуры в сознании человека, то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека, а с другой стороны – то, с помощью чего человек входит в культуру» [Степанов 1996, 41]. В языке концепт сначала вербализируется (получает свое имя), следующим этапом становится презентация различными языковыми средствами: лексемами и фразеологическими сочетаниями, свободными словосочетаниями и текстами [Frege 1892].

В когнитивной лингвистике И.А. Стернин определяет структурную (полевую) организацию концепта. Концепт сравнивается с плодом, косточка которого – ядро, а мякоть – периферия. Ядро концепта определяется на основе изучения ключевого слова, которое называет концепт в совокупности всех своих значений (этимологических и современных) [Попова, Стернин 2001]. Околоядерную зону образует содержание, представленное значениями синонимических (реже – антонимичных) и аналогичных лексем [Friedman 1990]. Периферия концепта изучается с его характеристиками, «рассыпанными» по разным текстовым источникам: как в прецедентных (поговорки, пословицы), так и индивидуально-авторских текстах, а также представлениями о концепте на материале ассоциативных экспериментов. Все вышеизложенное вместе составляет интерпретационный слой концепта, изучение которого позволяет выявить «...такие семантические признаки, которых может не быть в семантеме (полном наборе значений) ключевого слова, который называет концепт» [Попова, Стернин 2001].

Одним из критериев выделения концепта в ряде других ментальных единиц в их проекции на язык является исключительно абстрактный характер соответствующего знания. Вместе с тем, в концепте наблюдаются единство образного и рационального. «Образность концепта – образность особого рода: она инвариантна по отношению ко всем частным видам образов и поэтому лежит в основе познавательных процессов» [Сергеева 2009].

Из всех определений понятия концепт, в рамках нашей работы, наиболее меткой мы считаем дефиницию Е.А. Селивановой, которая трактует концепт как информационную структуру сознания, содержащую совокупность вербальных и невербальных знаний об объекте познания, приобретенных путем взаимодействия

психических функций сознания во взаимодействии с подсознательным [Селиванова 2010, 292].

Постоянный интерес и появление научных работ, посвященных определению концептов и лингвокультурных концептов, создали условия для становления новой отрасли – лингвокультурологии [Slater 2000]. Язык тесно связан с культурой: он прорастает в нее, развивается в ней и выражает ее. Лингвокультурология это отрасль лингвистики, возникшая на стыке лингвистики и культурологии, исследующая проявления культуры народа, которые отразились и закрепились в языке [Маслова 2004, 9].

Самая ранняя дефиниция «совершенства» известна со времен Аристотеля, он дал ее в «Метафизике», в книге «Дельта». Там выделены три оттенка значения совершенства: а) совершенное то, что является полным, содержит все необходимые части, «вне чего нельзя найти хотя бы одну его часть» по этой дефиниции несовершенным будет автомобиль без мотора; б) совершенное то, «что настолько хорошее, что по достоинству и по ценности не может быть превзойдено в своей области»; в) совершенное то, что «достигло хорошего конца» [Аристотель 1976]. Такое определение совершенства вызывает впечатление некоторой двойственности. Первые два определения дополняют друг друга, а третье – совершенство рассматривает с другой стороны. Делаем вывод, что первые два описывают совершенство предмета в целом, а третье характеризует предмет, который в совершенстве служит своей цели.

Феномен совершенства – наибольшей степени любого положительного признака, полноты всех видов достоинства – играл в истории культуры и эстетики важную роль, поэтому спектр источников, посвященных этой проблеме, чрезвычайно широк. Так, М.А. Носоченко посвятила свое диссертационное исследование теме совершенства, анализируя его культурологический аспект и выделила три основных теоретических подхода для анализа совершенства. Первый подход анализирует совершенство как понятие из сферы эстетики и предлагает рассматривать совершенство в связи с проблемой формы, то есть понятие совершенства приближается к понятию красоты, а в отдельно взятых случаях является тождественным. Так, М.А. Носоченко подчеркивает, что на постсоветском пространстве философия склоняется именно к этому подходу [Носоченко 2003, 6].

Совершенство также может пониматься как онтологическое понятие, а именно как атрибут Абсолюта, как особая форма реальности. Таким подходом выделяется античная философия Платона и русская религиозная философия. Автором выделяется культурологический подход, который анализирует совершенство в качестве проекта деятельности индивида, соответственно стремление к совершенству понимается как глубинное основание бытия человека [Носоченко 2003, 7]. Автор утверждает, что важной чертой «совершенства» является отсутствие аффектации, что все «пазлы совершенного» находятся в полном равновесии, оно не является чрезмерным, нет недостатков и все его части сосуществуют, образуя неразрывное единство [Носоченко 2003, 18].

Современную философию проблема определения совершенства также не обошла стороной. Так польский философ В. Татаркевич утверждает, что «совершенство» используется во многих областях знания и соответственно имеет разное значение. Собственное и точное значение совершенство имеет в математике, где является названием некоторых чисел, названием, выражающим их необычность; в физике и химии понятие совершенства также имеет особое значение: оно обозначает модель, служащую для описания тел, хотя в действительности не существует таких тел, которые

бы ему полностью соответствовали. Так, можно заключить, что совершенство является вспомогательной понятийной конструкцией [Татаркевич 1981, 215].

Понятие «совершенство» также может использоваться в соответствии с его этимологией (*совершенный* = *законченный*) и первоначальным значением: абсолютно то, в чем отсутствуют какие-либо недостатки. Так, это понятие используется в онтологии (*совершенное бытие*), а также в этике (*совершенство жизни, совершенный характер*), как и в медицине (*совершенное/абсолютное здоровье*). В этих областях смысл понятия колеблется: оно понимается или как идеальная модель/мера, или как приближения к модели [Татаркевич 1981, 357].

Совершенным называется также то, что полностью соответствует своей цели. Так совершенство понимается в биологии (*обладатель совершенного зрения*), а также в технике (*часы, которые показывают точное время*). В данном случае возникает та же двойственность, однако совершенство понимается преимущественно как реальное приближение, а не как фиктивная модель. Также совершенным может быть то, что полностью выполняет свои функции (в этом смысле говорят о замечательном инженере или столяре в социальном плане). В подобном смысле это понятие используется в художественной критике, когда речь идет о совершенстве техники в живописи или совершенной портретной схожести. И здесь снова смысл понятия колеблется – или как идеальная его модель, или как близкая к нему реализация. В эстетике и общей теории искусства совершенство приписывается тому, что является вполне гармоничным, что построено по единому принципу (в этом смысле речь идет о совершенстве Парфенона или «Одиссеи»). Подобные способы понимания совершенства различаются между собой, однако они имеют много общего и колеблются между идеалом и приближением к нему [Татаркевич 1981, 358–360].

В повседневной жизни совершенным называют то, что просто является очень хорошим, так, например, говорят *«отлично развлеклись»*, *«прекрасно отдохнули»*; совершенным также называют то, что является самым высоким в своем роде (даже если это что-то плохое, как, например, *«совершенные негодяи»* у Ларошфуко). Так оно понималось в теологии: Декарт и Лейбниц называли Бога совершенным, имея в виду нечто иное, чем модель, чем то, что не имеет никаких недостатков, соответствует своей цели, здесь *«perfectum»* (lat. идеальный, совершенный) смешивается с *«excellens»* (lat. превосходящий, превосходный). Совершенство понимается также как то, что является лучшим, как то, лучше, чего не может быть, что выполняет свои функции, является гармоничным [Татаркевич 1981, 359]. Подводя итоги, В. Татаркевич отмечает, что существует одно слово, но много определений совершенства.

Не последнюю роль «совершенство» играет в психологии, где оно занимает особую нишу под названием перфекционизм. Практикующий психотерапевт Е.Л. Суслова считает, что перфекционизм имеет только один плюс, он заставляет человека учиться, работать, тренироваться через силу, то есть заниматься саморазвитием. По ее мнению, большинство выдающихся спортсменов, артистов, ученых обладают этим качеством, и именно оно позволило им добиться успехов в своей деятельности [Суслова 2012].

Важно отметить, что перфекционизм изредка затрагивает все сферы деятельности человека, обычно им бывает охвачена только одна сторона жизни. Человек, «горящий» на работе, может проявлять абсолютное равнодушие к беспорядку в квартире. И наоборот, мать семейства, посвящая себя ежедневной уборке, кулинарии и проверке домашнего задания детей, безразлично относиться к обязанностям на рабочем месте. Классическим представителем перфекционизма является Стив Джобс, миллиардер и основатель компании Apple, не уделял внимания внешнему виду, почти

десять лет жил в квартире без мебели, игнорировал собственных детей. При этом любая мельчайшая деталь компьютера не ускользала от его внимания, и, если это было необходимо, он был готов ее переделывать месяцами, даже срывая при этом все сроки выхода новой модели в продажу. В результате Стив Джобс сумел стать кумиром многих людей [Суслова 2012].

Е.Л. Суслова пишет, что женщины-перфекционистки никогда не «соскакивают» с диет, не пропускают занятия фитнесом, не ленятся каждое утро накладывать макияж, что требует значительных энергетических затрат, времени и душевных сил. Не все диеты полезны для организма, а стрессы, полученные в результате стремления быть лучше всех, достаточно быстро доводят до бессонницы и нервного истощения. Усугубляет ситуацию не только одержимость идеей сделать все «на отлично», перфекционист непримиримый как к собственным, так и чужим ошибкам или недостаткам. Он постоянно разочаровывается в людях, а в последствии и в жизни. Все это в конечном итоге приводит к проблеме в межличностных отношениях, к постоянной неудовлетворенности собой, а порой и к неврозам [Суслова 2012].

Перфекционист твердо убежден, что успехи и поражения зависят исключительно от него самого, он отвергает предложения помощи, отрицает роль случая или влияния других людей. В случае фиаско или просто не достижения желаемого результата такого человека могут охватывать панические атаки, в отдельных случаях возможна депрессия, потеря интереса к жизни и нервный срыв. Стоит ли стремление быть совершенством таких последствий, каждый решает для себя, однако, психологи убеждены: перфекционизм – душевное расстройство, не приносит никакой пользы ни самому перфекционисту, ни окружающим. Удовольствие от результата работы нет, так как он не идеален, в основном, и самого результата часто нет – горькая мысль о невозможности сделать все наилучшим образом мешает начать делать хоть что-то. Есть только бесконечное возбуждение, которое, скорее всего, исходит от низкой самооценки, порожденной высокой тревогой. Психотерапевт убеждает, что техники расслабления могут помочь избавиться от навязчивой идеи. Важно, чтобы и здесь перфекционист не «перестарался» дыша до головокружения, гуляя до упаду [Суслова 2012].

Из вышеизложенного можно заключить, что понятие «совершенство» имеет множество трактовок, связанных в основном с понятиями «гармония», «превосходство» и «завершенность», и может реконструироваться как концепт представителями неблизкородственных лингвокультур совершенно уникально. Поэтому, проводя первичное исследование контрастивных особенностей эстетического концепта *PERFECCIÓN*/ДОСКОНАЛІСТЬ, важно начать именно с *мотивирующих признаков*.

Так, этимология лексемы *perfección* в испанском языке берет свое начало из латинского языка: *perfectio, perfectionis f* (ж.р.), что означает: 1) завершение, осуществление, выполнение; 2) совершенство, высшее совершенство, идеал. Лексема *досконалість* в украинском языке имеет польские корни: *досконалий* жін. р., *доскональний* [досконаний ж. р., *доскональство* ж. р.], *удосконалення, удосконалити, удосконалювач*, старе *досконалый* «довершеный; цілковитий; чудовий» (XVI ст.); – російське *доскональный* «справжній, точний», білоруська *дасканалы* «довершеный; детальний»; – запозичення з польської мови; польська *doskonały* «прекрасний, ідеальний», як і чеська, словацька *doskonały* «довершеный», нижньолужицька *doskonały* «те саме», є префіксальним утворенням від праслов'янського дієслова *konati* «закінчити, виконати», що відповідає українському *конати*; первісне значення «завершений, виконаний, викінчений». Також интересно отметить, что этимология польского прилагательного *doskonały* восходит к греческому понятию «τέλειος», которое определялось как «доведенный до конца, законченный, целостный и не

требующий ничего для своего завершения; не имеющий недостатков, отборный; окончательный, всемогущий (о Боге); наивысший». Не менее значимым является тот факт, что термин *телиосис* в современном мире стал более абстрактным и он уже понимается скорее, как *завершенный*, а не как *совершенный*.

Обращаясь к *понятийным признакам* исследуемых концептов, хотим отметить, что в испанском языке лексема *perfección* дефинируется как: 1) *perfeccionamiento* (улучшение), 2) *cualidad de perfecto* (отличное, идеальное качество), 3) *cosa perfecta* (идеальная вещь). В фразеологическом словаре находим следующую идеому: *a la perfección = de manera perfecta*, что обозначает: (1) в совершенстве, вполне, (2) отлично, образцово, прекрасно, безупречно, идеально, например, «*Baila a la perfección*»/ «Танцует безупречно». В свою очередь, в украинском языке признак *досконалий* определяется, как: 1) *який має належний ступінь довершеності, визначається повнотою позитивних якостей (довершений)*; 2) *повний, абсолютний*. Виявляємо наступне формулювання поняття *довершеності*: 1) *про людину, предмет, що наділені тільки позитивними якостями, не мають будь-яких недоліків*. В свою очередь, С.И. Ожегов толкует совершенство следующим образом: полнота всех достоинств, высшая степень какого-либо положительного качества.

Сопоставительный анализ синонимических рядов в двух неблизкородственных языках также представляет интерес при рассмотрении *понятийных признаков* исследуемых концептов. Так, словарь синонимов испанского языка «SIGNUM» предлагает следующие варианты лексемы *perfección*, в которых представляются различные оттенки значения *PERFECCIÓN*, а именно: *finura* (изысканность); *delicadeza* (деликатность, хрупкость, мягкость); *bondad* (доброта, добродушие); *refinamiento* (изящество); *esmero* (тщательность, исполнительность); *adorno* (украшение, наряд); *excelencia* (превосходство, преимущество); *lleno* (изобилие); *progreso* (прогресс, успех); *ideal, modelo* (идеал); *elegancia* (элегантность); *belleza* (красота); *elevación* (подъем, экзальтация); *magnitud* (важность, величие); *altura* (вершина). В свою очередь, «Практичний словник синонімів української мови» С.И. Караванского приводит следующие вариативные формы концепта *ДОСКОНАЛИСТЬ* в украинской лингвокультуре: *ідеал, взірєць, приклад (кращий з кращих), шляхетність, ідеальний, довершений, взірцевий, відмінний, бездоганний, безпомилковий, неперевершений, незрівнянний, неповторний, наполегливий*.

Наиболее полно представлен синонимический ряд испанского языка (16 примеров), что свидетельствует о более широкой периферии концепта *PERFECCIÓN* в испанском языковом сознании. Украинский язык насчитывает 14 синонимов.

В новом объяснительном словаре синонимов русского языка Ю.Д. Апресяна предлагается следующее определение синонимического ряда *СОВЕРШЕННО, АБСОЛЮТНО, СОВСЕМ*: в такой степени, что не может быть более совершенно, абсолютно. Например, «Это лекарство *совершенно* безвредно; Он *абсолютно* уверен в своей правоте; Задача *совсем* простая». Данный синонимический ряд принадлежит к большому семантическому классу лексем, указывающих на высокую степень некоторого признака, таких как *очень, предельно, ужасно, безмерно*, если обратиться к преамбуле ряда *очень* мы увидим, что он выражает идею такой степени свойства или интенсивности состояния, которая существенно превышает норму. Слова ряда *совершенно* обозначают полноту меры признака, указывают на то, что признак достиг своего предельного значения. Рассматриваемый ряд противопоставлен двум группам наречий: *очень, весьма, сильно* и *слишком, чересчур*. Оба ряда описывают области на шкале степени признака, находящиеся по обе стороны от предела. Ряд *очень* обозначает высокую, а ряд *слишком* – чрезмерную степень признака.

Таким образом, можно заключить, что концепты *PERFECCIÓN/ ДОСКОНАЛІСТЬ* имеют сходства в общей латинской основе *plēnus* = «полный, завершенный», что свидетельствует об общности мотивирующей основы этих концептов в двух неблизкородственных лингвокультурах (испанской, украинской), а значит его определенной универсальности. Контрастивный анализ мотивирующих и понятийных признаков концепта *PERFECCIÓN/ ДОСКОНАЛІСТЬ* позволяет сделать вывод о том, что данный концепт в двух лингвокультурах может обозначать не только *наивысшее* качество или *законченную* стадию развития, а также может описывать внешний вид, характер, манеры и поведение человека, а также презентовать его исключительные особенности, являющиеся *законченными* и *совершенными*. Хотим отметить, что контрастными признаками совершенства в испанской лингвокультуре в первую очередь будут рассматриваться предметы и их качества, в отличие от украинского языка, где совершенным может быть также человек, а не только вещь, лишенная изъянов. Причем для украинцев стремление к совершенству во всех видах своей деятельности является ценностным дифференциальным признаком этого концепта.

К перспективам дальнейших исследований можно отнести определение особенностей вербализации и функционирования лингвокультурного эстетического концепта *PERFECCIÓN/ДОСКОНАЛІСТЬ* в художественном и рекламном дискурсах, а также анализ вербальных, невербальных и паравербальных аспектов формирования образа совершенного человека в испанской и украинской лингвокультурах.

Литература

- Аристотель*. Соч. : в 4 т. / Аристотель. – Т. I. – М., 1976. – С. 169
- Вежбицька А.* Язык, культура и познания / А. Вежбицька. – М. : Русские словари, 1997. – 410 с.
- Кубрякова Е.С.* Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
- Маслова В.А.* Введение в когнитивную лингвистику : [учебное пособие] / В.А. Маслова. – М. : Флинта Наука, 2004. – 296 с.
- Носоченко М.А.* Совершенство как феномен культуры : дис. ... канд. филол. наук : 24.00.01 / Марина Александровна Носоченко. – Барнаул, 2003. – 185 с.
- Попова З.Д.* Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – С. 11-13.
- Селіванова О.О.* Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
- Сергеева Е.Н.* Понятие концепта и аспекты его изучения в современной лингвистике / Е.Н. Сергеева. – 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.work.vegu.ru/vegu/vestnik/DocLib/3-41%20%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B5%D0%B2%D0%B0.pdf>;
- Степанов Ю.С.* Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М., 1996. – 824 с.
- Суслова Е.Л.* Перфекционизм – это душевное расстройство. Чем грозит стремление к совершенству? / Е.Л. Суслова // Газета «АиФ. Здоровье» № 7. Здоровье 16/02/2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/health/psychologic/31148>
- Татаркевич В.* О счастье и совершенстве человека / В. Татаркевич ; Составление, предисловие и перевод на русский язык с сокращениями «Прогресс». – М. : Прогресс, 1981. – 366 с.
- Dummett, M., Frege, G.* Philosophy of Language, 2nd Ed., Duckworth, London, 1981.
- Friedman M.*, «Kant on concepts and intuitions in the mathematical sciences», Synthese, 1990, P. 213–257.
- Frege, G.* «On Concept and Object», originally published as «Ueber Begriff und Gegenstand» in Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie 16, 1892, P. 192-205

Slater B. «Concept and Object in Frege», Minerva, 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minerva.mic.ul.ie/vol4/frege.html>

Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Том другий Д – К (копці) / О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1985. – 573 с.

Испанско-русский фразеологический словарь: 3000 фразеологических единиц / Э.И. Левитанова, Е.М. Вольф, Н.А. Мовшович, И.А. Будницкая. – М. : Русский язык, 1985. – 1080 с.

Караванський С.Й. Практичний словник синонімів української мови / С.Й. Караванський // Українсько-канадське спільне підприємство «Кобза». – Київ, 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-323147.html>.

Краткий словарь когнитивных терминов / Сост. Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М., 1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vocabulary.ru/dictionary/849/word/koncept>

Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / Авторы словарных статей: [В.Ю. Апресян, Ю.Д. Апресян, Е.Э. Бабаева, О.Ю. Богуславская, И.В. Галактионова, М.Я. Гловинская, С.А. Григорьева, Б.Л. Иомдин, Т.В. Крылова, И.Б. Левонтина, А.В. Птенцова, А.В. Санников, Е.В. Урысон и др.]. ; Под общим руководством акад. Ю.Д. Апресяна. – Второе издание, исправленное и дополненное. – Москва ; Вена : Языки славянской культуры ; Венский славистический альманах, 2004. – 1488 с.

Онлайн словник та довідник з латинської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.linguaeterna.com/vocabula/>.

Тлумачний словник сучасної української мови / За ред. д-ра філологічних наук, проф. В.С. Калашника. – Х. : Прапор, 2002. – 992 с.

Толковый словарь русского языка / Российская академия наук. – 4-е изд., дополненное. – М. : ИТИ Технологии, 2003. – 944 с.

Diccionario de uso del español / María Moliner. – Madrid : Editorial Gredos, 1988. – 1585 с.

Online Diccionario Etimológico de María Moliner [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.diclib.com/s/cat13/signum/PERFECCI%C3%93N>

РАЗДЕЛ III

КОНЦЕПТЫ *VS.* НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

КОНЦЕПТЫ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУР

КОНЦЕПТ ПОЗИТИВНЕ МИСЛЕННЯ У СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ: РЕТРОСПЕКЦІЯ І ПРОСПЕКЦІЯ

Л.В. Бордюк

Attitude is a little thing that makes a big difference
Winston Churchill

Позитивне мислення: антропоцентричний підхід. Один із напрямків сучасної антропоцентричної парадигми пов'язаний із міждисциплінарним питанням загальної культурної репрезентації суспільства через мову. Для аналізу культурно зумовлених моделей вербальної поведінки релевантними є теоретичні основи, закладені Дж. Гердером, В. Гумбольдтом, та розвинені у гіпотезі Сапіра-Уорфа, що передбачають глибинний зв'язок мови, свідомості та загальної культури мовної спільноти. Міждисциплінарні зв'язки між використанням мови та культурно сформованою соціальною практикою є у центрі уваги лінгвокультурології (А. Wierzbicka, Ю. Карасик, Ю. Апресян, Н. Арутюнова), когнітивної лінгвістики (J. Allwood, R. Langacker, Е. Кубрякова), етнолінгвістики (Je. Bartminski), культурної лінгвістики (Ja. Anusiewicz), соціолінгвістики (G. Lakoff, D. Tannen, L. Milroy, J. Grumperz), лінгвістичної антропології (D. Hymes, A. Duranti), а також ідеології крізь призму дискурсу (Т. Dijk). При визначенні ідеології виходять із того, що вона неодмінно є ідеєю, системою переконань, що її поділяє або не поділяє певна суспільна група.

У рамках антропоцентричної парадигми лінгвістичних досліджень актуальним є опис та пояснення способів сприйняття, бачення та категоризації оточуючого світу людини, що відображають національний менталітет та впливають на формування певних стереотипів поведінки і проявляються в усіх процесах взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми [Арутюнова 1999; Белова 2001; Вежицкая 1999]. Національний менталітет як специфічне ставлення до світу зумовлений суспільно-історичним досвідом та колективним знанням, відміченими етнокультурною специфікою [Воркачев 2001; Лихачев 1996]. У даному розділі розглядаються когнітивні, прагматичні, семантичні та емоційно-оцінні ознаки **концепту позитивного мислення та ставлення (*positive thinking*)** до оточуючого світу як однієї з фундаментальних складових американської культури.

Попри неоднозначність сприйняття американської культури у найширшому розумінні слова, їй належить особлива роль у світовому співтоваристві, що зумовлено статусом США як супердержави. Існує думка, що попри усі недоліки, американський бізнес є ключовою моделлю для більшості світу, а США є найбільшим світовим виробником сучасної культури: «Сучасне Америки є для багатьох людей майбутнім: наш культурний та економічний приклад для більшості є гіпнотизуючим» [Randall 2003, 433]. Сучасна американська культура стала об'єктом численних лінгвокультурологічних та етнолінгвістичних досліджень [Adler 1997; Nimgade 1989; Robinson 1991; Thiederman 1991]. Питання вербалізації національно-специфічних концептів сучасного американського суспільства становлять особливий інтерес [Белова 2001; Вежицкая 1996, 1999, 2001; Воркачев 2001; Карпова 2008].

Об'єктом даного дослідження є особливості мовної концептуалізації позитивного мислення та ставлення як однієї із ідеологічних підвалин сучасної американської культури, як національно-специфічного способу сприйняття та бачення світу (*world view*). Предметом дослідження є мовні засоби експлікації позитивного мислення і ставлення у різноманітних проявах сучасної американської культури: у повсякденному житті, бізнесі, ділових стосунках, академічному середовищі тощо.

Як відомо, культуру нації репрезентують не тільки статичні продукти чи форми, а й динамічний процес самого життя – *living and being in the world* [Robinson 1991], історично зумовлені і певним чином «запрограмовані» зразки, моделі колективної поведінки (*programmed patterns of behavior*). Як зазначає В.А. Виноградов, значимість поняття культура у лінгвокультурології проявляється у тому, що саму культуру розуміють як певну концептосферу чи, принаймні, систему концептів як основу, квінтесенцію багатшарового та різноманітного змісту культури [Виноградов 2009, 121]. Концепти як ментальні утворення містять у пам'яті людини значущі усвідомлені типізовані фрагменти досвіду [Карасик 2004, 59]. Релевантним для даного дослідження є трактування концептів як своєрідних культурних генів, що входять до генотипу культури [Воркачев 2001; Кубрякова 1996].

Дихотомія позитивний/негативний. Людське життя як мінливий калейдоскоп комунікативних подій складається із доброго та поганого, приємного та неприємного, радісного та сумного, щастя та горя, здобутків та втрат, сподівань та розчарувань тощо. Як зазначають американські дослідники, США притаманна загальна тенденція інтерпретувати світ у термінах дихотомії: *true – false; right – wrong; good – evil, ugly-beautiful; advantages –disadvantages; Do's and Don'ts* [Mc Guire, 29].

Діапазон негативних комунікативних ситуацій доволі широкий. У мовному плані він охоплює негативні повідомлення, пов'язані з незгодою, конфліктом, запереченням, заборонаю, втратою, стресом, занепокоєнням, злістю, ненавистю, страхом, поганим передчуттям, підвищенням цін, скороченням робочих місць, інфляцією, стихійними лихами, громадськими заворушеннями тощо. Кожне негативне повідомлення має потужний дестабілізуючий емоційний ефект.

Передавати негативне повідомлення психологічно набагато важче, ніж позитивне, оскільки реципієнт такої інформації очікувано буде незадоволеним, знервованим, наляканим, розлюченим, роздратованим, розчарованим тощо. Негативна семантика експлікована у заперечних займенниках, прислівниках та частках, а саме: *nobody, nothing, never, no, not (do not, cannot, will not)*, а також у лексемах з однозначно негативною конотацією, зокрема: іменниках: *damage, delay, destruction, difficulty, error, failure, fault, blame, fear, injury, trauma, lack, loss, misfortune, mistake, objection, problem, refusal, shortcoming, trouble, weakness*; дієсловах: *avoid, blame, delay, deny, disapprove, fail, hesitate, ignore, refuse, regret, reject, stop, worry*; прикметниках: *afraid, anxious, bad, careless, dishonest, dissatisfied, impossible, incompetent, inadequate, inconvenient, insincere, sorry, terrible, unrealistic, unpleasant, unreasonable, unreliable, unsure, wrong*.

Прагнення до пошуку найкращого, або, принаймні, кращого можливого рішення, результату, способу у будь-якій ситуації є характерним для людей з позитивним ставленням до життя. Мовна актуалізація такого прагнення відбувається через прагматично зумовлений вибір відповідних мовних засобів з певною позитивною конотацією у залежності від комунікативної мети.

Концепт позитивного мислення актуалізується як інтегральна складова антонімічної парадигми лексики, що фіксує «відмінності всередині однієї й тієї самої сутності» [Новиков 1982, 244]. У нашому дослідженні це ментально-психічна

категорія ставлення/attitude, що представлена дихотомією двох кардинально протилежних векторів мислення і соціальної поведінки, а саме аксіологемою *позитивний – негативний (positive vs negative)*, зокрема, *optimism – pessimism; happy – sad, depressed, bored; hopeful – frustrated; excited- nervous, anxious; the best case scenario – the worst case scenario; to manage – to fail; to win – to lose etc.*

Об’єктивація концепту позитивного мислення. Позитивне мислення є ментальним проявом; це **ставлення**, яке стимулює та породжує думки, слова та образи, пов’язані з успіхом, досягненням, зростанням, покращанням тощо [www.success...]. Позитивне мислення (ПМ) спрямоване на бачення яскравої сторони життя та очікування гарного, успішного, приємного розвитку подій. ПМ зміцнює мотивацію людини, рівень енергійності та дієвості, оскільки люди з позитивним складом мислення (*a positive frame of mind*) зосереджуються на думках про можливості (*opportunity*), перспективи (*prospect*), досягнення (*achievement, accomplishment*), а, отже, успіх (*success*) і, безумовно, радість (*joy*) від цього. Навіть у несприятливому розвитку подій американці схильні шукати перспективу, докладаючи при цьому зусилля та приймаючи ефективні рішення (*turn disadvantage into advantage*).

Саме така ментально-вольова природа характеризує ідеологію та генотип американської нації. Саме таке ставлення до життя притаманне американському національному менталітету, оскільки **оптимізм** є базовою моральною настановою до практичної та духовної діяльності. Попри те, що не всі люди, які живуть у США, сприймають чи поділяють позитивний підхід до реалій життя, оскільки в американському суспільстві шанують розмаїття (*diversity*). Цілком природно, що позитивне мислення не входить у шкалу цінностей кожного американця. Проте саме позитивне мислення є типовою моделлю соціопрагматичних дій переважної більшості американського суспільства [Adler 1997; Hodstede 1994; Nimgade 1989; Thirderman 1991]. Отже, ПМ можна розглядати як етномаркований вектор американської нації, іншими словами, ідеологію американської культури.

Слід зауважити, що не всім культурам притаманний такий вектор практичної та духовної діяльності. Більшість вважає його удаванним та нещирим. А. Вежбицька пояснює таку неоднорідність світосприйняття тим, що носії інших культур є *іншими, не такими (different)*, не лише тому, що вони розмовляють іншою мовою (*speak different languages*), а саме тому, що вони думають по-іншому (*think differently*), відчують по-іншому (*feel differently*) та ставляться до людей та оточуючого світу по-іншому [Wierzbicka 1999].

Позитивне мислення охрестили американською національною гордістю (*American national pride*), міжнародною репутацією та власним іміджем (*international reputation and self-image*), культом (*a cult*), квінтесенцією американської діяльності (*a quintessentially American activity*), щасливою рисою американської особистості (*the happy feature of the American personality*), американським офіційним переконанням (*America's official belief*), ментальною аурою (*a mental aura*) тощо [www.success...]. Іншими словами, його вважають домінуючим, майже нормативним культурним ставленням у різноманітних сферах (повсякденному житті, академічному, професійному та діловому оточеннях).

Зрозуміло, що не всі люди, які живуть у багатокультурній Америці, поділяють поняття позитивного мислення. Тріумф його антагоністів прозвучав у книжці американської авторки Барбари Еренрайх (Barbara Ehrenreich) з провокативною назвою «На яскравій стороні: Як невтомне рекламування позитивного мислення підірвало Америку»/ *Bright-Sided. How the Relentless Promotion of Positive Thinking Has Undermined America* (2009). У Великобританії книга вийшла під назвою

«Посміхайся або помри: Як позитивне мислення обдурило Америку та цілий світ»/ *Smile or Die. How Positive Thinking Fooled America and the World*. Прибічники Барбари Еренрайх вважають її публікацію довгоочікуваним руйнуванням «тиранії позитивного мислення». В унісон звучить назва книжки університетського професора психології Барбари Хелд (Barbara Held) «Припиняйте посміхатися і починайте квилити»/ *Stop Smiling, Start Kvetching* (2001).

На думку Т. Дейка, для ідеології притаманним є поляризація системи цінностей, що передається у дихотомії МИ – ВОНИ, конфлікт інтересів, протиставлення у системі цінностей [Dijk 1998, 20]. *The Oxford Compact Thesaurus* (2001) визначає лексему **позитивний** як *оптимістичний, впевнений, помічний, цілеспрямований, сприятливий, ефективний, корисний, прогресивний, продуктивний, вартий, конструктивний, прагматичний, надійний, обіцяючий, привітний, підбадьорюючий* : *optimistic, confident, helpful, forward-looking, beneficial, effective, useful, progressive, productive, worthwhile, constructive, pragmatic, supportive, promising, welcome, encouraging*. Густина лексико-семантичних засобів передачі концепту позитивного мислення свідчить про його важливість у системі світосприйняття.

Необхідно зазначити, що при аналізі ПМ як комплексу когнітивних, психо-емоційних та соціокультурних компонентів слід уникати поверхневого, спрощеного, підходу. Назви деяких статей на цю тематику, зокрема, «Positive Attitude – Enough Already?» свідчить про таку тенденцію[www.success]. Існують різні підходи до аналізу суті позитивного мислення. Так, зокрема, проблему бідності, що є джерелом нещастя, можливо трактувати з двох різних перспектив. Можна просто порадити людям змінити їхнє ставлення до бідності, що вряд чи їм допоможе. Проте можна спонукати людей задуматися, що саме є джерелом їхньої бідності та нещастя, та як цьому завадити. Таке рішення є продуктивним, і саме такий підхід до розв'язання проблеми є конструктивним. Ставлення як психо-когнітивна інтерпретація різноманітних об'єктів, подій та людей зазвичай має дихотомічний оцінний характер: позитивний – негативний. У свою чергу, ставлення поєднує три компоненти: когнітивний, що стосується нашого переконання щодо об'єкта ставлення; емоційний як суб'єктивна оцінка об'єкта ставлення та конативний як здатність до вольового руху, дії [McGuire, 1969]. Саме останній пов'язаний із намірами людини діяти певним чином стосовно відповідного об'єкта.

Прагматично орієнтовані американці не просто мріють в очікуванні успіху – вони своїми діями докладають усіх зусиль для цього – *strive for excellence*. Американцям притаманна активність, діяльність (*activity orientation*), які призводять до реального результату, що піддається вимірюванню та оцінці: *did, accomplished, achieved* [19, 45]. У переліку семи ідеологічних американських цінностей *робота і діяльність* (*work and activity*) не випадково посідають третє місце після *матеріалізму* та *успіху*. Американці цінують активних, амбітних, цілеспрямованих людей – ***doers, achievers, winners, givers*** на відміну від пасивних немотивованих невдах – *losers and takers* (недарма суфікс *-er* виконує функцію «агента дії», що підсилює семантичне навантаження вказаних дієслів). Звертаючись до нації у своїй інавгураційній промові 20 січня 1961 р., один із найпопулярніших президентів Америки Джон Ф. Кеннеді закликав своїх співвітчизників *до праці та звершень* на благо Америки з Божою поміччю (...*let us go forth to lead the land we love, asking His blessings and His help, but knowing that here on earth God's work must truly be our own*)), а щоб Америка була процвітаючою та сильною державою, наголосив Президент, «...не питайте, що ваша країна може зробити для вас – спитайте, що *ви можете зробити* для вашої

країни»: *And so, my fellow Americans, ask not what your country can do for you – ask what you can do for your country*».

Аналізуючи концепт як багатовимірне культурно значуще соціо-психічне утворення у колективній свідомості [10; 11], можна припустити, що національно-специфічний американський концепт позитивного мислення набирає масштабу загально національного, і як абстрактна ідея, як своєрідна ментальна аура «огортає» усі сфери практичної та духовної діяльності американського соціуму, що конкретизується у мовній картині світу американської лінгвокультури у калейдоскопі мовних реалізацій. Застосовуючи термінологію А. Вежицької, доцільно розглядати концепт позитивного мислення як «культурно-зумовлений» американський сценарій [Вежицкая 2001].

Позитивний/positive: аналіз семантичної структури. Лексичні засоби вербалізації концепту позитивного мислення в американській культурі є своєрідними асоціативними векторами, що розходяться від ядра поля концепту, та утворюють лексико-семантичну парадигму позитивного мислення. Це лексичні одиниці з яскраво вираженою позитивною семантикою успіху (*success*), щастя (*happiness*), радості (*joy, smile, laughter*), надії (*hope*), можливостей (*opportunity*), оптимізму (*optimism*), мотивації (*motivation*), досягнення (*achievement, accomplishment*), перемоги (*winning*), почуття гумору (*sense of humor*) очікування приємного, нового – неодмінно кращого (*expecting something new*). Ряд наступних лексичних номінацій із менш яскраво вираженою, проте акцентованою семою позитивного також належать до концептуального поля позитивного мислення: толерантність (*tolerance*), компроміс (*compromise*), комплімент (*compliment*), подяка (*acknowledgement*), вдячність (*gratitude, thanks*), політична коректність (*political correctness*) за принципом ефемізації (*chronologically advanced, senior* замість *стара людина*; *physically challenged* замість *неповносправні люди*). Лексико-семантичні засоби вираження позитивного мислення та ставлення вирізняються позитивною конотативною ознакою цінності, вартісності.

Розглянемо семантичну структуру слова **позитивний/positive** за допомогою аналізу словникових дефініцій. Отже, лексема *positive* виконує своєрідну роль **гіпероніма** у наступній парадигмі семантично споріднених значень: *Optimistic; confident; hopeful; buoyant; sanguine; forward-looking; beneficial; effective; useful; practical; helpful; progressive; productive; worthwhile; constructive; pragmatic; efficacious; favorable; encouraging; enthusiastic; good; approving; reassuring; supportive; corroborative; affirmative; certain; sure; convinced; confident; satisfied; assured; free from doubt; definite; real; clear; firm; direct; active; actual; decisive; clear-cut; perfect; right; good; promising; pleasing; encouraging; welcome; favorable; heartening*.

Словник *Longman Dictionary of English Language and Culture* (2000) одне із визначень слова **positive** подає з позначкою *apprec* (схвально): *leading to practical action, constructive*. У свою чергу, **конструктивний/constructive**, означає *спрямований на покращення, вдосконалення (helping to improve); useful, productive, positive, practical, valuable, profitable, worthwhile*.

На наш погляд, смисловою домінантою у переліку парадигми позитивно маркованих значень є лексема **конструктивний/constructive**, що власне становить ядро концептуального поля ПМ, а сильною, об'єднуючою, акцентованою семою є *намір діяти плідно, зі знаком плюс, спрямованість до покращення, вдосконалення*. Саме така сема, спільна для всіх проявів парадигматичного ряду, на думку С.Г. Воркачева, виконує роль «скрепу» [Воркачев 2001]. Концепт позитивного

мислення – це концентроване вираження національної ідеї позитивного, конструктивного ставлення до життя (*positive attitude to life*).

Проаналізоване вище розмаїття об'єктивації концепту позитивного мислення в американській мовній картині світу підтверджує тезу про те, що «наявність великої кількості номінацій того чи іншого концепту свідчить про номінативну насиченість (густину) концепту» [Никитина 1999, 111], а, отже, його етноспецифічний, ідеологічний характер у концептосфері американської культури.

Важливим моментом даного дослідження є продемонструвати через мову, «що світосприйняття як набір більш або менш систематизованих переконань та цінностей надає людям шляхи зміцнення цих переконань у час неспокою та кризи» [Gudynkust W., & Kim, Y., 1984]. Позитивне мислення, беззаперечно, є однією зі стратегій, що може допомогти людям перемагати у гарні часи та виживати у тяжкі часи.

Висновки. Ретроспективний аналіз концепту *ПОЗИТИВНЕ МИСЛЕННЯ* як американської ідеології та культурного сценарію свідчить про те, що позитивне мислення «вплетене» у зразки мовленнєвої поведінки американців, починаючи від дітей початкової школи та закінчуючи промовами президентів. Вектор подальшого дослідження спрямований на перспекцію концепту позитивного мислення під впливом зовнішніх та внутрішніх подій ХХІ ст. (11 вересня 2001 року, буревій Катріна у Новому Орлеані, війна в Іраку, світова економічна криза, витік нафти у Мексиканській затоці, нові суспільно-політичні реалії, адміністрація Дональда Трампа, терористичні атаки тощо). Час покаже, чи вдасться Америці зберегти притаманне більшості позитивне ставлення до викликів життя, чи збереже свою актуальність заклик президента Джона Ф. Кеннеді (12 квітня 1959 року): «Під час кризи усвідомлюйте небезпеку, але розпізнавайте можливості».

Література

- Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
- Белова А.Д. Вербалізація відображення концептосфери етносу / А.Д.Белова // Мовні та концептуальні картини світу. – 2001. – № 5. – С. 15-22.
- Вежбицкая А. Язык. Культура. Понимание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
- Вежбицкая А. Культурно-обусловленные сценарии: новый подход к изучению межкультурной коммуникации / А. Вежбицкая // Жанры речи. – Саратов, 1999. – Вып. 2. – М., 1999.
- Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов (Язык. Семиотика. Культура). / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
- Виноградов В.А. Лингвистические измерения культуры / В. Виноградов // Культура народов Причерноморья. Межвузовский центр «Крым». – № 168. – Т. 1. – 2009. – С. 121-123.
- Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концерт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г.Воркачев // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 64-72.
- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
- Карпова К.С. Вербалізація національно-специфічних концептів американського суспільства ХХ –початку ХХІ століття : дис. ... кан.філ. наук:10.02.04 / К.С.Карпова. – К., 2008.
- Кубрякова Е.С. Концепт / Е.С.Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : МГУ, 1996. – С. 90-93.

Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С.Лихачев // Очерки по философии художественного творчества. – СПб, 1996. – С. 140-149.

Никитина С.Е. Значения слов как жанровые признаки / С.Е.Никитина // W zwierciadle języka i kultury. Wydawnictwo UMCS: Lublin, 1999. – С. 341-350.

Новиков Л.А. Семантика русского языка / Л.А. Новиков. – М. : Наука, 1982. – 293 с.

Adler N. International dimensions of international behavior / N.Adler. – Cincinnati, Ohio:South-Western College Publishers. -1997.

Dijk T.van. Ideology. A Multidisciplinary Approach / T.Dijk van. – London : Sage.1998.

Gudykunst W. Communicating with strangers: An approach to intercultural communication/ W. Gudykunst & Y.Kim. – Ntw York : Random House. -1984.

Hofstede G. Cultures and organizations: Software of the mind / G.Hofstede. – London : Harper Collins. – 1994.

McGuire W. The nature of attitudes and attitude change / W. McGuire // G.Lindsey and E. Aronson (eds). Handbook of Social Psychology. – 2nd ed.,vol.3.-Reading,Mass.:Addison-Wesley, 1969.

Nimgade A. American managers as viewed by international professionals / A.Nimgade // Business Horizons. – November-December 1989. – P. 293-300.

Randall J. A Sad Heart at the Supermarket / J.Randall // The Dolphin Reader (D.Hunt ed.). – Boston : Houghton Mifflin, 2003.

Robinson G. Second language acquisition, linguistics and pedagogy: the state-of-the art. / G. Robinson // Proceedings of the Georgetown roundtable on languages & linguistics. – Washington, D.C. : Georgetown University Press. – 1991. – P. 114-122.

Thiederman S. Profiting in America's multicultural marketplace: How to do business across cultural lines / S. Thiederman. – New York : Lexington Books. – 1991.

Wierzbicka A. Emotions across languages and culture: Diversity and universal s/ A.Wierzbicka. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999.

www.successconsciousness.com/positivethinking-articles.htm

КОНЦЕПТ-ТОПОНИМ И РЕАЛИЗАЦИЯ ЕГО ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Е.М. Музя

Язык, являясь элементом культуры, в силу своей природы, с одной стороны, влияет на ее развитие в целом, а с другой стороны, вбирает в себя всю культурную информацию, накапливает и хранит ее [Sapir E. 1949; Sapir E. 1968]. Процесс этот многогранный и сложный, он определяется как самой культурой – явлением гибким и изменчивым, так и тем, как существующий в ней этнос ее воспринимает и преломляется лингвистическими средствами. Следовательно, для того, чтобы рассмотреть любое явление или объект в терминах культуры необходимо выделить базовые характеристики самого феномена «культура». Мы подошли к этой задаче путем изучения литературы в области лингвистической антропологии и антропологической лингвистики [Forston B.W. 2004; Risager K. 2006 и др.], что позволило выявить как основные характеристики культуры в понимании современных исследователей, так и неоднозначность её трактовки, что, собственно, и является **актуальностью** данного раздела. Исследование проведено на материале анализа этнокультурных данных топонимических дефиниций англоязычных лексикографических источников.

В различных научных парадигмах при рассмотрении культуры в целом и культурно релевантных явлений, в частности, акцент делается на ее различных аспектах, что приводит к интерпретации культуры как в глобальных терминах (культура – это цивилизация, культура – это мировоззрение; культура – это символ/ы), так и в прикладных (культура – это знания, нормы и артефакты, культура – это деятельность; культура – это стабилизирующий механизм цивилизации). Соответственно, дефиниции культуры отличаются значительным разнообразием и отражают, с одной стороны, научные интересы исследователей, а с другой – общефилософскую платформу, с которой воспринимается культура в то или иное время и ее проявления в конкретной области. В 1952 году в книге *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* Альфред Крёбер и Клайд Клюкхольм [Kroeber A.L. & Kluckholm C. 1963] составили список более 200 определений понятия культура. Проанализировав их, А. Кармин выделил 14 функций культуры, среди которых отмечаются *описательная* (перечисление различных элементов и проявлений культуры), *ценностная* (культура как совокупность духовных и материальных ценностей, создаваемых людьми), *нормативная* (регулятивная функция культуры), *историческая* (культура рассматривается как продукт истории, а история – как процесс передачи приобретённого опыта от поколения к поколению), *социологическая* (культура как фактор организации общественной жизни) и др. [Кармин А.С. 1997].

Данные виды дефиниций культуры, по существу, выявляют ее различные аспекты. Однако какой бы ни была интерпретация культуры, очевидно, что все перечисленные выше аспекты присутствуют в ней, следовательно, они все в той или иной форме проявляются в языке. На уровне лексики это могут быть и лексические единицы, непосредственно номинирующие явления и объекты культуры, и культурный компонент в семантике лексических элементов, который существует, в основном, в латентной форме [Wierzbicka A. 2006]. Относительно доступным этот компонент может быть в заимствованных словах, особенно в тех, которые происходят из языков, принадлежащих культурам, значительно отличающимся от культуры языка заимствующего. Однако и в их восприятии

различными этносами культурная информация трансформируется даже в пределах одного языка, например, английского.

Анализ лексикографических источников и словарных дефиниций наглядно демонстрирует разнообразие культурной информации, представленной в словарных статьях. Так, в Australian National Dictionary термин *boomerang* толкуется следующим образом: **boomerang** ... an aboriginal weapon: a crescent-shaped wooden implement used as a missile or club, in hunting or warfare, and for recreational purposes. The best-known type of boomerang can be made to circle in flight and return to the thrower' [Australian National Dictionary. 1997].

Анализ данной словарной дефиниции показывает, что для австралийцев главными характеристиками этого артефакта являются: принадлежность к аборигенной культуре (символический аспект культурной информации), назначение в рамках исходной культуры (оружие) (адаптивный аспект), физические характеристики объекта и современное использование (адаптивный аспект) (последовательность сем отражает значимость характеристик в восприятии австралийцев). Вместе с тем, в Canadian Oxford Dictionary (2004) данная лексическая единица получила следующее толкование: **boomerang** ... a curved flat hardwood projectile used by Australian Aborigines to kill prey, and often of a kind able to return in flight to the thrower' [Canadian Oxford Dictionary 2004].

Как видно из анализа дефиниции, основными компонентами значения для канадцев являются физические характеристики объекта (адаптивный аспект), принадлежность к артефактам австралийских аборигенов (символический аспект), назначение (функциональный аспект), особые характеристики, отличающие данный объект от других видов метательного оружия (описательный аспект). Аналогичным образом воспринимается данный объект американцами, что отражает дефиниция термина в Random House Webster College Dictionary [RHWCD]: **boomerang** ... 'a bent or curved piece of tough wood used by the Australian Aborigines as a throwing club, one form of which can be thrown so as to return to the thrower' [Random House Webster College Dictionary. 1997]. В этой дефиниции, однако, утрачено основное значение *оружие*.

Еще больше потерь культурной информации в The Oxford Dictionary of English Etymology [ODEE], в котором термин **boomerang** трактуется следующим образом: **boomerang** ... Australian missile. XIX. Native name (*wo-mur-rāng* is recorded as a Port Jackson word, *būmarin* as Kamilaroi)' [The Oxford Dictionary of English Etymology. 1966]. Очевидно, что чем дольше лексическая единица существует в языке, чем более она была подвергнута трансформациям, в том числе и семантическим, тем менее очевидно проявляется культурная составляющая значения. Кроме того, время и частотность употребления делают такого рода информацию настолько привычной, что ее своеобразие стирается в восприятии носителей языка.

Так, существительное *muster*, которое, согласно данным Longman New Universal Dictionary (1982), имеет значения '1a. an assembling (for military inspection); b. an assembled group; a collection; 2. a critical examination', изначально имело устаревшие ныне значения 'exhibition, display; pattern, example, sample', происходившие от Lat. *mōnstāre* 'show' [Longman New Universal Dictionary, 1982]. Очевидно, что в современной семантике в британском варианте английского языка сема культурной значимости «образцовость», как основной характеристики военного построения, утрачена. В канадском варианте английского языка существительное *muster* подверглось еще большим модификациям, и исконные культурные элементы полностью утрачены. Ср. *muster* 'an assembly of persons for

inspections; an act of mastering soldiers, sailors, etc.; an assembly, a collection' [Canadian Oxford Dictionary. 2004].

Интересно, что утрата исконной культурной компоненты восполняется приобретением новой. Так, например, в австралийском варианте английского языка, по данным Сьюзен Батлер, слово *muster* приобрело следующее значение: «in the Australian context it first meant an assembly of convicts and then later, as military structures and systems were imposed on the organization of agriculture, the rounding up of cattle for counting and branding. On a large station finding out how many head of cattle you had was a big undertaking but it needed to be done at regular intervals. A 'bangtail muster' was one in which the tails of the cattle were banged or docked as they were counted so that it was possible to tell them apart from the uncounted» [DD, 260]. Вместе с тем, исторически, как показывают материалы Australian National Dictionary [AuND], в значении данного термина превалировала сема «инспекция», «проверка», поскольку он имел значение 'a routine assembling of convicts in order to ascertain that all are present; a census' [Australian National Dictionary, 1997].

Данный раздел посвящен анализу топонимических словарных статей, а именно – изучению этнокультурной информации в дефинициях. Топонимическая лексика, значительная часть которой, трансформируясь и преобразаясь, существует в языке на протяжении длительного периода, занимает особое положение в лексической системе языка в рассматриваемом контексте. По справедливому замечанию М. Баррил (Meredith F. Burrill), «топонимика – это область, у которой много общего с культурной историей» [Burrill M. F. 2002, 127]. А. Афанасьев еще более категоричен, когда пишет, что «Географические названия – своеобразные и в ряде случаев весьма древние памятники культуры разных племен и народов» [Афанасьев А. 2002, 9]. Уильям Гамильтон озаглавил свой теоретический анализ топонимики атлантического побережья Канады «Windows on History and Culture» [PNAC, 3-40].

Изложенное выше позволяет нам рассматривать топонимы как концепты, имеющие особую культурно-смысловую ценность для этноса [см. работу Карпенко Е.Ю. 2006]. В концептах-топонимах культурно значимая информация присутствует независимо от того, каким был номинативный процесс: положены ли в основу номинации характеристики местности или исторические явления и факты. Так, например, в Албании есть город **Gjirokastrë** (язык Shqip), название которого происходит от греческого Argyrokastron «серебряный замок» [пример из: Cottle B. 1983, 141]. Несмотря на то, что в основу номинации положены особенности данной местности, в частности, наличие доминирующего над ней архитектурного сооружения, данный термин несет исторический аспект культурной информации (контакты с греками), антропологический (отражает уровень развития, позволивший создавать постройки, являющиеся своеобразными предметами роскоши и одновременно выполняющими функции защиты при военных действиях).

Другой интересный пример – концепты-топонимы на языке маори в Новой Зеландии. Так, в настоящее время здесь есть населенный пункт, название которого представляет собой сокращенную форму местного термина из 34 букв, обозначающего 'the land discovered by the paper-mulberry kite of Tama-pahore' (в английском языке – Fenukiti) [Reed A.W. 1996]. Согласно данным фольклора, именно в этом месте оборвалась струна у воздушного змея, находившегося в руках у местного вождя. Он вполз в лагерь и провел там разведку (результаты этого деяния предание не сохранило) [пример из MPN]. В данном названии культурная информация (сочетание описательного, антропологического, исторического и

социологического аспектов) и в силу изменения формы топонима, и из-за того, что язык маори вплоть до конца XX века не использовался в качестве родного языка подавляющим большинством (~ 98 %) маори, оказалась практически утраченной¹. Не сохранилась и культурная информация в названии крупнейшего города Канады – Торонто, которое происходит от Mohawk *tkaronto* ‘trees standing in the water, with reference to ancient fish weirs set up between Lakes Simco and Couchiching’ [Canadian Oxford Dictionary, 2004].

Очевидно, что регистрация топонимической лексики в словарях – практически единственный способ сохранения всего богатства культурной информации, накопленной в этом слое лексики. Кроме того, общие толковые словари – это тот вид словарной продукции, посредством которого культурная информация, закодированная в топонимах как концептах, может стать достоянием широких кругов носителей языка. При этом следует признать, что инкорпорирование топонимов в общий словарь на сегодняшний день является обычной практикой, следовательно, вопрос презентации культурной информации в топонимической дефиниции представляет собой как практический, так и теоретический интерес. Именно поэтому мы провели исследование топонимов представленных в 8 англоязычных толковых словарях [CNED, COD¹, LDCE, NZPOD, COED, OUD, W³, WNTCD] чтобы выявить, в каком объеме и какого рода культурно релевантная информация представлена в дефинициях концептов-топонимов.

Полученные результаты показали, что в дефинициях нашли отражение различные виды культурных данных, при явном преобладании исторической информации. Так, *военная история* (включающая этапы древней, новой и новейшей истории) представлена следующими словарными статьями, например: **Troy**, Name of an ancient city in Asia Minor, besieged and taken by the Greeks. (древняя история); **Alamo**, a mission in San Antonio, Texas, besieged by Mexican forces in 1836 during the Texan struggle for independence from Mexico. It was defended by a handful of volunteers (including Davy Crockett), all of whom were killed (новая история); **Diego Garcia**, the largest island of the Chagos Archipelago in the middle of the Indian Ocean, site of a strategic Anglo-American naval base established in 1973; **Hiroshima**, a city on the south coast of the island of Honshu, W Japan, capital of Chugoku region; pop. (1995) 1,108,868. It was the target of the first atomic bomb, which was dropped by the US on 6 Aug, 1945 and resulted in the deaths of about one-third of the city's population of 300,000. Together with a second attack, on Nagasaki three days later, this led to Japan's surrender and the end of the Second World War; **Nuremberg**, a city in S Germany, in Bavaria: pop. (est. 1995) 495,845. In the 1930s the Nazi Party congresses and the annual Nazi Party rallies were held there and in 1945-6 it was the scene of the Nuremberg war trials, in which Nazi war criminals were tried by international military tribunal (новейшая история) и др.

Археологические данные выражены следующими примерами, например: **Ebla** n. an ancient city whose remains are located near Aleppo in present day Syria, the site of the discovery in 1974-75 cuneiform tablets documenting a thriving culture of the third millennium B.C.; **Big Bend National Park** <...> a US national park <...> in which were discovered, in 1975, fossil remains of the pterosaur.

Историко-экономическая информация иллюстрируется следующими дефинициями, например: **Albany River** a river in N. Ontario flowing over 980 km (610 miles) from Lake St. Josef into James Bay, an important transportation route during the

¹ Большой объем примеров присутствия различного рода культурной информации в топонимах представлен Б. Коттлом [Cottle B. 1983, 138- 172].

fur trade; **Athabasca** <...> the drainage basin of the Athabasca River, important in the early days of the fur trade. Данные историко-искусствоведческого характера отражены в следующих дефинициях: **Edinburgh**, the capital of Scotland... Since 1947 it has hosted the Edinburgh Festival; **Ajanta Caves**, a series of caves in the state of Maharashtra, south central India, containing Buddhist frescoes and sculptures dating from the 1st century BC to the 1st century AD и др.

Многочисленными примерами иллюстрируется интеллектуальная история, включающая древнюю историю, антропологическую, религиозную и мифологическую информацию, например: **Eb La**, an ancient city whose remains are located near Aleppo in present day Syria, the site of discovery in 1974-75 cuneiform tablets documenting a thriving culture of the 3rd millennium (древняя история); **Taegu**, a city in SE South Korea; pop. (1990) 2,228,830. Nearby is the Haeinsa temple, established in AD 802, which contains 80000 wooden printing-blocks dating from the 13th century, engraved with compilations of Buddhism scriptures (древняя история); **Teotihuacan**, the largest city of pre-Columbian America, situated about 40 km (25 miles) northeast of Mexico City. Built c 300 BC, it reached its zenith ADc.300-600, when it was the centre of an influential culture which spread throughout Meso-America. By 650 it was declining as a major power, and it was sacked by the invading Tohecs c 900. Among its monuments are palatial buildings, plazas, and temples, including the Pyramids of the Sun and the Moon and the temple of Quetzalcoatl (древняя история); **Aigues-Mortes** <...> a town in SE France, in the Rhone delta ...The site was chosen by Louis IX as the embarkation port for his two Crusades (религиозные данные); **Delian** <...> an island in the Grecian archipelago, the reputed birthplace of Apollo and Artemis (Diana) (мифологические данные) и др.

Как видно, предложенные дефиниции наглядно демонстрируют наличие огромного объема культурно значимой информации, а именно: информация древней, новой и новейшей истории, археологические данные, информация искусствоведческого, религиозного и мифологического характера, которая характеризует топоним как концепт. Однако, следует заметить, что зачастую важная этнокультурная информация не включается в словарную статью. Так, в двух словарях современного английского языка – The Canadian Oxford Dictionary (2004) и The New Zealand Pocket Oxford Dictionary (2005) даны идентичные словарные определения топониму **Stalingrad** ‘a former name (1925-61) for **Volgograd**. В следующей словарной статье леммой является оттопонимический термин **Stalingrad, Battle of**, дефиниция которого выглядит следующим образом: ‘a long and bitterly fought battle of the Second World War, in which the German advance into the Soviet Union was turned back at Stalingrad (now Volgograd) in 1942-43. Grim house-to-house fighting took place until January 1943, when the Germans surrendered after suffering more than 300,000 casualties’ [Canadian Oxford Dictionary. 2004, The New Zealand Pocket Oxford Dictionary. 2005]. В данной дефиниции, несмотря на ее описательный характер и интерес создателей словаря к деталям, ни потери советских войск, ни гибель гражданского населения, ни полное уничтожение города просто не упомянуты, что, несомненно, искажает культурную информацию, получаемую пользователем словаря.

Анализ дефиниций показал и другие виды культурных данных, которые остаются недостижимыми для пользователей толковыми словарями. Возьмём, например, топоним Темза, который восходит к 51 году н.э. Словари, в основном, дают её географические параметры, без упоминания того факта, что действительное значение этого слова – «тёмная вода» (кельт.). Или определение другого термина Tufnell Park – упоминается факт о том, что парк был назван в

честь Уильяма Тафнера, но не указывает пользователю словарём причины этого. Отсутствие исчерпывающей этнокультурной информации в словарных дефинициях не ограничивается только выше приведенными примерами. Примечательным также является и тот факт, что в списке географических названий Лондона, включающем 249 названий, 187 нуждаются в дополнительных дефинициях, если составители толковых несокращённых словарей хотят, чтобы их словарь действительно выполнял все свои функции, среди которых дидактическая не самая последняя.

Изложенное выше позволяет сделать **вывод** о том, что концепты-топонимы представляют собой своеобразный культурный артефакт, который при лексикографической обработке должен получить соответствующее описание. Как и любой вид лексикографической деятельности, этот аспект нуждается в стандартизации. Анализ теоретического материала и лексикографических источников позволяет сделать ряд выводов: в силу своей природы и особенностей формирования в концептах-топонимах сфокусирован широкий спектр культурной информации: данные об этнографии, истории, искусстве, экономике, языках региона их распространения; исходя из особенностей концептов-топонимов, различные научные дисциплины исследуют их своими методами и в своих целях. К числу таких дисциплин относятся археология, этнография, история, социология, лингвистика. Наиболее распространёнными методами является этимологический и исторический; этимологический метод изучения концептов-топонимов, интерес к которому на материале английского языка проявился ещё в XIII веке, как собственно научный сформировался в ходе становления и развития сравнительно-исторического языкознания. Применение этимологического метода при изучении концептов-топонимов позволяет не только установить значение отдельных лексических единиц, но и сделать обобщения относительно общих тенденций развития топонимической системы языка в целом. Этимологический метод изучения концептов-топонимов сохраняет свою актуальность, что объясняется не только его значимостью для лингвистических исследований, но и не в меньшей степени тем, что получаемый в ходе этимологического анализа концепта-топонима материал важен для других отраслей науки, таких как история, этнография и география, культурология.

Литература

- Афанасьев А.* Топонимия европейского севера России / А. Афанасьев. – Сыктывкар : изд-во Сыктывкарского ун-та, 2002. – 48 с.
- Кармин А.С.* Основы культурологии: морфология культуры / А.С. Кармин. – СПб : Лань, 1997. – 512 с.
- Карпенко О.Ю.* Проблематика когнітивної ономастики : [монографія] / О.Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 328 с.
- Burrill M.F.* Toponymy and cultural history / M.F. Burrill // Names new and old – Papers of the Name Institute. Vol. 2. 2nd ed. rev. /Ed. by E.W. McMullen. – Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 2002. – P. 117- 144.
- Cottle B.* Names / B. Cottle. – London : Thames and Hudson, 1983. – 224 p.
- Forston B.W.* Indo-European languages and culture: An introduction / B.W. Forston. – London, New York : Blackwell, 2004.– 279 p.
- From linguistics to cultural anthropology* / Ed. By Obeng S. L. & Obeng C.S.– Muenchen: Lincoln GmbH, 2006.– 155 p.
- Key terms in language and culture* / Ed. by Duranti A. – Malden, Ma: Blackwell, 2001. – xvi, 282 p.
- Kroeber A.L. & Kluckholm C.* Culture: a critical review of concepts and definitions. – New York : Vintage books, 1963. – 135 p.

Language, culture and identity: Selected papers from the Annual Meeting of the British Association for Applied Linguistics, University of Bristol, September 2005 / Ed. by R. Kiely [et al.], London, Oakville: British Association for Applied Linguistics in association with Equinox, 2006. – 223 p.

Risager K. Language and culture: Global flows and local complexity / K. Risager. – Clevedon (England), Buffalo (NY): Multilingual Matters, 2006. – xiii, 212 p.

Sapir E. Culture, language and personality / E. Sapir // *Selected essays* ed. D.G. Mandelbaum. – Berkeley: University of California Press, 1949. – ix, 207 p.

Sapir E. Language: an introduction to the study of speech / E. Sapir. – New York: Harcourt, Brace & World, 1968 (1st ed. 1949). – xi, 242 p.

Wierzbicka A. English: Meaning and culture / A. Wierzbicka. – New York : Oxford University Press, 2006. – ix, 352 p.

Список принятых в работе сокращений словарей

1. AuND. Australian National Dictionary: Australian words and their origin. A Dictionary of Australianisms on Historical Principles /Ed. By W.S. Ramson. – Melbourne: Oxford University Press, 1997.

2. CNED. Collins New English Dictionary: A new dictionary of the living language / Ed. under the direction of A.H. Irvine; with an introd. by E.Weekley.- Reprint.- London, Glasgow: Collins, 1970.

3. COD¹. Canadian Oxford Dictionary. 1st ed. /Ed. By K. Barber. – Toronto: Oxford University Press, 1998

4. COD². Canadian Oxford Dictionary. 2nd ed. /Ed. By K. Barber. – Toronto: Oxford University Press, 2004.

5. COED. The Concise Oxford English Dictionary /Ed. by C. Soanes & A. Stevenson. – Oxford: Oxford University Press, 2004.

6. DD. Butler S. The Dincum Dictionary: the origins of Australian Words. – 2003.

7. LDCE. Longman Dictionary of Contemporary English. – 3rd ed. – Harlow (Essex): Longman, 1996.

8. LNUD. Longman New Universal Dictionary /Ed. – in – chief P. Procter. – Harlow (Essex): Longman, 1982.

9. MPN. Reed A. W. The Reed Dictionary of Maori Place-names. 3rd ed. – Auckland: Reed, 1996.

10. NZPOD. The New Zealand Pocket Oxford Dictionary /Ed. By T. Deverson & G. Kennedy at the New Zealand Dictionary Centre. – Melbourne: Oxford University Press, 2005.

11. ODEE. The Oxford Dictionary of English Etymology/ Ed. by C.T. Onions. – Oxford: Clarendon Press, 1966.

12. OUD. Oxford Universal Dictionary / Ed. by C.T. Onions, Oxford: Clarendon Press, 1955.

13. PNAC. Hamilton W.B. Place-names of Atlantic Canada. – Toronto, Buffalo, London: Toronto University Press, 1996.

14. RHWCD. Random House Webster's College Dictionary/Ed. - in- chief S. Steinmetz. 2nd ed. – New York: Random House, 1997.

15. W³. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. / Ed. by Ph. Gove, Springfield, (Mass.): Merriam - Webster, 1981.

16. WNTCD. Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language. / Ed. by Jean L. McKechnie, - 2nd ed., New York: Collins & World, 1978.

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ ІЗ ІНДИГЕННИХ СИСТЕМ У ПОЛІНАЦІОНАЛЬНУ АНГЛІЙСЬКУ МОВУ

О.В. Домніч

*Мови – це ієрогліфи,
в які людина вміщує світ і свою уяву.
В. фон Гумбольдт*

Міграція народів призводить до контакту, взаємовпливу, діалогу й конфлікту культур. Особливо актуальні натеper взаємодія і, відповідно, взаємовплив культур, завдяки чому спостерігається запозичення не тільки лексичних одиниць, але й концептуальних елементів чужої лінгвокультури (Новикова 2005а, 10). Відзначимо також суттєву різницю лінгвокультур: одні «активно вбирають будь-який сторонній вплив», інші – протистоять цьому процесу (Карасик 2002, 160). Англійська лінгвосистема належить до першого типу й є такою, що активно інкорпорує запозичення з різних контактуючих з нею мов, починаючи з давньоанглійського періоду історії англійської мови (~ VII століття) (Ильиш 1968, 79).

Вивчення імпортованих концептів і процесів їх запозичення визначається назрілою необхідністю визначення механізмів трансплантації та інкорпорації як лексичних одиниць і виразів, так і іншокультурних смислів, які стоять за ними, у приймаючій лінгвокультурі (англійській). *Мета роботи* полягає у розгляді проблеми запозичення лінгвокультурних концептів з індигенних систем у полінаціональну англійську мову. До завдань дослідження входить уточнення поняття «запозичення/ імпорт концепту», розгляд класифікації запозичених лінгвокультурних концептів і визначення ролі міжмовних контактів у процесах формування концептуальних запозичень з індигенних систем у полінаціональну англійську мову.

Питання концептуальних запозичень та імпортованого лексичного матеріалу та його відтворення у концептуальній системі англійської мови вивчали такі вчені: А. Вежбицька (1997, 198-234; 2001), Н.С. Битко (2008; 2011, 82), В.І. Карасик (2002, 176-188), Т.Б. Новикова (2005а, 2005b), О.Ю. Моїсеєнко (2013, 181-315; 2016, 99), Л.В. Герман (2011, 46-48), Л.В. Беспала (2012; 2013, 7-8) тощо. Н.С. Битко з'ясовувала питання модифікацій, які відбуваються в лексичній та концептуальній системах англійської мови у різні періоди її історії (2011, 75-83), а також процеси запозичення як способу адаптації англійської мови (канадського й новозеландського національно-територіальних варіантів) та шляхи виявлення когнітивних і мовних механізмів адаптації англійської мови до умов існування альтернативної реальності (2008, 7-13); Л.В. Герман, аналізуючи типи маорійських імпортованих концептів, що фіксуються у концептуальній картині світу англомовних новозеландців, досліджує зміни, що відбулися в їх структурі (2011, 46-48); О.Ю. Моїсеєнко вивчає процеси вербалізації базових автохтонних концептів культури східно-африканського етносу (2013, 181-315), Л.В. Беспала торкається проблеми формування та вербалізації ключових концептів карибської англомовної картини світу (2012, 11-14). Дослідниця А. Вежбицька є однією з перших, хто почав вивчати лінгвокогнітивні особливості англомовної спільноти Австралії, виділяти базові культурні концепти у свідомості англомовних австралійців та інтерпретувати концептуальну картину світу австралійського англомовного етносу (Wierzbicka 1997, 198-234; 2001). Зазначимо, що

лінгвокогнітивний і лінгвокультурний аспекти мультиваріантної полінаціональної англійської системи представлено незначною кількістю досліджень, матеріалом яких є вивчення як власних концептів англійської лінгвокультури, так і запозичених інокультурних концептів. Останні малодосліджені й потребують ретельного розгляду як у плані формування загальних засад їх вивчення й моделювання, так і опису не тільки в окремих лінгвокультурних ареалах їх існування (як це представлено у роботах зазначених вище науковців у канадському, австралійському, новозеландському, східно-африканському, карибському ареалах), а й у системі полінаціональної англійської лінгвокультури, що й репрезентує одну з нерозв'язаних проблем і визначає *актуальність* роботи.

Вчені використовують такі терміни як *запозичення концепту* й *імпорт концепту* для визначення феномена трансплантації концепту з однієї концептуальної системи в іншу і його інкорпорації в інакшу культуру. Відзначимо несхожість точок зору щодо визначення феномена «запозичення/ імпорт концептів». В.І. Карасик розуміє *імпорт концепту* як впровадження в іншу культуру «ментального утворення, що спирається на багатшаровий культурний досвід», концентрація якого спостерігається у мовній свідомості як *індивіда*, так і *цілого колективу* (Карасик 2002, 161).

Л.В. Беспала вказує, що процес запозичення пов'язано з інтеграцією елементів системи-донора до системи-реципієнта й уважає запозиченим інокультурним концептом той, який є одиницею *колективної свідомості* репрезентантів приймаючої лінгвокультури, а не свідомості окремого індивіда-білінгва (Беспала 2013, 7-8). На думку вченої, «запозиченим можна вважати такий концепт, що привноситься до лінгвокультури-реципієнта разом з понятійними, образними та ціннісними ознаками, властивими відповідному концепту в лінгвокультурі-донорі, інтегрується у нову мовну картину світу й стає одиницею колективної свідомості її носіїв» (Беспала 2013, 8).

Інокультурний концепт визначають як «ментальну змістовну одиницю, яка відображає досвід іншої лінгвокультури» (Новикова 2005b, 6). В основі запозичення лінгвокультурного концепту відбувається заповнення концептуальних лакун, однією з причин цього запозичення називають «розбіжність лінгвокультурного досвіду», тобто істотні відмінності у лінгвокультурному досвіді представників різних культур, що вступають у культурно-мовні контакти (Новикова 2005b, 3; 2005b, 5). Для об'єктивації *інокультурних імпортованих концептів* у мові-реципієнті необхідний не тільки переклад іноземної лексичної одиниці або вислову, а також детальний опис самого інокультурного концепту (Новикова 2005b, 6). Модель інокультурного концепту на підставі його опису відповідає понятійному, ціннісному й образному конституентам запозиченого лінгвокультурного концепту (Новикова 2005b, 12).

Не всі дослідники згодні з думкою Т.Б. Новикової відносно запозичення концепту з метою заповнення концептуальної лакуни. Сучасний лінгвіст І.А. Привалова розуміє згаданий феномен як інтеграцію *нового поняття* у систему приймаючої лінгвокультури. Науковець зазначає, що у результаті концептуального запозичення формується нова структура знання у свідомості представників лінгвокультури-реципієнта (Беспала 2013, 8). Погоджуючись з думкою Л.В. Беспалої, вважаємо, що таке твердження не є релевантним, оскільки «запозичення поняття з іншої культури разом з одиницею, що його позначає, не завжди супроводжується перенесенням до культури-реципієнта образів та оцінок, пов'язаних з відповідним фрагментом донорської картини світу» (там же).

Сучасна дослідниця Т.О. Козлова пропонує чітко розрізняти запозичення понять і запозичення концептів. У роботі, що стосується цієї проблематики [Козлова 2005, 28-40], вчена, торкаючись лінгвокультурологічного аналізу й визначення дефініцій, зазначає, що запозичення понять не має значного впливу на концептосферу приймаючої лінгвокультури, у той час як запозичення концептів має значні наслідки для концептуальної картини світу, в яку перенесено й інтегровано запозичений культурний концепт (там же).

Інший науковець подає характеристику розглянутого феномена на підставі вивчення питань міжмовного запозичення у когнітивно-комунікативному аспекті й доводить, що *запозичений концепт* або концептуальна структура є результатом взаємодії двох концептуальних просторів національних мов (Епимахова 2010). А.С. Сарсенбаєва вважає, що *імпорт концептів* спостерігається при взаємодії (перетині) мовних і концептуальних картин світу мов донора і реципієнта й стверджує, що можливо запозичення як окремих лексичних одиниць і словосполучень, так і цілих концептів або їх певних ознак (Сарсенбаєва 2011, 37).

Головна думка дотичної до проблеми роботи В.І. Карасика (Карасик 2002, 176-188) полягає у тому, що разом з імпортованим концептом інтегруються не лише нові лексичні інновації й нові поняття, але й *нові ціннісні конституанти*, які властиві лінгвокультурі-донору. Таким чином, науковець розуміє *імпорт концептів* як процес, якому властива інкорпорація нового лексичного матеріалу, нового поняття з лінгвокультури-донора й формування нової *ціннісної складової* у свідомості репрезентантів лінгвокультури-реципієнта (Карасик 2002, 162-164).

Ціннісна складова, властива іншій лінгвокультурі, є одним з важливих конституентів запозичених (чужих) концептів. Як приклад учений наводить концепт «fair play», що функціонує в англійській лінгвокультурі, є ключовим для англійської національної ментальності, і не має аналога у культурах-реципієнтах (російській та німецькій) (Карасик 2002, 163-164). У процесі імпортування цього концепту спостерігається «встановлення ціннісних відносин» у взаємодіючих лінгвокультурах, у результаті формується позитивна чи негативна оцінка цього концептуального й лінгвокультурного утворення у свідомості репрезентантів лінгвокультур-реципієнтів (там же).

Підсумовуючи різноманітності точок зору щодо поняття «запозичення/ імпорт концепту» підкреслимо, що вчені трактують *запозичений концепт* як «ментальне утворення, що спирається на багатошаровий культурний досвід» як *індивіда*, так і *цілого колективу* (В.І. Карасик); як одиницю *колективної свідомості*, що привноситься до лінгвокультури-реципієнта разом із понятійними, образними та ціннісними ознаками, властивими відповідному концепту у лінгвокультурі-донорі (Л.В. Беспала); як ментальну змістовну одиницю, в основі запозичення якої відбувається заповнення *концептуальних лакун* у результаті розбіжності лінгвокультурного досвіду представників різних культур і контактуючих лінгвосистем (Т.Б. Новикова); як інтеграцію *нового поняття* у систему приймаючої лінгвокультури (І.А. Привалова); як ментальну одиницю, яка суттєво впливає на концептосферу приймаючої лінгвокультури-реципієнта (Т.О. Козлова); як результат взаємодії концептуальних просторів національних мов (А.Ю. Епимахова); як наслідок взаємодії (перетину) мовних і концептуальних картин світу мов донора й реципієнта (А.С. Сарсенбаєва) та ін. Відзначимо, що ці визначення одного феномена не спростовують, а взаємодоповнюють один одного. Очевидно, що сучасні вчені розуміють і характеризують розглянутий феномен у залежності від фактичного матеріалу, мети й завдань дослідження. У подальшій роботі ми приєднуємося до думки Т.Б. Новикової відносно розуміння *запозиченого*

концепту: запозичення лінгвокультурного концепту репрезентовано заповненням концептуальної лакуни, яка виявляється у процесі міжкультурної інтеракції (міжнаціонально-культурно-мовної взаємодії) у свідомості індивідів «при розбіжності лінгвокультурного досвіду»; опис вербалізованого запозиченого інокультурного концепту здійснюється як засобами лінгвокультури-донора, так і лексичним матеріалом лінгвокультури-реципієнта «за допомогою насиченого у смисловому плані тексту» (Новикова 2005b, 3; 2005b, 7).

Основною причиною утворення імпортованих концептів є *контакт культур*. Формування концептуальних запозичених утворень спостерігається за рахунок таких факторів, як номінація нових реалій, тяжіння до експресивності й виразності, мовна гра, приналежність до певної групи (соціальної, професійної та ін.) (Карасик 2002, 160). Необхідність виразності й експресивності виявляється в наступному прикладі, наведеному автором: «політична й економічна сфери» є ареною активного вживання імпортованих концептів, вербалізованих у лексиці, які «використовуються внаслідок однослівності й експресивності», а прикладом цього процесу виступає концепт «інавгурація» (і запозичення імені концепту – лексичної одиниці «інавгурація»), перенесений і впроваджений з англійської системи-донора у лінгвосистему-реципієнт (російську) і тепер інтегрований у ній (Карасик 2002, 161). На думку Т.Б. Новикової, однією з причин запозичення й функціонування інокультурного концепту у лінгвокультурі-реципієнті, крім уже зазначених В.І. Карасиком (2002, 160), є його «використання як стилістичного засобу, експресивного синоніму або евфемізму» і його функціонування як імені інокультурного концепту (Новикова 2005b, 6).

Окремо звернемося до класифікації запозичених лінгвокультурних концептів, розробленої В.І. Карасиком. Вчений виділяє *типи* імпортованих концептів на підставі наступних *критеріїв*: «ознаки формальності, наявність ціннісного компонента, різновиди цього компонента й ціннісна специфіка» та характеризує концепти як *загальнооцінні* й *частковооцінні*. Основним критерієм для їх виділення є ціннісна значущість. Перші належать до тих концептів, які не несуть у собі змін ціннісних орієнтирів, а змінюють свідомість індивіда. Другі – навпаки, певною мірою модифікують усю мережу ціннісних відносин у свідомість індивіда (Карасик 2002, 162).

Перший тип загальнооцінних концептів являють собою *нульові/порожні концепти*, які проявляються як варваризми у лексичній системі мови й функціонують, заміщаючи споконвічні лексичні одиниці «без смислової диференціації». Досить частий прояв цих концептів спостерігається у макаранічному стилі при змішуванні мов. *Другий тип загальнооцінних концептів* представляють *квазі-концепти* – це реалії, що було запозичено з іншої лінгвокультури. Як стверджує вчений, саме цей тип репрезентує ядро запозичень у лінгвокультурі-реципієнті. Приклад такого типу – концепти, впроваджені у спеціалізовані сфери людського спілкування мови-реципієнта завдяки своїй однослівності. Наступний *тип загальнооцінних концептів* репрезентують *паразитарні концепти* – утворення, вербалізовані іншомовною лексикою з метою уточнення того, що певне явище, предмет, подія (для яких у лінгвокультурі-реципієнті існують свої позначення) має щось особливе, що відрізняється від явищ, предметів, подій у рідній лінгвокультурі. Відзначимо безумовну наявність подібності між першим і третім типом концептів, проте *паразитарні*, на відміну від *нульових концептів*, характеризуються «претензією на додатковий сенс» (Карасик 2002, 162), і стосовно приймаючої лінгвокультури мають загальнооцінний характер, а їх функціонування визначається «мовною модою» (Карасик 2002, 170).

Частковооцінні являють цілком *чужі концепти*, «здатні фіксувати цінності іншої культури». Цей тип концептів репрезентує предмети, явища, події та інше, тобто ті смислові об'єкти, які відсутні у лінгвокультурі-реципієнті. *Квазі-концепти* схожі з *чужими концептами*, однак суттєва відмінність останніх полягає у «встановленні ціннісних відносин», властивих іншій лінгвокультурі. У лексичних одиницях, що вербалізують цей тип концептів, відсутні прямі кореляти у лінгвокультурі-реципієнті (Карасик 2002, 163).

Розробивши класифікацію іншокультурних імпортованих концептів, В.І. Карасик зауважує, що далеко не всі запозичені лексичні одиниці й вирази свідчать про запозичення концептів, так чи так названих (Карасик 2002, 170), а також додає, що «повна відсутність концепту в певній лінгвокультурі – явище вельми рідкісне, більш рідкісне, ніж відсутність однослівного виразу для певного концепту» (Карасик 2002, 112).

Оскільки визначення *чужих концептів* релевантно лише на основі їх вербальної репрезентації й дозволяє встановити їх ціннісну значущість у лінгвокультурі-реципієнті (Карасик 2002, 161), припустимо, що за іноземними імпортованими лексичними одиницями у системі-реципієнті (англійській) стоять національно-специфічні індигенні концепти, що мають безумовну цінність для обох систем (індигенної та англійської). Фактичний матеріал дослідження становлять лінгвокультурні індигенні концепти, що вербалізовані лексичними одиницями й виразами з корінних мов, а також лексикою з культурним індигенним компонентом значення з різних лінгво-культурних варіантів і різновидів сучасної англійської мови (північно-американського, австрало-новозеландського, азійського й африканського). Щодо матеріалу дослідження, зазначимо, що відповідно до наведеної вище класифікації всі чотири типи індигенних концептів представлені у лінгвокультурі-реципієнті (англійській). Проілюструємо це твердження наступними прикладами:

- *нульовий/порожній концепт* представлений таким лексичним проникненням як *inkululeko* «freedom, independence» [*<Xhosa, <Zulu*] (A Dictionary of South African English 2014);

- *квазі-концепт* вербалізовано лексичною одиницею *chandu* «*opium that has been prepared for consumption*» [*<Malay*] (A Dictionary of Singlish and Singapore English 2004);

- *паразитарний концепт* репрезентувано лексичною інновацією *inja* «1. a dog; (used of human beings) 2a. a term of praise used by a chief of a loyal subject; 2b (derogatory) a term of contempt» [*<the Nguni languages*] (A Dictionary of South African English 2014);

- *чужий концепт* виражений наступним лексичним матеріалом: *inkanuamba* «the deity of tornadoes, taking the form of a black snake» [*<Xhosa, <Zulu*] (A Dictionary of South African English 2014); *watap* «a thread made by North American Indians from the divided roots of certain conifers and used in weaving and sewing» [*<Cree*] (The Oxford American College Dictionary, 2002).

Відзначимо, що концептуальні інокультурні запозичення можуть впроваджуватися як *безпосередньо* – з лінгвокультури-донора, так і *опосередковано* – через кілька інших лінгвокультур, з якими раніше спостерігалось культурно-мовне контактування лінгвокультури-реципієнта (Новикова 2005а, 40). Прикладом прямого й опосередкованого контакту культур виступає імпортований концепт (екзистенція якого спостерігається у концептосфері англійської мови, що функціонує у сінгапурському лінгво-культурному ареалі), вербалізований в англійській лінгвокультурі наступним лексичним матеріалом: *siput sedut* «small

snails cooked in a yellow gravy of coconut milk and chilli padi [<Malay]; *itek tim* «a Peranakan soup containing stewed duck, and pork, and flavoured with brandy, chilly, sour plums, white pepper, etc.» [<Baba Malay <Malay <Hokkien]; *kueh, kuih* «generic name for cakes and puddings, esp. of Malay and Peranakan origin» [<Malay <Hokkien]; *ondeh ondeh, onde onde* «a small sweetened dumpling of sweet potato dough filled with a gula Melaka syrup and rolled in shredded coconut» [<Malay <Tamil] (A Dictionary of Singlish and Singapore English 2004).

Вербалізований запозичений інокультурний концепт може бути описаний як засобами лінгвокультури-донора (наприклад, індигенними лексичними одиницями), так і лексичним матеріалом лінгвокультури-реципієнта (Новикова 2005b, 7), у даному випадку англійської. Заповнення концептуальної лакуни, здійснюване на підставі запозичення іноземного слова або словосполучення, проілюструємо наступними лексичними прикладами з англійської лінгвосистеми, що функціонує в африканському лінгво-культурному ареалі: концепт вербалізовано такими лексичними інноваціями, як *Omahangu porridge, monapi worms, evanda* («My favourite food is Omahangu porridge with meat and monapi worms or with evanda») (/Bay News. Free Newsletter of the Municipality of Walvis Bay. March/April 2016, P.12), або лексичною одиницею *lindanungu* («When I completed my grade 7, I went to my father's village lindanungu») (там же). У процесі запозичення інокультурних концептів спостерігається «інтерпретація інокультурних смислів» завдяки концептуальній системі репрезентантів лінгвокультури-донора (Новикова 2005b, 6).

Концептосфера окремого народу складається з сукупності загальнонародних концептів, які є не статичними, а динамічними, оскільки вони розвиваються й їхні ознаки постійно змінюються (Попова, Стернин 2007, 212). Етнокультурна концептосфера англійської мови, як середовище зосередження лінгвокультурних концептів, також є динамічним утворенням (Карасик 2002, 171), а запозичення індигенних лінгвокультурних концептів сприяє її еволюції і модифікації.

Мовні контакти приводять до запозичень як у концептуальній сфері, так і у лексичній системі і, відповідно, до змін контактуючих лінгвокультур на концептуальному й мовному рівнях (Новикова 2005b, 5). У результаті відповідних контактів відбувається запозичення лінгвокультурних концептів, наприклад, завдяки трансплантації інтродукованого етносу і, відповідно, його лінгвокультури на нові території (колишні колонії Великобританії), англійська мова була повсюдно поширена й спостерігалися спочатку okazionalni, individualni, sporadichni, intraregionalni контакти (Домніч 2017, 269; 2015, 40), які поступово переросли у тісні, перманентні, проксимальні, етнічні, прямі, мажоритарні, домінуючі й панівні (з боку англійської мови) мовно-культурні контакти (Домніч 2017, 274; 2015, 41), у результаті яких зросла необхідність заповнення концептуальних лакун і спостерігалися процеси запозичення інокультурних концептів у концептуальну систему англійської мови.

Оскільки індигенні імпортовані лінгвокультурні концепти репрезентують унікальність і національно-специфічні особливості етнокультурної концептосфери англійської мови, необхідно зупинитися на факторах, що впливають на їх генезис. І.А. Голубовська, виявляючи етно-специфічні особливості у мовній свідомості кількох етнічних колективів, наводить такі фактори:

– екзистенція реального світу, яка впливає на колективну свідомість національно-лінгво-культурного співтовариства (природні й фізико-географічні умови існування етносу та його матеріальна культура);

– специфіка колективної свідомості окремого національно-лінгво-культурного співтовариства, яка виявляється у «неоднаковості логічних операцій над однаковими реаліями зовнішнього світу, у розмаїтті проявів наївної буденної свідомості ...» (Голубовская 2002, 9).

Таким чином, *національно-специфічні особливості* етнокультурної концептосфери (а також «різна концептуалізація дійсності мовами») (Голубовская 2002, 87) обумовлені не тільки природним і фізико-географічним ареалом існування, що впливає на колективну свідомість національно-лінгво-культурного співтовариства, а й національно-ментальними та психічними ресурсами свідомості індивідів досліджуваного національно-культурного лінгвосоціуму. Усе вищевикладене дає підстави стверджувати, що історичні, соціально-політичні, національно-культурні, національно-ментальні, природно-географічні та інші фактори призвели до запозичення лінгвокультурних концептів з індигенних систем у полінаціональну англійську лінгвокультуру.

Викладений матеріал дозволяє зробити ряд *висновків та узагальнень*. На підставі трактувань сучасними вченими визначення феномена «запозичення/ імпорт концептів» відзначаємо, що за ним стоїть різне розуміння цього явища: заповнення концептуальних лакун, інтеграція нового поняття, результат взаємодії концептуальних просторів окремих лінгвокультур, наслідок взаємодії (перетину) мовних і концептуальних картин світу, результат розбіжності лінгвокультурного досвіду репрезентантів контактуючих лінгвокультур та інше. У подальшій роботі дотримуємося таких дефініцій: *запозичення лінгвокультурного концепту* репрезентовано заповненням концептуальної лакуни, яка проявляється у процесі крос-культурної комунікації у свідомості індивідів, що володіють різним лінгвокультурним досвідом; *запозичений лінгвокультурний концепт* – ментальна одиниця, представлена інокультурним досвідом (представників лінгвокультури-донора, впроваджений у концептосферу лінгвокультури-реципієнта), трансплантована й інкорпорована з метою заповнення концептуальної лакуни, вербалізована як засобами мови-донора, так і лексичним матеріалом приймаючої лінгвокультури, і сприяє інтерпретації інокультурного змісту у концептуальній системі лінгвокультури, що запозичує.

Поклавши в основу розглянуту класифікацію запозичених лінгвокультурних концептів та спираючись на критерій ціннісної значущості, виділяємо як *загальнооцінні*, так і *частковооцінні концепти*, імпортовані у концептосферу приймаючої лінгвокультури – англійської. Таким чином, у результаті запозичення інокультурних концептів з індигенних лінгвокультур формуються нові концепти у концептосфері полінаціональної англійської лінгвокультури-реципієнта.

Аналіз індигенного матеріалу доводить, що найбільш частотно (близько 72%) представлені паразитарні та чужі концепти. Паразитарні концепти стосовно рідної лінгвокультури носять *загальнооцінний характер*, а їх функціонування визначається «мовною модою». Чужі концепти носять *частковооцінний характер* та апелюють до системи цінностей іншої лінгвокультури (Карасик 2002, 170). Саме такою виступає матеріальна й духовна культура індигенного національно-лінгвокультурного співтовариства (термін В.В. Красних), прояв якої зазначено у концептосфері сучасної англійської мови (у північно-американському, австрало-новозеландському, азійському й африканському лінгво-культурних ареалах).

Як лексичні, так і концептуальні запозичення виникають у результаті культурно-мовних контактів між контактуючими етносами. У мові-реципієнті наявна концептуальна лакуна (причина формування якої полягає у відсутності лінгвокультурного досвіду й істотному розходженні мовних систем), яка завдяки

культурно-мовному контактуванню заповнюється інокультурним концептом з лінгвокультур-донорів (індигенних) та вербалізується лексичним матеріалом лінгвокультур як тієї, що приймає (англійської), так і тієї, що віддає. Унаслідок цього спостерігаються модифікація й еволюція контактуючих лінгвокультур на концептуальному й мовному рівнях. *Перспективи* дослідження цього напрямку містять аналіз імпортованих концептів у різних типах англomовного дискурсу, вивчення запозичених лінгвокультурних концептів у мовній та концептуальній картинах світу й визначення їх об'єктивації в англійській лінгвокультурі.

Література

- Беспала Л.В.* Вплив лінгвокультурних концептів на мовну картину світу / Л.В. Беспала // *Нова філологія*. – № 59. – 2013. – С.5-10.
- Беспала Л.В.* Формування карибської англomовної картини світу в умовах лінгвокультурних контактів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Л.В. Беспала. – Одеса, 2012. – 20 с.
- Битко Н.С.* Запозичення як фактор розвитку базових концептів англійської мови (на прикладі концепту dwelling) / Н.С. Битко // *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. – К. : Логос, 2011. – С. 75-83.
- Битко Н.С.* Запозичення як засіб адаптації концептуальної і лексичної системи англійської мови до альтернативної реальності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Н.С. Битко. – Одеса, 2008. – 24 с.
- Герман Л.В.* Проблема запозичення концептів / Л.В. Герман // *Мова і культура*. – 2011. – Вип. 14. Т. 2. – С. 45-48.
- Голубовская И.А.* Этнические особенности языковых картин мира : [монография] / И.А. Голубовская. – К. : Киевский университет, 2002. – 293 с.
- Домнич О.В.* Особенности взаимодействия английского и малайского языков в Сингапуре / О.В. Домнич // *Idil*. – 2017. – Cilt 6. – Sayı 29. – S. 263-288.
- Домнич О.В.* Процесс заимствования из языков коренного населения в американский вариант английского языка и типологические особенности ситуаций заимствования / О.В. Домнич // *Science and Education a New Dimension: Philology*. – 2015. – Issue: 60. – P. 39-44.
- Епимахова А.Ю.* Межъязыковое заимствование наименований лиц по профессии в когнитивно-коммуникативном аспекте : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / А.Ю. Епимахова. – Челябинск, 2010. – 172 с.
- Ильиш Б.А.* История английского языка / Б.А. Ильиш. – М. : Высшая школа, 1968.
- Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурсы / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
- Козлова Т.О.* Запозичення понять і концептів: лінгвокультурологічний аналіз / Т.О. Козлова // *Вісник ЧНУ. Філологічні науки*. – Вип. 68. – Черкаси : ЧНУ, 2005. – С. 28-40.
- Моїсеєнко О.Ю.* Англійська мова в комунікативному просторі Східної Африки / О.Ю. Моїсеєнко. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – 512 с.
- Моїсеєнко О.Ю.* Языковая парадигма World Englishes / О.Ю. Моїсеєнко // *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. – 2016. – № 34. – С. 92-104.
- Новикова Т.Б.* Заимствование лингвокультурных концептов (на материале английского и русского языков) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Т.Б. Новикова. – Волгоград, 2005a. – 210 с.
- Новикова Т.Б.* Заимствование лингвокультурных концептов (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 – теория языка / Т.Б. Новикова. – Волгоград, 2005b. – 21 с.
- Попова З.Д.* Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А.Стернин. – М. : Восток-Запад, 2007. – 315 с.

Сарсенбаева А.С. Заимствование как отражение фрагментов иноязычной картины мира / А.С. Сарсенбаева // Болгарская русистика. – 2011. – Вып. 3-4. – С. 37-46.

Wierzbicka A. Australian Culture and Australian English: A Response to William Ramson / A. Wierzbicka // Australian Journal of Linguistics. – 2001. – Vol. 21. – # 2. – P. 195 – 214.

Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words : English, Russian, Polish, German, and Japanese / Anna Wierzbicka. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – 317 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

Lee Jack Tsen-Ta. A Dictionary of Singlish and Singapore English. 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.singlishdictionary.com>

A Dictionary of South African English. 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsae.co.za/#!/search/hws/inkululeko/sY/pN>

The Oxford American College Dictionary / Ed. by C. Lindberg, A. Grace. – New-York : G.P.Putnam's sons, 2001. – 1682 p.

Bay News. Free Newsletter of the Municipality of Walvis Bay. March/April 2016. – 16 p.

КОНЦЕПТЫ ПЕРСИДСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

КУЛЬТУРНА СХЕМА *ЗБЕРЕЖЕННЯ ОБЛИЧЧЯ* У ПЕРСЬКІЙ СИСТЕМІ ВВІЧЛИВОСТІ

О.В. Мазепова

Ввічливість як предмет наукового дослідження останнім часом привертає увагу все більшого кола фахівців таких гуманітарних наук, як психологія, етнологія, культурологія, антропологія, психолінгвістика, соціолінгвістика, прагматика тощо. Особливий інтерес для лінгвістів категорія ввічливості становить в аспекті міжкультурної комунікації – важливої галузі сучасної лінгвістики, тематика досліджень якої сконцентрована навколо проблем «успішності/ неуспішності спілкування представників різних етнічних (національних) лінгвокультурних спільнот, встановлення причин невдач, виявлення відмінностей комунікативної поведінки носіїв різних мов і культур, а також різниці в організації мовного і немовного кодів, яка впливає на якість міжкультурної комунікації» [Бацевич 2007, 5–6].

Як відомо, поштовхом до вивчення ввічливості у міжкультурному аспекті послужила монографія П. Браун і С. Левінсона [Brown, Levinson 1987], в якій зроблено спробу визначити універсальні стратегії ввічливості, притаманні носіям усіх мов і культур. Однак на сьогодні загально визнаним є те, що ввічливість, попри універсальність самої категорії, має доволі релятивний характер, оскільки її конкретний зміст завжди національно-специфічний. За визначенням Т. Ларіної, ввічливість – це «універсальна комунікативна категорія, яка становить складну систему національно-специфічних стратегій, що відповідають очікуванням партнерів і спрямовані на гармонійне, безконфліктне спілкування» [Ларина 2009, 168–169].

Нині не викликає сумніву той факт, що успіх і ефективність міжкультурної взаємодії визначаються не так ступенем володіння самої мови, як знанням культурних особливостей народу, з представниками якого доводиться вступати у комунікацію, та урахуванням відмінностей, які існують у різних традиціях спілкування. Можна з упевненістю стверджувати, що без усвідомлення розбіжностей у культурних традиціях взагалі і правилах ввічливого спілкування зокрема, успішна комунікація неможлива. За спостереженням дослідників, у спілкуванні з іноземцями люди доволі легко пробачають граматичні і лексичні помилки, однак дуже чутливі до порушення етикетних норм [Ларина 2009, 19].

Поняття етикету і ввічливості є взаємопов'язаними. Національний (або етнічний) етикет у міжкультурній комунікації – це «історично і культурно встановлений порядок, набір правил, який визначає поведінку (у тому числі комунікативну) людей, що належать до конкретної етнічної спільноти» [Бацевич 2007, 48–49]. Складовою частиною національного етикету є мовленнєвий етикет, під яким розуміють «використання засобів мовного коду конкретної ідіоетнічної мови, якою здійснюється міжкультурна комунікація...; система стійких формул і знаків спілкування, прийнятих у конкретній національній лінгвокультурній спільноті, скерованих на встановлення оптимального мовленнєвого контакту між співбесідниками» [Бацевич 2007, 48].

Ввічливість як комунікативна категорія й мовленнєвий етикет співвідносяться між собою як частина і ціле. Як зауважує Н. Формановська, різниця між ними

полягає у виконуваних ними функціях. «Головна функція ввічливості – демонстрація шанобливого ставлення до адресату, головна функція мовленнєвого етикету – встановлення і підтримання комунікативного контакту відповідно до суспільних конвенцій» [Формановская 2007, 23]. Етнологи переконані, що самий сенс існування етикету полягає у виявленні й закріпленні статусних відношень учасників комунікації. Етикет, на думку А. Байбурина, «власне і покликаний забезпечити спілкування нерівних (за тими чи іншими параметрами) комунікантів» [Байбурин 1988, 24].

Предметом аналізу у даній розвідці є перський культурний комплекс تعارف **ta'ārof**, який може бути визначений як система культурно-зумовлених етичних уявлень іранців щодо міжособистісного спілкування. Специфіка цього культурного комплексу полягає у тому, що він охоплює як систему ввічливості у загально прийнятому сенсі, так і етикетні норми, що визначають і закріплюють статусне спілкування іранців. Іранські та західні дослідники цього культурного феномена (див., напр.: [Ahmadi, Ahmadi 1998; Asjodi 2001; Assadi 1980; Beeman 1986; DelVecchio Good, Good 1988; Eslami 2005; Hillmann 1981; Keshavarz 2011; Koutlaki 2002; O'Shea 2000; Sharifian 2007; Taleghani-Nikazm 1998]) відзначають його всеохоплюючий характер і визначальний вплив на всі види соціальної комунікації в Ірані. Як зауважує С. Кутлакi, **ta'ārof** є «центральною поняттям інтеракції іранців, які сприймають його як невід'ємний компонент будь-якої комунікації» [Koutlaki 2002, 1741].

Можна з упевненістю стверджувати, що без знання складної і розгалуженої системи **ta'ārof** успішна комунікація з іранцями неможлива. Засвоєння цього культурного комплексу нерідко становить неабияку складність для іноземців, оскільки **ta'ārof** лише на перший погляд постає як простий обмін люб'язностями, бодай у дещо гіпертрофованому вигляді. Насправді ним просякнуте все життя іранців; це певна рамка, яка обрамлює собою будь-яке спілкування, причому як рівних, так і нерівних за статусом комунікантів. Тому лише згодом, з більш глибоким проникненням у специфіку спілкування з іранцями стає зрозуміло, яку потужну роль можуть відігравати знання і застосування відповідних комунікативних стратегій і тактик, а також правильна інтерпретація і розуміння окремих складових цього комплексу у міжкультурній взаємодії.

Проілюструємо останнє твердження на прикладі досить неоднозначних міркувань іноземців щодо цього культурного феномена. Якщо одні з них визначають **ta'ārof** як «формалізовану ввічливість, яка містить вербальні та невербальні форми прояву» [O'Shea 2000, 122], то інші вбачають у ньому лише «складне, надмірне й таке, що розчаровує й ставить у безвихідь, гаяння часу» [Assadi 1980, 221]. К. Білет писав: «Вам варто знати про **ta'ārof**. В арабській мові це слово означає прийнятну й узвичаєну поведінку; в Ірані ж воно було спотворене і означає церемоніальну нещирість... Іран – єдина у світі країна, де лицемірство зведене у ранг соціального і комерційного вміння» [De Bellaigue 2004, 14]. Як видається, остання цитата якнайкраще вказує на необхідність детального ознайомлення з цим культурним феноменом задля того, щоб, по-перше, убезпечити студентів, які вивчають перську мову, від непорозумінь і комунікативних збоїв у спілкуванні з іранцями, а по-друге, запобігти виникненню і поширенню подібних до вище наведеного суджень, які свідчать про поверхове знайомство автора з іранською комунікативною поведінкою і демонструють його зверхнє ставлення до відмінної від його власної культури.

Лакунарний статус концепту **ta'ārof** встановлюється на підставі відсутності в інших мовах однослівного еквіваленту відповідного слова. Переклад цього

арабського за походженням слова становить неабияку проблему для перекладачів, оскільки однослівного еквіваленту в інших мовах не існує. Попри те, що в арабській мові це слово має лише одне значення – «взаємне знайомство» [Баранов 1985, 510], після запозичення у перську мову воно набуло значного семантичного розширення і тепер позначає цілу низку понять. У персько-російському словнику за ред. Ю. Рубінчика подано такі його значення: «обмін люб'язностями», «дотримання церемоній, умовностей», «підношення подарунку», «частування» [Персидско-русский словарь 1985, 379]. У персько-англійському словнику за ред. А. Аریانпура наводиться ширший спектр значень цього слова: «комплімент(и)», «церемонія», «пропозиція», «подарунок», «чемність», «повага», «гарні манери», «ввічливість», «формальність», «лестощі» тощо [Aryanpur 1986, 306–307].

Як показало проведене дослідження, центральне місце у системі *ta'ārof*-у посідає культурна схема «збереження обличчя», яка реалізується через такі комунікативні стратегії, як *آبرو āberu* (честь, гідність), *شکسته نفسی šekastenafsi* (самоприниження), *رودربایستی rudarbāyesti* (стриманість). У даній розвідці буде розглянуто першу і найважливішу з усіх – комунікативну стратегію *آبرو āberu* (букв. 'вода обличчя', від *آب āb* 'вода' + *رو ru* 'обличчя').

Поняття «обличчя» як найважливішої соціальної цінності було вперше введено Е. Гоффманом [Goffman 1967]. Розглядаючи ввічливість як комплекс стратегій, спрямованих на «збереження обличчя», дослідники П. Браун і С. Левінсон визначали «обличчя» як універсальне поняття, своєрідний соціальний імідж, у збереженні якого зацікавлений кожен член суспільства [Brown, Levinson 1987, 61]. При цьому важливо, щоб у процесі комунікації співрозмовники були зацікавлені як у збереженні свого обличчя, так і обличчя свого партнера. Без виконання цієї умови нормальне спілкування неможливе [Goffman 1967, 10–14]. За образним висловом Е. Гоффмана, «навчитися зберігати обличчя – це все одно, що вивчити правила дорожнього руху у сфері соціальної взаємодії» [Goffman 1972, 323].

Дослідники, які вивчали категорію ввічливості у крос-культурному аспекті, часто критикували теорію П. Браун і С. Левінсона за її «західноцентричність» (див. дет.: [Koutlaki 2002, 1737–1740]). Як відомо, автори пропонували розрізняти у понятті «обличчя» два аспекти: позитивний і негативний. Позитивний аспект обличчя вони вбачали у бажанні особистості бути схваленим певною групою інших людей, негативний – у прагненні кожного дорослого індивіду мати свободу дій і не припускати втручання інших людей у своє життя [Brown, Levinson 1987, 62, 129]. Такій культурній концептуалізації «обличчя», позначеній «західним індивідуалізмом», протиставляють концептуалізацію, яка відбиває особливості «східного колективізму», орієнтованого передусім на родину та на суспільство, і аж ніяк не на особистість окремої людини. Зокрема, стосовно японського поняття «обличчя» Й. Мацумото зауважує: «Найбільш важливим для японця є не його особиста територія, а його статус щодо інших у групі і те, як його ці інші сприймають» [Matsumoto 1988, 405].

Іранська культурна схема «обличчя» також розгортається у контексті групи, і насамперед родини, до якої належить індивід. Як зауважує С. Кутлак, «нуклеарна родина – це найважливіша одиниця соціальної організації іранського суспільства, яка не тільки відіграє найбільшу роль у його соціальній будові, а й створює основу (frame) для всілякої підтримки своїх членів. Тому люди в іранському суспільстві постають скоріше не як незалежні індивіди, а як такі, що належать до певної родини; проте це жодним чином не спричиняє втрати ними своєї власної індивідуальності» [Koutlaki 2002, 1740]. Спільним обов'язком усіх членів родини є надання у разі необхідності емоційної, фінансової та будь-якої іншої підтримки іншим її членам, а головним

пріоритетом – збереження гідності й гарної репутації усієї родини. Як зазначає В. Біман, члени родини «повинні бути спроможні захистити інтереси одне одного і забезпечити виживання родини у цілому. Тому для родини корисно бачити своїх членів задіяними у якомога більшій кількості різноманітних соціальних інститутів, починаючи від роду заняття й політичних зв'язків і закінчуючи особистими інтересами, стилем життя і т.п.» [Beeman 1986, 47].

Для багатьох іранців **āberu** – це фундаментальний принцип, еталон і орієнтир в усіх аспектах соціального життя. За спостереженням М. О'Шеа, для іранців «**āberu**, або честь – це могутня соціальна сила. Всі іранці значною мірою оцінюють один одного відповідно до гідності, яку вони накопичили своїми вчинками і соціальними інтеракціями» [O'Shea 2000, 101]. Однак, як зауважує Ф. Шаріфіян, **āberu** родини формується не тільки соціально значущими вчинками її членів, а й накопиченим ними майном. Дослідник наводить жарт:

«Суддя крадію: Ви не подумали про āberu своїх батьків, коли грабували будинок?»

Крадій: Чому ж, подумав. Але не знайшов нічого, що було б гідним їх.»

На думку дослідника, цей жарт вказує на кореляцію між розгляданням концептом і родиною, батьками, з одного боку, та накопиченим родиною майном, з іншого. Отже, те, чим володіє людина, її майно, постає як джерело її **āberu** [Sharifian 2007, 36–37]. Проте гумор жарту, як видається, виникає не стільки на підставі кореляції між поняттям **āberu** людини і її майном, скільки на стійкій асоціації між поняттями **āberu** і «гідність», яка у свідомості персонажа анекдоту набула дещо перекрученого характеру. З іншого боку, у цьому жарті можна бачити підтвердження наведених вище спостережень стосовно того, що кожен член іранського суспільства має піклуватися про честь і гідність своєї родини і не псувати її репутацію своїми необміркованими вчинками.

У перській мові існує ціла низка мовних засобів, які засвідчують актуалізацію відповідного концепту у перській лінгвокультурі, зокрема: **āberumand** 'достойний', 'поважний', **āberu dādan** 'надавати гідності', **āberu xaridan** 'прославлятися' (букв. 'купляти честь'), **āberu rixtan** 'знеславлюватися', 'ганьбитися' (букв. 'проливати/ просипати свою честь'), **āberu-m raft** 'я зганьбився', 'знеславився' (букв. 'моя гідність пішла'), **āberu-m bar bād raft** 'я зганьбився', 'знеславився' (букв. 'моя гідність пішла на вітер'), **āberu be dast āvardan** 'здобувати гідність' (букв. 'отримувати гідність'), **bi āberu** 'без гідності', **hefz-e āberu** 'збереження гідності' тощо. Враховуючи колективістський характер іранського суспільства, де кожний індивід належить і дорожить своєю належністю до певної групи, яку утворюють його близькі й далекі родичі, близькі й знайомі подружжя та їхні родичі тощо, «втратити обличчя» означає не тільки знеславитися самому, а й підірвати авторитет цілої групи. «Іранці несуть відповідальність не лише за свою долю, за збереження і покращення своєї власної репутації (обличчя), а й за репутацію всієї родини та інших груп, до яких вони належать» [Кутлаки 2011, 54].

Ядром концепту **āberu** є прагнення індивіду гарно виглядати в очах інших людей і турбуватися про **harf-e mardom** (букв. 'слово людей'), тобто про те, «що скажуть люди». Із самого дитинства йому повсякчас нагадують про важливість і наслідки того, що люди скажуть або подумають про його зовнішність, висловлювання, поведінку. На думку іранських дослідників, «слово **mardom** 'люди' в іранській культурі набрало метафоричного значення, і його поширення в усіх сферах міжособистісної комунікації показує, наскільки фундаментальним для іранців є несприйняття індивідуалістського способу світобачення і прагнення

суспільного схвалення» [Ahmadi, Ahmadi 1998, 212]. На нашу думку, у цьому контексті можна говорити скоріше не про метафоричне значення слова **mardom** 'люди', а про метонімічне позначення цим словом певної анонімної соціальної сили, яка оцінює і виносить відповідний вердикт стосовно тієї чи іншої особи.

Як зауважує Ф. Шаріфіян, іранські студенти, які вивчають англійську мову як іноземну, констатують, що для перського слова **āberu** не так легко, як здається, підібрати англійський відповідник, адже найближчий за смыслом еквівалент *honor* не повністю передає зміст цього поняття. З такого твердження носіїв мови можна зробити висновок про те, що відповідний перський концепт за змістом концептуальних ознак є об'ємнішим, ніж той концепт, що репрезентується в англійській мові словами *honor* або *reputation*, а в українській – словами *честь*, *гідність*. Коли фіксується така неповна відповідність між універсальними на перший погляд концептами, виникає необхідність у поясненні «культурної схеми». За спостереженням Ф. Шаріфіяна, відмінність перської культурної схеми від англосаксонської, зокрема, полягає у тому, що іранські студенти у процесі оволодіння англійською мовою надто переймаються своїми мовленнєвими помилками й соромляться говорити англійською, аби не втратити **āberu** перед викладачем та своїми одногрупниками. Водночас саме ця схема виявляється додатковим стимулом для іранських студентів, адже оволодіння ними англійською мовою сприятиме підвищенню **āberu** їхніх родин у суспільстві [Sharifian 2007, 38].

Двома важливими складниками перської культурної схеми «збереження обличчя» є **šaxsiyyat** (араб. 'достоїнство, честь, гідність') та **ehterām** (араб. 'повага') [Koutlaki 2002, 1742]. Концепт **šaxsiyyat** охоплює складний комплекс понять, таких як: «особистість», «характер», «честь», «самоповага», «соціальний статус». Ступінь **šaxsiyyat**-у людини визначається її поведінкою, освітою і рівнем соціалізації, тобто виховання, що вона отримала. Людину, яка демонструє ввічливу поведінку і відповідну манеру спілкування, характеризують як **bā šaxsiyyat** (букв. 'з гідністю'), а людину, що не дотримується усталених норм спілкування, – як **bi šaxsiyyat** (букв. 'без гідності'). Якщо учасник комунікації своїм ввічливим вербальним і невербальним ставленням до співрозмовника підносить його гідність, кажуть, що він «додає йому гідності» – **šaxsiyyat midehad** (букв. 'надає **šaxsiyyat**'), у той же час демонструючи свою власну гідність, або свій **šaxsiyyat**. Таким чином, якщо індивід зацікавлений у підтриманні й зростанні свого **šaxsiyyat**-у, він має піклуватися і про **šaxsiyyat** інших людей, виказуючи їм повагу (**ehterām**) під час спілкування.

Важливість концепту **šaxsiyyat** у соціальній комунікації іранців можна продемонструвати на прикладі заголовків публікацій з інтернет-видань з відповідним ключовим словом: а) یک مرد با شخصیت چه خصوصیات دارد؟ **yek mard-e bā šaxsiyyat** *че хосусіууат-і дарад 'Якими якостями володіє чоловік із гідністю?'*; б) سی ویژگی یک انسان با شخصیت **si vižegi-ye yek ensān-e bā šaxsiyyat** *'Тридцять особливостей людини з гідністю'*; в) خصوصیات یک آقای با شخصیت **xosusiyyāt-e yek āqā-ye bā šaxsiyyat** *'Особливості чоловіка з гідністю'*; г) چگونه با شخصیت باشیم؟ **čegune bā šaxsiyyat bāšim** *'Як нам стати (людьми) з гідністю?'*; д) چگونه کودکانی با شخصیت تربیت کنیم؟ **čegune kudakān-i bā šaxsiyyat tarbiyyat konim?** *'Як нам виховати дітей, які б володіли гідністю?'* тощо.

Як видно з наведених прикладів, виховання у громадян і особливо у молодого покоління якостей, які б відповідали визначенню «**yek ensān-i bā šaxsiyyat**», тобто людини, що має гідність, є однією з актуальних проблем, що турбують іранську суспільну думку.

Розгортання культурної схеми «збереження обличчя», що виявляється у застосуванні комунікативних тактик, спрямованих на підтримання своєї власної гідності (**šaxsiyyat**) та вияв поваги (**ehterām**) до іншого, можна спостерігати у повсякденній комунікації іранців. До таких комунікативних тактик відносяться передусім так звані «пропозиції й відмови».

Згідно з перськими правилами ввічливості, від будь-якої пропозиції варто спочатку відмовитися, а у разі бажання прийняти її, погоджуватися лише після особливого наполягання другої сторони. Як зазначає К. Талегані-Ніказм, «у формальному спілкуванні в Ірані негайне прийняття пропозиції може розцінюватися як неввічливе» [Taleghani-Nikazm 1998, 3]. Проте варто відзначити, що ця особливість іранської комунікації притаманна не лише формальному спілкуванню, а й цілком неформальному, як-от між друзями та знайомими.

Цей процес пропонування і відмови від пропозиції позначається дієсловом **ta'ārof kardan** (букв. 'робити **ta'ārof**'). За свідченням іранського дослідника Ф. Шаріфіяна, іранці, які потрапляють з метою навчання або з якихось інших причин за кордон, відчують складність при намаганні пояснити цей аспект **ta'ārof**-у місцевим мешканцям. Дослідник наводить пояснення одного з іранських студентів, розміщене в його блозі: «**ta'ārof** – це наче вербальний танець між двома особами, одна з яких щось пропонує, а друга – відмовляється, який може тривати досить довго, допоки хтось із них не вирішить зупинитися. Цей культурний феномен полягає у тому, щоб із ввічливості відмовитися від речі, яку вам пропонують, навіть у разі, коли вам дуже хочеться її мати. Той, хто пропонує певну річ, причому вона може бути досить коштовною, робить це лише через бажання бути ввічливим, насправді не маючи наміру дійсно її віддати задарма». Інший іранський студент пояснює цей феномен з більшою долею гумору: «Це схоже на те, якби ви запропонували комусь річ, яку насправді не хочете віддавати, а робите це лише для того, щоб гарно й суто по-перські виглядати. Але при цьому ви знаєте, що протилежна сторона із ввічливості й бажання зберегти свій суто перський статус ніколи не прийме вашої пропозиції. Потім сторони можуть помінятися ролями, і цього разу друга сторона, щоб перевершити першу за ввічливістю, може запропонувати ще більш коштовну річ, ніж та, що була запропонована їй, проте знаючи, що її візаві ніколи не погодиться цю річ прийняти. І так може тривати нескінченно довго, допоки люди не відчують себе втомленими, аж поки їх не зморить сон або хтось не почне плакати <...> тобто допоки вони кінець кінцем не зрозуміють, що вже час продовжувати жити своїм життям <...> Але якщо раптом хтось погодиться прийняти запропоноване, це буде справжня катастрофа...» [Sharifian 2007, 40–41].

Як бачимо, ззовні ситуація може виглядати як цілком щира пропозиція і може спонукати іноземця, незнайомого з прихованим змістом цієї схеми, повестися у звичний для нього спосіб, а це може призвести до ускладнень у подальшій комунікації. Поверхове знайомство з такою комунікативною поведінкою, можливо, спонукає когось до висновку про нещирість співрозмовників. Проте насправді такі «комунікативні танці» є своєрідним приємним проведенням часу, від якого комуніканти отримують задоволення.

Розглянуту культурну схему можна проінтерпретувати у термінах теорії *семантичних примітивів* А. Вежбіцької. Як відомо, виходячи з ідеї про єдину для всіх людей світу структуру мислення, дослідниця запропонувала систему мінімальних, семантично неподільних понять, універсальних для всього людства й незалежних від культури і мови, за допомогою яких можна описати будь-який

концепт будь-якої культури [Wierzbicka 1996]. У термінах метамови семантичних примітивів А. Вежбіцької розглянуту схему можна описати таким чином:

- а) Х думає щось на кшталт:
- б) «Я хочу, щоб Y добре про мене думав;
- в) Для цього я роблю йому гарну пропозицію;
- г) Але я не хочу, щоб він прийняв її,
- д) Бо від цього мені не буде добре»;
- е) Y думає щось на кшталт:
- ж) «X робить мені гарну пропозицію;
- з) Але він не хоче, щоб я прийняв її;
- і) Він робить це для того, щоб я добре про нього думав».

Комунікативні тактики «пропозиції і відмови» діють і у ситуації відвідування або прийому гостей. За спостереженням дослідників, незнання специфіки такої мовленнєвої поведінки іранців іноземцями неодноразово призводило до непорозумінь. Зокрема, іранці, перебуваючи у гостях у своїх товаришів-іноземців, так і залишалися напівголодними через те, що діючи у рамках своєї культурної схеми, починали із увічливості відмовлятися від запропонованих страв, а господарі не надто наполягали на частуванні. Іранці же, приймаючи у себе гостей, завжди усвідомлюють, що можлива відмова від запропонованої ними страви чи напою походить від бажання дотриматися **ta'ārof**-у, а тому вважають себе зобов'язаними продовжувати наполягати, переконуючи своїх гостей «не робити **ta'ārof**» (напр., фразою: **lotfan ta'ārof nakonid!** букв. 'Будь ласка, не робіть **ta'ārof!**' або запитанням: **ta'ārof mikonid?** букв. 'Ви робите **ta'ārof?**' у значенні 'Ви відмовляєтеся через **ta'ārof?**') [Koutlaki 2002, 1744].

Але існують пропозиції, від яких можна і варто відмовлятися, оскільки їх роблять виключно із увічливості. Однією з розповсюджених комунікативних тактик, що використовують іранці по відношенню до гостей, особливо якщо вони засиділися допізна, є запрошення залишитися ночувати, яке формулюється у вигляді пропозиції: **šab bemunid** 'залишайтеся на ніч' або запитання: **šab mimunid?** 'залишитися на ніч?'. Така пропозиція може надійти, навіть якщо приміщення є невеликим за площею і господарям разом з гостями вочевидь буде дуже важко розміститися на ночівлю або взагалі декому не вистачить місця. Варто знати, що такі пропозиції роблять виключно із увічливості, заради вияву додаткової прихильності до гостей, і від них слід відмовлятися. Так, за свідченням С. Кутлакi, один іранський інформант повідомив їй про те, що тітка його дружини, будучи незаміжньою жінкою середнього віку, всякий раз, коли він її відвідує, наполягає на тому, щоб він залишився у неї ночувати. Хоча обидва знають, що прийняття цієї пропозиції не є можливим за жодних обставин (хоча б через наявні у мусульманському суспільстві обмеження), вони розуміють, що таке поведіння є частиною **ta'ārof**-у і покликане лише сприяти кращому прояву дружнього, сердечного ставлення [Koutlaki 2002, 1746].

Ще однією комунікативною тактикою, спрямованою на підтримання власної гідності (**šaxsiyyat**) та вияв поваги (**ehterām**) до співрозмовника, є удавана відмова від грошей, що неодмінно мають бути сплачені. Це може бути відмова від грошей, які повертає боржник, відмова продавця від грошей покупця, відмова водія такси від грошей за проїзд тощо.

Яскравою ілюстрацією першого з перелічених випадків є нижче наведений діалог, який відбувся між двома приятелями у Лондоні у ситуації, коли один з них (П1), трохи молодший, збирається повернути другому (П2), старшому, позичені у нього гроші (наводимо за: [Koutlaki 2002, 1746–1751]):

П1: **bezār man ...** (виймає гроші) **tā farāmuš nakardam...** *Дозоль мені ... , поки я не забув...*

П2: **āqā vel kon to-rā xodā.** *Залиши ти це, заради бога.*

П1: **na na xāheš mikonam.** *Ні, ні, я прошу.*

П2: **be vallāhi nemixām.** *Їй-богу, я не візьму.*

П1: **xāheš mikonam.** *Будь ласка.*

П2: **nemixām.** *Не візьму.*

П1: **panjāyi ham barā-t gereftam az bānk.** *Я взяв для тебе з банку купюру у п'ятдесят фунтів.*

П2: **na nemixām āxe.** *Ні, я же сказав, що не візьму.*

П1: **man...man goftam be šomā ke be jān-e xod-am, be xodā, man in-o qalban migam šomā eyn-e barādar-e man-i... age man lang bemunam ya'ni tanhā kas-i ke man mitunam begam... ya'ni xod-am rāhat-am... šomā... inam az in...** *Я кажу, що Ви, клянусь душею, Богом, від щирого серця це кажу – Ви мені як брат <...> і якщо у мене будуть проблеми, Ви – єдиний, до кого я можу звернутися <...> тобто мені самому так легше <...> Ви <...> ось такі справи...*

Діалог завершується тим, що старший приятель все-таки бере гроші, але ось така «преамбула» є необхідною, щоби продемонструвати взаємну повагу: П2, відмовляючись брати гроші, хоче показати, що він співчуває тимчасовому фінансовому утрудненню П1 і готовий взагалі «забути» про цей борг; однак П1, зі свого боку, продовжує наполягати, оскільки знає, що П2 відмовляється від грошей через **ta'ārof**, і тому, користуючись нагодою, всіляко прибільшує важливість персони П2, чим робить йому приємне. Поступово підвищуючи статус свого співрозмовника, П1 в кінці діалогу навіть переходить на «Ви» (**šomā**), хоча починав розмову з дієслівної форми 2 особи однини **bezār** 'дозволь'. Обидва знають, що такий обмін репліками необхідний для того, щоб засвідчити, що вони поважають і підтримують «обличчя» один одного.

Аналогічну комунікативну тактику використовують продавці на базарі або водії приватних автомобілів, коли підвозять клієнтів, удавано відмовляючись брати гроші за покупку чи за надану послугу і використовуючи клішовану фразу **qābel-i nadāre** (букв. 'Це Вас не гідне'), покликану показати, що надана послуга – це дрібниця, не варта «високості» клієнта. Якщо клієнтом на базарі виявляється близький знайомий або друг продавця, то така удавана відмова продавця від грошей за товар переростає у нескінчений обмін люб'язностями, що може набувати дещо театралізованого характеру (див.: [Koutlaki 2002, 1751–1754]).

Іноземцям необхідно знати, що удавана відмова від грошей за надану послугу – це лише одна з комунікативних тактик **ta'ārof**-у, спрямована на підвищення статусу клієнта й вияв поваги до нього, і не сприймати таку відмову за «чисту монету», а наполягати на тому, щоб гроші були взяті, зокрема за допомогою клішованої фрази-відповіді: **xāheš mikonam, sāheb-eš qābel dāre** (букв. 'Прошу Вас, натомість господар (цієї покупки, послуги) має гідність'). Фіксуються випадки, коли іноземці, не знаючи, як поводитися у такій ситуації, радо сприймають удавану відмову брати гроші як прояв «східної щедрості й гостинності», прощаються і покидають магазин чи автомобіль, залишаючи господаря у стані повної розгубленості. Звичайно, почуття власної гідності ніколи не дозволить йому кричати услід іноземцю, що то був лише **ta'ārof**, і гроші все ж таки варто заплатити. Єдиним винятком з цього правила, коли можна або взагалі не платити гроші, або не брати участь у спільній сплаті рахунку у ресторані, є почута від іранської сторони фраза: **xāheš mikonam, mehmān-e mā bāšid** 'Прошу Вас, будьте моїм гостем', проте, як видається, якщо спілкування відбувається не на

рівні близьких друзів або принаймні гарних знайомих, іноземцю все ж таки варто заплатити за себе, хоча б для підтримання власної гідності й «збереження обличчя», що є дуже важливим у комунікації з іранцями.

Отже, проаналізований матеріал підтверджує висновок багатьох дослідників про те, що без урахування відмінностей, що існують у мовленнєвих традиціях різних країн взагалі і системах ввічливості зокрема, повноцінна міжкультурна комунікація не можлива. Виховання у студентів поваги до інших культурних цінностей повинно мати на меті формування у них здатності до міжкультурної рефлексії, тобто вміння правильно інтерпретувати комунікативну поведінку співбесідника з позицій норм і цінностей його культури. Це особливо актуально для спілкування з представниками східних мовно-культурних спільнот, комунікативна поведінка яких з погляду українців позначена більшою етноспецифікою у порівнянні з представниками західного світу. Без усвідомлення і глибинного прийняття самотньої специфіки східного спілкування навіть бездоганне володіння мовою і відповідними комунікативними техніками не може гарантувати ефективної комунікації з носіями східних мов і культур. Тому всебічне вивчення систем ввічливості у моно- і полікультурному аспектах має стати одним з пріоритетних завдань підготовки висококваліфікованих фахівців зі східних мов у вищій школі.

Література

- Байбурин А.К.* Об этнографическом изучении этикета / А.К. Байбурин // *Этикет у народов Передней Азии : [сборник статей]*. – М. : Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1988. – С. 12–37.
- Кутлаки С.* Среди иранцев: Путеводитель по нравам и обычаям самой закрытой страны мира / С. Кутлаки ; пер. с англ. А. Ванюкова. – М. : Юнайтед Пресс, 2011. – 257 с.
- Ларина Т.В.* Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 512 с.
- Формановская Н.И.* Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н.И. Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 480 с.
- Ahmadi N.* Iranian Islam: The Concept of the Individual / N. Ahmadi, F. Ahmadi. – London : Mac-Millan Press, 1998. – 281 p.
- Asjodi M.* A comparison between *ta'arof* in Persian and *limao* in Chinese / Mino Asjodi // *International Journal of Sociology of Language*. – 2001. – No. 148. – P. 71–92.
- Assadi R.* Deference: Persian Style / Reza Assadi // *Anthropological Linguistics*. – 1980. – Vol. 22. – P. 221–224.
- Beeman W.O.* Affectivity in Persian language use / William O. Beeman // *Culture, Medicine, and Psychiatry*. – 1988. – Vol. 12. – P. 9–30.
- Brown P., Levinson S.* Politeness : Some Universals in Language Usage / Penelope Brown, Stephen Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 358 p.
- De Bellaigue C.* In the Rose Garden of the Martyrs : A Memoir of Iran / Christopher de Bellaigue. – London : Harper Collins, 2004. – 304 p.
- DelVecchio Good M., Good B.* Ritual, the state, and the transformation of emotional discourse in Iranian society / M. DelVecchio Good, B. Good // *Culture, Medicine, and Psychiatry*. – 1988. – Vol. 12. – P. 43–62.
- Eslami R. Z.* Invitations in Persian and English: Ostensible or Genuine? / Rasekh Z. Eslami // *Intercultural Pragmatics*. De Gruyter Mouton, 2005. – Vol. 2, Issue 4. – P. 453–480.
- Goffman E.* Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior / Erving Goffman. – N.Y. : Anchor / Doubleday, 1967. – 280 p.
- Goffman E.* On face-work : an analysis of ritual elements in social interaction / Erving Goffman // *Communication in face-to-face interaction* / edited by J. Laver, S. Hutcheson. – Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 319–346.

Hillmann M. C. Language and Social Distinctions / Michael C. Hillmann // *Modern Iran : The Dialectics of Continuity and Change* / edited by M. Bonine, N. R. Keddie. – Albany : State University of New York Press, 1981. – P. 327–340.

Keshavarz M. H. The role of social context, intimacy, and distance in the choice of forms of address / Mohammad H. Keshavarz // *International Journal of the Sociology of Language*. – 2011. – V. 148. – P. 5–18.

Koutlaki S. A. Offers and expressions of thanks as face enhancing acts : Tæ'arof in Persian / Sofia A. Koutlaki // *Journal of Pragmatics*, 2002. – Vol. 34, Issue 12. – P. 1733–1756.

Matsumoto Y. Reexamination of the universality of face; Politeness phenomena in Japanese / Yoshiko Matsumoto // *Journal of Pragmatics*. – 1988. – Vol. 12. – P. 403–426.

O'Shea M. Cultural Shock! Iran / Maria O'Shea. – Portland, OR : Graphic Arts Publishing Company, 2000. – 271 p.

Sharifian F. L1 cultural conceptualizations in L2 learning. The case of Persian-speaking learners of English / Farzad Sharifian // *Applied Cultural Linguistics : implications for second language learning and intercultural communication* / edited by F. Sharifian and G.B. Palmer. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 33–51.

Taleghani-Nikazm C. Politeness in Persian interaction : The Preference Format of Offers in Persian / Carmen Taleghani-Nikazm // *Crossroads of Language, Inter-action, and Culture*. – 1998. – Vol. 1. – P. 3–11.

Wierzbicka A. Semantics : Primes and Universals / Anna Wierzbicka. – N.Y., Oxford ; Oxford University Press, 1996. – 500 p.

Словники

Баранов Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – [6-е изд., стереотип.] – М. : Русский язык, 1985. – 944 с.

Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – К. : ДОВІРА, 2007. – 205 с.

Персидско-русский словарь : в 2 т. / Под ред. Ю.А. Рубинчика. – М. : Русский язык, 1985.

Aryanpur Kashani A., Aryanpur Kashani M. Aryanpur Persian-English Dictionary / A. Aryanpur Kashani, M. Aryanpur Kashani. – Tehran : Amir-Kabir Publications, 1986. – 605 p.

КОНЦЕПТЫ РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

КОНЦЕПТ *ТРУДОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ* В РУССКОМ ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА

Г.С. Яроцкая

Попытки подключить людей к социальному действию, влияя на те их мотивы, представление о существовании которых ошибочно, могут иметь деструктивные последствия. Например, повышение экономической эффективности посредством экономических стимулов иллюзорно, если речь идет о людях, которые не рассматривают рост своего экономического благосостояния как ценность, как элемент определенной программы. В связи с этим актуальным является выявление той ценностной системы, с помощью которой носители лингвокультуры осознавали и осознают экономические условия своего существования; их представления о должном, желаемом порядке распределения благ; приоритеты и мотивы, побуждающие их к экономическим действиям; особые институты, в рамках которых происходили и происходят эти действия. Из этого следует, что актуальной является проблема изучения языковой объективации аксиосферы коллективного сознания с целью определения ценностного инварианта, позволяющего сохранять единство культуры и воспроизводственной деятельности общества.

В данной работе мы рассмотрим аксиологию труда в истории русской лингвокультуры (далее – РЛК), опираясь на разработанную нами методику исследования ценностей языкового сознания.

Ценности как идеальные сущности недоступны непосредственному восприятию, однако попытка описания аксиосистемы возможна благодаря языку, который даёт возможность вывести представления о ценностях в «окно сознания» и «расшифровать» их посредством проведения лингвокогнитивного анализа. Так, например, Н.В. Бардина считает, что связь между аксиосистемой народа и синтетизмом тех или иных смысловых зон оказывается очевидной: различия между предметами, свойствами и отношениями, которые пусть и осознаются человеком, но не зафиксированы с предельной лаконичностью в звуковых стереотипах и не частотны в реальном языковом существовании, выступают как менее значимые, второстепенные в национальной лингвоментальной аксиосистеме [Бардина 1998, 9]. Из этого следует, что лишь те элементы, процессы, действия внешней и внутренней реальности получают номинацию в языке, которые осмысляются как важные для жизнедеятельности человека.

Под **ценностью как лингвоаксиологической категорией** мы понимаем позитивно-оцениваемую, актуальную, значимую для языкового сознания сущность, которая ориентирует человека в его деятельности и детерминирует нормы его поведения. Подтверждением значимости, актуальности для языкового сознания того или иного концепта может служить **лексико-семантическая (в том числе и коннотативная) и деривационная активность его вербальных репрезентантов. Подобная активность слова в целом пропорциональна его частотности, степени многозначности, словообразовательной и фразеологической продуктивности, разнообразию синтагматических возможностей.**

Целью предлагаемого исследования является выявление инвариантных лингвокогнитивных и лингвокультурных ценностных характеристик трудовой

деятельности в *русском языковом сознании* (далее – РЯС), объективированных в системе языка и речевой деятельности. В данной работе мы ограничимся рассмотрением трёх периодов в истории РЛК – дохристианского, древнекиевского и московского.

Языковое воплощение концептуализации *трудовой деятельности* (далее – ТД) в РЛК изучалось многими исследователями [Басова 2004; Ганапольская 1995; Гоннова 2003; Иванова 2002; Ерёмина 2003; Токарев 2003; Чернова 2004 и др.]. Однако аксиолингвистически ориентированное изучение динамики концептуализации ТД проводится впервые.

Доказательством актуальности, значимости для языкового сознания той или иной ценности, с нашей точки зрения, являются: 1) номинативная и семантическая плотность тематической группы слов, вербализующей концепт, 2) детализация наименования, степень репрезентированности данного концепта фразеологическим фондом языка, 3) частотность слов-репрезентантов концепта в текстах разной жанровой принадлежности, 4) внутренняя форма слов как ценностный мотив концептуализации, 5) аксиологические пресуппозиции в семантике вербальных репрезентантов; 6) прагматический потенциал номинантов концепта.

История концептуализации ТД строится нами как преемственность смыслов, точками отсчета в которых являются протоконцепты, восходящие к донациональному периоду развития восточнославянских языков. Итак, **протоконцепт** – потенциально содержащая когнитивную связь с концептом-преемником (во многом на подсознательном уровне), информационно значимая единица историко-культурного кода этноса, способная проявлять вербально свои когнитивные признаки в языковом сознании и речевом поведении носителя современной лингвокультуры (ассоциативное поле, речевые клише и стереотипы как проекция сознания и подсознания и т. д.).

Результаты проведённого нами исследования протоконцепта ТД (см. подробно об этом: Яроцкая 2013) позволили сделать вывод о том, что номинативное пространство ТД представлено многочисленными лексемами, в семантическую структуру которых входят семы 'работать', 'стараться', 'страдать', 'усердие', 'хлопоты'. Отличительной особенностью концептуализации ТД можно назвать то, что трудовой характер работы, не связанной с созданием материального продукта (основными из которых являлись продукты пиания и одежда), ставился под сомнение, поскольку занятия домом, собственно домашняя работа воспринималась как хлопоты, заботы, не требующие напряжения, старания и усердия, и не являлись т. н. производительным трудом, как, например, земледельческий труд. Отсутствие непосредственных указаний на отнесение «домашнего труда» к ТД в языке древних восточных славян сопоставимо с современным осмыслением домашней работы как занятостью ведением хозяйства, но не работой, в противоположность работающим, получающим зарплату. Это значит, что домашний труд воспринимался и воспринимается как священный долг (обычно женщины) и плата за него кажется неприемлемой, поскольку профанирует его. Однако сегодняшняя практика найма прислуги (ср. *домработница, сиделка, женищина, которая помогает по хозяйству, кухарка, служанка, помощница по хозяйству* и др. – варианты номинаций, которые объективируют когнитивные признаки «трудоустройство», «работа по найму за деньги, выплачиваемые нанимателем-хозяином» и «занятость, предполагающая выполнение различных видов домашней работы» – говорит о том, что данный вид деятельности является оплачиваемым трудом. Видимо, РЯС противится обозначениям *прислуга, служанка* как имеющим устойчивые негативные ассоциации с советских времён, поэтому наиболее частотным и общепринятым в

современном русском языке становится лексема *домработница*, хотя «политкорректные» работодатели часто называют их *помощницами по дому, по хозяйству*.

Интересным фактом является **отсутствие вербальных репрезентантов, оценивающих эффективность и результативность труда**. Возможно, это говорит о том, что степень внешнего принуждения в труде была более значимой, чем внутренняя, когда человек осознаёт то, что работает на себя и для себя (ср. глагол *трудить* означает 'принуждать, заставлять', а у сущ. *беда* исторически первичное значение 'быть принуждаемым, испытывать притеснения'). Ещё одной причиной отсутствия вербальных репрезентантов когнитивного признака «профессионализм» является акцентуация земледелия и скотоводства как видов ТД, поэтому на первый план выходит не мастерство и профессионализм работника, а его старание, усердие и добросовестность. Только «ремесленный труд» актуализирует признаки мастерства и умения.

Вербализация оценочного отношения к процессу (старательность/небрежность: *трудиться – варзать*) подчёркивает значимость этической оценки процесса, а не результата труда. *Варзает* не тот, кто не умеет хорошо, старательно трудиться, а тот, кто не хочет прилагать усилия, стараться (ср. в Словаре русского языка XI – XVII вв. толкование лексемы *плохо* – 1) без труда, легко, 2) без старания, как попало, оплошно [СлРЯ XI-XVII вв., вып. 15, с. 109]).

Несмотря на наличие утилитарных мотивов труда (основным мотивом труда является потребность в возмещении затраченных усилий кормлением (работаем, чтобы *кормиться* в древнем РЯС)), вербальные репрезентанты образно-оценочного признака «получать еду незаслуженно, не отработав, не заплатив трудом» (*дармоед, трутень, тунеядец*) объективируют негативную морально-этическую оценку подобного поведения.

Лингвоаксиологический аспект концептуализации ТД как объективной необходимости (а не внутренней потребности человека) характеризуется наличием утилитарных (работать, чтобы выжить) и моральных (усердно работать, стараться) ценностных признаков. В целом, учитывая особенности концептуализации ТД древним сознанием, можно согласиться с мнением Л.А. Окольской [Окольская 2006] о том, что этот процесс мыслился как череда конкретных повседневных заданий, которые нужно выполнить здесь и сейчас во многом для того, чтобы иметь возможность перейти к празднику – важнейшей для доиндустриального общества форме бытия.

Изменения, произошедшие в коллективном языковом сознании в древнекиевский период, мы связываем с «импортом» в концептуальное пространство ценностей православной византийской культуры, что не могло не отразиться на уровнях языковой системы и речевого узуса (см. об этом подробно: Яроцкая 2014).

Основополагающая хозяйственная ценность христианской трудовой этики – воспроизводство жизни благодаря труду, создающему блага. Однако общеизвестно, что православие, как и католицизм, рассматривает работу как наказание, ниспосланное человечеству за грехи. Оно конструирует образ трудящегося человека, который терпеливо переносит тяготы ради спасения своей души и всего общества и в этом уподобляется Христу. Отсюда и значение 'болезнь', 'немощь', выделяемое в лексеме *трудъ*: 1) упражнение в работе; 2) самое произведение, совершенное работою; 3) церк. болезнь, немощь [СЦРЯ, т. 2, с. 634].

Как пишет Л.А. Окольская, высокое сакральное значение в православии имел тяжелый физический труд крестьянина [Окольская 2006]. Именно с таким

пониманием труда связано и отношение к нему как средству воспитания праведного христианина: ср.: лексемы *трудникъ* и *трудница* имеют пометы «церк». и означают: 1) переносящий тяжкие труды, труженик; 2) стар. работник [СЦРЯ, т. 2, 634].

Отношение к труду как процессу и как результату обозначено ценностной спецификой в православном дискурсе. Если в дохристианском обыденном языковом сознании восточных славян подчёркивалась ценность старательности и усердия как отношения к самому процессу труда, то в богословском дискурсе выражено ценностно-нормативное отношение не только к процессу, но и к мотиву и результату труда. Основным мотивом ТД является осуществление богоугодного дела – служения Богу, ближнему, а не материальное вознаграждение за труд. Особо подчёркивается в религиозных текстах значимость добросовестного, прилежного труда как долга работника перед работодателем и перед Богом.

Существует определённое противоречие в трудовой этике православия: труд, являясь наказанием, ниспосланным человеку за грехи, вместе с тем требует материального вознаграждения; критерием моральной оценки труда является его богоугодность/небогугодность; физически тяжёлый труд, являясь низшей ступенью в иерархии значимости, тем не менее заслуживает высокой моральной оценки, поскольку тот, кто терпеливо сносит все его тяготы, воспитывает смирение и уподобляется Христу.

Учитывая особенности дохристианского сознания, можно сказать о некоторой рассогласованности православных и унаследованных с дохристианских времён норм отношения к труду и досугу. Основные отличия ценностных и логико-рациональных характеристик протоконцепта ТД сводятся к следующим: 1) нейтрализация утилитарных мотивов труда (трудиться, чтобы питаться, жить); 2) выдвижение на первый план этической (духовной) мотивации труда – труд как наказание за грехи, трудом искупаются грехи и спасается душа, трудом достигается идеал служения Богу; 3) возрастание значимости интеллектуального труда, труда по приобретению знаний, обучения, молитвенного труда; 4) дискурсивная экспликация представлений о женском труде и высокая оценка его значимости; 5) вербальная дифференциация видов трудовой деятельности; 6) языковое воплощение концептуализации предпринимательства, торговли (коммерции), управления (чиновничества), ростовщичества и других видов деятельности; 7) дискурсивное выражение облигаторности материального вознаграждения за использование труда как ресурса; 8) высокая ценность молитвенного труда.

И если ценность труда в дохристианском обыденном сознании была скорее инструментальной (труд как ресурс для производства благ, необходимых для удовлетворения разумных потребностей домохозяйства), то в православном дискурсе инструментальная ценность труда приобретает воспитательную направленность (воспитывает смирение и послушание – монахи *трудники* и *трудницы*). Моральные стимулы ТД в дохристианском языковом сознании были связаны в первую очередь с необходимостью *отработать свой хлеб*, не быть *дармоедом*; в богословском дискурсе на первый план выдвигается **идея труда как ресурса, используемого на благо человека и общества, а благо человека – это то, что угодно Богу**. Таким образом, словосочетания *богоугодный труд*, *богоугодное дело* могут претендовать на вербальное воплощение ценностных критериев оценок ТД в православном дискурсе.

Ценностная динамика концептуализации ТД в обыденном сознании тесно взаимосвязана с социально-экономической и политической ситуацией в государстве

(московский период), которая может быть описана посредством обращения к ключевым словам-идеологемам – индикаторам эпохи в сфере политической и экономической деятельности: *служение (служба, слуги, служилые/служивые, неслужилые/неслуживые), жалование, милости, местничество, опала, рабы, холопы, повинности, повиновение, податное бремя, тягло* и др.

Взгляд, согласно которому верховный правитель Московского царства одновременно является и личным собственником всей земли со всеми ее ресурсами, приводит к тому, что весь народ оказывается его свободными или несвободными *слугами*, которым позволено пользоваться земельными или иными угодьями на условиях выполнения определенных обязанностей и *повинностей* в пользу владельца. Государь *жалует* отдельным лицам, городам, волостям или сословиям определенные права, но он всегда вправе взять *свои милости* обратно. «Все внутреннее устройство Московского государства «покоилось» на принудительном разверстывании обязательных *повинностей* и *служб* между отдельными группами населения с безвыходным прикреплением каждой группы к ее специальной службе и ее специальному *тяглу*; все население – от последнего холопа до первого боярина – оказывалось, таким образом, закрепощенным без возможности сколько-нибудь свободно распоряжаться своим существованием <...> Зависимость крестьянина от *служилого* землевладельца была лишь своеобразной формой *службы* крестьянина тому же государству» [Кизеветтер 1923, 8].

Появление новых образных признаков, обусловленных влиянием православной идеологии, связано с **концептуализацией труда как подвижничества**: образы подвижников, людей, совершающих трудовые подвиги позволяют включить новый когнитивный признак «подвиг»: ср. *Трудовникъ* – борец, боец, воин. *Трудовньий* – трудный, тяжёлый, подвижнический. *Труждаются* – трудиться, совершать подвиг, изнуряться [Срезн., т. 3, 51].

Изменения на аксиологическом уровне обусловлены включением в РЯС идеологием богословского сознания, в котором концептуализация труда как духовно-нравственной ценности, приближающей человека к идеалу праведности/святости, вербализовалась в лексемах ряда «трудолюбие»: *трудолюбивый* – любящий труд, работу. *Трудолюбный* – подвижнический. *Трудолюбьнѣ* – с любовью к труду. *Трудолюбствовати, трудолюбствую* – трудиться с любовью. *Трудолюбьць* – с любовью работающий, любящий труд [Срезн., т. 3, 51]. Таким образом, идеологема, формирующая необходимость и ценность любви к труду – *трудолюбие*, импортированная в обыденное сознание из православного дискурса, закрепляет позитивные оценки человека, любящего труд, отношение к труду с любовью в РЛК. **Труд из инструментальной, утилитарной ценности в дохристианском сознании становится инструментальной моральной ценностью на пути к цели – праведности, святости.**

Второй идеологемой, привнесённой религиозным дискурсом (под влиянием церковнославянской концептосферы), была лингвокультурная идея жертвенности, формирующая **этику служения**, впоследствии ставшую в оппозицию к «достижительной» этике успеха западного сознания. Ср. *служительство* – священство, *служительствующий* – тот, кто участвует в отправлении богослужения в церкви [СлРЯ XI-XVII вв., вып. 25, 121]; *служебникъ* – 1. Слуга, служитель. 2. Служитель церкви – священнослужитель <...> [там же].

Поскольку сверхценностью для обыденного сознания был царь-батюшка, божий помазанник, то служение государю (*служба государева* – воинская повинность в пользу государства) приравнивалось к служению и поклонению Богу. Идея служения, первоначально возникнув в религиозном дискурсе, распространилась в

качестве идеологемного компонента в структуру ценностных составляющих протоконцепта ТД, вследствие чего **труд стал рассматриваться как служение государю, и вся трудовая деятельность, служба направлена на благо царя, отечества.** Ср. *Служити кому-л. своими головами* – не щадить жизни на службе [СлРЯ XI-XVII вв., вып. 25, 136]; *Служити* – находиться на службе, в услужении. 2. Действовать для чьей-либо пользы, во благо кому-л. 3. Поклоняться, совершать религиозные действия. 4. Быть служителем Богу, исполнителем его воли <...> [там же]. Таким образом, лингвоаксиологический анализ ТД позволяет выделить дополнительные ценностные признаки ТД: «услуга», «содействие», «попечение».

Инвариантным значением для репрезентантов протоконцепта ТД является 'осуществление деятельности как долга и обязанности субъекта', поскольку семы 'принуждение' (внутреннее или внешнее), 'подчинение' присутствуют в значениях лексем *трудъ, работа, служба*. **Вербализация Эго-деятельности, то есть работы на себя, в собственных интересах, в целях получения прибыли, выгоды, не фиксируется в РЛК в однословных номинациях.**

Обращают на себя внимание трёхкорневые образования *суетотрудолюбный, суетотрудолюбство* и *суетотрудолюбие* – тщетный, бесполезный труд, не приносящий результата [СлРЯ XI-XVII вв., вып. 28, 279], фиксирующие идею бесполезности труда, сопоставимого с *суетой*, которая в отличие от деятельности, не имеет цели и результата. Именно отсутствие (даже кажущееся отсутствие) смысла в какой-либо деятельности для субъекта оценки приравнивает его к суете, и служит оправданием отказа от деятельности. Возможно, данная оценка принадлежит «прагматику», который в отличие от «праведника», не усматривает в этом *безделья и лени*.

Лексемы со значением 'профессионализм', 'мастерство'/'мастер' (*великохитрость, умѣтель, дѣлательство*) вербализуют периферийные когнитивные признаки. Немногочисленные вербальные репрезентанты качества труда, профессионализма отмечены только в дериватах с корнем -*дѣл-*. Можно предположить, что значимость качества труда, обретение профессионализма как утилитарные и моральные ценности не являются актуальными в обыденном сознании. Слабый акцент на значимости результатов ТД связан и с концептуализацией вознаграждения за труд как мотива ТД. Однако высокая номинативная плотность когнитивного признака «усердие в труде» свидетельствует об актуальности данной характеристики субъекта ТД: ср.: *усердие, рвение, старание, старательный, ревнение, ревнивый (ревностный), радетельный, радетельство* и др.

Суть динамики протоконцепта ТД в РЯС прослеживается в двух тенденциях: 1) концептуализации труда как служения; 2) актуализации образных и ценностных (идеологемных) компонентов, набор которых обусловлен влиянием богословского сознания (труд – повинность, жертвенность, подвижничество, вознаграждение за труд – милость).

Таким образом, ТД концептуализируется как социальная и моральная категория, вне прямой связи с экономической и хозяйственной деятельностью. Труд в обыденном сознании понимается как служение и способ возмещения, отработывания долга. Вознаграждение, получаемое за труд, концептуализируется как проявление милости, жалости (*жалование*), поощрение, получаемое сверху, может быть заслуженным или незаслуженным (*выслуга, послуга, незаслужка, недослужка*).

Если составить рейтинг престижности, значимости для РЛК видов ТД, то первое почётное место займёт *служба* князю/государю, так как именно эта деятельность

заслуживала поощрения в виде *пожалований* князя: старшие члены дружины – бояре удостаивались вознаграждения за службу – оружия, одежды, коня, а позже – земли, второе – *труд*, прежде всего крестьянский, осознанная необходимость и условие выживания, плата за еду, и, наконец, третье – домашняя работа – *хлопоты* как женское занятие, проявление заботы о родных, четвертое – *работа*, имеющая принудительный характер и не предусматривающая вознаграждения.

Таким образом, концептуализация ТД в исследуемые нами периоды характеризуется ценностной ориентацией на служение и усердие, что последовательно отражается в языковой репрезентации трудовой деятельности в истории РЛК. Лингвистическое моделирование истории объективации коммерции как вида трудовой деятельности представляется перспективой дальнейшего исследования.

Литература

Бардина Н.В. Когнитивная конденсация как принцип этнолингвального варьирования / Н.В. Бардина // Слов'янський збірник. – Вип. 3. – Одеса : Астропринт, 1998. – С. 8–15.

Басова Л.В. Концепт ТРУД в русском языке (на материале пословиц и поговорок) : автореф. дис. На соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 / Лариса Валерьевна Басова. – Т. : Изд-во ТюмГУ, 2004. – 19 с.

Ганапольская Е.В. Фразеосемантическое поле «Труд» в русском языке: в сопоставлении с англ. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е.В. Ганапольская. – СПб : Скифия, 1995. – 377 с.

Гоннова Т.В. Социокультурные характеристики концепта «труд» в русском языковом сознании : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Т.В. Гоннова. – В., 2003. – 213 с.

Ерёмина М.А. Лексико-семантическое поле «Отношение человека к труду» в русских народных говорах: этнолингвистический аспект : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01 / М.А. Ерёмина. – Е., 2003. – 253 с.

Иванова Л.А. Концепт *труд* в русской языковой картине мира / Л.А. Иванова, Л.А. Самохина // Язык и межкультурные коммуникации : материалы междунар. конф. – Уфа : Изд-во Башк. гос. пед. ун-та, 2002. – С. 89–90.

Кизеветтер А.А. Крестьянство в России / А.А. Кизеветтер // Крестьянская Россия. – Т. II–III. – П. : Крестьянская Россия, 1923. – С. 8.

Кормакова Е.В. Концепт «труд» в немецкой и русской лингвокультурах / Е.В. Кормакова // Проблемы современной лингвистики. – В. : Колледж, 1999. – С. 15–19.

Окольская Л.А. Российская формула труда: исторический экскурс / Л.А. Окольская // Человек. – 2006. – № 4. – С. 16–30.

Основы социальной концепции Русской Православной Церкви, VI.5. – 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mospat.ru/chapters/conception/>. – Загл. с экрана.

Токарев Г.В. Теоретические проблемы вербализации концепта «труд» в русском языке : автореф. дис. На соискание ученой степени д-ра филол. наук : 10.02.19 / Г.В. Токарев. – Волгоград, 2003. – 46 с.

Чернова О.Е. Концепт «труд» как объект идеологизации : дис. ... канд. филол. наук : 00.02.01 / О.Е. Чернова. – Екатеринбург, 2004. – 163 с.

Яроцкая Г.С. Экономический протоконцепт «трудовая деятельность» в русской лингвокультуре / Г.С. Яроцкая // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. №1021. Серія: Філологія. Вип. 66. – Харків, 2012. – С. 113–118.

Яроцкая Г.С. Аксиогенез экономического сознания в русской лингвокультуре : [монография] / Г.С. Яроцкая. – Одесса : Одесский нац. ун-т имени И. И. Мечникова. – 2013. – 552 с.

Яроцкая Г.С. Экономические ценности христианского дискурса / Г.С. Яроцкая // Актуальные проблемы экономики и менеджмента: теория, инновации и современная

практика : [монография]. Книга третья / под ред. Э.А. Кузнецова – Херсон : Гринь Д. С., 2014. – 584с. – С. 117–153.

Источники иллюстративного материала

1. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. – М. : Протестант, 1991. – 925 с.
2. *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. 1–28 (1975-2008). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3227643>. – Загл. с экрана.
3. *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка*, составленный вторымъ отдѣленіемъ Императорской академіи наукъ : в 4 томах. – Второе изданіе. – Санкт-Петербургъ, 1867.
4. *Срезневский И.И.* Словарь древнерусского языка : в 3 т. – Репринтное издание. – М. : Книга, 1989. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=sreznevskij>. (Материалы для словаря древнерусского языка И. И. Срезневского). – СПб., 1893.

КОНЦЕПТЫ УКРАИНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

НАЦІОНАЛЬНІ СИМВОЛИ ЯК МАТЕРІАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ *СВІЙ/ЧУЖИЙ* У КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙНОГО ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ УКРАЇНЦІВ

О.В. Яковлева

Актуальними у лінгвістиці залишаються дослідження картини світу, і в Україні такі дослідження проводяться з огляду на специфіку етнічної свідомості мовців, з урахуванням традицій, обрядів, вірувань, міфології [Селіванова 1999, 83-84]. Проблема мовної картини світу невіддільна від ширшої проблеми взаємних відношень мови і мислення [Якименко, Мосенкіс 2005, 117].

Система символів у національних обрядах, як родинних, так і календарних, своїм корінням сягає у сиву давнину, коли наші далекі предки мали абсолютно інший тип мислення, інший «стандарт пояснення світу» (термін М. Поповича) [Попович 1985, 138].

«Через проникнення у мовну картину світу пізнається ментальність (відображений у мові своєрідний спосіб мислення і світовідчування) народу, його міфологічне мислення, виявлення мовних форм, що відтілюють універсальні логічні закони людського мислення» [Єрмоленко та ін. 2001, 87; 93]. Отже, через мову обрядових текстів, зокрема, обрядових пісень, а також зафіксованих символічних обрядодій, обов'язкових предметних символів у їх системному вивченні, ми можемо схарактеризувати, зрозуміти й усвідомити міфологічне світосприйняття, а також реконструювати систему обрядових символів українців.

У науковій лінгвістичній літературі останніх років слово «концепт» є досить частотним, а «поширення концептологічних описів у сучасному мовознавстві набуло характеру епідемії, хвороби, яку лінгвісти жартома називали концептовітом» [Селіванова 2012, 305]. Насправді, як зазначає М. Піменова, ідея концептуального дослідження предметів або явищ, в образах яких матеріалізувалися результати асоціативного, наочного мислення людини, з'явилася дуже давно. Саме таким, першим, зафіксованим у письмовій формі концептуальним дослідженням, науковець вважає роботу Яскі (V ст. до н.е.), який описав асоціативні ряди слів у Рігведі [Піменова 2007, 6].

Зважаючи на численні праці у межах концептології (див. роботи О. Селіванової, М. Піменової, В. Карасика, В. Маслової та багатьох інших), варіанти й варіації розуміння терміну *концепт*, актуальним для нашого дослідження буде визначення, що ґрунтується на ідеях С. Воркачова і М. Піменової про концепт як одиницю колективного знання/свідомості, що має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою [Воркачев 2001, 70]. Зафіксований у мові концепт – це втілений у мовних знаках образ, символ або поняття, і однією з конститутивних ознак концепту є наявність бінарної опозиції [Піменова 2007, 6; 9].

З іншого боку, кожний символ – це матеріальне вираження того чи іншого концепту. Міфологічне мислення предків через систему національних обрядових символів, у яких матеріалізувалися у вигляді бінарних опозицій такі концепти, як *життя/смерть*; *свій/чужий*; *чоловічий/жіночий* та інші, вводить у світ духовної культури нашого народу. Саме знаки і символи відіграють основоположну роль у формуванні культури [Зыкова 2011, 15].

Обрядові символи (акціональні, предметні й вербальні) не тільки створюють образи у синкретичному тексті весільного обряду, вони віддзеркалюють народні

уявлення про устрій навколишнього світу, і такі уявлення були важливим організуючим началом у повсякденному житті.

Концепт *свій/чужий* у весільному обряді не тільки українців, а й більшості інших народів, тісно пов'язаний з опозицією чоловічого та жіночого начала. Підтвердженням є проведена нами розвідка синкретичних символів у весільному обряді українців і китайців [Яковлєва 2017]. Попри те, що китайська й індоєвропейська прадавні культури (частиною останньої є слов'янська, зокрема й українська) формувалися незалежно одна від одної, у традиційному весільному обряді китайців і українців є спільні риси, а також і спільні синкретичні символи. Пояснення цього феномена знаходимо у роботі В. Таранця, який, дослідивши походження поняття числа, зазначив: «виявлені на великій території Європи і Азії факти примінення людиною кількісних сукупностей у період пізнього палеоліту свідчать про єдині шляхи пізнання нею дійсності і розвитку її мислення» [Таранець 1999, 19].

Досить традиційним вважається погляд на зазначену опозицію *чоловік/жінка* як на двочленне аксіологічне протиставлення *свого* та *чужого*, що особливо характерне для архаїчної повсякденної свідомості, для колективного несвідомого (чужий – це та людина, яка не належить до моєї родини) [Селіванова 2012, 202-203]. Чоловіче начало беззастережно асоціювалася зі *своїм* світом, у той час як ставлення до жіночого начала було двояким, як і ставлення до роду, з якого брали дівчину для утворення нової родини. Молоду дружину прилучали до роду чоловіка через конкретні ритуали, і у результаті вона ставала *своєю* з поступовим звільненням від рис *чужого* [Попович 1985, 78].

У проекції на стать як соціокультурну категорію опозиція чоловічого та жіночого пояснюється через опозиції *свого/чужого*, *правого/лівого*, *хорошого/поганого* і виявляється безпосередньо пов'язаною з відношенням належності з огляду на універсальні еталонні категорії маскулінності та фемінінності [Селіванова 2006, 24].

Як відомо, однією з найдавніших форм шлюбу була екзогамія, коли наречену треба було брати з іншого племені. Зважаючи на ворожнечу між племенами, парубки, щоб добути собі дружину, повинні були дівчину викрадати. Серед усіх слов'ян розповсюджено було *умикання жінок*. Символічне умикання було і залишається одним із ритуалів у білоруському весільному обряді [Довнар-Запольский 2011, 22]; традиційне викрадання взуття нареченої друзями молодого на весіллі – це відгомін прадавнього умикання. У міфологічній свідомості предків не розмежовувались поняття частини й цілого. Саме тому взуття людини, сліди, які вона залишала, ототожнювали із самою людиною.

Дослідник українського фольклору В. Давидюк описав, як парубки з племені древлян полювали на дівчат. Вони вибирали дівчину, кидали на неї *рибальську сітку*, скручували, брали на коня і тікали. Дослідник вважає, що фата, яку на традиційному весіллі кидають на голову і плечі нареченій майже у всіх європейських народів, є не чим іншим, як уособленням первісної рибальської сіті [Давидюк 2010, 115].

Дійсно, факти прадавнього «умикання» дівчат парубками з інших, часто ворожих племен біля водоймищ під час купання або коли дівчина набирала воду, збережені у сюжетах майже всіх слов'янських казок і, зокрема, в українських піснях: *Чи ми тобі, Катрушко, ні казали, чи ми твого серденька нім втишали, що не ходи до броду рано по воду, та й ні слухай, де голубоньки гудуть, вони тебе молодую ізведуть, одь ридного батеньки одведуть, до ризвого свекорка призведуть* [Малинка 1889, 108].

Акціональний символ – обрядове покривання голови нареченої – дуже поширений не тільки у слов'ян, він також зустрічається і у чужих індоєвропейцям народів. Однак однозначно відповісти на питання, чим покривали наречену і яку функцію виконувала ця тканина, дуже важко. Фата є важливим елементом весільного вбрання нареченої і зараз. Але науковці дотепер не мають єдиної точки зору, ким вважалася наречена (рос. *невеста*): «невідомою» (традиція брати дівчину з чужого племені є дуже

давньою) чи «невидимою» у результаті того, що була накрита тканиною (фатою). Так, М. Фасмер надає перевагу старій етимології, а саме: «невідома», всі інші етимології дослідник вважає сумнівними [Фасмер 1964, 54].

Безперечно, коли ми говоримо про *невісту*, на поверхні лежить символічне значення предметного й акціонального символу, пов'язаного з фатою і закріпленого у цьому слові: *невіста* – *невідома*, тобто дівчина з іншого роду. Це символічне значення входить до загальновідомого і основоположного концепту *свій/чужий*, що закріпився в усіх сімейних обрядах. Наша власна розвідка [Яковлева 2011] надала можливість припустити, що у цій же лексемі – *невіста* – на глибинному рівні є і значення *невидима*, тобто закрита для інших очей, бо вже її обрали як майбутню дружину, і вона має обов'язково пройти обряд ініціації, щоб долучитися до чужої родини.

Стати *своїми* представники *чужого* племені-роду або сім'ї могли тільки після ритуалу очищення. Так, наприклад, в українському весільному обряді поїзд молодого зупиняли перед хатою, де жила його наречена. Тільки з третього заходу впускали туди старостів, подавали їм кружку води, якою вони мили руки, і *два рушники*, якими вони перев'язували один одного через плече. У пісні співається: *Миє дружка ручки, поглядає на кілочки, чи не висять рушнички у нашої паняночки. У нашої паняночки рушнички з китаєчки* [Ящуржинський 1896, 266].

Аналогічна символічна дія – миття рук – зафіксована на одному з етапів сватання, коли дружка промовляє: «...ми люде дорожні; у нас руки нечисті. Ми на безпутиці один другого рятували й руки свої помазали. То не була б ваша милість дозволить нам руки помить і рушниками потерти?» Батько і мати нареченої підходять до столу, дружки миють руки, мати підносить їм рушники на тарілці і просить, щоб вони прийняли їх обтерти руки; дружки беруть рушники й кажуть: «Спасибі свату й свасі, і молодій княгині, що вона рано вставала, подарки пряла і нам за наші труди давала...» [Українці: народні вірування... 1991, 133].

Така профанна дія, як миття рук, на різних етапах весільного обряду набуває глибокого символічного значення: і при сватанні, і під час перейм представники парубка асоціювалися з чужинцями-ворогами з далекої країни – це відгомін сивої давнини, коли дівчину з іншого роду отримували у результаті умикання або завоювання. Якщо представники різних сімей досягали згоди, свати «після довгої дороги» сприймалися вже як гості.

В українців існує повір'я, що не треба витиратися разом із кимось одним рушником, бо посваришся з ним [Народні повір'я 2000, 118]. Саме тому мати молодій дає гостям – представникам чужого роду з «нечистими руками» – і воду, і рушники як символ згоди на мирне життя з новими родичами, але подає рушники не з рук у руки, а на тарілці, що символізує на цьому етапі ще певну межу між родами.

Цікавою у цьому плані є сцена, що описана Х. Ящуржинським, у якій ще збережені елементи війни між родами за дівчину: коли старости вже перев'язали себе рушниками, жених просить пропустити і його: – Ми люде хороши, не розбишаки, не воры, пустить пожалуста! – Ну, мабуть, не дуже хороши! Головы попробываны – кров тече (тут маються на увазі *червоні стрічки* на шапках у хлопців, які пришивають усім «поїзжанам»), а котри пишлы в хату, то *повиходили позв'язуваны* [Ящуржинський 1896, 267].

М. Лукеча, описуючи ритуал сватання, констатує: коли вже досягнули згоди, мати просила принести «*рушники, щоб перев'язати цих чужинців, що прийшли нас пограбувати*» [Лукеча 1995, 12]. Тут очевидний відгомін далеких часів умикання дівчат войовничими представниками інших племен.

Очищали чужинців – представників іншого роду – не тільки водою, а й вогнем. На Слобожанщині перед домом молодих розкладали *весільне багаття*, через яке треба було переїхати всім учасникам «поїзда молодого». Насамперед, це був важливий

ритуал ініціації для молодої і для всіх, хто забирав її з батьківського дому. Їм треба було переїхати через вогонь, «щоб лихо перегоріло»; «щоб молода не набула корости, болізни» [Артюх 2012, 36].

В Одеській області, коли молоді після вінчання йшли до молодого, перед ворітьми його хати розпалювали вогнище, і всі, хто прийшов з молодими, переступали через вогонь. Цей ритуал у селі Фурманівці називають «шмалити молоду» [Кушнір 2008, 130].

М. Сумцов відзначав в Україні традицію з XVIII ст. перестрибувати молодому і його друзям через багаття, коли вже йшли до церкви. Ця ж традиція відома германцям, полякам, білорусам, росіянам та іншим народам. На весіллі вогонь виконував символічну функцію очищення і захисту від «злих людей» [Сумцов 1996, 77-78].

Описуючи вплив весільного ритуалу греків та римлян на український обряд, М. Сумцов звернув увагу на схожість червоного («червленого») кольору покривала молодої у римському обряді з очіпком молодої на Буковині. Весільне покривало у римлян називалось *flammeum* від *flamma*, що означає «вогонь». Виділив дослідник серед спільних рис і наступне: мати молодого зустрічала молодих зі свічкою у руках, а потім їх переводили через багаття [Сумцов, 1886, 37, 40].

На весіллі представники двох чужих родин мали стати своїми, рідними. Для цього виконувалась низка символічних ритуальних дій і під час розподілу короваю між представниками обох сімей. Іноді у піснях представники роду нареченої звинувачували у нечесному розподілі короваю дружбу з боку нареченого: *Дружко коровай крайє, семеро дітей майє, та все с кошелями, весь коровай забрали* [Свадебные песни в Лубенском уезде... 1890, 175].

У відповідь співали світилки з боку нареченого: *А ми роду не таківського, а ми роду королівського, ми кошелів не брали, короваю не крали* [там само, 176].

Дружки знову співали: *Чи бачиш ти, дружку, що бояре коровай крадуть? За гилечко захиляються, короваєм запихаються* [там само, 176].

У такому пісенному діалозі представників різних родів є відгомін тих часів, коли чужий рід вважався ворожим. Єднання родів скріплювалось урочистою роздачею короваю.

Аналіз навіть незначної кількості символічних значень у контексті українського весільного обряду дозволяє стверджувати, що концепт *свій/ чужий* є архетипічним, тобто закріпленим у підсвідомості й пов'язаним з інстинктом. Матеріалізується даний концепт через опозицію чоловічого/ жіночого начала як домінантного у ритуальних діях весільного обряду. Конкретними проявами вищеназваного концепту є символічні значення дій, предметів і слів. Покривання голови нареченої (сучасна фата) є символом того, що вона *невідома* (чужа) і має пройти ритуал ініціації, щоб долучитися до нової сім'ї – роду нареченого. Миття рук *чужинців*, якими є свати й представники нареченого – акціональний символ очищення на весіллі. Перев'язування рушниками набуває символічного значення єднання сімей. Перехід або переїзд через вогонь – це теж символічне очищення *чужих*. Символіка вогню представлена червоною стрічкою, яку нашивали на шапки друзям нареченого. Ділення й роздача короваю представникам двох родів набуває значення єднання, після якого вони стають родичами. Обрядові пісні у вигляді діалогу між представниками двох сімей, які супроводжують ритуал розподілу короваю, містять вербальні символи, що матеріалізують концепт *свій/ чужий*.

Література

Артюх Л.Ф. Вогонь і вода в системі звичаєвих заборон / Л.Ф. Артюх // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 3. – С. 31-41.

Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.

- Давидюк В.Ф. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) / В.Ф. Давидюк. – Вид. 2, випр. й перероб. – Луцьк, 2010. – 448 с.
- Довнар-Запольский М.В. Первобытные формы брака / М.В. Довнар-Запольский. – М., 2011. – 168 с.
- Єрмоленко С.Я., Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор ; За ред. С.Я. Єрмоленко. – К., 2001. – 224 с.
- Зыкова И.В. Культура как информационная система: Духовное, ментальное, материально-знаковое : [монография] / И.В. Зыкова. – М., 2011. – 368 с.
- Кушнір В.Г. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20-80-ті рр. ХХ ст.) / В.Г. Кушнір, Н.О. Петрова. – Одеса : Гермес, 2008. – 256 с.
- Лукеча М. Під весільний вінець / М. Лукеча. – К. : Просвіта, 1995. – 72 с.
- Малинка А. Н. Малорусское «веселье». Обряды и песни Полтавской, Киевской и Харьковской губерний / А.Н. Малинка // Этнографическое обозрение. – 1889. – № 4. – С. 93-112.
- Народні повір'я / упоряд. М. Дмитренко. – К. : Народознавство, 2000. – 132 с.
- Пименова М.В. Концепт *сердце*: Образ. Понятие. Символ : [монография] / М.В. Пименова. – Кемерово, 2007. – 500 с.
- Попович М. Мировоззрение древних славян / М.В. Попович. – К., 1985. – 167 с.
- Свадебные песни в Лубенском уезде Полтавской губернии / собрал В.М. // Киевская старина. – 1890. – Т. 30, № 8. – С. 129-192.
- Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – К., 1999. – 148 с.
- Селіванова О.О. Міфологемна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О.О. Селіванова // Мовознавство. – 2006. – №6. – С. 41-51.
- Селіванова О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : [монография] / О. Селіванова. – Черкаси, 2012. – С. 304-326.
- Сумцов Н. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу / М. Сумцов // Киевская старина. – 1886. – Т. 14, № 1. – С. 17-40.
- Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов: избранные труды / Н.Ф. Сумцов ; сост. и подготовка текста и коммент. А.К. Байбурина. – Москва : Восточная литература, 1996. – 296 с. – (Этнографическая библиотека).
- Таранець В.Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоевропейської прамови) / В.Г. Таранець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Одеса, 1999. – 116 с.
- Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк ; вступ. ст. А.П. Пономарьова. – К., 1991. – 640 с.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : пер. с нем. (с доп.) / М. Фасмер. – Москва, 1964 – Т. 4. – 1973. – 855 с.
- Якименко М. Міфологічність і проблема ключових слів японської мовної картини світу / М. Якименко, Ю. Мосенкіс // Мова та історія. – Вип. 78/79. – К., 2005. – С. 117-141.
- Яковлева О.В. Символіка покривання голови нареченої у весільному обряді: етнолінгвістичне дослідження / О.В. Яковлева // Слов'янський збірник : зб. наук. пр. – Одеса, 2011. – Вип. 14/15. – С. 421-427.
- Яковлева О.В. Синкретичні символи у традиційному весільному обряді українців і китайців / О.В. Яковлева // Традиційна духовна культура східнослов'янських і китайських народів: збірник наукових статей / редкол.: В.І. Коваль (гл. ред.) [и др.] ; М-во освіти і науки України, Гомельський гос. ун-т ім. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ ім. Скорины, 2017. – С. 243-246.
- Ящуржинский Х. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма / Х. Ящуржинский // Киевская старина. – 1896. – Т. 55, № 10-12. – С. 234-273.

КОНЦЕПТ *ЖИТТЯ*: КОРЕЛЯЦІЯ РЕАЛЬНИХ ТА ІРРЕАЛЬНИХ ШЛЯХІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕМІКИ)

Ж.В. Краснобаєва-Чорна

Центральною віссю, навколо якої обертаються різні культури в усі часи, постає поняття «життя». Наприкінці XX ст. – початку XXI ст. життя потрапляє до кола наукових зацікавлень лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики (див. праці Н. Дєєвої [Деева 2011], І. Іванової [Иванова 2008], О. Іпанової [Ипанова 2005], Н. Кузнецової [Кузнецова 2008], М. Кулькової та Є. Федоткіної [Кулькова 2012], Є. Руднева [Руднев 2010], В. Тарасенко та Ю. Красноперової [Тарасенко 2014] та ін.). Вагомий внесок в опрацювання концепту *життя* здійснили студіювання фраземного фонду мов. Так, аналіз семантичної специфіки фразем, що виступають вербальними маніфестаторами концепту *життя* (нім. *Leben*), дає змогу К. Демидкіній зробити висновок про те, що життя у німецькій культурі співвідносне з глобальними категоріями *дія, стан, ознака, умова* [Демидкина 2007]. Когнітивними ознаками аналізованого концепту, за М. Кульковою й Є. Федоткіною, в [Кулькова 2012] постають: 1) існування всього живого (нім. *die Entstehung, Entwicklung des Lebens*); 2) стан живого організму у стадії розвитку (нім. *ein heiteres frohes, lustiges Leben*); 3) період існування (нім. *das Leben Goethes, sein Leben dauerte nur knapp fünfzig Jahre, Am Anfang des Leben*); 4) спосіб існування (нім. *in ihr steckt Leben; ein möbliertes Leben führen*); 5) істота (нім. *Das Leben geht seinen Weg*); 6) вияв фізичних і духовних сил істот (нім. *Leben um (von) etwas, machen*); 7) реальна дійсність (нім. *die Gestalten sind dem Leben abgelauscht, diese Episode ist aus dem Leben gegriffen*); 8) сукупність явищ, що характеризують існування (нім. *So ist ein Leben, Das Leben in allen Farben genießen*); 9) пожвавлення, рух, інтенсифікація діяльності (нім. *Leben und Treiben*); 10) шлюб (нім. *Leben in Ketten*); 11) образ життя, життєвий устрій певної людини за спеціальністю (нім. *Leben aus dem Koffer*); 12) матеріальне забезпечення (нім. *das ist zu Leben zu wenig, zum Sterben zuviel*); 13) життєвий досвід (нім. *in das Leben reinkriechen*); 14) смерть (нім. *jemanden von Leben zum Tode bringen, jemanden ums Leben bringen*); 15) порятунок від смерті (нім. *um sein Leben laufen*); 16) завершення життя самогубством (нім. *mit dem Leben abgeschlossen haben, mit dem Leben bezahlen, sich (Dat) das Leben nehmen*); 17) етичні цінності (нім. *jemandem das Leben sauer machen, ein schlaues Leben haben*); 18) подив (нім. *Allmächtiges Leben! Ach, du liebes Leben!*); 19) умови життя (нім. *Leben unter der Leinwand*).

Для встановлення національно-культурної специфіки концепту *життя*, репрезентованого українськими фраземами, в [Краснобаєва-Чорна 2008; Краснобаєва-Чорна 2009] використано такий алгоритм концептуального аналізу (1-4 етапи становлять перший рівень концептуалізації, 5-7 етапи – другий рівень концептуалізації):

1 етап: виявлено ядро концепту *життя* шляхом аналізу лексичного значення слова *життя* у тлумачних словниках різних періодів; встановлено, що в українській фраземіці ядро концепту *життя* формується сімома складниками: 1) існування всього живого; 2) стан живого організму у стадії розвитку; 3) період існування кого-небудь, вік; 4) спосіб існування кого-небудь; 5) жива істота; 6) вияв фізичних і духовних сил істот; 7) те, що реально існує, дійсність (див. [Краснобаєва-Чорна 2009, 70-72]);

2 етап: для з'ясування обсягу змісту концепту *життя* залучено асоціації, отримані шляхом асоціативного експерименту. За результатами останнього побудовано синтагматичні та парадигматичні ряди лексем-асоціацій на стимул *життя*; сформовано периферію концепту *життя*, презентовану у студіюванні

15 мікроконцептами *доля, особа, родина, шлюб, суспільство, діяльність, засоби існування, життєвий інтерес, скрута, період, місце, ціна, непередбачуваність, неминучість, ризик*. Подальше дослідження структури концепту *життя* й особливості її наповнення розглянуто у площині ідеографічної лінгвістики, а виявлення національної самобутності – у розрізі лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики. Закцентовано увагу на тому, що опис концептів як одиниць ментального рівня носить гіпотетичний характер, оскільки належить до дійсності особливого типу – ментальної (див. [Краснобаєва-Чорна 2009, 72-74]);

3 етап: встановлено ендоконсистенцію концепту *життя* в українській фраземіці. Макроконцепт *життя* складається з комплексу мікроконцептів, навколо яких формуються фраземосемантичні поля (ФСП): мікроконцепт *вік* покладено в основу ФСП «Період існування», *особа й доля* – ФСП «Особисте життя», *родина та шлюб* – ФСП «Сімейне, подружнє життя», *суспільство та діяльність* – ФСП «Суспільне життя», *засоби існування* – ФСП «Матеріальний стан життя», *сприйняття, життєвий інтерес* – ФСП «Дійсність», *роки* – ФСП «Кількісна характеристика життя», *скрута, спосіб, досвід, період* – ФСП «Якісна характеристика життя», *світ, місце, ціна, ризик, непередбачуваність і неминучість* покладено в основу ФСП «Життя». Кожен мікроконцепт має семантичні вузли, навколо яких утворюються фраземосемантичні групи та фраземосемантичні підгрупи (див. [Краснобаєва-Чорна 2009, 74-76]);

4 етап: запропоновано ідеографічну парадигму концепту *життя* (1240 фразем – 131 фраземосемантична підгрупа – 39 фраземосемантичних груп – 9 фраземосемантичних полів, останні можуть розглядатися як відносно самостійні мікросистеми), що природно вписується і цілком відповідає загальній, концептуальній схемі семантичних відношень у лексиці: концепт *життя* корелює з категорією *буття* та пов'язаний із категоріями *простір, час, рух, якість, кількість* тощо (див. [Краснобаєва-Чорна 2009, 81-98]);

5 етап: зібрано фонову інформацію для кожного фраземосемантичного поля, групи, підгрупи, фраземи зі словників різних типів (етимологічних, тлумачних, міфологічних, культурознавчих, етнолінгвістичних тощо), оскільки концепти, репрезентовані фраземами, безпосередньо пов'язані з народними звичаями й обрядами, переказами та легендами, міфологією та фольклором – явищами, що реалізують історичну спадковість, що зумовлює важливість відновлення екстралінгвістичної ситуації, контексту, які сприяли утворенню певної фраземи чи групи фразем і формуванню окремих концептів (див. [Краснобаєва-Чорна 2009, 109-110]);

6 етап: поглиблено зміст мікроконцептів, виділених на першому рівні концептуалізації. Концепт *життя* розкривається через наскрізні мікроконцепти *дорога, душа, доля, світ* і мікроконцепти, виділені у межах окремих ФСП: *Світове дерево/ Дерево життя, земля, небо* (ФСП «Життя», ФСП «Період існування», ФСП «Кількісна характеристика життя»); *хрест* (ФСП «Особисте життя»); *очі, серце* (ФСП «Дійсність»); *гарбуз, рушник, скриня, хустка і коса* (ФСП «Сімейне, подружнє життя»); *копійка, сорочка, хліб* (ФСП «Матеріальний стан життя») і под. (див. [Краснобаєва-Чорна 2009, 111-124]);

7 етап: визначено асоціативно-образний комплекс концепту *життя* (див. [Краснобаєва-Чорна 2009, 124-126]).

Опрацьована модель концептуального аналізу дає змогу позиціонувати концепт *життя* як один з основних сегментів концептуальної картини світу українського народу; встановити, що концепт *життя* виникає під час структурування інформації про життя людини та його основні властивості; обсяг змісту концепту містить відомості не тільки про об'єктивний стан речей у житті (матеріальний стан, якісна й

кількісна характеристика життя, особисте, сімейне (подружнє) та суспільне життя тощо), а й відомості про уявлювані світи (підземний і небесний світи); найбільш повно й об'єктивно виявити істотні, асоціативно-образні експліцитні й імпліцитні характеристики концепту *життя*, репрезентованого українськими фраземами, тобто його національно-культурну самобутність. **Актуальність розділу** зумовлена необхідністю ще раз зацентувати увагу на можливості поєднання інформації про реальне й ірреальне, зокрема про реальні й ірреальні шляхи, наголосити на особливій ролі інформації про уявлюване у межах концепту *життя* на матеріалі української фраземіки.

Мета розділу: визначити специфіку презентації українськими фраземами реальних та ірреальних шляхів концепту *життя* у межах семиетапного алгоритму концептуального аналізу, опрацьованого у студіюванні «Концепт *життя* в українській фраземіці».

Матеріал дослідження становлять фраземи, зафіксовані в авторитетних фраземографічних виданнях української мови (Словник фразеологізмів української мови 2003; Удовиченко 1984; Ужченко 1998).

Об'єктом розділу виступає концепт *життя* в українській фраземіці. **Предметом дослідження** постають фраземи сучасної української мови з семантикою дороги, об'єднані спільною архісемою 'життя'.

В аналізованій групі фразем лексема *дорога* (*колія, магістраль, путь, стежка, шлях*) може вербалізуватися, а може виступати прихованою семою. Інформацію про ірреальні шляхи актуалізовано на 5 етапі концептуального аналізу й презентовано фоновою інформацією з довідкових джерел [Войтович 2004; Воропай 2004; Лепеха 2005; Славянские древности 1999; 100 найвідоміших образів 2002]. Отже, концепт *життя* в українській фраземіці презентує такі шляхи:

1. **Шлях життєвий**, тобто життя людини, що початком має народження, а кінцем – смерть. Вербально у фраземіці есплікується лише один компонент – кінець: *кінчати вік* (*життя*); *скінчити дні* (*життя, шлях* і т. ін.); *знайти кінець* (*могилу, вічний спочинок*); *до кінця своїх днів*.

Життєвий шлях людини в українській фраземіці безпосередньо пов'язаний із божественною діяльністю: *Бог (Господь) дав (послав)* (1) ('народитися') і *Бог (Господь) прийняв (прибрав)* (1); *Бог (Господь) прийняв [душу] до себе* ('померти'). Зауважимо, що кінець життя визначуваний також діями ірреальних істот (*лунь ухопив* (*ухопила*), *біс узяв* (*вхопив*); *дідько взяв* (*забрав, вхопив*)) або чіткою локалізацією у вигляді:

а) землі здебільшого 'сирої' (*[сира] земля [до себе] прибрала* (*прийняла*); *у сирій землі гнити*; *із сирією землею повінчатися*; *іти* (*лягати*)/ *піти* (*лягти*) *у [сиру] землю*). Земля уособлює жіноче плодоносне начало, материнство, осмислюється як праматір і годувальниця всього живого [Славянские древности 1999 (2), 315]. За давніми уявленнями, земля народжує людей, вона ж забирає їх назад, у своє лоно, де разом із ними перебувають і душі ще ненароджених дітей [Лепеха 2005; 100 найвідоміших образів 2002]. Згідно з іншим джерелом, земля приймає у своє лоно душі померлих дідів і повертає їх назад новонародженими онуками: *помре людина – у тому місці душа йде у землю, а де народжується – звідти, із землі, душа діда повертається і переселяється у тіло новонародженого* [Войтович 2002, 170];

б) могили (*зійти/ сходити у могилу* (*у землю*); *[сира] могила узяла* (*прийняла*)) або ями, домовини, труни, гробу (*лягти/ лягати у могилу* (*в яму, удомовину, у труну, у гроб*)) (1), *ящика* (*зіграти в ящик*). Могила – це не просто яма, а місце, де людина перебуває після смерті, це святиня, яку не можна паплюжити та розкопувати

(останнє пристановище (1); вічна пристань). Заборонялося не тільки брати щось, залишене на могилі, а й кидати на неї будь-що, наприклад, землю з іншої могили;

в) хреста (*іти на хрест*). Цей приклад апелює до фраземи біблійного походження *путь на Голгофу*, пор. англ. *the road to Calvary*, де локусом смерті Ісуса, кінцевим пунктом його життєвого шляху є гора Голгофа. В українській фраземіці, як і у французькій, назва гори не заявлена, а кінцевим пунктом постає хрест, пор. укр. *іти на хрест* і фр. *Chemin de la croix*. Межа між життям і смертю також постає дорогою: *на божій (останній) дорозі*.

Життєвий шлях характеризує в українській фраземіці важкість через компоненти «кропива» ('трав'яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими волосками' [СУМ 1973 (4), 365], «терен» ('колючий кущ родини розових, що дає темно-сині їстівні плоди з терпким кисло-солодким присмаком' (у 1 зн.) [СУМ 1979 (10), 85]): *тернистий шлях*; *дорога, вкрита (устелена) тернами (кропивою, травою і т. ін.)*.

Рух колією відображає у концепті «життя» узвичаєний або неузвичаєний спосіб життя: *входити / ввійти у [свою] колію (у береги)*, пор. також *вибиватися (сходити) / вибитися (зійти) з колії*; *вибивати (рідко виривати) / вибити (рідко вирвати) з колії* (1) ('порушувати узвичаєний спосіб життя').

Аксіологічний аспект життя людини уможливорює зацентувати увагу **на правильному та неправильному шляху** (а також лексеми *дорога, курс, магістраль, путь, стежка*), де 1) позитивною оцінкою наділений прямий і рівний (*пряма (рівна) дорога (стежка, магістраль і т. ін.)*); правильний і вірний (*стояти на правильному (вірному) шляху*; *стояти на правильній (вірній) дорозі (стежці)* (1); *виходити (вийти) на вірну дорогу*); вірний і добрий (*наставляти (спрямовувати і т. ін.) / наставити (спрямувати і т. ін.) на [добру (вірну)] путь (шлях, стежку)*); праведний (*повернути / рідко повертати на путь праведних*) шляхи; 2) негативною оцінкою – неправильний і невірний (*стояти на невірному (неправильному) шляху*; *стояти на неправильній (невірній) дорозі (стежці)* (1)); слизький (*ставати (ступати) / стати (ступити) на слизький шлях (на слизьку дорогу)*) шляхи або збочення (*збиватися / збитися з дороги (шляху, путі, курсу і т. ін.)*; *збочувати / збочити з дороги (з шляху, з стежки і т. ін.)*).

В українській фраземіці оцінна семантика правильності способу життя пов'язана зі спільнокореневим рядом слів, що походить від старослов'янського *правъ* (псл. *правъ*): *правий* ('протилегний лівому; справедливий; прямий' [ЕСУМ 2003 (4), 550]) – *правда / праведність* ('правий, справедливий' [Там само]) – *праведний* ('праведний, справедливий' [Там само]) – *православний* ('правильний, правий; слухний, справедливий' [ЕСУМ 2003 (4), 552]). Отже, спочатку прикметник *правий* позначав те, що є на правому, а не на лівому, боці. Поступово значення цього прикметника із фізичної сфери поширилося на сферу моральних понять, відповідно слово набуло вторинних значень 'справедливий', 'правильний', 'правдивий', пор.: *правий* (у 1 зн.) – 'розташований на тому боці тіла, що протилегний лівому' [СУМ 1976 (7), 501]; *правий* (у 1 зн.) – 'який не має або не почуває за собою провини'; (у 2 зн.) – 'справедливий / правильний' [СУМ 1976 (7), 502]; *правий* – 'прямий, не погнутий, не покручений' [СУМ 1976 (7), 502]; *правильний* (у 1 зн.) – 'який відповідає дійсності, істинний'; (у 2 зн.) – 'який відповідає встановленим правилам, нормам' [СУМ 1976 (7), 503], звідси українське *православний*; *правда* (у 1 зн.) – 'те, що відповідає дійсності, істина' [СУМ 1976 (7), 497-498]; (у 2 зн.) – 'правдивість; правильність' [СУМ 1976 (7), 498]; *праведний* (у 1 зн.) – 'який дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії; безгрішний'; (у 2 зн.) – 'справедливий, правильний / чесний, благородний' [СУМ 1976 (7), 500-501]. Відповідно, лексема *лівий* отримує негативну конотацію: *ходити наліво* – 'зраджувати'; обручка на правій руці символізує легальний шлюбний

зв'язок. Причому *правильний, праведний шлях*, як засвідчує фраземіка української мови, – це *прямий і добрий шлях*.

Згідно з українськими міфами та легендами духовний світ богів, крона Дерева життя; одна з іпостасей суцього, яка надає всьому гармонію й порядок, тобто закони правди, має назву *Прав*. Звідси *праведний* – той, хто живе за законом Божим [Войтович 2002, 393]. Для Біблії типовим мотивом постає змалювання шляху добра як складного, але з якого легко зійти, пор.: в українській фраземіці *слизький шлях, похилий шлях*.

Отже, спостерігаємо перехід зі сфери фізичних понять того, що знаходиться по праву руку, у сферу моральних понять з отриманням значення позитивної оцінки: *праведний, правильний, прямий, вірний, добрий*. Антонімічною парою до цього синонімічного ряду постає синонімічний ряд на позначення негативної оцінки способу життя: *неправильний, непрямий (нерівний), невірний, слизький, похилий*.

2. **Шлях до потойбічного життя**, де початком постає а) цей світ (*іти / піти з [цього] світу (світа)*); б) земля (грішна (*покидати / покинути грішну землю*)), а кінцем – а) той світ (*відправитися на той світ; іти (переходити) / піти (перейти) на той світ; переставитися (переступити) на той світ*); б) небо (*іти / піти на небо*); в) рай (*піти / іти до раю*); г) царство тіней (*переселитися / переселятися у царство тіней*). Такий шлях постає в українській фраземіці як далекий (*іти у далеку путь; рушити у далеку дорогу*), як шлях до Бога (*піти до Бога вівці пасти*) або праотців (*піти до праотців*).

Потрапити на той світ можна по *Калиновому* або *Волосяному мостам*, що втілює дорогу, з якої немає вороття. У давнину для небіжчиків мостили особливі – нетривкі містки, щоб мерці по них пішли й не змогли повернутися. Вважалося, що між небом і землею є глибока прірва, а кладка через неї вузенька, як ниточка, і душа мусить по ній пройти. Грішна душа завжди падала у безодню.

Ріка виступає кордоном, що розділяє світи. У народній обрядовості переправа через ріку означала перехід від земного існування до неземного. У міфологічній свідомості наших пращурів це стосувалося будь-якої річки, та й просто – води. Проте були й суто міфологічні ріки: Забиль-ріка у росіян, Лета у давніх греків. За багатьма легендами, Дунай тече посеред раю. Згідно з болгарською легендою, він витікає з-під кореня Світового дерева. У західних і східних слов'ян Дунай уособлює водний простір. Дунайська вода відкриває шлях на той світ, пор.: давній слов'янський обряд, коли померлого клали у човен і пускали по воді. У деяких піснях сказано, що переправитися через Дунай можна полотняними мостами, що є поетичним позначенням погребальних рушників, якими опускають труну до могили [100 найвідоміших образів 2002, 61]. За іншим джерелом, домовину опускали на мотузках або на довгих рушниках, щоб ця дорога була широка, як полотно [Войтович 2002, 318].

3. Суспільне життя людини актуалізує **дорогу як напрям діяльності** (*виходити / вийти на дорогу (на шлях); вступити на дорогу; втратити на свою стежку*) з такими семами:

а) 'створювати сприятливі умови' (*виводити / вивести на [широку] дорогу; відкривати / відкрити шлях (дорогу); торувати шлях (дорогу) (1); давати / дати дорогу (рідко стежку)*) і 'ставати перешкодою' (*заступати / заступити дорогу (стежку) [у життя]; переходити (перетинати) / перейти (перетяти) дорогу (шлях); стати / стояти (ставати) на дорозі (поперек дороги)*);

б) 'визначити напрям діяльності в житті' (*вступати / вступити на шлях (на дорогу, на стежку); обрати [свою] стежку (дорогу) (і т. ін.)*);

в) 'нікого не наслідувати у своїй діяльності, житті' (*іти своєю дорогою; мати свою стежку (свій шлях)*) і 'наслідувати когось у своїй діяльності' (*іти (ходити) / піти*

второваними (протертими, протоптаними і т. ін.) стежками; *іти* (ходити) / *піти* однією (цією ж) стежкою);

г) 'мати спільні інтереси у житті, діяльності' (дороги *сходяться* (схрещуються) / *зійшлися* (схрестилися) (1); *іти* однією стежкою) і 'мати різні інтереси у житті, діяльності' (ходити / піти по різних (по інших) стежках (різними стежками))

4. **Шлях службовими сходами вгору**, тобто послідовне розміщення висхідною лінією від нижчого до вищого (осіб, чинів) у певній сфері діяльності, у суспільстві: *дертися вгору* (2); *іти/піти вгору* (1); *залазити вгору*; *високо піти [вгору]*. Рух угору, що має на меті досягнення найвищого пункту, сприймається суспільством як аналог успіху.

5. **Шлях подружнього життя**. Подружнє життя український народ також уявляє як шлях, символічно презентований рушником. На рушник ставали молоді у церкві під час обряду вінчання, пор.: фраземи *стати / ставати на рушнику*; *ставити / становити на рушник* (на рушнику). Цей звичай символізує чистий широкий шлях, яким піде повноправа родина [Войтович 2004; Воропай 2004].

Отже, авторський опис додає окремі штрихи до репрезентації обсягу змісту концепту *життя* в українській національно-мовній картині світу. Вивчення компонентного складу фразем-репрезентантів та їхньої семантики аналізованого концепту уможливило виділення наскрізного метафоричного образу шляху з варіативною вербалізованою лексемою *дорога, шлях, стежка* (*стежина, стезя*), *колія, путь, магістраль* або невербалізованого його складника. Життєвий шлях людини з актуалізацією позитивної та негативної оцінки, шлях до потойбічного життя, дорога як напрям діяльності людини з активізацією опозиції «свій – чужий», шлях службовими сходами з вектором угору й зв'язком із цінністю *успіх* і шлях подружнього життя постають основними виявами реальних та ірреальних шляхів концепту *життя* в українській фраземіці. Закцентуємо увагу на тому, що кінець життєвого шляху водночас постає початком шляху до потойбічного життя, тобто початок і кінець виступають однією точкою, взятою у різному континуумі. Внаслідок цього відбувається перетин концептосфер життя, зафіксований в українській фраземіці: кінець життя на *цьому світі* є водночас початком життя на *тому світі*. П'ятий етап концептуального аналізу дає змогу встановити лакунарні для фраземіки способи пересування між світами, гіпотетичний стан речей у потойбічному світі, а також виявити глибинну семантику фразем, що реалізують вихоплений ланцюг весільної обрядодії українця.

Перспективу вбачаємо у зіставному студіюванні реального й ірреального складників концепту *життя* у фраземіці, що употужнить теоретико-прикладну базу концептології як самостійного розділу сучасного мовознавства.

Література

Деева Н.В. Концепт «Жизнь»: понятийная и символическая составляющие / Н.В. Деева // Вестник Новосибирского государственного ун-та. Серия: Лингвистика. – Вып. 2. – 2011. – Т. 9. – С. 83-89.

Демидкина Е.А. Фразеологизмы, паремии и афоризмы как средство объективации концепта «Leben» в немецкой языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Е.А. Демидкина. – Саратов, 2007. – 261 с.

Ипанова О.А. Концепт «Жизнь» в русской языковой картине мира (лингвокультурологический и лексикографический аспекты) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / О.А. Ипанова. – СПб., 2005. – 225 с.

Іванова І.Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.Б. Іванова. – К., 2008. – 19 с.

Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт *життя* в українській фраземіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж.В. Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

Краснобаєва-Чорна Ж.В. Сучасна концептологія: концепт *життя* в українській фраземіці : [монографія] / Ж.В. Краснобаєва-Чорна. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 201 с.

Кузнецова Н.В. Лексическая представленность концепта «Жизнь» в английском и русском языках / Н.В. Кузнецова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2008. – №2(2). – С. 60-62.

Кулькова М. Концепт «жизнь»/»Leben» как фрагмент языковой картины немецкого этноса / М. Кулькова, Е. Федоткина // Германистика сегодня: контексты современности и перспективы развития : [материалы I Всероссийской научно-практической конференции (17-18 февраля 2012 года) : в 2 т.]. – Т. II. – Казань : Печать-Сервис-XXI век, 2012. – С. 45-49.

Руднев Е.Н. Концепт «Жизнь»: анализ и интерпретация / Е.Н. Руднев // Гуманитарный вектор. Серия: Педагогика, психология. – 2010. – №3. – С. 101-104.

Тарасенко В.В. Сопоставительное исследование отражения концепта «Жизнь» в сознании русскоязычных и англоязычных носителей (по материалам экспериментальных данных) / В.В. Тарасенко, Ю.В. Красноперова // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/116-12564>.

Довідкова література та словники

Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.

Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / О. Воропай. – Харків : ФОЛІО, 2004. – 508 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [ред. кол. О.С. Мельничук, В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т.4 : Н-П. – 656 с.

Лепеха Т.В. Українознавство : [навч. посібник для студ. вищих навч. закл.] / Т.В. Лепеха. – К. : Просвіта, 2005. – 376 с.

Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / Н.И. Толстой [отв. ред.]. – М. : Международные отношения, 1999. – Т. 2 : Д-К (Крошки). – 697, [1] с. : ил.

100 найвідоміших образів української міфології // [за заг. ред. О. Таланчук]. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.

СУМ – Словник української мови : у 11 т. / [ред. кол. І.К. Білодід, А.А. Бурячок]. – Т. 4 : І-М; Т.7 : Поїхати-Приробляти; Т.10 : Т-Ф; – К. : Наук. думка, 1971-1979.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. *Словник фразеологізмів української мови* / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

2. *Удовиченко Г.М.* Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – К. : Вища школа, 1984. – Т.1 : А-М. – 304 с.; Т.2 : Н-Я. – 384 с.

3. *Ужченко В.Д.* Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

КОНЦЕПТ *ПОРИГ* У ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ

Н.Д. Коваленко

У сучасному мовознавстві зростає роль і значення нових досліджень діалектної лексики та фразеології. Ці складові частини, що є засобом прояву духовного багатства нації, зберігають у собі коди з усього того, що впродовж сторіч зберігають у своїй пам'яті українці. На сьогодні особливо актуальними є потреба фіксації, дослідження та збереження народнорозмовної та обрядово-звичаєвої спадщини – надійного джерела глибшого пізнання генези, семантики, реконструкції елементів духовної та матеріальної культури.

До найважливіших складових культури належать етнічні традиції, пов'язані з системою господарювання людини у широкому значенні (що і визначає спосіб життєдіяльності) та взаєминами між людьми. В усі часи найбільшою цінністю людини була її рідна оселя, тому великого значення надавали простору власне помешкання та його елементам: хата (двері, вікно, комин, піч, покуття), ворота (брама), тин, пліт та ін., що позиціонуються як основні ключові слова, важливі й показові для окремо взятої культури.

Різні аспекти народного буття – основа невичерпного джерела фразеотворення. Назви житла людини, зокрема його складових, є найдавнішими, тому вони завжди активно вживаються у розмовному мовленні й мають особливий статус завдяки архаїчності. В.М. Мокієнко вважає, що «метафоричне життя багатьох слів і виразів дозволяє акумулювати у мові багато фактів духовної культури, про які ми б ніколи й не здогадалися, якщо б те чи інше слово або вираз не був зарубкою у нашій національній пам'яті» [Мокієнко 1986, 133].

Зазначимо, що фразеологізми з різних територій України ще недостатньо представлені у лексикографічних працях, відсутні ґрунтовні праці з дослідження часово-просторової характеристики фразеологічних одиниць і їх компонентів, тому актуальним завданням залишається вивчення особливостей вживання та територіального поширення фразем із традиційною будівельною лексикою, що відображає житлово-архітектурний код української культури.

У ХХІ ст. в Україні ареальна фразеологія стала об'єктом активних досліджень науковців і на сьогодні маємо вісім окремо виданих фразеологічних словників, що презентують усі три наріччя української мови, а це значно розширило емпіричну базу даних для сучасних досліджень: північне (західнополіські (Г.Л. Аркушин, З.С. Мацюк) та середньополіські (Г.М. Добролюжа) говірки), південно-східне (східнослов'янські, степові (В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко) та наддніпрянські говірки (В.А. Чабаненко)), південно-західне (західноволинські (Г.Л. Аркушин), лемківські (Н.Д. Вархол та А.В. Івченко, Г.Ф. Ступінська та Я.В. Битківська) та південноволинські (Н.В. Кірілкова)).

Попри посиленій інтерес дослідників до ареальної фразеології, на рівні східнослов'янських мов переважно описано етнокультурні значення виразів із компонентами-назвами власне оселі та окремих її елементів (двері, піч, стіна, кут). У вживанні таких назв, основних ключових слів національної культури, важливих і визначальних для української нації, спостережено кодування культурної інформації на рівні фразеологічної системи.

Серед інформаційно-описових праць такої тематики на особливу увагу заслуговують дослідження кодів культури білорусів В.Я. Лящинської, зокрема дослідниця проаналізувала базовий символ картини світу *двері* на матеріалі фразеологізмів літературної та діалектної білоруської мови з проекцією на

загальнослов'янське світорозуміння. Дослідниця підтвердила, що *двері* є образним показником освоєного та неосвоєного людиною простору, межею між «чужою» і «своею» територією [Лящинська 2015]. Культурна інтерпретація фразеологізмів білоруської та російської літературних мов із компонентами-назвами елементів внутрішньої будови оселі *кут/вугол*, *стіна* демонструє їх здатність виконувати функції символів, еталонів чи стереотипів у визначенні розуміння людиною координат простору та свого місця у ньому [Лящинська 2015; Лящинська 2016].

Лексеми *хата* і *піч* є стійкими утвореннями у складі загальнонаціональної української мови як літературного, так і діалектного її різновидів, позначають реалії, які споконвіку є складовою частиною матеріальної культури народу. На прикладі фразеологізмів та паремій сучасних українських говорів проаналізовано образно-метафоричне відображення у мові й культурі зв'язку житла людини та його складових елементів з осмисленням себе у цьому світі, а звідси й розуміння законів побудови довкілля і всесвіту загалом [Коваленко 2014; Коваленко 2015].

В.Д. Ужченко та Д.В. Ужченко, досліджуючи особливості семантики й структури фразеологізмів української мови, їх формування й динаміку, велику увагу надали культурно-національним компонентам у семантичній структурі сталих одиниць. Автори детально описали такі базові концепти української культури, як *чоботи*, *дорога*, *лава*, *поріг*, *осика*, *вогонь*, у складі фразем української літературної мови через аналіз сукупності семантичних маркерів на основі культурологічної інформації. За матеріалами художньої літератури автори виявили вживання базового концепту *поріг* у сакральних рядах: 1) разом з іншими елементами хати – це символ батьківщини, рідної землі, затишку, захисту; 2) опозиція «свій» – «чужий» простір. Важлива думка, що зміст концепту як основної одиниці ментальності, ментальної сутності залежить від світоглядних позицій і «визначається всією розмаїтістю контекстів його вживання» [Ужченко 2007, 292], тому джерелами пропонованого дослідження обрано фразеографічні праці, що презентують говори української мови, а також тексти сучасного територіального мовлення.

З огляду на вищезазначене, метою і завданням нашого дослідження визначаємо аналіз символічного наповнення та просторового поширення фразеологізмів із компонентом *поріг*, який є важливим символом української традиційної культури, на матеріалах сучасних фразеологічних словників говорів і зразків діалектних текстів із трьох наріч української мови; систематизація семантичних можливостей таких фразеологізмів, виявлення території їх побутування, можливих слів-супровідників, системних явищ.

Зазначимо, що фраземи з компонентом *поріг* фіксують усі фразеологічні словники, матеріали до словників, що презентують українське діалектне мовлення.

У відомих збірках символів української культури та міфології знаходимо описи лінгвокультурами *поріг*, що опираються на численні матеріали традиційних родинних і календарних обрядів українського народу, як і інших східнослов'янських. У лексикографічній праці «Знаки української етнокультури» В.В. Жайворонка, наприклад, знаходимо таке тлумачення символіки порогу – це границя хати, за якою був уже чужий світ, чужий бог – звідси переосмислення порога як початку чогонебудь або крайньої межі чогось [Жайворонко 2006, 470].

Поріг – межа хати, за нею – все чуже, небезпечне. Вважалося, що під порогом перебувають духи предків, які охороняють родин. Багатьом легендам притаманний мотив звертання до хатнього порога як символу прощання з родом та переродження у нову якість [Войтович 2005, 386].

Загальновідомо, що усі родинні обряди передбачають дієства, пов'язані із заздалегідь запланованим місцем проведення – на порозі. Виносячи покійника з дому,

наприклад, тричі постукують об поріг; порогові віддають шану молоді, йдучи до вінця [Войтович 2005, 385]. Поріг, двері, рушники охороняють оселю від злих духів. Коли хтось помирав, двері, як і вікна, годилося відкривати навстіж, аби могла вільно вийти душа покійника [Войтович 2005, 127]. Зазначимо, що особливі показники простору помешкання людини, такі як *подвір'я, обійстя, ворота, тин/пліт*, потребують ґрунтового дослідження на матеріалі українського літературного та діалектного мовлення.

За українськими звичаями, коли хтось починає якусь важливу роботу, то, як правило, перехреститься й обов'язково скаже: *Господи помози!* або *З Богом!*; якщо людина вибирається у дорогу, то їй рідні теж скажуть: *З Богом!* М.П. Лесюк, фіксуючи мовні скарби рідної говірки с. Ковалівки Коломийського р-ну, стверджує, що саме тому поширене прислів'я: *Бе^уз Бога – ні до порога*, хоч «довгі роки радянська пропаганда втокмачувала людям, що навпаки – *без Бога – пряма дорога*» [Лесюк 2008, 157]. У момент комунікації, коли до якоїсь інформації, повідомлення долучається співрозмовник, фразеологізм стає максимально навантаженим, центральним.

Сакральна тема у сталих виразах із компонентом *поріг* зафіксована і у збірниках текстів закарпатських говірок: *усе треба робити з думкою про Бога // йак кажут стар'ї л'уди / уд Бога ни до порога* (УЗГ, 91). Автокоментар інформатора, що вираз вживають старі люди, підтверджує розуміння носіїв говірки природного часу, точок його відліку, реальності та образності. У словнику фразеологізмів Нижньої Наддніпрянщини В. Чабаненка знаходимо вираз *оце тобі Бог, а оце порог!* (Чабаненко, 180); *показати поріг* у середньополіських говірках означає «вигнати» (ФСГЖ, 140). Отже, на матеріалі традиційних загальноновживаних фразеологізмів усе ж спостерігаємо діалектні риси територій на морфологічному рівні: *порог – поріг, без – уд*.

Як відомо, двері та поріг були місцем проведення обрядів, а інші входи (не освячені спеціальним обрядом, нецентральні) та вікна не є провідниками до зовнішнього світу. Дослідники фольклору саме цим пояснюють факт, що у текстах народної творчості представники «чужого», «ворожого» світу проникають у помешкання у будь-який спосіб, уникаючи освячених дверей, порогу [Івановська, 137]. На поріг не можна наступати, плювати, через поріг не можна передавати речі, оскільки він є місцем поховання предків.

Саме родинні обряди займають найважливіше місце серед усіх народних обрядів, є тим «порогом» у людському житті, що з'єднує в єдине загальну пам'ять нації, її духовні надбання, досягнуті багатовіковим досвідом, тому компонент *поріг* є найбільш уживаним у фразеологізмах, пов'язаних зі звичаєво-обрядовою основою. Необхідність проведення таких досліджень зумовлюється й екстралінгвальними факторами, оскільки науково-технічний прогрес спричиняє прискорену архаїзацію мовних одиниць, різні екологічні й антропогенні чинники впливають на міграцію населення, а це своєю чергою призводить до поступового зникнення з ужитку груп лексики та фраземіки.

Кожний, хто переходить з однієї території на іншу (через поріг), упродовж достатньо тривалого часу перебував і у житті, і ву магічно-релігійному сенсі в особливій ситуації: він опинявся між двома світами [Іванов, 136]. У західнополіських говірках *че^укати за поро^гом* «бути присмерті» (КА); у середньополіських – *од порога да й до Бога* «померти» (ФСГЖ, 22).

У «Фразеологічному словнику української мови» подано три значення одиниці *оббивати пороги*: 1. Постійно ходити, приходити до кого-небудь, кудись; часто бувати у когось, десь. 2. Багато разів звертатись до когось, кудись, у якій-небудь справі, домагаючись її вирішення. 3. Нахабно з'являтися десь, турбувати когось

(ФСУМ, II, 561-562). Два значення фразеологізму *оббивати пороги* поширені у говірках Середнього Полісся – 1. Часто навідуватися. 2. Набридати (ФСГЖ, 140). Зауважимо, що інші словники фразеологізмів говірок не подають такого виразу через його «літературність, унормованість», що продиктовано завданням таких праць – фіксувати тільки діалектні одиниці, відмінні від літературних.

Потреба залучення фразем сучасних подільських говірок до наявних діалектологічних студій зумовила вибір цієї зони та проблематики ідеографічного й ареального опису. Саме за матеріалами фольклорно-діалектологічних експедицій (картотекою автора), на території Поділля та суміжжя аналізований фразеологізм вживають лише у текстах передвесільної обрядовості: *по/роги оби^eвати* (Кам'янець-Подільський р-н Хмельницької обл.); *оби^eвати по/рога* (Чемеровецький р-н Хмельницької обл.) 'залицятися; мати намір одружитися'.

Період зрілості дівчини, за національно-культурним розумінням родинного життя, є найважливішим у житті жінки і пов'язаний, насамперед, з її готовністю створити сім'ю, продовжити рід. Відзначимо порівняно велику кількість сталих народних висловів та їх варіантів на позначення поняття 'доросла дівчина; готова до подружнього життя': *дівчина на порі / з рушниками, дозріла* та ін. Фраземи цього семантичного ряду мають і компонент *поріг*, що пов'язаний з тематичними групами лексики весільного обряду: *д'їрка на по/роз'і; д'їчи^eна на по/роз'і* (Кам'янець-Подільський, Чемеровецький р-ни Хмельницької обл.); *д'їчи^eна на по/рогов'і* (Хмельницький р-н Хмельницької обл.). Фраземи *старос'ти на по/роз'і у кого; рушни^eки до по/рогу у кого* (Городоцький, Чемеровецький, Ярмолинецький р-ни Хмельницької обл.) з текстів про передвесільну обрядовість теж вживаються зі значенням 'доросла дівчина; готова до подружнього життя'.

Відмова женихові формулювалася сталими виразами *не" пус'тити на по/р'іг* кого; *пока'зати на по/р'іг* кому; *не" вийти на по'р'іг* (Городоцький, Чемеровецький, Ярмолинецький р-ни Хмельницької обл.). Названі фраземи стали загальноновживаними, коли йдеться про відмову комусь у чому-небудь, або про невдачу в якійсь справі.

Серед загальноновідомих обрядових фразем весілля особливу увагу привертає давній лемківський вираз, де образним конкретизатором є компонент *пороги* – *жегнати пороги* «фрагмент весільного обряду, коли дружби складають палиці нахрест на порозі, а молоді, виходячи з хати, переступають через них» (Турчин, 96).

Отже, фраземи весільної обрядовості творяться внаслідок метафоризації назв конкретних обрядових дій і характеризуються широкою семантичною та лексичною варіативністю.

Семантика мовних одиниць родильної обрядовості, як правило, містить культурну конотацію, певний код, що й творить внутрішню форму. Найбільш уживаними і відомими, такими, що не втрачають своєї актуальності, є сталі народні вислови, що є відповіддю на дитяче питання «Звідки мене взяли?». Зазначимо, що серед мовних одиниць, семантика яких фокусується на міфологемі «хтось приніс», найчисельнішими є вирази із назвами птаха: лелека, боцюн, боцян, бусел, бусол, бузьок (залежно від мовного ареалу) – народні назви лелеки, що є символом добра, праці, відданості; сам птах побожний («Божа птиця»), де зів'є гніздо – у тій хаті буде щастя. Такі вірування і спричинили прадавні розповіді дітям, що ці птахи приносять немовлят [Жайворонок 2006, 331-332]. За опублікованими матеріалами, тільки у східнословобожанських говірках зафіксовано фразеологізми цього семантичного ряду із компонентом *поріг*, внутрішня форма яких конденсує прадавні вірування, паремії, що функціонують у цьому діалектному обширі, наприклад: *на порозі найшли (знайшли)*, *євф*. Про народження дитини (перев. у розмові з малими дітьми). Те саме, що *під*

ніччю найшли (УУ, 401); лелека принесла на поріг дома, евф. Те саме, що лелек приніс (УУ, 301).

Отже, фраземіка родинних обрядів є наслідком праці людського розуму, міфологічних уявлень і християнської віри, що зумовила певне світосприймання, а також вироблення правил моралі, загальнолюдських ціннісних орієнтирів. Такі мовні одиниці тісно пов'язані з тим оточуючим світом людини (рослинним, тваринним, предметним, релігійним тощо), у якому функціонують.

Поза родинними обрядами дві основні території господаря і гостя окреслювалися, як господа і простір поза нею, а сакральною межею для них вважався *поріг*. Інформативно важливими є записи давніх лемківських говірок, у яких подано ілюстрацію до фраземи *перекрочити поріг* 'заходити до якого-небудь приміщення', що відбиває світогляд та розуміння правил життя, «святість» порога та оселі: *Мої баба так кедись мі вповідали, як перекрочыш хыжы той порога, найперше вытри сой языка, а пак ногы* (Ступінська, 172).

Поріг, як і двері, виконує функцію розмежування, це рубіж між чужим світом і світом домашнім, якщо йдеться про світське помешкання, чи рубіж між світом профанним і світом сакральним, якщо йдеться про храм; переступити поріг – означає прилучитися до нового світу. Отже, бути в оселі – значить бути захищеним, наприклад, у наддніпрянських говірках: *сміливий до порога* 'боязкий' (Чабаненко, 130), тому що за порогом – чужий і незнайомий світ; у східнословобжанських говірках *під порогом рости* 'виховуватися без нагляду' (УУ, 401).

У давніх говірках Західного Полісся *ц'їлувати порог'і* 'від'їжджати, прощаючись' (Аркушин, 116), у новіших східнословобжанських та степових говірках Донбасу *поцілувати поріг* – 1. Спіткнутися об поріг. 2. Прийти, коли немає господарів (пор. *поцілувати замок*) (УУ, 401). Отже, лише зміна граматичної категорії числа компонента *поріг* (множина – однина) здатна повністю вплинути на семантику та образність фразеологічної одиниці.

Зазначимо, що у досліджуваному фразеологічному полі чітко виявляється саме лінгвокультурне протиставлення «свій» – «чужий»: *свій (рідний) поріг* – рідна оселя, добробут, захист; *чужий поріг* – бідність, поневіряння тощо. Найпоширенішим у діалектному просторі української мови є фразеологічна одиниця *оббивати чужі пороги*: у лемківських говірках *оббыва́ти чужі́ поро́ги* 1. Просити милостиню, жебракувати. 2. Багато разів звертатися до когось, просити, доводити щось (Ступінська, 162); *оббыва́ти чужі́ поро́гы* 'жебрати' (Вархол, 107); а *рідний поріг* – рідна (батьківська) хата: *Мрія моя все летіла / Там до рідного порога, / Де не была моя нога: / У Бескиды і Карпаты / Де жыли мій отец, мати* (Марія Добровольська) (Ступінська, 159). Зауважимо, що у цих говірках вираз *чужий поріг* може вживатися і з нейтральним значенням 'споруда' [Ступінська 2000, 61].

Взаємовідносини людей, а саме 'бути посвареним і не приходити в хату', виражено у фразеологізмі західнополіського ареалу *не ступити й на поруг* до когось (Аркушин, 116), де носії говірок зберігають територіальні фонетичні особливості (поруг) не тільки у зв'язних текстах, а й на рівні сталих виразів. У суміжних говірках Житомирщини *поріг не переступати* 'уникати когось' (ФСГЖ, 140), а жадність людини висміюється сталим виразом *снігу з-під порога не дасть*, де більшої експресії досягнуто саме завдяки додатковим компонентам *з-під порога* (ФСГЖ, 165). У текстах зв'язного мовлення більшості сучасних подільських говірок виявлено фразеологізми *по'р'іг не"ре"ступити* 'вийти (зайти)' (Чемеровецький, Городоцький, Дунаєвецький р-ни Хмельницької обл.), тільки в одному населеному пункті вжили вираз *с'тати за по'р'іг* зі значенням 'зайти' (с. Нігин Чемеровецького р-ну

Хмельницької обл.). Зауважимо, що із поповненням емпіричної бази фраземіки усіх українських говорів такі дані можуть уточнюватися.

Антропоцентризм фразеологізмів досліджуваного поля підтверджується широким спектром значень і варіантів, наприклад, незграбність людини може передаватися взагалі відсутністю порога і дверей: *як нема ні порога, ні дверей* (Добролюба, 88); *на порозі падати* – ‘сильно втомитися; бути втомленим, виснаженим від тяжкої праці’ (Ступінська, 151; Вархол, 107); *не в співати пороги змивати* за ким, ірон. або жарт. ‘про того, хто рідко у гості ходить (їздить)’ (УУ, 401); соціальна нерівність формулюється фразеомою *високі пороги* у говірках Житомирщини з опорою на компонент *високі* (ФСГЖ, 140).

Наявність системних зв’язків на рівні фразеології (навіть у невеликій кількості текстів) підтверджує багатство переосмислень національно та територіально-специфічних ситуацій, побуту, вірувань та звичаїв, наприклад, структурно-семантичну модель «жити + як + у святого + за (в) + назва місця = заможнo жити» визначаємо на матеріалі сталих одиниць: у подільських говірках – *жити йак у́ Бога за две^лрима / за па^лзухойу (па^лзухою, па^лзухом / за пле^лчима; жити йак у́ хри^ста за па^лзухойу* (КА); у середньополіських – *як у Бога за дверима / за па^лзухою / за плечима / за порогом* (Добролюба, 110). В аналізованому ряді компонент *пори́г* – символ надійної охорони, захищеності від злих і ворожих сил.

На основі текстів-спогадів різної тематики, відтворенні звичаїв та обрядів, фольклорних знань розкривається не тільки рівень мовної компетенції діалектоносія, а й додаткова важлива інформація про базові концепти етносу, розуміння законів буття, що реалізуються через мовні засоби. Знання символіки оточуючих предметів, а особливо елементів будівельно-архітектурного коду, їх ролі у формуванні етнічної свідомості складають основу досвіду життєдіяльності людини у широкому розумінні слова.

Отже, ареальна характеристика фразеологічних одиниць усе ж залишається релятивним видом інформації, оскільки лише додаткові вичерпні свідчення про їх поширення надалі уможливллять висновки про ареал побутування як власне фразем, так і їх компонентів. Ураховуючи наявність різних часових відрізків у текстах та сучасні мовні факти, перспективним також вважаємо дослідження зміни у світогляді українців у динаміці.

Література

- Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
- Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- Иванов А. Материалы для этнографического изучения Харьковской губернии / А. Иванов, П. Марусов // Харьковский сборник. – 1893. – Вып. 7. – С. 415-460.
- Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів / О. Івановська. – К. : Експрес-Поліграф, 2012. – 336 с.
- Коваленко Н.Д. Фраземи з компонентом *пiч* у говорах південно-західного наріччя / Н.Д. Коваленко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 38. – С. 169-173.
- Коваленко Н.Д. Компонент *хата* в складі паремій українського діалектного мовлення / Н.Д. Коваленко // Вестник Новгородского государственного университета. – № 77. – Великий Новгород, 2014. – С. 115-117.
- Лесюк М.П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / М. Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.

Ляшчынская В.А. Аналіз фразеалагізмаў з кампанентам *сцяна* ў беларускай і рускай мовах / В.А. Ляшчынская // Региональные аспекты современных историко-правовых, филолого-культурологических, психолого-педагогических, естественнонаучных и экономических исследований : сб. матер. Междунар. науч.-практ. конф. – Новозыбков, 2015. – С. 185-194.

Ляшчынская В. А. *Дзверы* – сімвальны кампанент фразеалагізмаў архітэктурна-домаўладкавальнага кода культуры / В. А. Ляшчынская // Скарынаскія традыцыі: гісторыя і сучаснасць : зб. навук. артыкулаў: у 2 ч. – Ч.1. – Гомель, 2015. – С. 194-202.

Ляшчынская В.А. Фразеалагізмы архітэктурна-будаўнічага кода культуры беларусоў з кампанентам *вугал/кут* / В.А. Ляшчынская, З.У. Шведава // Чарнобылем не зарасце: традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся : зб. навук. артыкулаў : у 2 ч. – Ч. 1 / рэдкал. : А.А. Станкевіч (гал. рэд.) [і інш.] ; М-ва адукацыі РБ, Гом. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – С. 214–221.

Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В.М. Мокиенко. – Л. : Издательство ЛГУ, 1986. – 280 с.

Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Тернопіль, 2000. – 198 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Аркушин Г.Л. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Аркушин. – Люблін-Луцьк, 2003. – 176 с.

Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.

Добролюбожа Г.М. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій / Г.М. Добролюбожа. – Житомир : Волинь, 2003. – 160 с.

КА – Картотека автора.

Ступінська Г.Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.

Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2001. – 384 с.

УЗГ – Українські закарпатські говірки. Тексти / упоряд. та примітки: О.Ф. Мигoliniнець, О.Д. Пискач. – Ужгород, 2004. – 400 с.

УУ – Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. – 6-е вид. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ, 2013. – 552 с.

ФСГЖ – Добролюбожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г. Добролюбожа. – Житомир : Волинь, 2010. – 404 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. I. – 530 с. – Кн. II. – 984 с.

Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

КОНЦЕПТ *ВОДОХРЕЩЕ* ЯК ТЕОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК ЗИМОВОГО ЦИКЛУ НАРОДНОЇ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ (ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Н.В. Плотнікова

Зимовий цикл народної календарної обрядовості українців поділяється на доріздвяні та власне Різдвяні свята. Власне Різдвяні свята (Святки), що починаються зі Святвечора й закінчуються Водохрещем, містять значний обсяг фактичного матеріалу. Цей матеріал дає змогу розглядати Різдвяні святки або мікроконцептосферу *Святки* (Мксф) як складну систему – концептуальне поле, що містить множину концептів, тобто є концептополем макрорівня [Приходько 2008, 214].

Оскільки концептуальне поле – велике угруповання концептів, то вважаємо доцільним розподілити його на фрагменти – концептуальні мікрополя (КМП), що утворюють складну ієрархічну систему взаємопов'язаних полів, на основі яких формується мовна картина світу, та поєднують однорідні у поняттєвому відношенні одиниці (окремі концепти).

На концептуальному рівні свята різдвяно-новорічного циклу репрезентовані концептами *Святки*, *Святвечір*, *Різдво*, *Щедрий вечір*, *Новий рік*, *Голодна кутя* та *Водохреще*, що у складі концептуального поля «мікроконцептосфера *Святки*» групуються у концептуальне мікрополе «Різдвяно-новорічні свята». Один із фрагментів такого мікрополя, а власне концепт *Водохреще*, і становить предмет цього дослідження.

Серед збирачів та дослідників різдвяно-новорічної обрядовості окрему увагу на обряди, присвячені святу *Водохреще*, звернули видатні науковці XIX – XX ст., зокрема О. Воропай, М. Грушевський, С. Килимник, О. Курочкін, І. Огієнко, В. Скуратівський, а найдетальніший опис цього свята та обрядів, з ним пов'язаних, відтворено у праці С. Смірнова. Утім, власне лінгвістичний аналіз лексем, що репрезентують концепт *Водохреще*, містить лише робота І. Бочарової. І попри те, що релігійна лексика, як і релігійні концепти, все частіше стають предметом досліджень, комплексний аналіз усіх наявних в українській мові мовних репрезентантів концепту *Водохреще* у науковій літературі відсутній.

Відповідно, *актуальність* теми цієї розвідки зумовлена необхідністю опису концепту *Водохреще* з огляду на нову лінгвістичну парадигму, що репрезентована лінгвокультурологічним напрямом у лінгвістиці. *Мета* статті – на основі міжпредметного підходу здійснити лінгвоконцептуальний аналіз мовного вираження концепту *Водохреще* у межах Мксф *Святки*.

Останнім часом у лінгвістичних дослідженнях розуміння концептів досить варіативне. Сьогодні можна виділити кілька підходів до інтерпретації концепту, що докладно розглянуті у працях О. Бунєєвої, В. Карасика, А. Костіна, Ж. Краснобаєвої-Чорної, В. Маслової, Н. Слухай І. Палашевської, О. Прохвачової. Всі наявні теорії часто виступають як перехресні та є комплексними, тому робимо висновок, що осмислення природи концептів можливе тільки за міжпредметного, комплексного підходу. У працях науковців такий підхід отримав різні назви: універсальний (О. Мальцева, О. Прохвачова), комплексний (О. Клименко, О. Мальцева, О. Прохвачова), диференційний (О. Тряпицина), інтегративний/ інтегральний (О. Бабаєва, В. Карасик, Ж. Краснобаєва-Чорна, І. Палашевська). У розвідці цей підхід має назву інтегративний. Цього підходу дотримуються представники Волгоградської лінгвістичної школи, зокрема Г. Слишкін наголошує, що концепт є «одиницею, що пов'язує наукові дослідження у галузі культури, свідомості та мови,

оскільки він належить свідомості, детермінується культурою та опредмечується у мові» [Слышкин 2000, 9]. Представники інтегративного підходу підкреслюють наявність культурної складової концепту, тому цей підхід варто застосовувати при аналізі культурних концептів. Детально дослідити концепт можна за допомогою методики концептуального аналізу, що набула значної популярності у сучасних розвідках.

Під час концептуального аналізу використання методів та способів дослідження залежить від складності концепту й від мети та завдань, що їх ставить перед собою дослідник, а також від характеру лінгвістичних джерел, що є матеріалом дослідження. Відповідно, у сучасній науковій літературі репрезентовано декілька методик концептуального аналізу, пріоритетними серед яких є теорія фреймів, теорія семантико-когнітивного поля, теорія метафори та лінгвокультурологічні теорії В. Карасика і С. Воркачова.

Перегляд чинних методик концептуального аналізу дав змогу зробити узагальнення: попри їхні розбіжності, всі вони спираються на однакові дослідницькі процедури – етимологічний аналіз, компонентний аналіз, контекстуальний аналіз та інтерв'ювання, тому, враховуючи постульований інтегративний підхід, під час аналізу лінгвокультурного концепту пропонуємо використовувати комплексну методику, спрямовану на висвітлення різних аспектів концепту, основні етапи якої мають такий вигляд:

І. Побудова номінативного поля концепту та встановлення його номінативної щільності. Оскільки концепт «розсіяний» у мовних знаках, що його об'єктивують, то заради побудови структури концепту, на думку М. Піменової, «треба дослідити весь мовний корпус, що ним репрезентується концепт» [Пименова 2004, 9]. Сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт у конкретний період розвитку суспільства, З. Попова та Й. Стернін визначають як **номінативне поле концепту** [Попова, Стернін 2007, 66].

Номінативне поле концепту культури будуємо шляхом суцільної вибірки мовних репрезентантів концепту зі словників усіх типів, оскільки словникові дефініції містять вербалізовані людські уявлення, концепти, з яких складається сутність картини світу, а також з етнографічних джерел, що у них засобами мовного вираження описані явища культури. У запропонованій структурі аналізу до номінативного поля відносимо номінації концепту та їх синоніми.

Як зазначають З. Попова та Й. Стернін, наявність великої кількості номінацій концепту свідчить про високу номінативну щільність даного фрагменту мовної системи, що відображає актуальність вербалізованого концепту у народній свідомості. Термін «**номінативна щільність**» увів В. Карасик, який під цим поняттям розуміє ступінь детальності мовної репрезентації конкретного концептуального простору [Карасик 2002, 136].

Вираховуючи номінативну щільність концептів, науковці уживають прикметники *висока* та *низька* [Попова, Стернін 2007, 147], але точніше і правомірніше було б її визначати у цифровому еквіваленті. Цифровий еквівалент пропонуємо називати коефіцієнтом номінативної щільності. Під **коефіцієнтом номінативної щільності** розуміємо *числовий показник об'єму номінативного поля концепту*. Коефіцієнт номінативної щільності обчислюємо за формулою $Q_{nd} = NF_c : NF_{mcs}$, де Q_{nd} – це коефіцієнт номінативної щільності, NF_c – загальна кількість одиниць номінативного поля концепту, NF_{mcs} – загальна кількість одиниць номінативного поля того концептополя, до якого належить концепт, зокрема загальна кількість номінативного поля *Мксф Святки* становить 314 одиниць.

II. *Виділення та опис структурних елементів концепту.* Згідно із методикою аналізу культурних концептів Ю. Степанова у структурі концепту виділяємо дві складові – культурну та поняттєву [Степанов 1997, 41].

Культурна складова містить три шари: а) історичний, де аналізуємо явище у складі святочної обрядовості з історико-етнографічного погляду; б) актуальний, де проводимо аналіз наявних синонімів та дериватів імені концепту; в) етимологічний, розгляд якого дає змогу визначити первинний смисл імені концепту.

Поняттєву складову виявляємо шляхом аналізу значень основних мовних репрезентантів концепту, що проводиться методом компонентного аналізу. Згідно із методикою З. Попової та Й. Стерніна, спільні або близькі за смыслом семи різних мовних репрезентантів одного концепту узагальнюємо й інтерпретуємо як когнітивні ознаки концепту [Попова, Стернін 2007, 201], які називаємо смисловим елементом або компонентом смислу концепту. Подібні смислові елементи отримуємо й упродовж аналізу всіх шарів культурної складової концепту, узагальнюючи та інтерпретуючи як смислові елементи первинний смисл імені концепту, смисли, що їх має концепт в історико-етнографічному контексті, лексичні значення синонімів.

III. *Модельовання польової структури концепту.* Концепт відповідає фрагменту концептуальної системи, яка репрезентує концептуальну сферу, тотожну тематичному полю, на позначення якої А. Приходько вживає термін концептополе. Розподіляючи концептополя на концептополе макро- і мікрорівня, А. Приходько до перших відніс ті, що містять множину концептів, у той час, як концептополе мікрорівня «можна умовно вважати ідіополем окремо взятого концепту» [Приходько 2008, 214]. Представники Воронежської та Кемеровської лінгвоконцептологічних шкіл називають ознакою або когнітивною ознакою найменшу одиницю концепту. На позначення найелементарнішої одиниці лінгвокультурного концепту у роботі вживаємо словосполучення **смисловий елемент** або **компонент смислу**. Якщо, згідно з М. Піменовою, структура концепту – це сукупність узагальнених ознак, необхідних для ідентифікації предмета чи явища як фрагмента картини світу, то концептуальна структура лінгвокультурного концепту – це сукупність смислових елементів.

Польова організація концепту – це ієрархія смислових елементів, що складається «з ядра і різних зон периферії у структурі концепту» [Попова, Стернін, 290]. І якщо «ядро концептів складають найголовніші, актуальні ознаки» [Моспанова 2005-2008, 53], то в ядерну зону концепту входять поняттєва складова та знакова складова, що виражена ім'ям концепту. Поняттєву складову досліджують шляхом вичленовування та опису сем, зокрема семи, що збігаються або близькі за змістом, «узагальнюються (тобто зводяться до однієї ознаки) та інтерпретуються як єдина когнітивна ознака концепту» [Попова, Стернін, 201]. Щодо приядерної зони, то вона складається із суттєвих, але не основних уявлень, а перефрійні елементи становлять власне зміст інших концептів [Моспанова 2005-2008, 53]. Підсумком модельовання польової організації концепту у межах лінгвоконцептологічного дослідження є «репрезентація змісту концепту у вигляді польової структури» [Попова, Стернін, 215].

Запропонована методика комплексного аналізу концептів може бути використана для вивчення лінгвокультурних концептів, зокрема протестуємо її під час дослідження концепту *Водохреще*.

Культурологічно-лінгвістичний аналіз концепту *Водохреще*. I. **Культурна складова концепту.** А) *історичний шар*. Свято Водохреще розглядається як християнське свято (повна офіційно-церковна назва *Хрещення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа*), що припадає на 19 (6 ст. ст.) січня. Більшість етнографів наголошує на існуванні подібного свята ще в язичницьку добу, оскільки з

поверненням сонця на літо, виникала думка про визволення від зимового сну, про перетворення мертвих вод у живі потоки, що несуть землі оновлення та силу родючості, і, ця думка лягла в основу язичницького зимового свята води. Можливо у первісному вигляді це свято проходило поблизу водоймищ у формі магічних ритуалів, метою яких було вшанування води, замовляння та задобрювання водних духів. С. Килимник писав: «Яку назву носило це свято <...> у дохристиянську добу, до нас, на жаль, не дійшло», так само як і «який зміст вкладали наші пращури у це свято» [Килимник 1964, 145], але сучасні науковці вважають, що свято Водохреща було пов'язане з культом води та поклоніння Дані, про що свідчить його народна назва Йордана, або Ярдань – Ярило – водосвят. Але найвірогідніше це свято називалося Водосвяття, тобто «освящение воды», оскільки, за свідченням С. Смирнова, у цей день ще до середини XVI ст. освячували воду відповідно до язичницьких обрядів: «...занурювали у воду свічку, що палає, точніше зв'язку свічок, раніше за хрест, вважаючи, що так освячується вода» [Смирнов 1900, 15]. З огляду на те, що первісно прикметник *святий* мав значення «сильний», констатуємо, що Водосвяття – це було язичницьке свято сильної води і у цей день вода дійсно отримувала силу. З утвердженням християнства прикметник *святий* набув церковного значення, і Водосвяття стало святом святої води, а оскільки одним з елементів язичницького обряду був хрест (як давній символ сонця), Водосвяття почало асоціюватися з хрещенням Ісуса Христа, і у християнській традиції свято на честь цієї події отримало назву Водохреще, тобто хрещення водою. Отже, вшанування води під впливом християнства поєдналось із релігійним спогадом про найвеличнішу християнську подію, що відбулась у святій Землі, на святій ріці «йорданській». Поєднання язичницького свята освячення води з християнським хрещенням Ісуса Христа було настільки органічним, що деякі дослідники вважають Водохреще чисто християнським звичаєм, «що прийшов до нас в Україну із християнством і зайняв одне з найпочесніших місць серед традиційних свят нашого народу» [цит. за В. Скуратівським 1995, 34], і лише традиція розігрувати «орден» (битися навкулачки) нагадує про язичницьке походження сучасного свята Водохреща.

Аналіз історичного шару культурної складової концепту *Водохреще* у межах Мксф *Святки* дав змогу виявити смислові елементи: «Голуб», «водохресна пісня». На лексичному рівні цей концепт репрезентовано відповідною лексемою.

Б) етимологічний шар. «Форма *водохрещі* утворена з основ іменника *вода* і дієслова *хрестити*» [Етимолог. Словник 1982, 415], а дієслово *хрестити* так само, як і російське *крестить*, *водокрещеніє* та українське *водохрещі* походять від іменника *крестъ*. Етимологія іменника *вода* цілком прозора, а щодо іменника *хрест*, то спочатку **kr̥st̥* значило «Христос» та було раннім запозиченням із давньої німецької мови (*krist: christ*). До давньої німецької мови слово потрапило з латини (*Christus* «Христос») через грецьку (*Χριστός* – субстантив. прикм. «помазаник» – калька з д.-євр. *māschīakh* та араб. *meschīkhā* «месія») [Черных 1999, 443]. Імовірно на слов'янському ґрунті розвинулось значення «розп'яття», звідки й виникає значення «хрест».

Аналіз етимологічного шару культурної складової концепту *Водохреще* у межах Мксф *Святки*, дав змогу виявити їх смислові елементи: «Свято», «хрест», «хрещення», «Христос», «помазаник».

В) актуальний шар. Лексичні ознаки. Словник синонімів фіксує такі синоніми до слова *Водохреще*, як *Водохрещі*, *Водохрестя*, *Йордан*. Існують й інші побутові синоніми, їх фонетичні варіанти та зредуковані форми, що зафіксовані в етнографічних розвідках та словниках: *Водохреща*, *Водохрища*, *Водохрище*, *Водохрищі*, *Відорощі*, *Водоріці*, *Водосвячення*, *Водохрещення*, *Богоявлення*,

Богоявлення Господнє, Хрещення, Хрищення, Хрещення Господнє, Хрещення Ісуса Христа, Водосвяття, Йордан, Йордань, Єрдан, Єрдань, Ордан, Ордань, Ардан [ВТС 2007, 1572; Килимник 1964, 145; Курочкін 1999, 313-315; Скуратівський 1995, 32]. У церковних книгах уживається повна назва свята *Хрещення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа*.

Припускаємо, що найдавнішою назвою зимового язичницького свята води було *Водосвяття* (або його паралельна форма *Водосвячення*). Основою для такої назви став язичницький ритуал, що проводився у цей день, під час якого у воду занурювали вогонь і від цього вода ставала святою [Смирнов 1900, 15], оскільки вогонь язичники вважали святим. Отже, вода святилася вогнем, тобто відбувалося водосвяття, і день проведення цієї дії мав відповідну назву.

Після прийняття християнства язичницьке свято води отримало нову офіційно-церковну назву *Хрещення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа*. Народне прагнення до спрощення довгих номінацій розділило офіційно-церковну назву на дві редуковані – *Хрещення Господнє* та *Хрещення Ісуса Христа*. Пізніше редуковані форми зазнали ще однієї редукції, наслідком якої є найуживаніша сьогодні номінація – *Хрещення*, а діалектне тяжіння [e] до [и] у південно-західних та південно-східних діалектах спричинило з'яву її фонетичного варіанта *Хрищення* [ВТС : 1572].

На думку І. Бочарової, специфічна відмінність між офіційно-церковними назвами свят та їх народними еквівалентами полягає у тому, що якщо перші «отримували церковні найменування здебільшого за назвою головної дії свята», то основою побутової номінації свят «ставала атрибутка події» [Бочарова 1999, 50-51]. Саме атрибутка лягла в основу нових назв свята води, що виникли під впливом біблійних текстів, зокрема народна номінація *Богоявлення Господнє* та редукована форма – *Богоявлення*, пов'язані з легендою про явлення Бога під час хрещення Ісуса Христа, тобто в основі назви не власне хрещення Ісуса як головна подія свята, а дія, супровідна хрещенню – явлення Бога.

Атрибутикою події є також і місце проведення обряду хрещення – річка Йордан, назва якої стала основою для ще однієї народної номінації, оскільки, за Біблією, тут відбулося хрещення перших християн та Ісуса Христа. Ця народна назва зимового свята води має велику кількість фонетичних варіантів, утворених шляхом усичення переднього приголосного (*Йордан – Ордан*); чергуванням твердих і м'яких фонем (*Йордан – Йордань, Ордан – Ордань, Єрдан – Єрдань*); наближенням у деяких місцевостях однієї голосної до іншої (*Ордан – Ардан, Йордань – Єрдань*). На морфологічному рівні деякі із зазначених варіантів можуть варіюватися за категорією роду (чол. р. – *Йордан, Ордан, Єрдан*; жін. р. – *Йордань, Ордань, Єрдань*). Лексикографічні джерела фіксують не власне назву річки, яка стала основою для назви свята (*Йордан*), а її фонетичні варіанти, що інколи мають окреме значення, зокрема *Йордань* – «ополонка, що її вирубують у кризі для освячення води під час свята Водохреще» [ВТС 2007, 511]; *Єрдань* – «посудина для очисної води і для води взагалі» [Срезневський 1893, 830]. Лексема *Ордань* із плином часу розширила свою семантичну структуру новим значенням – «зображення хреста, яке роблять на свято Богоявлення Господня» [Словник Б. Грінченка 1996, 62].

Назва *Водохреще* (паралельна форма – *Водохрещення*), що є найуживанішою виникає «внаслідок експлікації ядерної семи «вода» у семантиці лексеми *хрещення*» (освячення води і водою) [Бочарова 1999, 50-51]. Спроби пояснити походження цієї назви науковці робили ще у XIX ст., зокрема М. Степанов пояснював назву цього свята «сукупністю двох освячень води: перше напередодні свята у храмі, друге у день Водохреща – на ріці або озері» [Степанов 1899, 17]. Подібної думки дотримувався й С. Смирнов: «Внаслідок церковного обряду освячення води, що у давнину мав назву

Водокреши, потім Водокрестіє, Водокрещення, назва перейшла й на саме свято хрещення» [Смирнов 1900, 1]. Але найвірогідніша назва язичницького свята води – це *Водосвяття*, а сучасна народна номінація *Водохреще* (*Водохрещення*) утворилась під впливом християнства: під час обряду освячення води язичники використовували символ сонця у вигляді хреста, що після впровадження християнства разом із самим обрядом перейшов до християнської традиції, отримав назву хрест (похідне від лат. *Христос*) і став головним атрибутом християнського свята *Хрещення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа*, а поєднання води і хреста в одному обряді сприяло утворенню у народній свідомості нової номінації – *Водохреще* (*Водохрещення*), що її сьогодні розуміють як «хрещення води шляхом її освячення хрестом» [Смирнов 1900, 1]. На відміну від лексеми *Водохрещення*, іменник *Водохреще* репрезентується фонетичними і морфологічними варіантами та їх комбінаціями: наближенням однієї голосної до іншої, залежно від місцевості (*Водохрещі* – *Водохрищі*, *Водохреще* – *Водохрище*, *Водохреща* – *Водохрища*); варіативністю флексій (*Водохреще* – *Водохреща*); зміною однини на множину (*Водохреще* – *Водохрещі*, *Водохрище* – *Водохрищі*). Інші форми лексеми *Водохреще* – *Відорощі*, яку фіксує О. Курочкин [Курочкин 1999, 313], та *Водориці*, що її містить тлумачний словник [ВТС 2007, 247], своїм виникненням зобов'язані діалектним особливостям того регіону, в якому ці назви побутують.

Народна назва *Водохрестя* також виникла під впливом християнства, що було спричинено потребою «у матеріальному відповіднику морфемної будови слова ознаки «образ» [Бочарова 1999, 50-51], тобто в основу назви лягли обов'язкові атрибути християнського свята хрещення – вода та хрест.

Не враховуючи фонетичні варіанти та офіційно-церковні форми, констатуємо наявність в українській мові для вираження концепту *Водохреще* синонімічного ряду: *ВОДОХРЕЩЕ* – *ВОДОСВЯТТЯ* – *ХРЕЩЕННЯ* – *ЙОРДАН* – *БОГОЯВЛЕННЯ* з архісевою *свято*. З огляду на архаїчність лексеми *Богоявлення*, діалектний ужиток лексеми *Йордан*, а також частотність використання лексем *Водосвяття* та *Хрещення* в іншому значенні, визнаємо домінантою цього синонімічного ряду лексему *Водохреще*, що пояснює факт обрання її за назву концепту.

Аналіз актуального шару культурної складової концепту *Водохреще* у межах Мксф *Святки* дав змогу виявити його смислові елементи: «*Свято*», «*святість*», «*освячення води*», «*Хрещення*», «*Ісус Христос*», «*Богоявлення*», «*Йордан*», «*хрест*». Кількість одиниць номінативного поля концепту *Водохреще* дорівнює 34, а коефіцієнт номінативної щільності становить 0,108, що свідчить про свідоме побутування згаданого концепту у межах Мксф *Святки*, та про його достатню комунікативну релевантність.

II. Поняттєва складова концепту. Основними мовними репрезентантами концепту *Водохреще* є *Хрещення*, *Богоявлення*, *Йордань*, *Водосвяття* та власне *Водохреще*. З огляду на те, що у тлумачних словниках лексема *Водохреще* має одне значення, а стосовно лексем *Водосвяття* та *Хрещення* у цих словниках зазначено «те саме, що *водохреще*» [ВТС 2007, 198, 1572], виділяємо у семантичних структурах цих лексем ЛСВ *церковне свято 19 січня на спомин євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа*.

Лексему *Богоявлення* не фіксують сучасні лексикографічні джерела, але у деяких словниках вона вживається як архаїчний синонім лексеми *Водохреще* [Срезневський 1893, 137]. Отже, семантична структура лексеми *Богоявлення* містить ЛСВ *свято Хрещення Господня*.

Значення лексеми *Йордан* (*Йордань*), зафіксовані у лексикографічних джерелах, не стосуються свята Хрещення Ісуса Христа, але, за свідченням С. Килимника, «19 січня

відзначають одне з найбільш значущих дванадесятих свят – Богоявлення, Хрещення Ісуса Христа, зване в народі Ордань, Йордан, Водохреща» [Килимник 1964, 145]. У такому ж значенні лексему *Йордан* вживають О. Курочкін [Курочкін 1999, 313], В. Скуратівський [Скуратівський 1995, 32]. З огляду на етнографічні джерела, виділяємо у семантичній структурі лексеми *Йордан* ЛСВ *свято Хрещення Ісуса Христа*.

МОВНИЙ РЕПРЕЗЕНТАНТ	ЛСВ	СЕМИ
<i>Хрещення</i>	<i>церковне свято 19 січня на спомин євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа</i>	1. Свято. 2. Церковне свято хрещення Ісуса Христа.
<i>Богоявлення</i>	<i>свято Хрещення Господня</i>	1. Свято. 2. Хрещення Ісуса Христа. 3. Свято Хрещення Ісуса Христа.
<i>Йордань</i>	<i>свято Хрещення Ісуса Христа</i>	1. Свято. 2. Свято Хрещення Ісуса Христа.
<i>Водосвяття</i>	<i>церковне свято 19 січня на спомин євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа</i>	1. Свято. 2. Церковне свято хрещення Ісуса Христа.
<i>Водохреще</i>	<i>церковне свято 19 січня на спомин євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа</i>	1. Свято. 2. Церковне свято хрещення Ісуса Христа.

Відповідно, у свідомості сучасних українців концепт *Водохреще* як складник Мксф *Святки* містить смислові елементи «*Свято*» і «*хрещення*».

Проведений комплексний аналіз концепту *Водохреще* як складника Мксф *Святки* сприяв виділенню його домінантних смислових елементів, що дало змогу розглянути цей концепт з огляду на його польову організацію:

ПЕРІОД	КОМПОНЕНТИ СМИСЛІВ
<i>Дохристиянська доба</i>	1. <i>Ядро</i> : «свято», «свято води»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «хрест», «свічка», «розігрувати «орден»; 3. <i>Периферія</i> : «весна».
<i>Доба християнства</i>	1. <i>Ядро</i> : «свято», «свято води», «хрещення», «святість»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «хрест», «свічка», «освячення води», «водохресна пісня», «розігрувати «орден», «Богоявлення», «Йордан», «помазаник», «Ісус Христос»; 3. <i>Периферія</i> : «весна», «голуб».
<i>Сучасний період</i>	1. <i>Ядро</i> : «свято», «хрещення», «святість»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «хрест», «свічка», «освячення води», «водохресна пісня», «розігрувати «орден», «Богоявлення», «Йордан», «помазаник», «Ісус Христос»; 3. <i>Периферія</i> : «голуб».

Проаналізувавши концептуальну структуру концепту *Водохреще* з огляду на польову організацію, робимо висновок, що сьогодні ядерні компоненти смислів складають ≈30%. Упродовж віків у ядерній зоні концептуальної структури концепту відбулись несуттєві зміни, зокрема після впровадження християнства свято Водохреща перестає розумітися як свято води, що сприяє втраті відповідного

сміслового елемента («*свято води*»), а нове сприйняття свята як хрещення Ісуса Христа спричинило виникнення смислу «*хрещення*».

Відсоткове вираження компонентів смислів прирідної зони для концепту *Водохреще* сягає $\approx 60\%$. Упродовж віків у цій зоні також відбулися незначні зміни, зокрема у добу християнства периферійні зони концептуальних структур деяких концептів розширились завдяки смисловим елементам із релігійною мотивацією: «*освячення води*», «*водохресна пісня*», «*Богоявлення*», «*Йордан*», «*помазаник*», «*Ісус Христос*», які є актуальними і сьогодні.

Периферійна зона концепту *Водохреще* містить $\approx 7\%$ смислових елементів. У добу християнства у цій зоні поступово зникають смислові елементи, що мали язичницьку мотивацію, зокрема елемент «*весна*». На заміну йому прийшов компонент смислу із релігійною мотивацією: «*голуб*».

Результати вивчення концепту *Водохреще*, що отримані за допомогою компонентного, етимологічного та історико-культурологічного аналізу, дають змогу зробити висновок, що цей концепт належить до значущих в українській культурі та у житті українців.

Запропонована методика комплексного аналізу культурних концептів може бути використана для вивчення інших подібних концептів, що є перспективним у сучасний період, коли простежуємо помітне посилення уваги до національної самобутності української культури.

Література

- Бочарова І.В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І.В. Бочарова. – Київ, 1999. – 189 с.
- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монографія] / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
- Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : [у 3 кн., 6 т.] / С. Килимник. – Вінніпег, Торонто, 1964. – Кн. 1. – Т. 1.: (Зимовий цикл). – 1964. – 154 с.
- Курочкін О.В. Календарні звичаї та обряди / О.В. Курочкін // Українці: Історико-етнографічна монографія : в 2 кн. – Опішне : Українське народознавство, 1999. – Кн. 2. – С. 297-332.
- Моспанова Н.Ю. Добро и зло / Н.Ю. Моспанова // Антология концептов : в 5 т. / [под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина]. – Волгоград : Парадигма, 2005-2008. – Т. 3. – С. 53-67.
- Пименова М.В. Предисловие / М.В. Пименова // Введение в когнитивную лингвистику / [под ред. М.В. Пименовой]. – Кемерово : Графика, 2004. – 208 с.
- Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М., 2007. – 314 с.
- Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
- Скуратівський В.Т. Дідух: Свята українського народу / В.Т. Скуратівський. – К. : Освіта, 1995. – 272 с.
- Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
- Смирнов С.И. Водокрещи: Материалы для истории крещенских обрядовъ въ древней Руси / С.И. Смирнов. – СПб : Свято-Троицкая Сергієва Лавра, 1900. – 18 с.
- Степановъ Н.П. Народные праздники на Святой Руси / Н.П. Степановъ. – СПб : Типографія М.М. Розеноеръ, 1899. – 154 с.
- Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М., 1997. – 824 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.

Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; [гол. ред. О.С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982-2006. – Т. 5 : Р-Т. – 2006. – 704 с.

Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко : в 4 т. / НАН України. Інститут української мови. – [репринт. вид.]. – К. : Наукова думка, 1996-1997. –Т. 3 : О-П. – 1996. – 516 с.

Срезневский И.И. Матеріали для словаря древне-русского языка : в 3 т. / И.И. Срезневский. – СПб : Типографія Императорской академіи наукъ, 1893-1903. – Т. 1 : А-К. – 1893. – 1420 стб.

Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П.Я. Черных. – М. : Русский язык, 1999. – Т. 2 : Панцирь-Ящур. – 1999. – 560 с.

СЕМАНТИЧНІ ВАРІАЦІЇ КВАНТИТАТИВНИХ КОНЦЕПТІВ-ДЕСКРИПТОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

А.К. Нестеренко

Постановка проблеми. Сучасні мовознавчі студії здебільшого спрямовані на аналіз суб'єктивних особливостей мовних одиниць. У зв'язку з цим пріоритетною є антропоцентрична парадигма розвитку лінгвістики, тобто орієнтація на особистість як учасника комунікативної ситуації і як носія суб'єктивного судження про реалії дійсності. «Мовна картина світу не самостійна, а регулюється концептуальною картиною світу, що знаходить свою реалізацію у феноменах концептуалізації та категоризації» [Кобякова 2015, 95]. Отже, поряд із дослідженням концептів як одним з прогресивних напрямів сучасної лінгвістики виразною тенденцією є категоризація мовних явищ. З огляду на це базовими лінгвістичними одиницями на сьогодні є концепт і категорія, причому все частіше автори намагаються з'ясувати зв'язок категорійного та концептуального мовознавства. Але якщо термін «концепт» з'явився у лінгвістичній теорії відносно нещодавно як складник і базовий елемент когнітивної лінгвістики, то поняття «категорія» є чи не найдавнішим з усіх, якими оперують різні галузі знань.

Мовець у повсякденному житті неодмінно послуговується категоріями для опису й оцінки всього побаченого та почутого. Категорія – це поняття, що вказує на найзагальніший розряд явищ, предметів, ознак або називає групу предметів, об'єднаних певними спільними рисами [Нестеренко 2015, 13]. На сьогодні виділяють категорії градації, оцінки, норми, локативності, параметричності, темпоральності, експресивності, спонукання, квантитативності та ін.

Термін «концепт» функціонує у філософії, логіці, а також у філології, де вивчається з лінгвістичного, когнітивного та культурологічного аспектів [Літяга 2013, 48]. Підтримуючи позицію В. Дем'янка, розуміємо концепт як змістовний план лексичної одиниці, який розкриває поняття, що стосується розумового, духовного або матеріального аспекту людського буття і корениться у досвіді народу, має історичне підґрунтя, є соціально та суб'єктивно зумовленим, а отже, може і має співвідноситися з іншими поняттями, пов'язаними з ним або протилежними до нього [Дем'янков 2007, 606].

Концепти репрезентовані різними мовними засобами, зокрема лексичними (слова) і синтаксичними (словосполучення та речення). Оскільки поняття концепту ґрунтується на особливостях індивідуального світосприйняття, лексеми-репрезентанти мають бути наділені широкими виражальними можливостями. Найбільшою мірою таким вимогам відповідає прикметник як частина мови.

Попри наявність комплексних досліджень у галузях концептуалізації та граматичної категоризації, на сьогодні існує низка питань, що потребують подальшого вивчення. Одним з них є вивчення функційно-семантичних прикметників категорії кількісного (квантитативного) вияву ознаки як репрезентантів концептів у різних дискурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування та реалізації ад'єктивами квантитативного значення присвячено низку наукових розвідок українських і зарубіжних авторів: Ю. Воротникова [Воротников 2000], Л. Дорошенко [Дорошенко 2005], Л. Марчук [Марчук 2005], А. Нестеренко [Нестеренко 2015], С. Олійник [Олійник 2001] та ін. Ці роботи демонструють різноаспектність підходів до трактування квантитативних одиниць. Так, Н. Дробко [Дробко 2009], І. Туранський [Туранский 1990] та ін. вивчають кількісну ознаку з позицій семантики

лексемного складу, Л. Дорошенко [Дорошенко 2005], С. Олійник [Олійник 2001] – із семантико-словотвірною аспекту, Ю. Горбунова [Горбунова 2005] висвітлює особливості функціонування названих одиниць. Окремі праці [Марчук 2005; Нестеренко 2015; Ревенко 2004] демонструють комплексний підхід у вивченні квантитативної семантики прикметників. Названі автори, торкаючись різних аспектів вираження квантитативного значення, одноставно наголошують на важливому моменті – суб'єктивності такого вираження. Отже, лексеми з кількісним значенням відображають індивідуальні уявлення мовця, читача чи слухача, а тому є у своїй основі концептами.

На сьогодні нараховуємо велику кількість підходів до класифікації концептів, які відзначаються різноманітністю та різноаспектністю. Так, В. Карасик [Карасик 2000] виділяє спеціалізовані етнокультурні і соціокультурні концепти, неспеціалізовані концепти, універсальні концепти, А. Бабушкін [Бабушкин 2001] виокремлює фрейми, схеми, сценарії тощо, Й. Стернін [Стернин 2001] говорить про однорівневі, багаторівневі та сегментні концепти. Ю. Степанов розмежовує рамкові поняття і концепти-поняття із щільним ядром. Виникнення рамкового концепту є наслідком стихійного розвитку суспільства. Деякі з рамкових понять можуть «накладатися» на певне суспільне явище, спричиняючи інший процес – соціальної оцінки, підлаштування під норму. Такі концепти Ю. Степанов називає поняттями із щільним ядром [Степанов 1997].

Окремі науковці, систематизуючи концепти за різними підставами, виділяють три категорійні класи: базові, дескриптори та релятиви. Базові концепти є фундаментом мовної картини світу, дескриптори кваліфікують базові, а релятиви характеризують відношення між ними [Пименов 2004, 90].

Особливу увагу приділяємо концептам-дескрипторам, серед яких традиційно виділяють дименсійні (пов'язані з вимірюванням об'єктів), квалітативні (передають якість) і квантитативні (указують на кількісну характеристику). Останні становлять групу лексичних одиниць, об'єднаних спільною семантикою квантитативності, а отже, репрезентованих насамперед прикметниками з кількісним значенням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прикметник є основним репрезентантом категорії кількісного вияву ознаки, що бере активну участь у формуванні мовної картини світу особистості та відіграє особливу роль в інтеграції вербальної образно-чуттєвої системи людини. Водночас, ад'єктив – це важливий елемент категоризації світу, мислення та сприйняття особистості [Нестеренко 2015, 26].

Ад'єктиви здатні експлікувати ознаку, що виявляється різною мірою (більшою або меншою). Розрізняємо збільшений, дуже великий і надмірний вияви великої ознаки, а також зменшений, недостатній і найменший вияви малої ознаки. Кількісну ознаку визначаємо як рису, властивість, особливість кого-небудь або чого-небудь, яка характеризується вмістом, кількісно відмінним від звичайного (нормативного або нейтрального) у бік збільшення або зменшення, або таким виявом, що видається ненормативним конкретній особі або групі осіб. Лексеми з квантитативним значенням об'єднуємо лексико-граматичною категорією кількісного вияву ознаки [Нестеренко 2015].

На сьогодні великий інтерес становить питання про зміну семантичної структури квантитативних прикметників залежно від контексту. Аналіз фактажу показує, що прикметники у різних дискурсах можуть набувати квантитативного значення, утрачати його або модифікувати вже наявну семантику кількісного вияву ознаки. Широкі функційні можливості демонструють насамперед квантитативні одиниці, ужиті у розмовному мовленні, зокрема жаргонна лексика.

Жаргонізми дають змогу простежити нарощення значення кількісної ознаки на лексичному рівні, демонструючи повну кореляцію малого і великого її виявів за спільним семантичним компонентом. Дослідимо це докладніше на прикладі компонентів-корелятивів, що є репрезентантами концепту «п'яний». Так, ад'єктив *підігрітий* указує на малий вияв ознаки: «*Перед стійкою купчиться кілька злегка підігрітих молодичок...*» (А. Дністровий, 2001, 62); *бухий*, *укиряний* і *вмазаний* передають збільшений або дуже великий вияв: «*Він чалапав. <...> Чи то на «голіці», чи добре **в**киряний*» (О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу, черв. 1999, с. 84); прикметник *готовий* виражає абсолютну ознаку, тобто вказує на її надмірність. Отже, у синонімічному ряді *підігрітий* – *п'яний* – *бухий*, *укиряний*, *вмазаний* – *готовий* третій та четвертий члени демонструють поступове посилення ознаки у порівнянні з показником певного нормативного, ординарного ступеня кількісного вияву ознаки, яким є другий компонент (ад'єктив *п'яний*), тоді як перший компонент (прикметник *підігрітий*) показує зниження ординарної ознаки.

Сумнівними видаються тлумачення лексем *бухий*, *вгашений*, *дринканутий*, *піддатий* і *потухлий*, фіксовані в словнику Л. Ставицької [Ставицька 2005]: у стані алкогольного сп'яніння; п'яний. На нашу думку, названі дескриптори переважно реалізують значення великого вияву ознаки, що підтверджує контекст: «*Бухий чиновник за кермом. У «хлам» п'яний очільник райдержадміністрації їздить за кермом та хоче уникнути відповідальності*» (www.dk-zaxid.com), у якому семантика лексеми *бухий* тотожна значенню аналітичної конструкції у «хлам» *п'яний* (інтенсифікатором є адвербіалізований іменник). Зауважимо, що чітко встановити ступінь вияву ознаки у таких конструкціях важко, оскільки під час його кваліфікації основним є суб'єктивний чинник.

Одиниці сленгу та жаргону часто виражають позитивну чи негативну оцінку мовцем предмета/ явища, репрезентуючи концепти «добрий» та «поганий» із нарощенням різних квантитативних сем. На підтвердження цього наводимо корелятивний ряд ад'єктивів із семантикою суб'єктивної оцінки, розташовуючи його компоненти від найвищого вияву негативної оцінки (надзвичайно поганий, найгірший) до найбільшого прояву позитивної характеристики (надзвичайно гарний, найкращий): *курвлий* (остогидлий, немилий) – *довбаний* (поганий, неприємний), *кінчений* (поганий, не вартий доброго слова), *лажовий* (поганий, кепський; невдалий), *дрековий* (поганий, неякісний), *гондошний* (поганий; нікчемний) – *попсовий* (гарний) – *нехилий* (гарний, чудовий) – *кльовий*, *класний* (гарний, прекрасний) – *офігенний*, *охрінезний*, *офігезний*, *кайфовий*, *потрясний*, *убойний* (прекрасний, чудовий). Названий ряд ад'єктивів, що відзначаються семантико-стилістичними та функційними особливостями, вибудовано відповідно до їх лексикографічно закріплених тлумачень. У розмовному мовленні такі одиниці можуть розвивати й інші (у т. ч. квантитативні або оцінні) значення, не кодифіковані словниковими джерелами. Тому семантичний ряд прикметників, що реалізують концепт «оцінка», є умовним і може підлягати модифікації та доповненню.

Модифікації кількісної семантики відбуваються не лише у жаргонних одиницях, але й у прикметниках з афіксальними квантифікаторами, ужитих у різних дискурсах. Контекст відіграє визначальну роль під час реалізації значення кількісного вияву ознаки у лексемах із синкретичною семантичною структурою. Так, актуалізація одного зі значень одиниць із суфіксом *-уват-* відбувається у контексті шляхом виділення однієї із сем (зокрема, квантитативної) як домінантної; інша (характеристика за подібністю, наявністю ознаки і т. ін.) при цьому набуває статусу конотативного елемента. Сприяють цьому й широкі валентнісні можливості названого форманта. Наприклад, значення ад'єктива *біснуватий* словники трактують

як «психічно хворий, божевільний», актуалізуючи сему психічного стану людини й нівелюючи квантитативне значення форманта. Сема кількісності стає домінантною лише в контексті на зразок «Зробився Турн наш **біснуватим**, Реве, як ранений кабан» (І. Котляревський 2012, 115), тоді як інші компоненти значення відходять на другий план. Відзначимо, що квантитативна семантика суфікса *-уват-*, зазвичай демінутивного, у цьому разі набуває великого вияву ознаки внаслідок сполучення з іменниковою твірною базою. Уживання порівняльної конструкції підсилює значення кількісного вияву ознаки аналізованої одиниці.

Поширеними в українській мові є прикметники, утворені шляхом основоскладання, більшість з яких також реалізує квантитативне значення [Нестеренко 2015; Ревенко 2004; Філіппова 2013]. В основному йдеться про лексеми з першою частиною *багато-*, *мало-*, *темно-*, *світло-* або з числівниковим препозиційним елементом. Останні, по суті, є дескрипторами, реалізуючи денотативне значення кількості одиниць і конотативну семантику кількісного вияву ознаки залежно від соціального статусу та життєвих уподобань мовця. «Одна людина, характеризуючи розмір предмета, говорить «великий», інша – «величезний», а для третьої він – «гігантський» [Минка 2005, 22]. Тож суб'єктивний чинник під час мовленнєвого акту виходить на перший план. Аналогічно, кількісний вияв ознаки в ад'єктиві *двокімнатний* залежить від суб'єктивних чинників: якщо для одного мовця наявність двох кімнат співвідноситься з великим виявом ознаки, то для іншого, більш заможного, – з недостатнім. Прикметник *триногий* передає різну за виявом ознаку залежно від особливостей предмета чи істоти, які він характеризує: якщо йдеться про *людину* (двоногу істоту), то очевидно є надмірність ознаки, пов'язана з існуванням третьої кінцівки, що свідчить також про вроджені дефекти і, можливо, про те, що вислів має відтінок негативності (зневаги, сарказму тощо). У поєднанні ж із назвою чотиринової тварини (*кінь*, *олень*, *вівця*, *корова*) або предмета меблів, у якого зазвичай існує чотири ніжки (*стіл*, *стілець*, *крісло*), квантитативна семантика в ад'єктиві *триногий* представлена неповно. Так само, лексема *трипалий* указує на малий вияв ознаки, поєднуючись з іменником *людина* (нормою є існування п'яти пальців), проте може передавати й нейтральну за кількісним виявом ознаку, якщо сполучається з назвами окремих різновидів тварин і птахів, у яких від природи на кінцівках існує лише по три пальці (*лінивцець*, *дятел*). Нейтралізації семантики кількісного вияву ознаки в останніх прикладах сприяє також те, що лексема *трипалий*, додаючись до іменників – назв тварин, термінологізується.

Постпозиційні основи складних ад'єктивів у поодиноких випадках також указують на великий або малий вияв ознаки. Так, прикметник *кровожерний* реалізує вторинне значення «жадібний до вбивств» у складі стертої метафори *кровожерний план*, де семантична структура одиниці доповнюється емоційно-оцінною конотацією: «...через молодичку він здійснював свій **кровожерний план**» (Ф. Дюрренматт // Суддя та його кат, 1989, 12).

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує наявність в українській мові низки словосполучень з ад'єктивним компонентом, які експлікують квантитативне значення на рівні образного вживання. Кваліфікуємо такі словосполучення як вербалізовані стереотипи, тобто одиниці, що через частотність використання почали набувати ознак фразеологізмів, є відтворюваними у мовленні, але ще не втратили зв'язків із семантикою компонентів. Прикметники у складі таких словосполучень перебувають на стадії абстрагування від основного лексичного значення й появи вторинної семантики (квантитативної). Експлікація цього вторинного значення у вербалізованих стереотипах відбувається шляхом образного порівняння, яке ґрунтується на перенесенні кількісної ознаки, позначуваної відносно-якісним (рідше якісним)

прикметником, на предмет порівняння, названий іменником. Так, образно-порівняльний елемент наявний у словосполученнях *залізна воля* (міцна, як залізо), *астрономічні ціни* (такі високі, що їх можна зрівняти з відстанню від землі до зірок), *африканська спека* (така ж висока температура повітря, як в Африці), *дитячі ручки* (маленькі, як у дитини), *швейцарська надійність* (дуже висока надійність, характерна для швейцарських банків) і т. ін. Завдяки такому порівнянню фіксуємо процес набуття відносними ад'єктивами якісних ознак.

Вираження кількісного значення може бути пов'язане і з широкими валентнісними можливостями окремих лексем, здатних розвивати на рівні мовлення нову, не закріплену словниками семантику шляхом асоціативного зіставлення. Так, прикметник *карликовий* має значення «такий, як у карлика» (надзвичайно маленької на зріст людини): «**Карликовий** на зріст кіномеханік із Кавказу, що у селах на чорноморському узбережжі не тільки показує фільми, а й продає турецький мед та галуновий камінь...» (К. Рансмайр 1994, 51). У поєднанні з іменником *сад* семантика кількісної ознаки стає очевидною (надзвичайно малий): «Зустрів їх не **карликовий** сад і не пальметний... – зустріли хлоп'ят могутні черешневі вежі, що вільно вигналися в небо й зажеврились уже купами ягід по верхах...» (О. Гончар 2010, 95–96). У поєднанні із зоонімом лексема *карликовий* показує, що представники певного підвиду тварин є найменшими за розмірами серед усіх осіб у визначеному зоологічному ряді (*карликовий шпіц*, *карликовий кит*, *карликовий шимпанзе*). Проте лексикографічного закріплення нюансів семантики ад'єктива *карликовий*, здатного сполучатися з іменниками – назвами істот і неістот, а також утворювати терміносполуки зі збереженням квантитативного значення, немає.

Так само ад'єктиви *ляльковий* (1. Прикметник до лялька; те саме, що маріонетковий. 2. Те саме, що іграшковий; у якому діють ляльки: *ляльковий театр*, *ляльковий будинок*, *лялькова вистава* і т. ін.) та *іграшковий* (1. Прикметник до іграшка; який виробляє іграшки. 2. Який є іграшкою, призначений для гри: *іграшкове виробництво*, *іграшкова фабрика* тощо) згідно зі словниковим тлумаченням не мають кількісної семантики. Натомість контекст «На чисто протертих перилах висів «другий комплект» одягу: *рожева курточка*, *рожева шапочка* <...> і *маленький*, наче **ляльковий**, *рушничок*» (Т. Микітчак // www.m.litread.in) або «Одного разу <...> помітив загадковий *маленький*, *схожий на іграшковий*, *катер*...» (www.ylova.net) засвідчує подібність описуваного об'єкта до ляльки або іграшки (невеликих за розмірами предметів), а отже, квантитативна семантика у таких ад'єктивах, найімовірніше, формується на рівні образного вживання або на рівні мовлення.

Особливістю названих лексичних одиниць є те, що семи квантитативності, відносної характеристики, подібності, пестливості тощо є імпліцитними і виявляються як домінантні чи вторинні лише у контексті суб'єктивного мовлення, реалізуючи ту семантику, якої надає їм мовець.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, квантитативні прикметники, реалізуючи різні семантичні вияви свого значення (часто на суб'єктивному підґрунті), у різних дискурсах можуть ставати концептами, насамперед квантитативними дескрипторами. Наявні в одиниці семи реалізуються по-різному, залежно від контексту набуваючи домінантних або конотативних характеристик. Велику роль у встановленні квантитативного значення відіграє також суб'єктивність, унаслідок якої лексеми можуть уживатися у значенні, не закріпленому лексикографічно. Так, прикметники-жаргогізми актуалізують денотативне оцінне або конотативне кількісне значення завдяки своїм структурно-семантичним особливостям, афіксальні утворення виявляють одне значення та нівелюють інше залежно від контексту, складні прикметники є дескрипторами

індивідуального сприйняття мовцем предмета чи явища. Актуалізація одного зі значень у прикметниках будь-якого типу має суб'єктивний характер, тобто відбувається за певної настанови суб'єкта мовленнєвої діяльності. Окремо виділяємо ад'єктиви у складі вербалізованих стереотипів. У таких сполуках прикметникове значення відтворюється у мовленні на основі культурно-історичного досвіду мовця, особливостей етно-культурного розвитку мови. Названі чинники сприяють також розвитку нового значення на рівні мовлення в ад'єктивах із широкими валентнісними можливостями шляхом асоціативного образного зіставлення.

Категорія кількості, отже, є функційно зумовленою, залежить від певного дискурсу, від індивідуальних особливостей психології та світосприйняття мовця. Когнітивна лінгвістика – відносно новий мовознавчий напрям, а його зв'язок із іншими розділами науки про мову (граматикою, семантикою, стилістикою тощо) є актуальним питанням, яке потребує подальшого вивчення.

Література

Бабушкин А.П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления / А.П. Бабушкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : [б. и.], 2001. – С. 52–58.

Воротников Ю. Безотносительные степени качества в русском языке / Ю. Воротников // Известия РАН. – Серия л-ры и языка. – Москва : [б. и.], 2000. – Т. 59, № 1. – С. 36–43

Горбунова Ю.И. Семантические особенности имён прилагательных со значением меры и степени в современном русском языке (на материале поэмы Н. В. Гоголя «Мёртвые души») : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Ю.И. Горбунова. – Саранск, 2005. – 160 с.

Демьянков В.З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры / В.З. Демьянков // Язык как материя смысла : сб. статей в честь академика Н.Ю. Шведовой / Отв. ред. М.В. Ляпон. – Москва : Азбуковник, 2007. – С. 606–622.

Дорошенко Л.О. Категорія безвідносної міри ознаки в слов'янських і германських мовах: семантика, структура форм : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 – загальне мовознавство / Л.О. Дорошенко. – Донецьк : [б. в.], 2005. – 20 с.

Дробко Н.О. Словотворення прикметників емоційного стану в англійській мові / Н.О. Дробко // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – Серія : Філологічні науки. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – № 46. – С. 195–198.

Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность : институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С.5–20.

Кобякова І.К. Семантична ідентифікація та квантитативні параметри концепту QUANTITY в англійській / І.К. Кобякова, О.І. Єгорова // Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків : Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 66. – С. 94–101.

Літяга В. Поняття «концепт» у парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень / В. Літяга // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія : Іноземна філологія. – Київ : Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2013. – № 1 (46). – С. 48–50.

Марчук Л.М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Л.М. Марчук. – Київ : [б. в.], 2005. – 32 с.

Минка А.Н. Прилагательные со значением степени и дискурсивное варьирование их градуальных признаков (на материале текстов русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / А.Н. Минка. – Краснодар, 2005. – 149 с.

Нестеренко А.К. Функційно-семантичні та словотвірні вияви кількісної ознаки в прикметниках української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / А.К. Нестеренко. – Харків, 2015. – 217 с.

Олійник С.Є. Парадигматика категорії безвідносної міри ознаки в українській мові : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / С.Є. Олійник. – Дніпропетровськ : [б. в.], 2001. – 13 с.

Пименов Е.А. Исследование концепта Trauer «печаль» посредством синонимического ряда / Е.А. Пименов ; отв. ред. Е.А. Пименов, М.В. Пименова // *Ethnohermeneutik und Antropologie*. – Landau : Verlag Empirische Padagogik, 2004. – С. 89–94.

Ревенко И.В. Языковая категория интенсивности и ее экспликация в идиостиле В. Астафьева : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – русский язык / И.В. Ревенко. – Кемерово, 2004. – 265 с.

Степанов Ю.С. Слово / Ю.С. Степанов // *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология*. – Москва : Academia, 1997. – С. 288–306.

Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта / И.А. Стернин // *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. – Воронеж : [б. и.], 2001. – С. 58–65.

Туранский И.И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И.И. Туранский. – Москва : Высшая школа, 1990. – 173 с.

Філіппова Н.В. Дериваційні засоби вираження ступеня ознаки в сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – російська мова / Н.В. Філіппова. – Харків : [б. в.], 2013. – 19 с.

Словник української мови : в 11 т. / редкол. І.К. Білодід (голова) [та ін.] ; Ін-т мовознавства АН УРСР. – Київ : Наук. думка, 1970. – Т. 1 : А–В. – 800 с. ; 1971. – Т. 2 : Г–Ж. – 552 с. ; 1972. – Т. 3 : З–К. – 744 с. ; 1973. – Т. 4 : І–М. – 840 с. ; 1974. – Т. 5 : Н–О. – 840 с. ; 1975. – Т. 6 : П–Поїти. – 832 с. ; 1976. – Т. 7 : Поїхати–Приробляти. – 724 с. ; Т. 8 : Природа–Ряхтливий. – 928 с. ; 1978. – Т. 9 : С. – 916 с. ; 1979. – Т. 10 : Т–Ф. – 660 с. ; 1980. – Т. 11 : Х–Ь. – 700 с.

Ставицька Л. Український жаргон : [словн.] : містить понад 4070 слів і 700 стійких словосполучень / Л. Ставицька. – Київ : Критика, 2005. – 496 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Бухий чиновник за кермом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dk-zaxid.com/articles/lviv/23_quot_buhy_chinovnik_za_kermom_quot

Гончар О. Бригантіна / О. Гончар. – Київ : Веселка, 2010. – 240 с.

Дністровий А. Невідомий за вікном / А. Дністровий. – Київ : Факт, 2001. – 120 с.

Дюрренматт Ф. Аварія. Одна з іще можливих історій / Фрідріх Дюрренматт ; пер. з нім. К. Гловацької // *Суддя та його кат : Романи. Повісті*. – Київ : Дніпро, 1989. – С. 9–15.

Котляревський І. Енеїда / І. Котляревський. – Київ : Вид-во ФОП Стебеляк, 2012. – 215 с.

Микітчак Т. Чорне й біле в сірих тонах / Т. Микітчак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://m.litread.in/read/447273/423000-424000?page=1>

Нелюба А.М. Лексико-словотвірні інновації (2014) : [словник] / А.М. Нелюба, Є.О. Редько ; за заг. ред. проф. А.М. Нелюби. – Харків : ХІФТ, 2015. – 220 с.

Радіокерований катер для доставки наживки й підгодовування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ylova.net/6585-.html>

Райнсмайр К. Останній світ / К. Райнсмайр ; пер. з нім О. Логвиненка. – Київ : Основи, 1994. – 208 с.

Ульяненко О. Ірка / О. Ульяненко // *Кур'єр Кривбасу*. – 1999. – Червень. – С. 82–88.

РАЗДЕЛ IV

КОНЦЕПТЫ *VS.* ДИСКУРСЫ

КОНЦЕПТЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

КОНЦЕПТЫ *СОЦИАЛЬНОЕ ОДОБРЕНИЕ И СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОТЕСТ* КАК ДВА ИСТОЧНИКА И ДВЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЧАСТИ СЛОЖНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В ВЕЛИКОБРИТАНИИ, США И ФРАНЦУЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Е.Л. Стрельцов

*Истинное знание – знание причин.
Галилео Галилей*

Назначение инновации. Конец XX – начало XXI веков характеризуется сложными социальными процессами в большинстве стран, в целых регионах, во всем мире. Не стал исключением и так называемый Западный мир. Разная степень напряженности, разные, скорее внешне проговариваемые, причины существующих социальных сложностей, разные лозунги, «завлекающие» повлиять на происходящие события – все это имеет место в этом мире с разной степенью напряженности. Но 2016–2017 годы стали определенным подытоживающим этапом, если хотите, во многом апофеозом этих непростых социальных процессов. Но это не только систематические, во многом, необратимые террористические акты, которые становятся «привычными» в развитых странах Западной Европы. Это не только систематические факты проявления человеческой агрессии, как правило, вооруженной, которые более всего проявляются в США. Это не только, так называемый Европейский миграционный кризис, который возник в начале 2015 года не только в связи с многократным увеличением нелегальных мигрантов и потока беженцев в Европейский союз из стран Северной Африки, Ближнего Востока и Южной Азии, но, во многом, и неготовностью ЕС к их приёму и распределению. Данный миграционный кризис является крупнейшим в Европе со времён Второй мировой войны. Это не только сложные и не всегда объяснимые вооруженные конфликты, в которых принимают участие ведущие западные страны, в Ираке, Ливии, Сирии, Афганистане и др., которые постепенно превращаются в затяжные и, вероятно, уже «не разрешаемые» противостояния между различными группами и группировками.

Речь идет о событиях, которые внешне как бы не связаны с вышеуказанными процессами, но которые, по нашему мнению, все-таки являются своеобразным отражением практически всех сложных социальных процессов, которые сейчас происходят. Если по порядку, то это знаковые события, связанные с: референдумом о выходе Великобритании из Евросоюза, который в июне с.г. был «дополнен» выборами в парламент, победой Дональда Трампа на выборах Президента в США и выборами президента Франции. При всех возможных различиях эти события имеют много схожих сущностных признаков. Это, в свою очередь, позволяет поставить на обсуждение два основных положения, которые помогут многое прояснить: почему так произошло, и что это – торжество демократии или так называемое социальное «одобрение» содержания и формы организации происходящих социальных процессов или это своеобразная форма социального протеста-бунта?! Это важно, вероятно, не только для упомянутых государств. Учитывая, что они выступают известным эталоном для всех остальных стран в плане своего функционирования, эти события, а точнее – их причины, должны быть интересны, а, возможно, и полезны для всех, так

могут помочь лучше оценить внутригосударственную ситуацию... С учетом этого и будет проведено данное исследование.

Сформулируем наше видение изложения материала по проблеме или, так называемые, методические правила этого исследования. Первое, мы всегда подчеркиваем, что не обладаем даром предсказателя или ясновидца, для того, чтобы оценить уровень «правдивости» провозглашаемых планов, реальность таких намерений и практическую возможность их осуществления, особенно, на таком высоком уровне. Для этого, в случае желания так сделать, необходимо начать с попыток прагматической оценки конкретного человека, его интеллектуальных и организационных возможностей, коммуникабельности и настойчивости, жизненного и профессионального опыта, уровня его команды и др. Нет таких знаний на реальном уровне, нет никаких объективных предпосылок для каких-либо, даже на минимальном уровне действительных «предсказаний». Поэтому иногда выглядят просто «смешными» мнения тех специалистов, которые всегда готовы по одному слову, одному жесту, одному мимическому выражению, даже по одной фразе, которая «подается» в СМИ раскрыть всю «карту» возможностей и планов определенного политического лидера или государственного деятеля.

Поэтому, далее мы попробуем остановиться на иной, не менее важной составляющей – причинах того, почему произошли такие события, и насколько такие причины типичны для «работы» в других не только схожих, но внешне и не схожих событиях. Вполне возможно, что это будет способствовать сотворению некоего дежавю, т.е. возможности создания определенного инновационного подхода к оценке современных событий, происходящих в указанных странах, или которые могут произойти в других странах, как к событиям, условно говоря, уже не новым, к событиям, которые уже происходили, которые не только известны, но уже анализировались. А это, в свою очередь, во-первых, даст возможность лучше, даже глубже понимать причины происходящего, и, во-вторых, уже воспринимать это не как некую новацию, а уже знать (или хотя бы представлять), как, в каком направлении, за счет каких средств наиболее эффективно влиять на эти процессы.

Только факты (в хронологической последовательности). Итак, Великобритания, один из основных членов Европейского Союза: 23 июня 2016 года на референдуме население голосует за выход из этой Европейской организации, что получило свое закрепление в понятии Брексит (сокр. *Brexit* от сочетания слов англ. *Britain* – Британия и англ. *Exit* – выход). Результаты – главная политическая цель консерваторов и некоторых отдельных лиц (националистов и евроскептиков) в Великобритании – выход из Евросоюза. Голоса свыше 33 миллионов человек из Англии, Шотландии, Уэльса, Северной Ирландии и Гибралтара распределились таким образом: за выход из Европейского союза проголосовали 51,9 процентов, принимавших участие в референдуме, против – 48,1 процентов. Однако не следует думать, что до этого в Европейском Союзе у Великобритании было все «гладко». Например, в 1957 году она не подписала Римский договор, который заложил основу Европейского экономического сообщества (ЕЭС). Зато позже, когда Великобритания уже приняла решение о вступлении, она дважды – в 1963 и 1967 годах – подавала необходимые заявки, но оба раза президент Франции Шарль де Голль накладывал вето на предполагаемое решение, мотивируя это несовместимостью организации работы в сельском хозяйстве в Европе и Великобритании. Удачной была третья попытка: 1 января 1973 года. Однако спустя всего два года, в 1975 году, в Великобритании был проведен первый референдум по вопросу о том, следует ли Великобритании оставаться в ЕЭС. Тогда все основные политические партии и СМИ поддерживали сохранение членства в ЕЭС, и большинство

населения сказало «да» (67,2% – за, 32,8% – нет). И Соединенное Королевство осталось членом Европейского экономического сообщества¹. А в 2016 году на референдуме населением уже было принято, как известно, иное решение о выходе из ЕС.

Выборы в Палату общин Британского парламента, которые состоялись 8 июня 2017 года, по нашему мнению, дополнительно «запутали» ситуацию в Великобритании. Эти досрочные выборы были инициированы действующим премьер-министром Терезой Мэй и предполагали, в случае получения абсолютного большинства, укрепление позиций консервативной партии внутри страны, укрепление своих позиций в переговорах с руководством ЕС и Еврокомиссии по проблеме Брексита и условий выхода Великобритании из Европейского Союза, особенно, в условиях, когда европейские руководители постоянно повышают стоимость экономической «компенсации» за предполагаемый выход. Да, консерваторы на этих выборах победили, но если для большинства в парламенте и возможности самостоятельного формирования правительства нужно 326 голосов, то они набрали только 318 голосов и теперь могут формировать правительство только в совокупности с другими победившими фракциями, что уже дает возможность конкурентам называть возможное правительство «плавающим».

Обратим внимание еще на один факт, который внешне не относится к результатам второго референдума в 2016 году, но по своим содержательным моментам многое определил в его результате. В начале 1990-х годов была образована Партия независимости Соединённого Королевства (UKIP), или политическая партия так называемых евроскептиков. В 2004 году во время выборов в Европарламент она заняла третье место, в 2009 году – второе место и первое место – в 2014 году, с 27,5% от общего числа голосов. Это был первый случай, начиная с всеобщих выборов 1910 года, когда ещё одна партия, кроме Лейбористской и Консервативной, получила самую большую долю голосов на общенациональных выборах. Важное политическое событие!

Теперь – о выборах в США, которые прошли 8 ноября 2016 года. Победу на выборах одержал Дональд Трамп, набрав 306 голосов выборщиков против 232 – за Хиллари Клинтон. Однако Клинтон опередила Трампа на 2,9 миллионов голосов избирателей, набрав 65,8 миллионов против 62,9 миллионов. Данные выборы стали пятыми в истории США, когда президентом страны стал кандидат, набравший меньшее число голосов избирателей, чем формально проигравший кандидат. Таким образом, Дональд Трамп, который ни одного дня не работал на государственной службе, в возрасте 70 лет стал старейшим впервые избранным президентом США, чем побил рекорд Рональда Рейгана, занявшего этот пост в 69 лет. По состоянию на 2016 год журнал *Forbes* оценивает состояние Трампа в 3,7 миллиарда долларов США, что делает его богатейшим политиком в США и 156-м среди всех богатых американцев. Сам бизнесмен считает такую оценку заниженной и называет сумму в 10 миллиардов долларов США. Аналитики при этом указывают, что после ряда скандалов во время предвыборной кампании Трампа стоимость его бренда снизилась на 13% (в разное время, помимо компаний, его именем были названы высочайшие небоскребы Америки, а также казино, авиакомпания, модельное агентство, марка водки, настольная игра и даже стейки).

Однако не следует думать, что он вообще не имел никакого опыта таких предвыборных гонок. Дональд Трамп, начиная с президентских выборов 1988 года,

¹ Напомним, 1 ноября 1993 года в результате Маастрихтского договора, ЕЭС стало Европейским Союзом. Начинаясь как экономический союз, эта Европейская организация превратилась в политический союз.

рассматривался как потенциальный кандидат на пост президента США почти на каждых выборах. Так, в октябре 1999 года он объявил себя потенциальным кандидатом от Партии реформ на выдвижение в президенты США, но 14 февраля 2000 года снял свою кандидатуру с выборов. Объявил о вступлении в борьбу за пост следующего президента США 16 июня 2015 года. А в мае 2016 года он, опередив всех соперников на праймериз, фактически гарантировал себе выдвижение единым кандидатом от Республиканской партии, и был официально утверждён на партийном съезде, состоявшемся 18–21 июля того же года.

Одно важное дополнение, которое имеет отношение не только к США. Во всяком случае, попытка представить победу Трампа не столько как его личную заслугу и заслугу его команды, не как верно рассчитанные особенности его предвыборной программы и достаточно точное определение адресатов обращения, а как «происки» другой страны, возможно, по мнению американских специалистов, имеет под собой необходимые основания. Но дискуссионность такого подхода заключается в том, что вместо сосредоточения усилий на поиске реальных причин внутри страны, которые привели к победе Трампа, и разработки мер, направленных на их устранение с целью изменения ситуации на последующих выборах, поиски «чужого» врага изначально исключают такую возможность. Схожая ситуация когда-то наблюдалась и в Советском Союзе, когда причины преступности не пытались установить поиском проблем в действовавшей в то время политико-экономической модели, а все «сваливалось» на «родимые» пятна капитализма. Такой подход, во-первых, «красиво» объяснял, почему все-таки преступность существует в предкоммунистическом государстве и, во-вторых, «избавляла» от необходимости искать реальные причины и прилагать необходимые условия по их преодолению. Оценка выборов в США во многом напоминает такой подход при анализе сложных политико-правовых событий.

Теперь о выборах Президента Франции. Франция – один из основных членов ЕС, государство, которое во многом определяет «лицо» этого Союза, а это значит, что прошедшие там выборы дают возможность и в данном случае судить не только о Франции. И снова проанализируем возможные причины. История, как известно, традиционно развивается по спирали, и массовое сознание во многом подвержено, условно говоря, моде. Если еще совсем недавно все были увлечены феноменом глобализации, то сейчас все сильнее начинает доминировать идея национальных государств, причем, представители таких движений на выборах в разных европейских странах если еще не побеждают, но число поддерживающих их переходит на качественно иной уровень. Были свои сложности и непосредственно во Франции, в первую очередь, с оценками правления предыдущего президента Франсуа Олланда. Несмотря на то, что по многим показателям ситуация во Франции не только не ухудшилась, а по некоторым – и улучшилась, многие считали, что: «Его президентство было катастрофой. Когда к власти допускают «левых», то это для того, чтобы стало меньше бедных. А сейчас бедных стало больше. Чтобы стало меньше безработных. А их стало больше. Чтобы платить более высокие налоги и улучшать общественные услуги. А они стали хуже». Кристоф Барьбье (Christophe Barbier). По мнению другого француза Жерара Даве (Gerard Davet): «Никакого значительного наследства он (президент Олланд – Е.С.) после себя не оставляет. Он просто был одним из тех, кто управлял Францией, – как хороший бухгалтер» [1]. Во всяком случае, как они считают: из всех своих обещаний он выполнил только одно – узаконил однополые браки [2]. Правление Олланда снова обратило внимание на так называемый «кризис лидерства», на который сегодня обращают внимание многие политологи, оценивая нынешних государственных руководителей, политиков высокого ранга, крупных менеджеров, который имеет место не только во Франции.

Все это привело к тому, что Франция, как один из основных традиционных лидеров в Европе, на что выше обращалось внимание, окончательно сдала свое преимущество Германии, которая проиграв Вторую мировую войну, не только полностью восстановила свое социально-экономическое положение, но и стала в настоящее время государством-лидером в Европе.

Но..., или промежуточный вывод. Итак, победителями стали те, кто вообще или совсем недавно даже не планировались. Во всяком случае, истеблишмент, «продвинутые» политологи, авторитетные СМИ категорически отвергали такую возможность. Но почему же так произошло? Сложный вопрос, и только возможные предположения в ответ...

Так, наш мир, безусловно, меняется, причем, по мнению многих известных авторитетов, кардинально. Например, наместник Святого Петра на земле, глава всей Католической церкви папа Римский Франциск, находясь в Египте 29 марта – 3 апреля 2017 года, высказал перед журналистами мысль, что мы сейчас стоим на пороге 3-й Мировой войны. Он считает, что это определяется тем, что в тех местах, где и вчера было «жарко», обстановка сегодня еще более обостряется. И это, в том или ином виде, ощущают все. Конечно, мировое сообщество, региональные союзы государств предпринимают меры, которые, по их мнению, должны улучшить сложную социальную ситуацию, в которой мы все сегодня пребываем. Так, 1 января 2016 года официально вступили в силу 17 целей в области устойчивого развития (ЦУР), изложенные в Повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030 года, которая была принята мировыми лидерами в сентябре 2015 года на историческом саммите Организации Объединенных Наций. В течение предстоящих 15 лет, за которые должны быть достигнуты эти универсально применимые новые цели, страны активизируют усилия, направленные на искоренение нищеты во всех ее формах, борьбу с неравенством и решение проблем, связанных с изменением климата, и обеспечения того, чтобы никто не был забыт. Уже в этом, 2017 году Европейский союз принял стратегический план сотрудничества с развивающимися странами, центральная часть которого – искоренение бедности в мире, и который, как считает европейское руководство, представляет собой новое коллективное видение и план действий по искоренению бедности и достижению устойчивого развития. Но бедность, наряду с буквальным пониманием, во многом является оценочным понятием и зависит от общего стандарта уровня жизни в конкретной стране (коэффициент Джини, индекс Тейла и др.). Поэтому каждое общество, каждая социальная прослойка, каждая устойчивая группа людей, характеризующаяся своими особенностями, может иметь свою позицию относительно критериев, которые характеризуют такое состояние².

Такое понимание социального развития в целом, его уровня и направленности, положение населения в конкретном государстве, его отдельных групп показывает, что не все так просто, в том числе, и на нынешнем этапе развития человечества. Например, Соединенные Штаты Америки, несмотря на все внешние «достижения», испытывают значительные, а, возможно, и принципиальные сложности. Вспомним основной довыборный лозунг Дональда Трампа, которым он с успехом продолжает пользоваться и сейчас: «*Make America Great Again*» (дословно с англ. «Сделаем Америку снова великой»). Но ведь и другие кандидаты имели свои «апробированные» лозунги. Почему поверили именно ему, почему люди, которые за

² Например, во Франции до Великой французской революции, существовало три основные группы лиц или три сословия: первое – священники, второе – аристократы, третье – «все остальные». У каждого из этих сословий было свое представление о бедности, о «счастье», о необходимом развитии.

него голосовали, считают, что кардинальные перемены реально существуют и их следует преодолевать? Да, США продолжают оставаться лидером среди всех мировых держав; это государство доминирует в мировом правопорядке. Но, повторим, не все так «гладко», особенно, в их экономике, которую продолжают называть сильной, инновационной и растущей. В то же время, рассмотрение других макроэкономических показателей, в частности, статистики по национальному рынку труда, изменение процентной ставки со стороны федеральной резервной системы и другие подобные «цифры» показывает, что сложности существуют. Во всяком случае, например, бывший так называемый «Стальной пояс», известный также как «Индустриальный», или «Фабричный пояс», – часть Среднего Запада и восточного побережья США, в котором с начала промышленной революции и до 1970-х годов были сконцентрированы сталелитейное производство и другие отрасли американской тяжелой промышленности, превратился сегодня в «Ржавый пояс», со всеми вытекающими последствиями для населения, предприятий, социально-экономической сферы. Трамп в период предвыборной компании приводил и другие совершенно конкретные цифры [3], которые четко показывали, что не только 10–15 «представительных» городов определяют истинное лицо Америки. Есть и так называемая «одноэтажная» Америка, которой значительно «больше» и у которой не все так хорошо. Во всяком случае, была выстроена определенная предвыборная программа, которая, может быть, впервые за все послевоенные годы показывала, что проблемы есть, они имеют тенденцию к «накоплению», но нужно возвращать и былое «величие». Вероятно, были и иные причины, но в целом программа была составлена хорошо, и выборщики и население в это поверили.

Или Великобритания, которая до Брексита пыталась, в последнее время усилиями правительства Дэвида Кэмерона, добиться выполнения ряда необходимых условий, в том числе и для того, чтобы остаться в Европейском Союзе (далее – ЕС). Это: независимая миграционная политика, отказ от «принудительного» усиления евроинтеграции, мультивалютность, снижение нагрузки на бизнес и др. Во многом именно разногласия в экономическом развитии, «навязывание» ЕС своих экономических условий все время «продуцировало» недоверие британцев к этому Союзу. Поэтому Великобритания, которая является одной из самых крупных экономик мира, напрямую не зависящих от европейских инвестиций, заняла обособленную позицию в ЕС и, не отказавшись от национальной валюты, не перешла на евро. При этом она сумела в последние годы уменьшить свои взносы в фонды Евросоюза. Следует отметить, что решение о Брексите, т.е. выходе Великобритании из Европейского союза, предполагает и выход страны из Общего рынка, присутствие в котором означало согласие с европейскими правилами и регламентами, не имея возможности повлиять на их принятие, а также согласие с влиянием решений Европейского суда на территории Британии. Для Британии, для большинства ее населения было принципиально неприемлемым, что ЕС выстраивается как надгосударственная структура, которая имеет возможность принуждать. Это, в свою очередь, посягает на традиционный менталитет этого государства, который связан с традиционной верой в британскую идентичность и британский суверенитет [4]. Во всяком случае, можно предположить, что положение было настолько критическим, что референдум был неизбежен. Но все ли просчитывали именно такой результат?

Результаты досрочных выборов в палату Общин парламента Великобритании в июне с.г. не вносят, как выше указывалось, ясность в эту ситуацию, а, даже наоборот – еще больше ее запутывают.

Каков «протестный» механизм реализации этого? Итак, если предположить, что во многом результаты решений по выборам президентов в США и Франции и выходу

Великобритании из ЕС были приняты населением под влиянием сложностей в экономике и недовольства предыдущими «управленцами», то как это произошло в реальном мире, какой механизм развития событий именно в таком направлении действовал?

Основной вопрос при оценке этих событий звучит так: политики, которые достигли побед, склонили (возглавили) массы своей харизмой, своими программами или они сумели верно «отобразить» (воспользоваться) такие протестные настроения? То, что они сделали, – это революции, бунт или все же «дворцовые» перевороты, или что-то иное, которое заранее детерминировалось приходящими процессами?

Начнем с выделения следующего: большинство избирателей, и это хорошо известно, не читают предвыборные программы, так как не понимают их, или не хотят, или просто не верят тому, что там написано. Поэтому основная идея практически всех предвыборных программ, в том числе и тех, которые мы анализируем, одна: «сделаем все вместе нашу жизнь лучше и откажемся от всего плохого» или «за все хорошее и против всего плохого». Поэтому «снизим налоги, уменьшим рабочую неделю, поднимем пенсии» и др. – это традиция «предвыборных лозунгов». Для определенных групп населения могут быть дополнительные «бонусы», например, разрешим однополые браки, на чем в свое время во многом, как указывалось, «выехал» Олланд. Но все равно «все сделаем лучше, чем было». И люди в это верят! Но так говорят все кандидаты, а голосуют только за некоторых. Опять: почему?

Опять попробуем детализировать. Например, в конце апреля 2017 года по телеканалу *Euronews* выступал французский политолог, который совершенно четко сказал, что большинство населения в Европе испытывает сегодня три основных чувства: гнев (по отношению к политической элите, богатым и др.); страх (перед «чужими» людьми «у тебя дома», перед чужой культурой, перед чужими ценностями, перед теми, порой, трагическими событиями, которые стали с известным постоянством происходить в твоей стране); и третье – это ностальгия (по тем прекрасным временам, которые были ранее, и ты был молод, и которые уже не повторятся). То есть, известная мотивация к переменам присутствовала на достаточно высоком уровне. Значит, внутренняя мотивация перемен, о которой мы говорили выше, дополняется уже и достаточно «обоснованным» желанием не просто «поменять», не просто «выбрать получше», а более определенно поменять в связи с конкретными причинами, причинами, которые не «вообще», а достаточно конкретно усложняют жизнь. Причем, и это следует учитывать, речь идет не только об экономических причинах.

При этом следует подчеркнуть, что и лица или идеи, которые победили по классическим канонам своего содержания, совсем не революционные и даже, в известной мере, не бунтарские. Никто не предлагал поменять модель экономики, существующий общественно-политический строй, структуру управления. И, наверное, вообще трудно представить американского миллиардера или французского инвестиционного банкира, который долгие годы работал с семейством Рокфеллера, эдакими «Робин Гудами». Все более рационально...

В связи с этим можно, по нашему мнению, четко разделить избирателей или лиц, которые принимают участие в референдуме или выборах, на несколько основных групп: те, кто «прямо» голосует за предложенные программы, и те, кто голосует за эти же программы, не только потому, что не хочет голосовать за другие программы, а голосует в «противовес» им и, следовательно, поддерживает «противоположные»

программы и их представителей. Такое голосование уже имеет свое определение – «протестное» голосование³.

Во всех трех случаях (Великобритания, США и Франция), которые мы анализируем, наступивший результат был достигнут не только за счет избирателей, которые прямо поддерживают предполагаемых лиц или предполагаемые решения, а и за счет тех лиц, которые занимают активную «бунтарскую» позицию и не только не голосуют за иные решения или кандидатов, но и прямо отдают свои голоса их противникам.

Выборы Трампа: часть, в основном «синие» воротнички, голосовали «прямо» за Трампа, а иные – голосовали против истеблишмента, который уже раздражает «простых» американцев. Брексит: часть голосовала за «прямой» выход из ЕС, а часть – не столько за непосредственный выход, сколько «против» тех европейских чиновников, которые, во-первых, «давят» своими правилами, а, во-вторых, живут в ином «материальном» мире, «кичатся» этим, что тоже раздражает. В развитие этого следует добавить крайне важную деталь, которая подчеркивает «душевную тонкость» британского электората. Политологи считают, что одной из основных причин такого «неудачного» голосования для Терезы Мэй в июне с.г. стал ее отказ участвовать в предвыборных дебатах с иными руководителями партий. Она, видимо, предполагала, что будет находиться над схваткой, а выборы превратятся в своего рода коронацию. Но электорату это совсем не понравилось, что моментально нашло свое «протестное» выражение в голосовании [5].

Франция: тут следует обратить внимание даже не на ту кандидатуру, которая стала Президентом Франции. Хотя и тут есть свои вопросы. Например, практически, все СМИ работали прямо на него, при этом большой популярностью пользовался журнал с полуобнаженным красавчиком Макроном и выразительной подписью на английском «coming out» (для геев это выражение означает «выйти из тени», т.е. признать, что ты тоже гей) [6].

Основное внимание обратим на то, что впервые в Пятой Республике во второй тур выборов не вышли представители Социалистической партии или Республиканцы, которые всегда только между собой «делили» высшую власть во Франции. В этом – содержание «протестного» поведения и, как его следствие, протестного голосования. А экс-президент Франсуа Олланд, видимо, хорошо понимая такое положение, отказался идти на выборы на новый срок, став, таким образом, тоже с момента создания Пятой республики, первым президентом, который добровольно не баллотировался на второй срок исполнения президентских обязанностей. Нужно также обратить внимание, что за «Национальный фронт», или партию Марин Ле Пен, которая во втором туре проиграла, проголосовал каждый третий избиратель, причем, здесь, как и в случае голосования за Трампа, доминировали «синие» воротнички. Президентом Франции стал, как указывалось, Эммануэль Макрон, руководитель политической партии, которой один год «от роду», и который свои голоса во втором туре также получил во многом за счет протестного голосования уже против Марин Ле Пен. Политическая элита, во всяком случае, европейская точно, была сначала напугана победой Трампа в ноябре 2016 года и теми, сначала – заявлениями, а потом – и определенными действиями, которые он стал предпринимать (во многом связанные с национальным протекционизмом). Потом она «прикинула», что если к власти придет Ле Пен, то все «трамповское» движение может получить

³ В целом, выделяют разные формы так называемого «протестного» голосования. Это может быть прямая порча разными способами бюллетеня для голосования. Это может быть неявка на выборы с целью создания за счет этого недоверия к результатам выборов и др.

непосредственное развитие и во Франции. Поэтому следует приложить максимум усилий, полагали они, чтобы этого не произошло. В связи с этим, практически все представители ранее социально «враждующих» представителей социалистов и республиканцев, а также других партий сделали максимум для победы Макрона. Интересно, что Трамп не только сам стал президентом в результате протестного голосования, но и, видимо, сам того не понимая, стал «мотиватором» протестного голосования в другой стране.

Воистину «глас народа»... Да, высокие политико-государственные должности совсем не такие простые, как «нам» кажутся. Генрих Гейне говорил: «Тот, кто находится высоко, должен так же подчиняться обстоятельствам, как флюгер на башне». Поэтому как бы мы ни относились к процессам, которые в 2016–2017 годах прошли в Великобритании, США и Франции, следует, по нашему мнению, понимать, что во многом именно в этом проявляется пусть «локальная», но непосредственная «власть» народа, которая объективно должна быть присуща развитым странам. Такое народовластие как своеобразная форма демократического правления проявляется совсем не часто, но может проявиться именно в принципиальных случаях и, в первую очередь, при проведении выборов (референдумов), т.е. при решении судьбы государства на определенный период. Причем, это касается не только тех, кто голосует. Это касается и тех, кто организывает такие выборы, проводит подсчет голосов избирателей и др. Никто из этого второго «лагеря» не может, не хочет или боится вносить, все равно каким способом, субъективные данные в процесс и результаты выборов и, тем самым, их «уточнять» в нужном направлении. Таким образом, когда одни хотят, а другие боятся, и «получается» такой объективный результат или зримое торжество демократии в трех развитых мировых державах. Воистину классический пример реализации известного постулата: *vox populi, vox Dei* (лат. глас народа – глас Божий).

Да, сегодня «мяч» опять «на половине поля» политиков и государственных деятелей. Переговоры по Брекситу уже официально начались, Трамп и Макрон (кто раньше, кто позже) сформировали правительства и приступили, как они говорят, к реализации обещанного. Население этих стран, мировое сообщество в целом, вероятно будет наблюдать за тем, что у них получится. Будет ли это действительно «блиц криг» или все останется на уровне деклараций? Время покажет. Но одно нужно признать – «Глас Божий» свое слово реально сказал. Тут есть, о чем подумать всем...

Литература

Асламова Д. Выборы во Франции: они заслужили Макрона / Д. Асламова. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.irk.kp.ru/daily/26676.7/3698458/>

Владимирова Л. Причины Брексита и его последствия / Л. Владимирова. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://nbenegroup.com/history/breksit.html>

Журавский В. Перед Макроном стоит нелегкая задача – сшить страну во имя будущего единой Европы / В. Журавский. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://journalist.today/pered-makronom-stoit-nelegkaya-zadacha-sshit-stranu-vo-imya-budushhego-edinoj-evropy/>

Стрельцов Є.Л. Перемога Дональда Трампа або «Короткі медичні курси» для істеблішменту / Є.Л. Стрельцов // Юридичний вісник України. – 2017. – № 4.

Сульвейг Й. Французы не оценили Олланда / Й. Сульвейг, М. Альберс. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://inosmi.ru/social/20170507/239301286.html>

КОНТРАСТЫ НЕМЕЦКОЙ И АМЕРИКАНСКОЙ ХАРИЗМЫ (К СТОЛЕТИЮ ТЕОРИИ ХАРИЗМАТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА МАКСА ВЕБЕРА)

Н.В. Петлюченко

*Es war seine attraktivste Begriffskreation:
zuerst für ihn, später auch für viele andere. Der Charisma-Begriff entwickelte,
wenn auch erst nach Jahrzehnten, sein eigenes Charisma, sein Erlösungsversprechen.
Joachim Radkau,
«Max Weber: Die Leidenschaft des Denkens»*

*Не надо недооценивать Стрелкова. Он крайне опасный.
И (о ужас) харизматичный. Это начало его предвыборной раскрутки?
Ксения Собчак, Эхо Москвы*

Постановка проблемы: *L'HOMME CHARISMATIQUE* как объект междисциплинарных исследований. Феномен харизмы является популярным объектом гуманитарных исследований на протяжении последних ста лет и порождает многочисленные споры о его природе и формах между социологами, политологами, психологами, философами, богословами, антропологами и лингвистами [Петлюченко 2017, Brosda 2014, House 1991; Petljutschenko 2014; Walter 2009]. Последние исходят из того, что харизматик как *l'homme de paroles* [Hagège, 1985] проявляет себя и свою субъектность через коммуникативно-общественную деятельность, которая невозможна без языка и жестов [Petlyuchenko, Artiukhova 2015]. Поэтому фокусирование собственно лингвистических исследований на *l'homme charismatique*, который обладает необъяснимой властью над большим количеством людей и достигает ее разными, в том числе языковыми, средствами, вносит вклад в дальнейшую разработку теории *языковой* или *дискурсивной* личности [Шахнарович 1995; Потапенко 2012; Славова 2014] и открывает новые подходы к изучению различных идеально-типических конструкторов (харизматик, гений, пассионарий, авторитарист) сквозь призму их языка, реализованного в эмпирической реальности (дискурсе).

В настоящем разделе, посвященном анализу одного из революционных концептов современности – политической харизмы, рассматриваются следующие вопросы: 1) истоки веберовской теории харизматического господства, хронология зарождения и развития концепта «харизма» в период с 1910 по настоящее время, 2) специфика исторического табуирования харизмы в общественно-политическом дискурсе Германии и жажда нового харизматика (Гельмут Шмидт, Франц Йозеф Штраус, Вилли Брандт, Ангела Меркель, Йоахим Гаук), 3) успешная адаптация немецкого концепта в американском политическом дискурсе (Джон Кеннеди) и борьба двух харизм (Барак Обама vs Дональд Трамп), 4) методология определения будущего харизматика в Германии, в поисках «*Grassroots-Charisma*».

Реальный талант или умелая инсценировка? К истокам концепта «ХАРИЗМА». **Хронология зарождения.** Анализ истоков возникновения понятия «харизма» интересен, поскольку он многое объясняет в самой привлекательной терминологической креатуре немецкого социолога Макса Вебера и поможет внести ясность в возникшие позднее разночтения и толкования «харизматических свойств» политического лидера, которые, по мнению одних, являются *врожденными* или дарованными свыше, а по мнению других и, прежде всего, самого Вебера, являются

результатом проекции, т.е. могут *приписываться* ему восторженными последователями как отражение их собственных представлений о нем [Weber, 2006].

Такой амбивалентный подход связывается прежде всего с тем, что концепт «харизма» был перенесен Вебером из религиозного дискурса в политический, что позволило ему проследить свои религиозные и социологические исследования по типам господства¹ на *общей основе* – харизме. Известно, что Макс Вебер заимствует термин харизма у Рудольфа Зоме, находясь под впечатлением от его положений относительно *харизматической основы* сплоченности первых христианских общин, а также от самой личности Зоме: Вебер был слушателем лекций Зоме по церковному праву в Страсбургском университете и воспринимал его как «необычное явление», похожее на религиозного апостола и фанатика [Radkau 2005, 602]. По мнению одного из самых известных немецких социологов и специалистов по наследию Макса Вебера Фридриха Тенбрука учение о харизме, в отличие от других его концептов, возникло «неожиданно», «без какой-либо видимой предварительной фазы» в 1913 году [Tenbruck 1999]. Однако мы попытаемся выстроить хронологическую последовательность становления концепта «харизма» и проследить его развитие от основного понятия в протестантской этике и социологии до ретерминологизованного варианта в современном употреблении в значении «неотразимая привлекательность» в период с 1910 по настоящее время.

Так, хронологически первым непрямым толчком к зарождению концепта «харизма» послужила беседа Макса Вебера с гостями, которые собрались *15 января 1910 г.* у Георга Зиммеля и обсуждали немецкого поэта-гомосексуалиста Штефана Георге, склонного к самопрезентациям и всегда окружённого большим количеством восторженных почитателей мужского пола, преклонявшихся перед ним и собравшихся в знаменитый «кружок Георге». Пять месяцев спустя *9 июня 1910 г.* в письме к своей студентке Доре Елинек, дочери известного немецкого юриста Георга Еллинека, Макс Вебер впервые использует термин «харизма», соотнося его именно с поэтом Георге: «Кружок Георге носит все признаки секты – и вместе с тем и *харизмы* как таковой» [Weber 1994, 560]. Нужно отметить, что ни само слово «харизма» не было в то время в обиходе, ни сам Вебер до этого не употреблял его в своей работе «Протестантская этика».

Начиная с *1913 г.*, по мнению Тенбрука, Вебер любит это понятие и в последнее десятилетие своей жизни достаточно часто оперирует терминами *Charisma* и *charismatisch*, которые встречаются в его работе «Хозяйство и общество» (нем. *Wirtschaft und Gesellschaft*) более тысячи раз [Radkau 2005, 601]. При этом необходимо отметить, что работа над самим трудом длилась около 10 лет и подразделялась на две фазы: ранняя фаза возникновения *1909 – 1914 гг.* и поздняя фаза работы *1918 – 1920 гг.* После начала Первой мировой войны Вебер прекратил работу над этим трудом, во второй фазе он планировал переработать весь имеющийся материал, что он только частично осуществил до своей смерти, которая произошла *14 июня 1920 г.* С этого момента книга начинает жить второй жизнью благодаря старанием вдовы Марианны Вебер и выходит первым изданием в *1921–1922 гг.*

¹ Традиционный (монархический, передача власти по наследству на основании традиций), харизматический (революционный, власть получает человек, вынесенный на волнах истории), процедурный (правовой, бюрократический). Традиционный тип легитимации – это плод религиозного сознания, который предусматривает веру в Бога и в священное право королей, второй тип – это плод разложения религиозного сознания – отрицает веру в Бога, но признает веру в сверхчеловека-вождя. Процедурный тип является доминирующим, поскольку он самый устойчивый: даже харизматические лидеры, пришедшие на волне бурных перемен к власти, стремятся к тому чтобы сменить свой тип легитимации на процедурный, например, принять под себя Конституцию, провести выборы и др. Харизматический тип легитимации требует постоянного подтверждения харизматическими деяниями [1].

Волей судьбы (или странным стечением обстоятельств) ранний почитатель теории Макса Вебера, а в дальнейшем нацистский идеолог Кристоф Штединг оказал медвежью услугу теории харизматического господства, проинтерпретировав ее в 1932 г. в целях НС-идеологии и тем самым связавшим навсегда имя Вебера с именем Адольфа Гитлера как его предсказателя, что до сих пор среди историков является спорным и недоказуемым².

Однако до середины 80-х годов прошлого столетия так или иначе веберовская концепция о трех типах господства была предана забвению. Возвращение научного интереса к Веберу начинается в 1987–1996 гг. Немецкий социолог Фридрих Тенбрук открывает период так называемого веберовского и зimmelевского «ренессанса», обращаясь вновь к трудам Макса Вебера и Георга Зиммеля, к их проекту понимающей социологии как науки о современности, в своей статье [Tenbruck 1996], которая представляет собой переработанную версию англоязычного доклада, сделанного на «Европейской конференции по теории», прошедшей в Бремене в 1987 году в рамках темы «Социальная структура и культура».

Таким образом, в 90-е годы ренессанс веберовской харизмы происходит не только в научной парадигме социологии, в это время осуществляется его успешная транспортировка из «теории *господства*» в «теорию *лидерства*», признаку «рациональный» противопоставляется «эмоциональный», и на повестке дня появляются такие понятия, как «эмоциональный интеллект» и «эмоциональное лидерство» [Goleman 1996, 2002], связываемые или привязываемые к понятию уже не веберовской социологической харизмы, а скорее церковно-правовой (исходной – *the older sense of charisma*) и активно эксплуатируемые в менеджменте, бизнесе, карьере, управлении персоналом, в различных видах коучинга (финансы, психология, политика, здоровый образ жизни и др.).

Интересным для хронологического анализа появления и первого употребления лексемы *charisma* в английском языке являются данные, зафиксированные в Online Etymology Dictionary, согласно которым идет четкое указание на происхождение *charisma* из немецкого языка в значении «gift of leadership, power of authority»[6] и на использование его в этом значении Максом Вебером в его работе «Хозяйство и общество» в 1922 году. При этом датировка начала использования *charisma* в указанном значении относится к 1930 году, что еще больше вносит путаницу и не согласовывается ни с 1913 г. (Тенбрук [Tenbruck 1999]), ни с 1922 г. («Хозяйство и общество» [Weber 2006]). Датировка 30 годом невольно заставляет задуматься об определенной взаимосвязи с НС-периодом, во всяком случае в английском языке эта взаимосвязь прослеживается точно. Использование слова *charisma* в повседневном значении «personal charm» датируется 1959 годом [6].

Немецкие страсти по харизме. В послевоенные годы XX столетия в общественно-политическом дискурсе Германии можно было наблюдать активный процесс табуирования харизматического концепта [Wehler 2008; Richter 2010; Herbst 2011; Encke 2014]. Как только на политической сцене появляется кто-нибудь, кто отличается от других и у кого есть по крайней мере привлекательность, тут же встревоженные голоса не заставляют себя долго ждать, имея под собой скорее чисто банальные тактические причины в борьбе за власть, чем большой отрицательный опыт с харизматиками в лице «богемского ефрейтора» [Schmölders, 2000].

² Christoph Steding ist heute kaum mehr bekannt, doch spricht der Max Weber-Biograph Joachim Radkau von ihm als dem „merkwürdigste[n] Phänomen der Weber-Rezeption im Nationalsozialismus“. [Joachim Radkau, Max Weber – Die Leidenschaft des Denkens, München: Hanser, 2005, S. 847]]

Однако пристрастие к харизме, тоска по вождям, страстное желание найти такого лидера (нем. *Leitfigur*), которому можно было бы доверять, всегда были в Германии чрезмерно велики. И никто другой, по мнению шеф-редактора еженедельника *Zeit*, как Гельмут Шмидт не был в состоянии ее исполнить [Schmidt, DiLorenzo 2012]. Но согласуется ли это с ролью политического воспитателя и просветителя? И почему страсть по политическому лидеру удовлетворяет именно он? Немецкий политик Пеер Штайнбрюк в своей книге «*Unterm Strich*» пишет, что политический класс в Германии значительно потерял уважение у представителей общественности и возникает необходимость в новом типе политика, который будет отличаться от рафинированных политиков с готовой политической карьерой и натренированных для активной самоинсценировки в нужном месте в нужный час. Таким образом, пишет Штайнбрюк, те же самые лица сидят в комиссиях и коллегиях и образуют нерепрезентативный срез социальной и профессиональной среды [Steinbrück 2010, 40].

Прагматик Гельмут Шмидт: скепсис медийного эрзац-харизматика. Тоска по харизматикам в политике эксплицируется в поисках такого публичного лица, которое бы выделялось из общей массы и идентифицировалось как уникальное единство *лица* и *голоса*. Однако интерпретация такого лица в категории харизмы в немецком публичном дискурсе сразу получает негативный отзыв и вызывает подозрение в том, что такое лицо способно стать «соблазнителем масс» (нем. *Verführer der Massen*) и использовать свои качества в антидемократических целях. И здесь Гельмут Шмидт высказывает свою скептическую позицию: «Я очень скептичен по отношению к так называемым харизматикам <...> Адольф Гитлер был большим харизматиком <...> Я не люблю это понятие (харизмы) <...> оно мне, честно признаться, действует на нервы, потому что оно в Америке сильно затаскано <...> У нас есть даже харизматичное постельное белье!... «Харизматичный» на английском звучит плохо, а на немецком выражение «харизматик» (нем. *Charismatiker*) звучит еще хуже – оно звучит как «алкоголик» (нем. *Alkoholiker*)... В Германии это понятие тоже затаскано <...> Что у нас только не харизматично <...> Даже Гельмут Коль у нас харизматичный!» [Schmidt 2010, 66].

В то время, как Вилли Брандт был любим, его преемник на посту канцлера Гельмут Шмидт воспринимался как «человек-практик» (нем. *Macher*), прагматик, «рассудительный босс, осуществляющий действия в мировом масштабе фирмы по имени Германия» [Noack 2008, 149] и был известен такими антихаризматическими высказываниями, как «*Wer Visionen hat, sollte zum Arzt gehen*» или «*Die Vernunft erlaubt uns ein unvergleichlicher Pathos. Denn keine Begeisterung sollte größer sein als die nüchterne Leidenschaft zum praktischen Vernunft*». Однако именно этот подход Шмидта, основанный на реалистических, а не визионерских позициях, мог бы стать востребованным для решения морально-этического кризиса с беженцами и был отмечен депутатами Бундестага, почтивших память ушедшего Шмидта в 2015 году, как продуктивный в тяжелой ситуации Европейского миграционного кризиса [3].

В этом аспекте интересно рассмотреть процесс медийной постхаризматизации образа Гельмута Шмидта, который в период своего канцлерства не считался харизматиком, но в преклонные годы вдруг стал удовлетворять потребность немцев в харизматиках в политике. Шмидт превратился в культовое лицо, люди почитали и восхищались им, покупали его книги, шли туда, где он выступал. Таким образом, Шмидт как поздний харизматик скорее *играл* в политической жизни вакантную роль харизматика, чем был им на самом деле. Он исполнял ее в виде Шмидт-Шоу со всеми атрибутами от ментоловой сигареты до нюхательного ментолового табака в прямом эфире собственной передачи [Schmidt, DiLorenzo 2012]. Таким образом, Гельмут Шмидт, человек, который будучи канцлером, никогда не назывался харизматичным и

всегда сам предостерегал от харизматиков в политике, стал выполнять роль эрзац-харизматика, которого немцы могли себе позволить со спокойной совестью и с которым демократия в Германии не будет в опасности [Encke 2014, 33].

Франц Йозеф Штраус: последний король Баварии. Необходимо подчеркнуть, что когда сам Гельмут Шмидт был канцлером, никто его не ассоциировал с харизмой. И именно это отличало его от прямого конкурента и претендента на должность канцлера – Франца Йозефа Штрауса, «последнего короля Баварии», как его называли приверженцы, которые признавали его харизматическим лидером и преклонялись перед ним как полубожеством [Finger 2005, 12]. Примером такого почитания Штрауса как обожаемого харизматика является описание следующей ситуации: «Нужно было сопровождать Штрауса на вертолете и почувствовать, что происходит в этом человеке, когда он медленно воспаряет на высоту 50 метров, в то время, как тысячи людей внизу держатся на ногах и машут ему вытянутыми вперед руками. Вымученная улыбка на покрытом потом лице Штрауса говорит о том, что он тот, кто буквально наслаждается этим моментом и возвышается в другую сферу» [Kempski 1999, 279]. Однако, отметим, что в Германии не было такого другого политика высшего уровня, как Франц Йозеф Штраус, которого одновременно сильно обожали и ненавидели, испытывали чувство отвращения. Гельмут Шмидт не скрывал своих отрицательных оценок Штрауса и сравнивал его речь с быком, который «писает то так, то эдак»³, считая его тем самым непредсказуемым и поэтому опасным [Finger 2005, 443].

Рожденный на немецкой земле, но скроенный по американским лекалам: Вилли Брандт как проекция Джона Кеннеди. В отличие от Гельмута Шмидта, который никогда не упоминался в контексте харизматического лидерства, его предшественник на посту канцлера Германии – Вилли Брандт – признавался многочисленными соотечественниками как абсолютный харизматик, неотразимое воздействие которого распространялось на все возрастные и социальные группы без исключения. Этому способствовало несколько факторов: во-первых, Брандт воспринимался как борец сопротивления против фашизма, во-вторых, его самопрезентация в публичном дискурсе проходила в параллели с образом Джона Кеннеди, который символизировал молодость и пробуждение. В-третьих, Брандт олицетворял порядочность, которой немцам так не хватало у политиков по вполне объяснимым причинам и которую Брандт полностью восполнил своим коленопреклонением у памятника замученным евреям в Варшавском гетто 7 декабря 1970 г., что еще больше способствовало усилению воздействия его ауры (нем. *auratische Wirkung*). Это коленопреклонение осуществил антифашист и бывший эмигрант, тот, кто не принадлежал к виновным, к соучастникам в содеянном зле. Он

³ Канцлер Гельмут Шмидт, оценивая позицию кандидата в канцлеры Франца Йозефа Штрауса по участию в принятии решений (нем. *Mitbestimmung*) использует грубое выражение «Wie der Bulle pißt, eben mal so und mal so», толкование которого вызывает трудности и связывается с определенным знанием того, каким образом быки уринируют на ходу. Необходимо отметить, что соответствующее поведение быков в Северной Германии стало нарицательным и носит характер пословицы, например, «er geht wie ein Bulle/er pinkelt wie ein Bulle/ er harnt wie ein Bulle», «er spricht wie ein Bulle harnt», где метафоризируются особенности уринирования быка на ходу при движении вперед, которые связаны с тем, что след от струи имеет не ровный характер, а маятникообразный, извилистый. Это объясняется тем, что у быка очень длинная крайняя плоть, которая раскачивается туда-сюда при движении вперед и приводит к петляющему движению струи. Такая интерпретация поговорки может характеризовать Штрауса как взбалмошного, без устойчивой позиции человека. С другой стороны, есть вторая возможность интерпретации этого выражения с точки зрения этологии быка, а именно: бык в начале мочеиспускания освобождает не сразу весь запас мочи, а определенными интервалами, т.е. после двухминутного спазма происходит сначала прерывистое мочеиспускание, а затем уже наступает полное мочеиспускание без перерыва. По мнению немецкого этолога Ханса Генриха Замбрауса именно второй тип поведения быка Гельмут Шмидт имел ввиду, говоря о Штраусе [<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14316687.html>].

преклонил колени от лица всего немецкого народа, от лица всех тех, кто считал необходимым это сделать, но не пытался, не мог или не мог пытаться. Брандта был близок к обожествлению и неким образом заменил Кеннеди как долгожданного и такого необходимого героя, будучи при этом немцем [Merseburger 2006, 615]. С полной уверенностью можно сказать, что Вилли Брандт был любим и завоевал то, что называется «сердца людей».

Барак Обама и Дональд Трамп: харизма политика vs. харизма бизнесмена-шоумена в американском политическом дискурсе. Общеизвестным является тот факт, что Барак Обама обладает тем, чем обладали Джон Кеннеди и Билл Клинтон: das «gewisse Etwas», «Je ne sais quoi» – чем-то необъяснимым, невыразимым словами – харизмой. Его харизма придает выступлениям тот излишек, который превращает их будь то в прямом режиме или медиально в яркие политические события. Ты сидишь, следишь за *жестами* и *словами*, удивляешься такой притягательной силе, которой не в силах сопротивляться. Где бы Барак Обама не появлялся, все были рады ему. Реакции на «появление» Обамы можно распределить по следующим трем группам: 1) полное отрицание на основе расхождений в идеологии; 2) полное принятие; 3) амбивалентное отношение. Отметим, что Гельмут Шмидт также скептически отнесся к победе Барака Обамы на выборах и поставил его в один ряд с Гитлером и Оскаром Лафонтеном, которые обладали харизмой и стали только благодаря ей национальными фигурами [Diekmann 2008].

В свою очередь, политолог Екатерина Шульман, размышляя о Трампе и трех типах легитимации политического лидера Макса Вебера, признает, что «в случае с Трампом мы наблюдаем совершенно уникальный случай, когда лидер, пришедший к власти по процедурному типу легитимации, переходит к легитимации по революционному типу, потому что это больше отвечает его природе антисистемщика. Например, Трамп неоднократно заявлял о том, что на выборах несколько миллионов голосовало нелегально, были приписки и т.д., т.е. такое поведение может быть характерно для лидера, который проиграл, а не законно выиграл, как Трамп» [1]. Такое поведение, полагает Екатерина Шульман, может быть небезопасно для самого Трампа, поскольку «каждая неудача в борьбе с драконом может обернуться против него самого» [1]. Обратим внимание на то, что все решения Трампа сильно персонализированы, поэтому каждое поражение в суде наносит удар по нему самому. Политолог считает, что такой случай смены типа лидерства с выгодного (процедурного) на менее выгодный (харизматический) в истории наблюдается впервые.

Сопоставляя имиджи Барака Обамы и Дональда Трампа, хотелось бы привести достаточно емкую (и вместе с тем едкую для обоих) цитату обозревателя ВВС Марка Марделла, в которой мы видим контрастные черты предыдущего и нынешнего президентов США: «Если бы американская политика была вестерном, г-н Обама был бы проповедником-чудотворцем (*magical preacher*), мистически призывающим к совместным действиям, а г-н Трамп был бы харизматичным продавцом змеиного масла (*charismatic snake oil salesman*), выкрикивающим со своей телеги, приводящим в ярость и воплощающим некое отчаяние» [5]. В глаза бросается то, что харизматичным автор называет совсем не Барака Обаму, а Дональда Трампа, при этом в данное определение вкладывается отрицательный признак харизмы – манипулятивность (Трамп – жулик, продавец волшебного масла как лекарства от всех болезней), что сто лет тому назад совершенно не учитывалось в концепции Вебера, но сегодня стало прагматикой и входит в арсенал любого политического коучинга.

Who comes next: в ожидании следующего харизматика, или снова Меркель? Хотим подчеркнуть, что в последнее время в немецком политическом дискурсе отмечается явное потепление к веберовскому харизматическому типу лидерства и

возобновление поиска харизматических свойств у современных политических фигур, которые после периода национал-социализма находились под запретом и долгое время были исключены из позитивного арсенала риторических и аргументативных стратегий немецкого политика, и президента, прежде всего [Bliesemann de Guevara 2011]. Однако после харизматических периодов может наступить период рационализации, например, «auf das chrismatische Duo der rot-grünen Jahre «Fischer-Schröder» folgte die Anti-Charismatikerin Angela Merkel, die kühl und sphinxhaft wirkte, weil sie keine Leidenschaften für irgendeinen bestimmten Politikbereich hatte, nicht einmal für die Umweltpolitik» [Langguth 2009, 431]. Меркель руководствуется не инстинктом, а контролем, поэтому ей так сильно не хватает политики с перспективным образом страны и харизмы, с которой бы она этот перспективный образ могла бы применить [Encke 2014, 100]. По мнению ирландской журналистки Юди Демпси Меркель как канцлер исчерпала себя, поскольку она сегодня не в состоянии мыслить стратегически и указать путь развития страны [Dempsey 2013, 187].

В этом плане особую надежду на появление нового типа политика в свое время возродила личность Йохима Гаука как носителя морального авторитета, а также как человека, у которого есть свой собственный индивидуальный язык общения. Так, например, автор биографии бывшего протестантского пастора ГДР утверждает, что Йохим Гаук неслучайно был избран на высокий президентский пост: именно его *харизматические свойства*, проявившиеся апелляции к свободе и одновременной ответственности современных немцев, создают возможность вернуть уважение к посту президента и усилить важность его функции в обществе и государстве в целом [Legner 2014].

Обращает на себя и характер его публичной риторики: инаугурационная речь одиннадцатого немецкого федерального президента Германии Йохима Гаука, который благодаря своей непреклонности, бескомпромиссности, неприятию прагматичной партийной и парламентской политики являлся в период своего президентства для всех в Германии моральным авторитетом, а также общепризнанно великолепным оратором, была лишена всякой патетики и эмоциональности, активной жестикуляции и ярких тональных перепадов. При этом, убежденность всей тональности выступления, его семантика, формируются двумя центральными харизматическими концептами – VERTRAUEN/ДОБЕРИЕ и VERANTWORTUNG/ОТВЕТСТВЕННОСТЬ, которые для Й. Гаука являются неразрывными моральными основами в своем служении немецкому народу. Также перзуазивный эффект инаугурационного выступления Й. Гаука усиливается его опорой в финальной части своей речи на исторический авторитет Махатмы Ганди («*Nach einem Wort Gandhis kann nur ein Mensch mit Selbstvertrauen Fortschritte machen und Erfolge haben. Dies gilt für einen Menschen wie für ein Land, so Gandhi*»). В качестве паравербальных средств выделения наиболее важных мест в своем инаугурационном обращении Й. Гаук активно использует паузальное членение, речесопровождающие кивки головой и акцентуирующие жесты правой руки. Общий темп произнесения спокойный, близкий к медленному. Йохим Гаук, обладающий генической харизмой, предпочитает выстраивать свою инаугурационную речь в формальном стиле перформативного монолога перед депутатами Бундестага, которые после двух громких отставок предыдущих президентов Хорста Келера и Кристиана Вульфа ждут от него укрепления авторитета поста федерального президента и возврата утерянного к этому посту доверия [Петлюченко 2016, 150]. Вновь избранный президент Германии Франк-Вальтер Штайнмайер также подчеркнул значимость Гаука как президента, «*der diesem Amt und unserem Land gut getan hat....der für die Freiheit spricht.. und der das Glück der Freiheit mit jeder Faser verkörpert*» [4].

Поэтому в настоящий момент, когда рациональное правление Меркель затянулось и перестало быть эффективным (особенно, если говорить о полном провале мультикульти-программы и миграционной политики, которая повергла Германию в хаос), в предверии будущих выборов в сентябре 2017 года возникает вопрос: кто следующий харизматик? При всем разнообразии ярких лиц (Marina Weisband, Cem Özdemir, Serge Menga) и движений (PEGIDA, DDfE, Freie Wähler NRW) на немецком политическом небосклоне пока такого харизматика нет, но готовность к его проекции велика, что может привести к ошибочной интерпретации: может случиться так, что кто-то будет считаться харизматиком только потому, что он будет несколько отличаться от среднестатистического политика (богат, молод, относится к аристократическому роду, как это, например, было в случае с Карлом-Теодором цу Гуттенбергом⁴).

Вместо выводов: методология поиска Grassroots-Charisma. Необходимо отметить, что наступивший «Трампа-Апокалипсис» или «Траманизация политического дискурса» (Шнуров [2]) имел двойной эффект для социологической науки. С одной стороны, авторитет социологов резко пошатнулся из-за ошибочных прогнозов, которые не учли огромную долю сторонников Трампа, не участвующих в выборах вообще и сторонящихся политики в принципе. С другой стороны, победа Трампа сделала опять актуальным один из самых ярких концептов социологии – харизму, которая органично прилагается к имиджу Трампа как революционного лидера, антисистемщика, лидера протеста. По данным *Pew Research Center* 39% опрошенных во всем мире считают Дональда Трампа харизматиком [9], что само по себе является довольно высоким результатом с учетом того, что опрос не ограничивается только Америкой, и Дональд Трамп не относится к религиозным лидерам, у которых, как правило, максимально широкая аудитория приверженцев, приписывающих ему харизматические признаки. Однако, на сегодня этот концепт востребован и активно используется в качестве идеально-типического конструкта для анализа современного политического дискурса в США, полного иррациональных событий, а значит харизмы.

Оксюморонность ситуации с харизмой в Германии заключается в том, что на сегодняшний день на родине концепта образовался харизматический вакуум, который не спешит заполниться не только по причине затянувшегося рационального правления Ангелы Меркель, но и из-за отсутствия харизматических кризис-менеджеров в назревающей на сегодняшний день непростой ситуации с беженцами, сильно изменившими пейзаж немецких улиц. При этом редкие голоса задают вопрос о том, нужна ли немецкой политике харизма [Encke 2014], и пытаются переосмыслить старое веберовское понятие в новой проблематике [Schwinn 2016] и новых дискурсах [Haese 2017].

Перспективными в этом плане являются поиски будущих немецких харизматиков среди инициативы масс, кандидатов из народа, так называемого «корневого движения» (англ. *grassroots*). Мы предлагаем следующую модель «открытия» будущего харизматика в Германии, которая представляет собой трехуровневую структуру и учитывает следующие типы харизмы: (1) *должностная* харизма (нем. *Amtscharisma*, англ. *the charisma of office*) связана с занимаемым харизматиком постом, как правило, канцлера или президента страны и коррелирует с хронологией

⁴ За время работы в качестве министра экономики и министра обороны Гуттенберг стал популярным политиком. Гуттенберг считался перспективным консервативным политиком. Ему предсказывали успешную политическую карьеру, что в недалёком будущем он станет или министром-президентом Баварии или даже канцлером Германии, но скандал с плагиатом в 2011 году привел к отставке и полному дальнейшему выпадению Гуттенберга из политического дискурса Германии

кризисных (харизматических) и посткризисных (рациональных) периодов в жизни страны и общества. Как правило, эти периоды чередуются друг с другом, харизматиком может стать любой политик, облаченный высокой властью и подвижный в своих поступках значимостью высокого поста; (2) *публичная* харизма, которая присуща в той или иной степени различным политикам, не занимающих канцлерский или президентский пост, но активно проявленных в кризисный период. Такие политики признаются в обществе как харизматики, их харизма многократно подтверждается в медиа; (3) *корневая* харизма, «Grassroots-Charisma» (термин наш – Н.П.), находится в зародышевом состоянии, не проявлена в медиа, но ее черты могут быть обнаружены у начинающих политиков методом непосредственного наблюдения за ними на митингах, пикетах, сборах подписей и проч. социально-политических акциях. Важным здесь является момент первого публичного приписывания харизмы, первые характеристики таких «корневых» харизматов в медиа и социальных сетях. Набор признаков, по которым будет происходить «идентификация» возможного харизматика, разработан на примере анализа биографий и воспоминаний современников исторических харизматических лидеров Германии [Петлюченко 2009, 161–169], которые должны быть адаптированы под новый объект исследования и уточнены для описания дискурс-портретов потенциальных харизматиков в любой лингвокультуре.

Литература

- Петлюченко Н.В.* Харизматика: мовна особистість і дискурс : [монографія] / Н.В. Петлюченко. – Одеса : Астропринт, 2009. – 464 с.
- Петлюченко Н.В.* Кинетическая специфика инспиративного дискурса харизматических политиков современной Германии / Н.В. Петлюченко // Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць; Національний університет «Одеська юридична академія». – Вип. 9. – Т.1. – Одеса : Гельветика, 2017. – С. 195–200.
- Потапенко С.І.* Когнітивна риторика ефекту: в пошуках методу (на матеріалі інавгураційних звернень американських президентів Дж. Кеннеді і Дж. Буша) [Електронний ресурс] / С.І. Потапенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. : Філологія. – 2012. – Т. 15, № 2. – С. 131–140.
- Славова Л.Л.* Роль фонових знань в структурі мовної особистості (на матеріалі американського і українського політичних дискурсів) / Л.Л. Славова // European Applied Sciences. – Stuttgart : ORT Publishing, 2014. – № 2. – С. 124–126.
- Шахнарович А.М.* Языковая личность и языковая способность / А.М. Шахнарович // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. – М. : Изд-во РАН, 1995. – С.260–276.
- Bliesemann de Guevara B.* Charisma und Herrschaft: Führung und Verführung in der Politik / Bliesemann de Guevara, Berit, . – Frankfurt [u.a.]: Campus-Verl., 2011. – 250 S.
- Brosda C.* Sprache. Macht. Denken : politische Diskurse verstehen und führen / Hrsg./Bearb.: Brosda, Carsten. – Frankfurt [u.a.]: Campus Verl., 2014. – 308 S.
- Dempsey J.* Das Phänomen Merkel: Deutschlands Macht und Möglichkeiten / Judy Dempsey. – Hamburg : Edition Körber-Stiftung, 2013. – 208 S.
- Diekmann K.* «Helmut Schmidt spricht Klartext. Großes Interview mit dem Altkanzler» / Kai Diekmann, Walter Mayer, Hans-Jörg Vehlewald. – Bild am Sonntag, 14. September, 2008. – S. 1–7.
- Encke J.* Charisma und Politik: Warum unsere Demokratie mehr Leidenschaft braucht / Julia Encke. – München : Hanser Verlag, 2014. – 176 S.
- Finger S.* Franz Josef Strauß : ein politisches Leben/ Stefan Finger. – München : Olzog, 2005. – 555 S.
- Goleman D.* Emotionale Intelligenz / Daniel Goleman. – München : Hanser, 1996. – 423 S.
- Haese I.* Stadt und Charisma : Eine akteurszentrierte Studie in Zeiten der Schrumpfung / Inga Haese. – Wiesbaden : Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017. – 252 S.

Hagège C. L'homme de paroles : contribution linguistique aux sciences humaines / Claude Hagège. – Paris : Fayard, 1985. – 324 p.

Herbst L. Hitlers Charisma: die Erfindung eines deutschen Messias / Ludolf Herbst. – Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verl., 2011. – 330 S.

House J. Robert Personality and Charisma in the U.S. Presidency: A Psychological Theory of Leader Effectiveness / Robert J. House, William D. Spangler, James Woycke // *Administrative Science Quarterly*. – Vol. 36, No. 3 (Sep., 1991). – P. 364–396.

Kempski H.U. Um die Macht : Sternstunden und sonstige Abenteuer mit den Bonner Bundeskanzlern 1949 bis 1999 / Hans Ulrich Kempfski. – Berlin : Fest, 1999. – 408 S.

Langguth G. Kohl, Schröder, Merkel: Machtmenschen / Gerd Langguth. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2009. – 580 S.

Legner J. Joachim Gauck Träume vom Paradies ; Biografie/ Johann Legner. –München : Bertelsmann, 2014. – 382 S.

Merseburger P. Willy Brandt : 1913 – 1992 ; Visionär und Realist / Peter Merseburger. – München : Dt. Verl.-Anst., 2006. – 927 S.

Noack H.-J. Helmut Schmidt : die Biographie / Hans-Joachim Noack. – Berlin : Rowohlt, 2008. – 316 S.

Petljutschenko N. Geburt und Tod des Charismas: Maidan 2004 vs. Euromaidan 2014 (diskursive Besonderheiten der Appelle in der Antrittsrede von Petro Porošenko bei seiner Amtseinführung am 7. Juni 2014) / N. Petljutschenko // *Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць*. – Вип. 4. – Одеса : «Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С.336–341.

Petlyuchenko N. Aggressive Rhetoric: Prosodic and Kinetic Means / Nataliya Petlyuchenko, Anna Artiukhova // *Proceedings of International Conference «Gesture and Speech in Interaction» (GESPIN)*. – Nantes, France, September 2-4, 2015. – P. 191–194.

Radkau J. Max Weber: Die Leidenschaft des Denkens/ Joachim Radkau. – München, Wien: Carl Hansen Verlag, 2005. – 1007 S.

Richter S. Die Aktivistin : Das Leben der Petry Kelly / Saskia Richter. – München: Deutsche Verlags-Anstalt (DVA), 2010. – 517 S.

Schmidt H., Giovanni DiLorenzo Auf eine Zigarette mit Helmut Schmidt Audio-CD – Audiobook, 1. November 2012. – Der Audio Verlag (1. November 2012).

Schmidt H. Unser Jahrhundert. Ein Gespräch / Helmut Schmidt, Fritz Stern. – München : Beck, 2010. – 287 S.

Schmölders C. Hitlers Gesicht: eine physiognomische Biographie / Claudia Schmölders. – München : Beck, 2000. – 264 S.

Schwinn Th. Alte Begriffe – neue Probleme : Max Webers Soziologie im Lichte aktueller Problemstellungen / Thomas Schwinn (Hrsg.). – Tübingen : Mohr Siebeck, 2016. – 465 S.

Steinbrück P. Unterm Strich / Peer Steinbrück. – Hamburg : Hoffmann und Campe, 2010. – 479 S.

Tenbruck F. Das Werk Max Webers gesammelte Aufsätze zu Max Weber / Friedrich H.Tenbruck. – Tübingen : Mohr Siebeck, 1999. – 267 S.

Tenbruck F. Repräsentative Kultur // Friedrich H.Tenbruck. *Perspektiven der Kulturosoziologie: gesammelte Aufsätze*. – VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2013. – S. 99–124.

Walter F. Charismatiker und Effizienzen : Porträts aus 60 Jahren Bundesrepublik / Franz Walter. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2009. – 405 S.

Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. – Paderborn: Voltmedia, 2006. – 1311 S.

Weber M. Briefe 1909– 1910 / Gesamtausgabe/Abt. 2, Briefe Bd. 6. – Tübingen : Mohr Siebeck, 1994. – 854 S.

Wehler H.-U. Deutsche Gesellschaftsgeschichte/4 : 1914 – 1949 / Hans-Ulrich Wehler. – München : Beck, 2008. – 1173 S. (Neunter Teil: Charismatische Herrschaft und deutsche Gesellschaft im «Dritten Reich» 1933-1945, S.600-940)

Интернет-источники

1. Шульман. Дональд Трамп и три типа легитимизации по Максу Веберу. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.youtube.com/watch?v=NVuyFOsyobU>
2. Шнуров. Hard Day's Night. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://tvrain.ru/teleshow/harddaysnight/shnur-439554/>
3. Bundestagspräsident: Würdigung von Helmut Schmidt vor Eintritt in die Tagesordnung. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bundestag.de/parlament/praesidium/reden/2015/009/395484>
4. Rede von Dr. Frank-Walter Steinmeier. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2017/kw06-rede-steinmeier/493110>
5. Trump and Obama: Two characters in search of a legacy. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-38663825>
6. Charisma. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=charisma
7. Charisma und Emotion. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://4managers.de/fileadmin/4managers/folien/CharismaundEmotion.pdf>
8. Hohlspiegel. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14316687.html>
9. Worldwide, few confident in Trump or his policies. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pewglobal.org/2017/06/26/worldwide-few-confident-in-trump-or-his-policies/>

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ПОЛІТИКА В АСПЕКТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Л.Л. Славова

*„There are things known and there are things unknown,
and in between are the doors of perception”.*
Aldous Huxley

Проблема співвідношення концептуальних систем і мовних структур, ролі мови у процесі пізнання та осмислення світу перебувають у центрі уваги дослідників [Голубовская 2002; Петлюченко 2009; Потапенко 2009; Слухай 2012; Fausconnier 1994; Lakoff 2003], вирішення якої дає поштовх для осмислення ключових концептів у національних культурах і етносах. Мовна структура залежить від концептуалізації, яка, у свою чергу, є результатом досвіду пізнання людиною себе та навколишнього простору, а також ставлень до цього зовнішнього світу [Демьянков 2009, 30]. Вивчення відмінностей між різними мовними системами повинне супроводжуватися виявленням сукупності фонових знань носіїв цих мов, зумовлених національними традиціями, звичаями, віруваннями, особливостями світосприйняття, контактами з іншими національними культурами [Слухай 2011, 38].

Актуальність цієї розвідки зумовлена загальними настановами когнітивної лінгводискурсології в її співвідношенні з лінгвоперсонологією на вивчення взаємозв'язку мови і дискурсивної свідомості, що відображає загальнонаціональний світогляд представників конкретного соціуму, а також увиразнює портрет індивідуальної мовної особистості у певному типі дискурсу, у даному разі портрет американського й українського політиків.

До кола питань, що цікавлять лінгвокогнітологів, у тому числі, належать особливості та результати сприйняття світу, які певною мірою репрезентовані у нашій ментальності і складають основу когнітивних процесів [Кубрякова 1994, 34]. Сукупність концептів, що відображають культурну специфіку світосприйняття носіїв мови, утворює концептуальну сферу, співвідносну з поняттям ментальності як способом бачення світу.

Концептуалізація політиком дійсності втілена у ментальній репрезентації; мисленнєве відтворення предметів та явищ політичної дійсності сприяє формуванню уявлень про світ у вигляді концептів, які об'єднують представників певної лінгвокультури, забезпечуючи основу їхнього взаєморозуміння. Виявлення смислового потенціалу концепту у відповідній культурі здійснено у формі спостереження над мовним матеріалом (фразеологічні одиниці, прецедентні тексти тощо).

Фонові знання є дієвим засобом осмислення навколишнього світу. Їхній зміст охоплює факти минулого й сучасного у житті лінгвоспільноти, що вербалізується у формі алюзій, фразеологізмів, цитат, прецедентних феноменів. Використання останніх пояснюється їх зв'язком з певними суспільно-політичними подіями, можливістю лаконічного опису подій та явищ, апеляцією до авторитетів, створенням образності та впливом на сприйняття інформації аудиторією. Представлення певної значущої інформації через використання прецедентних феноменів сприяє розкриттю сутності лінгвокультурних реалій.

Політичні лідери позиціонують себе, свої погляди на суспільно-політичні феномени, своїх співгромадян та опонентів через вербальні на невербальні засоби. Аналіз відповідних мовних і мовленнєвих маркерів, які використовують політики щодо позиціонування своїх поглядів на навколишній світ, дозволяє визначити фонові знання у структурі мовної особистості лідерів. Мовна особистість виявляється лише у

комунікативній діяльності, і фонові знання політика визначаємо через мовленнєві репрезентації на прикладі виступів американського экс-президента Б. Клінтона та українського экс-президента В. Ющенка у різних жанрових формах політичного дискурсу.

1. Самоідентифікація. Використання назв відомих героїв, персонажів фільмів і мультфільмів допомагає наочно увиразнити той образ, який мовець хоче створити в уяві аудиторії. Так, Б. Клінтон позиціонує себе героєм мультфільму, який був дуже популярним у 1950-ті роки. Метонімічний переніс зовнішніх і діяльнісних характеристик головного персонажу яскраво експлікує особистість мовця: *Back in 1993 – doesn't that seem like a century ago? – President Bill Clinton likened himself to a famously resilient comic book character. «I'm a lot like Baby Huey. I'm fat. I'm ugly. But if you push me down, I keep coming back»* (New York Post, 28.09.2008). Алюзія *Baby Huey* актуалізує сприйняття необхідного образу, який є широко відомим серед американців.

Якщо говорити про образність у подачі інформації, то звичайно задіяним є конотативний аспект значення слова, який передає додаткові оцінні характеристики. Актуалізація конотативного компоненту значення лексеми *rusty* дозволяє образно передати необхідні відтінки значення: *But at that same event, Mr. Clinton himself acknowledged, «I'm a little rusty at politics»* (The New York Times, 08. 06.2012). Б. Клінтон сам визнає, що він втратив навички у сфері політичної діяльності (станом на 2012 рік). Ця інформація вербалізована через експлікацію переносного значення лексеми *rusty*.

Концептуальні метафори посідають чільне місце у структурі фонових знань дискурсу політиків. Так, концептуалізація образу політика відбувається через метафоричний переніс назви *bridge* (*something that provides a connection between two things* [LDCE]). Сема, що слугує основою для метафоричного переносу назви, є 'connection': *Mr. Clinton said he could be the bridge to disillusioned supporters of Ross Perot, who dropped out of the race yesterday [...]* (The New York Times, 17.07.1992).

Концептуальна метафора *POLITICIAN IS BRIDGE* образно передає ідею підтримки прихильників сильного незалежного кандидата Росса Перо, який зазнав поразки, але, як відомо, його участь схилила результати виборів 1992 року на користь Б. Клінтона.

Самоідентифікація з відомими історичними постатями допомагає наочно увиразнити той образ, який мовець хоче створити в уяві аудиторії. Так, В. Ющенко позиціонує себе з відомими історичними постатями, зокрема, В. Черчиллем, І. Мазепою та Арістотелем. Метонімічний та метафоричний переніс діяльнісних характеристик цих осіб експлікує особистість мовця. Так, свою поразку на президентських виборах 2010 року Віктор Ющенко порівняв з невдачею Вінстона Черчилля, який програв в Англії парламентські вибори, хоча щойно виграв Другу світову війну: *«Коли міністр Черчилль виграв Другу світову війну, то вдома з тріском програв вибори у свій парламент. За кілька тижнів до перемоги над німцями один з найбільших національних героїв Західної Європи, який стільки відданості продемонстрував у боротьбі проти Гітлера, як ніхто, програв вибори»*, – сказав Ющенко (Дзеркало тижня, 14.09.2012). У зазначеному фрагменті актуалізовані фонові знання про історичні події середини ХХ століття в Англії. У такий спосіб В. Ющенко провів аналогію та порівняння різних історичних періодів, засобів захисту демократії.

Екс-президент України також проводить аналогію з давньогрецьким філософом Арістотелем. Алюзія будується на притчі, що Арістотель навчає послідовників, і тут до нього приходить повія і каже: те, що ти робив 22 роки, – це нісенітниця. Ось подивися, я зараз пройду повз них, і вони дивитися у твою сторону не будуть. Я 22 роки все робив, щоб їх підняти, а твоя робота завжди полягає у тому, щоб їх опустити: *«У ті роки, коли я мав велику честь працювати на українську націю, я ту*

дистанцію проходив з великою відданістю і, думаю, колись належним чином оцінять мої результати...» (Дзеркало тижня, 14.09.2012). В. Ющенко наводить зазначену аналогію, щоб продемонструвати, що наступні покоління, виходячи з історичного досвіду, розсудять правомірність його вчинків та їх довготривалі наслідки.

Екс-президент хотів би асоціюватися в українців з Мазепою, зазначаючи, що діяльність гетьмана не була оцінена нацією, а більша частина оточення його зрадила: *Ющенко порівняв себе з Мазепою: так само недооцінений та зраджений* (ТСН, 16.02.2010). В. Ющенко змодельював ситуацію своєї недооціненості та зраженості, використовуючи алюзію на історичну постать І. Мазепи. Самоідентифікація екс-президента з історичними постатями різних епох і рангів базується на актуалізації історичних фонових знань.

Крім алюзії, В. Ющенко також використовує інші образні засоби для представлення власних особистісних і діяльнісних характеристик, які виявляються по-різному в певних ситуаціях: *«Даю вам слово, що я не купався у радості від того, що отримую важелі влади...»* (Дзеркало тижня 26.02.2013).

Отримання владних повноважень для В. Ющенка не стало приводом для емоційного підйому, що виражено метонімією *купатися в радості* та метафорою *важелі влади*. Метафоричне переосмислення базується на конотативному компоненті значення лексеми *важелі*: *Важелі – перен. засіб, яким можна надати дії, сприяти розвитку чого-небудь або пожвавити, підсилити діяльність кого-, чого-небудь* [ВТСУМ]. У зазначеному контексті *важелі влади* позначають владні повноваження.

2. Зображення суспільно-політичних і соціально-економічних явищ.

Взаємозв'язок політичних та економічних процесів є очевидним. Політичні лідери, коментуючи їх, проводять аналогії з іншими суспільними явищами, щоб громадськість оцінювала ситуацію належним чином: *Bill Clinton on shutdown: 'politics is not theology'* (CNN Politics 20.09.2007). У зазначеному фрагменті Б. Клінтон метафорично переосмислює поняття політики у термінах теології. За даними Оксфордського словника *theology* визначається у такий спосіб: *the study of the nature of God and religious belief; religious beliefs and theory when systematically developed* [Oxford Dictionaries]. Семи, що слугують основою для метафоричного переносу назви, є *'beliefs'* та *'theory'*. Метафорична модель POLITICS – (NOT) THEOLOGY експлікує ідею, що суть політики полягає не лише у віруванні комусь, і не зводиться лише до теорій. Метафора не тільки образно експлікує певне явище або подію, а й зумовлює те, як будуть сприйматись ці події та явища.

Коментуючи суспільно-політичні події, політичні лідери проводять аналогії з іншими суспільними явищами, експлікуючи образний та оцінний компоненти прагматичного значення висловлювання або лексеми: *І давайте виправляти там, де ми в десятку не попали* [...] (Високий Замок, 12.09.2008). Про зміни у суспільно-політичному житті, зміни, які не приносять результати відразу, В. Ющенко говорить спортивною термінологією: *попасти в десятку*. У такий спосіб політична діяльність порівнюється із спортивним змаганням.

Висловлюючи думку про необхідність перегляду підходу до фінансування Збройних сил, екс-президент використовує алюзію: [...] *На цих людях тримається українське небо. Це урядова політика? Це відстоювання української незалежності? Я не можу з цим погодитись* (Україна Молода, 2.10.2009). Алюзія будується на фактах із грецької міфології про Атланта, який тримав небо на плечах. У зазначеному фрагменті дискурсу військові уособлюють образ Атланта.

3. Зображення народу (співгромадян).

Характерними рисами риторики Б. Клінтона за часів його президентства були ідея про «strong middle class» та «ladder of opportunity» для бідних. В очах Б. Клінтона (станом на 1992 рік) середній клас

США є працюючими, законослухняними мешканцями, тими, хто грає за правилами: «In the name of those who do the work, pay the taxes, raise the kids and play by the rules – in the name of the hard-working Americans who make up our forgotten middle class [...]» Mr. Clinton said (The New York Times, 17. 07.1992). Фразеологізм *play by the rules* означає to obey the rules of a particular system [Cambridge Dictionaries Online] експлікує ідею надійності представників середнього класу США.

Аналіз виступу Білла Клінтона на Національному з'їзді Демократичної партії у 1992 році показує, що політичний лідер широко користується образними засобами мови, зокрема фразеологізмами, метонімією та жартами. У такий спосіб політик демонструє свій рівень сформованості мовної та мовленнєвої компетенції, налаштовуючи аудиторію на доброзичливий лад.

Наївність людей місцевості, звідки Б. Клінтон був родом, образно представлено через використання фразеологізму *two and two is four: It was a highly inconvenient thing for them in our debates that I was just a country boy from Arkansas, and I came from a place where people still thought two and two was four. (Laughter, applause.) It's arithmetic* (The New York Times, 27.08.2008). Реакція аудиторії (*laughter, applause*) свідчить про схвальне сприйняття подачі інформації у такий спосіб, а саме про серйозні речі політик говорить доступною мовою.

Американський народ, як і будь-який інший, за час свого зростання та розвитку нашоухується на певні перешкоди. Говорячи про це, Б. Клінтон за допомогою фразеологізму *come through the fire (a severe trial or torment* [The Free Dictionary]) образно показує, що після суворих випробувань американський народ стає сильнішим та кращим: [...] *We come through ever fire a little stronger and a little better* (The New York Times, 27.08.2008). Б. Клінтон вдало використовує жарти, викликаючи адекватну реакцію аудиторії: *People have predicted our demise ever since George Washington was criticized for being a mediocre surveyor with a bad set of wooden false teeth (Laughter)*. Звичайно те, що Дж. Вашингтон носив дерев'яні зубні протези, є міфом, проте достовірним є той факт, що він страждав від проблем із зубами, і носив кілька наборів протезів із різних матеріалів: слонової кістки, золота, свинцю.

Гра слів як один із показників сформованості фонових знань у дискурсі Б. Клінтона вдало використовується політиком: *People the world over have always been more impressed by the power of our example than by the example of our power* (The New York Times, 27.08.2008).

Гра слів *the power of our example* та *the example of our power* базується на вираженні ідеї про те, що американці є прикладом для наслідування, з одного боку, та привертання уваги до того, що їхній приклад є одним із прикладів серед подібних, – з іншого.

Питання націоналізації/денаціоналізації, українізації/деукраїнізації народу перебувають у центрі обговорення серед політичних лідерів. В. Ющенко іронічно зауважує: «Дуже легко управляти народом, який розведений на чотири боки, церкви, мови. Такий народ вешті-решт сам знищить свою державу» (Українська правда, 15.01.2010).

Фразеологічний вираз *розводити на чотири сторони* вказує на непрості стосунки між громадянами країни, наявність неузгодженості у питаннях, що стосуються життєдіяльності країни, на відсутність єдності у життєво важливих питаннях.

Історично склалося так, що український народ зазнавав постійного впливу зі сторони інших держав. Позиція В. Ющенка у цьому питанні є твердою: *Ніхто більше під чийось політичним чоботом жити вже не буде* (Українська правда, 14.05.2008). Фразеологізм *під чоботом чийм бути (жити, стогнати і т. ін.)* – *бути у цілковитій залежності від кого-небудь, перебувати під чияюсь владою, чийм-небудь гнітом*

[ВТСУМ] повністю покриває контекстуальне значення цього виразу. Фразеологізми виступають одним із засобів експлікації фонових знань у дискурсі В. Ющенка.

4. Зображення іншими політичними лідерами. Сприйняття політика іншими політиками змінюється з плином часу та залежить від низки факторів. Так, у 1992 році, виступаючи на з'їзді Демократичної партії Б. Клінтон імпліцитно робить посилання на деякі теорії щодо того, що Б. Обама народився не на Гавайях, а в Кенії, тобто за межами США (*they'd been born in America*): [...] *grateful they'd been born in America and all that – (laughter, applause) – really, I'm not being – they did (laughter, applause)* (The New York Times, 17.07.1992).

Підтримуючи Б. Обаму на виборчих перегонах 2008 року, Б. Клінтон підкреслює той факт, що завдяки цьому політичному лідеру перед усіма молодими іммігрантами Америки відкриваються можливості, що й знаходить підтримку аудиторії: *And if you think – if you think the president was right to open the doors of American opportunity to all those young immigrants brought here [...] (The New York Times, 27.08.2008)*. Метонімія *to open the doors of American opportunity* експлікує сприйняття Б. Клінтоном внеску Б.Обами для розвитку рівних можливостей американського суспільства.

Імпліцитна інформація щодо позитивних змін за часи правління Б. Обами подається у формі питання: «*Are We Better Off Than We Were Four Years Ago? Yes*» (The Daily Beast 05.09.2012). Імпліцитність у подачі інформації щодо того самого політичного діяча у 1992 та 2012 роках має різний характер.

Характеризація чинного президента США будується на антитезі *cool – burn, outside – inside*: «*I want to nominate a man who is cool on the outside but who burns for America on the inside*» (MPR NEWS, 05.09.2012). Антитеза виражена за допомогою антонімів *cool – burn, outside – inside*, що підсилюють виразність мовлення, з одного боку, та легкість сприйняття, – з іншого.

Оцінність як одна із базових характеристик політичної комунікації чітко простежується у дискурсі окремих політичних лідерів з метою дискредитації або підвищення іміджу залежно від місця на шкалі «свій» – «чужий». Так, непохитність у вирішенні певних питань, попри зовнішні обставини, окремими політичними діячами негативно сприймається В. Ющенком: [...] *Кожен із них – це такий кілок, який не гнеться ні в одну, ні у другу сторону. Якщо у чомусь уперся, то він уже буде там, поки підосви не зітре* (BBC Ukrainian, 04.03.2005). Фразеологічний вираз *кілок гнути* вживається для підкреслення неможливості переконати вперту або нетямущу людину.

Образне порівняння двох політичних опонентів вербалізується фразеологічним зворотом *два чоботи з однієї пари*: «*Не шукайте різниці між Тимошенко і Януковичем – це два чоботи з однієї пари*», – звернувся Ющенко до людей, які тримали помаранчеві прапори (Українська правда, 23.12.2009). За даними тлумачного словника *два чоботи – пара – двоє людей, схожих один на одного, вартих один одного (за якими-небудь негативними якостями)* [ВТСУМ]. У такий спосіб В. Ющенко порівняв двох політичних лідерів, експлікуючи негативну характеристику.

Робота уряду також має свої вади, і одна з них – це непостійність: «*Я виходжу з того, що домовленості необхідно виконувати*», – наголосив президент, додавши, що не хотів би, «*щоб в уряді було сім п'ятниць на тиждень*». За даними тлумачного словника української мови – *сім п'ятниць на тиждень у кого – хтось часто змінює свою думку, свої рішення* [ВТСУМ]. Для уряду важливо притримуватись того рішення, яке було прийняте, і небажано часто змінювати свою думку.

5. Бачення майбутнього. Оптимістичне бачення розвитку суспільства, демократичних цінностей є однією із характерних рис політичних виступів перед народом. Так, Б. Клінтон через уособлення виражає сподівання щодо існування такого місця як Надія: *I end tonight where it all began for me,*» Mr. Clinton concluded his

speech, evoking the small-town virtues of his birthplace, Hope, Ark. «I still believe in a place called Hope» (The New York Times, 17.07.1992).

Такі уособлення наділені людськими рисами, якщо людина має надію, вона обов'язково досягне або прийде до бажаної мети.

Інтертекстуальні вкраплення у промовах Б. Клінтона, поєднання різних стилів, зокрема жанру політичної промови й цитування Святого писання, відображають біблійну обізнаність як маркер відповідних фонових знань у структурі дискурсу політика: *But just remember what the Scripture says: «Where there is no vision, the people perish.» I hope, I hope nobody in this great hall tonight or in our beloved country has to go through tomorrow without a vision. I hope no one ever tries to raise a child without a vision. I hope nobody ever starts a business or plants a crop in the ground without a vision. For where there is no vision, the people perish. And so I say again: Where there is no vision, America will perish (The New York Times, 17.07.1992).*

Стилістичні синтаксичні засоби підсилюють ефект прецедентного висловлення: паралельні конструкції та повтори: *I hope, without a vision*. Ця частина виступу має рамкову структуру, яка починається з висловлення «*Where there is no vision, the people perish*» і закінчується твердженням «*Where there is no vision, America will perish*». Посилання на біблійне писання простежується неодноразово протягом одного виступу з метою втілення ідеї про необмежені можливості народу: *As the Scripture says, our eyes have not yet seen, nor our ears heard nor our minds imagined what we can build (The New York Times, 17.07.1992).*

Прислів'я як засіб експлікації фонових знань у структурі дискурсу Б. Клінтона, зокрема, тематично пов'язані з завтрашнім днем і перспективою гарного майбутнього: [...]: *that tomorrow can be better than today, and that every one of us has a personal, moral responsibility to make it so (The New York Times, 17.07.1992).*

У структурі фонових знань дискурсу цього політичного лідера прецедентність має не лише біблійний характер, а й посилання на висловлювання своїх попередників та політичних діячів інших країн: *'We're All in This Together'* (The Daily Beast, 05.09.2012). Висловлення «*We're all in this together*» є посиланням на заклик лідера консервативної партії Великобританії Девіда Камерона, колишнього прем'єр-міністра країни: «*There they go again*» (MPR NEWS, 05.09.2012). «*There they go again*» є посиланням на відомий вислів Р. Рейгана.

Фонові знання різного характеру, зокрема біблійного, суспільно-політичного, біографічного тощо присутні у структурі дискурсу Б. Клінтона. Як для цілого народу, так і для окремої людини, головне – це вірити у позитивні зміни, у краще майбутнє. За відсутності віри важко досягти наміченого: «*Руки опускаються, коли немає віри*», – сказав президент (Українська правда 16.03.2007). За даними тлумачного словника української мови *руки опускаються (опустилися)* у кого – *хтось впадає в апатію, стає пасивним, бездіяльним* [ВТСУМ]. Зазначений фразеологізм у цьому контексті означає, що за відсутності віри, породжується бездіяльність і пасивність.

6. Зображення демократії та демократичних принципів. Базова цінність американського суспільства – єдність усіх національностей, що утворюють американську націю, – знаходить вираження, зокрема у прощальній промові Б. Клінтона (18 січня 2001 року):[...] *we must remember that America cannot lead in the world unless here at home we weave the threads of our coat of many colors into the fabric of one America (American History, 18.01.2001).* Метафора *weave the threads of our coat of many colors into the fabric of one America* є відображає стан міжетнічних стосунків у США.

Актуальним є представлення фонових знань біблійного характеру: *As St. Paul admonished us, Let us «not be overcome by evil, but overcome evil with good» (American*

Rhetoric). Біблійна ідея добра та зла будується на антитезі *evil – good* та є нагальною для сучасного американського суспільства.

Сферою-джерелом метафоричного переосмислення виступають реалії та факти із різних сфер життя, зокрема спорт та підприємництво. Протиставлення демократії DEMOCRACY – (NOT) A BLOOD SPORT та DEMOCRACY – ENTERPRISE висвітлюють різновекторні вияви демократії: «*Democracy does not have to be a blood sport,*» Mr. Clinton said. «*It can be an honorable enterprise*» (The New York Times, 06.09.2012). Семи, що слугують основою для метафоричного переносу назви у метафоричній моделі DEMOCRACY – (NOT) A BLOOD SPORT є «*killing or the shedding of blood*»: *bloodsport – any sport involving killing or the shedding of blood, as bullfighting, cockfighting, or hunting* [The Free Dictionary]. Зазначена модель розкриває можливий негативний вияв демократії.

Концептуальне представлення демократії як *an honorable enterprise* базується на визначенні *enterprise* як *willingness to undertake new ventures; initiative* [The Free Dictionary]. Семи, що слугують основою для метафоричного переносу назви, є «*new*» та «*initiative*», які вказують на позитивний вияв демократії.

Поняття свободи як основної засади демократії метонімічно переосмислюються у дискурсі Б. Клінтона: *Winds of freedom blowing around the world* (The New York Times, 3.06.2010). *Вітри символізують демократичні зміни, та поширення свободи у всьому світі. Демократія та демократичні процеси в Україні знаходяться ще на шляху становлення, є «крихкими та не досягли повноліття»: Сьогодні 21-ша річниця незалежності України. Але демократія і верховенство закону ще не досягли повноліття. Вони залишаються крихкими* (Обозреватель, 29.08.2012).

Демократія наділена людськими характеристиками, оскільки неповнолітньою може бути особа, яка не досягла 18-літнього віку; крихкі (перен. тендітні). На шляху розвитку та становлення виникають певні перешкоди та недоброзичливі люди: *Коли ми дивимось на політичні процеси України, коли ми дивимось на цілі п'яті колони, коли ми дивимось на ту колосальну інформаційну кампанію, яка деякими ведеться проти України [...] (УНІАН, 22.11.2009). За даними тлумачного словника української мови п'ята колона – люди, чії дії викликають тривогу у країні, а їх зв'язки із закордоном залишаються таємницею для широкого загалу – диверсанти, саботажники, внутрішні вороги* [ВТСУМ]. Фонові знання у структурі дискурсу В. Ющенка щодо демократії та демократичних принципів базуються на образних засобах уособлення та фразеологізмах, які здебільшого демонструють нестійкий розвиток зазначених процесів в Україні.

Таким чином, аналіз мовних особистостей американського й українського політиків в аспекті концептуалізації засвідчив, що прецедентні феномени, алюзії, фразеологізми, метафори та метонімія займають значне місце у складі їх дискурсів. Визначено, що фонові знання у дискурсах Б. Клінтона та В. Ющенка здебільшого носять історико-культурний характер. Біблійні посилання займають значне місце у структурі фонових знань Б. Клінтона. У складі фонових знань В. Ющенка значне місце посідають посилання на визначних постатей різних країн та епох. Пресупозитиви щодо питань демократії суттєво відрізняються кількісно і якісно у дискурсах американського й українського экс-президентів. Перспектива дослідження вбачається у дослідженні мінливості характеру самоідентифікації й сприйняття образу політика при зміні різновиду англomовної лінгвокультури.

Література

- Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира : [монография] / И.А. Голубовская. – К. : Київський університет, 2002. – 293 с.
- Демьянков В.З. Парадигма в лингвистике и теории языка / В.З. Демьянков // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 27-37.
- Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
- Петлюченко Н.В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : [монография] / Н.В. Петлюченко. – Одеса : Астропринт, 2009. – 464 с.
- Потапенко С.І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / С.І. Потапенко. – Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
- Слухай Н.В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : [навчальний посібник] / Н.В. Слухай, О.С. Снітко, Т.П. Вільчинська. – К. : Київський університет, 2011. – 367 с.
- Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / G. Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
- Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 2003. – 276 p.

Лексикографічні джерела

- ВТСУМ: Великий тлумачний словник української мови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnyk.net>.
- Cambridge Dictionaries Online. [Electronic resource]. – Access mode: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/business-english>.
- LDCE: Longman Dictionary of Contemporary English. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ldoceonline.com/dictionary>.
- The Free Dictionary [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.thefreedictionary.com>.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Високий Замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/38217>.
- Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/yuschenko_vvazhae,_scho_ukrayintsi_vinni_v_tomu,_scho_vin_prograv_vibori.html.
- Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/POLITICS/yuschenko-nazvav-prichini-svogo-provalu.html>.
- Обозреватель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/politics/83016-yuschenko-dlya-wsj-demokratiya-v-ukraini-ne-dosyagla-povnolittya.htm>.
- ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/yushchenko-porivnyav-sebe-z-mazepoyu-tak-samo-nedootsinenii-ta-zradzhenii.html>
- Україна Молода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1503/180/52882>.
- Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2007/03/16/3217181>.
- Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/05/14/3436076>
- Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/12/23/4560788>.
- Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2010/01/15/4622636>.
- УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/342463-yuschenko-pro-demokratiyu-imperiya.html>.
- American History: From Revolution to Reconstruction and Beyond [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.let.rug.nl/usa/presidents/william-jefferson-clinton/farewell-address-2001.php>.
- American Rhetoric [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.americanrhetoric.com/speeches/wjcklahomabombingspeech.htm>.

- BBC Ukrainian. Com* [Electronic resource]. – Access mode: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2005/03/printable/050329_reexport_makarchuk.shtml.
- CNN Politics* [Electronic resource]. – Access mode: <http://politicalticker.blogs.cnn.com/2007/09/20/clinton-calls-cheney-darth-vader/>.
- MPR NEWS* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.mprnews.org/story/2012/09/05/politics/clinton-gop-winner-take-all-society>.
- New York Post* [Electronic resource]. – Access mode: <http://nypost.com/2008/09/28/why-clinton-cant-help-it>.
- Oxford Dictionaries* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english>.
- The Daily Beast* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.thedailybeast.com/articles/2012/09/05/best-moments.html>.
- The New York Times* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nytimes.com/1992/10/16/us/the-1992-campaign-transcript-of-2d-tv-debate-between-bush-clinton-and-perot.html>.
- The New York Times* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nytimes.com/1992/07/17/news/the-party-s-over-bill-clinton>.
- The New York Times* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nytimes.com/2012/06/08/us/politics/with-bill-clinton.html>.
- The New York Times* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nytimes.com/2012/09/06/us/politics/clinton-delivers-stirring-plea-for-obama-second-term.html>.
- The New York Times* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nytimes.com/2008/08/27/us/politics/27textclinton.html>.

ПРЕДЫДУЩАЯ И СОВРЕМЕННАЯ ИДЕОЛОГИИ: КОНЦЕПТЫ И КОНТРАСТЫ

Ю.Ю. Коломиец

Актуальность темы. Опыт существования человечества показал, что человек не может жить в идеологическом вакууме. Даже если по каким-либо причинам идеологический вакуум образовался, довольно скоро он заполняется новой идеологией. Возникает вопрос: Какая идеология управляет нашим сознанием в XXI веке? Гипотетически на этот вопрос можно найти три варианта ответов: 1) идеология современной Украины до сих пор в значительной мере базируется на идеологии Советского Союза; 2) на бессознательном уровне нами управляет новая идеология, которая до конца нами не понята и не осознана; 3) нами управляет гибридная идеология, представляющая собой стихийное сочетание марксистско-ленинской и капиталистической идеологий.

Анализ последних исследований. Предположение о том, что идеология современной Украины до сих пор в значительной мере базируется на идеологии Советского Союза, основано на мнении тех ученых, которые считают, что идеология как энергия никуда не исчезает. Как заметил М. Биллинг и его коллеги: «Даже если мы не осознаем, каким идеологическим и семантическим наследием мы пользуемся, мы все равно живем в заданной им традиции. В этом смысле идеологические течения способны незаметно проникнуть в наше сознание, в силу чего наши мысли могут оказаться не только нашими. Более того, борьба этих течений и противоположные тенденции, имевшие место в прошлом, продолжают влиять на содержание того, что мы думаем о дилеммах нашей нынешней повседневной жизни» [Малинова 2003, 30–31].

Предположение о том, что на бессознательном уровне нами управляет новая идеология, которая до конца нами не понята и не осознана, возникло на основании научных исследований тех ученых, которые изучают взаимосвязь идеологии и техники. К таким ученым относятся: Г. Маркузе, Ю. Хабермас, К. Ясперс и др. Некоторые ученые (например, В. Миронов) открыто заявляют, что на современном этапе развития общества можно с уверенностью говорить, что мы находимся под влиянием идеологии примитивного типа, которая направлена на создание упрощенной системы ценностей, позволяющих эффективно (технологично) манипулировать сознанием [Миронов 2003, 67].

Идея о существовании гибридной идеологии, представляющей собой стихийное сочетание марксистско-ленинской и капиталистической идеологий, широко обсуждается в средствах массовой информации. Например, российский журналист, А. Колесников, пишет о фьюжн-идеологии постсоветской гибридной автократии, официально нигде не сформулированной, как и моральный кодекс строителя кумовского капитализма [Колесников 2016].

Изложение основного материала. Рассмотрим выдвинутые нами гипотезы поочередно. При всем уважении к тем ученым, которые считают, что идеология современной Украины до сих пор в значительной мере базируется на идеологии Советского Союза, согласиться с их позицией нельзя. Идеология Советского Союза, как и сам Советский Союз, была разрушена. Уже нет руководящей идеи о революционном преобразовании мира в пользу трудящихся, которая могла бы объединить все общество, а если нет идеи и нет государства, которое бы воплощала эту идею, то нет и идеологии.

Советская идеология осталась в сознании людей, рожденных в Советском Союзе. В определенном смысле на генетическом уровне она передалась их детям и внукам, но четких представлений о ее понятии, значении, сущности и содержании уже нет. Существование советской идеологии на психологическом уровне иногда вызывает

ностальгию по советскому прошлому и желание возобновить то, что было. Ученые начали пророчить возникновение православного или христианского социализма в постсоветских государствах. В. Василик [Василик 2010] пишет о «православии плюс советском строе», Н. Сомин [Сомин 2010] и А. Молотков [Молотков 2010] – о «православном социализме».

В условиях социальной деградации, когда привычные методы управления перестают действовать, ученые часто обращаются к религии. Интуитивно они чувствуют, что вера в сверхъестественное заставит человека задуматься о забытых идеалах, которые обеспечивают нормальное сосуществование людей.

Религиозные принципы часто используются в идеологической обработке населения. С одной стороны, религия внушает людям необходимость послушания государственной власти (в том числе законопослушания), с другой стороны, призывает бороться со своими пороками, поощряет скромность и аскетизм, милосердие и всепрощение, тем самым она влияет на уровень преступности в обществе.

Религиозные методы воздействия часто являются довольно эффективными. Примером могут служить такие государства как Иран, Израиль и др.

К использованию религиозного подхода в управлении людьми прибегли и при создании Советского Союза, основанного на идеях марксистско-ленинской идеологии.

Начиная с конца XIX века по день распада Советского Союза марксизм внедрялся в России, Украине и других социалистических республиках на уровне религии (только верить надо было не в Бога, а в «великого вождя революции» – В.И. Ленина). Вместо крестиков с изображением Иисуса Христа начали носить значки с изображением В.И. Ленина, иконы заменили на портреты вождя и героев Советского Союза, на смену религиозным обрядам пришли коммунистические праздники и съезды ЦК КПСС.

Стремительный крах марксистско-ленинской идеологии начался во время перестройки, начатой в Советском Союзе в 1985 году М.С. Горбачевым, когда советские граждане стали обращать внимание на то, что мир капитализма уже иной, чем во времена К. Маркса и В.И. Ленина. По их мнению, капитализм оказался более жизнеспособным, так как материальное положение трудящихся оказалось на более высоком уровне, чем в Советском Союзе. Как ни парадоксально, К. Маркс и Ф. Энгельс были правы в том, что обстановка в государстве и обществе зависит от состояния экономики. Однако опыт Советского Союза показал, что государственная и общественная собственность на средства производства являются не лучшей ее движущей силой.

Что касается религии, то она является одним из, но не единственным, инструментом управления людьми. Сфера ее деятельности – духовное возрождение человека. К экономике никакого отношения религия не имеет и не должна иметь, тем более она часто сама превращается в форму ведения бизнеса. Для того, чтобы получить подтверждение данных слов, необходимо обратиться к историческим событиям.

В эпоху Средневековья церковь играла основную роль в управлении государством и обществом. Злоупотребления властью со стороны Святой инквизиции являются общеизвестным фактом. В своей книге «Рассказы о колдовстве и магии» (1852) Томас Райт, член-корреспондент Национального Института Франции, писал: «Из множеств людей, погибших за колдовство на кострах Германии в течение первой половины семнадцатого века, было много таких, чье преступление заключалось в их приверженности к религии Лютера <...> и мелкие князья были не против ухватиться за любую возможность пополнить свои сундуки <...> наиболее преследуемыми являлись лица, обладающие значительными состояниями...» [Райт 1852, 325].

На основании изложенного можно сделать вывод, что неисчерпаемая энергия, о которой пишут многие ученые, должна проявиться в стремлении к постоянному совершенствованию человека, общества, государства без повторения ошибок, сделанных в прошлом. Советская идеология пережила все стадии своего развития. Она исчерпала свои

возможности, пережила этап торможения развития общества и дошла до этапа полного несоответствия реальным потребностям социума. Возврат к советской идеологии был бы ошибкой, однако это не означает, что отдельные ее идеи, научные наработки, а также эмпирическая база не могут быть использованы при формировании идеологии современного общества. Недопустимым представляется также использование идеологической базы Советского Союза на бессознательном уровне.

Идеологической базой формирования различных видов идеологий является либо идея сотворения мира Богом, либо идея о происхождении всего живого на Земле, согласно теории Дарвина. Идея сотворения мира Богом, как правило, предполагает господство природы над человеком. Идея о происхождении всего живого на Земле, согласно теории Дарвина, предполагает господство человека над природой.

В научной литературе бытует мнение, согласно которому Карлу Марксу удалось создать целостное учение, благодаря тому, что он впервые во всей широте понял влияние техники на человека [Япрес 1991, 115]. Впоследствии об этом начали говорить и другие ученые. Так, в своей работе «Техника и наука как «идеология» Ю. Хабермас обратил внимание на справедливость критики Г. Маркузе М. Вебера, в результате которой был сделан следующий вывод: «Понятие технического разума, возможно, само является идеологией. Не только применение этого разума, но уже сама техника представляет собой господство (над природой и человеком) – господство методическое, научное, рассчитанное и расчетливое» [Хабермас 2007, 52].

Проблема современного общества заключается не в том, что либерально-буржуазная и социалистическая идеология поочередно сменяют друг друга, а в том, что установив господство над природой с помощью техники, человек, не замечая этого, поработил сам себя.

По этому поводу Г. Маркузе писал: «То, что я стремлюсь продемонстрировать, заключается в том, что наука на основании своих собственных методов и понятий проектирует и поддерживает универсум, в котором господство над природой остается тесно связанным с господством над человеком. <...> Научно определенная и переработанная, природа в новом свете предстает в техническом аппарате производства и разрушения, сохраняющем и улучшающем жизнь индивидов и одновременно подчиняющем их хозяевам этого аппарата» [Хабермас 2007, 57-58].

На основании изложенного, можно предположить, что на подсознании мы находимся под влиянием технократической идеологии.

Основной идеей технократической идеологии является воздействие на общество с помощью методов управления техникой и технологией. Названные методы в совокупности представляет собой хорошо продуманную, слаженную систему, и используются с одной лишь целью – достижение максимальной прибыли при минимуме затрат (вероятность ошибок тоже минимальна).

Применительно к обществу данные методы оказываются не столь эффективными. Например, метод формализации, который широко используется при проектировании различных технологий, привел к упрощению. Обществом стали управлять с помощью громких бессмысленных лозунгов, универсальных теорий, грубых антитез. Глубокие теоретические выводы, основанные на эмпирических фактах, сменились более или менее убедительными утверждениями. Метод убеждения, рассчитанный на думающих людей, уступил место методу психотехнической манипуляции поведением человека.

Даже в Советском Союзе, в котором все якобы делалось во благо человека, управлять пытались не только с помощью методов убеждения и принуждения, но и путем воздействия на подсознание человека. В 1978 году М.Ф. Орзих в своей докторской диссертации «Основные вопросы теории правового воздействия на личность развитого социалистического общества» обратил внимание на то, что «право вторгается в структуру

личности, становится ее органической частью, проникая в самые глубинные пласты ее содержания, оказывая воздействие даже на то подсознательное, которое проявляет себя в ситуациях, слабо контролируемых сознанием» [Орзих 2015, 84].

С тех пор наука и техника значительно продвинулись вперед. На современном этапе развития можно говорить не только об использовании метода психотехнической манипуляции, но и о методе биотехнической манипуляции. Предположения Ю. Хабермаса о том, что «биотехническое вмешательство в эндокринную систему управления и подлинное вмешательство в генетическую передачу наследственной информации могут в будущем привести к еще более глубокому контролю за поведением» [Хабермас 2007, 109], вполне могут стать реальностью.

Об изменениях в обществе, которые происходят под влиянием технологического процесса К. Маркс писал: «Все застывшие, покрывшиеся ржавчиной отношения, вместе с сопутствующими им, веками освященными представлениями и воззрениями, разрушаются, все возникающие вновь оказываются устарелыми, прежде чем успевают окостенеть. Все сословное и застойное исчезает, все священное оскверняется...» [Хабермас 2007, 106].

К. Маркс искренне верил в позитивную роль всего революционного и прогрессивного. Верил в то, что с помощью техники можно создать условия для гармоничного развития личности. В результате получили обратное.

Технократическое мышление привело к обезличиванию человека. Тех, кто пытается управлять нами с помощью технократических методов, человек интересует не как личность, а как единица, способная благотворно повлиять на развитие техники. На вопросы о справедливости, добре и зле, подлости и благородстве, честности и обмане, неравенстве и единстве, – не хватает времени.

Не размышляя о сущности бытия, человек превратился в функционирующую деталь единого механизма, которую в случае необходимости можно легко заменить.

Как справедливо заметил Ю. Хабермас: «В технократическом сознании отражается не разрыв нравственной взаимосвязи, но вытеснение «нравственности» вообще как категории жизненных отношений» [Хабермас 2007, 101].

Забыв о самом себе, человек запустил механизм самоуничтожения. Даже собственники крупных капиталов оказались в состоянии неудовлетворенности, так как вынуждены, пользоваться этикой борьбы за успех, преодолевать давление статусной конкуренции, и все это для того, чтобы удовлетворять свои потребности ими же производимыми суррогатами.

Подобное внутреннее состояние привело к использованию еще одной группы методов управления людьми – методов отрицания и нападения.

Безнадежность, душевная пустота и бессилие создают жизнь, основанную на отрицании. Высказывания К. Ясперса по этому поводу, сделанные более двадцати лет назад, до сих пор соответствуют действительности. По словам ученого, все несчастья в современном обществе возлагаются на некий фантом, название которому находят либо среди исторических образований, открывшихся некогда теоретическому познанию, – во всем виноват капитализм, либерализм, марксизм, христианство и т. д., либо среди неспособных оказать сопротивление представителей отдельных групп, которые становятся козлами отпущения, – во всем виноваты евреи, немцы и т. д. [Ясперс 1991, 148–149].

Перед политиками и учеными уже не стоит задача решения реальных проблем, достаточно научиться критиковать других для того, чтобы показать себя и достичь своих целей. К сожалению, утверждение о том, что если человек ничего собой не представляет, он по крайней мере «анти-», уже не вызывает удивления. Мы привыкли – критиковать все и всех и ничего не делать.

Ученые предлагают различные варианты решения проблем, связанных с технократическим мышлением:

1) Г. Маркузе предлагал относиться к природе как к партнеру возможной интеракции, вместо того, чтобы рассматривать ее как объект возможного технического распоряжения. Конкретизируя свое предложение, Г. Маркузе писал: «Вместо природы эксплуатируемой мы могли бы стремиться к природе братской. На уровне интересубъективности, хотя и неполноценной, мы могли бы приписать субъективность животным, растениям и даже камням и вступить с природой в *коммуникацию*, вместо того, чтобы, оборвав всякую коммуникацию, просто перерабатывать ее» [Хабермас 2007, 60].

2) Ю. Хабермас, поддерживая в целом идею Г. Маркузе, считает, что она не может быть реализована до тех пор, покуда сама межчеловеческая коммуникация не станет свободной от господства. По его мнению, лишь когда люди смогут вступать в коммуникацию, не прибегая к принуждению, и каждый признает в другом себя, только тогда, возможно, человеческий род признает природу в качестве субъекта – не как Иное по отношению к себе, как того желал идеализм, но себя как Иное этого субъекта [Хабермас 2007, 60–61].

3) К. Поппер напротив, считал, что возврата к гармоничному государству природы нет, так как если мы вернемся назад, то нам придется преодолеть весь путь, – мы неизбежно вернемся в животное состояние. Путь к решению существующих проблем К. Поппер видел в открытом обществе. По мнению ученого, для того, чтобы оставаться людьми мы должны и дальше идти к неизвестному, чувствуя неуверенность и опасность, используя наш разум, чтобы планировать, насколько это возможно, как нашу безопасность, так и нашу свободу [Поппер 1994, 225].

4) К. Ясперс убежден в том, что новое осевое время, которое, быть может, нам предстоит и явит собой единую, охватывающую весь мир действительность, мы представить не можем. Предвосхитить его в нашем воображении означало бы создать его. Никто не знает, что оно нам принесет [Ясперс 1991, 114].

Действительно, никто точно не знает, что произойдет в будущем. Человек не всесилен и даже научные знания, основанные на фактах, в будущем могут оказаться заблуждением.

Глобальные изменения во взаимоотношениях человека с природой пока не произошли. Миром по-прежнему правит технократическое мышление, которое носит всеохватывающий и всепоглощающий характер. На основании технократической идеологии формируются все остальные виды идеологии, в том числе государственная идеология.

Государственной считалась и марксистско-ленинская идеология. Распространялась данная идеология в ходе жесткой межклассовой борьбы, впоследствии ей удалось превратиться в правящую идеологию благодаря тому, что она внедрялась не только через государственный аппарат, но и социальные институты. Идеологические организации, созданные коммунистической партией, разрабатывали и внедряли в сознание личностей марксистско-ленинское учение, контролировали деятельность социальных структур и различных ветвей государственной власти. Создавая представления о лучшем устройстве будущего общества, марксистско-ленинская идеология глубоко укоренилась в сознании людей, поэтому в какой-то степени она продолжает оставаться частью мировоззрения и правосознания граждан постсоветских государств. Чаще всего это не лучшие формы ее проявления. Как справедливо заметил Х. Бехруз: «Правовые системы на постсоветском пространстве все еще содержат элементы прежнего права «партийно-бюрократического» типа. Такая правовая система основывается на верховенстве интересов субъектов публичного права» [Бехруз 2008, 460].

С переходом к рыночной экономике в постсоветских государствах запустился механизм внедрения капиталистической идеологии. В сочетании с остаточными

проявлениями марксистско-ленинской идеологии она приобретает крайне нежелательные формы, следствием чего являются политические и социальные конфликты.

В 2008 году Х. Бехруз писал: «Главное отличие правовых систем, образовавшихся на постсоветском пространстве, заключается в незначительной роли права в жизни общества, а также в слабом функционировании механизмов гражданского общества, в основе которых лежат процессы повышения самостоятельности и активности субъектов общественной жизни» [Бехруз 2008, 460].

В 2017 году выводы Х. Бехруза требуют уточнения. Активность субъектов общественной жизни повысилась, однако, из-за низкой правовой культуры создать эффективный механизм взаимоотношений гражданского общества и государства не удалось.

Можно согласиться с выводом Н.И. Матузова о том, что «гражданское общество начинается с гражданина и его свободы» [Матузов, 207]. Однако, что делать с этой свободой большая часть людей не знает. В свою очередь государство не стремится наладить партнерские взаимоотношения с гражданским обществом.

В юридической литературе существует мнение, согласно которому в 2012 году изданием Указа Президента Украины № 212/2012 «Об утверждении стратегии государственной политики способствования развития гражданского общества в Украине и первоочередных мерах по ее реализации» завершился этап научно- и политико-правового определения сущности и признаков гражданского общества [Латинова 2013, 582].

С одной стороны, может показаться, что так оно и есть. В Указе Президента Украины от 24.03.2012 г. № 212/2012 даже дается определение гражданского общества. В нем сказано, что стратегия исходит из понимания гражданского общества, в котором свободно реализуются основоположные права и свободы человека и гражданина через разнообразные формы публичной общественной активности и самоорганизации.

С другой стороны, очевидно, что государство попыталось снять с себя ответственность за реализацию основных прав и свобод человека и гражданина, и переложить ее на гражданское общество.

Из предложенного Президентом Украины определения гражданского общества следует, что если основные права и свободы человека не реализуются, то в этом виноват либо сам человек, так как не пользуется существующими формами публичной общественной активности, либо само гражданское общество, которое не защищает своих граждан. При этом государство, якобы, делает все возможное для формирования гражданского общества в Украине.

Идея о конституционном закреплении понятия гражданского общества забыта, несмотря на то, что подготовленные проекты Конституции Украины в редакции от 1 июля 1992 года и 26 октября 1993 года отличались наличием специального раздела о гражданском обществе. В ст. 64 проекта Конституции Украины 1993 года было предусмотрено: «Гражданское общество основывается на свободе и равноправии людей, самоорганизации и саморегулировании. Государство подчиняется служению гражданского общества и направляет свою деятельность на обеспечение равных возможностей для всех как основы социальной справедливости».

Данное определение гражданского общества в наибольшей степени соответствует потребностям государства и общества с рыночной экономикой. Как правильно заметил Н.И. Матузов, существование рыночной экономики предполагает наличие обособленной социальной среды свободного предпринимательства, инициативы, предприимчивости, в которой регулирующая роль государства сводится к необходимому минимуму: «охране правопорядка, борьбе с преступностью, созданию нормальных условий для беспрепятственной деятельности индивидуальных и коллективных собственников,

реализации ими своих прав и свобод» [Матузов, 2007]. Однако понятие «гражданского общества» до сих пор не закреплено на законодательном уровне.

Отказаться от того, что внедрялось годами, оказалось не так уж просто. Всевластие государства во имя светлого будущего (всеобщего блага) сменилось всевластием государства во имя личных интересов представителей власти.

Выводы. Из вышесказанного следует, что в XXI веке человеческим сознанием управляет технократическая идеология, на базе которой в постсоветских государствах сформировалась гибридная идеология, представляющая собой, стихийное сочетание марксистско-ленинской и капиталистической идеологий.

Перед учеными стоит задача по разработке направлений реформирования осознанных и неосознанных идеологий с целью создания гармоничных условий для сосуществования: человека, природы и техники; личности, общества и власти.

Литература

Бехруз Х. Сравнительное правоведение : [учебник для вузов] / Х. Бехруз. – О. : Фенікс; М. : ТрансЛит, 2008. – 504 с.

Василик Д.В. Православие плюс советский строй / Д.В. Василик. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ruskline.ru/news_rl/2010/11/13/pravoslavie_plyus_sovetskij_stroj/.

Колесников А. Новая русская идеология существует. Моральный кодекс строителей кумовского капитализма / А. Колесников // Ведомости. – 11.05.2016. – № 4071. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2016/05/11/640569-novaya-russkaya-ideologiya-suschestvuet>.

Латинов Я.А. Общонаучные предпосылки исследования роли уголовного права в обеспечении развития «гражданского общества» в Украине: столкновение методологических подходов попперианства марксизма-ленинизма / Я.А. Латинов // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 582–590. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13Ljaiml.pdf>.

Малинова О.Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях / О.Ю. Малинова // Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: Сб. науч. тр. ; РАН.ИНИОН. Центр социал. науч. информ. исслед. Отд. полит науки, Рос. ассоц. полит. Науки ; Ред. и сост. вып. О.Ю. Малинова. – М., 2003. – С. 8–31.

Миронов В. «Деидеологизация» – новая идеология? (о месте философии в образовании) / В. Миронов // Высшее образование в России. – 2003. – № 1. – С. 67–73.

Молотков А. Социальная мобилизация в эпоху перемен / А. Молотков. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.chri-soc.narod.ru/mol_socialnaja_mobilizacia.htm

Орзих М.Ф. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения / М.Ф. Орзих ; сост.: А.Р. Крусян, А.А. Езеров ; вступ. ст. С.В. Кивалова. – Одесса : Юридична литература, 2015. – 568 с.

Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер ; перекл. з англ. О. Коваленко. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 444 с.

Сомин Н. Православный социализм как будущее России / Н. Сомин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ruskline.ru/analitika/2010/10/27/pravoslavnyj_socializm_kak_buduwee_rossii_tezisy/

Теория государства и права : [курс лекций] / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп.. – М. : Юристъ, 2000. – 776 с.

Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / Ю. ХАбермас ; пер. с нем. М.Л. Хорькова. – М. : Праксис, 2007. – 208 с.

Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

Wright T. Narratives of Sorcery and Magic / T. Wright. – New York, 1852. – 420 p.

КОНЦЕПТЫ МАСС-МЕДИЙНОГО ДИСКУРСА

СИНХРОННАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ КОНЦЕПТОВ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ МАСС-МЕДИЙНОМ ДИСКУРСЕ: МЕЖДУ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЕЙ И КАТЕГОРИЗАЦИЕЙ

С.И. Потапенко

Анализ работ последних лет выявил, что статус концепта, как и его дефиниция, определяются подходом исследователя: ономаσιологическим, т.е. от содержания языкового знака к его форме, или в противоположном – семасиологическом – направлении. При ономаσιологическом взгляде концепты рассматриваются как фиксированные ментальные сущности, которые посредством языка вербализуются [Калініченко 2013; Косенко 2013], отражаются [Горобець 2007, 4], объективируются [Баран 2015], актуализируются [Качмар 2014; Петрінська 2014], либо представлены в картинах мира: национальной [Сандига 2012] и индивидуально-авторской [Айдин 2015]. При распространении ономаσιологического взгляда за рамки мыслительной деятельности концепты изучаются в лингвокультурологическом ключе [Гулівець 2010] или трактуются как лингвокультурные сущности [Есипенко 2012], что позволяет связать когницию с культурой, т.е. деятельностной, активной поведенческой реакцией этносов на мир [Маслова 2004, 19].

Ограниченность ономаσιологических работ проявляется в атомистическом подходе к концептам, рассматриваемым как статические и независимые друг от друга сущности. Сопоставление проведенных лингвоконцептологических исследований выявляет не только взаимодействие концептов, но и их подчинённость более универсальным структурам. Так, анализ результатов рассмотрения концептов РОССИЯ и АМЕРИКА раскрывает их связь с ментальной репрезентацией государства, отраженной в фреймовой организации каждого из них. Концепт АМЕРИКА воссоздан на материале русского языка в виде фреймов АМЕРИКА – ГОСУДАРСТВО, АМЕРИКА – СТРАНА/ ТЕРРИТОРИЯ, АМЕРИКА – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО, АМЕРИКА – ЧЕЛОВЕК, АМЕРИКА – ЖИВОТНОЕ, АМЕРИКА – ПРЕДМЕТ [Антология 2007: 254]. Сходные структуры, определяемые в терминах метафорических моделей, выявлены в результате изучения дискурсивного воплощения концепта РОССИЯ: РОССИЯ – СТРАНА/ ТЕРРИТОРИЯ, РОССИЯ – ГОСУДАРСТВО, РОССИЯ – ИСХОДНЫЙ ПУНКТ, РОССИЯ – КОНЕЧНЫЙ ПУНКТ, РОССИЯ – АРТЕФАКТ, РОССИЯ – РАСТЕНИЕ, РОССИЯ – ЖИВОТНОЕ, РОССИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО, РОССИЯ – ЧЕЛОВЕК [Антология 2007, 452-453]. Очевидно, что представление двух разных государств проявляет связь с одними и теми же ментальными структурами более общего порядка, чем те, которые принято называть концептами.

Семасиологический подход к изучению концептов представлен двумя точками зрения: семантической и когнитивной. Семантическая семасиология группирует языковые средства в виде разнообразных полей: семантических [Тарасова 2009], лексико-семантических [Буяр 2013], функционально-семантических [Семененко 2011], номинативных [Максименко 2015]. Семантические работы охватывают языковые единицы двух групп: меронимы, когда у исследователя возникают интуитивные сомнения относительно существования концептов, обозначающих части целого, например, лицо [Джуматій 2015] или кровь [Новаковська 2016], и

гиперонимы, когда сомнения касаются макроконцептов, покрывающих множество сущностей, например, транспортные средства [Загребельна 2016; Тарасова 2009].

Когнитивная семасиология рассматривает концепты как вербализованные сущности [Беляева 2012, 4; Лектоваров 2017], т.е. неразрывно связанные с языком. Преимущество этого подхода состоит в большей близости концептов к лингвистике и в соотношении языкового знака с мышлением для общения (*thinking for speaking*), непосредственно предшествующим говорению [Sivonen 2010, 263]. В этом русле концепты предстают как речемыслительные – непосредственно связанные с языком – сущности, а не как глубинные мыслительные структуры, подлежащие вербализации. Более того, данный подход позволяет воссоздавать на основе имеющихся языковых данных концептуальные иерархии, составляющие которых различаются степенью связи со словом.

Проведенный выше анализ приводит к выводу, что концепт, как он понимается в настоящее время, – не столько онтологическая сущность, сколько лингвокогнитивный конструкт, т.е. воспроизводимый сознанием исследователя идеальный объект, который моделирует речемыслительную деятельность человека с опорой на данные лингвистики, когнитивных наук и культурологии. Поэтому дальнейшее развитие лингвоконцептологии видится в переходе от атомистического – сосредоточенного на отдельных концептах – изучения к синтетическому, направленному на установление их взаимодействия. Об этой потребности, в частности, свидетельствует связь между, на первый взгляд, разными концептами: ХАРИЗМА, ОБАЯНИЕ, ГЕНИЙ [Петлюченко 2013, 528-529]. Для исследования концептов в синтетическом ракурсе используем процедуру синхронной реконструкции, т.е. восстановление условий, при которых та или иная производная языковая единица создается в тексте [Кубрякова 2004, 392], что позволяет воссоздавать концептуальные иерархии, активируемые языковым знаком. Сферой, наиболее пригодной для достижения этой цели, представляется масс-медийный дискурс, характеризующийся иерархическим членением на издания, рубрики, заголовки и тексты.

Синхронная реконструкция лингвоконцептуальных иерархий может начинаться с любого уровня масс-медийного дискурса: общего, представленного оглавлениями изданий; категоризирующего, включающего рубрики; заголовочного, охватывающего названия статей.

При реконструкции общей концептуальной организации масс-медийного дискурса опираемся на номинативные единицы в названиях рубрик и упорядочиваем их с учетом уровней языковой личности: вербального, когнитивного и мотивационного [Караулов 1987, 18]. На первый взгляд, единицы в названиях рубрик отдельного издания должны именовать базовые концепты картины мира, но проведенный нами ранее анализ установил, что они раскрывают аспекты концептов через операцию профилирования, согласно которой значение отдельного знака вызывает представление об определенной совокупности концептуального содержания, не сводимого к самому этому содержанию [Langacker 2006, 34-35], т.е. не исчерпывает его полностью. Соответственно, на когнитивном уровне относительно тела человека как исходной точки концептуализации мира нами выделено восемь ментальных сфер, обозначенных существительными в масс-медийных рубриках: соматическая, физиологическая, перцептивная, познавательная, деятельностная, общественно-политическая, международная [см. Потапенко 2013, 128]. При их упорядочивании в соответствии с мотивационным уровнем языковой личности учитываем потребности индивида, которые позволяют классифицировать содержание, предлагаемое средствами массовой информации: физиологические, безопасности, принадлежности, репутации, самоактуализации [Maslow 1970, 25].

Для современных глобальных СМИ наиболее важна апелляция к потребностям в принадлежности к различным группам, обозначенным названиями континентов (*Asia*), государств (*China*), религии (*religion*), политики (*politics*); межгосударственных отношений, охватывающих иммиграцию (*immigration*), политику (*policy*), дипломатию (*diplomacy*).

Физиологические потребности формируют индивидуально-соматический уровень языковой личности, связанный с питанием (*food*) и здоровьем, разные ракурсы которого представлены единицами *health, medicine, abortion*.

Потребность в безопасности подчиняет концептуальный уровень, учитывающий, с одной стороны, физические угрозы телу от землетрясений (*earthquake*), лавин (*avalanche*), погодных условий (*weather*), окружающей среды в целом (*environment*), а с другой, общественное бытование индивида, подверженного преступлениям (*crime, terror*), которые предотвращаются юстицией (*justice*). Взаимодействие потребностей в принадлежности и безопасности формирует сферы разведки (*espionage, intelligence*) и обороны (*defence, warfare*).

Потребность в самоактуализации подчиняет три концептуальные сферы: познавательную активность, охватывающую мозг (*mind*), образование (*education*), науку (*science*); искусство (*art*), представленное фотографией (*photography*), модой (*fashion*), спортом (*sport*), кинофильмами (*movies*), театром (*theatre*), телевидением (*television*), музыкой (*music*); бизнес, аспекты которого обозначены единицами *business, trade, retail, market, economy*.

Категоризирующую реконструкцию концептов с опорой на номинативные единицы в названиях рубрик осуществляем через анализ способов представления тематически близкого содержания с учетом его соотнесенности с мотивационным и когнитивным уровнями языковой личности. Продемонстрируем эти процедуры на примере существительных *conflict* и *crisis*, используемых для определения украинских событий в названиях рубрик на новостном сайте Би-Би-Си (<http://www.bbc.com/news>).

Значение анализируемых единиц – *conflict* и *crisis* – соотносится на мотивационном уровне с потребностью в безопасности через представление одной концептуальной структуры в разных ракурсах. Для выявления ее специфики анализируем дефиниции соответствующих субстантивов в англоязычных толковых словарях. Существительное *conflict* определяется как состояние несогласия или спора между людьми, группами, странами («a state of disagreement or argument between people, groups, countries etc» [LDCE 2003, 325]), а субстантив *crisis* – как ситуация, отягощенная значительным количеством проблем, требующих разрешения, чтобы предотвратить ухудшение состояния дел и избежать опасности («a situation in which there are a lot of problems that must be dealt with quickly so that the situation does not get worse or more dangerous») [LDCE 2003, 372]. В приведенных толкованиях семы ‘argument’ и ‘problem’ отражают связь конфликта и кризиса с силовыми отношениями, а сема ‘dangerous’ в определении слова *crisis* акцентирует опасность, дополнительно подчеркивая подчиненность категоризируемого содержания потребности в безопасности [Maslow 1970, 25]. Из изложенного также очевидно, что существительное *conflict* обозначает более простые отношения, чем *crisis*, что учитываем при концептуальной реконструкции их семантики с помощью образ-схем – повторяющихся, динамических моделей перцептивных взаимодействий и моторных программ, связывающих и структурирующих наш опыт [Johnson 1987, xiv]. Значение существительного *conflict* соотносим с образ-схемой ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ, которая формируется под влиянием опыта столкновения двух сил, например, автомобилей [Johnson 1987, 46], определяя все существующее многообразие концептов, в которых источник противодействия противопоставлен цели: спор, дискуссия, полемика, игра,

битва, война и др. [см. Потапенко 2016, 36]. Для воссоздания кризиса ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ, характеризующее конфликт, дополняем другими силовыми образ-схемами, которые отражают более сложные отношения: ПРИНУЖДЕНИЕ, ПРЕПЯТСТВИЕ, ОБЕСПЕЧЕНИЕ, ЛИШЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ [Johnson 1987, 45-47].

Выбор в названии рубрики одного из существительных – *conflict* или *crisis* – определяет номинативное наполнение заголовков в соответствии со структурой приведенных выше образ-схем.

При категоризации в рубриках содержания текста как конфликта заголовки статей именуют единичные аспекты ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ на трех уровнях: индивидуально-групповом, локальном или национальном.

Индивидуально-групповой уровень конфликта отражен при обозначении участников, соотносимых с источником ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ: иностранцев, напр., *Ukraine conflict: 'White power' warrior from Sweden* (16.07.2014); детей, напр., *Ukraine conflict: Child soldiers join the fight* (26.11.2014); хакеров, напр., *Ukraine conflict: Hackers take sides in virtual war* (20.12.2014); защитников, напр., *Ukraine conflict: The 'cyborg' defenders of Donetsk airport* (31.10.2014); мятежников, напр., *Ukraine conflict: Donetsk rebels parade captured soldiers* (24.08.2014), или их главарей, напр., *Ukraine conflict: Rebel leader Givi dies in bomb attack* (8.02.2017).

Локальный уровень репрезентации конфликта отражен в аспекте нанесения вреда цели ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ. Она представлена населенными пунктами, напр., *Ukraine conflict: Jet bombs rebel-held town of Snizhne* (15.07.2014), средствами передвижения, напр., *Ukraine conflict: Shell hits bus killing 10 in Buhas* (13.01.2015); или событиями местного значения, напр., *Ukraine conflict: Shelling rages on after nightfall* (3.02.2017).

Национальный уровень изображения конфликта воплощен в действиях президентов отдельных стран, соотносимых с источником ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ: России, напр., *Ukraine conflict: Putin says sanctions will backfire* (17.07.2014), и Украины, напр., *Ukraine conflict: Poroshenko boosts military spending* (24.08.2014).

При соотнесении в названиях рубрик содержания текстов с представлением кризиса номинативные единицы заголовков именуют мегасобытия, охватывающие целые государства или их взаимоотношения; полисобытия, т.е. сообщают о нескольких состояниях дел одновременно; интенсифицируют представляемое содержание, отражая развертывание кризиса (*escalate*), или деинтенсифицируют его единицами *de-escalate*, *defuse*, *edge away from*.

Мегасобытийный аспект кризиса отражен указанием в заголовках на вмешательство внешних сил, напр., *Ukraine crisis: Pro-Russian attack in Ukraine's Horlivka* (14.04.2014); нарушение границ (*cross border*), напр., *Ukraine crisis: Border guards' centre is attacked* (2.06.2015); взаимодействие/ противостояние мировых держав или их глав, напр., *Ukraine crisis: EU and US impose sanctions over Crimea* (17.03.2014), а также именованнием отдельных городов, служащих точками отсчета разворачивающегося кризиса (*Donetsk, Kramatorsk, Novoazovsk, Sloviansk stronghold/ base*), напр., *Ukraine crisis: Rebels 'begin offensive' on Mariupol* (24.01.2015). Мегасобытийный аспект кризиса также сопряжен с деятельностью президента, который направляет войска в ключевые города, напр., *Ukraine crisis: Poroshenko orders troops to key cities* (4.11.2014); объявляет об одностороннем перемирии, напр., *Ukraine crisis: Ukraine's Poroshenko 'to order unilateral ceasefire'* (18.06.2014); назначает внеочередные выборы, напр., *Ukraine crisis: President calls snap vote amid fighting* (25.08.2014).

Полисобытийность кризиса отражена в заголовках-сообщениях о нескольких состояниях дел, например, о влиянии новых столкновений на прекращение огня, напр., *Ukraine crisis: Debaltseve clashes undermine ceasefire* (16.02.2015).

Интенсификация, характерная для кризиса, акцентируется единицами, обозначающими природные катаклизмы, напр., *Ukraine crisis: Police storm main Kiev 'Maidan' protest camp* (19.02.2014); повторяемость силовых действий, напр., *Ukraine crisis: Renewed Kiev assault on protesters* (19.02.2014); гибель участников событий, напр., *Ukraine crisis: Deadly bomb blast hits rally in Kharkiv* (22.02.2015); увольнение руководителей, напр., *Ukraine crisis: Rebel military chief Strelkov 'quits'* (14.08.2014). Наивысшая степень интенсивности кризиса отражена в заголовках существительным *war*, характеризующим призывы демонстрантов к активным действиям, напр., *Ukraine crisis: Rally in Kiev urges war on eastern rebels* (4.07.2015), или оценивающим текущее состояние дел, напр., *Ukraine crisis: War of words offers little hope* (25.04.2014).

При текстовой реконструкции концептов номинативные единицы из рубрик и заголовков соотносим с единицами, употребленными в сообщениях.

При квалификации в названиях рубрик состояния дел как конфликта тексты, подобно заголовкам, фокусируют внимание читателя на источнике или цели ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ.

Различные перспективы изображения источника ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ представлены в сообщении о конфликте в Сирии, озаглавленном *Syria conflict: Aleppo hit by air strikes and barrel bombs* (1.10.2016). В нем источник ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ представлен авиационными налетами (*The divided Syrian city of Aleppo has seen a morning of air attacks, with reports of barrel bombs hitting a hospital*); российско-сирийскими воздушными силами (*The Russian and Syrian air forces have been attacking the rebel-held east of the city*); правительственными войсками (*Government forces began a ground offensive against the rebels more than a week ago*). Различные аспекты локальной цели ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ профилируются в тексте, озаглавленном *Ukraine conflict: Deadly flare-up in east* (30.01.2017). Номинативные единицы в отдельных абзацах указывают на общее количество пострадавших (*More than 10 people have been killed in some of the worst fighting for weeks in eastern Ukraine*); число погибших военнослужащих (*Seven Ukrainian soldiers died as clashes broke out between the army and pro-Russian rebels*); направление ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ, определяющее взаимодействие между источником и целью (*Fighting erupted despite an attempt to renew a ceasefire last month*), а также количество пострадавших мятежников (*A rebel commander known as Grek and two other rebel fighters were killed*).

Обозначение в названиях рубрик кризиса сопровождается употреблением в тексте интенсифицирующих и деинтенсифицирующих единиц, которые указывают на направление развертывания ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ. Его интенсификация отражена существительным *war* в сообщении, озаглавленном *Crimea crisis: Ukraine-Russia tensions spill on to the beach* (17.08.2016): *The war of words between Russia and Ukraine has intensified following Moscow's accusation that Kiev plotted a sabotage attack in Crimea*. При деинтенсифицирующей репрезентации ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ единицы *crisis* и *war*, употребленные в названии рубрики или в заголовке, соотносятся в тексте с существительным *conflict*, имеющим нейтральную семантику. В одном случае субстантив *crisis* из названия *Ukraine crisis: Blast injures Luhansk rebel leader Plotnitsky* (6.08.2016) коррелирует в тексте с единицами *conflict* (*The Luhansk People's Republic and the larger Donetsk People's Republic were proclaimed by the separatists shortly after conflict broke out in eastern Ukraine in 2014*) и *clashes* (*The clashes in the east began shortly after Russia annexed Ukraine's southern Crimea peninsula*). В другом случае существительное *war* из заголовка *How did the war begin?* соотносится в тексте с

субстантивом *conflict*: *Long before the conflict began, many Syrians complained about high unemployment, widespread corruption, a lack of political freedom and state repression* (7.04.2017).

Деинтенсифицирующее представление ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ также характерно для внутренней организации текстов, о чем свидетельствует повествование об украинских событиях в одном сообщении в двух ракурсах: и как о войне (*When the war broke out in the east of Ukraine in the spring of 2014, Canadian NGOs rallied to provide winter boots and uniforms for a skeletal Ukrainian military, which had suffered years of post-Soviet neglect*), и как о конфликте: *But perhaps the most vivid example of Canadian help can be seen through the Ukrainian men who have been irreparably scarred, both physically and mentally, by the conflict* (11.07.2016).

Таким образом, анализ употребления существительных *conflict*, *crisis* и *war* в названиях рубрик, заголовках и текстах англоязычных новостей, посвященных одним и тем же событиям, свидетельствует о предназначении этих единиц не столько для именованья отдельных концептов, сколько для перспективизации происходящего в соответствии с образ-схемой ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ. При этом базовые, т.е. наиболее нейтральные, отношения обозначены существительным *conflict*, что позволяет использовать его для именованья ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ в любых ракурсах; перспектива средней интенсивности, ассоциирующаяся с множеством событий, представлена существительным *crisis*; наиболее интенсивное ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ передается субстантивом *war*.

Несколько перспектив дальнейшего исследования. Во-первых, важно дифференцировать метаязык лингвоконцептологии, когда слова используются для обозначения концептов, и естественный язык, в котором те же слова обозначают лишь отдельные ракурсы концептуальных структур, в разной степени связанных с языком. Во-вторых, необходимо перейти от исследования вербализации отдельных концептов к синхронной реконструкции концептуальных иерархий, отдельные аспекты которых обозначены соответствующими словами. В-третьих, требуется сосредоточение внимания на взаимодействии концептов, что предполагает переход от их рассмотрения как статичных сущностей к выявлению их трансформаций. Весьма возможно, что дальнейшее исследование в указанных направлениях выявит, что современное понимание концепта – это всего лишь вершина айсберга глубинных структур, которые нам еще предстоит установить.

Литература

Айдин А.А. Концепт ЛЮБОВ в індивідуально-авторський картинах світу І.О. Буніна й Я.К. Бєятли : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / А.А. Айдин. – К., 2015. – 18 с.

Антология концептов / Под. ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.

Баран Г.П. Об'єктивація концепту RECESSION/ РЕЦЕСІЯ у сучасному англomовному політичному інтернет-дискурсі: лінгвокогнітивний, семіотичний та комунікативно-прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г.П. Баран. – Херсон, 2015. – 20 с.

Бєляєва А.В. Концепт ОСВІТА в англійській, французькій, українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / А.В. Бєляєва. – Донецьк, 2012. – 20 с.

Буяр І.Є. Лексико-семантичне поле оцінки в англійській мові: лінгвокультурний і гендерний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.Є. Буяр. – Чернівці, 2013. – 20 с.

Горобець І.С. Мовні засоби відтворення концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ у сучасній американській художній прозі та газетній публіцистиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. С. Горобець. – Донецьк, 2007. – 20 с.

Гулівець Н.О. Лінгвокультурологічний аспект реалізації концепту ДОЗВІЛЛЯ (на матеріалі англійської літератури VIII-XXI століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.О. Гулівець. – Донецьк, 2010. – 20 с.

Джуматій О.О. Лексико-семантичне поле FACE в сучасній англійській мові та мовленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.О. Джуматій. – Одеса, 2015. – 20 с.

Загребельна Н.В. Лексико-семантичне поле «водний транспортний засіб» як фрагмент англословної наївної та професійної картини світу (лінгвокогнітивне дослідження на матеріалі словників) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.В. Загребельна. – Одеса, 2012. – 20 с.

Єсипенко Н.Г. Базові англосаксонські лінгвокультурні концепти: когнітивний і квантитативний підходи (на матеріалі англословної прози XVIII – XX століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.Г. Єсипенко. – Чернівці, 2012. – 36 с.

Калініченко В.І. Особливості вербалізації концептів SUCCESS-FAILURE в англійській та УСПІХ-НЕВДАЧА в українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В.І. Калініченко. – Донецьк, 2013. – 21 с.

Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.

Качмар О.Ю. Мовна актуалізація концепту MANAGEMENT в управлінському дискурсі США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.Ю. Качмар. – Львів, 2014. – 20 с.

Косенко А.В. Вербалізація концепту BEAUTY: функціональний та когнітивно-дискурсивний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А.В. Косенко. – Одеса, 2013. – 20 с.

Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

Лектоваров К.С. Вербалізований концепт SECURITY в англословній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / К.С. Лектоваров. – Одеса, 2017. – 20 с.

Максименко Ю.В. Номінативне поле «інтерес» у сучасному англословному художньому дискурсі: семантичний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю.В. Максименко. – К., 2015. – 20 с.

Маслова В.А. Лінгвокультурологія / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2004. – 208 с.

Новаковська О.М. Лексико-семантичне поле «blood» в англословній наївній та науковій картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.М. Новаковська. – Одеса, 2016. – 20 с.

Петлюченко Н.В. Концепт ХАРИЗМА в немецкой, русской и украинской лингвокультурах / Н.В. Петлюченко [коллективная монография] // Лингвоконцептология: перспективные направления. – Луганск : ЛНУ имени Тараса Шевченко, 2013. – С. 524-535.

Петрінська Т.С. Лінгвальна актуалізація текстового концепту GLOBALIZATION в англословному публіцистичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.С. Петрінська. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.

Потапенко С.И. Концепт как объект когнитивно-дискурсивных студий / С. И. Потапенко [коллективная монография]// Лингвоконцептология: перспективные направления. – Луганск : ЛНУ имени Тараса Шевченко, 2013. – С. 117-144.

Потапенко С.И. Почему спор – это не война: как украинские события обогащают когнитивную лингвистику / С.И. Потапенко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія Філологічні науки. – 2016. – Вип. 146. – С. 36-40.

Сандига Л.О. Метафорична репрезентація концепту DEATH в англomовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л.О. Сандига. – К., 2012. – 18 с.

Семененко О.Ю. Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українському поетичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.Ю. Семененко. – Одеса, 2011. – 20 с.

Тарасова В.В. Семантичне поле «Засоби пересування» в сучасних англійській, німецькій, російській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В.В. Тарасова. – Донецьк, 2009. – 18 с.

Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago; L. : The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.

Langacker R.W. Cognitive Grammar / R.W. Langacker // Cognitive Linguistics: Basic Readings. – B.; N.Y.: Mouton de Gruyter, 2006. – P. 29–68.

LDCE: Longman Dictionary of Contemporary English: New Edition. – Harlow : Longman, 2003. – 1950 p.

Maslow A. Motivation and Personality / A. Maslow. – N.Y. etc : Harper & Row Publishers, 1970. – 368 p.

Sivonen J. Lexicalizing indirect path: Focus on Finnish motion verbs / J. Sivonen // Cognitive Linguistics in Action : From Theory to Application and Back. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 2010. – P. 241 – 272.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МЕДІАТЕКСТУ

Т.В. Кузнєцова

Оцінку як аксіологічний феномен у текстовому просторі ЗМК визначають смисли, що з'являються при сприйнятті журналістського матеріалу: саме вони можуть спричинювати появу певних оцінок у реципієнта, а отже, детермінувати оцінний знак поданої інформації.

«Смисл» – одне із наукових понять, що нині не мають однозначного тлумачення. У філологічній науці існує ціла низка теорій щодо сутності цього феномену, кожна з яких ґрунтується, як правило, на одному аспекті смислової організації мовних одиниць (слова, речення, тексту). Здебільшого вважають, що смисл міститься лише в окремому реченні, надфразовій єдності, тоді як зміст притаманний тексту, а значення – слову. Таке розмежування зазначених категорій зумовлене насамперед суто граматичним поглядом на їхню сутність. Хоча визначення сутності смислу не можна звужувати лише одним критерієм. Зважаючи на те, що смисл співвідноситься з інформацією, знаннями, які відображає людська свідомість, цілком імовірно, що смисли притаманні будь-яким комунікативним одиницям, які несуть інформацію. Їх можуть виражати як лінгвістичні, так і паралінгвістичні засоби. Наприклад, жест, погляд, пауза у різних контекстах здатні зумовити появу різноманітних смислів. Оскільки основною інформаційною структурою є текст, це дозволяє вважати смисл цілком текстовою категорією.

Під смислом вербального тексту, або текстовим смислом, ми, слідом за В. Скалічкою та В. Матезіусом, розуміємо продукт тексту плюс ситуацію. Смисл у такому розумінні становить собою єдність мовних та позамовних складників.

Наявні у тексті мовні складники, які є матеріальною основою повідомлення, репрезентують безпосередній зміст тексту. Саме він моделює фрагмент дійсності, про який ідеться у матеріалі. Взаємодія мовних складників з екстралінгвістичним контекстом (фонovими знаннями, пресупозицією, когнітивною базою реципієнтів) дають можливість виявити глибинну сутність наведеної у тексті інформації, яка разом зі змістом формує смисл повідомлення. Тобто основними передумовами породження смислу є лінгвістичний та екстралінгвістичний контекст.

Порівняно зі змістом, який ґрунтується на денотативних (референтних) структурах, смисл базується на концептуальних структурах. Його інтерпретація залежить не лише від ситуацій, зображених у тексті, а й значною мірою зумовлена індивідуальним потенціалом реципієнтів, їхньою здатністю виявити глибинну сутність матеріалу.

На відміну від змісту, який завжди структурований лінгвістично, виражений експліцитно, смисл тексту може бути як експліцитним (або поверховим), так й імпліцитним (внутрішнім, глибинним). Смисл вбирає у себе всю текстову та підтекстову інформацію, несе справжні наміри, думки, оцінки, які можуть суперечити вербально вираженому безпосередньому змісту.

Тобто зміст і смисл мають певні суттєві розбіжності, а саме:

- 1) зміст є експліцитно вираженим, смисл – імпліцитно-експліцитно;
- 2) зміст виявляється у денотативній структурі, смисл – у концептуальній;
- 3) зміст – одиниця вербального рівня, смисл – когнітивно-ментального.

На відміну від «значення» слова, яке є об'єктивним відображенням системи зв'язків та відношень, «смисл» – це привнесення суб'єктивних аспектів значення у даний момент та ситуацію. Ця відмінність, на думку багатьох науковців, дозволяє авторові тексту, оперуючи значеннями мовних одиниць, конструювати необхідні йому смисли.

Деякі вчені поділяють текстові смисли на смисли-повідомлення, що формує автор, та смисли-цінності, які вичленовує читач (див.: [Васильев 1988]). При цьому смисл-цінність виявляється зовнішнім явищем відносно тексту, оскільки не міститься безпосередньо у ньому, а є похідним від процесу розуміння [Там само]). У такому ракурсі джерелом ціннісного смислу вважається не автор, а читач, який, за словами Дж.Х. Міллера, «опановує твір... і накладає на нього певну схему смислу...» [Miller 1971, 225]. Така суб'єктивістська концепція оцінної сутності смислу призводить до заперечення інтерсуб'єктивного начала у тексті й навіть до твердження про неможливість пізнання істинного оцінного смислу тексту взагалі.

Звичайно, смисл тексту завжди пов'язаний із пресупозицією, що певною мірою свідчить про зовнішній характер його вияву. Можна навіть припустити, що смисл – це начебто додатковий віртуальний текстовий простір, якому властиві змінність, багатоаспектність, поліфункціональність, що зумовлено специфікою читацького сприйняття: реципієнт не завжди може знайти ключі до розуміння авторського смислу, часто прочитує текст по-своєму, унаслідок чого народжуються нові смисли, а отже, різні оцінки одного й того самого матеріалу. Попри суперечливість індивідуальних смислів, їх загальна кількість завжди обмежена так званим ступенем свободи. Як зазначає О. Леонтьєв, «сприймаючи текст по-різному, ми не будемо різні світи: ми по-різному будемо один і той самий світ. Цей світ ми можемо бачити в різних ракурсах, із різним ступенем зрозумілості, можемо бачити фрагмент замість цілої картини. Але таке читання не може привести нас до розуміння, наприклад, «Капіталу» Маркса як апології капіталізму... Є межа кількості ступенів свободи, й ця межа і є об'єктивним змістом або об'єктивним смислом тексту» [Леонтьев 1997, 144].

Смисл як віртуальний текстовий простір не може існувати без автора та самого тексту. Як уже зазначалося, до його формування обов'язково причетні три «дійові особи»: автор, читач і текст. Автор передає власне бачення реальної дійсності, вкладає у текст власні оцінні смисли. Читач намагається їх «упіймати», таким чином зрозуміти авторський задум, «прочитати» його смисл. Сам текст є тією матеріальною оболонкою, начинка якої (інформація) й породжує смисл. Інакше кажучи, смисл певною мірою невіддільний від тексту, належить йому як даність.

Стосовно виокремлення двох різновидів текстового смислу (смислу-повідомлення та смислу-цінності), вважаємо, що більш доцільно говорити про цінність будь-якого смислу, оскільки він онтологічно причетний до цінності, значущості. Адже будь-які дії, явища, предмети мають смисл тільки тоді, коли виявляються значущими для життєдіяльності особистості. До того ж у структуру смислу повідомлення входять лише ті елементи змісту, які є інформативно важливими.

Смисл тексту, глибинний план його змісту ототожнюється з концептом, який, у свою чергу, співвідноситься зі знаком (у тому числі й мовним): «Концепт – це інформація, яку знак несе про можливі денотати, про їх місце в системі реалій, в універсумі» [Шрейдер 1974, 10]. В. Красних зазначає, що при породженні тексту вихідною точкою служить концепт, який є глибинним смислом, згорнутою смисловою структурою тексту [Красных 1998, 60]. Продовжуючи думку Х. Вайнриха, К. Серажим наголошує, що концепт є своєрідною «точкою вибуху», яка спонукає текст до життя. З одного боку, він є відправним моментом породження тексту, а з іншого – кінцевою метою його сприйняття [Серажим 2002, 63].

Концепт, таким чином, у тексті відіграє роль смислової домінанти, яка організує його смислову структуру. Орієнтація на концепт як на репрезентант смислу тексту дозволяє розглядати його (концепт) як «резервуар» сукупності смислів-цінностей, а отже, як ціннісно-смислову домінанту мас-медійного матеріалу.

Визнання концепту як ключової ціннісної одиниці медійного матеріалу, його умовного аксіологічного маркера дає можливість провести концептуальний аналіз тексту з метою визначення його аксіологічного потенціалу.

Запропонований нами концептуальний аналіз становить собою комплексну методику, що поєднує у собі як аналіз за допомогою концепту, так і аналіз самого концепту. Метою цього аналізу є визначення оцінки медіатексту шляхом інтерпретації ключових концептів, що взаємодіють у текстовому просторі. Концепт таким чином є одночасно основною одиницею та інструментом дослідження. Застосування зазначеної методики забезпечує можливість виявити оцінні смисли тексту у напрямі від лінгвокогнітивного феномену до оцінного смислу.

Одним з основних завдань запропонованого аналізу є визначення ключових концептів тексту. До цього часу не існує послідовної методики їх виявлення. Науковці використовують переважно методику визначення ключових слів (оскільки, як правило, не розмежовують поняття «ключовий концепт» та «ключове слово»), згідно з якою ключовими є семантично, тематично й стилістично найбільш суттєві слова, які повторюються й виявляються у незвичайних сполученнях. Психолінгвісти пропонують експериментально-статистичний спосіб виявлення набору ключових слів, що також ґрунтується на аналізі частоти їх уживання у тексті.

Оскільки частота виявлення не є показовим маркером ключового концепту, пропонуємо акценти при його визначенні змістити на його основну ознаку – оцінно-смыслову значущість. Для цього слід виділити ті смислові блоки, що несуть найважливішу текстову інформацію. На поверхневому текстовому рівні її, як правило, репрезентують мовні одиниці, об'єднані концептуально значущим спільним змістом. Вони є тими смисловими корелятами, які актуалізують у свідомості реципієнта номінант ключового концепту.

Другим етапом запропонованого концептуального аналізу є вивчення зв'язків між наявними у тексті ключовими концептами.

Концепти не існують ізольовано, вони взаємодіють між собою, створюючи концептуальну структуру тексту – упорядковану сукупність концептуальних компонентів, які характеризуються різноманітними ієрархічними відношеннями та взаємозв'язками між собою.

Кожне концептуальне утворення виявляє себе через стійке угруповання значеннєво однорідних та ієрархічно впорядкованих ментальних одиниць, серед яких розрізняють метаконцепти, концепти та субконцепти. Під метаконцептом пропонуємо розуміти категоріальні аксіологічні утворення, які несуть базові загальнолюдські оцінні смисли. Це, наприклад, метаконцепти ДОБРА і ЗЛА, що визначають аксіологічні вектори ціннісної картини світу. Підпорядковуються метаконцептам власне концепти, які у концептуальній ієрархії є ментальними одиницями меншого обсягу. Водночас вони становлять собою родові парцели стосовно своїх видових конструктів – субконцептів, що є складниками їх концептуальних полів. Так, наприклад, метаконцепту ДОБРО підпорядковується концепт ОСВІТА, який, у свою чергу, складається із субконцептів ШКОЛА, УЧНІ, ВЧИТЕЛІ, НАВЧАННЯ, ЗНАННЯ тощо.

Така ієрархічна структура ментальних одиниць відбиває процеси концептуалізації та категоризації, завдяки яким відбувається поступове нарощення оцінного смислу тексту. Концептуалізація спрямована на організацію у свідомості реципієнта концептуальних структур і зв'язків між ними. Категоризація передбачає інтеграцію цих структур в ієрархію за принципом від конкретного до абстрактного. Виокремлення метаконцепту, який можна кваліфікувати як вершинне аксіологічне утворення тексту, через підпорядковані йому складники (концепти й субконцепти)

дозволяє визначити оцінні смисли тексту у цілому. Так, якщо вершинним концептом тексту є позитивна для даного соціуму категорія, то він (текст) набуває позитивної оцінки, а якщо негативна – негативної.

Наявні у текстовому просторі концептуальні одиниці, взаємодіючи між собою, можуть вступати у відношення координації (тотожності, рівноправності), субординації (підпорядкування), пересічення та контрасту. Відношеннями координації пов'язані концепти, які не відрізняються суттєвими оцінно-смысловими характеристиками. Вони можуть визначатися один через одний, що простежується при взаємодії концептів БЛАГО, ІСТИНА, КРАСА. Зокрема, БЛАГО часто визначають через концепти ІСТИНА, КРАСА, з якими він перебуває у рівноправних стосунках.

Відношення підпорядкування наявні між тими концептами, серед яких один концепт повністю входить до смыслової зони іншого концепту. Як правило, вони наявні між метаконцептом та концептами, що пов'язані з ним родо-видовими відношеннями. Метаконцепт у такому разі «поглинає» подібні за оцінно-смысловим наповненням інші концепти. Такі зв'язки простежуються, наприклад, між аксіологічними утвореннями ЗЛО, ВІЙНА, ЗРАДА, серед яких два останні підпорядковуються першому, який стосовно них є метаконцептом. Такі самі взаємостосунки простежуються й при взаємодії позитивного метаконцепту ДОБРО з концептами ДОПОМОГА, МИЛОСЕРДЯ, ДОБРОЧИННІСТЬ.

Відношення пересічення притаманні тим концептам, які мають деякі спільні концептуальні ознаки, на основі яких вони зближуються й виокремлюють спільний сегмент у концептуальних полях. Це, наприклад, такі взаємопов'язані концепти, як ОСВІТА й УСПІХ, МОВА й ЛЮБОВ тощо.

Відношення контрасту простежуються між антонімічними концептами/метаконцептами, які містять у своїй структурі протилежні ціннісні складники, як-от: ДОБРО – ЗЛО, ПРАВДА – НЕПРАВДА, ДРУГ – ВОРОГ.

Взаємодіючи між собою, кожен із концептів впливає як на власну інтерпретацію, так і на інтерпретацію інших концептів. І це очевидно, адже зчеплення концептів породжує смисл, що перевершує смисл кожного елемента, взятого окремо. У процесі взаємодії концепти можуть навіть змішуватися, зливатися, причому це, як зазначає О. Чудінов, не є сумарним процесом, оскільки відбувається створення нової ментальної одиниці, яка не дорівнює сумі її складників. Саме взаємодія концептів дозволяє зрозуміти сутність кожного з них.

Під час взаємодії концептів дотикаються, пересікаються, перетинаються концептуальні поля, які на відміну від семантичних полів насичені не значеннями і не семантичними категоріями, а насамперед ментальними категоріями, образами, представленими, закріпленими у когнітивній свідомості мовця. У межах концептуального поля рівноправно існують мовні одиниці різних рівнів – від слова до тексту. Вони мають різні лінгвістичні параметри, проте об'єднані спільним змістом.

Характерними ознаками концептуальних полів є відкритість, нестабільність, рухливість, нечіткість, мінливість, розмитість. Гнучкість структури концепту забезпечує можливість його еволюції, здатність до якісних перетворень – появи нових смислів, оцінок, що може привести до оцінної реструктуризації концепту, зміни його оцінної конотації.

Оцінна реструктуризація концепту можлива завдяки когнітивним механізмам: в уявленні мовця відбувається поєднання деяких концептуальних ознак концептів, що взаємодіють, унаслідок чого у ключовому концепті починають взаємодіяти кілька систем знань.

Основним принципом взаємодії концептів є концептуальна інтеграція – перенесення концептуальних складників одного концепту до іншого. Якщо первісно позитивний ключовий концепт виявляє себе через негативні ознаки, які перейшли до нього від негативного концепту, можна говорити про його оцінну реверсію – зміну позитивної оцінки на негативну. Якщо ж у негативному концепті починають актуалізуватися насамперед запозичені складники позитивного концепту, то він може набутися нейтрального чи навіть позитивного забарвлення.

Концептуальна інтеграція, яка може зумовити оцінну структуру концепту, виникає у результаті взаємодії не всіх концептів. Концептам, що підпорядковуються один одному, не властива оцінна трансформація, оскільки вони характеризуються однаковим оцінним значенням (негативним, позитивним або відносно нейтральним). Наприклад, концепти ВІЙНА, СМЕРТЬ, БРЕХНЯ, які підпорядковуються метаконцепту ЗЛО, мають однакове негативне забарвлення, тому при їхній взаємодії у тексті може лише посилитися негативна оцінка ключового концепту, оцінна ж трансформація внаслідок їхнього взаємовпливу неможлива. Аналогічні тенденції простежуються при взаємодії оцінно позитивних концептів. Так, під час взаємодії концепту ОСВІТА з концептами ДОБРО, ЛЮБОВ, РАДІСТЬ, які насичують його концептуальне поле своїми позитивними складниками, посилюється його позитивна оцінна виразність.

Зміна оцінної конотації концепту може відбуватися внаслідок взаємодії тих концептів, яким притаманні відношення пересічення або контрасту. Очевидно, якщо у тексті позитивно оцінений ключовий концепт виявляє зв'язок із негативним концептом, що деформує його концептуальне поле й тим самим актуалізує у ньому негативні ознаки, можна говорити про поступову зміну оцінного знаку позитивного концепту. Наприклад, якщо ключовий концепт тексту ДРУГ починає взаємодіяти лише з макроконцептом ЗЛО, унаслідок чого останній насичує концептуальне поле ДРУГ своїми негативними складниками типу НЕПРАВДА, ЗРАДА, БАЙДУЖІСТЬ, очевидно, що позитивний концепт втрачає свою позитивну оцінку, набуваючи негативних ознак.

Якщо ж унаслідок взаємодії протилежно оцінних концептів позитивними складниками насичується концептуальне поле негативного концепту, цілком імовірно, що останній може послабити свою негативну оцінку, нейтралізуватися або навіть змінити оцінний знак на «плюс». Наприклад, негативний концепт ХВОРОБА може послабити свою негативну оцінку, взаємодіючи з позитивними концептами ЛІКУВАННЯ, ЗДОРОВ'Я, УСПІХ.

Наявність у текстовому просторі різноманітних за оцінним навантаженням концептів може свідчити про його умовну оцінну поліфонічність (термін М. Бахтіна). На відміну від музичної поліфонії, яка передбачає одночасне звучання голосів, оцінна поліфонія – поступова презентація оцінних смислів, сукупність яких і передає оцінку всього тексту. Її виявленню може сприяти аналіз взаємодії концептів у концептуальній структурі, поданій у вигляді певного ланцюжка скріплених концептів/субконцептів, взаємодія яких і породжує нові смисли та оцінки всього матеріалу. У такій структурі відбувається «вливання» оцінних смислів: як правило, кожен із попередніх концептів (чи субконцептів) вбирає у себе смисли наступних, взаємодіючих із ним концептів (субконцептів), що умовно можна зобразити у вигляді схеми:

(((K1) K2) K3) K4) K5...

Унаслідок такого смислового нарощення («вливання» оцінних смислів концептів K2, K3, K4, K5 у концепт K1) можлива оцінна трансформація концептів – наприклад, посилення, послаблення чи нейтралізація їх оцінної конотації. Це, у свою чергу,

суттєво впливає на загальну оцінку всього тексту. Така концепція ґрунтується на запропонованій Л. Виготським теорії «вливання» смислів, згідно з якою кожна фраза тексту «вливає» або вбирає у себе значення іншої, що значною мірою впливає на розуміння основного змісту тексту. Звичайно, текст не складається з ізольованих фраз: для того, щоб його сприйняти, недостатньо зрозуміти зміст кожної окремої фрази, необхідно простежити поступове нарощення смислу. З огляду на це вважаємо, що поява оцінки у тексті також відбувається поступово – унаслідок «вливання» оцінних смислів взаємодіючих концептів.

«Вливання» оцінних смислів у концептуальній структурі не завжди є послідовним процесом: це може відбуватися як проспективно (коли оцінні смисли наступного концепту вливаються у попередній), так і ретроспективно (наступний концепт вбирає смисли попереднього). До того ж взаємодія концептів, унаслідок чого й нарощуються смисли, може бути як контактною (якщо взаємодіють суміжні концепти), так і дистантною (у разі взаємодії віддалених концептів), що можна представити схематично (рис. 1):

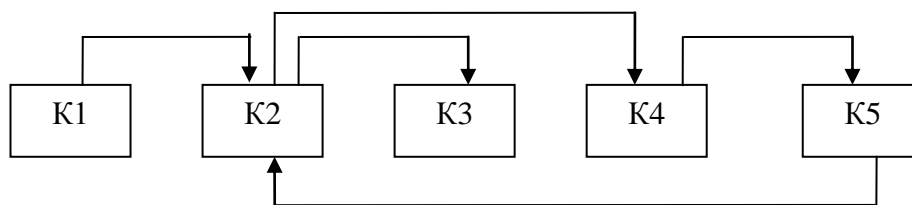

Рис. 1. Взаємодія концептів у горизонтальній площині тексту

На рис. 1 показано проспективну контактну взаємодію концептів K1 і K2, K2 і K3, K4 і K5, проспективну дистантну взаємодію концептів K2 і K4 та ретроспективну дистантну взаємодію концептів K5 і K2.

Нарощення оцінних смислів відбувається на двох рівнях: на мовленнєвому (поверхневому), про що свідчить лексична сполучуваність вербальних репрезентантів концептів, та мисленнєвому (когнітивному), де подані структуровані знання про відтворену у тексті дійсність. Межа між цими рівнями нарощення оцінних смислів тексту є умовною, оскільки не можна чітко відокремити процеси вербалізації від когніції взагалі. Очевидно, доцільно говорити про їх мовленнєво-мисленнєву єдність, оскільки вони супроводжують один одного у процесі пізнання текстових смислів. За слушним зауваженням Л. Виготського, «відношення мислення й мови можна було б схематично позначити двома перехресними колами, які показали б, що певна частина процесів мовлення й мислення збігається. Це так звана сфера «мовного мислення». Безперечно, це «мовне мислення не вичерпує ні всіх форм думки, ні всіх форм мовлення. Є велика сфера мислення, яка не матиме безпосереднього стосунку до мовного мислення». Проте у процесі сприйняття вербального тексту мовне мислення цілком очевидне. При цьому первинність належить насамперед вербалізації концептуальних структур, адже маркерами концептів у тексті є мовні одиниці, за допомогою яких читач «пізнає» текстовий смисл.

Дворівнєве нарощення оцінних смислів уможлиблюється завдяки двоїстій сутності концепту, який у текстовому просторі, як відомо, інтегрує мовленнєвий і мисленнєвий плани. Мовленнєвий план текстового концепту є виявом його вербального характеру, що дозволяє подати концепт як реальність, віддзеркалену у свідомості не безпосередньо, а за допомогою мови. У мисленнєвому плані текстовий

концепт постає як образ, у якому втілено певні культурно зумовлені уявлення мовців про навколишній світ.

На мовленнєвому рівні концепт постає у вигляді «парадигматичної структури, виведеної із синтагматичних відношень імені, зафіксованих у тексті». Активізація його оцінних ознак відбувається завдяки впливу інших концептів, актуалізованих у текстовому просторі, передусім предикатними словами, до яких належать дієслова, прикметники, прислівники, а також іменники з предикатним значенням. Виокремлення цих одиниць як основних носіїв оцінних смислів, концептів, що взаємодіють із ціннісною домінантою, зумовлене тим, що у предикатній ознаці зосереджена майже вся інформація про суб'єкт. Деякі науковці навіть визнають предикат вершиною висловлювання. Між номінантами концепту та предикатними словами встановлюються певні фігуро-фонові відношення: фон «задають» предикатні слова, фігурою є оцінюваний вербалізатор концепту. Оскільки концепт у текстовому просторі несе не весь «пакет» знань про нього, а містить лише інформацію, релевантну на цей момент, очевидно, що у тексті відбувається фокусування лише окремих його концептуальних ознак, актуалізованих на мовленнєвому рівні предикатними словами. Саме активізовані внаслідок їхнього впливу концептуальні ознаки ключового концепту визначають його оцінне навантаження у зазначеному тексті.

Завдяки наявному оцінному фону номінант концепту може посилити, послабити або навіть змінити власну оцінку, а отже, оцінку концепту. Наприклад, якщо номінант концепту КУЛЬТУРА виявляє зв'язок лише з предикатами позитивної оцінки, таких, як *розвивається, розквітає, відроджується*, то очевидно, що у текстовому просторі будуть актуалізовані позитивні когнітивні ознаки КУЛЬТУРИ. Предикати негативної оцінки типу *занепадає, деградує, зникає*, взаємодіючи з номінантом позитивного концепту, зумовлюють появу негативних ознак у концептуальному полі КУЛЬТУРИ, унаслідок чого останній набуває негативного забарвлення (КУЛЬТУРА *занепадає, деградує, зникає*). Подібні тенденції простежуються у разі взаємодії номінанту концепту з кваліфікаторами оцінки: означення типу *національна, розвинена* актуалізують позитивні ознаки, *занедбана* – негативні.

Такі зміни виявляють не лише вербалізатори концептів, а й репрезентанти субконцептів, які теж здатні змінити свій оцінний знак унаслідок взаємодії з тими чи іншими предикатами та кваліфікаторами оцінки.

За будь-якої комунікативної діяльності мовці послуговуються не лише наявним у ментальному лексиконі набором узуально закріплених значень слів, а й оперують образами, асоціаціями, які виникають при сприйнятті певних текстових одиниць. Тобто, у їх уявленні відбувається поєднання лексичних значень слів-вербалізаторів концептів та асоціативних смислів, знань, уявлень, що з'являються у ході їх сприйняття. У цьому разі можна говорити про розгортання взаємодіючих у тексті концептів не лише на мовленнєвому, а й на мисленнєвому, когнітивному рівні, що виявляється насамперед завдяки механізмам вторинного найменування, асоціативним зв'язкам їх вербалізаторів.

Когнітивні механізми вторинного найменування, як правило, ґрунтуються на концептуальній метафорі, що служить способом мислення про один об'єкт через інший. На відміну від мовної метафори, яка є образним засобом, концептуальна метафора – основна ментальна операція, яка об'єднує дві поняттєві сфери і створює можливості використання потенціалу сфери-джерела при концептуалізації нової сфери. Унаслідок перенесення образно-схематичної структури концепту-джерела на структуру оцінюваного концепту, що лежить в основі концептуальної метафори,

відбувається переструктуризація останнього: він «підлаштовується» до особливостей структурної організації концепту-джерела, набуває його ознак.

Одним із наслідків метафоричного перенайменування є актуалізація або поява нових оцінних смислів в оцінюваного концепту. Позитивні ознаки виявляються насамперед у тому разі, якщо запозичений образ є позитивним, негативні – якщо він негативний. Наприклад, апелювання до концепту ПОЛІТИКИ через метафоричні образи кримінального світу (*братва, заложник, зона, тюрма*) зумовлює актуалізацію негативних ознак, репрезентація цього ж концепту через імена історичних осіб (*Жанна д'Арк, М. Тетчер, Володимир Великий*) виявляє його позитивну сутність.

Оскільки у процесі комунікації концепт виявляється завдяки різноманітним апеляціям (концентрованим та дисперсивним), взаємодію концептуальних структур можуть засвідчувати й синтаксичні описові асоціати – смислові кореляти до слів-номінантів концептів.

Нарощення оцінних смислів текстового концепту може здійснюватися й на рівні підтекстової інформації, яка «прочитується» завдяки асоціативним зв'язкам, що виникають при сприйнятті наведеного матеріалу. У такому разі концепти відновлюються у концептуальній структурі тексту, як правило, за умови наявності відповідних фонових знань комуніканта.

Отже, «вливання» оцінних смислів відбувається завдяки взаємодії текстових концептів на власне мовленнєвому та когнітивному рівнях, які є цілком взаємозумовленими і взаємопов'язаними «кроками» концептуального аналізу. Не можна визначити оцінну наповненість концепту без урахування смислової специфіки його мовних репрезентантів, синтагматичних і парадигматичних зв'язків. З іншого боку, навіть найретельніший аналіз вербалізаторів концепту не завжди дозволяє виявити глибинну сутність, а отже, оцінне наповнення концепту.

Тому, досліджуючи оцінку медіатексту, слід звернути увагу не лише на поверхневі оцінні смисли, які об'єктивно «прив'язані» до експліцитно виражених у тексті оцінних мовних одиниць та вербалізаторів концептів, а й на внутрішні, глибинні, що виявляються при сприйнятті підтекстової інформації. Це потребує врахування всіх засобів вияву концептів, які є «носіями» оцінного смислу тексту, та їхніх взаємозв'язків.

Література

Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста / С. А. Васильев. – К. : Наукова думка, 1988. – 238 с.

Красных В.В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста) / В.В. Красных // Вестник Московского университета. – Сер. 9.: Филология. – 1998. – № 1. – С. 53-70.

Леонтьев А.А. Основы психолингвистики : [учебник] / А.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 287 с.

Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики) : [монографія] / К.С. Серажим. – К. : Вид-во Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.

Шрейдер Ю.А. Логика знаковых систем (элементы семиотики) / Ю.А. Шрейдер. – М. : Знание, 1974. – 64 с. – (Серия: Новое в жизни, науке и технике).

Miller G. Dichtung und Wissenschaft. Studien zu Robert Musils Romanen «Die Verwirrungen des Züglings Törless» und «Der Mann ohne Eigenschaften» / G. Miller. – Uppsalla, 1971. – 249 s.

МЕМ И АНТИМЕМ В ПОЛИТИЧЕСКОМ МЕДИА-ДИСКУРСЕ: ОПЫТ КОГНИТИВНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Е.В. Бондаренко

Эпоха информационной революции, которая все чаще заставляет филологов говорить о новом языковом и – шире – семиотическом медиа-пространстве, диктует необходимость поиска нетривиальных подходов в лингвистике, способных адекватно описать его свойства. Вопросы методологии изучения коммуникации в рамках новых медиа выходят на первый план, и здесь несомненными лидерами среди гуманитарных наук являются социология и культурология. Причиной некоторого отставания лингвистики в этом направлении является невозможность предложить принципиально новый объект исследования в рамках собственной парадигмы. Однако, установка экспансионизма лингвистики, толкуемая в широком смысле как «стремление науки расширить эмпирическую и теоретическую базу за счет разрастания внутренних границ лингвистики и выход ее в смежные и несмежные науки» [Кубрякова 1994, 13-14], позволяет лингвистике заимствовать термины и даже подходы из других областей знания.

Одним из таких терминов является мем, понятие, предложенное биологом Р. Докинзом в 1976 г. и определенное им как оперативная единица культуры (идея), которая с целью сохранения себя (подобно виду в биологии) стремится к воспроизведению или репликации [Dawkins 2006]. Термин получил широкое распространение в культурологии и социологии в разнообразных трактовках как медиа-вирус, электрический, т- или интернет-мем и мн. др. [Aunger 2002; Blackmore 1999, 2000; Brodie 1996; Hofstadter 1993; Rushkoff 1994]. Множество атрибутивных сочетаний в конечном счете указывает на имманентное свойство мема – среду его возникновения и эволюции – медиа-пространство Интернета.

Наука меметика (подробнее см. [Квят 2013; Brodie 1996]), возникшая в результате осмысления и переосмысления сущности мема, однако, не достигла успеха в его определении. В последнее время наблюдается значительный интерес к вопросу редифиниции мема, т.к., по признанию самих адептов этого направления культурологии, мем перестал означать то, что понимал под ним автор термина: он трактуется слишком упрощенно как прямой культурный аналог биологического гена-репликатора [Deacon 2004; Lissak 2003]; в толковании его сущности упускается возможность его изучения как культурного жанра во взаимоотношении с другими мемами [Wiggins & Bowers 2014], а также выявления тенденций в его эволюции [Heylighen 1996] и пр.

Изучение мема как семиотического знака привело исследователей к выводу о том, что он представляет собой как правило полимодальное/ креолизированное/ мультимедиаальное образование [Иссерс 2012, 247-248], сочетающее вербальные и невербальные (визуальные и звуковые компоненты). Сложная семиотическая природа мема, а также его смежное сходство с концептом [Квят 2013] позволяет утверждать об актуальности его исследования в рамках когнитивной науки с целью моделирования процесса его формирования.

В связи с тем, что одной из дискурсивных сред, генерирующих мем, является политика, обратимся к его политической разновидности. Политический дискурс, «понимаемый как общение, основная интенция которого – борьба за власть» [Шейгал 2000, 4], определяет специфику возникновения и эволюции мемов. Противостояние политических сторон обуславливает наличие в медиа-пространстве мемов, характеризующих одно и то же явление в разных аспектах. По аналогии с концептом

и антиконцептом [Карасик 2007; Приходько 2013; Степанов 2007], назовем их мемом и антимемом. Сразу же заметим, однако, что между двумя указанными парами понятий существует ряд принципиальных отличий, рассмотрение которых входит в задачи нашей работы.

Конечной целью этого исследования является формулировка и демонстрация принципов определения и когнитивного моделирования мема и антимема, функционирующих в политическом дискурсе.

В то время, как культурологи ведут спор о деталях дефиниции мема, лингвисты намечают лишь первые этапы его анализа. Действительно, его базовые информационные черты, описанные еще Р. Докинзом: возможность точного копирования (copying-fidelity), сравниваемая с ксерокопией, которая с каждым новым тиражированием теряет четкость; продуктивность (fecundity), заключающаяся в зависимости между скоростью репликации и вероятностью выживания мема; и устойчивость (longevity) зависимость между периодом существования образца для копирования и количеством его возможных копий [2006, 35], не имеют прямого отношения к его лингвистическим характеристикам.

Когнитивно-дискурсивные особенности описаны в терминах объективных и субъективных критериев отбора мема, определяющих его успешность. Объективные определяют, насколько точно мем отражает реальность окружающего мира, а субъективные – насколько быстро пользователь готов применить предлагаемый мем. Среди этих критериев называются: **когерентность** (внутренняя непротиворечивость мема и соответствие его содержания убеждениям пользователя); **новизна** (элемент, дополняющий описываемый объект и привлекающий внимание пользователя); **простота** (легкость в запоминании); **индивидуальная практичность** (способность удовлетворить личные цели пользователя); **заметность** (способность привлечь внимание); **экспрессивность** (возможность реализации мема в разных семиотических кодах); **стационарность** (независимость интерпретации мема от субъекта); **заразительность** (готовность пользователя «делиться» мемом с другими); **конформичность** (способность выражать мнение большинства); **коллективная практичность** (полезность для группы пользователей) [Heylighen 1996].

Указанные свойства, однако, мало приближают лингвиста к пониманию сущности мема, тогда как он является физическим – и зачастую вербальным –носителем определенной (культурной, политической, научной, религиозной и пр.) идеи.

Наиболее общее, но все же релевантное для лингвистики, определение находим в славянской науке: «Мемы – это коллективное бессознательное в момент обретения словесной формы» [Цит по: Савицкая 2013]. Конкретику в лингвистическое определение мема привносит понимание среды его формирования. И. Дацкевич называет ее коммент-культурой, которая оперирует информацией в двух базовых парадигмах: «remark» (комментарий, пост-скрипtum к чужому высказыванию) и «remix» (манипуляция с информацией, ее механическое перекраивание и передача) [Дацкевич 2012]. Последнее называется информационным вирусом, которым, по сути, и является мем. Иными словами, условием возникновения мема в настоящий момент является техническая возможность в рамках интерактивных служб сети Web 2.0 и 3.0 для каждого пользователя создавать собственный информационный продукт: комментировать, перерабатывать на свой лад и пересылать информацию. Именно в этих условиях прослеживается взаимосвязь характеристик мема, релевантных культурологии, PR и лингвистике: «Обитая в гипертекстовом киберпространстве с его интерактивностью и виртуальностью, мем воспроизводит в новой информационно-коммуникативной среде такие видовые характеристики массовой культуры, как упрощенная подача проблематики, опора на стереотип,

ориентированность на гомогенную аудиторию, быстроедоступность, быстрозабываемость, занимательность, оперирование средней языковой нормой» [Аблеев].

Перечисленные свойства мема находят благоприятную среду в политической коммент-культуре, что отражается в определении политического интернет-мема как «специфического жанра интернет-коммуникации» [Шомова 2015, 39]. Таковым считаются «отдельные сообщения в новых медиа, представляющие собой реакцию на то или иное политическое событие, обладающие различной семиотической природой (визуальной, аудиальной, вербальной), отличающиеся броскостью содержания и «упаковки», подвергающиеся многочисленному копированию пользователями и спонтанно распространяющиеся в Сети – а потому могущие быть причисленными к феноменам меметической природы» [там же].

Броскость содержания и «упаковки» мема приводит исследователей к необходимости разъяснить его лингвистическую и когнитивную сущность.

Как языковое явление мем рассматривается с точки зрения возможного объема вербальных единиц, его объективирующих. Справедливо, на наш взгляд, замечание, что зачастую – это простая, но смысловая фраза, понимаемая только в рамках заданного автором контекста. Указанная особенность вербализации мема является залогом его быстрой ретрансляции в пространстве медиа [Столяров 2014]. Такими смысловыми фразами зачастую являются слова-портмоне или фразы-сращения, типа *#Brexit*, *#Remainian*, *#LoveEU*, *#вышиватник*, *#Крымнаш*. Графические свойства мема специфичны: его, как правило, сопровождает хештег; в написании допускаются грамматически и орфографические девиации: *#шотамухохлов*, *#Превед*, *медвед*.

Признание того факта, что мем является лингвоментальным образованием неизбежно приводит исследователя к вопросу, какая структура является когнитивным основанием мема. В ответ на попытку приравнять мем и концепт [Квят 2013] заметим, что такой подход противоречит принципам лингвокогнитивистики, которая четко разделяет ментальные конструкции и способы их реализации (вербальной и невербальной) в определенной среде (дискурсе). С этой точки зрения рассматриваем мем как **лексическую единицу, которая объективирует когнитивную структуру в виде компактной поликодовой информации**. В связи с этим возникает логичный вопрос о характере такой когнитивной структуры.

В связи с тем, что мем рассматривается как лексическая единица, когнитивной базой для нее логично считать лексический концепт в понимании В. Эванса в рамках его теории лексических концептов и когнитивных моделей (LCCM) [Evans 2006, 2009]. Основным постулатом этой теории является утверждение о том, что лексические концепты, вербализованные в лексических единицах, представляют собой средства выхода на системы неязыковых знаний, представленные в виде когнитивных моделей и системы языковых знаний, реализованные в семантической структуре лексической единицы [Evans 2010, с. 16].

Одним из типов когнитивных моделей является особым образом организованная система областей энциклопедического знания, которые служат фоном для лексического концепта, реализованного в лексической единице. Такая система называется матрицей концептуальных доменов [Langacker 1987, 152; Clausner & Croft 1999, 7].

Следуя логике теории В. Эванса, можно заключить, что семантика лексической единицы представляет собой набор сем, которые в качестве когнитивного основания имеют концепты, профилированные на фоне определенных доменов. Так, например, концепт ЯБЛОКО имеет в качестве когнитивного основания матрицу, состоящую из доменов ЦВЕТ, ФОРМА, СЕЗОН, ВКУС и т.п. Таким образом, матрица представляется когнитивным эквивалентом семной структуры слова. Отличим,

однако, является то, что домены могут находиться между собой в отношениях партонимии или иерархии, тогда как традиционный семантический анализ ограничивается выявлением простой номенклатуры сем.

Для моделирования концептуальной структуры, вербализованной в меме, матрица приобретает особое значение, т.к. с ее помощью становится возможным выявление проминантных признаков, мотивирующих мем. Под проминантностью, вслед за Р. Ленекером, понимается результат различных когнитивных процессов, при которых внимание фокусируется на определенном концептуальном признаке, находящемся на фоне всего набора признаков концепта или на фоне домена (базы) [Langacker 2000, 5-8]. Например, мем *ватник* в качестве проминантного имеет признак «совковый», «ностальгирующий по СССР» (домен СССР), тогда как признаки «теплый», «всепогодный», «практичный» (домен ОДЕЖДА), «рабочий» (домен ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА) остаются в тени.

Несколько более сложная процедура построения когнитивной модели необходима для слов-сращений фраз и слов-портмоне, которые часто представляют мемы. В этом случае одной из релевантных считаем теорию метальных пространств Ж. Фоконье и М. Тернера [Fauconnier & Turner 2002], которая объясняет когнитивный механизм формирования смысловых сращений или блендинга.

Теория ментальных пространств предполагает моделирование концептуальных структур в пределах четырех пространств: эмерджентного (*generic space*), обеспечивающего исходную общность признаков двух или более понятий, которые получают смысловое объединение (блендинг); два или более (в зависимости от количества объединяемых понятий) входных пространства (*input spaces*), между которыми возможен перекрестный обмен признаками или перекрестное картирование (*cross-space mapping*); и пространство бленда (*blended space*), в состав которого входят признаки, выбранные из входных пространств посредством операции избирательной проекции (*selective projection*) [Fauconnier & Turner 2003, 58-59]. Последняя операция предполагает выделение признаков как проминантных, т.е. наиболее значимых для бленда. Таким образом, пространство бленда имеет новый состав, содержит только проминантные признаки, не характерные целиком только для первого или второго явления или понятия.

Предположив, что каждое понятие может быть представлено как матрица доменов, рассмотрим пример анализа блендинга как когнитивной операции, лежащей в основе формирования мема *#Brexit*. В эмерджентное пространство входят признаки, являющиеся фоном для двух явлений. Указанные признаки профилируются в домене EU. Входное пространство *Britain* представляется матрицей, в состав которой входят среди прочих такие домены: *monarchy, state, island, Scotland, Northern Ireland, Wales, England, independence, international partnership, economy, parliament, government, prime-minister*. В состав входного пространства *exit* включаются домены: *stopping, quitting, leaving*. В пространство бленда входят домены, релевантные явлению *#Brexit: Britain's leaving the EU*, т.е. *quitting, international partnership* и *EU*. Графически это изображено ниже (Рис.1). Для сохранения места некоторые домены входного пространства *Britain* не были изображены на рисунке:

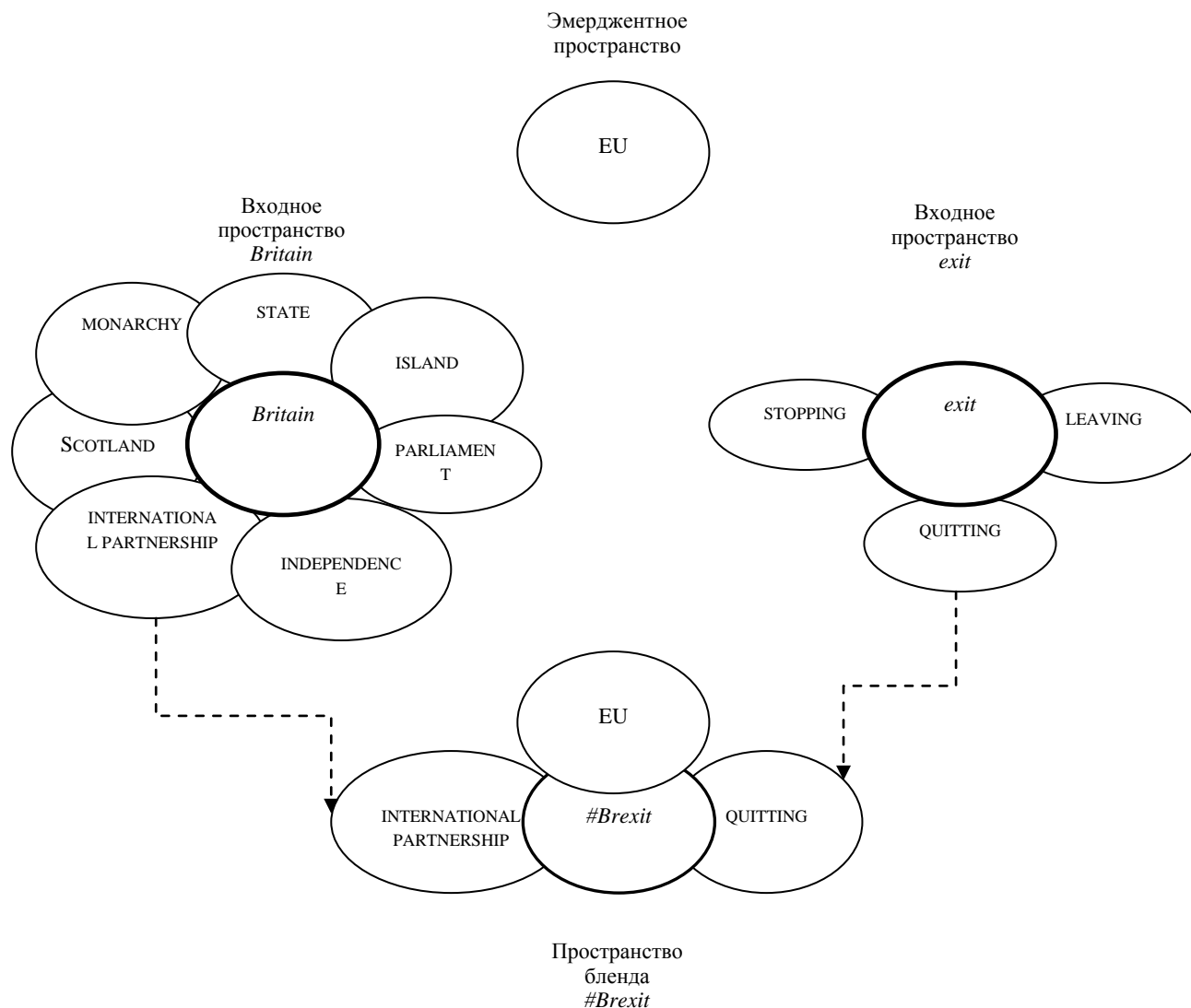

Рис. 1. Когнитивная операция блендинга при формировании мема #Brexit

Рисунок демонстрирует механизм выбора проминантных признаков для формирования нового пространства.

Описанная теория позволяет выявить не только процессы создания нового семантического комплекса, но и взаимоотношения между такими комплексами, как это происходит при сопоставлении мема и антимема.

Аналогия мема и антимема с концептом и антиконцептом является весьма условной, т.к., во-первых, как было указано, концепт и мем соотносятся как когнитивная структура и ее вербальная реализация. Вторым существенным отличием является тот факт, что антиконцепт по своей сути является отрицательно маркированной ментальной сущностью [Приходько 2013, 75]. В политическом медиа-дискурсе отрицательным (антимемом) является не то, что аксиологически соотносится с «плохим» в системе ценностей той или иной культуры, а то, что, во-первых, противоречит устоям той или иной политической общности и поэтому, во-вторых, ассоциируется с плохим в системе ценностей. Мем и антимем, таким образом, противопоставляются в первую очередь не по ценностным, а по онтологическим сущностным признакам.

В таком случае возникает вопрос, что должно считать мемом, а что – антимемом. Критерием их различения может служить, во-первых, время появления того и другого, а также степень их распространенности. Соответственно, мем, появившийся позднее и менее распространенный, чем его антипод, может характеризоваться как антимем (мем #Над(и)я – антимем #Гадя). С другой стороны, следует помнить, что для политически ангажированного участника медиа-пространства антимемом будет считаться единица, противоречащая его политическим убеждениям (ср. #Крымнаш и #КримцеУкраїна для патриотично настроенных россиян и украинцев).

В терминах теории ментальных пространств можно заключить, что эмерджентное пространство составляет матрица доменов, представляющая конкретное политическое событие, а входные пространства мема и антимема позволяют выделить из соответствующих матриц проминантные признаки (домены), на основе которых противопоставляются мем и антимем.

Рассмотрим это на примере. Антимемом #Brexite является #Bremain. Эмерджентное пространство содержит домены EU, Britain и international partnership. Входными пространствами являются матрицы ментальных пространств *exit* и *remain*. Схематически это изображено на Рис. 2:

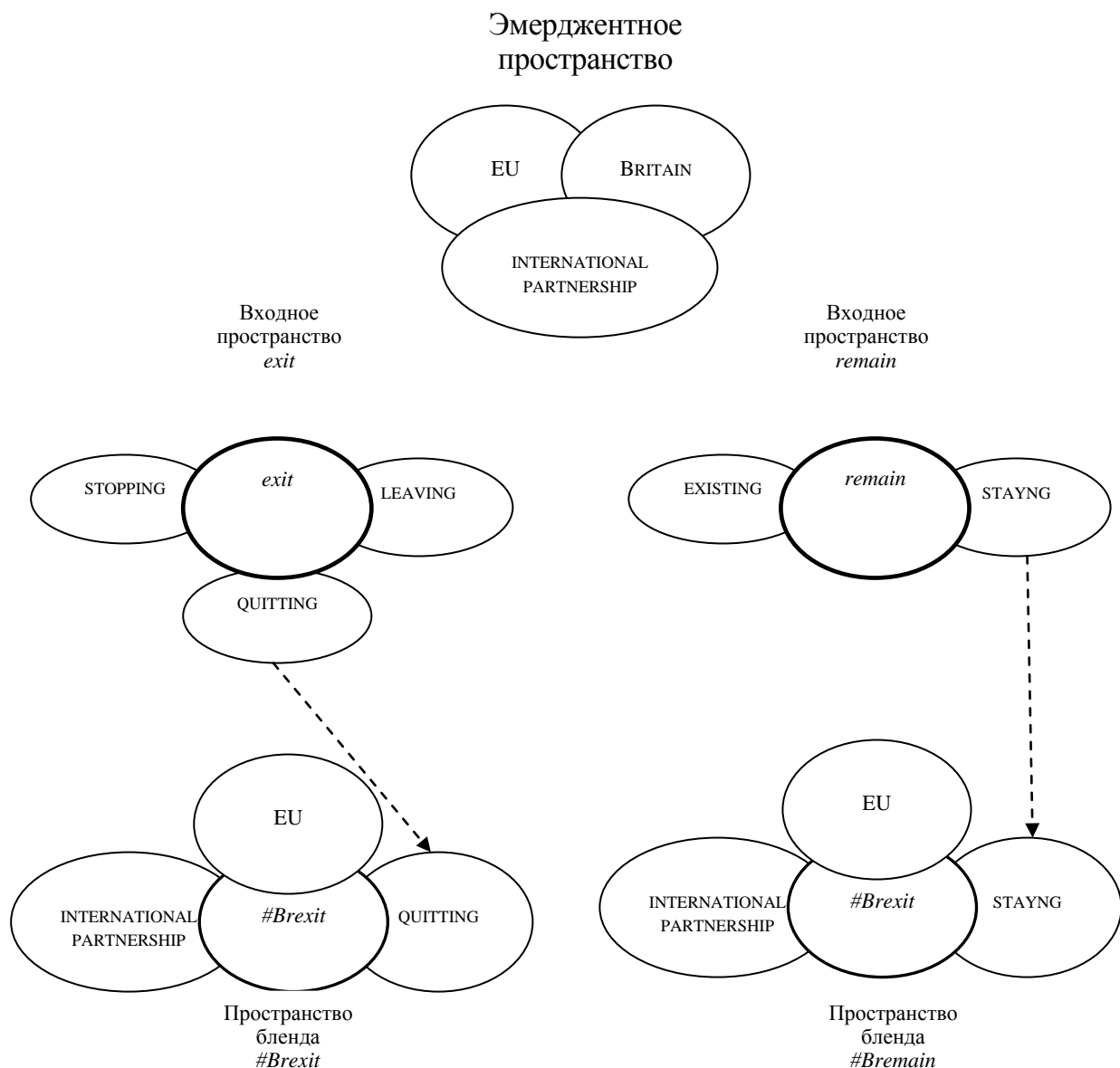

Рис. 2. Когнитивная операция блендинга при формировании мема #Brexite и антимема #Bremain

Таким образом, очевидно, что компоненты эмерджентного пространства, как правило, полностью входят в состав блендов мема и антимема, тогда как из входных пространств в бленд включаются только проминантные.

Подведем краткие итоги. Мемом называется лексическая единица коммент-культуры, обладающая рядом свойств, которые способствуют его выживанию в гипертекстовом киберпространстве. В терминах лингвокогнитивистики мем объективирует лексический концепт в виде компактной поликодовой информации. Лексический концепт представляется как структура, фоном для которой служит матрица доменов. Когнитивным основанием мема является проминантный признак (домен). Антимемом в политическом медиа-пространстве называется единица, появившаяся позднее мема, либо менее распространенная, противопоставленная ему по сущностному проминантному признаку, который противоречит системе политических убеждений пользователя.

Одним из перспективных направлений исследования является выяснение когнитивного механизма формирования мемов и антимемов, вербализованных одной и той же лексической единицей, но употребляемых в противоборствующих политических медиа-пространствах.

Литература

Аблеев С.Р. Массовая культура современного общества: теоретический анализ и практические выводы / С.Р. Аблеев, С.И. Кузьминская. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://aipe.roerich.com/russian/mas_kult.htm

Дацкевич И. Феномен массовой культуры (1 часть) / И. Дацкевич, 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://polutona.ru/books/datskevich-fenomen-p1.pdf>

Иссерс О.С. Оппозиционный плакат как жанр полимодального дискурса / О.С. Иссерс. – Омск : Вестник Омского университета. – 2012. – № 3. – С. 247-252.

Карасик В.И. Языковые ключи / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.

Квят А.Г. Медиаем как инструмент политического PR: когнитивный подход / А.Г. Квят // Медиаскоп. – 2013. – Вып. 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/node/1254>.

Кубрякова Е.С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус / Е.С. Кубрякова // Известия Российской Академии Наук. Серия литературы и языка. – 1994. – Том. 53. – № 2. – С. 3-15.

Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск : Издатель Бела Е.А., 2013. – 307 с.

Савицкая Т.Е. Интернет-мемы как феномен массовой культуры / Т.Е. Савицкая. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/althome/news/KVM_archive/articles/2013/03/2013-03_r_kvm-s3.pdf

Степанов Ю.С. «Понятие», «Концепт», «Антиконцепт». Векторные явления в семантике / Ю.С. Степанов // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сб. научн. трудов. – М. ; Калуга : ИП Кошелев, 2007. – С. 19-26.

Столяров А.А. Политические мемы эпохи «Facebook-революции» как способ конструирования медиареальности / А.А. Столяров // Медиаскоп. – 2014. – Вып. 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/1590>

Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса : дисс. на соиск. докт. фиол. наук / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 431 с.

Шомова С.А. Политический интрнет-мем: сущность специфика, разновидности / С.А. Шомова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.hse.ru/data/2015/04/27/1098324363/Шомова.pdf>

Aunger R. The electric meme. The new theory how we think / Robert Aunger. – New York, London, Toronto, Sydney, Singapore : The Free Press, 2002. – 394 p.

- Blackmore S.* The Meme Machine / Susan Blackmore. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 264 p.
- Blackmore S.* The Power of Meme / Susan Blackmore // Scientific American. – 2000. – Vol. # 283. – No. 4. – P. 52-61.
- Brodie R.* Virus of the Mind: The New Science of the Meme / Richard Brodie. – Carlsbad, California, New York City, London, Sydney, Johannesburg, Vancouver, Hong Kong, New Delhi : Hay House, Inc., 1996. – 270 p. – 261 p.
- Clausner T.* Domains and Image Schemas / T. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10-1. – P. 1-31.
- Dawkins R.* The Selfish Gene / Richard Dawkins. – [30th Anniversary ed]. Oxford : Oxford University Press, 2006. – 360 p.
- Deacon T.W.* Memes as Signs in the Dynamic Logic of Semiosis: Beyond Molecular Science and Computation Theory / T.W. Deacon, 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/3152860/Memes_as_Signs_in_the_Dynamic_Logic_of_Semiosis_Beyond_Molecular_Science_and_Computation_Theory
- Evans V.* Lexical concepts, cognitive models and meaning construction / Vyvyan Evans // Cognitive Linguistics. – 2006. – # 17-4, P. 491-534.
- Evans V.* How words mean / Vyvyan Evans. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 400 p.
- Evans V.* On the nature of lexical concepts / Vyvyan Evans // Belgrade English Language and Literature Studies (BELLS). – 2010. – No. 2. – Part 1. – P. 11-46. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/journals/bells/2010/bells-2010-2-1.pdf>
- Fauconnier J.* The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / J. Fauconnier, M. Turner. – New York : Basic Books, 2002. – 444 p.
- Fauconnier J.* Conceptual Blending, Form and Meaning / J. Fauconnier and M. Turner // Communication. – 2003. – No. 19. – P. 57-86.
- Heylighen F.* The Evolution of Memes on the Network / F. Heylighen, 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.academia.edu/2860070/Evolution_of_Memes_on_the_Network
- Hofstadter D.* Metamagical Themas. Questing for the Essence of Mind and Pattern / Douglas R. Hofstadter. – Penguin Science, 1993. – 880 p.
- Langacker R. W.* Foundation of Cognitive Grammar / R. W. Langacker. – Vol. 1 : Theoretical prerequisites. – Stanford CA : Stanford University Press, 1987. – 515 p.
- Langacker R. W.* Grammar and Conceptualization / R. W. Langacker. – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – 430 p.
- Lissak M. R.* The Redefinition of Memes: Ascribing Meaning to an Empty Cliché // Emergence. The Journal of Complexity Issues in Organizations and Management. – 2003. – Vol. # 5. – Issue #3. – P.23-48.
- Rushkoff D.* Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture / Douglas Rushkoff. – New York : Ballantine Books, 1996. – 344 p.
- Wiggins B.* Memes as genre: A structurational analysis of the memescape / Bradley E. Wiggins and G. Bret Bowers. – New Media & Society. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nms.sagepub.com/content/early/2014/05/23/1461444814535194>

ЛОГІКА VS. ЕМОЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ У НІМЕЦЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

І.І. Пірог

Постановка проблеми. Комунікативний потенціал текстів медіадискурсу перебуває у центрі уваги наукових розвідок у межах різних шкіл і напрямів досить тривалий час. Наразі особливої актуальності набуває комунікативно-когнітивний підхід до вивчення аргументації у текстах медіадискурсу як мультимодального утворення, що має безмежний потенціал для раціонального та емоційно-психологічного впливу на цільові аудиторії. Це пояснюється, з одного боку, суттю дискурсу як когнітивного феномену, пов'язаного з передачею знань, оперуванням ними й створенням нових [Кубрякова 2007, 23] та, з іншого боку, загальною спрямованістю сучасної когнітивної лінгвістики на дослідження семантики тексту у площині ментальних процесів.

Методологічним підґрунтям розуміння ролі аргументації у нашому дослідженні є когнітивно-дискурсивна парадигма. Згідно з нею, вивчення аргументації передбачає встановлення її ролі, з одного боку, у пізнавальних процесах, фіксації, збереженні та використанні досвіду осмислення навколишньої дійсності, вирішенні проблем мовленнєвої діяльності [Кубрякова 2012, 65], а з другого, у здійсненні дискурсивної діяльності, змістом якої є вироблення спільних смислів на основі інтерсуб'єктного наповнення мовної форми семіотичною значущістю [Мартинюк 2011, 21].

Мета дослідження полягає у виявленні фреймів, задіяних у концептуалізації аргументації у сучасному німецькому медіадискурсі та встановленні їх ролі як інструменту персуазивності. Об'єктом дослідження є аргументативно марковані висловлення фрагментів німецького медіадискурсу, отриманих з офіційних інтернет-видань *Deutsche Welle*, *Der Spiegel*, *Focus*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung*. Предмет становлять способи концептуалізації аргументації у сучасному німецькому медіадискурсі, які описуються у термінах теорії фреймів, когнітивних операцій і теорії емотивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіадискурс визначають як тип мовленнєвої діяльності у ЗМІ, спроектований на інформування аудиторії щодо різних сфер суспільного життя засобами масової комунікації (через телебачення, радіо, Інтернет, друковану пресу та ін.) [Шевченко 2014, 95]. В англо-американській академічній традиції термін «медіалінгвістика» об'єднує групу досліджень, присвячених функціонуванню мови у засобах масової комунікації.

В операціональному аналізі дослідження мовлення засобів масмедіа сходяться на тому, що медійні тексти є мультимодальними, в іншій термінології мультимедіальними, полікодовими. Мультимодальність акцентує розуміння медійного повідомлення як особливого каналу передачі інформації, суть якого полягає у взаємодії різних комунікативних кодів – системи умовних позначень, символів, знаків, правил їх комбінації для передачі обробки, запам'ятовування та зберігання інформації. Таким чином, медійне повідомлення не зводиться до технічного каналу передачі інформації, а означає всі можливі форми, способи матеріального вираження знаку і розглядається у діалектичній взаємообумовленості з ментальними феноменами. Ментальний, тобто мисленнєвий зміст, не завжди є індеферентним до того медіального формату, який матеріалізується у комунікації. Специфіка медійного аспекту, а саме, його вербальний/ невербальний/ семіотично гетерогенний характер, усний/ письмовий, дистантний/ особистісний, актуалізований/ латентний – є чинником, що впливає на формування, структурування, презентацію та сприйняття мисленнєвого змісту. Мовленнєвий знак підтримується й посилюється у своїй функції іншими знаками та кодами семіотичної

системи, що створюють у своїй інтегративній єдності складно організований ментально-медійний продукт [Чернявская 2012, 69-70].

З урахуванням сказаного, можна припустити, що термін медіадискурс доцільно трактувати у широкому та вузькому планах. У широкому розумінні він постає як репрезентація фізичної та соціальної реальності, персуазивної за своєю сутністю, внаслідок чого створюється особливий спосіб сприйняття світу й концептуалізації дійсності. Цей тип дискурсу є соціальною взаємодією медіавидань та аудиторії з одного боку, та водночас, своєрідним конструктом реальності, втіленим у певну форму знання, – з іншого. Сконструйовані таким чином знання мають відносну істинність, а їх значимість визначається дискурсивним контекстом. У вузькому розумінні медіадискурс – це сукупність текстово-візуальних повідомлень, зорієнтованих на формування суспільної думки. Таким чином, медіадискурс розуміємо як тематично сфокусовану, соціокультурно обумовлену мисленнєво-комунікативну діяльність просторі, створеному засобами масової комунікації.

Значна роль у формуванні суспільної думки у медійних повідомленнях відводиться аргументації, яка у нашому дослідженні розуміється як когнітивно-дискурсивний процес, мисленнєво-мовленнєва діяльність, з урахуванням невербального та екстралінгвального аспектів [Белова 1997, 5]. На нашу думку, аргументація у медіадискурсі постає як певна концептуальна структура, конфігурація фреймів, пов'язана когнітивними операціями, що конструюють особливий тип дискурсу.

Ключова думка теорії фреймінгу постулює положення, що фрейми, акцентуючи певні аспекти інформаційного повідомлення з опорою на раціональну та емоційну сфери, «ведуть» аудиторію до очікуваних висновків. Поняття фрейму, введене в науковий обіг М. Мінським, на даному етапі розвитку наукової думки, все ще належить до числа тих категорій, які не отримали однозначного остаточного тлумачення. Недостатня розробка вихідних теоретичних положень позначається на якості фреймового аналізу, презентованого у сучасних наукових розвідках, спрямованих на вирішення вузьких специфічних завдань [Cooper 2010; Molek-Kozakowska 2016; Reese 2010].

Фреймовий аналіз розглядається як частина критичного аналізу дискурсу, оскільки він розкриває способи презентації змісту повідомлення, специфіку аудиторії, перспективу чи точку зору [Paltridge 2013, 100]. У науковій літературі, прийнято розмежовувати когнітивні та інтеракціональні фрейми [Мартинюк 2011, 132-135]. До перших тяжіє концепція Ч. Філлмора, де фрейм визначається як набір концептів, пов'язаних таким чином, що для розуміння одного з них потрібно зрозуміти цілісну структуру, до складу якої вони залучені [Fillmore 1982, 111]. Відповідно, слоти співвідносні з концептами – логічним суб'єктом і логічним предикатом, відношення між якими утворюють пропозицію. Структурування будь-яких концептуальних просторів, об'єктивованих одиницями мови і мовлення, можна здійснити за допомогою універсального інструментарію – обмеженого набору пропозицій. С.А. Жаботинська виділяє п'ять базисних фреймів – предметний, акціональний, посесивний, ідентифікаційний і компаративний [Жаботинская 2008, 61]. Інтеракціональні фрейми тлумачать за Е. Гофманом, який використовує їх як інструмент моделювання соціальної взаємодії індивідів з урахуванням позиціонування комунікантом себе стосовно інших учасників спілкування з метою створення умов продукування і сприйняття висловлення [Goffman 1981, 128].

Наше дослідження базується на інтеграції обох підходів із наступних міркувань. Базовий принцип когнітивної лінгвістики постулює мовне значення як продукт концептуалізації [Мартинюк 2016, 20]. Для семантичного аналізу важливо розрізняти конвенційні та контекстуальні аспекти значення, оскільки значення конструюють не стільки ситуація та контекст, скільки фрейм у розумінні Ч. Філлмора. Роль фрейму у

конструюванні значення полягає у активації семантики мовного знаку чи ланцюжка знаків, тобто мовець пов'язує мовленнєву форму вираження з певним концептуальним образом. Активоване значення може мати надзвичайно складну природу і складатися з декількох понять, сукупність яких поєднує фрейм, таких як зовнішній вигляд, властивості, навички, сфери застосування і т. п. Ці знання формують інтегровану образну фреймову структуру, яка активується у процесі розуміння повідомлення.

У цьому контексті значну роль відіграє поняття інференції, яке тлумачиться як продукт динамічного конструювання значення одиниць мови в акті взаємодії [Мартинюк 2016, 17], як когнітивні операції отримання інтроспективного вивідного знання. Смысл одиниці мовлення, що конструюється в акті його вживання, є не що інше, як знання інференційної природи [Мартинюк 2016, 25].

Продуковані висловлення актуалізують знання у вигляді взаємопов'язаної інформації, структурні зв'язки якої описуються мовними засобами. Іншими словами, об'єкт, покладений в основу мовного висловлення утворює концептуальну одиницю репрезентації, яка специфікується у мовленні завдяки предикату (у термінах логічної інтерпретації). Така форма представлення знання є фреймом. Його конститuentами є так звані «порожні місця» або слоти ('slots' – англ., 'Leerstellen' – нім.), з чого слідує, що об'єкт представлення – фрейм може бути ідентифікованим завдяки різним, але не довільним, аспектам знання. У такому розумінні фрейм постає як семантична одиниця, де предикативні одиниці – слоти, є значеннями. Мовці категоризують значення у певних слотах актуалізованого фрейму з метою конкретизації певної одиниці репрезентації [Ziem 2008, 176]. Дані, що специфікують фрейм мовними засобами називають філлерами – «заповнювачами значення», «конкретним значенням» ('filler' – англ., 'der Füllwert' – нім.).

У науковій літературі розрізняють два види значення у складі фреймів [Coulson 2008; Ziem 2008]. До першого відносяться дані, взяті з конкретного висловлення, тобто предикати реалізуються у мовленні. До другого типу зараховують вивідні, інферовані, тобто виведені, значення. Виведені значення у термінах фреймової семантики отримали назву стандартні значення ('default values' – англ., 'der Standardwert' – нім.). Ці три структурні конститuentи фрейму – слоти, конкретні значення та стандартні значення застосовані розробниками фреймової теорії використовуються і наразі, хоча й трапляються певні термінологічні відмінності.

Медіафрейми, що концептуалізують аргументацію, є важливими інструментами ефективної презентації відносно складних суспільних проблем і доступні для середньостатистичного адресата, оскільки вони базуються на вже існуючих когнітивних схемах. При підготовці медійного повідомлення адресант створює «фрейм оповіді» як скелетну форму типової розповіді [Минский 1979]. Такий фрейм містить визначення ситуації як проблеми, її причини та наслідки, моральну оцінку й способи її вирішення [Entman 1993, 155]. Щодо класифікації медіафреймів, у науковій літературі розрізняють епізодичні й тематичні фрейми [Iyengar 1991, 12], стратегічні, проблемні, ціннісні й матеріальні фрейми [Lee 2008], конкретно-проблемні та загальні фрейми [de Vreese 2004, 12].

Як свідчить емпіричний матеріал, у сучасному німецькому медіадискурсі переважають родові фрейми КОНФЛІКТ, ЛЮДСЬКИЙ ІНТЕРЕС та ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ. Перший описує ситуацію як зіткнення інтересів індивідів, груп чи соціальних інститутів, другий акцентує життєві історії та емоції, останній – фокусує увагу на матеріальних вигодах чи витратах [див. Пірог 2017; Turhan 2016].

Фрейм може активувати кожне слово [Lakoff 2005], отже, кожен мовний знак, кожна символічна єдність, тобто поєднання форми та змісту, охоплює семантичні, прагматичні й дискурсивні аспекти. Таким чином, ефект фреймінгу полягає не у презентації нової

інформації щодо обговорюваної проблеми, а, швидше, в акцентуації певних її аспектів, які узгоджуються з базовими цінностями адресата.

В основу формування повідомлень у сучасному німецькому медіадискурсі покладено принцип орієнтації на узагальнену модель – абстрактний конструкт, що поєднує ознаки реальних текстів певного типу з урахуванням їх функцій. Схема узагальненої моделі текстів медіадискурсу представлена формулою: [АДРЕСАНТ ----- ПРОБЛЕМА ---- СПРИЙНЯТТЯ ТАК, ---- тому що ---- ПРАВИЛЬНО та/ або КОРИСНО для ---- АДРЕСАТА]. [АДРЕСАНТ] інформує [АДРЕСАТА] про існування [ПРОБЛЕМИ], сприймати яку треба [ТАК] [Пірог 2009, 7]. Останній компонент узагальненої моделі тексту представлений двома варіантами: [тому що ЦЕ ПРАВИЛЬНО, та/ або КОРИСНО для АДРЕСАТА]. У деяких досліджених нами текстах наявні обидва варіанти.

На нашу думку, аргументація у сучасному німецькому медіадискурсі постає як певна концептуальна структура, конфігурація фреймів, пов'язана когнітивними операціями, причому кожен фрейм, задіяний у концептуалізації аргументації, спрямований на активацію певної емоції. Іншими словами, поєднані особливим чином фрейми здатні викликати у адресата різні когнітивні та емоційні реакції, а раціональні на перший погляд аргументи спрямовані на активацію емоцій.

Результати експериментальної психології показують, що емоції мають безпосереднє відношення людської когніції, взаємодіючи на «високих» та «низьких» рівнях концептуалізації значення [Paragouni 2014, 11]. Оскільки загальна кількість емоцій у різних авторів досить численна, для нашого дослідження важливо визначити обсяг базових почуттів. Найчастіше до списку базових емоцій зараховують: радість, подив, гнів, страх, зневагу, сум та огиду, провину, сором. Ці емоції не лише реально існують у життєвих ситуаціях, а й можуть бути операціонально визначені та використані як перемінні у різних проявах моделювання поведінки. Кожна з них включає явно виражені компоненти, взаємодія яких визначає емоцію.

У таких дослідженнях необхідно враховувати не лише власне концептуальну структуру, а й застосовані когнітивні операції, які перетворюють концептуальну структуру у когнітивну [Жаботинська 2013, 68]. До лінгвокогнітивних операцій зараховують: специфікацію (specificity), фокусування (focusing), висвічування (prominence), перспективізацію (perspective) [Langacker 2008, 55-84; Жаботинская 2008, 66-71]; зумінг, заповнення контурів [Vorobyova 2005, 66-71] підказку (cuing), селекцію (selection), узагальнення (abstraction), інтеграцію (integration), субституцію (substitution), експансію (expansion) та редукцію (reduction), кореляцію (correlation), порівняння (comparision), посилення (strengthening) та пом'якшення (mitigation), параметризацію – опис фізичних процесів за допомогою параметрів (parametrisation) [Mendoza 2013, 85-221].

За Ч. Філлмором фрейм – це своєрідний нарис, у якому не обов'язково мають бути заповненими всі деталі. Розуміння, таким чином, є активним процесом, під час якого той, хто розуміє повідомлення, намагається заповнити всі деталі представленого фрейму у тій мірі, яка відповідає його інтересам, відшукуючи необхідну інформацію у тексті, або з власної системи переконань, або ж уточнюючи у співрозмовника [Fillmore 1976, 29].

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що основною формою подачі повідомлень німецького медіадискурсу є наратив, різкі оцінки чи вираження крайніх позицій майже відсутні, наявні лише об'єктивні факти, думки експертів і пересічних громадян, позицію медіавидання часто не експліковано. Проте чітко вибудована аргументація спонукає підтримати чи спростувати позицію адресанта, викликає солідарність з представленою позицією або неприйняття та обурення.

Так, наприклад, у автора статті «Putins Wunschliste für Trump» викликає занепокоєння проблема перебування Д. Трампа на посаді президента США впродовж перших тижнів,

коли він ще не чітко виявив свою позицію щодо Російської Федерації взагалі та до В. Путіна зокрема. Текст повідомлення підтримують два фото та відеоролик інтерв'ю з Дж. МакКейном, сенатором- республіканцем. Таким чином, зміст медіаповідомлення подається різними каналами з метою охоплення більшого кола потенційних адресатів, а фото та відеоролик є візуальними аргументами. Загальний аргументативний комплекс складають сім аргументів, теза є імпліцитною. А1 (аргумент 1) (*Trump zunehmend unter Druck*) та А2 (візуальний аргумент – фото російського супермаркету, що демонструє невітні наслідки європейських санкцій) та А3 (*Der Kreml wartet ab*) є фреймами ФАКТ і висвітлюють [ПРОБЛЕМУ] під певним кутом зору. І, хоча у тексті автор не надає свою оцінку ситуації, стає зрозумілим, що такий стан справ є небажаним для Росії. В аналізованому фрагменті фрейм ФАКТ активує емоцію зацікавлення, що стимулює адресата читати текст далі. А4 (*Putin will Respekt*) та А4.1 (*Ziel teilweise erreicht*) постулюють думку про те, що Росія готова переглянути відносини з США і це не її вина, що ситуація склалася саме таким чином. Це також фрейм ФАКТ, який висвітлює [ПРОБЛЕМУ], а когнітивні операції специфікація та фокусування надають більш детальне її пояснення. Теза (*NATO soll sich von Russland fernhalten*) є головною думкою медіаповідомлення, відповідає компонентові узагальненої моделі сприймати [ПРОБЛЕМУ] треба [ТАК] і стверджує, що Кремль бажає домовленостей з США щодо гарантій недоторканості своїх кордонів, але при цьому постійно порушує чужі. Стандартне (інфероване) значення фрейму ФАКТ у цьому прикладі є наступне: не варто довіряти такому політикові. Цей фрейм активує емоцію гніву або слабшого його вияву – обурення, не вдаючись до експліцитної оцінки ситуації. А5 – це відеоролик інтерв'ю з Дж. МакКейном, сенатором-республіканцем, який експліцитно оцінює президента Росії, називаючи його вбивцею. Цей фрейм – ДУМКА ЕКСПЕРТА – корелює з компонентом узагальненої моделі тексту [тому що ЦЕ ПРАВИЛЬНО, та КОРИСНО для АДРЕСАТА] і це єдиний фрейм, де наявна пряма оцінка ситуації, що інтенсифікує вияв емоції гніву та активує емоцію страху (менш інтенсивний її вияв – тривожність). Аргументи А6 (*Rückkehr zu Einflussphären*) та А7 (*Was bietet Putin Trump an?*) підтримують тезу і також є фреймами ФАКТ.

Таким чином, аргументативний комплекс становлять шість фреймів ФАКТ і один – ДУМКА ЕКСПЕРТА, які спрямовані на раціональну сферу адресата, проте у результаті активації емоцій відбувається формування запланованого ставлення до [ПРОБЛЕМИ]. Активація емоцій обурення та тривоги змушує середньостатистичного адресата прийняти [ПРОБЛЕМУ] як [ТАКУ], а прийняття включає механізм [тому що ЦЕ ПРАВИЛЬНО та КОРИСНО для АДРЕСАТА].

У конструюванні аргументації, яка апелює до раціональної сфери, задіяні когнітивні операції висвітлення, фокусування, заповнення контурів, специфікації та перспективізації. Для створення образної аргументації залучається метафоризація та блендінг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Концептуалізація аргументації у медіадискурсі обумовлюється вибором перспективи, що визначається як певна позиція адресанта, до якої відносяться мета, інтереси, погляди, уподобання, моральні, соціальні, етичні чинники, згідно з якими адресант конструює свою аргументацію. Адресат сприймає й інтерпретує дійсність, зіставляючи актуальні ситуації та їх компоненти з соціальними шаблонами – когнітивними схемами, які слугують підґрунтям для реакції, впізнавання, категоризації, розуміння, вибору та прийняття рішень. Таким чином, аргументація постає як певна концептуальна структура, конфігурація фреймів, пов'язана когнітивними операціями. Такий підхід до моделювання аргументації орієнтований не лише на змістову складову, а й водночас, враховує її динамічний характер. Разом з тим, сценарій фреймової концептуалізації аргументації потребує уточнень і має бути

пристосованим для аналізу аргументації у різних типах інституціонального й персонального дискурсів, що ми відносимо до перспективи досліджень.

Література

- Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации : [монография] / А.Д. Белова. – К. : Изд-во Киев. гос. ун-та, 1997. – 299 с.
- Жаботинская С.А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный поход / С.А. Жаботинская // Когнитивные исследования языка : Сб. науч. трудов / Ред. Е.С. Кубрякова, Н.Н. Болдырев. – М. , Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2008. – Вып. III. Типы знаний и проблемы их классификации. – С. 61-74.
- Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С. А. Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 6. – С. 47–76.
- Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике: обзор / Е.С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность. Функциональные и структурные аспекты : сборник обзоров. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – С. 7-25.
- Кубрякова Е.С. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Е.С. Кубрякова. – М. : Знак, 2012. – 208 с.
- Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А.П. Мартинюк. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
- Мартинюк А.П. Когнитивно-коммуникативная лингвистика: в поисках базовых принципов и методик анализа / А.П. Мартинюк // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2016. – № 12. – С. 17–35 .
- Минский М. Фреймы для представления знаний : пер. с англ / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 152 с.
- Пірог І.І. Організація аргументації в німецькому медіадискурсі у світлі фреймової теорії / І.І. Пірог // Наукові записки. – Вип. 153. – Серія: Філологічні науки – Кропивницький : Видавець Лисенко В.Ф., 2017. – С. 284-287.
- Пірог І.І. Аргументація в сучасній німецькій публіцистиці: прагмалінгвістичний аспект (на матеріалі економічних текстів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.І. Пірог. – Харків, 2009. – 21 с.
- Чернявская В.Е. Лингвистика в медийной парадигме: к постановке вопроса / В.Е. Чернявская // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2012. – № 4. – С. 63–71.
- Шевченко Л.І. Медіалінгвістика: словник термінів і понять / Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю. Сизонов ; за ред. Л.І. Шевченко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Київський університет, 2014. – 380 с.
- Cooper S.D. The Oppositional Framing of Bloggers / S.D. Cooper // Doing News Framing Analysis. Empirical and Theoretical Perspectives. (Ed. by D'Angelo P., Kuypers J.R.). – Professional Feature Writing, 5th Edition. – New York, London : Routledge, 2010. – P. 135-156.
- Coulson S. Framing and blending in persuasive discourse / S. Coulson // Frames, Corpora, and Knowledge Representation. Rossini Favretti (Ed.). – Bologna : Bononia University Press, 2008. – P. 33-42.
- Entman R.M. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm / R.M. Entman // Journal of Communication. – 1993. – № 43. – P. 51-58.
- Fillmore C. Frame semantics and the nature of language / C. Fillmore // Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech. – 1976. – Vol. 280. – P. 20-32.
- Fillmore Ch. Frame semantics / Ch. Fillmore // Linguistics in the morning calm : Selected papers from the SICOL. – Seoul, 1982. – P. 111-137.
- Goffman E. Forms of talk / E. Goffman. – Oxford : Blackwell, 1981. – 35 p.
- Iyengar S. Is anyone responsible? How television frames political issues / S. Iyengar. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 195 p.
- Lakoff G. Simple Framing. An introduction to framing and its uses in politics / G. Lakoff, 2005 – : http://www.rockridgeinstitute.org/projects/strategic/simple_framing/view

Langacker R. Cognitive grammar : a basic introduction / Ronald Langacker. – Oxford New York : Oxford University Press, Inc., 2008. – 573 p.

Lee N.J. Framing policy debates: Issue dualism, journalistic frames, and opinions on controversial policy issues / H. J. Lee, D. M. McLeod, D.V. Shah // *Communication Research*. – 2008. – Vol. 35, N. 5. – P. 695-718.

Mendoza R. Cognitive Modelling. A linguistic perspective / Francisco J. Ruiz de Mendoza Ibáñez, Alicia Galera Masegosa. – Kd. S. Counture : Bengamins Publishing Company, 2014. – 250 p.

Molek-Kozakowska K. Framing Disease, Ageing and Death in Popular Science Journalism / K. Molek-Kozakowska // *Brno Studies in English*. – 2016. – Vol. 42, №1. – P. 49-59.

Paltridge B. Critical discourse analysis / Brian Paltridge // *Discourse Studies Reader*. – London : Bloomsbury, 2013. – № 4/25. – P. 89-109.

Reese S.D. Finding Frames in a Web of Culture: The Case of the War on Terror / S.D. Rees // *Doing News Framing Analysis. Empirical and Theoretical Perspectives*. (Ed. by D'Angelo P., Kuypers J.R.). – Professional Feature Writing, 5th Edition. – New York, London : Routledge, 2010. – P. 17-42.

Turhan E. From “Economic Consequences” to the “Personal Impact” Frame: Representation of Turkey in the German Media / Ebru Turhan and Çiğdem Bozdağ // *Framing Violence: Conflicting Images, Identities, and Discourses*. Ed. by Banu Baybars-Hawks. – Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2016. – P. 93-111.

de Vreese Claes H. The Effects of Frames in Political Television News on Issue Interpretation and Frame Salience / Claes H. de Vreese // *Journalism & Mass Communication Quarterly*. – 2004 – Vol. 81, Issue 1. – P. 36-52.

Vorobyova O. “The mark on the wall” and literary fancy: A cognitive sketch / O. Vorobyova. // *Cognition and Literary Interpretation in Practice* / Ed. by Harri Veivo, Boo Pettersson and Merja Polvinen. — Helsinki: Helsinki University Press, 2005. – P. 201-217.

Ziem A. Frames und sprachliches Wissen. Kognitive Aspekte der semantischen Kompetenz / A/ Ziem. – Berlin / New York : de Gruyter, 2008. – 478 S.

Ілюстративний матеріал

Goncharenko R. Putins Wunschliste für Trump // *Deutsche Welle* 13.01.2017 [Abrufbar unter: <http://p.dw.com/p/2V1bZ>]

КОНЦЕПТЫ ЮРИДИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

КОНЦЕПТ І ПОНЯТТЯ МІСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА

О.С. Мельничук

Одна з найбільш важливих властивостей методології сучасної юриспруденції, як підкреслює Г. Радбрух, – це її релятивізм. Він «виходить з тези, що кожне змістовне розуміння справедливого права має значення лише за умов певного становища суспільства і певної системи цінностей. Соціальні умови є нескінченно мінливими, число ж ціннісних систем, навпаки, обмежене» [Радбрух 2006, 24]. Ця думка видатного німецького філософа права, хоча і є знаковою, але усе ж таки не розкриває усіх пластів правових проблем, які за нею постають. Формування сучасних недержавних (внутрішньодержавних, міждержавних, наддержавних) правових систем веде до визнання релятивізму не лише як методологічного принципу, яким має керуватися юриспруденція (гносеологічний аспект), а й до усвідомлення невикоріненого релятивізму самого правового світу.

Саме тому одна з характерних ознак сучасного права, яка часто підкреслюється у науковій літературі [Зарема 2010; Рудоквас 2011; Ladavac 2009], полягає в його плюралістичності. Вона, з одного боку, виражається в існуванні системи джерел права, які доповнюють законодавче право, а, з іншого, виявляє себе в одночасному, паралельному функціонуванні та конкуренції різних правових систем. Така ситуація породжує поступове взаємопроникнення правових систем: міжнародної – в інтегративну, інтегративної – у національну і навпаки. Крім того, відбувається поетапне розмежування сфер дії цих правових систем, що виражено у процесі фрагментації права. Це приводить до оформлення усе більшої кількості самостійних правових порядків, організованих на основі просторових або міжсуб'єктних комунікацій (правова система Ради Європи, правова система Світової організації торгівлі, каноніко-правова система тощо).

Інша важлива тенденція розвитку сучасного права – його локалізація, що виражається в орієнтації права на ситуативність, а не універсальність правового регулювання. Саме ця тенденція є продовженням глокалізації – специфічного процесу перебудови сучасного світу. Як зазначається у науковій літературі, глокалізація – це процес економічного, соціального, культурного розвитку, що характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій: на фоні глобалізації замість очікуваного зникнення регіональних відмінностей відбувається їх збереження й посилення. Замість злиття й уніфікації виникають і набирають сили явища протилежної спрямованості: зосередженість на культурній несхожості, загострення інтересу до локальних відмінностей, зростання інтересу до традицій давнини й відродження діалектів [Бауман 2002, 134]. На цьому тлі стають помітними також тенденції до збереження самобутності, передовсім, у формі соціальної пам'яті [Рикєр 2004, 112]. При цьому міста, як зазначають соціологи, виступають саме такими просторами запам'ятовування, концентруючи у собі культурне надбання конкретного соціуму, виражаючи його неповторність та унікальність [Меньок 2012].

У цьому ракурсі набуває нового звучання ідея розвитку міського права як особливого правового порядку, концепту. Місто стає більш впливовим компонентом соціального простору, що дозволяє йому організовувати суб'єктів, налагоджувати зв'язки між ними та встановлювати правила поведінки. Ці процеси виходять далеко за межі традиційного розуміння предмета муніципального права, що дозволяє говорити про існування особливої правової системи – міської правової системи. Формування цього різновиду

правових систем тісно пов'язане з прагненням міст та городян зберегти свою традицію, вивести на формально визначений рівень специфіку міської правосвідомості та правової культури, створивши у такий спосіб особливу сферу правових артефактів, які є прив'язаними до місця й часу, а не до держави й цивілізації, що часто виглядають далекими й химерними.

Видається, що міська правова система цілком може розглядатися як самостійний предмет наукового дослідження, що має свої ознаки, властивості та закономірності. Як зазначає К. Поппер, незалежно від того, яку логіку ми використовуємо як основну: індуктивну чи дедуктивну, предмет дослідження завжди є емпіричним, він має передбачати можливість об'єктивного знання про себе [Поппер 2010, 12–13]. Тут варто підкреслити, що міська правова система існує як частина правової реальності, її реальний структурований компонент, який може бути відчутий у правовому досвіді, побачений крізь призму юридичної практики та специфіки правового життя сучасних міст. Але при цьому міська правова система не втрачає свого зв'язку з іншими правовими системами. Саме тому для дослідження міської правової системи доцільно використовувати доробок як у сфері теорії правової системи (М.Й. Байтін, Л.А. Луць, Ю.М. Оборотов, В.В. Оксамитний, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомиров та ін.), так і у сфері міського та муніципального права (М.О. Баймуратов, Р.А. Джабраїлов, Т.Г. Каткова, М.І. Корнієнко, А.В. Корнєв, В.В. Таболін, В.А. Устименко та ін.). При цьому варто зазначити, що специфіка міської правової системи потребує також використання ідей урбаністики.

З огляду на звернення до таких категорій як структура та система, очевидно є можливість використання системного підходу для більш чіткого встановлення співвідношення між правом та правовою системою, що є одним із головних питань при дослідженні заявленої тематики. Як уже зазначалося, з позицій загальної параметричної теорії систем будь-який об'єкт є системою, якщо у цьому об'єкті реалізуються якісь відношення, що мають певну властивість [Уємов, 37]. І хоча спроба використання системного підходу до дослідження правової системи є вже не першою [Больсунов 2011; Гладышева 2006; Луць 2001], слід зазначити, що застосування цього підходу як пізнавальної (описової) та конструктивної (проектування систем) методології може бути доповнене іншими виваженими розробками у системології.

Саме тому при розгляді міської правової системи та її концепту слід відштовхуватися від ідеї, що кожна річ при її системному представленні постає як сукупність трьох основних дескрипторів: концепту, структури та субстрату. Концепт – це і є та сама визначеність (певна властивість чи певне відношення), з якого починається системне представлення будь-якого об'єкта. Найчастіше він не формулюється явно, а «мається на увазі» як щось саме собою зрозуміле і відоме до системного представлення. Інакше кажучи, у більшості випадків дослідник наперед знає, в якому смислі об'єкт його цікавить як система. Наприклад, системне представлення права може мати декілька варіантів, які залежать саме від вибору концепту: право як система правових норм (система права), право як система законів (система законодавства), право як система правотворчих та правозастосовних інститутів (правова система) тощо. Тобто вибір концепту при системному представленні того чи іншого об'єкта має принципове значення, оскільки саме від цього починається увесь подальший опис цього об'єкта, а тому неправильно вибраний концепт системи – це неправильно задана стратегія дослідження.

При цьому важливо підкреслити, що практично завжди концепт системи є неоднозначним, тобто щодо більшості систем може існувати декілька можливих концептів, які передбачають її пояснення. Тільки деякі абстрактні системи задаються однозначно, і то при максимально деталізованому концепті, тобто можуть мати усього

лише одне відношення, що визначається концептом. Як правило, ми вимушені мати справу з концептами, які визначають системоутворюючі відношення неоднозначно. Ця невизначеність може бути знята лише суб'єктом, який здійснює вибір цих відношень з-поміж тих, які дозволено обрати уже прийнятим концептом. Скажімо, лише дослідник може вибрати один з дозволених концептом варіантів праворозуміння та на цій основі вибудовувати ту чи іншу наукову теорію. Так само методологічно невиправданими і безнадійними були спроби побудувати одну єдино можливу (і тим самим – абсолютну) систему філософських категорій [Цофнас 1999, 54–55].

Але тут слід обмовитися, що, окрім системної інтерпретації поняття «концепт», існують й інші, наприклад, феноменологічні. Наприклад, у філософській літературі поширеним є переконання, що поняття і концепт – це нетотожні елементи свідомості. Так, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі вказують, що поняття є недостатнім для відображення структур людського мислення, оскільки вони існують, насамперед, у сфері логічного, раціонального. Однак часто поняття «переростає» саме себе, набуває нових смислів та інтерпретацій, часто суттєво відмінних від тих, які були закладені у них на початковому логічному рівні [Делёз 1998, 12]. Цю думку розвиває Ю.С. Степанов, стверджуючи, що «концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за посередництвом чого людина – пересічна, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї» [Степанов 2004, 43]. Отже, концепт – це поняття, розширене у результаті його існування у суспільному середовищі, у безперервній трансформації та інтерпретації. Поняття без такого розширення, на думку А.П. Овчинникової, – це предмет логіки, а не соціальної чи гуманітарної студії [Овчинникова 2014, 13].

Понад те, таке сприйняття концептів наводить на думку, що досягнення права як продукту культури та як соціальної системи є можливим лише у призмі побудови системи концептів, виявлення зв'язків між ними та логічного обґрунтування структурних утворень, які з ними пов'язані. Інакше кажучи, якщо поняття визначаються, то концепти переживаються, охоплюючи не лише логічний зміст, але й аспекти їх наукових, психологічних, художніх, емоційних, різноманітних побутових ситуативних інтерпретацій. Водночас концепти є мінімальними та простими, оскільки людина не у змозі засвоювати складні змістовні структури у короткий проміжок часу та використовувати їх при поясненні оточуючої соціальної реальності. Тобто з феноменологічної точки зору концепти – це «точки доступу» до пластів асоціацій та інтерпретацій, і утворюють вони, за висловом Ю.С. Степанова, «тонку плівку цивілізації».

Концепт, на думку Ю.В. Суржанської, містить індивідуальний досвід, особисті асоціації, уявлення, спогади. Він не має чіткої логічної структури як поняття. Саме тому надати конкретному концепту, як і ідеї, точне логічне визначення неможливо. З цієї точки зору цілком зрозумілою є ординарна ситуація, коли одне й те ж слово дві різні людини розуміють по-різному (наприклад, у силу належності до різних культур, до різних прошарків суспільства тощо). У такій ситуації можна сказати, що з одним і тим самим словом у різних індивідів пов'язані різні концепти чи ідеї [Суржанская 2011, 74]. Але водночас поняття ідеї є відмінним від поняття концепту. Так, основна теза А.М. Книгіна стосовно ідеї полягає у тому, що ідея – це молекула думки [Книгин 1999, 12–13]. Отже, в ідеї, на противагу концепту, переважне, домінуюче значення мають когнітивні складові, натомість для концепту принципову роль відіграють культурні детермінанти та плюралізм інтерпретацій.

Як бачимо, проблематика концептів має глибокі феноменологічні та герменевтичні корені, а це пов'язано з тим, що гуманітарні й соціальні науки прагнуть до постійної

концептуалізації понять, адже вони більшою мірою зосереджені на пошуках унікальних, неповторних детермінант буття людини у світі. Місто якраз виступає однією з таких детермінант.

Для розуміння міського права феноменологічна інтерпретація концептів, очевидно, є набагато більш змістовною та такою, що загалом відповідає загальній спрямованості цього феномена. Дійсно, міське право виступає як явище міської культури, його ключове призначення – оберігати та примножувати міські цінності, транслювати з минулого у майбутнє міську традицію тощо. Тому розуміння концепту, запропоноване феноменологічною традицією, є більш застосовним до міської правової системи. Це, зокрема, пов'язано і з феноменологічною традицією інтерпретації правового поля.

Перспективи феноменологічної методології при дослідженні правового образу міста виявляють, що основа ідея концептуалізації міста у правовому просторі – це показати ситуативний вимір правового буття. Саме міста як концентровані згустки соціальності виступають у ролі просторів локалізації правових ситуацій. У містах ми безпосередньо маємо змогу спостерігати за тенденціями правового життя. Як зазначає П. Рікбор, головна ідея правової герменевтики – в очікуванні справедливого слова, яке встановить справедливу дистанцію між людьми [Рікер 2002, 13]. Продовжуючи цю ідею, А.В. Стовба пише, що онтологія правової ситуації визначається тим, наскільки щільним є зв'язок між наявним буттям та Іншим, тобто правова ситуація тим глибше укорінена у бутті, чим більше коекзистованих особистих буттів у ній присутні [Стовба 2006, 144–145].

Тобто, по суті, коли йдеться про розгляд міста як концепту міської правової системи, ми стикаємося з ситуацією подвійного вибору: по-перше, до якої інтерпретації концепту слід пристати, щоб якомога глибше та конкретніше охарактеризувати специфіку міської правової системи? І, по-друге, яка методологія розгляду міської правової системи є більш адекватною: логічно-структурована чи феноменологічно-образна?

Відповідаючи на перше питання, слід зазначити, що у філософській літературі давно відмовилися від протиставлення феноменологічного та системного бачення концепту, сформувавши теорію концепту як самостійну частину гносеології та теорії мови. Саме мовний аспект концептів набуває зараз особливої актуальності, коли здійснюється переосмислення вітгенштейнівського песимізму щодо можливості існування культурно детермінованих та «каламутних» понять («Якщо про щось не можна сказати ясно, то краще промовчати» [Витгенштейн 2010, 77]). Саме тому, як пише В.А. Єфремов, у сучасній теорії концепту підкреслюється існування не лише самого концепту, але й різних типів його структурування, які називаються концептуальним простором. Цей концептуальний простір має усі ті самі системні характеристики, що й концепт, але при цьому він дозволяє сприймати сам концепт як систему [Єфремов 2009, 103].

Відповідаючи на друге питання, яка методологія використання міста як концепту міської правової системи має бути обрана – логічно-структурована чи феноменологічно-образна, слід підкреслити суттєві відмінності у цих програмах дослідження. Як справедливо зазначає А.Ю. Цофнас, якщо слідувати герменевтичній традиції розуміння гуманітарних наук (Ф. Шлейермахер, В. Дільтей, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер та ін.), то можна виділити принаймні дві відмітних ознаки цієї традиції:

1) гуманітарне дослідження завжди прагне до опису окремих людей і подій (до індивідуалізації), а не до узагальнення (генералізації). Адже розуміння як фундаментальна підстава герменевтики (зокрема герменевтики права), строго кажучи, не є способом пізнання, а виступає способом самореалізації, способом «буття у світі». Інакше кажучи, гуманітарне знання цікавиться пошуком не закономірностей, а унікальностей;

б) розуміння тексту – це нескінченний процес пере-інтерпретації, який завершити не можна. Кожна нова інтерпретація занурює дослідника у все більш широкі пласти

культури, і тому, як писав М. Гайдеггер, завдання полягає не у тому, щоб вийти з герменевтичного кола, а у тому, щоб увійти до нього. Водночас інші науки не здійснюють нескінченних досліджень, понад те, кожна наукова концепція має поставати як завершена, готова до практичного застосування конструкція [Цофнас 2011, 27–37].

Тому виникає питання: чи можливе поєднання системного та феноменологічного розуміння концепту при розкритті змісту міської правової системи? На нашу думку, таке поєднання є можливим, оскільки, за великим рахунком, ці два розуміння не суперечать, а доповнюють один одного. Можна погодитися з тим, що з системної точки зору концепт міської правової системи (як і будь-якого іншого типу правової системи) постає у вигляді певної властивості – цілісності, зв'язаності, інтеграційного характеру відносин між суб'єктами права, правовими нормами, цінностями тощо (тут слушною є думка В.В. Дудченко, що предмет правової герменевтики охоплює концепт права, основних правових понять, правових норм і юридичних фактів [Дудченко 2014, 55]). Але при цьому не слід забувати специфічну спрямованість саме міського права – правового образу міста, націленість на вирішення питань управління міськими територіями, забезпечення добробуту городян. Саме тому, на нашу думку, поєднання системного та феноменологічного розуміння концепту міської правової системи виводить нас до визнання таким концептом міста як осередку культури та правового життя суспільства.

Варто зазначити у цьому контексті, що така інтерпретація концепту правової системи раніше не використовувалася на рівні загальнотеоретичних та порівняльно-правових досліджень, що дивно, адже вона є надзвичайно евристичною та корисною.

З точки зору виділення міської правової системи саме місто постає як система. При цьому системність міста має кілька вимірів. З одного боку, місто є системою, що містить у собі кілька підсистем. Сюди можна віднести і комплекси будівель і споруд, пов'язаних загальною інфраструктурою, і соціальну сферу (розвиток об'єктів соціальної інфраструктури, структуру населення, виділену за різноманітними критеріями тощо), і політичну сферу (участь городян у політичному житті міста і регіону, наявність місцевих осередків політичних партій), і економічну сферу (рівень розвитку усіх видів підприємництва у місті, формування й розподіл коштів муніципального бюджету, розвиненої податкової бази тощо). З іншого боку, місто можна розглядати як елемент систем більш високого рівня: регіонального, державного, світового.

Ідея системного представлення міста вже на цій основі побудови концепту міської правової системи може базуватися також на підході, відповідно до якого існують міські системи, відповідно структуровані та організовані. Наприклад, про це пише М.В. Роскош. На її думку, міська система характеризується такими особливостями: (1) складність організації: міська система включає різні підсистеми; (2) залежність від зовнішніх факторів (політичних, економічних, правових тощо), але при цьому автономність щодо систем вищого рівня; (3) різноманіття зовнішніх факторів, які взаємно впливають один на одного, і складності прогнозування синергетичного ефекту їх впливу на міську систему; (4) вірогіднісний характер багатьох процесів у містах, що пояснюється високою мобільністю населення та наявністю широкої соціальної структури; (5) залежність від катастроф природного і техногенного характеру [Роскош 2013, 50–51].

Ідея міської системи, як видається, може бути успішно перенесена на площину права. Дійсно, якщо міська система має соціальний, політичний, економічний тощо виміри, то вона повинна мати й правовий вимір, який би забезпечував узгодженість та взаємодію усіх інших аспектів її буття. Представлене у системному аспекті місто, своєю чергою, формує нову систему – міську правову систему, яка виступає не елементом правового простору держави, не продуктом її волі чи зусиль, а аспектом функціонування міської системи як певної цілісності.

Тут важливо зазначити, що місто, представлене як концепт міської правової системи, набуває нових змістовних характеристик, які мають бути взяті до уваги при характеристиці міської правової системи. Насамперед місто виступає особливим соціальним простором, що однозначно зумовлює належність міської правової системи до просторових, а не персональних. Хоча іноді стверджується, що окремі міста можуть створювати такі потужні та стійкі психоментальні структури, які вкорінюються у правосвідомості, що вони не втрачають своєї сили навіть при зміні горюдянином місця свого проживання.

Так, відомими є судження, що одесити мають підприємницький хист, готові піти на незаконні дії заради вигоди, уміло використовують прогалини у законодавстві, є загалом політично пасивними тощо. Львів'яни є, навпаки, консервативними та схильними до законотворчості поведінки, вони нечасто зраджують звичкам, їх соціальна та правова активність є вищою, ніж у одеситів. Прийнято вважати, що кияни у політико-правовому плані є чи не найактивнішими з усіх українців, оскільки саме зусиллями киян в Україні відбулися демократичні перетворення (пов'язані з трьома революціями останніх 20-ти років: Революції «на граніті», Помаранчевої революції та Революції Гідності).

Попри те, що ці судження варті уваги та багато у чому дійсно відображають характерні риси мешканців різних українських міст, вони навряд чи можуть автоматично екстраполюватися на правову систему та використовуватися для характеристики її концепту, структури та субстрату, адже правосвідомість та право – далеко не тотожні поняття. У концептуальному плані існування міст як концептів, з точки зору яких здійснюється інтерпретація соціального, економічного та правового простору, не може зводитися лише до тих психоментальних структур, які сформувалися у містах та відповідно структурують індивідуальну правосвідомість. Межі оформлення концепту міста можуть знаходитися далеко поза індивідуальними правосвідомими конструктами.

Тому, продовжуючи ідею поділу правових систем за субстратним критерієм (просторовою підставою), слід виокремити міську правову систему. Сучасне існування міського права в Україні може бути співвіднесене з існуванням виняткових статусів міст Києва та Севастополя, що закріплено ч. 3 ст. 133 Конституції України.

Концептом міської правової системи також є зв'язність та цільність, але відносно такого соціального феномена як місто, що зумовлює особливості цієї правової системи. Саме відносини між містом та державою, врегульовані правом, розривають зв'язність та цільність національної правової системи, тому що місто як певний центр створює навколо себе іншу правову систему зі своїми зв'язками та структурними елементами на основі особливого субстрату. Міське та національне право взаємодіють як дві правові системи, іноді доповнюючи одна одну, а іноді вибудовуючи свої відносини як центр та периферія, де держава виступає центром, а місто периферією. Але тут можливий варіант, коли міська правова система, відносно до свого субстрату та структури, виробляє свої форми врегулювання різноманітних правових відносин та переносить цей досвід у простір національної правової системи.

Наприклад, правові відносини між державою Україною та містом Києвом як столицею є доволі складними, і більшість із них врегульовані Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ». Згідно зі ст. 4 цього Закону, де перелічено столичні функції міста Києва, з одного боку, місто в особі органів місцевого самоврядування та виконавчої влади у місті Києві забезпечує створення належних умов для діяльності у місті Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України тощо, вирішення питань щодо розміщення центральних органів держави, дипломатичних представництв тощо. З іншого ж боку, місто Київ, як будь-яке місто, має метою створення та захист міського правопорядку. Ці дві паралельні іпостасі міста (столична та мегаполісна) є взаємозумовленими, але при цьому саме за містом-столицею

законодавчо закріплено право та реальну можливість впливати на функціонування державної влади. Наявність столичних функцій міста Києва є доказом його впливу на організацію діяльності держави.

Понад те, у проекті нового Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» пропонується суттєво розширити повноваження київського міського голови та скоротити повноваження голови Київської міської державної адміністрації, що знову ж таки повертає нас до того, що міська правова система формується, передовсім, шляхом поглиблення самостійності міста, яке її утворює. Це, своєю чергою, означає, що перспективи формування міських правових систем знаходяться у значній залежності від децентралізації влади та посилення позицій місцевого самоврядування.

Повертаючись до розгляду концепту міської правової системи, слід підсумувати, що саме використання системного методу у вигляді параметричної теорії систем дозволяє подолати ті методологічні обмеження, які довгий час існували у дослідженнях правових систем та їх плюралізму. Розгляд міської правової системи не як продукту діяльності держави, а як аспекту міської системи, тобто як особливої іпостасі життя сучасного міста, якраз відповідає потребам сучасної юриспруденції. А врахування досягнень феноменології та герменевтики у розкритті змісту концепту міста як основи конструювання міської правової системи дає можливість розкрити ті характерні риси міського права, які залишаються недоступними при використанні системного аналізу.

Розгляд міста як концепту міської правової системи відкриває одразу декілька перспективних напрямів загальнотеоретичних досліджень. По-перше, це дозволяє чітко відмежувати міське право від муніципального, адже концептом муніципального права виступає самоорганізація громадян. По-друге, міська правова система розглядається як один із аспектів більш широкого поняття – міської системи, що поєднує у собі економічні, соціальні, культурні тощо особливості конкретного міста. Виходячи з цього, можна сформулювати концептуальне визначення міської правової системи як *зумовленої особливостями та закономірностями розвитку конкретного міста ціннісно-нормативної цілісності юридичних феноменів та процесів, які інституціоналізуються у правовому житті городян та використовуються жителями міста та муніципальними органами для досягнення приватних і публічних цілей та забезпечення сталого розвитку міської системи.*

Література

- Бауман З. Глокализация, или кому глобализация, а кому локализация / З. Бауман // Глобализация: Контуры XXI века : Реф. сб. / Отв. ред. Ю.И. Игрицкий, П.В. Малиновский. – М. : Аспект Пресс, 2002. – С. 122–164.
- Большунов М.А. К вопросу о понятии правовой системы / М.А. Большунов // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». – 2011. – № 1(9). – С. 56–65.
- Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Людвиг Витгенштейн ; пер. с англ. Л. Добросельского. – М. : АСТ ; Астрель, 2010. – 250 с.
- Гладышева Л.А. Правовая система: современные подходы к пониманию / Л.А. Гладышева // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право». – 2006. – № 13. – С. 388–390.
- Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари ; Пер. с фр. и послесл. С.Н. Зенкина. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб : Алетейя, 1998. – 288 с.
- Дудченко В.В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : [навч. посіб.] / В.В. Дудченко, М.Р. Аракелян, В.В. Завальнюк. – О. : Фенікс, 2014. – 184 с.
- Ефремов В.А. Теория концепта и концептуальное пространство / В.А. Ефремов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – № 104. – С. 96–106.

- Зарема З.М.* Концептуальные основы юридического плюрализма / З.М. Зарема // *Философия права*. – 2010. – № 4. – С. 122–124.
- Книгин А.Н.* Философские проблемы сознания / А.Н. Книгин. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1999. – 338 с.
- Луць Л.А.* Категорії системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи / Л.А. Луць // *Вісник Львівського університету. Серія «Право»*. – 2001. – Вип. 36. – С. 47–53.
- Меньок В.* Пам'ять і обітниця: феноменологія пам'яті за Полем Рікером / В. Меньок // *Літературознавчі студії. Серія «Філософія»*. – 2012. – Вип. 26. – С. 43–58.
- Овчинникова А.* Концепты правовой культуры: понятие, структура, содержание / А. Овчинникова // *Юридичний вісник*. – 2014. – № 3. – С. 10–16.
- Поппер К.* Логика научного исследования : пер. с англ. / Карл Поппер. – М. : АСТ ; Астрель, 2010. – 565 с.
- Радбрух Г.* Філософія права / Густав Радбрух ; пер. с нім. Є. Причепія, В. Приходько. – К. : ТанDEM, 2006. – 316 с.
- Рікер П.* Право і справедливість / Поль Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 114 с.
- Рикёр П.* Память, история, забвение / Поль Рикёр ; пер. с фр. И.И. Блауберг и др. – М. : Изд-во гуманитарной литературы, 2004. – 726 с.
- Роскош М.В.* Город как система / М.В. Роскош // *Научный диалог*. – 2013. – № 12(24). – С. 48–57.
- Рудоквас А.Д.* Лев Петражицкий и современный правовой плюрализм / А.Д. Рудоквас, Е.В. Тимошина // *Российский ежегодник теории права*. – 2010. – № 3. – СПб : Юридическая книга, 2011. – С. 825–841.
- Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – 3-е изд. – М. : Академический проект, 2004. – 991 с.
- Стовба А.В.* Правовая ситуация как исток бытия права : [моногр.] / А.В. Стовба. – Х. : ФО-П Лисяк Л.С., 2006. – 176 с.
- Суржанская Ю.В.* Концепт как философское понятие / Ю.В. Суржанская // *Вестник Томского государственного университета. Серия : Философия. Социология. Политология*. – 2011. – № 2. – С. 70–78.
- Уёмов А.* Общая теория систем для гуманитариев : [учеб. пособ.] / А. Уёмов, И. Сараева, А. Цофнас. – Варшава : Wydawnictwo Universitas Rediviva. – 276 с.
- Цофнас А.Ю.* Гносеология : [учеб. пособ.] / А.Ю. Цофнас. – Изд. 2-е, испр. и доп. – О. : Наука и техника, 2011. – 248 с.
- Цофнас А.Ю.* Теория систем и теория познания : [моногр.] / А.Ю. Цофнас. – О. : Астропринт, 1999. – 308 с.
- Ladavac N.B.* Legal pluralism – theoretical problems and globalization / N.B. Ladavac // *Abstracts : Special Workshops and Working Groups I*. – Beijing, 2009. – P. 54–55.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ *ПРАВДА/НЕПРАВДА* (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ СУДОВИХ ПРОМОВ)

М.В. Мамич

Останнім часом зросла кількість досліджень концептосфери, коли фактично одне (чи два) слова-синоніми, опозиції стають об'єктом когнітивного аналізу (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, Т. Космеда, Є. Кубрякова, Т. Радзівська, Ю. Степанов, Г. Буткова, А. Малявін, С. Мартинек). У таких працях слово або лексико-семантичний варіант вивчають з позицій реалізації знання у мові, породження способів його репрезентації у тексті та особливостей відповідних логіко-семантичних зв'язків.

У коло концептуального аналізу входять здебільшого поняття, реалізовані в абстрактних лексемах з високим ступенем узагальнення та відзначені характерною варіантністю, взаємодією щодо позначення реалій у межах утворюваних полів. Такі дослідження орієнтовані на аналіз понять концептуальної сфери у широкому мовному просторі. При цьому береться до уваги абстрактний характер зв'язку між планами мовного знака, те чи інше поняття обирається як універсам, що розглядається у різних аспектах взаємодії з поняттями особистісними, соціальними, загальнолюдськими у типологічних контекстах побутової, художньої та наукової свідомості. Для концептуального аналізу важливо враховувати семантичну структуру концепту, виявити його валентні властивості, вербальні кореляції. До центральних модусів ментального плану належать концепти-абстракти *правда/ неправда*, які становлять філософсько-етичне підґрунтя у загальній раціонально-емоційній системі особистості й соціуму. Саме ці концепти є універсальними поняттями ментальної сфери, розрізняючись водночас семантичним наповненням і контекстуальною реалізацією у різних національних мовах. Концептуальна вагомість зазначених феноменів обумовлена також їхньою мовною специфікою, оскільки саме абстракти найбільш здатні утворювати польові структури (А. Вежбицька, Г. Щур) як сегменти свідомості.

Отже, сучасні напрями функціонально-семантичних досліджень концептів, найважливіших понять, що мають універсальну та національну специфіку, зумовлюють актуальність обраної для дослідження теми.

Досліджуючи якісні характеристики правової парадигми щодо складників опозиції *правда/ неправда*, зупинимось передусім на тому, що фундаментом професіоналізму спеціалістів гуманітарної професії і найперше адвоката, прокурора, судді є наука красномовства, тобто мистецтво переконувальної комунікації. На думку Д.Х. Баранника, «загальними мовностилістичними ознаками судовий монолог найближчий до публіцистичного й також належить до яскравих форм монолога переконуючого типу» [Баранник 1965, 195]. Суть переконання зводиться здебільшого до доведення винності чи невинності підсудного. А тому одним із важливих компонентів висловлювань є апеляція й до соціально-етичних оцінок, що зокрема вербалізуються через складники-концепти абстрактно-семантичного поля (далі АСП) *правда/ неправда*.

За класифікацією Д.Х. Баранника усний монолог може мати такі функціональні різновиди: публіцистичний, виробничо-службовий, науковий, навчальний, монолог-популяризація, монолог-розповідь, а також судовий [Баранник 1965, 194–200]. Промова є основною текстовою реалізацією останнього, а саме: звинувачувальна, захисна, самозахисна промова і промова потерпілого.

На жаль, читацькій аудиторії доступні нечисленні українськомовні тексти промов адвокатів і прокурорів: збірки таких промов створювались, насамперед із навчально-педагогічною метою.

Свою увагу зосереджуємо на текстах судових промов з тих позицій, що:

А) судова промова має своїм змістом дати громадсько-політичну оцінку злочину й особи підсудного, а, отже, мотивується вживання абстрактів *щирість/ нещирість, справедливість/ несправедливість*;

Б) державний обвинувач (захисник) дає аналіз зібраних і перевірених у судовому слідстві доказів, обґрунтовує ними позиції підсудних, оперуючи абстрактами *істина, правда, правдивість, правильність, дійсність, реальність, фікція, брехня, вигадка, неправда* тощо;

В) аналізовані абстракти є компонентами логізації та доказовості у судовій промові, яка повинна вплинути на формування судового переконання: «Уважно вислуховуючи судові промови, судді подумки простежують пройдений шлях шукання істини, усвідомлюють і зіставляють докази й аргументи звинувача і захисника, порівнюють їх» [Молдован 1999, 40].

Отже, з одного боку, у судовій промові виокремлюються вербальні засоби переконувальної комунікації, а з іншого – прихований «невербальний діалог», що діє на логіко-психологічному рівні під час судових промов. Специфіку судової промови Д.Х. Баранник зазначав так: «Від судового промовця вимагається юридична кваліфікація явища. Переконаючи слухачів у правильності своєї оцінки явища, оратор докладно аналізує його, зважає факти, реальні та можливі ситуації, моральні й психологічні чинники, висловлює припущення, сам заперечує одні з них, підтримує інші, робить висновок» [Баранник 1965, 196].

Оскільки об'єктом дослідження даної статті є вербальні понятійні компоненти абстрактно-семантичного поля *правда/ неправда*, то зупинимося на їх функціях, враховуючи жанрову специфіку текстів.

Так, загальнономовні сполуки *говорити правду, розповідати правду* значенням «передавати певну сукупність достовірних відомостей про що-небудь, нічого не приховувати» є відповідниками книжного термінологічного вислову «давати правдиві свідчення», пор.: *З цього випливає, що правду говорять інші свідки; Герасимова, як їй не тяжко, розповіла всю гірку для неї правду* (Судові промови адвокатів України 2000, 27); *Володимир Сачко на першому ж допиті розповів йому всю правду про себе* (Судові промови адвокатів України 2000, 176).

Навпаки ж, використана адвокатом сполука *достовірна інформація* є виявом абстракту *правда*, як-от: *З викладеного випливає, що отримання кредитної лінії згідно з документами, що містять достовірну інформацію... не може ніким тлумачитися як карне діяння* (Судові промови адвокатів України 2000, с. 181).

Частіше промовці вдаються до поняття *правдивість*, що синонімізується із абстрактами *щирість*, а також *достовірність* (чутток), *вірогідність*, напр.: *З першого допиту у слідчого і до її схвильованих зізнань у суді вона розповідала з великою щирістю і правдивістю про все, що стосується даної справи* (Судові промови адвокатів України 2000, 21); *Можна повірити у щирість заяви Герасимової про те, що вона глибоко переживала і нещадно себе осуджувала* (Судові промови адвокатів України 2000, 28); *Цей речовий доказ, підтверджуючий достовірність слухів, не міг не вплинути на Герасимову* (Судові промови адвокатів України 2000, 27); *Для більшої вірогідності, щоб при цьому не виникало сумніву, ця заява написана не у вересні 1997 року, а саме у серпні 1996 року, до неї вносяться дані про рік випуску* (Судові промови адвокатів України 2000, 174). Власне, названі концепти, абстракти-синоніми по-різному маркують доказові вислови: перший вносить оцінну експресію прихильності, а наступні – аргументовності, недвозначності міркувань.

Валентність поняття *правдивість* пов'язана із дієсловами та віддієслівними іменниками *досліджувати* (дослідження), *перевіряти* (перевірка), *переконуватися* (переконання), що підкреслюють поступальність шляху до істини, доведеність висунених

аргументів. Напр.: *Показання Савок Віри підлягають об'єктивному дослідженню й перевірці їх правдивості* (Судові промови адвокатів України 2000, 58); *Навіть якщо не звертатись до показань свідків у справі, то і тоді можна переконатися у правдивості показань Будка з таких міркувань* (Судові промови адвокатів України 2000, 94). Термінологічний зміст має сполука *правдивість показань*, пор.: *А хіба ж не є доказом правдивості показань Волинця про «вибивання» з нього показань?* (Судові промови адвокатів України 2000, 199); *Це все незаперечні обставини правдивості показань підсудних про недозволені методи дізнання та слідства стосовно них* (Судові промови адвокатів України 2000, 181). У текстах судових промов як абсолютні синоніми виступають абстракт *правда* і філософська терміносполука *об'єктивна істина*, пор.: *Але про Чолкуна необхідно сказати всю правду, яку розкрив цей процес, щоб встановити об'єктивну істину* (Судові промови адвокатів України 2000, 47). Якщо *правда* мислиться як факт, реальність, *істина* (об'єктивна істина, чиста істина) як справедливий висновок про цей факт, дійсний стан речей, пор. висловлювання: *Я не можу поділити ці настрої підзахисної, тому що вони спростовуються усіма обставинами справи і суперечать кінцевій високій меті – відшукуванню об'єктивної істини; Наш суд розкриває всі обставини, що стосуються справи, в інтересах досягнення об'єктивної істини; Ваша честь, коли істина чиста, аж прозора, то слідство, не будемо вдаватися чому, сприйняло цей факт за відсутність істини* (Судові промови адвокатів України 2000, 168).

Для вживання абстракту *істина* характерна й дієслівна синтагматика із семою 'пошук', напр.: *Сьогодні у мене складне завдання – допомогти суду віднайти істину* [Молдован 1999, 207]; *Вийти на шлях істини* мені допоможе ретельний аналіз доказів, зібраних на попередньому і судовому слідствах [б: 207]; або семантичним відтінком 'доведення': *Вважаю, що виправдувальний вирок по даній кримінальній справі сприятиме встановленню істини* [Молдован 1999, 206]; ... *жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений, щоб у справі була встановлена істина...* [Молдован 1999, 202; *Захист має інше завдання: допомогти суду у з'ясуванні істини і там, де вина людини не доведена* (Судові промови адвокатів України 2000, 157); *Ви мали можливість розкрити істину*. Незаперечність істини може передаватися й метафорично, напр.: *Виявляється, ніяких складнощів у справі немає й близько. Виявляється, істина крізь неї так і пролягає* (Судові промови адвокатів України 2000, 196).

Синонімізуються в аспекті кримінального права й поняття *істина* – *закон, совість* (Даруйте, Ваша честь, але не зухвалість спонукає захист на цей крок, а інтереси закону та істини, совість яких просить оприлюднення); *істина* – *життя* (І питання співвідношення життя та істини вирішуються тоді повз металеві отвори тюремних ґрат) (Судові промови адвокатів України 2000, 192).

У той самий час у межах одного висловлювання протиставлені *істина* та *імітація* (імітація істини), напр.: *І там, і тут – серйозні злами у соціальній історії та її розумінні, зіткнення консервативного з новаторським, ускладненість життєвих процесів, в яких сучасникам нелегко буває відрізнити вічне від одноденного, цінне від гучного, істину від її імітації* [(Судові промови адвокатів України 2000, 166); *Ваша честь, імітація істини, як ви достеменно переконалися, не відбулася* (Судові промови адвокатів України 2000, 169).

Коли йдеться про суспільну чи навіть суспільно-політичну вагу доведення, промовець вживає й соціально-етичне поняття *справедливість*, що у даному контексті синонімізується з абстрактом *законність*, пор.: *У зв'язку з цим вважаю, що сьогодні обов'язок прокурора в інтересах держави, суспільства, особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, сприяти встановленню законності і справедливості* [Молдован 1999, 210]; *Той факт, що чотири великі держави, які захоплені перемогою і*

які страждають від нанесеної їм шкоди, утримали руку розплати і передали своїх полонених ворогів на **Суд справедливості**, що є одним із найвидатніших прикладів тієї данини, яку влада платить розуму (Судові промови адвокатів України 2000, 11); Хулігани – вороги **законності** (Судові промови адвокатів України 2000, 127).

Одним з аспектів семи 'справедливість' є 'правильність': Це поняття стосується, як правило, істинності фактів, доведень, зокрема й точної цифрової інформації: Цю суму Галас визнає. **Правильність саме цієї суми** підтвердив експерт, визнав це у суді і ревізор Марко (Судові промови адвокатів України 2000, 161).

Значення концепту «бути правильним» передається й словосполученням *відповідати дійсності*, що характеризується таким самим дискурсом: Квитанція **відповідає дійсності**, не є фіктивною, як і всі попередні (Судові промови адвокатів України 2000, 97).

За текстами судових промов встановлено, що одним із активних синонімічних відповідників до абстракту *істинність* є **факт**, тобто «об'єктивна реальність, дійсна, невигадаана подія, явище». Пор.:

а) протиставлення *фікція* і *факт*: цей **факт** став для обвинувача достатньою підставою, щоб твердити, що ніж у Чолкуна – це **фікція**, а ніж у Гальського – **факт!** (Судові промови адвокатів України 2000, 49);

б) синонімічну замінюваність *правда* – *факт*: Це дійсно **факт**, що Чолкун не наніс Гальському жодного удару (Судові промови адвокатів України 2000, 50).

Книжні марковані стереотипні вислови *факт стверджує, факт ствердил (підтвердил), факт вказує*: Цей **факт також стверджує**, що кількість кролячих шкурок та їх ціни... є результатом його фактичної заготівлі (Судові промови адвокатів України 2000, 95); Цей **факт ствердила** свідок Гаврилюк Євдокія Михайлівна (Судові промови адвокатів України 2000, 98); На це **вказує** і інший **факт**; Підсудна Могілянець **підтвердила факт** сварки між Волинцем та Лозинським (Судові промови адвокатів України 2000, 211).

Протилежний бік концептуалізації репрезентовано функціями поняття *неправда*. Як правило, таке узагальнення стосується вербалізованої недійсної інформації, а тому й характерна дієслівна сполучуваність – *твердити, говорити неправду*, напр.: Сам Мазепко замовчує ці свої вчинки і **твердить, що це неправда** (Судові промови адвокатів України 2000, 49); Отже, ясно, що дружина Чолкуна **говорить неправду** (Судові промови адвокатів України 2000, 50). Одним із поширених прийомів створення експресії, впливовості, є висхідна градація синонімічних і контекстуально синонімічних понять. Так, у риторичній парадигмі АСП 'неправда' з'являється слово *спектакль*, пор.: Єдиною і незаперечною правдою у цьому «вимаганні» є те, що все виявляється суцєю **неправдою, вигадкою, спектаклем** (Судові промови адвокатів України 2000, 178).

В одній з судових промов адвокат А.Г. Фатєєв використовує основні складові аналізованого АСП, замінюючи їх у ході виступу один одним, що створює ефект наступальності у спростуванні факту злочину, пор.: **Що стало плодами уяви** слідчих, що **домислами** так званого потерпілого? Чи спрацьовує принцип: що більше **неправди**, то швидше у неї повірять? (Судові промови адвокатів України 2000, 170); Чи маємо тут справу саме з **підтасовками** (Судові промови адвокатів України 2000, 172); Важливо відшукати лише принцип, який перетворює реальні обставини дій у цілковитий **абсурд**. Лише стати на поріг **омани** – і вже важко опиратися магії **олжжі й абсурду** (Судові промови адвокатів України 2000, 173); Хто будує **байки**, обов'язково щось забуває, плутає, вдається до нових **фантазій чи небилиць** (Судові промови адвокатів України 2000, 176); Бельчич визнає, що написав **олжжу** для того, щоб співробітники міліції його скоріше знайшли (тобто автомобіль) (Судові промови адвокатів України 2000, 177); Що тут гадка, а що **вигадка**, коли щоразу нова версія? (Судові промови адвокатів України 2000, 176). і т. ін.

Абстракти можуть синонімізуватися у номінативній функції, а також як складові сталих, фразеологізованих структур, напр. як *брехня і неправда*: *Піймана на брехні, Шпак визнала, що Сокол їй цього справді не говорила, вона спитала про це Сокол, але та сказала їй, що це **неправда*** (Судові промови адвокатів України 2000, 77). Найчастотнішим у парадигмі доказовості є вислів *викривати брехню*, напр.: *Сторінку за сторінкою перегортали ми протоколи показань Шпак і **викривали їй брехню**, але Шпак не була збентежена* (Судові промови адвокатів України 2000, 68); *Прилучені вами довідки і показання свідка Радченка та інших **викрили Савок в явній брехні*** (Судові промови адвокатів України 2000, 60).

У судовій практиці поняття *брехня* є абсолютним синонімом слова *вигадка*, пор.: *Ви тепер переконалися, що Белова не пропонувала Сокол ключа, що це **вигадка Шпак**, яку вона сама мусила тут спростувати* (Судові промови адвокатів України 2000, 82).

А от сполуку *вигадка слідства* слід тлумачити як «хибність», напр.: *Інкримінований Месель-Веселяку цей злочин є ніщо інше, як **вигадка слідства**, тільки у діях обвинуваченого відсутня суспільна небезпечність як об'єктивна властивість злочину заподіяння шкоди* (Судові промови адвокатів України 2000, 182).

Пор. також синонімічні властивості поняття *фікція*: *З цього випливає, що правду говорять інші свідки, що ніж Чолкуна не **фікція**, а факт* (Судові промови адвокатів України 2000, 49).

Слово ж *кривда* фактично не вживається в значенні «неправда», а позначає «несправедливий учинок; образу», пор.: *І щоб сказати решту, шановні добродії, тяжкий гріх подати жебракові каменюку замість кусня хліба, **образа, кривда** невимовні. А чим виміряти той гріх, ту кривду, коли стражденним душам пропонують цвинтар для вдоволення потреб?* (Судові промови адвокатів України 2000, 187).

У книжному сполученні вживається абстракт *обман*, пор.: *Порушення підозрюваних, обвинувачених на захист дає підстави вважати, що Волинець **шляхом обману** з боку слідчого зафіксував своє бажання мати захист на стадії пред'явлення обвинувачення* (Судові промови адвокатів України 2000, 197).

У термінологічному (юридичному) значенні вживається поняття *шахрайство*, напр.: *У твоєму житті ти вчинив **шахрайство з фінансовими ресурсами** вимагання та незаконну торгівлю* (Судові промови адвокатів України 2000, 72).

Не завжди ті чи інші факти прямо позначаються як *несправедливість*. У текстах промов знайдемо синоніми: *не відповідає дійсності, несумлінність* (посилань, свідків), *фіктивність*, напр.: *Далі там ставилося питання про те, чому Белова виявила нестачу грошей тільки при другому відчиненні сейфа – ви тепер знаєте, що це **не відповідає дійсності**...* (Судові промови адвокатів України 2000, 82); *Ця версія, як явно надумана, провалилася, ще раз викривши **несумлінність свідків**, виставлених Шпак* (Судові промови адвокатів України 2000, 93).; *Тепер вони всебічно перевірені, й **несумлінність цих посилань** встановлена; **Фіктивність іншої квитанції №145636 від 5 лютого 1956 р.** спростовується показаннями свідка Підлісної* (Судові промови адвокатів України 2000, 96).

Поняття *неправдивість* має у криміналістиці термінологічне втілення – це сполука із прикметником «неправдивий»: *неправдивий донос, неправдиве показання*, напр.: *Завідомо **неправдивий донос** суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину – карається позбавленням волі на строк до двох років або виправними роботами на той же строк* (Коржанський 1997, 494).

Пор. також, як адвокат у судовій промові вживає термінологічне поняття *неправдива інформація*, цитуючи закон (ч. 2, ст. 148 КК): *...надання кредитором **свідомо неправдивої інформації** з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій* (Судові промови адвокатів України 2000, 92).

За законами красномовства це саме поняття може подаватися у перифрастичній формі, як напр.: *істинна правда схожа на її відсутність*; (Судові промови адвокатів України 2000, 97). Ці обставини *примушують серйозно сумніватися у правдивості твердження її батька Саверського Андрія про те, що дочка його у той вечір додому не повернулася* (Судові промови адвокатів України 2000, 57).

Крім наведених перифраз є у текстах промов інші, як-от: виявляти нещирість – *носити маску* (Адже вона за своїм характером, душевними якостями не здатна **носити маску**, вуалювати свої переживання, що хвилювали її) (Молдован, 1999, 28). Вдаються промовці й до публіцистично-метафоричного вживання, напр.: замість *чесні, правдиві свідчення* – *показання йдуть з чистого джерела*; асоціацію *правда, істина – світло, сонце*: **Істина як сонце світить завжди** (Судові промови адвокатів України 2000, 172); *У сонячному промінні правди, а не в фальшивому «світлі» навучих тенет слід розглядати свідчення Бельчича на попередньому слідстві та й у цій залі* (Судові промови адвокатів України 2000, 181); *Ми зобов'язані жити за поетикою світла Істини* (Судові промови адвокатів України 2000, 181).

Власне, у цих метафорах поняття *істина* набуває найвищого ступеня узагальнення, осмислюється як філософська реалія, «вищість» якої впливає на утворення персоніфікованого образу: **Найкращим захисником у цій справі є сама істина, краще від моїх слів на користь Гальського говорять самі обставини справи** (Судові промови адвокатів України 2000, 51). Ще один із застосовуваних стилістичних прийомів – каламбур, гра слів, зумовлена тотожністю звукового образу лексем, пор.: *Істина не в ефектах, а у фактах* (Судові промови адвокатів України 2000, 47).

Деколи, залежно від потреб апелювати до *невербальних компонентів*, що вказують на істинність/ неістинність висловлювання, адвокат під час промови може звертати на зовнішні чинники комунікації, «докази поведінки». У наших працях [Мамич 2001, 91–96] звернено увагу на психолінгвістичний аспект цієї проблеми та її актуальність в юридичному мовленні, напр.: «Так, у криміналістичній теорії йдеться про необхідність спостереження у процесі допиту за невербальною поведінкою обвинуваченого або свідка. Невербальні прояви не мають доказового значення, але виконують орієнтовну функцію. У ситуації підвищеної емоційної напруги невербальні сигнали найбільш безпосередні, підсвідомі й, відповідно, інформативні. Вони дозволяють зрозуміти справжнє ставлення допитуваного до справи» [Мамич 2000, 189]. У зв'язку з цим порівняйте цитату із судової промови адвоката: *Проте слідство цим [фактом неправдивих показань. – М.М.] не зацікавилось, приділивши основну увагу тому, як поводитися у ці хвилини Белова: чи була вона схвильована, була вона бліда чи ні, чи тремтіли у неї руки та ін.* (Судові промови адвокатів України 2000, 79).

Так, за спостереженнями А. Брассера, який записав протягом 25 років близько 250 мільйонів показань свідків, головною ознакою правдивості свідка є його очі й руки. Говорити людина може що завгодно, а очі й руки обов'язково викажуть [Популярная психология: Хрестоматия, 156]. О.О. Леонтьєв зазначав, що у невербальній поведінці слід звертати увагу на так звані мимовільні реакції, які не підпорядковуються регулюванню вольовими зусиллями (почервоніння або збліднення) [Леонтьєв 1977, 37].

Отже, аналізований матеріал репрезентує книжну маркованість висловлювань з абстрактами АСП *правда/ неправда*, що вживаються ситуативно і є невіддільним компонентом судової промови як різновиду переконувальної комунікації. Оскільки для судового «пошуку істини» важлива доказовість, логічність, істинність і доведеність фактів, то на невербальні засоби спілкування увага звертається спорадично. Найпоширенішим типом валентності складників аналізованого АСП є дієслівна.

Особливістю семантики напівтермінологічних концептів-абстрактів є їх так звана подвійна належність до загальноновживаної мови (це для них головна сфера вживання, й у

ній виявляються головні значення цих слів) і до термінологічної юридичної підсистеми національної мови, отже відбувається накладання значень слова одне на одне.

Література

- Баранник Д.Х.* Характерні риси усного монологічного мовлення / Д.Х. Баранник // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К. Наукова думка, 1965. – 320 с.
- Коржанський М.Й.* Популярний коментар кримінального кодексу України / М.Й. Коржанський. – К. : Наукова думка, 1997. – 695 с.
- Леонтьев А.А.* Речь в криминалистике и судебной психологии / А.А. Леонтьев, А.М. Шахнарович, В.И. Батов. – М. : Наука, 1977. – 64 с.
- Мамич М.В.* Декодування особистісної поведінки: вербальні і невербальні аспекти / М. В. Мамич // Актуальні проблеми захисту прав і свобод людини в Україні. – К., 2000. – С. 187 – 194.
- Мамич М. В.* Специфіка діалогічного мовлення в криміналістиці / М.В. Мамич // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса, 2001. – Вип. 3. – С. 91–96.
- Молдован В.В.* Риторика загальна та судова / В.В. Молдован. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 416 с.
- Популярная психология. Хрестоматия* / Под ред. В.В. Мириненко. – М. : Просвещение, 1990. – 399 с.
- Судові промови адвокатів України.* – К. : Адвокат, 2000. – 190 с.

КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТИ АДВОКАТСЬКОГО ДИСКУРСУ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

О.О. Грідюшко

Постановка проблеми. Сьогодні лінгвокультурологічні та когнітивні дослідження присвячені вивченню таких феноменів як культура, мова та свідомість, що дозволяє дослідникам найповніше та адекватно розкрити сутність концептів. Розуміння культурних відмінностей дозволяє розкрити взаємопов'язані змістові лінії у чужій культурі і відповідно краще зрозуміти такі лінії у власній культурі. Інтерес когнітивної лінгвістики зумовлений, передусім, дослідженням понять різноманітних сфер діяльності людини. Такою сферою як раз і є адвокатська діяльність. У зв'язку з цим здається **актуальним** дослідити ключові концепти адвокатського дискурсу, а саме SCHUTZ/ЗАХИСТ, HILFE/ДОПОМОГА, VERTRAUEN/ДОВІРА. Крім того, вищезазначені концепти не були одночасно досліджені у німецькій та українській лінгвокультурах з метою визначення універсальних та унікальних рис. Запропоноване дослідження ключових концептів адвокатського дискурсу дозволить краще зрозуміти його модальність, а саме встановити функції адвоката під час судового провадження та консультування, визначити стосунки між адвокатом та його клієнтом.

Проблематика юридичного дискурсу та його судового та адвокатського різновидів привертає увагу багатьох дослідників, як правознавців, так і лінгвістів. Так, детально розроблені питання юридичного дискурсу та судового дискурсу, зокрема його межі, зміст та параметри [Коваль 2007; Палашевська 2012], в окрему галузь виділена судова риторика [Молдаван 1998; Начерна 2009; Hoffman 2017]. На жаль, у науковій літературі можна зустріти лише дослідження стратегій й тактик адвокатської промови [Солдатова 2013; Шишкіна 2012], засоби мовного впливу адвоката у межах судового засідання [Климович 2016; Glombiza 2004] тощо. А важливі концепти адвокатського дискурсу залишаються поза увагою.

Метою дослідження є аналіз мотивуючих та поняттєвих ознак концептів SCHUTZ/ЗАХИСТ, HILFE/ДОПОМОГА, VERTRAUEN/ДОВІРА як ключових елементів адвокатського дискурсу. **Предметом** дослідження є виявлення універсальних та унікальних ознак концептів SCHUTZ/ЗАХИСТ, HILFE/ДОПОМОГА, VERTRAUEN/ДОВІРА у двох неблизькоспоріднених мовах, а саме у німецькій та українській.

Основний виклад матеріалу. Концепти SCHUTZ/ЗАХИСТ в адвокатському дискурсі має провідне значення, оскільки перша причина звернення до адвоката, який також називається адвокатом-захисником, є забезпечення захисту. Це підтверджується результатами словникової обробки даного концепту. Концепт ЗАХИСТ у німецькій мові представлений декількома варіантами, а саме SCHUTZ/OBHUT/ VERTEIDIGUNG. Це пов'язано насамперед з тим, що лексеми *Schutz* та *Obhut* є загальноновживаними, а лексема *Verteidigung* має професійне забарвлення, а саме використовується у юриспруденції та війсьній справі. Дефініційний аналіз концепту SCHUTZ показав, що він представлений двома семемами: (1) *Schutz = etwas, was eine Gefährdung abhält oder einen Schaden abwehrt/* те, що запобігає небезпеці або ушкодженню; (2) *Schutz = (besonders Technikjargon) Vorrichtung, die zum Schutz gegen etwas konstruiert ist /* (часто технічний жаргон) пристрій, який призначений для захисту від чого-небудь [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010].

Етимологічно дієслово *schützen* походить від свн. *schutzen*, яке використовувалося у значенні «забезпечити захист», «захищати», «використовувати щит». Крім того, це дієслово мало значення «захищатися від підвищення рівня води». Також дієслово

schützen у німецькій мові є спорідненим з дієсловами з снідерл. *scutten*, що означає приводити до закритого приміщення, відділити, відокремлювати; зі ст.фр. *sketta*, що має значення «закривати, замкнути»; са. *scytan* закривати на засувку та англійської *to shut*, що перекладається як «закривати». Нарешті, всі вищезазначені слова походять від германської основи **skutjan* [DWDS].

За результатами словникової обробки було виявлено, що концепт SCHUTZ представлений у німецькій лінгвокультурі наступними похідними словотвірними одиницями: *Absicherung des Schutzes/ забезпечення захисту*; *absoluter Schutz/ абсолютний захист*; *den Schutz gewähren/ надавати захист*; *den Schutz verschaffen/ надавати захист*; *den Schutz schmälern/ обмежити захист*; *diplomatischer Schutz/ дипломатичний захист*; *erweiterter Schutz/ розширений захист*; *gegenseitiger Schutz/ взаємний захист*; *in Schutz nehmen/ захищати*; *internationaler Schutz/ міжнародний захист*; *unter dem Schutz/ під охороною*; *der Schutzmann/ захисник* [Електронний словник Multitran] тощо. Крім того, концепт SCHUTZ наявний у великій кількості назв законів і підзаконних актів, конвенцій тощо, наприклад, *Allgemeines Gesetz zum Schutz der öffentlichen Sicherheit und Ordnung/ Загальний закон про захист суспільної безпеки та порядку*; *Gesetz zum Schutz der Arbeit/ Закон про охорону праці*; *Europäische Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten/ Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод* [там само] і т. ін.

Розглядаючи концепт OBHUT, слід зазначити, що виявлено лише одне значення, а саме: *Obhut = fürsorglicher Schutz, Aufsicht/ турботливий захист, контроль* [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010]. Етимологічний аналіз лексеми показав, що це слово походить від двн. *huota*, що означало «охорона», з свн. *huot(e)*, яке мало значення «охорона, захист, турбота» [DWDS]. Оскільки лексема *Obhut* використовується у значенні «турбота» або «піклування», то знаходимо такі похідні одиниці: *mütterliche, väterliche Obhut/ материнська, батьківська турбота*; *Obhut des Jugendamtes/ підкування служби у справах дітей та сімей* [Електронний словник Multitran] тощо.

Нарешті перейдемо до розгляду концепту VERTEIDIGUNG. У німецькій мові тлумачні словники надають 8 семем значення лексеми *Verteidigung*, а саме: (1) *Verteidigung = gegen Angriffe schützen, Angriffe von jemandem, etwas abzuwehren versuchen/ захист від нападів, захист від чийх-небудь нападів, спробувати відбити атаку*; (2) *Verteidigung = Militärwesen/ військова організація*; (3) *Verteidigung = Gesamtheit der Spieler einer Mannschaft, die als Verteidiger spielen/ сукупність гравців в команді, що грають у захисті*; (4) *Verteidigung = für eine Person, Sache, die irgendwelcher Kritik ausgesetzt ist, eintreten, sprechen, argumentieren/ захист людиною речі, що піддається критиці*; (5) *Verteidigung = einen Angeklagten in einem Strafverfahren vor Gericht vertreten/ представляти обвинуваченого перед судом*; (6) *Verteidigung = Gruppe der Verteidiger in einem Strafverfahren/ група захисників у кримінальному процесі*; (7) *Verteidigung = einen Spielstand zu halten sich bemühen/ захист рахунку гри*; (8) *Verteidigung = einen errungenen Titel zu behalten, erneut zu erringen sich bemühen/ захист здобутого титулу у спорті* [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010].

Лексема *Verteidigung* походить від свн. *vertagedingen, verteidigen*, що мали значення «захищати від нападів, захищати перед судом». Цікавим є те, що ця лексема, у свою чергу, походить у двн. *gitagathingōn*, в якому можна виділити слово “Tag”, яке означало «день суду», а “thing” позначало саме судові засідання та вирок [DWDS].

Концепт VERTEIDIGUNG у німецькій мові представлений великою кількістю похідних слів і словосполучень: *das Recht auf Verteidigung/ право обвинуваченого на захист*; *die Verteidigung des Angeklagten übernehmen/ взяти на себе захист підзахисного*; *die Verteidigung führen/ здійснювати захист*; *die Verteidigung plädieren/ вимовляти судову промову*; *Grundrecht auf Verteidigung/ конституційне право на захист*; *inhaltliche*

Verteidigung/ матеріальний захист; Verteidigung der Rechte/ охорона прав; Verteidigung des Angeklagten/ захист підзахисного; Verteidigung vor Gericht/ судовий захист і т. ін [Електронний словник Multitran].

В українській мові лексема *захист* представлена шістьма семемами: (1) *захист* = дія за значенням захищати, захистити і захищатися, захиститися; (2) *захист* = заступництво, охорона, підтримка; (3) *захист* = місце, притулок, де можна захиститись, укриття; (4) *захист* = сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду; оборона; (5) *захист* = ті, хто у складі спортивної команди, захищають якусь ділянку ігрового поля під час гри у футбол, хокей і т. ін.; (6) *захист* = прийом гри у шахи [ВСУМ 1970].

Етимологічний аналіз даного концепту показав, що слово *захист* є похідним утворенням від кореня *хист-* (**хистj-*) [ЕСУМ Т. 2, 244]. Хист означає уміння що-небудь робити, поводити себе певним чином, здібності. Таким чином, слово *захист* та похідне від нього *захищати* використовується у значенні «обхистити», «схиститися» [ЕСУМ Т. 6, 175]. Крім того, корінь *хист-* вважається розширеним варіантом давнішого *хис-* (<*хыз-*). Такий корінь є також наявний у слові *хижа* (<**хызja*). У свою чергу, слово *хижа* є запозиченим з германських мов (**hūsa*) (двн., дангл., *hūs*) та означає хата, укриття та захист [ЕСУМ Т. 6, 175]. Крім того, концепт ЗАХИСТ в українській мові представлений цілим рядом похідних слів і словосполучень, а саме: *захищати*, *захисник*, *захист від копіювання*, *захист прав власності*, *захист прав споживача*, *захист цінних паперів*, *патентний захист*, *соціальний захист*, *дипломатичний захист*, *судовий захист*, *забезпечення права на захист* тощо.

Зіставний аналіз синонімічних рядів у двох неблизькоспоріднених мовах також представляє інтерес при розгляді поняттєвих ознак досліджуваних концептів. Так, у німецькій мові лексема *Verteidigung* також представлена широким рядом синонімів, наприклад: *Abwehr/ (воєнний) захист*, *Defensive/ оборона*, *Gegenwehr/ опір*, *Widerstand/ опір*, *Apologie/ апологія*, *Rechtfertigung/ виправдання*, *Verteidigungsrede/ захисна промова* [DWDS]. «Практичний словник синонімів української мови» С.Й. Караванського пропонує такі варіанти лексеми *захист*: *оборона*, *заступництво*, *опіка*, *притулок*, *захисток*, *сторона звинуваченого*, *протекція* [Караванський, електронний ресурс].

В адвокатському дискурсі важливим поняттям є *захист* як різновид адвокатської діяльності. BRAO не визначає такий вид адвокатської діяльності, а лише вказує на такий обов'язок адвоката як захист: "*Der Rechtsanwalt muss eine Verteidigung oder Beistandsleistung übernehmen, wenn er nach den Vorschriften der Strafprozessordnung, des Gesetzes über Ordnungswidrigkeiten, des Gesetzes über die internationale Rechtshilfe in Strafsachen oder des IStGH-Gesetzes zum Verteidiger oder Beistand bestellt ist*" (BRAO vom 01.08.1959) / Адвокат повинен здійснювати захист або діяти у якості помічника, якщо його призначено захисником або помічником відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу, Закону про адміністративні правопорушення, Закону про міжнародну правову допомогу у кримінальних справах або Закону про взаємодію із Міжнародним кримінальним судом. Натомість українське законодавство, зокрема, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надає чітке визначення раніше згаданому поняттю. Так, під *захистом* як видом адвокатської діяльності розуміють забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого тощо (ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Таким чином, універсальною рисою концепту ЗАХИСТ/ VERTEIDIGUNG у німецькій та українській лінгвокультурах є використання концепту у значенні «сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду». У такий спосіб, у даній дефініції *захисту* як сторони у судовому процесі містяться наступні сигніфікативні конституенти: 1) УЧАСНИКИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ, 2) ТИПОВЕ МІСЦЕ КОМУНІКАЦІЇ (див. рис. 1).

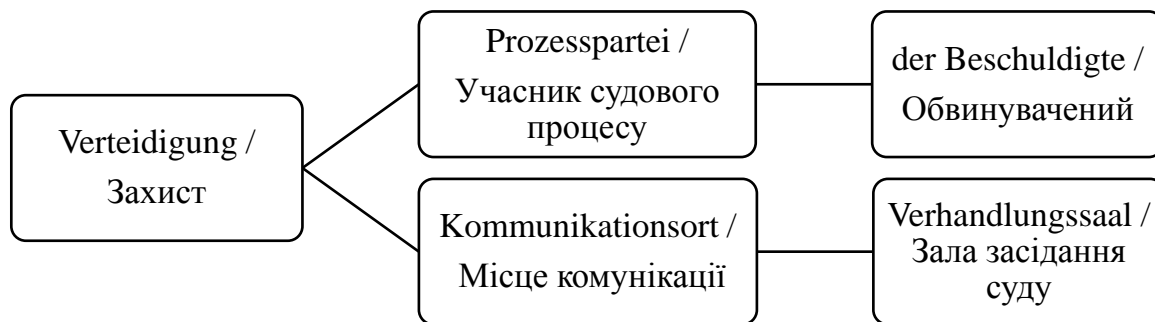

Рис. 1. Сигніфікативні конституенти семми захист = сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду

Унікальною рисою зазначеного концепту в адвокатському дискурсі у німецькій лінгвокультурі на відміну від української є те, що в одній із семм концепту VERTEIDIGUNG виділяють мету участі адвоката у судовому провадженні, а саме виконання функції захисника, який реалізує позиції захисту на користь обвинуваченого. Крім того, у німецькій мові виділяють окрему семему, що позначає групу захисників у кримінальному процесі, а саме *Verteidigung ist eine Gruppe der Verteidiger in einem Strafverfahren*.

Наступним ключовим елементом в адвокатському дискурсі є концепт ДОПОМОГА. Зрозуміло, що людина, яка звертається до адвоката, очікує отримати допомогу у вирішенні свого питання. Крім того, законодавством передбачено надання адвокатами безоплатної допомоги. Проте, як у випадку з німецькими концептами SCHUTZ/ OBHUT/ VERTEIDIGUNG, так само концепт ДОПОМОГА у німецькій мові має два варіанти, позначені лексемами *Hilfe* та *Beistand*. Якщо лексема *Hilfe* має нейтральний характер, то одиниця *Beistand* належить до високого стилю й найчастіше використовується в юридичній німецькій мові.

У німецькій лінгвокультурі концепт HILFE представлений лише трьома семемами: (1) *Hilfe* = *das Helfen* / допомога; (2) *Hilfe* = *Hilfsmittel* / засоби допомоги; (3) *Hilfe* = *Person, die im Haushalt bei der Arbeit hilft; Hilfskraft* / людина, яка допомагає [по домогосподарству] по роботі; помічник [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010]. Лексема *Hilfe* походить від свн. *helfa, hilfa*; крім того, вона представлена в інших споріднених мовах: ссакс. *helpa*; снідерл. *helpe*; са., а. *help*; шпор. *hjǫlp*; швед. *hjälp* [DWDS] тощо. Концепт HILFE представлений у великій кількості похідних слів і словосполучень, насамперед: *auf Hilfe angewiesen*/ той, що потребує підтримки; *befugte Hilfe*/ допомога, що надається уповноваженою особою; *die Erste Hilfe*/ перша допомога; *Hilfe bei Notständen*/ допомога в надзвичайних ситуаціях; *Hilfe gewähren*/ надавати допомогу [Електронний словник Multitran] і т. ін. Синонімічний ряд лексеми *Hilfe* складається з таких слів: *Beistand*/ підмога, *Betreuung*/ догляд, *Erleichterung*/ полегшення, *Hilfestellung*/ страхівка, *Kooperation*/ кооперація, *Unterstützung*/ підтримка, *Unterstützungsangebot*/ пропозиція про допомогу, *Support*/ служба підтримки, *Assistenz*/ співпраця, *Beihilfe*/ допомога, *Mitarbeit*/ спільна робота [DWDS]. Слід вказати, що лексеми *Beistand* та *Hilfe* є власне синонімами, тому мають спільний синонімічний ряд.

Наступним кроком є визначення мотиваційних і поняттєвих ознак концепту BEISTAND. Так, лексема *Beistand* у тлумачному словнику німецької мови DUDEN представлена трьома семемами, а саме: (1) *Beistand* = *(gehoben) Hilfe, Unterstützung* / (високий стиль) допомога, підтримка; (2) *Beistand* = *(Rechtssprache) Beauftragte[r] vom Vormundschaftsgericht, Helfer[in] bei einem Prozess* / (мова права) уповноважений у

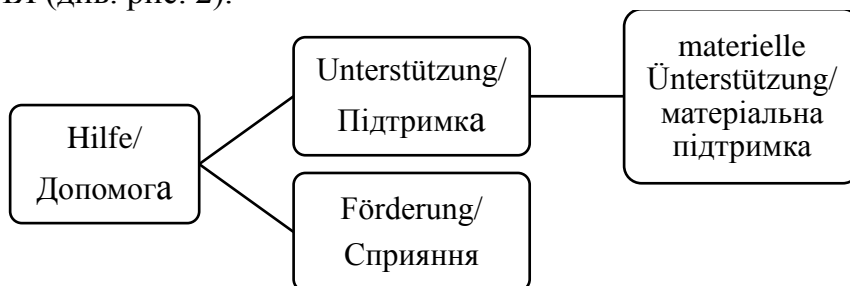
суді у справах опіки та піклування, помічник в судовому процесі; (3) *Beistand* = (*österreichisch veraltend*) *Trauzeuger, Trauzeugin*/ (австр., застар.) свідок на весіллі [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010]. Лексема *Beistand* походить від дієслова *stehen*, що означає «стояти». Похідна від дієслова *stehen* лексема *Beistand* з'являється у псвн. період та мала форму *bīstant*. Вищезазначена лексема одразу набула значення «допомоги» та «підтримки» [DWDS]. Крім того, лексема *Beistand* представлена у таких словосполученнях як: *Beistand des Angeklagten*/ захисник підсудного; *Beistand nehmen*/ взяти захисника; *Bestellung eines Beistands*/ призначення захисника [Електронний словник Multitran] тощо. Дефініційний аналіз української лексики *допомога* показав, що їй притаманні декілька значень, а саме: (1) *допомога* = сприяння, підтримка у чому-небудь; (2) *допомога* = матеріальна підтримка; (3) *допомога* = захист, порятунок у біді [ВСУМ 1970].

Етимологічний аналіз концепту ДОПОМОГА показав, це слово походить від псл. дієслова **pomogti, pomogati*, що використовувалось у значенні «допомагати», «потягти (важкі речі)» [ЕСУМ Т. 6, 510]. Лексема *допомога* в українській мові представлена такими синонімами як: *поміч, запомога, підтримка, підмога, сприяння, грошова допомога, субсидія* [ПССУМ 2000].

BRAO вказує, що адвокат зобов'язаний *надавати допомогу* та брати участь у діяльності закладів адвокатури для надання консультацій особам із невисоким рівнем доходів, які звертаються за захистом своїх прав: “*Der Rechtsanwalt ist verpflichtet, die in dem Beratungshilfegesetz vorgesehene Beratungshilfe zu übernehmen. Der Rechtsanwalt ist verpflichtet, bei Einrichtungen der Rechtsanwaltschaft für die Beratung von Rechtsuchenden mit geringem Einkommen mitzuwirken*“ (BRAO vom 01.08.1959).

Законодавство України визначає таке поняття як «права допомога», тобто надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення (ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» від 21.12.2016).

Підсумовуючи сказане, необхідно визначити універсальні та унікальні риси концептів HILFE/ ДОПОМОГА у двох лінгвокультурах. Так, концепти HILFE/ ДОПОМОГА мають спільну мотивуючу основу, оскільки під допомогою у двох лінгвокультурах розуміють підтримку та сприяння. Так, сигніфікативними конститuentами концептів HILFE/ ДОПОМОГА є: 1) ПІДТРИМКА; 2) СПРИЯННЯ (див. рис. 2).

**Рис. 2. Сигніфікативні конституенти семми
допомога = сприяння, підтримка в чому-небудь**

До унікальних рис концептів ДОПОМОГА/ HILFE можна зарахувати наявність в українській мові поняття *допомоги* як захисту, порятунку у біді, яке є актуальним для адвокатського дискурсу. Натомість, у німецькій лінгвокультурі під допомогою розуміють насамперед *Hilfsmittel* / «засоби допомоги» та *Person, die im Haushalt bei der Arbeit hilft* / «помічника по домогосподарству».

До ключових елементів адвокатського дискурсу також належать концепти VERTRAUEN/ ДОВІРА. Не секрет, що між адвокатом та його підзахисним повинна виникнути довіра для того, щоб і адвокату, і його клієнту було легше співпрацювати. Крім того, доцільним виявляється згадати працю Георга Клауса «Сила слова. Гносеологічний і прагматичний аналіз мови», де автор висловлює думку про те, що віра в істинність судження завжди пов'язана із будь-якою формою довіри [Клаус 1967]. Таким чином, якщо застосувати цю думу у контексті семантики адвокатського дискурсу, то виявляється, що підзахисний довіряє своєму захиснику, якщо вірить в істинність його суджень.

У німецькій лінгвокультурі концепт VERTRAUEN пов'язаний із *надійністю*. Так, у тлумачному словнику німецької мови було знайдено лише одне значення для лексеми *Vertrauen*, а саме: *Vertrauen = festes Überzeugtsein von der Verlässheit, Zuverlässigkeit einer Person, Sache/* тверда переконаність у надійності, надійність людини, речі [Duden: Bedeutungswörterbuch 2010]. Походження слова *Vertrauen* сягає див. *trū(w)ēn*, яке перекладається як «довіряти, вірити, сподіватися», гот. *trauan* «довіряти»; стсакс. *trūon*, снідерл. *trūwen*, сангл. *trūwian*, англ. *to trow*, норв. *trūa*. Крім того, було встановлено, що дієслово “*vertrauen*” походить від іє. **drū*, що має значення «Бог» [DWDS].

В українській мові лексема «довіра» має лише одне значення, а саме: *довіра* = ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри у чийсь правоту, чесність, щирість і т. ін [ВСУМ 1970]. Слово *довіра* походить від псл. *věra* <**věra*, що є спорідненим зі словом “*var*” авестійського походження, що означає “вірити” та пріндевр. **wēr-*, що означає «істина». Крім того, такі корені виділяють в інших мовах: ос. *urnun* «вірити», гот. *tuzwētjan* «сумніватися», дісл. *var* «обіцянка», див. *wāra* «правда, вірність, милість», свн. *wār* «дійсний, справжній», нвн. *wahr* «справжній», лат. *vērus* «дійсний, справжній, істинний» [DWDS].

Лексеми *Vertrauen* та *довіра* функціонують у таких словосполученнях: *Bruch des Vertrauens/* зловживання довірою, *das Vertrauen entziehen/* відмовити в довірі, *das Vertrauen missbrauchen/* зловживати довірою, *mit Vertrauen/* на довірі, *Vertrauen genießen/* використовувати довіру, *Vertrauen untergraben/* підірвати довіру [Електронний словник Multitran] та т. ін.

Виконуючи аналіз синонімічних рядів, слід зазначити, що у німецькій мові лексема *Vertrauen* має широкий синонімічний ряд: *Gewissheit/* впевненість, *Glaube/* віра, *Zuversicht/* довіра, *Erwartung/* очікування, *Hoffnung/* сподівання, *Zukunftserwartung/* очікування майбутнього [DWDS]. Натомість в українській мові лексема *довіра* має лише два синоніми, а саме: *довір'я та віра* [ПССУМ 2000].

Таким чином, спільними рисами концептів VERTRAUEN/ДОВІРА у двох лінгвокультурах є наявність таких сигніфікативних елементів як ВІРА та ПЕРЕКОНАНІСТЬ (див. рис. 3).

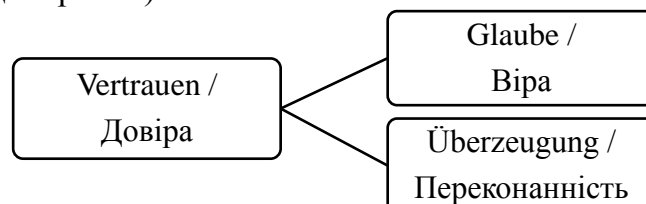

Рис. 3. Сигніфікативні конституенти семени довіра = віра, переконанність

Згадуючи про унікальні риси двох концептів, слід зазначити, що в українській лінгвокультурі довірі властиві ПРАВОТА, ЧЕСНІСТЬ і ЩИРІСТЬ, а у німецькій –

довіра базується на НАДІЙНОСТІ, причому надійними можуть бути не лише люди, але й речі.

До **перспектив** подальшого дослідження належать визначення особливостей вербалізації та функціонування основних концептів адвокатського дискурсу, таких як ЗАХИСТ, ДОПОМОГА, ДОВІРА. Крім того, необхідно проаналізувати вербальні та паравербальні аспекти опису мовної особистості адвоката та його клієнта (підсудного) в українській та німецькій лінгвокультурах.

Література

Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка / Г. Клаус. – М. : Прогресс, 1967. – 215 с.

Климович О.В. Языковая личность адвоката в контексте юридического дискурса (на материале речей С.А. Андреевского и Н.П. Карабчевского) : автореф. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 / О.В. Климович ; Башкирский государственный университет. – Уфа, 2016. – 24 с.

Коваль Н.Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англomовних законодавчих та судових документів) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / Н.Є. Коваль ; Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2007. – 20 с.

Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : [учебное пособие] / В.А. Маслова. – М. : Флинта Наука, 2004. – 294 с.

Менджул М.В. Судовий захист прав та законних інтересів громадян / М.В. Менджул. – Ужгород : Видавництво Олександрії Гаркуші, 2013. – 212 с.

Молдаван В.В. Судова риторика : [навч. Посібник] / В.В. Молдаван. – К. : Юрінком, 1998. – 320 с.

Начёрная С.В. Судебная защитительная речь – аргументированная речь в аспекте юридической риторики / С.В. Начёрная // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2009. – № 12. – С. 255–264.

Палашевская И.В. Судебный дискурс: функции, структура, нарративность : автореферат дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук : 10.02.19 / И.В. Палашевская ; Волгогр. гос. соц.-пед. ун-т. – Волгоград, 2012. – 40 с.

Солдатова А.А. Речевые стратегии и тактики адвокатского дискурса в уголовных процессах : автореф. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.19 / А.А. Содатова : ФГБОУ ВПО «Тверской государственный университет». – Тверь, 2013. – 19 с.

Шишкина Е.В. Коммуникативные стратегии и тактики судебного допроса (на материале русского и немецкого языков) / Е.В. Шишкина // Вестник Ленингр. гос. ун-та им. А.С. Пушкина. – 2012. – № 1, Т. 1. – С. 155–162.

Glombiza A. Rechtspraxis und Anwaltsberuf in Quintilians Institutio Oratoria: Der “ideale Redner” vor Gericht / A. Glombiza. – München: GRIN Verlag, 2004. – 32 S.

Hoffman L. Mündlichkeit im Recht: Kommunakationsformen / L. Hoffman ; Gesprächsarten // Sprache und Recht. – Berlin: de Gruyter, 2017.

Нормативно-правові акти

Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

Про безоплатну правову допомогу : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

Кримінально-процесуальний кодекс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Bundesrechtsanwaltsordnung vom 01.08.1959 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.gesetze-im-internet.de/brao/BRAO.pdf>

Strafprozeßordnung vom 12.09.1950 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/StPO.pdf>

Словники

ВСУМ: Великий словник української мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sum.in.ua>

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: в 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. ; АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2: Д – Кошці / Укл.: Н.С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови : в 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. ; АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1: А – Г / Укл.: Р.В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. ; АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 6: У – Я / Уклад.: Г.П. Півторак та ін. – 2012. – 568 с.

Караванський С.Й. Практичний словник синонімів української мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-323147.html>

Мультитран [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.multitran.ru>

ПССУМ: Практичний словник синонімів української мови. – К. : Українська книга, 2000. – 480 с.

DUDEN [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.duden.de/>

DWDS: Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dwds.de/>

КОНЦЕПТЫ ДЕЛОВОГО ДИСКУРСА

КОНЦЕПТ *ВІЙНА* ЯК ДЖЕРЕЛО ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ МЕТАФОРИЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МАРКЕТИНГОВОМУ ДИСКУРСІ

Д.П. Шапран

Постановка проблеми. На сьогодні у науці усталилося уявлення про мову як про універсальний засіб наукового пізнання дійсності, категоризації та концептуалізації освоєних науковим мисленням реалій, включення їх у наукову картину світу. Щодо цього, О.В. Галкіна підкреслює, що мова не тільки є засобом вираження і матеріалізації результатів наукового пізнання, а й наділена функціями концептуального інструменту, який керує пізнавальним процесом, тобто являє собою генеративну силу [Галкіна 2016]. У сучасній лінгвокогнітивній парадигмі одним із центральних способів мовної репрезентації пізнавальних та мисленнєвих процесів небезпідставно вважають метафоризацію, у тому числі термінологічну. Метафорична термінологічна номінація відображає логіку і механізми концептуалізації дійсності у процесі її наукового осмислення. Концепти, що задіюються у процесах метафоризації як ментальні одиниці, представляють світ у людській свідомості, утворюючи концептуальну систему, а знаки людської мови кодують зміст цієї системи [Гайдук 2012]. Такий підхід зумовлює актуальність дослідження термінотворчості як лінгвокогнітивного явища, зокрема в аспекті визначення статусу та ролі окремих концептів у мовному відображенні наукової картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія концептуальної метафори сприяла загальній зміні концепції сучасної термінотворчості [Галкіна 2016], виокремленню у лінгвістиці кінця XX – початку XXI ст. когнітивного напрямку у науці про терміни і терміносистеми, що дістав назву «когнітивне термінознавство». За спостереженнями дослідників, функціонально-когнітивний напрям термінологічних досліджень у слов'янському мовному просторі найбільшою мірою представлений у працях російських учених [Іващенко 2013, 22]. У цьому зв'язку слід згадати дослідження М.Н. Володіної, Е.І. Голованової, Л.Ю. Буянової, С.Г. Дудецької, С.В. Гриньова-Гриневица, В.М. Лейчика, В.Ф. Новодранової, Е.А. Сорокіної та ін. В українському мовознавчому дискурсі когнітивний підхід до мовних явищ, зокрема у галузі термінології, представлений працями А.С. Д'якова, Т.Р. Кияка, З.Б. Куделько, В.Л. Іващенко, О.О. Селіванової, А.С. Зеленько, О.Ю. Радченко та ін.

З-поміж різних видів концептуальної метафори дослідники виділяють мілітарну метафору, утворення якої відбувається на основі використання концепту *ВІЙНА*. Концепт *ВІЙНА* належить до важливих елементів свідомості як один з базисних, універсальних загальнокультурних концептів [Венедиктова 2004; Калмыкова 2011; Маслова 2008]. Водночас Л.М. Венедиктова [2004] говорить і про існування у різних національних мовах «універсальних метафор», які є наслідком того, що різні мови незалежно одна від одної вдаються до тих самих джерел і підстав для перенесення. Така спільність мислення виявляє конвенціональну природу метафоричних образів у різних лінгвокультурах і є причиною існування базисних метафоричних моделей, які представляють собою універсальний спосіб репрезентації концептів. Цей факт видається особливо значущим у сфері дослідження термінології, оскільки конвенціональність – одна з важливих типологічних характеристик терміна як спеціальної мовної одиниці.

Перші дослідження використання концепту *ВІЙНА* для творення метафор були здійснені засновниками теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффом і М. Джонсоном

[1990]. До цієї проблеми неодноразово зверталися вітчизняні й закордонні дослідники: А. Алямкина [2013], А. Каслова [2002; 2003], Т. Синєєва [2007], Л. Федорова [2013], А. Чудинов [2001], Е. Шудегова [2002] та ін.

Причиною активного використання концепту ВІЙНА у медійному, політичному, економічному дискурсі більшість учених називають зростання загальної агресивності суспільного середовища. Так, зокрема, Т.А. Синєєва, виокремлюючи мілітарну метафору як одну з моделей економічної метафори у французькому медійному дискурсі, говорить про її детальну структурованість, зумовлену загальноісторичною закономірністю щодо вирішення суспільно-політичних проблем воєнними методами [Синєєва 2007, 150-151]. Війна впродовж тисячоліть є незмінним атрибутом історії людства, тому сама дійсність сприяє виникненню й активізації мілітарної метафори. «Багатий військовий досвід традиційно знаходив своє відображення у національній ментальності, воєнні метафори ніби показували найбільш ефективний шлях для вирішення складних проблем суспільства» [Чудинов 2001, 104], тому військова лексика – одне з основних джерел метафоричного транспонування.

У зв'язку з цим дослідники виділяють поняття, які безпосередньо асоціюються з війною: конфлікт, боротьба, протистояння, військові дії, види війни, озброєння, учасники війни, воїнські символи і атрибути, організація військової служби, результат війни та її наслідки [Алямкина 2013; Каслова 2002; Чудинов 2001]. Е.В. Колотніна, досліджуючи метафоричні моделі російського та англійського економічного дискурсу, доходить висновку, що «воєнні метафори стають універсальним засобом осмислення економічних реалій» [Колотніна 2001, 113]. О.Ю. Радченко, аналізуючи концептуальну метафору в англійській маркетинговій терміносистемі, з-поміж корелятивних доменів, що мапуються на всю референтну концептосферу маркетингу і утворюють її метафоричний діапазон, також виокремлює концепт ВІЙНА як джерело метафоричного перенесення у термінотворенні в англійській мові [Радченко 2012].

Попри помітний інтерес до наукової інтерпретації згаданого концепту у межах лінгвокогнітології, особливості його використання у процесах метафоричного термінотворення у сучасній українській маркетинговій терміносистемі ще не були предметом окремого вивчення.

Мета нашого дослідження – узагальнити наукові підходи до вивчення функціонально-когнітивних аспектів метафоризації на основі концепту ВІЙНА у мові загалом і у термінології зокрема, дослідити вияви і механізми творення мілітарної метафори як однієї з активних метафоричних моделей у терміносистемі маркетингу, а також її роль у творенні когнітивної карти відповідної наукової теорії.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи процеси термінологічної метафоризації на основі концепту ВІЙНА в українській термінології маркетингу, виходимо з того, що метафоричні моделі відображають концептуальні зв'язки у межах певної наукової теорії, а конвенційне використання метафоризованих термінів є способом відображення наукової картини світу, когнітивної карти науки (термін Новодранової [2006]), спільної для представників тієї самої наукової концепції, способом концептуалізації дійсності певною науковою спільнотою.

Концепція ринкової діяльності, представлена маркетинговою теорією, репрезентувала нове науково-філософське, антропоцентричне, розуміння оптимальних способів отримання прибутку, переорієнтувавшись на споживача як визначального суб'єкта ринку, з його перевагами та максимальним задоволенням потреб. Маркетинг часто називають філософією, що відображає загальну концепцію ринкової економіки, в основі якої лежить поняття конкурентної боротьби. Саме конкурентна боротьба за споживача на ринку – один з основних концептів, що організує сприйняття маркетингової діяльності і розуміється як змагання на ринку за споживачів та збільшення частки ринку,

орієнтоване на максимальне задоволення споживацьких потреб і отримання прибутку (Загнітко 2011, 36).

Виходячи з вищезазначеного і визначаючи терміносистему маркетингу як відповідну концептосферу, зауважимо: вона має багато спільних сутнісних структур з концептосферою військової справи, що знаходить відображення у метафорі: конкуренція – це війна, а ринок – це поле бою за прихильність споживачів. Метафорична модель «конкуренція – це війна» у маркетинговій концептуальній системі має досить складну, багаторівневу будову. Застосування базового концепту ВІЙНА для розуміння і мовного оформлення поняттєво-концептуальної сфери маркетингової діяльності зумовлює активне використання його складників. Як уже згадувалося вище, поняттями, що входять до концептосфери ВІЙНА, за спостереженнями різних дослідників, є: конфлікт, боротьба, протистояння, військові дії, види війни, озброєння, учасники війни, воїнські символи і атрибути, організація військової служби, результат війни та її наслідки. Як зазначає Л.В. Венедиктова, концепт ВІЙНА на вербальному рівні найчастіше представлений абстрактним ім'ям, яке відрізняється багатолікістю і неоднорідністю екстенціоналу. За ним стоять іменники (війна, мир, перемога, поразка, воїн, битва), прикметники (войовничий, ворожий, мирний, смертельний), дієслова (воювати, битися, перемогти, померти, вижити) [Венедиктова 2004].

Дослідження відповідної метафоричної моделі на прикладі маркетингової термінології дозволило нам виокремити, на продовження вищезазначеного, вихідний мікроконцепт СТРАТЕГІЯ у структурі концепту ВІЙНА.

Як відомо, слово «стратегія» походить із грецької (стратос – військо, аго – веду), тобто за своїм первинним значенням – це військовий термін. Академічний тлумачний словник української мови у 11-ти томах (1970 – 1980) фіксує пряме значення цього слова як такого, що стосується військової сфери: *Мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій.// Наука про ведення війни – вища воєнна наука* (Словник 1978, т. 9, 751). Переносні значення проєктуються на мистецтво політичного і суспільного керування масами та загалом на спосіб дій і поведінки людини. Проте, згадки про використання цього терміна в економічній галузі ще не знаходимо. Сучасне поняття стратегії стосовно бізнесу з'явилося за кордоном у середині ХХ століття зі значенням: перспективне визначення основних довгострокових цілей, програм і завдань підприємства (фірми), узгодженість послідовності дій, розподіл кількості і напрямів використання ресурсів, необхідних для досягнення планових цілей і завдань. Саме з таким значенням вживається воно у сучасній українській маркетинговій термінології (Загнітко 2011, 115). Так само, як і у царині військової справи, поняття стратегії стало одним із системоутворювальних ядерних понять маркетингової терміносистеми. Ми виявили гіперо-гіпонімічну парадигму з 36 терміносполучень (Загнітко 2011, 110–117], утворених з безпосереднім використанням слова *стратегія* як головного семантичного і структурного компонента номінативної одиниці: в основу термінологічної номінації тут покладено інтеграцію донорського та реципієнтного доменів на підставі спільної когнітивної ознаки – мистецтво і наука перемоги над супротивником (конкурентом) задля досягнення запланованих цілей. Воєнна тематика знаходить своє вираження і в означальних компонентах-конкретизаторах родового терміна «стратегія» у складі видових назв, наприклад: *оборонна стратегія, стратегія атакування*. З донорського домена ВІЙНА запозичено також структурно-семантичні компоненти інших термінів, об'єднаних гіперсемою «маркетингові стратегії»: *оборона мобільна, оборона флангова, оборона з контрнаступом, оборона попереджувальна, оборона стискувальна, партизанська атака, фронтальна атака, флангова атака, атака з оточенням, обхідна атака* та інші.

Звертає на себе увагу метафоричний характер дефініцій окремих терміноодиниць на основі використання складників концепту ВІЙНА, що виразно відображає метафоричну природу когнітивного процесу щодо виокремлення, пізнання і дескрипції нових понять сфери маркетингової діяльності. Метафоричними є і термін як мовний номінативний знак пізнаваного поняття, і спосіб його дефінування. Наприклад: *атака фронтальна – активний **наступ** на **позиції** конкурента з метою перевірити його у сильних аспектах його діяльності (продукти, реклама, ціни тощо)* (Загнітко 2011, 11); *атака з оточенням – атака за всіма напрямками, що змушує конкурента тримати **кругову оборону** у разі застосування претендентом значного зростання кількості модифікацій продукту з одночасним різким розширенням діапазону цін* (Там само). Такий спосіб дефінування ще раз підтверджує, що людина не лише оформлює свої думки за допомогою концептуальних метафор, а й мислить метафорами, створюючи за їх допомогою світ, в якому живе.

Отже, більшість метафоричних термінів тематичної групи «Маркетингові стратегії» утворені на основі концепту ВІЙНА як донорського домена. Розглянуті приклади дозволяють констатувати в українській маркетинговій термінології системність у доборі способів метафоризації, основану на однотипних механізмах формування метафоричного значення, що забезпечує системність відповідності плану змісту і плану вираження.

Щодо функціональних аспектів використання мілітарної метафори у маркетинговій термінології, зауважимо, що тут вона має свою виразну специфіку у порівнянні з її виявами в інших функціонально-комунікативних сферах. Ця специфіка полягає у несподіваній, на перший погляд, актуалізації позитивних аксіологічних складників концепту ВІЙНА. Це, почасти, зумовлене неприйняттям мовою науки одиниць з вираженими негативними конотаціями, оскільки вони мають надзвичайно високий і стійкий емоційний заряд, тоді як позитивне забарвлення швидше стирається у термінологічному оточенні, адаптуючись до загальної нейтральної емоційно-оцінної тональності наукового контексту. Л.Я. Брославська, спираючись на класифікацію архетипів Юнга, виділяє у концепті ВІЙНА такі прояви архетипу ТІНЬ, які символізують людські почуття ненависті, безнадійності, спустошення, але, водночас зауважує: «ВІЙНА сприймається як справа (хоч і негативна), яка приносить прибуток: ВІЙНА пов'язана із символами готовності до бою, міцності та сили духу, творчого початку у житті людини» [Брославська 2013, 49–50]. Якраз це останнє якнайкраще корелює з філософсько-психологічними засадами маркетингу як специфічного виду ринкової діяльності.

Для порівняння, дослідники політичного дискурсу підкреслюють, що використання складників концепту ВІЙНА наділяють метафоричні вислови значним негативним, агресивним прагматичним потенціалом, де метафора оживлює негативні асоціативні ознаки, пов'язані з цим концептом; використання його для позначення політичних реалій дозволяє виразити негативне ставлення до політики загалом та її окремих суб'єктів зокрема [Каслова 2003, 69]. Така метафора також «акцентує конфліктні шляхи вирішення економічних проблем, моделюючи образ загрозливої дійсності» [Ряпосова 2002, 85]. Р.І. Мальцева називає її агресивною метафорою, або метафорою силового впливу, характерною рисою сучасного суспільства, на основі якої створюються ціннісні конотації, що існують у світі людей [Мальцева 2009, 83]. Проте, за нашими спостереженнями, у науково-термінологічній сфері, де термін апріорі має бути емоційно нейтральним, згадані негативні конотації стираються. У термінологічному контексті провідними функціями метафори є номінативна та дефінітивна. Терміни-метафори для фахівця передусім співвідносяться з науково окресленим поняттям, що детермінує алгоритм конкретних професійних дій маркетолога для досягнення стратегічних цілей

його фахової діяльності, безвідносно до емоційно-оцінного змісту. Хоча сам процес виникнення термінологічної назви шляхом транспонування, ймовірно, має не лише раціональне, але й емоційне підґрунтя, особливо, коли метафора створюється на сценарній основі. Наприклад, ось як, у позитивній емоційній тональності, описують у фаховому тексті сутність *партизанського маркетингу* – однієї з інноваційних маркетингових технологій, номінованих на основі вищезгаданих механізмів перенесення: «Він використовує всі види комерційних інформаційних технологій (форуми, чати і блоги), спільнота **справжніх партизан-моберів**, які започаткували нову рекламну пропозицію: **провокаційні ігри**, що збирають у реальному міському середовищі натовп глядачів». Поява нової форми маркетингових комунікацій потребувала номінації поняття, яка відображала б його суттєві диференційні ознаки, а саме: добровільний, неофіційний характер дій, що відповідають цілям продавця. Порівняймо: *партизан* (фр., від іт., прихильник) – особа, яка, не входячи до складу регулярних збройних сил, добровільно бере участь у боротьбі з іноземними загарбниками або у громадянській війні, здебільшого у ворожому тилу, дотримуючись законів і звичаїв війни. Процес метафоризації відбувся на основі суміжної когнітивної ознаки одиниць реципієнтного домена та донорського домена ВІЙНА із залученням сценарію «проникнення добровольців на територію супротивника». Такий сценарій сам по собі є емоційно наповненим (бо асоціюється з поняттями ризику, втаємниченості, героїчної романтики тощо), а отже, і назва, що виникла на його основі, певний час супроводжуватиметься відповідними конотаціями. Але лише доти, доки остаточно утвердиться у статусі терміна на рівні фіксації, перейде із категорії неологізмів у сферу термінологічної кодифікації.

Специфіка термінологічної метафори полягає у цілеспрямованому, усвідомленому, керованому характері її творення і закріплення у термінологічній функції на конвенційній основі. Така метафора, об'єктивуючись у слововформі, наділений конкретним поняттєвим змістом, репрезентує статичний аспект пізнання, співвідноситься зі структурами, вже закріпленими у свідомості людини як остаточний результат пізнавального процесу, безвідносно до суб'єктивно-емоційного їх сприйняття.

Висновки. Дослідження мілітарної метафори на прикладі української маркетингової термінології підтверджує, що вона є важливою когнітивно-функціональною складовою наукової мови маркетингу, невіддільною частиною пізнавального процесу. Концепт ВІЙНА є досить продуктивним у процесах вербалізації наукових понять сфери маркетингу, творення нових метафоричних термінологічних назв. Активність метафоричних моделей, створених на основі концепту ВІЙНА, підтверджує його універсальний, базисний характер у мові загалом і в її термінологічній підсистемі зокрема. Системність використання цього концепту зумовлюється системним характером термінології, яка є відображенням певної концептуальної системи наукового знання і породжує системність у доборі способів метафоризації, основану на однотипних механізмах формування метафоричного значення. Термінологічна метафора, створена на основі концепту ВІЙНА, реалізується в українській маркетинговій терміносистемі не лише як засіб номінації, але й як спосіб трактування явищ, властивостей, дій, процесів тощо. Вона має свою виразну специфіку у порівнянні з її виявами в інших функціонально-комунікативних сферах, що виражається в актуалізації позитивних аксіологічних складників концепту ВІЙНА. Це значною мірою зумовлене особливостями концепції маркетингу як свого роду філософії творчої діяльності, у центрі якої знаходиться людина і максимальне задоволення її потреб та бажань.

Перспективи подальшого вивчення концептуальної метафори у галузі маркетингу як суспільно значущої наукової і практичної діяльності людини пов'язані із комплексним дослідженням усіх її різновидів з метою створення моделей і алгоритмів розширення знакових ресурсів відповідної концептосфери.

Література

- Алямкина А.С. Когнитивное исследование военной метафоры в англоязычном и русскоязычном экономическом дискурсе / А.С. Алямкина // Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2013. – № 1. – С. 178–182.
- Брославська Л.Я. Концепт ВІЙНА в англomовній картині світу: доконцептуальні основи / Л.Я. Брославська. – Вісник ХНУ. – № 1051. – 2013. – С. 46–51. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/7_32/Downloads/VKhIFL_2013_73_9%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/7_32/Downloads/VKhIFL_2013_73_9%20(1).pdf)
- Венедиктова Л.Н. Концепт «война» в языковой картине мира (сопоставительное исследование на материале английского и русского языков : автореф. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Л.Н. Венедиктова. – Тюмень, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/kontsept-voyna-v-yazykovoi-kartine-mira-sopostavitelnoe-issledovanie-na-materiale-angliiskog#ixzz4gPn7vU7k>
- Гайдук Г.В. Концепт як базове поняття когнітивної лінгвістики / Г.В. Гайдук // Филологические науки ; 3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/27_SSN_2012/Philologia/3_117439.doc.htm
- Галкина О.В. Роль метафоры в науке и научной терминологии / О.В. Галкина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rgf.tversu.ru/node/485> – Назва з екрана.
- Грузберг Л. Концептуальная метафора / Л. Грузберг // Научно-методический, культурно-просветительский журнал «Филолог» Пермского государственного педагогического университета. – 2004. – № 5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_5_101
- Іващенко В.Л. Галузеве слов'янське термінознавство функціональної дослідницької парадигми кінця ХХ – початку ХХІ століть / В.Л. Іващенко, Н.О. Яценко // Українська термінологія і сучасність : Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. ІХ. – С. 5–26.
- Калмыкова Е.Л. Понятийные признаки концепта «война» и их вербализация в паремиях (на материале лексикографических источников) / Е.Л. Калмыкова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика. – Вып. 22 (239). – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatiynye-priznaki-kontsepta-voyna-i-ih-verbalizatsiya-v-paremiyah-na-materiale-leksiko-graficheskikh-istochnikov>
- Каслова А.А. Развертывание военной метафоры в тексте / А.А. Каслова // Языковая картина мира и ее метафорическое моделирование. – Екатеринбург, 2002. – С. 57 – 60.
- Каслова А.А. Метафорическое моделирование президентских выборов в России и США (2000 г.) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / А.А. Каслова. – Екатеринбург, 2003. – 208 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politlinguist.ru/materials/thesis/kaslova.pdf>.
- Колотнина Е.В. Метафорическое моделирование действительности в русском и английском экономическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук / Е.В. Колотнина. – Екатеринбург, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diss.seluk.ru>
- Лакофф Дж. Теория метафоры: Сборник / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
- Мальцева Р.И. Функции медиаторов в газетном дискурсе / Р.И. Мальцева, М.В. Лесная // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение. – 2009. – Вып. 1(41). – С. 82–86.
- Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – Мн. : ТетраСистемс, 2008. – 272 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://platon.net/load/knigi_po_filosofii/kognitivnye_nauki/maslova_v_a_kognitivnaja_lingvistika_2008/17-1-0-1466
- Новодранова В.Ф. Когнитивная карта науки / В.Ф. Новодранова // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: сб. материалов. – Тамбов, 2006. – С. 69–70.
- Радченко О.Ю. Концептуальна метафора в терміносистемі маркетингу (на матеріалі англomовних текстів) : автореферат на здобуття наукового ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / О.Ю. Радченко. – Херсон : Херсонський держ. ун-т, 2012. – 20 с.

Ряпосова А.Б. Метафорические модели с агрессивным прагматическим потенциалом в политическом нарративе «Российские федеральные выборы (1999– 2000 гг.)» : дис. ... канд. филол. наук / А.Б. Ряпосова. – Екатеринбург, 2002. – 20 с.

Синеева Т.А. Когнитивные модели экономической метафоры во французском медийном дискурсе : дис. канд. филол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / Т.А. Синеева. – Челябинск, 2007. – 186 с.

Федорова Л.М. Категорія оцінки: до проблеми становлення та вираження в слові / Л.М. Федорова // Українська мова. – 2013. – №1. – С. 115-121.

Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) : [монография] / А.П. Чудинов ; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2001. – 238 с.

Шудегова Е.А. Милитарная метафора в американских политических текстах / Е.А. Шудегова // Языковая картина мира и ее метафорическое моделирование. – Екатеринбург, 2002. – С. 125–126.

Словники

Загнітко А.П. Словник-довідник маркетингової термінології / А.П. Загнітко, Д.П. Шапран, І.Х. Баширов. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. – 160 с.

Словник української мови : в 11 томах. – Том 9. – 1978.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ENTERPRISE* В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ БІЗНЕС-ДИСКУРСІ

Л.П. Науменко

Як зауважує Р. Ленекер, макроконцепти / суперконцепти розпадаються на дрібніші утворення – суб- / міні-концепти, які, у свою чергу, продукують більш дрібні концепти [Langacker 2008, 45]. На думку В.Л. Іващенко, концепти не є кінцевими/граничними структурами, вони розпадаються на множини / множинності субконцептів, які також не є граничними [Іващенко 2006, 107]. Зокрема, макроконцепт “business” генерує концепти нижчого рівня концептуалізації – субконцепти “enterprise”, “work” та “company”. Методика аналізу концепту “enterprise” розроблена з урахуванням теоретичних напрацювань А.П. Бабушкіна, В.М. Дружніна, В.Л. Іващенко, С.А. Жаботинської, Р. Ленекера, В.А. Маслової, М.В. Піменової, З.Д. Попової, Ю.С. Степанова та ін., і передбачає виявлення ментальної структури концепту та віднаходження його номінацій у бізнес-дискурсі. Виходячи з природи бізнес-концептів, які тяжіють до раціонально-логічної репрезентації професійного знання, хоча й не позбавлені емоційно-ціннісних та образних компонентів, їхню архітектуру можна представити у термінах таких ментальних структур: *поняттєвий компонент* (представлений [терміно]поняттям), *смисловий компонент* (смислові центри/ семантичні ядра), *образний компонент* (образи-картинки / гештальти, образи-схеми / Я-схеми, образи-стереотипи, образи-прототипи), *символічний компонент* (антропосимволи), *оцінний компонент* (оцінні стереотипи), *фреймовий компонент* (фрейми, сценарії).

Загальною проблемою сучасної лінгвістики є дещо вузько спеціалізований підхід до вивчення мовленнєвих явищ. Холістичне бачення об'єкта дослідження допомагає подолати цей недолік. Наукові дослідження бізнес-дискурсу спонукають до пошуку механізмів його формотворення, когнітивних структур, які організовують його ментальний простір, принципів побудови його лінгвальної текстури. Звідси метою аналізу є вивчення ментальної структури концепту “enterprise”, віднаходження засобів його об'єктивації в англомовному бізнес-дискурсі. Основні завдання полягають у віднаходженні вербалізатора концепту, вивченні його дистрибутивних, словотвірних і текстотвірних можливостей, з'ясуванні компонентів ментальної структури та їхніх номінаторів у бізнес-дискурсі. *Об'єктом* публікації є ментальна структура концепту “enterprise”, *предметом* – мовна репрезентація компонентів його ментальної структури в англомовному бізнес-дискурсі. Пошук імені концепту здійснюємо за процедурами, розробленими у статті *Критерії виділення ключових концептів сучасного англомовного бізнес-дискурсу* [Науменко 2012, 197-205]. *Матеріал* дослідження складають бізнес-публікації на Інтернет-сайтах американських і британських компаній, бізнес-періодика, спеціальні та енциклопедичні словники з економіки та бізнесу.

Аналіз останніх публікацій засвідчив відсутність наукових праць, присвячених означеному концепту на відміну від спорідненого з ним концепту “business”, який розглядають у лінгвокультурному аспекті або з позиції фреймового моделювання [Старцева 2010, 2011; Ширяева 2012]. Натомість, концепт “enterprise” ще не знайшов відображення у науковій літературі, що і визначає *актуальність* нашого дослідження.

Концепт “enterprise” інтегрується у макроконцепт “business” через смисловий центр “means of business” і входить до його поняттєвої парадигми. У підмові економіки ці поняття є еквіполентними, через що їх часто ототожнюють. В англійській мові термін *enterprise* (лексичний варіант *enterprising*) визначають через значення “business

activity” [LBED 2000, 153; ODBE 2002, 156], що також засвідчує їхню семантичну близькість.

Синонімічний ряд номінаторів концепту “enterprise” складають: *enterprise*, *entrepreneurship*, *undertaking*, *venture*. Лексеми *enterprise* та *entrepreneurship* – етимологічні дублети, що походять від лат. *prehendere* – “to grasp” (хапати, схоплювати, затискати в руці). Іменник *enterprise* запозичений через посередництво давньофр. (XV ст.) на позначення “work taken in hand, bold undertaking, daring spirit” (опанування справою, смілива справа, починання, відвага) [CEDO 2003, 519]; *entrepreneurship* утвердився в англійській мові лише у XIX ст. як дериват від фр. *entrepreneur* – “an organizer of musical or other entertainments” (організатор музичних та інших розваг) [CEDO 2003, 252]. Цілком очевидно, що обидві лексеми мають той самий етимон “grasp” і позначають тотожні поняття.

Семантично близькими є лексеми *enterprise* та *undertaking*, які визначають одну через одну: *enterprise* – “undertaking” [OT 1991, 123], “undertaking, esp. a challenging one” [ODBW 1993, 271], “an undertaking or a new project, esp. when bold or dangerous” [CEDO 2003, 561], “an undertaking, esp. a bold or difficult one” [IOD 1998, 268], “a project or undertaking, esp. one that requires boldness or effort” [CEDO 2003, 518]; *undertaking* – “enterprise” [CEDO 2003, 1674], “an enterprise” [IOD 1998, 905], “any business enterprise” [ALDBE 1989, 521].

Субстантивований іменник *undertaking* походить від англ. *undertake* (О.Е. *underfōn*) на позначення “to capture” (захоплювати силою, брати в полон), “to catch” (упіймати), “to grasp” (хапати, затискати [в руці]), “to embrace” (обнімати, обіймати) [ODEE 1998, 344]. У XII ст. дієслово *undertake* уживають на позначення “to take by craft, to entrap, to overtake, to seize upon” (оволодіти хитрістю, піймати у пастку, захопити), у XIII ст. воно набуває значень “to accept” (приймати), “to receive” (отримувати), “to understand” (зрозуміти), “to take in charge” (брати зобов’язання). З XIV ст. його уживають на позначення “to commit oneself” (зв’язувати себе зобов’язанням), з XVI ст. – “to become surety for” (поручитися), з XIX ст. – “to conduct the funeral of” (ховати) [ODEE 1998, 998]. Водночас усі наведені значення, крім чотирьох останніх, у сучасних словниках англійської мови маркують як *застарілі*. З XIV ст. іменник *undertaking* набуває професійних значень “enterprise, pledge, promise” (підприємство, порука, обіцянка); з XV ст. – “an action, work undertaken” (розпочата дія, робота), “an enterprise” (підприємство); з 2-ї пол. XIX ст. – “business or occupation of a funeral undertaker, *spec.*” (рід занять або професія трунара, *снец.*) [ODEE 1998, 998].

У сучасній англійській мові субстантив *undertaking* уживають і у загальному – “an important job, piece of work for which you are responsible, task or project *esp.* one that is important or difficult” (важлива, відповідальна робота, завдання), напр.: *difficult undertaking*, *massive undertaking* [LDAE 1997, 254], і у спеціальних значеннях: “a business / any business enterprise, *esp.* a public utility, *com.*” (підприємство, компанія, торговельне підприємство громадського користування), напр.: *commercial / financial undertaking*, *joint undertaking*, *private undertaking*, *public undertaking*, *undertaking of wide scope* [LBED 2000, 509]; “a legally binding promise” (юридично оформлене зобов’язання, угода, гарантія), напр.: *a legal undertaking*, *a written undertaking* [ALDBE 1989, 521]; “any business of conducting funerals” [CED 1994, 1907], “the management of funerals as a profession” [IOD 1998, 905] (організація похорону як професія) та “поховальне бюро” [БНАУС 2000, 635]. Очевидно, що лексема *undertaking* лише частково виражає поняття “enterprise” і то в його історичній ретроспективі, поступаючись місцем іншомовним запозиченням *enterprise* та *entrepreneurship*.

Лексема *venture*, яку визначають як “risky undertaking” (ризикована справа) [OALD 2000, 923], вказує на одне із можливих значень терміна *enterprise* [ODBW 1993, 271]

або є його синонімом [OALD 2000, 419]. Окрім цього, лексема *venture*, яка вірогідно походить від ім. *adventure* – «пригода, авантюра, ризикована справа, ризик, комерційна спекуляція» [БНАУС 2000, 29], в атрибутивній функції має значення “enterprising” (підприємливий), напр.: *man of venture*. У морфологічній функції дієслова, особливо з прийменником *on / upon*, її уживають на позначення “to attempt smth dangerous or risky”, напр.: *Now it is not the time to venture on such an ambitious project* [LDELC 2005, 145]. Це значення актуалізує прислів’я *Nothing venture, nothing have / Nothing ventured, nothing gained* та номінація *a venture* (ризиковане підприємство), напр.: *a business / commercial venture* [WFE].

Отже, лексема *entrepreneurship* ще не до кінця адаптована в англійській мові і конотує як іншомовне запозичення, *undertaking* маркується як *заст.* і поступається більш сучасним термінам *enterprise* та *entrepreneurship*, лексема *venture* покриває вужчий обсяг поняття завдяки диференційній семі ‘risky’. У свою чергу, лексема *enterprise* щонайповніше виражає зміст означеного поняття, є домінантою синонімічного ряду, що дозволяє кваліфікувати її як ім’я концепту.

Як засвідчує аналіз словникових статей, жанрових форм і фахових публікацій з підприємництва й бізнесу, лексема *enterprise* реалізує свої словотвірні можливості у субстантивах, утворених способом суфіксації: *enterpris-er*; *enterpris-ing*; дієслові, утвореному способом конверсії: *to enterprise*; семантичний потенціал – у злічуваному іменнику *an enterprise*.

Дистрибутивний потенціал лексеми *enterprise* виявляється у словосполученнях з іменниками, прикметниками, займенниками та дієсловами у номінативній та атрибутивній функціях, напр.: *free enterprise* тж. *private enterprise*, *public enterprise* тж. *state[-owned] enterprise*; *enterprise allowance*, *enterprise culture*, *enterprise economy*, *enterprise society*, *enterprise fund*; сталих словосполученнях: *free enterprise zone*, *free enterprise system*, *exploits and mighty enterprises*, *to embark on an enterprise*; бізнес-кліше: *enterprise run on a paying basis*; бізнес-максимах: *Agriculture is best, enterprise is acceptable, but avoid being on a fixed wage*, *When you enter a great enterprise, free your soul from weakness*; назвах бізнес-компаній, періодичних видань: *Enterprise Development Group*, *Department of Enterprise (GB)*, *Office of Federal Housing Enterprise Oversight (U.S.)*, *Trading and Enterprise Councils*, *Scotland and Wales Departments of Enterprise, GB*; *Enterprise, Inc.*, *Blue Grass Enterprises, Inc.*, *Tuttle Enterprises*, *Creative Arts Magazine Enterprises* та ін.

Текстотвірний потенціал лексеми *enterprise* реалізується у назві державної програми *Enterprise Allowance Scheme*, теоретичне осмислення поняття “enterprise” отримує у наукових теоріях, напр.: *theory of business enterprise*, та працях з підприємництва і бізнесу, напр.: Т. Veblen *The Theory of Business Enterprise* (1904), А. Berle *The Theory of Enterprise Entity* (1947), W. B. Rouse *A Theory of Enterprise Transformation* (2005) та ін.

Подальша концептуалізація поняття “enterprise” у професійному мовленні відбувається у метафоричній та образній лексиці, зокрема у бізнес-метафорі *spirit of enterprise*, напр.: *The spirit of enterprise is sparked by small business people with big ideas – people like Barbara Proctor, who rose from a ghetto to build a multimillion dollar agency in Chicago* (Economic Considerations 1996, с. 37).

Поняття “enterprise” запровадив у науковий обіг французький економіст Р. Кантільйон у праці *Essai sur la nature du commerce en général* (1755 р.), де він розглядає підприємництво як особливу економічну функцію, важливою рисою якої є ризик. На думку американського економіста Дж. Шумпетера, зміст підприємництва розкривають його функції: реформування й докорінна перебудова виробництва із залученням новітньої техніки та технологій, створення нових товарів, освоєння нових

ринків і джерел сировини, поєднання виробничої діяльності з науковими розробками. Б. Карльоф розуміє поняття “enterprise” як «здатність відкривати й використовувати можливості для бізнесу, наголошуючи, що у цьому сенсі підприємництво має багато спільного з творчістю» [Karlöf 1993, 63]. Американський теоретик бізнесу П. Дракер стверджує, що «основу підприємництва формують інновації зі створення нових товарів і послуг, залучення новітніх технологій, застосування організаційних та управлінських нововведень, проникнення на нові ринки збуту, у нові галузі та сектори економіки» [ЕЕ 2001, 723]. Не дивно, що підприємницьку діяльність зазвичай асоціюють з інноваційними проривами у сфері виробництва, творчим пошуком «нових комбінацій», масовим випуском нових товарів та наданням ще донедавна невідомих послуг [Степанов 1997, 391].

В економічній теорії поняття “enterprise” прийнято розглядати у двох аспектах – як професійну рису бізнесмена, що передбачає енергійність, сміливість й бажання брати на себе фінансові, особливо негарантовані, ризики для створення багатства (“the quality in a businessman of commercial energy and daring, and a willingness to take financial, esp. uninsurable, risks” [ALDBE 1989, 203], “initiative and self-reliance directed towards the creation of wealth” [ALRNW 1990, 134], “willingness to take risks and to do things that are difficult, new, or daring” [LDELC 2005, 457]), «уміння починати і вести справу, генерувати і використовувати ініціативу, зважуватися на ризик, долати протидію середовища, виявляти економічну та організаційну творчість й новаторство» [Karlöf 1993, 5] (укр. *підприємливість*) та як «самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність, спрямовану на виробництво продукції, виконання робіт, а також як посередницьку діяльність (зокрема торгівлю) з метою одержання прибутку» [ЗФС 2002, 323], яку вважають четвертим фактором виробництва разом із землею, працею та капіталом [ALDBE 1989, 203] (укр. *підприємництво*).

У середині XVIII ст. на базі абстрактного поняття “enterprise” сформувалося конкретне поняття “an enterprise” на означення “an organization, a company, a firm, esp. a business” [ALDBE 1989, 80]. У сучасній економічній теорії цим терміном також позначають збірне поняття – групу компаній, об’єднаних в одному холдингу (“one or more firms under common ownership or control”) [BDE 1992, 134].

Згідно з науковими визначеннями, поняттєвий обсяг концепту “enterprise” організовують інтегровані у нього поняття: “energy”, “daring/ boldness”, “risk”, “initiative”, “innovation”, а також похідні конкретні поняття “an enterprise” та “enterpriser”.

Реалізація репрезентантів концепту у жанрових формах бізнес-дискурсу, бізнес-періодиці, фаховій науковій літературі формує такі **сміслові центри/ семантичні ядра** концепту “enterprise”, зорганізовані на базі його поняттєвого ядра: “enterprise is energy”, “enterprise is initiative”, “enterprise is risk”, “enterprise is innovation”.

Смисловий центр “enterprise is energy” увиразнюють наукові дефініції: *The entrepreneur is a creative, imaginative and energetic person; Entrepreneurial person carries a high charge of energy and is motivated, action-oriented and sensitive to results* [Karlöf 1993, 78]; роздуми-узагальнення бізнесменів: *R. Kroc: The two most important requirements for major success are: first, being in the right place at the right time, and second, doing something about it; Luck is a dividend of sweat. The more you sweat, the luckier you get* [WFE].

Смисловий центр “enterprise is initiative” увиразнюють лексеми *initiative, incentive*, словосполучення *to take the initiative*; уживані на позначення підприємницької діяльності: *Edge has been campaigning since 2004 and the Government last week*

announced that £11 bn a year is to be spent on training initiatives (DT / Business, Nov. 23, 2007).

Смисловий центр “enterprise is risk” увиразнює лексема *risk*, її дериват *risky*, композит *risk-taker*, субстантивовані іменники *risk-taking*, *uncertainty-bearing*, прикметник *uncertain*, словосполучення *assessment of risk*, *amount of risk*, *calculated risks*, *to take the risk*; висловлювання фахівців: *Entrepreneurs are not wild risk-takers, but are instead calculating risk-takers*; *Good entrepreneurs are risk-avoiders, not risk-takers* (N. M. Scarborough, 7) та теоретиків бізнесу: *Joseph Schumpeter argued that the dynamic, risk-taking entrepreneur was the prime mover in economic change* [The History 1995, 287]; енциклопедичні статті: *The behavior of the entrepreneur reflects a kind of person willing to put his or her career and financial security on the line and take risks in the name of an idea, spending much time as well as capital on an uncertain venture* [WFE]; наукові описи: *By assuming that firms and their entrepreneurs possessed perfect information, which they used to make the correct adjustments, the theory virtually eliminated the entrepreneur's function as a risk-taker. However, it is easy to appreciate that the entrepreneurs in all their facets – organizing production, providing capital (thus combining control and ownership), profit-maximizing, uncertainty-bearing, innovating, opportunity-seeking – are found only in the one-person firm and other forms of small business* [Wigley 1992, 18].

Смисловий центр “enterprise is innovation” увиразнює лексема *innovation*, її деривати та синоніми *new*, *novelty*, *creativity*; наукові описи: *The entrepreneurial element is the ability to discover and take advantage of opportunities for business. Defined in this way entrepreneurship has many traits in common with creativity. Creativity is the ability to integrate discrete elements of knowledge in new, innovative ways to create hitherto unknown combinations* [Karlöf 1993, 63].

Образний компонент концепту “enterprise” унаочнює конкретне поняття “enterpriser” та його концептуальні синоніми “entrepreneur”, “undertaker” і “venturer”, які розмежовуємо у такий спосіб: “enterpriser” – «авантюрист, шукач пригод» (англ. *adventurer*), іноді з приміткою *заст.* [БНАУС 2000, 561]; “entrepreneur” – «підприємець, власник підприємства» [БАРС 1996, Т.1, 452]; “undertaker” – «розпорядник похорону» (“person whose profession / business is to prepare the dead for burial and manage funerals, funeral director”) [ODBE 2002, 520], «господар поховального бюро» [БНАУС 2000, 635]; “venturer” – історична реалія «купець, що здійснює заморську торгівлю», а також «підприємець, який іде на ризик, спекулянт» [АРСЭФ 1993, 539].

У сучасній англійській мові на позначення цього поняття найуживанішим є термін *entrepreneur*, який належить Р. Кантільйону (див. вищезгадану працю). У XVII ст. у Франції ним називали шукачів пригод та очільників військових експедицій [Пачковський 2001, 7]. У визначенні Р. Кантільйона, *entrepreneur* – це людина, яка купує засоби виробництва для того, щоб виробляти продукцію, яку сподівається продати за ще невідомою ціною, а її прибуток непевний [Karlöf 1993, 20]. На думку П. Дракера, найвагомішими рисами сучасного підприємця є ініціативність, готовність до ризику, відповідальність, новаторство (“initiative, risk-taking, responsibility, innovation”), що загалом сприяє розвитку науки та науково-технічного прогресу, забезпечує суспільство необхідними товарами та послугами. До негативних наслідків підприємницької діяльності належать прагнення до наживи та надприбутків, ігнорування соціальними та екологічними проблемами, монополізація економіки, що призводить до економічних та екологічних криз, масового безробіття, класової диференціації та поляризації суспільства [Drucker 1974, 14]. Згідно з сучасним баченням, підприємець мислить інакше, ніж інші, віднаходить можливості, невідомі для інших, ігнорує усталений порядок, порушує

правила і норми (FT, Mar. 13, 2013). Отже, підприємець – це людина, яка відзначається оригінальністю мислення, несе великий заряд енергії, цілеспрямована, впевнена у власних силах, здатна швидко навчатися, дійова й чутлива до результатів, сприяє розвитку науки та науково-технічного прогресу, має такі риси характеру, як ініціативність, готовність до ризику, відповідальність, працездатність. На думку економістів, поняття «підприємець» ще не повністю інтегроване у сучасну економічну теорію. До чотирьох основних функцій підприємця відносять діяльність у динамічному, нестабільному середовищі, пошук та створення ринків, ризик, експеримент, загалом усе те, що притаманне діяльності власника-менеджера малого підприємства [BDE 1992, 135].

Отже, інтегральні ознаки поняття “enterpriser” – це: “desire for responsibility”, “preference for moderate risk”, “confidence in his / her ability to succeed”, “high level of energy”, “hard-working”, “high degree of commitment”, “skill of organizing”, “creativity”, “innovation”, “initiative / incentive”, “daring / boldness”, “future orientation”. Ці ознаки також багато у чому визначають зміст поняття “businessman”, що дає підстави вважати образи-гештальти, «Я-схеми», антропосимволи та мовні стереотипи концепту “enterprise” такими, що перемижуються з образною складовою концепту “business”.

У колективній професійній свідомості субконцепт “enterprise” структурується акціональним фреймом, який вибудовується на основі фрейм-структури “activity”, має вершину *enterprise* та слоти “subject of enterprise”, “object of enterprise”, “aim of enterprise”, “means of enterprise”, “result of enterprise”, поєднані відношеннями каузації та контактної дії, і розгортається у таку саму акціональну схему, що і концепт “business”.

Отже, субконцепт “enterprise” інтегрується у макроконцепт “business” через смисловий центр “means of business”, має з ним спільні точки перетину і у семантичному, і у поняттєвому планах. Вербалізатор концепту виявляє дериваційний (4 одиниці) та дистрибутивний потенціал (134 словосполучення, 3 фраземи, 1 бізнес-кліше, 2 бізнес-максими). Зміст поняття “enterprise” складають п’ять характерних ознак: “energy”, “daring”, “risk”, “initiative”, “innovation”. Когнітивні ознаки концепту формують смислові центри / семантичні ядра: “enterprise is energy”, “enterprise is initiative”, “enterprise is risk”, “enterprise is innovation”, які позначають відповідні номінації. Образний компонент концепту “enterprise” перемижується з образною складовою концепту “business”, фреймовий компонент вибудовується на основі фрейм-структури “activity” у вигляді акціонального фрейму і розгортається в акціональну схему, що і концепт “business”.

У перспективі отримані результати планується застосувати для побудови лінгвоконцептосфери англійськомовного бізнес-дискурсу.

Література

Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : [монографія] / В.Л. Іващенко. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.

Науменко Л.П. Критерії виділення ключових концептів сучасного англійськомовного бізнес-дискурсу / Л.П. Науменко // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К. : ВПЦ Київський університет, 2012. – Вип. 42, ч. 1. – С. 197–205.

Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва : [навч. посібник] / Ю.Ф. Пачковський. – Львів : Афіша, 2001. – 276 с.

Старцева Н.Н. Концепт BUSINESS и глобализация национальных концептуальных пространств / Н.Н. Старцева // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 973. – С. 143–149.

Старцева Н.Н. Психолингвистический поход к анализу лингвокультурного концепта бизнес / Н.Н. Старцева // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 897. – С. 42–49.

Степанов Ю.С. Концепт / Ю.С. Степанов // Константы. Словарь русской культуры. – 3-е изд. – М. : Академический проект, 1997. – С. 42–67.

Ширяева О.В. Концепт «дело» и современный деловой медиадискурс / О.В. Ширяева // Язык. Текст, Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК. – 2012. – Вып. 12, Ч. 1. – С. 288–296.

Drucker P.F. Management: Tasks. Responsibilities. Practicies / P.F. Drucker. – N.Y.: Evanston, San Francisco, London: Harper & Row Publ., 1974. – 839 p.

Karlöf B. Key Business Concepts: A Concise Guide / B. Karlöf. – London, New York : Routledge, 1993. – 211 p.

Langacker R.W. Cognitive Grammar. A basic introduction / R.W. Langacker. – N. Y.: Oxford University Press, 2008. – 427 p.

The History Today. Companion to British History / ed. by J. Gardiner, N. Wenborn. – L.: Collins & Brown, 1995. – 840 p.

Wigley J. The Enterprise Economy / J. Wigley, Wigley Lipman. – London : Macmillan, 1992. – 176 p.

Лексикографічні джерела

АРСЭФ: Англо-русский словарь по экономике и финансам / под ред. А.В. Аникина. – СПб : Экономическая школа, 1993. – 579 с.

БАРС: Большой агло-русский словарь : в 2 т. / под общ. рук. И.Р. Гальперина. – М. : Сов. энциклопедия, 1996.

БНАУС: Балла М.І. Новий англо-український словник / М.І. Балла. – К. : Чумацький шлях, 2000. – 700 с.

ЕЕ: Економічна енциклопедія : в 3 т. / відп. ред. С.В. Мочерний. – К. : Академія, 2001.

Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – 4-те вид. – К. : Знання, 2002. – 566 с.

ALDBE: Adam J.H. Longman Dictionary of Business English / J.H. Adam. – Harlow : Longman, York Press, 1989. – 564 p.

ALRNW: Ayto J. Longman Register of New Words / J. Ayto. – Harlow: Longman, 1990. – 425 p.

BDE: Bannock G. Dictionary of Economics / G. Bannock, R. E. Baxter, E. Davis. – London: Penguin, 1992. – 451 p.

CED: The Chambers English Dictionary. – Edinburgh : Chambers Press, 1994. – 2062 p.

CEDO: Collins English Dictionary Online [Electronic resource]. – HarperCollins Publ., 2003. – Electronic data. – Mode of access : www.collinsdictionary.com/dictionary/english.

IOD: Illustrated Oxford Dictionary. – London : Oxford University Press, 1998. – 1007 p.

LBED: Longman Business English Dictionary. – Harlow: Longman, 2000. – 533 p.

LDAE: Longman Dictionary of American English. – N. Y., Harlow: Longman, 1997. – 934 p.

LDELC: Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow: Longman, 2005. – 1620 p.

OALD: Oxford Advanced Learner's Dictionary / ed. by A. S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1539 p.

ODBE: Oxford Dictionary of Business English / ed. by A. Tuck, M. Ashby. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 493 p.

ODBW: The Oxford Dictionary for Business World. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 996 p.

ODEE: The Oxford Dictionary of English Etymology / ed. by C. T. Onions. – Oxford : Clarendon Press, 1998. – 1024 p.

OT: The Oxford Thesaurus: An A-Z Dictionary of Synonyms / ed. by L. Urdang. – Oxford: Clarendon, 1991. – 1042 p.

WFE: Wikipedia, the free encyclopedia [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : <http://en.wikipedia.org>. – Title from the screen.

Джерела ілюстративного матеріалу

Economic Considerations. English Through Content: Applied Economics / ed. by T. Kral. – Washington: US Information Agency, 1996. – VIII, 135 p.

Daily Telegraph / Business, Nov. 29, 2007

Financial Times, march 13, 2013

Scarborough N. M. Effective Small Business Management / N. M. Scarborough. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996. – 882 p.

ФРЕЙМОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Н.М. Демчук

Мова є не тільки засобом передачі будь-якої інформації. Її основне призначення – сприяти комунікації у процесі соціально-практичної діяльності суспільства. На сучасному етапі науки центр уваги змістився у напрямку розв’язання проблем мовної самосвідомості особистості та лінгвокультурної спільноти. У цьому аспекті В.І. Карасик, у традиції часів В. фон Гумбольдта, говорить про мову, як про «дух народу», орієнтуючись на співвідношення свідомості, спілкування, поведінки, цінностей, мови [Карасик 2002, 103–110]. Когнітивний світ людини лінгвісти аналізують шляхом спостереження за її поведінкою та діяльністю [Колшанский 1990; Маслова 2004; Степанов 1975; Стернин 1999; Телия 2009] за активної участі мови, яка формує мотиви та установки, прогнозує результат.

Функціонування мови відбувається відповідно до участі у процесі комунікації різних лінгвосоціумів та виокремлює роль прагматичної складової – сфери мовленнєвої діяльності людини [Сусов 2009, 3], яка на рівні слова сприяє виявленню внутрішніх закономірностей регулювання адекватного вибору та вживання лексичної одиниці у типовій комунікативній ситуації, пов’язаній з професійним контекстом. Вплив функціонального боку мови на її організацію свідчить про те, що мова є системою засобів вираження, яка існує та розвивається у мовленні.

Формування терміносистеми маркетингової діяльності (МД) є результатом взаємодії кількох вихідних термінологічних систем, які окреслили концептуальні засади тих галузей знань, на межі яких утворився новий вид економічної діяльності.

У когнітивній лінгвістиці мовознавці зосереджують увагу на виявленні ролі мови як умови й інструменту пізнання [Маслова 2004, 35–40]. Встановлено, що між мисленням і словом існує надзвичайно важлива ланка – процес номінації, який пов’язує дійсність зі світом мови і корелює між предметом та обраною для його позначення мовною одиницею. Цей важливий етап у дослідженні механізмів термінотворення є надзвичайно складним. Як стверджує Є.С. Кубрякова, він підпорядковується низці закономірностей: «серед світу сприйняття в акті номінації отримують назву лише ті об’єкти, на які спрямована діяльність людини. Ці об’єкти можуть належати як до зовнішнього, так і до внутрішнього світу, вони можуть становити частину як реального, так і надуманого світу, однак їм дають найменування з позиції думки, яка залишилась від вказаного об’єкта» [Кубрякова 1986, 37].

Сучасні науковці доволі чітко диференціюють існування однопорядкових, однак не рівнозначних термінів «поняття» і «концепт». Якщо *поняття* – це сукупність пізнаних суттєвих ознак об’єкта, то *концепт* – ментальне національно-специфічне утворення, планом змісту якого є сукупність знань про певний об’єкт, а планом вираження – сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних та інших). За висновком В.А. Маслової, С.А. Аскольдова, В.І. Карасика, поняття, у порівнянні з концептами, мають простішу структуру, в якій переважає змістова складова і присутні не всі компоненти, представлені у структурі концепта [Маслова 2004, 35–40]. Концепт не виникає безпосередньо зі значення слова – він є результатом поєднання значення з особистим досвідом людини, посередником між словами та дійсністю. Є.С. Кубрякова переконана, що концепт – «це оперативна смислова одиниця пам’яті ментального лексикону, концептуальної системи мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини. Якщо мова відтворює особливе бачення світу, то й відображення у ній позиції

спостерігача (або ж свідоме абстрагування від неї) відповідає загальній суб'єктивності закріплених у мові концептів» [Кубрякова 1986, 90].

Смисл виникає у процесі сприйняття й розуміння тексту і усвідомлюється як щось реально існуюче у вигляді певного ментального утворення. Загалом для лінгвістичного підходу характерним є те, що фактично розглядається не власне смисл як сутність, а його різні зовнішні прояви, наприклад, синонімічні та інші еквівалентні заміни, перефразування, де смисл – це те, що залишається інваріантним під час виконання всіх цих операцій. А.І. Новіков стверджує: «у тих випадках, коли дослідники все ж намагаються якось позначити смисл, представити його експліцитно, виявляється, що це можна зробити лише шляхом його ототожнення з чимось іншим: смисл слова – актуальне значення; смисл речення – знання, ситуація, концепт; смисл цілого тексту – фрагмент знання, цілісна ситуація тощо» [Новіков 2000, 35–37]. Таким чином, знання, представлені у вигляді концептуальної або ж поняттєвої системи, відображають дійсність в опосередкованій формі. За В.А. Масловою, концепти відображають світ у свідомості людини, утворюють концептуальну систему, а мовні знаки кодують у слові зміст цієї системи. Мовознавець досліджує багатовимірність концепту, виокремлює у ньому раціональне та емоційне, абстрактне і конкретне, універсальне й етнічне, загальнонаціональне, індивідуально-особистісне. Доволі часто мовець сприймає концепт у вигляді «згорнутого» тексту: концепти згорнуті у фрейми – узагальнену модель організації культурних знань навколо того чи іншого концепту [Маслова 2004, 47–48]. Із позиції В.М. Телії, фрейми можуть бути структуровані у формі епізода, сцени, фрагмента сценарію або навіть уяви сценарію, отже, фрейм – це структура знань про світ, які асоціюють з конкретною мовною одиницею [Телія 2009, 47–48]. Є.Г. Белявська трактує лексичне значення слова як мікрофрейм, організований особливим способом, а концепти – як різноманітні явища, за якими спостерігають або які уявляють і класифікують за рубриками [Белявская 1987, 15].

Багатство мови визначається не лише словниковим складом і граматичними можливостями, а й концептуальним світом або концептосферою, де формується національна мовна особистість. Для утворення концептосфери необхідні базові або первинні концепти, з яких надалі розвиваються всі інші та зазнають уточнень та модифікацій. Р. Павільоніс стверджує, що будучи частиною системи, з часом концепти підпадають під вплив інших концептів, у результаті чого видозмінюються [Павилёнис 1981, 143]. Така спрямованість, на нашу думку, є доволі типовою для сфери термінології, де у такий спосіб формуються неологізми, наприклад, на основі ключового слова. Саме так у маркетингу структурована низка лексикалізованих неологічних виразів: **face** (f) – *faire face à la demande* «брати до уваги запит» слугує для пояснення значення похідного **facing** (m): *faire du facing* «зіштовхнутись»; *augmentation du facing* «підвищення уваги»; **mail** (m) своєю чергою уможливорює розуміння **mailing** (m): *mailing par fax* «надсилання інформації факсом»; **panel** (m) → **paneliste** (m) – *des sociétés panélistes* «фірми, що займаються опитуванням споживачів»; **score** (m) → **scorage** (m) «оцінювання результату чи ситуації відповідно до встановлених індикаторів» [L'anglais du marketing 2008]. Перелічені слова та усталені вирази мають повсякденне використання, відображають процеси, притаманні термінологічній системі МД.

У конкретних мовленнєвих актах позамовні знання виражаються переважно за допомогою механізмів мови: можливими комбінаціями мовних значень, їх образним використанням, варіацією контексту, який відіграє чималу роль. М.П. Кочерган пише, що сполучуваність слова можна інтерпретувати як його контекст [Кочерган 1999, 129–131]. Саме тому словосполучення вважаємо мінімальним контекстом слова.

Environnement (m) у сполученні з дієсловом «vivre» означає «жити в оточенні»: *préserver l'environnement* «захищати довкілля», *mesures de protection de l'environnement* «заходи, спрямовані на захист довкілля», *environnement naturel* «природне оточення», тобто це вирази, пов'язані з географічною місцевістю, у яких увагу сфокусовано на концепті місця, довкілля (*Ce magazine met en valeur des solutions concrètes pour l'environnement, à travers des reportages, des analyses et des infographies* «Цей журнал наголошує на конкретних заходах із захисту довкілля шляхом репортажів, аналізу та інформаційного зображення») [Courrier International 2015, 30]. Словосполучення *environnement culturel* (*spécifique d'un pays*) налаштовує думку на культурну цінність країни. У виразі *environnement technologique* виокремлюємо асоціацію з сукупністю виробничих операцій у промисловості. У термінологічних словосполученнях *environnement marketing* «маркетингове оточення», *environnement primaire* «первинне оточення», *faire partie del' environnement du marché* «становити частину ринку», «*associations de défense de l' environnement* «асоціації з захисту довкілля» фігурують усі смисли, пов'язані з ринком та МД [Brassart 1992].

Як зазначалось вище, предметом лінгвокогнітивної теорії є комунікативна діяльність, тобто реальні процеси створення і розуміння текстів. Головна мета – сприйняття слухачем певної думки: у маркетингу основне посилення зводиться до просування конкретного товару або послуги, його позиціонування на ринку, від чого залежить збут, а у кінцевому результаті – отримання прибутку. Такі спроби систематизації комунікативного аспекту застосування мови призводять до необхідності врахування намірів носіїв мови, як носіїв певних концептуальних систем, щодо розширення самого розуміння семантичної проблематики аналізу цієї мови.

На переконання Й.А. Стерніна, людина у своїй розумовій і пізнавальній діяльності послуговується оперативними одиницями, різними за ступенем складності. Мовознавці стверджують: шляхом аналізу смислів і вживання слів, їхніх словосполучень, логічного аналізу денотатів можна вичерпно описати базові концепти, що локалізуються у свідомості людини, адже будь-який концепт володіє змістом, який, своєю чергою, можна розчленувати на концептуальні ознаки, котрі формують смисл концепту [Стернин 1999, 69–72]. У концепті можуть бути визначені не лише окремі компоненти, а й об'єднання таких компонентів, що мають значну концептуальну подібність між собою.

Мова – один із найважливіших способів організації інформації, тому можемо думати, що система мови багато у чому являє собою саме систему фреймів. Мовленнєва діяльність зумовлює виникнення у людей асоціацій та активізує відповідні частини фреймів, які у процесі продуктивного мовленнєвого акту у співрозмовників збігаються: вони добре розуміють про що йдеться. Відмінності ж у загальних знаннях та досвіді позначаються лише на ступені взаємопорозуміння між людьми.

Побудова кожного фрейму підпорядковується певним закономірностям, які узагальнила Л.С. Рудінська, виділивши чотири основні дії: 1) виокремлення базового поняття; 2) визначення основних зв'язків всередині терміносистеми; 3) виявлення форми вираження понять; 4) схематичне представлення організації терміносистеми [Рудинская 1997, 12].

Вважаємо слушною думку І.С. Гавриліної про те, що важливим етапом аналізу будь-якої галузевої терміносистеми є виявлення концептуально-мовної структури термінів у спеціальній сфері діяльності, що фіксують концепти, які підлягають номінації у фреймовій структурі [Гаврилина 1998, 12]. Такі концепти, за висновком багатьох авторів, є «ядром терміносистеми», її базовою частиною.

На переконання Ю.Е. Уткіної, побудова фрейму полегшує впорядкування терміносистеми. Фрейм можна уявити «у вигляді своєрідної таблиці, верхні граfi

якої заповнені раніше, а нижні, ще порожні, заповнюють тоді, коли фрейм-сітку накидають на текст й вибирають з нього понятійну інформацію» [Уткина 1998, 10]. Кожен фрейм структурно й концептуально пов'язаний з іншими фреймами, розташованими вище і нижче, що дає змогу вивести нижній фрейм від розташованого над ним (тобто за ієрархічною будовою).

Інші дослідники когнітивної лінгвістики трактують фрейм як «певні конкретні знання про стереотипні події та ситуації, вербалізовані за допомогою природної мови» [Агеев 2002, 66–68; Астафурова 1997, 41]. Такої ж думки дотримується і М. Мінський; він стверджує, що фрейм – це структура даних, призначених для сприйняття мозком людини конкретної стереотипної ситуації [Минский 1988, 289].

На першому етапі фреймового аналізу визначаємо можливі напрями групування номінативних одиниць. За основу беруться загальнотеоретичні положення як результат набутого досвіду у сфері МД, що унаочнює таблиця 1.

Таблиця 1

План маркетингової діяльності у французькій мові

№	Напрями групування плану МД
1	Ринок та його компоненти
2	Дослідження ринку та засоби реалізації його компонентів у маркетингу
3	Стратегія МД
4	Чотири змінні (4Р), що забезпечують товару його ідентичність на ринку: А. Товар Б. Ціна В. Дистрибуція Г. Промоція
5	Процес комерційної комунікації

Вважаємо, що номінативні одиниці не лише тісно пов'язані з формуванням відповідних понять, але й фактично виражають сутність маркетингу – типу економічної діяльності. Врахувавши кількість термінів, що входять до складу конкретної тематичної групи, ми об'єднали у таблицю низку базових концептів, які складають основу фреймової схеми термінів маркетингу. Виокремлення базових концептів у фреймі МД є цікавим, оскільки унаочнює уявлення про поняттєвий апарат, на якому базується багатовимірність складних взаємовідношень суб'єктів у цій сфері. Базовість концептів підтверджується тим фактом, що сутність діяльності у маркетингу не можливо зрозуміти, не проникнувши у смисл таких концептів, як: (1) *дослідження ринку* (вивчення стану, динаміки макро- чи мікроринків, їх пропозиції, попиту тощо); (2) *суб'єктів ринку та середовища ринку* (людей та організацій – потенційних учасників ринкових відносин: покупців, продавців, конкурентів, постачальників, клієнтів тощо); (3) *складових маркетингової стратегії*, якими є 4Р чотири складові змішаного маркетингу: Товар, Ціна, Комунікація, Дистрибуція [Dictionnaire de la langue française 1994, 165].

Терміни номінують різні сторони виявлених базових концептів і складають основний корпус термінології відносно нової галузі, яка отримала назву «маркетингова діяльність». Кількісний аналіз термінів, які відносяться до кожного з виявлених базових концептів, засвідчує, що у практичному відношенні їхня значимість для учасників МД не ідентична. Терміни з категорії загальноекономічних понять *budget* (m) «бюджет», *investissement* (m) «інвестування», *échange* (m) «обмін», *management* (m) «менеджмент», *paiement* (m) «оплата», *quota* (m) «квота» займають незначне місце в її терміносистемі. Зазвичай, вони входять до загального корпусу термінів маркетингу, є основними в економічній галузі і не змінюють свого первинного значення. Такі терміни виступають у функції поєднувальної

ланки між терміносистемою МД і термінологіями суміжних сфер (фінансами, бухгалтерським обліком, аудитом, економікою підприємства, банківським сектором, товарознавством, менеджментом) [Демчук 2011, 153–157]. Прикладом слугують концепти *production* (f), *contrôle* (m), *bien* (m), *besoin* (m) та інші (*cesser la production* «припинити виробництво», *bien périssable* «товар, який швидко псується», *besoin de sécurité* «потреба у дотриманні норм безпеки») поряд із концептами загального характеру: *caractéristique* (f), *échange* (m), *échelle* (f), *part* (m), *projet* (m): *échelle de puissance* «шкала потужності», *part sociale* «соціальна частка», *projet de recherche* «проект дослідження»).

За нашими підрахунками, один субконцепт *prix* (m) «ціна, вартість» обслуговується 76 термінами (*prix à l'unité* «ціна за одиницю», *prix d'acquisition* «вартість придбання», *prix de revient* «собівартість», *prix hors-taxes* «ціна без врахування податків», *prix fluctuants* «ціни, які коливаються») [Brassart 1992].

Такі особливості групування термінів не випадкові. Це дає підстави стверджувати, що детальна та різноманітна вербалізація одних концептів попри менш чисельне номінування інших є закономірною й відображає реальну значимість конкретних базових концептів терміносистеми. На нашу думку, причина відносно меншого об'єму корпусу термінів вказаних груп полягає у тому, що перелічені концепти на практиці носять визначеніший і конкретніший характер, а отже, не потребують вербалізованих варіантів для їх пояснення.

У межах фреймової структури основну позицію займають субконцепти, що уможливлює класифікацію всіх тих одиниць терміносистеми, які номінують різні етапи чи процеси МД. На думку В.Ф. Новодранової, такий когнітивний підхід дає змогу «реконструювати когнітивну сцену-прототип чи фрейми, заповнюючи їх слоти і блоки конкретною інформацією» [Новодранова 1997, 13–14].

Важливо враховувати, що з концептом співвідносяться два різні види фреймів: ситуативні або акціональні і класифікативні. Фрейм викликає уявлення про цілу сцену, однак акцентує лише деякі її ділянки [Новиков 2000, 99]. Наприклад, у різних мовах спостерігається тенденція виносити у перспективу у фреймах діючу агентивну особу; ці фрейми описують певну діяльність, що особливо видається перспективним у вивченні лексики з семантикою оцінки.

Термін «фрейм» зазвичай використовується для позначення різних типів когнітивних структур, які знаходяться в основі значення слова. Кожна людина має власний набір фреймів, що формується упродовж її життя; самі фрейми у різних людей мінімально різняться (інакше люди не розуміли б один одного). Цей факт не останньою чергою зумовлений тим, що у межах конкретної мовленнєвої спільноти спостерігається однаковий спосіб членування та категоризації світу для членів цієї спільноти.

З огляду на специфіку процесу МД, поряд із можливістю побудови фрейму самої терміносистеми, намаганням досягнути її глибинні властивості, особливої ваги набуває аналіз *сценарного фрейму*, який акцентує на ключових етапах маркетингу. У сценарному фреймі слоти (елементи структури фрейму) заповнюються інформацією про ті чи інші події, що відбуваються у певній послідовності, а також включають аналіз процесу взаємодії суб'єктів МД підприємства та її об'єктів, котрі номінують низкою термінів і розкривають суть типових варіантів послідовних дій та їхніх результатів. Звичайно, що процес розгортання сценарного фрейму здійснюється не одномоментно, а складається з низки послідовних етапів (сцен), кожний з яких має свою особливу вербалізацію, тобто володіє визначеним специфічним для кожного підвиду діяльності концептуальним і термінологічним інструментарієм.

Відтак, процес МД, починаючи від перших досліджень специфіки ринку до здійснення операцій купівлі-продажу, розуміємо так:

Сцена 1: Маркетингові дослідження «marketing d'études», у межах якої здійснюється різносторонній аналіз ринку, а результатом є ухвалення стратегічного рішення;

Сцена 2: Стратегічний маркетинг «*marketing stratégique*», що визначає головне призначення суб'єкта, об'єктом якого є ринок, та основної мети діяльності підприємства;

Сцена 3: Операційний маркетинг «*marketing opérationnel*», коли формулюється поетапна реалізація окресленого плану дій.

У межах сценарного фрейму визначаються основні етапи діяльності економічного суб'єкта, складається план дій для кожного типу товару (послуги), а також здійснюється контроль за його реалізацією. Звичайно, що в актуальних умовах реалізація сценарного фрейму у кожному конкретному випадку має свої особливості. Однак, структура і порядок чергування сцен, як і взаємовідношення між виконавцями головних функцій, залишаються незмінними та зберігають принципову послідовність подій та дій.

М. Мінський пропонує наступний опис фрейму: «Фрейм – це велика кількість запитань, які необхідно задати стосовно ймовірної ситуації; на їхній основі формується перелік тем, які потрібно розглянути, а також уточнюються методи для досягнення встановленої мети [Минский 1979, 64]. Виявлення основних субконцептів концепту «маркетингова діяльність» допомагає відшукати відповіді на запитання, поставлені М. Мінським, а саме:

- У чому полягає причина дії (об'єкт)? – *Ринок*
- Яка мета дії (наміру)? – *Маркетингові дослідження, аналіз ринку*
- Які наслідки цієї дії (побічні наслідки)? – *Етапи діяльності економічного суб'єкта*
- На кого (або на що) ця дія впливає? – *На основних суб'єктів ринку, якими є постачальники, конкуренти, клієнти та ін.*
- За допомогою яких засобів вона виконується (інструменти)? – *Дистрибуція, комунікація, пошук інформації тощо.*

Подальше дослідження термінології дає підстави вважати найважливішими з-поміж виявлених нами базових концептів узагальнені у змістовному плані опорні концепти, які групуються навколо **ринку**: *дослідження ринку*, тобто умови співіснування попиту та пропозиції; *суб'єкти ринку* (продавці, покупці) та форми їх взаємодії, які тематично співвідносяться зі *складовими змішаного маркетингу* (Товар, Ціна, Комунікація, Дистрибуція).

Фреймова схема МД складена з урахуванням виявлених нами **4 базових концептів**, які розглядаємо як субфрейми фрейму *маркетингова діяльність*: Ринок / *Marché*; Складові ринкового механізму / *Composantes du mécanisme de marché*; Складові змішаного маркетингу / *Composantes du marketing-mix*; Посередник взаємодії між об'єктами та суб'єктами МД / *Intermédiaire entre les objets et les acteurs de l'activité marketing*, а також **11 опорних концептів**: Суб'єкти середовища ринку / *Acteurs de l'environnement du marché*; Суб'єкти ринкових операцій / *Acteurs des opérations du marché*; Попит / *Demande*; Пропозиція / *Offre*; Ціна / *Prix*; Товар / *Marchandises*; Промоція / *Promotion*; Дистрибуція / *Distribution*; Типи і джерела інформації / *Types et sources des informations*; Технічні засоби / *Moyens techniques*; Інструменти / *Instruments*, які за сутністю є їх слотами. Аналіз опорних концептів дозволив поділити їх на **субконцепти**. Наприклад, **Товар** має такі субконцепти: *cycle de vie d'un produit* «динаміка життєвого циклу», *produits leaders* «товари-лідери», *emballage* «пакування», *outils de positionnement* «засоби позиціонування». Слотами **Товару** є: *forme* (f) «форма», *couleur* (f) «колір», *ergonomie* (f) «ергономіка», *qualité* (f) «якість», а серед понять допоміжного понятійного апарату, необхідного для опису та характеристики слотів, можна вказати: *rapport qualité/prix* «співвідношення якість/ціна», *usage du produit* «використання товару».

Фреймова схема, яка відображає базові концепти МД та існуючі між ними функціональні зв'язки, дозволяє визначити спрямованість групування номінативних одиниць, а також певною мірою оцінити прагматичну значимість тих чи інших груп термінів для учасників МД. Це своєрідний контур термінології МД, яка перебуває на стадії формування, оскільки опорні концепти, у свою чергу, є складно структурованими

фреймами другого і третього порядку, заповнені власними слотами, які не можна вважати повними, не розкривши їх концептуального змісту представлення терміносистеми. Відтак, для повнішого «розшифрування» змісту базових та опорних концептів, які складають фундамент фреймової схеми терміносистеми МД, необхідно надалі детально проаналізувати субфрейми та слоти, які входять до її складу.

Немає сумніву, що будь-яка науково-практична діяльність, являє собою відносно обмежену сферу зі своєю специфікою та відбувається за певним сценарієм, що включає обмежену кількість складників. Відтак, за кожною складовою сценарія стоїть власний фрейм, який описує роль, характеристики та взаємозв'язки його елементів чи складових. Резюмуючи результати фреймового аналізу терміносистеми МД, можна констатувати, що, з одного боку, вона є складною фреймовою структурою, а з іншого боку, фрейми, які утворюють цю структуру, знаходяться у складних взаємозв'язках, що цілком відповідає багатоплановості того фрагменту картини світу, яким є МД.

Такі особливості групування термінів не випадкові. Це дає підстави стверджувати, що детальна та різноманітна вербалізація одних концептів попри менш чисельне номінування інших є закономірною й відображає реальну значимість конкретних базових концептів для терміносистеми. На нашу думку, причина відносно меншого об'єму корпусу термінів вказаних груп полягає у тому, що перелічені концепти на практиці носять визначеніший і конкретніший характер, а отже, не потребують вербалізованих варіантів для їх пояснення. Характеристика структури і семантики терміносистеми МД є досить складною, адже відносить маркетинг до галузевих терміносистем із певним чином організованою системою знаків, яка номінує сукупність концептів конкретного фрагменту мовної картини світу. Порівняння із критеріями та параметрами вже існуючих систем термінів поглиблюють інформацію про склад та дозволяють її подальшу характеристику.

Перспективність практичних досліджень може бути спрямована у галузь прагмалінгвістики, яка зумовлює застосування однієї з її головних категорій – оцінки. Слова, що виражають оцінку, безпосередньо пов'язані з комунікативною метою, адже висловлюють смаки та зацікавлення комунікантів, приймають участь у виборі (прийнятті рішення) та спонуканні до дії.

Література

- Агеев С.В. Семиотика / С.В. Агеев. – М. : Весь мир, 2002. – 256 с.
- Астафурова Т.Н. Лингвистические аспекты межкультурной деловой коммуникации / Т.Н. Астафурова. – Волгоград, 1997. – 107 с.
- Белявская Е.Г. Семантика слова / Е.Г. Белявская. – М. : Высш. школа, 1987. – 126 с.
- Гаврилина И.С. Моделирование и когнитивные основания терминотерминологической профилактики токсикологии в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И.С. Гаврилина. – М., 1998. – 24 с.
- Демчук Н.М. Особливості ієрархізації базових концептів термінології маркетингу французької мови / Н.М. Демчук // Сучасні дослідження з іноземної філології : [зб. наук. праць] ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т». – Ужгород, 2011. – С. 153 – 161.
- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
- Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 103 с.
- Кочерган М.П. Загальне мовознавство : [підручник] / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 284 с.
- Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С. Кубрякова – М. : Наука, 1986. – 159 с.

- Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
- Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: [учеб. пособие] / В.А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 293 с.
- Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Радуга, 1988. – № 23. – С. 281–309.
- Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский ; под ред. Ф.М. Кулаковой. – М. : Энергия, 1979. – 148 с.
- Новиков А.И. Теоретические проблемы языкового сознания / А.И. Новиков // Языковое сознание и образ мира : [сб. статей] / под ред. Н.В. Уфимцевой. – М., 2000. – С. 33–38.
- Новодранова В.Ф. Когнитивный подход к изучению терминологии / В.Ф. Новодранова // Терминоведение. – М., 1997. – № 1–3. – С. 13–14.
- Павилёнис Р. Язык. Логика. Философия / Р. Павилёнис. – Вильнюс : Мингис, 1981. – 238с.
- Рудинская Л.С. Современные тенденции развития гематологической терминологии (на материале английского языка) : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л.С. Рудинская. – Москва, 1997. – 27 с.
- Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 310 с.
- Стернин И.А. Концепт и языковая семантика / И.А. Стернин // Связи языковых единиц в системе и реализации. Когнитивный аспект : [межвуз. сб. научн. трудов]. – Тамбов : Изд. ТГУ, 1999. – С. 69–75.
- Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Суслов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
- Телия В.Н. Культурно-языковая компетенция: её высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка / отв. ред. В.Н. Телия // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. – М. : Языки славянской культуры (Studia philologica), 2009. – 344 с.
- Уткина Ю.Э. Лексико-семантическое моделирование английской терминосистемы «Очистка природных и сточных вод» и вопросы разработки англо-русского словаря отрасли : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю.Э. Уткина. – Л., 1988. – 16 с.
- Brassart U. Lexique du marketing et techniques commerciales / U. Brassart, J.-M. Panazol. – Paris: Hachette, 1992. – 239 p.
- L'anglais du marketing. Étudiants et professionnels / Y. Amina. – Levallois-Perret: Groupe Vocatis, 2008. – 260 p.
- Courrier International. – Paris, 2015. – Décembre. – № 1258.
- Dictionnaire de la langue française / réd. de C. Delamarche. – Paris: Hachette, 1994. – 1266 p.
- Dictionnaire de linguistique / J. Dubois, M. Giacomo et d'autres. – Paris: Larousse, 2001. – 514 p.
- Dictionnaire pratique du commerce / P. Madry. – Bruxelles: De boeck, 2009. – 286 p.

КОНЦЕПТЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА

КОНЦЕПТ МЕЧТА В АМЕРИКАНСКОМ ДОНКИХОТСКОМ ДИСКУРСЕ

А.В. Пронкевич

Исследование бытования образа Дон Кихота в мировой культуре является одним из направлений литературоведения, которое никогда не теряет актуальности, но всегда требует углубления методологии. Именно это и является целью данной работы. Мы попробуем реинтерпретировать уже известные подходы к изучению «донкихотского мифа» через призму теории концепта. В качестве иллюстративного материала мы используем массовую культуру США, в которой персонаж знаменитого романа Сервантеса без преувеличения обрел новую жизнь.

Прежде чем непосредственно приступить к выполнению поставленной задачи, необходимо вкратце напомнить, что такое «донкихотский миф». Под этим словосочетанием Энтони Клоуз (Anthony Close) [Close 1978], Светлана Пискунова [Пискунова 1998] Всеволод Багно [Багно 2009], Хорхе Латорре (Jorge Latorre) [Latorre 2015] и другие ученые понимают независимое, автономное существование персонажей романа «Дон Кихот» в произведениях других авторов. Это могут быть литературные тексты, философские эссе, фильмы, живописные полотна и графические работы. Сюда же следует отнести песни, симфонии, оперы, мюзиклы, рекламу и т.д. Репрезентации Дон Кихота и Санчо Пансы приобрели такое большое распространение, что стали частью коллективного бессознательно индивидов, наций и человечества. Они превратились в символы, которые выражают широкий спектр абстрактных понятий и ценностей.

В. Багно приложил немало усилий для того, чтобы объяснить, как это может происходить, и обосновал три подхода к «донкихотскому мифу». Во-первых, любой герой, произведенный на свет воображением, а также живой человек, начинают напоминать Дон Кихота, если их житейская ситуация подпадает под параметры «донкихотской». По мнению Л. Пинского, ее главная определяющая черта – конфликт воображения и реальности, которую индивид отказывается понимать. Отсюда ничем неограниченная способность Дон Кихота выражать самые разнообразные идеалы и принципы, потому что вышеуказанный конфликт является неотъемлемым условием существования человека.

Во-вторых, «донкихотский миф» обнаруживает глубинную связь с архетипами, которые оформляют коллективное бессознательное. Такой тип интерпретации восходит, как указывает Э. Клоуз, к немецким романтикам, к философской эссеистике Мигеля де Унамуно и Хосе Ортеги-и-Гассета, у которых Дон Кихот предстает воплощением идеального героя. В образе Ламанчского идальго можно найти и другие архетипы, как в юнгианском, так и неюнгианском понимании этого термина. В. Багно, в частности, объясняет популярность персонажа в русской культуре тем, что его легко соотнести с базовыми архетипическими моделями русского бытия: образами бунтовщика, самозванца, страстотерпца, странника, и «лишнего человека» [Багно 2009, 219]. Каждая национальная культура развивает свой собственный набор архетипов, вписывающийся в «донкихотский миф».

В-третьих, В. Багно и его коллега Мария Коренева подчеркивают, что Дон Кихот – это имя, которое моделирует культуру и поведение людей. Исследователи приводят целый ряд подобных имен: «Макиавелли», «Вагнер», «Дон Жуан», «Байрон»,

«Гамлет» и т.д. Все они сначала называли живых людей или литературных персонажей. Потом от них произошли абстрактные существительные, которые обозначают «модели жизни» [Багно, Корнева 2003, 6]. Вне всякого сомнения, имена Дон Кихот, Санчо Панса и сам Сервантес принадлежать к категории таких слов-прародителей.

На наш взгляд, применение теории концепта может дать много нового для понимания «донкихотского мифа». Это происходит потому, что уже само понятие ДОНКИХОТСТВО является концептом. Возьмем определение «концепта» Ирины Никишиной: «Концепты – мыслительные образы, стоящие за языковыми знаками, означаемые языковых знаков (...). Из концептов составляется семантическое пространство конкретного языка, а по семантическому пространству можно судить о структурах знаний в их конкретно-национальном преломлении» [Никишина 2002, 6]. Если спроецировать сказанное на понятие ДОНКИХОТСТВО, то получается, что перед нами именно такой мыслительный образ, о котором пишет исследовательница. Оно означает и специфический тип поведения («воображение в конфликте с реальностью»), и чрезвычайно широкий спектр абстрактных понятий и явлений, которые определяют индивидуальное и национальное бытие.

Есть другое обозначение, которое принадлежит З. Поповой и И. Стернину: «Мы определяем концепт как *дискретное ментальное образование, являющееся базовой единицей мыслительного кода человека, обладающее относительно упорядоченной внутренней структурой, представляющее собой результат познавательной (когнитивной) деятельности личности и общества и несущее комплексную, энциклопедическую информацию об отражаемом предмете или явлении, об интерпретации этой информации общественным сознанием и отношении общественного сознания к этому явлению или предмету*» [Попова, Стернин 2007, 24]. Является ли понятие ДОНКИХОТСТВО «дискретным ментальным образованием»? Ответ утвердительный. Выступает ли оно «базовой единицей мыслительного кода человека»? Безусловно. И так далее по каждому элементу определения, предложенного учеными. Итак, понятие ДОНКИХОТСТВО является концептом, обозначающим принципы структурирования языковой и культурной картин мира отдельного человека, нации и даже всего человечества.

Теперь нужно ответить на вопрос, в каких отношениях находятся концепт ДОНКИХОТСТВО и понятие «донкихотский миф». По нашему мнению, концепт оформляет миф вербально, визуально и даже в звуке (когда речь идет о музыке), ибо именно он формирует имена и образы для тех архетипов, через которые реализуется «донкихотское поведение», а также наполняет смыслами те идеалы и ценности, которые воплощает персонаж Сервантеса в мировой культуре. При этом концепт ДОНКИХОТСТВО является суперконцептом по отношению к целому ряду других концептов, с которыми пребывает в сложных динамических отношениях. К ним относятся концепты *INGENIO* (странная, никому не нужная и опасная изобретательность), *РЫЦАРСТВО*, *БЕЗУМИЕ*, *ВЕРА*, *ЭНТУЗИАЗМ*, *ПЛАТОНИЧЕСКАЯ ЛЮБОВЬ* и т.д. Таким образом, у «донкихотского мифа» есть своя собственная концептосфера.

В то же время концепт ДОНКИХОТСТВО может быть частью более широкого концепта, например *УТОПИЯ*, которая, по мнению В. Багно, является квинтэссенцией ДОНКИХОТСТВА. Еще один такой обобщающий концепт – *РОМАНТИЗМ*, который дал жизнь знаменитой формуле «романтический Дон Кихот», исследованной Э. Клоузом. Ученый доказал, что именно немецкие романтики предложили такой способ интерпретации романа, согласно которому в образах Сервантеса следует видеть репрезентации символических состояний или начал, определяющих человеческое бытие.

Это благодаря романтикам в языковой культуре человечество укрепились постоянные концепты-спутники ДОНКИХОТСТВА, которые теперь сопровождают Дон Кихота в массовом языковом сознании. Это ИДЕАЛИЗМ (бескорыстное наивное поведение, основанное на вере) и ГЕРОИЗМ. Таким образом, разные концепты, описывающие глобальный феномен донкихотства, связаны между собой и пребывают в сложных смысловых отношениях. Они являются той основой, на которой вырастает вся совокупность произведений на донкихотскую тему во всех возможных жанрах. Они и составляют «донкихотский дискурс».

Использование теории концепта представляется нам продуктивным подходом не только для понимания природы самого «донкихотского мифа», а и для решения некоторых других важных задач. В частности, детальное изучение специфики «донкихотской концептосферы» в каждой конкретной культуре той или иной страны может стать основой для постижения *национальных* вариантов ДОНКИХОТСТВА. Выше мы уже цитировали слова В. Багно, который объясняет популярность образа Дон Кихота в русской культуре созвучностью Сервантесовского персонажа с определенными архетипами, укорененными в русском коллективном бессознательном. Заметим тут, что названия этих архетипов также являются концептами, например, ЛИШНИЙ ЧЕЛОВЕК или СТРАННИК. Более того, мы утверждаем, что «национализация» образа Дон Кихота (то есть превращение его в героя какой-то конкретной культуры того или иного народа) происходит именно на уровне вписывания его в национальную концептоферу. Так появляются «русские», «украинские», «немецкие», «польские» и другие Дон Кихоты. Рассмотрим, как это происходит на материале культуры США.

«Донкихотский миф» получил в упомянутой стране чрезвычайно большое распространение. Прежде всего, он представлен в многочисленных произведениях литературы, начиная классикой («Приключения Гекльберри Финна» Марка Твена и «Моби Дика» Германа Мелвилла) и заканчивая современными текстами. К последним следует отнести драму «Camino Real» Теннесси Вильямса, роман «City of Glass», который входит в «Нью-йоркскую трилогию» Пола Остера, роман «Don Quixote: Which Was a Dream» Кети Акер, роман Джеймса Оуэна «The Shadow Dragons» из цикла «The Chronicles of the Imaginarium Geographica» и др. Дон Кихот также привлек внимание американских композиторов и музыкантов. Очевидно, самым успешным в коммерческом плане продуктом, посвященным Сервантесовскому герою, является мюзикл Дейла Вассермана «Человек из Ла Манчи». Не меньший интерес бессмертный роман вызывает и в среде американских кинематографистов. Первая его экранизация в США датируется 1916 г. (режиссер Э. Диллон, продюсер Д. Гриффин). С этого момента фильмы на донкихотскую тему выходят регулярно, а приключения Ламанчского идадьго на Диком Западе в качестве героя вестернов – вообще отдельная страница донкихотской фильмографии в США [Пронкевич 2012].

Образ Дон Кихота широко представлен в американской социальной и коммерческой рекламе. Эта традиция уходит корнями в далекое прошлое и реализована в самых разных формах: плакаты, наклейки, видеоролики, объявления и т.п. В США есть целый ряд компаний и фирм, которые назвали себя именем Дон Кихота. Они работают во всех регионах, а не только в тех штатах, где говорят по-испански. Это отели, хостелы, рестораны, кафе, бары, транспортные компании, студии декора, центры волонтеров и т.д. Таким образом, Ламанчский рыцарь и его оруженосец в США стали брендами, а их силуэты – логотипами для многих бизнес-структур и волонтерских организаций.

Диапазон охвата реальности «донкихотским дискурсом» в США достаточно широк. Для понимания причин этого феномена следует сосредоточить внимание на

зонах пересечения концептосферы «донкихотского мифа» и концептосферы культуры США. Уже такая постановка вопроса сама по себе наталкивает нас мысль о том, что превращение Дон Кихота в настоящего американца стало возможно потому, что его образ оказался способен стать репрезентантом ключевых американских ценностей, максимально обобщенно представленных концептом *МЕЧТА*, а точнее *АМЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА*.

Глубокое осмысление роли этого концепта в американской лингвокультуре мы находим у А. Левицкого. Исследователь начинает с замечания о том, что концепт *МЕЧТА* в английском языке имеет два значения: «1) мысли и чувства, которые присущи человеку во время сна; 2) большое желание» [Левицкий 2013, 179]. «В американском варианте современного английского языка, – продолжает свою мысль исследователь, – именно этот концепт получает новое значение, не представленное в других региональных вариантах. Оно стало решающим для определения современного концепта *AMERICANISM*, который рассматривается иммигрантами как очевидный контраст между характерным для людей образом жизни на прежней родине и тем, что можно было достичь в Америке» [Левицкий 2013, 180]. Речь идет о той самой знаменитой *АМЕРИКАНСКОЙ МЕЧТЕ*, которая составляет основу американской ментальности. «Место *МЕЧТЫ* в ценностной картине мира носителей американского варианта современного английского языка существенно. Этот концепт не только составляют основу сугубо национального концепта *АМЕРИКАНИЗМ*, но и другого – не менее значимого – *АМЕРИКАНСКИЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ*. Их объединяют *НАДЕЖДА, СВОБОДА, УСПЕХ, ДОСТАТОК, ЕДИНСТВО, БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ*» [Левицкий 2013, 181]. А. Левицкий также упоминает и другие составляющие концепта *АМЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА*. Это *РАВЕНСТВО, НЕЗАВИСИМОСТЬ, ПАТРИОТИЗМ, ЕДИНЕНИЕ ВОЗВЫШЕННОГО и ЗЕМНОГО, УСПЕХ, СОВЕРШЕНСТВО, РОСКОШЬ, ВОСХИЩЕНИЕ* и даже *ГЛАМУР* [Левицкий 2013, 181].

В научной литературе связь между «донкихотским мифом» и американским мировосприятием уже отмечалась, в частности, когда речь шла о знаменитом мюзикле Дейла Вассермана «Человек из Ла Манчи». Известный испанист Роберто Гонсалес Эчеверия называет это произведение типично американской версией «Дон Кихота» – «очень американской и очень хорошей» [Echevería 2015, 3]. Альберто Сандоваль-Санчес идет еще дальше. Он называет знаменитую арию «*To dream the Impossible dream*» консервативной версией *АМЕРИКАНСКОЙ МЕЧТЫ*. По мнению ученого, Вассермановский Дон Кихот поет о том, что жизнь – это приключение, погоня за идеалом, которая заканчивается победой, даже если герой гибнет. Перед нами гимн надежде и вере, которая кидает вызов цинизму. «Человек из Ла Манчи» мобилизует идеологию «Американской мечты» и воспроизводит идеологемы, которые определяют американский образ жизни: «Я то, чем я стал», «Граница – это небеса», «Будь тем, кем ты можешь быть», «Свобода и справедливость для всех», «Лучший день обязательно придет», «Завтра взойдет солнце». Все эти лозунги поэтически воплощены в мюзикле и собраны в ариях «*To dream the impossible dream*» и «*To reach the unreachable star*» [Sandoval-Sánchez 2007, 195–196].

В нашей интерпретация «*To dream the impossible dream*» является формульной репрезентацией концептосферы суперконцепта *АМЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА*. Поскольку ниже будем анализировать этот текст, помещаем его полностью.

To dream the impossible dream
To fight the unbeatable foe
To bear with unbearable sorrow
To run where the brave dare not go
To right the unrightable wrong
To love pure and chaste from afar
To try when your arms are too weary
To reach the unreachable star
This is my quest
To follow that star
No matter how hopeless
No matter how far
To fight for the right
Without question or pause
To be willing to march into Hell
For a heavenly cause
And I know if I'll only be true
To this glorious quest
That my heart will lie peaceful and calm
When I'm laid to my rest
And the world will be better for this
That one man, scorned and covered with scars
Still strove with his last ounce of courage
To reach the unreachable star.

Соглашаясь с наблюдениями А. Сандовалья-Санчеса, предлагаем углубить понимание специфики американского «донкихотского мифа», применив концептуальный анализ к тексту арии. В ней отражен целый ряд концептов, который продолжает список, составленный А. Левицким, и все они являются развитием одного суперконцепта – АМЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА. Среди них выделяются такие как ПОИСК (QUEST), БОРЬБА (FIGHT), ПРЕОДОЛЕНИЕ НЕВОЗМОЖНОГО (THE IMPOSSIBLE DREAM, THE UNREACHABLE STAR, THE UNBEATABLE FOE, THE UNBOREABLE SORROW), ЧИСТАЯ ЛЮБОВЬ (TO LOVE PURE AND CHASTE FROM AFAR), БЕЗГРАНИЧНОСТЬ (NO MATTER HOW FAR) и т.д. Без преувеличения, перед нами краткий путеводитель по концептосфере американского культурного и языкового сознания.

Нет ничего удивительного в том, что мюзикл пользовался таким оглушительным успехом в течение многих десятилетий и что фраза «To dream the impossible dream» стала выразителем целого ряда других типично американских концептов: ИЗОБРЕТАТЕЛЬНОСТЬ, НАХОДЧИВОСТЬ, РИСК, ВООБРАЖЕНИЕ, ОПТИМИЗМ, УСПЕХ. Подтверждением последних слов является использование фразы в самых разнообразных областях жизнедеятельности: в политике, в средствах массовой информации, в повседневной жизни. А. Сандоваль-Санчес отмечает, что «в течение многих лет ария «The Impossible Dream» была гимном, который исполнялся на выпускных церемониях в средних школах, на службах в церквях, на самых разнообразных социальных событиях, а также давал вдохновение конкретным людям» [Sandoval-Sánchez 2007, 187]. Многие знаменитые американские певцы включали эту песню в свои выступления. Таким образом, она прочно вошла в языковое сознание широких масс американцев.

Доказательством сказанного выше является тот факт, что фраза «To dream the impossible dream» эксплуатируется в коммерческой рекламе, благодаря чему смысловое наполнение «донкихотского мифа» как воплощение концепта АМЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА продолжает развиваться. Когда эта фраза рекламирует автомобиль, она становится вербальным воплощением концепта ПРОЦВЕТАНИЕ. Еще интереснее переосмысливает концептуальные смыслы, заложенные в арии, японская фирма «Хонда» в двухминутном ролике, представляющем ее продукцию, которая выпускалась на протяжении истории ее существования. Главный герой (его играет актер Саймон Дей) выходит из своего домика, садится за руль и отправляется в путь, распевая арию (ее исполняет певец Энди Вильямс) и пересаживаясь с модели на модель. Таким образом, фраза «To dream the impossible dream» становится воплощением еще одного концепта – ИННОВАЦИЯ, которая раздвигает горизонты и устраняет границы.

В американской массовой культуре мы можем наблюдать еще один интересный процесс: концепт АМЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА, истолкованный как выражение КРЕАТИВНОСТИ, существенно трансформирует смысловое наполнение концепта ДОНКИХОТСТВО по сравнению с тем, как его понимал сам Сервантес. В результате персонаж даже меняет свою первоначальную архетипическую природу. Это уже не тот литературный герой, каким мы его видим в романе. Он больше не сумасшедшей, опасный для мира, из первого тома, и не меланхолический мечтатель, побежденный реальностью, из второй части, но индивид, который верит в себя (тут на память приходит знаменитый концепт SELF-RELIANCE) и в свою миссию (в нашем сознании всплывает еще один концепт – MANIFEST DESTINY). Это НОНКОНФОРМИСТ и человек ФРОНТИРА, но прежде всего он – герой, побеждающий обстоятельства благодаря умению мобилизовать ВООБРАЖЕНИЕ.

Такое толкование концепта ДОНКИХОТСВА быстро прижилось в коммерческой рекламе. На веб-сайте «Quixotic, US» (<http://www.quixotic-us.com/>) читаем: «Прилагательное «донкихотский» означает «романтический, до крайней степени непрактичный» («quixotic is romantic to the point of occasional impracticality»)). Так формулирует свою миссию интернет-магазин, который торгует китчем. Предназначение проекта – «собрать в США необычные, любимые и яркие вещи со всего мира» («bring together Cute, Adorably and Quirky items from all over the world to the US of A»). Как видим, в этом конкретном случае ДОНКИХОТСТВО является синонимом концептов САМОВЫРАЖЕНИЕ, СВОБОДА и ТВОРЧЕСТВО.

Если продолжить поиск, то можно заметить, что в американском сегменте Интернета это смещение акцентов имеет намеренный и стойкий характер. Так, прилагательное «донкихотский» с коннотацией «творческий» используется проектом «Inside the Windmill» (<http://quixoticunited.com/talktimes/sample-page/>), разработчиком которого является фирма «The Quixotic United». Цель этого проекта сформулирована так: «Наша миссия – создавать и распространять творения, раскрывающие присутствие магии в повседневной жизни». Вот еще примеры вариаций с прилагательным «quixotic» в англоязычной паутине: «quixotic living» («донкихотская жизнь»), «quixotic coffee» («донкихотский кофе»), «quixotic publishing» («донкихотское издательство»), «quixotic road» («донкихотская дорога»). Все процитированные случаи трактуют концепт ДОНКИХОТСТВО как репрезентант концепта ТВОРЧЕСТВО.

Нельзя не прокомментировать образ Барака Обамы, опубликованный на веб-сайте Ассоциации авторов газетной карикатуры и помещенный в начало этой работы. Он также иллюстрирует понимание прилагательного «quixotic» как вариант концепта КРЕАТИВНОСТЬ. В центре рисунка мы видим президента США в виде Дон Кихота,

а на заднем плане – ветряную мельницу, которая символизирует США. На крыльях мельницы лозунги избирательной программы Б. Обамы: «Sovereignty», «Limited Government», «Entrepreneurship Values». Это все принципы, или концепты, которые, каждый по-своему, отражают идеал независимой и творческой личности. Барак Обама – не первый президент, которого карикатуристы представляют в образе Дон Кихота, но он пока что единственный американский президент, чью программу называли «донкихотской», потому что она апеллирует к креативной, творческой составляющей жизненной философии. Вот еще одно свидетельство того, как образ Дон Кихота американизуется и становится репрезентантом концепта АМЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА.

Таким образом, применение теории концепта дает возможность значительно углубить понимание «донкихотского мифа», поскольку представляет его как концептосферу – иерархично организованную систему понятий, ценностей и символов, воплощаемых в самых разных художественных и идеологических практиках. Кроме того, как показало проведенное исследование, особенно перспективным является применение теории концепта для изучения национальных вариантов «донкихотского мифа». В частности, в работе было доказано, что в культуре США системообразующим суперконцептом, предопределяющим понимание «донкихотского мифа» и придающим ему специфические чисто американские черты, является концепт АМЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА. В культурах других стран место этого суперконцепта будет занято иным концептом и, следовательно, будет иным и сам «донкихотский миф».

Представляется, что подход, предложенный в этой работе, может быть применен для изучения не только «донкихотского», но и других глобальных культурных мифов литературного происхождения, таких как донжуанский, фаустовский или гамлетовский. Аналогичным образом теория концепта может быть использована и для изучения дискурсов, которые порождены культурной мифологией, сложившейся вокруг конкретных писателей (В. Шекспир, Й.В. Гете, А.С. Пушкин, Т.Г. Шевченко и др.). Таким образом, теория концепта открывает новые пути не только для лингвистов, но и для литературоведов и культурологов.

Литература

- Багно В.Е. Дон Кихот в России и русское донкихотство / В.Е. Багно. – М. : Наука, 2009. – 228 с.
- Багно В.Е. Эхо в культуре / В.Е. Багно, М.Ю. Корнева // Вожди умов и моды. Чужое имя как наследуемая модель жизни. – СПб. : Наука, 2003. – С. 3–6.
- Левицкий А.Э. Концепт «Мечта» в американской лингвокультуре / А.Э. Левицкий // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 14 (273). – Ч. 1. – С. 179–181.
- Никишина И.Ю. Понятие «концепт» в когнитивной лингвистике / И.Ю. Никишина // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – Вып. 21. – М. : МАКС Пресс, 2002. – С. 5.–7.
- Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – 314 с.
- Пискунова С. И. «Дон Кихот» / С.И. Пискунова // Энциклопедия литературных произведений. – М. : Вагриус, 1998. – С. 154–156.
- Пронкевич О. Дон Кіхот в американському кінематографі / О. Пронкевич // Всесвіт. – 2012. – № 9–10. – С. 190–199.
- Close A.J. The Romantic Approach to Don Quijote (A Critical History of the Romantic Tradition in «Quixote» Criticism) / A.J. Close. – L. : Cambridge University Press, 1978. – 312 p.
- Echevarría R.B. Cervantes' «Don Quixote» / R.G. Echevería. – Yale : Yale University Press, 2015. – 384 p.

Latorre J. El mito de *El Quijote* y la nueva Europa / J. Latorre // *El telón rasgado. El Quijote como puente cultural con el mundo soviético y postsoviético* / ed. J. Latorre, A. Martínez Illán, O. Pronkevich. – Pamplona, 2015. – P. 9–36.

Sandoval-Sánchez A. Cervantes Takes Some Detours to End up on Broadway: Re-imagining Don Quijote in *Man of La Mancha* / A. Sandoval-Sánchez // *Cervantes And / On / In / the New World* / ed. by J. Vélez-Sainz, N. Romero-Díaz. – Newark : Juan de la Cuesta – Hispanic Monographs, 2007. – P. 179–212.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ МІФОЛОРНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРІНДІАНСЬКИХ МІФІВ, ЛЕГЕНД І КАЗОК)

С.В. Волкова

Постановка проблеми та її актуальність. *Міфолорний дискурс-простір* визначаємо як когнітивно-семіотичний конструкт, що інкорпорує різнотипні міфолорні (синтез міфологічного і фольклорного) образи, у яких вербалізовано інформацію про уявлення, судження, цінності, що формують етнокультурну картину світу амеріндіанського етносу [Волкова 2016, 124]. У центрі уваги дослідження етнокультурної специфіки складників міфолорного дискурсу-простору з позицій лінгвокогнітивного підходу лежить проблема репрезентації знання, способів і форм його отримання, організації й експлікації у художньому мовленні (Л.І. Белехова, О.М. Братель, Н.В. Воробей, О.О. Нагорна).

У рамках когнітивної лінгвістики визнається вторинність семантики слів, зафіксованих у тлумачних словниках (найближче значення слова за О.О. Потебнею), стосовно знання про світ (потебнянське подальше значення слова), що знаходить відображення в енциклопедичних лексикографічних джерелах [Потебня 2001, 169]. Виділення у структурі складників художнього простору вербально-семантичного і лінгвокогнітивного рівнів дозволило по-новому підійти до проблеми співвідношення значення і поняття, залучаючи до аналізу ті одиниці, що забезпечують когніцію людини [Голубовська 2002, 26]. Ці одиниці, «<...> найімовірніше, є різнорідними, як анізотропним є сам когнітивний простір: серед них можуть бути і наукові поняття, і просто слова, що набули статусу узагальнення, символи, за якими прихована ціла ділянка знання, образи, картини й «уламки» фраз, <...> стереотипні судження, вербальні й інші формули» [Караулов 1987, 172].

Когнітивний аспект вивчення мовних одиниць, які позначають етнореалії, передбачає залучення таких понять, як «концептуалізація» та «актуалізація». Концептуалізацію розглядаємо як поняттєву класифікацію осмисленої інформації, набутої людиною від народження у процесі соціалізації й інкультурації за допомогою різних пізнавальних механізмів, тобто мисленнєве конструювання предметів та явищ, які приводять до утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів, зафіксованих у свідомості людини смислів, наприклад, концептів ДІМ, ЧАС, ПРОСТІР, РУХ тощо [Болдирев 2000, 12].

Основна частина таких концептів закріплюється в мові значеннями конкретних слів, що забезпечує зберігання отриманих знань та їх передавання від людини до людини і від покоління до покоління. Результатом концептуалізації є формування концептуальної системи як мережі концептів у свідомості людини під впливом колективної свідомості етнічної спільноти, її культури й мови [Алефіренко 2014; Карасик 2005]. Актуалізація – це експліцитне й імпліцитне вираження етнореалій у художній картині світу, художньому мовленні.

Мовні знання є засобами активізації елементів етнічної свідомості та їх словесного втілення у процесі формування думки і мовлення. Розмежовуючи мовну й концептуальну картини світу, учені ґрунтуються на тезі про взаємозв'язок мови й мислення. Вербалізована когнітивна база етносу, яка складається з вербальних прецедентних феноменів, є невід'ємною частиною національної мовної картини світу. Розрізняють реальний світ як джерело знань, що відображається свідомістю людини, і світ відбитий, переломлений у вигляді єдиної концептуальної системи з усіма її образами, поняттями [Арутюнова 1995, 1998; Болдирев 2000].

Науковим апаратом таких досліджень слугують концептуальні схеми метафор, метонімії й оксиморона [Freeman 1997; Lakoff 1999], категорії прототипової семантики

[Rink 1995; Rosch 1997], ідеальні когнітивні моделі [Lakoff 1999], теорії ментальних просторів і концептуальної інтеграції [Fauconnier 1997; Turner 1995].

Художній образ як узагальнене вираження ідеї конкретно-чуттєвого змісту одиничних предметів, явищ і подій реального й уявного світу (наприклад, образи любові, природи, життя, смерті) втілюється у різноманітних словесних образах різними лінгвокогнітивними операціями і процедурами мовного й концептуального характеру, під якими розуміються різні види мапування [Белехова 2002, 153–159]. Мапування у словесних образах, за визначенням Л.І. Белехової, – це проекція ознак, властивостей і протилежних, але онтологічно споріднених, якостей сутностей царин джерела на сутності царин мети [Белехова 2004, 169].

Слідом за Л.І. Белеховою різні види мапування – аналогове, асоціативне, контрастивне і наративне – розглядаємо як лінгвокогнітивні операції, здійснення яких пов'язано з видами художнього мислення та лінгвістичною компетенцією. В основі асоціативного мапування лежить асоціативне художнє мислення, наративного мапування – параболічне й метаморфозне художнє мислення [Белехова 2013].

Суть асоціативного мапування полягає у проектуванні мисленнєвих зв'язків імплікаційного характеру на семантичне варіювання мовних одиниць [Нікітін 1996, 251]. Імплікація як один із способів структуризації свідомості розуміється нами, услід за М.В. Нікітиним, як «мисленнєва операція встановлення лінійної залежності між концептами у свідомості, як відбиття реальних (а іноді й уявних) зв'язків між реальними (а іноді й уявними) сутностями реального (а іноді й уявного) світу» [Нікітін 1996, 251]. Сукупність цих імплікацій створює імплікаційні структури свідомості, які є мисленнєвим аналогом будови світу, відбиття реальних та уявних зв'язків між предметами, між їхніми ознаками, між частиною і цілим, між причиною й наслідком, між діяльністю та її результатами.

Асоціативне мислення – це здатність людського мозку осмислювати ціле через частину, а частину через ціле. Під наративним мапуванням розуміють лінгвокогнітивну операцію проектування мотивів чи сюжетів фольклорних текстів у художніх текстах шляхом їх переосмислення та інакомовного втілення у словесних художніх образах. В основі такої операції лежить параболічне художнє мислення. Можливість параболічного мислення зумовлена здібністю людини до наративної уяви – інакомовлення, оскільки повсякденний досвід людини структуровано у вигляді наративного потоку (оповіді) [Белехова 2004].

Параболічне мислення є універсальною рисою художнього мислення загалом. Крім того, у дусі постструктуралістських теорій Л. Вітгенштейна й Ж. Дерріди вважається, що «мова – дитя художнього розуму», що, як і кожне дитя, у захваті від гри – гри зі словами [Derrida 1979, 82]. Л.І. Белехова тлумачить параболічне мислення як одне з багатьох видів поетичного мислення, яке стає підґрунтям формування особливого виду словесного поетичного образу – образу-параболи [Белехова 2004, 182]. У контексті нашого дослідження параболічне мислення лежить в основі формування художнього образу, що передбачає поєднання ознак, конвергентно і дивергентно розташованих у художньому просторі тексту.

Отже, лінгвокогнітологічні дослідження орієнтовані на виявлення етнокультурних архетипів, що постають константами національної духовності, які виражають і закріплюють основоположні властивості етносу як культурної цілісності [Белехова 2004, 228], на ономасіологічний аналіз від смислу (концепту) до мови (засобів його вербалізації) [Воркачев 2004, 29] та концептуальний аналіз, який передбачає вилучення концептів, що підведені під мовну одиницю й визначають буття знака як когнітивної структури, у якій відбиті знання людини про світ [Андрейчук 2011, 46].

Професор Оксфордського університету Е. Тайлор дав те визначення етнокультури, що стало класичним на багато десятиліть уперед: «Етнокультура, або цивілізація, що розглядається в широкому етнографічному значенні, постає складним цілим, що включає пізнання, вірування, мистецтво, мораль, право, звичаї й деякі інші здатності і звички, властиві представнику етносу як члену суспільства. Особливості культури різних етносів, наскільки вони у принципі можуть бути вивчені, є темою, близькою до вивчення законів людського мислення й учинків» [Тайлор 1989, 21]. Визначення Е. Тайлора містить ключові елементи дескриптивної концепції етнокультури. Відповідно до цього визначення етнокультура може розглядатися як така, що складається з вірувань, звичаїв, законів, форм пізнання й мистецтва, які властиві індивіду як представникові того чи іншого етносу і які можуть бути вивчені за допомогою наукового аналізу. Вірування, звичаї й інші форми «єдиного цілого», що характеризують яке-небудь суспільство, відрізняють його від інших суспільств, що існують в іншому місці або існували в інші епохи [Тайлор 1989, 43].

Ж.-Ф. Лафіто, досліджуючи традиції, побут і культуру автохтонного населення Америки, спробував порівняти їх релігійні уявлення з міфологічними переконаннями народів Греції і Малої Азії. Результати своїх спостережень він виклав у книзі «Моральні устої диких племен Америки у порівнянні з міфологічними уявленнями первісної епохи» (1724 р.). З появою книги Ж.-Ф. Лафіто було започатковано еволюціоністську методологію стадійного співвіднесення відомих за етнографічними даними культур із первинними культурами. До середини ХІХ ст. утверджується переконання в тому, що всі суспільства на своєму шляху проходять одні стадії розвитку, за якими закріплюються фергюссонівські назви дикунства, варварства та цивілізації [Гуревич 1999, 39].

У ХІХ – другій половині ХХ ст. найвпливовішим напрямом суспільно-філософської думки, орієнтованої на осмислення стадійності історичного процесу, є позитивістський еволюціонізм зі своїм безпосереднім нащадком – неоеволюціонізмом. Найзначніші досягнення цієї течії пов'язані переважно з іменами англо-американських філософів, етнологів, культурологів та археологів (Л. Морган, Г. Спенсер, Дж. Стюард, Е. Тайлор, Л. Уайт, Дж. Фрезер, Г. Чайлд та ін.).

Еволюціонізм набув світового поширення. Так, до його представників належать австрієць Ю. Лігшерт, німець В. Вундт, росіянин Д. Анучін, вітчизняні дослідники М. Ковалевський, М. Драгоманов, І. Франко та М. Грушевський. Усі вони поділяли еволюціоністські погляди й із цих позицій підходили до вивчення історії розвитку соціокультурних форм та особливостей національної картини світу як людства загалом, так і населення окремих територій етнонаціональних груп.

Принцип еволюції набуває універсального значення у концепції культури Г. Спенсера (1820–1903 рр.), згідно з якою культура народу розвивається за процесами інтеграції та диференціації. У певному сенсі еволюція для нього є повільним переходом від невизначеної аморфної однорідності до визначеної і структурованої різнорідності матерії, незалежно від того, йдеться про космос та неживу природу, про біологічні види чи про суспільство [Гуревич 1999, 41–45].

Еволюціоністська концепція односпрямованого, повільного, але неухильного поступу людства цілковито панувала у науково-філософських колах останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. З розгорнутою методологічною критикою ідеї прогресу як оцінного, а не наукового, судження на межі ХІХ – ХХ ст. виступили філософи-неокантіанці, зокрема Г. Ріккерт (1863–1936 рр.), який зазначав, що філософія історії не може обійтися без категорії прогресу, необхідної їй для того, щоб піднятися над нігілізмом [Лекції ... 1994, 26–29].

У другій половині ХІХ ст. сформувалися альтернативні еволюціоністські етнологічно-культурологічні течії першої третини ХХ ст.: концепція культурних кіл, міграціонізм,

дифузійнізм та функціоналізм [Вітаньї 1984, 51]. Етнокультурні дослідження цього періоду характеризуються перенесенням акценту з вивчення історичних процесів розвитку на функційні, оскільки етнокультура – це не просто одна зі специфічних сфер життя суспільства, а людський спосіб буття, що визначає увесь спектр практичної і духовної діяльності людства, його ставлення до навколишнього світу і визначення місця і ролі людини в ньому.

Антропологічний підхід до опрацювання етнокультурних фактів, об'єктивованих в образах, сюжетах і мотивах художніх текстів, спрямований на виявлення їх генези, ролі людини та її мови у концептуалізації світу, регулятивних функцій художньої і соціальної діяльності етнічної спільноти, на пошук витоків ціннісної свідомості у самій людині та її культуротвірній діяльності.

М. Шелер у праці «Становище людини у космосі» вважав, що людина є унікальним явищем світу, оскільки лише вона прилучена до буття як такого [Шелер 1988]. Наслідком цього прилучення є людська орієнтованість на цінності: людина насамперед є носієм цінностей, а це означає, що її первинним відношенням є відношення позитивне. Воно виявляється у ставленні до інших, найвищим почуттям якого є любов. За М. Шелером, найвища людська цінність – це любов до Бога, оскільки лише в ній людина знаходить повний вияв своєї унікальності, розуміння буття та ціннісних засад [Шелер 1988, 34].

Вихідною особливістю людини є її недостатність та незавершеність, тобто її непристосованість до виживання на основі біологічних можливостей. Цю недостатність людина компенсує, створюючи культуру: через неї людина надолужує природну обмеженість та досягає відкритості світу для себе. Але історично культура тяжіє до раціоналізації, що веде до втрати людської єдності зі світом. Звідси випливає завдання: повернутися до коренів етнокультури, де панують позасвідомі сили.

Е. Ротхакер наполягав на тому, що вирішальним чинником буття людини як особи є культуротворення. Він розглядав етнокультуру як відповідь людини на виклик природи. На думку дослідника, етнокультура – це той шар, який людина вичленовує зі світу як «духовного ландшафту», бо в основі культури лежить людське переживання свого життя та мова.

До безумовних надбань антропологічних учень XX ст. варто віднести акцентування виключного значення проблеми людини для сучасного суспільства та філософії (зокрема переконливе доведення втрати людиною XX ст. надійних орієнтирів свого самоздійснення), а також спроби осмислити людську сутність з урахуванням усіх її властивостей, здібностей та особливостей.

В антропоцентричній парадигмі сучасної лінгвістики виділяють низку взаємопов'язаних шляхів формування та упорядкування знань [Андрейчук 2011, 12]. Так, наприклад, мовна свідомість розглядається як компонент когнітивної свідомості й досліджується через семантику мовних одиниць, що матеріалізують свідомість у процесі домінування [Стернин 2002, 45]. Інший підхід до вивчення мовної свідомості передбачає з'ясування психологічних ландшафтів особистості на нейрофізіологічному та психологічному рівнях, зокрема, за якими досліджують генну детермінованість когнітивних програм і біологічний аспект пізнавальних цінностей [Андрейчук 2011, 13].

У вивченні концептуальної та мовної картин світу як продукту людини або етносу беруть за основу твердження, що «феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї мова», а «людина тут виступає узагальненим суб'єктом, бо індивідуальні продукти пізнання дійсності через свідомість і мислення підтримуються колективними зусиллями, перевіряються, зрештою, колективним досвідом» [Жайворонок 2007, 9].

У такому ключі виявлено роль мови у пізнавальних процесах, її природа розглядається як когнітивний інструмент, бо саме слово є для свідомості найвиразнішим показником здійснення акту пізнання, тому водночас є дійсним актом думки і точним свідченням ступеня її розвитку [Потебня 2001]. Прийняте положення про мову як «дійсну свідомість» створило необхідну методологічну передумову для власне лінгвістичного моделювання механізмів багаторівневої репрезентації реального світу в мовній семантиці, що співвідноситься як із логічним, так і з чуттєвим його пізнанням [Андрейчук 2011, 13].

Розгляд мови як основного чинника буття людини в ракурсі потенцій і практичних реалізацій для забезпечення мовної діяльності соціуму (як людина ідентифікує себе через мову) пов'язаний із дослідженням мовної особистості. Поняття «мовна особистість» сформувалось на засадах філософських концепцій персоналізму і теорії мовної особистості, яка отримала назву лінгвістичної персонології. Лінгвістична персонологія описується як розділ науки про мову, що вивчає стан мови (індивідуації) як «однолюдної» мовної особистості (ідіолектної), так і «багатолюдної» (полілектної) мовної особистості – народу [Нерознак 2005, 588].

Витоки основних положень теорії мовної особистості знаходимо ще у В. фон Гумбольдта (1767–1835 рр.), теоретико-методологічною основою концепції якого є антропологічний підхід до мови: «Мова – не просто зовнішній засіб спілкування людей, підтримки суспільних зв'язків, вона закладена у самій природі людини і необхідна для розвитку її духовних сил і формування світогляду, а цього людина лише тоді зможе досягти, коли своє мислення поставить у зв'язок із суспільним мисленням» [Гумбольдт 2000, 51]. Наполягаючи на тому, що мова є творінням нації, В. фон Гумбольдт відстоює ідею, що мова і духовна сила народу розвиваються не окремо одна від одної і не послідовно одна за іншою, а становлять нерозривну інтелектуальну дієздатність людини [Humboldt 1999]. У розробленні теорії мовної особистості визначено етапи її вивчення: перший етап передбачає виявлення ієрархії смислів і цінностей у картині світу мовної особистості, її тезаурусі, а другий – виявлення і характеристику мотивів і цілей, що визначають її розвиток і поведінку [Караулов 1987, 37]. Антропологічний підхід передбачає пошук тих системних властивостей, які характеризують поведінку людини у тій чи іншій буттєвій ситуації, її ставлення до навколишнього середовища, ієрархію цінностей і ціннісних орієнтирів, що в художніх текстах лежать в основі створення художнього образу і характеризують його як представника певної спільноти.

У сукупності з іншими підходами до опису текстових явищ лінгвокогнітивний підхід є визначальним на шляху формування й упорядкування знань про етнокультурну картину світу, що формує художній, у нашому випадку міфологійний, простір тексту.

Виклад основного матеріалу. *Концептуальні домінанти міфологійного дискурсу-простору.* Міфологійний дискурс-простір амеріндіанських міфів, легенд і казок є сукупністю етнічних цінностей, концептуальних домінант, етноархетипних образів, властивих культурі амеріндіанського етносу.

Концептуальні домінанти етнокультурної картини світу вважаємо явищем різнорівневим, таким, що належить до логічної й інтуїтивної, індивідуальної та соціальної, свідомої та позасвідомої сфер. У концептуальних домінантах виявляється особливість усіх основних факторів культури: етнічного, історичного, психологічного.

Розглядаючи концептуальні домінанти як складники міфологійного простору автохтонних амеріндіанських текстів, урахуємо той факт, що термін «концепт» тільки стверджується у науковому контексті фольклористики, що приводить до певної неоднозначності в його розумінні. Етнокультурна картина світу пов'язана, з одного боку, з ментальністю, тобто відображає етнокультурні і психічні особливості етносу, стереотипи свідомості, що мають витоки з міфології, а з іншого – пов'язана з усним

фольклором. Принципово важливою постає теза про концепт і як феномен культури, і як феномен індивідуальної свідомості (*externalized and internalized concepts*) [Hofstede 2014, 9–49]. Представники структурної семантики розглядають тільки значення в мовній системі, для психолінгвістів на першому плані постають проблеми організації смислів у свідомості носіїв мови, лінгвокультурологи намагаються синтезувати зовнішнє і внутрішнє розуміння концепту, наголошуючи на взаємозумовленості цих іпостасей ментального утворення [Карасик 2005, 94].

У лінгвістичному ключі встановлюється дистинкція між значенням і концептом [Дем'янков 2007; Карасик 2002]. Так, у лінгвістичному енциклопедичному словнику поняття (концепт) тлумачиться як явище того самого рівня, що і значення слова, яке необхідно розглядати в іншій системі зв'язків: значення – у мовній системі, поняття – у системі логічних відношень і форм.

Як лінгвістичне явище, «значення» мало й має різноманітний діапазон тлумачень, що іноді заважає визначенню його місця серед інших понять. Так, М.Г. Комлев виокремив сім основних концепцій значення: значення – це предмет, що називають; уявлення про предмет; поняття; відношення між знаком і предметом, між знаком і уявленням про предмет, між знаком і поняттям, між знаком і діяльністю людей, між знаками; функція слова-знака; інваріант інформації; відображення дійсності [Комлев 1992, 10]. Таке перерахування значень ускладнює аналіз феномена значення, а тому і визначення його взаємодії з концептом. У контексті нашої роботи згідно з положеннями когнітивної семантики значення номінативної одиниці розуміємо як втілене розуміння, результат осмислення навколишнього світу через тілесний досвід [Lakoff 1999, 16–20]. Досвід включає не лише фізичні (сенсомоторні) відчуття, а й інтелектуальні та культурні знання, поняттєві ментальні операції, зумовлені діяльністю мозку, активністю його нейронних клітин [Lakoff 1999, 16–20]. Звідси випливає, що значення лексичної одиниці конструюється у свідомості людини, а не міститься у мовному знаку. При цьому номінативна одиниця передає лише частину знань про світ, решта зберігається у свідомості у вигляді мисленнєвих структур – концептів різного ступеня складності й абстрактності, у зміст яких можуть включатися нові ознаки [Белехова 2002, 156; Болдирев 2000, 14].

Аксіомою когнітивних досліджень стало визначення концепту як ментального утворення, у складі якого виокремлюються поняттєвий, образний і ціннісний виміри. Кількість вимірів не обмежується тим, що запропонував В.І. Карасик. Тривимірна модель концепту в розумінні дослідника зумовлена усвідомленням принципів мовного опанування світу – визначення актуального фрагмента досвіду (ціннісний вимір), запам'ятовування цього досвіду у вигляді сенсорного уявлення (образний вимір) і пояснення усвідомленого уявлення (поняттєвий вимір) [Карасик 2013, 94].

Концептуалізація світу може мати вербальний або невербальний, але принципово знаковий характер. До того ж, за визначенням В.І. Карасика, вихідним моментом для концептуалізації світу є переживання значущості кванта досвіду, а пояснення цього досвіду є фінальний етап мовного освоєння світу, тоді як опис концепту починається з фіксації мовної оболонки останнього, усвідомлення його ознак і завершується розумінням цінностей, які зумовили виокремлення саме такого фрагмента світу. Концептологічний підхід до опису міфологічного простору в автохтонних текстах амеріндіанців уможливорює виявлення мотивів дій та вчинків героїв, у яких відтворюються особливості осмислення амеріндіанцями Всесвіту і місця людини в ньому.

Наприклад, за уявленнями хопі, пуебло, навахо та інших племен, що проживають на території США, життя людини у світі можливе за умов установавання рівноваги, яку необхідно підтримувати [Dunbar 1984]. Їхні погляди втілено в сюжетах міфів, легенд і

казок про переселення племен із заходу на схід країни, у мотивах перемоги добра над злом для Чудової Країни, у якій нормою життя вважається гармонія людини і природи, баланс і рівновага.

В аналізованих нами амеріндіанських міфах, легендах і казках ці концептуальні домінанти втілено у словесних образах чудової країни (*beautiful country, sweet country, upper world*) прямими номінаціями: “*The powerful boy went home and told his father, I have won all the **beautiful country** of the east; come and be chief of it*” [AIML, «The Powerful Boy», 22] та графічно у вигляді малюнка образу людини-рослини (рис. 1):

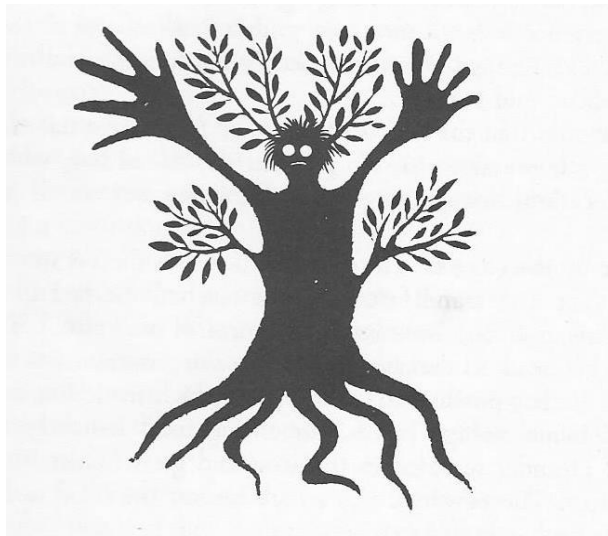

Рис. 1. Графічне зображення міфологічного образу сакральної істоти

Наведена ілюстрація до легенди «The Powerful Boy», текст якої складено народом племені ірокези, слугує відображенням їхньої уяви про могутнього помічника, здатного врятувати народ і прокласти шлях до нової чудової країни на сході. Звичайній людині не під силу виконати цю місію, тому в легенді, як і в багатьох інших текстах, виникає образ, який містить концептуальні ознаки рослини, тварини і людини: “*The older brother made a little coat out of fawn skin [шкіра молодого оленя]; when he [the powerful boy] put it on, the baby looked like a chipmunk [бурундук] scampering around*”; “*Then he walked beyond the tree and crouched down so that he looked like an old stump [старий пень]*”; “*Suddenly the stump turned into a man*” [AIML, «The Powerful Boy», 20–21]. Метаморфоза, на основі якої формується образ могутнього хлопчика, втілює бажання автохтонного населення бути сильними і могутніми, спроможними подолати свій шлях на схід до чудової країни, у якій вони будуть вільними і щасливими.

Етноспецифічні компоненти міфологічного дискурсу-простору. З’ясування знакової сутності етноконцепту залежить від широкого або вузького розуміння знака (Ч. Пірс, Ч. Морріс, Ф. де Соссюр). Широке розуміння знака включає неінтенціональні та інтенціональні знаки, вузьке розуміння – тільки інтенціональні [Карасик 2013]. Критика широкого розуміння знака викладена у програмній статті М.В. Нікітіна, у теорії якого концепти – дискретні змістові сутності свідомості – поєднані зв’язками: імплікаційними, порівняльно-класифікаційними і семіотичними [Нікітін 1996].

У контексті нашої роботи ми користуємося терміном «етноконцепт», який виявляється і функціонує в силовому полі між значенням слова і смислом-поняттям, де значення слова – відношення словесного знака до змісту поняття, його сигніфікат, а смисл-поняття – відношення обсягу поняття до референта. Визначення

етноконцепту встановлюється на основі загальноприйнятих кореляцій, тобто не обмежується тільки літературним контекстом і, тим більше, не складається на основі словникових дефініцій. Етноконцепт як суттєва властивість словесного знака може отримати ім'я, назву, що виражає узагальнене значення, з'ясування якого можливе за умов звернення до культурологічних, історичних та етнографічних джерел із вивчення етнокультурного досвіду етносу з подальшим виявленням способів його реалізації в автохтонних текстах.

За теорією світових цінностей Г. Хофстеде етнокультурні цінності уявляються пов'язаними з концептом і матеріально втіленими у конкретній формі [Hofstede 2014, 9–49]. На основі текстової інтерпретації фрагментів амеріндіанських міфів, легенд і казок ми виявили етноконцепти і концептуальні домінанти, в основі яких лежать цінності, а також матеріальне або духовне втілення в міфологічних образах, що слугують об'єктами етнокультурних цінностей (табл. 1):

Таблиця 1

Етноконцепти, концептуальні ознаки і цінності амеріндіанців

Етноконцепти	Концептуальні ознаки	Цінності	Невербальне та вербальне втілення
СВІТОВА ГАРМОНІЯ	баланс і рівновага у світі людини і природи	любов до рідного краю, прагнення гармонії людини і природи	Колесо Медіси
ОДУХОТВОРЕННЯ ПРИРОДИ	дух речей, культ тварин, рослин, явищ природи	збереження природних ресурсів	орлине перо, гора, каміння, павутиння, дім
ТИША	знак Творця, спокій у світі людини і природи	стриманість і мовчазність, самоконтроль	Сакральна Люлька, сакральний ритуал куріння на світанку
ПАМ'ЯТЬ	шана до предків, традицій	шанування батьків, повага до родинних зв'язків і традицій етносу	обереги, обряди, ритуали

Застосування основних принципів «теорії світових цінностей» (World Values Theory), розробленої Г. Хофстеде, дозволило сконструювати ієрархію етнокультурних цінностей амеріндіанців у їх взаємозв'язку з етноконцептами й концептуальними домінантами і матеріальним втіленням, що укорінене у свідомості автохтонного населення США.

З позицій лінгвокультурологічного підходу й інтерпретаційно-текстового та когнітивно-семіотичного аналізу в дослідженні окреслено коло етнокультурних цінностей амеріндіанців, тобто системи життєвих орієнтацій: *шанування батьків, повага до родинних зв'язків і традицій етносу, шанобливе ставлення до старших, гідність і витримка, волелюбство, стриманість і мовчазність, любов до рідного дому і краю, чутливість до природи і прагнення гармонії людини і природи.*

Так, наприклад, етноконцепт ОДУХОТВОРЕННЯ ПРИРОДИ втілює етнокультурні смисли *шанування/боготворіння/підкорення законам природи*, що постають концептуальними домінантами в розумінні цього етноконцепту. Якщо людина шанує, боготворить і підкоряється законам природи, то настає гармонія, яку маніфестовано в етнокультурній цінності *прагнення гармонії людини і природи*. Принцип світової гармонії, цілості, єдності знайшов матеріальне втілення в артефакті амеріндіанців Колесо Медіси (*Medicine Wheel*), що вважається символом гармонії і балансу у світорозумінні і світосприйнятті амеріндіанського етносу.

В аналізованих у дослідженні амеріндіанських текстах міфів, легенд і казок етнокультурні цінності, етноконцепти й етноархетипи виявляємо шляхом аналізу вербальних і невербальних засобів їх вираження. У текстах амеріндіанських міфів, легенд і казок повістуваттю передують графічне зображення об'єкта, що сприяє експлікації етнокультурного смислу, і, як правило, тексти завершуються судженням про причину або наслідок описуваних подій.

Покажемо це на прикладі тексту легенди племені сіу «How Grandfather Peyote Came to the Indian People» та ілюстрації до нього [AIML, 65–69]. У передмові до тексту легенди пояснюється, що амеріндіанські племена у своєму бажанні отримати захист від надприродних сил віддавали тотемну перевагу тій чи іншій тварині або рослині. Для людей племені сіу такою тотемною рослиною стала *peyote* (лофофора, різновид кактусових рослин). Ця рослина використовується ними під час проведення ритуалів, символізуючи одухотворену істоту, здатну принести людям добробут (здоров'я, воду, тепло, їжу).

Починається легенда словами: *“This is how Grandfather Peyote came to the Indian people. Long ago, before the white man, there was a tribe living far south of the Sioux in a land of deserts and mesa. These people were suffering from a sickness, and many died of it. One old woman had a dream that she would find a herb, a root, which would save her people”* [AIML, «How Grandfather Peyote Came to the Indian People», 65–66]. Етноархетип Творець втілено у тексті в образі Дідуса Пейота (*Grandfather Peyote*). Амеріндіанці глибоко шанують все те, що дає їм природа, тому і назва героя, що персоніфікує тотемну рослину, у тексті написана з великої літери. Прихід Творця до людей племені сіу був спричинений постійними хворобами людей і відсутністю умов для їхнього нормального буття. Етноархетип Медіса виявляємо в імплікативних ознаках образу жінки: жінка стара, тобто має знання, досвід, мудрість, і вона знає, що необхідно знайти рослину, яка буде мати чудодійну силу, врятує людей від хвороб. Якось стара жінка почула Голос: *“You want water and food and do not know where to find it. I have a medicine for you. It will help you”*. В амеріндіанських міфах, легендах і казках завжди є герой, якого Творець обирає собі помічником. В аналізованій легенді такою помічницею виявилася стара жінка. Вона знайшла чудотвірну рослину (*pejuta*) і пояснила людям, яке лікувальне значення вона має.

До тексту легенди додається графічний рисунок (рис. 2):

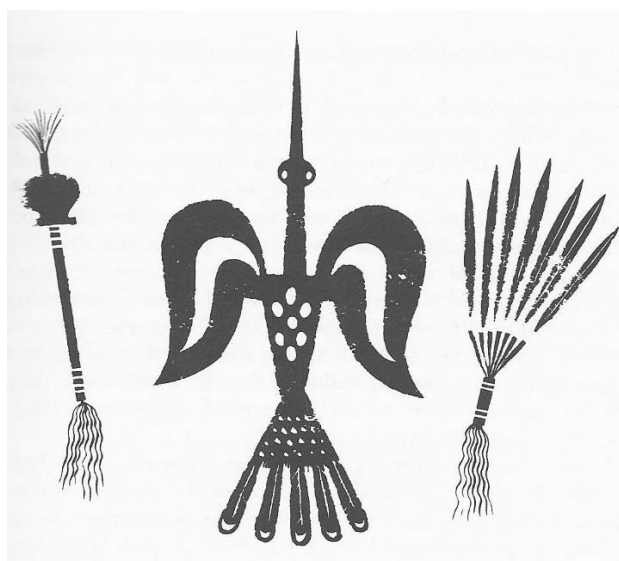

Рис. 2. Графічний рисунок одухотвореної рослини

На рисунку 2 зображено рослину, що є одухотворенням Великого Духа: має хвіст і крила, як у птаха – духа неба. Поряд із нею зображено атрибути, необхідні для проведення церемонії зцілення, лікування від хвороб.

Завершується легенда словами про те, що тепер у людей є все, що їм потрібно, за що вони і вдячні старій жінці: *“Now the people had everything they needed: the sacred herb, the drum, the ground, the fire, the water, the cedar. From that moment on, they learned to know themselves. Their sick was cured, and they thanked the old woman and her grandchild for having brought this blessing to them”* (AIML, «How Grandfather Peyote Came to the Indian People», 69).

Отже, зрозуміти сутність етнокультурних знань, репрезентованих у художніх текстах, формуючи в них міфологічний простір, можливо лише через призму інтерпретаційної діяльності у процесі аналізу концептуальної складової частини текстів, у яких через призму авторської свідомості розкривається духовний світ, тобто здібності та вміння, знання і світогляд, соціальні почуття й національний характер етносу.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі вважаємо порівняльний аналіз способів концептуальної і вербальної репрезентації складників етнокультурної картини світу в англійських та українських художніх текстах.

Література

- Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : [учебное пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, 2014. – 288 с.
- Арутюнова Н.Д. Национальное сознание, язык, смысл / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы : тезисы междунар. конф. – М. : Наука, 1995. – Т. 1. – С. 112–123.
- Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
- Андрейчук Н.І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : [монографія] / Н.І. Андрейчук. – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
- Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... докт. філол. наук / Л.І. Белехова. – К., 2002. – 476 с.
- Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний аспект : [монографія] / Л.І. Белехова. – М. : Звездапад, 2004. – 376 с.
- Болдырев Н.Н. Значение и смысл с когнитивной точки зрения и проблема многозначности / Н.Н. Болдырев // Когнитивная семантика : матер. II Междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике : в 2 ч. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 11–17.
- Братель О.М. Словесні образи в аргентинській поезії кінця XIX – першої половини XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.М. Братель. – К., 2009. – 20 с.
- Витаньи И. Общество, культура, социология / И. Витаньи. – пер. с венгер. – М. : Прогресс, 1984. – 237 с.
- Волкова С.В. Міфологічний простір англійських амеріндіанських художніх текстів: когнітивно-семіотичний і наративний аспекти : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С.В. Волкова. – К., 2016. – 360 с.
- Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.
- Воробей Н.В. Етнокультурна картина світу в афро-американській поезії: лінгвокультурологічний та лінгвокультурний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.В. Воробей. – Херсон, 2011. – 230 с.
- Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира : [монография] / И.А. Голубовская. – К. : ИПЦ «Киевский университет», 2002. – 293 с.

- Гумбольдт фон В.* Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.
- Гуревич П.С.* Культурология : [учебник для студ. вузов] / П.С. Гуревич. – 3-е изд. перераб. и допол. – М. : Гардарики, 1999. – 299 с.
- Демьянков В.З.* «Концепт» в философии языка и в когнитивной лингвистике / В.З. Демьянков // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования : сб. науч. тр. – М. : Эйдос, 2007. – С. 26–33.
- Жайворонок В.В.* Українська етнолінгвістика / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
- Карасик В.И.* Концепт как категория лингвокультурологии / В.И. Карасик // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия «Филологические науки». – 2002. – № 1. – С. 14–23.
- Карасик В.И.* Этноспецифические концепты / В.И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику / отв. ред. М.В. Пименова. – К. : Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61–105.
- Карасик В.И.* Языковая матрица культуры / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2013. – 320 с.
- Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 260 с.
- Комлев Н.Г.* Слово в речи. Денотативные аспекты / Н.Г. Комлев. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 216 с.
- Лекції з історії світової та вітчизняної культури : навч. вид. / за ред. А.В. Яртіся, В.М. Фендрика, С.О. Черепанової. – Л. : Світ, 1994. – 240 с.*
- Нагорна О.О.* Етнокультурні особливості семантики англійських фразеологізмів (на матеріалі британського варіанта англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.О. Нагорна. – О., 2008. – 21 с.
- Нерознак В.П.* Языковая личность / В.П. Нерознак, И.И. Халеева // Эффективная коммуникация: история, теория, практика : [словарь-справочник] / отв. ред. М.И. Панов ; сост. М.И. Панов, Л.Е. Тумина. – М. : Агентство «КРПА Олимп», 2005. – 960 с.
- Никитин М.В.* Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1996. – 758 с.
- Потебня О.О.* Думка і мова / О.О. Потебня // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / ред. М. Зубрицька. – 2-е вид. допов. – Л. : Літопис, 2001. – С. 34–54.
- Приходько А.М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
- Стернин И.А.* Коммуникативное и когнитивное сознание / И.А. Стернин // С любовью к языку : сб. науч. тр. – М. ; Воронеж : Наука, 2002. – С. 44–51.
- Тайлор Э.Б.* Первобытная культура / Э.Б. Тайлор. – пер. с англ. – М. : Политиздат, 1989. – 196 с.
- Шелер М.* Положение человека в Космосе / М. Шелер ; пер. А.Ф. Филиппова // Проблема человека в западной философии / сост. П.С. Гуревич; общ. ред. Ю.Н. Попова. – М.: Прогресс, 1988. – С. 31–95.
- Derrida J.* The supplement of copula: philosophy before linguistics / J. Derida ; ed. by J.H. Harari // Textual Strategies: Perspectives in Post-Structural Criticism. – N. Y. : Cornell University Press, 1979. – P. 82–120.
- Dunbar L.W.* Minority Report: What Has Happened to Blacks, Hispanics, American Indians, and Other Minorities in the Eighties / L.W. Dunbar. – N. Y. : Pantheon Books, 1984. – 197 p.
- Fauconnier G.* Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / G. Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
- Freeman M.* Grounded spaces: deictic-self anaphors in the poetry of Emily Dickinson / M. Freeman // Language and Literature. – 1997. – Vol. 6. – № 1. – P. 7–28.
- Hofstede G.* Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context / G. Hofstede // Language, Communication and Social Environment. – Is. 12. – Voronezh, 2014. – P. 9–49.
- Humboldt W. von.* On Language: on the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species / W. von Humboldt ; ed. by M. Losonsky ; translated by P. Heath. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 299 p.

Lakoff G. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N. Y. : Basic Books, 1999. – 624 p.

Rink H. Tales and Traditions of the Eskimo / H. Rink. – L. : Publishing House, 1995. – 340 p.

Rosch E. Principles of Categorization / E. Rosch // Cognition and Categorization / E. Rosch, B.B. Lloyd. – Hillsdale, (N. J.) : Lawrence Erlbaum Associates, 1997. – P. 27–48.

Turner M. Conceptual Integration and Formal Expression / M. Turner, G. Fauconnier // Metaphor and Symbolic Activity. – 1995. – Vol. 10 (3). – P. 183–204.

Джерела ілюстративного матеріалу

Erdoes R. American Indian Myths and Legends / R. Erdoes, A. Ortiz. – N. Y. : Random House, 1984. – 521 p.

Electronic resource. – Access mode : [http: // www.addthis.com/bookmark.php=legends of America](http://www.addthis.com/bookmark.php=legends%20of%20America).

АНТИКОНЦЕПТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

О.С. Маріна

*Від втрати того чи іншого почуття у світі
додається так само поезії, як і від
народження нового
М. Пруст*

Постановка проблеми в загальному вигляді та актуальність у межах проблематики монографії. Зміна епох культурно-історичного розвитку людства, а відповідно і трансформація літературно-стильових напрямів, як правило, відбуваються на тлі певної кризової ситуації, коли, зокрема, творча спільнота вже не задовольняється наявними засобами і способами конструювання художнього світу. Натомість митці слова, звуку, картинки, відповідаючи на виклики суспільства, «оголошують протест» **стереотипним** форматам створення художніх образів у пошуках достеменно **нових**. Поети і письменники, тобто адресанти художньої комунікації, випробовують на міцність можливості мови, перетворюючи її на своєрідну лабораторію, де вони проводять власні експерименти.

У контексті цього розділу монографії у фокус уваги потрапляють новітні течії поетичної творчості, які з'являються на зламі XX – XXI ст. у середовищі культурно-естетичної формації чи формацій, що прийшли на зміну постмодернізму. Ключові тенденції в динаміці поетичного мовлення сучасності, перетворення змісту і форми поетичних образів, кардинальне переосмислення ролей адресанта й адресата в поетичному дискурсі є віддзеркаленням *нового стану суспільного духовного життя* [Степанов 2007], виявом концептуального й культурного *інакомислення* [Вороб'єва 2013]. Інакше кажучи, нові жанри поетичного дискурсу сьогодення, що відповідно конструюються у нових поетичних течіях, постають своєрідним **антиконцептом** до маніфестацій поетичного в попередні епохи.

Отже, **актуальність** цієї наукової розвідки продиктована, по-перше, дослідженням новітніх жанрів сучасного англomовного поетичного дискурсу: дигіmodернізму та метамодернізму. По-друге, **актуальним** є визначення цих жанрів у світлі антиконцептності, яка тлумачиться тут у двох ракурсах. По-третє, актуальністю і новизною вирізняється думка про те, що підґрунтям конструювання сучасного англomовного поетичного дискурсу є когнітивно-дискурсивна категорія парадоксальності. Адже філологічна увага сьогодні прикута, зокрема, до ірраціонального начала у процесах концептуалізації, категоризації та ословлення світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, із зазначенням невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується розділ. Епіграф до цієї статті віддзеркалює квінтесенцію зрушень у конструюванні художнього світу сучасності, що впливає на характер процесів, які розгортаються в поетичному дискурсі. Він перетворюється на середовище зіткнення протилежних, інколи суперечливих, поетичних шкіл та напрямів, які одночасно породжують і заперечують один одного, створюючи **парадоксальність** такого дискурсу, та саме вона сприяє максимальній активізації творчих зусиль, без якої виникнення нового знання неможливе [Епштейн 1988, 5–10].

У результаті спектр форм, які розуміються як поетичні у XXI ст., є достатньо дезорієнтаційним. З'являються визначення поезії як **неопоезії** [Пигулевский 2002], **антипоезії** [Dworkin 2011], **постпоезії** [Perloff 2012], **гібрипоезії** [Goldsmith 2011],

складної поезії [Bernstein 2011], **непоезії** [Robinson 2013]. Лінгвістична гра префіксами у номінативних одиницях на позначення розмаїття жанрів поетичного дискурсу сьогодення жодним чином не змінює сутності його конструювання й осмислення. Інакше кажучи, сучасний англomовний поетичний дискурс є доволі гетерогенним. Інколи важко чітко визначити жанр того чи іншого поетичного тексту як фрагмента такого дискурсу, адже межі між поетичними жанрами розмиваються. Проте з упевненістю зазначимо, що сучасний англomовний поетичний дискурс конструється в *антивекторному* напрямі, перетворюючись на *антиконцепт* поетичного дискурсу попередніх літературно-стильових епох, зокрема постмодернізму.

Принаймні звернемо увагу на той факт, що поетичний дискурс сьогодення не завжди випромінює естетичну витонченість, а емоційний відгук від його осмислення має дещо «конвульсивний характер». Він перетворюється на «інтелектуальний атракціон» [Лахманн 2009, 78], тобто гіпернасиченість сучасного англomовного поетичного дискурсу новими, незвичними і дивакуватими поетичними формами й образами орієнтована на активізацію інтелектуальних потенцій читача (адресата) – напруження насамперед думок під час його прочитання. Інакше кажучи, активізується когнітивна діяльність лівої півкулі головного мозку (раціональне начало свідомості). Проте апеляція до інтелектуальних (раціональних) когнітивних процесів через фактичну легітимацію ірраціонального підґрунтя поетичної образності сприяє генеруванню якісно нових структур знання та осмислення поетичного слова, образу, концепту, категорії.

Отже, у контексті цього розділу *антиконцептність* трактується у широкому та у вузькому ракурсах як: 1) маніфестація новизни, протесту, концептного інакомислення і, відповідно, його вербальної (та невербальної) актуалізації у сучасному англomовному поетичному дискурсі; 2) чинник парадоксалізації сучасного англomовного поетичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Покроково розкриємо наше бачення антиконцептності в сучасному англomовному поетичному дискурсі через окреслення тенденцій у її тлумаченні іншими науковцями.

Поетичний дискурс трактуємо як розумово-мовленнєву діяльність, яка охоплює процес і результат – поетичний текст (фрагмент поетичного дискурсу), спрямовану на поетичну комунікацію між адресатом та адресантом, яка відбувається в її різних модусах (поетичний текст, його аудіовізуальна версія – відеокліп, або екранізація, та ілюстрація), що перебувають у відношеннях взаємодії, взаємовпливу та взаємозумовленості. Причому поетична дискурсивна діяльність постає свідомо або позасвідомо інтенційною з огляду на специфіку творчого, або авторського, задуму. У поетичному дискурсі сьогодення адресант і адресат не завжди просторово і хронологічно дистанційовані. У віртуальному просторі – у Всесвітній мережі Інтернет – у режимі онлайн взаємодія адресанта та адресата відбувається у синхронному режимі, тобто в одному часовому проміжку. Крім того, адресат може перетворюватись на адресанта під час творення відеоролика за мотивами того чи іншого поетичного тексту або дописуючи поетичний текст, пропонований адресантом.

Поштовхом до введення терміна «антиконцепт», запропонованого Ю.С. Степановим, слугує поява цілої низки явищ із префіксом *анти-* на зразок *антигероя* у літературознавстві, *антигенів*, *антисніду*, *антитіл*, *антибіотиків* у медицині та психології, *антиоксидантів* у хімії, *антисвітів* у науковій фантастиці [Степанов 2007].

Підґрунтям зазначених явищ із префіксом *анти-* є своєрідне порівняння через протиставлення, і їх застосування неможливе до усіх понять. Наприклад, опозицією до лексичної одиниці *зуб* є не *антизуб*, а – *несправжній зуб*. Так само не існує поняття

антинота, а *фальшива нота*. Ідеться про те, що антиконцепт **не є антиподом**, або **концептом-антитезою**, протилежним до певного концепту, а в ньому відбивається *новий стан суспільного духовного життя*. Якщо концепт є формою вираження змісту, то антиконцепт – **форма незгоди з ним, форма протесту**. Це естетичний, моральний чи соціальний протест, який формується шляхом заперечення первісного змісту певного ментального образу або стереотипу [Степанов 2007, 20–22].

Суголосне з таким тлумаченням пояснення антиконцепту О.П. Воробйовою як вияву концептуального або культурного *інакомислення*, семантичного дисиденства, метою якого є перетворення знака на більш прозорий шляхом його негації. Це концепт-клон у межах дуплексної гештальтної структури [Воробьєва 2013].

Антиномія вважається найважливішою складовою частиною категоріального статусу концепту – конститутивною ознакою, можливістю включення до бінарної опозиції. Така бінарність має різні вектори спрямування, що уточнюють концепт діалектично або логічно. Наприклад, СУТНІСТЬ-ЯВИЩЕ, ЖИТТЯ-СМЕРТЬ, СВОБОДА-НЕОБХІДНІСТЬ [Карасик 2002, 35].

Більше того, антиконцепт тлумачиться як лінгво-психо-соціокультурний феномен, який об'єктивовано мовними засобами, що відображають певну *антицінність* понаднаціонального, національного або ідіолектного порядку. При цьому антицінність може бути протиставлена цінності. У такому разі, з одного боку, цінність і антицінність стають репрезентантами тієї чи іншої ідеї вищого порядку, з іншого – вона може існувати незалежно. Вважається, що залучення поняття антиконцепту до проведення дослідження виводить дослідницькі узагальнення на інший щабель, а саме на закон боротьби протилежностей та на проблему зміни соціодискурсивних формацій. Відтак в об'єкті аналізу виокремлюється принаймні дві предметні сфери: антиконцепт як частина певного цілого та антиконцепт як своєрідна автономна сутність. [Приходько 2009, 67–68].

У чому ж полягає *антиконцептність* сучасного англomовного поетичного дискурсу як маніфестація у ньому новизни, протесту, концептного інакомислення? Щоб дати відповідь на це запитання, необхідно з'ясувати, що включають у себе поняття поетичності, поетичного та художнього загалом і якого переосмислення вони зазнають на теренах сучасної науки.

Поетичність є досить відносним поняттям. Як влучно зазначив сучасний поет Юрій Поройков в одному з поетичних текстів: «*Один булыжник видит под ногами, другой – звезду, упавшую с небес*», так деякі адресати поетичних повідомлень вбачають поетичність у гармонійності рим і тонів, а інші – у нестандартності ідеї, що стоїть за створенням сумнівного шедевра слова. Поетичність, аналогічно до прозаїчності, маніфестується у стилістичних властивостях тексту і специфіці його композиції. Це така характеристика твору, що надає йому піднесеності над звичайним. Причому в такому разі ключову функцію виконує не предмет зображення, а засоби і способи його втілення, а також емоційно-оцінні орієнтири тексту [Валгина 2003, 138–139]. У поетичному тексті лірична інтонація, синтаксичні конструкції, ритм, мелодика додаються до поетичності [Гаспаров 2004].

Більшість текстів сучасної англomовної поезії написана верлібром, який відкидає притаманну традиційному віршуванню домірність та пропорційність [Jeffries 1993, 102–103]. Тим самим верлібр чинить бунт проти «мертвих» поетичних форм [Еліот 2001, 105], створюючи ґрунт для появи нових та оновлення традиційних.

Безперечно, можна вивести низку параметрів, за допомогою яких «вимірюється» поетичність англomовного поетичного дискурсу сучасності. Проте вони не будуть універсальними критеріями її визначення.

Поетичність є одним зі складників категорії художності. Щоб виявити критерії поетичності сучасного англomовного поетичного дискурсу, проаналізуємо підходи до тлумачення художності. З одного боку, художність видається багатоаспектним і мінливим поняттям. З іншого – здається, що філософи, мистецтвознавці, митці й усі ті, хто вдається до критичного осмислення й оцінювання витворів мистецтва або створення таких, справляються з поставленими завданнями.

У довідкових джерелах художність визначається як складне сполучення властивостей, відповідно до яких встановлюється приналежність того чи іншого результату творчої діяльності до мистецької царини. При цьому наголошується передусім на рисах завершеності та адекватності втілення творчого задуму [ЛСД 2007, 310–312].

Крім того, художність осмислюється як ступінь естетичної цінності витвору мистецтва, тобто як міра його краси. Проте більшість тлумачень цього феномена зводиться до виокремлення низки критеріїв, або характеристик, згідно з якими визначається художність того чи іншого витвору мистецтва. Серед таких зазначаються: *системність, цілісність, сприятливий естетичний вплив на глядача/слухача/читача, єдність форми і змісту, краси й користі* [Маньковская 2002]. Цей перелік є невичерпним, відкритим для доповнень.

Незважаючи на такий *нормативно-критеріальний* підхід до пояснення художності, виникає питання, чи можливе взагалі визначення останньої, виходячи з тих чи інших критеріїв, особливо беручи до уваги те, що кожний витвір мистецтва є неповторним і унікальним? Чи об'єктивне застосування одних і тих самих критеріїв до встановлення художності різних мистецьких творів? На нашу думку, такий підхід спрацьовує, хоча лише частково, для виявлення художності творів мистецтва одного літературно-стильового напрямку певної епохи, у якому простежуються спільні тенденції, у руслі яких характеризується весь доробок митців зазначеного напрямку.

Починаючи із другої половини ХХ ст. у результаті тотальної трансформації властивостей, що характеризують категорію художності, виникає необхідність її переосмислення [Бычков 2002; Hutcheon 2002]. У ХХ – ХХІ ст. художньо-естетична парадигма піддається перетворенню, спостерігається перехід від класичного до *посткласичного* модусу мистецтва, до так званих арт-практик [Бычков 2002, 25; Маньковская 2002, 6]. Митці та мистецтвознавці зазначеного періоду проголошують надзвичайну *антихудожність* вербальних і невербальних творів сучасної епохи.

Нині визнається, що категорії художності притаманна множинність, варіативність і альтернативність, тоді як поетичний простір характеризується як мінливий і пластичний [Эпштейн 2005, 115]. Допускається співіснування принаймні двох ключових векторів розвитку поглядів на категорію, що аналізується.

З одного боку, революційні тенденції, які спостерігаються у всіх видах мистецтва, починаючи з епохи модернізму до теперішнього часу в різноманітних виявах розглядаються як виникнення нових, оригінальних, унікальних вибухових мистецьких форм, з іншого – як маніфестація антихудожнього, тобто відсутності тих властивостей мистецьких форм, відповідно до яких вони можуть вважатись художніми. Припустимо, що те, що вже прийнято називати «антиестетикою» або «контркультурою», насправді має сприйматись як абсолют новизни.

Антиконцептність сучасного англomовного поетичного дискурсу втілено в ньому через низку домінантних рис, що відображають його *антихудожній* характер. Зокрема, виявляємо тенденцію до *пейорації* сучасного англomовного поетичного дискурсу, що маніфестовано у збідненні семантики поетичних форм, деформацію їх синтаксичної будови, порушення закономірностей лексичної і граматичної сполучуваності, а також надмірне, інтенційне вживання зниженої, табуованої лексики. Серед домінантних рис англomовного поетичного дискурсу сьогодення виявлено еклектичність, інтерактивність,

нелінійність, гетерогенність, трансжанровість, мобільність, відкритість, ірраціональність і мультимодальність.

Розгортаючись в *антиконцептному* напрямі, поетичний дискурс на зламі XX – XXI ст. набуває рис парадоксальності, а часом і повністю перетворюється на парадоксальний.

Парадоксальність у лінгвістичному розумінні тлумачимо як продукт осмислення предметів, явищ і подій реального або уявного світу крізь призму раціонального (логічного) та ірраціонального (емоційного, чуттєво-сенсорного) пізнання, унаслідок чого у процесі лінгвокреативної діяльності митців слова породжуються спеціальні (очуднені) вербальні та невербальні форми для вираження суперечності, несумісності, алогічності, дивакуватості, неочікуваності, оригінальності або протилежності.

У сучасному англomовному поетичному дискурсі парадоксальність постає когнітивно-дискурсивною категорією, структурованою у форматі розмитої множини, якій властива асиметричність формальних і змістових ознак, що зумовлює їх багатофокусну структуру та розмитість категоріальних меж. Синтез когнітивного та дискурсивного в категорії парадоксальності відображає специфіку об'єктивації досвіду раціонального й ірраціонального пізнання світу в парадоксальних поетичних формах, що функціонують у різноманітних поетичних (інтер)дискурсивних контекстах.

Парадоксальні поетичні форми є родовим поняттям для низки засобів маніфестації парадоксальності, критеріями розмежування виявів яких є обсяг, зміст і спосіб вираження. За обсягом парадоксальні поетичні форми розподілено на мікро-, макро- та мегапарадоксальні. До мікропарадоксальних належать слова, зовнішня оболонка яких виявляється спотвореною, або розірваною, безглузді квазілексичні одиниці – авторські новотвори та графони. Макропарадоксальні поетичні форми включають парадоксальні поетичні образи, виражені фонографічними, фонетичними та морфологічними стилістичними засобами, контрастивними тропами й фігурами і девіантними синтаксичними конструкціями. Мегапарадоксальні поетичні форми – це неможливі поетичні світи, що конструюються в сучасному англomовному поетичному дискурсі. За способом вираження парадоксальні поетичні форми розподілено на вербальні й невербальні. Творення вербальних парадоксальних поетичних форм відбувається переважно у вербальному (словесному) модусі поетичного дискурсу, а невербальні формуються на перетині вербального, візуального, аудіального й аудіовізуального модусів поетичного дискурсу.

У результаті аналізу сучасного англomовного поетичного дискурсу нами встановлено різні ступені його парадоксализації, а саме **низький, середній і високий**.

Спираючись на науковий доробок Л.І. Белехової щодо прототипного й непрототипного прочитання поетичного тексту, вважаємо, що якщо схеми знання про ті чи інші фрагменти картини світу, репрезентованої у тексті, збігаються зі схемами, укоріненими у свідомості потенційного читача/глядача/слухача, схоплення смислу (сми́слів) поетичного тексту не вимагає від нього додаткових когнітивних зусиль [Белехова 2013, 10]. Виходячи з того, що парадоксальні поетичні форми актуалізують охудожнені знання, які руйнують стереотипні уявлення про навколишній світ, їх осмислення й інтерпретація у будь-якому разі вимагає від адресата більших когнітивних зусиль.

Тим не менше, поетичний дискурс *низького ступеня парадоксализації* є таким, у якому переважають стереотипні мікро- або макропарадоксальні поетичні форми, що стали такими в результаті їх укоріненості в художній свідомості внаслідок багаторазового вживання у поетичних дискурсах різних поетів. Такий вид поетичного дискурсу підлягає прототипному прочитанню. Реконструкція його смислу не видається складною навіть для не підготовленого читача.

Середнім ступенем парадоксализації характеризується поетичний дискурс, у якому актуалізовано розмаїття парадоксальних смислів, що зумовлено превалюванням у ньому декількох фокусів парадоксальності. Реконструкція смислу такого поетичного дискурсу є цілком можливою, проте ускладненою, особливо для непідготовленого читача, з огляду на втіленість у ньому значного пласту імплікативних і семантичних ознак низького ступеня категоризації, прихованих у семантиці парадоксальних поетичних форм.

Власне парадоксальний поетичний дискурс визначається нами як сукупність текстів або один текст як фрагмент дискурсу високого ступеня парадоксализації, у якому спотвореність лексичної будови слів, деформація синтаксичних конструкцій, переплетення імплікативних, концептуальних і семантичних ознак різного ступеня категоризації зумовлює неможливість його прототипного прочитання та визначає надмірне ускладнення реконструкції його смислу. Як-от у поетичному дискурсі П. Інмена:

eamid incidence. cran-bring follow.

newted glass. methilt. (pucep.) hairp teas.

fit,ixxed. pictainly. ontmout,awled.

steroipv.

ilveref cope. edfe.

painp. brile female.

semastic egger (nomened) pieage.

pencht. thivk.

larm tile.

ceid thank. adobv.

coleem meet. (paper pemmed learn.)

oneid. meln voice.

toice, rim.

enam. ioca.

legged zack.

wyomif (frilmic), (figu pills). (eidet,jaw) suff,iscrim.

[AE Peter Inman, 79].

У наведеному поетичному тексті без назви функціонують лише декілька лексичних одиниць, які існують у сучасній англійській мові: *glass* – *скло, скляний, склянка*, за яким слідує слово *prim* – *величатися, манірний, офіційний*, але є незв'язаними за правилами лексичної і граматичної сполучуваності, як і інші номінативні одиниці – *acting, nealed, beer, content*. Вбудований у текст графічний код у формі хаотично розташованих рядків різної довжини, пунктуаційних знаків, які функціонують як головні члени речень, стає провідним у втіленні ідеї експериментаторства з можливостями мовлення.

У **парадоксальному поетичному дискурсі** сучасності через функціонування у ньому парадоксальних поетичних форм актуалізовано *охудожнене альтернативне знання*, тобто таке, у якому відображено незвичний, аномальний, суперечливий і неможливий порядок і стан речей навколишнього світу. Це нові знання, які руйнують клішовані та стереотипні. Під час сприйняття парадоксального поетичного дискурсу в свідомості адресата виникає парадоксальний ментальний образ дійсності як вираження *парадоксальної поетичної картини світу*. Парадоксальний поетичний дискурс стає результатом розумово-мовленнєвої діяльності, якій властивий нелінійний, дещо хаотичний характер, спрямованої на активізацію *інтелектуальних* потенцій адресата, тобто напруження його думок. Проте у деяких випадках ланка «адресат» у поетичній комунікації взагалі стає зайвою.

Антиконцептність як вияв новизни й культурно-концептного інакомислення у сучасному англomовному поетичному дискурсі втілено через появу його нових різновидів, зокрема *дигіmodерністського* і *метамодерністського*.

Дигіmodерністський поетичний дискурс є втіленням цифрового тексто- та дискурсотворення, що ґрунтується на засадах «естетики» інтенційного запозичення, плагіату та штампування і конструюється за допомогою некреативних технік «копіювання-вставки» («copy-paste») та «пошуку-компіляції» («search-compile») [Perloff 2012]. Специфіка породження такого типу дискурсу передбачає застосування цифрових технологій і його розгортання у віртуальному просторі, тобто мережі Інтернет. Продуцентами такого жанру поетичного дискурсу є так звані кібер-поетичні генератори – спеціально розроблені комп'ютерні програми – та митці, які залучають до творчого процесу інтернет-ресурси [Dworkin 2011].

Дигіmodерністський поетичний дискурс розмежовуємо на поетичний дискурс *Фларфу* та *спам-поезії*. Поетичний дискурс Фларфу складається виключно із запитів пошукових систем Інтернету, переважно *Google*. Автор поетичного тексту включає у рядок пошукової системи запит на «шокову» тематику на власний розсуд. З отриманих результатів складається вірш.

Фларф (англ. *flarf*) є неологізмом, запропонованим поетом Г. Салліваном. Ця лексична одиниця слугує індикатором тих поетичних текстів, для яких характерними є інтенційні помилки, табуїзована лексика, викривлення лексико-семантичних і синтаксичних зв'язків [Mohammad 2012, 492]. У 2013 р. було видано першу антологію фларф-поезії.

Спам-поезія створюється переважно електронними генераторами зі спаму скриньок електронної пошти користувачів, у результаті чого формуються понадреальні поетичні образи, об'єктам і предметам приписуються ознаки, *a priori* їм не притаманні.

Графічний код підключається до вербального у таких рядках анонімного поета-спамера на актуальні сьогодні теми наркотиків, грошей, банків:

fine?,000,000
dead drugs(cocain)
bag and money and banks
money
let me have you
you
you
god?
you
you
i you
you (more)
miss
[SP Anonymous]

Рис. 1. Відображення картини
Марка Райдена «Інкарнація»

У поетичному тексті сполучаються несумісні речі, наприклад, наркотики і прагнення до піднесеного, до Божественного начала. Вірш супроводжується ілюстрацією популярного американського художника Марка Райдена (англ. *Mark Ryden*).

Парадоксальність вербального спам-поетичного тексту та візуального тексту поп-сюрреалістичного напрямку Марка Райдена, що входять у мультимодальний простір художнього мистецтва сьогодення у його вербально-графічній і візуальній формах, полягає у відвертому «вивертанні нутра» навколишнього світу сучасності, прагненні до суположення традиційного мистецтва із гротескними елементами на полотні й у тексті.

Квінтесенція **метамодернізму** полягає у постійній рухомості, динаміці художніх форм, включаючи поетичні, між наївним модерністським ентузіазмом, прагненням до нескінченного експерименту і цинічною постмодерністською іронією, що увиразнюється в напруженому маятникоподібному коливанні між гетерогенними формами вербального та невербального мистецтва, які одночасно співіснують, не заперечуючи одна одну. Метамодернізм характеризується загостреною **неоромантичною чуттєвістю**, тобто відродженням прагнення митців до піднесеного, відвертого та ліричного, разом зі збереженням тональності апатії, спрямованості до деконструкції і симулякризації художніх форм [Vermeulen 2010]. У метамодерністському поетичному дискурсі така динаміка втілена у взаємодії несумісних поетичних форм: від стереотипних, безобразних, актуалізованих у «компактних» синтаксичних конструкціях, до принципово нових з ускладненою синтаксичною структурою і несумісними поетичними світами, що відрізняються за такими параметрами: можливість/неможливість, реальність/ілюзорність, знаковість/незнаковість, унікальність/множинність, цілісність/фрагментарність, чіткість/розмитість.

Метамодерністським можна вважати поетичний дискурс американської поетеси Барбари Гест (англ. *Barbara Guest*). Зупинимось на її поетичному тексті *Multiplicity*:

*an opposing force nestles closer
– to the four square of its joint
the nimbus divides at an unfaded seam
and the naughts are shuffled at the table
and rapidly the wheedling gems
appear and disappear from an unsteady table –;*
[Barbara Guest, PAP, 564–569].

З лексичної одиниці в назві вірша – *multiplicity* – експлікуємо семантичні ознаки низького ступеня категоризації: *складність, різноманітність, неоднозначність, множинність, розмитість, невпевненість*, що у подальшому розгортанні тексту проявляються у компонентах парадоксальних поетичних форм на зразок *opposing force*, множинність протиставляється *порожнечі*, яка набуває ознак предметності завдяки її наче розміщенню на столі (*naughts are shuffled at the table / and rapidly the wheedling gems / appear and disappear from an unstable table*) у формі коштовних камінців, що з'являються і зникають із хиткого стола.

За наведеною вище строфою у композиції вірша відбувається різкий зсув з описуваної *множинності* – *порожнечі*, яка набуває вельми конкретних контурів, до опису ліричного героя, поетеси в її болісних творчих пошуках:

*So young in this electric world –,
Something the she, the poet wants to find...
– disturbance, – pathos.
Equilibrium never-always (un)fixed.
Fear of the word
The word passed through haunting.*

*The weight of the use(less) word.
A dancer on ice, a streeter –
Scribbled path, impromptu surface
of the alphabet, freaky face...
illusory, poet-skater-streeter
Steals demise
For freedom is a between space.*

Концептуальна площина парадоксальних поетичних форм, що функціонують у вірші, репрезентована низкою інконгруентних метафоричних концептуальних схем, утворюючи концептуальний оксиморон: ПОЕТЕСА Є ФІГУРИСТКОЮ vs. ПОЕТЕСА Є БЕЗХАТЬКО, ТВОРЧИСТЬ Є КРАСА vs. ТВОРЧИСТЬ Є ПОТВОРНІСТЬ, ПОШУК ТВОРЧОГО ШЛЯХУ Є ГАРМОНІЯ vs. ПОШУК ТВОРЧОГО ШЛЯХУ Є НЕСПОКІЙ, котрі завдяки когнітивно-семіотичній операції трансгресії актуалізуються в низці мікро- і макропарадоксальних поетичних форм. Так, мікропарадоксальними поетичними формами є лексичні одиниці *never-always* – *ніколи-завжди* (авторський неологізм, утворений шляхом складання слів, протилежних за семантичною структурою), *poet-skater-streeter* – *поетеса-фігуристка-безхатько* (також авторський неологізм, утворений шляхом складання слів, який породжує смисли співіснування різних іпостасей творчої особистості), *(un)fixed* та *use(less)* (унаслідок введення дужок у морфологічну структуру цих лексичних одиниць у межах кожної з них співіснують суперечні смисли). Макропарадоксальними поетичними формами є *equilibrium never-always (un)fixed*, *freedom is a between space*, *the weight of the use(less) word*. Передконцептуальна площина структурується імплікативними ознаками архетипу Тінь, сигналами активування якого є лексичні одиниці *disturbance*, *never-always*, *(un)fixed*, *between*, *illusory* та словосполучення *scribbled path*, *impromptu surface of the alphabet*, що втілюють мотив вагань, дисбалансу, роздвоєння. Операція акатегоризації сприяє пов'язуванню імплікативних ознак *невпевненості*, *множинності*, *тривожності*, *нікчемності*, *проміжності* з концептуальними ознаками *гармонійності*, *творчості*, *впевненості*.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, у контексті цього розділу антиконцептність тлумачиться у двох ракурсах. По-перше, як маніфестація новизни, протесту, концептного інакомислення й, відповідно, його вербальної (та невербальної) реалізації у нових жанрових різновидах сучасного англomовного поетичного дискурсу – дигіmodерністського і метамодерністського. По-друге, як позамовний чинник парадоксализації сучасного англomовного поетичного дискурсу через низку домінантних рис, які мають антихудожній характер. Запропонований підхід до антиконцептності може бути застосовано до аналізу інших жанрових різновидів поетичного дискурсу, а також художнього дискурсу загалом.

Література

Белехова Л.И. Прототипическое и непрототипическое прочтение поэтического текста (на материале американской поэзии) / Л.И. Белехова // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. сб. науч. тр. – 2013. – № 6. – С. 10–34 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no6-2013/belihova-l-i>.

Бычков В.В. После «Корневища». Пролегомены к постнеклассической эстетике / В.В. Бычков // Эстетика на переломе культурных традиций / отв. ред. Н.Б. Маньковская. – М. : ИФ РАН, 2002. – С. 25–61.

Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 250 с.

Воробьёва О.П. Лингвистика сегодня: реинтерпретация эпистемы / О.П. Воробьёва // Вісник Київського Національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2013. – Т. 16. – № 2. – С. 41–47.

Гаспаров М.Л. Статьи о лингвистике стиха / М.Л. Гаспаров, Г.В. Скулачева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 288 с.

Еліот Т.С. Музика поезії / Т.С. Еліот // Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-е вид. допов. – Л. : Літопис, 2001. – С. 95–109.

Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

Лахманн Р. Дискурсы фантастического / Р. Лахманн. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – 384 с.

Маньковская Н.Б. Эстетика на переломе культурных традиций / Н.Б. Маньковская. – М. : ИФ РАН, 2002. – 230 с.

Приходько А.Н. Концепт в дискурсах vs концепты в дискурсе / А.Н. Приходько // Дискурс, концепт, жанр : [кол. моногр.] / отв. ред. М.Ю. Олешков. – Нижний Тагил : НТГСПА, 2009. – С. 125–139.

Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.

Пигулевский В.О. Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму / В.О. Пигулевский. – Ростов н/Д. : Фолиант, 2002. – 418 с.

Эпштейн М.Н. Парадоксы новизны: о литературном развитии в XIX – XX в. / М.Н. Эпштейн. – М. : Советский писатель, 1988. – 416 с.

Эпштейн М.Н. Постмодерн в русской литературе / М.Н. Эпштейн. – М. : Высшая школа, 2005. – 495 с.

Bernstein Ch. Attack of the Difficult Poems: Essays and Inventions / Ch. Bernstein. – Chicago : University of Chicago Press, 2011. – 296 p.

Dworkin C. The Fate of Echo / C. Dworkin // Against Expression: An Anthology of Conceptual Writing / ed. C. Dworkin, K. Goldsmith. – Evanston ; Illinois : Northwestern University Press, 2011.

Goldsmith K. Uncreative Writing: Managing Language in the Digital Age / K. Goldsmith. – Columbia : Columbia University Press, 2011. – 272 p.

Hutcheon L. The Politics of Postmodernism (New Accents) / L. Hutcheon. – L. : Routledge, 2002. – 232 p.

Jeffries L. The Language of Twentieth Century Poetry / L. Jeffries. – Basingstoke : Palgrave MacMillan, 1993. – 188 p.

Mohammad K.S. Flarf / K.S. Mohammad // The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics / ed. R. Greene, S. Cushman, C. Cavanagh. – Princeton : Princeton University Press, 2012. – P. 492–493.

Perloff M. Unoriginal Genius: Poetry by Other Means in the New Century / M. Perloff. – Chicago : University of Chicago Press, 2012. – 232 p.

Robinson P. The Limits and Openness of the Contemporary / P. Robinson // The Oxford Handbook of Contemporary British and Irish poetry / ed. P. Robinson. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – P. 1–21.

Vermeulen T. Notes on Metamodernism / T. Vermeulen, R. van den Akker // Journal of Aesthetics and Culture. – 2010. – Vol. 2. – P. 10–24.

Джерела довідкової літератури

1. Літературознавчий словник-довідник / ред. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко. – К. : Академія, 2007. – 753 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. AE – Against Expression: An Anthology of Conceptual Writing / ed. C. Dworkin, K. Goldsmith. – Evanston : Northwestern University Press, 2011. – 595 p.

2. PAP – Postmodern American Poetry: A Norton Anthology / ed. P. Hoover. – N. Y. : Norton & Company, 2013. – 1040 p.

3. SP – Spam poetry: transcending the junk mail paradigm. – 2004 [Electronic Resource]. – Access Mode : http://www.theregister.co.uk/2004/07/23/spam_poetry_compendium.

КОНЦЕПТ ЯК СКЛАДНИК ТЕКСТОВО-ОБРАЗНОЇ УНІВЕРСАЛІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДУМОВОГО ДИСКУРСУ)

Т.П. Беценко

*Народнописенна творчість – це український чорнозем, на якому виростає
багата художня література. З тисячолітніх культурних нашарувань
витворюються мовно-естетичні знаки національної культури,
найдосконаліші художньо-словесні форми*
С.Я. Єрмоленко

Мовна картина світу народного героїчного епосу за своєю природою концептуалізована й універсалізована. Її суттєвими ознаками (складниками, маркерами, структурно-поняттєвими одиницями) є, з одного боку, слова-концепти, з іншого – текстово-образні універсалії. Обидві реалії мовнообразної організації текстів героїчного епосу специфічні за способами представлення та іншими характеристиками (у чомусь дотичні, а в чомусь кардинально відмінні). Разом вони творять жанровий, мовнообразний континуум, детермінований лінгвопоняттєвим матеріально-ідеальним набором (комплексом) національно-культурних знакових величин.

Постановка проблеми. І концепт, і текстово-образна універсалія – результат мисленнево-логічної обробки текстової інформації, рівень поняттєвого узагальнення природи фольклорної мовотворчості. У зв'язку з виявленням цих двох способів логічного конструювання епічної оповіді постає необхідність пізнання спільних і відмінних ознак названих реалій фольклорного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень. Поняття концепту останнім часом було висвітлено у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Взагалі вперше його запропонував і розглянув С.А. Аскольдов. Відомі розвідки з означеної проблематики А.П. Бабушкіна, М.М. Болдирева, В.З. Дем'янова, В.І. Карасика, Є.С. Кубрякової, В.М. Маслової, М.В. Нікітіна, З.Д. Попової, Г.Г. Слишкіна, Ю.С. Степанова, Й.А. Стерніна, Д.С. Лихачова, В.Н. Телія, С.Г. Воркачова, С.Х. Ляпіна, В.В. Красних, А.П. Чудінова, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, М. Мінського, Ч. Філлмора та інших учених. Концепт у різних аспектах досліджували також Н.Д. Арутюнова, С.А. Жаботинська, І.А. Вежицька, І.О. Голубовська, О.О. Корнілов, В.В. Колесов, О.О. Селіванова та ін. Проте проблема існування текстово-образних універсалій як закономірних різномірних одиниць, на основі яких будується імпровізована фольклорна епічна розповідь, порушена нами вперше. Уперше запропоновано і сам термін «текстово-образна універсалія» (про теорію текстово-образної універсалії див.: [Беценко 2012, 51–65]).

Формулювання мети та завдань дослідження. Мета дослідження – встановити співвіднесення концепту і текстово-образної універсалії як реалій епічного дискурсу. Досі проблема в такому аспекті не розглядалася. Основне завдання: з'ясувати корелятивність названих понять, розглянути умови, чинники їх співзалежності, а також обґрунтувати винятковість, специфічність; сформулювати ознаки вказаних понять на прикладі аналізу мовно-образної системи народних дум.

Виклад основного матеріалу. Текстово-образну універсалію і концепт вважаємо реаліями фольклорного текстотворення, продуктом мислетворчої, логіко-поняттєвої діяльності, фактом мовної/мовленнєвої дійсності, закономірним наслідком розумових операцій, здійснюваних на основі спостереження за текстовою діяльністю мовців. Текстово-образну універсалію розуміємо як когнітивно-психологічне ментальне утворення, втілене у відповідну мовну форму (модель), що функціонує в художньому континуумі, відбиваючи схематизований образ явища, людини, речі тощо, який

ґрунтується на рисах оцінного характеру, що вважаються типовими (взірцевими, еталонними) для всього класу явищ, речей тощо [Беценко 2008, 34].

Концепт розглядаємо як невід'ємний органічний компонент текстово-образної універсалії. Слово-концепт як складник концептуальної картини світу характеризується певними структурно-ієрархічними і поняттєво-категоріальними ознаками, що зумовлює різні підходи і напрями досліджень: лінгво-логіко-філософський, психолінгвістичний, лінгвокультурологічний тощо. За способом концептуалізації світу дослідники виокремлюють такі типи концептів: уявлення як узагальнені чуттєво-наочні образи, що розглядаються як ядерні репрезентанти концепту; схеми як абстрактні конфігурації образів; фрейми різних типів як способи представлення стандартних знань і т.ін. Залежно від ролі концептів у структурі свідомості вони непослідовно диференціюються на культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські, адже той самий концепт може розглядатися в будь-якому із представлених типів [Селіванова 2006, 258]. Розуміючи концепт як певний окремий смисл, певну ідею, яка є в нашій свідомості та яка існує як оперативна одиниця у процесах думки, як цілком самостійна й чітко виділена окрема сутність [Кубрякова 2004, 316], що передбачає відповідну структурованість, В.І. Кононенко підкреслює, що саме це дає право дослідникам виокремлювати різні за змістом типи концептів, хоча самі принципи їх опрацювання можуть бути неодноплановими, частково відмінними й розглядатися з різних позицій [Кононенко 2004, 6].

Концепт – своєрідний маркер картини світу, одиниця мовної (домовної) картини світу (Л.А. Лисиченко). Концепт реалізується у слові (номені, лексемі). Слово – конкретна реалізація концепту. Проте концепт – не лише матеріалізоване слово. Концепт – узагальнена поняттєва категорія. Дослідники розрізняють концепти предметного світу (іменники), концепти ознакового світу (прикметники) та концепти діяльнісного світу (дієслова) [Колшанский 1990, 3–20]. Термін «концепт» у працях різних дослідників має досить відмінні дефініції: іноді його ототожнюють із поняттям як основою лексичного значення, іноді розглядають як основну ланку в ментальному світі людини [Степанов 2004, 43]; співвідносять його із словом або значенням (є «своєрідним алгебраїчним вираженням значення», яке людина «просто <...> інколи по-своєму інтерпретує» [Лихачёв 1997, 281]). Загалом на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки можна виділити два основні підходи до тлумачення терміна «концепт»: 1) концепт як загальне поняття (традиційне розуміння); 2) концепт як комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет (нове осмислення терміна в межах лінгво-філософської наукової парадигми) [Голубовская 2002, 108].

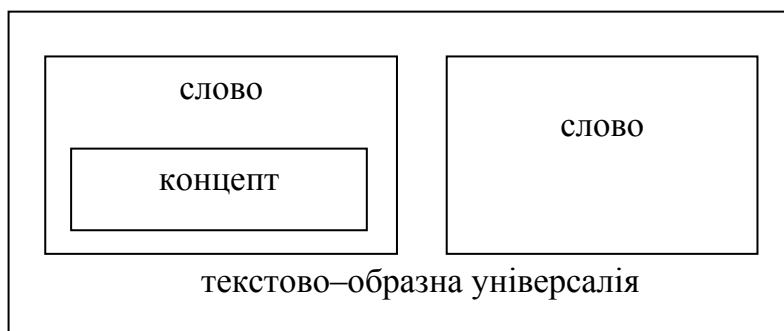
Як засвідчують численні дослідження із проблематики, семантика мовного концепту охоплює, крім предметної віднесеності, усю комунікативно вагому та прагматичну інформацію мовного знака, когнітивну пам'ять слова (смислові характеристики мовного знака, пов'язані з його первинним призначенням та системою духовних цінностей носіїв мови), а також культурно-етнічний компонент [Іващенко 2008]. Кожна мовна одиниця практично зорієнтована на концептуальний простір світу, пор.: «слово не лише містить і передає актуальну інформацію, воно акумулює також загально-гуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну, оцінну інформацію, значущу для того чи іншого соціуму. У результаті мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістище узагальненого культурного смислу, що дає підстави вважати мовну одиницю передусім культурним концептом. Якщо за словом стоїть не лише реалія (скажімо, рослина, тварина, страва), а образ і символ, що постають у тому чи іншому етнокультурному просторі, це дає підстави розглядати відповідну мовну одиницю як

етнокультурний концепт, що включає певний квант культурної інформації про неї» [Іващенко 2008, 25].

Фольклорний текст – це своєрідно впорядкована система етнокультурних концептів. Фольклорні жанри, особливо поетичні, характеризуються специфічним набором етнокультурних концептів, позначених мовними одиницями етнокультурного змісту на зразок *воля, батьківщина, батько-мати, хліб-сіль, щастя-доля, козаки-запорожці, шапка-бирка, чужина, смерть, турки-яничари, лиха година, буйний вітер, зелений барвінок, хрещатий барвінок, біле тіло, вороний кінь, дрібний дощ, ясне сонце, чорна хмара*.

Практично всі такі етноконцепти слугують «будівельним матеріалом» для текстово-образних універсалій, які відіграють власне образну, структурно-композиційну роль у думі.

Текстово-образна універсалія як міні-контекст визначає семантичний (денотативний і конотативний) обсяг концепту, «регулює» його змістово-емоційне наповнення. Компоненти текстово-образної універсалії загалом уточнюють концепт. Так виникає подвійна залежність між текстово-образною універсалією і концептом: текстово-образна універсалія будується на основі концепту, що становить обов'язковий складник, змістовий модуль текстово-образної універсалії; водночас концепт набуває різнобічного уточнення, конкретизації, контекстуальної прив'язаності і залежності від певного універсуму (фольклорного, зокрема думового) завдяки текстово-образній універсалії. Адже концепт не функціонує сам по собі, незалежно від матеріального (словесного) втілення, поза зв'язками з формальним слововираженням. Концепт як ментальне утворення у художньому (фольклорно-пісенному) тексті реалізується у складі стереотипних, клішованих одиниць, якими є текстово-образні універсалії. Різномірну взаємозалежність (накладання, перехрещення) слова, концепту і текстово-образної універсалії схематично можна позначити так:

Отже, у текстово-образній універсалії як міні-контексті відбувається конкретизована реалізація концепту (макроконтекст, як правило, нараховує кілька текстово-образних універсалій), «розщеплення» концепту: у такій стереотипній одиниці реалізуються усі можливі змістові й емоційні нюанси концепту, представлені конкретними одиницями, що «формують» ключовий концепт, його базові складники.

Сталість компонентного складу текстово-образної універсалії зовсім не пов'язана зі сталістю, застиглістю змістово-образної інформації, що закодована в цій словесно-образній текстовій структурі. Як показує досвід декодування текстів, окремих образів, словесно-образних форм, їх сприйняття є багатоплановим, що зумовлено різними суб'єктивними та об'єктивними причинами, зокрема суспільно-політичними, культурно-історичними тощо чинниками.

Множинність декодування текстово-образних універсалій як міні-контекстів (наприклад, **широкий степ, чисте поле, крута гора**) певною мірою зумовлена наявністю у їх складі концептів, які є тими вузлами, згустками раціонального й емоційного, експліцитного й імпліцитного, що містять інформацію про духовне й матеріальне, конкретне й абстрактне, пізнавальне і приховане, таке, що піддається дослідженню, описові, і таке, що є поза межами людського досвіду. Тому концепти розуміють як «ембріони мисленнєвих операцій» [Аскольдов 1997, 273]. Коли вимовлене ким-небудь слово сприймається у конкретному значенні, то це означає, що той, хто розуміє це слово, творить певний миттєвий акт, який слугує зародком цілої системи мисленнєвих операцій. Концепт концентрує відповідну інформацію, вбираючи в себе «основний смисл, що замикає навколо себе інші, організовані певним чином значення» [Карпенко-Иванова 2006, 13].

Текстово-образна універсалія завдяки концептові, що входить до її складу в згорнутому вигляді, репрезентує дійсність: картину дійсності, картину світу. Якщо мову загалом розглядати як світ світів, то текстово-образну універсалію також можна кваліфікувати як міні-світ світу. Таке трактування текстово-образної універсалії, таке бачення зв'язку текстово-образної універсалії з універсумом-Всесвітом можливе завдяки концептові, що також є універсальним знаком-кодом, характерним для всіх культур; індивідуальним є лише денотативно-конотативне наповнення концепту, що виявляється в художньому тексті, де він функціонує у складі текстово-образної універсалії. Отже, текстово-образна універсалія – міні-простір функціонування концепту, простір його конкретної реалізації, життєдіяльності, де він нерідко є образом, символічним узагальненням чогось.

Художній концепт тяжіє саме до потенційних образів і спрямований на них [Аскольдов 1997, 275].

Текстово-образна універсалія становить мовно-мисленнєве утворення, одиницю художнього тексту, у якій поєднано формально-змістові та образні ознаки. Концепт як мисленнєве утворення, формально реалізоване в певній одиниці мови, найчастіше – слові, у художньому тексті відіграє роль образу, символу, коду, у мікроконтексті – це безпосередній складник текстово-образної універсалії: у зв'язку з тим, що сам концепт, як універсалія мисленнєвого плану, реалізовуючись у конкретній мовній одиниці, спричиняє виникнення у тексті такої структури, яка також на певному рівні її сприйняття та осмислення буде універсальною. Таким чином, фольклорні концепти – своєрідні образи, асоціативні, алюзійні тощо. Закономірно, що вони становлять органічні, невід'ємні складники текстово-образних універсалій.

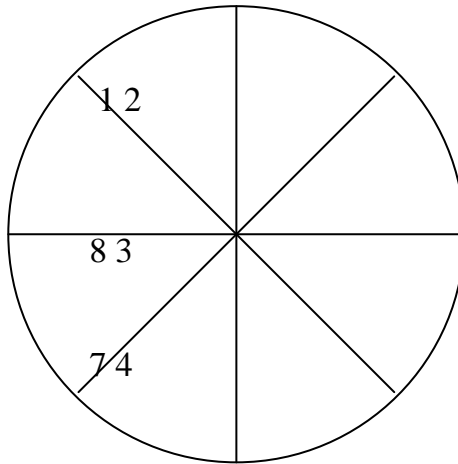
Спільні ознаки текстово-образної універсалії та концепту:

- належність їх до обов'язкових категорій фольклорного дискурсу;
- текстово-образна універсалія і концепт – це знакові (макрознакові) утворення, що реалізуються у конкретних мовних одиницях, мовних знаках;
- текстово-образна універсалія і концепт становлять ментально-психологічні вербалізовані утворення;
- текстово-образна універсалія і концепт характеризуються наявністю оцінно-емотивних і прагматичних компонентів смислу.

Різниця між текстово-образною універсалією і концептом полягає у способі (формі) їх вираження: текстово-образна універсалія – мовна модель (схема), синтаксична побудова, конкретна граматична одиниця; концепт – узагальнене поняття, уявлення, абстракція, що реалізується в мікроодиниці тексту – слові.

Відмінність текстово-образної універсалії і концепта полягає ще й у тому, що текстово-образна універсалія – це знак-конструкція, формула. Текстово-образна універсалія структурно представляє свій зміст через експлікацію складу її

компонентів та їх взаємне розташування: просторове, логічне, ієрархічне. Своєрідність текстово-образної універсалії полягає в її аналітичності і діаграмній іконічності. Концепт – інтелектуальний знак (ментально-психонетичний), знак-образ, знак-символ; це простий знак за планом вираження, але складний за планом змісту. Внутрішній «об'єм» концепту як знака можна схематично представити так:

Коло – це концепт з усіма його значеннями;
сегмент кола – це окреме значення концепту: таких значень може бути безліч

Звичайно, обсяг концепту – поняття відносне; він (обсяг) залежить від того, на якому рівні і в якій галузі розглядаються концепти. Ми чітко розрізняємо когнітивний (мисленнєвий) концепт, що складається з компонентів (концептуальних ознак), і його мовну реалізацію (слово, словосполучення), що формується з набору сем і виступає в ролі засобу і способу репрезентації когнітивних процесів у лінгвістичних структурах, але не становить повного обсягу концепту. Мовні засоби вираження концепту своїм значенням передають тільки частину концептуальних ознак, релевантних для повідомлення; їх відтворення є завданням мовця, входить у його інтенцію. При цьому весь концепт (у всій різноманітності свого теоретичного змісту) може бути реалізований тільки сукупністю засобів мови, кожен із яких осібно розкриває лише його окремі аспекти [Попова 1999, 38].

Концепти «прив'язані» до певної дійсності, етносу, а відтак до мови. Водночас будь-яка національна мова репрезентує когнітивні структури і вербалізує концепти у властивому тільки їй вигляді, специфічно відображаючи об'єктивну дійсність, передаючи сукупність знань певного суспільства, етносу. Тому мова, виконуючи пізнавальну функцію, «відображає єдину природу світу в концептуальному апараті людини як універсальній поняттєвій системі. <...> Своєрідність кожної мовної системи полягає саме в особливостях комбінацій значень і мовних одиниць, що складаються так або інакше в єдину семантичну картину світу» [Колшанский 1990, 28]. Комбінацію значень і комбінацію мовних одиниць у художньому (фольклорному) тексті значною мірою визначають текстово-образні універсалії з домінантним концептуальним словом. Концепт у складі текстово-образної універсалії фольклорного тексту – ключ до декодування мовно-образного, загальнокультурного універсуму. Пор.:

Та про віру християнськую думають та гадають,

Землю турецьку, віру бусурменську клянуть-проклинають:

– Ти, земле турецька, ти, віро бусурменська, ти, розлуко християнська!
[УНД 1972, 105].

Концепт *віра*, що реалізується у двох опозиційних текстово-образних універсальїях *віра християнська* і *віра бусурменська*, засвідчує зв'язок з іншим концептом – *чужина*. Дві площини – мисленнєво-ментальна (концепт) і логіко-граматична (текстово-образна універсальїя) – взаємопов'язані. Концепт – це «мисленнєве поле», своєрідна духовно-ментальна субстанція, що реалізується у слові й «заповнює» текстово-образну універсальїю.

Текстово-образна універсальїя окреслює семантичні межі концептуального слова. Порівняймо, наприклад, семантику концепту **козак** у текстово-образних універсальїях *козак-нетяга* (нетяга – розм. бідна, неймуша людина) і *козак-сіромаха* (сірома – розм. незаможна людина; бідняк; сіромою (збірн., іст.) називали козацьку бідноту в Запорізькій Січі). У цих двох випадках актуалізується така ознака козака (і козацтва загалом), як бідність, незаможність. Текстово-образна універсальїя з концептом **козак** – *козаки-брати* – вказує на стосунки між членами козацького війська (брат – близька, своя людина, однопумець, друг), у текстовій універсальїї *козаки-запорожці* завдяки компонентів *запорожці* уточнюється, що це українські козаки, які жили в пониззі Дніпра за порогами в XVI – XVIII ст. Концепт **козак** у текстово-образній універсальїї *козаки-молодці* (*молодець* – н.-поет. статна здорова молода людина міцної статури, бравого вигляду) актуалізує семантичний складник «фізична сила і краса» у сприйнятті цих історичних героїв.

Текстово-образна універсальїя завдяки концептові має динамічний характер. Їй не притаманна одноманітність, одноплановість, сталість змістового й емоційно-експресивного значень. Порівняймо приклади текстово-образних універсальїй із концептом *воля* (*неволя*): 1) *А все в неволі, А все в турецькій, Усе в бусурменській, Ой то все пробувають* [УНД 1972, 111]; 2) *Ой то визволь нас, Господи, Із тяжкої неволі На тихі води, На ясні зорі, На край, веселий* [УНД 1972, 111]; 3) *Гей, визволь, визволь, Господи, нас, Всіх бідних невольників, З тяжкої турецької неволі На ясні зорі, На тихі води, В край веселий, Між народ хрещений, В города християнські, до отця, до неньки, До роду, до родини сердечної, гей!* [УНД 1972, 113]; 4) *Лучче ми будем по полю літати Та собі живності доставати, Аніж у тяжкій неволі У панів проживати* [УНД 1972, 115]; 5) *А все у неволі у турецькій, у бусурменській каторзі На Чорному морі пробувають* [УНД 1972, 103]; 6) *Ти визволь, Боже, усіх бідних невольників Із тяжкої неволі, із каторги турецької, На святоруський берег, У край веселий, Між народ хрещений* [УНД 1972, 103–104].

Наведені контексти свідчать, що концепт **воля** в думовому епосі реалізується через подолання світу **неволі**, через прагнення до **волі, визволення, вольності**. **Воля** тут представлена не як реальний світ, а як бажаний, очікуваний, сподіваний, тому в центрі думового дискурсу постає поняття *неволя* як знак боротьби за волю.

Динамізм концепту **воля/неволя** передано всією словесно-образною системою текстово-образних універсальїй. **Неволя** – водночас *турецька, бусурменська* (1), *тяжка*, така, що протиставляється **волі** – *тихим водам, ясним зорям, краю веселому* (2), окрім того, асоціюється з *народом хрещеним, городами християнськими, отцем, ненькою, родом, родиною* (3), з перебуванням у панів (4), з *бусурменською каторгою* (5), з *каторгою турецькою* і мрією про волю – про *святоруський берег, край веселий, мир хрещений* (6).

Як бачимо, концепт *воля* досить місткий: він активізує просторові величини, величини духовного плану (віросповідання), психоментальні поняття (шанування батьків, визнання понад усе роду, родини). Це зумовлює відповідну образність текстово-образної універсальїї, багатоплановість її сприйняття, різноплощинність осягнення закодованої інформації, що, крім денотатного значення, породжує певні конотаційні смисли. Концепт у таких випадках виконує функцію автоматизованого

засобу активізації ментальних ознак, пробудження генетичної культурно-історичної пам'яті.

Текстово-образна універсалия репрезентує лінійне утворення. Концепт як складник останньої пов'язаний деякою мірою (відносно) з лінійністю як ознакою текстово-образної універсалиї. Лінійність текстово-образної універсалиї (залежність компонентів і їх ланцюгове розгортання) зумовлює (породжує) змістову й образну конкретизацію концепту. Наприклад, концепт **простір**, реалізуючись у номенах *Савур-могила, шляхи самарські, ріки салтанські*, формує низку текстово-образних універсалий (адвербіальних формул), які входять до предикативної текстово-образної універсалиї і структурно-композиційної – кінцівки думи. Адвербіальні текстово-образні універсалиї *на Савур-могілі, на шляхах самарських, на ріках салтанських* є своєрідними уточнювальними структурами:

Помер козак і поляг
На Савур-могілі,
На шляхах самарських
І на ріках салтанських,
А слава його не вмере, не загине [УНД 1972, 167].

Розглядані універсалиї, розміщуючись ланцюгово, засвідчують і ланцюгове поєднання концептів, які є їхніми ядерними компонентами, що в контексті твору (вертикальному контексті) взаємодіють між собою.

Текстово-образні універсалиї, співвідносні з концептами, засвідчують їх «взаємокомпонування», регулювання на рівні структури, змістового та художньо-образного функціонування в конкретному творі, загалом у фольклорному континуумі. Наприклад:

Як із землі турецької,
Да з віри бусурменської,
Із города із Озова не пили-тумани вставали:
<...>

Тікало три братіки рідненькі,
Три товариші сердешні [УНД 1972, 157].

У наведених контекстах функціонують адвербіальні текстово-образні універсалиї із ключовими концептами: **простір**, що реалізується у номенах *земля (із землі турецької), Озов (із города із Озова); віра*, що синонімічний концептові **простір** (*з віри бусурменської*); **людина**, який представлений номеном **брати** (*три братіки рідненькі*).

Пор. кінцівку наступної текстово-образної універсалиї – макроструктури:
Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невільників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
[УНД 1972, 124].

Вона концентрує кілька концептуальних площин: ключові концепти *простір, воля і неволя, віра, батьківщина, людина*. Так, ключовий концепт **простір** реалізується у текстово-образних універсалиях із *тяжкої неволі, з віри бусурменської* (водночас ці останні пов'язані із ключовими концептами *неволя, чужина*, а також *віра (на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещений)*). Водночас універсалиї *на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещений* становлять ключові концепти *воля, батьківщина*.

Ядерний концепт *людина* співвідносний із субконцептом *невільник* (в атрибутивній текстово-образній універсалії *бідні невольники*). Синонімічними в розгляданій структурі є адвербіальні текстово-образні універсалії з *тяжкої неволі*, з *віри бусурменської* (одночасно з концептами *неволя*, *чужина*, *віра*), *на ясні зорі*, *на тихі води*, *у край веселий*, *у мир хрещений* (одночасно з концептами *воля*, *батьківщина*, *віра*); ці два блоки текстово-образних універсалій перебувають в опозиційних відношеннях, поєднуючись у предикативній текстово-образній універсалії звернення-прохання до Бога.

Висловлене дає змогу зробити висновок про таку закономірність функціонування концептів думового дискурсу, яка виявляється у здатності одночасно апелювати до кількох мисленнєво-поняттєвих площин, тобто бути поліконцептами. У цьому також простежується певна універсальність концептуального слова.

Нерідко в текстово-образній універсалії фокусується кілька естетично означених сфер, естетично маркованих характеристик: емоційно-експресивний потенціал фольклоризму, художньо-образне наповнення символу. Показовим у цьому плані є образ *тихого Дунаю* з думи «Розмова Дніпра з Дунаєм». Загалом фольклоризм *Дунай* – один із найпоширеніших фольклорно-пісенних образів [Жайворонок 2004, 235]. Прийнято вважати, що Дунай у фольклорі символізує заміжжя, одруження (хлопця чи дівчини):

Дунай мій, Дунай,
Син мій нежонатий!
Дунай шапочку зронив,
Дунай дівочки просив [УНП 1963, 74].

Словник за редакцією Б.Д. Грінченка слово **Дунай** фіксує із символічним значенням «велика вода», «розлив води» [Грінченко 1907, I, 456], сподівання на кохання та одруження:

Тече Дунай глибоко,
Над ним терен високо,
В тім ми терені світлойко,
В тім ми світлойку дівойка
Шила шитейко дороге
Своєму ми мийкому кошулейку [УНП 1963, 230].

Велика вода в народнопоетичній символіці пов'язана не лише з одруженням, а й із почуттями взагалі (за аналогією повінь води, течія води – повінь почуттів, їх плин). Пор. у такій веснянці:

Коло Дунаєчку, коло бережечку
Да ринула вода з Дунаю,
З Дунаю тихого,
З беріжка крутого.
Там три козаки коней панували.
А Максимко каже: «Я Катрусю люблю,
Я Катрусю люблю і за себе візьму» [УНП 1963, 148].

Про те, що **Дунай** у фольклорно-пісенній творчості символізує глибокі почуття кохання, свідчить оспівуваний у веснянках звичай віночок вити та на Дунай пускати [УНП 1963, 202]. Фольклоризм **Дунай** у веснянках виступає, зокрема, у порівняльних конструкціях, символізуючи кохання:

Ой вийду я за ворота,
Гуляю, гуляю,
Як білая лебедонька
На тихім Дунаю.
Що білая лебедонька
Воду сколотила,

Молодая дівчинонька
Жалю наробила.
Ізродила удівонька
Хорошого сина
Та на мою головоньку,
Щоб я полюбила [УНП 1963, 144].

Пор. також у купальських піснях: Іване, Іваненьку. / Та не грай конем / Да понад морем, / Іване, Іваненьку, / Да Дунай-море / Да й Увічливе, / Іване, Іваненьку. Урочу я тебе [УНП 1963, 323], Як пішли дівочки в ліс по ягідочки, / То й пришлось їм три річеньки брести, / Три річеньки брести і Дунай пливти [УНП 1963, 343]; у щедрівках та колядках: Піду я крутим бережечком, / Тихим Дунаєчком, – / Піду я! [УНП 1963, 420], Ой в чистім полі та на Дунаю, / Та на Дунаю, на береженьку / стоїт ми наміт білий шовковий [УНП 1963, 429], Плаває по воді золотий човнок, / А в тім човнику красний молодець, / Струже, малює, на Дунай пускає [УНП 1963, 450], Як ти поїдеш за тихий Дунай, / За тихий Дунай по гречну панну [УНП 1963, 452] та ін.

У жниварських піснях образ-символ **Дунай** – лише своєрідний натяк на почуттєво-любовну сферу, що усвідомлюється на основі всього фольклорного тексту: Закотилось сонечко за зелений гай, / Підемо вечеряти за тихий Дунай. За тихим Дунаєм сухарики на столі / І риба печена – то ж наша вечеря! / Закотилось сонечко за зелений сад, – / Цілюються, милуються, а хто кому рад [УНП 1963, 397]. В українських народних ліричних піснях **Дунай** символізує очікування кохання, мрії про кохання, стан закоханості: Ой вийду я на улицю, гуляю, гуляю, / Як білая лебедонька по тихім Дунаю [УНП 1963, 21], а також сум за втраченим коханням (пісня «Ой за гаєм, там Дунай тихенький» [УНП 1963, 249].

У думовому епосі концепт **Дунай** має дещо відмінне образно-композиційне вираження. Так, у згадуваній уже думі «Розмова Дніпра з Дунаєм» з назвою Дунай асоціюються події історичного минулого, зокрема походи запорозьких козаків до Дунаю (один із таких походів був здійснений 11 липня 1621 р.). В антропоморфізованому діалозі Дніпра з Дунаєм ідеться про доблесть і відвагу українських козаків:

Шляхи і дороги замічали,
Городи бусурменські плондрували,
Огнем мечем воєвали,
Сребра-злата по достатках набирали,
До річки Хортиці прибували,
<...>

За весь мир Господа прохали [УНП 1963, 258].

Про все це довідуємося з «вуст» *тихого Дунаю*. «*Тихий Дунаю*», – звертається Дніпро-Славути. До Дніпра-Славути *промолвить тихий Дунай*. Текстово-образна універсалія *тихий Дунай* є своєрідним композиційним приводом для розгортання динамічного опису подієвості в думі.

Отже, *Дунай* у думовому тексті – не суто фольклорно-пісенний образ-символ, а насамперед такий, з яким пов'язувалися реальні історичні події національно-визвольного руху за участю козацтва. Проте вертикальний контекст засвідчує, що загальнофольклорний концепт *Дунай* зберігає всі денотативно-конотативні характеристики, увесь спектр емоційно-експресивних нашарувань народнопісенної традиції.

Висновки. Розглянуте вище дозволяє констатувати таку закономірність: текстово-образні універсалії фольклорного, зокрема думового, дискурсу конструюються шляхом активізації у їхньому складі концептуального слова, наявність якого безпосередньо

пов'язана передусім зі смисловою вагою текстово-образної структури, її ключовою роллю у побудові та імпровізаційному відтворенні епічного тексту.

Література

- Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / под ред. проф. В.П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
- Беценко Т.П. Текстово-образні універсальї думового епосу: структура, семантика, функції / Т.П. Беценко. – Суми, 2008. – 400 с.
- Беценко Т.П. Аспекти дослідження народного героїчного епосу / Т.П. Беценко // Слово і час. – 2012. – № 1. – С. 51–65.
- Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира : [монография] / И.А. Голубовская. – К. : КНУ, 2002. – 293 с.
- Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка / Б.Д. Гринченко. – К., 1907–1909. – Т. I–IV.
- Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 242 с.
- Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 23–35.
- Іващенко В.Л. Семантика ментальності концепту / В.Л. Іващенко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 37–43.
- Карпенко-Иванова У. Фрейм «вооруженное противостояние» в русской, английской, итальянской культурно-языковой традиции / У. Карпенко-Иванова. – К. : ИД Дмитрия Бураго, 2006. – 232 с.
- Климас И.С. Частотная лексика народной лирики в территориальном аспекте / И.С. Климас, Н.В. Крисанова // Лингвофольклористика. – Курск, 2000. – С. 3–20.
- Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 107 с.
- Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу / В.І. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
- Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
- Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачёв // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / под ред. проф. В.П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
- Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1999. – 158 с.
- Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
- Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – 3-е изд. исправ. и допол. – М. : Академический Проект, 2004. – 992 с.
- УНД – Украинские народные думы / изд. подгот. Б.Н. Кирдан ; отв. ред. серии «Эпос народов СССР» А.А. Петросян ; отв. ред. тома В.М. Гацак ; вст. ст. Б.П. Кирдана. – М. : Наука, 1972. – 560 с.
- УНП – Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. Пісні про кохання. – К. : Дніпро, 1964. – 586 с.

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *СКРОМНІСТЬ* У ВІКТОРІАНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

В.О. Шастало (Турченко)

В останнє десятиліття зроблено перші спроби теоретичного осягнення ментальних сутностей особливого типу – концептів комунікативної поведінки на матеріалі германських і слов'янських мов [Шевченко 2013; Чесноков 2009], однак цей розповсюджений тип концептів ще не отримав усебічного висвітлення та загальноприйнятого витлумачення в лінгвістиці, що підкреслює важливість інтегрального когнітивно-комунікативного вивчення концепту.

СКРОМНІСТЬ як етичний концепт-регулятив виявляється в комунікативній поведінці мовців [Турченко 2014] і належить до лінгвокультурних концептів, а отже, змінюється з розвитком соціуму, культури й системи мови. Історичність – визнаний принцип лінгвокультурологічних студій [Степанов 2001]. Лінгвокультурні концепти зазнають «еволюції, що полягає у змістовому розширенні, та інволюції, яка виявляється як змістове стискання» [Карасик 2007, 187]. Так, СКРОМНІСТЬ в англійській лінгвокультурі найбільш притаманна вікторіанській добі, коли ця чеснота є однією з визначальних норм моралі [Шевченко 2010; Hobsbaum 1989]. Проте історичний розвиток як найважливіша інгерентна характеристика концепту СКРОМНІСТЬ ще чекає свого вивчення в англістиці, що зумовлює необхідність нашого дослідження.

Актуальність обраної теми визначається тим, що лінгвокогнітивні характеристики СКРОМНОСТІ – однієї з морально-етичних домінант культури – встановлюються з позицій новітньої когнітивно-дискурсивної парадигми у ракурсі їхнього історичного розвитку. Нагальним є встановлення природи, особливостей вербалізації та дискурсивної актуалізації специфічного типу концептів – концепту комунікативної поведінки.

Концепт комунікативної поведінки СКРОМНІСТЬ є регулятивом, що безпосередньо скеровується етосом – «узагальненими нормами й типом комунікації, стилем мовленнєвої взаємодії у суспільстві» [Brown 1987, 243]. «Соціальні норми, мови комунікації, правила співжиття, нормативний етикет – усе те, що об'єднує колектив у співтовариство і регулює соціальне життя, нагромаджується і передається з покоління в покоління», – люди виробляють у процесі життєдіяльності й адаптації до навколишнього середовища. Народжуючись у конкретному соціумі, людина засвоює прийняті у ньому правила і норми як найбільш природний і правильний спосіб поведінки [Ларина 2009, 37]. Концепт СКРОМНІСТЬ вбирає в себе усвідомлення норм комунікативної поведінки, які скеровують дискурс згідно зі стратегіями ввічливості.

У теорії П. Браун і С. Левінсона все різноманіття стратегій дискурсу зведено до дихотомії зближення :: дистанціювання (терміни Т. Ларіної [Ларина 2009] є відповідниками *positive :: negative politeness*). У нашому дослідженні також взято до уваги, що стратегії реалізуються плановано або неплановано (*on record, off record*) [Brown 1987].

На відміну від правил і комунікативних принципів (максим) спілкування, які є обов'язковими для виконання і діють однаково на всіх етапах комунікації [Иссерс 2002, 101], мовні стратегії вибирають усвідомлено залежно від мети спілкування. Стратегія – «когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне рішення комунікативних завдань мовця» [Иссерс 2002, 100]. І.Є. Фролова

наголошує на комунікативно-соціальній природі стратегії, яка здійснюється «з опорою на загальні світоглядні орієнтири» [Фролова 2009, 85].

Стратегії дискурсу реалізуються окремими тактиками, а «в ролі інструменту реалізації тієї чи іншої мовленнєвої тактики розглядаємо комунікативний хід» [Иссерс 2002, 117]. Окремі тактики, що втілюють скромну комунікативну поведінку, зумовлені двома виявленими групами когнітивних ознак СКРОМНОСТІ: «негордовитий» (розширення «неманірний») та «благопристойний» (розширення «пристойний у поведінці, мовленні, одязі», «сексуально пристойний»). Серед 10-ти планованих (on record [Brown 1987]) тактик дистанціювання концепт СКРОМНОСТІ, за нашими даними, найбільш представлений у чотирьох (їх нумерація відповідає прийнятій у П. Браун і С. Левінсона, де N – negative):

N2 – уникай втручання (question, hedge);

N4 – мінімізуй ступінь втручання (minimize the imposition);

N5 – поважай думки і бажання співрозмовника (give deference);

N6 – вибачайся (apologise) [Brown 1987, 131].

Демонстрація відсутності гордовитості досягається вживанням непрямих мовних засобів, зокрема різноманітних запитань, замість тверджень і спонувань (тактика N2). Це сегментовані, загальні й спеціальні, риторичні запитання. У наступному прикладі сегментоване і загальне запитання зменшує ступінь втручання, а риторичне запитання (*Who would take you ...*) робить висловлення емоцій більш помірним порівняно з відповідним твердженням (*No one will take you*):

The Alderman's very rich, isn't he? Osborne said archly. «Don't you think one of the daughters would be a good spec for me, Ma'am?

You foolish creature! Who would take you, I should like to know, with your yellow face? [Thackeray].

Серед вербальних засобів пом'якшення категоричності висловлення (тактика N2) наявний так званий хеджинг (термін Дж. Лакоффа [Lakoff 1972, 195]), визнаний характерною рисою англomовного дискурсу. Засоби реалізації хеджингу інгерентно притаманні англійській мові [Ярхо 2004]. Як зазначає І.І. Морозова, тактика N2 є провідною серед стратегій дистанціювання для вікторіанського жіночого дискурсу [Морозова 2004, 72]. Серед способів актуалізації концепту СКРОМНОСТІ за допомогою хеджингу в дискурсі XIX ст. виявлено: модератори якості, кількості, цитування, умовні підрядні речення. Модератори якості (quality hedge [Brown 1987]) в нашій вибірці вікторіанського дискурсу слугують виявом незарозумілості, сором'язливості, подані епістемічними вступними реченнями типу *I believe, I suppose* та ін., прислівником *perhaps* (так званим tentativiser [Brown 1987, 160]) та ін., невизначено-особистими пропозиціями *It seems (to me)*. Найбільш частотним модератором у нашій вибірці XIX ст. є вступне речення, наприклад:

I think the problem lies in the fact that words like virtue, decency, respectability are all equated with sexual morality [BNC].

У наступній ситуації місіс Рід розіграє світську даму перед опікуном притулку, намагаючись продемонструвати своє знання етикету, причому її комунікативний хід зводиться до одного висловлення:

Mrs. Reed answered for me by an expressive shake of the head, adding soon,

“Perhaps the less said on that subject the better, Mr. Brocklehurst” [BNC].

Модератори кількості (quantity hedge) П. Браун і С. Левінсон співвідносять із максимом кількості П. Грайса [Brown 1987, 164]. Цей модератор засвідчує негордовиту комунікативну поведінку мовця, зокрема відсутність манірності або прагнення розкоші, він «уточнює, чи дотриманий принцип кооперації» [Brown 1987,

164], і слугує для захисту «обличчя» слухача. Цей різновид тактики N2 представлений так званими зменшувальними (weakening) прислівниками міри і ступеня типу *just, really, simply* та ін. Наприклад:

Only this evening, about the small, sensitive mouth there seemed to be hovering just the faintest suggestion of a timid smile [Jerome].

«Зменшувальний» прислівник *a little* – один із засобів реалізації тактики N2 [Brown 1987, 166–168] – слугує для пом'якшення різкості суджень, підкреслення когнітивної ознаки помірності адресанта (як гіперонім СКРОМНОСТІ) щодо предмета мовлення:

“My dear Nickleby”, said the gentleman <...> “He is a little excited by last night, but never mind that; he always speaks the stronger for it” [Dickens].

Згідно з етикетом вимоги пристойної поведінки примушують мовця пом'якшувати погані новини і вживати *I'm afraid, I'm sorry* як співчуття [Brown 1987, 160] або для зменшення ступеня негативної оцінки, наприклад:

And are the family well at the house, Robert?

I am sorry I can't give you better news of them, Miss: they are very badly at present-in great trouble [Bronte].

Модератор хеджинг-цитата, дистанціювання шляхом зазначення джерела інформації, реалізується, як правило, словосполученнями *I hear, they say, I am told, it is said* (так звані quotative particles [Brown 1987, 151–172]), які вводять цитування. Тим самим адресант ніби знімає із себе відповідальність за правдивість висловлювання і демонструє відсутність зарозумілості, завищеної самооцінки власних здібностей, наприклад:

Far from being inclined towards self-righteousness, the Pharisees taught “Be humble before all men”, and revered their teacher Hillel for his extreme humility; and far from being judgemental, they urged “Do not judge your fellow man until you are in his position” [BNC].

В останньому прикладі тактика N2 втілюється комунікативним ходом, що налічує кілька взаємопов'язаних висловлень, як і в наступному випадку, де хеджинг, виражений умовними підрядними реченнями, слугує пом'якшенню висловлень адресанта, свідчить про його скромність і вихованість. У нашій вибірці цю тактику, як правило, використовують представники заможних класів і аристократії: як жінки, так і чоловіки. Наприклад, місіс Рід вживає тактику N2:

Mr. Brocklehurst, <...> this little girl has not quite the character and disposition I could wish: should you admit her into Lowood school, I should be glad if the superintendent and teachers were requested to keep a strict eye on her, and, above all, to guard against her worst fault, a tendency to deceit [BNC].

Тактика мінімізації ступеня втручання N4 відповідає когнітивним ознакам благопристойності та сором'язливості у висловленнях, що загрожують «особі» адресата, – у проханнях і запитаннях. Тактика мінімізації здійснюється висловленнями із частками *only, just, a tiny little bit, a bit* [Brown 1987, 177], що свідчить про частковий взаємний перетин тактик N4 і N2, де ці частки слугують формами хеджингу в розповідних реченнях. Прикладом благопристойності і дотримання етикету є висловлення леді Чілтерн, що не бажає змушувати лорда Горінга чекати на неї:

I will be back in a moment. I am only going to take my hat off [Wilde].

Наші дані про домінування стратегій мінімізації втручання та уникливості знаходять підтвердження у дисертації М.С. Левіщенко, яка довела, що «комунікативна культура цього періоду має конвенціоналізований характер і визначається такими принципами, як «стриманість, самоконтроль, паритетність, мітигація, що втілюються за допомогою різних засобів із широким використанням

лексичних «підсилювачів» і «пом'якшувачів», основна мета яких полягає у зниженні категоричності висловлення. Значно поширені в пізньому вікторіанському дискурсі табу, натяки й оцінки, дотримання яких є важливою передумовою для досягнення комунікативних цілей і намірів» [Левіщенко 2011, 10].

СКРОМНІСТЬ у комунікативній поведінці визнають одним із гендерних стереотипів [Брутян 2008]: «Чоловіки і жінки повинні дотримуватися певних норм поведінки і мати вигляд, що відповідає їхній гендерній ідентичності. Чоловіки мають бути впевнені в собі й атлетичні, а жінки – слабкі, сором'язливі і скромні» [Anderson 2004]. СКРОМНІСТЬ в англійській лінгвокультурі асоціюється із жіночністю: за даними О.К. Мушаєвої, вона притаманна дівчатам [Мушаєва 2008, 13]. За нашими даними, вікторіанські жінки вдаються до мінімізації ступенів втручання у п'ять разів частіше, ніж чоловіки цього періоду. Наприклад, Джон Бартон применшує вад сестри:

I have thought several times since, that she was a bit quieter, and more womanly-like; more gentle, and more blushing, and not so riotous and noisy [BNC].

Тактика вираження поваги до думки і бажання співрозмовника N5 поширюється на висловлення поваги за трьома осями: мовець → референт, мовець → адресат, мовець → третя особа; її індикаторами є гонорифічні форми звертання: *sir, madam, Mr. President* тощо [Brown 1987, 178–187]. Ця тактика втілює благопристойну поведінку особи, бажання дотримуватись норм етикету, а її використання залежить від контекстного співвідношення комунікативних статусів мовців за ознакою гендеру, віку, групової приналежності. Так, у ситуації знайомства чоловіка і дівчини середнього класу його звертання *Miss* + прізвище є цілком етикетним: *This young lady is your friend? Miss Sharp, I am very happy to see you* [Thackeray].

Ситуації спільної трапези були жорстко регламентовані етикетом у вікторіанську епоху. Необхідно було дотримуватись правил, які підкреслювали особливості етикету справжніх леді та джентльменів. Так, «середній клас завжди користувався кільцями для серветок, вищі класи міняли серветки після кожного прийому їжі, а пролетаріат зовсім ними не користувався» [Lewis 1973].

Тактика вибачення N6 водночас полягає у вживанні різних форм вибачення та у визнанні своєї поведінки як такої, що шкодить «особі» адресата, руйнує необхідну дистанцію спілкування [Brown 1987, 187–190]. Ця тактика демонструє негордовитість мовця та його прагнення відповідати стандартам благопристойної поведінки. Згідно з нормами вікторіанського етикету, комунікативні ситуації поради, оцінювання були «втручанням», шкодили «особі» адресата, а отже, вимагали вибачення. Наприклад, більш досвідчена жінка радить Амелії не втрачати надії на повернення чоловіка з війни і докоряє їй за безпорадність:

“God forgive me, Mr. Sedley, but you are no better than a coward”, Mrs. O’Dowd said, laying down the book [Thackeray].

Вікторіанська епоха висувала високі моральні вимоги переважно до представників вищих класів, що робить СКРОМНІСТЬ відмінною рисою цієї групи. На думку М. Гартмана, «етос людини, яка дотримується дистанції, можна позначити як аристократизм. <...> Аристократ оточує себе міцним бар’єром, який не лише захищає від настирливих, але й чужу особистість охороняє від занадто великих жертв. Він тим самим охороняє інтимну сферу. <...> Якщо зберігати цю дистанцію, <...> то близькість між людьми переживає свій внутрішній розквіт» [Гартман 2002, 445].

Концепт СКРОМНІСТЬ актуалізується і в окремих планованих тактиках зближення, де функцію висловлювання поваги за допомогою дистанціювання виконують різні форми ритуальної поведінки. «Шаноблива поведінка з боку актора полягає звичайно в демонстрації шанобливості, вдячності і благоговіння перед

реципієнтом такою мірою, що це здається надто компліментарним і, ймовірно, перевершує ті почуття, які актор міг би справді відчувати до реципієнта» [Goffman 1959, 111]. Це відповідає максимі похвали адресата Дж. Ліча [Leech 1980, 82] і стратегіям зближення – тактикам P1 і P15 у трактуванні П. Браун і С. Левінсона [Brown 1987, 102]:

P1 – стався з розумінням до інтересів, потреб і чеснот слухача (Notice, attend to H's interests, wants, needs, goods);

P2 – перебільшуй інтерес, схвалення, симпатію до слухача (Exaggerate interest, approval, sympathy with H);

P15 – демонструй розуміння і симпатію до слухача (Give gifts to H: goods, understanding, cooperation).

Ознаками тактики P2 слугують: інтенсифікатори – прислівники міри і ступеня *how, quite, so, very, too*; емоційно забарвлені прикметники (*exquisite, perfect*) і прислівники [Brown 1987, 104–106]; прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння, компліменти [Морозова 2004]. Наприклад, обмін люб'язностями на рауті повністю задовольняє вимоги пристойної поведінки в суспільстві:

Vicomte de Nanjac. *And you are younger and more beautiful than ever. How do you manage it?*

Mrs. Cheveley. *By making it a rule only to talk to perfectly charming people like yourself.*

Vicomte de Nanjac. *Ah! You flatter me. You butter me, as they say here* [Wilde].

Комплімент, що втілює тактику P2, визнають необхідним компонентом створення тональності довіри у спілкуванні. Це особлива форма похвали, певне самоприниження та невелике перебільшення достоїнств адресата, вираження схвалення, захоплення зовнішнім виглядом людини, її манерами, вдало сказаним словом, спрямоване на задоволення потреби в позитивних емоціях [Бодалев 1996, 10]. Комплімент входить до системи етикету, зокрема Н.І. Формановська вважає його виявом доброго тону [Формановская 1982]. Наприклад, «ідеальний чоловік» сер Чілтерн – визнаний вірець світської чемності – починає розмову з компліменту дружині:

Sir Robert Chiltern. *How beautiful you look to-night, Gertrude!*

Lady Chiltern. *Robert, it is not true, is it?* [Wilde].

Висловлення Роберта Чілтерна репрезентує компліментарність, що містить об'єкт оцінки (зовнішність), підставу і шкалу оцінки (краса – високий ступінь оцінки).

Щодо інших способів утілення концепту СКРОМНІСТЬ у стратегіях зближення, то це тактики P1 і 15, позбавлені спеціальних вербальних індикаторів (їх розрізняють лише за контекстом) [Brown 1987, 103–104, 129]. Слідом за І.І. Морозовою в нашій роботі поєднуємо P1 і 15 у вигляді спільної тактики «Демонструй увагу, розуміння і симпатію до інтересів і чеснот слухача» [Морозова 2004, 62]. Наприклад, Амелія виражає захоплення смаком свого нареченого, що відповідає правилам добропорядної комунікативної поведінки дівчини, яка його кохає:

“That's George's present to you, Rebecca, dear”, said Amelia, quite proud of the bandbox conveying these gifts. “What a taste he has! There's nobody like him” [Thackeray].

Актуалізацію концепту СКРОМНІСТЬ у стратегіях зближення і дистанціювання здійснюють і неплановано (off record), тобто так, що в мовленнєвому акті «неможливо знайти лише одну комунікативну інтенцію» [Brown 1987, 211]. У нашій вибірці із 15 непланованих тактик актуалізацію СКРОМНОСТІ у дискурсі XIX ст. здійснюють тактики, які використовують конверсаційні імплікатури через порушення Грайсових максимум релевантності, якості, способу [Brown 1987, 214].

Зокрема, різні ознаки концепту СКРОМНІСТЬ актуалізуються:

– тактикою натяку (Neg 1 – hint), що порушує максимум релевантності. Наприклад, Ребекка з удаваною скромністю натякає на наявність «почуття» до чоловіка, з яким одружилася виключно заради грошей:

“Dearest love”, she said, “do you suppose I feel nothing?” and hastily dashing something from her eyes, she looked up in her husband’s face with a smile [Thackeray];

– тактикою порушення максими кількості через заниження (understate) або завищення (overstate) (Neg 4, 5):

I hope I may have my thoughts upon the subject, however, for I really cannot help it under the circumstances [Dickens].

СКРОМНІСТЬ актуалізує і тактика невизначеності (Neg 12 – be vague), що суперечить максимі способу і втілена евфемізмами та еліпсисом, наприклад, *significant look* заміняє *passionate*:

If a man were to see another man looking significantly at his wife, and she were blushing crimson and appearing startled, do you think he would be so well satisfied? [Hardy].

Отримані дані про найбільш частотні тактики втілення скромної комунікативної поведінки в англomовному вікторіанському дискурсі зведені в табл. 1.

Таблиця 1

**Частотність тактик увічливості, що актуалізують СКРОМНІСТЬ
у вікторіанському дискурсі**

Тактики	Зміст	Частотність (%)
Плановані тактики (on record)		
N2	Question, hedge	20
N4	Minimize the imposition	10
N5	Give deference	13
N6	Apologize	12
P2	Attend to H’s interests, wants, needs, goods	12
P4	Use in-group identity markers	4
P1 і 15	Exaggerate sympathy, cooperation with H	9
Неплановані тактики (off record)		
Neg 1	Give hints	5
Neg 4,5	Understate, overstate	7
Neg 12	Be vague	8
ВСЬОГО		100%

Як видно з наведених даних, у цей період плановані й неплановані тактики дистанціювання, що актуалізують ознаки СКРОМНОЇ комунікативної поведінки у дискурсі, істотно перевищують тактики зближення (відповідно 80% і 20%). Серед перших найбільш уживаною виявляється тактика N2 (20%), що зумовлено важливою роллю хеджингу в англomовному дискурсі загалом. Інші тактики дистанціювання виявляють фактично зрівнянні значення, що не є істотними коливаннями частот (за критерієм χ^2). Серед стратегій зближення поведінковий концепт СКРОМНІСТЬ переважно актуалізується в дискурсі тактикою P2 (12%) відповідно до важливості компліменту за Г. Гіммельфарб [Himmelfarb 1995] у комунікативній поведінці англіїців вікторіанської доби.

Перспективним для подальших досліджень є встановлення когнітивно-комунікативних характеристик інших концептів комунікативної поведінки в етнокультурному плані.

Література

- Бодалев А.А.* Психология общения / А.А. Бодалев. – М. : Ин-т практ. психологии, 1996. – 256 с.
- Брутян Л.Г.* Язык и гендер / Л.Г. Брутян. – Ереван : Междунар. акад. философии, 2008. – 150 с.
- Гартман Н.* Этика / Н. Гартман. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 708 с.
- Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : УРСС, 2002. – 284 с.
- Карасик В.И.* Языковые ключи / В.И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
- Ларина Т.В.* Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций : [монография] / Т.В. Ларина. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 512 с.
- Левіщенко М.С.* Лінгвокультурні особливості пізнього вікторіанського дискурсу (на матеріалі англomовної художньої прози кінця XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М.С. Левіщенко. – Херсон, 2011. – 20 с.
- Морозова И.И.* Коммуникативные стратегии вежливости в стереотипном речевом поведении викторианской женщины : дисс. ... канд. филол. наук / И. И. Морозова. – Х., 2004. – 208 с.
- Мушаева О.К.* Презентационные регулятивные концепты в калмыцкой, русской и английской лингвокультурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О.К. Мушаева. – Волгоград, 2008. – 20 с.
- Турченко (Шастало) В.О.* Когнітивно-комунікативні характеристики концепту СКРОМНІСТЬ в англomовному дискурсі XIV–XXI ст. : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.О. Турченко (Шастало). – Х., 2014. – 241 с.
- Формановская Н.И.* Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1982. – 126 с.
- Фролова І.Є.* Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі : [монографія] / І.Є. Фролова. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
- Чесноков И.И.* Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт когнитивно-коммуникативного описания в контексте русской лингвокультуры) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И.И. Чесноков. – Волгоград, 2009. – 44 с.
- Шевченко И.С.* Дискурсообразующие концепты викторианства: СКРОМНОСТЬ vs. ХАНЖЕСТВО / И.С. Шевченко // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2010. – № 2. – С. 73–84 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse>.
- Шевченко И.С.* Концепты коммуникативного поведения и дискурс / И.С. Шевченко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1072. – С. 15–20.
- Ярхо А.В.* Комунікативна стратегія невпевненості в сучасному англomовному діалогічному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А.В. Ярхо. – Х. : Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 20 с.
- Anderson E.* Feminist Epistemology and Philosophy of Science / E. Anderson // The Stanford Encyclopedia of Philosophy [Electronic resource]. – Access mode : <http://plato.stanford.edu/archives/sum2004/entries/feminism-epistemology>.
- Brown P.* Politeness: Some Universals in Language Use / P. Brown, S. Levinson. – N. Y. : CUP, 1987. – 345 p.
- Goffman E.* The Presentation of Self in Everyday Life / E. Goffman. – N. Y. : Doubleday, 1959. – 257 p.
- Himmelfarb G.* The De-moralization of Society: From Victorian Virtues to Modern Values / G. Himmelfarb. – London : IEA Health and Welfare Unit, 1995. – 314 p.
- Hobsbaum E.* The Age of Empire: 1875–1914 / E. Hobsbaum. – London : Abacus, 1989. – 448 p.
- Lakoff G.* Hedges: a study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts / G. Lakoff // Papers from the 8th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. – Chicago : Chicago Linguistic Society, 1972. – P. 183–228.

Leech G. Explorations in Semantics and Pragmatics / G.N. Leech. – Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 1980. – 133 p.

Leith D. Social History of English / D. Leith. – Boston : Routledge & Kegan Paul, 1983. – 224 p.

Lewis R. The English middle classes / R. Lewis, A. Maud. – London : Phoenix House, 1973. – 261 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

BNC – British National Corpus [Electronic resource]. – Access mode : <http://corpus.byu.edu/bnc/>.

Dickens Ch. Barnaby Rudge / Ch. Dickens. – Harmondworth : Penguin Books, 1980. – 765 p.

Hardy Th. A Pair of Blue Eyes / Th. Hardy. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 464 p.

Jerome K.J. Paul Kever / J.K. Jerome. – UK : Kessinger Publishing, 2004. – 372 p.

Thackeray W. Vanity Fair / W. Thackeray. – London : Penguin Classics, 2002. – 912 p.

Wilde O. A Woman of No Importance / O. Wilde. – UK : ValdeBooks, 2009. – 98 p.

КОНТРАСТ І ЙОГО ІНТЕГРАТИВНА СТИЛІСТИЧНА ФУНКЦІЯ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ

Н.О. Гриня

Постановка проблеми в загальному вигляді та актуальність у межах проблематики монографії. Сьогодні інтерес лінгвістів викликають текстотвірні потенції принципів людського мислення, їх роль у структурно-семантичній організації тексту й участь у відображенні в тексті палітри конфліктів і упереджень, імплікованих у різних опозиціях, трансльованих через контраст. Найчастіше протиставлення, протилежність реалізується як композиційний прийом контрасту, тому у процесі аналізу прозового тексту він має відмінний характер, по-різному виявляється на змістовому і структурному рівнях. **Метою** статті є опис лінгвістичних тлумачень контрасту в лексикографічних джерелах та дослідження інтегративної стилістичної функції контрасту в англomовному художньому прозовому дискурсі. **Завдання** статті – дослідити лінгвістичні тлумачення контрасту в лексикографічних джерелах та з'ясувати роль інтегративної стилістичної функції контрасту в англomовному художньому прозовому дискурсі. **Матеріалом дослідження** є романи А. Баєтт «Angels & Insects» та А. Сесілії «A Place Called Here». Вирішення поставленого завдання потребує огляду теоретичних праць вітчизняних та іноземних науковців у лінгвістиці та аналізу лексикографічних джерел. Незважаючи на численні підходи до трактування контрасту, ця лінгвальна категорія досі залишається складним та багатоаспектним об'єктом дослідження з великою різноманітністю концепцій, у чому і полягає **актуальність** роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття контрасту в лінгвістиці визначається як «чітко визначене протиставлення між кимось або чимось» [Кондаков 1975, 263]. Протиставлення можливо визначити внаслідок порівняльної характеристики об'єктів, виявляючи, з одного боку, їх подібність принаймні за одною спільною ознакою, з іншого – відмінність, тобто коли ознаки, властиві одному об'єкту, відсутні в іншому.

Лінгвісти, які вивчають проблематику контрасту, схиляються до думки про його двопланову структуру. Так, за В.В. Одінцовим, контраст – «стилістичний принцип розгортання мови, що полягає у динамічному протиставленні двох змістовно-логічних та структурно-стилістичних планів викладу» [Одинцов 2004, 115]. М. Ріффатер вважає, що «стилістична значимість контрасту прихована у зв'язках між двома елементами, які зіштовхуються» [Riffaterre 1983, 87]. В.М. Аврасін стверджує, що контраст – «це щось двополюсне між *a* і *b*, причому *a* не обов'язково має представляти еталон, його вихідну точку» [Аврасин 1990, 112].

У сучасних дослідженнях [Седых 1997; Станиславская 2001] контраст вважається однією з основних ознак композиційної організації художнього тексту. Водночас Г.В. Андреева [Андреева 1984] підкреслює багатоаспектний характер поняття контрасту, що актуалізує в художньому прозовому тексті категорію протилежності. Дослідниця стверджує, що «контраст припускає суб'єктивне перетворення об'єктивних протиріч реальної дійсності. Відображення реальності в думці людини відбувається невпинно, у вічному процесі розвитку і зіткнення із протиріччями» [Андреева 1984, 14]. Таку думку поділяє П.А. Флоренський, зауважуючи, «що розум пізнає, містить основне протиріччя двох властивих йому тенденцій: «зупинка і рух», «конечність і нескінченність», «закон тотожності і протиріччя» [Флоренский 1990, 56]. Виходячи із цих тенденцій, будь-яка дія розуму є антонімічна, тобто контрастна, у якій істинна реальність сприймається досвідом.

Оригінальним є також погляд Й.А. Стерніна, який говорить про двополосну природу контрасту, спираючись на наявність у слові відкритих і закритих семантичних ознак: відкриті семантичні ознаки, на думку вченого, не припускають антонімічних семних конкретизаторів, які утворюють завжди відкритий ряд. Закриті ознаки «припускають «засівання» семних конкретизаторів, що обмежують семантичну ознаку» [Стернин 1985, 24]. Якщо ми відбираємо семні конкретизатори, скажімо, за вагою: *heavy* ↔ *light*, або за довжиною, міцністю: *long* ↔ *short*, *strong* ↔ *weak*, то це будуть закриті семантичні ознаки. Семних конкретизаторів може бути більше двох, наприклад: *teenager*, *young*, *adult*, *elder*, *old* і т.д., однак семантична ознака при цьому залишається закритою, оскільки містить два антонімічних полюси – *young* ↔ *old*. Відтак двочленна лексико-фразеологічна або синтаксична структура контрасту є «органічною і діалектичною єдністю, оскільки в окремому вираженні її частини не дають необхідного смислового та естетичного ефекту» [Белодед 1971, 103].

Аналіз дефініцій контрасту в лексикографічних джерелах вказує на полісемантичний характер терміна, етимологія якого відбиває його інваріантну рису: *contrast*: [(n): via French from Italian, from *contrastare* (vb), from Latin *contra*-against + *stare* to stand]; [French *contraster*, from Italian *contrastare*, from Medieval Latin *contr* *st* *re*: Latin *contr*-, *contra*- + Latin *st* *re*, to stand; see *st* - in Indo-European roots] → [Online Etymology Dictionary]. У такому тлумаченні домінує узагальнена інваріантна ознака – «різка протилежність або відмінність у чомусь». Для повноти уявлення подаємо низку тлумачень контрасту з розмаїтих джерел:

– термінологічна енциклопедія «Сучасна лінгвістика» О.О. Селіванової визначає *контраст* як композиційно-стилістичний принцип розгортання мовлення, як динамічне протиставлення двох змістовно-логічних планів оповіді [Селиванова 2006, 256];

– «Новий тлумачний словотвірний словник» Т.Ф. Єфремової описує *контраст* як: 1) різко виражена протилежність; 2) чітка відмінність у яскравості або кольорі предметів (у живописі й фотографії) [Єфремова 2000];

– «Словник лінгвістичних термінів» О.С. Ахманової витлумачує *контраст* більш розлого (англ. *contrast*), зокрема як: 1) взаємне протиставлення синтагматично співставних одиниць; 2) (протиставлення) фігура мови, яка складається з антонімічності лексико-фразеологічних, фонетичних та граматичних одиниць, що виражають контрастне сприйняття дійсності [Ахманова 2005, 207];

– тлумачний словник під ред. Д.Н. Ушакова також подає *контраст* (фр. *contraste*) як протилежність у будь-якому вияві: *контраст* високого і низького, контраст кольорів, асоціація контрасту тощо [Ушаков 2009, 238];

– «Стилістичний енциклопедичний словник» описує контраст як «одну із двох взаємопов'язаних загальних закономірностей вживання стилістично значущих одиниць, що полягає в розбіжності (контрасті) стилістичних забарвлень слів (або більшості слів) у висловленні» [Стилистический энциклопедический словарь русского языка 2003, 483];

– «Великий енциклопедичний словник» за ред. А.М. Прохорова відносить контраст до явищ психологічного рівня та способів впливу на сприйняття людини, визначаючи його як композиційно-стилістичний принцип розгортання мови з різко вираженою протилежністю [Большой энциклопедический словарь 2000, 630].

Заслужують також на увагу дефініції поняття *контраст* в авторитетних зарубіжних лексикографічних джерелах:

– словник «The American Heritage Dictionary of the English Language» трактує поняття **contrast** (n) як: 1) відмінності, які порівнюються: *siblings who contrast sharply in interests and abilities; a colour that contrasted clearly with the dark background*; 2) (лінгв.) чітке виокремлення різниці у значеннях: *voiced and voiceless stops contrast in*

English but not in Cree; 3) відмінність, особливо сильна протилежність між предметами або об'єктами, які порівнюються: *the contrast between Northern and Southern speech patterns. There is a sharp contrast between his earlier and later works* [The American Heritage Dictionary of the English Language 2009];

– «Collins English Dictionary» описує контраст як явище, коли два різні, але пов'язані між собою, предмети порівнюються для того, щоб чіткіше показати їх протилежність [Collins English Dictionary 2009].

Утім вважаємо, що контраст – фігура мови, яка сформувалася через антонімію лексико-фразеологічних, фонетичних і граматичних одиниць, що втілили контрастне сприйняття автором дійсності.

Відтак, спираючись на теоретичні міркування і лексикографічні визначення поняття *контраст*, стверджуємо, що двоїстість є обов'язковою умовою його існування, незалежно від того, елементами контрасту виступають слова, словосполучення чи речення. Адже контраст як виражальне протиставлення реалізується саме через протилежність ознак, де у порівняно завершеному висловленні автор-письменник здійснює безпосередній художній вплив на потенційного читача.

Термін «функція» трактується лінгвістами двояко, зокрема як: 1) роль, притаманна певній мовній одиниці в мовному процесі; 2) мета вживання того чи іншого засобу або комбінації засобів [Мартіне 1963; Якобсон 1987]. У визначенні поняття інтегративної стилістичної функції закономірно враховуються усі визначення функції, згадані вище, оскільки стилістика використовує не тільки факти інших лінгвістичних дисциплін, але вивчає елементи мови із принципово інших позицій – з погляду їх виразного потенціалу в художньому прозовому тексті. При цьому в кожному з текстів може реалізуватися кілька функцій одночасно як інтеграція стилістичних засобів у художньому дискурсі.

Проблеми інтегративної стилістичної функції дослідники торкаються практично в кожному аналізі прозового тексту, утім, як зауважує І.В. Арнольд [Арнольд 2002, 48], її науково напрацьованої теорії досі не існує. У розгляді інтегративних стилістичних функцій контрасту в художньому прозовому тексті у цій праці спираємося на теоретичні надбання, випрацьовані попередниками. Інтегративна стилістична функція визначається дослідниками як «виразний потенціал взаємодії мовних засобів у тексті, що забезпечує передачу поряд із предметно-логічним змістом тексту закладену в ньому експресивну, емоційну, оцінну та естетичну інформацію» [Арнольд 2002, 47].

Вважаємо, що домінантною інтегративною стилістичною функцією як мовного явища антонімії, так і стилістичного прийому антитези є контраст, який тлумачимо як слово (словосполучення), що експлікує в сучасному англомовному художньому дискурсі весь лексико-семантичний, стилістичний та прагматичний потенціал контрастних зв'язків, виявлення його експліцитних та імпліцитних смислів. Оскільки, як зазначає Н.Л. Соколова, усі випадки спільного парного вживання антонімів представляють собою єдину систему використання цієї функції у стилістичних цілях [Соколова 1977]. Насправді контраст – явище багатоаспектне: він не може виконувати одну чітко окреслену стилістичну функцію. У цьому й полягає складність опису стилістичного функціонування контрасту.

Перелік антонімічних функцій досить широко представлений у наявних дослідженнях з антонімії, антитези, оксиморону [Бабаханова 1996; Золіна 1983; Матвиевская 1978; Соколова 1977]. Контраст як різновид опозиції може реалізувати цілу низку функцій (лінгвістичних і стилістичних), залежно від його типу, які представлені в опозиції. Так, антонімічна опозиція реалізує чисто лінгвістичні функції: «розширення значення слова, диз'юнкція, ототожнення протилежних

понять», і стилістичні функції: «створення ефекту несподіванки (в оксиморонному контексті)». Наведемо приклади:

*There was a light tap on the door and it was gently opened by a man so **tall and broad** he filled the doorframe. **White light** impatiently squeezed itself through the small spaces he didn't fill, shooting into my eyes like spears of fire direct from the sun. He was of similar age to Helena, **with shining ebony skin and intense black eyes**. He stood well over my own six foot one height and for that reason alone I immediately liked him. His figure dominated the room yet brought **with it a feeling of safety**. A small smile revealed **snow-white** teeth, while eyeballs like purified sugar melted around pupils of **black** coffee. He was **hard**, but **softened** around the edges. His cheekbones sat high and proud on his face, his jaw square yet, above it, cushioned lips for his words to bounce from and launch themselves into the world [Ahern 2006, 144].*

У цьому фрагменті прозового тексту спостерігаємо вираження контрасту через низку антонімічних опозицій: *white light* ↔ *black*; *shining ebony skin and intense black eyes* ↔ *snow-white*; *hard* ↔ *softened*, завдяки яким реалізуються лінгвальні та стилістичні функції.

Зазначимо, що контраст у його сутнісній характеристиці – це спосіб, який полягає у відображенні протиріч і конфліктів реальної дійсності. Основною стилістичною функцією контрасту є показати тотожність або посилити контрастивний вплив на читача, який сприймає текст. Залежно від переданої автором інформації та суб'єктивної оцінки цієї інформації як автором, так і читачем реалізується комплекс інформативно-оцінних функцій, наприклад:

*Mrs Jesse was a **small**, handsome woman in her early sixties, with an **imposing** head which sometimes appeared too **large** for her **slight** body. She had very clear **blue** eyes in a deep-lined, **brown-skinned** gipsyish face, with a strong profile. Her fine **dark** hair, streaked with **grey**, was still abundant; she wore it in **delicate** bandeaux, falling at the sides of her face. She had bird-hands and a bird-sharp look, and a surprisingly deep resonant voice [Byatt 1993, 172].*

Через опис автора передається його сприйняття та вплив на читача завдяки різним контрастам: антитезне протиставлення – *small* ↔ *large*; *imposing* ↔ *slight*; кольоризми – *blue* ↔ *brown-skinned*; *dark* ↔ *grey* наратор посилює вплив на читача.

Фактично, контраст як один зі способів інтегративної організації тексту здатний виконувати цілу низку стилістичних функцій, які можна назвати варіантами *структурно-текстової функції* в організації єдності тексту, різних типів його зв'язку з огляду на висловлене. Розглянемо такий фрагмент із роману А. Байєтт «Angels & Insects»:

*Two more pictures. William went to see Eugenia to communicate to her his decisions. She had put it about that she was **ill**, and had her meals brought to her in her room, which was not unusual enough to cause any comment in the household.*

*'I know **it was bad**,' said Eugenia. '**I know it was bad**, but you must understand it didn't feel bad – it grew little by little, out of perfectly **innocent, natural, playful** things – which no one thought wrong – I have never been able to speak to any other living soul of it. You must forgive me for speaking to you – I can see I have made you angry, though I tried to make you love me – if I could have spoken to anyone, I might have been brought to see how wrong it was. But – he thought it wasn't – he said – **people like making rules and others like breaking them** – he made me believe it was all perfectly **natural** and so it was, it was **natural**, nothing in us rose up and said – it was – **unnatural**».*

*And the second picture is very **different**. Imagine the **strong little ship**, Calypso, rushing through the mid-Atlantic night, as far from land as she will be at any point on this voyage. The sky is a profound blue-black, spattered with the flowing, spangled river of the Milky*

Way, glittering and slippery with suns and moons and worlds, greater and smaller, like spattered seed. The sea is a deep blue-black, ribbed with green, crested as it turns, with silver spray and crinkled crests of airy salt water. <...> Captain Arturo Papagay, whose first command this is, comes past, and smiles his rich, mixed smile, white teeth in a golden-brown face, laughing dark eyes. <...> Matilda observes to William and Captain Papagay that the wings are still dusty with life. 'It fills me with emotion,' she says. 'I do not know whether it is more fear, or more hope. It is so fragile, and so easily crushed, and nowhere in reach of where it was going. And yet it is still alive, and bright, and so surprising, rightly seen.' That is the main thing,' says Captain Papagay. To be alive. As long as you are alive, everything is surprising, rightly seen.' And the three of them look out with renewed interest at the points of light in the dark around them [Byatt 1993, 158–160].

У цьому фрагменті тексту виявляємо інтегративну функцію контрасту як спосіб організації художнього прозового тексту. Автор порівнює дві картини життя: перша – це негативне відношення до життя людини, а друга – як протиставляння до першої – маленький, але сильний корабель.

Отже, специфіка художнього прозового тексту, його образний характер, прагнення до виразності експлікується у статусі інтегративного контрасту, який об'єднує сукупний стилістичний потенціал усіх контрастоздатних засобів. Під інтегративністю контрасту завжди розуміємо акумуляцію його функційних ознак: 1) ефект впливу; 2) інформативна оцінність автора; 3) структурно-текстові зв'язки. Такий підхід не суперечить виокремленню інтегративних лінгвістичних (семантичних, структурних) стилістичних засобів, які забезпечують контрастні зв'язки у стилістичному контексті контрасту. З огляду на сказане, інтегративну стилістичну функцію контрасту визначаємо як об'єднання сукупного семантичного та стилістичного потенціалу засобів вираження.

Аналіз фактологічного матеріалу засвідчив, що інтегративна стилістична функція здійснюється контекстуальним скупченням [Арнольд 1996], а не ізольованим стилістичним прийомом. Скупчення (контраст, конвергенція та ін.) реалізується взаємодією різних рівнів, у якій представляє вищий інтегративний рівень. Зазначимо, що інтегративна функція забезпечує послідовне осмислення предметно-логічної інформації. Вона може будуватися і на асоціативних зв'язках, корелюючи у синтагматичних і парадигматичних зв'язках прозового тексту.

За нашими спостереженнями, найяскравіше інтеграція стилістичних функцій проявляється там, де принцип контрасту реалізується не тільки на близькому контактному зв'язку, а й на дистанційному. Відповідно, роль інтегративної функції контрасту підвищується у процесі розширення її меж до рівня закінченого художнього прозового тексту (розділу, цілого твору). Наприклад, у тексті роману А.С. Байєтт «Angels & Insects» інтеграція виявляється у композиційно ізольованих ділянках, організованих за принципом контрасту:

They were all three pale-gold and ivory creatures, with large blue eyes and long pale silky lashes visible only in certain lights and shadows. Enid was the youngest, still with a trace of childish plumpness, wearing blush-pink organdie trimmed with white rosebuds, and a wreath of rosebuds and a net of rosy ribbons in her hair. Rowena was the tallest, the one who laughed, with richer colour in her cheeks and lips, with the coil of hair in the nape of her neck studded with pearls and blush-tipped daisies. The eldest, Eugenia, wore white tarlatan over a lilac silk underskirt, and had a cluster of violets at her breast, and more violets at her waist, and violets and ivy woven in and out of her sleek golden head. Their brothers, too, had the gold and white colouring. They made a charming and homogeneous group. <...> The waltz was danced in certain kinds of society in Para and Manaos; he had

whirled around with olive-skinned and velvet-brown ladies of doubtful virtue and no virtue [Byatt 1993, 5].

У цьому фрагменті художнього прозового тексту інтегративна функція стилістичних засобів передається дистанційно розташованими парами антонімів: *youngest* ↔ *eldest*; прикметниками, що позначають колір: *pale-gold* ↔ *ivory*, *pale silky* ↔ *lilac silk*, *gold* ↔ *white*, *richer colour* ↔ *velvet-brown*; прийменників в опозиції: *in* ↔ *out*; антитезним протиставленням: *doubtful virtue* ↔ *no virtue*.

У процесі детального аналізу з'ясовано, що інтегративна функція контрасту сприяє об'єднанню фрагментів художнього твору. Передача змістовної інформації здійснюється сполучними засобами, включаючи контрастні асоціати.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Вищезазначене дає змогу дійти висновку про те, що інтегративна стилістична функція контрасту реалізується як на рівні макроконтексту цілого художнього тексту, так і на рівні стилістичного контексту. Стилiстичний контекст контрасту розглядаємо як найтипovіший через експлікацію стилістичних засобів контрастності. У вираженні контрасту беруть участь не тільки лексико-стилістичні засоби, які організовуються на засадах розглянутої конвергенції, але й лінгвопрагматичні параметри контрасту. Отже, контраст є важливим засобом інтерпретативного компонента семантичного простору сучасного англomовного художнього прозового тексту і слугує провідником у процесі змістової організації об'єктивної дійсності. Проте феномен контрасту не є однозначним для сучасного мовознавства і потребує подальшого дослідження.

Література

- Аврасин В.М. Контраст в тексте: сущность и основы типологии / В.М. Аврасин // Структура языкового сознания : сб. ст. – М. : Наука, 1990. – С. 112.
- Андреева Г.В. Языковое выражение контраста и его стилистические функции в художественной прозе (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук / Г.В. Андреева. – Ленинград, 1984. – С. 14.
- Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык : [учебник для вузов] / И.В. Арнольд. – 4-е изд. исправ. и допол. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
- Бабаханова Л.Т. Стилистическая категоризация и текст : сб. науч. тр. МГЛУ / Л.Т. Бабаханова. – М., 1996. – 145 с.
- Белодед И.К. Символика контраста в поэтическом языке А. Ахматовой / И.К. Белодед // Поэтика и стилистика русской литературы. – Ленинград : Наука, 1971. – С. 103.
- Матвиевская Л.А. Стилистическое использование антонимов (на материале произведений М.Ю. Лермонтова) : дисс. ... канд. филол. наук / Л.А. Матвиевская. – М., 1978.
- Одинцов В.В. Стилистика текста / В.В. Одинцов. – 2-е изд. стереот. – М. : УРСС, 2004. – С. 115.
- Седых Э.В. Контраст в поэзии как один из типов выдвижения (на примере циклов стихотворений «Песни Неведения» и «Песни Познания» У. Блейка) : дисс. ... канд. филол. наук / Э.В. Седых. – СПб., 1997. – 18 с.
- Соколова Н.Л. Стилистическое использование антонимов в английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н.Л. Соколова. – М., 1977. – 23 с.
- Станиславская С.А. Контраст как принцип организации поэтического текста (на материале ранней поэзии А. Ахматовой и Н. Гумилева) : дисс. ... канд. филол. наук / С.А. Станиславская. – Саратов, 2001. – 195 с.
- Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 1985. – С. 24.
- Флоренский П.А. У водоразделов мысли / П.А. Флоренский. – М. : Правда, 1990. – Т. 2. – С. 56.

Riffaterre M. Text Production / M. Riffaterre. – Columbia : Columbia University Press, 1983. – 341 p.

Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 3-е изд. стереот. – М. : КомКнига, 2005. – 579 с.

Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – 2-е изд. перераб. и допол. – М. ; СПб., 2000. – С. 630.

Ефремова Т.Ф. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка / Т.Ф. Ефремова. – М. : Дрофа, Русский язык, 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.efremova.info.

Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 594 с.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. – М. : Флинта ; Наука, 2003. – С. 483.

Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков. – М. : Альта Принт, 2009. – С. 238.

Collins English Dictionary. – 10th ed. – Harper Collins Publishers, 2009 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.

Online Etymology Dictionary. – 2010 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.etymonline.com/>.

The American Heritage Dictionary of the English Language. – 4th ed. – Houghton Mifflin Company, 2009 [Electronic resource]. – Access mode : http://wn.com/the_american_heritage_dictionary_of_the_english_language.

Джерела ілюстративного матеріалу

Ahern C. *A Place Called Here* / C. Ahern. – London : Harper, 2006. – 485 p.

Byatt A.S. *Angels & Insects* / A.S. Byatt. – London : Vintage, 1993. – 290 p.

НАРАТИВНЕ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ *РІВНОВАГА* В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

О.В. Багацька

На когнітивно-дискурсивному етапі розвитку лінгвістики особливу увагу дослідників привертають проблеми внутрішньотекстової організації [Багумян 2004, 1; Воробйова 2004, 37; Бехта 2004, 97; Колегаева 2000, 98; Кочерган 2003, 13; Лукин 1999, 89–90; Полюжин 2004, 238], зокрема особливості наративного розгортання художньої прози [Бехта 2004, 98; Кайда 2004, 37; Шмид 2003, 11; Georgakopoulou 2000, 116; Hatch 1992, 164]. Наративні властивості оповідань вивчаються у двох аспектах. З одного боку, виокремлюються й описуються одиниці, що конституують їхню наративну структуру [Шмид 2003, 158–159; Champion 1995, 339; Mann 1988, 245], а з іншого – аналізуються погляди автора, персонажів, читача та роль оповідної перспективи сприйняття в організації художнього тексту [Воробьева 1993, 27; Еко 2004, 34; Кагановська 2003, 196; Колегаева 2000, 103; Папина 2002, 10–11; Смуцинська 2002, 27; Шмид 2003, 133; Simpson 2000, 11]. Поєднання цих підходів, здійснене в нашій роботі, досягається завдяки використанню конфлікту – базового засобу створення образів персонажів як сукупності антропоморфних властивостей. Однією з них є рівновага, відображення якої вписується в оповідну організацію розглянутих художніх текстів. Особливої значущості набуває виявлення взаємозв'язку мовних і текстових засобів вираження досліджуваного концепту для розкриття фізичного, психічного або соціального ракурсів образу персонажа в сучасних англомовних оповіданнях.

Оповідання розглядають як нестабільні врівноважені системи [Пищальникова 2001, 96; Томашевский 2003, 180; Georgakopoulou 2000, 123], яким властиві порушення і подальше відновлення певного ідеального порядку [Казакевич 2003, 451] або рівноваги, гармонійного стану [Назаров 2003, 38], що відображається у відповідних наративних блоках.

На початку оповідання – в Орієнтації, що ідентифікує вихідну часопросторову ситуацію, у якій розгортаються події, персонажі, їхні зв'язки і стосунки, – як правило, представлена врівноважена ситуація [Казакевич 2003, 451; Назаров 2003, 38; Томашевский 2003, 180], зумовлена відсутністю будь-яких конфліктів. Орієнтація є повною за умови ідентифікації в ній усіх наведених вище особливостей і редукованою за відсутності деяких із них (наприклад, інформації про місце або час дії). Орієнтація визначається як пряма, якщо оповідання починається зі знайомства з головними персонажами, місцем і часом дії, та як відкладена за експлікації цієї інформації поступово впродовж усього оповідання [Папина 2002, 15–17].

Для того, щоб ініціювати подальше розгортання оповідання у врівноважену ситуацію, відтворену в Орієнтації, вводять події, що породжують конфлікт персонажів і порушують їхню рівновагу. Сукупність подій, які відтворюють ситуацію шляхом відображення внутрішніх або зовнішніх конфліктів персонажів, визначаємо як Ускладнення. Воно відбиває основну суперечливість інформації, репрезентованої в Орієнтації. У процесі розвитку дії та наближення до значної зміни ситуації в оповіданні зростає напруження, найвищий ступінь якого становить кульмінацію Ускладнення. Відновлення врівноваженої ситуації в оповіданні й розв'язання персонажами конфліктів тлумачимо як Вирішення [пор. Казакевич 2003, 457; Назаров 2003, 38; Пищальникова 2001, 96; Томашевский 2003, 181].

Така побудова оповідання ґрунтується на тому, що зміна Орієнтації Ускладненням, а потім Вирішенням відбиває процес порушення й відновлення рівноваги, яка

властива «звичайному» стану зображеного світу [пор. Казакевич 2003, 457; Пищальникова 2001, 96; Томашевский 2003, 323]. При цьому зовнішньою ознакою врахування гегелівської концепції є позначення трьох основних етапів розвитку дії оповідання термінами «теза» (Орієнтація), «антитеза» (Ускладнення), «синтез» (Вирішення) [Кагановська 2003, 196].

Текстове відображення концепту РІВНОВАГА проходить три послідовні етапи: позначення початкової рівноваги дійових осіб, її порушення й відновлення. Указані етапи зумовлюють наративну структуру проаналізованих оповідань через відтворення конфлікту персонажів із соціальним/фізичним середовищем, одного з іншим (зовнішній конфлікт) або із самими собою (внутрішній конфлікт) [Ткачук 2002, 58].

Підпорядкованість динаміки втілення концепту РІВНОВАГА наративній структурі досліджуваних англомовних оповідань представлена в інваріантній і варіативних (повних та усічених) наративних схемах. За **інваріантної схеми** концепт послідовно розгортається від початкової рівноваги персонажів або перших сигналів її порушення до її втрати та відновлення. В аспекті повноти представлення етапів розгортання концепту **варіативні схеми** поділяємо на повні й усічені. За **повних** схем розповідь починається з указівки на порушення рівноваги персонажів із подальшим позначенням її наявності або відновлення. За **усічених** варіантах опис рівноваги або її відновлення вилучається, а тому досліджувані оповідання містять одиниці, які вказують на порушення рівноваги персонажів за відсутності опису початкового стану або його відновлення.

Розглянемо кожну із зазначених схем оповідань детально.

Інваріантна схема передбачає наявність усіх наративних блоків, які розгортаються у звичайній послідовності: Орієнтацію, Ускладнення, Вирішення, тобто репрезентує «закінчений наратив». Досліджені оповідання, організовані за цією схемою, охоплюють усі етапи розгортання концепту РІВНОВАГА: в Орієнтації фіксується початкова рівновага персонажів; в Ускладненні описано її порушення, а у Вирішенні – відновлення втраченої рівноваги. Для прикладу розглянемо наративну структуру оповідання Д.С. Фішер «Простирадло» [AP 1995].

Оповідання починається з Орієнтації: *Of all the Elwell family Aunt Mehetabel was certainly the most unimportant member. It was in the old-time New England days, when unmarried woman was an old maid at twenty, at forty was everyone's servant, and at sixty had gone through so much discipline that she could need no more in the next world. Aunt Mehetabel was sixty-eight* [AP 1995, 41].

У наведеному фрагменті оповідання на перші ознаки втрати жінкою соціальної рівноваги, спричиненої конфліктом із власною родиною, указують прикметник *the most unimportant* і дієприкметник *unmarried* у заперечній формі. Найвищий ступінь порівняння прикметника відбиває найнижчий статус незаміжньої жінки в родині, а дієприкметник акцентує невідповідність дійової особи стереотипу, згідно з яким двадцятилітня жінка має бути одруженою.

Порушення соціальної рівноваги персонажа переростає в її повну втрату, зумовлену поглибленням конфлікту, описаного в наступному фрагменті оповідання – Ускладненні:

She had never for a moment known the pleasure of being important to anyone. She was expected to take upon herself the most tedious and uninteresting part of the household labors. She gathered what crumbs of comfort she could from their occasional careless kindnesses and tried to hide the hurt which pierced her at her brother's rough joking [AP 1995, 41].

У цьому уривку про загострення конфлікту з оточенням свідчать недоброзичливі стосунки між членами родини, що призводять до порушення соціальної рівноваги жінки (*never being important to anyone* – *незначущість для оточення*, *their occasional kindnesses*

– випадкова доброзичливість), та її низький статус у родині, на який указують прикметники в найвищому ступені порівняння *the most tedious*, а також із заперечними афіксами *uninteresting*, *careless*. Зовнішній конфлікт персонажа з рідними переростає у внутрішній, зумовлений утратою психічної рівноваги жінки, на що вказують словосполучення *never known the pleasure*, *crumbs of comfort*, а також іменник *the hurt*, які характеризують її почуття. Дієслово *to pierce* («*affect sharply*» [COD 1990, 901]) позначає силу, джерелом якої є грубі жарти брата (*her brother's rough joking*), що позбавляє жінку можливості відчувати себе повноправним членом родини.

Намагання головної героїні відновити рівновагу шляхом подолання зовнішнього конфлікту з родиною та внутрішнього – із власним відчуттям неповноцінності визначає організацію наступного фрагмента оповідання – Вирішення. У ньому сполучення іменника *family*, який називає соціальну групу, з дієсловом *to rise* і прислівником *high* позначає підвищення сімейного статусу жінки і свідчить про подолання зовнішнього конфлікту, сигналізуючи про відновлення її соціальної рівноваги: *By the end of the summer the family interest had risen high.* <...> *The atmosphere of her world changed. Now things had a meaning. Through the longest task of washing milk-pans, there rose a rainbow of promise. She was a part of the world at last* (D.S. Fisher). У заключному реченні словосполучення *a part of the world* відбиває входження жінки до родини (*family*), яку вона сприймає як цілий світ (*the world*), і вказує на відновлення нею соціальної рівноваги.

Отже, за інваріантною схемою досліджуваний концепт послідовно розгортається від початкової рівноваги персонажів або перших сигналів її порушення до її втрати та відновлення як результату виникнення і, відповідно, подолання внутрішніх або зовнішніх конфліктів.

Варіативні схеми. В аспекті повноти представлення етапів розгортання концепту РІВНОВАГА варіативні схеми поділяємо на повні й усічені. **Повні** варіативні схеми передбачають наявність усіх наративних блоків: Орієнтація, Ускладнення, Вирішення, проте в розгортанні оповідань вони розташовуються у варіативній – неканонічній – послідовності. На основі її аналізу виділяємо три послідовності, у яких комбінуються наративні блоки в оповіданнях: 1) Орієнтація → Вирішення → Ускладнення; 2) Ускладнення → Орієнтація → Вирішення; 3) Вирішення → Орієнтація → Ускладнення.

Оповідання, організовані за цими схемами, описують початкову рівновагу персонажів, її порушення й відновлення. Проаналізуємо реалізацію кожної зі згаданих схем окремо.

Перша повна варіативна схема **Орієнтація → Вирішення → Ускладнення** покладена в основу оповідання Н. Інгландера «Акробати» [BASS 1999].

Твір починається з Орієнтації: *For Mendel the streets outside the cramped ghetto were the streets of their town, the homes their homes, even if others now lived in them* [BASS 1999, 55]. У ній ідентифіковано місце подій (*their town, the streets outside the ghetto*) та головного персонажа (*Mendel*) для відображення його початкової рівноваги, оскільки відсутні одиниці, які вказують на внутрішній або зовнішній конфлікт.

Наступним блоком оповідання є Вирішення: *The successful escape gave Mandel a touch of real confidence. Instead of sneaking back the way he came, he ventured to pass straight the front of the icehouse and ignored the first signs of a rising sun* [BASS 1999, 55–56]. У цьому фрагменті іменник *confidence* («*a feeling of reliance or certainty*» [COD 1990, 239]) позначає стан персонажа, пов'язаний із відновленням його психічної рівноваги й подоланням внутрішнього конфлікту – невпевненості у власних силах унаслідок вдалої втечі (*successful escape*).

Останнім блоком оповідання є Ускладнення: *The memory left him lightheaded (so gruelling was the journey from that morning as a child back to the one that, like a trap, bit into their lives with iron teeth). The darkness had been getting closer for so long, it seemed only just that it should finally submerge them, pull them into its vacuum – the tunnel ready to swallow them. Mendel stumbled forward into the wedge of Mahmirium, nearly falling to the ground. And that is how it felt to Mendel, like they were falling away from an open hand into awe of despair, plunging, as they broke away from the crowd* [BASS 1999, 61].

У цьому фрагменті описано втрату персонажами фізичної і психічної рівноваги внаслідок їх конфлікту як із зовнішнім середовищем, так і з самими собою. Джерелом порушення рівноваги персонажів, що вербалізує дієслово *to bite* («cause a glowing or smarting pain» [COD 1990, 112]), є фашистський полон, метафоризовано представлений як пастка із залізними зубами (*a trap with iron teeth*). У подальшому розгортанні уривка джерело порушення рівноваги уточнюється іменниками *darkness* і *the tunnel*, а характер його дії специфікується семемами ‘*place under, overwhelm*’ та ‘*repress, keep under*’ [COD 1990, 1230] у значенні дієслів *to submerge* і *to swallow*. Їхня базова спільна сема ‘*place/keep under*’ указує на рух персонажів УНІЗ. У наступній частині уривка фізичний вплив джерела порушення рівноваги пояснено дієсловами *to stumble forward* і *to fall*, а психічний – дієсловом *to fall* у сполученні з іменниками на позначення психічного стану персонажів *awe* і *despair*.

Другу повну варіативну схему **Ускладнення → Орієнтація → Вирішення** ілюструє оповідання Г. Джоунс «Паровозне депо» [AP 1995].

Воно розпочинається з Ускладнення, яке відбиває порушення рівноваги головного персонажа внаслідок його конфлікту з навколишнім середовищем: *I didn't know what was wrong with him, even after I went to see him. I'd heard at work that he was sick, and asked if he had anybody to do for him. They said he didn't have a family, and nobody knew anything about him, and there was no one to take care of him* [AP 1995, 129].

У цьому фрагменті на втрату фізичної та психічної рівноваги чоловіка вказує заперечний прикметник *sick*, який позначає хворобу й у своєму визначенні має заперечну сему «*not healthy physically, mentally or spiritually*» [NWDTEL 1993, 923]. З нею взаємодіють інші заперечення *didn't have a family* та *there was no one to take care of him*, які вказують на порушення його соціальної рівноваги внаслідок самотності й ізоляваності від оточення.

Наступним блоком оповідання є Орієнтація, у якій описано місце та час дії, головні дійові особи, їхня професійна діяльність і водночас відсутні вказівки на наявність будь-якого конфлікту, що свідчить про початкову рівновагу персонажів: *He was a quiet man. He was the kind you feel close to even through you've said no more than "Hi". I was working at the roundhouse in Garrett, Indiana. Garrett, not Gary. Just after the war, the first one. The roundhouse was where the trains came in. It was our job to polish the parts, and keep the engines shining. I was hired during the war, when they were hiring women. He never said anything to anybody. He did his work. He did more work than he had to, and he didn't talk to anyone. He looked like a foreigner, reddish brown. Maybe he was a Negro, maybe he was Puerto Rican or something or maybe mixed* [AP 1995, 129].

Останнім блоком оповідання є Вирішення, у якому описано відновлення персонажем фізичної та соціальної рівноваги внаслідок подолання його конфлікту з оточенням, яке він ігнорував: *That afternoon I stopped at the rooming house before going home. I had a bundle with me. A loaf of bread and some curtains. I put the bundle down and went over to him and placed my hand on his forehead.*

“How is he doing?”

“The fever almost gone”, I said. “I think it's just overwork”. <...>

I was in the kitchen fixing supper when the doorbell rang.

"Jake!" I exclaimed. "How are you?"

"Very well", he said. He said he wanted to take care of me. He said I had taken care of him when he was sick, and now he was ready to take care of me [AP 1995, 133].

У наведеному фрагменті речення *The fever almost gone* позначає джерело відновлення фізичної рівноваги чоловіка, оскільки вказує на його майже повне видужання після тривалої хвороби. У реченнях *he wanted/he was ready to take care of me* дієслово *to take care* («*to feel interest in smb, to be concerned about smb*» [NWDTEL 1993, 148]) на позначення піклування описано налагодження чоловіком соціальних контактів з оточенням, зокрема головною героїнею, тобто відбиває початок відновлення ним соціальної рівноваги.

Третя повна варіативна схема **Вирішення** → **Орієнтація** → **Ускладнення** лежить в основі оповідання Р. Райт «Людина, яка бачила повінь» [AP 1995].

Оповідання починається з Вирішення, у якому описана зміна фізичного оточення головних персонажів як результату подолання їх зовнішнього конфлікту із природною стихією: *At last the flood waters had receded. A black father, a black mother, and a black child tramped through muddy fields, leading a tired cow by a thin bit of rope. They stopped on a hilltop and shifted the bundles on their shoulders* [AP 1995, 74].

У цьому фрагменті закінчення повені (*the flood waters*), позначене дієсловом *to recede* («*go back, decline in force*» [COD 1990, 1001]), вказує на відновлення соціальної рівноваги дійових осіб (*a black father, a black mother, and a black child*), оскільки в них з'явилася можливість повернутися додому та відновити своє господарство, а відтак і матеріальне становище. У цьому разі супроти логіки Вирішення є початком розвитку подій, що призводить до зсуву фокуса оповідання й примушує читача шукати інші перспективи його розгортання.

Наступним блоком оповідання є Орієнтація, у якій описано головні персонажі та місце дії. Відсутність одиниць, що вказують на наявність конфліктів, свідчить про початкову рівновагу дійових осіб: *The little girl lifted a skinny finger and pointed to a mudcaked cabin. The man, round-shouldered, clad in blue, ragged overalls, looked with bewildered eyes. The flood waters had been more than eight feet high here. Every tree, blade of grass, and stray stick had its flood mark. The sky was high, blue, full of white clouds and sunshine* [AP 1995, 74].

Сполучення загальних іменників *girl, man* із дієсловом *to tramp* (семи «*walk heavily and firmly*» [COD 1990, 1295]) на позначення впевненої ходи відбиває фізичну рівновагу персонажів, акцентуючи їхню впевненість.

Останнім блоком оповідання є Ускладнення, у якому описано порушення соціальної рівноваги персонажа внаслідок руйнування господарства й відсутності коштів на його відбудову: *Nothing. Lawd, but Ah sho hate t start all over wid tha white man. Ah'd leave here ef Ah could. Ah owes im nigh eight hundred dollahs. N we need a hoss, grub, seed, n a lot mo other things. Ef we keeps on like this tha white man'll kill our body n soul* [AP 1995, 75].

У цьому фрагменті лексико-граматичні відхилення від літературної норми в мовленні персонажа свідчать про неосвіченість чоловіка, а отже, його низький соціальний статус. Словосполучення *having a hoss, grub, seed, n a lot mo other things* описують уявлення чоловіка про забезпечене існування родини. Заперечення *nothing* на початку уривка є його смисловим фокусом та активує відсутність збігу в очікуваннях чоловіка щодо його матеріальної забезпеченості та реального стану справ, що свідчить про порушення соціальної рівноваги.

Незважаючи на наявність Вирішення, головним блоком цього оповідання постає Ускладнення, кінцева позиція якого свідчить про існування нерозв'язаних суперечностей і позбавляє оповідання щасливої розв'язки. Лексико-граматичні

одиниці, які на початку оповідання описують закінчення повені як джерело відновлення соціальної рівноваги персонажів, змінюються описом пошкодженого майна та грошового боргу – нового джерела порушення рівноваги, внаслідок чого соціальна рівновага персонажів знову втрачається. Фізична рівновага, зафіксована в Орієнтації у середині оповідання, є лише підґрунтям для відображення соціальної кризи.

В усічених варіативних схемах досліджуваних оповідань відсутні окремі наративні блоки: Орієнтація або Вирішення. Водночас Ускладнення зберігається в усіх оповіданнях, що уможлиблює текстове розгортання концепту РІВНОВАГА, зокрема трансформацію початкової рівноваги персонажів у її порушення внаслідок виникнення внутрішніх або зовнішніх конфліктів. Залежно від того, який із двох блоків – Орієнтація чи Вирішення – випускається з оповідання, ми диференціюємо дезорієнтаційну схему, у якій відсутня Орієнтація, та кульмінаційну, де немає Вирішення і яка закінчується блоком Ускладнення, що розглядаємо як кульмінаційний момент.

У разі застосування дезорієнтаційної схеми події твору зосереджені навколо Ускладнення та Вирішення. Оповідання, організовані за цією схемою, описують утрату й відновлення рівноваги персонажів, чий початковий баланс лише імплікується на початку Ускладнення. Продемонструємо розгортання цієї схеми на прикладі оповідання С. Маккулера «Хлопець, якого переслідують» [USL 1982].

Оповідання починається з Ускладнення, у якому описано внутрішній конфлікт персонажа, зумовлений його неспроможністю подолати давні жахливі емоції, спричинені спробою матері покінчити із життям: *Hugh looked for his mother at the corner, but she was not in the yard. <...> He opened the bathroom door and for a moment the dread that seized him made him see again the room as he had seen it "the other time". His mother lay on the floor and there was blood everywhere* [USL 1982, 618].

У цьому фрагменті джерелом порушення психічної рівноваги персонажа є сильний страх, позначений іменником *dread* («great fear, awe» [COD 1990, 356]), який негативно впливає на психіку хлопчика, про що свідчить дієслово *to seize* («affect suddenly» [COD 1990, 1095–1096]).

Розв'язка внутрішніх суперечностей персонажа описана в наступному блоці Вирішення: *He was sobbing so loud that he didn't hear the front door open. <...> He still sobbed when his mother touched him and burrowed his face hard in the spread. The terror of the afternoon was over. <...> He knew that something was finished; the terror was far from him now* [USL 1982, 625].

Дієслово *to finish* указує на вирішення персонажем внутрішнього конфлікту за рахунок подолання відчуття жаху (*terror* («extreme fear» [COD 1990, 1261])) й відновлення психічної рівноваги, джерелом чого стає повернення матері хлопчика. Оскільки *terror* (жах) репрезентує негативний психічний стан, який було усунуто, відбувається відновлення психічної рівноваги головного персонажа.

За кульмінаційної схеми опис подій закінчується на етапі Ускладнення, яке є кульмінацією твору. Досліджені оповідання, що розгортаються за цією схемою, описують початкову рівновагу персонажів та її порушення внаслідок виникнення зовнішніх або внутрішніх конфліктів, які залишаються нерозв'язаними. Події оповідань відбивають неспроможність головного героя відновити первісну рівновагу, створюючи враження про нещасливий кінець оповідання. Розглянемо наративну структуру оповідання Р. Сакоу «На початку життя» [TGSS 1963], яке починається з Орієнтації: *Edna had come out on the step. Elmer grinned at her as he took out the box of groceries. Daisy was impressed by the shining blue-and-white linoleum, the range with its*

nickel and enamel, the bright new woodlook. Though she felt a little left out and solitary, there in the kitchen [TGSS 1963, 61].

Власні імена *Edna, Elmer, Daisy* ідентифікують персонажів твору. Проте вже в Орієнтації наявні перші ознаки конфлікту головної дійової особи з оточенням й порушення її психічної рівноваги під впливом відчуття самотності, позначеного словосполученнями *to feel left out* («*not included*» [COD 1990, 674]), яке вказує на перебування за межею, та *to feel solitary* («*without companions*» [COD 1990, 1158]), що сигналізує про відсутність друзів.

Порушення психічної рівноваги персонажа в Орієнтації переростає у повний психічний і соціальний дисбаланс унаслідок загострення конфлікту з новою родиною, про що йдеться в наступному блоці оповідання – Ускладненні: *There was room – half of the big back seat. They just didn't want to take her. They all belonged together. They didn't want to take anyone else along. She was an outsider. <...> That dreadful ache submerged her. No one would ask about it, no one would try to comfort her* [TGSS 1963, 69].

У цьому фрагменті словосполучення *belonged together* указує на уявлення дівчинки про норму родинних стосунків, а заперечені словосполучення *didn't want to take, no one would ask, no one would try to comfort* вербалізують відхилення від цієї норми. Іменник *outsider* фіксує перебування за межами бажаної соціальної групи (*family*), що свідчить про порушення персонажем соціальної рівноваги. Дієслово *to submerge* позначає остаточну втрату не лише соціальної, але й фізичної та психічної рівноваги внаслідок підпорядкування жакливому болю (*dreadful ache*), який охопив дівчину через її фізичні і психічні страждання.

Наведені вище приклади реалізації інваріантної та варіативних наративних схем розгортання аналізованих оповідань ілюструють комплексне втілення концепту РІВНОВАГА, який пронизує усі наративні блоки й зумовлює їх організацію. Проте у 26 відсотках проаналізованих оповідань концепт РІВНОВАГА реалізується лише в окремих наративних блоках і не впливає на структуру всього оповідання, а отже, має **епізодичне** втілення, що спостерігаємо на прикладі оповідання А. Хемона «Острови» [BASS 1999].

Події, описані в цьому оповіданні, розгортаються навколо мандрівки головного персонажа до Європи, де він отримає різні враження і його спіткають маленькі пригоди. Оповідання починається з Орієнтації, у якій визначаються головні дійові особи (*we*) та місце дії (*the coast on the verge of Sarajevo*). Відсутність одиниць, які вказують на наявність будь-яких конфліктів, свідчить про початкову рівновагу персонажів: *We got up at dawn, ignored the yolk sun, loaded our navy-blue Austin with suitcases, and then drove straight to the coast, stopping only on the verge of Sarajevo, so I could pee. I sang communist songs the entire journey. By the time we got to the coast, I had almost lost my voice* [BASS 1999, 129].

Наступний блок оповідання – Ускладнення – містить опис пригод, низки складних ситуацій, у які потрапляє головний персонаж. З-поміж цих ситуацій зустрічаються випадки порушення різних видів рівноваги, зокрема фізичної: *One of the Germans, an old, bony man, got down on his knees and then puked over the pier edge. The vomit hit him and then dispersed in different directions, like children running away to hide from the seeker* [BASS 1999, 130].

У наведеному фрагменті іменник *vomit* на позначення порушення фізіологічних функцій організму вказує на джерело втрати фізичної рівноваги людиною, яка зазнає силового впливу (*to hit*), унаслідок дії якого вона падає на коліна (*got down on his knees*), тобто втрачає фізичну рівновагу.

Таким чином, особливості наративного втілення концепту РІВНОВАГА в сучасних американських оповіданнях виявляються в **кількості** наративних блоків, які

втілюють аналізований концепт, і **послідовності** їх лінійного розміщення. У разі застосування базової **інваріантної** схеми розгортання концепту РІВНОВАГА відбувається послідовно й комплексно, оскільки активується початкова рівновага персонажів, її втрата й відновлення. В оповіданнях, що розгортаються за **усіченими варіативними** наративними схемами, концепт РІВНОВАГА репрезентований лише порушенням рівноваги персонажів, оскільки блоки Орієнтація або Вирішення вилучаються. При цьому вихідна канонічна послідовність розгортання наративних блоків, що репрезентують досліджуваний концепт, зберігається. **Повні варіативні** схеми втілюють усі зміни концепту РІВНОВАГА, представлені початковим балансом, його втратою і відновленням, оскільки включають усі наративні блоки, проте розташовуються вони у незвичній, комбінованій послідовності. Наративне втілення концепту РІВНОВАГА є **комплексним** за його розгортання в усіх наративних блоках. **Епізодичне** втілення досліджуваного концепту спостерігається лише на окремих етапах розгортання аналізованих оповідань.

Перспективним убачаємо вивчення текстової реалізації окремих виявів рівноваги, наприклад, психічної, соціальної, у різних видах дискурсу, зокрема політичному, медійному, або в текстах різних жанрів.

Література

Багумян О.В. Текстова ситуація «соціальний захист»: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі різностильових англomовних текстів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Багумян. – К., 2004. – 20 с.

Бехта І.А. Дискурс наратора в англomовній прозі / І.А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.

Воробьева О.П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста : дисс. ... докт. филол. Наук / О.П. Воробьева. – М., 1993. – 382 с.

Воробйова О.П. Когнітивна поетика в Україні: напрями досліджень / О.П. Воробйова // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес». – Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Рута, 2004. – С. 37–38.

Еко У. Роль читача. Дослідження із семіотики текстів / У. Еко. – Л. : Літопис, 2004. – 384 с.

Кагановська О.М. Наративний аспект дослідження текстових концептів художнього твору / О.М. Кагановська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – Вип. 2. – К. : ВПЦ Київський університет, 2003. – С. 196–207.

Казакевич О.А. Порядок в мире и порядок в тексте (на материале селькупского фольклора) / О.А. Казакевич // Логический анализ языка. Космос и хаос: концептуальные поля порядка и беспорядка. – М. : Индрик, 2003. – С. 448–460.

Кайда Л.Г. Стилистика текста: от теории композиции – к декодированию / Л.Г. Кайда. – М. : Флинта, 2004. – 208 с.

Колегаева И.М. Личность творца и ее отражение в триаде «автор – повествователь – персонаж» художественного текста / И.М. Колегаева // Записки з романо-германської філології. – 2000. – Вип. 8. – С. 98–106.

Кочерган М.П. Стан і перспективи сучасного мовознавства / М.П. Кочерган // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2003. – Т. 6. – № 1. – С. 5–18.

Лукин В.А. Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа / В.А. Лукин. – М. : Ось-89, 1999. – 192 с.

Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методика анализа и практика исследований / М.М. Назаров. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 240 с.

Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории / А.Ф. Папина. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 368 с.

Пищальникова В.А. Метафора как когнитивная структура / В.А. Пищальникова // Житниковские чтения. Межкультурные коммуникации в когнитивном аспекте. – Челябинск : Челябинск. гос. ун-т, 2001. – С. 94–100.

Полюжин М.М. Про когнітивно-прагматичні процедури «декодування» тексту / М.М. Полюжин // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес». – Чернівці : Рута, 2004. – С. 237–238.

Смуцинська І.В. Точка зору як модальний центр художнього твору / І.В. Смуцинська // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – 2002. – Вип. 32–33. – С. 27–35.

Ткачук О. Наратологічний словник / О. Ткачук. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.

Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 311 с.

Champion T. Narrative Discourse of African American Children / T. Champion, H. Seymour, S. Camarata // Journal of Narrative and Life History. – 1995. – Vol. 5. – № 4. – P. 333–352.

Georgakopoulou A. Mapping the world of discourse: The narrative vs. non-narrative distinction / A. Georgakopoulou, D. Goutsos // Semiotica. – 2000. – Vol. 131. – № 1–2. – P. 113–141.

Hatch E. Discourse and Language Education / E. Hatch. – N. Y. : Cambridge University Press, 1992. – 333 p.

Mann W. Rhetorical structure theory: Towards a functional theory of text organization / W. Mann, S. Thompson // Text. – 1988. – Vol. 8. – № 3. – P. 243–281.

Simpson P. Language, Ideology and Point of View / P. Simpson. – London, N. Y. : Routledge, 2000. – 198 p.

Довідкова література

COD 1990 – The Concise Oxford Dictionary / ed. by R.E. Allen. – Oxford : Clarendon Press, 1990. – 1703 p.

NWDTL 1993 – New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language / ed. by B.S. Cayne. – Danbury : Lexicon Publications, 1993. – 1248 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

AP 1995 – American Patchwork / ed. by B. Keene Taska. – New Jersey : US Information Agency, 1995. – 214 p.

BASS 1999 – The Best American Short Stories 1999 / ed. by A. Tan, K. Kenison. – Boston, N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1999. – 410 p.

TGSS 1963 – Twenty Grand Short Stories / ed. by E. Taggard. – N. Y. : Bantan Books, 1963. – 225 p.

USL 1982 – United States in Literature / ed. by J.E. Miller, C. Cardenas de Dwyer, R. Hayden, R. Hogan, K.M. Wood. – Illinois : Scott, Foresman & Co, 1982. – 721 p.

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НЕГАТИВНИХ БАЗОВИХ ЕМОЦІЙНИХ КОНЦЕПТІВ В АМЕРИКАНСЬКОМУ АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

О.В. Шумейко

Завдяки своїй мисленнєвій та мовленнєвій діяльності людина пізнає світ, формується як особистість. У процесі спілкування відбувається не лише обмін інформацією між учасниками комунікації, а й обмін емоціями, настроями, переживаннями, які формують емоційну сферу індивіда. По суті, емоції виражають стосунки між людиною та середовищем, вони виступають як реакції на явища або ситуації навколишнього світу, пов'язані з можливостями задоволення потреб і досягнення певних цілей. Важлива роль при цьому відводиться мовним засобам вираження емоційного стану особи. Як зазначає В.І. Шаховський, мова слугує для передачі інформації, раціональної обробки отриманих знань і для їх подальшої трансляції майбутнім поколінням, і ці процеси не можуть супроводжуватися беземоційно, без переживань і бажань людини [Шаховский 2008, 6].

Особливості вираження емоційної сфери людини за допомогою одиниць різних мовних рівнів вивчає емотіологія, або лінгвістика емоцій, яка виникла на межі когнітивної психології та традиційного мовознавства [Филимонова 2007, 8]. Із часу появи цієї міждисциплінарної науки у другій половині ХХ ст. опубліковано чимало праць, присвячених емоціям у зв'язку з номінативно-комунікативною діяльністю людини (Л.Г. Бабенко, А. Вежбицька, Ж.-М. Девель, З. Кевечеш, М.О. Красавський, Н. Фріс, В.А. Чабаненко, В.І. Шаховський та ін.). Відповідні дослідження було проведено на базі як однієї мови, наприклад, англійської [Рыкунов 2008], німецької [Манзій 2008], польської [Аскерова 2006], так і декількох мов, як-от російської, англійської та німецької [Шаховский 2008], англійської, української та новогрецької [Сарбаш 2008]. У роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників вирішуються різного роду завдання: виокремлюються лексико-фразеологічні [Подлесова 2009] та стилістичні [Арутюнова 1999] засоби вираження емоцій; встановлюються граматичні [Ильинская 2007], лексичні, синтаксичні та прагматичні [Смашнюк 2009] маркери емоційності у мові тощо.

Основні здобутки емотіології на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки можна звести до таких положень: 1) термін «емоція» вживається переважно як збірне поняття для емоцій, почуттів, афектів і відчуттів людини [Погосова 2007, 13]; 2) людина відображає світ, де емоціям відводиться роль посередників між світом та його відображенням у мові [Шаховский 2008, 6]; 3) так зване поле «емоцій» існує у свідомості людини у вигляді емоційних концептів [Орлова 2009, 11]; 4) емоційний концепт – це ментальне утворення, яке відображає досвід переживання тієї чи іншої емоції представниками певної культури [Красавский 2008, 49]; 5) упорядкована сукупність емоційних концептів у свідомості людини формує емоційну концептосферу (емоціоконцептосферу), яка змінюється у часі та просторі етнічної культури [Красавский 2008, 46]; 6) план змісту емоційного концепту моделюється у вигляді польової структури [Красавский 2008, 60], статичного фрейму [Борисов 2005, 12] або динамічного фрейму (сценарію/скрипту/моделі переживання емоції) [Вежбицкая 1996, 336–371; Ungerer 2006, 142]; 7) відображення видового досвіду емоційного стану людини локалізується у смисловій структурі відповідних слів [Шаховский 2008, 6], які узагальнюються поняттями «лексика емоцій» та «емоційна/експресивна лексика» [Манзій 2008, 25–26], або термінами «емоційна лексика» (мовна категорія «емоційність») й «емотивна лексика» (мовна категорія

«емотивність») [Гнезділова 2007, 5]; 8) в основі емоцій лежать результати оцінки людиною певних об'єктів навколишньої дійсності за типом знаку «позитивний/негативний» [Вольф 2002, 9]; 9) вербалізація емоційних концептів у мові здійснюється трьома основними способами: а) номінація, або позначення, мовною одиницею емоцій [Красавский 2008, 90]; б) дескрипція – описування емоції за допомогою параемотивної лексики [Шаховский 2008, 99], через прототипові ситуації [Вежбицкая 1996, 300], або метафоричний підхід до опису емоцій [Лакофф 2004, 35]; в) експресія, тобто вербалізація емоцій за допомогою так званих «емотивів» [Шаховский 2008, 65–77]; 10) за характером вираження у дискурсі розрізняють експліцитні та імпліцитні засоби мовної експлікації емоцій [Шаховский 2008, 6].

Актуальність пропонованого дослідження визначається першочергово потребою у розширенні знань про системну організацію мовних одиниць на позначення негативних емоцій та їх функціонування саме в сучасному американському варіанті англійської мови. Власне у розвідці розглядаються деякі лінгвальні засоби передачі негативних базових емоційних концептів FEAR/СТРАХ, ANGER/ГНІВ та SADNESS/СУМ із позицій текстоцентричного підходу. Цей напрям виявляється релевантним для лінгвокультурологічного аналізу концептів тому, що дозволяє визначити змістовне наповнення будь-якого емоційного концепту, яке охоплює асоціативні та образні уявлення про певний феномен письменниками [Бутенко 2007, 24], у нашому випадку авторами американських прозових творів ХХІ ст., які увійшли до списку бестселерів газети США *The New York Times*.

Негативний базовий емоційний концепт (далі – НБЕК) пропонуємо тлумачити як деяке культурно зумовлене утворення у свідомості людини, яке містить дані про індивідуальний досвід негативного переживання тієї чи іншої емоції, універсальні та соціально-культурні уявлення про цю емоцію, матеріалізовані у мові номінативними одиницями. Під мовними одиницями на позначення НБЕК FEAR/СТРАХ, ANGER/ГНІВ, SADNESS/СУМ розуміємо сукупність мовних одиниць, які об'єднані інтегральною семантичною ознакою «вроджені негативні емоційні переживання людини» та відображають понятійну подібність позначуваних явищ.

Запропонована у цьому дослідженні класифікація мовних одиниць на позначення НБЕК базується на зазначених вище положеннях лінгвістики емоцій (див. пункти 9 та 10 у переліку). Отже, лексику на позначення НБЕК поділяємо на чотири групи: номінації емоційних станів (констатують наявність емоційного переживання у персонажів прозових творів), номінації причин емоцій (прямо вказують на причини емоції), номінації вербальних реакцій в емоційному стані (виражають емоційний стан індивіда у процесі мовлення за допомогою вигуків і ненормативної лексики) та номінації невербальних реакцій (служать для опису психофізіологічних симптомів особи як маркерів емоцій). Залежно від належності до лексичного чи фразеологічного рівня мовної системи [Блох 1989, 15] розрізняємо моноsegmentні та поліsegmentні номінації невербальних реакцій людини в емоційному стані.

Межі статті не дозволяють нам повністю висвітлити всі зазначені вище групи номінацій НБЕК, тому далі ми зосередимо увагу лише на поліsegmentних номінаціях невербальних реакцій (далі – НР) людини у стані страху, гніву та суму з огляду на те, що експресивно-регулятивна роль у процесі комунікації належить саме невербальним засобам вираження емоцій, які формують систему виразної поведінки людини і мають одночасно універсальний та соціальний характер [Лабунская 2003].

Враховуючи наявні класифікації невербальних компонентів вираження емоцій у психології [Лабунская 2003, 85; Matsumoto 2007, 280] та лінгвістиці [Бацевич 2004, 60; Грушевицкая 2003, 190–193], номінації НР людини в емоційному стані поділяємо на три тематичні підгрупи (далі – ТПГ) мовних одиниць: ТПГ 1 із компонентом

значення «вегетативні симптоми» (позначають порушення у роботі нервової системи організму), ТПГ 2 «Акустичні симптоми» (звукові симптоми емоцій та модифікації ритміко-інтонаційного малюнку), ТПГ 3 «Оптико-кінестетичні симптоми» (міміка, пантоміміка, контакти очима, авербальні дії). Полісегментні номінації НР в негативному емоційному стані репрезентують референт номінації як складний феномен і за характером вираження у прозі класифікуються на: полісегментні номінації НР з експліцитним вираженням концептів та полісегментні номінації НР з імпліцитним вираженням концептів негативних базових емоцій. Якщо компонентна структура перших охоплює прямі номінації негативних базових емоцій, то останні не вказують прямо на емоцію страху, гніву чи суму, а їх інтерпретація залежить від фонових знань читача (які базуються, зокрема, на даних психології), а також контексту прозового твору.

Відтак полісегментні номінації НР людини у стані страху охоплюють, наприклад, словосполучення *frozen in terror* (ТПГ 1 «Вегетативні симптоми»), яке використовується для позначення симптому *заціпеніння* у стані страху: *The camera caught Victoria Vetra, frozen in terror* [Brown 2001, 539]; фразеологічний вираз *one's arms tremble uncontrollably* (ТПГ 1 «Вегетативні симптоми»), який виражає симптом *тремтіння* у страху: *Grabbing Hutch's gun, Meredith struggled to aim it. But her arms were trembling uncontrollably* [Gregory 2008, 165]. Симптом страху звуковий вербалізується словосполученням *to give a choked cry of horror* (ТПГ 2 «Акустичні симптоми») у реченні: *He heard Alice give a choked cry of horror* [King 2006, 264]; вираз *one's voice is small* (ТПГ 2 «Акустичні симптоми») реалізує симптом *ритміко-інтонаційні зміни*: *Her voice was small, and Hutch saw that the fear had crept back into her eyes* [Gregory 2008, 121–122]. Полісегментні номінації НР у стані страху, які становлять ТПГ 3 «Оптико-кінестетичні симптоми», можуть бути представлені такими мовними одиницями: *one's eyes bulge with terror* (симптом *мімічні зміни*), *to cover one's ears* (симптом *мануальні жесту*), *to jump away* та *to sway in horror* (симптоми страху *рух тіла та постви*). Наприклад: *Alice shrieked and covered her ears, her eyes bulging in the firelight* [King 2006, 237]; *Vittoria swayed in horror* [Brown 2001, 123]. Проілюстровані номінації НР людини у стані страху репрезентують дві групи мовних виразів: полісегментні номінації НР з експліцитним вираженням концепту FEAR/СТРАХ (*frozen in terror, to give a choked cry of horror, one's eyes bulge with terror, to sway in horror*) та полісегментні номінації НР з імпліцитним вираженням концепту FEAR/СТРАХ (*one's arms tremble uncontrollably, one's voice is small, to cover one's ears, to jump away*). Кількісний аналіз встановив, що в сучасних американських прозових творах об'єктивація невербальних реакцій людини у стані страху найчастіше здійснюється за допомогою полісегментних номінацій НР із компонентами значення «вегетативні симптоми» (загальна кількість – 452 номінації), які виражають концепт FEAR/СТРАХ імпліцитно (82,9% від загальної кількості полісегментних НР у страху).

Виокремлені в матеріалі дослідження полісегментні номінації НР людини у стані гніву представлені, приміром, словосполученням *to feel one's blood tick* (ТПГ 1 «Вегетативні симптоми»), яке виражає симптом гніву *зміна циркуляції крові* імпліцитно у реченні: *"Because Aimee was no good. She was a slut". Myron felt his blood tick* [Coben 2007, 187]; фразеологічним висловом *one's muscles are locked in fury* (ТПГ 1 «Вегетативні симптоми») – симптом *мимовільне скорочення м'язів* у гніві (експліцитне вираження): *Crispin's muscles were locked in fury* [Gregory 2008, 265]. ТПГ 2 «Акустичні симптоми» вербалізується полісегментними номінаціями НР у стані гніву, як-от: а) *one's scream is of rage* (експліцитне вираження *звукового симптому* гніву): *The cell phone shattered, tearing the woman's cheek open and*

showering a freshet of blood onto the shoulder of her light jacket, but her scream was of rage rather than pain [King 2006, 35]; б) словосполученнями *one's voice sharpens like a laser* та *one's words sting like ice*, які реалізують симптом ритміко-інтонаційні зміни імпліцитно, наприклад: *David's words stung like ice* "Where ... do ... I ... find ... you?" [Gregory 2008, 263]. Найяскравіші приклади з ТПГ 3 «Оптико-кінестетичні симптоми» складають такі полісегментні номінації НР у гніві: а) *to grit one's teeth* (реалізує симптом мімічні зміни за параметром «імпліцитності вираження у тексті»): *David gritted his teeth*. "Are the same people after her? These Dark Angels?" [Gregory 2008, 76–77]; б) *one's eyes turn black* (симптом контакт очима – імпліцитне вираження концепту ANGER/ГНІВ): *Banner's eyes turned black*. "Who the hell do you think you are?" [Coben 2007, 389]; в) *to point angrily at something* (симптом гніву мануальні жести з експліцитним вираженням НБЕК ANGER/ГНІВ): *Kohler pointed angrily at Vetra's body* [Brown 2001, 60].

Як і у випадку з НБЕК FEAR/СТРАХ, серед номінацій НР людини у стані гніву переважають полісегментні одиниці НР з імпліцитним вираженням концепту ANGER/ГНІВ (70,67%), однак останні становлять найчастіше тематичну підгрупу з компонентом значення «оптико-кінестетичні симптоми» гніву (143).

Полісегментні номінації НР у стані суму виражають такі симптоми негативної базової емоції суму: 1. Вегетативні симптоми, як-от: *one's heart sinks* (власне симптом зміна в роботі серця), *to be pale* (симптом зміна циркуляції крові), *to take a deep, trembling breath* (симптом порушення ритму дихання), *tears spring hot from one's eyes* (симптом сльози у стані суму), *to shake with sorrow* (симптом тремтіння тіла). Наприклад: *They say worrying and grief makes you age*. <...> *She was pale and almost skeletal* [Coben 2007, 163]; <...> *I shook with sorrow*, *I'm so sorry* [Patterson 2008, 262]. 2. Акустичні симптоми: *to let out a wail of anguish* (звуковий симптом суму), *one's voice thickens with tears* та *to cry in a breaking treble voice* (останні два словосполучення виражають симптом ритміко-інтонаційні зміни) тощо. Наприклад: <...> *he fell violently to his knees and let out a wail of anguish* [Brown 2001, 596]; *Stacy's voice thickened with tears*. "If any one of Mom's husbands had to adopt me, I'd want it to be you" [Gregory 2008, 41]. 3. Оптико-кінестетичні симптоми: *one's eyes are closed* (симптом мімічні зміни), *to shrug sadly* (симптом рух плечового поясу), *to drop to one's knees* та *to sit leaning forward with one's face in one's eyes* (останні два вислови реалізують симптом суму рух тіла та постану). Наприклад: *The priest shrugged sadly*. "Too bad. <...>" [Brown 2001, 80]; *Her eyes were closed*. <...> *Tears ran down her cheeks* [Coben 2007, 327]; *The old man, T. Rex Garland, sat leaning forward with his face in his hands* [Connolly 2007, 421]. Зазначені вище словосполучення складають дві групи полісегментних номінацій невербальних реакцій у стані суму. Полісегментні номінації НР з імпліцитним вираженням концепту SADNESS/СУМ такі: *one's heart sinks*, *to be pale*, *to take a deep, trembling breath*, *tears spring hot from one's eyes*, *one's voice thickens with tears*, *to cry in a breaking treble voice*, *one's eyes are closed*, *to drop to one's knees*, *to sit leaning forward with one's face in one's eyes*. Решта висловів репрезентує полісегментні номінації НР з експліцитним вираженням НБЕК SADNESS/СУМ (*to shake with sorrow*, *to let out a wail of anguish*, *to shrug sadly*). Серед виявлених у матеріалі дослідження полісегментних номінацій НР людини у стані суму найбільша частка припадає на полісегментні номінації НР з імпліцитним вираженням концепту SADNESS/СУМ (76,80%), а номінації НР з компонентом значення «акустичні симптоми» суму є найчастотнішими (137).

З іншого боку, між емоціями та фізіологічними симптомами існує причинно-наслідковий зв'язок [Изард 2008, 308], який виражається у мові інтегральною концептуальною метонімією: СИМПТОМИ (наслідки емоції) є ІНДИКАТОРАМИ

ЕМОЦІЇ (причинами цієї емоції) [Лакофф 2004, 66; Ungerer 2006, 133]. У зв'язку із зазначеним загальноприйнятою є думка про здебільшого універсальний характер психофізіологічних симптомів базових емоцій, зокрема страху [Экман 2010, 19; Изард 2008, 207], гніву [Варій 2009, 501–503; Экман 2010, 30] та суму [Изард 2008, 198; Ekman 2003, 117–126]. Доводом універсальності вираження людських емоцій є також факт розуміння представниками однієї культури літературних творів іншої [Гозман 1987, 133]. Однак не можна не погодитися з тим, що «мова емоцій містить як загальні елементи, характерні для різних культур, так і елементи, специфічні для певних культур» [Рейковский 1979, 143].

Метонімічний тип зв'язку негативних базових емоцій страху, гніву та суму із симптомами цих емоцій, а також кількісний аналіз номінацій невербальних реакцій у відповідному емоційному стані встановив, що в сучасних американських прозових творах НБЕК FEAR/СТРАХ найчастіше асоціюється з перцептивним образом ЗАЦІПЕНІННЯ, концепт ANGER/ГНІВ – з ГУЧНИМ ГОЛОСОМ, а осмислення SADNESS/СУМ здійснюється через найпоширеніший образ РИДАННЯ. При цьому характерними для представників американської спільноти виявились асоціації негативних базових емоцій страху, гніву та суму з такими перцептивними образами: а) FEAR/СТРАХ: СІРИЙ КОЛІР ОБЛИЧЧЯ: *Her face was grey and fear catapulted David toward them* [Gregory 2008, 253]; ПЕРЕХОПЛЕННЯ ПОДИХУ НА МИТЬ, НАЧЕ ЛЮДИНУ ЗБИЛА ВАНТАЖІВКА: *Instantly, the breath went out of him. It was like he had been hit by a truck* [Brown 2001, 23]; ВАЖКІСТЬ У ШЛУНКУ, НАЧЕ В НЬОМУ – ЦЕГЛИНА: *Langdon felt a brick hit the bottom of his stomach* [Brown 2001, 472]; ТРЕМТІННЯ, НАЧЕ ТІЛО – ЕЛЕКТРИЧНИЙ ДРІТ ПІД СИЛЬНОЮ НАПРУГОЮ: *From west of them <...> came a scream that seemed too great to have issued from human lungs. <...> The feel of her body was like the feel of an electrical wire with a strong current passing through it* [King 2006, 73] тощо; б) ANGER/ГНІВ: ГОЛОС ЗВУЧИТЬ, НАЧЕ КИПІННЯ ЛАВИ: *“That photo”, Vittoria said, her voice like boiling lava, “is of my father. Murdered. You think this is my idea of a joke?”* [Brown 2001, 159]; ОЧІ СТАЮТЬ ХОЛОДНИМИ ТЕМНИМИ КАМІНЦЯМИ: *“You want to threaten me now, Anthony? <...> His eyes looked like frozen black marbles* [Coben 2007, 120]; ВІДЧУТТЯ, ЩО КИСЛОТА В'ІДАЄТЬСЯ В ОЧНІ ЗАПАДИНИ: *“<...> That's all. She thinks I'm a pilot”. My eyes felt like they were filled with acid, burning deep into the sockets* [King 2006, 328]; КРОВ ПУЛЬСУЄ, НАЧЕ РІДКИЙ АЗОТ: *“So, Paul”, I said as casually as the liquid nitrogen pumping through my veins allowed me* [Patterson 2008, 5] та ін.; в) щодо метонімічного типу образного вираження НБЕК SADNESS/СУМ, то в сучасному американському варіанті англійської мови спостерігається його асоціація з перцептивними образами, які так чи інакше збігаються із загальновідомими у психології психофізіологічними симптомами суму, наприклад, ЗІТХАННЯ (*sigh*): *Clay sighed – an unsteady, tearful sound <...>* [King 2006, 336]; СЛІЗОЗИ НА ОЧАХ (*tears in one's eyes*): *Next, I used the bar napkin to dry the tears in my eyes* [Patterson 2008, 14] і т.п.

Отже, полісегментні номінації невербальних реакцій людини в емоційному стані слугують для опису психофізіологічних симптомів емоційних переживань. У сучасних американських прозових творах зміст полісегментних номінацій НР людини у стані страху, гніву й суму транслюється здебільшого імпліцитно, а реалізація негативного базового емоційного концепту FEAR/СТРАХ здійснюється найчастіше за допомогою номінацій НР із компонентом значення «вегетативні симптоми», концепту ANGER/ГНІВ – «оптико-кінестетичні симптоми» та SADNESS/СУМ – «акустичні симптоми». На основі симптоматичної лексики негативних базових емоційних концептів встановлено особливі перцептивні образи, з якими асоціюються концепти FEAR/СТРАХ та ANGER/ГНІВ у мовній свідомості представників сучасної

американської спільноти. Асоціація концепту SADNESS/СУМ, навпаки, здійснюється з перцептивними образами, які виявляють кореляції культурно-універсального характеру між емоцією суму та досвідом її переживання людиною.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в ідентифікації засобів об'єктивації позитивних базових емоційних концептів як фрагментів американської мовної картини світу.

Література

- Арутюнова Н.Д. Метафора в языке чувств / Н.Д. Арутюнова // Язык и мир человека. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – С. 385–402.
- Аскерова І.А. Семантичне поле назв емоційно-афективних станів у польській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / І.А. Аскерова. – К., 2006. – 19 с.
- Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
- Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М. : Высшая школа, 1983. – 383 с.
- Борисов О.О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози) : дис. ... канд. філол. наук / О.О. Борисов. – Житомир, 2005. – 252 с.
- Бутенко Е.Ю. Концептуализация понятия «Страх» в русской художественной литературе / Е.Ю. Бутенко // Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. – 2007. – № 7. – С. 24–31.
- Варій М.Й. Загальна психологія / М.Й. Варій. – 3-тє вид. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
- Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; пер. с англ., отв. ред. М.А. Кронгауз ; вступ. ст. Е.В. Падучевой. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
- Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – 2-е изд. допол. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.
- Гнезділова Я.В. Емоційність та емотивність сучасного англomовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я.В. Гнезділова. – К., 2007. – 20 с.
- Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений / Л.Я. Гозман. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 176 с.
- Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
- Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь / П. Экман. – СПб. : Питер, 2010. – 304 с.
- Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
- Ильинская А.С. Грамматические маркеры эмоциональности в английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А.С. Ильинская. – Барнаул, 2007. – 20 с.
- Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [монография] / Н.А. Красавский. – М. : Гнозис, 2008. – 374 с.
- Лабунская В.А. Невербальное поведение: структура и функции / В.А. Лабунская // Социальная психология: хрестоматия : [учеб. пособие для студ. Вузов] / сост. Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2003. – С. 84–111.
- Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 256 с.
- Манзій А.М. Емоційна лексика у сучасній німецькій мові: структура, семантика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А.М. Манзій. – Чернівці, 2008. – 19 с.

Орлова Н.Н. Языковые средства выражения эмоций: синтаксический аспект (на материале современной английской прозы) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка», 10.02.04 «Германские языки» / Н.Н. Орлова. – Ростов н/Д., 2009. – 25 с.

Подлесова О.А. Концепты эмоциональных состояний в лингвокогнитивном и лингвокультурном аспектах (на материале английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О.А. Подлесова. – Самара, 2009. – 21 с.

Погосова К.О. Концепты эмоций в английской и русской языковых картинах мира : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / К.О. Погосова. – Владикавказ, 2007. – 23 с.

Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский ; пер. с польск. В.К. Вилюнаса. – М. : Прогресс, 1979. – 392 с.

Рыкунов Р.Н. Концептосфера эмоций и особенности ее выражения в лексике английского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Р.Н. Рыкунов. – СПб., 2008. – 17 с.

Сарбаш О.С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.С. Сарбаш. – Донецьк, 2008. – 21 с.

Смашнюк О.І. Маркери емоційності у спонтанній комунікації (на матеріалі Британського національного корпусу текстів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.І. Смашнюк. – К., 2009. – 19 с.

Филимонова О.Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте / О.Е. Филимонова. – СПб. : Книжный Дом, 2007. – 448 с.

Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций : [монография] / В.И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.

Ekman P. Emotions revealed: recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life / P. Ekman. – N. Y. : Times books : Henry Holt and Company, 2003. – 268 p.

Matsumoto D. Culture and Psychology / D. Matsumoto, L. Juang. – Wellington : Wardworth Publishing, 2007. – 531 p.

Ungerer F. An Introduction to Cognitive Linguistics / F. Ungerer, H.-J. Schmid. – 2nd ed. – Harlow : Pearson education, 2006. – 384 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

Brown D. Angels and Demons: a novel / D. Brown. – London : Corgi Books, 2001. – 620 p.

Coben H. Promise Me: a novel / H. Coben. – N. Y. : A Signet Book, 2007. – 504 p.

Connelly M. Echo Park: a novel / M. Connelly. – N. Y. ; Boston : Warner Books, 2007. – 446 p.

Gregory J. The Book of Names: a novel / J. Gregory, K. Tintori. – N. Y. : St. Martin's Paperbacks, 2008. – 341 p.

King S. Cell: a novel / S. King. – N. Y. : Pocket Star Books, 2006. – 450 p.

Patterson J. The Quickie: a novel / J. Patterson, M. Ledwidge. – 1st ed. – N. Y. ; Boston : Grand Central Publishing, 2008. – 357 p.

КОНЦЕПТЫ ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО ДИСКУРСА

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ЧУТТЄВІСТЬ: СТИЛЬ ЖИТТЯ, КОНЦЕПТ ЧИ ПРИЙОМ?

О.А. Бабелюк

Щоб зберегти постмодерністський текст, його неоднозначність, читач мучиться підозрами, що кожен рядок тексту приховує інші утаєні значення. Слова, замість того, щоб промовляти, приховують неказане. Читач виявляє якесь очевидне значення і тут таки впевнюється, що воно несправжнє, неостаточне, бо остаточне значення лежить десь глибше. А коли він знову, начебто, його виявив, то згодом стає певен, що і воно несправжнє, і так до нескінченності. Програє той, хто, прочитавши текст, з упевненістю каже: «Я зрозумів».

У. Еко «Поміж автором і текстом»

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Світовий прогрес другої половини ХХ ст. позначився передусім інформаційним розвитком західної цивілізації, що мало як свої переваги, так і недоліки. З одного боку, люди отримали сучасну техніку, поліпшилась якість життя, а з іншого – безмежні, інколи навіть фантастичні можливості інноваційних технологій почали негативно впливати на психологічний та моральний стан суспільства. У результаті посилилася загальна відчуженість, дійсність перетворилася «на механічний театр маріонеток, де режисером виступила пані Машина» [Фуко 1997, 123]. Урбанізація, засилля інформаційних технологій, домінування віртуальної реальності призвело до знеособлення людини, яка почуває себе «дуже незатишно у холодному Всесвіті» [Бабелюк 2016, 15; Маньковская 2009]. Тому поряд із проблемами військової безпеки і світового тероризму на порядку денному дедалі частіше з'являються питання людського розвитку саме у царині безпеки (security studies) [Miller 2001; Oberleitner 2005]. Останні, зокрема, також зазнають значних модифікацій, пов'язаних зі зміною їхньої сутності. Йдеться передусім про те, що дедалі важливіше місце поряд із державою у безпековому дискурсі посідає Людина [Лепетун 2006, 190]. До слова, поняття безпеки людини (human security) [Jagerskog 2004] було введено у дискурс на рівні ООН 1994 р. [UNDP 1994].

У цьому зв'язку в рамках людиноцентричного підходу до безпеки загалом [Лепетун 2006] *об'єктом безпеки* стає суспільство і людина як його базовий складник, адже та чи інша держава часто сама є головним порушником прав людини. *Джерело загроз* у постмодерному суспільстві також зазнає розширення. Вони (загрози) можуть мати не тільки зовнішній, а й внутрішній прояв. Природа цих загроз не обов'язково має бути військового характеру. *Цінності*, які є предметом захисту, все частіше стають не національними, а глобальними.

Усе це зумовлює глибинні зрушення на різних рівнях суспільної свідомості: світ постає загрозливо-мінливим, багатовимірним утворенням у всіх його проявах, хаотичним, парадоксальним і дезорганізованим [Бабелюк 2016, 20]. А тому людина відчуває кризу пізнавальних можливостей і сприймає його як хаос, абсурд, що не підпорядковується законам і грає за правилами випадку, насилля, терору. Інакше кажучи, для постмодерного суспільства властива **постмодерністська чуттєвість**, що віддзеркалює особливий стиль спонтанного нелінійного мислення, життя, світобачення і, як наслідок, письма [Бабелюк 2015], стиль ad hoc.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У художній свідомості постмодерністська чуттєвість засвідчила той факт, що будь-яка спроба сконструювати модель світу (у напрямі якого далі рухалося б мистецтво) абсолютно безглузда, як би вона не обговорювалася або обмежувалася епістеміологічними аспектами [Делез 1990; Ильин 2000; Кристева 2004; Лиотар 1998]. Постмодерністи вважають, що намагання встановити хоч якийсь ієрархічний порядок чи систему пріоритетів у житті неможливі й марні. Якщо вони і припускають існування моделі світу, то лише заснованої на «максимальній ентропії», на «рівноцінності всіх конститутивних елементів» [Fokkema 1998, 104].

У постмодерністській філософії постмодерністська чуттєвість (англ. *postmodern sensibility*; рос. *постмодернистская чувствительность*) – це специфічна форма світовідчуття сучасної людини, відповідний спосіб її поведінки, мовлення, що характеризує мислення представників постструктуралістсько-постмодерністського напрямку [Кристева 2004; Можейко 2001; Norris 1997].

Виникнення поняття «постмодерністська чуттєвість» [Лиотар 1998, 24] пов'язують із фактом переосмислення постструктуралістських теорій і визначають як відображення постмодерної ментальності, що стала предметом серйозного обговорення серед західних філософів і культурологів із середини 80-х рр.

У нашому дослідженні постмодерністську чуттєвість розглядаємо у трьох аспектах: 1) *лінгвофілософському* – як гіперемоційне сприйняття світу як хаосу; 2) *когнітивному* – як відображення фрагментарної, колажної дійсності у нелінійному кліповому мисленні; 3) *лінгвопоетологічному* – як постмодерністський прийом, що передає специфічну спонтанну, нелінійну манеру письма.

Метою розділу є вивчення засобів реалізації постмодерністської чуттєвості як лінгвофілософського, когнітивного та лінгвопоетологічного феномена в сучасних американських постмодерністських оповіданнях.

Окреслена мета передбачає вирішення таких **завдань**: з'ясувати лінгвофілософське, когнітивне та лінгвопоетологічне підґрунтя постмодерністської чуттєвості; виявити стилістичні засоби творення прийому постмодерністської чуттєвості в англomовному постмодерністському художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Духовна ситуація сучасності вирізняється глибинними зрушеннями на різних рівнях суспільної свідомості [Ильин 2000, 170; Можейко 2001; Hutchenon 1988]. У дзеркалі постмодерністської чуттєвості світ стає одночасно хаотичним, загрозливим і різномірним [Бабелюк 2016].

Лінгвофілософське трактування постмодерністської чуттєвості передбачає відсутність будь-яких критеріїв ціннісної і смислової орієнтації у світі, яку І. Гассан назвав «кризою віри» в наявні цінності [Hassan 1968, 170]. Фундаментальною передумовою інтерпретації світу в добу постмодерну вважається відмова від ідеї цілісності, ієрархічної структурності, центрованості й гармонійної впорядкованості світу: людство живе без спеціальних розміток і споконвічних координат, у лабіринтах втрачених подій [Фуко 1997]. Через надмірну постмодерністську чуттєвість «світ втратив свій стрижень <...>, перетворився на хаос» [Делез 1997, 47]. Більше того, для доби постмодерну загалом характерна програмна презумпція досягнення хаосу.

У рамках когнітивної парадигми концепт ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ЧУТТЄВІСТЬ виявляється продуктом осмислення хаосу через особливий стиль нелінійного «абсурдського» мислення. Виникає відчуття нестабільності, *тривоги* як *перманентного стану* людства загалом. Людина відчуває кризу пізнавальних можливостей, проте свідомо з усіх сил намагається вижити у нестабільному світі.

Звідси суттєва трансформація таких базових концептів, як ДОБРО/ЗЛО, ВІРА, ЛЮБОВ, ЩАСТЯ, СВОБОДА, СТАБІЛЬНІСТЬ, ЖІНКА, ЧОЛОВІК, СІМ'Я, РЕЛІГІЯ. Домінантними стають такі концепти, як БЕЗПЕКА, КІБЕРБЕЗПЕКА, ТЕРОРИЗМ,

КРИЗА, КОНФЛІКТ, СИМУЛЯКР, ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ, АМБІВАЛЕНТНІСТЬ, НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ.

Наприклад, сьогодні все частіше говорять про трансформацію концепту МУДРА ЖІНКА. Проблема полягає в тому, що не кожному сучасному жінку влаштує стан справ, за яких МУДРА ЖІНКА повинна підлаштовуватися під чоловіка, поступитися своїми інтересами, щоб бути вигідною, комфортною для нього і, таким чином, проявляти свою мудрість.

Концепт МУДРА ЖІНКА [Никитченко 2017, 12] в епоху постмодерну відображає такі ознаки сучасної жінки: не зациклена на чоловіках, адже у неї є що любити і чим цікавитися – своєю роботою, хобі, родиною, друзями. Звичайно, у її житті були, є і будуть чоловіки. Можливо, вона вже напевне знає, з ким би хотіла дожити до старості, проте вона не вважає цей момент ключовим у її становленні як жінки. Вона відбулася як жінка і до нього, вона нею буде в разі, якщо вони розійдуться, а головне, вона ніколи не стане жінкою, яка «душить» чоловіка своєю безпорадністю. МУДРА ЖІНКА – САМОДОСТАТНЯ.

Згодом глибше дослідження явищ самоорганізації [Капра 2003, 202], що підкріплювалися загальною математичною *теорією нелінійних динамік* А. Пуанкаре, склали основу нової наукової моделі світу, де *нестабільність*, яка раніше лякала, увійшла у процес його еволюції і стала сприйматися як головна рушійна сила. Відтоді нестабільний хаотичний стан будь-якої системи в науці розглядається як творчий, будівничий феномен [Можейко 2001], що сприяє накопиченню великої кількості різноманітних можливостей її розвитку. Тому на сьогодні очевидним лідером у дослідженні нелінійних процесів є синергетика (О.М. Князева, О.Ю. Корбут), яка «знімає лінійні окуляри» і має на меті захист нелінійних процесів загалом та нелінійного мислення і нелінійного письма зокрема.

У постмодерністській поетиці також виявляються аналогічні тенденції, про що свідчить стрімкий розвиток лінгвосинергетики (Ф.С. Бацевич, Т.І. Домброван, І.Ю. Мойсєєва, Г.Г. Москальчук, А.В. Стрільчук) як провідного наукового напрямку сучасних поетологічних досліджень. За таких умов постмодерністський художній текст трактують як складну, відкриту нелінійну систему [Бабелюк 2011, 12], яка функціонує завдяки взаємозв'язку власних елементів та підсистем під впливом регуляторних механізмів самоорганізації [Бацевич 2009, 8]. Головна особливість текстів такого типу полягає в тому, що вони породжують у читача «непевненість» у процесі прочитання [Lodge 1977, 45], яка, з одного боку, сприяє «сутнісній невизначеності» [Hassan 1968, 123] наративної структури американських постмодерністських оповідань і створює ризоматичне абсурдне повісткування [Бабелюк 2017, 23], що віддзеркалює сприйняття світу як розірваного, відчуженого, позбавленого змісту, закономірностей та впорядкованості. А з іншого – свідоме використання цього прийому сприяє становленню нового жанру «оповідання читачьких версій» [Lodge 1997, 3], в основі сюжету яких лежать розбіжності у когнітивній компетенції різного типу читачів.

Лінгвопоетологічний аспект постмодерністської чуттєвості знаходить свій вияв у специфічній манері письма, яку називають «метафоричною есеїстикою» [Ильин 2000, 198]. Тут ідеться про феномен, який зобов'язаний своїм теоретичним обґрунтуванням М. Гайдеггеру і його спробі започаткувати власний відхід від традиційної «класичної моделі західного філософствування» [Heidegger 1984, 136]. Безпосередньо опора на художній метод стала формотвірною і змістовою домінантою тієї моделі «поетичного мислення», яка була покладена в основу постмодерністської чуттєвості.

Постмодерністська фрагментарність та хаотичність світу формує особливе ставлення до тексту загалом, який розуміється як «процес розпаду світу речей», що породжує

«космічний хаос» [Маньковская 2009, 12]. Йому відповідає нестабільність текстової семантики (хаос значень, хаос кодів, що створюють значення, хаос цитат тощо) як вираження й відгомін «космічного хаосу».

Наскільки радикальним, настільки ж і природним наслідком цієї настанови вважається фундаментальна для постмодернізму ідея **тотального семантичного хаосу**, позначена свого часу Ю. Кристевою як упевненість у безглуздісті буття [Кристева 2004, 114]. Людство перебуває у всесвіті, де з'являється усе більше й більше інформації й усе менше й менше змісту. Інакше кажучи, у постмодернізмі відбувається **катастрофа змісту**. За оцінками М. Фуко, сучасний менталітет вирізняє тотальна відсутність «віри у зміст», адже все те, що наївно визначалося як джерело семантичної визначеності, демонструє абсолютну протилежність [Фуко 1997, 168]. Наприклад, зв'язок слів із контекстом настільки тісний, що приводить до семантичного парадоксу. Будь-яке слово чи твердження може бути переосмислено і вживатися в кількох різних, а іноді і протилежних, лексичних значеннях. Наприклад, в оповіданні Б. Хасюк «It's me, Tatia» вираз *never got found* залежно від контексту може означати *ніколи не знайдеш, ніколи не зрозумієш, ніколи не дізнаєшся*; в оповіданні Д. Бартельмі «The Captured Woman» [Barthelme 1991] дієслово *to capture* реалізується у значенні *захопити в полон і закохатися*; в оповіданні Дж. О'Хари «Now we know» дієслово *to reciprocate* означає *відповідати взаємністю і рухатися у зворотньо-поступальному напрямі*.

Постмодерністська чуттєвість як стилістичний прийом постмодерністської поетики встановлює орієнтир на хаос на усіх мовних рівнях: лексичному, синтаксичному, семасіологічному та текстовому. Автор того чи іншого твору прагне не розтлумачити читачеві зміст, а створити невпевненість у тому, що відбувається. Тому в таких творах немає ані структури, ані впорядкованого змісту.

Вираження постмодерністської чуттєвості на лексичному рівні відбувається через **семантичну асиметрію** лексичних одиниць та виразів. Наприклад, в оповіданні Д. Бартельмі «The Captured Woman» («Полонена жінка») зображення пристрасного кохання виглядає досить абсурдно: коханий обмірковує, чи не було б краще вирвати волосся коханий дівчині, щоб здобути її вірність: *If I tore her hair out, no one but me would love her. But she doesn't want me to tear her hair out?* [Barthelme 1991, 285]. Проте вже у наступному реченні поєднано дві семантично різнопланові лексичні одиниці: *tore* та *love*. На синтаксичному рівні синтаксична невідповідність утворюється через уживання експресивних синтаксичних конструкцій зі зміненним синтаксичним значенням: стверджувальне речення за своїм комунікативним змістом передбачає запитання: *If I tore her hair out, no one but me would love her*, а питальне – передає стверджувальну інформацію: *But she doesn't want me to tear her hair out?*.

На семасіологічному рівні постмодерністська чуттєвість проявляється через застосування різних семасіологічних стилістичних засобів, серед яких метафора, метонімія, метабола, персоніфікація, оксиморон та ін. Так, метафоричний зміст стає граматично і семантично утворювальним для частини складного речення: ***a position which compelled me to spend my time amid the debris of our civilization: rumpled fenders, roofless sheds, ware houses, smashed arms and legs*** [Barthelme 1991, 27]. Він спрямовує читача в іронічне річище через семантичну асиметрію значень слів *debris of our civilization*. Герой працює страховим агентом. Упродовж усього свого життя він мав справу з пошкодженими механізмами, приладами та устаткуванням. Згодом світ для нього перетворився на суцільний хаос – *world as a vast junkyard*: йому здається, що все зламається, зруйнується, згорить, довкола нього розбиті будівлі, розтрощені людські руки й ноги. Тепер він у нетрях цивілізації – *the debris of our civilization*. Іронічний дискурс включає експресивну конструкцію, що складається з ядерного словосполучення *the debris of our civilization*, залежно від якого в порядку підвищення гостроти

розташовані підрядні компоненти і прямі додатки. Семантично різнопланові словосполучення в реченні створюють іронічний тон, а значення слів *debris* (нетрі) та *civilization* (цивілізація) породжує семантичну асиметрію.

На текстовому рівні проявом постмодерністської чуттєвості є показ зруйнованої свідомості, деформованої дійсності, задушливої атмосфери епохи. Тому герой постмодерністських творів – людина, що загубилась у повсякденному бутті, втратила зв'язок із Всесвітом, гостро переживає власну відчуженість і втрату духовних орієнтирів. Вона не знає, куди йти, у що вірити, навіть про що думати й що відчувати, оскільки її думки й почуття zdeформовані під впливом трагічної дійсності. Це швидше АНТИГЕРОЙ, який лякає, загрожує, спричинює негативні явища [Котова 2017, 5].

На мовному рівні це проявляється у відсутності власних назв героїв, «промовистих» прізвищ. Показовою є невелика кількість епітетів, що, як правило, однобоко характеризують героя. Відсутність пунктуації, хибний поділ тексту на абзаци разом із фрагментарністю створюють для читача те відчуття хаосу, у якому перебуває і сам герой.

Персонажі також втрачають соціально-психологічні атрибути: ім'я, професію, становище тощо. Завдяки прийому діалогічності межа між героєм і автором розмивається. Образ героя у постмодерністському художньому тексті створюється за логікою конструювання образу автора-творця, який також вирізняється хронотопною невизначеністю та інтерсуб'єктивністю. Серед типових прийомів зустрічаємо такі: збіг імені героя з ім'ям біографічного автора, розщеплення авторської свідомості на «підголоски», що належать як наратору, так і персонажам. Автор стає одним із рівноправних учасників наративної какофонії [Білецька 2016, 7], а базовим творчим методом є монтаж. Тут активно використовуються так звані «монтажні тропи» (кінометафори) – складні алогічні, інтуїтивні символи. Несподівана зміна перспективи чи об'єкта зображення – прийом «рухомого «кіноока», вибір, перенесення уваги на той чи інший об'єкт і, як наслідок, зміна теми мовлення – визначає сутність потоку свідомості.

У постмодерністському художньому тексті це передусім потік «редукованої свідомості» [Бабелюк 2015, 14], що ґрунтується на реєстрації хворою психікою усього, що бачить персонаж.

У постмодерністській поетиці стверджується, що художній текст не відображає реальності, а творить симулякр, нову штучну реальність [Ильин 2000, 198]. Сприйняття світу як грандіозного звалища артефактів, традицій, образів і стилів, за умови відсутності системи координат та ієрархії цінностей, перетворює постмодерністський художній текст на випадковий бриколаж (нашарування несумісних у реальності подій), який постулює хаос як спосіб організації. Наприклад, *that's chaos can you produce chaos? Alice asked certainly I can produce chaos I said I produced chaos she regarded the chaos chaos is handsome and attractive she said and more durable than regret I said and more nourishing than regret she said chaos is tasty AND USEFUL TOO* [Barthelme 1991, 69]. У висловах *chaos is handsome and attractive* (хаос красивий і привабливий) та *chaos is tasty AND USEFUL TOO* (хаос також смачний і корисний) спостерігаємо семантичну невідповідність лексичного значення іменника *chaos* та немотивованість епітетів *handsome, attractive tasty AND USEFUL*, що утворюють клішовані рекламні гасла. Формально щодо плану вираження поєднання цих слів відповідає синтаксичній нормі, а щодо плану змісту – це пародія на повсякденне засилля рекламних слоганів, яка підсилюється ще й графічними стилістичними засобами (відсутністю пунктуації, написання окремих слів із великої літери, алогічним поділом тексту на окремі фрагменти).

Отже ера постмодерну – це «ера тотальної симуляції» [Hutchenon 1998, 87], а симуляційний характер новітніх соціальних і культурних феноменів виявляється скрізь. Так, наприклад, інформація не має жодного змісту, а лише «грає» у змісти, оскільки підмінює комунікацію симуляцією спілкування, що й породжує специфіку світовідчуття сучасного мас-медійного стану суспільства й суспільної свідомості.

Якщо фундамент класичної поетики становили образність, ієрархія цінностей, суб'єктність, то постмодерністська поетика опирається на зовнішню «зробленість», клішованість, конструювання, децентрацію, об'єктність. Якщо ідеалом модернізму була свобода самовираження митця, то письменник-постмодерніст, упевнившись у хаотичності навколишнього інформаційного простору, надає перевагу компіляції вже відомих чужих ідей. Зміст постмодерністського твору виникає лише у процесі його безпосереднього сприймання, а творчість автора потребує визнання «сьогодні і зараз», відповідної «розкрутки».

У сучасних дослідженнях культури й естетики постмодернізму під симуляком розуміють саме *квазіреальність*. У результаті виникає особливий світ моделей і симулякрів, що аж ніяк не співвідносяться з реальністю, але сприймаються набагато реальніше, ніж остання. Світ, що ґрунтується тільки на самому собі, називають *гіперреальністю*, якою править симуляція, що видає відсутність за присутність і змішує будь-яку відмінність між реальним і уявним.

Це може бути проілюстровано на прикладі оповідання Д. Бартельмі «Paraguay» («Парагвай») [Barthelme 1991], де за основу повісткування береться форма туристичного путівника. Назви підрозділів про географічне положення країни, її фізичні особливості, склад населення, галузі економіки, цікаві для туристів місця формують умовно реальний світ, який, за читацькими очікуваннями, повинен наповнюватися фактуальною інформацією про реальну країну – Парагвай. Однак насправді йдеться про нереальний Парагвай, містичну державу, де тишу продають замість цементу: *In the larger stores silence (damping materials) is sold in paper like cement*, «жителі скидають шкіру»: *citizens shed their skins*, «мають однакові відбитки пальців»: *Everyone in Paraguay has the same fingerprints* та «температурою регулюють швидкість свого пересування»: *adults raise their walking speed and show more spontaneous movements as temperature rises*, де незвичні фізичні умови, за яких «із неба падають великі жовті краплі жиру»: *Heavy yellow drops like pancake batter fall from the sky*. Зміст зазначених текстових фрагментів утворює квазіреальний світ дивної країни. Із цією метою свідомо руйнуються логічні та семантичні зв'язки між словами, словосполученнями, реченнями та надфразними єдностями. Завдяки абсурдному світу квазі-Парагваю у постмодерністському художньому тексті створюється ефект на кшталт «Аліси у Країні Чудес», де реальність слугує своєрідним «віртуальним» світом, повністю позбавленим логіки та смислу. Таке іронічне смислотворення призводить до симуляції реальності, репрезентації того, чого насправді не існує. Створюється образ відсутньої дійсності, «правдоподібна подоба, позбавлена оригіналу» [Бацевич 2009, 204], за яким немає реальності.

Висновки. Сучасний світ, віддзеркалюючи стан культурної свідомості людства, через поєднання різнорідних явищ та одночасності різночасних подій, перетворився на хаотичний, парадоксальний і загрозливий. Феномен постмодерністської чуттєвості розглядаємо у трьох аспектах: 1) *лінгвофілософському* – як гіперемоційне сприйняття світу як хаосу; 2) *когнітивному* – як концепт, тобто як відображення фрагментарної, колажної дійсності у нелінійному кліповому мисленні; 3) *лінгвопоетологічному* – як постмодерністський прийом, що передає специфічну спонтанну, нелінійну манеру письма. Проведений лінгвопоетологічний аналіз американських постмодерністських оповідань дозволяє стверджувати, що постмодерністська чуттєвість як стилістичний прийом постмодерністської поетики проявляється на всіх мовних рівнях (лексичному,

синтаксичному, семіологічному, текстовому) і реалізується через семантичну асиметрію лексичних одиниць за допомогою алогічних, проте граматично коректних синтаксичних конструкцій, через синтаксичну невідповідність речень та цілих текстових фрагментів.

Література

- Бабелюк О.А.* Поетика спонтанності постмодерністського нарративу / О.А. Бабелюк // Записки з романо-германської філології. – Вип. 1 (34). – О. : КП ОМД, 2015. – С. 15–24.
- Бабелюк О.А.* Стилістичні засоби і прийоми крізь призму лінгвосинергетики / О.А. Бабелюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 7–17.
- Бабелюк О.А.* Переклад постмодерністського художнього тексту: балансування між визначеністю і невизначеністю / О.А. Бабелюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Вип. 11–12. – Ч. 1. – Чернівці : ВД «РОДОВІД», 2016. – С. 20–24.
- Бацевич Ф.* Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси : [монографія] / Ф. Бацевич. – К. : Академія, 2009. – 192 с.
- Білецька О.В.* Графосеміотичне кодування нарративної поліфонії в англomовному постмодерністському художньому тексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Білецька. – О., 2016. – 20 с.
- Делез Ж.* Капіталізм и шизофрения: Анти-Эдип / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – М. : ИНИОН РАН, 1990. – 107 с.
- Ильин И.П.* Постмодернизм: Словарь терминов / И.П. Ильин ; науч. ред. А.Е. Махов. – М. : Intrada, 2000. – 384 с.
- Капра Ф.* Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра. – К. : София ; М. : ИД «София», 2003. – 336 с.
- Кристева Ю.* Избранные труды: Разрушение поэтики / Ю. Кристева. – пер. с фр. – М. : Рос. полит. энцикл., 2004. – 656 с.
- Котова І.А.* Концепти ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ в американському кінодискурсі: когнітивний і прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.А. Котова. – Х., 2017. – 20 с.
- Лепетун Я.* Традиційні і сучасні дослідження національної безпеки / Я. Лепетун // Проблеми національної безпеки та оборони. Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 190–194.
- Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н.А. Шматко. – М. : Ин-т эксперим. Социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 159 с.
- Маньковская Н.Б.* Феномен постмодернизма. Художественно-эстетический ракурс / Н.Б. Маньковская. – М. ; СПб. : Центр Гуманитарных Инициатив, Университетская книга, 2009. – 495 с.
- Никитченко К.П.* Оказіональне словотворення в англomовному постмодерністському художньому тексті: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / К.П. Никитченко. – О., 2017. – 20 с.
- Можейко М.А.* Новейший философский словарь / М.А. Можейко. – 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/179/word/%>.
- Фуко М.* История безумия в классическую эпоху: перевод / М. Фуко ; вступ. ст. З. Сокулера. – СПб. ; М. : Унив. кн. : Рудомино, 1997. – 573 с.
- Babelyuk O.* Culture strategy in translating postmodern literary text / O. Babelyuk // Scientific Journal of Polonia University. – 2017. – № 22 (3). – P. 23–26.
- Fokkema D.* Modernist conjectures: a mainstream in Europe (lit. 1910–1940) / D. Fokkema, E. Ibsch. – N. Y. : St. Martin's press, 1988 – T. XII. – 330 p.
- Hassan I.* The Literature of Silence: Henry Miller and Samuel Beckett / I. Hassan. – N. Y. : Alfred A. Knopf, Inc., 1968. – 225 p.
- Heidegger M.* The metaphysical foundations of logic / M. Heidegger ; translated by M. Heim. – Bloomington : Indiana University Press, 1984. – 241 p.
- Hutchenon L.A.* Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction / L.A. Hutchenon. – N. Y. : Routledge, 1988. – 228 p.

Jagerskog A. Applying the Human Security Concept / A. Jagerskog // Conflict, Security & Development. – 2004. – December. – P. 309–312.

Lodge D. The modes of modern writing: metaphor, metonymy, and the typology of modern literature / D. Lodge. – N. Y. : Cornell University Press, 1977. – 279 p.

Norris Chr. Against relativism: philosophy of science, deconstruction, and critical theory / Chr. Norris. – Malden, Mass. : Blackwell, 1997. – 330 p.

Miller B. The Concept of Security: Should it be redefined? / B. Miller // Journal of Security Studies. – 2001. – June. – V. 24. – № 2. – P. 13–38.

Oberleitner G. Human Security: A Challenge to International Law? / G. Oberleitner // Global Governance. – 2005. – № 11. – P. 185–203.

UNDP. Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security [Electronic resource]. – Access mode : <http://hdr.undp.org/reports/global/1994/en>.

Джерела ілюстративного матеріалу

Barthelme D. Sixty stories / D. Barthelme. – London : Minerva, 1991. – 456 p.

ЦЕНТРАЛЬНІ КОНЦЕПТИ ТА ІМПЛІКАТИ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ МОДЕРНУ І ПОСТМОДЕРНУ

О.О. Гриняк

Спрямованість когнітивної поетики не лише на розкриття креативних механізмів художньої творчості [Stockwell 2002; Tsur 1992], а й установлення взаємодії раціонального й емоціонального аспектів породження смислів, ролі художньої уяви і наукової рефлексії [Воробйова 2004] та виявлення й пояснення свідомих і несвідомих когнітивних операцій осмислення тексту у процесі його прочитання та занурення у різні контексти [Freeman, 2005] зумовлює великий інтерес до виявлення **імплікатів** – прихованих компонентів смислу, що формують імплікативний простір як окремого поетичного тексту, так і американської поезії XX ст. загалом.

Передкатегоріальну основу імплікативного простору формують концептуальні імплікації, які є складовою частиною структури будь-якого концепту, посередництвом якої **концепт** відбиває вірогідний характер світу і вписується у глобальну систему його зв'язків як компонент сумарного знання [Нікітін 1996, 161]. Передкатегоризація – когнітивний процес, що включає лінгвокогнітивні операції з архетипами. Такі операції передбачають визначення й наповнення образ-схем архетипів і базових концептів [Белехова 2004, 136].

Складовою частиною структури будь-якого концепту й архетипу є **концептуальна імплікація**, передзнання, що дані людині від початку [Белехова 2004, 149–157, 237]. У рамках нашого дослідження під концептуальною імплікацією розуміємо сукупність стереотипних асоціацій, закріплених у розумовій системі людини на основі мовленнєвого, а також когнітивного досвіду. Процес виникнення смислів, прихованих у художньому тексті (далі імплікату) можна представити у вигляді такого ланцюга: **архетип/концепт – концептуальна імплікація – імплікат**. Послідовність лінгвокогнітивних операцій, спрямованих на виявлення імплікатів, ґрунтується на стереотипних асоціаціях, які активуються у свідомості за сприйняття словесних поетичних образів, наділених не тільки експліцитним, але й імпліцитним смислом.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що в ній уперше виокремлено передкатегоріальну основу імплікативного простору – лінгвокогнітивного конструкту, який виявляється під час прочитання та осмислення поетичного тексту, визначено лінгвокогнітивні механізми формування імплікатів (структурних компонентів імплікативного простору) у поетичному тексті, виявлено низку когнітивних операцій, що забезпечують вилучення імплікатів. **Метою** дослідження є виявлення та систематизація імплікатів. Система імплікатів, парадигматично пов'язаних та упорядкованих між собою в єдине смислове ціле, формує імплікативний простір.

Підґрунтям виникнення **імплікату** слугує архетип або концепт, який має словесне втілення у поетичному тексті. Визначення експліцитного й імпліцитного смислу поетичних форм відбувається шляхом передкатегоризації. Передкатегоризація як розумова діяльність базується на інтуїції та когнітивних операціях декодування емоціогенного передзнання, що активується архетипами, сигналами наявності яких слугують архетипні символи, вербалізовані у словесній тканині поетичного тексту [Tsur 1992, 19–21].

Для ідентифікації імпліцитного смислу в поетичному тексті необхідно визначити, яким чином найрізноманітніші мовно-мовленнєві форми, за допомогою яких автор відтворює багатство навколишнього світу, викликають у свідомості читача/інтерпретатора певні ментальні репрезентації мовного знання, як це знання здобувається та формується у свідомості [Ніконова 2005, 162].

Невід'ємною частиною довербальної інформації постають **концепти**, що відбивають зміст одержаних людиною знань, досвіду, результатів її діяльності та пізнання нею навколишнього світу у вигляді певних одиниць, «квантів» знання [Болдырев 2001, 23]. Концепти – це провідники найрізноманітнішої інформації, повністю чи частково матеріалізовані в мові. Система концептів – ідеальних утворень, що кодуються в чуттєво-образних уявленнях, – представляє концептуальну картину світу [Кубрякова 2004, 9].

Концепт, ідентифікований за допомогою метафори, визначають як концептуальний референт чи царину мети. Концепт, що залучається для порівняння, є концептуальним корелятом або цариною джерела [Kovacs 2000, 80]. Відповідність між референтом і корелятом утворює зону їх співположення, певний параметр для порівняння, також відомий як основа метафори. Четвертим складником процесу метафоризації є текстовий світ чи контейнер метафори, що впливає на вибір параметра для встановлення схожості й подібності [Жаботинская 1999, 12–25]. Саме тому в когнітивній лінгвістиці **мапування** розглядається як механізм концептуальної метафори [Lakoff 1993, 211], який полягає у проектуванні структур знання, що містяться в царині джерела, на аналогічні структури знання царини мети [Gibbs 1993, 254].

Наприклад: «*The green bug sleeps in the white lily ear. / The red bug sleeps in the white magnolia. / Shiny wing, you are choosers of colour. / You have taken your summer bungalows wisely*» [Sandburg 1970, 92]. Наведений імажиністський вірш в імпресіоністській манері змальовує кружляння жуків, зеленого і червоного, над білими квітами. Узагальнений смисл тексту виявляється шляхом реконструкції концептуальної метафори ПРИРОДА Є МУДРІСТЬ, яка лежить в основі поетичного тексту. Виникає питання, чому вважається, що вибір зроблено мудро (*wisely*). Відповідь криється в імплікатах, представлених архетипними колоративними символами *green*, тобто молодий, сповнений бажань, та *red*, тобто зрілий, енергійний, досвідчений [ABBY Lingvo]. Молодий (зелений) жук обирає лілію, форма якої може слугувати захистом від небезпеки. До того ж лілія – символ чистого, юнацького кохання. Натомість червоний жук – зрілий, упевнений у собі – оселяється в магнолії, яка вважається квіткою зрілого кохання, поваги і самоствердження [СЗЭ 2003, 37].

Архетип активується стилістично маркованими компонентами словесних поетичних образів, що є індикаторами імплікатів. Для визначення актуалізованого в поетичному тексті компонента архетипу, тобто концептуальної імплікації, необхідно декодувати семантичну структуру індикатора за допомогою звернення до енциклопедичних словників, наукових довідників, що містять інформацію про архетипи. Кожен архетип включає декілька концептуальних імплікацій. Усі архетипи амбівалентні [Юнг 1996, 123], тобто містять у собі різні значення. Так, наприклад, закладена в архетипі ВОДА енантіосемія як протиріччя різних значень одного багатозначного слова пояснює наявність у художній свідомості протилежних понять: жива та мертва вода, вода – джерело життя та погібелі (Всесвітня Повінь) [Белєхова 2004, 229]. У поетичному тексті об'єктивується одна чи декілька концептуальних імплікацій залежно від змісту словесного поетичного образу. Узагальнений зміст словесного поетичного образу – це зміст, виявлений через аналіз лінгвокогнітивних операцій мапування, що дозволяють окреслити спосіб мислення та виокремити компонент словесного поетичного образу, який містить імплікат.

Так, наприклад, індикатори імплікату **невпинність часу**: «*time*», «*young man*», «*life*» і «*clocks*» ідентифікуються у словесному поетичному образі: «*Time is a young man with ballplayer legs, time runs a winning race against life and the clocks*» [Sandburg 1970, 12]. Сприйняття та експлікація смислу уповільнюється внаслідок нетипового порівняння «часу» і «молодого чоловіка з ногами футболіста». Розкриття прихованого смислу стає

можливим за умови виявлення механізмів творення поетичної форми. Метафоричне осмислення часу (*time*) в термінах «*ballplayer legs*», «*winning race*» є результатом аналогового мапування. За допомогою лінгвокогнітивної процедури узагальнення ознак сутностей царини мети: *time* – *life*, *clocks*, та області джерела: *ballplayer* – *a man who moves quickly with a ball*, *race* – *a competition between people, animals, cars etc. to see which is the fastest* [Wordpower 1994, 43, 507], виявляємо концептуальну метафору ЧАС Є РУХ. Осмислення концепту ЧАС у термінах концепту РУХ є можливим завдяки наявності онтологічних відповідностей (споріднених якостей та ознак, що іманентно притаманні порівнюваним сутностям), які містяться у концептах і які можна проектувати з однієї області знань на іншу [Lakoff 1993, 211]. Концептуальна схема ЧАС Є РУХ дозволяє розкрити імпліцитну сторону смислу – **час не зупинити**.

Усталена метафора «*time runs*» набуває нового, конкретизованого осмислення через протиставлення «*time runs a winning race against life and the clocks*» – «**час є сильнішим за життя і хронометри**». Результатом лінгвокогнітивної операції контрастивного мапування – проектування онтологічних властивостей однієї сутності на протилежні онтологічні властивості іншої сутності – є породження прихованого смислу. Спорідненими онтологічними властивостями складників антитези є риси концепту ЧАС. На периферії семантичного поля цього концепту проектуються антонімічні значення сутностей *безмежність* і *вимірність*. Таким чином, унаслідок зіткнення двох протилежних якостей концепту ЧАС, вербалізованих в індикаторах «*time*», «*winning race*», «*life*», «*clocks*», простежується закладений у поетичному тексті імпліцитний смисл: **непідвладна людині сила часу**. В іншому контексті індикатори «*time*», «*young man*», «*life*» і «*clocks*» втрачають свої імпліцитні властивості: «*What time is it? The young man is smart. Is there life on the other planets? All the clocks in the house stroke 12*» [ABBY Lingvo].

Для пояснення методики ідентифікації імплікату *npriopumem* проаналізуємо словесний поетичний образ: «*The wings and the wild hungers, the wave-worn skerries, / the bright quick minnows / Living in terror to die in torment*» [Jeffers 1989, 1251] (*Криламі, й голодні звірюги, і хвилями стерті стрімчаки, / яскраві, блискучі рибинки, – / Всі сковані страхом від лютої смерті*). У цьому контексті номінативна одиниця «*wings*» (*крила*) вживається замість слова «*birds*» (*птахи*): перенесення назви відбувається за наявності відношення частина – ціле. Формування індикаторів імплікатів, що містять метонімію, відбувається за допомогою **субститутивного мапування**. Субститутивне мапування, на відміну від аналогового, базується на асоціативному поетичному мисленні, суть якого полягає у проектуванні мисленнєвих зв'язків імплікаційного характеру на семантичне варіювання мовних одиниць [Никитин 1996, 251]. Імплікація, за словами М.В. Нікітіна, є мисленнєвою операцією встановлення лінійної залежності між концептами у свідомості як відбиття реальних (а іноді й уявних) зв'язків між реальними (а іноді й уявними) сутностями реального (а іноді й уявного) світу [Никитин 1996, 251]. Сукупність цих імплікацій створює імплікаційні структури свідомості, які є мисленнєвим аналогом будови світу, відбиття реальних й уявних зв'язків між предметами, між їхніми ознаками, між частиною і цілим, між причиною і наслідком, між діяльністю та її результатами [Белехова 2004, 178]. Таким чином, субститутивне мапування – це операція ідентифікації імплікативних зв'язків між варіантами референтів концепту царини та проектування їх на іншу сутність цієї самої царини словесного поетичного образу шляхом лінгвокогнітивної операції **заміщення**. Ця процедура полягає у відшукуванні серед спектра референційних значень концепту таких, що можуть замішувати одне одного [Белехова 2004, 178].

Отже, номінативна одиниця «*wings*» ідентифікується як індикатор, оскільки в основі має концепт ПРИРОДА, який містить ряд референційних значень, втілених у наведеному

слові, та позначає представників вищого класу тваринного світу. Номінативна одиниця «wings» є індикатором імплікату **пріоритет** за умови контактного розташування з номінативною одиницею «minnows» (*мілька рибина, дрібнота*) та метонімічно вказує на ієрархічні відношення як між представниками тваринного світу, так і різними класами суспільства. Вищі класи мають пріоритет, тому що наділені тими особливостями («wings»), які дозволяють піднятися над усіма іншими (minnows).

Основа на метонімії словосполучення «wild hungers» є індикатором імплікату **стимул**. У ньому позначений основний імпульс – жага, голод, нестримне бажання, – що слугує стимулом для здобуття сил, необхідних у боротьбі за виживання.

У поетичному тексті Е.А. Робінсона «Eros Turannos» імплікат **уведення в оману** виявляємо за допомогою ідентифікації його індикатора словосполучення «blurred sagacity» у контексті словесного поетичного образу: «Between a blurred sagacity / That once had power to sound him, / And Love, that will not let him be / The Judas that she found him» [Американская поэзия 1983, 186] (*Між розумом і коханням – туману стіна, вона всі вади приховає* (пер. наш – О. Г.)).

Техніка ідентифікації індикатора імплікату полягає, по-перше, у сприйнятті вербального сигналу «blurred sagacity», який у результаті нестандартного подання зображуваного предмета уповільнює когнітивний процес обробки інформації.

По-друге, ця техніка базується на розкритті механізму творення поетичної форми, яка, крім експліцитного «*кохання не дозволяло розгледіти в ньому Іуду*», містить імпліцитний смисл **уведення в оману**. У вищенаведеному словесному поетичному образі, який містить оксиморон, простежується контрастивне мапування. В основі контрастивного мапування лежить парадоксальне поетичне мислення, що зумовлює появу словесних поетичних образів з експліцитним та імпліцитним смислами.

По-третє, техніка ідентифікації індикатора імплікату спирається на визначення концепту як основи для розпізнання наявності в індикаторі прихованого смислу. Спорідненими онтологічними властивостями складників оксиморону «blurred sagacity» є риси концепту СПРИЙНЯТТЯ. На периферії семантичного поля цього концепту проектується антонімічні значення сутностей *проникливість* і *недалекозорість*. Унаслідок зіткнення двох протилежних якостей концепту СПРИЙНЯТТЯ, а саме АДЕКВАТНЕ СПРИЙНЯТТЯ і НЕАДЕКВАТНЕ СПРИЙНЯТТЯ, простежується закладений у поетичній формі імпліцитний смисл: **закохана людина необ'єктивно оцінює свого обранця**.

Як зазначає Л.І. Белєхова, в американській поезії ХХ ст., а саме у модерністському і постмодерністському напрямках, поетичні образи, в основі яких лежить оксиморон, зазнають змін через реорганізацію синтаксичної структури. Унаслідок вживання прийменників між номінативними одиницями, які зіштовхуються, відбувається семантичне узгодження, пом'якшення, нівелювання протиріччя між компонентами образу, що пояснюється особливостями парадоксального поетичного мислення в поезії модерну і постмодерну [Белєхова 2004, 181]. Це призводить до ускладнення ідентифікації індикаторів імплікатів та декодування прихованих в образі смислів.

Прискорення темпу життя у другій половині ХХ ст. не залишає часу помічати різочі контрасти навколишньої дійсності, однак ці моменти все одно знаходять своє відображення у поетичних текстах модерністського спрямування. Наприклад, індикаторами імплікату **привабливість повноцінного існування** є номінативні одиниці «beauty» «terrible», «faces», «nonentities», що входять до складу словесного поетичного образу: «Why do I write today? / The beauty of the terrible faces / of our nonentities / stirs me to it <...>» [Американская поэзия 1983, 244] (*Що змушує мене писати сьогодні? / Краса жахливих обличч / наших нікому не потрібних людей / змушує мене <...>*). Протилежні ознаки царини джерела, що є складниками концепту ЯКІСТЬ, зіштовхуються. На

периферії семантичного поля цього концепту відбувається мапування аксіологічних значень сутностей *краса* і *потворність*. Подвійне протиставлення: «краса» (*the beauty*) – «потворність» (*the terrible faces*) та «буття» (*faces*) – «небуття» (*nonentities*) слугує основою для створення ефекту «очуднення». Процес декодування уповільнюється, що вказує на наявність у словесному поетичному образі імплікату. ПОЗИТИВНА ЯКІСТЬ зіштовхується з НЕГАТИВНОЮ ЯКІСТЮ, НАПОВНЕНІСТЬ – із ПОРОЖНИНОЮ, унаслідок чого простежується витіснення імпліцитного смислу: *краса життя в його внутрішній і зовнішній наповненості*.

Отже, необхідною умовою ідентифікації індикаторів імплікатів є не тільки сприйняття «очудненого» вербального сигналу, який уповільнює когнітивний процес обробки інформації, а й розкриття механізмів утворення поетичної форми, яка, крім експліцитного, містить імпліцитний смисл, для визначення архетипної/концептуальної схеми, необхідної для розпізнання імплікату.

Результати дослідження показали, що структура імплікативного простору поетичних текстів епохи модерну є відмінною від структури імплікативного простору постмодерністських віршів як за змістом (див. табл. 1), так і за формою. Якщо в імплікативному просторі модерністських віршів превалюють відношення смислової подібності та смислового протиставлення між імплікатами, що є свідченням переосмислення усталених понять та істин, то в імплікативному просторі поезії постмодернізму переважають відношення смислового включення, що є свідченням розширеного і поглибленого споглядання реальності.

Таблиця 1

Центральні концепти та імплікати американської поезії модерну і постмодерну

Епоха	Літературно-стильові напрями та поетичні школи	Представники	Назви поетичних текстів	Концепти та імплікати
Модернізм	Реалізм	Р. Джефферс	«Birds and Fishes»	ЖИТТЯ, ЕМОЦІЇ, ДУХ <i>Боротьба за виживання, жага до життя</i>
	Реалізм Імажизм	У. Стівенс	1) «Sunday Morning» 2) «The Poems of Our Climate»	1) ЖИТТЯ, ЛЮДИНА, ПРИРОДА <i>Молодість, старість, радість, туга, самотність, вимір, незахищеність.</i> 2) ДІЯЛЬНІСТЬ, ЛЮДИНА <i>Досконалість, прагнення до ідеалу, насолоди.</i>
	Реалізм Символізм	К. Сендберг	1) «Sea-Wash» 2) «Prairie waters by night» 3) «Let love Go On»	ГАРМОНІЯ, ЧАС, ПРИРОДА 1) <i>Вічність, нескінченність буття, закон природи.</i> 2) <i>Повнота життя, невпинний рух життя.</i> 3) <i>Невпинний рух життя, нестримність руху часу, переможна сила часу.</i>

	Реалізм	Р. Фрост	1) «Neither out far nor in deep» 2) «Once by the Pacific» 3) «Birches»	ДУХ, ЛЮДИНА, ДІЯЛЬНІСТЬ, ЧАС, ПРИРОДА 1) <i>Вічність, прагнення пізнання.</i> 2) <i>Неприємності, зміни, підтримка, подолання негод, гармонія існування.</i> 3) <i>Людина, риси характеру (впевненість, скритність), прагнення до мети, зміни, зміни на краще, втрата стійкості, спокуса, насолода (прагнення насолоди), повсякдення, повнота життя.</i>
	Імажизм	У.К. Уільямс	«Apology»	ДУХ, ЕМОЦІЇ <i>Внутрішня привабливість.</i>
	Реалізм	Е.А. Робінсон	«Eros Turannos»	ЛЮБОВ <i>Неадекватна оцінка, втрата надії, сумирність.</i>
Постмодернізм	Поети стилю біт	Г. Корсо	1) «Death» 2) «The Whole Mess...Almost»	ЛЮДИНА, ЕМОЦІЇ 1) <i>Циклічність життя.</i> 2) <i>Неприйняття загальноприйнятих цінностей, устоїв, руйнівна сила краси.</i>
		А. Гінзберг	«Song»	ЛЮБОВ <i>Сила почуттів, підвладність бажанням, прагнення кохання.</i>
	Школа Сан-Франциско	Г. Снайдера	«Long Hair» («Deer Trails»)	ЖИТТЯ, ЛЮДИНА <i>Життя людини, початок/кінець життєвого шляху, цілеспрямованість (цілеспрямований рух).</i>
	Екзистенціалізм	Г. Холландер	«What is an Answer?»	ЖИТТЯ, ПРИРОДА <i>Рух, початок/кінець життєвого шляху.</i>

Вплив філософських ідей Ф. Ніцше, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера на становлення модернізму, а саме твердження про глибокий і нездоланий розрив духовного досвіду особистості й домінуючих тенденцій суспільного життя, відчуття ізоляції людини від навколишнього світу, прагнення пізнання сутності речей [ФС 1986], відображається у центральних імплікатах: *зміни, вічність, невпинний рух життя* та ін. (див. табл. 1).

Імплікативний простір поезії постмодернізму позначено відмовою від усталених цінностей, міркувань. Базовою залишається ідея раціональності, особистісного інтересу, свободи вибору (див. табл. 1). Акцент робиться на міркуваннях про власне життя (*життя людини*), вигоду, необхідність прямувати до мети (*вибір, прямування, рух*).

Лінгвокогнітивний аналіз віршованих текстів американських поетів ХХ ст. дозволив окреслити імплікативний простір поезії модерну і постмодерну, у якому

знайшли своє відображення як особисті переживання, так і суспільно-політичні події минулого століття. Перспективним вважається вивчення імплікативного простору на поетичному матеріалі інших хронологічних зрізів і літературно-стильових напрямів.

Література

- Белєхова Л.І.* Інтерпретація та переклад поетичного тексту / Л.І. Белєхова. – К., 2001. – 91 с.
- Белєхова Л.І.* Словесний поетичний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд : [монографія] / Л.І. Белєхова. – Херсон : Айлант, 2004. – 376 с.
- Болдырев Н.Н.* Когнитивная семантика : [курс лекций по английской филологии] / Н.Н. Болдырев – 2-е изд. стереот. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2001. – 123 с.
- Воробйова О.П.* Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О.П. Воробйова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 18–22.
- Жаботинская С.А.* Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологія». – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
- Кубрякова Е.С.* Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е.С. Кубрякова // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2004. – Т. 63. – № 3. – С. 3–12.
- Молчанова Г.Г.* Семантика художественного текста / Г.Г. Молчанова. – Ташкент : ФАН Уз. ССР, 1988. – 160 с.
- Никитин М.В.* Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – М. : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
- Никонова В.Г.* Жанр – текст – художественный концепт (опыт семантико-когнитивного анализа) / В.Г. Никонова // Реальность, язык и сознание : Междунар. межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 3. – Тамбов : Изд-во Тамбовск. гос. ун-та имени Г.Р. Державина, 2005. – С. 159–165.
- Юнг К.-Г.* Психологія та поезія / К.-Г. Юнг // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л. : Літопис, 2001. – С. 119–138.
- Freeman M.* Poetry as Power: The Dynamics of Cognitive Poetics as a Scientific and Literary Paradigm / M. Freeman // Cognition and Literary Interpretation in Practice. – Helsinki : Helsinki University Press, 2005. – P. 31–57.
- Gibbs R.W.* The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language and Understanding / R.W. Gibbs. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 527 p.
- Kovecses Z.* The Scope of Metaphor / Z. Kovecses // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 79–93.
- Lakoff G.* More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago : The University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
- Lakoff G.* The contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
- Stockwell P.* Cognitive Poetics. An introduction / P. Stockwell. – L. ; N. Y. : Routledge, 2002. – 193 p.
- Tsur R.* Toward a Theory of Cognitive Poetics / R. Tsur. – Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.

Довідкова література

- СЗЭ* – Символы, знаки, эмблемы: Энциклопедия / авт.-сост. В.Э. Багдасарян, И.Б. Орлов, В.Л. Телицын. – М. : Локид-Пресс, 2003. – 495 с.
- Словарь* английского языка ABBYY Lingvo [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://lingvo.yandex.ru/en?text=FLY&st_translate=1&lang=en&dAB=on.
- ФС* – Філософський словник / під ред. В.І. Шинкарука. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1986. – 798 с.
- Oxford Wordpower Dictionary.* – N. Y. : Oxford Univ. Press, 1994. – 746 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

Американская поэзия в русских переводах XIX – XX в. / сост. С.Б. Джимбинов. – М. : Радуга, 1983. – 667 с.

Frost R. The Norton Anthology of American Literature / R. Frost ; ed. by N. Baym, R. Gottesman, L.B. Holland and others. – N. Y. ; L. : W.W. Norton & Company, 1989. – 2619 p.

Jeffers. The Norton Anthology of American Literature / ed. by N. Baym, R. Gottesman, L.B. Holland and others. – N. Y. ; L. : W.W. Norton & Company, 1989. – P. 1251–1252.

Sandburg C. The Complete Poems / C. Sandburg. – San-Diego ; N. Y. ; L. : Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1970. – 797 p.

ПОСТМОДЕРНИСТСКИЕ КОНЦЕПТЫ ФИЛОСОФИИ РЕЛИГИИ

В.И. Дуденок

Современная культура в поисках своей идентичности пытается пережить и осознать, выразить те острейшие противоречия, которыми богато последнее десятилетие. Мы видим, что всепроникающая глобализация пробуждает интерес к уникальности национальных культур, единое информационное пространство оборачивается высокими пограничными стенами, усиление рациональных начал в культуре принуждает нас вглядываться в далекое прошлое человечества, чтобы найти опору в безусловности и спонтанности мифологии, религии, традиций. Спасаясь от противоречий, общественное сознание ищет новые синкретические формы восприятия мира и примирения с ним.

Внимание обществоведов к исследованию религии объяснимо сегодня не только тенденциями к возрождению традиций, сменой идеологических дискурсов, общим кризисом рациональных установок в культуре, но и имманентными особенностями религии как социального феномена. Для культуролога религия – это зеркало своего времени, отражающее в различных ракурсах те события и проблемы, которые потрясают общество. Религиозное сознание – это живой многоуровневый срез общественной жизни, в котором мы узнаем и аскета, и человека с ружьем, обнаружим мистические тайны души и правила устройства государственных институтов.

Желая понять сущность и проявления религиозного сознания, мы должны будем уяснить для себя целый спектр глубоких философских проблем: это аспекты взаимопересечения личности и общества, взаимодействия рационального и иррационального, понятие трансцендентного и многие другие вечные истины, без понимания которых философия останется сухой страницей учебника. (В этой связи вспоминаются неукротимые попытки кинематографа экранизировать произведения, передающие переживания мистического опыта. Несмотря на устоявшуюся традицию, предупреждающую об опасностях съемок подобных фильмов, не переводятся художники, желающие заглянуть в потусторонний мир). Для отечественной философии религия – это не только недра, из которых она возникает, но и загадка (тайна) человеческой души, идеал соборности, перекочевавший сегодня даже в учебники по философии образования как попытка найти такое сообщество, при котором индивидуальность не подавляется.

Кроме того, в современной культуре отчетливо звучат идеи пессимизма и разочарования. Наука, подвергающая неустанным сомнениям свои же основания, придумывающая в свое оправдание все новые типы рациональности, не дает человеку ощущения цельности и смысла бытия. Зато религия всегда готова предложить любому человеку утешение и надежду, соединить с надличностными кладезями счастья и мужества, терпения и веры. Научные требования неустанной новизны могут способствовать формированию невротического отношения к реальности, в то время как молитвенное повторение прописных истин может дать человеку силу и уверенность.

В философии сложились устойчивые традиции разностороннего изучения религии, начиная от ее сущности и предназначения и доходя до конкретно-исторических реалий. Заметный вклад в исследование религии внесла социологическая школа (М. Вебер, Э. Дюркгейм), которая подчеркивала социальную детерминацию религиозных феноменов. Для философии огромный интерес представляют психоаналитические концепции религии, особенно в плане изучения архетипальных структур (К.Г. Юнг). Существенный вклад в исследование религии как сферы

трансцендентного внесли исследования Е.А. Торчинова. Новые закономерности в развитии религиозного сознания рассматриваются в работах В. Воловика, Л. Филипович. В современной украинской литературе приковывает к себе внимание философский контекст произведений М. Матиос, которые поражают нас примерами глубочайшей вплетенности идей сакрального во все пласты человеческой жизни.

Сегодня, в эпоху постмодерна, философия находит новые грани религиозного сознания, переосмысливая взаимосвязи религии и науки, видя открывающиеся перспективы участия религиозных деятелей в политическом движении, обращая внимание на современные формы секуляризации религии, новые вызовы эйкуменического движения. Постмодернистская логика отказа от оппозиций при изучении какого-либо явления находит свое выражение в интерпретации религии как целостного гармоничного способа видения мира со своей внутренней иерархией. Для философии представляет интерес исследование роли религиозных феноменов посредством новых концептов, например, идеи доксы и габитуса П. Бурдьё, что позволит лучше понять интенциональную природу религиозных идеалов.

Цель статьи – исследование особенностей религиозного дискурса современности в контексте украинских реалий. Предметом анализа выступают новые методологические концепты исследования религии, современные аспекты взаимоотношений науки и религии, особенности возрождения религиозных традиций в Украине. В статье предпринята попытка понять религию как способ рационализации архетипальных структур, поднимаются проблемы постмодернистских интерпретаций устоявшихся религиозных смыслов, в том числе процессов секуляризации религии.

В среде философов интерес к осмыслению религии связан со сменой парадигм обществоведческого знания, в частности, с необходимостью формирования новой концепции сознания, которая смогла бы объяснить столь популярные сегодня феномены гипноза, телепатии, телекинеза и прочие формы экстрасенсорного воздействия. Очевидно, что традиций диалектико-материалистической теории, игнорировавшей подобные явления и привычно разделявшей мир на субъект и объект, здесь недостаточно. Наметившаяся в философии тенденция онтологизации сознания, понимания его как различных полевых структур проблему не снимает, ибо остаются в тени мировоззренческие и методологические аспекты. Как справедливо замечает В.И. Воловик, анализируя интерпретации идеи Бога в связи с новейшими открытиями в науке, вопрос о пределах и субстанциях в картине мира – это проблема гносеологии. Ученый подчеркивает, что в современной науке, претендующей на объяснение мира в целом, профессиональные знания в конкретных областях должны дополняться развитой философской культурой, и это будет способствовать оптимизации развития религиозного сознания [Воловик 2009, 188].

В плане методологии исследования религии приходится прежде всего констатировать правоту постмодернистской идеи об исчерпанности онтологии. Этот тезис прекрасно иллюстрируется практикой чтения курсов по религиозной этике в учебных заведениях: можно с увлечением рассказывать о нормах этики, приводить поражающие воображение примеры влияния сверхъестественных сил на поведение человека, задавать возвышенные образцы подвижничества, только вопрос об истоках долженствования упрется в исходность субстанции, по определению несотворимой и неизменной.

Безусловно, сегодня явно прослеживается тенденция синкретизма (мифологизации) общественного сознания, дающая знать о себе в попытках объединить науку и религию. На фоне общего кризиса рациональных установок это способствует консолидации общества, формированию национальных приоритетов, облегчает воспитательную работу. Между тем методологическая четкость заставляет заметить, что в

гносеологическом плане наука и религия лежат в разных плоскостях. Их несоизмеримость проявляется в том, что задача любой науки – десакрализация мира, развенчание тайны, усиление роли субъекта вплоть до перехода на уровень интересубъективности. Наука должна переделать реальность, опираясь на изначальные соизмеримые истины. При безусловном наличии в научном познании иррациональных моментов, неявного знания, всевозможных революций, аспектов конвенциональности именно рациональное начало будет его визитной карточкой. Понимание же ограниченности субъекта породило проблему ответственности. Любопытно, что осознание сложностей перевоспитания всего человечества оборачивается в современной науке аспектом корпоративной этики, особого этиоса ученых.

Современные религии, напротив, все больше тяготеют к универсальности и размыванию границ. (Здесь напрашивается аналогия: если вспомнить марксистскую идею о том, что формирование централизованных государств приводит к становлению монотеистических религий, то можно сказать, что тенденции глобализации в сфере религиозного сознания приводят к усилению в нем культуротворческих аспектов, моральных интенций.) Наука не подтверждает и не опровергает истинности феноменов сферы сверхъестественного, ибо в этом случае ей не на что опираться: отсутствует проверяемый эмпирический базис, а логика подчинена вере. У религиозного сознания свои неопровержимые критерии: мистическое восприятие Единого, способность к смирению, принятию любой реальности, умение подключаться к надличностным уровням переживаний и та же конвенциональность, без которой в обществе не обойтись. Как остроумно замечал В.В. Розанов: «Боль жизни гораздо могущественнее интереса к жизни. Вот отчего религия всегда будет одолевать философию» [Розанов 1990, 34].

Следует отметить еще одну особенность религиозного сознания, в силу которой оно сегодня востребовано в общекультурном пространстве, в том числе и в науке. Речь идет о проблеме рациональной реконструкции гуманитарного знания или, говоря языком постструктурализма, о пределах и разрывах в развитии научного познания. Г.В.Ф. Гегель в свое время подметил противоречивость рациональности, истолковывая категории рационального и иррационального как проявление диалектики рассудка и разума. По словам философа, то, что мы называем рациональным, принадлежит к области рассудка, а иррациональное – это начало и след разумности. Науки, доходя до той грани, дальше которой они не могут двигаться с помощью рассудка, прерывают последовательное развитие своих определений и заимствуют то, в чем они нуждаются, извне, из области представлений, мнений или каких-нибудь других источников [Гегель 1975, 417]. Как мораль является контекстом и пределом права, так и религиозное сознание явно и неявно подпитывает другие формы сознания: политические, научные, эстетические. Например, в современной философии образования в качестве идеала развития общества называется принцип соборности. В средствах массовой информации нередко соборность упоминается как синоним сплоченности и независимости. При этом, как правило, за рамками восприятия остается тот факт, что идеал соборности выпестовали религиозные философы, ценившие автономность личности и понимающие, что объединить неповторимых и творческих граждан можно, обращаясь к надличностному началу, которое проще всего воспринимается как идея Бога.

Сегодня заметны новые акценты в интерпретации процессов секуляризации религии. Как отмечает Г. Гутнер в замечаниях к диалогу Ю. Хабермаса и Й. Ратцингера, если говорить о секуляризации в широком смысле слова, то это означает изъятие из компетенции церкви того, что не должно в нее входить по определению. Но такая логика сегодня непригодна, ибо приведет к изъятию церкви из

всех общественных институтов, а религии – из форм общественного сознания. Поэтому современный религиозный дискурс предполагает иную логику секуляризации: идея Бога создана ради сакральной легитимизации человеческих ценностей. Можно согласиться с Г. Гутнером, что «священное всегда может быть описано как символ профанного, как особый способ представления человеческих ценностей, придающий им безусловную значимость» [Гутнер 2006, 16]. Автор справедливо отмечает, что сакральный смысл идеи о достоинстве человека проступает тогда, когда само это достоинство, а точнее, сама человечность, становится чем-то сомнительным и рискует вовсе раствориться. Иными словами, мы прибегаем к идее Бога, чтобы уловить грани человеческого.

Религия многогранна: это и идея Бога во всех ее вариациях, и конкретная живая практика взаимоотношений, и исторические коллизии. Периодически в реальной действительности что-то одно из этой многоголосицы берет верх, оказывается ведущей тенденцией, и тогда мы в стране переживаем взрыв язычества, активность эйкуменического движения, вооруженный захват церковных территорий или являемся свидетелями диспутов о подлинной духовности. Как и в любой общественной практике, решающую роль играет организованность верхов и восприимчивость масс.

Таким образом, в современном религиозном дискурсе, помимо онтологического, уходит на второй план и чисто гносеологический аспект (в частности, в виде противопоставления науки и религии), уступая место пониманию религии как определенной целостной формы культурного освоения мира (а здесь мы уже вступаем в сферу аксиологии и феноменологии).

Сегодня в Украине политики любят говорить о возрождении глубинных традиций как о чем-то, что само собой разумеется и рано или поздно неотвратимо сбудется. Между тем, думая о традициях, следует держать в уме ряд установок. Во-первых, в Украине, учитывая ее историю и маргинальность ментальности, следует говорить не столько о возрождении традиций, сколько об их творческом созидании. Любая традиция порождается соответствующей общественной практикой и нуждается в культурном оформлении (порой не исключаяющем насилие), в осознанном механизме своей реализации. Например, мы постоянно слышим о необходимости формирования общечеловеческих ценностей, но крайне редко – о механизмах и критериях этой работы. Что касается религиозных традиций, то следует иметь в виду одно объективное препятствие на пути их возрождения. Любая традиция предполагает своего носителя – ячейку общества, которая станет базовой структурой устойчивых отношений. Изначально требуется организованное сообщество, связанное узами зависимости и взаимной ответственности. Поскольку к родовому обществу нам уже не вернуться, то основой традиций является семья. Между тем объективно в мире усиливается тенденция разрушения семьи. Поэтому в нынешней Украине традиции – это не столько спонтанный всплеск народных чаяний, сколько каждодневная сознательная работа, подкрепляемая соответствующим уровнем жизни.

Во-вторых, извечные традиции – это сфера мифического или, как принято говорить, мифологического сознания с его атрибутами синкретической целостности, непротиворечивости, временной цикличности и наивной верой в золотое прошлое человечества, куда хотелось бы вернуться. Религии не случайно предполагают систему культовых взаимоотношений в качестве рационализации архетипальных структур. Можно также вспомнить каноны древнеиндийской культуры, согласно которым у человека, решившего трансформировать свое сознание, непременно должен быть гуру, принимающий ответственность за ученика. В западной культуре психоаналитики тоже предупреждают об опасностях ситуаций, когда человек

становится чистым проявлением архетипа. В современной же цивилизации опасность заключается в том, что человек часто находится в стихии бессознательного (как природных сил, так и социальных), не владея формами адаптации, без должной социальной защищенности, без опоры на род, семью, церковь. Все-таки для большинства религия существовала именно как традиция, не требующая личного творчества и не предполагающая проблемы ответственности. В Украине, особенно восточной, где традиции религиозной культуры были прерваны Октябрьской революцией, для их возрождения нужна кропотливая сознательная работа и яркие лидеры религиозного движения.

В плане методологии исследования религии интересны и такие замечания. Современная культура – это поле интерпретаций и деконструкций, включая и религиозные тексты. В научной литературе заметна тенденция истолкования связи орфического учения с христианством. (Исторические аспекты этих процессов исследованы Е.А. Торчиновым, который именует их «культурной перекодировкой» [Торчинов 1998, 130].) В качестве доказательств приводятся такие идеи: миф о сотворении мира, единство Бога и Сына, учение о первородном грехе, о жертвенности и искуплении, о ритуальном причащении и т.д. В историческом контексте, безусловно, заслуживают внимания взаимосвязи идей и теорий, ибо они откроют для нас новые грани и смыслы уже привычного содержания. Но на этом пути исследования возможны и потери, ибо за пеленой исторических взаимосвязей кроется еще одна плоскость – внутреннего смысла. Это сфера актуально переживаемого, то есть сфера ценностей, которая таит в себе много случайностей и может быть рационально познанной лишь в своих предпосылках (как бы аксиология не претендовала на статус науки). В ракурсе аксиологии понимание Христа как Диониса идет вразрез со всей сутью христианства. Телеология христианского учения выступает противовесом идеи вечного возвращения, которую исследователи связывают с феноменом Диониса. Дионисизм олицетворяет бытийственный, жизненный принцип в противоположность созерцательно-интеллектуальному (аполлоновскому). Христианство же утвердилось в культуре как религия жертвенности и смирения, покаяния и возвышенной духовности. Связь дионисийства и христианства можно образно представить как конфликт отцов и детей: несмотря на общность истоков, будущее сулит нам наше отрицание и преподнесет как сюрприз нечто такое, о чем нельзя думать, не разрушая привычной картины мира.

Для нынешней Украины вопрос «культурной перекодировки» – это аспект поисков самоидентификации, утверждения своей подлинности и своего места в пестром современном мире. Религиозное сознание Украины нуждается сегодня не только в апологетике, но и в систематизации. Трансформации, которые претерпевает религия сегодня в нашей стране, являются своеобразным зеркалом тех перемен, которые переживает Украина в целом. Это отражение тем интереснее для философской науки, что в нем более представлен элемент консервативный, intersubъективный, с трудом рефлекслируемый.

Для философии это оборачивается сложностью при попытке осмыслить вопрос об истоках или о сущности (культуры, веры, духовности, национальной идеи). Интересный образец деконструкции христианского миропонимания представлен в книге О. Забужко в связи с интерпретацией творчества Леси Украинки. О. Забужко, поставив коварный вопрос об истоках украинской культуры, приходит к новой «культурной перекодировке»: Христос против Диониса [Забужко 2007, 370]. В таком истолковании Дионис символизирует живую душу народа, обожествленную природу в противовес природе низменной как пристанищу всего дьявольского. Отмечая, что вплоть до самой Реформации народная мифология составляла основу христианской религиозности, О. Забужко приходит к выводу, что в основе украинской религиозной культуры лежит

индогностицизм [Забужко 2007, 374]. К этим размышлениям можно добавить, что видение Христа как Диониса – это, скорее, интеллигентский аспект христианства, в котором акцент делается не на покорности и греховности, а на общности культурных смыслов и поливариантности происходящего.

Разрушение тоталитарных режимов, крах идеологии коммунизма, отказ от идеи общественного прогресса в свою очередь стали мощным толчком для переориентации культурных тенденций на поиск внутренних устоев и личностных ориентиров. Общественные науки обосновывают ряд новых понятий, которые прежде увязывались преимущественно с переживаниями религиозного опыта: дух, душа, духовность, интенциональность. Аксиология, как того и хотел Г. Риккерт, один из ее основателей, утверждается в качестве важнейшего направления в философии. Все это усиливает секуляризацию религии, перенося многие ее идеи и принципы в светскую, нецерковную плоскость.

Можно считать достижением общественных наук понимание духовности как интенции (осознанного устремления) к «высшим» духовным ценностям, которые аккумулируют в себе общечеловеческое, характеризуются качествами безотносительности (абсолютности) и доминантности. Качество духовности предполагает возможность понять и принять ценностную позицию Другого.

Перед современной идеологией и культурой все так же стоят задачи формирования идеалов Добра, Милосердия, Правды, Справедливости и других ценностей, без которых множество индивидов никогда не станет обществом и государством. Поэтому в общественных науках должны нарабатываться механизмы перехода от узкоэгоистического сознания к общечеловеческим ценностям, то есть к надличностному самосознанию. Многовековой опыт таких трансформаций накоплен прежде всего в религиозных традициях.

Так, с точки зрения эзотерической психологии нет прямого перехода от личностного самосознания к общечеловеческому. Процесс расширения самосознания необходимо начинать с освоения надличностных уровней, постижения себя в качестве персонификации человечества. Трансперсональный опыт разных времён и разных культур, как правило, выделяет три этапа надличностного самосознания: трансцендентный, космический и подлинно человеческий. Суть первого типа самосознания наиболее ясно сформулирована в древнеиндийской системе Санкхья («всё это не моё», «меня нет»), второго – в индийской же средневековой системе Адвайта-веданта («всё это моё», «я есть»). Теоретическое выражение человеческого самосознания развивалось в русле немецкой классической философии и получило своё наиболее развёрнутое воплощение в учении К. Маркса, прежде всего в «Экономическо-философских рукописях 1844 г.», содержащих описание подлинно человеческого самосознания. Если в первом случае человек является персонификацией чистого бытия, тождественного чистому ничто, а во втором – персонификацией явленного бытия, тождественного вселенской «тьме вещей», то в третьем случае он является персонификацией человечества. В своей человеческой определённости человек является не чистым бытием и не всем миром, но миром человека.

Надличностное как единство личности с обществом (общество в этом случае понимается не как внешняя социальность, а как человечество) хорошо схвачено в христианской религиозной идее троичности: Бог-Отец, Бог-Сын, Бог-Дух. Сын – личностное, Дух – надличностное, а чтобы не было пропасти между ними – есть Отец. Это уже и то, что выше меня, и конкретное, родное.

Таким образом, в современном религиозном дискурсе, помимо онтологического, уходит на второй план и чисто гносеологический аспект, уступая место пониманию религии как определенной целостной формы культурного освоения мира, а это уже

сфера аксиологии и феноменологии. Религиозное сознание часто присутствует в научном познании как его иррациональная составляющая, как недосказанность и алогичность, которые становятся явными лишь благодаря редукции и иным сознательно применяемым аналитическим методам.

Философия обращает сегодня наше внимание на новые смыслы религиозного сознания, те «культурные перекодировки», которые порождаются активными процессами секуляризации религии, потребностями экуменического движения.

Подводя итоги, хотелось бы отметить, что религиозность, поднятая до уровня духовности, предполагает развитое сознание или, говоря философским языком, надличностное самосознание и интенцию к общечеловеческому, то есть ориентацию на высшие духовные ценности.

Литература

Воловик В.И. Философия религиозного сознания : [монография] / В.И. Воловик. – Запорожье : Просвіта, 2009. – 216 с.

Гегель Г. Наука логики / Г. Гегель // Энциклопедия философских наук. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1. – 452 с.

Гутнер Г. Секулярность, постсекулярность и универсализм. Замечания к диалогу Ю. Хабермаса и Й. Ратцингера / Г. Гутнер // Диалектика секуляризации. О разуме и религии / Ю. Хабермас, Й. Ратцингер (Бенедикт XVI). – пер. с нем. – М. : Библийско-богословский институт Св. апостола Андрея, 2006. – 112 с.

Забужко О.С. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О.С. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 640 с.

Розанов В.В. Уединенное / В.В. Розанов // Сочинения / сост., подгот. текста и коммент. А.Л. Налепина, Т.В. Померанской. – М. : Сов. Россия, 1990. – 592 с.

Торчинов Е.А. Религии мира: Опыт запредельного: Психотехника и трансперсональные состояния / Е.А. Торчинов. – СПб. : Центр «Петербургское Востоковедение», 1998. – 384 с.

КОНЦЕПТЫ ГЕНДЕРНОГО ДИСКУРСА

ГЕНДЕРНИЙ КОНЦЕПТ СОЦІАЛІЗАЦІЯ СМІХУ: ЧОМУ, ЯК І ЗАДЛЯ ЧОГО СМІЮТЬСЯ ЧОЛОВІКИ ТА ЖІНКИ

О.В. Мальцева

Постановка проблеми в загальному вигляді та її актуальність у межах проблематики монографії. Дослідження гендерних аспектів соціалізації сміху передбачає врахування його онтогенетичних складників, що виявляються у досвіді індивідуальної статевої самоідентифікації, засвоєнні певних соціальних норм, звичаїв, правил, оцінок, очікувань щодо визначеної статі, у специфіці сміхової поведінки, реакцій на випадки висміювання та цькування. Не менш важливим є філогенетичний аспект соціалізації сміху, оскільки історично уявлення про гендерні ролі у соціокультурному просторі змінюються, трансформуються об'єктивні умови сміхових проявів чоловіків та жінок під впливом особливого характеру функціонування сміху в соціумі та культурі.

Таким чином, виникає потреба в історіогенезі гендерного аспекту соціалізації сміху, у межах якого стає можливим відстежити не тільки історію виникнення та конструювання гендеру, але й дослідити, які функції виконував у цьому процесі сміх; як соціум, культура та їх структури використовували його задля створення гендерних стереотипів, моделювання гендерних ролей і маніпулювання ними; як сміх через його амбівалентну природу здатний інституалізувати та руйнувати гендерні стереотипи, сприяючи оновленню підходів до тлумачення гендеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення невирішених частин загальної проблеми. Варто зазначити, що сьогодні вже існує доволі великий масив наукових доробків щодо сміхової поведінки чоловіків та жінок. Вони мають або метагендерний характер, тобто вибудовуються на підставі теорій та концепцій сміху, які не зачіпають прямо проблеми гендеру, а швидше пояснюють причини виникнення сміху як такого, або є псевдогендерними дослідженнями, що вивчають відмінності соціальної сміхової взаємодії залежно від статі, але лишають без уваги питання впливу гендеру як соціокультурного конструкту на протікання таких сміхових акцій.

Дослідження, що спрямовані на виявлення причин, які спонукають до сміху чоловіків та жінок, як правило, з'ясовують, що саме мотивує їх до сміхової реакції, яка тематика гумору для них є найбільш притаманною (Ф. Гленн, А. Рейсс, Р. Провайн, М. Шіота, В. Болдирева, А. Шмельов та ін.). Щоразу констатуючи очікувані висновки про зацікавленість жінок комічними повідомленнями щодо сімейних негараздів, взаємин між статями, а чоловіків – гумором про бездарність у політиці, мистецтві, людську дурість тощо, такі дослідження не просуваються далі. У них не ставлять питання про те, чому саме такими є підсумки експериментів, чи є зазначена тематична обмеженість наслідком приналежності досліджуваних до певної статі, чи все ж таки це результат «прописки» у певному гендері. Так, скажімо, лінгвістичні дослідження часто докладно описують зображення (концепти) фемінності/маскулінності або розкривають принципи конструювання комічного образу чоловіка чи жінки мовними засобами на матеріалі казок, фольклору, художньо-літературних творів (Д. Гайнулліна, Г. Гусєва, О. Кожум'якіна, Л. Корнева, Х. Стельмах та ін.), проте не розкривають причини і призначення їх появи, не визначають соціальну роль сміху у продукуванні таких конструктів.

Таким чином, у когнітивних науках уже склалося декілька підходів до вивчення гендерних аспектів сміху:

- *фізіологічний підхід*, у межах якого сміх тлумачать як природний, інстинктивний, звичний акт поведінки людей із характерною вокальною візуалізацією рухливої реакції (пояснює, як сміються чоловіки та жінки);
- *психологічний підхід*, у межах якого сміх розглядають як результат зовнішнього впливу та певних ментальних операцій (пояснює, чому сміються чоловіки та жінки);
- *соціальний підхід*, у межах якого сміх досліджують як фундаментальну особливість людської поведінки та соціальної взаємодії (пояснює вплив контекстуальних чинників, присутності інших, тобто виявляє умови виникнення сміху в чоловіків та жінок).

Утім усі ці підходи поєднує визначення сміху як залежної перемінної, коли втрачаються такі його принципові природні характеристики, як стихійність, неконтрольованість виникнення, амбівалентна сутність. Соціалізація сміху як процес передбачає перетворення цієї спонтанної сміхової інтеракції на більш-менш соціально скерований процес. А його дослідження потребує розбудови гендерного концепту соціалізації сміху, заснованого на соціально-філософському та філософсько-історичному підходах як інтегративних наукових напрямках. Для цього треба змінити саму парадигму у вивченні конструювання гендеру (відійти від когнітивістики – фізіологізму, емпіризму, суто кількісних показників та статистичного аналізу, поодиноких лінгвістичних студій у тлумаченні статевих відмінностей у сміхових акціях) і провести універсальну «гендерну експертизу» соціалізації сміху з позицій комплексного міждисциплінарного підходу. У межах цього підходу чоловіки та жінки виступають як соціально-орієнтовані істоти, що здійснюють сміхову діяльність у визначені відтинки часу для досягнення певних цілей та ефектів.

У рамках соціально-філософського та філософсько-історичного гендерного дискурсу щодо соціалізації сміху в центрі опиняється не просто завдання виявлення особливостей сміхових акцій за «фактором статі» (тобто з урахуванням своєрідності роботи окремих ділянок головного мозку під час зчитування повідомлень комічного та гумористичного характеру, кількісних показників дихальних рухів під час сміху, їх тривалості, особливостей вокалізації сміху (ха-ха-хі-хі – у жінок та ха-ха-хо-хо – у чоловіків) тощо), а аналіз механізму використання сміху для створення між чоловіками й жінками відносин влади та підпорядкування, ієрархії. Тут важливо дослідити, як на певному історичному етапі сміх починають свідомо використовувати у всіх соціальних системах для створення механізму ієрархізації, що тримається на гендерних нормах, гендерних стереотипах та гендерних ідентичностях.

Соціально-філософський та філософсько-історичний погляд на проблему гендерної концептуалізації соціалізації сміху, на відміну від підходу антрополога, фізіолога, психоаналітика, соціолога чи лінгвіста, особливого значення надає соціокультурному й історичному контексту. Тому на перший план висуваються питання співвідношення гендерної та соціальної ієрархії, гендерної та соціальної міфології, гендерної та соціальної історії. Такий підхід дозволяє дослідити, як у соціокультурному середовищі сміх використовується не лише для закріплення норм, стереотипів й ідентичностей, але виконує функцію контролю за їх дотриманням у масштабах усього суспільства. У зв'язку із цим у центрі уваги мають опинитися й найважливіші соціальні інститути, які штучно конструюють гендер, регулюють та контролюють за допомогою сміхових практик нерівний розподіл матеріальних і духовних благ, влади і престижу.

Концептуальні засади такого підходу були викладені Дж. Скотт, Г. Лернер, Дж. Келлі, Н.З. Девіс. Приміром, Дж. Скотт у статті «Гендер: корисна категорія

історичного аналізу» (1985 р.) зазначає, що на кожному історичному етапі є соціально значимі підсистеми, завдяки впливу яких вибудовується концепт гендеру. До них вона відносить чотири групи «соціально-історичних підсистем»:

- комплекс символів і образів, які характеризують «чоловіка» й «жінку» в культурі (*гендерні стереотипи*);
- комплекс норм – релігійних, педагогічних, наукових, політичних (*гендерні норми*);
- проблему самовираження, суб'єктивного самосприйняття і самосвідомості особистості (*гендерна ідентичність*);
- соціальні *інститути*, які беруть участь у формуванні гендеру (сім'я, система спорідненості, домогосподарство, ринок робочої сили, система освіти, державний устрій тощо) [Scott 1986, 1053–1075]. Оскільки сміх та висміювання є невід'ємною складовою частиною соціальної взаємодії, інструментом розбудови та ствердження гендерного конструкту на всіх його рівнях [Бутовская 2004, 356–360], далі розглянемо, як історично змінювалися його соціальні функції в цьому процесі, як сміх впливав на чоловіків та жінок та як вони завдяки сміху змінювали соціокультурне середовище.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість науковців схиляється до думки, що історично у процесі гендерного конструювання було сформовано три гендерних стереотипи: *матріархальний, патріархальний, сучасний (феміністичний)*. Історична ретроспектива дозволяє зробити висновки про те, що гендерні конструкти є результатом соціокультурного моделювання та виникли на певних стадіях суспільного розвитку. Кожний із гендерних стереотипів віддзеркалював особливості конкретно-історичної епохи, для їх формування, інституалізації та підтримки залучався сміх. Дослідження із соціальної антропології свідчать, що сміх виконує функцію ритуалізованого домінування. Насміх є однією з форм прояву домінування. Д. Робінсон та Л. Сміт-Ловін дійшли висновку, що сміх найчастіше у процесі соціальної взаємодії використовується для запуску та ствердження «механізму утворення ієрархії», тобто сміхова ініціатива виділяє лідерів, «високорангових» членів соціальної групи [Robinson, Smyth-Lovin 2001, 123–158].

Й.Я. Бахофен ще у XIX ст. стверджував, що сучасній цивілізації передував матріархат, заснований переважно на уявленні, що нібито природа, особливо плідність, колись цінувалася в людських суспільствах більше за технологічний прогрес. Здатність жінки до репродуктивної функції повсякчас була приводом для порівняння її із природою, стихією, хаосом, безладом. Навпаки, чоловік символізував собою культуру, соціум, а отже, порядок, гармонію, структурованість, лад. За стародавніх часів існували гендерні стереотипи матріархату, коли жінки відігравали головну роль у суспільстві. Сміхові прояви та сміхова поведінка архаїчної жінки може бути схарактеризована як ритуалізований, а отже, соціалізований, виплеск радості й повноти життя, вираз безпосередній, проте символічний.

Дослідження архаїчних культур доводять, що всі народи світу пройшли стадію домінування жіночого начала. Первісні міфи яскраво демонструють, що у стародавніх людей народження жінкою дитини не асоціювалося з безпосередньою участю чоловіка. Статевий акт не пов'язувався із заплідненням жінки. Народження нового життя розцінювалося як божий дар, явище неконтрольоване, стихійне, яке супроводжувалося радісним, залиvistим життєствердним сміхом. Майже у всіх традиційних культурах знаходимо культ богинь родючості, сміхові обрядові практики та міфи, що описують народження як процес, який освячується сміхом, навіть коли йшлося про започаткування всесвіту. Приміром, у давньоєгипетському папірусі III ст. н. е., що зберігається в Лейдені, божественному сміху належить роль утворення світу:

«Коли бог сміявся, народилися сім богів, що правлять світом. <...> Коли він вибухнув сміхом, з'явилося світло. <...> Він вибухнув сміхом удруге – з'явилися води. <...> На сьомому вибуху сміху народилася душа» [Reinach 1908, 112–113]. Сміх як джерело народження нового життя постає і в давньогрецькому міфі про Деметру та Персефону, багатьох подібних міфах інших народів світу.

Культ Великої матері був культом поклоніння життю, а сміх жінки, що дає життя, був символом її домінування в суспільстві. Архаїчній людині буття представлялося як негнучкий потік змін, зрушень, смертей, у коловороті яких лише жінка була здатна протиставити цьому нескінченному параді народження нового життя, вона сама та її сміх були символами родючості, творіння, самоствердження. Перетворення жіночого сміху у зв'язку з її репродуктивною функцією на ритуал було соціалізацією нестримних, бурхливих, неконтрольованих емоцій, що виплескувалися у неї назовні.

Перехід від матріархату до патріархату часто пов'язують із переходом від привласнювального типу господарства до відтворювального, з осягненням і співставленням нашими предками декількох фактів: подібності процесу мотичної обробки землі з її подальшим засіванням насінням до статевому акту і запліднення чоловіком жінки. Тепер народження дітей для жінки перетворилося із сакральної функції, схожої на акт спонтанного творіння світу в богів, на суспільний обов'язок, необхідність, що пояснювалася соціальною доцільністю. Вона повинна була народжувати часто, щоб відтворювати рід та поповнювати суспільство новими членами. Відтоді саме чоловіче статеве начало наділялося новими смислами, фалос став символом і знаком упорядкування стихії і творіння. У цьому плані показовою є зміна космогонічних міфів у стародавніх слов'ян у зв'язку з початком землеробства та переходом до патріархату. Поступово богині були витіснені з язичницького пантеону, бо їх заступили боги.

Проте навіть після того існував тривалий перехідний період від матріархату до патріархату, коли фактично вся традиційна святковість із її веселощами, ритуальним сміхом так чи інакше містила символіку родючості (аграрні культи, культи предків, весільні обряди тощо). У свідомості архаїчної людини ствердилася думка про те, що якщо немає сорому в материнстві, то його немає й у статевому акті. У рамках землеробних культур зміни у стані землі розглядалися як зміни в жіночому організмі. Коли стало зрозумілим, що жінка плодоносить не сама по собі, а за участю чоловіка, публічні злягання були нормою в багатьох традиційних суспільствах. Сексуальний акт супроводжувався масовими сороміцькими діями, сміховими ігрищами, у які були задіяні на рівних як чоловіки, так і жінки. Їхні сексуальні дії вважалися запорукою рівноваги у всесвіті: родючості землі, відтворення природних циклів, продовження роду. Лишень згодом такі прояви сміхової антиповедінки будуть нормуватися та дозуватися, обмежуючись хронотопом карнавалу. Цей факт дозволяє деяким дослідникам наполягати, що у стародавні часи взагалі не існувало гендерного розподілу, принаймні їх полярних відмінностей. Вони запевняють, що така поляризація виникла вже за часів усталеної цивілізації, соціального та технічного прогресу, цілковитого розподілу праці та пов'язана із затвердженням патріархального гендерного стереотипу, закріпленням гендерної нерівності. Унаслідок цього чоловіча діяльність врешті-решт підкорила собі не тільки природу, але й жінку, що її символізувала.

Побудова патріархального гендерного стереотипу щодо жінки та чоловіка також трималася на прив'язці до фізіологічного факту розбіжностей між статями та поляризації їх соціокультурних ролей. Гендерологи М.Ц. Росальдо та Ш.Б. Ортнер, торкаючись питання всезагального приниження статусу жінок у межах патріархального стереотипу, пояснюють причини цього явища так: «Суспільство

розцінює це як процес підпорядкування нижчого вищому, тобто підпорядкування природи цивілізації, як здобуток, що має вищу суспільну вартість, ніж природна функція відтворення виду. Звідси випливає, що стать, яка підпорядковує собі іншу, сама опиняється у панівній позиції, інакше кажучи, чоловіки як приборкувачі природи займають, як і варто очікувати, вищу позицію в суспільстві, а отже, починають домінувати над жінками [Гентош, Кісь 2003, 8] (табл. 1).

Таблиця 1

Поляризація соціокультурних ролей чоловіків та жінок у рамках патріархального гендерного стереотипу

Жінки (♀)	Чоловіки (♂)
Жіноче тіло з його функціями прирікає жінок на служіння роду через відтворення людини як біологічного виду. Життя жінки буквально «зациклене» на цьому процесі (циклічність фізіології, зосередженість на збереженні плода під час вагітності, прив'язаність до дитини на період лактації тощо).	Фізіологія чоловіка щонайповніше вивільняє його для зосередження на питаннях розвитку культури та розбудови соціуму. Чоловік також слугує своєму видові, але він змінює для цього природний світ, створює комфортні умови для його існування, винаходить знаряддя праці, формує майбутнє, вибудовує систему цінностей, ідеалів культури та соціуму.
Жінка наділена природною функцією творіння нового життя, вона надана їй «за замовчуванням». Проте людське життя, яке вона репродукує, не тривале порівняно з терміном існування культури та соціуму, що створюються зусиллями чоловіка.	Чоловік позбавлений природних творчих функцій, він повинен/має змогу доводити свої творчі здібності через створення «другої природи» – культури, через розбудову соціального світу, послуговуючись впровадженням норм, значимостей, смислів, технологій і символів. Таким чином він створює досить тривалі, а іноді вічні, духовні речі, тоді як жінка творить лише тлінне – людських істот.
Функції, що покладаються на жінку, спонукають її виконувати в суспільстві лише другорядні ролі, вона має поповнювати його склад, передусім кількісно. Відповідно, жінка заслуговує називатися лише «другою статтю».	Чоловік не дає життя, навпаки, він ризикує життям (під час мисливства, війни, змагання) заради розвитку та еволюції, тому йому приписується вищість, а отже, він належить до «першої статі».

За патріархальним стереотипом чоловік є захисником, покровителем, годувальником, винахідником, тобто активною особистістю, а жінка є його повною протилежністю: вона пасивна в соціальній та культурній сфері, проте створює атмосферу любові в «маленькому світі» родини, веде домашнє господарство, виховує дітей, створюючи умови для самоствердження чоловіка в широкому соціокультурному просторі.

На відміну від матріархального гендерного стереотипу, що стверджувався на рівні архаїчної міфології та сміхових ритуалів родючості, у які були задіяні як жінки, так і всі члени роду безпосередньо (жіночий сміх домінування був приводом для радості усіх присутніх), патріархальний гендерний стереотип встановлюється та закріплюється через соціальну «надбудову» – суспільні настрої, громадську думку, котрі мають надіндивідуальний характер та безособову природу. Вони транслуються через соціальні інститути (сім'ю, економіку, політику, освіту, релігію, право тощо) та поширюються завдяки філософській, літературній діяльності, мистецтву, засобам

масової інформації. Сміх проявляє тут свою «інакшість», іншу свою іпостась, він вже емансипований від індивідуального носія (особливо за часів пізнього Середньовіччя, Нового часу) та виконує інструментальну функцію підтримки, інституалізації, сакралізації патріархальних норм та правил щодо встановлених у соціумі гендерних ролей. Сміхові санкції мали позитивний, заохочувальний характер, а також виконували «поліцейську» функцію покарання за недотримання запропонованих соціальних настанов щодо маскулінності та фемінності.

Найяскравіше дія сміхових санкцій стосовно «представниць прекрасної половини людства», що випадали з патріархального гендерного стереотипу, проявилася наприкінці XVIII – початку XIX ст., коли на Заході жінки намагалися встановити соціальну та політичну рівність із чоловіками. Особливо лячними для патріархальної свідомості були перспективи розповсюдження освіченості серед жінок. Тоді поширилася думка, що навчання жінок у коледжах та університетах призведе до розвитку в них мозку та стискання матки, а отже, до масового безпліддя й вимирання людства. Розумна, інтелектуальна жінка, що прагне до навчання, під тиском громадськості одразу перетворилася на об'єкт суспільного насміху. Жінка в межах цієї настанови розглядається як загроза, як «аномалія», тому її життя, поведінка, призначення в суспільстві мають бути обмеженими і прив'язаними саме до її статі, природної здібності до народження та виховання потомства, утримання домашнього господарства. Будь-які інші наміри та зазіхання на більше мали упереджуватися через розповсюдження гендерних норм та санкціонування сміхом за їх порушення. І тут справа не тільки у висміюванні власне чоловіками емансипованих жінок. Оскільки гендер не прив'язаний до статі природно, а є штучно вибудованим над нею соціокультурним конструктом, то на бік патріархальної традиції приставали й жінки-носії панівних тоді в суспільстві гендерних стереотипів.

Не минули ці настрої й українські землі. Наприклад, у сучасному українському підручнику з гендерної теорії подано сатиричний малюнок (мал. 1), який уперше було опубліковано в галицькій газеті 1882 р. («Чудо природи» // «Зеркало» за 1 січня 1882 р., с. 6). Авторки цього видання так витлумачили меседжі, що їх посилає карикатурист своїм сучасникам: «<...> порядний, поважний юнак-семінарист шукає наречену, але кандидатка, молода освічена дівчина, викликає в семінариста скептичну недовіру. Героїня на малюнку має ознаки демонічності, вона негармонійна й хаотична, у неї розпатлане волосся, розвалилася у кріслі, задерла ноги, обабіч розкидані книжки. Вона не жіночна, вона – своєрідний антипод образу скромної, порядної і приязної дівчини. Карикатура іронізує над жіночою освітою, мовляв, ось що трапляється від надмірного захоплення книжками, певна річ, бо освіта неприродна для жінок, «чудо природи!». На карикатурі освіченість постає як щось зайве, як вада, відхилення, недолік. Освіта начебто перетворює дівчину, майбутню господиню, у мегеру, невиховану, ажіотажну, антижіночну. <...>» [Маєрчик та ін. 2017, 12].

– Я не жалувала грошей на виховання своєї доньки, тому вона сіяє всіма мудрощами світу. Подумайте! Вона навчалась, окрім звичайних відомостей, психології, метафізики, геології, геогнозії, сферичної тригонометрії і навіть астрономії – а Дарвіна то просто наізусть знає.

На що гість-семінарист відповідає вголос:

– Чудо природи!

А про себе: «Не хотів би я того боршу їсти, що вона зварить» [Маєрчик та ін. 2017, 13].

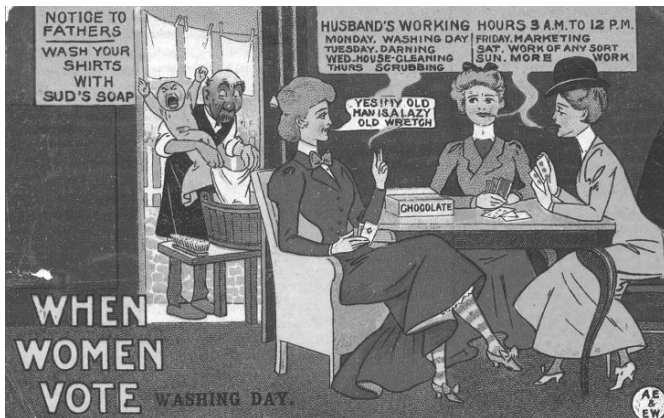

**Малюнок 1. На карикатурі 1882 р.
мати вихваляє доньку**

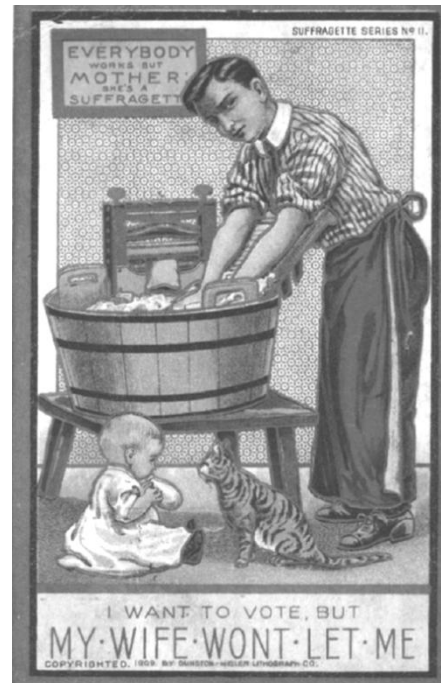
В Америці у ХІХ ст. сміхові нападки на жінок поширилися у зв'язку з розвитком руху суфражисток. Вони насамперед виборювали право жіноцтва впливати на суспільні процеси, обирати та бути обраними в органи державної та муніципальної влади. На початку ХІХ ст. сама ідея участі жінок у голосуванні розглядалася як безглузда. Суфражизм здавався обивателям справжньою катастрофою, що обіцяла руйнування домінування маскулінності, а разом із ним – відмову жінок вести домашні справи, народжувати і доглядати дітей. На початку ХХ ст. фемінність була представлена двома полюсами: роллю добропорядної дружини-матері і проститутки. Нескладно зрозуміти, до якої категорії потрапляли дами, що долучалися до політичних баталій та самостверджувалися у змаганнях за виборчі права, рівноправ'я. Усе це в очах патріархального суспільства набувало гіпертрофованих форм. Суфражизм як явище одразу ж став об'єктом висміювання у популярній тоді пресі. Починаючи з 1908 р. і протягом декількох наступних десятиліть відомий американський сатиричний журнал Puck, як і ціла низка подібних видань, постійно публікував карикатури, що відбивали зворотній бік емансипації жінки й піднімали на сміх прояви жіночої свободи (мал. 2): відмову вести домашнє господарство, доглядати малюків, «байдикування» дам у барах за келихом вина й цигаркою під час їх участі у виборчих кампаніях («When women vote (washing day)» // Puck. Suffragette series. № 1. 1909). Ще більш комічними виставлялися чоловіки (мал. 3), що випадали з написаних суспільством гендерних ролей та здавалися у полон сильним і вольовим жінкам («I want to vote, but my wife won't let me» // Puck. Suffragette series. № 9 (II). 1909).

Механізм сміхової репресії був запущений на повну потужність. Громадська думка та суспільні настрої підігрівалися карикатуристами, котрі створювали гротескні образи чоловіків, що втратили ознаки маскулінності (звісно, у термінах, що їх використовували для ствердження патріархального гендерного стереотипу). Вони свідомо (мал. 4) доводили ситуацію до крайнощів («Suffragette Madonna» // Puck. Suffragette series. № 1. 1909). Надзвичайно комічними виходили на карикатурах образи фанатичних панянок із чоловічими рисами (мал. 5), що забули в запалі боротьби про жіночність у традиційному розумінні, перетворившись на вульгарних маскулінних осіб, спостереження за поведінкою яких викликало у носіїв тодішніх гендерних стереотипів справжній

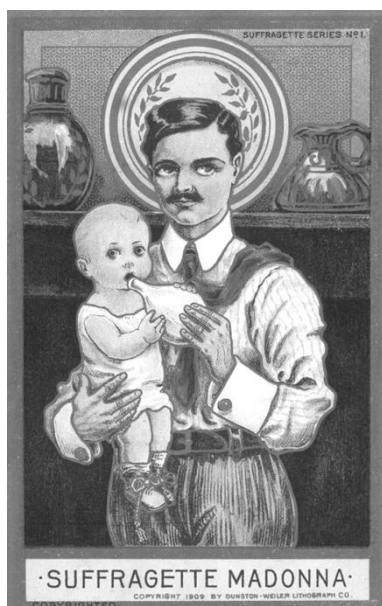
культурний шок («The masculine woman» // Illustrated Post. Card & Nov. Co., N. Y. 5004-7. 1904). Жінки, що думають, як чоловіки, багато і важко працюють, вибудовуючи кар'єру, як чоловіки, одягаються, як чоловіки, неабияк дратували збентежений загаль. Метою таких масованих сміхових атак із боку прибічників домінування маскулінності в соціумі (незалежно від їхньої статі) було намагання вплинути на маргіналок та «направити» їх у належне поведінкове русло.

Малюнок 2. Коли жінки голосують (день прання)

Малюнок 3. Хочу голосувати, але дружина не пускає

Малюнок 4. Суфражистська мадонна

Малюнок 5. Маскулінна жінка

Водночас було б несправедливо стверджувати, що сміховій обструкції піддавалися лише жінки, які випадали із суспільних уявлень про місце, роль та призначення «другої статі». Чоловіки у зв'язку із втратою маскулінності відчували на собі всі «радості» сміхового переслідування (мал. 6). Карикатури того часу зображували страшні картини майбутнього, у якому цілеспрямовані й мужні жінки із залізним характером керують податливими чоловіками-«домогосподарками». На сатиричних малюнках емансиповані «феміни» точно знають, чого прагнуть, як вони можуть розпорядитися власним життям, яке місце відведене в ньому чоловікам. Чоловіки ж зображувалися боязкими, безпорадними, розгубленими у своїй новій ролі («My wife's joined the Suffrage Movement? (I've suffered ever since!)» // Puck. Suffragette series. № 1. 1909).

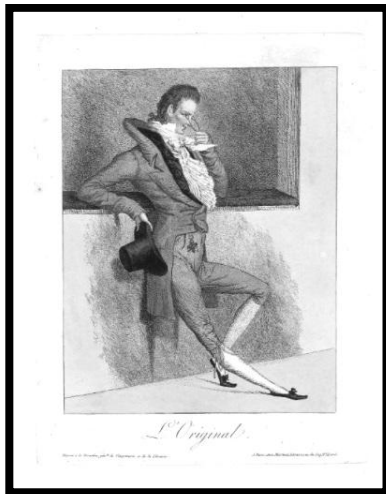

**Малюнок 6. Страждаю щодня відтоді
як моя дружина приєдналася до руху суфражисток**

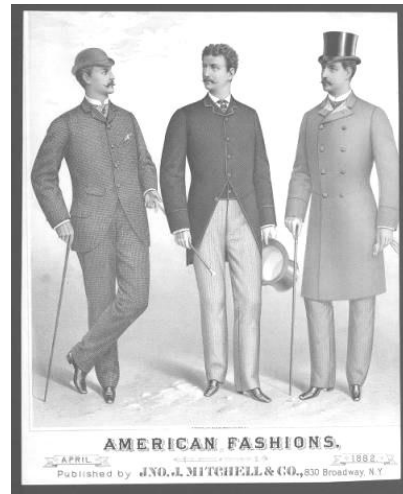
Навіть натяк на фемінні прояви в поведінці та зовнішності чоловіків був приводом для порівняння їх з антигероями популярних карикатур із суфражистських серій. Образ маскулінності наприкінці XIX – початку XX ст. мав абсолютно визначене втілення у манері одягатися. Чоловіки таким чином намагалися утримати домінуючі позиції, адже «нові жінки» обіцяли перевернути «старий світ догори дригом». Різноманіття вишуканого чоловічого гардеробу попередніх епох, коли мінімальна кількість сезонних елементів одягу за етикетом у них доходила до 500 одиниць, змінилося запровадженням універсального і лаконічного костюма вільного крою неясних відтінків, тобто «сучасного ділового костюма» [Паолетти 2010, 55–74]. Бездоганний чоловік індустріальної доби асоціювався не тільки з комплексом певних рис характеру (тут ідеалом був Т. Рузвельт), але й з лаконічним образом, створеним за допомогою одягу та засобів догляду за зовнішністю. Уніформою чоловіка майбутнього називали діловий костюм. Традиційний одяг одразу ж став предметом осміювання. Усі значимі тогочасні щотижневики – Puck, Life, Judge – регулярно публікували карикатури на тему чоловічого та жіночого одягу. Найбільш послідовна увага надавалася анекдотам та карикатурам на тему справжньої маскулінності.

Чоловіки зазвичай болісніше за жінок ставляться до насміху, вони воліють не відхилятися від чинних норм. Тому журнали, регулюючи суспільні настрої, на протигагу образу герою створювали комічний образ антигероя – піжона, що мав спорідненість з образом денді. Одягнений вигадливо, тобто як жінка, піжон був

виставлений на посміховисько. «Дивіться, що це за піжон прийшов до нас місця просити» – такі саркастичні зауваження змушували чоловіків дистанціюватися від жіноподібних піжонів та триматися «берегів маскулінності». Манерні піжони (мал. 7) мали поступитися елегантним, стриманим джентльменам із флером брутальності (мал. 8). Піжони порівнювалися з картато одягненими чоловіками попередніх епох або доіндустріальних суспільств (*L'Original // Costume Parisien* (1009). 1809), а пан у діловому костюмі мав символізувати перемогу рацію над емоціями, цивілізації – над первісним дикунством (*American fashions // JNO.J. MITCHELL & CO., 830 Broadway. N. Y. April. 1882*). Зазначені метаморфози відбувалися з тих міркувань, що це жінкам треба одягатися яскраво та помпезно, бо вони перебувають на більш низькій сходинці еволюції, ніж чоловіки. Чоловіки мали позиціонувати себе агресивно, висловлюватися стримано, не допускаючи ні тіні романтизму, емоційності, ніжності.

Малюнок 7. Піжон – об’єкт насміху в сер. XIX ст. через жіноподібність та вишуканість в одязі

Малюнок 8. Чоловіки у діловому костюмі – втілення уявлень про маскулінність у II пол. XIX ст.

Отже, сміх у періоди усталеного суспільного порядку сакралізує панівні цінності, норми, правила, ідеали, а разом із ними і створені на їх підставі гендерні стереотипи. Водночас сміх піддає деструкції будь-які спроби розгойдати суспільну рівновагу з боку «порушників порядку», незалежно від того, чоловіки це чи жінки. Носіями патріархальних гендерних стереотипів і, відповідно, носіями сміхових настроїв, що працюють на їх ствердження, є особи обох статей.

Незважаючи на шалений тиск із боку противників емансипації жінок, феміністичний рух не тільки відбувся, але й створив власний гендерний стереотип. Засновницею сучасного фемінізму вважають французьку письменницю-філософа С. де Бовуар, авторку відомої книги «Друга стаття» (1949 р.) [Бовуар 2017]. Постмодерний фемінізм створив нові вияви сучасного гендерного (фемістичного) стереотипу. Додержуючись представленої Ю. Крістєвою у праці «Час жінок» (1986 р.) концепції «трьох етапів» фемінізму (нею поданої як «три платформи») [Крістєва 2007, 25–46], можливо простежити його еволюцію.

Якщо суфражистки та феміністки кінця XIX – початку XX ст. виборювали рівні права із чоловіками на підставі рівності статей та нелегітимності гендерного домінування чоловіків, то фемінізм нової хвилі (60–70-х рр. XX ст.), що виник на тлі постмодерну, демонстрував відвертий насміх над будь-якими, зокрема гендерними, забобонами. На цьому етапі феміністки знаходять та артикують відмінності між жінками та

чоловіками, наполягаючи на першості колись «другої статі». Феміністичні дискурси насичені іронією та самоіронією. Жінки у своєму прагненні багатовікового реваншу намагаються відновити власне право на домінування та використовують для цього сміх. Сучасні чоловіки в їхніх очах постають як позбавлені ходульної маскулінності, вони у більшості представляються ними як істоти інфантильні. Якщо «другі ролі» жінки за патріархальним стереотипом виправдовувалися потребою у забезпеченні творчих звершень чоловіків, то за умов, коли намітилися «межі зростання» (Д. Медоуз та ін.), людство відчуло на собі дефіцит нових ідей для подальшого розвитку, постмодерне бродіння по колу, і жінки по-новому подивилися на своє соціальне призначення. Феміністичний дискурс наскрізь просякнутий уїдливым насміхом, сарказмом щодо міфу маскулінності, у ньому применшують значимість та сутність патріархальних настанов. Жінка здебільшого розглядається як самостійна творча особистість, котра має власні засоби самовираження. «Музчині» цілком закономірно може бути відведена лише роль Музи стосовно жінки, що творить: «<...> Він – муза, музчина, свиня <...>» (Т. Щербина).

Жінки обрали для ствердження сучасного (феміністичного) гендерного стереотипу літературу та філософію. Французька постструктуралістка, письменниця, літературний критик, теоретик феміністичного літературознавства Г. Сіксу є авторкою однієї з найбільш впливових робіт «Сміх Медузи» (1975 р.), у якій вона започаткувала концепцію «жіночого письма». Будучи трансгресивним за своєю природою, воно мало протистояти фалоцентризму чоловічого тексту. Створена під впливом З. Фрейда, Ж. Лакана, Ж. Дерріда, Ж. Дельоза, ця концепція згодом надихнула Л. Ірігарей та Ю. Крістеву.

Г. Сіксу наполягає на поверненні жінки самій собі, на необхідності опановувати світ, пізнавати себе та писати про це через власне тіло («Текст – це тіло»), вона закликає жінок до вивільнення через сміх. В умовах постсучасності жінка знову сміється. Вона прагне зруйнувати інспіровані соціокультурною доцільністю гендерні моделі та конструкти, повернутися до первісного хаосу й неупорядкованості. Жінка постсучасності сміється сміхом Медузи: вона вивільнює себе з тенет усіляких обмежень і штучно створених заборон, вона провокує та draжнить, зваблює та відштовхує, вона знову сповнена життєствердної сили та відкрита новизні. Жінки, озброєні іронією, сарказмом, а іноді й крайнім гротеском, торують для себе нові шляхи й опановують усе нові й нові сфери діяльності в соціокультурному середовищі. «Ми буремні, і те, що нам залишається, – звільнитися від страху. Наші погляди, наші посмішки, сміх виринається з нашого рота, наша кров тече, і ми розширюємося, не турбуючись про кінець, ми ніколи не стримуємо свої думки, свої знаки, своє письмо; і ми не боїмося тепер» [Сіксу 2001, 73–89]. Це була справжня «нова архаїка», передчуття хаосу й заклик до нього, це була нова міфологізація жінки, що сміється понад безоднею. Це була спроба подолати владу чоловіка над жінкою в тому розумінні влади, що його запропонував М. Фуко: «Влада всюдисуща не тому, що вона охоплює все, а тому, що вона йде звідусіль, зокрема від нас самих. <...> Влада – це не якийсь інститут, не якась певна сила, котрою хтось був наділений. Влада – це ім'я, яким називають стратегічну ситуацію в цьому суспільстві» [Фуко 1995, 157].

В Україні започаткування «жіночого письма» запізнилося і припало на час звільнення від соцреалізму, постімперських та постколоніальних радянських впливів. Тоді першість у літературному процесі очищення від тоталітаризму мав натхненник карнавалізації Ю. Андрухович, який вбачав можливість естетично «відхреститися» від системи «сили і влади» через сміх та заохочував тим самим постмодерністські настрої в Україні. Бубабісти (Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак) привнесли в українську літературу «карнавальщину». Декларовані ними протеїзм, багатогранність, гнучкість,

амбівалентність створили унікальний літературний міф про Україну як країну хаосу, свободи, «океану чуття» тощо.

Проте цей літературний карнавал видався суто «чоловічим карнавалом», що з погляду феміністичного дискурсу породило «першу несвободу», оскільки бубабісти демонстрували розважально-негативне ставлення до жінки, яку намагалися естетично знищити, висміяти, щоб самоутвердитися. Як зазначає із цього приводу Н. Зборовська: «<...> Ставлення до жінки – це як лакмусовий папір, тут відразу можна збагнути, наскільки декларована письменником свобода допускає свободу іншого» [Зборовська 1999, 35]. Ця полеміка в новій українській літературі заснована на конфлікті чоловічого та жіночого начал, і вона символічно може бути представлена як протистояння «Андрухович – Забужко» [Зборовська 1999, 37].

Українська феміністична критика на противагу чоловічому гамірному карнавалу запропонувала витончену інтелектуальну іронію, за допомогою якої жінки позбуваються «онто-лого-тео-телео-фоно-фало-центризму» (Ж. Дерріда): і решток постколоніальних страхів, і патріархальних гендерних стереотипів, і намагань «карнавалізувати жінку» з боку «жіночних», на їх погляд, українських чоловіків-літераторів.

Феміністки кінця ХХ – початку ХХІ ст. уже відверто граються із самою ідеєю гендеру як штучно створеною моделлю, акцентуючи увагу на позастатевості, андрогінності людини. Приміром, Дж. Батлер у програмній роботі «Гендерний клопіт – фемінізм та підриг тожсамості» (1990 р.) стверджує: «Існує бінарна опозиція між статеві означеними тілами та культурно побудованими гендерами. Наявність природно закладеної постійної статевої бінарності не можна сприймати так, що конструкт «чоловіки» буде стосуватися винятково чоловічих тіл, а конструкт «жінки» – витлумачувати тіла винятково жінок» [Батлер 2000, 297–346]. Спираючись на нарис Дж. Рівер «Жіночність як маскарад» (1929 р.) та роботи Ж. Лакана, у яких він аналізує гендерний маскарад у поняттях комедії статевих опозицій, Дж. Батлер наполягає на тому, що існування біологічних статей – це не більше, ніж ілюзія, а статева ідентичність – результат безперервного «спектаклю», перформансу, що забезпечується завдяки мові (вербальній та невербальній).

Сьогодні очевидно є відносність не тільки приналежності до гендеру у зв'язку з відношенням до статі, але й відносність ідентифікації зі статтю. Це дійсно перетворює гендерне та статеві-рольове самовизначення на гру, маскарад. Чоловіки з фемінними нахилами або приховуються за удаваною зовні маскулінністю, або наполегливо утрирують жіночність. Маскулінні жінки, що мають намір досягнути «чоловічих цілей» та ствердитися в соціумі нарівні з ними, воліють виглядати найжіночніше. Вони свідомо надягають маску підкресленої жіночності, аби уникнути неспокою, насміху та покарання, на які вони бояться наразитися з боку чоловіків. А ті жінки, що не прагнуть грати на чоловічому полі соціальних змагань, можуть демонструвати брутальність та мужність через дива в оформленні власної зовнішності. Це справжній калейдоскоп гендерних машкар. Отже, можна стверджувати, що сьогодні відбувається карнавалізація гендеру. При цьому це не традиційний карнавал, коли чоловіки переодягаються жінками і навпаки, а саме карнавалізація, тобто перманентна інверсія статево-рольових та гендерних ролей, норм та стандартів. Не дивно, що позиціонування ЛГБТ-спільноти у всьому світі відбувається саме через карнавалізовані рухи, пародійні маскаради, паради («гей-прайди»).

Як зазначає Дж. Батлер, «<...> пародійні практики можуть знадобитися для повторного залучення та зміцнення самої розбіжності між привілейованою оприродненою формою гендеру і такою його формою, що видається похідною, фантазматичною та наслідуваною, власне кажучи, невдалою копією. І без сумніву, пародію використовували для поглиблення політики відчаю. <...> Звідси і згубний сміх, притаманний ефекту пастиша пародійних практик, у яких оригінальне, справжнє та

дійсне представлено як наслідки. Пародійне повторення гендеру також викриває примарність гендерної перформативності, гендер є «актом», так би мовити, відкритим для розщеплень, самопародії, самокритики і тих гіперболічних проявів «природного», які у власному перебільшенні розкривають свою стрижневу фантазматичність» [Батлер 2000, 297–346].

Виникнення та розгортання фемінізму, збільшення кількості феміністок та чоловіків, що сповідають феміністичні погляди, запустили в дію маховик соціальної трікстеріади щодо гендеру. Трікстер як уособлення сміхової стихії втілює в собі як якості культурного героя, так і якості антигероя, який піддає все скепсису, іронії, хаотизує світ навколо себе. У трікстера часто немає визначеної статі, роду занять, він – породження природи та культури водночас, він – провокатор змін та зрушень, він – творче начало всього нового. Жінки, які століттями перебували у тіні героїзованих чоловіків, у своїх феміністичних проявах виступають як колективний трікстер, що прагне зрушень у застарілій соціокультурній структурі та розраховує на її модернізацію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналізуючи гендерний аспект соціалізації сміху, варто враховувати фактор включеності індивіда, соціальної групи, суспільства в конкретно-історичні обставини їх існування. Очевидно, що розуміння гендерних ролей та стосунків у традиційному суспільстві, Середньовіччі, на початку Нової доби, в епоху генези капіталізму зі становленням Постмодерну значно відрізнялися. Відповідно, чоловіки та жінки виступають і як об'єкти висміювання, і як суб'єкти сміхової оцінки у різноманітних ситуаціях щодо їх соціальної взаємодії з позицій визначених гендерних ідентичностей. Сміх інституалізує та сакралізує гендерні норми, а також через санкції змушує людей не випадати з певної гендерної ніші. Сміх сприяє гендерній ідентифікації чоловіків та жінок із наявними стереотипами, які, зокрема, впливають на те, чому, як і задля чого вони сміються.

Концептуалізуючи гендерний вимір соціалізації сміху, варто зазначити, що історично сформувалося три основні гендерні стереотипи: матріархальний, патріархальний та сучасний (феміністичний). Сміх тією чи іншою мірою сприяв утвердженню кожного з них, але щоразу по-різному. З позицій метаісторичного та історіософського підходу можна виділити періоди домінування не просто визначеного гендерного стереотипу, а конкретної світоглядної парадигми. Оскільки жінка – це знак, символ природного начала, чуттєвості, хаосу, з якого все народжується, а чоловік – це знак, символ культури, соціуму, раціональності, цілеспрямовано встановленого порядку, то теперішній стан паралельного існування, зіткнення та протистояння патріархального та сучасного (феміністичного) гендерного стереотипів відбиває перебіг боротьби світоглядів, подій, вписаних у більш широкий контекст глобального процесу розвитку людства, що перебуває зараз у точці біфуркації, на стадії переходу. Соціальне функціонування сміху щодо затвердження та зміни гендерних стереотипів указує на його важливе призначення як атрактора змін. Сміх у соціокультурному просторі є агентом змін, своєю активізацією він щоразу маркує зону переходу суспільства в новий стан розвитку. Перехід, межа, границя – це поле розгортання трікстерського міфу. Сміх у такому разі грає роль медіатора, посередника між різними світоглядними настановами. У рамках сучасного (феміністичного) гендерного стереотипу жінка виступає в ролі трікстера, вона втілює в собі риси героя та антигероя, вона руйнує старе, віджило задля створення нового. Намагання прибічників сучасного (феміністичного) гендерного стереотипу замінити бінарні гендерні опозиції гендерним різноманіттям за допомогою сміхового протистояння є ознакою перехідного стану суспільства та культури. Це означає, що невдовзі варто чекати на нову світоглядну парадигму, де будуть «зняті» опозиції «природне – культурне», «чуттєве – раціональне», «хаос – порядок», а відтак з'являться різноманітні гендерні конструкти, позбавлені крайньої поляризації на підставі

відмінності статей. Виявлення соціально-філософських та філософсько-історичних смислів цього процесу потребує подальших досліджень.

Література

- Батлер Дж.* Гендерное беспокойство / Дж. Батлер // Антология гендерной теории / под ред. Е. Гаповой. – Мн. : Прописи, 2000. – С. 297–348.
- Бовуар де С.* Друга стаття / С. де Бовуар : у 2 т. – К. : Основи, 2017. – 368 с.
- Бутовская М.Л.* Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека) / М.Л. Бутовская. – М. : Научный мир, 2004. – 440 с.
- Гентош Л.* Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Л. Гентош, О. Кісь. – Л. : ВНТЛ-Класика, 2003. – 250 с.
- Зборовська Н.В.* На карнавалі мертвих поцілунків: Феміністичні роздуми / Н.В. Зборовська ; післямова М. Ільницька. – Л. : Літопис, 1999. – 336 с.
- Крістева Ю.* Час жінок / Ю. Крістева // Про рівність статей. Збірник / пер. з фр. під заг. ред. О. Хоми. – К. : ППС-2002, 2007. – С. 25–46.
- Паолетти Дж.* Высмеивание и образцы для подражания как факторы перемен в американской мужской моде 1880–1910 гг. / Дж. Паолетти // Теория моды. Одежда. Тело. Культура: международный журнал. – 2010. – № 15. – 350 с.
- Сиксу Э.* Хохот Медузы / Э. Сиксу // Гендерные исследования. – 1999. – № 3. – Ч. 2. – С. 73–89.
- Фуко М.* Говорящий пол. Сексуальность в системе микрофизики власти / М. Фуко // Современная философия. – Х., 1995. – Т. 1. – С. 157.
- Reinach S.* Le rire rituel / S. Reinach // Cultes, Mythes et Religions. – 1908. – № 4. – P. 112–113.
- Robinson T.D.* Getting a laugh: gender, status, and humour in task discussions/ T.D. Robinson, L. Smyth-Lovin // Social Forces. – UNC Press, 2001. – P. 123–158.
- Scott J.* Gender: a Useful Category of Historical Analysis / J. Scott // American Historical Review. – 1986. – V. 91. – № 5. – P. 1053–1075.
- Гендер для медій : [підруч. із генд. теорії для журналіст. та ін. соціогуманітар. спец.] / за ред. М. Маєрчик (голова редкол.), О. Плахотнік, Г. Ярманової. – 3-тє вид. виправ. та допов.. – К. : Критика, 2017. – 224 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні / Я. Грицак // Зеркало. – 1882. – 1 січня. – С. 6.
2. Франко та його спільнота. – К. : Критика, 2006. – С. 303.
3. When women vote (washing day) // Puck. Suffragette series. – 1909. – № 1.
4. I want to vote, but my wife won't let me // Puck. Suffragette series. – 1909. – № 9 (II).
5. Suffragette Madonna // Puck. Suffragette series. – 1909. – № 1.
6. The masculine woman // Illustrated Post. Card & Nov. Co. – 1904. – 5004-7.
7. My wife's joined the Suffrage Movement? (I've suffered ever since!) // Puck. Suffragette series. – 1909. – № 1.
8. L'Original // Costume Parisien. – 1809. – 1009.
9. American fashions // JNO.J. MITCHELL & CO. – 1882. – April.

КОНЦЕПТИ *МАН/ЧОЛОВІК, WOMAN/ЖІНКА* ТА *QUEER/КВІР* У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

А.А. Марчишина

Постановка проблеми у загальному вигляді та її актуальність. Постмодерністська наукова дискусія навколо проблематики гендерної ідентичності охоплює три основні напрями досліджень: жіночі студії, маскулінні студії та аналіз феномена квір. Доробок вітчизняних і зарубіжних учених висвітлює біологічні, культурологічні й соціально-філософські підвалини поєднання статевої даності, її сприйняття й вираження особою, що упродовж багатовікового інтересу до такого симбіозу сформувало статево-гендерні стереотипи. Лібералізація моральних норм в епоху постмодернізму вивела в поле зору суспільства, в академічний дискурс зокрема, астереотипні різновиди гендерної ідентичності, що набувають вербального втілення в текстах художньої прози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явилися праці, у яких відчувається послаблення біологічних засад гендерної поляризації. Такі пошуки, на думку І.С. Кона, не підривають біологічну гендерну дихотомію і не призводять, зокрема, до «фемінізації» чоловіків, а трансформують індивідуально-психологічні риси і здібності. Те, що наші сучасники не вписуються в нормативний канон, який завжди відображає лише окрему грань соціально бажаного, свідчить про розширення їхньої «індивідуальної варіабельності», уможливленої розвитком суспільства [Кон 2010, 99–100]. Так, Р. Коннелл вважає, що здобутки другої хвилі фемінізму сприяють розширенню гендерних студій у напрямі їх маскулінізації [Connell 2005 (a)]. Постмодерністський крах тотального патріархату викликає необхідність звернути увагу на багатогранність чоловічості й відкинути фантазійний образ гегемона-мачо [Connell 2002; Connell 2005 (a); Connell 2005 (b)]. Колективна монографія «Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: культура й література ХІХ – ХХІ століть» закликає чоловіків «придивитися до власної тотожності, а відтак – переоцінити наявну парадигму маскулінності» [Перехресні стежки... 2014, 8]. Також дослідники прагнуть «підважити унітарну категорію *жіноцтво*, показати множинність жіночих ролей та соціальних практик» [Кісь 2012, 57], зважаючи на різноманіття жіночого досвіду залежно від соціальних, вікових, статусних, етнічних, класових та расових відмінностей, а також у різні культурно-історичні епохи. Кінець 1980-х рр. ознаменований працями, у яких категорія «жінка» є об'єктом емпіричних досліджень, що відійшли від архаїчної свідомості з оперттям на етнокультурний стереотип. Не заперечуючи безсумнівні природні відмінності між статями, новітня теоретична думка (О. Кісь, О.І. Горошко, Н. Пушкарьова, Л.Н. Ожигова, Б. Фрідан, Ш. Берн та ін.) вказує на те, що ними послуговуються для виправдання соціальної нерівності, формування гендерної ієрархії, легітимізації та освячення стосунків домінування-підпорядкування між чоловіками та жінками [Кісь 2012, 45].

Критика культурно встановленої статево-гендерної структури суспільства базується на таких обставинах: 1) у різних культурах соціальні ролі чоловіків і жінок – різні, а подекуди – протилежні; 2) людські тіла не є статевим диморфічними – кожне тіло є носієм чоловічих і жіночих гормонів, не кожне тіло можна чітко співвіднести з однією зі статевих груп (чоловічою чи жіночою); 3) гендерна ідентичність деяких людей не завжди корелює з будовою тіла (геніталії, хромосоми, гормони) тією мірою, як це встановлено культурою. Випадки інтерсексуальності (неможливість однозначного трактування статі людини) фіксуються фахівцями і

вносяться до статистичних оглядів [Blackless 2000]. Урахування природної розмаїтості на противагу культурній «нормі» стало можливим у добу постмодернізму, коли розуміння культурної конструйованості статево-гендерного стереотипу дозволяє перейти від статевого диморфізму до статевого континууму [Гендер... 2014, 24–26].

Отже, сформований на сьогодні у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці гендерологічний напрям фіксує, з одного боку, стереотипні зразки фемінності й маскулінності, а з іншого – гендерні асиметрії, деконструкцію референтної ситуації «стать-гендер».

Виклад основного матеріалу. За класифікацією А.М. Приходька [Приходько 2013], гіперконцепт *man/чоловік* як втілення статево-гендерної маскулінної ідентичності виражає лінгвокультурологічне поняття, зміст якого представлений у лексикографічних джерелах [ADEL; ADHEL; BD; CD; OLD]. Його ядерну зону складають такі компоненти, як позначення дорослої людини чоловічої статі; його периферія охоплює номінацію людини загалом, одруженого чоловіка, коханця чи приятеля. Асоціативне поле головної семи – *male* – включає традиційно чоловічі ознаки: сила, сміливість та ін. Такі чоловічі риси культивуються суспільством, у рамки стереотипів якого хлопчик потрапляє від народження. Як справедливо зауважує Т. Бурейчак, у патріархальних суспільствах, якими переважно є практично всі сучасні суспільства, «бути чоловіком автоматично передбачає отримувати низку соціальних переваг» [Бурейчак 2015, 2], що персонажі виражають у своєму мовленні:

«We waited a long time for you. In a family, the man is the king. Without you, I die – no king» [Fu].

У розмові із сином батько метафорично окреслює становище чоловіка у сім'ї – бути королем (*the man is the king*). При цьому не важливо, до якого покоління належить чоловік; після смерті батька місце «короля» має зайняти його син. Тому народження хлопчика було таким бажаним і довгоочікуваним (*We waited a long time for you*). Невідомо, чи цю андроцентричну філософію поділяють інші члени родини (жінки), бо свій імператив персонаж приписує займеннику першої особи множини (*We*).

Чоловікам властиво брати на себе відповідальність та охоронні функції. Такий привілей досягається демонстрацією фізичних переваг, емоційною стриманістю і прагненням до домінування. Цей сценарій здійснюється стосовно жінок і менш маскулінних чоловіків:

Chris handed me my goggles. “You should probably leave the handling of all dangerous chemicals to me”, he intoned in a deep voice. “Since I am the man” [Peters].

Ключова причина, чому старшокласниця має покладатися на свого приятеля у роботі з хімічними реактивами, – це його біологічна стать із приписаними їй суспільними функціями (*Since I am the man*), що юнак уже добре засвоїв.

На відміну від фемінності, у зовнішній ідентифікації маскулінності перевага віддається не вроді, а фізичній силі:

His name was August and he was disappointingly unhandsome: he had blond, wilted hair and the overbite of a donkey. Large-bodied with sharp Nordic features. Yet he seduced my sister away from medicine and then away from the continent; she returned with him to Germany without finishing her degree [Fu].

Героїня зображає спокусника своєї старшої сестри – неймовірно негарного (*unhandsome*) молодика, який мав кремезне тіло (*Large-bodied*) й нордичні риси обличчя (*sharp Nordic features*). Однак саме через нього дівчина залишила університет і переїхала в Європу.

Узагальнений символ чоловічої ідентичності, маскулінний гіпоконцепт, відображений у суспільній свідомості як мрія всіх дівчат, – *macho/мачо*. Це «жорсткий чоловік (*hard man*), орієнтований на суперництво, незалежний, стриманий

у висловленні почуттів, агресивний і рішуче гетеросексуальний» [Перехресні стежки... 2014, 28–29]. Мачо є втіленням найпоширенішого у суспільстві чоловічого способу буття – «гегемоністської маскулінності» [Connell 2005 (a)]. Цей прецедентний онім часто зустрічається в постмодерністській прозі як зразок, пропонований чоловікам для наслідування:

*She expected trouble with Daniel's father because of his **macho** attitude* [Evelyn, 15].

Новий тип чоловічості, поява якого спровокована ерою постмодернізму, є реакцією на економічні, соціальні й культурні зміни, що відобразились на чоловічій свідомості. Це лагідний, доглянутий, турботливий, залучений у сімейні й суспільні клопоти, не байдужий до власної зовнішності й репутації типаж. Це чоловік-метросексуал, «модно та зі смаком одягнений, <...> усвідомлює свою тілесність; <...> медіальний продукт, що відповідає глобалізаційним і споживацьким трендам» [Перехресні стежки...2014, 30], змальований у такому фрагменті:

At five o'clock he falls into a deep bath. His back aches. <...> When he gets out of the bath, he puts through a call to Jung, the clinic acupuncturist who also does massage. She's over in ten minutes. He lies down on his hard bed, and she gets to work with confident strokes of her small brown hands. They chat about this and that. Jung likes doing massages for Steven van den Biot; he has a good body, he looks after it, and she feels she's able to help him relax in places and ways that otherwise he couldn't [Oakley 1991 (a), 71].

Стівен, власник приватного пологового будинку, полюбляє ніжиться у ванні (*falls into a deep bath*), після якої продовжує розслаблятися за допомогою масажу. Він має «хороше тіло» (*a good body*), оскільки доглядає за ним (*he looks after it*). Така постмодерністська маскулінність поширюється серед урбанізованих освічених успішних чоловіків, що не цураються публічного простору, втілює традиційну гетеросексуальність і водночас не претендує на образ гіпермаскулінізованого мачо.

Зміст гіперконцепту *woman/жінка*, який узагальнює фемінну гендерну ідентичність, досить одноманітно і стисло представлений у системі мови ('adult female human' [ADEL; ADHEL; BD; CD; OLD]). Стереотип фемінності заснований передусім на уявленні про жіноче тіло, репродуктивні функції та сексуальність. Ключова сема *feminine*, що становить ядро концепту, охоплює дві базисні ознаки: 1) володіє традиційно жіночими характеристиками [ADHEL; ADEL; CD; OLD]; 2) володіє такими традиційними жіночими якостями, як чуттєвість, м'якість, скромність; легкий, ніжний, тонкий [ADEL; ADHEL; BD].

Таким чином, система мови конструює ідентичність, доповнюючи ядерне, денотативне значення (1) асоціативними смислами (2). Фемінна гендерна ідентичність формується як засаднича біологічна даність, поєднана з позитивним процесом гендерної соціалізації за допомогою виконання усталених сценаріїв дій у стандартних ситуаціях. Так, наприклад, К. Фу прогнозує, якою буде її героїня, коли стане дорослою:

*Already the seed of the **woman** she would become was visible, the **woman** who would crush multivitamins to a powder with the back of a chef's knife, who would believe eating disorders were things that happened to young girls; **grown women** could not be too thin* [Fu].

Серед необхідних атрибутів жінки (*woman*) – додавання покритих кухонним ножом мультивітамінів у їжу своїм домочадцям (*crush multivitamins to a powder with the back of a chef's knife*), обізнаність із проблемами травлення у дівчаток (*eating disorders were things that happened to young girls*), не надто струнка фігура (*grown women could not be too thin*). При цьому остання ознака набувається із часом, тобто жінкою потрібно стати (*grown women*).

Повсякденні практики поведінки жінки наповнюють периферію концепту *woman/жінка* такими компонентами, як залежність від суспільної думки, моральність,

підпорядкованість чоловікові у шлюбі, що реалізується на рівні особистісних стосунків, в етикетних ситуаціях, усталених сценаріях поведінки. Фемінна гендерна ідентичність слугує застереженням від необачних вчинків:

“Oh well”, said Charity to herself, “I shouldn’t go to bed with him, anyway. This affair is doomed, a disaster. It’s not the kind of thing I ought to do. I’m a respectable married woman” [Oakley 1991 (b), 38].

Закохавшись у нового колегу, Черіті намагається вгамувати свою пристрасть стереотипним суспільним штампом: одружена жінка – отже, шанована жінка (*I’m a respectable married woman*), а подружня зрада позбавить її такої шани.

Ідентичність жінки постмодерністського періоду часто поєднує різнопланові непокіндані раніше гендерні ролі. Їй вдається досягнути гармонії між ними шляхом компромісів та універсалізації власних функцій у суспільному та сімейному житті:

How lucky she was. She was a woman who had everything. A husband, four children, a lover, and a soon-to-be successful career. What more could one ask for? Her body, soaked in the sun, reflected back into the water of the bay the gloss of comfort absorbed over the last few weeks with James [husband] and the children in France. They had camped in the Perigord, eaten truffles and confit de canard, and tried hard to have a successful family holiday [Oakley 1991 (b), 31].

Гіперконцепт woman/жінка у цьому уривку сконструйований із таких гіпоконцептів, як wife/дружина (*a husband*), mother/мати (*four children*), mistress/коханка (*a lover*), professional/фахівчиня (*a soon-to-be successful career*). Наскільки важко героїні це вдається, свідчить фінальна синтаксема абзацу (*tried hard to have a successful family holiday*) – для того, щоб бути щасливою, треба докладати зусиль.

Семантика гіперконцепту queer/квір втілює девіацію стереотипних статево-гендерних практик. Цей термін починаючи із середини ХХ ст. використовувався для ідентифікації маргіналізованих сексуальних нахилів та увійшов у простір суспільної дискусії як сигнал соціокультурної проблеми, яку далі вже не можна було приховувати. Семантика поняття зафіксована словниками: *gay or lesbian; noting or relating to a sexual orientation or gender identity that falls outside the heterosexual mainstream or the gender binary* [BD; CD]; *an offensive way of describing a homosexual, especially a man, which is, however, also used by some homosexuals about themselves* [OLD]; *used as a disparaging term for a gay man or a lesbian; a lesbian, gay male, bisexual, or transgender person* [ADHEL]. При цьому значення девіантної статево-гендерної поведінки у лексемі «квір» не завжди представлене [147], а якщо і подане [ADHEL; BD; CD; OLD], то з позначенням сленгового чи табуйованого вжитку.

На думку М. Ескудеро-Еліас, розуміння поняття «квір» ґрунтується на відхиленні від «нормативної гендерної ідентичності» в межах однієї з усталених (жіноче/чоловіче, фемінність/маскулінність, гетеросексуальність/гомосексуальність) дихотомій і «проблематизує» одну з таких ідентифікувальних категорій, як «стать», «гендер» і «сексуальність» [Escudero-Alias 2009, 3]. Існування великої кількості думок науковців стосовно квір-ідентичності та її суспільного сприйняття не дозволяє чітко окреслити ядро гіперконцепту queer/квір. Його ядерна зона з розмитими, дифузними межами має такий зміст: особа чоловічої/жіночої статі з нетрадиційною статево-гендерною орієнтацією.

Гіперконцепт на позначення квір-ідентичності охоплює різноманітні гіпоконцепти, серед яких найпоширенішими є transgender/трансгендер, transsexual/транссексуал і homosexual/гомосексуал.

Номінація концепту transgender/трансгендер може бути родовою назвою для будь-якого персонажа, чия біологічна стать не узгоджується з його/її відчуттям себе

чоловіком/жінкою; це характеристика особи, чия біологічна стать не відповідає її внутрішнім відчуттям, що в наукових колах вважається психічним розладом і отримало термінологічну назву гендерної дисфорії. Трансгендерна ідентичність руйнує архетипні уявлення про кореляцію між біологічною статевією дуальністю та її соціокультурним виявом:

*Was his fascination with playing house the first indication I had that Liam was different? In his head and heart he knew he was a girl? That he was **transgender*** [Peters].

Трансгендерна сутність Лайєма вбачається у його іншості (*different*), в незбігу біологічної маскуліності (*he*) з фемінними відчуттями (*girl*).

Бути трансгендером – це поводитися і бути сприйнятим як людина іншої статі, а не обов'язково набути іншу біологічну стать. Це слугує основою розрізнення трансгендерів і транссексуалів.

Семантика транссексуальності передбачає 1) бажання перевтілитися у протилежну стать; 2) відчуття себе в іншій статі; 3) проведення відповідних медичних маніпуляцій для зміни статі:

*“Slow down, Liam. You lost me. **SRS?**” I picked up a Web page and skimmed over it. “Welcome to the Gender Identity Center”, it said at the top.*

*Liam touched my shoulder. “Sorry. I should keep you filled in on the lingo. **SRS: Sex Reassignment Surgery**”.*

I dropped the page. My brain engaged. “You mean a sex change operation?”

His smile extended across his face. Her face. Luna’s eyes grew dreamy. “Oh, Re. It’s all I’ve ever wanted my whole life” [Peters].

Зображена ситуація вербалізує концепт *transsexual*/транссексуал: він містить такі компоненти, як репрезентація гендерної ідентичності (*Gender Identity*), хірургічна зміна біологічної статі (*SRS: Sex Reassignment Surgery*), особисте бажання особи стати транссексуалом (*I’ve ever wanted my whole life*).

Унаслідок транссексуального перевтілення можливо стати як жінкою, так і чоловіком:

*Then a male and female couple revealed to me that she was **a male to female transsexual** (MtoF) and he was **a female to male transsexual** (FtoM). Recently they had gone through the gender transition together* [Evelyn 1998, 18].

Зображена пара – фемінний і маскуліний транссексуали, які набули відповідних статевих і гендерних ознак через процедуру зміни статі (*transition*).

Таким чином, зміст концепту *transsexual*/транссексуал (з іменниковою і прикметниковою номінацією) закріплює наявність двох статей, у межах яких індивід може чи не може відчувати себе відповідно до фізіологічних характеристик і гендерної ролі.

Ядерна зона лінгвокультурного концепту *homosexual*/гомосексуал містить таку основну ознаку: особа (переважно чоловічої статі), яка виявляє сексуальний потяг до осіб тотожної статі [ADHEL; BD; CD; OLD]. При цьому про зміну власної статі чи статево-гендерних соціальних практик не йдеться. Гомосексуали підпадають під категорію квір-ідентичності, оскільки підривають стереотипну гетеросексуальну статево-гендерну опозицію. Наявність нерозгалуженої семантичної структури лексеми «гомосексуал» пояснює її термінологічне забарвлення і стилістичну приналежність: номінація рідко функціонує в розмовно-побутовому стилі, частіше – у науковому й публіцистичному. Текстова реалізація концепту відображає лінгвокультурологічну специфіку поняття гомосексуальності. Гомофобні соціальні настрої зазнали ресигніфікації наприкінці минулого століття, коли одностатева сексуальність вийшла зі сфери патологічних симптомів психіки й поведінки, однак

стигматизовані гендерні практики минулого прослідковуються навіть у постмодерному суспільстві:

Margaret Lacey, unfamiliar with Ivan and Mrs Swinhoe's domestic history, knew from the start there was something odd about Swinhoe. At first she thought he was a closet homosexual. She still felt this was possible; that his life might be punctuated and structured by furtive encounters in men's rooms [Oakley 1991 (b), 80].

Концептуальні втілення гомосексуальної ідентичності персонажа Айвена Свінхоу охоплює такі компоненти: таємність (*closet homosexual*), бісексуальність – він був одруженим (*Mrs Swinhoe*), що свідчить про відсутність бажання перевітлитись в іншу статево-гендерну сутність.

Гомосексуальна ідентичність за ознакою статі представлена гіпоконцептами gay/гей і lesbian/лесбіянка. Лексикографічні джерела подають поняття «gay» та «homosexual» як ідентичні або як ідеографічні синоніми (іменники і прикметники). Ключові позиції змісту концепту gay/гей: 1) особа, яка відчуває сексуальний потяг до особи тотожної статі; 2) таку номінацію ідентичності переважно застосовують стосовно чоловіків. Деякі словники [ADEL; ADHEL; OLD] фіксують також архаїчне значення (прикметникове) лексеми «gay»: веселий, життєрадісний, легковажний. Семантичний зв'язок між архаїчним і сучасним пейоратизованим значенням пояснює розмовно-побутову, неpubлічну, стилістично забарвлену сферу його застосування. Квір-ідентичність геїв (гомосексуалів) виявляється у сексуальних стосунках з особами тотожної статі: <...> *a hairy Bulgarian boy who had just moved in and who loved August's body with jovial, manly aggression* [Fu].

Аналізований концепт містить компонент любовно-сексуальних стосунків (*boy* <...> *loved August's body*) між чоловіками.

Референтом гіпоконцепту lesbian/лесбіянка є особа жіночої статі, яка відчуває сексуальний потяг до іншої особи жіночої статі. Персональний типаж «lesbian» не виявляє відмінностей від гендерної ролі інших представниць фемінної ідентичності, якщо це не стосується сексуальних стосунків. Позначення концепту найчастіше здійснюється шляхом прямої номінації: *I realized that I had been dating a closet case lesbian when she persisted in calling me "Valerie" even when she had me in hand, so to speak* [Hayes]. Однак маргіналізованість осіб із нетрадиційною гендерною ідентичністю спричинює вживання описових зворотів: *Sourmelina's secret (as Aunt Zo put it): "Lina was one of those women they named the island after"* [Eugenides]. Тут евфемізований перифраз, що апелює до фонових знань про острів Лесбос, покликаний позначити гендерну ідентичність героїні-лесбіянки (*Lina was one of those women they named the island after*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Концепти man/чоловік, woman/жінка та queer/квір і репрезентовані ними поняття входять до порядку денного сучасних гендерологічних досліджень та орієнтовані на теорію різності, що прийшла на зміну патріархальній діаді маскулінності/фемінності й суголосної з неї двійкової системи координат гендерної ідентичності. Деконструкція референтної ситуації стать-гендер має своїм наслідком як трансформацію стереотипних зразків чоловічості й жіночості, так і появу квір-ідентичностей, що доводить соціально-культурну конструйованість гендеру як суспільної практики й опції свідомого особистісного вибору.

Література

- Бурейчак Т.* Гегемонія чоловіків: від теорії до практики / Т. Бурейчак // Журнал «Я». – 2015. – № 3 (39). – С. 2–5.
- Гендер для медій* / [М. Маєрчик, Л. Малес, Т. Марценюк та ін.] ; за ред. М. Маєрчик. – 2-ге вид. – К. : Критика, 2014. – 220 с.
- Кісь О.* Жінка у традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) : [монографія] / О. Кісь. – 2-ге вид. – Л., 2012. – 287 с.
- Кон И.С.* Меняющиеся мужчины в изменяющемся мире / И.С. Кон. – Этнографическое обозрение. – 2010. – № 6. – С. 99–114.
- Перехресні стежки українського маскулітного дискурсу: Культура й література XIX – XXI століть* / А. Матусяк та ін. ; за ред. А. Матусяк. – К. : Laugus, 2014. – 368 с.
- Приходько А.Н.* Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Д. : Белая Е.А., 2013. – 307 с.
- Blackless M.* How Sexually Dimorphic Are We? Review and Synthesis / M. Blackless at al. // American Journal of Human Biology. – 2000. – № 12. – P. 151–166.
- Connell R.* Gender. Short Introductions / R. Connell. – Cambridge : Polity Press, 2002. – 200 p.
- Connell R.W. (a)* Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept / R.W. Connell, J.W. Messerschmidt // Gender & Society. – 2005 (December). – Vol. 19. – № 6. – P. 829–859.
- Connell R.W. (b)* Masculinities / R.W. Connell. – Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2005. – 349 p.
- Escudero-Alias M.* Long Live the King: A Genealogy of Performative Genders / M. Escudero-Alias. – Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2009. – 225 p.

Словники

- American Dictionary of the English Language (ADEL)* [Electronic resource]. – Access mode : <http://websterdictionary1828.com>.
- Browse Dictionary (BD)* [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.dictionary.com/browse>.
- Cambridge Dictionary (CD)* [Electronic resource]. – Access mode : <http://dictionary.cambridge.org>.
- Oxford Learner's Dictionary (OLD)* [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com>.
- The American Heritage Dictionary of the English Language (AHDEL)* [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.ahdictionary.com/word/search.html>.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Eugenides J.* Middlesex / J. Eugenides [Electronic resource]. – Access mode : http://royallib.com/book/Eugenides_Jeffrey/Middlesex.html.
- Evelyn J.* Mom, I need to be a girl / J.Evelyn. – Imperial Beach : Walter Trook Publishing, 1998. – 77 p. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.transfigurations.co.uk/filestore/Mom_I_need_to_be_a_girl.pdf.
- Feinberg L.* Stone Butch Blues / L. Feinberg. – Los Angeles : Alyson Books, 2003. – 564 p.
- Fu K.* For Today I Am a Boy / K. Fu [Electronic resource]. – Access mode : <http://kimfu.ca/books/for-today-i-am-a-boy/>.
- Hayes E.* The Saga of Tuck / E. Hayes [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.barkingduck.net/ehayes/tuck2.txt>.
- Oakley A. (b)* The Men's Room / A. Oakley. – L. : Flamingo, 1991. – 312 p.
- Oakley A. (a)* Matilda's Mistake / A. Oakley. – L. : Flamingo, 1991. – 167 p.
- Peters J.A.* Luna / J.A. Peters [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bestfreenovels.net/Young-adult/Luna/>.

ЗООНИМЫ КАК СРЕДСТВО ПЕРСОНИФИКАЦИИ И ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В АНГЛИЙСКИХ И УКРАИНСКИХ АВТОРСКИХ СКАЗКАХ: О. УАЙЛЬД VS. И. ФРАНКО

Н.П. Михайлюк

Такі люди рідко родяться. Так багато страждань могли винести тільки інтелігенти. І яка гірка б не була історія їх життя, але з любов'ю треба зібрати всі і найдрібніші факти їхнього життя, праці, страждань. Бо йдемо... з печаттю їхнього духу...
І. Лизанівський, секретар І. Франка

Гендерная лингвистика – научное направление о взаимодействии языка и гендера; неотъемлемая составная антропоцентрической парадигмы языкознания. Среди исследований в этой области выделяются работы британских, американских, украинских и российских ученых [Кирилина 1999; Мартинюк 2004; Швачко 2007; Лакофф 1973; Талбот 2010]. **Актуальность** исследования связана с устойчивым ростом интереса к гендерным исследованиям, с важностью вопроса о том, как отображается гендер в языке, и выяснением, как фактор гендера влияет на выбор языковых средств в разноструктурных языках. Это попытка в русле лингвокультурологии и кросс-культурных исследований на материале западноевропейского (английского) и славянского (украинского) языков провести контрастивный анализ гендерной идентификации и персонификации зоонимов как вербального выражения духовно-эмоционального опыта двух наций.

Материалом исследования послужили авторские сказки О. Уайльда («The Star-Child» («Мальчик-звезда»), «The Devoted Friend» («Преданный друг»)) [Wilde, 1980]) и сказки И. Франко («Війна між Псом і Вовком» («Война между Псом и Волком»), «Фарбований Лис» («Крашеный Лис»)) из сборника «Коли ще звіри говорили» [Франко, 2014]). Выявление сходных и различных средств языкового отражения гендерного фактора и персонификации в английской и украинской лингвокультурах поможет более глубокому анализу и интерпретации художественного текста в целом и текста сказок О. Уайльда и И. Франко в частности.

Известно, что английский язык принадлежит к «аналитическим языкам», в которых грамматические отношения выражаются порядком слов, интонацией, служебными словами, а украинский язык относится к «синтетическому» типу языков, т.е. к флективным языкам, где свободный порядок слов в предложении, для которых характерно существование словоизменения при помощи окончаний, суффиксов, приставок, в результате чего и возникает большая длина слов.

Типологическое различие английского и украинского языков в отношении грамматического рода проявляется в том, что категория рода в украинском языке является морфологической и синтаксической, а в английском языке имеет семантико-синтаксический характер. То есть в английском языке слово будет соотноситься с мужским родом, если в семантику слова будут входить какие-либо мужские социальные или биологические характеристики [Romaine, 1999].

Под *гендерной идентификацией* понимаем отнесение сказочных персонажей к маскулинной или фемининной сфере, а также их всестороннее описание в контексте социокультурных характеристик.

На языковом уровне гендерная идентификация в англоязычной сказке осуществляется, главным образом, за счет: 1) трех разрядов местоимений: личных *she, he*, притяжательных *her, his*, возвратных *herself, himself*; 2) гендерно

маркированных лексических единиц, указывающих на пол референта (*king, queen, father, mother*); 3) антропонимов; 4) вокативов *Sir, Mm*; 5) суффиксов *-ess, -ine*, обозначающих женский род существительных (*princess, duchess, lioness, heroine*).

Основным средством выражения гендерной идентификации зоонимов в украиноязычной сказке являются: 1) собственно морфологические средства – *падежные окончания*, указывающие на мужской или женский род существительных, прилагательных, причастий, числительных, глаголов прошедшего времени; 2) восемь разрядов местоимений: личные местоимения *він/вона*, притяжательные *її/його, твій/твоя*; вопросительные *який/яка, котрий/котра, чий/чия*, относительные *який/яка, котрий/котра* (для связи частей предложения), указательные *той/та, цей/ця*, определительные *сам/сама, жодний/жодна*, отрицательные *ніякий/ніяка, нікотрий/нікотра*, неопределенные *якийсь/якась*; 3) гендерно маркированные лексические единицы, указывающие на пол референта *цар, братчик, вуйко, пес, кабан*; 4) вокативы *сватоньку, вуйку*.

Гендеризация всегда сопровождает персонификацию зверей и птиц в английских и украинских сказках. К языковым средствам выражения персонификации неодушевленных объектов в английском и украинском языках относятся: 1) местоимения разных разрядов: относительные *who, whom, whose, який/яка, котрий/котра*; неопределённые *somebody, someone, anybody, anyone, якийсь/якась*; отрицательные *nobody, no one, ніякий/ніяка* определительные *everybody, everyone, all* (мн. ч.); 2) глаголы говорения, умственной деятельности и эмоционально-психического состояния; 3) субстантивированное прилагательное *the good* (мн. ч.) «хорошие (люди)» в английском языке; 4) существительные *people, братчики, вороги, товариші* применительно к персонажам, которые не являются людьми; 5) написание зоонимов с заглавной буквы в обоих языках, сопровождаемое использованием определённого артикля *the* в английском.

Анализ художественных текстов показал, что в области фауны гендерная привязка зоонимических образов происходит либо в соответствии с фольклорной традицией, либо определяется конкретными творческими задачами писателя и общей системы образов, которую выстраивает автор, и зачастую его персонажи-животные становятся носителями качеств, которые ассоциируются с женщинами или мужчинами. В этом случае преимущественно используется конвенциональная гендерная референция. Маскулинизация животного связана с приписыванием этому герою мужских качеств: самоуверенности, силы, смелости, гордости, мужества, лидерства, амбициозности, безэмоциональности, а феминизация объясняется ассоциациями с женщиной – домашней, плодотворной, нежной, безвольной, кокетливой, податливой, пассивной, робкой.

Оба писателя – и О. Уайльд (1854–1900 гг.), и И. Франко (1856–1916 гг.), – будучи приблизительно одного возраста, писали сказки для собственных детей (О. Уайльд – для двух сыновей Сирила и Вивиана, у И. Франко было четверо детей – Андрей, Петр, Тарас, Анна).

О. Уайльд, рожденный в Дублине в аристократической семье известного в мире врача-офтальмолога и светской дамы, получивший блистательное образование в дублинском Тринити-колледже и оксфордском колледже Магдалины, отлично знал жизнь высшего общества Лондона. Вот поэтому персонажи-животные и персонажи-птицы в его сказках очень часто напоминают тогдашних посетителей салонов. Подтверждением этого может служить сказка «The Star-Child», в которой читатели встречаются и с Волком (*the Wolf*), и Белочками (*the Squirrels*), и Кроликами (*the Rabbits*), и Коноплянками (*the Linnets*), и Горлицами (*the Turtledoves*), и Филинами (*the great horned Owls*), и Дятлом (*the Woodpecker*). Писатель называет всех зверей

словом *people* «люди», а их разговор о диком холоде пародирует праздную беседу в английском светском салоне того времени, где главным предметом обсуждения всегда оставались погода и правительство: *The only people who to enjoy it (terrible cold) were the great horned Owls* [Wilde 1980, 196]. В этой сказке персонифицированы все животные, во-первых, за счёт написания зоонимов с заглавной буквы, сопровождаемое определённым артиклем *the*; во-вторых, посредством употребления относительного местоимения *who*, которое используется, как правило, когда речь идёт о человеке.

Волк (*the Wolf*) изображён как существо маскулинного типа. Анализ поведения этого персонажа отсылает читателей к мужскому стереотипу «лидера». Только он один в такую чудовищную погоду продолжает с трудом пробираться через валежник (употреблён глагол движения *limp* – хромать), поджав хвост: “*Ugh!*” *snarled the Wolf, as he limped through the brushwood with his tail between his legs* [Wilde 1980, 195]. Субститутами зоонима *the Wolf* являются местоимения мужского рода *he*, *his*. Ещё его маскулинность выражается через поведение по отношению ко всем. Волк – главный в лесу, хозяин, поэтому часто ворчит или грозно рычит (чтобы разнообразить речь, избегая назойливого употребления одних и тех же слов, употреблены глаголы с метафорическим значением говорения: *snarl* и *growl*), что указывает на большую степень давления, оказываемого субъектом-мужчиной на окружающих. Если кто-то из зверей не верит ему, угрожает съесть: “*Nonsense!*” *growled the Wolf. <...> if you don't believe me I shall eat you* [Wilde 1980, 195]. Персонификация описываемого персонажа поддерживается так же глаголом говорения *tell* и глаголом мышления *believe*.

В ходе дальнейшего описания этого персонажа возникает образ, ассоциируемый с «мужчиной-политиканом» (заметим, что в XIX в. политика в Англии считалась преимущественно мужским делом). Волк – не политик, он политикан, а ещё его можно назвать брюзгой, потому что только вечно ворчливый мужчина может придумать обвинять правительство в чудовищной погоде: “*<...> this is perfectly monstrous weather. <...> Why doesn't Government look to it?*”. Кроме того, у него практический ум и трезвый взгляд на вещи: *The Wolf had a thoroughly practical mind, and never at a loss for a good argument* [Wilde 1980, 195].

Образ Горлиц (*the Turtledoves*) формируется на основе гендерного стереотипа о девичьей красоте. Эти птицы грациозны, у них утончённые фигурки, длинные шейки и серо-голубые маленькие головки. Они символизируют невинность, непорочность, верность, бескорыстную привязанность. Персонификация описываемых птиц поддерживается глаголом *whisper* «говорить тихо, понизив голос». Хотя в сказке вообще отсутствуют какие-либо гендерные прономинальные маркеры, подтверждающие их мужское или женское начало, можно с уверенностью сказать, что Горлицы О. Уайльда – существа женского рода. Это юные барышни, которые с оптимизмом *шепчутся* о любви, о романтических чувствах (ведь прямо и вслух говорить об этом в светских салонах того времени для молоденьких девушек считалось делом неприличным). Для них белый снег похож на подвенечное платье: “*The Earth is going to be married, and this is her bridal dress,*” *whispered the Turtledoves to each other* [Wilde 1980, 195]. Такое романтическое сравнение могли придумать скорее незамужние девушки, мечтающие о свадьбе, нежели замужние женщины или мужчины. Гендерно маркированное прилагательное *bridal* образовано от гендерно маркированного существительного *bride* «невеста», что тоже подтверждает нашу точку зрения. Кроме того, феминность проявляется и в описании их внешности: у них заочевшие от холода розовые (*pink*) лапки, а *розовый* считается девичьим цветом.

На контрасте с юными горлицами подан образ коноплянок (*the Linnets*). В сказке о них очень мало информации: они зеленого цвета, в их описании и в их речи отсутствуют какие-либо гендерные прономинальные маркеры. Но мы посмеем предположить, что перед нами дамы весьма преклонного возраста, которые ведут пессимистичный разговор о смерти, во время которого сравнивают землю со старухой, одетой в белый саван: “<...> *the old Earth is dead, and they have laid her out in her white shroud*” [Wilde 1980, 195], т.е. белый снег ассоциируется с белым саваном. Используемые при этом прилагательные *old, dead* также свидетельствуют о том, что это скорее женская речь, нежели мужская, а значит коноплянки *Linnets* – существа женского рода.

О дятле (*the Woodpecker*) известно только то, что он *a born philosopher* «прирожденный философ». Его речь, как и у всех философов, непонятна и слишком вычурна. Согласно стереотипам английского общества XIX в., этот род занятий, равно как и другие, например, юрист, политик, военный, врач, был прерогативой только мужчин. Значит, мы можем говорить о маскулинности этого персонажа.

К мужскому роду принадлежит и Водяная крыса (*the Water-rat*) из сказки «The Devoted Friend». Этот сказочный персонаж наделен всеми характеристиками, которые присущи мужчинам. Его гендерная идентификация происходит, в первую очередь, за счет личных и притяжательных местоимений *he, his*: “*One morning the old Water-rat put his head out of his hole. He had bright beady eyes and stiff grey whiskers <...>*” [Wilde 1980, 53]. У него горящие глаза-бусинки *bright beady-eyes*, что, наверное, свидетельствует об отменном здоровье и о том, что он носит очки.

Дальнейший анализ его внешности показывает, что перед нами – преклонного возраста (это подтверждает дважды употреблённое прилагательное *old* и такая деталь в описании внешности, как жёсткие седые усы *stiff grey whiskers*) «закоренелый холостяк» *a confirmed bachelor*, который не имеет намерения жениться, не знает, что такое семья, которому не присущи родительские чувства. Гендерно маркированная лексема *bachelor* всегда подразумевает «мужчину, решившего, что он никогда не женится / *a man who has decided that he will never marry*» [LDCE 2007]. Так его называет многодетная утка (*the Duck*), которая сама в сказке персонифицируется как существо женского пола. Её гендерная идентификация происходит как за счет личного и притяжательного местоимений *she, her*: “<...> *said the Duck and she swam away to the end of the pond, and stood upon her head, in order to give her children a good example*” [Wilde 1980, 54], так и за счёт гендерно маркированной лексемы *mother*, а также через изображение той социальной роли, которую она играет. Перед нами заботливая мать большого семейства, великодушная наставница. Утка – представительница среднего сословия, которая хочет от обучения своих детей только одного, чтобы ее детёныши были приняты в высшем обществе: “*You will never be in the best society unless you can stand on your heads*” [Wilde 1980, 53].

Маскулинность *the Water-rat* проявляется в произносимых словах, в его поведении. Он достаточно самоуверен, высокомерен, даже эгоистичен, имеет своё собственное мнение о преданной дружбе: “*I should expect my devoted friend to be devoted to me, of course*” [Wilde 1980, 54]. Водяная крыса считает себя, во-первых, современным, поэтому своих соседей называет «сильно отсталыми от века» *quite behind the age* (экспрессивность этой фразы увеличивается за счёт интенсификатора, а именно усилительного наречия *quite*); во-вторых, образованным, знающим последние литературные тенденции, что даёт ему право, как он думает, поучать других: “*Every good storyteller nowadays starts with the end, and then goes on to the beginning, and concludes with the middle*” [Wilde 1980, 57]. Приведённые примеры позволяют

говорить о том, что этому сказочному персонажу отведена социальная роль такого себе нравоучителя, «наставника молодёжи».

Маскулинность характеризуется также резкостью и даже грубостью упомянутого героя. Будучи старым человеком, он или ворчит на утят (*"What disobedient children!"*, *cried the old Water-rat* [Wilde 1980, 53]), или вопит (*"The what?" screamed the Water-rat* [Wilde 1980, 68]), раздражается (*"What a silly question!"*, *cried the Water-rat* [Wilde 1980, 54]), или разговаривает в очень злой, властной манере. В этом случае персонификация *the Water-rat* поддерживается глаголами-синонимами с общим значением «говорить громко»: *to cry, to scream, to say in a very angry manner, to shout at the top of the voice*.

Представитель украинской лингвокультуры И. Франко родился в селе Нагуевичи Дрогобычского уезда Австрийской империи в семье зажиточного крестьянина-кузнеца и русинки из обедневшего шляхетского рода, получил историко-филологическое образование во Львовском и Венском университетах. Он с юных лет впитал в себя зарубежную (в особенности австрийско-венгерскую и немецкую) культуру с ее персонажами и сюжетами. Писатель переработал, творчески переосмыслил заимствованные сказочные сюжеты в соответствии с тогдашними социально-историческими условиями, художественно трансформировал, модифицировал, идейно обогатил, расширил их научно-познавательные аспекты. Его сказки – не механические копии, а результат глубокого познания оригинала, творческая переработка ценных произведений чужеземных культур, которая предусматривает субъективное наложение наряду с объективной основой [Сабат 2006, 20].

Будучи хорошо знакомым с жизнью и бытом галицкого простого народа, И. Франко в сказках стремился воссоздать самобытный национально-разговорный язык, передать украинский колорит, народную лаконичность и афористичность, особым образом отбирая образные выражения, диалектизмы, фразеологизмы и другие лексические элементы, присущие живой народной речи. Все его герои-животные наделены человеческими чертами. И речь в сказках не о баранах и львах, писатель обращается к своим читателям, пишет о них самих, потому что «я нарочито даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли «не їх, а себе самих» [Костюченко 2009, 27].

Главная отличительная черта книги «Когда еще звери говорили» от сказок О. Уайльда в том, что героями сборника украинского писателя выступают не люди, а антропоморфные животные. В сказке «Фарбований Лис» «мужские образы» (главный персонаж *Лис Микита*, эпизодические *Ведмідь, Кабан, Олень*, множественные герои: *орли, яструби, ведмеді, вовки, молоді лиси*) значительно преобладают над «женскими» (*Вовчиця, Малпа Фрузя*).

В восточнославянских сказках лиса всегда представлена как существо женского пола, а для западноевропейских сказок (английских, немецких, французских, шведских), наоборот, наиболее характерно мужское обличие этого персонажа. И. Франко объединил название животного с мужским антропонимом «Микита», которое с греческого переводится как «победитель» [Успенский 1960, 286]. Этимология имени объясняет черты его характера: он храбрый, умный (благодаря креативности писателя *Лис Микита* в сказке имеет и другое имя – *цар Остромисл*, потому что мыслит остро), решительный, ловкий, терпеливый, осторожный, изобретательный. Маскулинность этого персонажа поддерживается также использованием прилагательных мужского рода в функции эпитетов «*хитрий-прехитрий, страшенно гордий*», «*мудрий, могутній і ласкавий*»; существительного «царь» с ярко выраженной мужской гендерной семьей: «*Ой Господи! Так се маєш бути наш добродій, наш цар?*»; звери в лесу называли его добродетелем, сравнивали с еврейским царем Соломоном, который прославился своей мудростью: «*От*

добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверими!» [Франко 2014, 93]. У него как у «царя» были свои услужливые министры, царские слуги, приносящие еду, стрельцы, убивавшие тех, кто должен был погибнуть. Персонификация и маскулинность героя также подкрепляется описанием его социальной роли, деятельности как правителя, которая заключалась в том, что он ... ничего не делал! Не вмешивался в события, не пытался что-то исправить, не наводил порядок, не «судил по правде», не защищал обиженных. *Лис Микита* – образ авантюристичного, корыстного лжеправителя, который всегда думал о собственной выгоде. Для него власть – это способ достижения материальных благ, которые гарантировали ему обеспеченную, сытую, беспроblemную жизнь, его правда заключалась в словах: *«Хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи»* [Франко 2014, 93].

В анализируемой сказке, как уже упоминалось, встречаются также два женских персонажа *Вовчиця* и *Малпа (Мавпа)* с женским именем *Фрузя* (имя ангела-хранителя, который всю жизнь оберегает человека), которое происходит от старинного славяно-татарского имени Фрузя. В этой сказке все звери персонифицированы, потому что живут и действуют, как люди. *Малпа Фрузя* изображена как целительница, знахарка, берегиня спокойствия лесных жителей. Когда *Вовк* до смерти испугался невиданного синего зверя, это она выкачивала ему испуг: *«Малпа Фрузя вистригла йому (Вовку) три жміньки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так його переполох розвіявся»* [Франко 2014, 90].

К мужскому роду принадлежат все герои сказки «Війна між Псом і Вовком», кроме *Свині*. В отличие от сказок О. Уайльда, одним из основных средств персонификации и зоонимной идентификации гендера в этой сказке выступают, во-первых, гендерно маркированные лексические единицы, указывающие на мужской пол референта: *пес, кабан, качур, гусак, кіт*; во-вторых вокативы: 1. *«Слухайте, вуйку Бурмило, я до вас з великою просьбою»* – обращение Волка к Медведю. 2. *«Слухайте, стрийку Пориличу», – мовив Вовк»* – обращение Волка к дикому Кабану. 3. *«Не турбуйся, братику», – мовив Мурко»* [Франко 2014, 80]. 5. *«Слухайте, братчики!»*, – говорить *Ведмідь* [Франко 2014, 82].

Факт участия И. Франко в деятельности Научного общества имени Т. Шевченко во Львове во время написания сказок объясняет использование обращений типа: *«Слухайте, братчики!»*, *«Не турбуйся, братику»*, *«Що ж робити, братчики?»* и свидетельствует, по нашему мнению, вовсе не о родственных связях животных: это попытка показать и раскрыть феномен *побратимства* как возникавшей новой системы мужского сотоварищества, как «новой культурно-социальной практики, принятой в отдельных микросообществах. Дружеские отношения между побратимами закреплялись кровью и клятвой, и только смерть одного из них могла разрушить этот союз. В побратимы выбирались мужчины, заслуживающие одобрения общины» [Колева 2012, 51]. В Прикарпатье к старшим за возрастом мужчинам все обращались уважительно на «Вы», используя лексемы «вуйко» и «стрийко».

Существительное мужского рода II склонения «вуйко» (гуцульский диалектизм) более распространено и употребляется в Западной Украине относительно брата матери, а диалектное существительное мужского рода II склонения «стрий (стрийко)» имеет меньший ареал и означает брата отца, но оба они могут заменять слово «дядя» (как члена семьи или какого-то незнакомого человека) или господина.

Медведь *вуйко Бурмило* изображен как самый старший среди лесных обитателей (такой себе староста леса по аналогии со старостой села). Его боятся и уважают: *«Прибігши до лісу, <...> ставши перед Ведмедем, (Вовк) покловився йому чемно та й*

мовить: «*Чи не були б ви ласкаві станути мені до помічі?*» [Франко 2014, 80], так как он обычно рассматривает споры, возникающие между зверями, может помиловать или наказать. Именно к нему за помощью обратился Волк, когда объявил войну Псу. Медведь в этой сказке – объект насмешки, носитель многих негативных черт, он олицетворяет неуклюжесть, бестолковость, трусость («*В тій хвилі гепнув і Ведмідь з дерева і, хоч був ледве живий з болю і зо страху, схопився на рівні ноги та й попер у ліс*» [Франко 2014, 83]) и даже кровожадность, потому что, не разобравшись, быстро вынес очень суровый вердикт – жестоко отомстить Псу, убив его: «*Сьому драбузі варто вже доїхати кінця*» [Франко 2014, 80]. Таким образом маскулинность *Ведмеда* проявляется через отношение к нему других диких животных, в его речи и поведении. Приведенный пример еще интересен и тем, что свидетельствует о персонификации и андрогенности *Пса*, диалектизм «драбуга» означает «бродяга, лодырь, разбойник». Употребление колоритной разговорной лексики, присущей галицкому говору, помогло писателю создать неповторимые языковые характеристики героев как простых сельских жителей, передать низкий уровень их образованности, усилило общий уровень экспрессивности повествования.

Гендерно маркированное существительное «небіж», употребленное в функции вокатива, означает: 1) сын брата или сестры (о родных, двоюродных, троюродных), племянник; 2) ласковое обращение к мужчине младшего возраста; 3) бедняга [АТСУМ]. Именно *беднягой* И. Франко называет своего любимого персонажа, после того, как тот прыгнул в кадку с синей краской: «*Роби що хочеш, небоже Микито!*» [Франко 2014, 89].

Маскулинность *Пса Гривка* поддерживается эмоционально-окрашенным сравнением этого зооперсонажа с Иудой Искаротом: «*Ах ти, Юдо! Ах ти Скаріоте!*», – *крикнув на нього (пса Гривка) Вовк*» [Франко 2014, 79]. Здесь налицо отрицательная эмотивность, усиленная и выразительным оценочным лексическим наполнением примера. Это образец уничижительного сравнения или даже ругательства, потому что имя Иуды стало нарицательным в мировой литературе для обозначения вероломства, коварства, предательства, о чем свидетельствует также и трактовка прозвища «Искарот» – «лжец», «предатель», «разбойник», так как Иуда Искарот предал своего учителя Иисуса Христа за 30 сребренников.

Доминирование маскулинных персонажей, изобилие военной лексики в исследуемой сказке может быть также объяснено, во-первых, тем, что вначале, будучи десятилетним мальчишкой, И. Франко с огромнейшим интересом слушал захватывающие жизненные рассказы односельчан, возвратившихся с австро-прусской войны 1866–1867 гг., а потом сам начал писать сказки для подрастающих сыновей, которые с таким же любопытством внимали его пересказы о былых событиях, а во-вторых, непростой социально-политической ситуацией в Австро-Венгерской империи (где писатель прожил большую часть жизни), существованием всеобщей воинской повинности для мужского населения с общим сроком службы 12 лет, а отсюда и повсеместные частые разговоры о войне, о врагах, об оружии, перекочевавшие даже в сказки для детей. Следующие примеры ярко демонстрируют маскулинноцентричность гендерной идентификации зоонимов: «*Ще не світ не зоря, вирушив Гривко зі своїм лицарством на війну. Ось показалося вороже військо. Передом іде Гусак і тетає в одно, точнісінько мов у барабан б'є: тра-та-та! тра-та-та!*» [Франко 2014, 81].

Особо хочется выделить такие примеры: «*За ним рядом машерують Гривко і Мурко, попіднімавши вгору хвости, мов вояки карабін, а ззаду іде Качур та все головою до землі нипає і розсудливо приговорює: так-так-так! <...> Лис Микита став напереді і підняв свій хвіст як фану. <...> А за ним ідуть два люті стрільці з*

карабінами» [Франко 2014, 81]. И тут же вспоминается уайльдовское описание *Водяной крысы* из сказки «The Devoted Friend»: “<...> his **tail** was like a long bit of black indiarubber” [Wilde 1980, 53]. О. Уайльд и И. Франко виртуозно описали своих зооперсонажей, но, как представители двух различных лингвокультур, сделали это по-разному. В англичанина О. Уайльда, эстета и законодателя моды, самолично создававшего умопомрачительные наряды, *Водяная Крыса* (*the Water-rat*) напоминает английского денди викторианской эпохи, а его хвост сравнивается с длинным черным смокингом, полы которого сделаны для прочности из натурального каучука. Украинец И. Франко ассоциирует хвосты *Пса* и *Кота* с воинскими карабинами, а хвост *Лиса Микиты* – с флагом (в оригинале употреблено слово «фана», от немецкого «Fahne», потому что немецкий функционировал как командный язык на территории Австро-Венгрии, и каждый солдат, не говоря уже об офицерах, обязан был понимать на нем основные команды и военные термины).

Кроме того, из вышеприведенных примеров видно, что дополнительными средствами персонификации всех упомянутых зооперсонажей выступают глаголы действия и говорения: *слушайте, не турбуйся, мовив, крикнув, говорит, промовив, машерують, розсудливо приговорює, тямлю*. Подчеркнутые в перечне лексемы способствуют образованию экспрессивного фона, придают речи героев сниженно-простонародную окраску, индивидуализируя их речь, а также способствуют передачи местного бойковского колорита.

Очень часто и в английском, и в украинском языках негативные характеристики связаны с лицом женского пола, а существительное мужского рода всегда ассоциируется с более престижной профессией или функциональной ролью мужчины. Хотя лексема *неборак* в украинском языке мужского рода и означает человека, «чье состояние, поступки и действия вызывают сочувствие» [АТСУМ], в сказке «Війна між Псом і Вовком» для выражения своего отрицательного отношения и для изображения трусости *Лиса Микиты* И. Франко осознанно употребил существительное-феминатив *неборака* (окончание *-а* присуще существительным женского рода I склонения) с яркой пейоративной экспрессивно-оценочной коннотацией: “*Неборака Лис шарпнувся щосили і, лишивши хвіст у Гривкових зубах, шурнув щодуху*” [Франко 2014, 71], а в сказке «Фарбований Лис» того же самого персонажа писатель просто называет «неборачисько»: “*Господи! Аж скрикнув неборачисько. <...> З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш*” [Франко 2014, 88]. Аугментатив с пейоративным суффиксом *-иськ|о|* еще отчетливее передает пренебрежение и негативную оценку автора. Гендерная идентификация *Лиса* в этом примере происходит так же за счет использования местоимений мужского рода: личного *він* и определительного *сам*.

Все персонажи сказок О. Уайльда и И. Франко обладают ярко выраженными характерами, проявляющимися в особенностях их речи и портретных описаниях. В анализируемых сказках гендерная идентификация зоонимов скорее зависит от субъективных авторских задач и представлений писателей, нежели от каких-либо традиционных ассоциаций. Так, в уайльдовской сказке «The Star-Child» Коноплянки *Linnet* – существа женского рода, тогда как в сказке «The Devoted Friend» Коноплянка *Linnet* – однозначно существо андрогенное, его гендерная идентификация происходит за счет использования личного местоимения *he*: “*It is applicable to you*”, *answered the Linnet; and he flew down* [Wilde 1980, 53]. В сборнике «Когда еще звери говорили» *Лисиця* фигурирует в восьми, а *Лис* – в четырех сказках, при этом персонаж *Лис Микита* встречается в обеих исследуемых сказках.

В результате проведенного исследования авторских сказок представителей двух различных лингвокультур О. Уайльда и И. Франко было установлено количественное

преимущество в соотношении (5:3) мужских персонажей (*the Wolf, the Linnet, the Woodpecker, the Water-rat, great horned Owls*) над женскими (*the Duck, the Linnets, the Turtledoves*) в сказках О. Уайльда и абсолютное доминирование (11:3) первых над вторыми в исследуемых работах И. Франко (*Лис Микита, Ведмідь, Кабан, Олень, Пес Гривко, Вовк, Кабан Порилич, Ведмідь Бурмило, Кім Мурко, Гусак, Качур // Вовчиця, Малпа Фрузя, Свиня*).

Как видим, полученные результаты только подтверждают существующую точку зрения о «маскулинноцентричности» британской и славянской культур, английского и украинского языков как естественном результате давно сформировавшегося патриархального общественного мнения о мужском доминировании и о большей ценности мужчины в сравнении с женщиной, деятельность которой всегда ограничивалась частной сферой.

Используя гендерную идентификацию зоонимов, писатели стремились передать моральные и духовные ценности британского и украинского народов, такие важные для воспитания поколения читателей, живших на рубеже XIX – XX вв., для сохранения как исторических и культурных традиций обеих наций, в которых отражены и многовековой народный опыт двух непохожих стран, и самобытные личности уникальных писателей и сказочников О. Уайльда и И. Франко, так и для сохранения английского и украинского языков в целом.

Литература

Архангельская Т. Симметрия и асимметрия грамматической категории рода и семантической категории пола в славянских языках / Т. Архангельская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://theses.cz/id/vygid0/Disertacni_prace_Arkhangelska.pdf.

Кирилина А.В. Гендер: Лингвистические аспекты / А.В. Кирилина. – М. : Институт социологии РАН, 1999. – 180 с.

Колева З.И. Побратимство как культурно-социальная практика, влияющая на формирование социального пространства города / З.И. Колева // Вестник СамГУ. – 2012. – Вып. 8/1 (99). – С. 50–54.

Костюченко В. Літературними стежками. Нарис історії української літератури для дітей ХХ століття / В. Костюченко. – К. : К.І.С., 2009. – 344 с.

Ласкова М.В. Грамматическая категория рода в аспекте гендерной лингвистики : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 ; 10.02.01 «Русский язык» / М.В. Ласкова ; Рост. гос. экон. ун-т. – Ростов н/Д., 2001. – 302 с.

Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі / А.П. Мартинюк. – Х. : Константа, 2004. – 291 с.

Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики / Г. Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.

Успенский Л.В. Ты и твоё имя / Л.В. Успенский. – Ленинград : ГИДЛ, 1960. – 296 с.

Швачко С.О. Лінгвокогнітивні аспекти гендерної парадигми / С.О. Швачко // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2007. – № 4. – С. 308–311.

Lakoff R. Language and Women's Place / R. Lakoff // Language in Society. – 1973. – № 2. – P. 45–79.

Romaine. S. Communicating Gender / S. Romaine. – New Jersey ; L. : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1999. – 406 p.

Talbot M. Language and Gender / M. Talbot. – 2 ed. – Cambridge : Polity, 2010. – 273 p.

Справочная литература

АТСУМ – Академічний тлумачний словник української мови: небіж [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/nebizh>.

АТСУМ – Академічний тлумачний словник української мови: неборак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/neborak>.

Словарь гендерных терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.owl.ru/gender/108.htm>.

Стрийко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://explain_words_uk.academic.ru/6439/%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BA%D0%BE.

Фрузя [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://po-imeni.ru/fruzya/>.

LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English. – Edinburgh : Pearson Educated Limited, Tenth impression, 2007. – 1950 p.

Источники иллюстративного материала

Франко І.Я. Коли ще звірі говорили: казки для дітей / І.Я. Франко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – 180 с.

Wilde O. Fairy Tales and Stories / O. Wilde – L. : Octopus Books Limited, 1980. – P. 52–68.

ДІЛОВА ЖІНКА VS. ДІЛОВИЙ ЧОЛОВІК: БОРОТЬБА ДВОХ КОНЦЕПТІВ В АНГЛОМОВНОМУ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ

Н.М. Шкворченко

*Чому, якщо чоловік проявляє характер, то він справжній мужик,
а якщо жінка проявляє характер, то вона – стерво?
Маргарет Тетчер*

*Жіночність? Коли цим словом позначають зовнішність, тоді це може бути.
Але коли під ним розуміють покірливість, мовчазну згоду зі всім,
постійну компромісність – тоді це не про мене.
Соломія Павличко*

Мовленнєве спілкування, яке вважається одним із найважливіших видів людської діяльності, є предметом вивчення різних наук: соціології, соціальної психології, антропології, лінгвістики та ін. Нині інтерес лінгвістів спрямований на соціально-мовленнєву взаємодію, тому не можна залишити поза увагою такий вид мовленнєвого спілкування, як офіційно-ділове. Спілкування у діловому колі є невід'ємною частиною повсякденного життя більшості людей, що працюють. Важливість цього аспекту мовленнєвої діяльності помітив ще Дж. Рокфеллер, який сказав: «Уміння спілкуватися з людьми – такий самий товар, як цукор і кава. І я готовий платити за це вміння більше, ніж за який-небудь інший товар у цьому світі» [Введенская 2014, 37].

Офіційно-ділове спілкування будується з урахуванням низки різнопланових особливостей партнерів, що вступають у ділові відносини: їх соціального статусу, місця у службовій ієрархії, професії, національності, віросповідання, віку, характеру і статі. Незважаючи на те, що сфера ділової активності людей традиційно вважається гендерно незалежною, на практиці чітко спрацьовують гендерні стереотипи, засновані на соціальних нормах.

Термін «гендер» запроваджено в 1968 р. американським психологом Р. Стіллером. Введення цього поняття в науковий обіг сучасного соціального знання мало кілька цілей: уникнути терміна «sex» (біологічна стать) в інтерпретаціях проблем статево-рольового поділу праці; перевести аналіз відносин між статями з біологічного рівня на соціальний; відмовитися від постулату «про природне призначення статі». Термін «гендер» був покликаний підкреслити не природну, а соціокультурну причину міжстатевих відмінностей. Гендер – це специфічний набір культурних характеристик, які визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків, їх взаємовідносини [Вудвард 2002]. Гендерна система деяким чином пов'язана з біологічними відмінностями, але не зводиться тільки до них; гендер – це знання, яке встановлює значення для тілесних відмінностей. Ці значення варіюються залежно від культур, соціальних груп і часу. Народження хлопчика або дівчинки може по-різному сприйматися в різних культурах [Мельник 2014]. Так, в архаїчних суспільствах, особливо з полювально-збиральним укладом, народження дівчинки віталось меншою мірою, ніж у землеробських культурах, де вже з'являється моногамна сім'я і жіноча праця (відтворення роду, виходжування, виховання і т. п.) набуває більшого значення. Гендер відображає історичну та етнокультурну детермінацію соціальних особливостей чоловіків і жінок як трансляторів відповідного бачення суспільства фемінності і маскулінності. Не стать, а саме гендер зумовлює психологічні якості, здібності, види діяльності, професії та заняття чоловіків і жінок через систему виховання, традиції і звичаї, правові й етичні норми.

Диференціація понять «стать» і «гендер» означала вихід на новий теоретичний рівень осмислення соціальних процесів. Наприкінці 80-х рр. XX ст. феміністські дослідниці поступово висувають підходи, згідно з якими всі аспекти людського суспільства, культури і відносин є гендерними. Саме розуміння терміна «гендер» розширилося, що відзначила О.В. Шабунова, указавши на такі визначення цього поняття в наукових працях, як соціально-демографічна категорія, соціальна конструкція, суб'єктивність, ідеологічний конструкт, культурна метафора, мережа, технологія [Шабунова 2003].

Культурно-символічний гендерний ряд представляє не завжди явні ціннісні орієнтації та установки, оформляє образи фемінності й маскулінності в їх соціокультурній конкретиці, виражає культурно-символічну ієрархію позастатевих дихотомій, які виявляються попередньо заданими. Отже, гендер формується суспільством як соціальна модель поведінки та взаємовідносин жінок і чоловіків, що визначає їх положення і роль у суспільстві та його інститутах (сім'ї, політиці, економіці, культурі, освіті, бізнесі та ін.), породжуючи гендерну систему, тобто систему гендерних відносин.

Загальноприйняті стереотипи містять ідею про існування множинних гендерних відмінностей у сфері емпатії й емоційності. Вважається, що жінки краще висловлюють емоції і більш сприйнятливі до почуттів, ніж чоловіки. Мужність зазвичай пов'язують із досягненнями, автономністю і прагненням до контролю – причому такого, у якому на першому місці стоїть здатність впливати на усвідомлене вираження або приховування своїх почуттів. Жіночність, навпаки, асоціюється з міжособистісною комунікацією, прагненням до об'єднання й активним вираженням своїх почуттів [Берн 2014, 101].

Гендерна стратифікація – це процес, за допомогою якого гендер стає основою соціальної стратифікації, а розбіжності, що виникають щодо гендеру, систематично оцінюються. Гендер вибудовує соціальні відносини та ролі між чоловіками і жінками за видом ієрархії; він є типовою стратифікаційною категорією, аналогічною до раси, класу, віку та ін. Раніше гендерна стратифікація не виділялася, і її часто підкоряли соціально-класові чи етнічні стратифікації. Але її значення, особливо як системи, за якою люди жіночої статі оцінюються і винагороджуються нижче, ніж чоловічої, виділялося соціологами, котрі відчували вплив фемінізму. Феміністські соціологи впровадили поняття патріархату для осмислення й аналізу сучасного й історичного гноблення жінок. Гендерний контракт описується І.С. Кльоциною як «правила взаємодії, права та обов'язки, що визначають розподіл праці за ознакою статі у сферах виробництва і відтворення та взаємно відповідальні відносини між чоловіками і жінками, зокрема, що належать різним поколінням» [Клєцина 1998, 23]. Поняття «гендерний контракт» у такому разі є ключем до розуміння структури гендерних відносин у суспільстві та дозволяє розглядати їх як відносини домінування/залежності, засновані на гендерному розподілі праці, тобто на співвідношенні оплачуваної (у публічній сфері виробництва) і неоплачуваної (у приватній сфері відтворення) роботи. Англійська дослідниця Р. Кромптон описує п'ять моделей гендерного контракту: чоловік-добувач і дружина-домогосподарка; подружжя, у якому обоє працюють, з неповною зайнятістю жінки у виробництві і збереженням її повної відповідальності за домашнє обслуговування сім'ї; двохкар'єрна сім'я, коли держава бере на себе функцію піклування; двохкар'єрна сім'я, коли піклування здійснюється через ринкові механізми; нарешті, сім'я, у якій чоловік і жінка беруть однакову участь в оплачуваній і домашній роботі. Перша модель є традиційною для патріархального суспільства, остання – більш характерна

для паритетного (від лат. *paritas* – рівність; відповідний принципам рівного представництва сторін) суспільства [Таннен 1993].

Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою означає не просто володіти певними анатомічними особливостями, а виконувати ті чи інші покладені на них гендерні ролі. Гендерна роль – набір очікуваних зразків поведінки для чоловіків і жінок у мовленні, манерах, одязі та жестах. У деяких суспільствах чоловічі і жіночі ролі є, як вважають, взаємовиключними, а рольова поведінка – поляризованою: пасивність – жіноча роль, активність – чоловіча. Приписи щодо поведінки, пов'язаної з гендерними ролями, особливо очевидні у статевому розподілі праці на чоловічу і жіночу. У соціальній психології роль визначає, як повинні поводитися люди в певній соціальній позиції. Нині не існує єдиної теорії соціальних ролей як такої.

З поняттям «гендерні ролі» тісно пов'язане поняття «гендерна норма» як набір бажаних правил поведінки, що сприяють формуванню «справжнього чоловіка» або «справжньої жінки». Ці норми впроваджуються у свідомість дітей у процесі виховання сім'єю (в особі батьків і родичів), системою освіти (в особі вихователів дошкільних установ і вчителів), культурою загалом (через літературу, засоби масової інформації). Згодом такі гендерні норми підтримуються за допомогою різних соціальних і культурних механізмів. Засвоївши ці норми, індивіди надалі на мікрорівні своїми діями виправдовують очікування, пов'язані з їхніми гендерними ролями, тим самим формуючи гендерні відмінності.

Згодом гендерні норми підтримуються за допомогою різних соціальних і культурних механізмів – гендерних стереотипів. Під останніми розуміються сформовані в культурі узагальнені переконання про те, як поведуться чоловіки і жінки, стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, відповідні поняття про «чоловіче» або «жіноче». Гендерні стереотипи задають траєкторії життєвого шляху і стандарти способу життя, множать навколо себе оцінно орієнтовані дихотомічні асоціації (активне/пасивне, справа/обслуговування та ін.).

Поява гендерних стереотипів зумовлена тим, що модель гендерних відносин історично вибудовувалася таким чином, що статеві відмінності переважали над індивідуальними якісними відмінностями в особистості чоловіка і жінки. У багатьох учених і мислителів можна зустріти переконання про відмінність усіх жінок від усіх чоловіків. Починаючи з античних часів жінкам і чоловікам приписувалися принципово різні призначення: якщо перші ототожнювалися з тілесним, з матерією, то другі – з духовним, з культурою.

Можна навести кілька бінарних опозицій, стереотипно приписуваних чоловікові та жінці:

1. Логічність – інтуїтивність, абстрактність – конкретність. Насамперед мужність співвідноситься з логічністю, а жіночність – з інтуїтивністю. Вважається, що чоловіче мислення відрізняється схильністю до узагальнень, абстрактності, чоловік більш раціональний, тоді як жінок цікавлять конкретні речі, вони є більш визначеними у своїй розумовій діяльності. Про опозицію розуму, свідомості, логічності чоловіків і серця, інстинкту, інтуїції жінок писали багато мислителів.

2. Інструментальність – експресивність, свідомість – несвідомість. Існує стереотипна думка, що жіноча чуттєвість, емпатія (співпереживання), емоційна експресивність відрізняють її від чоловіка з його інструментальною розміреністю, орієнтованою на ціль і компетентність. Завдяки цим якостям вважається, що всі жінки більш гнучкі, чуйні. Чоловіки ж більш тверді і владні. Наприклад:

Woman: Now, Ben – remember what I told you? We've raised the order in four copies.

Man: Top copy for the supplier. Pink to Warehouse. Blue to Accounts. Yellow, file copy. Right?

Woman: Right. But Mr. Harvey to initial them first, otherwise the order's not valid.

Man: Oh, there's something else you haven't done. You haven't put the total price. Let me see, it's, er, forty-four pounds thirty.

Woman: Ben, those are unit prices. You've got to multiply them by the quantities. The total will be several hundred pounds.

Man: Then why don't you show it on the order form?

Woman: Because the prices may have changed, or Beloff may not have all the goods in stock. They'll show the total on their invoice. It's their job, not ours [Owen 2014].

3. Влада – підпорядкування. Жіночими вважалися відданість, жертовність, терпіння, покірність. Чоловіка розглядали як такого, що має протилежні якості, тому чоловіче і жіноче начала осмислювалися в категоріях «влада» – «підпорядкування». В. Розанов сказав: «Чоловікові приписується право розпоряджатися жінкою, бути покровителем і вождем; право жінки – в дар за любов свою отримати мужнього і сильного покровителя». Проблема панування – підпорядкування розглядають також психоаналітики, говорячи про садомазохізм. Відомо, що З. Фрейд сприймав мазохізм як вираз жіночої сутності. Але, як говорила Маргарет Тетчер: «Будь-яка жінка, яка розуміє проблеми, що виникають в управлінні домом, може зрозуміти проблеми, що виникають в управлінні країною». Наприклад:

Man: Want me to give you a hand with this?

Woman: No, thanks. I'm OK.

Man: Yeah? I'm not buying it. What's going on?

Woman: Well, I have an early meeting tomorrow with Dan. I wanted to make it later so I could be more prepared, but you slipped in and took the only time he had left, which left me with 8.15 tomorrow morning. I'm not as ready as I wish I was.

Man: Sorry.

Woman: You didn't do it on purpose. I just don't want him to be disappointed [Owen 2014].

4. Незалежність, індивідуальність – близькість, колективність. Важливий гендерний стереотип полягає в тому, що жінкам нібито властиво стежити насамперед не за об'єктами і вирішеннями якихось завдань, а за благополуччям людей, що входять до кола їх спілкування. Наприклад:

Man: Right, that the lot then? I've got a selection board at ten.

Woman: Just one more thing. It's to do with the holiday arrangements. Frank Penny – you know who I mean, don't you?

Man: What's he done now?

Woman: He's put himself down on the chart for the first two weeks of August. He did exactly the same thing last year. He's the only one in the office with no children. He can go on holiday any time.

Man: Elsie, whatever you say to Frank, I'll back you up, but I'm late for the selection board already, I'm afraid I simply have to delegate this one to you. Tell me tomorrow how you got on [Owen 2014].

Одна з основних відмінностей у манері спілкування чоловіків і жінок полягає в тому, на чому робиться акцент: на поставленому завданні чи на особистих відносинах [Потапов 1997, 52–62]. Чоловікам спілкування необхідно для передачі певної інформації, вирішення конкретної проблеми або досягнення поставленої мети. Для жінок спілкування є не тільки способом вирішення проблем, а методом зниження напруженості, встановлення емоційних зв'язків, зміцнення взаємин, створення творчої атмосфери [Путрова 2006, 195–202].

Відмінності в емоційності між чоловіками і жінками можна розглядати на декількох рівнях. На одному рівні маємо справу зі здатністю розуміти емоційні стани інших (емпатія) й уміння висловити це розуміння (експресія). На іншому рівні нас цікавить переживання самою людиною своїх емоцій (емоційні переживання) і способи ці емоції висловлювати (емоційна експресія). Обидва рівні мають велике значення для міжособистісних відносин.

Чи справді жінки є більш емпатичними, ніж чоловіки? Якщо це і так, то причиною є насамперед соціальні норми. Більшість людей відчуває повну переконаність у тому, що жінки більш емпатичні, ніж чоловіки. Чоловіки схильні бачити емоційний підтекст у фразах, сказаних жінками, навіть там, де його немає. Чоловік схильний шукати у жінки моральну підтримку, тому що для кожного чоловіка жінка – це передусім символ матері, дому, стабільності й душевного спокою. Однак визнання своїх професійних якостей чоловік чекає від іншого чоловіка – професіонала. Наприклад:

Woman: Is everything all right? How are things going?

Man: Fine, thanks! Actually, to be honest, I'm a bit worried about this aptitude test tomorrow.

Woman: You don't need to worry. I'm sure it'll go well.

Man: Yes, I think I can handle that all right.

Woman: I'm sure you can [Owen 2014].

Із прикладу можливо побачити, що чоловік звертається до своєї колеги-жінки за підтримкою та заспокоєнням, які жінка йому й надає. Вона двічі використовує фразу *I'm sure*, щоб підкреслити те, що вона не має жодних сумнівів у здібностях колеги-чоловіка. Він не потребує поради, а саме впевненості у тому, що все буде добре. Він зізнається, що *I'm a bit worried*. Водночас, почувши, що в нього вірять, чоловік запевняє, що все добре і він впевнений в успіху: *I think I can handle that all right*. У цьому простежується типова поведінка чоловіка та жінки, незалежно від того, обговорюють вони бізнес чи сімейні проблеми.

Водночас чоловіки не гірше за жінок здатні визначати почуття інших і внутрішньо співпереживати їм, але вони зацікавлені в тому, щоб оточення ніяк не помітило цього з їхньої поведінки, оскільки турбота і ласка – частини жіночої гендерної ролі. Наприклад:

Woman: This deal's too complicated. We shall each end up thinking that the other is cheating.

Man: Oh really! I think you exaggerate the difficulties. As I told you, I have to purchase foreign currency.

Woman: Oh come on! You're not trying to tell me that your company doesn't have a US bank account?

Man: Well, I would have to discuss the matter with my financial advisers.

Woman: Now you're just playing for time. I'm sorry, but we don't appear to be on the same wavelength here at all [Owen 2014].

Чоловік говорить із жінкою-партнером не зовсім щиро, вона це помічає і прямо вказує на такий факт: *We shall each end up thinking that the other is cheating*. Але чоловік не погоджується із зауваженням та намагається здаватися спокійним і впевненим. Типова поведінка згідно з гендерними стереотипами: чоловік – завжди правий.

Чи правильно, що жінки емоційніші, ніж чоловіки? Результати досліджень говорять про те, що чоловіки і жінки мають однаковий рівень емоційності, але висловлюють свої емоції з різним ступенем інтенсивності, що пояснюється відмінностями в нормах, які стосуються емоційної експресії. Наприклад:

Man: Hello! How was your conference?

Woman: Terrible! My company's car broke down, and I missed the conference's start.

Man: Oh dear! That's not good for your company's image.

Woman: No. And it got worse! At lunch's end I got up to leave and my chair's leg broke! [Owen 2014].

Жінка використовує емоційно забарвлений прикметник *Terrible*, порівняння *worse*, але чоловік здається більш стриманим, вдається до емоційно нейтральної фрази *not good*.

Соціальні стереотипи, що стосуються гендерів, можуть змусити повірити, що порівняно із чоловіками жінки – більш конформні й керовані через свою залежність і підпорядкованість. І це попри те, що 82% досліджень, які порівнюють чоловіків і жінок на предмет переконливості, і 74% досліджень, у яких шукали гендерні відмінності в конформності, ніяких розбіжностей не виявили.

Загальноприйняті стереотипи, що описують жінок дбайливими і співчутливими, наштовхують на думку, що вони повинні більше, ніж чоловіки, допомагати оточенню, тоді як під час метааналізу соціально-психологічних досліджень готовності допомогти, проведеного Іглі і Кроулі [Eagly 1986], з'ясувалося, що частіше допомагають іншим саме чоловіки, а не жінки. Автори пояснюють, що чоловіки не відрізняються від жінок у готовності допомогти, однак існують статеві відмінності в наданні допомоги, які залежать від типу допоміжних дій. Наприклад:

Carlos: Helen, could I have a quick word with you?

Helen: Sure, come into my office. Have a seat.

Carlos: There was something that I wanted to ask you about. I don't want to say anything about this officially yet – this is just between you and me – but...

Helen: But you think it's time you moved on and you're applying for another job.

Carlos: Well, yes. How did you know? Anyway, could I ask you a favour? Can I give your name as a referee?

Helen: Of course you may. I wish you luck [Owen 2014].

У прикладі жінка не лише демонструє готовність допомогти, але й проявляє уважність та навіть екстрасенсорні здібності. Вона здогадалась, що колега-чоловік вирішив звільнитися та вже знайшов більш перспективну вакансію (*you think it's time you moved on and you're applying for another job*), чим дивує чоловіка, який ще нікому про це не говорив: *How did you know?*

У результаті проведеного аналізу можемо зробити такі висновки. Гендер – комплексне поняття, яке включає певний набір соціальних норм, очікувань, цінностей і реакцій, що впливає на формування соціальної особистості. Гендерний фактор знаходить своє відображення в мові та мовленні у вигляді певних стереотипів, впливаючи на поведінку індивіда, зокрема мовленнєву, а також відіграє важливу роль у процесі його мовленнєвої соціалізації, що відбивається в офіційно-діловій взаємодії, незважаючи на те, що офіційні правила ведення ділової комунікації це заперечують. Якщо гендерні відмінності і виявляються, то їх небагато. У більшості типів поведінки і навичок у чоловіків і жінок більше подібностей, ніж відмінностей. Загальноприйняті стереотипи говорять про існування статевих відмінностей в емпатії й емоційності, але результати досліджень не дають цьому вагомого підтвердження. Дані, отримані шляхом самооцінки, указують на більш сильні статеві відмінності, ніж виміри фізіологічних показників. Це наводить на думку, що чоловіки не хочуть, щоб їх бачили емпатичними, тому що ця якість не співвідноситься із чоловічою гендерною роллю. Таким чином, сам факт вираження емоцій і спосіб, яким вони це роблять, залежить від гендерних норм. Багато відмінностей між чоловіками і жінками з'являються через відмінності у вимогах чоловічої та жіночої ролей.

Література

- Берн Ш.* Гендерная психология / Ш. Берн. – М. : Олма-Пресс, 2014. – 318 с.
- Введенская Л.А.* Деловая риторика / Л.А. Введенская, Л.А. Павлова. – М. : Прогресс, 2014. – 512 с.
- Вудвард А.Е.* На шляху до гендерної рівноваги / А.Е. Вудвард. – К., 2002. – 285 с.
- Клёцина И.С.* Гендерная социализация / И.С. Клёцина. – СПб. : Питер, 1998. – 233 с.
- Мельник Т.М.* Міжнародний досвід гендерних перетворень. Закони зарубіжних країн із гендерної рівності / Т.М. Мельник. – К., 2014. – 347с.
- Потапов В.В.* Язык женщин и мужчин: фонетическая дифференциация / В.В. Потапов // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1997. – Т. 56. – № 3. – С. 52–62.
- Путрова М.Д.* Формирование гендерного подхода к изучению языка / М.Д. Путрова // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2006. – № 7. – С. 195–202.
- Шабунова О.В.* Гендер / О.В. Шабунова // Социальная философия: Словарь. – М., 2003. – 268 с.
- Owen R.* Business English / R. Owen. – К. : Методика, 2014. – 218 с.
- Tannen D.* Gender and Conversational Interaction / D. Tannen. – N. Y. : Oxford University Press, 1993. – 352 p.

РАЗДЕЛ V

КОНЦЕПТЫ VS. АВТОРСКАЯ КАРТИНА МИРА

КОНЦЕПТ НАДБАВННЯ/ВТРАТА В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОЇ СЕМАНТИКИ

О.П. Воробйова

*In this short Life
That only lasts an hour
How much – how little – is
Within our power
Емілі Дікінсон (1873)*

*В короткой жизни сей,
Что длится час, не боле,
Как много – и как мало –
Того, что в нашей воле.
Переклад А. Гаврилова*

Дивним чином, майже кожна стаття чи есей, які мені доводиться писати, має власну історію. Не є винятком і цей розділ колективної монографії, в якій, за задумом укладачів, концепти в усьому їх розмаїтті, сусідують з витворами письменницької уяви і реаліями сучасності, з масмедійними симулякрами й одеськими вербальними родзинками, формуючи мережу контрастів, котрі нерідко обертаються подібностями, як-от НАДБАВННЯ і ВТРАТА, що є у фокусі нашого дослідження.

Історія цього есею почалась у середині 90-х, під час мого фулбрайтівського стажування в Іллінойському університеті, кампус якого поєднав два містечка – Урбану і Шемпейн. Продовжилась теж у Сполучених Штатах, на конференції з когнітивної лінгвістики в Каліфорнійському університеті м. Санта-Барбари [Vorobyova 2001]. Саме відтоді ця історія асоціюється для мене, з одного боку, з авторським баченням мотиву непоправної втрати, символічно витлумаченим американським письменником Полем Міленські в його оповіданні «“Leg”» (Нога) [Milenski 1996], надісланому з дозволом використання в публікаціях. З другого боку, інтерпретація цього оповідання невіддільна в моїй філологічній свідомості від однієї з найцікавіших когнітивних гіпотез, що спрямована на розкриття механізмів людської уяви і креативності, складаючи суть теорії концептуальної інтеграції, або блендінгу, Марка Тернера і Жіля Фоконньє [Fauconnier & Turner 1998; 2002; Turner 2007; див. також Kövecses 2002], дещо пізніше розвиненої в семіотичному ключі Пером і Ліндою Брандтами [Brandt & Brandt 2005; 2005a].

З огляду на принцип триангуляції, згідно з яким будь-яке складне явище повинно розглядатися одночасно з різних сторін і за допомогою різних інструментів аналізу, невеличке (всього шість абзаців) оповідання Поля Міленські, де йдеться про чоловіка, який набув бажаної персональної свободи, але втратив доньку, можна тлумачити як художнє втілення подвійного гештальтного концепту [Воробйова 2011, 58] НАДБАВННЯ/ВТРАТА, що рухає повісткування, створюючи сюжетне напруження. Розкриття когнітивних механізмів сюжетного напруження, що формується навколо розгортання зазначеного текстового концепту, потребує застосування цілого комплексу новітніх і традиційних технік та прийомів аналізу, що ймовірно складають своєрідний метаметод когнітивно-поетологічного аналізу тексту [Vorobyova 2017].

В основі нашого аналізу гіпотеза [Воробйова 2000] про те, що сюжетне напруження, або саспенс [Brewer 1996], в художньому тексті породжується внаслідок

двох процесів: 1) конфлікту меетальних просторів [Fauconnier 1994; 1997; Semino 2003], які відрізняються одне від одного своєю модальністю, та/або 2) зіткнення альтернативних оповідних підсвітів [Ryan 1991] головного героя як учасника подій чи фокалізатора розповіді та антагоніста. Взаємодія множинних ментальних просторів й оповідних підсвітів породжує, згідно з теорією концептуальної інтеграції, емотивно навантажену емерджентну структуру, яка, своєю чергою, втілює той чи інший глобальний текстовий концепт. Емоційна аура емпатизованих переживань, яка оточує виведений текстовий концепт, може виникати як розвиток логіки задіяного аналогового мапування або як результат навмисного збою у напрямку такого мапування. Подібний збій інвертує домінантну для оповіді концептуальну тропеїку, перетворюючи її на обернену, ще глобальний текстовий концепт – на подвійний гештальтний, що додає тексту нових, голографічних смислів.

Спираючись на наведену гіпотезу, що, згідно з Р. Цуром [Tsur 1992, 1–2], спрямована на встановлення системних зв'язків між поетичними (і, ширше, художніми) ефектами і текстовими (мовленнєвими чи наративно-композиційними) структурами, що їх породжують, зупинімося на змістовому боці аналізованого оповідання. Його головний герой, Френк, спостерігає крізь вікно вітальні за дивним брунатним об'єктом, який спочатку видався йому листячком, що тріпотіло на паркані, а згодом виявився маленькою пташкою, горобчиком, чия лапка застрягла між дощечками паркану і кровоточила, наприклад:

Looking out his living room window Frank saw a brown object fluttering on the stockade fence that separated his yard from the neighbor's. [...] Frank assumed the object was a leaf blown down by the autumn breeze; [...].

[...]

[...] But even closer to the object, his vision unobstructed, he could still not make out what it was. [...]

[...]

He was halfway across the lawn when he noticed that the object was not a leaf. [...] It was a little bird, and at the fence he saw it was a sparrow [...]. Its spindly thinnish leg was caught between laths [...]. The leg was bleeding, thin watery drops of blood.

(Milenski, 22, 23)

Вже з цих фрагментів оповідання видно, що повісткування коливається між двома підсвітами – світом Френка, який виступає фокалізатором розповіді, та світом пташки, що, як виявляється згодом, є одночасно антагоністом і альтер его героя. Ці оповідні світи, які можна вважати умовно реальними в межах художнього всесвіту оповідання, перегукуються зі світом Френкових спогадів (Рис. 1), поштовх яким дали фотографія доньки, промінь сонячного світла, що засліпило йому очі (*a ray of sunshine gleamed, caught him with its brightness. He closed his eyes, saw a vision from his past*), та хиби з гостротою зору, викликані відмовою від паління на прохання доньки, яка турбувалася про його здоров'я (*he lost in clarity [...] – he lost in definition among the many more objects he now as non-smoker could see*).

Рис. 1. Бачення як об'єкт фокалізації

Обрання мотиву *бачення* об'єктом фокалізації висвітлює в концептуальному полі НАДБАВННЯ/ВТРАТИ цілу низку контрастів: між реальністю і спогадами, теперішнім і минулим, вільним і утрудненим баченням, пристрасстю до паління і відмовою від нього, впізнаванням об'єкту бачення і його хибною ідентифікацією, стремлінням до пізнання істини (*There was the fluttering, more compelling, almost urgent*) і відмовою від такого пізнання (*He ought to ignore it, he told himself, it was such a little thing*) і, насамкінець, між близькістю до доньки і віддаленістю від неї.

Саме ця остання дилема – вивільнення із сімейних пут, знаходження власної свободи, але віддалення від доньки і фактично її втрата – стає відправним пунктом для подальшої інтерпретації оповідання в термінах концептів і контрастів, серед яких стрижневим постає кластерний концепт [Воробйова 2011, 58] ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОЛОНУ як суміжний з концептом НАДБАВННЯ / ВТРАТА.

Побудова навколо цих концептів домінантної для оповідання мережі концептуальної інтеграції (див. Рис. 2) дозволяє провести паралелі між Френком, який розриває сімейні зв'язки і набуває примарної свободи за рахунок розставання з донькою і нанесення їй психологічної травми, та пташкою, яка самогубно виринається із фізичного полону, але втрачає ніжку, стаючи калікою. Порівняймо:

[...] his daughter, a tad younger, as faithfully filial as now-daddy's girl. But she was under the kitchen table, her legs put to her chest, sobbing uncontrollably. [...] But then his daughter reached out from under the table, grasped his daddy's leg. « "No, daddy. Please don't go. Please, daddy." » He felt his little daughter's soft hands against his leg.

[...]

Frank reached the bird, wanted to hold it, to break the laths away. But the bird fluttered, spun away from him; then to escape from being touched by a human hand, it gave itself a violent suicidal jerk, tore itself off the fence leaving its sticklike leg behind. Oh God! Frank felt for his own leg, actually fell to the ground, pulled its thinness to his chest.

(Milenski, 23)

Проведення цієї паралелі, підкріпленої іконічною образністю пози ембріона як символу безпорадності (див. фрагменти, підкреслені у наведених уривках), зокрема у завершальному реченні оповідання, уможливорює ототожнення моральних страждань людини з фізичними, розриву людських стосунків з тілесними втратами, внаслідок чого людина перетворюється на морального каліку, зазнаючи непоправних втрат. Вирвавшись з полону набридлих сімейних пут, Френк не стає щасливішим: навпаки, подібно до пташки (що зазвичай символізує душу людини), яка втратила частинку свого тіла, він втрачає частинку своєї душі, знову опиняючись у полоні. Цього разу як бранець власних спогадів (*lately Frank had been seeing things*).

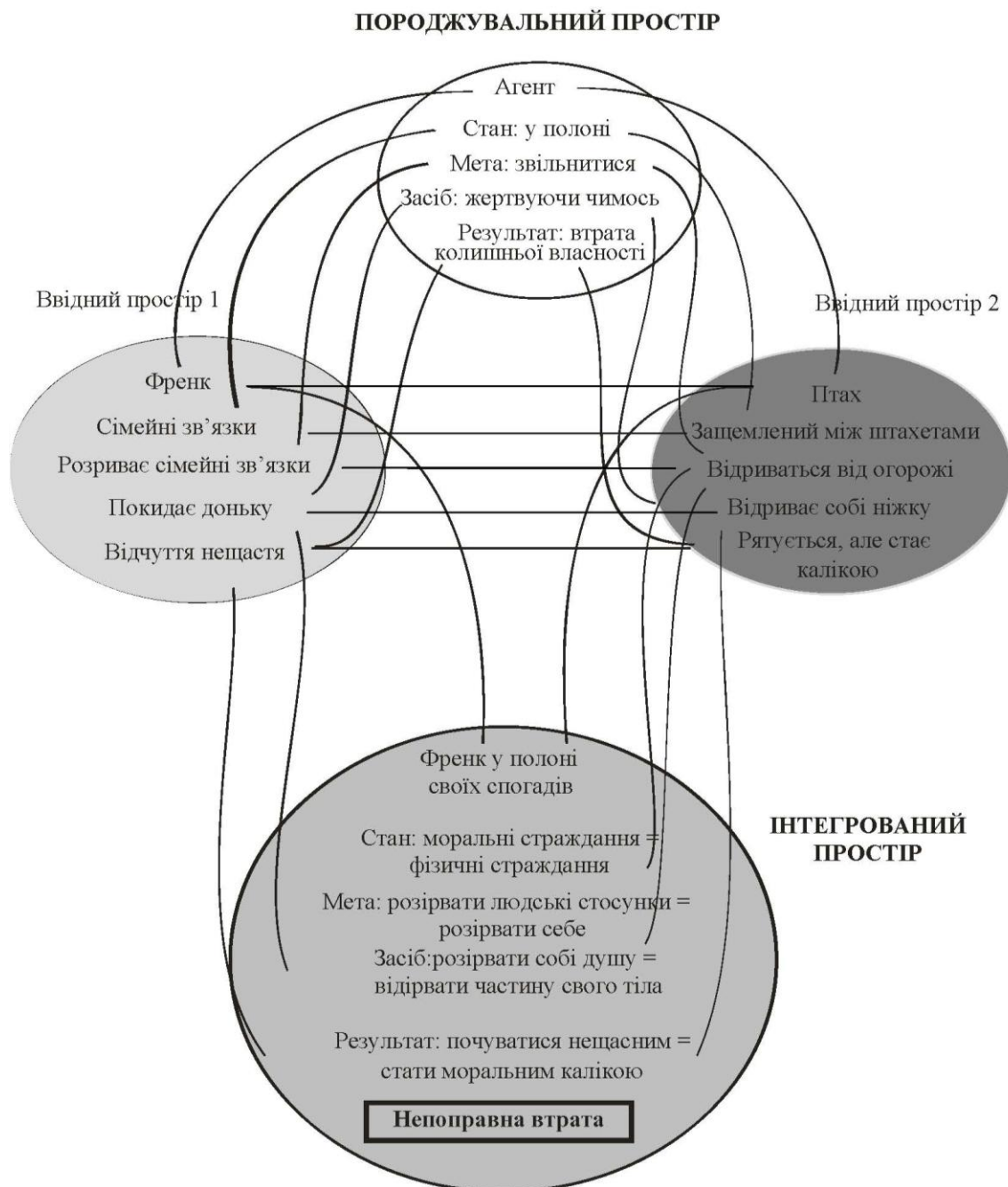

Рис. 2. Мережа концептуальної інтеграції в оповіданні П. Міленські “Leg”

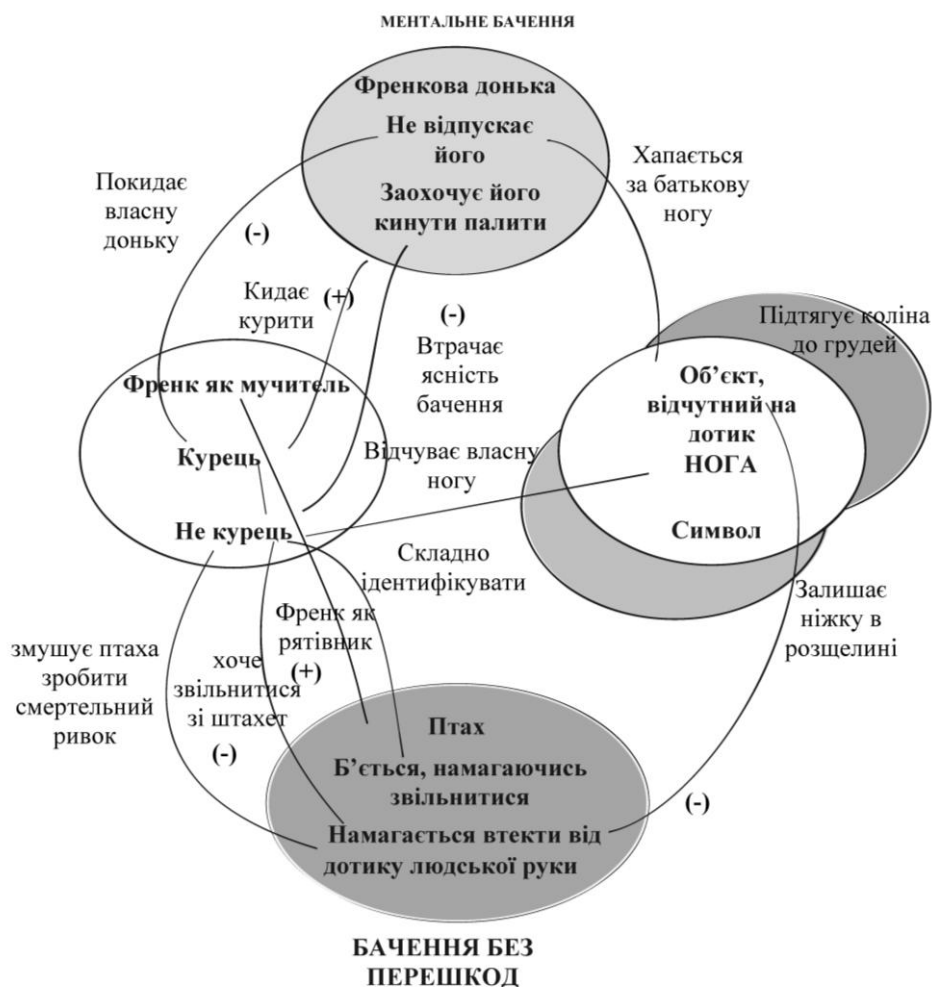

Рис. 3. *Мучитель* як об'єкт фокалізації

Сумна тональність повісткування, де втрати переважають над надбаннями, може бути не лише описана, а й вирахована з опорою на динаміку ментальних просторів, об'єднаних фігурою *мучителя* як об'єкту фокалізації (Рис. 3). Якщо послідовно зіставити чотири насичених контрастами (ментальне бачення :: реальне бачення, мучитель :: рятувальник, курець :: не курець тощо) ментальних простори й позитивну чи негативну оцінку дій головного героя, негативна модальність кількісно переважатиме, що й робить ключове слово «нога» контекстуально емоційно забарвленим, сприяючи його текстовій символізації як заміниці непоправної втрати.

Загалом, щільність ключових слів в оповіданні є нерівномірною. Якщо розташувати їх у три стовбці за належністю до підсвіту Френка і природного світу, який включає і підсвіт пташки, віднесши таку лексику, як «вікно», «двір», «вітер», «бриз», «сонячний промінь», «газон» та «грунт», до позначок кордону між світами, та розбити весь корпус ключових слів за шістьма абзацами, траєкторія руху оповідного фокусу нагадуватиме спіралеподібну криву, яку доцільно назвати «пружиною саспенсу».

Таким чином, важливість контрастування на концептуальному рівні розглянутого оповідання підсилюється і доповнюється наративним і хронотопним контрастуванням, коли умовно реальні події чергуються з віртуальними, імплікуючи стрибки у часі з теперішнього не лише у недавнє минуле, а й у минуле донатальне.

Інтегроване використання зазначених та інших інтерпретативних технік, що є складниками метаметоду когнітивно-поетологічного аналізу, свідчить про доцільність розгляду художніх концептів не в їх окремішності, а в органічній єдності з іншими форматами охудожненого знання, опредметненого в семантиці художнього твору, що відкриває нові перспективи розбудови концептології у її різноманітних вимірах.

Література

- Vorobyova O.P.* Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О.П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т.14. – № 2. – С. 53–64.
- Vorobyeva O.P.* Сюжетное напряжение сквозь призму конфликта ментальных пространств (опыт концептуального анализа) / О.П. Воробьева // Когнитивная семантика: Мат-лы 2-ой международной школы-семинара по когнитивной лингвистике / Тамбов. Тамбовск. гос. унт, 11–14 сентября 2000 г. – Ч.1. – Тамбов: ТГУ, 2000. – С. 123–125.
- Brandt L. & P.A. Brandt.* Cognitive poetics and imagery / L. Brandt & P.A. Brandt // Annual Review of Cognitive Linguistics. – 2005. – No. 3. – P. 216–249.
- Brandt L. & P.A. Brandt.* Making sense of a blend: A cognitive-semiotic approach to metaphor / L. Brandt & P.A. Brandt // European Journal of English Studies. – 2005. – Vol. 9 (2). – P. 117–130.
- Brewer W.F.* The nature of narrative suspense and the problem of rereading / W.F. Brewer // Suspense: Conceptualizations, Theoretical Analyses, and Empirical Explorations [eds. Peter Vorderer, Hans J. Wulff, & Mike Friedrichsen]. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 1996. – P. 107–127.
- Fauconnier G.* Mappings in Thought and Language / Gilles Fauconnier. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 220 p.
- Fauconnier G.* Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / Gilles Fauconnier. — Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 240 p.
- Fauconnier G. & M. Turner.* Conceptual integration networks / G. Fauconnier & M. Turner / Cognitive Science. – 1998. – Vol. 22 (2). — P. 133–187.
- Fauconnier G. & M. Turner.* The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / Gilles Fauconnier & Mark Turner. — New York: Basic Books, 2002. – 464 p.
- Kövecses Z.* Metaphors and blends /Z. Kövecses // Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford, etc.: Oxford University Press, 2002. – P. 227–238.
- Ryan M.-L.* Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory. / Marie-Laure Ryan. – Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 1991. – 291 p.
- Semino E.* Possible worlds and mental spaces in Hemingway's « 'A very short story' / E. Setmino // Cognitive Poetics in Practice [ed. Joanna Gavins and Gerard Steen]. – L.; New York: Routledge, 2003. – P. 82–98.
- Tsur R.* Toward a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tsur. – Amsterdam, etc.: Elsevier Press, 1992. – 573 p.
- Turner M.* Conceptual Integration / M. Turner // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics [ed. by Dirk Geerarts & Hubert Cuyckens]. – Oxford, etc.: Oxford University Press, 2007. – P. 377–393.
- Vorobyova O.* Conceptual blending in narrative suspense: Making the pain of anxiety sweet / O. Vorobyova // ICCL 2001: Abstracts 7th International Conference in Cognitive Linguistics, University of California, Santa Barbara, July 22–27, 2001. – P. 188–189.
- Vorobyova O.P.* 'Haunted by ambiguities' revisited: in search of a metamethod for literary text disambiguation / O.P. Vorobyova // Lege Artis. Language Yesterday, Today, Tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. – Warsaw: De Gruyter Open, 2017. – Vol. I (1). – P. 428–496.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Mikenski P.* Leg / P. Milenski // Power Play: Individuals in Conflict. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall-Regents, 1996. – P. 22–23.

ОНІМІЙНИЙ КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЦИКЛУ РОМАНІВ С. МЕЙЕР «СУТІНКИ»: АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

О.Ю. Карпенко, В.В. Серебрякова

*«Онім – це клавіша, натискаючи на яку, розкриваємо сховище пам'яті,
або зручна тара, яку використовує ментальний лексикон
для збереження великої інформації у малому обсязі.»
О. Ю. Карпенко*

Об'єктом дослідження літературної ономастики є всі аспекти творення та функціонування власних назв у художньому тексті, а для когнітивної ономастики таким об'єктом є особливості буття онімів у ментальному лексиконі індивіда. Саме тому спроба поєднання традиційних підходів літературної ономастики та інновацій когнітивної ономастики надає можливість дослідити особливості онімійної організації художнього твору та її віддзеркалення у ментальності носіїв англійської мови.

Говорячи про аналіз функціонування поетонімів у тексті, В.М. Калінкін називає його **поетонімогенезом**, завдяки якому семантика власних назв постійно змінюється, що уважний читач поступово усвідомлює у процесі знайомства з текстом. Поетонім володіє здатністю до змістової сатурації через властивість безперервної семантичної мінливості [Калинкин 1999], бо кожний письменник розробляє власний репертуар прийомів, що дозволяють організовувати зміст твору, виходячи за межі, які передбачаються мовною та мовленнєвою ситуацією, культурною традицією та іншими чинниками, релевантними для відповідної ситуації [Баевский 1989, 12]. Концептуальне поле кожного художнього твору, або поетична чи художня картина світу, поступово будується в процесі розгортання поетичного дискурсу та може бути описаною як актуалізація різноманітних «можливих світів», за точку відліку яких слід прийняти момент породження поетичного висловлення [Мысык 1989, 13-14], в якому важливу роль відіграють номінації героїв. Все це дозволяє поступово прослідкувати онімні семантичні нарощення поетонімосфери досліджуваних творів.

Автор монографії «Поэтонимосфера художественного текста» М.В. Буєвська підкреслює необхідність та плідність вивчення не окремих, ізольованих поетонімів, а сумісну «діяльність» власної назви та контексту. Саме тому вона розглядає поетонімосферу художнього твору «одночасно як сукупність власних назв, яка складається з дискретних одиниць, так і як одне ціле» [Буевская 2009, 64]. Для того, щоб виконати це завдання, М.В. Буєвська пропонує відповісти на три питання: перше стосується самостійності поетонімів, друге торкається взаємодії поетонімів у художньому творі, а третє – результатів такої взаємодії [Буевская 2009, 64]; причому методи, які пропонує дослідниця, полягають у поєднанні дискретного опису поетонімів з метою подальшого континуального аналізу. М. В. Буєвська пропонує ввести лінгвосинергетичний підхід до опису явищ художньої літератури [Буевская 2009, 66], цитуючи І. О. Герман, яка писала, що «зміст тексту не складається зі змісту окремих його одиниць, а текстові синтагматичні зв'язки часто ... відкидають так звану «системну семантику»»; [Герман 2000, 33]. За слушним твердженням Т. І. Домброван, мова поєднує в собі велику кількість взаємоспряжених динамічних систем та підсистем, однією з яких є онімійна, яка не становить собою статичної множини. Вона «у повному обсязі володіє рисами мовної мегасистеми – відкритістю, динамічністю, еволюційністю та ін.» [Домброван 2015, 218]. Синергетичну систему витлумачуємо як «відкриту, динамічну, адаптивну, самоорганізуючу систему, що

складається з множини складноорганізованих ко-еволюціонуючих у різному темпі підсистем» [Домброван 2014, 119], своєрідних темпосвітів, змінюваних із власною швидкістю [Домброван 2013, 140].

Таке розуміння поетонімосфери дає змогу проаналізувати всі аспекти її буття, враховуючи рухомість семантики онімів у процесі поетонімогенезу, що і є **метою** цієї розвідки. **Об'єктом** дослідження послуговувала поетонімосфера художнього твору, **предметом** – її структурні особливості. **Матеріалом** дослідження було використано цикл романів С. Мейер із загальною назвою «Сутінки».

Поетонімосфера художнього твору обіймає всі власні назви, які в ньому вжито. Тому ідеальна поетонімосфера має складатися з десяти секторів згідно з існуючими розрядами власних назв. У мові та мовленні, попри деякі розбіжності в класифікаціях провідних ономотологів, виокремлюють десять відповідних розрядів: **антропоніми** – власні назви людей; **теоніми** – власні назви богів, божеств, демонів; **ергоніми** – власні назви груп людей; **зооніми** – власні назви тварин; **фітоніми** – власні назви рослин; **топоніми** – власні назви географічних об'єктів; **космоніми** – власні назви космічних об'єктів; **хрононіми** – власні назви подій та часових відрізків; **хрематоніми** – власні назви матеріальних об'єктів; **ідеоніми** – власні назви духовних витворів людини.

Дане дослідження сконцентроване на конкретному циклі романів, які утворюють єдиний художній континуум та мають свою онімну специфіку. Так, поетонімосфера аналізованих творів не містить у своєму складі космоніми, зооніми та фітоніми, які, до речі, належать до периферії онімійного поля, мають надзвичайно низьку частотність уживання, в тому числі й у художньому мовленні. Тому у поетонімосфері циклу романів С. Мейер налічуємо лише сім секторів: **антропоніміїний, теоніміїний, ергоніміїний, топоніміїний, хрононіміїний, хрематоніміїний, ідеоніміїний**, які мають різний ступінь онімної насиченості та вагомості.

При дослідженні мови й мовлення оніми традиційно об'єднують у **розряди**, але коли йдеться про ментальну організацію власних назв, О. Ю. Карпенко запропонувала послуговуватися терміном **онімійний фрейм**. Ми пропонуємо під час аналізу поетонімосфери художнього твору застосовувати термін **сектор** поетонімосфери, причому візуально репрезентувати досліджувану поетонімосферу циклу романів С. Мейер «Сутінки» можна за допомогою наступної діаграми:

Власні назви, потрапляючи до ментального лексикону носіїв англійської мови, зазнають певної обробки, переробки й трансформуються в онімійні концепти шляхом концептуалізації та категоризації онімів. Дотичним вважаємо термінування Ю. О. Карпенком цих феноменів **опорами пам'яті**, яке вчений запропонував ще в 1991 р. [Карпенко 1991, 90].

На думку Я. П. Яремко, розуміння **концепту** у сучасному мовознавстві є двовекторним: перший напрям є лінгвокультурологічним – від мови до культури, де концепт розглядається як базова одиниця культури; другий вектор, семантико-когнітивний – від культури до свідомості – «трактує концепт як одиницю оперативної свідомості», яка через кореляцію семантичного простору мови з концептосферою народу кристалізує менталітет [Яремко 2015, 13]. Вчений зазначає, що ці два підходи об'єднуються у когнітивно-дискурсивному напрямі, що дозволяє трактувати термін **концепт** як «психоментальне ідеалізоване смислоутворення» [Яремко 2015, 25].

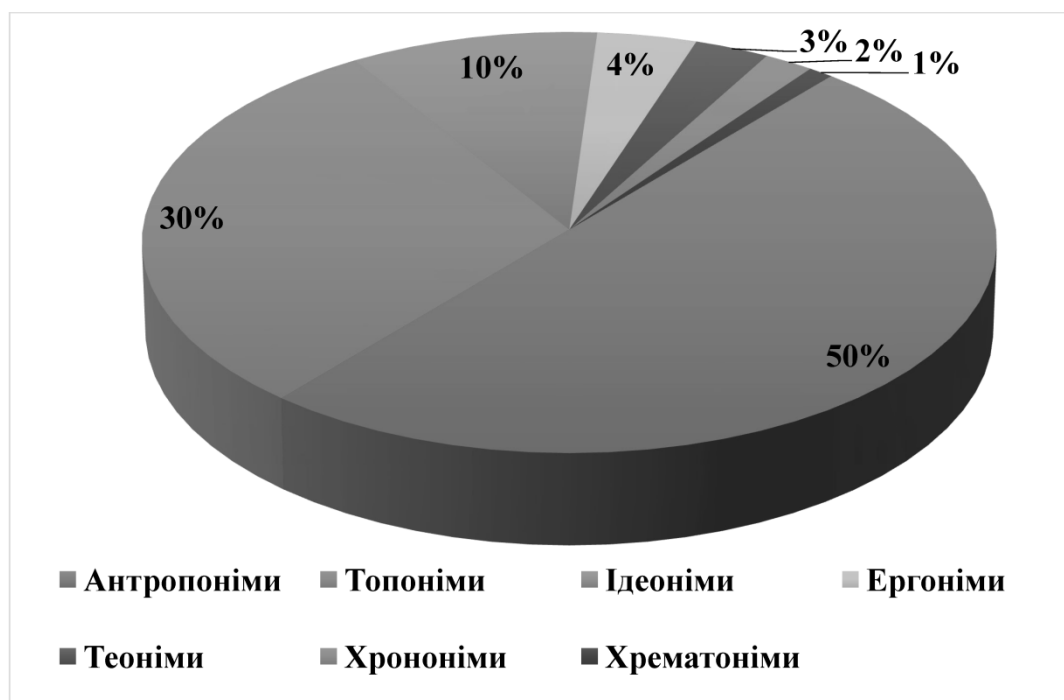

Рис. 1. Поетонімосфера циклу романів С. Мейер «Сутінки»

Як зазначає О. Ю. Карпенко, будь-яка власна назва, що входить до ментального лексикону, трансформується, переробляється та перетворюється на концепт, який не є тотожним лексемі, адже «лексема є одиницею мови, а концепт – одиницею ментального лексикону», до того ширшою, бо концепт обіймає не тільки вербальні, а й невербальні компоненти [Карпенко 2010, 7]. В.Еванс дефінує концепт як «фундаментальну одиницю знання, яка є основою процесів категоризації та концептуалізації, і яка може кодуватися у мовному форматі у лексичний концепт» [Evans 2007], тобто ментальний матеріал може екстерналізуватися через вербалізацію [Фесенко 2005, 53].

Концептуалізація та категоризація онімів – це два різні когнітивні процеси. **Концептуалізація** – це «процес формування і переформування (трансформації) концептів у ментальному лексиконі» [Карпенко 2007, 72], а **категоризація** – «класифікація концептів за категоріями, які базуються на спільних рисах» [Карпенко 2007, 72]. І. А. Стернін та З. Д. Попова виокремлюють **онтогенез** та **філогенез** концептуалізації, причому перший розуміється як втілення чуттєвого змісту концепту у чуттєвому образі, а останній – «концептуалізацію дійсності від образного до раціонального» [Попова 2007, 122-126].

Формування онімійного концепту проходить три етапи: зіставлення нового результату когніції з існуючими у ментальному лексиконі концептами, встановлення необхідності формування нового концепту, включення нового концепту в групу найближчих за змістом концептів [Карпенко 2007, 72]. О. Ю. Карпенко порівнює оніми з клавішею, натискаючи на яку, ми розкриваємо сховище пам'яті, або із зручною тарою, яку використовує ментальний лексикон для збереження великої інформації у малому обсязі [Карпенко 2007, 51]. Інакше кажучи, онімійні концепти слугують упорядниками та організаторами ментального лексикону та оптимізують його роботу, що відбувається також і через поєднання онімійних концептів у **фрейм** [Карпенко 2010, 10], тобто «уніфіковані конструкції знання» [Evans 2007, 222]. У ментальному лексиконі людини власні назви, які належать до традиційних

оніміїних розрядів, зазнають суттєвої трансформації та шикуються у відповідні оніміїні фрейми [Карпенко 2007; Карпенко 2006; Карпенко 2010].

Підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що мовне, мовленнєве та ментальне буття власних назв має суттєві відмінності. Вербалізація мовних одиниць, тобто лексем, що належать до різних розрядів власних назв, зумовлює появу лексико-семантичних варіантів, тобто тих власних назв, що завдяки поетонімогенезу перетворюються на оніми, які входять до різних секторів поетонімосфери конкретного твору, а в процесі переходу до ментального лексикону читача ці оніми трансформуються в оніміїні концепти, які шикуються у відповідні оніміїні фрейми. Інакше кажучи, на трьох етапах функціонування літературно-художніх власних назв вони стають елементами трьох різних, але взаємопов'язаних систем: мовної картини світу, художньої картини світу та концептуальної картини світу.

Наслідуючи думку О. Д. Огуя, розуміємо **картину світу** як «сукупність досвідних уявлень про світ», **мовну картину світу** – як «історично складену в побутовій свідомості людей певного мовного колективу та історично відображену в лексиконі» картину світу, **концептуальну картину світу** – як етноспецифічну концептуалізацію картини світу [Огуй 2013, 25]. Отже, **концептуальна картина світу** охоплює змістове, узагальнене знання про дійсність», а **мовна картина світу** «являє собою переломлення елементів когнітивної картини світу крізь призму мовної свідомості» [Поздняков 2013, 6]. **Художня картина світу** відрізняється від мовної та концептуальної. Можемо дефінувати її як матеріалізацію у художніх образах певного світорозуміння і світосприйняття митця [Дубенко 2013], яка «становить суттєву грань концептуального образу дійсності» [Петрова 2008]. Художню картину світу розглядають як вторинну, що виникає у свідомості адресата під час сприйняття художнього тексту [Попова 2003].

Ментальний лексикон людини можна досліджувати лише за принципом «чорної скриньки», тобто тільки опосередковано. Тому когнітивна ономастика змушена застосовувати психолінгвістичні емпіричні методи дослідження, які охарактеризував Д. Джірепс у статті «Methods in Cognitive Linguistics» [Geeraerts 2006, 23-24], сформулювавши п'ять рис емпірично спрямованого дослідження. Вчений зазначає, що «емпіричну революцію» у лінгвістиці підтримують провідні когнітивісти Східної Європи. Так, С. І. Потапенко пише, що асоціативний експеримент основним своїм результатом має можливість підтвердження «психологічної релевантності теоретичних припущень дослідника» завдяки віддзеркаленню в отриманих асоціатах ієрархічних концептуальних структур у свідомості респондента [Potapenko 2013, 20].

Про важливість асоціативних експериментів для встановлення особливостей функціонування ментального лексикону індивіда, для розуміння процесів концептуалізації та категоризації під час засвоєння інформації людиною багато написано у сучасних розвідках з когнітивної лінгвістики. Так, у передмові до монографії «Methods in Cognitive Linguistics» Л. Тальмі виокремлює дев'ять груп специфічно когнітивних методів, серед яких чільне місце посідають експериментальні техніки психолінгвістики, зокрема й різні асоціативні експерименти [Talmy 2005]. Дійсно, лише такий метод, як це доводить Дж. Диз у розвідці «The Structure of Associations in Language and Thought», дозволяє точно встановити асоціативне значення слова завдяки аналізу та синтезу отриманих асоціатів [Deese 1965, 119].

Сутність асоціативного експерименту полягає в тому, що він дає змогу здійснити «виявлення зв'язків уявлень, які зумовлені попереднім досвідом і завдяки яким одне уявлення, що з'являється у свідомості, викликає на основі схожості, суміжності або протилежності інше» [Климкова 1991, 45], завдяки чому такі експерименти можуть

застосовуватися для дослідження асоціативного поля концептів, в тому числі й оніміїчних концептів, що уможлиблює встановлення сукупності парадигматично та синтагматично пов'язаних вербальних репрезентантів концептів у тексті, а також систему породжених ними асоціацій [Быдина 2005, 90].

Тож, одним із завдань нашого дослідження є інтродукція методу психолінгвістики та когнітивної ономастики **вільного асоціативного експерименту** до літературної ономастики. Прикладом такої інтродукції є результати першого етапу проведення асоціативного експерименту. Власне експеримент був дещо розтягнутим у часі у зв'язку з необхідністю підбору респондентів-носіїв англійської мови. Саме тому перша частина експерименту проводилася в Одесі протягом року, а друга – в Лондоні протягом одного тижня.

На першому етапі інформантами у нашому експерименті були 52 носії англійської мови, за результатами опитування яких було сформовано асоціативне поле особового імені антагоніста твору *Едварда*. На стимул *Edward* було отримано 52 реакції, а саме: *Cullen* (27), *Snowden* (7), *Scissorhands* (5), *King Edward* (4), *Twilight* (4), *vampire* (3), *craft* (1), *old-fashioned, strong masculine ename* (1). Якщо застосувати методику аналізу асоціатів оніміїчного поля, яку запропонувала О. Ю. Карпенко, де виокремлюються вісім різних типів реакцій (гіпероніми, синоніми, суміжність, ціле, ознаки, помилки, частина, причинно-наслідкові асоціації) [Карпенко 2007, 352], то у нашому дослідженні до **гіперонімічних** реакцій належать лише *vampire* та *old-fashioned, strong masculine name*, загальною кількістю 4 одиниці. Такий тип асоціацій породжується спробою класифікувати стимул: «Ментальний лексикон реципієнта задовольняється віднесенням оніма до певної групи, не претендуючи на індивідуальну характеристику саме даного денотата» [Карпенко 2007, 308]. За класифікацією О. Ю. Карпенко цей тип асоціацій є найпоширенішим, але у нашому експерименті він посідає лише 2 місце. Слід додати, що асоціація з вампірами пов'язана з сагою «Сутінки», одним із головних героїв якої є саме вампір.

Значно більш поширеним типом є **синонімічні**, або **гетеронімінативні** [Арутюнова 1999, 97-98] асоціації, які теж є спробою класифікувати стимул, але зробити це через синонімічні власні назви: *Cullen*, *Snowden*, *Scissorhands*, *King Edward*, загальна кількість яких складає 43 реакції. Таким чином, саме гетеронімінативні реакції посідають у нашому експерименті перше місце. Цікавим виявляється той факт, що реальними особами із зазначених є тільки дві: *King Edward* та *Snowden*, перший з яких є історичною, а останній – сучасною.

Можемо припустити, що реакція *King Edward* стосується саме англійського монарха. Серед них існувало одинадцять осіб з таким особовим ім'ям: *Edward the Elder* (871–924), *Edward the Martyr* (962–978), *Edward the Confessor* (1004–1066), *Edward I of England* (1239–1307), *Edward II of England* (1284–1327), *Edward III of England* (1312–1377), *Edward IV of England* (1442–1483), *Edward V of England* (1470–1483), *Edward VI of England* (1537–1553), *Edward VII of the United Kingdom* (1841–1910), *Edward VIII of the United Kingdom* (1894–1972). Який саме з них мається на увазі у кожному конкретному випадку, точно встановити ми не можемо. Останній з Едвардів постійно викликав до себе увагу через його відмову від трону задля шлюбу з американкою, що неодноразово відбито у кінематографі та ЗМІ, тому у більшості випадків припускаємо асоціацію саме з ним.

Друга гетеронімінативна асоціація, яка пов'язана з реальною особою, – це *Snowden*. У 2013 році американський програміст та колишній працівник ЦРУ та АНБ США Едвард Сноуден передав інформацію про секретну шпигунську програму, що призвело до політичного скандалу в усьому світі.

Ще дві асоціації цього типу – *Cullen* та *Scissorhands* – базуються на віртуальних власних назвах. Перша асоціація є прізвиськом антагоніста саги «Сутінки», яка здобула велику популярність через екранізацію на цей момент трьох перших романів. Другий асоціат – це власне ім'я та прізвище головного героя фантастичного кінофільму Т. Бертонна «Едвард Руки-ножиці».

Також чотири рази у відповідях є реакція, яка характеризує **частину через ціле** (п'ятий тип за класифікацією О. Ю. Карпенко [Карпенко 2007, 314-315]) : *Twilight*, Едвард, антагоніст, що є частиною всього циклу творів під загальною назвою «Сутінки».

Лише одна реакція є помилковою, чи краще її термінувати **загадковою**, бо вона є дуже індивідуальною, через що неможливо зрозуміти, які саме когнітивні структури викликали цю реакцію у ментальному лексиконі реципієнта. Потенційно *craft* – це ремесло, майстерність, спритність, що можна віднести до Едварда руки-ножиці, який виявився талановитим перукарем, але це припущення неможливо довести без додаткового опитування інформанта.

Отже, дані проведеного експерименту демонструють переважну поширеність гетеронімінативних асоціацій, друге місце поділяють гіперонімічні й асоціації частини через ціле, на останньому місці – загадкові асоціації. Такий розподіл значно відрізняється від класифікації О. Ю. Карпенко, що спричинено значною суттєвою потужністю запропонованого стимулу. Вбачається великий вплив засобів масової інформації на свідомість інформантів, бо вони реагували на стимул у 50 з 52 випадків асоціатом, який пов'язаний з масовою літературою, кінематографом, політичною інформацією. Наслідком такого реагування реципієнтів є можливість встановити асоціативне поле аналізованого стимулу з виокремленням семантичних гештальтів асоціативного поля.

Література

- Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – [2-е изд., испр.]. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – 896 с.
- Баевский В. С. О поэтической семантике Ахматовой / Вадим Соломонович Баевский // Проблемы творчества и биографии А.А. Ахматовой : тезисы докладов обл. науч. конф., посв. 100-летию со дня рождения поэта. – Одесса, 1989. – С. 12–13.
- Бувеская М. В. Поэтонимосфера поэмы Оскара Уайльда «The Sphinx» / Мария Владимировна Бувеская // Логос ономастики. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2009. – № 1(3). – С. 64–69.
- Быдина И. В. Концепт «Творчество» в идиостиле Виктора Сосноры / И. В. Быдина // Культурные аспекты в языке и тексте: [сб. науч. тр.]. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2005. – С. 86–93.
- Герман И. А. Лингвосинергетика : [монография] / И. А. Герман. – Барнаул: Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. – 168 с.
- Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : [монография] / Татьяна Ивановна Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2014. – 400 с.
- Домброван Т. И. Эвристический потенциал категорий лингвосинергетики для ономаσιологических исследований / Татьяна Ивановна Домброван // Записки з ономастики. – Вып. 18. – Одесса: Астропринт, 2015. – С. 213–220.
- Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики : [монография] / Татьяна Ивановна Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2013. – 346 с.
- Дубенко О. Ю. Художня картина світу: основні напрями дослідження / О. Ю. Дубенко // Мова і культура. – 2013. – Вип. 16, т. 4. – С. 10–14 [Електронний ресурс. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?]
- Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика : [навч. посіб.] / Олена Юріївна Карпенко. – Одеса : Фенікс, 2010. – 158 с.

Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.15 / Олена Юріївна Карпенко. – К., 2007. – 416 с.

Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : [монографія] / Олена Юріївна Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 325 с.

Карпенко Ю. А. Функции собственных имен в произведении Ю. Олеши «Ни дня без строчки» / Юрий Александрович Карпенко // Язык и стиль произведений И. Э. Бабеля, Ю. К. Олеши, И. А. Ильфа и Е. П. Петрова : сб. науч. тр. / [отв. ред. Ю. А. Карпенко]. – К. : УМК ВО, 1991. – С. 83–95.

Климкова Л. А. Ассоциативное значение слов в художественном тексте / Л. А. Климкова // Филологические науки. – 1991. – № 1. – С. 45–54.

Мысык С. Г. Лирика Анны Ахматовой и поэтика «возможных миров» / С. Г. Мысык // Проблемы творчества и биографии А. А. Ахматовой : [тезисы докладов обл. науч. конф., посв. 100-летию со дня рождения поэта]. – Одесса, 1989. – С. 13–15.

Огуй О. Д. Мовна картина світу: проблема організації складників / О. Д. Огуй // Мовознавство. – К.: Академперіодика, 2013. – Вип. 4. – С. 15–26.

Петрова Л. О. Художня картина світу в російському сатирично-гумористичному наративі початку ХХ століття : дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.02 / Луїза Олександрівна Петрова. – К., 2008. – 418 с.

Поздняков Д. О. Англомовна вербалізація концепту insanity (на матеріалі словників та художніх текстів) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Герм. мови» / Д. О. Поздняков. – Одеса, 2013. – 20 с.

Попова З. Д. Когнитивная лингвистика : [монография] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике : [монография] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – [3-е изд.] – Воронеж : Истоки, 2003. – 191 с.

Фесенко Т. А. Ментальный лексикон: проблемы, структуры и репрезентации / Тамара Александровна Фесенко // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2005. – № 3. – С. 53–58.

Яремко Я. П. Концептуальні поняття сучасної політології: лінгвокогнітологічний аспект: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра філол. н. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ярослав Петрович Яремко. – Одеса, 2015. – 36 с.

Deese G. The Structure of Associations in Language and Thought / G. Deese. – Baltimore : The John Hopkins press, 1965. – 216 p.

Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics / V. Evans. – Edinburgh : EUP, 2007. – 239 p.

Geeraerts D. Methodology in Cognitive Linguistics / D. Geeraerts // Cognitive Linguistics: Current Application and Future Perspectives. – Berlin : Walter de Gruyter, 2006. – P. 21–50.

Potapenko S. I. Introducing Cognitive Linguistics : manual for students / S. I. Potapenko. – Nizhyn : NUPH, 2013. – 136 p.

Talmy L. Foreword / L. Talmy // Methods in Cognitive Linguistics / ed. by M. Gozalez-Marquez. – Amsterdam : John Benjamin Publishing Company, 2005. – P. 1–12.

АВТОРСЬКА КАРТИНА СВІТУ У ТВОРЧОМУ ДИСКУРСІ НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ: КОНЦЕПТ ІСНУВАННЯ У БАГАТОКУЛЬТУРНОСТІ

Т. Карабович

Постановка проблеми в загальному вигляді. Стаття присвячується авторській картині світу у творчому дискурсі Нью-Йоркської групи та концептові існування українських емігрантів у багатокультурності.

Літературний феномен Нью-Йоркської групи – це творче об'єднання українських еміграційних поетів, які у 1959 році у Нью-Йорку покликали до існування незалежну від інших українських літературних організацій автономну групу молодих поетів. І хоча вони тяжіли до літературного дискурсу України, все одно вважали себе на літературній українській ниві незалежною та герметичною структурою. Отже, феномен Нью-Йоркської групи можна розглядати з позиції історичного розвитку, до певної міри контекстуального, на тлі багатокультурності США взагалі та Нью-Йорку зокрема. Думку про культурологічний феномен Нью-Йоркської групи підказують поетичні видання, які з огляду на модерний характер міняли в концептуальний спосіб обличчя української літератури. Досліджуючи та показуючи історію Нью-Йоркської групи, слід підкреслити її авторський творчий концепт. У контексті часопростору треба сказати про бурхливе тло епохи, цивілізації та культури, у якому знайшлася Нью-Йоркська група. Вона закріпила у ньому своє вагоме літературне місце. Як слушно зауважив Олександр Астаф'єв, в українській літературі це була творча формація, яка живучи в еміграції, була огорнута феноменом самосвідомості й увійшла до канону української літератури другої половини XX століття [Астаф'єв 2009, 4]. До групи у 1959 році належали: Віра Вовк (1926), Богдан Бойчук (1927-2017), Женья Васильківська (1929), Емма Андієвська (1931), Юрій Тарнавський (1934), Богдан Рубчак (1935) та Патриція Килина (1936). Це були, як окреслила Віра Вовк, співтворець групи, поети «Великої сімки». Від 1969 року до групи належали Роман Бабовал (1950-2005) і номінальні члени Юрій Коломиєць (1930), Олег Коверко (1937) і Марко Царинник (1944) [Бойчук, Рубчак 1969, 307-447]. Від половини 80-х років до групи вступила поетеса Марія Ревакович (1960). На прикладі Нью-Йоркської групи, протягом творчого розвитку та феномену еміграційного життя у багатокультурності помітно зв'язок творців з материком, їхню ностальгію за рідною землею та прив'язання до української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна історія Нью-Йоркської групи залишається темою не до кінця дослідженою з точки зору на недавнє повернення творчості групи до літературного дискурсу України. Нью-Йоркська група як яскравий літературний феномен одначе здобуває нових дослідників, що поглиблюють в українському літературознавстві знання про групу та в науковий спосіб розвивають літературні оцінки.

Дослідження про Нью-Йоркську групу можна визначити в контексті вибраних літературознавчих досліджень: Н. Анісімової, О. Астаф'єва, О. Галети, Ю. Григорчук, І. Жодані, М. Ільницького, Н. Козіної, М. Коцюбинської, В. Мацька, Н. Науменка, С. Ожарівської, Т. Остапчук, О. Смольницької, А. Понасенка, П. Сороки, Л. Тарнашинської. Це також дослідження Т. Карабовича з Польщі, Л. Залеської Онишкевич та М. Ревакович зі США. Слід звернути увагу на літературну критику співтворців Нью-Йоркської групи Б. Бойчука, Б. Рубчака та Ю. Тарнавського. Власне вони визначили категорію літературної приналежності групи до української літератури другої половини XX століття та ввели до неї її номінальних членів. Вони

розставили літакценти про місце групи у материковій літературі як «Акварій у морі» [Тарнавський 2003, 4-8] та надали престижну роль редагованим літературним виданням, антологіям та щорічникам «Нові поезії». Дослідження літературної творчості Нью-Йоркської групи і поглиблення її окремих індивідуальних портретів можна поділити на дві категорії. Українські історики літератури пишуть про феномен Нью-Йоркської групи як про творчу культурологічну одиницю, підкреслюючи індивідуальний літературний стиль українських емігрантів на тлі епохи. Але щодо групи з концептуального погляду наявні також літературознавчі дослідження, в яких підкреслюється концепт існування у багатокультурності та аналізується авторська картина світу у творчому дискурсі Нью-Йоркської групи.

Мета – визначити авторську картину світу у творчості Нью-Йоркської групи та окреслити концепт існування українських поетів у багатокультурності. Показати різноманітність доріг Нью-Йоркської групи від індивідуальної творчості до проведення заходів, які націлені на повернення до літературної свідомості України. Відповідно мета передбачає **завдання**: дослідити та показати історію Нью-Йоркської групи як творчого феномену, що хоча існував у багатокультурності, проте розвивався в контексті неповторної філософії творчості, власного часового становлення, з перспективою єднання навколо української ідеї на тлі бурхливої післявоєнної епохи в американській цивілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторська картина світу у творчому дискурсі Нью-Йоркської групи, розширена на концепт існування у багатокультурності, починається у 50-х рр. ХХ ст. у місті Нью-Йорку. Творчість Нью-Йоркської групи, за висловом її лідера поета Богдана Бойчука, не вписується у канон літературної творчої еміграції, а є на карті української літератури чимось вкрай самостійним. У самій назві Нью-Йоркської групи є її характеристика незалежності від будь-кого, а тим паче від еміграційного середовища українських організацій, від політиків чи письменників старшого покоління. Ці творчі настанови в науковому вимірі досліджували Олександр Астаф'єв [Астаф'єв 2009, 4-38], Микола Ільницький [Ільницький 2009, 8], Лариса Залеська Онишкевич [Залеська Онишкевич 1969, 507-508], Юлія Григорчук [Григорчук 2016, 51-54], Тадей Карабович [Карабович 2014, 19-28]. У своїх висновках вони дійшли до літературознавчої конклюдії, що Нью-Йоркська група як неформальна модерна літературна структура мала право на власні погляди навіть в усталених антропологами питаннях щодо поняття чужини та еміграції. Юлія Григорчук підкреслила навіть психологічний аспект існування групи, пишучи, що визначником єднання були дружні взаємини, які тривали десятиліттями [Григорчук 2016, 51-52].

Літературне угруповання, в якому діяли українські еміграційні поети, народилося внаслідок закінчення Другої світової війни та їхніх виїздів з Європи до США. Поети опинилися головним чином у Нью-Йорку, де після 1955 року почали зустрічатися на різноманітних українських суспільно-культурних заходах. Місцем неформальних зустрічей була приватна італійська кав'ярня „Orchidea» у Нью-Йорку та Український літературний клуб. Молоді адепти слова, обговорюючи літературні питання, заторкали також функціонування власної творчої організації, але поза українським середовищем, взоруючись на єврейські, польські та румунські еміграційні угруповання. У зустрічах брали участь Богдан Бойчук, Юрій Тарновський, Аня Зотовська – пізніше дружина Богдана Бойчука, Патриція Килина, Богдан Рубчак. На літературно-товариських зустрічах бували також молоді митці Ярослав Вижницький, Зенон Онишкевич, Любо Вороневич, Аркадія Оленська, Борис Пачовський, Богдан Титла. Для заснування Нью-Йоркської групи вирішальне значення мала зустріч Богдана Бойчука та Юрія Тарновського з поетом Євгеном Маланюком (1897-1968) та літературознавцем Юрієм Лавріненком (1905-1987). Зустріч відбулася у 1955 році, і тоді ожили спомини про

існування «Празької школи» та про її авторитетну діяльність у міжвоєнному періоді. До певної міри стимулом була також участь Богдана Бойчука, Богдана Рубчака, Віри Вовк та Юрія Тарнавського у з'їзді еміграційних письменників старшого покоління від 19 січня 1957 р., на якому було засновано Об'єднання українських письменників в Екзилі (пізніше ОУП «Слово»). Участь у з'їзді показала молодим поетам дорогу до відокремлення від ОУП, що існувало у 1954–1997 рр. [Карабович 2014, 19-28].

У 1959 р. була створена Нью-Йоркська група з точною кількістю семи осіб. Тому поетеса Віра Вовк надала групі додаткову ідеалізовано-міфічну назву, як «Велика сімка». Це були: Віра Вовк (Селянська), Богдан Бойчук, Женя Васильківська, Емма Андіївська, Юрій Тарнавський, Богдан Тиміш Рубчак та Патриція Килина (справжнє прізвище: Патриція Нелл Воррен). З групою співпрацювали художники: Юрій Соловій, Богдан Певний, Любослав Гуцалюк, Аркадія Оленська (згодом – Оленська-Петришин) і Слава Геруляк [Карабович 2014, 19-28]. На порозі 70-х рр. до Нью-Йоркської групи на підставі дебюту в «Нових поезіях» було прийнято поета Романа Бабовала з Бельгії [Карабович 2014, 23].

У 1969 р. на сторінках антології «Координати» Юрій Коломиєць, Олег Коверко та Марко Царинник виявилися серед членів Нью-Йоркської групи як номінальні її члени [Бойчук, Рубчак 1969, (Ю. Коломиєць): 349-360, (О. Коверко, М. Царинник): 431-449]. У другій половині 80-х рр. членкинею групи стала поетеса Марія Ревакович. Отже, група в часопросторі відображала ширшу мистецьку платформу українського середовища США. Була поколінням поетів, які у творчих настановах залишалися поклонниками верлібру та модернізму. Крім того, вони були зближеними до себе з ідейно-літературних міркувань, поглядів та смаків. Віддзеркалювали у своїй творчості багатокультурність середовища, у якому жили та працювали [Ревакович 1996, 102-110].

Українські літературознавці та історики літератури Олександр Астаф'єв [Астаф'єв 2009, 4], Марія Ревакович [Ревакович 1996, 102-110], Тадей Карабович [Карабович 2014, 19-28] та самі члени Нью-Йоркської групи Богдан Бойчук і Богдан Рубчак згодні, що назву групи усталено 20 грудня 1958 р. Назва виникла на зустрічі Богдана Бойчука та Юрія Тарнавського у присутності Патриції Килини та Ані Бойчук у кав'ярні „The Peacock» у Нью-Йорку. Усталено, що група називатиметься: «Нью-Йоркська група» (англійською: «The New York Group»). Здекларовано також заснувати «Видавництво Нью-Йоркської групи» та літературний щорічник «Нові поезії», перший номер якого вийшов у 1959 році з обкладинкою Юрія Соловія та логотипом Богдана Певного. У 60-тих роках художник Юрій Соловій намалював картину «Портрет Нью-Йоркської групи», на якій сакралізував «Велику сімку», себе та логотип Богдана Певного і напис «Нью-Йоркська група» [Карабович 2014, 19-28].

Поети Нью-Йоркської групи не склали у 1959 році власного літературного маніфесту. В складних умовах творчого процесу США вони декларували свою приналежність до різних літературних жанрів, таких як сюрреалізм, абстракціонізм чи модернізм. Лейтмотивом споглядань та заглиблень залишалися літератури і культури, в яких жили українські поети. Зокрема, це американська література та культура (Богдан Бойчук, Женя Васильківська, Емма Андіївська, Юрій Тарнавський, Богдан Рубчак та Патриція Килина), але також іспанська (Юрій Тарнавський, Патриція Килина), португальська (Віра Вовк) і німецька (Емма Андіївська, Віра Вовк) [Астаф'єв 2003, 3-42].

Концепти авторської картини світу. Найбільшу активність Нью-Йоркська група виявляла у період видавання «Нових поезій» (1959-1971). У щорічнику як престижному видавництві групи через друк індивідуальних творів виявлено концепт авторської картини світу. Тому в 1961 р. Богдан Бойчук був запрошений до співпраці у редагуванні журналу «Сучасність». У 1962 р. Богдана Рубчака запрошено до

редколегії періодичного видання ОУП «Слово». Участь у еміграційних літературних виданнях Б. Бойчука і Б. Рубчака як поетів Нью-Йоркської групи давала широку можливість розвитку модерністичних настанов та впливала на літературний процес української еміграційної творчості. Взагалі, 60-ті роки були для групи періодом авторських концептів, коли навіть Віра Вовк з Ріо-де-Жанейро любила перебувати у Нью-Йорку, щоб зустрічатися з членами групи. Письменниця виявляла тоді бажання поділитися з групою своєю авторською картиною світу, яку Ольга Смольницька називає «міфологемою присутності» [Смольницька 2015, 161-170]. Слово «міфологема» Ольга Смольницька розуміє, як співвідношення зустрічей Нью-Йоркської групи до міфологічних мотивів у їх творчому дискурсі та перенесення їх у світ української літератури та художньої культури 60-х років – як зв'язок з Україною, її образом та міфологемою втраченого раю.

Місцем зустрічей групи був тоді Український літературний клуб та приватне помешкання Ірини і Романа Стецюр у Нью-Йорку, котре Богдан Бойчук називав «літературним салоном». На зустрічах, де відбувалися поетичні розмови, читання віршів та обговорення літературних питань, бували також письменники, не пов'язані з групою: Василь Барка, Вольфрам Бургардт, Євген Маланюк та митці: Любослав Гуцалюк, Юрій Соловій, Аркадія Оленська-Петришин, актор Йосип Гірняк, літературознавець Григорій Костюк, редактор «Сучасності» – Іван Кошелівець, Аня Бойчук, Лариса Кукрицька та інші. Ірина Стецюра дбала про мистецьке оформлення зустрічей, які згодом набули літературно-інтелектуальних рис та широким відгомонам відбилися в еміграційних українських колах Америки. Перебування на літературних зустрічах Нью-Йоркської групи відомого поета України періоду визвольних змагань, легенди петлюрівського подвигу, Євгена Маланюка стало дуже відомим в еміграції США та обумовило зацікавлення творчістю групи. Євген Маланюк не друкувався у «Сучасності», щомісячник не відповідав йому з політичних міркувань, але дав згоду надрукувати в 1964 році у видавництві групи свою збірку «Серпень». Поет високо цінував контакти з Нью-Йоркською групою. Богдан Бойчук вважав, що участь Є. Маланюка у зустрічах, організованих Іриною Стецюрою, сприймалась як схвалення верлібру та модернізму, як світоч української поезії ХХ століття. Тим більше, що Євген Маланюк творив у каноні літератури, що ґрунтувалася на досвіді української поезії 20-х рр.

У літературних контактах з Нью-Йоркською групою брали також поети старшого покоління Оксана Лятуринська (1902-1970), Наталя Ливицька-Холодна (1902-2005), Олекса Стефанович (1899-1970), митець Петро Холодний (1902-1990), письменник Василь Барка (1908-2003), поет і літературознавець Вадим Лесич (1909-1982). Вони виявляли концепти авторської картини світу, які для Нью-Йоркської групи були чимось міфічним з огляду на різниці підходів до творчості. Ця різниця підходів спиралася на площини життєвого досвіду, вияву яскравості думок і поглядів, а також на відкриту платформу літературних дискусій. Нью-Йоркська група загалом не погоджувалася бачити українську культуру через патріотичну призму, як це робили поети старшого покоління. У своїх видавничих проєктах група орієнтувалася на сучасність та на модернізм, тому видання щорічника «Нові поезії» вважалося найбільшим культурним досягненням української еміграції США. Не маючи ще літературного досвіду, щорічник з успіхом редагували Богдан Бойчук та Юрій Тарнавський. Це непросте завдання було оформлене як презентація яскравих індивідуальних портретів «Великої сімки». У багатокультурності Нью-Йорку виявлено концепти авторської картини світу, розширюючи її на індивідуалізм та оригінальність. Це була справжня поетична зустріч різних за творчістю авторів, які розширювали творчу оптику та дозволяли ввести нове і неповторне до літературного дискурсу [Тарнавський 2003, 4-8].

Концепт творчого семіотичного дискурсу у антології «Координати». У 1969 р. Богдан Бойчук спільно з Богданом Рубчаком відповіли на прохання видавництва «Сучасність» і підготували Антологію сучасної української поезії на заході «Координати» [Бойчук, Рубчак 1969. – Т.1. – XXXII + 365 с. ; Т.2. – 487 с.]. Це був двотомний видавничий проект, який охоплював майже усіх поетів, що жили або померли в еміграції, з графічним оформленням Любослава Гуцалюка. З огляду на велике зацікавлення антологією, її було видано згодом як одностомну книжку. Антологія швидко розійшлася серед української еміграції США, Канади і Західної Європи. Після того її окремі примірники потрапили в Україну, і у Києві антологія була піддана цензурі, а радянська влада почала вважати її „антирадянською», тому антологія опинилася у переліку книжок, заборонених для ввезення до Радянського Союзу.

Історія «Координат» як антології виявляє внутрішню антропосну вартість змісту, який було надано Богданом Бойчуком та Богданом Рубчаком і який Олена Галета назвала «пошуком нової літературної ідентичності» [Галета 2011, 34-40]. Втілення Оленою Галетою по відношенню до антології топосного концепту показує, що творчий дискурс антології в повній мірі відповідає авторській картині світу її окремих поетів, творчість яких запропонували упорядники. В антології «Координати» у п'ятому її розділі, Нью-Йоркська група була представлена як літературне явище глибокого модерного змісту [Бойчук, Рубчак 1969, Т.2. 307-449]. Упорядники показали українських поетів у добірці як речників індивідуального, де портрети та концепт присутності мають глибоке семіотичне коріння. Літературознавча думка [Астаф'єв 2003, 4-8], [Галета 2011, 34-40], [Фізер 1969, Т.1. XIII–XXXII] надала добірці Нью-Йоркської групи структурно-семіотичні перспективи. Це, на думку Олександра Астаф'єва, була філософська ознака як спосіб передачі інформації про знакові системи, що розроблені у творчості окремими поетами групи [Астаф'єв 2003, 8-38].

Перспектива універсальності і концепт національного. У 1971 р. вийшов останній номер щорічника «Нові поезії». Це було на порозі, коли Нью-Йоркська група почала переживати кризу існування. Цю кризу поглибив відхід від групи поетеси Патриції Килини. Насправді це була розлука поетичного подружжя Юрія Тарнавського, який настанови цього розриву описав у англійській повісті «Meningit»(1975). Патриція Килина відійшла від писання українською мовою, тільки в 90-х роках у Лос-Анджелосі започаткувала журнал для захисту сексуальних меншин в Америці та видала кілька повістей англійською мовою. Отже, в особистій історії проглядалася перспектива універсального.

Період 70-х – перша половина 80-х рр. принесли поглиблену кризу групи. Більшість поетів індивідуально публікувала свої поетичні видання у видавництві «Сучасності». Женья Васильківська взагалі відійшла від поезії, розриваючи контакти з групою. Номінальні члени групи Юрій Коломиєць, Олег Коверко та Марко Царинник рідко друкувалися, зокрема у «Сучасності», фактично лишаючись поза літературним процесом української еміграції. Емма Андіївська виїхала до Європи, де у Мюнхені працювала редактором на радіо «Свобода». Віра Вовк як університетський професор у Ріо-де-Жанейро заснувала своє видавництво і видавала власні збірки поезій та перекладів. Тут вона підготувала португаломовну антологію групи «Colméia» («Вулик») з власним вступним словом [Вовк 1993, 7-8, 62]. Взагалі, Віра Вовк та Емма Андіївська заперечили навіть участь у членстві групи. Юрій Тарнавський більшість своїх книжок надрукував у видавництві «Сучасність» у Мюнхені та після перенесення редакції видавництва до Нью-Йорку, у США. Ідеї, що група існує, не залишали тільки Богдан Бойчук та Богдан Рубчак. У 1972 році Богдан Бойчук видав у видавництві групи збірку Ігоря Калинця «Коронування опудала», котра потрапила на

захід як дисидентська книжка [Карабович 2014, 3-42]. Цей стан був своєрідним відходом від настанов універсальності, який плекала Нью-Йоркська група у 60-х роках. Наступило наближення до концепту національного як чогось генетичного, адже, як підкреслює Лариса Онишкевич, ті дві якості в умовах екзильної дійсності не мусять виключатися [Онишкевич 1969, 507-508].

У 80-х рр. за Богданом Бойчуком закріпилося поняття провідного лідера Нью-Йоркської групи. Воно було підтверджене пропозицією Івана Кошелівця, щоб Богдан Бойчук став літературним редактором «Сучасності». Період, коли Богдан Бойчук був літературним редактором «Сучасності», супроводжується публікаціями Нью-Йоркської групи у цьому журналі. Це були поезія, проза, оповідання, літературна критика і театральні обговорення. На перших сторінках «Сучасності» з'явилися прізвища Богдана Рубчака, Емми Андієвської, Богдана Бойчука (головним чином театральна критика), Юрія Тарнавського, Романа Бабовала, Олега Коверка, Юрія Коломийця та Марка Царинника. Чимось новим та несподіваним була зустріч Богдана Бойчука у 1984 р. з поетесою Марією Ревакович. У 1987 р. під видавничим знаком Нью-Йоркської групи вийшла дебютна збірка Марії Ревакович «З мішка мандрівника». Поезії Марії Ревакович були надруковані також у «Сучасності», поетесу було прийнято до формально оновленої у 1988 році Нью-Йоркської групи. Цей факт літературних контактів з Марією Ревакович змінив життя Богдана Бойчука. У 1988 році він побував у Польщі та в Україні, де у Спілці письменників України у Києві відбулася зустріч поета з Миколою Жулинським, Іваном Драчем, Дмитром Павличком та Миколою Рябчуком, де народились перші плани заснувати літературне видання, кварталник «Світо-вид». Це було здійснено у 1990 році, до редколегії кварталника запропонували членів Нью-Йоркської групи (головні редактори Богдан Бойчук і Марія Ревакович), Віру Вовк, Юрія Тарнавського, Богдана Рубчака, Романа Бабовала і членів Спілки українських письменників.

Під час перебування в Києві у 1989 р. Б. Бойчук зустрівся з дисидентським письменницьким середовищем, зокрема з поетами Миколою Воробйовим, Раїсою Лишею, Юрієм Вівташем. Натомість Віктора Кордуна попросив допомоги у редагуванні «Світо-виду». Цей бурхливий час початків побудови незалежної України був періодом приїздів до Києва та Львова не лише Богдана Бойчука і Марії Ревакович, але також Юрія Тарнавського, Віри Вовк та Емми Андієвської. Вони в Україні поглиблювали свої знання про Батьківщину та будували універсальні знання про неї.

У 1991 р. Україна стала незалежною державою. Для Нью-Йоркської групи відкривалися нові літературні плани і можливості. Припиняла свою діяльність державна цензура та відкривалися можливості повернення творчих надбань еміграції в Україну. Усі члени Нью-Йоркської групи, тоді на порозі нового в Україні, намагалися повернути свою творчість до літературного дискурсу батьківщини. Богдан Бойчук, Юрій Тарнавський, Богдан Рубчак та Роман Бабовал видали у Києві свої вибрані поезії. Інші члени групи також не залишилися осторонь бурхливих змін в Україні. Вони друкувалися у „Світо-виді» у 1990-1999 рр. та шукали шляхи літературного повернення до українського читача. У 2001 р., з нагоди видання зібраних «Поезій» у видавництві «Родовід» Віра Вовк, подорожуючи через Київ, Луцьк та Львів, зустрічалася з читачем, з невідомою їй публікою, яка чекала від поетеси справжнього слова. Активність поетеси Емми Андієвської була помітна у «Світо-виді», але також у виданих в Україні поезіях і у малярстві, яке вона виставляла у галереях та музеях Києва, Львова і Донецька – в містах, де поетеса народилася. Літературознавець Петро Сорока написав про поетесу монографію, відкриваючи перед читачем невідомий шлях оригінальної поезії Емми Андієвської [Сорока 1998].

Від 1991 р. в Україні вийшли поетичні видання Богдана Бойчука, Віри Вовк, Емми Андіївської, Романа Бабовала, Юрія Тарнавського, Богдана Рубчака та Марії Ревакович. Були видані антології поезії Нью-Йоркської групи [Астаф'єв 2003, 288 с.], [Ревакович 2005, 373 с.], [Ревакович, Габор 2012, 397 с.]. Відбулися літературні читання, поети виступали на телебаченні, радіо та в українській пресі. На фоні повернення Нью-Йоркської групи в Україну, повернулися до читача також давні видання групи, збірки поезії, щорічник «Нові поезії» (1959-1971) або видання, де група друкувалася періодично, як журнал «Сучасність» (1961-2003). У 90-тих роках, коли Богдан Бойчук і Марія Ревакович редагували «Світо-вид» (1990-1999), творчість групи поволі почала повертатися до читача в Україні, її почали вивчати також літературознавці та історики української літератури.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Метою розділу було висвітлення авторської картини світу у творчому дискурсі Нью-Йоркської групи та дослідження концептів існування українських емігрантів у багатокультурності.

Літературний дискурс Нью-Йоркської групи у всіх аспектах творчої діяльності спирався на активності та індивідуальному баченні дійсності. З перспективи часу помітно літературний феномен поезії Віри Вовк, Богдана Бойчука, Жені Васильківської, Емми Андіївської, Юрія Тарнавського, Богдана Рубчака та Патриції Килини. На тлі епохи авторська картина світу та творчий дискурс Нью-Йоркської групи наближалися або віддалялися від концепту існування українських емігрантів у багатокультурності. Суто національне у творчості Нью-Йоркської групи чергувалося з універсальним. Тому вислів Олександра Астаф'єва, що поети Нью-Йоркської групи – це творча еміграція, яка підтримувала ідейні зв'язки з шістдесятниками та поетами Київської школи, – не втратив своєї гостроти [Астаф'єв 2003, 4-5]. Протягом цілого творчого феномену Нью-Йоркської групи було видно зв'язок еміграційних поетів з Україною та їхню ностальгію за рідною землею. Високий літературний рівень універсальності та художній смак по відношенню до національного свідчили про те, що група зуміє повернутися в Україну після 1991 р.

Феномен Нью-Йоркської групи в Україні на тлі багатокультурності та існування в концепті авторської картини світу чекають подальші наукові дослідження. Це угруповання внесло до історії української літератури другої половини ХХ століття неповторну та багатогранну сутність. Чимала інформація про літературне життя групи чекає в Україні на структурну систематизацію. Вона сьогодні має різну семантику, тому кожне наукове теоретичне і практичне дослідження вносить нові якості до історії існування Нью-Йоркської групи.

Література

Астаф'єв О. Образ і знак: Українська емігрантська поезія у структурно-семіотичній перспективі: [монографія] / Олександр Григорович Астаф'єв. – К. : Наукова думка, 2000. – 268 с.

Астаф'єв О. Поети «Нью-Йоркської групи» / Олександр Григорович Астаф'єв. – Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. Гоголя, 1995. – 30 с. (Література української діаспори. – Вип. 6).

Галета О. В. Антропос – топос – тропос: антологія «Координати» як пошук нової літературної ідентичності / О. В. Галета // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Літературознавство. - 2011. - Т. 168, Вип. 156. - С. 34-40.

Григорчук Ю. Проза Віри Вовк: Виміри сакрального. / Ю. М. Григорчук – Брустурів: Дискурсус, 2016. – 364 с.: іл.

Ільницький М. Українська повоєнна еміграційна поезія / Микола Ільницький // На перехрестях віку : у 3 кн. – Кн. III. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 902 с. – С. 8.

Жодані І. Інтерсеміотичність у творчості письменників Нью-Йоркської групи (Емма Андієвська і Віра Вовк) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06 / Жодані Ірина Михайлівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 16 с.

Координати: Антологія сучасної української поезії на заході : у 2-х т. / упор. Богдан Бойчук, Богдан Рубчак. – Б. м. : Сучасність, 1969. – Т.1. – XXXII + 365 с. ; Т.2. – 487 с.

«Нью-Йоркська група»: Антологія поезії, прози та есеїстики / упоряд. М. Ревакович, В. Габор. – Львів: ЛА «Піраміда», 2012. – 397 с. – С. 152-153. – (Серія «Приватна колекція»): іл.

Півстоліття напівтиші: Антологія поезії Нью-Йоркської групи / упорядник М. Ревакович. – К. : Факт, 2005. – 373 с.

Поети «Нью-Йоркської групи» : [антологія] / упоряд. О. Г. Астаф'єв, А. О. Дністровий. – Х. : Ранок : Веста, 2003. – 288 с. – (Серія «Програма з літератури»).

Понасенко А. Ключові образи поетичної картини світу Б. Рубчака в метафоричному осмисленні / Артем Панасенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ. – 2009. – № 18 (181). – С. 102–107.

Смольницька О. Компаративний аналіз «мерехтливої міфології» у вибраній поезії Віри Вовк і Патриції Килини / О. О. Смольницька // Кременецькі компаративні студії. – Вип. VI. – Т. 1. – 2016. – С. 254 – 269.

Смольницька О. Міфологеми у поезії Тараса Шевченка і Віри Вовк: до витоків проблеми / Ольга Смольницька // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Шевченкове слово та духовна наука: поліфонія в часі». З нагоди 175-ої річниці виходу у світ «Кобзаря». – К. : НДІУ, 2015. – С. 94 – 96.

Сорока П. Емма Андієвська: Літературний портрет. – Тернопіль: Стар Софт, 1998. – 240 с. : фотогр.

Тарнашинська Л. Чаша Грааля Віри Вовк / Людмила Тарнашинська // Григорчук Ю. М. Проза Віри Вовк: виміри сакрального / Ю. М. Григорчук. – Брустурів : Дискурсус, 2016. – С. 10.

Українські літературні школи та групи 60—90-х рр. XX ст.: Антологія вибраної поезії та есеїстики / Упоряд., автор вступ. слова, біобібліограф. відомостей та прим. Василь Габор. — Львів: ЛА «Піраміда», 2009. - с. 24.

Фізер І. Вступна стаття / Іван Фізер // «Координати» : Антологія сучасної української поезії на заході : у 2-х т. / [упор. Богдан Бойчук, Богдан Рубчак]. – Б. м. : Сучасність, 1969. ; Т.1. – С. XIII–XXXII.

Colméia : antologia lírica / O grupo de Nova York. – Rio de Janeiro : Companhia Brasileira de artes gráficas, 1993. – 62 p.: il. – (Série Pyssanka ; 3) – p. 7–8.

Karabowicz T. «Grupa Nowojorska». Drogi i rozdroża ukraińskiej literatury emigracyjnej po 1959 roku. – Lublin: Episteme, 2014. – 302 s.

Onyshkevych M. L. [review: Bohdan Boychuk, Bohdan T. Rubchak., eds. Koordynaty. Antolohiya Sukhasnoyi Ukrayinskoyi Poeziyina Zakhodi. 2 vols. Munich. «Suchasnist». 1969. xxxii + 347, 488 pages.] / Larissa M. L. Onyshkevych // Books Abroad. – Vol. 44, № 3 (Summer, 1970). – P. 507–508.

Tarnawski J. Nadzieje. Kilka słów o literaturze ukraińskiej emigracji / Przekład Karina Bereza / Fraza (Rzeszów) – 2003. – № 3 (41). – s. 4-8.

МІФОЛОГІЗМ ЕРОСУ У ВИБРАНІЙ ТВОРЧОСТІ ВІРИ ВОВК: ЗІСТАВЛЕННЯ З ІНШИМИ КУЛЬТУРАМИ

О.О. Смольницька

НАПИС НА СКАРАБЕЮ:

*«Кохання і Смерть – два демони,
витязі в кожній битві».*

Віра Вовк, збірка «Напис на скарабею» (2007)

Постановка проблеми в загальному вигляді. Віра Вовк (далі скорочено ВВ, автонім Віра Лідія Катерина Селянська, або Віра Остапівна Селянська, нім. і португ. Wira Selanski, 1926 р. н., Борислав, в еміграції, з 1952 р. у Ріо-де-Жанейро [Лист 2017]) являє собою феномен української письменниці у Бразилії (як сама себе ідентифікує), перекладачки, науковця, культуртрегера, літературного критика, художниці, композитора. Її складна, елітарна творчість вимагає не лише текстологічного аналізу, але й філософського, релігійнознавчого, культурологічного, у тому числі компаративного, перекладознавчого, і широкого контекстуального. І. Калинець назвав ВВ «найбільшою українською християнською письменницею» [Калинець 2013, 8]. Специфіка полягає у тому, що твори ВВ позначені народним католицизмом (а ширше – народним християнством: поєднання українських і бразильських вірувань), але як метод залучаються елементи й інших культур, трансформовані відповідно до авторських завдань. Це антична, єгипетська, взагалі орієнтальна, германська, кельтська та ін. міфологія (причому цей історично-біографічно-культурно-релігійний ареал постійно розширюється), а також численні алузії з реальності (біографічні випадки) та літературних творів. Обізнаність з іншими культурами у ВВ не лише теоретична, але й практична (еміграція, численні подорожі, спілкування з представниками різних держав тощо). Отже, ці твори вимагають концептуального аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тексти ВВ неодноразово досліджувались в Україні (Н. Анісімова, О. Астаф'єв, Ю. Григорчук, М. Гримич, Н. Грицик, І. Жодані, І. Калинець, Н. Козіна, М. Коцюбинська, С. Майданська, В. Мацько, Н. Науменко, С. Ожарівська, Т. Остапчук, С. Павличко, Л. Тарнашинська, В. Шевчук та ін.), Польщі (Т. Карабович – Tadeusz Karabowicz [Karabowicz 2014–2016]), США (Б. Бойчук, Л. Залеська Онишкевич, М. Ревакович, Б. Рубчак): власне літературознавчо, біографічно, лінгвістично тощо (зокрема, Н. Анісімова, О. Астаф'єв [Астаф'єв 2009, 31–39; Поети «Нью-Йоркської групи» 2009], А. Дрозда, І. Жодані, Л. Тарнашинська та ін. розглядають ВВ у контексті Нью-Йоркської групи), проте, враховуючи постійне написання цією авторкою нових творів і глибоку ерудицію ВВ, слід застосовувати нові аспекти вивчення її здобутків. Зокрема, показова проблема контраст/компроміс (діалог) концептів у ВВ.

Мета – зіставити змалювання авторкою Еросу в міфологічному аспекті (на прикладі вибраних текстів з поетичних збірок, а також повісті «Спілкування з опалевим метеликом» (2012), залучивши для діалогу тексти і ментефакти інших культур, відомих ВВ. Твір «Спілкування...» досліджувався Ю. Григорчук [Григорчук 2016], Л. Залеською Онишкевич [Залеська Онишкевич 2013], С. Майданською, але складність та імпліцитний міфологізм цього твору вимагають глибшого прочитання. Відповідно мета передбачає **завдання**: 1) проаналізувати Аніму, Анімус та Ерос у ВВ; 2) простежити уявлення про ідеальну/демонічну Аніму в легендах і міфах; 3) зіставити результати з відомою ВВ літературно-філософською традицією інших

народів (старопровансальською літературою – куртуазна традиція; суфізмом; англійським бароко тощо – оскільки ці паралелі ще не розроблялися сучасною гуманітаристикою у випадку ВВ).

Виклад основного матеріалу дослідження. Фемінінна тематика, у тому числі філософське осмислення Еросу і Танатосу, широко репрезентована у ВВ. За словами авторки, «Ерос – це божество, яке треба шанувати» (з рукописного листа 2008 р., неопублікований архів Ольги Смольницької). Ця ідея розвинута у сатиричній збірці «Обарінки» (2010), верлібр «Ерос», де поєднані давньогрецький і сучасний контексти: «В амфітеатрі Коринту / відбувалося свято поезії, / де виступали відважні / молоді Генії, що вдягали Ероса / в кумедну маску» [Вовк 2012, 42]. Слухач нагадує про справжнє, священне, значення Еросу, закликаючи не ображати «прекрасне, святе божество, / що дарує життя і надхнення, / бо воно має силу / гірко на вас помститися!» [Вовк 2012, 42]. Письменниця не сприймає епатажу, на її думку, сучасна поезія надто віддає перевагу «сексуальній магії». Твори ВВ – результат інтелектуальних зусиль. Сам Ерос у ВВ постає в міфологічному та несвідомому аспекті. Це треба враховувати при аналізі, тому для концептуального дослідження обрано зіставлення з класичними творами. З цією метою слід навести теоретичні пояснення методологічного апарату дослідження.

«Спілкування з опалевим метеликом» (2012). Аналізована повість присвячена «світлій пам'яті ентомолога проф. Дмитра Зайцева, члена Бразилійської Академії Наук у Ріо-де-Жанейро» [Вовк 2013, 11]. Але реальна основа твору, як зазвичай у ВВ, переплітається з фантастичною. У центрі розповіді постають професор-ентомолог, його духовна Аніма – метелик Морфо (*Morpho Aega Cytheritis*) і земна Аніма – молода Таїса, з якою герой невдовзі одружується. Цікаво, що Морфо (чис ім'я нагадує слова «форма» і Морфей [Залеська Онишкевич 2013, 3]) наполягає на тому, що вона жіночої статі та є посланницею Матері-Природи [Вовк 2013, 16]. В українській мові слово «метелик» (а також діалектні «мотиль», «метіль», «матуль») – чоловічого роду, але в сприйнятті носія мови часто нейтральне, тобто без статевої конотації. Недарма професор каже: «Яка ти жінка! Ти просто – метелик» [Вовк 2013, 16]. Морфо для героя асексуальна і взагалі нематеріальна, шлюб із нею неможливий (або тільки метафізичний; проблема, яка певною мірою нагадує стосунки Дон Жуана і Долорес у «Камінному господарі» Лесі Українки). Але у Морфо виразне жіноче начало – фемінінність (і згодом герой звертається до неї «метеличко»). Авторка ще більше конкретизує свою героїню: хоча дія твору відбувається у Львові, *Morpho Aega* – це тропічний метелик, чий ареал – Аргентина, Бразилія, Парагвай. Отже, ВВ відсилає читача до країни свого помешкання, цим підкреслюючи подив професора, який побачив незвичну комаху саме в Україні.

Головний герой відчуває кризу особистості, тому що не задовольняється раціональним пізнанням. Його рефлексування нагадують монолог гетівського Фавста – до зустрічі з Мефістофелем. Метелик намагається повернути ентомологу (вченому, який мав би найкраще розуміти комах, але не бачить їхнього змісту за формою) вияскравлене несвідоме. У потоку свідомості, асоціативних віршах, сповнених несподіваних символів, Морфо, за власними словами, створює ікону: «Іконописка малює ікону коханого / на канві своєї душі, / але, може, він – ідол, / Може, дорогі йому марива / на стрімких закаблуках / і портрет у галерії» [Вовк 2013, 29]. Реципієнт має прислухатися до монологів-імпровізацій метелика (тобто вчуватись у власну душу) і спостерігати рухи-малюнки крил. Тобто метелик здійснює шаманське камлання, виступає піфією і одночасно баядерою, творчість Морфо первісно-синкретична, містеріальна.

Основні концепти, зашифровані в тексті повісті-притчі «Спілкування з опалевим метеликом», це: рефлексія; невроз як наслідок переживань; асоціювання; егоцентризм, який доходить до нарцисизму (а відтак призводить до втрати Аніми: герой убиває Морфо). Останній мотив притаманний різним культурам, у тому числі українській: Аніма (зазвичай потойбічна істота: мавка, фея, німфа тощо) починає старіти, хворіти або вмирає внаслідок нерозуміння її героєм. Це описано в драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», де Мавка позбавляється тіла, але приходить до Лукаша в духовній подобі. В обох творах егоцентричний та інфантильний герой убиває плоть коханої. У центрі твору ВВ постає Его: якщо професор підкоряється цьому началу, то Морфо може сублімувати за допомогою творчості. На терапевтичній ролі образу Морфо як Аніми наголошує і Л. Залеська Онишкевич, стверджуючи, що метелик лікує Анімуса [Залеська Онишкевич 2013, 5]. Якщо розвивати компаративний аналіз – порівняння імені героїні з Морфеєм, – то стає зрозумілою алюзія до сну. Адже сон, ілюзія, галюцинація і смерть досить близькі поняття у міфології, причому вони часто мають виразну терапевтичну функцію. Так само творчість, натхнення – сон, гіпноз (бог Гіпнос), галюцинація, транс, одкровення.

Аніма – Єва – Афродіта – Софія. Символіка душі достатньо проаналізована у сучасному гуманітарному знанні, вітчизняному і зарубіжному, тому не будемо на ньому докладно зупинятися. Зазначимо лише кілька деталей. Дослідник міфології і первісної культури С. Токарев наголошує на тому, що поняття душі «як безсмертної нематеріальної складової людської сутності, що склалося в європейських народів під впливом християнського віровчення, є плодом тривалої і складної дистилляції набагато більш невиявлених і елементарних міфологічних уявлень» [Токарев 1998, 414], тоді як в неєвропейських народів душа асоціюється більше з матеріальним: кров'ю, кістками і взагалі організмом. Л. Залеська Онишкевич стверджує, що Морфо – це Софія і Аніма [Залеська Онишкевич 2013, 4]. Якщо продовжити дискурс емоційного пізнання, то впливає архетиповий образ жінки з Книги Буття Старого Заповіту. Жіночий образ (Єву-спокусницю) тлумачили як «емоційно-чуттєву сторону людської душі (що зазвичай розуміється як жіноче начало)» [Истоки христианства 2007, 110]. Відтак емоційність повела за собою «розум і волю», тобто чоловіче начало [Истоки христианства 2007, с. 110].

Іншою іпостассю спокусниці Єви можна вважати «простонародну Афродіту» (В. Соловйов), яка однаково сприймає добро і зло, істину і оману. Зовнішня красивість не містить духовного начала, це форма без змісту, тобто проблема язичництва, яке виродилося в Ерос без Логосу. «Простонародна Афродіта» як слабка Аніма швидко вироджується, розслабляючи, «розм'якшуючи» (соловйовський термін) Анімус (творця, філософа, реципієнта чи взагалі носія чоловічого, раціонального начала). Єва і Афродіта – плотські виразники. Проте дух і плоть взаємопов'язані, і В. Соловйов стверджував, що Вічна краса врешті-решт буде плідною, і з неї вийде «спасение мира, когда ее обманчивые подобия исчезнут, как та морская пена, что родила простонародную Афродиту» [Галинская 1986, 86]. Отже, до свого очищення Афродіта – лише оманлива подоба краси, ідол, форма без змісту (чи в кращому разі з облудним, нерозробленим змістом), яка не знає себе саму, не вміє розрізнати (у даному випадку християнська і юнгіянська термінології тотожні; власне, християнські образи і архетипи якраз і становлять частину матеріалу юнгіянського аналізу). Зрозуміло, що така красивість (не краса) нетривка, її легко зруйнувати. (Докладніше див.: [Смольницька 2011]). Софія – це проекція Матері-Природи (теж юнгіянського поняття, архетипу).

Молода дружина героя, красуня Таїса – це «простонародна Афродіта», яка дає земне, матеріальне (подібно до Килини з «Лісової пісні»), але не знає духовного, її

прозріння відбувається лише після загибелі Морфо. Подібну нерозвиненість і подальшу кризу мали героїні інших літератур, наприклад, Ізора в драмі О. Блока «Троянда і хрест». Таїса пропонує героєві матеріальний комфорт, побутову насолоду (символом якої стає горіховий торт – реалізація оральної функції, тобто пожирання і навіть гедонізму; оральний комплекс, але з позицій фройдизму, досліджувала Н. Зборовська у «Коді української літератури», 2006). Таким чином, у творі наявна *бінарна опозиція сакрального* (Морфо та її візерунки у повітрі) і *профанного* (Таїса як берегиня). Саме берегині – точніше, її народницького розуміння – Морфо радить герою стерегтися [Вовк 2013, 40]. Але професор не слухається поради і потрапляє до влади егоїстичної Аніми; юнгіянську модель таких стосунків можна назвати обплутуванням і приковуванням героя ланцюгами до жінки. Це дуже точно ілюструють слова метелика: «Вона добре тебе береже, / злото-медом годує, / в шовкопряду вдягає, / і ти вже її замоток, / уже її власність, кокон, / забавка її хотінь» [Вовк 2013, 40]. ВВ точно змальовує первісно-міфологічний образ берегині як ворожого людям божества. Отже, Таїса для героя виступає як спокусниця, але водночас і мати: несвідомо герой прагне інфантильної захищеності. Матеріальна Аніма годує героя, але й пожирає енергію його несвідомого, тримаючи в інфантильному стані. Крайній вияв як наслідок такого поглинання Анімою Анімуса Морфо описує в останньому монолозі про те, як трубадур віддав Серцевій Дамі «все, крім одної пісні про кохання» [Вовк 2013, 55] (тобто духовного), «Зате Серцева Дама мститься / краплинами отрути, / яку йому щоранку подає / у філіжанці запашної кави» [Вовк 2013, 55] – у цьому вірші помітна східна традиція, оскільки отруєна кава була одним із засобів страти при дворі султана, хана тощо. Усі тексти ВВ витримані стилістично. (Алюзії трубадурської традиції розглянуті нижче). Зі «Спілкуванням...» перегукується ідея вірша «Закоханість» (збірка «Пісня Сирени», 2010): «В житті я була / непрактично закохана в богів / <...> чародіїв... / у пророків...» [Вовк 2012, 31]; профанні об'єкти, відповідно, сакралізували самих себе з егоїстичних причин «і поводитися як чародії, / як боги й пророки» [Вовк 2012, 31]; коли ж сумнів суб'єкта позбавляв їх «карнавальних костюмів / і золочених німбів», відбувалася профанація: «я стояла така зачудована / їхньою бідністю» [Вовк 2012, 31]. Цей вірш і біографічний, і філософський, і навіть міфологічний (легенди та бувальщини про зустріч смертного/смертної з божеством/духом/фейрі/демоном тощо, і трагічні наслідки).

Якщо спочатку професор виступає як *Старий* (лат. Senex) з притаманними цьому архетипу негативними рисами: жорсткістю, цинізмом і консерватизмом, не досягаючи оптимального балансу *puer – senex* [Франц 2007, 141-142], то поступово він перетворюється на *Вічного Юнака* (лат. Puer aeternus). Це певний тип чоловіка з характерною, дуже тривалою підлітковою психологією, яка зв'язана перш за все сильною несвідомою прихильністю до матері (реальною або символічною). Позитивними рисами чоловіків такого типу є спонтанність і здібність до зміни [Франц 2007, 141]. Проявом такого архетипу можна назвати синдром Пітера Пена. Натомість Морфо можна назвати Вічною Нареченою, або, за юнгівською термінологією, Вічною Дівчиною (лат. puella), прив'язаною до батьківського комплексу [Франц 2007, 141]. Недарма метелик прив'язана до свого коханого професора. Отже, Морфо – сакральна Аніма, профанна – Таїса. (Категорію сакрального/профанного у ВВ досліджує Ю. Григорчук).

Залежність героя від профанної Аніми (Таїси) описано чітко: «Ти зовсім задурений цією комахою! – сміючись сказала Таїса. – Коли розведемося, може, таки одружишся з нею?» [Вовк 2013, 53]. Як зазначає М.-Л. фон Франц: «Ідентифікація з Анімою може проявлятися в схильності до перепадів настрою, у зманіженості та надмірній

чутливості» [Франц 2007, 139]. Рефлексування героя повісті справжні юнгіянські: «Може, справді, Таїса була права з мене насміхатися. І настрої у Морфо ніяк не допомагав зосередитися на праці. Людина залежна від підбадьорення, від стимулу. Вічні сльози тільки пригноблюють, доводять до меланхолії, якої нам тепер аж ніяк не треба» [Вовк 2013, 54]. Проблема героя в тому, що він розуміє страждання Морфо раціонально і заспокоює свою духовну Аніму лише однобічно; переживання Анімуса в шлюбі зводяться до самовиправдання. Ідентифікація з матеріальною Анімою як одержимість виявляється у героя твору в тому, що він (несвідомо підкорившись Таїсі) врешті-решт у відповідь на ущипливу імпровізацію метелика вбиває Морфо – свою духовну Аніму, але вона відроджується. Таким чином, повість ВВ «Спілкування з опалевим метеликом» показова з точки зору юнгіянського аналізу. За допомогою довершеної прозової і поетичної форми, афористичного стилю, глибокої ерудиції та вільного залучення різних культурних контекстів письменник аналізує українські національні комплекси і неврози, чітко висвітлює діалог Аніми і Анімуса, подаючи висновок у християнському розумінні. Здійснений аналіз дослідження не вичерпує дослідження архетипної основи твору Віри Вовк і має перспективу продовження у різноаспектних порівняннях.

Компаративний аналіз образів вироджених або демонічних Аніми та Анімуса. Паралель Килина/Таїса певною мірою прозора (хоча ВВ ніколи не створює текстів під безпосереднім впливом; радше йде мова про несвідомий чинник, або про алюзії класики). Подібні образи спостерігаються в літературі епох Відродження та бароко (близьких і знаних ВВ). У зв'язку з цим цікаво порівняти сатирично-карикатурний портрет невірної коханої під умовним іменем Мопса у сонеті сера Філіпа Сідні (Philip Sidney, 1551 – 1586) «Якої довжини вірш Мопсу має славить?» («What length of verse can serve brave Mopsa's good to show...», 1580, українською переклав М. Стріха). Для аналізу обрано цей сонет, оскільки він побудований на міфологічних паралелях, що виявляються оксюморонами: Мопсі надаються «чесноти» римських богів, геть їм протилежні: **«Прегарна, мов Сатурн** [виділення і підкреслення міфологічних невідповідностей моє. – О. С.], у **цноті – над Кіприду;** / **На дотик – ніжний Пан, Юнони м'якша з виду./ Зіркі, мов Купідон, прудка, немов Вулкан; / Як Момус, лагідна, – такий її талан!**» [Стріха 2015, 83]. (Повніший аналіз образу Мопси: [Стріха 2016], [Смольницька 2017]). Продовжуючи цю тему, можна стверджувати, що іронізування та сатира як сублімація невдалого емоційного досвіду – поширений прийом не лише доби Ренесансу чи бароко, але й Просвітництва: Джонатан Свіфт, сатиричний вірш з подекуди зниженою (вульгарною) лексикою «Філіс, або ж Поступування у Любові» («Phyllis, or, The Progress of Love», 1716): умовно-романтичне ім'я Філіс (Філіда) не збігається з моральними чеснотами героїні (проаналізовано: [Трош 2016, 99]). Названі твори ідейно навіть стилістично перегукуються із сатирами інших письменників (що не дивно, враховуючи загальний контекст) – так, у сьомій сатирі російського класициста та дипломата А. Кантемира (етнічного молдаванина), за однією з версій, під іменем Сильвії виведено його колишню наречену, княжну Черкаську: «Сильвия круглую грудь редко покрывает, / Смешком сладким всякому льстит, очком мигает, / Белится, румянится, мушек с двадцать носит; / Сильвия легко дает, что кто ни попросит» [Кантемир 1956, 162]. Усі названі тексти можна схарактеризувати як подолання ситуації (страждання) та, урешті-решт, перемогу (вивищення) над нею, тобто сублімування. Отже, це не просто літературна гра.

Яким чином реалізується Ерос Аніми в кроскультурному аспекті – зокрема, міфологічному? Зіставляючи англійський дискурс (поему С. Батлера «Гудібрас») з орієнтальним, С. Трош наводить сюжет «в арабській версії» казки про Царівну

Несміяну. Хлопець, після довгих намагань розчулити принцесу, зневірившись, кидає в неї списа. Тіло дівчини вмиє розсипається на тисячі соломинок. Тобто замість живої дівчини перед хлопцем було лише опудало (схожий сюжет існує й в перській поемі «Шах-наме» [Трош 2016, 95]. Дослідниця підсумовує: «Так у гендерній картині Сходу лише мертва жінка може бути нечуттєвою у стосунках із чоловіком, будь-яка жива по своїй натурі набуває сексуальності та еротичності» [Трош 2016, 95]. На матеріальності таких уявлень, аналізуючи Коран (уявлення про рай), наголошувала і ВВ під час приватного спілкування з авторкою розділу (2011). Можна розвинути ці паралелі у середньовічній східній літературі (так само знаній ВВ, як і принципи ісламу): наприклад, у поемі Нізамі «Скарбниця таємниць» (цикл «Хамса» – «П'ять поем») пері розповідає Бахраму казку про єгипетського купця Махана (зрозуміло, що Єгипет тут умовний, як і Китай у казці про Аладіна), який спочатку ледь не стає жертвою гулів (демонів-людоджерів) у подібі чоловіка і жінки [Нізами 1968, 468], а потім, порушивши заборону, замість прекрасної діви, китайської царівни, бачить макабричну істоту – іфрита у подібі дракона [Нізами 1968, 477 – 479], сам епізод жахає і знижений. Тобто еротична Аніма перетворюється на жажливу Тінь, у цьому творі (як і в багатьох архаїчних міфах) наявний страх перед пожиранням: нерозвинена Аніма пожирає героя. Тут поєднуються Ерос і Танатос, що помітно у фіналі казки: врятований пророком Хизром, Махан до кінця життя носить жалобу [Нізами 1968, 481] (вочевидь, не лише на ознаку скорботи та розчарування в земних утіхах, але й як той, хто побував у потойбіччі й повернувся звідти зміненим). Тексти ВВ так само часто зашифровують або навіть прямо подають приклад ініціації. Інші приклади демонічної Аніми з виразним еротичним началом (у східній міфології): печерні джини та інші духи у спокусливій жіночій подібі (у християнстві це Астарот, біси, сам диявол), су-пері (водяна пері, європейський аналог – русалка), алмасти (албасти), ю(в)ха – красуня біля струмка, схожа на русалку (бо теж розчісує волосся), але сутністю – змія; пожирає героя після одруження тощо. У слов'ян це мавка (нявка, навка), «страшна русалка» та інші жіночі духи; так само – кельтська бенші та її аналоги у демонології Британських островів [Смольницька 2017, 119 –122], скандинавська хюльдра (аналог мавки), тощо. Усі перелічені персонажі сексуальні, але належать потойбічному світу (або навіть обом світам), їхня функція – Танатос, яку вони часто здійснюють завдяки Еросу. Вони ілюзорно-живі, але насправді мертві й лишаять по собі тлін та нечистоти (так само – диявол, кельтські фейрі, слов'янські духи тощо), або перетворюються на скелети. Так само – привид дами в японській повісті «Півонієвий ліхтар» (на народній основі, відома також китайська новела XIV ст. Цюй Ю, «Записки про півонієвий ліхтар»): примара, насправді моторошна зовні, являється смертному як прекрасна жінка та вступає з ним у сексуальні стосунки, а, викрита, убиває; показово, що справжню зовнішність гості бачить схований слуга (на якого не поширюються чари) [Саньютэй Энте 1976, 73]. Можна згадати амбівалентний образ в японській міфології: божество зими – Юкі-онна («снігова жінка») заморожує людей, але більше нагадує вампіра, хоча водночас може вступати у шлюб зі смертним і народжувати. С. Неклюдов широко наводить приклади таких вампіричних стосунків і поєднання Еросу й Танатосу, подібне до опису в Нізамі: «<...>в устном западномонгольском (торгутском) варианте книжной по своему происхождению волшебной повести об Онохор Турлэгтэ-хане прекрасная дочь дворцового скотника, на которой женится овдовевший царь, является на самом деле шулмой – оборотнем и вампиром <...> она кормит обессилевшего мужа супом из человеческого мяса, а после, когда он заснет, сосет его кровь» [Неклюдов 1998]. Отже, тут наявна функція пожирання (з якої іронізує ВВ у «Спілкуванні з опалевим метеликом»). Треба зазначити, що українська, латиноамериканська і японська

традиції, попри генетичну неспорідненість, мають певні дотичні риси у змалюванні духів нижчої міфології: естетичність легко переходить у потворність, Ерос – у Танатос (приклад мавки), – що свідчить про архаїчність мислення.

Вищий рівень Аніми. Інтелектуалізм розгляду почуттів широко наявний у численних текстах ВВ, у тому числі тих, які звертаються до Ренесансу та де наявні античні алюзії. Зокрема, це збірка «Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джованні баттісти» (1967). Як пояснює сама ВВ, цей флорентійський кардинал «розглядав любов як умовний рефлекс», а княжна Вероніка з Равенни «вірила в чуда, була шанована племенем чібча в Кольомбії і померла мученицькою смертю серед болівійських людодів» [Вовк 2000, 158]. Отже, у випадку княжни Вероніки – явище народного католицизму. Тексти збірки, часто сатиричні, поєднують інтелектуалізм та любовне рефлексування – наприклад, Вероніка так іронізує з кардиналового розуміння Еросу: «Що Ви щоночі лягаєте / В холодне самотнє ложе, / Друже, не Ваша власна провина. / Бо я, повірте, ніколи / Не йду до ліжка сама. / До товариства беру / Гомера, Горація, Сапфо, / Й рівно пливе мій віддих / До вічних поетових слів» [Вовк 2000, 165]. Тут названі античні поети, остання з перелічених яких – Сапфо – прямо називала Ерос у віршах. Слід зазначити, що ВВ знає латинську, а давньогрецьку опанувала сама (причому в дитинстві майбутній письменниці Гомера в оригіналі читав її батько, лікар Остап Селянський). Інший вірш цієї збірки прямо нагадує античну поезію, не лише образністю, але й ритмом та афористичною стилістикою: «Ти хочеш, мій Друже, для себе трагічної маски – / (Тіра личить тобі, і листя плюща, я знаю), / Але не досить кучерів і губ твоїх лукокрилих, / Щоб поцілунком на них сперлись поетки вуста» [Вовк 2000, 179]. Анімус тут описаний і як Аполлон, і як Купідон, або Амур (недарма вжито епітет «лукокрилий»), і як Діоніс (Вакх). Себе лірична героїня подає і як інтелектуалку (жінку-філософа, містика і навіть еретичку), і як вакханку, що помітно, зокрема, у верлібрі: «Сьогодні я гостею Афродіти / На Акрокоринті. / Друже, Ви не відчуєте / Свіжости цього тіла / Й поцілунків диких фіялок, / Що їх я сховала для Вас» [Вовк 2000, 183]. Фіалка – один з атрибутів німф, а ще – Афродіти (Венери): епітет «увінчана фіалками». До того ж, фіалка асоціюється з ніччю, тобто вірш дає розгадку: лірична героїня – учасниця містерії, а це синонім творчості, яка передбачає самотність.

Княжна Вероніка – адресантка. Яким постає в плані Еросу адресат(ка) у ВВ? В орієнтальному аспекті теж можна простежити спільні з творами ВВ риси – на прикладі суфійської, узритської та ін. поезії. Зокрема, це образ безжальної коханої. Звертання до героїні такого типу належить до схеми, проте це не літературна гра задля гри, а ще один приклад сублимації. Отже, це форма (кліше), наповнена новим змістом. Тут можна згадати лірику Гафіза (Хафіза), сюжет про Лейлі (Лайлі) і Меджнуна (Маджнуна) у Навої, Нізамі та ін., газелі Багадира і Герая Хана (I Bahadır Geraу Han, псевдонім Резмі, Rezmî, XVII ст.) та ін., а також споріднену з таким розглядом адресатки старопровансальську куртуазну поезію (яка контактувала з андалузською й запозичила у неї певні містичні ідеї). Це приклад береться, оскільки куртуазна література теоретично досліджувалася ВВ (Вольфрам фон Ешенбах), та її образи й теми (Грааль, Тристан та Ізольда тощо) неодноразово обігрувалися письменницею. Відтак, можна провести паралелі: лик коханої (затулений пасмом/чадрою/хмарою – у газелі Резмі тощо)=свічадо означає непізнану сутність Аллаха [докладніше: Стріха 2016] – і недоступна Прекрасна Дама у даліні=заборонена церква катарів [Сед 1998, 155 – 158, 175]. Наприклад, Джауфре (Джефрейт, сучас. Жоффруа) Рюдель (Jaufré Rudel, XII ст.) у відомій кансоні (окситанськ. canso) «Lanquanlijornsonloncema...» («Протягом травня, коли дні довгі...») описує кохання як містичне одкровення: «Чуття – розрада, як молю її, /

Божественну Любов удалині: / як схоче – прийму труднощі свої / всі біля неї в мандрах вдалині. / Розмова – щастя страднику таке, / як товариство з милою близьке, / коли коханий прийнятий навик. // Печаль і біль відчую в муках я, / розлучений з любов'ю вдалині. / Не знаю, де володарка моя: / її оселя – там, удалині. / Насправді більше сходжено доріг, / ніж розказати б я про мандри зміг. / Та хай все буде, як вона бажа» [Зі старопровансальської мови 2013, 7 – 8], кінцівка песимістична: «Але мене кохана відторга, / Господь мені в чуттях не помага: / кохаю без взаємності її» [Зі старопровансальської мови 2013, 9]. Аналогічно – у суфійській поезії (Резмі): «Як нещасливцеві Резмі красу твою впокорить? / Красу твою, немов дракон, твоє вартує пасмо!» [Стріха 2015, 614]. В обох випадках наявний шифр, який має на увазі сакральне під ілюзією профанного, прагнення обоження і непізнаваність (аналогічно – у містицизмі ВВ). Краса і добро (а також усі вищі якості) тут тотожні. Аналізуючи історію суфізму (суфійства), А. Кримський наводив факти, що цей містичний рух (пантеїстична філософія) увібрав риси індійського буддизму, «грецького неоплатонізму» [Крымский 1912, 39] тощо – отже, можна казати про паралелі різних культур. Характеризуючи суфійську поезію, А. Кримський пояснював, що автор може оспівувати весну, сад тощо, але насправді мати на увазі бажання з'єднатися з Богом [Крымский 1916, XVI]. На питання, чи збереглася східна поезія, яка прямо описувала красу чи любов, дослідник відповів, що ні, і якщо в X ст. перська література ще могла описувати справжню еротику та гедоніку, то згодом у традиції стали панувати алегорія та містицизм, а відтак, важко чітко визначити принципи розуміння сучасним читачем певних поетів тої доби та культури (автор мав на увазі перських), «тим паче що самі суфії всіх легко зараховують до своїх лав» [Крымский 1916, XVII]. Учений наводив приклади і жіночого поетичного прочитання суфізму – наприклад, найпершу представницю цього руху, містика Рâбію (VIII ст.), авторку віршів, де еротичне переплетене з пізнанням божества [Крымский 1912, 51 – 52] (принцип, що нагадує твори католицьких черниць-містиків); у XVII ст. – дружина Резмі і його муза, суфійська поетеса Ханзаде-ханім (Hânzâde Hânîm; докладніше: [Стріха 2015, 614], [Смольницька 2016, 55 – 56]). ВВ та її героїні також прямо пропонують фемінінну версію релігії, соціальних питань, мистецтва тощо – отже, тут можна стверджувати про цілісну систему такого світогляду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, концептуальність текстів ВВ багаторівнева, символіка часто імпліцитна, творчість позначена виразним міфологізмом, авторський задум розрахований на підготованого реципієнта. Відтак, твори ВВ вимагають спочатку контекстуального аналізу у філософському, історичному, біографічному, культурологічному, релігієзнавчому та ін. аспектах. Це стосується і Еросу, проаналізованого в дослідженні. Різноманітність міфологічного змалювання цього начала в античному, біблійному та ін. дискурсах демонструє вільне оперування ВВ полікультурними поняттями, що зумовлено як біографією письменниці, так і філософською базою її освіти. Робота має перспективу продовження з огляду на постійно поповнюваний корпус текстів ВВ – поезій, прози, теоретичних розвідок, спогадів. Зокрема, показові нові поеми 2016 р. «Земля іскриста», «Гріх святости», «Ластів'яче перо», збірка 2017 р. «Нев'янучий квіт», а також численні інші віршовані збірки різних років.

Література

- Астаф'єв О. Міражний простір модернізму / Олександр Астаф'єв // Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упоряд. текстів О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового; Передм. О. Г. Астаф'єва. – Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2009. – С. 31 – 39.
- Вовк В. Zenit / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро – Львів : БаК, 2012. – 102 с.

Вовк В. Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джованнібаттісти / Віра Вовк // Вовк В. Поезії / Віра Вовк. – К. : Родовід, 2000. – С. 158, 165, 179, 183.

Вовк В. Обарінки / Віра Вовк // Вовк В. Сатирикони / Віра Вовк. – Львів : БаК, 2012. – С. 42.

Вовк В. Спілкування з опалевим метеликом / Віра Вовк // Вовк В. Диптихи / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро – Львів : БаК, 2013. – С. 11, 16, 29, 40, 53 – 55.

Галинская И. Л. Загадки известных книг / Галинская И. Л. – М. : Наука, 1986. – 128 с., ил. – Из истории мировой культуры.

Григорчук Ю. М. Проза Віри Вовк: виміри сакрального / Ю. М. Григорчук. – Брустурів : Дискурс, 2016. – 364 с.: іл.

Залеська Онишкевич Л. М. Про аніма і анімус у спілкуванні з опалевим метеликом Віри Вовк / Лариса М. Залеська Онишкевич // Вовк В. Диптихи / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро – Львів : БаК, 2013. – С. 3 – 5.

Зі старопровансальської мови. Куртуазна поезія / Формою оригіналу переклала Ольга Смольницька. – К., 2013. – Автор. комп. набір. – 30 с. (З неопублікованого архіву Ольги Смольницької).

Истоки христианства. Ветхий Завет / Раннее христианство/ Христианство // Энциклопедия [Т. 6.] Религии мира. Ч. 2. Религии Китая и Японии. Христианство. Ислам. Духовные искания человечества в конце XIX – XX веках. Религия и мир. / ред. коллегия: М. Аксёнова, Т. Каширина и др. – М. : Мир энциклопедий Аванта+, 2007. – С. 110.

Калинець І. Сподівана Несподіванка або спілкування з опалевим метеликом / Ігор Калинець // Вовк В. Диптихи / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро – Львів : БаК, 2013. – С. 8.

Кантемир А. Сатира VII. О воспитании. К князю Никите Юрьевичу Трубецкому / Антиох Кантемир // Кантемир А. Собрание стихотворений. – Ленинград : Советский писатель, 1956. – С. 162.

Крымский А. Введение (от редактора) / А. Крымский // Персидские лирики X-XV вв. / С перс. яз. пер. акад. Ф. Корш, после его смерти проред. и вступ. ст. снабдил проф. А. Крымский. – М. : М. и С. Сабашниковы, 1916. – С. XVI – XVII.

Крымский А. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии / А. Крымский. – Ч. II. – М., 1912. – 262 с.

Лист Віри Вовк до Ольги Смольницької від 16 квітня 2017, 13:49. (З неопублікованого архіву Ольги Смольницької).

Неклюдов С. Ю. Образы потустороннего мира в народных верованиях и традиционной словесности / С. Ю. Неклюдов / Фольклор и постфольклор: структура, типология, семиотика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov8.htm>

Низами. Сокровищница тайн / Пер. К. Липскерова и С. Шервинского/ Низами // Низами. Пять поэм / Пер. с фарси. – М. : Худ. лит., 1968. – С. 468, 477 – 479, 481.

Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упор. О. Астаф'єв, А. Дністровий, післям. О. Астаф'єва. – Харків : Ранок, 2009. – 288 с.

Санъютэй Энте. Пионовый фонарь. Повесть / Санъютэй Энте / Пер. с яп. А. Стругацкого. Предисл. и примеч. В. Марковой. – М. : Худ. лит., 1976. – 238 с.

Сед Ж. де. Тайна катаров / Жерар де Сед / Пер. с фр. Е. Морозовой. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1998. – 268 с. – Серия «Таинственный мир».

Смольницька О. О. Методологія сучасного українського перекладознавства: відтворення кельтської та скандинавської образності (на прикладі балади ірландського поета Вільяма Аллінгема «Бенші») / Смольницька О. О. // Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 27-28 січня 2017 року. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017. – С. 119 – 122.

Смольницька О. Нарцисизм і язичницька Аніма в народних казках: юнгіанський аналіз / Ольга Смольницька // Філологічні обрії: Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Кривий Ріг, 2010. – С. 204 – 206.

Смольницька О. О. Символ східної жінки-лідера у поетичній збірці Віри Вовк «Жіночі маски» (кроскультурний аспект) / О. О. Смольницька // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Філологія». – 2016. – Вип. 15. – С. 54 – 65.

Смольницька О. Трансформація аристократичного жіночого образу в любовній ліриці англійських поетів доби пізнього Ренесансу і бароко: практичний аспект / Смольницька О. О. // Сучасні дослідження з іноземної філології : Зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 15. – [У друці].

Смольницька О. О. Філософські засади софійності та маріології в інтерпретації літературознавців Київського університету (на матеріалі праць Д. Чижевського) / Смольницька О. О. // «Дні науки філософського факультету – 2011», Міжн. наук. конф. (2011 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2011», 20-21 квіт. 2011 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – Ч. 2. – С. 50 – 52.

Стріха М. Специфіка гендерних мотивів у творчості Філіпа Сідні та Бахадир Герай Хана I (Резмі): історико-біографічний та компаративний аспекти / Максим Стріха, Сабріє Трош // Слово і час. – 2016. – № 2. – С. 73 – 79.

Стріха М. Улюблені переклади : поезії / М. В. Стріха. – К. : Український письменник, 2015. – 724 с. – (Серія «Incorpore»).

Токарев С. А. Душа / С. А. Токарев // Мифы народов мира: энциклопедия в 2-х т.. – М. : ОЛИМП, 1998. – Т. 1 – С. 414 .

Трош С. Еволюція гендерного дискурсу в британській поезії кінця XVII – початку XVIII ст. / Сабріє Трош // Іноземна філологія. – 2016. – Вип. 129. – С. 95.

Франц М.-Л. фон. Кошка. Сказка об освобождении феминности / Мария-Луиза фон Франц / Пер. с англ. В. Мершавки. – М. : Независимая фирма «Класс», 2007. – 144 с. (Библиотека психологии и психотерапии).

Karabowicz T. Idiomatyczny dyskurs prawdy w tomiku wierszy poetki Wiry Wowk *Kobiecemaski* / Tadeusz Karabowicz // Вовк В. Жіночі маски – Wira Wowk. *Kobiecemaski* / Віра Вовк ; [Пер. з укр. мови Тадей Карабович]. – Люблин, 2014. – S. 139 – 144.

Karabowicz T. Motywy sakralne w poezji „Grupy Nowojorskiej» jako ważny element twórczości oraz ogniwo łączące ukraińską tradycję literacką / Tadeusz Karabowicz (Сакральні мотиви у поезії Нью-Йоркської групи як важливий елемент творчості та зв'язку з українською літературною традицією) // Султанівські читання : [збірник статей] / редкол. : І. В. Козлик (голова) й ін. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016. – Вип. V. – С. 200 – 210.

Karabowicz T. The Return of the Émigré Works of the «New York Group» Poets to Literary Discourse of Ukraine / Tadeusz Karabowicz (Повернення літературної творчості еміграційних поетів Нью-Йоркської групи до літературного дискурсу України) // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка] : Філологічні науки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка ; редкол.: О. Семенюк (відп. ред.) та ін. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. – Вип. 148. – С. 196-204.

КОНЦЕПТИ *PARENT* ТА *CHILD* В ІДІОСТИЛІ ДЖУЛІАНА БАРНСА

О.Я. Дойчик

Постановка проблеми та її актуальність. Формування антропоцентричної парадигми у лінгвістиці, де основна увага у розумінні мовних процесів приділяється людині з її пізнавальними та комунікативними здібностями, привернуло особливу увагу мовознавців до вивчення когнітивних та комунікативних процесів, що лежать в основі створення художнього дискурсу, зокрема, лінгвокогнітивних характеристик репрезентації індивідуальної картини світу (праці О.П. Воробйової, В.Г. Ніконової, Е. Семіно, І.А. Тарасової та ін.).

Авторська свідомість визнається домінантною величиною художнього тексту. «За широким спектром мовленнєвих перевтілень творчої індивідуальності завжди можна побачити вісь авторської творчості, яка зумовлює її неповторність» [Гиндин 1995, 37]. Тому центральним поняттям сучасних лінгвістичних досліджень є ідіостиль автора художнього твору. Як зазначає Л.І. Белехова, «поняття «когнітивний стиль» поета на відміну від літературного стилю припускає виокремлення способу художнього відображення дійсності у творчості певного автора, особливостей поетичного мислення, яке може бути визначено шляхом аналізу його виражальних мовних засобів у когнітивному аспекті» [Белехова 2002, 73].

Ідіостиль автора художнього твору визначаємо як опосередкований у художньому тексті мовно-ментальний портрет письменника, який відображається у специфіці індивідуально-авторської концептуалізації дійсності, що детермінується системою особистісних цінностей. Вивчення художнього тексту, і зокрема ідіостилю автора художнього твору, у руслі когнітивної поетики ґрунтується на засадах методологічного апарату когнітивної лінгвістики, зокрема, *теорії концептуальної метафори* [Lakoff 1980], *теорії концепту* [Карасик 2004; Ніконова 2007; Тарасова 2004], *теорії концептуальної інтеграції* [Fauconnier 1998; Semino 2002], які зосереджуються на вивченні інтелектуальної діяльності, процесів мислення, обробки, засвоєння та передачі інформації окремою особистістю [Brône 2009; Stockwell 2002].

Антропоцентричний принцип у сучасній лінгвістиці вивів автора художнього тексту у центр досліджень: за В.В. Виноградовим, «образ автора є визначальним чинником неповторності стилю художнього твору, який впливає на оцінювання явищ, зображених за допомогою обраного мовного матеріалу» [Виноградов 1961, 114]. Мовну свідомість автора художнього тексту формують ті знання та уявлення про оточуючий світ, що властиві тільки йому (цей набір знань та уявлень є найбільш репрезентативним при дослідженні мовної складової індивідуальних картин світу) [Підгорна 2009, 389]. Згідно з визначенням В.І. Карасика, індивідуальна мовна свідомість включає три набори знань та уявлень, що формують її цілісність: індивідуальний когнітивний простір, колективний когнітивний простір, когнітивна база. Перший набір, а саме, *індивідуальний когнітивний простір* (унікальна структурована сукупність всіх знань і уявлень людини), вивчається у сучасних дослідженнях, присвячених особливостям мови та стилю того чи іншого автора [Карасик 2004, 8-9]. Тому в лінгвістичній науці останніх десятиліть вивчення ідіостилю письменника з опорою на реконструкцію індивідуального когнітивного простору автора пов'язується із такими лінгвістичними поняттями, як: мовна та концептуальна картини світу письменника, індивідуально-авторська художня концептосфера, концепт, концептуальна метафора.

Художня картина світу письменника репрезентується у індивідуально-авторській системі концептів, об'єктивованих у художньому тексті. Термін «концептосфера»,

уведений Д.С. Лихачовим на позначення сукупності концептів нації [Попова 2006, 43], у сучасних дослідженнях набув широкого вжитку і визначається як «сукупність концептів, з яких, як з мозаїчного полотна, складається світорозуміння носія мови» [Маслова 2004, 17]. *Індивідуально-авторську художню концептосферу* (ІАХК) визначаємо як упорядковану сукупність індивідуальних концептів автора художнього твору. Центральною одиницею дослідження когнітивного аспекту ідіостилу є *індивідуально-авторський художній концепт* (АХК), а сучасний напрямок вивчення ідіостилу спрямований від розгляду концептуальних пріоритетів письменника до їх мовної реалізації (праці Я.В. Бистрова, Н.С. Болотнової, О.П. Воробйової, В.Г. Ніконової та ін.).

Метою розвідки є встановлення лінгвокогнітивних особливостей вербалізації художніх концептів *PARENT – CHILD* в ідіостилі сучасного британського письменника Джуліана Барнса. *Об'єктом* дослідження обрано художній ідіостиль Дж. Барнса; *предметом* розвідки виступають лінгвокогнітивні характеристики художніх концептів *PARENT – CHILD* як ключових елементів ідіостилу автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Матеріалом* дослідження обрано романи, написані у різні періоди творчості Дж. Барнса, які відображають особливості індивідуальної манери письменника, відтворюють авторське осмислення всіх ключових тем його творчості і дають цілісне уявлення про специфіку ідіостилу автора. Виокремлення ключових концептів ІАХК Дж. Барнса ґрунтується, перш за все, на виділенні наскрізних тем творчості письменника.

За словами С. Гроса, «Дж. Барнс є, напевно, найбільш різноманітним (з погляду творчості) та непередбачуваним автором із усіх представників надзвичайно талановитого покоління письменників. Він є також надзвичайно плідний і «на ти» з багатьма жанрами» [Groes 2011, 6]. Важливою рисою творчості Дж. Барнса є надзвичайна різноманітність його творів і, одночасно, стабільність тем, які автор досліджує знову і знову: «в кожному романі Дж. Барнс торкається центральних загальнолюдських тем щоразу в іншому – інноваційному – літературному контексті» [Dalton 2008, 1]. Відмінною ознакою творчості письменника є гуманізм. Так, деякі дослідники творчості Дж. Барнса називають його «квінтесенціальним гуманістом пре-постмодерністського типу» [Oates 1989, 13]. Письменник ставить у центр *людину*, її любов, уяву, суб'єктивну правду [Dalton 2008, 4]. В одному з інтерв'ю Дж. Барнс каже: «я романіст, тому всі ідеї повинні корінитися в людині. Якщо я пишу про смерть <...> вона повинна бути пов'язана з моїм досвідом» [Summerscale 2008]. Людина, її внутрішній світ, стає призмою, крізь яку автор осмислює наскрізні теми своєї творчості – співвідношення об'єктивної правди й її суб'єктивних варіацій; роль пересічної людини в історичному процесі; кохання, сім'я, адюльтер; страх смерті у світлі релігійного виховання й атеїстичного світовідчуття; роль мистецтва і культури у загальнолюдському й індивідуальному контекстах [Guignery 2009, с. xi; Moseley 1997, 10-17].

Обрані нами концепти *PARENT – CHILD* репрезентують авторське осмислення ключових аспектів людських взаємин, зокрема, непростих сімейних відносин між поколіннями, тематиці яких присвячено романи Дж. Барнса «Metroland», «Staring at the Sun», «Love, etc», «Flaubert's Parrot» та «Arthur & George», написані в різні періоди його творчості.

Для відтворення структури АХК й адекватної інтерпретації процесів зародження та функціонування індивідуально-авторських конотацій беремо за основу трикомпонентну модель, запропоновану В.І. Карасиком, яка включає поняттєвий, образний та ціннісний складники [Карасик 2004, 127-129].

Згідно з точкою зору В.І. Карасика, поняттєвий компонент відображає мовне втілення концептуалізованого явища. Поняттєвий складник АХК включає, окрім загальних лінгвокультурних ознак, також індивідуально-авторські концептуальні ознаки (КО). На думку І.А. Тарасової, при моделюванні поняттєвого компонента індивідуально-авторського концепту слід брати до уваги ознаки, актуальні для автора [Тарасова 2004, 110]. До поняттєвого складника включаємо також його описові номінації.

Образний складник корелює з перцептивними і когнітивними аспектами концепту [Карасик 2004, 129]. У когнітивній стилістиці образ розглядається як категорія свідомості, за допомогою якої людина здатна зрозуміти таємниці слів, смисл поетичного тексту, оскільки образ є втілене розуміння [Ніконова 2004, 231]. Образний компонент структури концепту формується, перш за все, метафоричним осмисленням концептуалізованого предмета чи явища [Карасик 2004, 129].

Ціннісний складник структури АХК корелює із поняттям «образу автора» [Виноградов 1961] та виявляє його присутність у тексті. На думку В.В. Виноградова, «образ автора є визначальним чинником неповторності стилю художнього твору, який впливає на оцінювання явищ, зображених за допомогою обраного мовного матеріалу» [Виноградов 1961, 114]. Тому ціннісний компонент відображає індивідуальну естетичну оцінку концептуалізованого явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепти *PARENT – CHILD* в ІАХК Дж. Барнса відображають складні відносини між батьками і дітьми, які, насамперед, є відносинами між поколіннями. В ідіостилі Дж. Барнса розмежування психофізичних особливостей людини залежно від віку займає надзвичайно важливе місце з моральних, етичних та соціально-філософських позицій. Виділяючи три концептуально важливі вікові періоди (юність, дорослий вік та похилий вік), автор приділяє значну увагу аналізу кожного з них у романах «Metroland», «England, England» та «Staring at the Sun». Трьохчасткова побудова зазначених романів дозволяє автору зосередитись на становленні окремої особистості і відобразити особливості світогляду людини на різних вікових етапах – в юності, у зрілому та в похилому віці.

Семантичний обсяг лексем-імен досліджуваних концептів визначаємо, звернувшись до базових тлумачних словників англійської мови: (1) *Parent*: ‘the father or mother of a person or animal’, ‘afore father or ancestor’; (2) *Child*: ‘a son or daughter of any age’, ‘a young human being below the age of puberty or below the legal age of majority’, ‘someone who is not yet an adult’, ‘an adult who behaves badly’, ‘an immature or irresponsible person’, ‘a person who has little or no experience in a particular area’, ‘the descendant of a family or people’ [OALD; LDoCE; CLDO].

Лексема *parent* визначається як ‘мати чи батько; предок’; *child* позначає ‘людину, яка не досягла періоду зрілості, сина або дочку будь-якого віку; дорослу людину, яка поводить неправильно; безвідповідальну, незрілу або недосвідчену людину’. Загальнокультурними КО на розмежування концептів, є ‘вік’, ‘характер родинного зв'язку’, ‘зрілість’, ‘наявність/відсутність відповідальності’.

У романах Дж. Барнса дитячий вік не потрапляє у фокус авторського аналізу, за винятком декількох фрагментів, які визначають його оцінку. І поняття «діти» у авторській картині світу не збігається із періодом дитинства, а позначає людей будь-якого віку, чії стосунки з батьками описуються у романах письменника «Metroland», «Staring at the Sun», «Love, etc», «Flaubert's Parrot» та «Arthur & George». Здебільшого діти – це *молодь* (персонажі: Jean Sergeant («Staring at the Sun I»), Gillian, Oliver («Love, etc»), Christopher («Metroland I»), Arthur («Arthur and George»)).

Концепт *CHILD* виявляє такі КО, як:

– ‘недосвідченість’: *This was written with the confidence of inexperience* (M, 107).

– ‘егоцентризм’, яка пояснює глибоке зацікавлення власною особою, ставлення до себе як до еталону, відносно якого здійснюється опис інших людей, наприклад, батьків: *My father didn't look like me <...> the cast of his jaw was a bit like mine, but he certainly didn't have my profound questing eyes* (M, 39);

– ‘страх нести відповідальність’: *So when the war began, she felt relieved. It was all Hitler's fault: it was nothing to do with her* (SS, с. 18);

– ‘допитливість’: *he certainly didn't have my profound questing eyes* (M, с. 39);

– ‘постійний пошук істини, автентичності, глибинної суті речей’: *...we hunted jumpily for the original, the picturesque, the authentic* (M, с. 25), *...we hunted emotions* (M, 25); *the National Gallery gave us examples of pure aesthetic pleasure* (M, 25); *Wewentto St. Paul's with our binoculars...to watch people praying* (M, 24); *middle-aged woman...surface happiness, deep discontent* (M, 4).

Індивідуально-авторські КО концепту PARENT відображають якості, які молода людина вбачає у власних батьках:

– ‘представник дорослого світу із цілком відмінним від молоді світосприйняттям’: *<...> rejecting or reversing the outlook and morality of one's parents* (M, с. 42). Як наслідок, часто стосунки між дітьми та батьками характеризуються недовірою та відчуженням з боку дітей: *Letters to my parents describing what I wasn't doing* (M, с. 97); *My children are scattered now; they write whenever guilt impels* (FP, с. 13);

– ‘взірець упевненості, раціональності, самореалізованості, рівноваги, внутрішньої та зовнішньої стабільності’: *Adults were boring with their rationality, their deference <...> were always themselves <...> the integrity of character* (M, с. 74); *Her mother knew all the right responses* (SS, с. 17); *her parents <...> knew their minds, they had opinions, they could tell right from wrong* (SS, с. 18).

Так, у романі "Arthur & George" мама і в дитинстві, і в юності, і в зрілому віці залишається для Артура Конан Дойля незмінним авторитетом, взірцем справедливості (*There may have been God and Jesus Christ, and the Bible, and the Jesuits, and the Tolley, but the authority he most believed in and submitted to was his small, commanding Mom* (AG, с. 6)), першим критиком його творів, єдиним справжнім другом та порадиником: *She was an expert in all the matters, from underclothing to hellfire* (AG, с. 6);

– ‘ненадійне (часто зумисно) джерело знань про навколишній світ, про стосунки між людьми (особливо між статями)’: *My mother was a turncoat* (M, с. 6); *Parents were obviously unreliable: double-agents <...> trying to feed you some deliberate piece of misinformation* (M, с. 17); *<parents> could be lying* (M, с. 39);

– ‘приклад для не-наслідування, часто об'єкт осуду’: *all you could do <...> was judge your parents* (M, с. 43); *He was never your father <...> the Old Bastard. Used to beat me up with a hockey stick when I was barely weaned <...> He was a cold fish, my father* (L, с. 29). Таке ставлення передається із покоління в покоління: *One thing about parents. They fag you up <...> It's not really their fault <...> because they were fagged up by their parents* (M, с. 38).

КО концепту PARENT в світогляді молодої людини мотивовані віковими особливостями підлітка, найбільшою мрією якого є визнання дорослими його незалежності. Омріяна ‘незалежність дорослого’ іронічно зводиться до права обирати речі особистого вжитку на власний розсуд (*When you did get out there <became an adult> you started...Becoming Famous...and Choosing Your Own Clothes* (M, с. 42), а також права на окреме житло, при цьому не беручи на себе відповідальності (*We prided ourselves for being rootless...we each lived with our parents, who were <...> the*

free-holders for our respective homes (М, с. 29)), оскільки 'відповідальність' все ж залишається прерогативою батьків.

У підлітковому віці визнається 'першість' батьків у всьому: *She played up for the Front Seat* <mother> (М, с. 72); *When she looked at her parents she was daunted by how grown-up they were* (SS, с. 18). В ідіостилі автора це визнання мотивоване, передусім, страхом будь-яких змін, котрі відчувають молоді герої романів: *any real threat of change induced apprehension and discontent* (М, с. 69). КО 'першість' мотивує наявність таких описових дефініцій концепту, як метонімія *the Front Seat* (переважно, мама), *an expert in all the matters, the authority he most believed in, commanding Mom* тощо.

Стосунки між батьками й дітьми-підлітками загалом характеризуються постійним, здебільшого, звичним протестом з боку останніх, що мотивує такі КО концептів, як 'представник дорослого світу із цілком відмінним від молоді світосприйняттям', 'взірець неправильного способу життя' (концепт *PARENT*), 'непокора, протест' (концепт *CHILD*): *the ritual objection to my parents* (М, с. 45); *I sang a song ...partly a protest against the Front Seat's refusal to use the Motorola* (М, с. 47); *I was destructive, petulant, obstinate* (М, с. 41).

Ставлення людей дорослого віку до власних батьків дещо відрізняється. Додається аналіз "на рівних". Зріла людина бачить своє сімейне життя та життя своїх батьків без притаманного підліткові егоцентризму (*I bet Maman's been flirting with you, <...> She's probably got you round her little finger by now* (L, с. 78); *When I was growing up <...> the only real lesson I learnt she didn't try to teach* (L, с. 78)). Осуд, викликаний відмінністю у поглядах та нерозумінням, переростає у розуміння та поблажливість, навіть у випадку несхвалення: *She <mother> thought I was too young for sex, and I thought she was too old for it* (L, с. 78); *what I admire about Maman. She's never felt sorry for herself* (L, с. 78).

На всіх вікових етапах концепт *PARENT* характеризується КО 'любов', 'опіка', 'толерантність', особливо на противагу КО 'упертість', 'протест', які характеризують концепт *CHILD*: *Each morning <...> I kiss the girls and say 'I love you' <...> because it's true* (L, с. 146); *And now her favourite, her most adored child* (AG, с. 105)), *When I was destructive, petulant or obstinate, my parents, shamefully well-heeled in tolerance, would merely identify my condition for me* (М, с. 41)).

КО 'розуміння' 'підтримка', навіть у випадку незгоди, характеризують концепт *PARENT* на всіх вікових етапах, тоді як концепт *CHILD* виявляє ці КО, якщо мова йде про дітей уже дорослого віку: *I could prolong conversations indefinitely without exhausting my mother's patience* (М, с. 47); *I love her <my daughter> always but do not always like her* (L, с. 134), *what I admire about Maman. She's never felt sorry for herself* (L, с. 78)).

Образні складники досліджуваних концептів моделюються на основі просторових (які організовують систему концептів на основі просторових зв'язків між ними [Lakoff 1980, с. 14]) та структурних (які метафорично структурують один концепт в термінах іншого [Lakoff 1980, с. 14]) концептуальних метафор. Концептуальні метафори, виявлені у досліджуваних романах письменника, виражають просторово-часові зв'язки між усіма трьома віковими періодами. Так, людське життя мислиться як шлях *LIFE IS JOURNEY* (*seeing death on the way* (М, с. 135)). У цьому контексті юність (підлітковий вік) є початковим етапом у просторі (оскільки в авторській концептосфері період дитинства майже повністю нехтується): *ADOLESCENCE IS STARTING POINT: It is all to come <future>* (М, с. 81). Виявлені конвенційні метафори, а також онтологічна (яка втілює розуміння явищ досвіду в термінах об'єктів та речовин [Lakoff 1980, 25]) метафора *PEOPLE ARE MACHINES*, лежать в

основі авторського сприйняття батьків як лідерів, як тих, хто завжди попереду PARENTS ARE AHEAD: *I sang a song ...partly a protest against the Front Seat's refusal to use the Motorola* (М, с. 47).

Конвенційні просторові метафори CONTROL IS UP і RATIONAL IS UP лежать в основі осмислення батьків як вищої ланки в ієрархії стосунків між поколіннями: *Adults were boring with their rationality* (М, с. 74); *My mother, though timid in her family and social life, was always precise and authoritarian in shops* (М, с. 15); Ставлення до батьків характеризується покорю (ієрархія "знизу вверху"), яка часто мотивується страхом перед їхнім авторитетом: *When she looked at her parents she was daunted by how grown-up they were* (SS, с. 18); *but the authority he most believed in and submitted to was his small, commanding Mom* (AG, с. 6).

Батьки також концептуалізуються як вчителі для своїх дітей: PARENT IS TEACHER: *When I was growing up <...> the only real lesson I learnt she didn't try to teach* (L, с. 78).

Індивідуально-авторською метафорою, яка виявляє такі КО концепту PARENT, як 'ненадійність', 'недостовірне джерело знань', 'мінливість', є метафора MOTHER IS TURNCOAT (*My mother was a turncoat* (М, с. 6)), яку представимо за допомогою методики побудови мереж концептуальної інтеграції [Fauconnier 1998]. Теорію концептуальної інтеграції було створено для розв'язання конфліктів між сферою джерела та сферою цілі, які можуть виникати при творчій метафоричній концептуалізації дійсності. Вона дає змогу простежити за розвитком авторської думки й застосовується для аналізу локальних, динамічних процесів у мові та мисленні (on-line processes) [Fauconnier 1998].

Схему зародження образу MOTHER IS TURNCOAT простежимо, побудувавши різномасштабну (double-score [Fauconnier 2002, с. 131-135]) концептуальну мережу, у якій вхідні простори мають різні організуючі фрейми, а фрейм простору бленду, включаючи проєкції кожного з них, має власну структуру. Конфлікт між вхідними фреймами утворює висококreatивні бленди, які стимулюють уяву та викликають множинні інтерпретації [Turner 2006, с. 19].

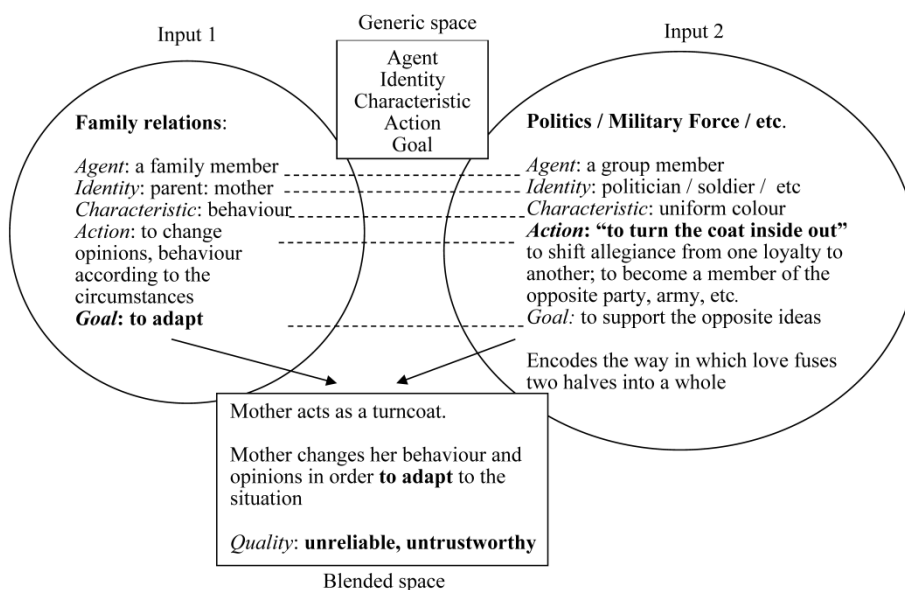

Рис. 1. Схема реконструкції ментальних просторів метафори
My mother was a turncoat

На рис. 1 моделюємо фрейми вхідних просторів (input spaces) концептуальної мережі – FAMILY RELATIONS та POLITICS, та родовий простір (generic space), який дозволяє з'ясувати їхні основні відповідники. Конфлікт виникає при зіставленні цілей агенса, оскільки в політиці (чи під час ведення війни тощо), його метою є перейти в опозиційну партію (армію, тощо) у зв'язку зі зміною власних поглядів та вірувань на протилежні. Тоді як у випадку матері оповідача метою її було пристосуватися до обставин, а зміна поглядів чи поведінки була лише засобом досягнення цієї мети. Простір бленду (blended space) дозволяє виявити додаткові авторські конотації: "мама є ненадійною людиною, якій не можна довіряти".

Ціннісний складник структури досліджуваного концепту відображає авторську характеристику обох концептів, де переважає позитивна (38 % проаналізованих текстових фрагментів) та іронічна (44 %) оцінки. Авторіві властиве добродушно-іронічне ставлення до світогляду дитини-підлітка: *We worried about large things those days* (М, с. 8); *Only a strongly purifying motive could explain how readily we pissed on other people* (М, с. 9). Іронічно оцінюється протест, внутрішня боротьба та прагнення стати дорослим і зрівнятися з батьками: *Every self-respecting adolescent* (М, с. 40); *With a perspicacity beyond our years* (М, с. 42); *my connoisseur's opinion* (М, с. 52); *I just felt that they might benefit the example of independent thinking* (М, с. 45). Негативна оцінка виявляється у меншій кількості контекстів (18 %): *I was destructive, petulant, obstinate* (М, с. 41); *Parents were obviously unreliable: double-agents* (М, с. 17); *He was never your father <...> the Old Bastard <...> He was a cold fish, my father* (L, с. 29).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволив встановити лінгвокогнітивні характеристики ключових АХК ідіостилію Дж Барнса, з'ясувати авторське осмислення сімейних відносин між поколіннями та виявити важливі для автора аспекти людських взаємин. *Перспективним* є подальше вивчення концептуального виміру ідіостилію Дж. Барнса шляхом виявлення особливостей індивідуально-авторської концептуалізації дійсності та моделювання системи авторських художніх концептів у їх взаємозв'язку.

Література

- Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... на здобуття вч. ступ. доктора філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. І. Белехова ; Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2002. – 461 с.
- Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов. – М. : Гос. Изд. Художественной литературы, 1961. – 613 с.
- Гиндин С. И. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Опыт описания идиостилей / С. И. Гиндин. – М. : Наука, 1995. – 437 с.
- Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Москва : Гнозис, 2004. – 390 с.
- Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учебное пособие] / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
- Ніконова В. Г. Концептуальне поле «світ людини» у трагедіях Шекспіра / В. Г. Ніконова // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. IV. – Ч. 2. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 229 – 236.
- Ніконова В. Г. Системна організація асоціативно-смыслового поля художнього концепту (на матеріалі трагедій Шекспіра) / В. Г. Ніконова // *Studia Germanica et Romanica*. – Серія «Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання». – Донецьк: Донецьк. нац. ун-т, 2007. – Т. 4, № 3 (12). – С. 61–73.
- Підгорна А. Б. Авторська модель світу як одна із форм реалізації індивідуальної концептуальної картини світу / А. Б. Підгорна // Наукові записки. – Випуск 81 (3). – Серія

«Філологічні науки (мовознавство)» : у 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 389–392.

Попова З. Д. Семантико-когнитивное направление в российской лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин // *Respectus Philologicus*. – 2006. – 10 (15). – С. 43–51.

Тарасова И. А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте: На материале поэзии Г. Иванова и И. Анненского: дис. ... на соиск. науч. ст. доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. А. Тарасова ; Саратовский гос. университет им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2004 (а). – 484 с.

Cognitive Poetics: Goals, Gains and Gaps / [ed. by Geert Brône, Jeroen Vandaele]. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH & Co, 2009. – 560 p.

Conversations with Julian Barnes / [ed. by Vanesa Guignery & ryan Roberts]. – University Press of Mississippi. – 2009. – 198 p.

Dalton A. Julian Barnes and the Postmodern Problem of Truth / A. Dalton. – Wellesley College. – 2008. – Режим доступу: <http://julianbarnes.com/resources/theses.html>

Fauconnier G. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – N.Y. : BasicBooks, 2002. – 440 p.

Fauconnier G. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // *Cognitive Science*. – 1998. – 22/2. – P. 133–187.

Julian Barnes (Contemporary Critical Perspectives) / [ed. by Sebastian Groes & Peter Childs]. – London : Continuum, 2011. – 192 p.

Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago and London : The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

Moseley M. Understanding Julian Barnes / Merritt Moseley. – Columbia : University of South Carolina Press, 1997. – 198 p.

Oates J. C. «But Noah Was Not a Nice Man»/ Joyce Carol Oates // *New York Times Book Review*. – № 1. – Oct. 1989. – P. 12–13.

Summerscale K. Julian Barnes: Life as He Knows It [Електронний ресурс] / K. Summerscale // *Telegraph*. – 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://julianbarnes.com>.

Semino E. A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / Elena Semino // *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis* / [ed. by Elena Semino and Jonathan Culpeper]. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 2002. – P. 95–122.

Semino E. Blending and Characters' Mental Functioning in Virginia Woolf's «Lappin and Lapinova» / Elena Semino // *Language in Literature*. – 2006. – № 15 / 1. – P. 55–72.

Stockwell P. *Cognitive Poetics: An Introduction* / Peter Stockwell. – London : Routledge, 2002. – 199 p.

Turner M. Compression and representation [Електронний ресурс] / M. Turner // *Language and Literature*. – Vol 15(1): 17–27. – London : Thousand Oaks, CA and New Delhi. – 2006. – Режим доступу : <http://lal.sagepub.com>.

Longman Dictionary of Contemporary English Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ldoceonline.com/\(LDOCE\)](http://www.ldoceonline.com/(LDOCE))

Cambridge Learner's Dictionary Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary.cambridge.org/> (CLDO)

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [A. S. Hornby; edited by S. Wehmeier]. – [sixth edition]. – Oxford University Press, 2000. – 1600 p. (OALD).

Джерела ілюстративного матеріалу

Barnes J. Arthur & George / Julian Barnes. – London : Vintage Books, 2007. – 360 p. (AG).

Barnes J. Flaubert's Parrot / Julian Barnes. – New York : VintageBooks, 1990. – 190 p. (FP).

Barnes J. Love, etc / Julian Barnes. – New York : VintageBooks, 2002. – 227 p. (L).

Barnes J. Metroland / Julian Barnes. – London : Picador, 1980. – 214 p. (M).

Barnes J. Staring at the Sun / Julian Barnes. – London : Picador, 1986. – 195 p. (SS).

КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТИ ЖИТТЯ ТА СМЕРТЬ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛІНИ КОСТЕНКО

І.Б. Циганок

*Присвячено моїй матері,
Циганок Валентині Йосипівні
(01.01.1938 – 07.05.2017)*

З початку ХХІ століття зі зміною парадигми лінгвістичних знань поняття *концепту* стало домінантним у сучасному мовознавстві. Через концепти відображається й узагальнюється досвід людини та усвідомлена нею дійсність, таким чином інформація підводиться під певні вироблені суспільством категорії та класи [Селіванова 1999]. Як лінгвістичний термін *концепт* почали використовувати в 90-х роках минулого століття, насамперед, завдяки працям Д. С. Лихачова [Лихачев 1997] і Ю. С. Степанова [Степанов 2007]. Поява терміна була зумовлена потребою нового тлумачення поняття, що традиційно розглядалося як абстракція окремих чуттєвих ознак, а згодом розширило свій обсяг до рівня єдності загального, одиничного й особливого, тобто всього обсягу інформації про певний об'єкт або клас об'єктів. Це, на нашу думку, допоможе дослідникам вивчити художній дискурс чи його сегмент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній мовознавчій науці виділяють такі основні підходи щодо розуміння концепту, як лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та художня лінгвоконцептологія у взаємодії з лінгвостилістикою й лінгвофольклористикою.

Дослідники, чиї праці відносимо до першого напрямку [Бабушкин 1996; Болдирев 2001; Кубрякова 2002; Селіванова 1999; Іващенко 2005], інтерпретують концепт «як одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що віддзеркалює знання і досвід людини; оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й усієї картини світу, відображеної в психіці людини» [Іващенко 2005, 62]: вивчають особливості концептуалізації фактів об'єктивної дійсності, описують структури концептів, їх вербалізацію [Болдирев 2001] тощо.

З лінгвокультурологічного погляду концепт визнається базовою одиницею культури. Представники цього напрямку [Вежбицька 2001; Карасик 2004; Маслова 2001; Лавріненко 2014] розглядають концепт як ментальне утворення з етносемантичною специфікою, що є закономірним кроком у становленні антропоцентричної парадигми гуманітарного, зокрема, лінгвістичного знання. У лінгвокультурологічному аспекті концепт прийнято розглядати в межах проблеми «мова – свідомість – культура» з погляду її місця в системі цінностей у житті людини, етимології, історії, асоціацій.

Дослідження й опис корелятивів між мовою та культурою, мовою й етносом, мовою і народним менталітетом є основним завданням лінгвокультурології [Карасик 2004]. Її дослідницький об'єкт становить взаємодія мови, котра репрезентує культурну інформацію і культуру – історичну пам'ять народу [Кононенко 2006]. Так, Д. С. Лихачов пов'язував зміст концепту з національно-культурним досвідом людини [Лихачев 1991]. Ю. С. Степанов вважає це поняття культурно-ментально-мовним утворенням і визначає його як «згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини» [Степанов 1997, 40]; В. А. Маслова називає ключовими концептами культури «зумовлені нею ядерні одиниці картини світу, котрі мають екзистенціальну значущість і для окремої мовної

особистості, і для лінгвокультурної спільноти в цілому» [Маслова 2001, 51]. Дослідники відносять до них такі абстрактні назви, як совість, доля, воля, гріх, закон, свобода, інтелігенція, батьківщина тощо. Обидва підходи відрізняються векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – від культури до індивідуальної свідомості [Карасик 2004, 117].

У межах лінгвоконцептології можна виділити ще й третій напрям – художню лінгвоконцептологію. Такі дослідження здійснюються на стику з лінгвостилістикою та лінгвофольклористикою. Об'єктом подібного опису слугують художні (літературно-художні) концепти, які вивчають мовознавці та літературознавці або в окремому художньому творі, або в індивідуально-авторському стилі митця слова, а також в уснопоетичній народній творчості. Насамперед, ідеться про праці [Єрмоленко 2009; Кононенко 2006; Кравець 2007; 2012; Фатєєва 2009; Горніцька-Пархонюк 2008] та ін.

Так, наприклад, у статті «Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ століття» Л. В. Кравець обґрунтовано це поняття як інформаційну структуру свідомості, проаналізовано погляди вчених на означену проблему. Розглянуто найуживаніші в українській поезії ХХ ст. метафоричні моделі, що репрезентують концепт «час», виявлено їх міфологемну мотивацію. Зокрема, дослідницею слушно зауважено, що «різні уявлення про час відображують концептуальні метафори – регулярно відтворювані моделі, які визначають способи осмислення людиною дійсності в певній культурі» [Кравець 2007, 194]. За спостереженням автора, «у поетичних творах вони є своєрідними «концептуальними матрицями», які визначають розвиток поетичної мови і становлять основу культурної комунікації. Уможлиблює цей процес допоміжний суб'єкт метафори, у ролі якого виступають уже концептуалізовані й зафіксовані в значеннях слів об'єкти та категоризація за еталоном. Ці ж чинники допомагають зрозуміти індивідуально-авторські метафори, що з'явилися внаслідок суб'єктивного сприйняття і відображення світу» [Кравець 2007, 194]. Л. Ю. Фатєєва у дослідженні «Концепт *воля* в поезії Тараса Шевченка» пише про те, що «такий підхід дає змогу пізнати соціально-культурні особливості соціуму, виявити глибинну характерологію концепту, важливою складовою якої є етнопсихологічні, лінгвокультурологічні засади загальнонародного розуміння концептуальних значень [Фатєєва 2009, 293].

Художній дискурс як цілість визначається завдяки ключовим словам, довкола яких групується увесь словесний масив тексту, тобто певна послідовність знаків, об'єднаних смисловим зв'язком, і дискурс, той же текст, але «взятий у подієвому аспекті [Горніцька-Пархонюк 2008, 417]. Однією з найважливіших диференційних ознак таких мовних знаків є їх висока частотність у тексті. Однак у художньому творі до ключових належать не всі повторювані лексеми, а лише ті, на основі котрих формується певне концептуальне поняття.

Загальновідомо, що текст має два рівні семантичної структури. На поверхневому рівні ключові слова як лексико-семантичне ядро тексту реалізують переважно словникове значення. На глибинному ж «ключові слова обростають значеннями вищої ієрархії – концептуально-смисловим і концептуально-естетичним» [Горніцька-Пархонюк 2008, 417].

Мета нашого дослідження – виявити й описати специфіку вербалізації концептів *життя та смерті* у поетичному дискурсі видатної української поетеси сучасності Ліни Костенко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як етнокультурний знак для українців, «*життя* – це 1) існування всього живого; протилежне *смерть*; також період і спосіб існування кого-небудь; вік; народ пов'язує життя з вічною течією, хоч

розуміє, що для окремої особи воно миттєвість, тому закликає його цінувати, застерігає від легковажного до нього ставлення, спонукає проникнути в його філософію; народна філософія життя зводиться до того, що прожив краще не той, хто довше жив, а той, хто жив якісно відпущений Божим замислом час; 2) *потойбічне життя*, тобто потойбічний світ» [Жайворонок 2006, 221-222].

Серед складових ідіолекту поетеси загальнонаціональний ключовий концепт *життя* визначається складним комплексом змісту та внутрішньої організації.

У поезії Л. В. Костенко це концептуальне поняття – полісемічне і має значно багатшу оказіональну семантику, ніж у словнику. Його ужито з такими значеннями:

– існування: «*В житті такого всякого було, що аж тепер на старості спочину*» (Костенко 2010, 128); «*Вже стільки літ, вже стільки поколінь! – усе життя – між шаблею і плугом*» (Костенко 2010, 132);

– час існування: «*Життя людського строки стислі*» (Костенко 2010, 170); «*Тепер мені кінець Життя мене скасує*» (Костенко 2010, 121); «*Чого мені? Нажився я доволі*» (Костенко 2010, 142);

– ріка: «*Мені відкрилась істина печальна: Життя зникає, як ріка Почайна*» (Костенко 2011, 177);

– дорога: «*Життя – це божевільне раллі?*» (Костенко 2011, 62); «*життям своїм здорожена*» (Костенко 2011, 142); «*А через півжиття, коли ти вже здорожений...*» (Костенко 2011, 147);

– вік: «*Допалюю життя. Останній хмиз печалі потріскує, горить в мою високу ніч*» (Костенко 2010, 117); «*Віджив літа. Вже сиві мої скроні*» (Костенко 2010, 18);

– життєвий досвід: «*Всього в житті траплялося мені*» (Костенко 2010, 18); «*Життя прожив – і ось мої набутки*» (Костенко 2010, 142); «*Життя вже за плечима*» (Костенко 2010, 157);

– дійсність: «*Отак живу. Молюсь до України. Вона не чує. Але я молюсь*» (Костенко 2011, 126);

– шлюб: «*Живуть без вінчання. Вмирають без причастя. Дітей не хрестять. Замкнено церкви*» (Костенко 2010, 135);

– кохана: «*О жінко! Ти життя! Кажу мені надію! – Вона мені: – Збери себе до купи, тоді і військо, гетьмане, збереш*» (Костенко 2010, 161).

Семантичні трансформації лексеми *життя* дозволяють читачам сприймати її в опозиції *світло – темрява*. Наприклад, у контексті історичного роману «Берестечко» *життя* асоціюється зі світлом, а *смерть* – із темнотою, про що свідчать такі приклади: «*Ще наша воля не світала, вже знав, для чого я живу*» (Костенко 2010, 41); «*О ким я був і ким зробився нині! Куди подів життя своє одне? Цей білий сніп душі, який горить в людині, його ж ніякий вітер не задме*» (Костенко 2010, 118); «*Оджевріло життя... Клубочаться примари*» (Костенко 2010, 53).

Емоції, почуття, відчуття, переживання є невід’ємною частиною сприйняття людиною реалій навколишнього світу, осмислення та розвитку стосунків між людьми, усвідомлення власної ролі та місця у суспільстві і Всесвіті. Йдеться про формування картини світу. Цей зміст фіксуємо у контекстах, де номен *життя* вжито з займенниками *своє, моє*. Саме таким чином досягнуто інтимізуючої стилістичної функції, як-от: «*Задалося життя моє – тамте*» (Костенко 2010, 105); «*Куди подів життя своє одне*» (Костенко 2010, 118); «*Ця жінка, що прийшла в моє життя, вона цілюща в дотику і слові*» (Костенко 2010, 157); «*Моє життя не щедра на «віват»*» (Костенко 2010, 82); «*Було моє життя – як ночі горобині. Нічого у житті не вміла пережидать*» (Костенко 2011, 173). Саме в контексті з інтимізуючим стилістичним забарвленням поетеса дає відповідь на філософське питання: «*А що таке життя? Чи те, що переждалось? Чи все-таки життя – це те, що відбулось?*» (Костенко 2011, 173).

У поетичних текстах авторки, зокрема, й у мовній тканині історичного роману «Берестечко» концепт *життя* асоціативно пов'язаний з іншими лейтмотивами, як-от: *волею (свободою), поразкою, долею*. Наприклад, життя ототожнюється з волею, долею оскільки без них немає щастя. Підтвердженням цьому є контексти з роману: «*Ще наша воля не світала, вже знав, для чого я живу*» (Костенко 2010, 41); «*Затуліть мені очі якоюсь живою доленькою*» (Костенко 2010, 46).

Богдан Хмельницький Ліни Костенко, як і загалом український народ, терплячий, витривалий і сильний духом. Гетьман «*пережив усе – полон, поразку, відчай*» (Костенко 2010, 81); «*Руїна сам. Живу серед руїн*» (Костенко 2010, 123); «*А я зазнав поразки – і живий! А я живий і знову прагну бою*» (Костенко 2010, 159). Після поразки під Берестечком думки гетьмана не тільки за себе, а й за Україну, про що свідчать контексти на кшталт: «*О, не за себе ж я молився і не для себе ж я живу! Для себе – жив би я в Суботіві, в ставку розводив коропів*» (Костенко 2010, 45).

Його душевні переживання репрезентовано в усьому спектрі екзистенціальних станів, наприклад:

- самотність: «*Так і живу. Забутий, збутий в ліси, в це лігво кам'яне*» (Костенко 2010, 76); «*Вже віку доживатиму будь-де*» (Костенко 2010, 48);
- відчай: «*...Всього в житті траплялося мені. Був у тюрмі. В турецькому полоні. Але в такій безвиході ще ні...*» (Костенко 2010, 17); «*От і живу, як цурка в смолоскипі*» (Костенко 2010, 85);
- картання: «*Себе картаю в пам'яті живій*» (Костенко 2010, 85); «*Чи думав я так доживати вік*» (Костенко 2010, 94);
- зневага: «*Якщо вже я дізнав таку зневагу, то як живуть безправніші, ніж я*» (Костенко 2010, 100);
- переоцінка життєвих здобутків: «*Я в славі був, і я уже розбитий. Достойно жив, тепер напівживу*» (Костенко 2010, 83); «*Життя – то є життя, тягнути мусиш лямку*» (Костенко 2010, 131);
- надія: «*Отак живу. Молюсь до України. Вона не чує. Але я молюсь*» (Костенко 2010, 126).

У нижчеподаному контексті-монолозі Богдана Хмельницького поетесою наголошено, що, незважаючи на невдачі, у його житті були й успіхи, слава, визнання: «*А втім життя збулось. Оббився і обранився. І жити міг лиш так, а не інак. І вів людей. Якщо це знак обранства – який важкий і неблаганний знак*» (Костенко 2010, 98).

Для більш точних характеристик людського життя Ліна Костенко використовує метафоричні моделі семантичного типу «неживому» - «живе», як-от: «*життя скасує*» (Костенко 2010, 121); «*Життя ішло, минуло той перон*» (Костенко 2011, 140); та «неживому» - «неживе»: «*плету життя з повільних діб*» (Костенко 2010, 45); «*допалюю життя*» (Костенко 2010, 117); «*подів життя*» (Костенко 2010, 118); «*Життя складне, зозулька паперова*» (Костенко 2011, 117); «*з мого життя пострушуйте сніги*» (Костенко 2011, 86); «*Життя коротке і шалене. Летить, як цифри на табло*» (Костенко 2011, 85).

Виявлено, що вербалізація концепту *життя* у різних поетичних творах представлена неоднаково, наприклад, у мовній тканині роману «Берестечко» вона досягається переважно завдяки дієслівним формам та їх контекстуальному нанизуванню з дієсловами іншої семантики, це свідчить про динамічне, активне життя полководця, наприклад, «*Достойно жив, тепер напівживу*» (Костенко 2010, 76); «*Живу. Труджусь. Порад не потребую. В своїй державі якимось розберусь*» (Костенко 2010, 43). Саме на основі високої частотності дієслів у даному контексті створено стилістичний ефект динаміки руху. Перед читачем постає образ дієвого, розумного очільника і захисника України.

Іменник *життя* репрезентовано у романі не частотно, тому стилістичний ефект статичної дії, який досягається завдяки менш численним іменникам, спостерігається лише в контекстах філософського спрямування: «*Життя – то є життя*» (Костенко 2010, 121); «*Нема життя в такому животінні*» (Костенко 2010, 142) тощо.

Зрідка для словесного вираження ключового концепту *життя* поетеса обирає і прикметники відповідної семантики, вводить їх у метафоричний контекст, як-от: *жива пам'ять, жива рана, сади живі*, і неметафоричні «*А я живий. І знову прагну бою*» (Костенко 2011, 159); «*А я зазнав поразки – і живий*» (Костенко 2011, 159).

У мовній практиці протилежною до контексту *життя* вважається *смерть*. Як знак культури, це «припинення існування людини, тварини..; кончина; споконвіку людина глибоко вірила, що зі смертю вона не припиняє свого життя, а тільки переходить до іншого світу; померлий мав незвичайний, дуже сильний вплив на живих і робився охоронцем роду; смерть настає тоді, коли душа відлітає від тіла назавжди...» [Жайворонок 2006, 553-554].

Концепт *смерть* представлений Л. В. Костенко здебільшого імпліцитно. Так, у збірці «Річка Геракліта» поетеса не використовує слово *смерть*. В окремих поетичних контекстах перед читачем постають описи подій і явищ, асоційованих зі смертю та причинами, що її викликали, як-от:

Чорнобиль і його наслідки: «*Ліси хриплять застуджено, як бронхи. У Зоні тиша. Тиша гробова*» (Костенко 2011, 112); «*Там мох скубе косулька ще не вбита*» (Костенко 2011, 112); «*Але, ліси розсунувши плечима, Фантом іде, куди його не ждуть. І тільки села мертвими очима його у далеч тоскно проведуть*» (Костенко 2011, 112);

вік: «*Білі, білі обличчя у чорній воді, неповторні обличчя навік зостаються. На старих фотографіях всі молоді. На старих фотографіях мертві сміються*» (Костенко 2011, 110); «*Чого ти ходиш, Ядвіго? Король твій помер, Ядвіго!*» (Костенко 2011, 101);

війна: «*Ходить мати в городі. І лащить плюшевий песик. І ніхто ще не вбитий, не вбитий ніхто на війні*» (Костенко 2011, 242);

штучне: «*Я маленька принцеса Метро, коронована мертвим неоном*» (Костенко 2011, 272).

В історичному романі «Берестечко» поетеса лише кілька разів використовує номен *смерть*, однак у широкому асоціативному ряду; в тексті представлено й інші причини смерті за допомогою тропеїчних і нетропеїчних засобів, наприклад:

– голод: «*Хто не умер від ран, їсть болотяну чичву і лісовий катран*» (Костенко 2010, 40); «*В голодних селах вимерли цимбали*» (Костенко 2010, 40);

– покарання: «*Я ж хіба наказував, щоб аж так, на смерть?*» (Костенко 2010, 40);

– поразка: «*Поразка – це поразка. Вона нас істребля*» (Костенко 2010, 124).

– Вербалізація досліджуваного концепту урізноманітнюється у «Берестечку» частотними прикладами опису способів досягнення смерті, зокрема:

– повішання: «*Князь Вишневецький вішає повсюди*» (Костенко 2010, 144); «*Скільки перевішано вже було б послів*» (Костенко 2010, 64);

– різанина: «*... а Лац у церкві вирізав людей*» (Костенко 2010, 144);

– обезголовлення: «*І ніякий Потоцький не захоче голову відрубати*» (Костенко 2010, 53).

Так Ліні Костенко вдається точно передати жахи війни і злочинства чужинців.

Як синоніми до *померти* авторкою використано інші лексеми з цим же значенням, як-от: *істребля, загинув, згинув, погибель*; метафори типу «*так ви ж пройшли вогнем тут і мечем*» (Костенко 2010, 143), «*Уточила картеч кривавого соку беріз*»

(Костенко 2010, 18); «*А він ці села кров'ю заскородить*» (Костенко 2010, 23); фразеологізми на кшталт «*прийшов кінець такому сатані*» (Костенко 2010, 151).

Поетеса пов'язує концепти *життя*, *часу* і *смерті*. Використовуючи з відповідних лексем лише *час* у поезії «*І засміялась провесінь*», вона виводить на філософський рівень сприйняття вічне правило колообігу існування усього живого, зокрема людини і природи:

*І засміялась провесінь: – Пора! –
За Чорним шляхом, за Великим Лугом –
Дивлюсь: мій дід, пра-пра, пра-пра –
Усі ідуть за часом, як за плугом.
За ланом лан, за ланом і лан,
За Чорним Шляхом, за Великим Лугом,
вони уже в тумані – як туман –
усі вже йдуть за часом, як за плугом.
Яка важка у вічності хода! –
За Чорним Шляхом, за Великим Лугом.
Така свавільна, вільна молода –
Невже і я іду вже, як за плугом?!.* (Костенко 2011, 130).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як бачимо, лейтмотив *життя* у віршовому мовленні поетеси визначається семантичною розгалуженістю, про що свідчить спектр таких значень, як 'існування', 'вік', 'життєвий досвід', 'психічний стан', 'самотність', 'відчай', 'прозріння', 'дорога', 'ріка', 'жінка'. Концепт-антонім *смерть* представлено здебільшого асоціативно завдяки використанню синонімічних слів. Семантична структура досліджуваних концептів утворена за допомогою тропеїчних і нетропеїчних засобів. Спостережено випадки втягування у їхні лексико-семантичні поля й інших контекстем. Актуальність подальших наукових розвідок убачаємо в описі концептуальної системи поетичного дискурсу Ліни Костенко.

Література

- Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. – 104 с.
- Болдырев Н.Н. Концепты и значение слова / Н.Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / под. ред. И.А. Стернина. – Воронеж, 2001. – С. 25-315.
- Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика / Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – Изд. 2-е. – 123 с.
- Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая. – М. : Гнозис, 2001. – 156 с.
- Горніцька-Пархонюк Л. Ключові слова як базові одиниці організації художнього дискурсу / Л. Горніцька-Пархонюк // Мовознавство. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 417-422.
- Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С.Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
- Іващенко В.Л. Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації / В.Л. Іващенко // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 62-76.
- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
- Кононенко В.І. Концептологія у лінгвістичному аспекті / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 111-117.
- Кравець Л.В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ століття: [монографія] / Л.В. Кравець. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 416 с. (Серія «Монограф»).

Кравець Л.В. Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ ст. / Л.В. Кравець // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: [збірник наукових праць]. – К., – 2007. – С. 192-198.

Кубрякова Е.С. О современном понимании термина «концепт» в лингвистике и культурологии / Е.С. Кубрякова // Реальность. Язык. Сознание. – Тамбов: Изд-во Тамбовского гос. ун-та, 2002. – С. 5-15.

Лавриненко С.Т. Мовні знаки концептуалізації правової культури у фольклорному тексті (лінгвокультурологічний аналіз різних жанрів українського фольклору) / С.Т. Лавриненко; за ред. А.К. Мойсієнка. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – 468 с.

Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 280-287.

Лихачев Д.С. Логический анализ языка. Культурные концепты / Д.С. Лихачев. – М.: ИНИОН, 1991. – 450 с.

Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.

Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – К.: Наукова думка, 1999. – 892 с.

Степанов Ю.С. «Понятие», «Концепт», «Антиконцепт». Векторные явления в семантике / Ю.С. Степанов // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования. – Калуга: Эйдос, 2007. – 24 с.

Фатєєва Л.Ю. Концепт воля в поезії Тараса Шевченка / Л.Ю. Фатєєва // Лінгвістичні студії. – 2009. – Вип. 18. – С. 293-297.

Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Костенко Л. Берестечко: Історичний роман / Л. Костенко. – К.: Либідь, 2010. – 183 с.

Костенко Л. Річка Геракліта / Л. Костенко. – К.: Либідь, 2011. – 288 с.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ *НАЦІЯ* У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

І.М. Заремська

*І хто вони? А ми хто? Хто ми? Хто ми?!
Хто наші предки? Прийшли? Автохтони?
Ліна Костенко*

Багатовимірність і багатовекторність сучасного світу вимагає від науки динамічного розвитку досліджень, формування нових парадигм філософування і мислення. Саме на цьому тлі й постала нова культурологічна парадигма знання, яка визначила відповідний стиль лінгвістичного мислення і спонукала до перегляду традиційних уявлень про феномен Слова, вироблення нових підходів до вивчення лінгвістичних феноменів, застосування в лінгвістиці нових методологічних стратегій. Такий поступальний розвиток гуманітарного знання актуалізував потребу у виробленні нового терміну для адекватного відображення сутності мовного знака, який би зняв функціональну обмеженість традиційних значення і смислу і в якому б органічно поєдналися логіко-психологічні та лінгвістичні теорії. Це означало також і актуалізацію постульованих В. фон Гумбольдтом та Е. Бенвеністом відношень «мова – внутрішній світ людини», за якого неможливим стає дослідження смислу у відриві від говоріння й розуміння, освоєння, осмислення і вербалізації світу людиною як найсуттєвіших характеристик її мисленнєвих здатностей. Стрімкий же перехід лінгвістики до антропоцентричної парадигми, який відбувся в останні десятиріччя ХХ ст., спричинив динамічний розвиток міждисциплінарних галузей гуманітарних досліджень, в основі яких лежить тріада «мова-людина-культура». До складних питань логіко-психологічного напрямку в лінгвістиці належить і питання взаємодії мови і культури. Багато вчених, які працювали над цією проблемою, зверталися до поняття концепту. Ідея концептуалізму як ідея онтологічного існування концептів пізнавальної свідомості бере свій початок у працях П'єра Абеляра і його учнів: ідеться про універсалії (слова, загальні поняття, здатні називати різні предмети; вони виникають у процесі абстрагування, існують лише у людській свідомості у вигляді концептів). Таким чином, логіко-філософське розуміння концепту було сформоване у межах теорії середньовічного концептуалізму (У. Оккам, П. Абеляр).

В антропоцентричній функціонально-когнітивній мовній парадигмі фокус уваги дослідників все більше переміщується у напрямку міждисциплінарного синтезу. Саме тому основні категорії когнітивної лінгвістики не обмежені у використанні лише галуззю когнітології. Такими термінами, як: «концепт», «фрейм», «сценарій», «текст», «дискурс», «мовна картина світу», «мовна репрезентація», послуговуються в лінгвокультурології, комунікативній лінгвістиці, у лінгвістиці тексту, когнітивній лінгвістиці, етнолінгвістиці та інших галузях лінгвістичного знання.

Першим елементом в інформаційній базі мислення виступають концепти. Етимологія терміна *концепт* пов'язана з лат. *conceptus*, зміст якого визначили дефініції дієслова *conspicere* «вбирати у себе», «збирати» і «зароджувати», «зачинати». Зауважимо, що внаслідок надзвичайної складності мислення як об'єкта досліджень, а також синкретизму самого концепту, інтерпретації його є різноаспектними: від його суто ментального, одноаспектного розуміння до лінгво-ментально-психонетичного тлумачення.

Об'єктом вітчизняних лінгвістичних досліджень феномен концепту стає у 20-і рр. ХХ ст. Перші спроби його аналізу мали лінгвофілософське спрямування і були

пов'язані з іменами Л.В. Щерби та С.О. Аскольдова-Алексеева та їхніми концепціями, які фактично визначили логіко-філософський аспект у лінгвістичному тлумаченні концепту. Проте поняття концепту поки що не має однозначного трактування. За словами С.Г. Воркачова, ім'я «концепт» – «домінант семіотичної категорії, який зародився у тривалій середньовічній суперечці вчених-схоластів про природу універсалій, і в класичній латині зафіксований лише в значеннях «водойма», «загоряння», «зачаття» і плід – «зародок», етимологічно є семантичним аналогом «поняття» [Воркачев 2005, 77]. У процесі досліджень на лінгвістичних теренах цей термін уточнюється, набуваючи додаткових характеристик його сутності, розширюється його значення такими поняттями, як «лінгвокультурема» (Воробійов), «міфологема» (Базилев, Мацько, Медвідь), «логоепістема» (Верещагін, Костомаров, Бурвікова) тощо. «Незважаючи на сумніви вчених щодо його методологічної самостійності, концепт розглядають, насамперед, як гносеологічне, евристичне утворення – «ментафакт», як і артефакт, яке визначається своєю функцією – «функцією інструмента й одиниці пізнання» [Воркачев 2005].

У нашому дослідженні прийнято тлумачення, запропоноване О.С. Кубряковою, яка розглядає концепт як термін, що слугує поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відбиває знання й досвід людини: оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої в людській психіці [Кубрякова 2001]. Мовна структура є одним з найважливіших експлікаторів концептів.

Послугуємось також положеннями В.В. Жайворонка про мовні знаки та їхні семантичні розширення, який пропонує термін «слово-концепт» як вмістилище узагальненого культурного смислу, що дає підстави вважати мовну одиницю передусім культурним концептом [Жайворонок, 2004, 25]. Розглядаючи концепт як прерогативу лінгвософії, вчений зазначає, що «наділений він не лише власне лінгвістичною, а й лінгвокультурною інформативністю, тобто в ньому спостерігаємо асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні сугестії речі, вираженої в слові» [Жайворонок 2004, 26].

У цьому контексті важливо наголосити на особливості різних нашарувань не тільки культурних смислів у концепті. За визначенням О.О. Селіванової, концепт – це не що інше, як ментально-психонетичний комплекс, який є єдністю знань, уявлень, почувань, інтуїції, трансценденції виявів архетипно-несвідомого, закріплених за певним знаком; це – «інформаційна структура свідомості, різносубстантна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [Селіванова 2010, 256].

Конкретизуючи і увиразнюючи наше дослідження, зазначимо, що глобалізація всього світового простору, разом з позитивною динамікою поступу людського суспільства, несе за собою нівелювання певних категоріальних імперативів, знецінення аксіологічних феноменів, деградування морального образу Людини. Серед таких чинників, які, на жаль, не обминули українців як частину світової спільноти, є втрата значущості понять, а точніше – констант культури, її ключових концептів – «нація», «етнос», «рідна мова» тощо. У цій науковій розвідці ми не змогли оминати увагою особливостей вербалізації лінгвокультурного концепту «нація» у творчості Ліни Костенко.

Актуальність цієї наукової розвідки зумовлена, по-перше, включенням до її контексту творів письменниці, яка, за словами В.С. Брюховецького, належить до покоління митців, що їх ми сьогодні називаємо «шістдесятниками». «Означення,

звісно, умовне, але промовисте. Глибоко симптоматично, що письменників різних напрямів і уподобань, досить відмінних за характером і стилем творчості, поєднано саме на основі часової координати» [Брюховецький 1990, 10]. Ліна Костенко – митець, який вирізняється «культурологічною насиченістю поетичних медитацій» [Брюховецький 1990, 123], а її творчість, спрямована на осмислення колізій в культурному досвіді людства, покликана «врятувати літературу від духовної провінційності» [Брюховецький 1990, 130]. Ґрунтовним підтвердженням сказаного нами можуть послугувати слова Тараса Салиги, який зазначає, що «Слово Ліни Костенко вже більше як півстоліття йде попереду нашої духовності, воно має свою землю, свій народ, як казала Леся, «власну хату, свій дом, свій храм» свій космос» [Салига 2005, 52].

Неспростовним є й той факт, що проблема вивчення мовного стилю відомих майстрів слова була й залишається в центрі уваги сучасного мовознавства, бо ці майстри – репрезентанти самотнього мовомислення народу – мали або ж мають особисті лексичні пріоритети, авторські деривати, оригінальні синтаксичні конструкції, переосмислені мовні символи, нестандартний стиль. Особливу увагу привертають творчі індивідуальності з різнобічними літературно-мистецькими уподобаннями [Півень 2007, 1].

Метою дослідження є визначення особливостей осягнення Ліною Костенко поняття «нація», а **об'єктом** – засоби, якими письменниця послуговується для повторної вербалізації сприйнятого. Не варто наголошувати чи доводити важливість цього поняття, але, зауважуючи, що мова, перш за все, йде про націю етнічну, а не політичну. Як зазначають автори підручника «Українська філософія у контексті національної культури», «політичні обставини не сприяли в минулому дослідженню етногенезу і націостановлення українців» [Бондар 2008, 16].

Іван Дзюба, пишучи художній життєпис Ліни Костенко, помітив важливу деталь її творчості: для письменниці «вищою мірою характерний вихід крізь тему мистецтва у тему народу, його буття у світі» [Дзюба 2011, 65]. Про це свідчить радісне усвідомлення письменницею причетності до народу: *«Боже! У мене є народ»* [Костенко 2011, 395]. Як дослідник творчості й щирий друг Л. Костенко, І. Дзюба підкреслює, що письменниця обговорює стан самоусвідомлення української нації та причини неадекватного бачення її світовою спільнотою в широкому геополітичному й історико-культурному контексті, з блискучою і рафінованою ерудицією [Дзюба 2011, 65].

Українська література, на щастя, може пишатися поколінням «шістдесятників», які здійснили вчинок-розрив політичний, збагатившись тим самим і психологічно, і культурно, та взагалі – екзистенційно. До когорти цього покоління «бунтарів» належить українська письменниця Ліна Костенко, громадську позицію якої, її здатність «бути барометром суспільства», «медіумом історії» ми спробуємо осягнути у цій розвідці.

Мова, насамперед, йтиме про три вектори: культурний, історичний та соціальний. І почати, на наш погляд, доцільно з аналізу поглядів Ліни Костенко на українську культуру, адже вона твердо впевнена, що *«у нас є прекрасні вчені, фахівці з різних галузей знань, але чомусь прислухаються не до них, їхні постаті відсутні у головному дзеркалі нації <...> Враження таке, що того дзеркала взагалі нема. На його місці нуль. Дірка, заткана павутиною. Навіть не дефект головного дзеркала, а його відсутність»* [Костенко 2000, 12].

У цьому контексті Л. Костенко «малює» не зовсім оптимістичний і барвистий портрет української нації: *«Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій,*

цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців. Неврастеніків просять не турбуватися» [Костенко 2000, 15]. Метод викладу матеріалу письменницею характеризується використанням складних синтаксичних конструкцій, що є нехарактерним для публіцистичного стилю, скоріше – це художня публіцистика. По-друге, Л. Костенко вкотре демонструє свою глибоку ерудованість, адже, крім іншомовних слів на зразок «експропріація», «універсам», тут використовуються професіоналізми з галузі природничих наук («мутації»), які свідчать про сприйняття письменницею нації як живого організму.

Суть українців точно розкрито і в монолозі Богдана Хмельницького з історичного роману «Берестечко»: *«МИ ВОЇНИ. НЕ ЛЕДАРИ. НЕ ЛЕЖНИ. / І наше діло праведне й святе. / Бо хто за що, а ми за незалежність. / Отож нам так і важко через те. / ЧИ, МОЖЕ, МИ НЕ ЛИЦАРИ БУЛИ? / Своє жіноцтво шанувать не вміли? / Пани вино їм з тухольки пили. / А ми у шапці ніженьки їм гріли. / Віки ідуть. А нам усе амінь. / Нема спокою між Дніпром і Бугом. / Вже стільки літ, вже стільки поколінь! – / усе життя – між шаблею і плугом»* [Костенко 2010, 141]. У будь-якій праці з історії можна прочитати про те, що українці за своєю природою є народом хліборобським, працьовитим, прив'язаним до землі, однак нашу «природу» постійно ламали і продовжують це робити, тому й змушені ми весь час перебувати «між шаблею і плугом».

Не можемо оминати характеристики наших пращурів, у яких, хоч і «розум був іще кошлатий», однак духовного щаблю їхнього розвитку, вважає поетеса, ми, сучасники, так і не досягли: *«Згадають рід до сьомого коліна. / В них Рід як Бог, у нього сонця лик. / Вони з вогню, у них душа нетлінна. / У них і серп – як місяць молодик»* [Костенко 1989, 455].

За словами Івана Дзюби, «Слово – це невід'ємна частина історії України, її культури, її персоналітету» [Дзюба 2011, 5]. Українській же культурі разом із народом довелося пройти нелегкий шлях історичного поступу, та й невідомо, коли було важче. Можливо, тоді, коли їх *«душили три зашморги – великодержавний, котрий душив усіх, колоніальний, котрий душив колонію, і самі українці, котрі вже багато чого блокували хронічною нерозв'язаністю своїх проблем»* [Костенко 2000, 4]. Незвичне для української лінгвокультури поєднання числівника «три», котрий зазвичай використовується у казкових сюжетах, і є їхнім основним атрибутом із «чорною реальністю», котру ми переживаємо.

Досить гострою є оцінка Ліною Костенко сучасної вітчизняної літератури: *«(Раніше письменниця говорила: «Гряде – неоцинізм, я в ньому не існую»). <...> Відтоді на щось краще не повертало, на жаль. Частіше шумлять «про мале – се велике». Переважають твори без будь-якого нутра та чуттів, недолугий і крикливий постмодернізм править бал не гірше сатани. Справжнє художнє слово знецінене, його підмінено тріскотною. У нас практично немає еліти – поціновувачів справжнього й законодавців високих смаків. Тому все й рветься, там де тонко <...> Я вже не кажу про те, що через відсутність системи книгорозповсюдження, Україна як цілісна культурна спільнота також доволі розірвана. А телебачення добиває її своєю*

антикультурністю, отруйною чужою «клубнічкою» [Цит. за: Бондаренко]. А що стосується нашої літератури, то, на моє переконання, пануючий у ній постмодернізм давно своє віджив. Уже потрібно знаходити щось якісно інше. Не випадково у слові «укрсуцліт» особливий наголос – на складі «суч» [Цит. за: Бондаренко].

Не можна також забувати, що існування нації неможливе без її зовнішніх зв'язків, через які відбувається збагачення культурного досвіду, обмін інформацією, матеріальними і духовними цінностями. І тут місце українців у світі письменниця побачила з такими особливими акцентами: *«Українці ж як нація потрапили в історичну безвихідь. Вони давно вже випали з європейського контексту»* [Костенко 2000, 3].

Промовистою у розкритті філософсько-національних інтенцій поетеси може слугувати наскрізь просотана іншомовними словами цитата, яка характеризує сучасне українське життя. Змальовуючи українську націю як таку, що за всіма «стандартами» є нацією «модерною», але яка держави так і не змогла збудувати, Л. Костенко, майстерно використовуючи стилістичні прийоми публіцистичного стилю, констатує: *«Пізно ми заходилися будувати свою державу. Європа об'єднується, ми знов не такі. Сепаратисти, націоналісти, самостійники. Випадаємо з концепції «історично обґрунтованої інтеграції Європи». Ми взагалі якісь історично не обґрунтовані для Європи. А даремно. Наші бренди відповідають європейським трендам.*

Ми вже цілком глобалізувалися.

Нашого цвіту по всіх борделях світу.

Наші Синдбади плавають під чужими прапорами.

У нас уже є маркети й супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти і педерасти. Все як у людей. Презервативи можна по телефону замовити. Кілера найняти через інтернет. Місце у парламенті купити.

Ми унікальна нація. У нас хліборобів морили голодом. Режисери ставили спектаклі у концтаборах. Поетів закопували у вічну мерзлоту. У кого ще є атомний саркофаг? А у нас є. Куди тим єгипетським фараонам, у них там у саркофагах мумії, а у нас в атомному живцем похований Валера Ходемчук (Валерій Ходемчук – оператор насосів, який працював у четвертому реакторі ЧАЕС під час вибуху на станції й так і залишився навечно там). Хто сказав, що українці селянська нація? Натепер ми вже нація модерна, нація на атомному підігріві» [Костенко 2011, 120-121]. Науковці вважають, що таким чином письменниця ще й ще раз повертає читача до першочергового на сьогодні: українському народові треба вперто доводити і, врешті-решт – довести, свою спроможність до державотворення, здатність до більш адекватних відповідей на виклики часу. Тільки тоді він зможе стати «історичним народом» (за Гегелем), а не слугуватиме етноматеріалом, хай і не вельми піддатливим, для поживи й посилення інших етносів [Ковалевський, 2004, 122].

В українців весь час віднімали них же самих, тобто саме поняття українського народу й української нації, *«вищеплювали у свідомість, що мій народ не гордий, що він упосліджений, все стоїть на колінах і ніяк не встане»* [Костенко 2011, 160].

Як зазначає С. Барабаш, світоглядна ситуація останніх десятиріч до здобуття незалежності України зумовила своєрідний характер гуманітарних досліджень: про українську культуру говорили, не торкаючись її національного змісту [Барабаш, 2003, 8], що й підштовхнуло Л. Костенко до роздумів над «Головним дзеркалом», від якого українці мають не ефект, а дефект: *«маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, уламки розкидані скрізь по світу. Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він*

умисно спотворює обличчя нації. Відтак і живемо в постійному відчутті негараздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини. В той час, коли справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати над світом, вивчати світ об'єктивно, і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас» [Костенко 2000, 10]. Повністю метафоричним є образ Дзеркала, який дещо запозичений із казок Г.-Х. Андерсена. Запозиченим, власне, є не лише образ, але і його сутність: неправильна робота дзеркала, спотворення ним зображення (образу) призводить до страшних наслідків. Але ж знову: є хтось, хто навмисно псує це дзеркало і цей хтось – від нечистого. Як говорить мудрість: «Казка вигадка, але в ній є натяк... і урок». Дефективне дзеркало спотворило Істину, а це обернулось для українського народу приниженням, яке *«робить нас безпорадними. Приниження робить нас ізгоями»* [Костенко 2011, 155], – пише Ліна Костенко в «Записках українського самашедшого». Обурюється проти такого приниження головний герой роману «Записки», адже він думає не лише про себе, а й про долю наступного покоління, до якого належить його син: *«Я не знаю, чи є ще десь інша країна за кількістю принижень на душу населення? Віддайте мені життя! Віддайте мені мою Батьківщину! Якщо я народився, значить на цій землі мені теж щось належить. Але нахабні, розв'язні, безсовісні – не віддадуть! Ми бездомні у своєму домі, ми безпритульні у своїй країні. А ті мертві, що тримали лінію оборони, – в історії вони є, у свідомості їх вже немає»* [Костенко 2011, 177]. У цій цитаті переважає окличне забарвлення речень, що свідчить про «накал емоцій» аж до такого: *«І повстав. Душа спитала – доки?! / Втопили край у підлості і злі. / І я сказав: чужинці, дайте спокій. / Не сійте зради на моїй землі. / Уже і так насіяно. Вродило. / Вже не бере ні плуг, ані коса. / А ми ще є. І то найбільше диво, / що цей народ іще раз воскреса»* [Костенко 2010, 130].

Сподіваємось, що українці як нація мають перспективу духовного воскресіння. Вони зможуть довести світові, що давно не «стоять на колінах», що це нація вже не сліпа, тому їй і «не треба поводитирів», що «фронт національної гідності триматимуть живі». А нам залишається разом з Ліною Костенко помолитися за співвітчизників: *«О Божа Мати, змилуйся над нами! / Дай розум в серце й правду на вуста»* [Костенко 2010, 144].

У перспективі подальших пошуків лишається: 1) дослідження та комплексний аналіз лінгвокультурних концептів української мовної картини світу; 2) укладання словника лінгвокультурних концептів українських письменників.

Література

- Барабаш С. Поетична історіософія Ліни Костенко: безсмертя Духу / С. Барабаш. – Кіровоград: ТОВ «Атлант», 2003. – 79 с.
- Брюховецький В.С. Ліна Костенко: Нарис творчості / В.С. Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
- Дзюба І.М. Є поети для епох / І.М. Дзюба. – К.: Либідь, 2011. – 208 с.
- Бондар С.В. Історія української філософії: [підручник] / С.В. Бондар. – К.: Академвидав, 2008. – 624 с. (Альма-матер).
- Ковалевський О.В. Ліна Костенко. Нарис творчо-світоглядної біографії / О.В. Ковалевський. – Вид. 2-ге переробл. і доп. – Х.: Прапор, 2004. – 192 с.
- Півень В.Ф. Ідіостиль поетичних творів Святослава Гординського / В.Ф. Півень: автореф. дис. ...на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01.– Запоріжжя, 2007.– 23 с.
- Салига Т. «Держава слова» Ліни Костенко / Т. Салига // Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: Матеріали круглого столу / Ред.-упоряд. Т.В. Шаповаленко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 105 с. – С. 50-54.
- Воркачев С.Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация : истоки и цели / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76-83.

Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» / Е.С. Кубрякова // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2001. – Вып. 1. – С. 4-10.

Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.

Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 769 с.

Бондаренко С. Ліна Костенко : «Викопую з-під льоду свій народ» / Станіслав Бондаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1881/>

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала / Л. Костенко // Урок української. – 2000. - № 2. – С. 9-15.

2. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. – (Перлини сучасної літератури).

3. Костенко Л.В. Берестечко: історичний роман / Л.В. Костенко; [авт. післям. І. Дзюба, В. Панченко]; іл. С. Якутовича. – К.: Либідь, 2010. – 232 с.

4. Костенко Л.В. Вибране / Л.В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.

5. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури / Л. Костенко // Урок української. – 2000. - № 2. – С. 2-7 (напис. 1991 року).

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО- АВТОРСЬКИХ КАРТИН СВІТУ О. ГЕНРІ ТА ДЖ. ДЖОЙСА

О.В. Федорова

Постановка проблеми. Художній образ «маленької людини» є авторським відображенням соціального типу людини останньої чверті ХІХ ст., згорнутою ідеєю співіснування людини та суспільства, яка пронизує все тло художніх текстів О. Генрі та Джеймса Джойса. Поняття «образу» завжди знаходилося у центрі когнітивних досліджень семантики художнього тексту. За останні десятиліття на перший план було винесено такі ключові питання, як когнітивні та лінгвостилістичні особливості словесних образів у поетичних текстах (Л.І. Белехова), тропеїчні засоби вираження словесних поетичних образів (О.С. Маріна, Н.В. Ярова), синтаксичні засоби створення поетичних образів (О.Й. Філіпчик), символіка словесних поетичних образів (Т.Ю. Горчак), гендерна специфіка художніх образів у поетичних текстах (А.О. Колесова). Отже, комплексне дослідження образу проведене лише в поетичному мовленні. Проте питання щодо змісту художнього образу та його призначення у художньому прозовому мовленні не отримало належної уваги і залишається відкритим.

Актуальність дослідження визначається, по-перше, антропоцентричною спрямованістю сучасної лінгвістики, її скерованістю на вивчення людини у різних її іпостасях – зовнішньому та внутрішньому світі, що дозволяє говорити про те, які саме лінгвокогнітивні структури мислення забезпечують організацію інформації про художній образ, «маленької людини» зокрема. По-друге, загальною тенденцією до розгляду семантики художнього тексту крізь призму ментальних процесів, що дає відповідь на питання «як» і «чому саме такими засобами», прямі й образні номінації об'єктивують знання людини про світ. Визначення лінгвокогнітивних властивостей художнього образу «маленької людини» дозволяє не лише реконструювати авторське бачення «маленької людини» (її стилю життя, соціальних відносин, внутрішнього світу), а й вилучити приховані смисли, що сприяють формуванню й корегуванню уявлень читача про пересічного мешканця американської й ірландської дійсності кінця ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень. У річищі когнітивної парадигми увага науковців спрямована на дослідження *лінгвокогнітивного аспекту* художнього образу, а саме на виявлення лінгвокогнітивних механізмів формування художнього образу (лінгвокогнітивні операції мапування) (М. Freeman, Z. Kövesces, G. Lakoff, M. Turner) та способів мовленнєвого оформлення словесних поетичних образів (Л.В. Димитренко, О.С. Маріна, О.Й. Філіпчик). Окрім того, у світлі когнітивної поетики словесні образи осмислюються як лінгвокогнітивні конструкти, що інкорпорують передконцептуальну, концептуальну й вербальну іпостасі (Л.І. Белехова). Проте поза увагою дослідників залишається ієрархічне відтворення концептуальної іпостасі саме художнього образу в прозовому мовленні, на що і сфокусоване наше дослідження.

Художній образ «маленької людини» є інтернаціональним, тобто існує у художньому мовленні різних народів. Актуальність звернення до цього образу пов'язана з його загальністю, позачасовістю й національною незакріпленістю. У літературознавстві зміст образу «маленької людини» визначається як такий, якому властиві низька позиція в соціальній ієрархії, незахищеність, приниженість, покірність разом з відчуттям несправедливості усталеного порядку, ураженою

гордістю й бунтарським поривом [Епштейн 2005, 193]. Такий образ людини-жертви, надломленої умовами життя, приниженої, покірливої власній «маленькій» долі [Пудова 2011, 127; Сокол 2003, 56–57] вперше втілено в російській художній літературі 20–30 рр. XIX ст. з появою епохи реалізму.

Розуміння образу «маленької людини» як цілісного явища, що визначає обличчя епохи реалізму, приводить до формування художнього концепту, закріпленого словосполученням **МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА**. Цей концепт є універсальним художнім досвідом, зафіксованим у культурній пам'яті як етноспецифічне відображення фрагменту суб'єктивної дійсності [Приходько 2013, 30], здатного виступати «будівельним матеріалом» при формуванні нових художніх смислів [Міллер 2000, 41–42].

Специфіка художнього концепту **МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА** полягає в тому, що він дозволяє розглянути в єдності індивідуально-авторську картину світу та національну світокультурно-етнічну спільноту в межах певного фіксованого обсягу, тобто обмеженості письменника одним художнім твором чи кількома творами певного періоду його творчості [Беспалова 2002, 90; Ніконова 2008, 104, 113; Кудінова 2005, 57–63]. Як відгук на попередній мовний і культурний досвід [Воробйова 2011, 60], виражений у художній картині світу першої пол. XIX ст., у текстах Джеймса Джойса та О. Генрі концепт **МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА** репрезентує індивідуально-авторське осмислення соціального типу людини наприкінці XIX ст., що зумовлює його контрастивне дослідження.

Концептуальний вимір художнього образу «маленької людини» постає і як концептосфера, що є сукупністю національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури першої пол. XX ст., і як концептополе [Приходько 2013].

Дослідження концептополя художнього тексту (або низки текстів) як когнітивно-семантичного конструкту, який репрезентує собою сукупність художніх концептів, є одним з актуальних напрямів сучасної когнітивної лінгвістики. Ідіополе концепту є мікросистемою, яка існує у середині макросистеми (концептополя). Обидві системи формуються за рахунок логіко-тематичних угруповань атомарних одиниць – (като)концептів [Кагановська 2002, 46; Приходько 2013, 194].

Концептополе трактуємо слідом за А.М. Приходько як сегмент концептосфери, відповідальний за організацію когнітивно-семантичного простору [Приходько 2013, 173] художніх текстів О. Генрі та Дж. Джойса. При цьому центральною одиницею концептополя й атомарною одиницею концептосфери виступає концепт **МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА** як ядро художнього образу «маленької людини».

Концептополе образу не є статичним ментальним утворенням, його ядерно-периферійний склад змінюється відповідно до переходу дейктичного центру [Bühler 1982; Fillmore 1971; Levinson 1983; Rauh 1983] від одного учасника художнього мовлення до іншого, адже кожна людина володіє різним обсягом знань про світ. Архітектоніка когнітивно-семантичного простору художніх текстів О. Генрі та Дж. Джойса ніколи не буде тотожною, насамперед, через відмінність егоцентричних координат (дейктично-просторово-темпоральних) адресантів та сукупності екстралінгвістичних факторів (історичний розвиток, індивідуально-культурний досвід, базові знання, ціннісні орієнтири та ін.). Такий опосередкований характер відношень *дійсність – адресант – твір – адресат* визначає концептуальну організацію семантичного простору текстів.

Концептуальний простір художнього образу «маленької людини» формується на основі злиття спільних ознак концептів, зумовлюючи цілісність концептополя художніх текстів О. Генрі та Дж. Джойса. Така макросистема передбачає наявність художніх концептів конгруентних усьому концептополю та один одному. Ядерною

змістовою одиницею концептуальної іпостасі художнього образу «маленької людини» є концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, активований у текстах американського та ірландського письменників. Цей концепт знаходиться в центрі «ідей, думок, сприйняття» [Потебня 1976, 521] адресанта і його епохи. У межах концептополя художній концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА також займає центральну позицію. Екстраполюючи концепцію А.М. Приходько про те, що концептополем мікрорівня є ідіополі (мікросистема) окремого концепту [Приходько 2008, 214], вважаємо, що художній концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА складається з ієрархії таких смислових сегментів, як домени, субдомени та парцели.

Таким чином, «маленька людина» як кумулятивний образ не тільки входить до ядра образної системи художніх текстів О. Генрі та Дж. Джойса, але й є метафоричним виразом номінації художнього концепту як згорнутої ідеї усього художнього контексту. З огляду на це, концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА може бути як позитивно, так і негативно маркованою ментальною одиницею, що постає лінгвосоціокультурним феноменом, несе певну валоративність наднаціонального, національного й індивідуально-авторського характеру та є об'єктивованою мовними засобами [Приходько 2013, 75].

У річищі когнітивної лінгвістики значення будь-якого концепту та способи організації знань про нього можуть бути визначеними з позиції *когнітивної царини* або *домени* (концепція когнітивної граматики) [Langacker 1987], *фрейму* (теорія фреймової семантики) [Fillmore 1977] або *ідеалізованої когнітивної моделі* (теорія когнітивної метафори та метонімії) [Lakoff 1980]. Саме ці когнітивні структури дозволяють, на відміну від традиційного підходу до семантики, визначити поняття не за його відношеннями до інших понять, а до спільної *концептуальної бази*.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз семантичних варіантів ключових лексем концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА та виявлені складові його змісту уможливили подальше визначення базових доменів концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА (рис. 1) шляхом залучення когнітивно-матричного аналізу. Складники концептуальної матриці відкривають доступ до різних когнітивних царин, проте жодна з них не є домінантною за відношенням до інших.

Так, компоненти *зовнішній вигляд* та *риса характеру* дозволили виділити домен ПОРТРЕТ, що містить інформацію про зовнішність, зовнішній вигляд та характер «маленької людини», вербалізовану *іменниками* *face, head, eyes, hair, body, stature, features, figure, build, frame, look, appearance, character, nature* та *прикметниками* *little, small, humble, modest, neat, ordinary, poor, brown, sun-burned, heavy, grey, pale, vacant, white, shabby, faded, dark, helpless, passive, indifferent*.

Компонент *риса характеру* активує також домен ДОМІВКА як відображення в художньому творі внутрішнього світу «маленької людини» шляхом опису предметів, що її оточують, екстер'єру та інтер'єру домівки, кімнати. В аспекті структурної організації знань про «маленьку людину» на основі здобутків літературознавства (М.Н. Епштейн, Г.І. Лобанова, Т.В. Пудова, Є.М. Сокол) встановлено, що зміст художнього образу «маленької людини» формується шляхом протиставлення зовнішньому світу її внутрішній світ. Контекстуально-інтерпретаційний аналіз художніх текстів Дж. Джойса та О. Генрі виявив чітку опозицію доменів ПОРТРЕТ та ДОМІВКА як відображення інформації про зовнішній та внутрішній світ «маленької людини». Домен ДОМІВКА активується *іменниками* – *house, home, room, furniture, things, wall, window, door, floor, piano*, *прикметниками* – *little, small, humble, poor, unassuming, chaste, ordinary, comfortable, white, plain, neat, big, light, close to heart, somber, dark, distressing, cold*.

Компоненти *соціальна значущість* та *спосіб життя* на основі опозиції соціальне/індивідуальне активують домени СУСПІЛЬСТВО та ПОБУТ. Домен СУСПІЛЬСТВО містить інформацію про міжособистісне спілкування, моральні цінності, соціальний статус, оточення «маленької людини», що репрезентовані у словесній тканині художнього тексту іменниками – *communication, surroundings, society, intercourse, bond, friends, family, beloved, companions, duty, necessity*, прикметниками – *small, little, puny, petty, paltry, trifling, insignificant, inessential, honest, noble, social, modest* та дієсловами – *part off, break off, live without*. ПОБУТ – устрій життя, рід діяльності «маленької людини», вербалізований іменниками – *life, living, mode, work, routine, wayoflife*, прикметниками – *scarce, slave, hard, ordinary, little, tiresome, dull, irksome, honest, good*, прислівниками – *deadly, faithfully, daily* тощо.

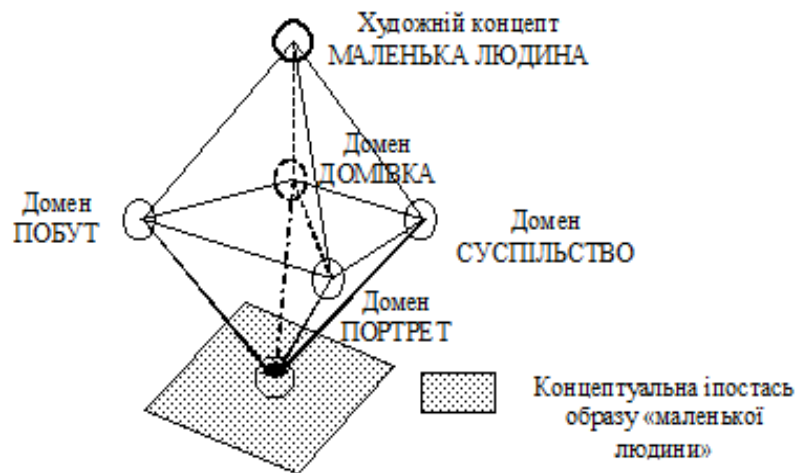

Рис. 1. Концептуальна матриця художнього концепту
МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА

На відміну від концептуальної матриці, ідіополе концепту має ієрархічний характер. З метою реконструкції ідіополя концепту *МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА* необхідним є виявлення ієрархічної структури складників концептуальної матриці – базових domenів – шляхом залучення концепції *фігура – фон*.

Домен **ПОРТРЕТ** інкорпорує декілька змінних (*variables*) [Dijk 1983, 47] або субдоменів: **ЗОВНІШНІСТЬ**, **ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД** та **ХАРАКТЕР** особистості. Аналізуючи субдомен **ЗОВНІШНІСТЬ** шляхом його профілювання відносно інших когнітивних царин нижчого рівня, нами було виявлено такі її субдомени: **ОБЛИЧЧЯ**, **ВОЛОССЯ**, **СТАТУРА**, **ЗРІСТ**. Субдомен **ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД** може бути реалізованим на рівні атрибутивної якості як прямої референції до образу «маленької людини» шляхом його вербалізації у вигляді прикметників. До його субдоменів можна віднести: **ОДЯГ**, **ПРИКРАСИ**, **ВЗУТТЯ**. Слід відзначити опозиційні відношення всередині субдомену **ХАРАКТЕР**: з одного боку, конкретні вчинки або поведінка визначають психологічний портрет людини, а з іншого боку, їх відсутність є неабияким показником у зображенні внутрішнього світу «маленької людини» (пасивність, відсутність бажання діяти тощо).

Назва домену **ПОБУТ** трактується у тлумачних словниках як «уклад життя людини або певної соціальної групи» [22]. Це поняття позначає і саму діяльність, яку людина виконує в повсякденному житті, і продукт цієї діяльності. Поняття «*побут*» з традиційною семантикою «*звичний образ життя*» формується у 30-40 pp. XIX ст. як

одне з найбільш уживаних понять епохи реалізму і стає невід'ємною складовою образу «маленької людини» шляхом зображення сірих буднів, одноманітності й безпросвітності її життя. Відповідно до зазначеного, домен ПОБУТ профілюється відносно субдоменів ЗВИЧАЇ, УСТРІЙ ЖИТТЯ, ПРАЦЯ. Ці субдомени можуть бути реалізовані в індивідуальному, сімейному, соціальному або територіальному (сільський, міський, національний) аспектах життя. До їх прототипових репрезентантів відносяться звички, традиції, норми й порядки, умови життя, характерні для людини, соціальної групи або суспільства в цілому. Таким чином, на відміну від інших (багатовершинних) складових концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, домен ПОБУТ є одновершинним [Ніконова 2008, 247] за способом структурування його складників. Відповідно до приєднання структурних компонентів його конституенти – ЗВИЧАЇ та УСТРІЙ ЖИТТЯ – носять суміжний характер й позначають поняття, що перетинаються.

Домен **ДОМІВКА** функціонує як референція до внутрішнього світу «маленької людини», фоном якого є субдомени – ЕКСТЕР'ЄР, СКЛАДОВІ, ІНТЕР'ЄР. Прототипом субдомену СКЛАДОВІ дому є КІМНАТА «маленької людини», до когнітивних ознак якої можна віднести розмір, освітленість, охайність, комфортність та ін. Субдомен ІНТЕР'ЄР інкорпорує такі складники, як МЕБЛІ, ПРЕДМЕТИ та КОЛІР оздоблення. Останній субдомен є маргінальним і може бути активованим будь-якою когнітивною категорією в межах домену ДОМІВКА. Отже, цей домен, як і попередні два (ПОРТРЕТ і ПОБУТ), є односпрямованим [Ніконова 2008, 249] за характером розгортання фонових знань про певний об'єкт.

Домен **СУСПІЛЬСТВО** репрезентований багаторівнево і профілюється відносно субдоменів МІЖОСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ, МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ, ОТОЧЕННЯ. Художній образ «маленької людини» може створюватися як через опис людей, які її оточують (ОТОЧЕННЯ) – СІМ'Ї, КОХАНОЇ/КОХАНОГО, ДРУЗІВ, КОЛЕГ, так і шляхом установлення стосунків між ними (МІЖОСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ) або визначення домінантних духовних й етичних норм їх поведінки (МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ). Таким чином, домен СУСПІЛЬСТВО є кільцевим або замкнутим відповідно до зв'язку між його складниками. Міжособистісне спілкування передбачає вербальний та духовний зв'язок з оточенням і багато в чому залежить від моральних цінностей людини, закладених її оточенням.

Домени нижчого рівня або субдомени, уведені як результат фонових знань про світ, є мікроструктурами, що впорядковують інформацію про вищі когнітивні царини – домени. Таким чином, домени вищого типу як сегменти ідіополя художнього концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА (рис. 2) репрезентують знання про її зовнішній та внутрішній світ, світ людей та предметів, які її оточують.

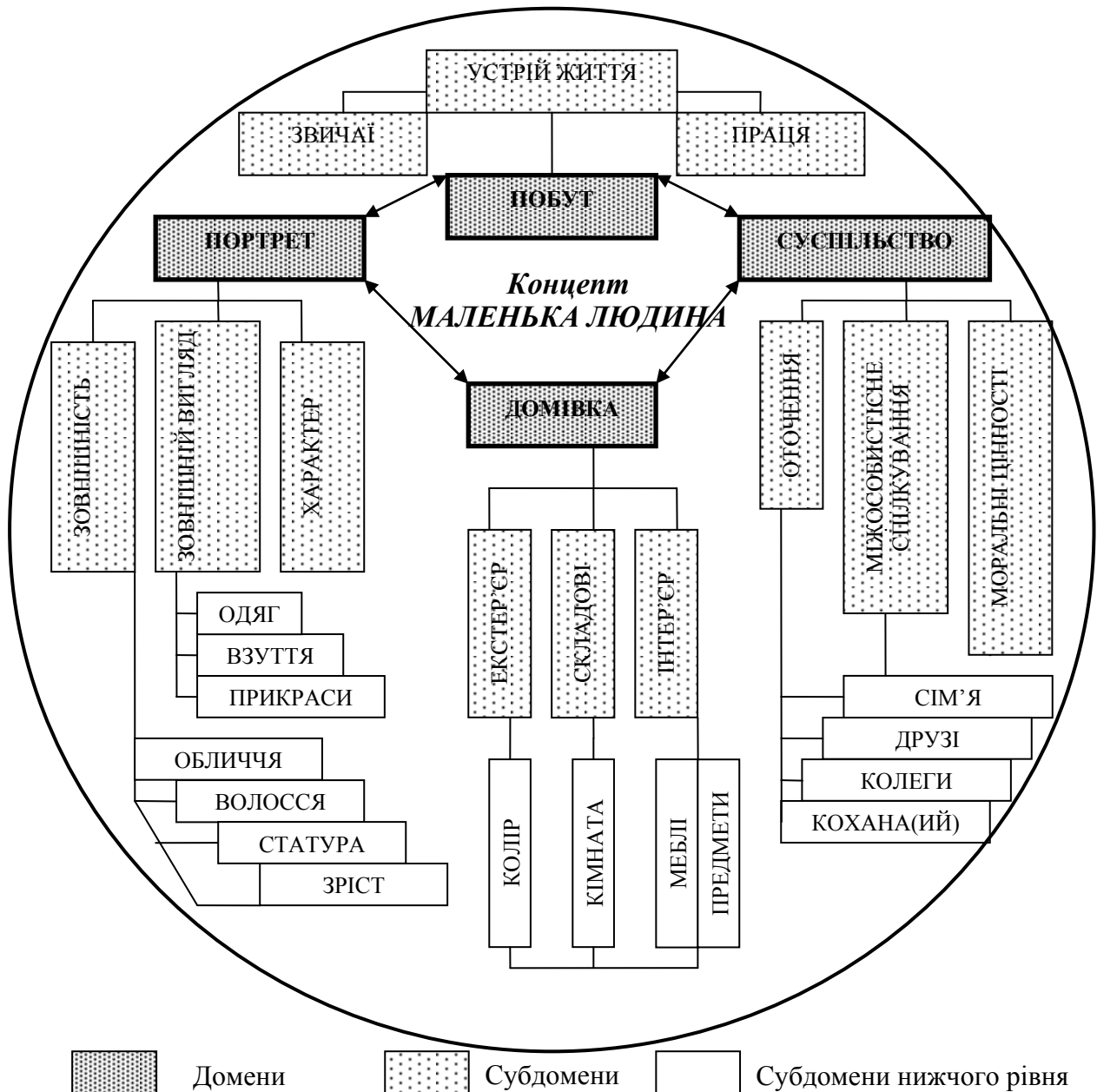

Рис. 2. Ідіополе художнього концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА

Як було зазначено вище, ідіополе концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, структуроване доменами та парцелями, є мікросистемою, яка існує у середині макросистеми – *концептополя*.

Системна організація концептополя передбачає виділення таксонів вищого і нижчого порядку. Ядром концептополя виступає концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, що виконує і роль базового концепту, і системного стрижня відповідного концептополя, характеризуючись багаторівневою системою організації. Периферію поля складають ті сегменти, що мають менший ступінь інтенсивності вияву свого афекту. Інакше кажучи, ядром є концепт з найбільшою чуттєво-наочною конкретністю, а більш абстрактні – складають периферію. Периферійний статус тієї чи іншої атомарної одиниці не впливає на рівень її значущості в межах концептополя, а свідчить про ступень її віддаленості від ядра відповідно до конкретності й наочності образного зображення.

Так, мезаконцепти, що входять до складу гіпоконцепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, володіють бінарними оцінними характеристиками як відображення двоякості буття, дуальної природи людини і є актуалізованими у вигляді концептуальних діад (табл. 1): ЖИТТЯ :: СМЕРТЬ, БАГАТСТВО :: БІДНІСТЬ, СІМ'Я :: САМОТНІСТЬ, НАДІЯ :: ЗНЕВІР'Я.

Таблица 1

Ієрархія таксонів концептополя «Маленька людина»

Гіпоконцепт	Мезаконцепти	(Ката)концепти
МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА	ЖИТТЯ	РУХ, ПРАЦЯ, ЛЮБОВ
	СМЕРТЬ	ПАРАЛІЧ, СОН, ТЕМРЯВА
	БАГАТСТВО	ГРОШІ, НУДЬГА
	БІДНІСТЬ	ПРАЦЯ, ПОБУТ
	СІМ'Я	ДРУЗІ, КОХАНІЙ (А)
	САМОТНІСТЬ	ТИША, ОBOB'ЯЗОК
	НАДІЯ	МРІЯ, ВИБІР, РУХ
	ЗНЕВІР'Я	СОН, ЦИКЛІЧНІСТЬ, УСАМІТНЕННЯ

Використання саме цих художніх концептів у якості периферійного складу концептополя «Маленька людина» зумовлено результатами кількісного аналізу, які підтверджують їх центральну позицію у концептуальній системі письменників за частотою актуалізації у художніх контекстах (табл. 2).

Таблица 2

Найуживаніші художні концепти у межах концептополя

Художній концепт	Кількість контекстів у творах Дж.Джойса	Кількість контекстів у творах О'Генрі
ЖИТТЯ	82	539
СМЕРТЬ	18	82
БАГАТСТВО	12	241
БІДНІСТЬ	21	172
СІМ'Я	9	151
САМОТНІСТЬ	23	124
НАДІЯ	17	245
ЗНЕВІР'Я	27	152

Концептуальні діади постають як пари тематично пов'язаних концептів, які у сукупності відображають індивідуально-авторське осмислення ключових тем художніх творів О'Генрі та Дж. Джойса і основні ціннісні орієнтири письменників. Ці мезаконцепти утворюють *ближню периферію* поля і характеризуються відношеннями координатії через приблизно однакову продуктивність актуалізації у художніх текстах, де вони отримують прирощення смислу, тобто додаткове смислове навантаження крізь призму індивідуально-авторського осмислення та завдяки входженню у комбінаторні зв'язки з іншими концептами. Комбінаторика концепту виступає як здатність сполучуватися з іншими концептами у словесній тканині одного твору.

У межах дослідження художні концепти, репрезентовані у 271 тексті О'Генрі, є концептами текстового універсуму, сформованого на основі інтеграції художнього контексту та індивідуально-когнітивного виміру адресанта (автора) – окремі тексти

утворюють цикли, інкорпорація яких формує єдиний текст як відображення певного мотиву в творчості письменника [Лотман 1996, 130]. Концепти, актуалізовані у збірці Дж. Джойса «Dubliners», є концептами циклу, для якого також характерна єдність мовного та ідейного змісту. Спільною ідеєю, яка пронизує усі тексти О. Генрі та Дж. Джойса та є втіленою у прямих й образних номінаціях, виступає художній образ «маленької людини».

Дальню периферію складають мезаконцепти, яким властива певна етнокультурна специфіка, тобто приналежність до національної свідомості – ірландської (ТЕРПИМІСТЬ, ЦИКЛІЧНІСТЬ, УСАМІТНЕННЯ, НУДЬГА, ЦЕРКВА) та американської (РУХ, ГРОШІ, АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ, ДЕМОКРАТІЯ, ВИБІР) (Рис. 3).

Актуалізація будь-якого сегменту концептополя, концептуальної діади у межах художніх текстів О'Генрі та Дж. Джойса буде мати прямий вплив на інтерпретацію адресатом художнього образу «маленької людини», адже художній текст є результатом інтеріоризації знань про певний фрагмент картини світу.

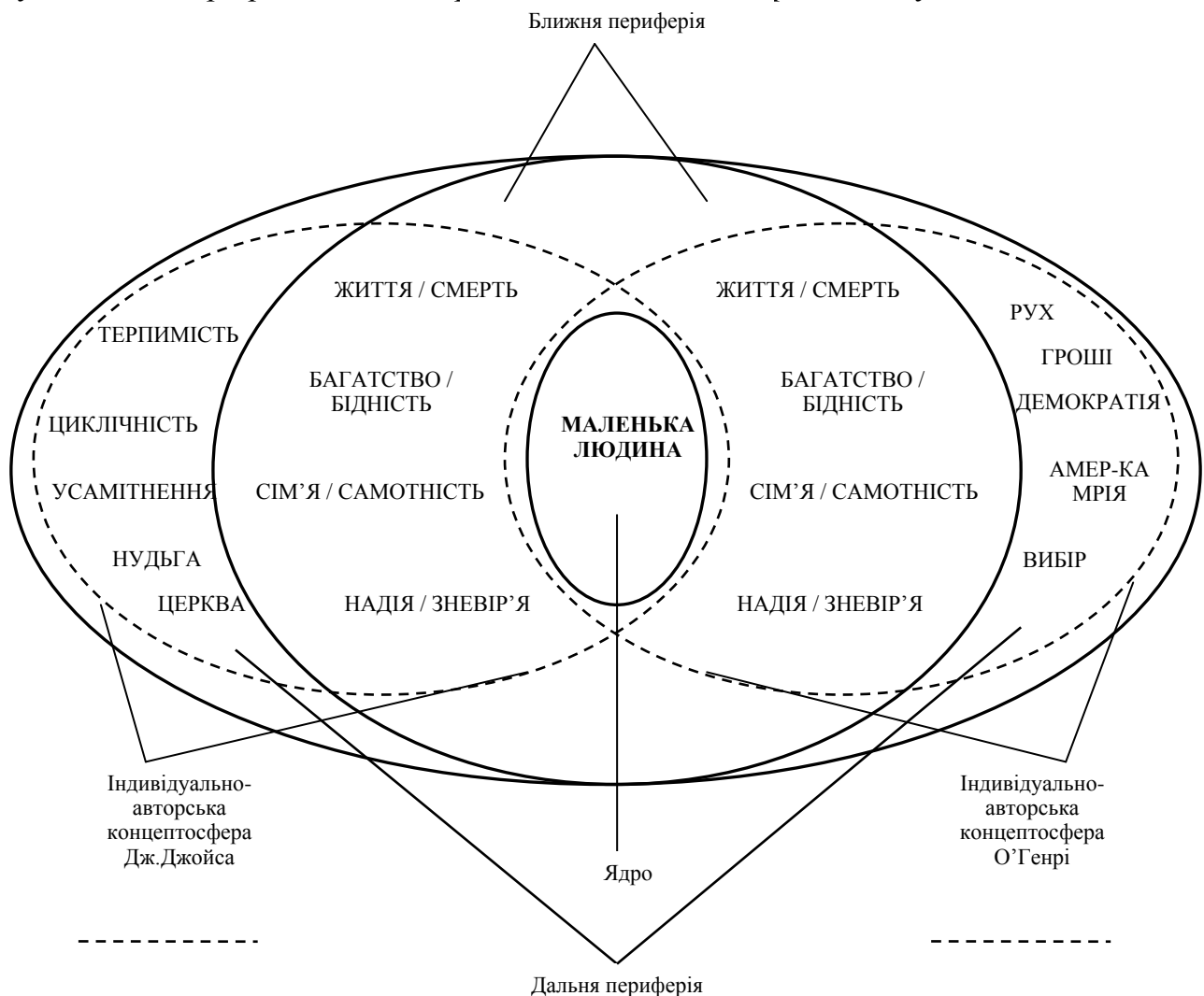

Рис. 3. Узагальнена модель концептополя «Маленька людина»

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Концепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА (LITTLEMAN) є центральною, ядерною одиницею концептуального виміру художнього образу «маленької людини». За сферою та середовищем свого функціонування цей концепт є художнім, тобто таким, що формується на основі

універсального художнього досвіду як етноспецифічного відбиття суб'єктивної дійсності Ірландії та США кінця XIX ст., вербалізованого у художніх текстах Джеймса Джойса та О. Генрі.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз сполучуваності слів у межах різних мікроконтекстів дозволив визначити адгерентні конотації ключових лексем концепту та уможливив виявлення чотирьох складників поняттєвої площини художнього образу «маленької людини» – соціальна значущість, зовнішній вигляд, риси характеру, спосіб життя. Так, на основі семантичних компонентів змісту концепту було виділено складові його концептуальної матриці або базові домени його ідіополя – ПОРТРЕТ, ПОБУТ, ДОМІВКА, СУСПІЛЬСТВО. З метою виявлення ієрархічної структури ідіополя застосовано концепцію фігура – фон.

У ході дослідження було виявлено, що концептополе «Маленька людина» є макросистемою вищого порядку за відношенням до ідіополя художнього концепту МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА як мікросистеми, що підпорядкована першій за принципами зв'язку та ієрархії. Вищим таксоном концептополя є гіперконцепт МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, що функціонує як ключова ментальна одиниця концептуального виміру художнього образу «маленької людини», і як системний стрижень (ядро) концептополя, і як інтегральна ідея, що інкорпорує усі концепти та їх кореляції у межах художнього простору текстів О. Генрі та Джеймса Джойса.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у зіставному аналізі когнітивного й комунікативного стилю О. Генрі та Джеймса Джойса.

Література

- Беспалова О.Е. О соотношении художественного и культурного концептов (на материале поэзии Н. Гумилева) / О.Е. Беспалова // Слово. Семантика: сб. науч. тр., посвященный юбилею проф. В.В. Степановой. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. – С. 89–95.
- Воробйова О.П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О.П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–63.
- Эпштейн М.Н. Постмодерн в русской литературе : [учеб. пособие для студ. вузов] / М.Н. Эпштейн. – М. : Высшая школа, 2005. – 495 с.
- Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини XX ст.) / О.М. Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
- Кудинова Е.А. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Е.А. Кудинова // Современные парадигмы лингвистики. – Волгоград, 2005. – С. 57–63.
- Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство, 1996. – 848 с.
- Миллер Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л.В. Миллер // Мир русского слова. – СПб, 2000. – № 4. – С. 39–45.
- Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Віра Григорівна Ніконова. – Дніпропетровськ, 2008. – 556 с.
- Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
- Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы : [монография] / А.Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. – 307 с.
- Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М., 1976. – 544 с.
- Пудова Т.В. «Маленький человек»: ретроспектива образа / Т.В. Пудова // Філологічні науки. – Дніпропетровськ: Вісник Дніпропетровського університету економіки та права. – 2011. – № 1. – С. 125–131.
- Сокол Е.М. «Маленький человек в творчестве русских писателей 1840-х годов» в свете христианской традиции (от Гоголя к Достоевскому) : дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.01 / Сокол Евгения Михайловна; Московский государственный областной ун-т. – М., 2003. – 265 с.

- Bühler K.* The deictic field of language and deictic words / K. Bühler // *Speech, place and action: Studies in deixis and related topics.* – New York: Wiley, 1982. – P. 9–30.
- Dijkvan T.A. and Kintsch W.* Strategies of Discourse Comprehension / T.A. van Dijk, W. Kintsch. – New York: Academic Press, 1983. – 418 p.
- Fillmore C.J.* Toward a Theory of Deixis / C.J. Fillmore // *University of Hawaii, Working Papers in Linguistics*, 1971. – № 3/4. – P. 219–242.
- Fowler R.* Linguistics and the Novel / R. Fowler. – London: Methuen, 1977. – 141 p.
- Lakoff G.* Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.
- Langacker R.W.* Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. – 516 p.
- Levinson S.C.* Pragmatics / S.C. Levinson. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983. – 420p.
- Rauh G.* Aspects of Deixis / G. Rauh // *Essays on Deixis*; ed. G. Rauh. – Tübingen: Narr, 1983. – P. 9–60.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.– К.; Ірпінь: ВТ «Перун», 2003.–1440 с.

АВТОРСКИЙ КОЛЛЕКТИВ МОНОГРАФИИ «КОНЦЕПТЫ И КОНТРАСТЫ»

Бабелюк Оксана, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры технического перевода учебно-научного института психологии и социальной защиты Львовского государственного университета безопасности жизнедеятельности. Автор более 100 публикаций, из них 100 научного и 6 учебно-методического характера, в том числе 1 монография, более 80 статей в профессиональных изданиях Украины и 2 учебника с грифом МОН Украины. Главный редактор «Научного вестника Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко. Серия: Филологические науки (языкознание)» и «Львовского филологического журнала» в ЛДУБЖ, член редколлегии зарубежного филологического журнала (Католический университет г. Люблин (Польша). С 2014 года – профессор кафедры английской филологии и перевода в Академии полонийной в г. Ченстохова (Польша). Участник международных программ обмена преподавателей Erasmus + (Латвия 2016, Польша 2017). За научные достижения отмечена международным библиографическим центром «The 20th Century Award for Achievement» – International Biographical Centre, Cambridge, England (1997 г.). **Основной круг научных интересов:** лингвопоэтика, постмодернистская поэтика, лингвистика безопасности, современная постмодернистская проза, психолингвистика. **E-mail:** babelyuko@gmail.com.

Багацкая Елена, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры германской филологии Сумского государственного педагогического университета имени А.С. Макаренко. Автор 38 научных и учебно-методических работ (из них 3 коллективные монографии, 1 учебное пособие с грифом МОН Украины, 3 учебных пособия) по вопросам английской филологии. В сентябре 2016 года прошла научную стажировку в Северном национальном университете, город Иньчуань провинция Нинся, Китай. **Основной круг научных интересов:** когнитивная лингвистика, концептология, нарратология, интерпретация художественного текста. **E-mail:** helen.bg770228@gmail.com.

Беценко Татьяна, доктор филологических наук, профессор. Автор свыше 200 научных работ (из них – три монографии, три словаря, пять учебных пособий (три – в соавторстве)) по проблемам топонимики, стилистики, лингвофольклористики, лингвистического краеведения, теории языка. С 2011 г. – доктор филологических наук, с 2014 – профессор кафедры украинского языка Сумского государственного педагогического университета им. А. С. Макаренко. **Основной круг интересов:** топонимика, лингвофольклористика, лингвистическое краеведение, стилистика, филологический анализ текста, лингвистическая герменевтика, теория языка, фоника, теория текста, лингвистика текста, народоведение, преподавание украинского языка. **E-mail:** becenko@rambler.ru; tpb2016@ukr.net.

Бондаренко Евгения, доктор филологических наук, профессор. Автор 150 научных работ (из них 5 монографий: 2 личных и 3 коллективных) по проблемам когнитивной лингвистики, 17 курсов лекций и учебных пособий, часть из которых издана за рубежом. С 2012 г. – профессор кафедры английской филологии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, темпоралистика, теория картины мира, информационные войны. **E-mail:** y.v.bondarenko@karazin.ua.

Бордюк Людмила, кандидат филологических наук, доцент кафедры прикладной лингвистики Национального университета «Львовская политехника». Автор более 80 научных работ (из них Курс лекций «*Translation Theory and Practice: English-Ukrainian Intercultural Aspect*»; учебное пособие для студентов филологических специальностей «*Translation as Intercultural Communication: English-Ukrainian*»; *English-Ukrainian Glossary of Academic Terms*; глава в международной коллективной монографии *Business Education and Emerging Market Economies: Perspective and Best Practices*. – Kluwer Academic Publishers), член Американской ассоциации прикладной лингвистики (AAAL), Международной ассоциации прикладной лингвистики (AILA). Принимала участие в образовательных проектах Британского Совета, Конгресса ЮНЕСКО по вопросам межкультурного образования. Старший научный исследователь Программы сенатора Фулбрайта (1999-2000). **Основной круг интересов:** межкультурная коммуникация, лингвокультурология, англоязычная академическая коммуникация, бизнес-коммуникация, дискурсивный анализ, теория и практика перевода, социолингвистика.

Волкова Светлана, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры английской филологии и философии языка имени профессора А.Н. Мореховского Киевского национального лингвистического университета. Автор 55 научных работ (из них 3 монографии: 1 личная и 2 коллективных) по вопросам лингвистики, 6 учебных пособий. В июне-июле 2016 года прошла научную стажировку в г. Прага (Чехия). **Основной круг научных интересов:** когнитивная лингвистика и семиотика, нарратология, мультидисциплинарность в исследовании художественного образа в современных английских прозаических текстах. **E-mail:** volkovasvitlana71@gmail.com.

Воробьёва Ольга, доктор филологических наук, профессор, академик АН высшей школы Украины, Заслуженный работник образования Украины, заведующая кафедрой английской филологии и философии языка имени профессора А. Н. Мореховского Киевского национального лингвистического университета, выпускница Программы имени Фулбрайта. Руководитель Центра когнитивных и семиотических исследований в КНЛУ.

Президент Украинской ассоциации когнитивной лингвистики и поэтики. Автор около 200 научных и учебно-методических публикаций, включая индивидуальную и коллективные монографии (в том числе и зарубежные), учебник по стилистике английского языка, статьи в престижных отечественных и зарубежных журналах. Член редколлегий ряда украинских и зарубежных лингвистических журналов. Член редколлегии серии монографических публикаций Ягеллонского университета (Польша). Член ряда международных лингвистических ассоциаций. Основатель научной школы когнитивной поэтики в Украине. Автор теории эмоционального резонанса в художественном восприятии. **Основной круг интересов:** художественная семантика, когнитивная поэтика, мультимодальная стилистика, когнитивные студии художественного модернизма, когнитивная вирджиниана (исследования малой прозы Вирджинии Вулф), эвристика художественного текста. **E-mail:** o.p.vorobyova@gmail.com.

Голубовская Ирина, доктор филологических наук, профессор. Автор 160 научных работ (из них 4 монографии: 2 личные и 2 коллективные) по вопросам сопоставительной лингвокультурологии и общего языкознания, 10 курсов лекций, учебных пособий и учебников. С 2005/2006 г. по 2016 г. – заведующая кафедрой общего языкознания и классической филологии Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко; с 2016 г. – заведующая кафедрой общего языкознания, классической филологии и неозллингвистики Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Была руководителем проекта в рамках гранта Государственного фонда фундаментальных исследований (РФФИ Ф. 25.7/026) «Классические и современные языки в контексте приоритетов антропологической парадигмы в языкознании: теоретические постулаты и практика изучения» (2008-2011 гг.). В настоящее время (с 2016 -ого года) является научным руководителем темы Института филологии № 16БФ044-01 «Україна і сучасний світ: міжмовний та міжкультурний діалог». **Основной круг интересов:** структурная семантика, лингвистика универсалий, сопоставительная и типологическая лингвистика, лингвокультурология, этнолингвистика, менталингвистика, лингвосинергетика, лингвосемиотика, политическая лингвистика, дискурсология, методика преподавания иностранных языков, методика преподавания украинского и русского языков как иностранных. **E-mail:** igolubovska777@gmail.com.

Гридюшко Ольга, преподаватель кафедры иностранных языков № 2 Национального университета «Одесская юридическая академия», аспирант второго года обучения. **Основной круг интересов:** юридическая лингвистика; соотношение языка и права; юридический, судебный, адвокатский дискурсы; компаративистика; экспериментальная фонетика; теория языковой личности, когнитивная лингвистика. **E-mail:** grydiushko.olga@gmail.com.

Гриняк Ольга, кандидат филологических наук, доцент кафедры практики английского языка Херсонского государственного университета. Автор 25 научных работ (из них 2 коллективные монографии) по лингвистике текста, 4 лекционных курсов. С 2009 по 2013 гг. – помощник декана по международным связям. **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, культурология, история языка. **E-mail:** alexgreen3103@gmail.com.

Грыня Наталия, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков для гуманитарных факультетов Львовского национального университета имени Ивана Франко. Автор 110 публикаций (из них 5 учебников, 1 учебное пособие, 11 рабочих и учебных программ для студентов I-IV курсов юридического факультета). Автор компьютерной базы тестовых заданий для проверки знаний студентов и магистров юридического факультета. Около 20 лет преподает юридический английский язык (Legal English) в группах А, В юридического факультета университета. С 2013 г. – секретарь регионального научного семинара «Актуальные проблемы исследования семантики, дискурсознания и текстолингвистики» кафедры иностранных языков для гуманитарных факультетов Львовского национального университета имени Ивана Франко. **Основной круг интересов:** дискурс, лингвостилистика, семантика, дискурсный анализ текста, методика преподавания английского языка, методические проблемы академического письма. **E-mail:** nata.eng777@gmail.com.

Демчук Наталия, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Львовского торгово-экономического университета. Автор 16 научных публикаций, из которых 15 опубликованы в специализированных изданиях Украины и за рубежом. Автор учебного пособия по деловому французскому языку для студентов всех специальностей (в соавторстве) с грифом МОН Украины. Президент ОО «Альянс Франсез» г. Львова с даты его основания. **Основной круг интересов:** лексикология (терминология: семантические и деривационные особенности терминов экономики французского языка, заимствования (англицизмы, латинская база), прагматика, когнитивная лингвистика (исследование концептосферы терминов маркетинга во французском языке). **E-mail:** cfc@mail.lviv.ua.

Дойчик Оксана, кандидат филологических наук, доцент. Автор более 30 научных работ по когнитивной лингвистике и лингвистике текста. Доцент кафедры английской филологии ПНУ им. В. Стефаника. **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, когнитивная поэтика, концептология, лингвопрагматика, лингвистика текста. **E-mail:** osdoichyk@yahoo.com.

Домброван Татьяна, доктор филологических наук, профессор кафедры грамматики английского языка Одесского национального университета имени И.И. Мечникова. Впервые исследовала через призму синергетической методологии динамическую организацию английского языка в исторической ретроспективе, очертила предметную сферу диахронической

лингвосинергетики и систему методологических принципов исследования, определила понятийный аппарат процессуально ориентированного метаязыка анализа, смоделировала развитие английского языка как самоорганизующейся системы. Эти и другие результаты проведенного исследования вошли в 4 научные монографии Т.И. Домброван, две из которых опубликованы за рубежом. Автор 150 научных работ, соавтор 7 коллективных монографий по проблемам лингвистики и учебника по лингвосинергетике, научных пособий по языкознанию, 12 курсов лекций. **Основной круг интересов:** философия языка, лингвосинергетика, лингвистические универсалии, эволюция и сохранение языковой сложности, разработка междисциплинарных подходов к изучению истории английского языка, психолингвистика, эколингвистика. **E-mail:** dombrovan@gcn.ua.

Домнич Ольга, кандидат филологических наук, доцент, докторант факультета иностранной филологии Запорожского национального университета. Автор 60 научных работ по различным отраслевым проблемам лингвистики, а также специализированного сопоставительного словаря национальных вариантов английского языка «Borrowings into Native Varieties of English: a Dictionary and Thesaurus» (в соавторстве). **Основной круг интересов:** лингвоконтактология, региональная лингвистическая лексикография, лексикология, социолингвистика, этнолингвистика, лингвострановедение, когнитивная лингвистика, лингвоконцептология, лингвокультурология, дискурсология, английский язык для специальных целей (English for Specific Purposes : Business English, Law English, Political English, Psychology English, Biology English, etc.), прикладная лингвистика. **E-mail:** olga-nika02@znu.edu.ua.

Дуденок Валентина, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры истории и философии Бердянского государственного педагогического университета. Автор 45 публикаций, из них – 1 коллективная монография, 3 научных пособия (в соавторстве). **Сфера научных интересов:** аксиологические аспекты воспитания и образования, религиозный дискурс современности, постмодернистские тенденции в развитии философского знания, методология науки. **E-mail:** Dudenok.vi@gmail.com.

Жаботинская Светлана, доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой английской филологии Черкасского национального университета имени Б. Хмельницкого. Заслуженный работник образования Украины, награждена орденом «За заслуги» III степени, медалью «За трудовое отличие». Имеет более 160 научных работ (из них 2 монографии) по проблемам семантики и когнитивной лингвистики. Стипендиат программ Фулбрайта (1995, 2000-2001) и Сороса (1997-1999). Первый вице-президент Украинской ассоциации когнитивной лингвистики и поэтики (УАКЛиП). Разработчик семантики лингвальных сетей – методики концептуального анализа, объединяющей авторские идеи с положениями современных

зарубежных школ когнитивной лингвистики. Практическим результатом исследований являются словари-тезаурусы, упорядоченные на основе концептуальных моделей, а также система обучения Linguascope (преподавание английского языка с использованием концептуальных схем). **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, политическая лингвистика, нейрокогнитивные основания билингвизма, лексикография, преподавание языка. **E-mail:** saz9@ukr.net.

Заремская Иванна, кандидат филологических наук, преподаватель Глуховского национального педагогического университета имени Александра Довженко. Автор более 30 научных работ, среди которых статьи в зарубежных изданиях, научные работы в отечественных профессиональных изданиях, методические пособия. С 2010 по 2013 гг. училась в аспирантуре Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, которую окончила с высокими результатами. **Основной круг интересов:** лингвокультурология, этнолингвистика, межкультурная коммуникация, актуальные проблемы лексикологии, сравнительное языкознание украинского и английского языков. **E-mail:** ivannazaremska@ukr.net.

Карабович Тадэй, доктор гуманитарных наук, с 1998 г. по 2017 г. – доцент в Учреждении украинской филологии Университета Марии Склодовской-Кюри (Люблин, Польша). Автор многих научных работ (из них 4 монографии: 3 личных и 1 коллективная) по украинской литературе второй половины XX в. С 1999 г. по 2008 г. – (до мая 2008 г.) секретарь Польско-украинской комиссии по культурным связям при Польской академии наук Люблинского отделения. Член Люблинского научного общества, Союза польских писателей (с 1996 года) и Национального союза писателей Украины с 2012 года). В 1990-1999 годах – член редколлегии литературного ежеквартальника Нью-Йоркской группы та НСПУ «Свито-вид». **Основной круг интересов:** Феномен Нью-Йоркской группы, украинская литература второй половины XX в., творчество Игоря Калинца. Польско-украинские литературные связи. **E-mail:** t.karabowicz@gmail.com.

Карпенко Елена, доктор филологических наук, профессор. Автор 100 научных работ по ономастике. С 1993 года – преподаватель, старший преподаватель, доцент кафедры лексикологии и стилистики английского языка, с 2008 года работает заведующим кафедрой грамматики английского языка Одесского национального университета им. И.И. Мечникова. Основной круг научных интересов: когнитивная и литературная ономастика, организация ментального лексикона индивида, психолингвистика, история английского языка. **E-mail:** elena_karpenko@ukr.net.

Коваленко Наталия, кандидат филологических наук, доцент, профессор кафедры украинского языка Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко. Автор 140 научных работ (из них – 1 личная монография, 1 коллективная, словарь диалектных фразеологических

единиц) по проблемам украинской диалектологии, народной фразеологии, этнолингвистики, 8 учебных пособий. С 2014 г. – ученый секретарь Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко. **Основной круг интересов:** украинская диалектология, фразеология, этнолингвистика, лингвокультура. **E-mail:** kovalenko.bor@gmail.com.

Колесник Александр, доктор филологических наук, профессор. Автор 130 научных работ (4 монографии: 2 личных и 2 коллективных) по проблемам семиотики, лингвокультурологии, мифологии, когнитивной лингвистики, 10 курсов лекций и учебных пособий. С 1998 г. по 2014 г. – доцент/профессор кафедры английской/ германской филологии Черниговского государственного педагогического университета им. Т.Г. Шевченко. С 2014 г. – профессор кафедры германской филологии Института филологии Киевского университета им. Бориса Гринченко. **Основной круг интересов:** лингвосомиотика, мифосомиотика, когнитивная лингвистика, универсология. **E-mail:** axli@i.ua.

Коломиец Юлия, кандидат юридических наук, доцент, докторант, доцент кафедры уголовного права НУ «ОЮА». Автор более 60 научных работ (из них 2 коллективные монографии). **Основной круг интересов:** теория и философия права, уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право. **E-mail:** kolokol.juk@rambler.ru.

Краснобаева-Черная Жанна, доктор филологических наук, доцент, доцент кафедры общего и прикладного языкознания и славянской филологии Донецкого национального университета имени Василя Стуса. Автор более 50 научных работ (из них – 3 монографии (2 личных и 1 коллективная)) по теоретическим и практическим вопросам фразеологии, концептологии и прикладной лингвистики, 10 курсов лекций и 7 учебных пособий, 1 терминологический словарь). Член редакционной коллегии сборника научных работ «Лингвистические студии», «Лингвокомпьютерные исследования». Заместитель главы оргкомитета Международного научно-теоретического и учебно-прикладного семинара «Лингвист-программист», член оргкомитета Международной научно-теоретической конференции «Грамматические чтения». **Основной круг интересов:** дискурсология, лингвокультурология, концептология, аксиофраземная прагматика. **E-mail:** zh.krasnobaieva@gmail.com.

Кузнецова Татьяна, доктор наук по социальным коммуникациям, профессор, декан факультета журналистики Национального университета «Одесская юридическая академия». Автор более 120 научных работ (из них – 6 монографий, 2 учебных пособия). Руководитель научной госбюджетной темы «Аксиологические основы формирования социальных императивов в процессе становления гражданского общества: коммуникативный аспект» (2013-2015). Победитель индивидуальных грантовых программ от Корпорации Карнеги и Американских Советов по международному образованию (CASE) (2011, 2012),

Tempus Project «Support of innovation sthrough of regulatory off rame work for higher educationin Ukraine» (Швеция, Лундский университет, 2013), «Трансформация межкультурных конфликтов: практики диалога» (в рамках проекта DVV International, 2015-2016) и др. Участник более 70 международных конференций (в том числе – во Франции, Германии, Австрии, Италии, Швейцарии, Дании, Латвии, Литве, Польше). **Основной круг научных интересов:** социолингвистика, психолингвистика, социальные коммуникации, аксиология СМИ. **E-mail:** arnautova.tv@gmail.com.

Кшановский Олег, доктор филологических наук, профессор. Автор 70 научных работ (из них 1 монография) по общим и отраслевым проблемам языковедения. С 2013 г. – профессор кафедры восточной филологии Киевского национального лингвистического университета. **Основной круг интересов:** общее языкознание, лингвистическая типология, персидский язык, азербайджанский язык, украинский язык. **E-mail:** kshanovski@gmail.com.

Лесневская Екатерина, старший преподаватель кафедры иностранных языков № 2 Национального университета «Одесская юридическая академия», автор 5 учебных пособий английскому языку, 4 статей в специализированных научных сборниках по «Филологии», а также более 10 статей, опубликованных в материалах международных научно-практических конференций по вопросам лингвистики и методики преподавания иностранных языков, проведенных в Украине в период с 2010 по 2017 год. **Основной круг научных интересов:** когнитивная лингвистика, а также новации в методике преподавания иностранных языков. **E-mail:** katlev@ukr.net.

Мазепова Елена, доктор филологических наук, доцент кафедры языков и литератур Ближнего и Среднего Востока Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Автор около 60 научных работ, в том числе – одной монографии и двух учебных пособий по персидскому языку. В конце 2015 – начале 2016 года – заместитель директора по учебно-методической работе Института филологии. С 2015 года – заведующая персидской секцией кафедры языков и литератур Ближнего и Среднего Востока и директор Центра иранистики Института филологии. С 1 июля 2017 г. – и.о. заведующего кафедрой языков и литератур Ближнего и Среднего Востока Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. **Основной круг интересов:** межкультурная коммуникация, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, методика преподавания персидского языка. **E-mail:** mazepova.olena@gmail.com.

Мальцева Ольга, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры «Социология и социальная работа» ГВУЗ «Приазовский государственный технический университет», награждена Почетными грамотами Министерства образования и науки Украины. Автор 120 научных работ из них – 3 коллективные монографии, 5 учебных пособий, в том числе с

грифом МОН Украины, 15 курсов лекций, более 50 статей, в том числе в специализированных журналах Украины и международных изданиях, входящих в наукометрические базы. **Основной круг интересов:** социальная философия и философия истории, экзистенциальная философия, постмодерная философия, теория смеховой культуры. **E-mail:** olga1107969@gmail.com.

Мамич Мирослава, доктор филологических наук, доцент. Автор около ста научных работ, девяти учебных пособий. С 2014 года – заведующая кафедрой прикладной лингвистики Национального университета «Одесская юридическая академия». **Основной круг научных интересов:** язык права и сфера его функционирования, герменевтика и коммуникация, лингвокультурология, медиастилистика. **E-mail:** miroslavamiroslavamiros@ukr.net.

Марина Елена, доктор филологических наук, доцент кафедры английской филологии и философии языка имени профессора А.Н. Мороховского. Секретарь Украинской ассоциации когнитивной лингвистики и поэтики, член Международной ассоциации лингвистики и поэтики (PALA) и Международной ассоциации когнитивной семиотики (IACS). Автор 60 научных работ, из них монография: «Семиотика парадоксальности в когнитивно-коммуникативном освещении (на материале современного англоязычного поэтического дискурса)». **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, (мультимодальная) когнитивная поэтика, когнитивная семиотика, лингвистика и поэтика дигитального дискурса. **E-mail:** olenamarina@ukr.net.

Мартынюк Алла, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры теории и практики перевода английского языка Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. Автор 150 научных работ (из них 7 монографий: 2 личных и 5 коллективных) по языкознанию. **Основной круг интересов:** теория дискурса, теория коммуникации, гендерная лингвистика, когнитивная лингвистика, теория языкового значения. **E-mail:** allamartynyuk@ukr.net.

Марчишина Алла, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры английского языка Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко, докторант кафедры германских языков и переводоведения Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко. Автор 55 научных работ (из них 3 научно-методических пособия) по проблемам лексической семантики, лингвистики текста, дискурс-анализа. **Основной круг интересов:** лексико-семантические и стилистические аспекты текста и дискурса, лингвогендерология, социокультурная и вербальная специфика постмодернистского художественного текста. **E-mail:** allama@ukr.net.

Мельничук Ольга, доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры общетеоретической юриспруденции Национального университета «Одесская юридическая академия». Автор более 60 научных работ (из них 5 монографий: 3 личных и 2 коллективных) по проблемам общетеоретической юриспруденции, истории учений о государстве и праве, городской правовой системе, 9 курсов лекций и учебных пособий, часть из которых издана на английском языке. **Основной круг интересов:** общетеоретическая юриспруденция, методология юриспруденции, история политических и правовых учений, ораторское искусство, городское право и городская правовая система. **E-mail:** mel_olga_step@ukr.net.

Мизецкая Вера, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой иностранных языков профессионального общения МГУ. Является инициатором и одним из организаторов переводческого отделения Международного гуманитарного университета, в течение 2003–2004 гг. работала деканом факультета лингвистики и перевода данного вуза. Автор более 120 научных работ (из них 3 монографии). Автор пяти учебных пособий и двух учебников. **Основной круг интересов:** лингвостилистика, лексикография, теория перевода, лингвострановедение, теория и интерпретация текста. **E-mail:** natalja.petljutschenko@onua.edu.ua.

Михайлюк Нина, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры иностранных языков профессионального общения Международного гуманитарного университета. Работая в НУ «ОЮА» (2002–2016 гг.), продолжила образование и получила диплом специалиста (2012 г.) по специальности «Правоведение». В 2011 г. прошла обучение по программе the Cambridge CELTA Course (г. Йорк, Великобритания) и получила сертификат CELTA (Certificate in English Language Teaching to Adults). **Основной круг интересов** – морфологическая стилистика, лингвистика и право, язык права. С 2009 г. ведет англоязычный курс лекций «Formation and Development of the Institution of British Monarchy», одноименное учебное пособие получило гриф «Рекомендовано МОН Украины как учебное пособие для студентов высших учебных заведений» в 2010 г. **E-mail:** nina.mykhailiuk@gmail.com.

Мордвинцева Валентина, кандидат исторических наук. Автор 160 научных работ (из них 5 монографий: 2 личные и 3 в соавторстве) по археологии Северного Причерноморья. Стипендиат Правительства Дании (1996-1997), DAAD (1999), Alexander von Humboldt Foundation (2006, 2010, 2013-2014 гг.). С 1996 г. по 2001 гг. – ассистент, старший преподаватель, доцент кафедры археологии, древней и средневековой истории Волгоградского государственного университета. С 2001 г. по 2013 г. – старший научный сотрудник Крымского филиала Института археологии НАН Украины. С 2015 г. – научный сотрудник Института Всеобщей истории РАН. **Основной круг интересов:** сарматская археология, позднескифская археологическая культура, культурно-исторические процессы в Северном Причерноморье. **E-mail:** v_mordvintseva@ukr.net.

Музя Евгений, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой английского языка Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого. Автор 40 научных работ (из них – учебник с грифом МОН и учебное пособие с грифом МОН в соавторстве, 2 коллективные монографии). 2011 г. – доцент кафедры английского языка. С 2015 г. – заведующий кафедрой английского языка. **Основной круг интересов:** англоязычная лексикография, фонетика английского языка. **E-mail:** kletchatiy2002@ukr.net.

Науменко Людмила, кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания украинского и иностранных языков и литератур. Автор более 130 научных работ (из них 2 монографии) по лингвоконцептологии дискурса, 7 курсов лекций и семинарских занятий, 10 учебных пособий и программ. С 2002 по 2005 гг. – докторант Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. С 2006 г. – член Государственной экзаменационной комиссии отделения восточных языков и литератур. Основные научные интересы: лингвоконцептология, дискурсоведение, лингвопрагматика, бизнес-коммуникация, методика преподавания иностранных языков. **E-mail:** v-naumenko@ukr.net.

Нестеренко Анастасия, кандидат филологических наук. Автор 50 научных работ по проблемам грамматики и словообразования украинского языка, основ педагогики (часть работ издана за рубежом), соавтор учебно-методических пособий, методических разработок и курсов лекций. С 2016 г. – преподаватель кафедры украинского языка, основ психологии и педагогики Харьковского национального медицинского университета. **Основной круг интересов:** вопросы семантики слово образовательных единиц, словообразовательный и функционально-семантический потенциал прилагательных украинского языка, вопросы грамматики и словообразования единиц с количественным значением. **E-mail:** nastia.89@ukr.net.

Оруджева Светлана, преподаватель, аспирант кафедры иностранных языков № 2 Национального университета «Одесская юридическая академия». **Основной круг интересов:** лингвокультурология, контрастивная лингвистика, семантика цветообозначений. **E-mail:** svetaorudzheva@rambler.ru.

Петлюченко Наталья, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой иностранных языков № 2 Национального университета «Одесская юридическая академия». Автор более 70 научных работ (из них 2 монографии: 1 личная и 2 коллективных). Стипендиат OSF (1989), DAAD (1997, 2002), AvH (2006, 2010, 2014 гг.). Главный редактор «Одесского лингвистического вестника» (Index Copernicus). Вице-президент Гумбольдт-клуба Украины. **Основной круг интересов:** политический дискурс, языковая личность, харизматология, экспериментальная фонетика. **E-mail:** natalja.petljutschenko@onua.edu.ua.

Пирог Инна, кандидат филологических наук, доцент. Автор более 80 научных работ по общим и отраслевым проблемам языкознания, пяти курсов лекций. Стипендиат Гёте-Института (2006, 2012 гг.) Доцент кафедры делового иностранного языка и перевода Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. **Круг научных интересов:** теория и философия языка, когнитивная лингвистика, теория лингвистической аргументации, прагмалингвистика, дискурсология. **E-mail:** innapirog211@gmail.com.

Пихтовникова Лидия, доктор филологических наук, зав. кафедрой прикладной лингвистики Национального аэрокосмического университета имени М.Е. Жуковского «ХАИ», профессор кафедры немецкой филологии и перевода Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. Автор 150 научных работ, в том числе 8-ми монографий, соавтор 7-ми коллективных монографий и программы по немецкому языку профессиональной направленности для университетов Украины. Ею разработан курс лекций по лингвостилистике и лингвосинергетике для аспирантов факультета иностранных языков ХНУ имени В.Н. Каразина. **Основной круг научных интересов:** лингвосинергетика, прагмастилистика, лингвопоэтика текстов малых форм, дискурс в аспекте самоорганизации, художественный дискурс, лингвостилистическая интерпретация, дидактизация и перевод текстов малых форм, методика преподавания иностранных языков в высшей школе. **E-mail:** lpichtov@gmail.com.

Плотникова Наталья, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Харьковского института финансов КНТЭУ, призер конкурса «Вища школа – кращі імена 2016». Автор 50 научных работ (из них 1 монография) по вопросам лингвоконцептологии и 3 учебных пособий. С 2009 г. – доцент кафедры иностранных языков, современных европейских языков, социально-гуманитарных дисциплин Харьковского института финансов КНТЭУ. **Основной круг интересов:** концептология, лингвокультурология, этнолингвистика. **E-mail:** nataliplotnikova02@meta.ua, nataliplotnikova02@ukr.net.

Потапенко Сергей, доктор филологических наук, профессор. Автор 190 научных работ (из них 6 монографий: 2 личные и 4 коллективные) по проблемам грамматики английского языка, когнитивной лингвистики, когнитивной риторики и медиалингвистики, 10 вузовских курсов и учебных пособий к ним. С 2005 года – заведующий кафедрой германской филологии Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя. **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, когнитивной риторика и медиалингвистика. **E-mail:** serhiy.potapenko@ndu.edu.ua.

Приходько Анна, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры английской филологии Запорожского национального университета. Автор 123 публикаций (из них 6 монографий: 4 личных и 2 коллективных) по общим и отраслевым проблемам лингвистики, 7 курсов лекций и 10 учебных пособий, часть из которых издана за рубежом. Рецензент международного научного журнала *Legeartis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. Warsaw: De Gruyter Open. **Основной круг интересов:** аксиология, когнитивистика, лингвоконцептология, прагматика, дискурсология. **E-mail:** anna.prikhodko.55@mail.ru; prihodko@mail.zp.ua.

Пронкевич Олександр, доктор філологічних наук, професор, президент Асоціації іспаністів України. Автор понад 140 наукових робіт, присвячених вивченню історії іспанської літератури, світової літератури, методики викладання літератури, у тому числі 2 підручників, 2 і 4 колективних монографій. Викладає курси історії зарубіжної літератури, теорії літератури. Стипендіат програми імені Фулбрайта (2003-2004 рр., Університет штату Вісконсін-Медісон), стипендіат уряду Іспанії (2005 р, Університет Країни Басків – Віторія-Гастейс), запрошений професор Університету Монклер (Шт. Нью-Джерсі, США), учасник дослідницьких проектів, фінансованих урядами Іспанії, Польщі, DAAD. З 1998 до сьогодні – директор Інституту філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Член правління Громадської організації «Українське фулбрайтівське коло». **Коло наукових інтересів:** історія іспанської літератури, історія світової літератури, інтермедіальна взаємодія літератури і візуальних мистецтв, теорія літератури, культурні студії. **E-mail:** oleksandrpronkevych@yahoo.com.

Саевич Ирина, кандидат филологических наук, доцент. Автор 50 научных работ по вопросам лингвопоэтики, лингвокультурологии, теории языка. Научно-преподавательскую деятельность начала во Львовском национальном университете имени И. Франко. С 2010 г. – доцент кафедры украинского языка Киевского университета имени Б. Гринченко. **Основной круг интересов:** теория языка, лингвокультурология, лингвосемиотика. **E-mail:** i.saievych@kubg.edu.ua.

Селиванова Елена, доктор филологических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины, зав. кафедрой теории и практики перевода Черкасского национального университета им. Б. Хмельницкого. Опубликовала более 300 научных работ, среди которых 14 книг (монографии и учебники). Автор первой в Украине лингвистической энциклопедии. Научные труды получили международное признание и имеют высокий индекс цитирования, они включены в каталоги Национальной Библиотеки Конгресса США и пользуются спросом в России, Белоруссии, США, Казахстане, Китае, Польше, Греции, Канаде, Эстонии, Литве и других странах. Научный вклад в развитие отечественного

языкознания отмечен отдельной статьей-персоналией в энциклопедическом издании НАН Украины «Українська мова». **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, сопоставительное языкознание, ономастиология, фразеология, терминоведение, теория и практика перевода, лингвистика текста, этнолингвистика, дискурсология, теория коммуникации, лингвометодология и др. **E-mail:** oselivanova@ukr.net.

Серебрякова Валерия, кандидат филологических наук, с 2013 года – преподаватель кафедры английского языка для профессиональных целей Одесского национального морского университета. **Основной круг интересов:** литературная ономастика. **E-mail:** lera2702@yandex.ru.

Синявская Ольга, кандидат филологических наук, преподаватель кафедры иностранных языков Киевского национального университета технологий и дизайна. Автор около 30 научных работ по лингвистике и педагогике, часть из которых издана за рубежом. **Основной круг интересов:** ономастиология, теория номинации, нейминг, коммерческий дискурс, лингвосомиотика рекламы, русский язык как иностранный, украинский язык как иностранный. **E-mail:** olga.sinyavskaya1989@gmail.com.

Славова Людмила, доктор филологических наук, доцент. Автор более 100 научных работ (из них 5 монографий: 3 личные и 2 коллективные) по коммуникативной лингвистике, сопоставительной лингвоперсонологии, лингвоконцептологии, дискурсологии; более 20 учебных пособий и учебников. С 1995 по 2005 гг. – преподаватель, старший преподаватель, доцент кафедры английской филологии Житомирского государственного университета имени Ивана Франко. С 2006 по 2016 гг. – докторант, доцент, кафедры теории и практики перевода с английского языка Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. С 2016 г. – профессор кафедры теории и практики перевода с английского языка Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. **Основной круг интересов:** коммуникативная лингвистика, сопоставительная лингвоперсонология, лингвоконцептология, дискурсология, теория и практика перевода. **E-mail:** slavovall16@gmail.com.

Смольницкая Ольга, кандидат философских наук, член Совета молодых ученых Научно-исследовательского института украиноведения. Автор 140 научных работ (из них 1 личная монография и участие в 1 коллективной) по философии, литературоведению, переводоведению, преподаванию английского языка. Научные публикации изданы в Украине и Польше. Статьи на украинском, русском, английском языках. 2009 г. – лауреат премии АРК «За наукові досягнення у сфері пріоритетних напрямків розвитку Криму». С 2012 г. – младший научный сотрудник отдела украинской филологии Национального научно-исследовательского института украиноведения и всемирной истории, с 2013 г. – научный сотрудник этого же отдела ННДИУВИ, с 2014 г. – старший научный сотрудник отдела украинской

филологии Научно-исследовательского института украиноведения Министерства образования и науки Украины. С 2012 г. – член Национального союза писателей Украины. Лауреат и дипломант большого количества конкурсов и премий по художественному переводу, поэзии, прозе (3-й и 4-й конкурсы премии «Metaphora», 2014, 2015; «Урба-Перехрестя-2015»; «Троянди й виноград-2012»; международная украино-немецкая премия им. Олеся Гончара (2010) и др.). **Основной круг интересов:** отечественная философия конца XIX – начала XX вв., литературоведение (теория литературы, компаративистика), диаспороведение, переводоведение, мифология, искусствоведение, религиоведение, юнгианство, латиноамериканистика, скандинавистика, кельтология, преподавание иностранных языков. **E-mail:** mytholog7@gmail.com.

Степанов Евгений, доктор филологических наук, доцент, член президиума Украинской ассоциации преподавателей русского языка и литературы (УАПРЯЛ) с 2006 г., награждён Медалью Пушкина (2013). Автор 200 научных работ (из них 5 монографий: 1 личной и 4 коллективных) по проблемам лингвистики и межкультурной коммуникации, 7 учебных пособий, одно из которых издано за рубежом. С 2014 г. – заведующий кафедрой русского языка ОНУ имени И. И. Мечникова. С 2002 г. – ответственный секретарь, а с 2013 г. – главный редактор научно-теоретического журнала по языкознанию «Мова», лицензированного с 2002 г. в МОН Украины, включённого в 2014 г. в наукометрическую систему «Index Copernicus», в 2016 – eLIBRARY, а также в некоторые библиометрические системы. **Основной круг интересов:** грамматика русского языка, социолингвистика, урбанолингвистика, сопоставительное языкознание, межкультурная коммуникация, методика преподавания русского языка как иностранного, методология лингвистики. **E-mail:** e.stepanov@onu.edu.ua.

Стрельцов Евгений, доктор юридических наук, доктор теологии, профессор, член-корреспондент Национальной академии Правовых наук Украины, заслуженный деятель науки и техники Украины, полный кавалер ордена «За заслуги». Автор 350 научных работ (из них 19 монографий: 6 личных и 13 коллективных) по общим и отраслевым проблемам права, 30 курсов лекций и учебных пособий, часть из которых издана за рубежом. Стипендиат Fulbright (1998-1999), DAAD (2001), MPG (2005, 2009, 2013, 2015 гг.). С 1997/1998 г. по 2013 г. – проректор по учебной работе, заведующий кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики ОНУ имени И. И. Мечникова. С 2013 г. – ученый секретарь Южного научного центра Национальной академии Правовых наук Украины. С 2016 г. – заведующий кафедрой уголовного права НУ «ОЮА». **Основной круг интересов:** теория и философия права, теология, военная безопасность и военное право, международное публичное право, международное, зарубежное, национальное уголовное право и криминология. **E-mail:** streltsov@onua.edu.ua.

Ступак Инна, доктор филологических наук, профессор. Автор 86 научных работ по филологии. Стипендиат DAAD (2001). С 2012 г. по 2016 г. – заведующая кафедрой германских и восточных языков факультета лингвистики и перевода Международного гуманитарного университета. С 2013 г. – декан факультета Лингвистики и перевода Международного гуманитарного университета. **Основной круг интересов:** сравнительная типология в области фонетики, семантики и семантического синтаксиса. **E-mail:** stupakinna@gmail.com.

Таранец Валентин, доктор филологических наук, профессор. Автор 150 научных работ (из них 7 монографий) по германским и славянским языкам, одна из них издана за рубежом (Германия), подготовил 18 кандидатов наук. С 1973 г. по 1998 г. – заведующий кафедрой немецкой филологии, декан факультета РГФ (1978-1986 гг.) в Одесском национальном университете им. И. И. Мечникова, с 2014 года – профессор кафедры германских и восточных языков в Международном гуманитарном университете (Одесса). **Основной круг интересов:** германистика, славистика, фонетика, лексика, этимология, индоевропеистика. **E-mail:** taranets@ukr.net.

Таценко Наталья, кандидат филологических наук, доцент. Автор более 50 научных и научно-методических работ (из них 2 монографии: 1 личная и 1 коллективная) по общим и отраслевым проблемам лингвистики, 3 курсов лекций и 1 учебного пособия. С 2010 г. по 2014 г. – заместитель заведующего кафедрой германской филологии, заместитель декана факультета иностранной филологии и социальных коммуникаций Сумского государственного университета. С 2014 г. – докторант кафедры теории и практики перевода с английского языка Запорожского национального университета. **Основной круг интересов:** теория дискурса, когнитивная лингвистика, социолингвистика, прагматическая лингвистика, лингвистическая синергетика, корпусная лингвистика. **E-mail:** n.tatsenko@gf.sumdu.edu.ua, tacnatasha@gmail.com.

Терехова Светлана, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры русского языка и литературы Киевского национального лингвистического университета. Автор более 220 научных работ (из них – 2 личные и 7 коллективных монографий, 15 научных пособий) по вопросам общей лингвистики и лингвистической типологии, лингвистике перевода, переводоведению в целом, методике преподавания перевода. В 1999 г. получила наградной лист «Decree of Merit» от Международного биографического центра в Кембридже, Великобритания) и была включена в международный сборник «2000 Outstanding Scientists of the 20th Century». Преподавала на кафедрах английской филологии КНЛУ, английского языка и перевода КНЛУ, теории и практики перевода КНЛУ, общего и типологического языкознания КНЛУ, иностранных языков и перевода

факультета славянской филологии КНЛУ, а также в других ведущих вузах Украины по совместительству. В 2008-2010 гг. заведовала кафедрой английской филологии КНЛУ. В ноябре 2013 года в г. Оломоуц (Чехия) приняла участие в Международной программе ЕС I-FIT «Интердисциплинарная филологическая инновация транслятологических модулей на иноязычных кафедрах Филологического факультета Университета им. Ф. Палацкого в Оломоуце (Чехия), CZ.1.07/2.2.00/28.0095, в рамках которого прочла цикл лекций «Традиции и новаторство в современной теории и практике перевода». С 2014 г. – профессор кафедры иностранных языков и перевода. **Основной круг научных интересов:** общая лингвистика и лингвосомиотика, лингвистическая типология, контрастивная семантика, функциональная семантика, лингвистика перевода, переводоведение, лингвокультурология, лингвопереводческий анализ текста, полипарадигмальные исследования. **E-mail:** lana_ant@yahoo.com.

Тищенко Олег, доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой технического перевода Львовского государственного университета безопасности жизнедеятельности, профессор кафедры транслятики и славянских языков Института славянской филологии Католического Люблинского Университета, г. Люблин, Польша. С 2003 по 2014 г. – проректор по научной работе Ровенского института славяноведения Киевского славистического ун-та, с 2009 по 2013 г. – заведующий кафедрой славянских языков Института славянской филологии Католического Люблинского Университета, г. Люблин, Польша. С 2014-2016 гг. – заведующий кафедрой сравнительного и общего языкознания Ровенского государственного гуманитарного университета. Автор более 100 научных работ (из них – 2 монографии авторские и 4 коллективные, изданные за рубежом (Щецинский университет, Польша, Университет Палацкого в Оломоуце, Чехия). **Основной круг интересов:** теория языка, сопоставительная этнофразеология, этнолингвистика, когнитивная лингвистика, политический дискурс, сопоставительное языкознание, лингвоконцептология, польский язык. **E-mail:** olkotiszczenko@gmail.com.

Томчаковская Юлия, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков № 2 Национального университета «Одесская юридическая академия». Автор 30 научных работ (из них 2 монографии: 1 личная и 1 коллективная), 4 учебных пособий, 1 учебника. **Основной круг научных интересов:** лингвокультурология, концептология, контрастивная лингвистика. **E-mail:** yuliya.tomchakovskaya@gmail.com.

Федорова Ольга, кандидат филологических наук, старший преподаватель Херсонской государственной морской академии. Автор 20 научных работ (из них 5 статей в зарубежных издательствах США, Японии, Польши, Белоруссии) по когнитивной лингвистике, соавтор учебника по морскому английскому. С 2016 г. – заместитель заведующего кафедры английского

языка по подготовке морских специалистов по сокращенной программе ХГМА. **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, лингвопрагматика, методика преподавания морского английского и коммуникативный подход. **E-mail:** fedorova.olena2406@gmail.com.

Фокша Юлия, преподаватель, с 2013 г. – соискатель кафедры иностранных языков № 2 Национального университета «Одесская юридическая академия». **Основной круг интересов:** сравнительно-историческое и типологическое языкознание, лингвокультурология, контрастивные исследования концептов. **E-mail:** julie.aleks.23@gmail.com.

Форманова Светлана, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры украинского языка Одесского национального университета имени И.И. Мечникова, член Национального Союза Журналистов Украины. Автор 180 научных работ (из них – 4 монографии: 1 личная, 3 коллективные) по прикладным лингвистическим отраслям, 15 учебных пособий, одно из которых в соавторстве издано в Германии (издательство Ламберт, 2015 г.). **Основной круг интересов:** инвектива, конфликтный дискурс, лингвоконфликтология, лингвопрагматика, когнитивная лингвистика, языковая агрессия, коммуникативная лингвистика, лингвистика текста, суггестивная лингвистика. **E-mail:** laly2009@ukr.net; svetlanaformanova@gmail.com.

Ходоренко Анна, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры перевода Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара. Автор более 100 научных работ (из них 5 монографий: 1 личная и 4 коллективных) по общим и когнитивным проблемам лингвистики, курса лекций, учебных пособий, в том числе изданных за рубежом, учебника, рекомендованного МОН Украины. Стипендиат EURESCO/ESF (2006, 2007, 2008, 2009, 2011). С 2013 по 2017 гг. – руководитель сектора переводов гуманитарного центра консультаций и экспертиз Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара. **Основной круг интересов:** теория и практика перевода, когнитивные науки, когнитивная лингвистика, антропонимика и ономастика, проблемы номинации, номинативные процессы. **E-mail:** khodorenko_anna@ua.fm.

Цыганок Ирина, кандидат филологических наук, доцент. Автор 56 научных работ по лингвостилистике, лингвоконцептологии, диалектологии, а также 12 лекционных курсов и 5 учебных пособий. С 2001 по 2011 гг. – заведующая кафедрой украинского языка Измаильского государственного гуманитарного университета. Одна из исполнителей лингвистических научных проектов государственного финансирования в ИГГУ: 2008 – 2010 гг. – «Литературные языки и диалекты украинского Придунавья. Мультилингвальный атлас междуречья Днестра и Дуная» (НГР 0108U003100); 2016 – 2018 гг. – «Описание и картографирование междуречья Днестра и Дуная – новой европейской модели бесконфликтного взаимодействия разнотипных языков и диалектов» (НГР № 0116U004158). **Основной круг**

интересов: лексика, фразеология, грамматика украинского литературного языка, лингвостилистика, лингвоконцептология, лингвистический анализ художественного текста, диалектология. **E-mail:** tsyganok_20@ukr.net.

Шамша Игорь, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального университета «Одесская юридическая академия». Автор 85 научных работ (из них – 2 авторских и 1 коллективная монографии) по философии. Научные публикации изданы в Украине, России, Казахстане, Польше, Чехии, Болгарии. В 2013 году закончил докторантуру кафедры философии Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова. **Круг научных интересов:** онтология, история философии, философская антропология, философия культуры, этика. **E-mail:** igorvshamsha@gmail.com.

Шапран Дарья, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой украиноведения Донецкого национального университета экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского (г. Кривой Рог). Автор более 100 научных и научно-методических работ. **Основной круг интересов:** терминология и терминоведение, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, метафорология. **E-mail:** shapran@donnuet.edu.ua.

Шастало Вера, кандидат филологических наук, доцент кафедры методики и практики преподавания иностранного языка Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина. Автор 37 научных работ по филологии и методике преподавания иностранного языка. С 2014 г. – доцент кафедры методики и практики преподавания иностранного языка Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина. **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, дискурсология, методика преподавания иностранного языка. **E-mail:** drswat3@gmail.com.

Шкворченко Наталия, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры перевода и языкознания Международного гуманитарного университета. Автор более 50 научных публикаций по германской филологии, многочисленных методических и научно-методических пособий, разработчик курсов лекции по языкознанию, сравнительной типологии английского и украинского языков, стилистике английского языка. Активная участница всеукраинских и международных конференций, семинаров и круглых столов. **Основной круг интересов:** германская филология, теоретическая и практическая фонетика английского языка, проблемы официально-делового дискурса, гендерная лингвистика. **E-mail:** nikolette@ukr.net.

Шумейко Ольга, кандидат филологических наук. Автор более 28 публикаций (из них 1 – в научном журнале «International Science Ukrainian Edition: Humanities and Medical Science» (The Advanced Science Journal, США), 1 публикация научно-методического характера) по общей когнитологии и когнитивной лингвистике, теории и практики перевода,

эмотиологии. Участник всеукраинских и международных научных и научно-практических конференций. С 2006 года – ассистент кафедры коммуникативной лингвистики и перевода Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича. **Основной круг интересов:** лингвистика эмоций, американский язык и литература, методика преподавания английского как второго языка, лингвокультурология, теория и практика перевода. **E-mail:** oshumeiko@ukr.net.

Шутова Мария, доктор филологических наук, доцент, заведующая кафедрой английского языка и перевода факультета востоковедения Киевского национального лингвистического университета. Автор 53 научных работ (из них 1 личная монография) по вопросам лингвистики, 1 учебного пособия. **Основной круг научных интересов:** когнитивная лингвистика и семиотика, лингвоаксиологическая этносемиотика. **E-mail:** mshutova@i.ua.

Яковлева Ольга, доктор филологических наук, доцент. Автор 65-ти научных работ, опубликованных в Украине и за рубежом (в Польше, Болгарии, Словакии, Белоруссии, России). Профессор кафедры общего и славянского языкознания ОНУ им. И.И. Мечникова. **Основной круг интересов:** этнолингвистика, лингвокультурология, лингвосимвология (теория символа, символическое значение), гендерная лингвистика. **E-mail:** olga.yakovleva.1920@gmail.com.

Яроцкая Галина, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры прикладной лингвистики Одесского национального университета имени И.И. Мечникова. Автор 85 научных работ (из них 9 монографий: 1 личная и 8 коллективных) по когнитивной лингвистике, лингвокультурологии, психолингвистике, дискурсологии, русистике и теории коммуникации, 10 курсов лекций и 2 учебных пособий. С 1997 г. по 2000 г. – доцент кафедры русского языка ОНУ имени И.И. Мечникова. С 2000 г. по 2017 г. – доцент кафедры прикладной лингвистики ОНУ имени И.И. Мечникова. С 2017 г. – профессор кафедры прикладной лингвистики ОНУ имени И.И. Мечникова. **Основной круг интересов:** когнитивная лингвистика, лингвокультурология, лингвоаксиология, психолингвистика, общая и прикладная семантика, семиотика, переводоведение, теория коммуникации, межкультурная коммуникация, русистика. **E-mail:** g.yarotskaya@gmail.com.

Предметный и именной указатель

Azerbaijani, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122

charm/чарівність, 6, 97, 198, 201, 203
complexity, 68, 69, 70, 71, 72, 232
concept, 5, 68, 70, 72, 73, 113

dimension, 5, 113, 117, 121, 122, 181

enterprise, 322, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399

language, 73, 83, 84, 111, 113, 120, 121, 225, 231, 232, 250, 251, 361, 399, 427, 438, 455, 458, 459, 463, 472, 494, 523, 532, 547, 580, 603, 610, 611

man/чоловік, 9, 12, 517

parent/child, 12
perfección/досконалість, 6, 211, 214, 216
Persian, 5, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 250, 251

queer/квір, 520, 522
queer/квір, 517

synergetics, 4, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75

Ukrainian, 5, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 320, 324, 336, 337, 605, 615

woman/жінка, 9, 12, 517, 519, 520, 522

авторська картина світу, 9, 12, 541, 555, 556
адаптивна, 4, 77
американський, 87, 135, 219, 223, 240, 319, 412, 415, 509, 553, 615
англійський, 166, 169, 246, 567
англійськомовний, 8, 393
англійці, 135, 183, 186
антиконцептність, 429, 430, 431, 437
антимем, 7, 12, 348

аргументація, 357, 359, 360
артефакт, 5, 162, 172, 231, 589
асоціативний, 9, 32, 144, 146, 193, 548, 551

Барнс, 10, 12, 573, 574
бізнес-дискурс, 393, 396

ввічливість, 186, 242, 243, 244
Великобританія, 297, 301, 303, 610, 613
вербалізація, 8, 40, 96, 224, 338, 393, 551, 585
весільний, 264
вимір, 10, 366, 367, 422, 492, 515, 595, 596
відображення, 10, 187, 224, 273, 365, 387, 388, 393, 401, 417, 422, 464, 465, 466, 469, 473, 481, 485, 491, 494, 539, 573, 582, 588, 595, 596, 597, 601
війна, 8, 40, 343, 344, 386, 387, 388, 389, 390, 391
Віра Вовк, 10, 557, 560, 561, 562, 563, 567, 571
водохреще, 7, 279, 284
время, 5, 11, 56
втілення, 9, 40, 87, 88, 94, 123, 130, 140, 321, 375, 417, 418, 424, 431, 432, 441, 454, 464, 465, 470, 488, 511, 512, 517, 518, 522, 542, 550, 575

говір, 173
гора, 104, 105, 106, 107, 110, 144, 268, 424, 442
городской, 17, 610

декомпозиція, 4, 77, 78, 79
дискурс, 12, 40, 65, 83, 87, 96, 156, 157, 180, 224, 286, 293, 313, 323, 333, 348, 361, 384, 407, 411, 417, 421, 430, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 449, 455, 480, 483, 499, 513, 517, 559, 561, 565, 567, 579, 581, 582, 586, 588, 606, 607, 609, 611, 612, 614
ділова жінка, 9, 12, 534
діловий чоловік, 9, 12, 534

донкихотський, 409, 410, 411, 414, 415
друг/freund, 5, 189, 190, 191, 192, 195, 196
думового, 8, 439, 441, 444, 446, 447, 448
думовому, 444, 447
душа, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 143, 184, 208, 255, 266, 267, 269, 274, 501, 506, 565, 585, 591

егоцентричний, 26, 565
експеримент, 9, 24, 89, 144, 398, 548, 551, 552
епос, 176, 439, 444, 447, 448
ерос, 563, 564, 565, 567, 569
етнокультурний, 137, 183, 441, 517, 582
етнос, 181, 187, 589
європейський, 568

Жиль Делез, 147, 153

життя, 9, 78, 86, 89, 90, 91, 92, 94, 124, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 163, 164, 165, 172, 174, 176, 179, 182, 183, 185, 187, 203, 220, 221, 224, 243, 244, 245, 260, 262, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 276, 322, 341, 356, 364, 366, 367, 369, 373, 405, 418, 420, 422, 429, 431, 449, 461, 469, 480, 483, 489, 490, 491, 492, 493, 505, 506, 507, 508, 524, 534, 536, 555, 560, 561, 564, 568, 577, 582, 583, 584, 585, 586, 590, 591, 592, 593, 595, 596, 597, 598, 603

життя – смерть, 5, 138, 145

жінка, 132, 133, 135, 261, 425, 452, 465, 482, 483, 506, 507, 508, 510, 511, 513, 515, 517, 520, 534, 535, 537, 538, 539, 564, 568, 583, 586

запозичення, 6, 127, 177, 178, 214, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 244, 282, 394, 395, 435

збереження обличчя, 6, 242

зіставлення, 10, 90, 95, 169, 172, 292, 293, 550, 563, 564

зона, 107, 193, 194, 195, 285, 286, 347, 520, 521

ідеологія, 325, 326, 327, 329, 331
індивідуальний, 4, 42, 43, 46
індоевропейський, 5, 52, 98, 99, 100
іспанці, 204, 205
історический, 5, 58, 65, 154, 156, 157, 206, 228, 231, 258, 311
ідіостиль, 573, 574
імплікат, 9, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494
індигенн, 6, 233, 237, 238, 239
інтерпретація, 104, 222, 238, 243, 273, 340, 366, 367, 368, 433, 475, 542, 579
ірреальних, 265, 267, 270

казка, 423, 425, 524, 525, 571, 593

календарний, 260, 273

картина мира, 391, 392, 407, 448

квантитативний, 338

китайський, 92

контраст, 204, 305, 325, 343, 344, 412, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 563

концепт, 4, 9, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 27, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 42, 43, 44, 45, 46, 52, 57, 59, 60, 61, 65, 66, 77, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 90, 96, 100, 103, 130, 131, 136, 144, 147, 154, 158, 168, 185, 189, 190, 193, 194, 196, 198, 202, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 214, 216, 223, 230, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 246, 248, 253, 260, 263, 266, 267, 271, 279, 280, 281, 282, 285, 286, 288, 290, 293, 306, 312, 333, 338, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 350, 352, 354, 364, 365, 366, 367, 368, 379, 380, 381, 383, 387, 388, 393, 398, 401, 402, 403, 410, 412, 414, 415, 421, 422, 426, 431, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 447, 448, 449, 450, 454, 455, 464, 465, 466, 470, 471, 473, 474, 475, 477, 480, 481, 485, 488, 490, 494, 503, 505, 521, 522, 543, 544, 549, 550, 555, 556, 557, 559, 573, 574, 577, 581, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 596, 597, 600, 601, 602, 603

концептуалізація, 166, 316, 342, 360, 422, 550

концептуальний, 9, 24, 78, 342, 366, 418, 437, 440, 489, 548, 555

Костенко Ліна, 10, 12, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594

культурна, 145, 185, 244, 535, 591

левый, 5, 102

легенда, 425, 426

лексикографія, 607, 610

лінгвоконцептологія, 22, 581, 610

лінгвокультура, 2, 86, 95, 97, 103, 110, 138, 143, 378, 380, 382, 383, 384, 386

логіка vs. емоції, 7, 356

маленька людина, 12, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603

манипулятивний, 198, 200

масс-медийний, 333

мегаконцепт, 4, 11, 61, 65, 66, 67

медиа-пространство, 348

медіатекст, 340, 342, 347

Мейер Стефані, 9, 548, 549, 550

мем, 7, 12, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354

ментальна, 223, 239, 346, 393, 444, 603

метафоризація, 27, 360

методологія, 2, 32, 305, 312, 607, 610, 613

мечта, 8, 11, 409, 412, 413, 414, 415

міська, 8, 363

міф, 103, 111, 138, 162, 514

міфологема, 5, 103, 558, 589

міфолорний, 417, 421, 426

мова, 86, 90, 96, 97, 124, 130, 134, 137, 138, 145, 162, 179, 181, 238, 240, 264, 270, 271, 278, 293, 294, 339, 378, 381, 386, 392, 401, 418, 420, 421, 427, 443, 448, 473, 477, 548, 554, 567, 577, 581, 586, 588, 589, 590, 612

мовна особистість, 313, 323, 402, 421

мовний, 24, 87, 93, 95, 178, 183, 280, 358, 366, 389, 596

моделювання, 2, 4, 22, 23, 24, 26, 29, 103, 110, 162, 163, 234, 281, 357, 359, 360, 393, 421, 503, 505, 579

модерн, 9, 492, 493

мышление, 12

надбання/втрата, 9, 12, 542

наративний, 33, 37, 426

національний, 5, 182, 219, 384, 426, 562, 579, 599

нація, 10, 12, 588

негативний, 131, 220, 221, 222, 244, 322, 344, 347, 469, 474

німецький, 11, 14, 193, 531

нитка, 5, 141, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172

німецький, 138, 378

Норманська, 5, 174

Нью-Йоркська група, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 562

обаятельный, 199

образ, 23, 24, 36, 50, 56, 60, 101, 108, 123, 125, 135, 147, 155, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 205, 254, 260, 265, 284, 307, 311, 317, 318, 334, 335, 337, 346, 347, 389, 408, 410, 412, 414, 418, 423, 426, 434, 439, 440, 443, 446, 447, 477, 485, 488, 490, 494, 511, 517, 519, 526, 527, 529, 565, 566, 568, 569, 573, 575, 584, 593, 595, 597, 598, 599, 602

образа, 5, 375, 603

обряд, 6, 157, 158, 262, 263, 269

обрядовість, 164, 186, 264, 275

общенаучный, 4, 61, 331

Одесса, 2, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 67, 203, 258, 331, 553, 554, 613

одобрение, 7, 12, 296

онімійний, 9, 548

опозиція, 5, 88, 138, 261, 273, 459, 514, 566

офіційно-діловий, 9, 534, 539

паремійний, 172

персонифікація, 526, 529

перський, 243, 246, 247

поетичний, 426, 430, 432, 433, 434, 435, 436, 490, 494

позитивний, 102

поле, 3, 5, 49, 53, 58, 59, 98, 102, 145, 163, 208, 253, 258, 270, 279, 280, 337,

338, 339, 344, 388, 442, 444, 473, 478,
500, 515, 517, 518, 548, 552, 553, 579
полилингвокультурный, 14
политические, 31, 33, 34, 35, 40, 159,
160, 297, 310, 330, 354
полінаціональн, 6, 233, 234, 239
політик, 316, 317
польський, 134, 167, 168, 170
поняття, 8, 22, 23, 24, 86, 87, 88, 90, 91,
92, 93, 130, 131, 140, 141, 184, 215, 220,
221, 233, 234, 235, 239, 244, 246, 260,
261, 264, 265, 275, 288, 289, 318, 342,
358, 363, 365, 368, 369, 371, 372, 373,
374, 375, 376, 382, 387, 388, 389, 390,
391, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 401,
403, 417, 422, 423, 430, 431, 440, 442,
443, 444, 457, 458, 459, 473, 480, 481,
518, 520, 521, 522, 534, 535, 536, 539,
554, 556, 560, 565, 573, 575, 581, 582,
583, 586, 588, 589, 590, 592, 597, 598
поріг, 139, 185, 273, 274, 275, 276, 277,
374
портрет, 145, 183, 316, 326, 556, 557,
558, 559, 562, 564, 567, 573, 590, 598
постмодерн, 438, 592, 603
постмодерністск, 9, 607
постмодерністский, 9
правда/неправда, 8, 12, 371
правова, 8, 363
правый, 5, 102
приём, 9, 185, 380, 457, 480, 481, 483,
484, 485, 567
Причерноморье, 154, 155, 156, 158, 159,
160, 161, 610
проза, 560, 605
промова, 371
проспекция, 6, 219
простір, 9, 40, 96, 108, 111, 125, 142,
185, 266, 269, 273, 276, 341, 366, 368,
393, 417, 421, 426, 432, 436, 440, 442,
445, 488, 493, 520, 548, 570, 573, 579,
596, 603
пространственный, 100, 101

реальный, 104, 125, 364, 417, 444, 485
реконструкция, 7, 332, 333
реконструкція, 5, 22, 162, 182, 186

религия, 59, 499, 571
репрезентація, 96
ретроспектива, 252, 505, 603
рівновага, 9, 464, 465, 466, 469, 470
Ріо-де-Жанейро, 558, 559, 563, 564, 570,
571
русский, 11, 17, 19, 92, 97, 146, 216, 217,
244, 251, 293, 294, 399, 612, 623

сарматы, 154, 155, 156, 158
свідомість, 86, 124, 138, 182, 236, 238,
239, 340, 378, 420, 421, 536, 553, 573,
581, 592
свій/чужий, 145, 185, 260, 261
семантика, 29, 32, 40, 54, 60, 94, 102,
127, 131, 165, 169, 188, 194, 209, 220,
268, 275, 290, 291, 292, 293, 311, 350,
408, 426, 440, 448, 478, 494, 547, 548,
586, 606, 610, 614, 616
семіотичний, 138, 337, 417, 426
сердце, 20, 89, 98, 208, 264
символ, 5, 89, 99, 151, 162, 171, 207, 208,
209, 226, 260, 261, 262, 263, 272, 273,
277, 282, 284, 440, 443, 447, 489, 499,
515, 518, 538
синергетика, 61, 66, 67, 75, 482, 486
синтез, 5, 75, 110, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 417, 465
система, 3, 55, 62, 63, 65, 66, 78, 79, 81,
83, 123, 129, 151, 162, 187, 205, 211, 242,
243, 264, 313, 329, 350, 363, 364, 367,
368, 369, 370, 403, 441, 505, 519, 534,
607, 610
системність, 4, 77, 367, 389, 390, 432
сказка, 9
скромність, 8, 449, 450, 452, 453, 454,
455
слов'янський, 258, 264
сміх, 503
сознание, 29, 205, 587
социальный, 7, 12, 296
соціалізація, 9, 503
сприйняття, 25, 27, 28, 29, 103, 182, 219,
220, 266, 286, 289, 293, 316, 317, 319,
320, 322, 341, 345, 356, 357, 365, 387,
390, 401, 402, 403, 404, 434, 441, 442,
444, 458, 459, 460, 464, 481, 482, 485,

488, 492, 517, 520, 551, 578, 582, 583,
586, 591, 597
стереотип, 131, 183, 251, 277, 349, 507,
512, 517, 537
стилістичний, 457, 458, 459, 461, 483,
485, 584, 585
судовий, 371, 380
сутінки, 9, 548, 549, 550, 552, 553
схема, 6, 12, 150, 157, 242, 244, 246, 406,
442, 465, 466, 468, 490
США, 7, 132, 135, 219, 220, 221, 296,
298, 299, 301, 303, 304, 310, 312, 319,
320, 321, 338, 359, 391, 409, 411, 414,
415, 422, 424, 474, 553, 555, 556, 557,
558, 559, 563, 603, 611, 612, 614, 615

теологічний, 7, 279
теорія, 32, 56, 57, 75, 136, 331, 351, 369,
370, 391, 437, 455, 479, 516
термінологічний, 373
топонім, 6, 14, 226, 230, 605
традиційний, 22, 514
трудова діяльність, 6, 12, 252

Уайльд, 9, 101, 524, 525, 531
український, 167, 169, 187, 263, 270, 319,
380, 399, 439, 584
українці, 164, 184, 207, 272, 591, 592,
593
універсалія, 107, 439, 441, 442, 444, 445,
447

Філософія, 212, 369, 496, 497, 516, 540,
607, 608, 609, 611, 612, 613, 615
фраземіка, 269, 276
фразеологічний, 146, 173, 271, 278, 319,
320
фразеологія, 186, 272
Франко, 9, 173, 205, 419, 516, 524, 525,
528, 529, 530, 531
Французька республіка, 7, 296, 513

фрейм, 4, 48, 49, 51, 53, 357, 358, 359,
360, 398, 402, 404, 405, 407, 549, 551,
578, 588
фреймовий, 357

характер, 5, 14, 23, 34, 46, 48, 49, 57, 78,
87, 91, 131, 132, 135, 139, 182, 184, 200,
202, 206, 211, 213, 216, 222, 224, 230,
236, 239, 242, 243, 245, 246, 253, 258,
266, 293, 309, 311, 320, 321, 322, 329,
341, 356, 360, 367, 371, 381, 389, 390,
405, 407, 414, 422, 426, 429, 430, 432,
434, 437, 444, 451, 457, 458, 461, 467,
474, 477, 485, 488, 503, 507, 524, 534,
555, 575, 592, 596, 597, 598, 599
харизма, 12, 305, 333, 338
художній, 86, 136, 338, 417, 421, 433,
459, 481, 482, 484, 489, 549, 561, 574,
581, 590, 595, 596, 597, 602

цветообозначение, 204, 205, 207, 208,
209

Чоловік, 127, 170, 184, 203, 246, 261,
453, 505, 507, 511, 515, 518, 519, 522,
534, 535, 536, 538, 539
чуттєвість, 9, 481

Я, 5
языковой, 31, 44, 48, 49, 51, 56, 59, 62,
63, 64, 83, 102, 205, 208, 252, 254, 258,
270, 271, 305, 313, 333, 334, 350, 391,
410, 411, 448, 606, 607

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

Научное издание

Петлюченко Наталья Владимировна, Потапенко Сергей Иванович, Бабелюк Оксана Андреевна, Стрельцов Евгений Львович, Багацкая Елена Викторовна, Беценко Татьяна Петровна, Бондаренко Евгения Валериевна, Бордюк Людмила Владимировна, Волкова Светлана Владимировна, Воробьёва Ольга Петровна, Голубовская Ирина Александровна, Гридюшко Ольга Олеговна, Дойчик Оксана Ярославовна, Домброван Татьяна Ивановна, Домнич Ольга Валериевна, Дуденок Валентина Ивановна, Жаботинская Светлана Анатольевна, Заремская Иванна Мечиславовна, Карабович Тадей, Карпенко Елена Юрьевна, Серебрякова Валерия Вадимовна, Коваленко Наталья Дмитриевна, Колесник Александр Сергеевич, Коломиец Юлия Юрьевна, Краснобаева-Черная Жанна Владимировна, Кшановский Олег Чеславович, Кузнецова Татьяна Васильевна, Лесневская Екатерина Викторовна, Оруджева Светлана Эдуардовна, Мазепова Елена Викторовна, Мальцева Ольга Владимировна, Мамич Мирослава Владимировна, Марина Елена Сергеевна, Мартынюк Алла Петровна, Марчишина Алла Анатольевна, Мельничук Ольга Степановна, Мордвинцева Валентина Ивановна, Музя Евгений Михайлович, Наumenко Людмила Петровна, Нестеренко Анастасия Константиновна, Пирог Инна Ивановна, Пихтовникова Лидия Сергеевна, Плотникова Наталья Владимировна, Приходько Анна Ильинична, Пронкевич Александр Викторович, Саевич Ирина Георгиевна, Селиванова Елена Александровна, Синявская Ольга Евгеньевна, Смольницкая Ольга Александровна, Степанов Евгений Николаевич, Таранец Валентин Григорьевич, Ступак Инна Валериановна, Таценко Наталья Витальевна, Терехова Светлана Ивановна, Тищенко Олег Владимирович, Томчаковская Юлия Олеговна, Славова Людмила Леонардовна, Фокша Юлия Александровна, Федорова Ольга Владимировна, Шамша Игорь Владимирович, Форманова Светлана Викторовна, Ходоренко Анна Владимировна, Цыганок Ирина Борисовна, Шапран Дарья Петровна, Шастало (Турченко) Вера Александровна, Шкворченко Наталья Николаевна, Шумейко Ольга Владимировна, Шутова Мария Александровна, Яковлева Ольга Васильевна, Яроцкая Галина Сергеевна.

КОНЦЕПТЫ И КОНТРАСТЫ

Монография
(английский, русский, украинский языки)

Общая редакция:
Наталья Владимировна Петлюченко

Редакционная коллегия:
Сергей Иванович Потапенко
Оксана Андреевна Бабелюк
Евгений Львович Стрельцов

Верстка, макет – Кузнецова Н.С.
Книга издается под авторским редактированием.

Підписано до друку 28.07.2017. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 36,74. Тираж 300. Замовлення № 0917м-486.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.